

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIÈNCIES HISTORICOECLESIASTIQUES

PUBLICADA PER
BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)

Director

RAMON CORTS I BLAY

Consell de Redacció

JOSEP M. BENÍTEZ RIERA

JOAN BUSQUETS DALMAU

ÀNGEL FÀBREGA GRAU

JOSEP M. MARTÍ BONET

JOSEP M. SANS TRAVÉ

ALEXIS SERRANO MÉNDEZ

VALENTÍ SERRA DE MANRESA

Secretària de redacció

CECÍLIA VIVES BRESCÓ

ADMINISTRACIÓ

EDITORIAL BALMES

Duran i Bas, 9 - 08002 BARCELONA

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIÈNCIES
HISTORICOECLESIASTIQUES

VOLUM 89
2016

BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)
Duran i Bas, 9 - 08002 BARCELONA
2016

L'edició d'aquest volum ha estat
possible gràcies a l'ajut de
la Diputació de Tarragona

Amb llicència eclesiàstica
És propietat de l'Editorial Balmes

Impressió: Palahí, Arts Gràfiques
Canonge Dorca, 1 - 17005 Girona

Dipòsit legal: B. 18.288-1958

EN ELS ORÍGENS DEL TEMPLE DE SANT MARTÍ SACOSTA. NOVES REFLEXIONS¹

JOSEP M. NOLLA

EL CANCELL TARDOANTIC I L'EPITAFI DE *TEUDUS*

L'any 1943, es recuperà traient-lo d'un mur de l'antic claustre romànic de l'església de Sant Martí Sacosta de Girona, del qual formava part, un fragment d'alabastre blanc amb tonalitats rosades que devia ser conegut de temps (Rius, 1928, p. 345-348; Palol, 1950, p. 1-5; Marquès, 1955, p. 42-43). Una de les cares era decorada amb relleus que desenvolupaven un motiu geomètric; l'altra, conservava l'epitafi sencer d'un tal *Teudus*. Passà a la col·lecció del Museu Diocesà, des d'on s'incorporà al fons del Museu d'Art de Girona. Ara mateix la peça s'exposa a la sala número 1 i porta el número 50 de l'inventari del Museu Diocesà. Mesura uns 0,34 m de base i uns 0'32 m d'alçada i té un gruix d'uns 0,10 m (fig. 1 i fig. 3).

Una cara, la que inicialment fou la principal, mostra una bella decoració floral, bisellada, amb una rosassa circular amb una forma romboïdal inscrita que delimita exteriorment quatre espais en forma

1. Aquest estudi forma part del projecte *Del oppidum a la ciuitas (III). La transformació de la ciuitas y la transició hacia nuevos modelos de estructuración territorial* (HAR 2013-40778-P). Aprofitem l'avinentesa per agrair a la direcció i conservadors del Museu d'Art de Girona la seva generositat.

Fig. 1. Sant Martí Sacosta. Fragment d'un cancell decorat d'època visigoda (fotografia del Museu d'Art de Girona).

de fusos estriats i amb la part central ocupada per una circumferència en relleu que inscriu una flor de sis pètals. Podem suposar amb tota versemblança que aquest motiu es repetia a baix, formant la decoració lateral, mentre que la part central estaria ocupada per una altra rosassa, molt més gran, amb un motiu semblant, però més complex i sofisticat. Només se n'ha preservat una part. És molt probable, també, que les rosasses petites es repetissin a l'altre costat, emmarcant el gran motiu del mig. Formava part d'un cancell de pedra que delimitaria els espais interiors d'un temple (fig. 1 i 2).

Aquesta peça fou escrupolosament estudiada per P. de Palol (1950, p. 5-13), autor que n'assenyalà paral·lels i influències. La considerava un exponent dels contactes i del pes de l'escultura hispanogoda del segle VII de les àrees centrals del regne, que haurien irradiat amb força fins a la Septimània.

Més endavant, quan deixà de fer de barrera interior, fou retallada

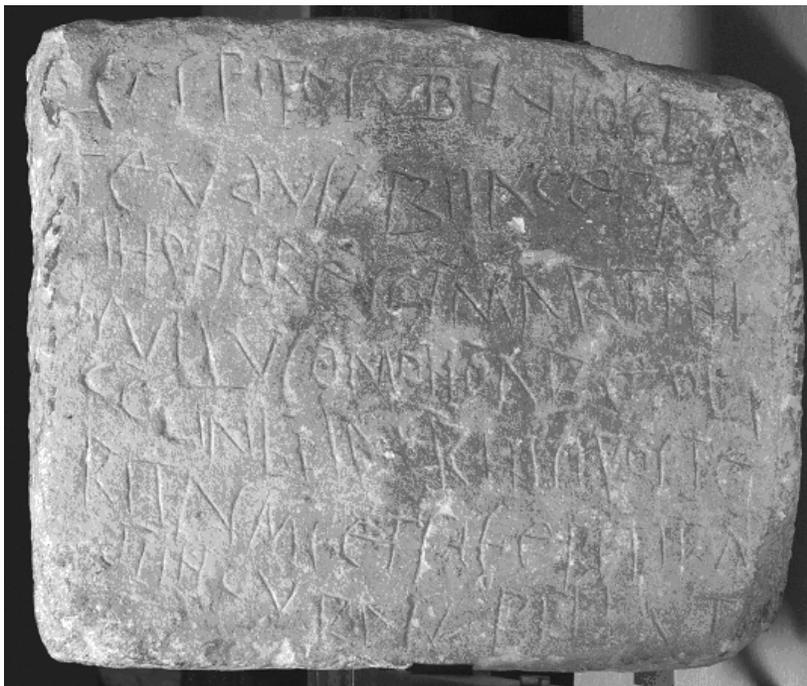

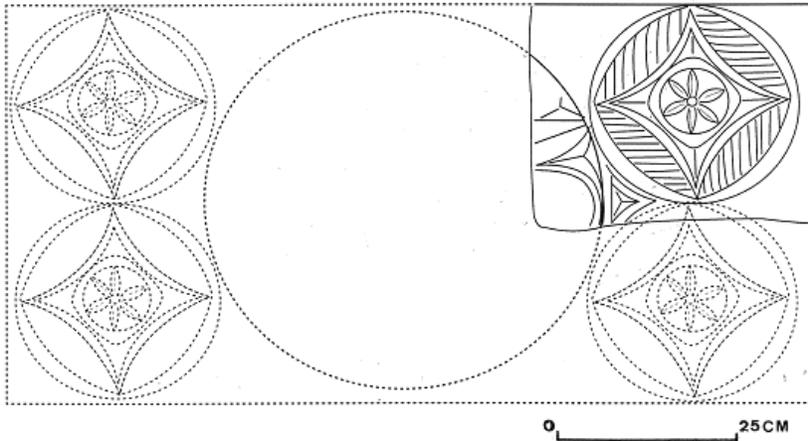
Fig. 2. Sant Martí Sacosta. Revers del fragment de cancell aprofitat com a epitafi (fotografia del Museu d'Art de Girona).

i la cara del darrera es féu servir per gravar-hi un epitafi. Molts anys després, tornà a ser aprofitada com a material de construcció del mur del claustre romànic del temple dedicat a Sant Martí (fig. 3).

Que en tinguem constància, hauria estat el conegut publicista gironí Pla i Cargol, el primer de ressenyar-la i de donar-ne una traducció poc fidel (Pla Cargol, 1946, p. 234).² Ben aviat, P. de Palol (1950, p. 2-5) publicà críticament aquesta peça amb alguns errors de lectura i una incorrecta interpretació del text.³ Més endavant se'n feren

2. *Teudis descansa bajo el duro cesped donde nadie habia sido enterrado. No doy licencia para descansar aquí sino a mi posteridad. Y si tal cosa pasara, la ira de Dios caiga sobre el que lo profane.*

3. No la tradueix directament, però en fa un resum (p. 3): *Como puede observarse se trata de una simple inscripción funeraria de un cierto Teudus en un lugar, en honor de San Martín, donde no se había enterrado nadie, con la explícita prohibición de hacerlo de nuevo.*

3.- Sant Martí Sacosta. Restitució proposada del cancell d'època visigoda (segons Palol, 1950).

ressò Marquès (1955, p. 42-43) que millorà les primeres lectures i que ha estat copiat sense cap altra aportació digna de ser tinguda en compte per tots aquells que n'han tornat a parlar (Catàleg, 1981, núm. 3, p. 11-12; Diversos autors, 1985, núm. 11 i 12, p. 128-129 ; Camps, 1988, p. 51-52)⁴. Molt més endavant, J. de Santiago (2003, núm. 34, p. 317. També, p. 47, 57, 127-128, 149-150 i 234), la incorporà a una monografia de conjunt sobre l'epigrafia llatina dels comtats catalans entre els inicis del segle IX i el començament del XII, que no en millorava, certament, la lectura, però sí que contextualitzava el text eficaçment amb valuoses consideracions.

4. La versió acceptada seria, doncs: *Cespite sub duro cubat / Teudus ubi iacebat / in honori Santi Martini/ Nullus omo non abeo li/cencia ibi iacere nisi poste/ritas m(ea) et si fe(ce)rit ira / d(e)i incurat) su(pe)r illut*. I la traducció: Teudis descansa sobre la terra dura on estava enterrat en honor de Sant Martí. Cap home no té llicència per a ésser enterrat aquí si no és la meva descendència i si algú ho fes, la ira de Déu caigui sobre ell.

PROPOSTA DE NOVA LECTURA⁵

Havent analitzat amb cura la peça, en proposaríem una nova lectura:

CESPITE SVB DVRO CVBAD
TEVDVS VBI IACEBAD
IN ONORE SCI MARTINI
NVLLVS OMO NO ABED LI
CECIA IBI IAR NISI POSTE
RITAS MI ET SI FERIT IRA
DI INCVRA SVR ILLUT

que desenvolupada diria:

CESPITE SVB DVRO CVBAD
TEVDVS VBI IACEBAD
IN (h)ONORE S(an)C(t)I MARTINI
NVLLVS (h)OMO NO(n) (h)ABED LI
CE(n)CIA IBI IA(ce)R(e) NISI POSTE
RITAS M(e)I ET SI FERIT [o fecerit] IRA
D(e)I INCVRA(t) SV(pe)R ILLUT

Cespite sub duro cubat/Teudus ubi iacebat/in honorem sancti Martini.

Nullus homo non habeat li/cencia ibi iacere nisi poste/ritas mei et si ferit (o fecerit) ira/ Dei incurra(t) su(pe)r illud (per illum)

Traducció proposada:

*«Sota el dur herbam descansa
Teudus. Aquí jeia,
en l'honor de Sant Martí.
Ningú no té permís
de reposar-hi si no són
els meus descendents i si ho fes, la ira
de Déu caigui al seu damunt»*

5. Volem agrair al nostre bon amic Joan Carbonell la valuosa ajuda proporcionada per a poder llegir convenientment l'epitafi.

L'únic punt fosc i, per tant, dubtós, el trobem a la sisena ratlla, on nosaltres constataríem una I darrera la M. No és possible veure-hi una E ni una E i una A.

ANÀLISI DE L'EPITAFI

És ordenada en set ratlles, prou rectes les quatre primeres i amb una forta corba descendent les altres tres. Aquestes darreres comencen més amunt i, després, es van disposant més convenientment. No s'observen línies d'ajuda ni altres preparacions que facilitaven una bona *ordinatio* i ajudaven a adequar el text a l'espai de què es disposava.

Les lletres són irregulars i no pas sempre idèntiques, però van ser gravades profundament i amb seguretat. De vegades alterna majúscules i cursives en el benentès que una mateixa lletra pot aparèixer d'una manera o de l'altra. Caldria suposar que aquesta alternança ja era present en el text escrit que l'executor de la làpida (no sembla que poguéssim anomenar-lo lapicida) tenia a les mans i copiava damunt la pedra. Les lletres, en general, segueixen, quan són repetides, el mateix traç. Ara bé, en alguna ocasió podem trobar dissensys diferents: la B, per exemple, la major part de les vegades té un mateix *ductus* (línia 1, SVB, CVBAD, línia 2, VBI, IACEBAD, línia 3, ABED). En canvi a la línia 5, IBI. En aquesta ocasió, ha passat d'una majúscula a una minúscula, sense el semicercle de dalt. Les V, són uniformes, però rarament es disposen verticalment. De vegades recolzades a l'esquerra (línia 1 SVB) o a la dreta (línia 2 i 7). Les A són força uniformes. L'única variació és si es dibuixava o no la ratlla horitzontal que, quan apareix, pot ser més o menys recta (segona línia, IACEBAD). Es fa servir més vegades la A sense ratlla (segona línia IACEBAD; tercera línia MARTINI; quarta línia ABED; cinquena línia CECIA; sisena línia, RITAS, IRA). En ocasions és ben inclinada cap a l'esquerra (setena línia INCVRA). Les D apareixen de dues maneres, majúscula (D) o minúscula (d). Del tipus primer, a la primera línia (CVBAD), segona línia (IACEBAD), quarta línia, ABED. De l'altra, a la primera línia (dVRO), segona (TEVdVS), setena (d(E)I). C, E, I, L, M, N, P, S, T, pràcticament no varien i són prou regulars. També convé observar que totes les hacs inicials han desaparegut ((H)OMO, (H)ABEAD), i que les terminacions dels temps verbals, tercera per-

sona del singular, no es fan en T sinó en D. S'observen també algunes abreviacions S(AN)C(T)I o NO(N) que són remarcades amb una línia horitzontal al damunt. En canvi, la manca d'una N a LICE(N)CIA seria més aviat un lapsus que no pas una abreviatura. Algunes lletres tenen més de 30 mm d'alçada i altres no arriben a 13 mm. La irregularitat és absoluta. El text és dual: informa, en primer lloc, del nom del difunt (TEVDUS) i del nom de l'espai funerari (IN HONORE SANCTI MARTINI) (tres ratlles) i després esdevé una imprecació o amenaça a qui vulgui aprofitar el lloc per sebollir-s'hi (quatre ratlles). Mostra indicis d'erudició i de cultura literària. La primera línia (CESPITE SVB DVRO CVBAD), no deixa de ser un recurs poètic. És interessant recordar que aquest mateix text apareix sobre l'epitafi del bisbe *Servus Dei* que es troba encastat als murs de l'absis de Sant Feliu a la mateixa ciutat, de molt a principis del segle x (De Santiago, 2003, núm. 33, p. 316-317) (fig. 4).

No és fàcil interpretar aquest text epigràfic, on es barregen aspectes aparentment contradictoris. Uns quants posen de manifest el nivell cultural del difunt i de la seva família. En primer lloc, la voluntat de definir i presentar la tomba amb aquesta placa, la qual devia anar posada horitzontalment damunt del *tumulus*. No sembla que pogués anar clavada verticalment. És massa petita i, sobretot, el camp epigràfic no deixa espai per a acomplir aquesta funció. Si s'hagués fixat a terra, haurien quedat amagades i il·legibles les darreres línies. En segon lloc, el text té una certa voluntat poètica (o culterana) que va més enllà de la informació puntual (CESPITE SUB DVRO CVBAD). No sabríem com interpretar la referència a la possessió del cementiri (IN (H)ONORE SANCTI MARTINI) que semblaria innecessària a aquells que visitaven el cementiri. Potser es volia insistir en la figura del sant i posar-lo en relació amb el difunt. Són dignes de consideració les disposicions d'ús de la tomba (o d'un espai funerari un xic més gran) que només és permès d'utilitzar als seus descendents (POSTERITAS MEI), o l'amenaça amb l'IRA DEI INCVR(R)A(T) SV(PE)R ILLUT. Segueix, en aquest aspecte, la tradició clàssica i pagana. En canvi, la realització física ens sembla poc acurada i maldestra. El traçat és ferm, però irregular. La distribució del text s'ha fet de tal manera que no hi va haver cap problema per a fer-lo cabre adequadament. Però es va fer amb poca traça, sense harmonia. El resultat és un text epigràfic no pas fàcil de llegir, molt «amateur». La diversitat en el traç d'unes quantes lletres va també en aquesta direcció. Poques coses ens indi-

Fig. 4- Sant Feliu. Murs del presbiteri. Epitafi del bisbe *Servus Dei*.

quen les faltes d'ortografia. La desaparició d'una H(ONORE), H(OMO); el tercer temps verbal acabat amb D i no en T o a l'inrevés, ILLUT per ILLUD (que, en darrera instància, hauria de ser ILLUM); la pèrdua d'alguna lletra (LICE(N)CIA); l'ús dels temps verbals no creiem que facin altra cosa que posar de manifest la situació general dels temps (FERIT per FECERIT).

Si comparem el text amb altres de coetanis (Roses, Empúries o Girona, *infra*) aquesta és la inscripció menys elegant, menys acurada, més «amateur». Sembla realitzada lluny d'un cercle d'experts, de professionals, com si el text, interessant i culte, escrit en algun suport perible hagués estat traspassat a la pedra per algú que desconeixia l'ofici.

Es conserven quatre inscripcions d'aquestes mateixes dates en el territori de la diòcesi de Girona, dues de la mateixa capital, com el text que estem analitzant, l'epitafi del bisbe *Seruus Dei* (De Santiago, 2003, núm. 33, p. 316-317) (fig. 4), i el record del bisbe Arnulf (De Santiago, 2003, núm. 36, p. 319), una de Sant Martí d'Empúries (Cobos, Tremoleda i Vega, 2010, núm. 1, p. 56-59, amb la bibliografia anterior) i una altra, procedent de les ruïnes de l'església de Santa Maria de Roses (Palol, 1946, p. 273-278; Canal i Nolla, 2008, p. 98-104; Cobos i Tremoleda, 2009, núm. 43, p. 140-141). En tots els casos, el traç és elegant i equilibrat, el text es troba ben distribuït, les línies i l'alçada de les lletres són uniformes, hi ha subtils ratlles paral·leles gravades abans de començar que servien per a adequar les paraules i equilibrar les lletres. Hi ha, també, en totes, signes per a indicar abreviatures a base d'un traç vertical damunt de la paraula abreviada.

En dues ocasions (Roses i Empúries), es tractaria de *tituli* commemoratius mentre que les de Girona són funeràries. La del bisbe *Seruus Dei*, encastada al presbiteri de Sant Feliu, és l'epitafi del prelat (*Catalunya romànica*, V, 32; De Santiago, 2003, núm. 33, p. 316-317) (fig. 4); mentre que l'altra, del bisbe Arnulf, també funerària, seria tal vegada la inscripció d'un cenotafi atès que va ser sebollit a Ripoll (Anònim, 1991, p. 32; Freixas i Nolla, 2003, núm. 4, p. 163; De Santiago, 2003, núm. 36, p. 319).

Estaríem plenament d'acord amb la datació proposada per tots aquells que l'han estudiat, a l'entorn del 900.

Fig. 5. *Gerunda* a l'època carolíngia. A migdia, no gaire lluny del portal Rufí i de la porta de l'Onyar, l'església funerària de Sant Martí Sacosta

EN RELACIÓ A L'ANTIGUITAT DEL TEMPLE DE SANT MARTÍ SACOSTA

Sempre, d'ençà del descobriment l'any 1943 d'un fragment de cancell d'alabastre decorat d'època tardogoda que un cop adaptat serví, vers el 900, de suport per a l'epitafi de *Teudus*, s'havia plantejat la possibilitat de l'antigor del temple funerari de Sant Martí Sacosta que es localitzava a migdia de les defenses urbanes, justament equidistant de dues portes urbanes importants, la de l'Onyar i la d'en Rufí (sobre aquestes portes, Nolla, 2010, p. 250-251) (fig. 5). Aquesta suposició, però, venia de lluny.

És curiosa i potser simptomàtica l'existència, en aquesta església, d'inscripcions monumentals romanes, unes segures i altres probables, i la creença arrelada entre els antics erudits i historiadors de l'antiguitat, de l'existència de l'església que, de manera il·lusòria, se situava en època de l'emperador Philip l'Àrab (Rius, 1928, p. 344-348; Palol, 1950, p. 1-5). De més valor, segons pensem, seria l'existència de la inscripció foral dedicada a aquest emperador per la *Res Publica Gerundensium*. El primer a descobrir-la i fer-ho saber va ser Jeroni Pujades, el qual recorda que servia de tenent d'altar del

temple romànic manat fer pel cabiscol Joan a mitjan segle XI (Fabre, Mayer i Rodà, 1991, núm. 2, p. 24-25, amb tota la bibliografia anterior). I allí continuà fins que, a petició de la Comissió de Monuments, el bisbe C. Bonet la cedí al Museu Provincial, on encara roman (Oлива, 1950, p. 74-76).

De les característiques del basament, ja n'hem parlat (Aicart, Nolla i Palahí, 2008, p. 249-252). A la part de dalt, hi conserva un retall ben obrat que quedava tapat per la *mensa* i on es devien desar algunes relíquies. No hi ha manera de saber quan, aquell pedestal, deixant la funció primera, passà a ser el suport d'una ara i un contenidor de relíquies, però pensariem que cal retrocedir molt en el temps.

Si ens centrem, ara, en el significat del cancell, cal deduir l'existència d'un temple que, com a mínim, hauria existit i funcionat com a tal al segle VII. Recordem com n'eren d'importants en la litúrgia hispanogoda per a definir espais i àmbits (Godoy, 1995). El cancell fou trobat acomplint una altra funció i, entremig, n'havia acomplert encara una altra: inscripció funerària devers el tombant del segle IX al X. Les dues funcions darreres ens permeten assegurar la localització al lloc de Sant Martí d'aquesta peça. Però i de la primera? Des d'un punt de vista teòric podria venir de qualsevol indret on hagués existit un temple actiu com a mínim durant el segle VII. El més raonable seria imaginar que procediria d'allà mateix o de ben a la vora. És un fet ben conegut que les pedres «viatgen», però és més normal que ho facin poc que no pas molt i que el lloc de procedència sigui immediat o molt pròxim al d'aprofitament.

A aquesta consideració, hi afegiríem una pregunta determinant que hauria de netejar el camí cap a treure algunes conclusions: quins temples cristians tenim documentats a la ciutat de Girona durant el domini visigot? De segur, només la basílica martirial (i, en algun moment, episcopal) de Sant Feliu, un xic més enllà de la porta nord (Sobreportes) on s'hauria desenvolupat un burg eclesiàstic que només podem intuir, i, potser, al Mercadal, on no seria cap disbarat imaginar l'existència d'un altre edifici martirial bastit directament damunt del lloc on hauria estat executat Feliu (Nolla i Palahí, 2014, p. 95-116). Fixem-nos-hi bé, no hem assenyalat cap església, ni gran ni petita, dins el clos murat. Es podria adduir que no hi ha prou dades, que potser no s'ha localitzat, però són arguments que no podem acceptar. És cert que per a època baiximperial i tardoromana les dades que posseïm són escasses, però de cap manera insuficients i, per acabar-

ho d'adobar, el coneixement que ara mateix tenim de la història urbana de la ciutat des d'època carolíngia endavant, és profundíssim, de llarg abast, on conflueixen les dades textuais i documentals amb les arqueològiques. Sabem que l'església (co)catedral de Santa Maria és una creació de la primera meitat, segon quart potser, del segle IX i que haurien de ser d'aquesta mateixa època o una mica més tard, les capelles simètricament disposades de Sant Genís i Santa Maria de les Puelles, a l'antiga plaça foral. També seria carolíngia la capelleta del castell de Gironella i més tardana, romànica o tardoromànica, la de Santa Helena, la capella que fou del palau episcopal. Només generà cementiri pròpiament dit, la catedral de Santa Maria i no pas abans del segon terç del segle IX (Nolla i Sureda, 1999, p. 52-54).

D'on podria venir, doncs, el cancell? Abans d'intentar respondre aquesta qüestió, és extraordinàriament valuós, perquè ajuda a definir el terreny de joc, recordar que la pedra utilitzada per a treballar-lo era alabastre, tou, brillant, fàcil de retallar, si bé molt menys resistent, menys reconegut i noble que el marbre. Coneixem l'existència d'uns afloraments d'aquesta pedra a Beuda, ben a prop de Besalú (*Bisuldunum*), a una vintena de quilòmetres, que s'ha fet servir des d'època antiga de manera continuada. D'allà vindria la matèria primera. Altrament, sabem de l'existència a *Gerunda*, des d'època augustal (Lamuà, 2012, p. 198-204), de tallers d'escultors i de lapicides que foren constantment actius. A l'antiguitat tardana, només *Gerunda* semblaria en disposició de mantenir tallers amb aquelles habilitats. Sembla el més raonable imaginar que el cancell hauria estat obrat a Girona per ordenar l'espai interior d'un temple de la ciutat. Quin, però? Amb les dades que tenim a les mans, el més probable seria considerar l'existència d'una primera església de Sant Martí Sacosta que no sabem si ja hauria estat dedicada al gran bisbe i confessor. Pel lloc que ocupava, en posició dominant i a mig camí de dues importants portes urbanes, hauria tingut una funció clarament funerària, però també, protectora i simbòlica. Tal com la basílica de Sant Feliu santificava el sector nord, l'hipotètic santuari del Mercadal, el pla de Girona (ponent), la de Sant Martí s'encarregava del costat meridional.⁶ Ja des del moment mateix de la seva consagració, potser al segle VI avançat, el pedestal de Philip l'Àrab (IRC 3, núm. 2) hauria servit de *stipes* de la *mensa altaris*. És, també, la possibilitat més raonable

6. L'orient, que donava a les Gavarres, no oferia condicions d'accés adequades.

tractant-se d'una peça foral. Pensar en un aprofitament més tardà esdevé, com més avancem en el temps, menys probable.

Res s'oposa a una destrucció més o menys intensa de l'església visigoda que explicaria la curta durada del cancell. La seva posició *extra muros*, ho fa possible. I l'atac duríssim del 793 semblaria tenir tots els números. Les primeres notícies de l'església de Sant Martí Sacosta s'han de situar a l'entorn del 900.⁷ Podria tractar-se d'un edifici reconstruït, potser més senzill i molt més modest d'aquell anterior. En aquest context, aprofitar fragments de parament litúrgic fora d'ús seria perfectament acceptable. Potser com a resultes d'aquella reconstrucció podria haver-hi hagut un canvi en l'advocació del temple. Sigui com sigui, a partir d'aquells anys podem seguir l'evolució del lloc sense dificultats fins avui mateix.

Són, certament, només hipòtesis de treball raonables que s'adeqüen més bé que cap fins ara, als indicis que tenim. Tanmateix, només una excavació en extensió del lloc podrà resoldre definitivament aquest problema.

BIBLIOGRAFIA

AICART, F., J. M. NOLLA I L. PALAHÍ (2008): "Del monument tardoantic a l'església medieval. Algunes reflexions", dins *L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval*, (editat per F. Aicart, J. M. Nolla i L. Palahí), Girona, p. 226-252.

CAMPS, J. (1988): 1. "Escultura monumental. 1B Diversos. Relleu 1", dins *Catalunya romànica, XXIII. Museu d'Art. Tresor de la catedral de Girona. Museu diocesà d'Urgell. Museu Frederic Marès*, Barcelona, p. 51-52.

CATÀLEG (1981): *Catàleg del Museu d'Art*. Girona.

ANÒNIM (1991): "Làpides funeràries de bisbes de Girona", dins *Catalunya romànica, V. El Gironès, La Selva, El Pla de l'Estany*, Barcelona, p. 32.

CANAL, E. i NOLLA, J. M. (2008): *La cella memoriae de Roses*, "L'Església Vella de Santa Cristina d'Aro. Del monument tardoantic a l'església medieval" (editat per F. Aicart, J. M. Nolla i L. Palahí), Girona, p. 93-105

COBOS, J. i J. C. (2009): *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. I. El comtat de Peralada*. Figueres.

COBOS, J., TREMOLEDA, J. i VEGA, S. (2010): *L'epigrafia medieval dels comtats gironins. II. El comtat d'Empúries*, Figueres.

7. Són, no cal dir-ho, indirectes tot i que prou solvents (epitafi analitzat en aquest mateix treball). La primera menció documental del temple és de l'any 930 (Sobrequés et al., 2003, núm. 222, p. 213-214).

DIVERSOS AUTORS (1985). *Exposició Girona dins la formació de l'Europa medieval. 785-1213. Museu d'Història de la Ciutat, del 22 de juny al 3 de novembre del 1985*, Girona.

FABRE, G., MAYER, M. i RODA, I. (1991): *Inscriptions romaines de Catalogne. III. Gérone*. Paris.

FREIXAS, P. i NOLLA, J. M. (2003): *Catalogació*. “La catedral de Girona. L’obra de la Seu” (editat per P. Freixas i J. M. Nolla), Barcelona, p. 159-195.

GODOY, C. (1995): *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos iv al viii)*, Barcelona.

IRC 3= veure Fabre, Mayer i Rodà, 1991.

LAMUÀ, M. (2012): “Elements escultòrics de Girona”, dins *Parva Gerunda* (a cura de D. Vivó, L. Palahí i J. M. Nolla), Girona, p. 195-208 (Col·lecció Història de Girona 48).

MARQUÈS CASANOVAS, J. (1955): *Guía del Museo Diocesano de Gerona*, Girona.

NOLLA, J. M. (2010): “Les muralles de la Força Vella. Dades arqueològiques i documentals”, dins *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès* (editat per N. Figueras i P. Vila), Barcelona, p. 246-254.

NOLLA, J. M. i PALAHÍ, L. (2014): “Les troballes tardoromanes del Mercadal de Girona i el culte al màrtir Feliu. Una nova interpretació”, dins *Pyrenae*, 45-2, Barcelona, p. 95-116.

NOLLA, J. M. i SUREDA, M. (1999): “El món funerari antic, tardo-antic i altomedieval de la ciutat de Girona. Un estat de la qüestió”, dins *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XL, p. 13-66.

OLIVA, M. (1950): “III. Restos romanos del Museo. Sección lapidaria (instalaciones de 1948)”, dins *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1948-1949*, IX-X, Madrid, p. 74-88.

PALOL, P. de (1946): “Una lápida medieval de Santa María de Rosas”, dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, XIX, Barcelona, p. 273-278, i una làmina.

PALOL, P. de (1950): “Escultura de época hispanovisigoda en Gerona”, dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXII, Barcelona, p. 1-13.

PLA CARGOL, J. (1946). *Gerona arqueológica y monumental*, Girona.

RIUS, J. (1928): “*Cartes antiques de Sant Martí Sacosta*”, dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, IV, Barcelona, p. 343-394.

SANTIAGO, J. De (2003). *La epigrafía latina medieval de los condados catalanes (815- circa 1150)*, Madrid (Colección «Textos Históricos» 11).

SOBREQUÈS, S., RIERA, S., ROVIRA, M. i ORDEIG, R. (2003): *Catalunya carolíngia, V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona.

SANTA MARIA DE LA SEU DE GIRONA A L'ÈPOCA
DEL BISBE BERNAT UMBERT (1093/94-1110)

JOSEP CAMPRUBÍ SENSADA

La finalitat d'aquest article no és fer una biografia pròpiament dita del bisbe Bernat Umbert, sinó veure com aquest personatge s'insereix dins de la Seu i del bisbat i com interaccionen conjuntament. Els fets que exposem a continuació són extrets de la tesi doctoral que presentàrem el 2012,¹ ampliat i corregit.

Per tal de situar el lector, direm que, si estudiem col·leccions diplomàtiques editades, veurem com el bisbat de Girona incloïa dins seu els comtats de Girona (amb el vescomtat de Girona), Besalú (amb el vescomtat de Bas) i Empúries-Perelada (amb el vescomtat de Rocabertí), més o menys l'àrea que ocupen les actuals comarques del Gironès, Pla de l'Estany, Garrotxa, nord del Ripollès, Alt i Baix Empordà i la Selva. Limitava amb els bisbats de Vic, Elna, Barcelona i Urgell.

Dins els murs de Girona hi havia les esglésies de Santa Maria (la catedral), de Sant Feliu i de Sant Martí sa Costa, i fora dels murs existien els monestirs de Sant Pere de Galligants i de Sant Daniel, a més d'altres esglésies properes com, per exemple, la de Sant Esteve de Pedret.

1. CAMPRUBÍ SENSADA, J: *La Catedral de Girona entre 1101 i 1144. Col·lecció Diplomàtica i Estudi Històric*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2012. Qualificació d'aprovat *cum laude*. Consultable a <http://hdl.handle.net/10803/284485>.

En aquesta època s'anava estenent l'anomenada reforma agustiniana, basada en les normes de sant Agustí, una iniciativa que començà a l'entorn de 1040 a l'església de Sant Ruf d'Avinyó i que el papa Urbà II (1088-1099) acceptà com a sistema de vida per al clergat. Sembla que els llocs més primerencs de la diòcesi de Girona on s'aplicà la norma agustiniana foren el monestir de Vilabertran, fundat el 1069, i Santa Maria de Lladó.²

El papa Pasqual II, l'any 1100/1101³ havia expedit una butlla en la qual eximia els monestirs de l'orde de Cluny de la jurisdicció episcopal i els donava el dret de triar els sacerdots de les esglésies que tenien adscrites. Això feia que els bisbes no poguessin intervenir, teòricament, en aquests assumptes i donava més llibertat d'elecció a l'abat i als monjos.

Sabem que l'elecció del bisbe havia de tenir el consentiment del comte⁴ i, per tant, teòricament el poder religiós havia d'estar supeditat al poder comtal.

S'ha de mencionar la importància cultural que a l'època tenien les catedrals i els monestirs amb les seves biblioteques i arxius. Els canonges estaven alfabetitzats i les catedrals eren una de les poques vies de difusió cultural que hi havia, és a dir, les escoles de l'època.⁵ A la catedral de Girona, hi trobem documentats cabiscols (mestres) i xantres (cantants o músics).

2. PLADEVALL FONT, A: *Història de l'Església a Catalunya*, Editorial Claret, Barcelona, 2007, p. 70-71.

3. CDCB, vol. XI, doc. 392.

4. ZIMMERMANN, M: «El bisbe català durant els segles X-XII», *En els Orígens de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1989.

5. ALTURO PERUCHO, J: «El sistema educatiu en la Catalunya altomedieval», *Memoria Ecclesiae*, núm. 12, Oviedo, 1997; ALTURO, J: «La catedral, ente creador, productor y difusor de cultura escrita», *La Catedral, Símbolo del Renacer de Europa*, Cuenca, 2010; ALTURO, J: «L'enseignement et l'apprentissage de l'écriture en Catalogne au Moyen Âge», *Teaching Writing, Learning to Write: proceedings of the XVth Colloquium of the Comité International de Paléographie Latine*, The Institute of English Studies, University of London, 2008; ALTURO, J: «L'insegnamento della grammatica latina e i suoi testi nella Catalogna dell'alto medioevo», *Libri di scuola e pratiche didattiche dall'Antichità al Rinascimento, Atti del Convegno Internazionale di Studi*, ed. Università di Cassino, Cassino, 2010, p. 207-227.

1. ABREVIATURES ARXIVÍSTIQUES I BIBLIOGRÀFIQUES

1.1. ABREVIATURES ARXIVÍSTIQUES

Hem assignat unes sigles als arxius i als cartorals més utilitzats. Els pergamins i la resta de documentació tenen la referència a peu de pàgina.

ACG: Arxiu Capitular de Girona

ADG: Arxiu Diocesà de Girona

CC: Cartoral de Carlemany

LLC: *Liber Negotiorum Capituli Vulgariter Nuncupatus d'En Calçada*.

LLGSM: Llibre Gran de la Sagristia Major

LLVCG: Llibre Verd de la Catedral de Girona

PON: Sulpici Pontich: *Episcopologi i Serie dels Prebendats*, ACG, manuscrit 105.

1.2. ABREVIATURES BIBLIOGRÀFIQUES DE DIPLOMATARIS I RECULLS DOCUMENTALS

Hem assignat unes sigles a les obres diplomàtiques més utilitzades. La resta tenen la referència bibliogràfica a peu de pàgina.

CAC: MARQUÈS PLANAGUMÀ, Josep Maria: *Cartoral, Dit de Carlemany, del Bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, col·lecció diplomataris, núm. 1, Fundació Noguera, Barcelona, 1993.

CDCB: MONSALVATGE FOSSAS, F: *Colección Diplomática del Condado de Besalú*, diversos volums, Impremta Bonet, Olot, 1901 i anys següents.

CDSG: MARTÍ CASTELLÓ, Ramon: *Col·lecció Diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Fundació Noguera, col·lecció Diplomataris, núm. 13, Barcelona, 1997.

DEC: ORDEIG MATA, Ramon: *Les Dotalies de les Esglésies de Catalunya*, vols. II i III, Col·lecció Estudis Històrics, Vic, 1997 i 2001.

ES: FRA ANTOLÍN MERINO; FRA JOSÉ DE LA CANAL: *España Sagrada*, tomo XLIII, tratado 81, Inprenta de don José del Collado, Madrid, 1819.

ESMV: MARQUÈS, J. M: *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran*

(968-1300), Monografies Empordaneses, núm. 1, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1995.

MH: PEIRE DE MARCA: *Marca Hispanica Siue Limes Hispanicus*, París, 1688, reeditat per ed. Base, Barcelona, 1972.

PACB: Diversos autors: *Els Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Fundació Noguera, col. Diplomataris, núm. 48 al 51, Barcelona, 2010.

2. EL BISBE BERNAT UMBERT

2.1. CRONOLOGIA I ABAST PERSONAL

Primeres referències

El bisbe Bernat començà a exercir com a tal a final de 1093 o bé al començament de 1094⁶ ja que el seu antecessor, un bisbe anomenat Berenguer Guifré, sembla que morí el 17 de novembre de 1092/1093 segons una nota marginal del Martirologi d'Adó.⁷ La primera referència de Bernat com a bisbe la trobem el 2 d'abril de 1094,⁸ quan signa el document de venda d'unes cases entre particulars, fet que ens ha arribat a través d'una còpia. Per a veure una signatura autògrafa haurem d'esperar al 14 de març de 1097,⁹ quan el bisbe Bernat i la seva mare Sicards donaren a Arnau Dalmau, la seva esposa Girberga i llur fill Ramon la meitat del forn que tenien a la ciutat de Girona a canvi d'un cens.

Bernat Umbert (o Humbert) és el nom que recullen diversos autors,¹⁰ també els escrits de Pontich del s. XVIII¹¹ i més antigament

6. CDSG.

7. ROURA, Gabriel: «Martyrologium Adonis notes necrològiques marginals», Miscel·lània Litúrgica Catalana, vol. VI, Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1995 f. 119r.; *XV kalendas decembris. Eodem die obiit Berengarius Gerundensis episcopus, anno XCIII post millesimum ab Incarnatione Domini*.

8. CAC, núm. 170.

9. CDSG, núm. 469.

10. ES, p. 192-196; MARQUÈS, J.M: *Una Història de la Diòcesi de Girona*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Bisbat de Girona, 2007.

11. PON, p. 12 v.

(possiblement al mateix s. XII) el Martirologi d'Adó,¹² tot i que a la documentació de l'època només apareix com a Bernat.

Procedència familiar

La procedència familiar es pot esbrinar fàcilment, perquè al testament de la seva mare Sicards,¹³ propietària del castell de Lloret, i a les seves condicions sacramentals,¹⁴ s'hi esmenta diverses vegades que el bisbe Bernat de Girona és germà de Bernat Gaucfred i que també té una germana anomenada Ermesèn. En realitat, almenys amb el seu germà, haurien d'ésser germanastres, fet que explicaria per què la seva mare té dos fills anomenats Bernat. Al testament, s'hi diu que l'espòs de Sicards s'anomena Gaucfred Bernat i que té dos fills, anomenats Guisla i Albert.

Sicards esmenta una dècima que rebé d'Umbert Ot, indicatiu que havia estat marit seu anteriorment. Aquest havia d'ésser el pare de Bernat Umbert i això demostra que Sicards s'havia casat almenys dues vegades. De fet, sabem que el 4 de març de 1066¹⁵ apareix esmentat un senyor (*domno*) Umbert i una senyora (*domna*) Sicards. Aquest senyor (*domno*) Umbert i la seva esposa Sicards són recordats pòstumament a la dotàlia de Sant Marçal del Montseny, el 1104.¹⁶ Es tracta d'Umbert Ot (conegut per la historiografia com a Umbert de les Agudes o ses Agudes), personatge que devia morir abans del 26 de març de 1091,¹⁷ perquè en aquesta data Sicards féu dues donacions a la canònica de Girona, una de les quals era un alou a Sant Esteve de Riudellots que havia rebut de part del seu difunt marit Umbert i que ara el tenia en violari el seu fill Ramon, ardiaca.

Així, si l'ardiaca Ramon era fill de Sicards, també havia d'ésser germà de Bernat, tot i que no apareix esmentat mai al testament de la seva mare. A la documentació de l'època, hi trobem diverses referències d'aquest personatge: el 1062¹⁸ hi ha un Ramon Umbert,

12. ROURA: «Martyrologium Adonis...», f. 92r.

13. ACG, perg. 136.

14. ACG, perg. 137.

15. CDSG, núm. 322.

16. DEC, núm. 290.

17. CDSG, núm. 416.

18. CAC, núm. 122.

ardiacas; el 1065¹⁹ un Ramon Umbert, diaca; el 1084²⁰ un Ramon Umbert sense que puguem saber-ne el càrrec o dignitat (manca un full); el 1088²¹ Ramon Umbert, ardiaca; i el 1097²² Ramon, ardiaca de Besalú. També podria ésser el Ramon de Besalú, ardiaca, datat de 1102 al 1109²³ o potser el Ramon, ardiaca i escrivent de 1130-1131,²⁴ tot i que aquest darrer creiem que es tracta d'una altra persona.

Al testament de Sicards, hi signa Berenguer Ot i el diaca Ponç Ot, que han d'ésser germans del primer espòs de Sicards i per tant oncles de Bernat Umbert.

«Cursus honorum»

Segons que diu J. M. Marquès,²⁵ Bernat Umbert fou nomenat ardiaca de la Seu de Vic el 1078 i d'aquí passà a exercir com a bisbe de Girona el 1094. Nosaltres no trobem el seu nom associat a cap càrrec de la canònica de Girona abans de 1093/94, però en una donació que la seva mare Sicards fa a la Seu el 15 d'abril de 1091,²⁶ hi signa un diaca anomenat Bernat, potser el seu fill ja a la Seu de Girona?

Patrimoni particular

De tots els béns que devia tenir, fins avui dia ens han arribat les referències de tres possessions relacionades amb esglésies, un castell i mig, vint aous, tres masos i mig, mitja vila, un feu, una coromina, un solar, dos bous, un pollí, diners, béns mobles i possiblement una plantació de salzes.

Algunes d'aquestes propietats les obtingué a través de deixes testamentàries, perquè sovint els testadors disposaven béns per a la Seu i per al bisbe. Aquesta dualitat ens fa pensar que les del bisbe eren a títol personal i que possiblement devien formar part del seu

19. CDSG, núm. 318.

20. CDSG, núm. 388.

21. CDSG, núm. 159.

22. CDSG, núm. 470.

23. ADG, CC, p. 215-216; ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

24. ADG, CC, p. 281-282; ACG, pergamins, 208- ADG, Dotalies llibre II, pàgina 212v.

25. MARQUÈS, J. M: *Una Història de la Diòcesi de Girona...*, p. 39-41.

26. CDSG, núm. 417.

patrimoni particular. Per aquesta via Bernat Umbert hauria obtingut un pollí a canvi de misses, cedit per Dispòsia, senyora del castell de Múnter,²⁷ quan aquesta morís.

En una venda entre particulars feta als indrets de Santa Maria de Fontanet (anomenada Bisbal) i a Sant Martí de Llaneres, s'esmenta una plantació de salzes que el venedor, Ramon Ollomar, tenia (hem d'entendre que arrendat) per part del bisbe de Girona.²⁸ No s'hi especifica si el bisbe la posseïa com a bé personal o com a representant de la canònica, però com que aquesta darrera no intervé per a res en la transacció, creiem que es tractava d'una propietat particular.

La donació més gran de béns que rebé el bisbe Bernat li vingué a través del testament de la seva mare Sicards, fet el 6 d'octubre de 1103²⁹ i de les posteriors condicions sacramentals del 20 de febrer de 1104.³⁰ Així, rebia la meitat d'un mas d'Estanyol quan morís Ponç Ot (que devia ser el seu oncle), un alou també a Estanyol, la meitat del castell de Lloret, l'església de Sant Marçal (del Montseny), l'alou de Caselles, el de Perduds, el de Cantallops, el de Riba, el del Vilar, el de Vall Mocosa, el de Capadaspre, el de Mata de Mar, el castell de Calella, l'alou d'Orsavinyà, el de Montsant, el de Cornes Altes, el de Font Rodona i el de Vall Plana.

La totalitat de les possessions personals del bisbe, les trobem esmentades al seu testament, del 7 d'agost de 1109,³¹ i a les seves posteriors condicions sacramentals del 8 d'abril de 1111.³² Deixava a Santa Maria de la Seu de Girona la quarta part de l'església de Pineda, la coromina d'Om, el mas de Catola, la meitat del castell de Lloret, l'alou d'Estanyol i la tercera part dels seus béns mobles. El bisbe (que el succeís) rebria la tercera part de la tasca de Santa Maria de la Bisbal i el feu de Ventanac. A part de les propietats que deixa a la Seu, s'hi esmenten altres possessions: un alou a Tona i un solar anomenat Guadall, un alou a Collsabadell, un alou a Vilaseca, el castell de Calella, l'alou d'Orsavinyà, un a Montsant, un a Font Rodona, dos masos a Montcalb, un alou a Cantallops, un a Garsoves, un alou anomenat del Vilar, un a

27. PACB, núm. 291. El 31 d'agost de 1096.

28. ADG, CC, p. 120-121.

29. ACG, perg. 136.

30. ACG, pergamins, 137-ACG, pergamins, 135.

31. ADG, RC, f. 154v.-154r.

32. ACG, pergamins, 148, minuta.

Mataró, un a Vallmocosa, un a Caselles, un a Perduds, dos bous i alguns sous de plata. Algunes d'aquestes possessions, tal i com hem vist, les havia rebut de part de la seva mare.

En el moment de fer testament, el bisbe Bernat Umbert fa una deixa de nou sous de plata fina, però ignorem el total dels diners que tenia. En els anys anteriors tenim documentades l'obtenció d'una lliura de plata (aproximadament 20 sous purs, 40 amb talla, 480 diners) per deixa testamentària de Gaucfred Bastó³³ i dues lliures de plata o equivalent (960 diners) per absoldre a Pere Bernat a sobre del seu sepulcre quan aquest morís.³⁴

En alguns casos es podien demanar els serveis del bisbe a canvi d'una remuneració, tot i que no queda gaire clar si els guanys anaven a parar al patrimoni particular del bisbe o a la canònica. Així, el 30 d'agost de 1095³⁵ Bernat Pere feia testament, manava ésser enterrat a Santa Maria de Vilabertran, i disposava que el bisbe de Girona anés a aquella església a cantar missa, que l'absolgués sobre el seu sepulcre i que per aquesta raó cobrés dues lliures de plata o equivalent. Un cas semblant trobem a les condicions sacramentals de Dispòsia, senyora del castell de Múnter, fetes el 31 d'agost de 1096,³⁶ en les quals deixava al bisbe un pollí a canvi de misses.

Explotació del patrimoni particular

Sabem que el bisbe Bernat i la seva mare Sicards cediren (arrendaren) a Arnau Dalmau, la seva esposa Gerberga i llur fill Ramon, la meitat del forn que tenien a la ciutat de Girona, a la casa de Pere Bonardell, de Garsenda de Caldes i de Sunyer Sutor, a canvi d'un cens de tres sestera de blat (o gra) segons mesura de *Angels*.³⁷ Pel fet que hi intervinguessin tots dos ho hem de considerar com una possessió particular.

Només ens ha arribat un altre exemple documental directe relacionat amb l'explotació dels béns particulars del bisbe i es tracta d'una plantació de salzes que tenia arrendada.³⁸

33. ESMV, núm. 272. El 9 de juny de 1102.

34. ESMV, núm. 226. El 30 d'agost de 1095.

35. ESMV, núm. 226.

36. PACB, núm. 291.

37. CDSG, doc. 469. El 14 de març de 1097.

38. ADG, CC, p. 120-121.

Malgrat tot, havia d'obtenir rendes i guanys a través dels drets de les esglésies o dels castells que posseïa, i dels arrendaments d'alous, masos i terres. Si tenia dos bous és que algú els feia servir per llaurar i treballar la terra. També havia d'obtenir algun possible benefici del feu de Ventanac.

Defunció

La darrera actuació coneguda del bisbe Bernat és la signatura del seu testament, el 7 d'agost de 1109,³⁹ fet a causa de voler anar a Jerusalem. En aquest document, designava com a marmessors Ramon, abat de Sant Feliu de Girona; Ramon Gaucfred, ardiaca (el seu germà); Pere, sagristà; Berenguer, ardiaca, i Ponç Ot (el seu possible oncle). Al cap d'un any i mig llarg, el 8 d'abril de 1111,⁴⁰ es feren públiques les seves condicions sacramentals, les quals, per llei i com a norma general, els marmessors havien de fer complir en el termini màxim de mig any després de la mort del testador. En aquest document, s'hi explicava que morí durant el viatge a Jerusalem. Segons el martirologi d'Adó,⁴¹ morí el 2 de setembre de 1110⁴² si comptabilitzem l'Encarnació en florentí.⁴³ Això vol dir que, tot i haver fet el testament el 1109, per causes que desconeixem al darrer moment posposà el viatge i no partí cap a Jerusalem fins l'estiu de l'any següent.

Pontich⁴⁴ fa durar el pontificat d'aquest bisbe fins el 1112, però ja hem vist que la data no és correcta.

Esments pòstums

El bisbe Bernat apareix esmentat després de la seva mort en una ocasió, el 29 de març de 1131,⁴⁵ en la qual es fa referència al seu testament i a la quarta part de les dècimes de l'església de Santa Maria

39. ADG, RC, f. 154v.-154r.

40. ACG, pergamins, 148, minuta.

41. ROURE, G: «Martyrologium Adonis...», f. 92r.

42. *III nonas septembris. Eodem die obiit Bernardus Umberti huius sedis episcopus. Anno Dominice Incarnationis C. XI. post millesimum.*

43. Si comptabilitzèssim l'Encarnació en pisà, la data resultant seria posterior a les condicions sacramentals i per tant aquest sistema de còmput no seria correcte.

44. PON, p. 12.

45. ACG, pergamins, 207.

i Sant Pere de Pineda que els germans Bertran i Pela reclamaven com a seves, i per les quals s'havien querellat contra el bisbe Berenguer i els canonges de Girona.

2.2 ACTIVITAT PASTORAL

Ratificació de documents anteriors

Com a bisbe posà la seva signatura, i per tant ratificà, documents de l'època del seu antecessor, el bisbe Berenguer Guifré. La trobem a la dotàlia del Sant Sepulcre de Palera (comtat de Besalú, 1086), a la de Sant Esteve de Banyoles (1086), i l'acta fundacional del monestir de Santa Maria i Sant Joan de Lladó (que seguirà la regla agustiniana, 1088).⁴⁶

Viatges

Els autors de *l'Espanya Sagrada*⁴⁷ creuen que podia haver assistit al concili de Nimes el 1096, tot i que les actes van desaparèixer i no s'hi pot confirmar la seva presència.

Pel seu testament i posteriors condicions sacramentals sabem que el bisbe Bernat anà a Jerusalem, possiblement l'estiu de 1110, i que morí pel camí.

Dotàlies

Tenim notícia de la dotació de diverses esglésies per part del bisbe Bernat com ara la de Santa Maria de Ridaura (12 de gener de 1100)⁴⁸ i la de Sant Antoni de Collfred, sufragània de l'anterior (gener 1100)⁴⁹, situades totes dues al comtat de Besalú. Entre 1094 i 1100 es dotà Sant Tomàs de Canyà o Fluvià i se li adscrigué l'església de Sant Genís de Palol.⁵⁰ Possiblement entre aquestes mateixes dates es dotà Sant Esteve de Canelles i al mateix temps es ratificà un document de

46. Respectivament: CDSG, núm. 399; CDSG, núm. 400; CDSG, núm. 409.

47. ES, p. 193.

48. CDSG, núm. 479.

49. DEC núm. 274, en realitat no té data, però es considera d'aquesta època.

50. DEC, núm. 313.

l'1 de març de 913 en el qual el bisbe Guiu havia ordenat la restitució d'aquesta església al monestir de la Grassa.⁵¹

Dotà l'església del monestir de Santa Maria de Vilabertran juntament amb els bisbes Berenguer de Barcelona i Pere de Carcassona, possiblement l'11 de novembre de 1099, 1100 o 1101.⁵² La relació entre aquest cenobi i la Seu era important, perquè els abats d'aquest monestir, els trobem també com a ardiaques del bisbat de Girona.

El 5 de febrer de 1105,⁵³ el bisbe Arnau d'Osona dotà l'església de Sant Marçal del Montseny a prec del prior Bonhome i del bisbe Bernat de Girona, en una propietat que pertanyia a aquest darrer (*in cuius patrimonio cognoscitur esse constructum*), i de la qual cobrava rendes, fet que ara es ratifica amb aquesta dotalia. La propietat de l'església, l'havia rebuda el 1003 a través del testament de la seva mare Sicards. En aquesta dotalia, s'hi esmenten les possessions que anteriorment els pares del bisbe, Umbert i Sicards, havien donat a l'església i les que també havien fet altres fidels.

Confirmacions i supeditacions d'esglésies

Era també tasca del bisbe confirmar les donacions d'esglésies. Així, en temps passats el vescomte Ramon (de Besalú) i la vescomtessa Ermesèn, amb el consentiment del bisbe Berenguer de Girona (Berenguer Guifré, segona meitat del s. XI) i els canonges, havien cedit l'església de Sant Joan de les Fonts Inferiors a Sant Victor del monestir de Marsella per tal que la transformés en cenobi sota la tutela del cardenal Ricard, abat de Marsella. El 5 de juliol de 1106, el bisbe Bernat ratificava aquesta cessió i a més hi afegia Santa Maria de Castellar, Sant Pere de Lligordà, Sant Cristòfor de les Fonts Superiors i Santa Eulàlia de Begudà.⁵⁴ D'aquest fet es dedueix que el bisbe veia bé la possibilitat de fundar un monestir a Sant Joan les Fonts.

Sabem que el 31 de juliol de 1108/09⁵⁵ donà o supedità l'església

51. DEC, núm. 314.

52. DEC, núm. 276. L'era en còmput català és 1099 i s'avé amb l'Encarnació en florentí. L'Encarnació en pisà és 1100 i s'avé amb l'era (còmput usual) i amb la indicció. La datació pel rei és 1001. Tradicionalment s'ha considerat de 1100.

53. DEC, núm. 290. El data de 1104, data de la indicció. Pel rei i l'Encarnació en pisà ens dóna 1105.

54. CDCB, vol. XI, núm. 399.

55. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

de Sant Feliu de Lladó a l'església de Santa Maria de Lladó, però el document és suspecte.

Obres

L'edifici catedralici del s. XII era la mateixa catedral romànica dotada el 21 de setembre de 1038, una construcció promoguda pel bisbe Pere Roger juntament amb els comtes de Barcelona i Girona (i per la comtessa Ermesèn). Era un edifici de planta basilical en tres naus i un creuer, construcció que romangué en ús fins que al s. XIV s'iniciaren les obres de la catedral gòtica, fet que a la llarga faria desmantellar l'edifici romànic empresonat dins seu.⁵⁶ De la construcció del s. XI, avui dia ens en queda visible l'anomenada Torre de Carlemany, situada a la capçalera de l'església, però sembla que llavors n'hi havia una altra de similar situada al costat de l'entrada.⁵⁷

L'any 1109,⁵⁸ el bisbe Bernat deixà en testament la tercera part dels seus béns mobles per a la porta o pòrtic de la catedral (*ad ipsum porticum Sancte Marie Sedis*), fet que ens indica la intenció de fer obres en aquesta part de l'edifici.

Troblem un esment del cor de la catedral l'any 1100,⁵⁹ quan un particular tornà a un altre els drets d'un hort situat al costat del riu Galligants, acte que es féu al cor de la catedral (*in coro Sancte Marie Sedis Gerunde*) en presència del bisbe i d'altres personatges laics i eclesiàstics.

A part de Santa Maria de Girona, per posar uns exemples, tenim constància de l'ampliació de l'església i de la construcció d'una sagrera a Sant Julià de Corts el 1102/03,⁶⁰ i obres al claustre de Sant Feliu de Girona el 1106.⁶¹

56. DD. AA: *Catalunya Romànica*, p. 110-111.

57. NOLLA, J. M.; PALAHÍ, LL; SAGRERA, J; SUREDA, M; CANAL, E; GARCÍA, G; LLOVERAS, M. J; CANAL, J: *Del Fòrum a la Plaça de la Catedral. Evolució Historicourbanística del Sector Septentrional de la Ciutat de Girona*, Ajuntament de Girona i Universitat de Girona, 2008, p. 108 a la 114.

58. ADG, llibre *Rubrici Coloratis*, f. 154v.-154r.

59. CAC, doc. 182.

60. ACG, LLVCG, f. 143v.-i r. Còpia LLC, f. 111v. i r.

61. ACG, pergamins, 143. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1106.IX.11.

2.3. RELACIONS AMB ELS COMTES

El bisbat de Girona incloïa dins seu els comtats de Girona (manat pel comte de Barcelona), el de Besalú i el d'Empúries-Perelada. Això feia que el bisbe s'hagués de relacionar amb cases comtals que de vegades podien tenir interessos comuns, però també contraposats.

Barcelona

A part de les donacions comtals, esmentades a l'apartat de l'increment patrimonial, el comte Ramon Berenguer III, per tal de protegir els béns catedralicis, el 23 d'abril de 1100, havia confirmat, de forma general, els béns que posseïa l'església de Girona.⁶² En el rerefons el que feia era ratificar les propietats d'aquesta institució sense especificar quines eren.

Besalú

Per raó de la seva categoria social, el bisbe Bernat actuà com a testimoni del comte Bernat de Besalú, el 14 d'agost de 1097,⁶³ quan aquest donà a Santa Maria de Ripoll un alou i dominicatura anomenat Olot, situat al comtat de Besalú, a la parròquia de Sant Esteve d'Olot, i un altre a les parròquies de Sant Cristòfor de Fonts Alta (*Fontibus Superius*) i a la de les Preses. Això es féu en una reunió celebrada a Girona i davant del bisbe.

2.4. RELACIONS AMB ELS BISBES

Els esments documentals conservats en els quals es relaciona el bisbe Bernat o la Seu amb altres prelats són escassos i queden reduïts a la seva actuació conjunta en dotalies. És probable que assistís al Concili de Nimes de 1096,⁶⁴ però en cas d'haver estat així no n'ha quedat constància documental.

62. CAC, núm. 181.

63. MH col 1201-02, núm. 316.

64. ES, p. 193.

Barcelona

Coincidí amb el bisbe Berenguer de Barcelona a la dotalia del monestir de Vilabertran, possiblement l'11 de novembre de 1100.⁶⁵

Carcassona

A la dotalia de Vilabertran, també hi assistí el bisbe Pere de Carcassona.⁶⁶

Vic

Es coneixien amb el bisbe Arnau d'Osona, perquè, el 5 de febrer de 1105⁶⁷ aquest personatge dotà l'església de Sant Marçal del Montseny, edificada en una propietat del bisbe Bernat de Girona.

3. ELS MEMBRES DE LA CANÒNICA

L'objectiu d'aquest apartat és esbrinar qui formava part de la canònica. Com que els antropònims de l'època eren repetitius i a la signatura dels clergues no s'hi solia especificar l'església a la qual pertanyien, només seleccionarem aquelles citacions que ens indiquin clarament una relació clergue-Seu. Tot i que la llista és restringida i susceptible d'ésser ampliada en el futur, utilitzant aquest criteri evitem (o reduïm) la intrusió de personatges que no hi tenien res a veure.

Segons mossèn J. M. Marquès,⁶⁸ la canònica era formada per vint persones, cosa que nosaltres, en el període cronològic que estudiem, no ens atrevim a afirmar.

És estructurada en dignitats de poder (bisbe, ardiaca, prepòsit, arxiprest), d'organització del culte (diaca, sotsdiaca, sagristà), cultura (xantre, cabiscol), administració econòmica (claver) i també hi ha

65. DEC, núm. 276. L'era en còmput català és 1099 i s'avé amb l'Encarnació en florentí. L'Encarnació en pisà és 1100 i s'avé amb l'era (còmput usual) i amb la indicció. La datació pel rei és 1101. Tradicionalment s'ha considerat de 1100.

66. DEC, núm. 276. Vegeu nota anterior.

67. DEC, núm. 290. El data de 1104, per la indicció. Pel rei i l'Encarnació en pisà ens dona 1105.

68. MARQUÈS, J.M: *Una Història de la Diòcesi de Girona*, p. 39-41.

canonges sense cap distinció jeràrquica (canonge, prevere, clergue). Sembla que algunes persones desenvolupen sempre una mateixa tasca, mentre que d'altres poden anar canviant de càrrec o dignitat amb el pas del temps, cosa que fa difícil poder determinar quants canonges hi havia en un moment concret. Podem trobar dues o més persones que fan la mateixa tasca (primer i segon sagristà, diaques, ardiaques, cabiscols, etc.), és a dir, que pot haver-hi més d'un titular per dignitat. Per això poden aparèixer com a *sots* o *segon*, però no sempre. En algunes ocasions, els personatges se citen especificant la seva dignitat o càrrec i en altres tan sols s'esmenten com a canonge o clergue, excepció feta del bisbe i potser dels ardiaques.

Per a l'estudi dels canonges comptem amb els índexs manuscrits que manà compilar Sulpici Pontich,⁶⁹ una obra que pot servir d'ajuda a l'hora de localitzar personatges, però, com hem comprovat en consultar les biografies dels bisbes, és poc precisa i de vegades confusa i errònia.

Per a aclariments sobre les funcions de cadascun dels càrrecs o dignitats que exposem a continuació remetem el lector als estudis fets pels investigadors Cabrol i Leclercq,⁷⁰ o bé a les definicions de la Gran Enciclopèdia Catalana.⁷¹

No hem trobat cap referència al claver, la persona que tenia cura dels assumptes econòmics, i no sabem si és perquè no n'hi havia cap o perquè no se cita com a tal a la documentació conservada. Sí que en trobem a l'època del bisbe següent, Berenguer Dalmau.⁷²

Prepòsit (paborde)

Al capdavant de la canònica hi havia un responsable anomenat prepòsit (*prepositus*).

-Pere Sindreu, prepòsit de la canònica de Santa Maria de la Seu, 1104.⁷³

69. PON.

70. CABROL, F; LECLERCQ, H: *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, diversos volums, Librairie Letouzey et Ané, París, 1924.

71. DD.AA: *Enciclopèdia Catalana*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, diverses edicions.

72. CAMPRUBÍ; J: *La Catedral de Girona...*, vegeu l'apartat «Organització interna de la canònica a inicis del s. XII».

73. ACG, pergamins, 191, text setè. A la guia de l'arxiu, el pergami s'hi data 1126.II; còpia, CC, p. 327-328, ex A.

-Hi ha un Ramon, prepòsit, el 1102.⁷⁴

-Ademar, prepòsit el 1110.⁷⁵

Ardiaca

Tenia poder delegat del bisbe per a exercir en nom seu dins la diòcesi o dins d'una església (*archileuita* o *archidiaconus*).

Segons J. M. Marquès,⁷⁶ el bisbat de Girona era dividit en tres ardiaconats: Girona, Besalú i Empúries (un per cada comtat que formava part del bisbat). La presència de tres ardiaques, la podem constatar a les signatures d'un document de Santa Maria de Lladó de 1108/9,⁷⁷ una còpia simple, on apareixen Berenguer, ardiaca de Besalú, Berenguer Guillem, ardiaca de Girona i un Berenguer de Sales, ardiaca, potser una referència a l'ardiaca d'Empúries, però no ho podem afirmar. També hi signa un altre ardiaca de Besalú anomenat Berenguer i un altre ardiaca de Girona anomenat Berenguer Guillem. Aquesta barreja s'explica perquè és un document que originàriament fou fet a l'època del bisbe Bernat, però copiat i ratificat posteriorment pels bisbes Berenguer i Ramon, al qual també s'hi degueren afegir altres signatures com ara la de l'arquebisbe de Tarragona i les d'ardiaques i clergues de la canònica gironina.

En un altre document de 1108,⁷⁸ s'hi esmenten tres ardiaques, dos d'ells sense especificar a quina jurisdicció pertanyien: Ramon, ardiaca de Besalú; Berenguer, ardiaca, que el tenim documentat a la demarcació de Girona, i un ardiaca anomenat Ramon Gaucfred, que no sabem a quina jurisdicció pertanyia (potser Peralada-Empúries?).

Pel que hem pogut veure als documents, sembla que durant aquesta època un dels càrrecs d'ardiaca estava reservat per a l'abat de Vilabertran o bé hi tenia certa preferència.

Segons Zimmermann⁷⁹, fins a mitjan segle XII l'abat de Sant Feliu de Girona era ardiaca de la catedral, un fet que nosaltres només hem

74. ADG, CC, p. 215-216, ex A.

75. ADG, CC, p. 285.

76. MARQUÈS, J.M: *Una Història de la Diòcesi de Girona*, p. 39-41.

77. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8; CAMPRUBÍ, J: *La Catedral de Girona entre 1101 i 1144...*, doc. 39.

78. ADG, RC, f. 154v.-154r.

79. ZIMMERMANN, M: «El bisbe català durant els segles X-XII», *En els Orígens de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1989, p. 146, 163 i 164.

pogut trobar documentat un cop, l'any 1000⁸⁰ i que, per tant, no podem confirmar.

Del 1101 al 1144, no hi trobem cap ardiaca que s'intitul·li d'Empúries, però sí de Perelada,⁸¹ en tot cas més tard del període cronològic que estudiem ara. Si ens fixem en la documentació conservada, hi veurem com a l'ardiaconat de Girona, en un mateix moment cronològic, podien haver-hi dues persones que tinguessin aquesta dignitat. Això vol dir que hi devia haver l'ardiac titular i un altre que actuava com a ajudant.

Girona:

- Berenguer, ardiaca, ens apareix els anys 1107,⁸² 1109,⁸³ 1111.⁸⁴ Potser devia ser el Berenguer Guillem, ardiaca de Girona, d'una còpia simple de 11108/09.⁸⁵

-A la dotalia de Vilabertran de l'any 1100, aproximadament,⁸⁶ ens apareix un Pere, prelat de l'església de Sant Martí i sotsardiac, una referència de l'abat Pere Rigau que exercí entre 1069 i 1107.⁸⁷

-Arnau, abat de Vilabertran i ardiaca de Girona, 1109.⁸⁸

Besalú:

-Ramon Gaucfred, ardiaca, 1109,⁸⁹ que ha d'ésser el mateix Ramon, ardiaca de Besalú (o Ramon de Besalú, ardiaca), datat el 1097,⁹⁰ 1102,⁹¹ 1109.⁹²

-Berenguer, ardiaca de Besalú, el 1108/09.⁹³

80. DEC, doc. 276.

81. CAMPRUBÍ, J: *La Catedral de Girona...*, vegeu l'apartat «Organització interna de la canònica a inicis del s. XII».

82. ACG, pergamins, 140.

83. ADG, RC, f. 154v.-154r.

84. ACG, pergamins, 148.

85. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

86. DEC, doc. 276.

87. MARQUÈS, J.M: *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Monografies Empordaneses, núm. 1, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres, 1995, vegeu l'abadiologi.

88. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

89. ADG, RC, f. 154v.-154r.

90. CDSG, doc. 470.

91. ADG, CC, p. 215-216.

92. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

93. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

-Hi ha un Ramon, ardiaca, de 1102,⁹⁴ que no sabem si es refereix al de Girona o al de Besalú.

Diaça

El *diaconus* o *leuita* era l'encarregat de distribuir a l'eucaristia el cos i la sang de Crist, llegir l'Evangelí i altres lectures, recollir les ofrenes, fer el comiat de la missa i ajudar a preparar els catecúmens.

-Guillem Sunyer, clergue i diaça, 1096.⁹⁵

-Ramon, diaça, 1098.⁹⁶

-Berenguer, diaça, 1098.⁹⁷

-Joan, diaça i escriptent, 1100.⁹⁸

-Arnau, diaça, xantre i escriptent el 1104;⁹⁹ Arnau, diaça i escriptent, 1107,¹⁰⁰ 1109,¹⁰¹ 1114.¹⁰²

-Berenguer Dalmau, diaça, el 1109.¹⁰³

-Bernat, diaça, el 1109.¹⁰⁴

-Pere, diaça i escriptent entre el 1102/3¹⁰⁵ i el 1110/11.¹⁰⁶ Ha d'ésser el Pere, prevere i escriptent que ens apareix entre 1101 i 1143.¹⁰⁷ Potser és el mateix Pere Bernat, diaça, que ens apareix el 1098.¹⁰⁸

-Ponç Ot, diaça, el 1109.¹⁰⁹

94. ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, Sant Sadurní 95, segon text.

95. CAC, doc. 173.

96. CAC, doc. 175.

97. CAC, doc. 177.

98. CAC, doc. 182.

99. ACG, pergamins, 144, primer text. A la guia de l'arxiu, hi apareix datat 1108.II.12. Còpia, ADG, CC, p. 220-221, ex A o B; ACG, pergamins, 144, segon text. A la guia de l'arxiu, hi apareix datat 1108.II.12. Còpia, ADG, CC, p. 221.

100. ACG, pergamins, 140.

101. ADG, RC, f. 154v.-154r.

102. ACG, pergamins, 158.

103. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

104. ADG, RC, f. 154v.-154r.

105. ADG, Pia Almoina 7578, testaments doc. 3.

106. ACG, LLGSM, f. 94v.-revers; ADG, CC, p. 285.

107. CAMPRUBÍ, J: *La Catedral de Girona...*, vegeu l'apartat «Organització interna de la canònica a inicis del s. XII».

108. CAC, doc. 175.

109. ADG, RC, f. 154v.-154r.

Sotsdiaca

L'*hipodiaton* o *hipoleuista* exercia les mateixes funcions que el diaca, però estava per sota seu.

-Ponç, sotsdiaca, 1096.¹¹⁰

-Berenguer, sotsdiaca, 1096.¹¹¹

-Arnau, sotsdiaca, 1096.¹¹²

-Gaucfred, sotsdiaca, 1097.¹¹³

-Guillem, sotsdiaca, el 1104,¹¹⁴ segurament la mateixa persona que Guillem diaca.

Arxiprest

L'*archipresbiter* era el major dels preveres.

-Arnau era abat de Vilabertran i arxiprest de Girona, el 1108/09.¹¹⁵ Coneixem un Arnau, arxiprest, que podria haver estat a Girona el 1104,¹¹⁶ potser la mateixa persona.

Sagristà

El sagristà (*sacrista*) era l'encarregat de la sagristia, la persona que havia de tenir a punt tot allò necessari per al culte, incloses les vestimentes. En el cas de Girona, en coexistien dos.

Els sagristans de vegades intervenien en arrendaments i assumptes relacionats amb l'explotació patrimonial de béns de la catedral. Podria ser que hi haguessin propietats immobles destinades específicament per al manteniment econòmic del culte (roba, ciris, ornamentació, etc.) o bé que en absència del bisbe pogués encarregar-se de l'administració patrimonial, tot i que aquesta funció potser correspondria més a un ardiaca o prepòsit.

110. CDSG, doc. 468. Tres sotsdiaques al mateix document.

111. CDSG, doc. 468.

112. CDSG, doc. 468.

113. CDSG, doc. 470.

114. ACG, pergamins, 137. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1103.II.19. ACG, pergamins, 135. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1103.II.19.

115. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

116. ADG, CC, p. 119.

-Ramon Guillem, sagristà (de Girona) 1194¹¹⁷ i 1106¹¹⁸ que ha d'ésser Ramon Guillem, sagristà (de Girona) i germà de Pere,¹¹⁹ i per tant també Ramon Guillem, sagristà, germà de Guillem Ramon i Pere Guillem (Ramon Guillem mort el 1109).¹²⁰ En un text sense data creiem identificar-lo com a fill d'Eliarda.¹²¹

-El sagristà Ramon Miró, el tenim documentat el 1095,¹²² 1096,¹²³ 1101,¹²⁴ el 1102¹²⁵ i en altres ocasions fins al 1118 (data de les seves condicions sacramentals).¹²⁶

-Ramon, sagristà, ens apareix el 1098¹²⁷ i datat en diverses ocasions entre 1102 i 1113.¹²⁸ Pot fer referència, abans de 1107, a Ramon Guillem (mort possiblement el 1107) o bé a Ramon Miró. Posteriorment a aquesta data ha d'ésser Ramon Miró.

-El Pere Bernat, sagristà de l'església de Girona, de 1109,¹²⁹ ha d'ésser el mateix Pere, sagristà, que trobem el 1108/9,¹³⁰ 1109,¹³¹ 1110,¹³² 1111¹³³ fins el 1118 aproximadament.¹³⁴

-Arnau Joan, que també exerceix d'escrivent, el trobem com a

117. CDSG, doc. 455.

118. ADG, Pergamins de la Seu, Sagristà Major, pergami 1, núm. de referència 446. Còpia, ACG, LLGSM, v. del segon full sense numerar.

119. ADG, Pia Almoina doc. 4434, Llambilles núm. 10.

120. ACG, pergamins, 140. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1106.V.10. És el seu testament.

121. ACG, LLGSM, f. 12r.-13v.

122. CDSG, doc. 460.

123. CDSG, doc. 468.

124. ACG, LLGSM, f. 44r.-45v.

125. ACG, pergamins, 311. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1159.VII.10.

126. ACG, LLGSM, 64r.-65r.

127. CAC, doc. 175 i 177.

128. ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, Sant Sadurní 95, segon text. A la guia de l'arxiu, s'hi data de 1101; ADG, MT, calaix 17, Sant Sadurní doc. 98. A la guia de l'arxiu s'hi data de 1102. Còpia, ADG, *Rubrici Colorati*, f. 127r.-128. Còpia, ACG, LLVCG, f. 145v.-r., ex A; ADG, CC, p. 288-289; ACG, LLGSM, f. 20r.-21v.

129. ACG, LLGSM, f. 12v. i r.

130. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

131. ADG, *Rubrici Colorati*, f. 154v.-154r.

132. ADG, Pia Almoina, doc. 4435, Llambilles núm. 11. A la guia de l'arxiu, també hi apareix com a 4152.

133. ACG, pergamins, 148; ADG, CC, p. 122-123.

134. ACG, LLGSM, 64r.-65r.

135. ADG, CC, p. 285

prevere i sagristà el 1110.¹³⁵ Continuarà com a sagristà durant la primera meitat del s. XII.¹³⁶

-Hi ha un altre sagristà relacionat amb la Seu, però no sabem si hi exercia. Es tracta de Sunyer Sisual, un sagristà que el 1104 tenia possessions al burg de Sant Feliu de Girona¹³⁷ i que era mort el 1120.¹³⁸

Cabiscol

El cabiscol (*caput scolæ*), podem associar-lo a les tasques de docència.

-El 1096,¹³⁹ 1100¹⁴⁰ i 1102 tenim documentat un cabiscol anomenat Bernat,¹⁴¹ que a més a més fa de jutge.¹⁴²

-Entre 1102 i 1107 en coneixem un d'anomenat Pere,¹⁴³ que també fa de jutge¹⁴⁴ i d'escrivent.¹⁴⁵ Era oncle de Berenguer, Bernat i Albert Amat.¹⁴⁶

-Berenguer cabiscol 1109.¹⁴⁷

136. CAMPRUBÍ, J: *La Catedral de Girona...*, vegeu l'apartat «Organització interna de la canònica a inicis del s. XII».

137. ACG, pergamins, 191, text setè. A la guia de l'arxiu, el pergami s'hi data 1126.II. Còpia, CC, p. 327-328, ex A.

138. ACG, pergamins, 191, text vuitè, ex A. A la guia de l'arxiu, el pergami s'hi data 1126.II.9. Còpia, ADG, CC, p. 128, ex A.

139. CDSG, docs. 464 i 468.

140. CAC, doc. 182.

141. ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, Sant Sadurní 95, segon text. A la guia de l'arxiu, s'hi data de 1101; MT, calaix 17, Sant Sadurní doc. 98. A la guia de l'arxiu, s'hi data de 1102. Còpia ADG, *Rubrici Colorati*, f. 127r.-128v. Còpia, ACG, LLVCG, f. 145v.-r., ex A.

142. ADG, Pia Almoina 7578, testaments doc. 3. A la guia de l'arxiu també apareix com a 7171.

143. ACG, pergamins, 140. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1106.V.10.

144. ACG, pergamins 141. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1106.VIII.8; ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 24, doc. 99. A la guia de l'arxiu, s'hi data de 1107; Pergamins de la Mitra, calaix 2, doc. 102. sense data. A la guia de l'arxiu, s'hi data d'inicis del s. XII.

145. ACG, pergamins, 137. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1103.II.19. Còpia simple ACG, pergamins, 135. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1103.II.19.

146. ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, Sant Sadurní 95, primer text. A la guia de l'arxiu, s'hi data de 1101.

147. ACG, LLGSM, f. 12v. i r.

Xantre

El xantre (*succentor* o *coraula*) s'ha associat tradicionalment a les tasques relacionades amb el cant litúrgic. A Girona, hi ha el primer i el segon xantre.

-Ramon, segon xantre, 1104¹⁴⁸ que podria ser el Ramon Guadamir, clergue de la Santa Seu de Girona i segon xantre, nét de Deudat Piperell, que ens apareix en un document sense data.¹⁴⁹

-Arnau, diaca, xantre i escriptent el 1104.¹⁵⁰

-Pere, xantre i jutge, 1106.¹⁵¹

-Guillem, segon xantre, 1108/09.¹⁵²

Canonge

Els membres de la Seu que no tenien cap càrrec ni dignitat ens apareixen com a *canonicus*, *presbiter* o *clericus*. Pel fet de no tenir cap intitolació especial són els més difícils d'identificar i per tant en aquest grup podem haver comès algun error.

-Arnau, clergue, 1097.¹⁵³

-Berenguer Ramon, clergue, 1096.¹⁵⁴

-Ponç, clergue, 1097.¹⁵⁵

-Pere, prevere i escriptent 1098,¹⁵⁶ 1101,¹⁵⁷ 1102,¹⁵⁸ 1106,¹⁵⁹ 1110,¹⁶⁰

148. ACG, pergamins, 144, primer text. A la guia de l'arxiu apareix datat 1108.II.12. Còpia, ADG, CC, p. 220-221, ex A o B.

149. ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 2, doc. 102. A la guia de l'arxiu, s'hi data d'inicis del s. XII.

150. ACG, pergamins, 144, primer text. A la guia de l'arxiu apareix datat 1108.II.12. Còpia, ADG, CC, p. 220-221, ex A o B; ACG, pergamins, 144, segon text. A la guia de l'arxiu, hi apareix datat 1108.II.12. Còpia, ADG, CC, p. 221, ex A o B.

151. ADG, Pergamins de la Seu, Sagristà Major, pergami 1, núm. de referència 446. Còpia, ACG, LLGSM, vers del segon full sense numerar.

152. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

153. CDSG, doc. 470.

154. CDSG, 464.

155. CDSG, doc. 470.

156. CAC, doc. 175.

157. ACG, LLGSM, f. 44r.-45v .

158. ACG, pergamins, 311. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1159.VII.10.

159. ACG, pergamins, 143. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1106.IX.11.

160. ACG, pergamins, 146. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1109.II.27; ADG, CC,

1111,¹⁶¹ 1112.¹⁶² És el mateix Pere que ens apareix com a diaca i escriptent.

-Guillem Bernat, clergue de Girona, germà de Bernat, 1099.¹⁶³

-Pere Bernat, clergue, 1100.¹⁶⁴

-Bernat Ramon, clergue, 1100.¹⁶⁵

-Joan Ramon, clergue, 1100.¹⁶⁶

-Berenguer Dalmau, que ens apareix el 1109 com a canonge¹⁶⁷ i com a diaca.¹⁶⁸

-Gaucfred Dalmau, canonge, el 1109.¹⁶⁹

-Dalguer, clergue de Girona, el 1109.¹⁷⁰

-Arnau Joan, prevere, documentat a partir de 1110,¹⁷¹ que també exerceix d'escriptent i sagristà.

4. ACTIVITAT ECONÒMICA DE LA SEU

En aquest període cronològic, ens hi apareixen esmentades diverses propietats de la Seu que, agrupades a l'engròs, es concentren en zones geogràfiques força concretes. Al comtat de Girona, n'hi trobaríem a Cassà de Pelràs, Celrà, Corts, Estanyol, Fellines, Fornells, Girona, Juià, la Bisbal, Llampaias, Lloret, Monells, Orriols, Santa Llogaia de Parets (que dubtem si era del comtat de Girona o del d'Empúries), Santa Palladia, Sords, Torderola, Viladasens, Vilafreser i Vilamorell. Al comtat d'Empúries, s'hi citen Sant Sadurní d'Arenys i Rupià. Al comtat Vallès-Barcelonès, hi coneixem Pineda. En aquesta

p. 42, es B. En lletra cursiva, afegit posteriorment a l'elaboració del cos principal; ADG, Pia Almoïna, doc. 4435, Llambilles núm. 11. A la guia de l'arxiu, també hi apareix com a 4152.

161. ADG, CC, p. 122-123.

162. ACG, LLGSM, f. 20r.-21v .

163. CAC, doc. 179.

164. CAC, doc. 182.

165. CAC, doc. 182.

166. CAC, doc. 182.

167. ACG, LLGSM, f. 12v. i r.

168. ADG, pergamins de Lladó, doc. 8.

169. ADG, CC, p. 333.

170. ACG, pergamins, 145. A la guia de l'arxiu, s'hi data 1108.II.20.

171. ADG, CC, p. 285.

llista s'hi haurien d'afegir algunes propietats que són de mal situar per manca de dades i totes aquelles possessions que no s'esmenten, però que sabem que la Seu tenia d'èpoques anteriors.¹⁷²

4.1. INCREMENT PATRIMONIAL

Basant-nos en la documentació conservada veiem com, per diverses vies, la Seu incrementa el patrimoni. Així, sabem que a l'època del bisbe Bernat, entre donacions i definicions, es reberen cinc esglésies i la quarta part d'una altra, una part d'una parròquia, mig castell, quinze aous, una batllia, vuit masos i mig, sínodes, una donació d'un nombre indeterminat de cases a Girona, tres sagreres i quatre sagrers, un feu, un clos, tres coromines, dues terres, dos camps, una feixa, un ferraginal, tres lliures de plata i diversos sous, un dret de tasca, dos bous amb estris, una mula, un dret de collita, un barril de vi, una olla i un «nebulari», i una donació de béns mobles sense especificar.

Donacions en vida

Les donacions en vida podien procedir de gent amb càrrec nobiliari com ara el comte Ramon Berenguer III, que concedí a l'església de Santa Maria de Girona, a través del bisbe Bernat, tots els honors que aquesta església tenia dins i fora dels murs d'aquesta ciutat. Segons Pere de Marca,¹⁷³ el document era a l'arxiu de l'església de Girona, però, tal i com diuen els autors d'*España Sagrada*,¹⁷⁴ havia d'estar en un cartoral que ni ells ni Pontich veieren. Nosaltres tampoc hem trobat aquest text i creiem que pot ésser una referència a la definició de béns que l'any 1000 Ramon Berenguer III féu a l'església de la Seu (vegeu el punt dedicat a les definicions).¹⁷⁵

Una altra donació vingué de part de la vescomtessa Ermesèn (de Besalú),¹⁷⁶ que per remei de la seva ànima donà a Déu i a la canònica

172. Estan recollides diplomàticament a CDSG.

173. El 23 d'abril de 1100, MH, col 1123, núm. 328.

174. ES, p. 195.

175. CAC, doc. 181.

176. El 12 d'agost de 1105, ACG, perg. 142.

de Santa Maria de la Seu de Girona, l'església de Sant Sadurní d'Arenys, al comtat d'Empúries, amb la seva sagrera i la seva parròquia, incloses les dècimes i les primícies, propietat que havia aconseguit per herència i per altres fets.

Alguns dels donadors formaven part de l'estament eclesíastic, com per exemple el clergue Arnau Ramon, que cedí a la canònica de Girona un alou que tenia a la Muga del Bugantó i una feixa anomenada Guaxa, situades dins la parròquia de Sant Cugat de Fornells. Havia obtingut la propietat per compra i per altres vies.¹⁷⁷

La resta de donacions havien de procedir de persones que tenien una posició social bona, i que per tant podien posseir alous, o bé de propietaris camperols que després de la cessió es convertien en arrendataris d'allò que havien cedit.

Blanca i els seus fills Bernat, Guillem, Gaubert i Pere donaren a la batllia de Santa Maria de la Seu el sagrer i l'església de Sant Vicenç de Viladasens i un alou franc que tenien en aquest indret.¹⁷⁸ Després de la donació es degueren convertir en arrendataris, perquè a partir de llavors es comprometeren a pagar cada any un cens de dues gallines.

Ramon Bonpar donà a l'església de Santa Maria de Girona, per remei de la seva ànima, un alou que tenia a Fellines.¹⁷⁹

Guillem Ramon, clergue i diaca de la Seu, juntament amb Adalbert Esteve, Sindred, Bernat Sindret, Maria, Arsèn i Maiasèn, anomenada Pauca, donaren a Santa Maria de la Seu de Girona i a Sant Julià de Corts, l'alou del Molar, que tenien dins del terme d'aquesta parròquia, al comtat de Girona.¹⁸⁰

De Belisèn, n'obtingué un alou a la parròquia de Sant Vicenç de Rupjà, al comtat d'Empúries, el qual constava de cases, terra conreable i erma, vinyes, prats, pastures, arbres diversos, aigües, l'esglesiola de Sant Esteve i una sagrera (segurament la d'aquesta església). La propietat havia estat dels seus pares i del seu germà Berenguer, clergue.¹⁸¹

Dels germans Pere Bernat i Adalbert Bernat, de Vilamarí, per remei de la seva ànima, la Seu rebé una quarterada de terra alodial que era

177. El 29 de desembre de 1100, CDSG, núm. 489.

178. CAC doc. 171. El 22 d'octubre de 1094.

179. CAC, doc. 172. El 19 de març de 1096.

180. El 2 de novembre de 1096, CAC, doc. 173.

181. El 28 de maig de 1097, CDSG, doc. 470.

al comtat de Girona, a la parròquia de Sant Genís d'Orriols, la qual dits germans havien obtingut per herència.¹⁸²

Arseni¹⁸³ dictaminà que, quan morís, una peça de terra que contenia un colomer, situada al comtat de Girona, dins Sant Esteve de Sords, havia d'ésser per a Santa Maria de la Seu i que dita terra l'haurien de seguir treballant els seus fills mentre visquessin a canvi de pagar tasca, és a dir, que es convertirien en arrendataris de la canònica.

Rotllan¹⁸⁴ donà a Santa Maria de la Seu de Girona un mas situat al comtat de Girona, a la parròquia de Sant Andreu de Torderols, amb la condició que quan morís, aquesta propietat fos arrendada vitalíciament a Ramon Guillem, el qual hauria de donar a la Seu cada any una lliura de cera i, a la seva mort, revertiria tot a la canònica. No s'especifica el perquè de la deixa.

Deixes testamentàries

Les donacions que ens han arribat a través de testaments i/o condicions sacramentals, les trobem repartides de la manera següent:

El bisbe Bernat Umbert¹⁸⁵ deixà a la canònica de la Seu de Girona la quarta part de l'església de Pineda, la coromina d'Om, el mas de Catola, la meitat del castell de Lloret, l'alou d'Estanyol i la tercera part dels seus béns mobles, i el bisbe que el succeís tindria la tercera part de la tasca de Santa Maria de la Bisbal i el feu de Ventanac.

De persones amb cert pes social, coneixem Dispòsia, senyora del castell de Múnter,¹⁸⁶ que cedí a la Seu i a la canònica, un alou a la parròquia de Sant Pere de Juià i al bisbe un pollí a canvi de misses, i també disposava que si Guillem Bernat, fill seu, perjudicava algú (entenem que per raó del testament) perdria l'alou de Rovodons que seria per a la Seu i a més el bisbe l'hauria d'excomunicar.

També sabem que Sicards, mare del bisbe Bernat i senyora del

182. El 7 d'abril de 1098, CAC, núm. 175.

183. El 1103/4, ADG, CC, p. 294.

184. El 29 de juliol de 1110/1111, LLGSM, f. 94v.-r.

185. Testament del 7 d'agost de 1109, ADG, *Rubrici Colorati*, f. 154v.-r. fet a causa de voler viatjar a Jerusalem, i condicions sacramentals del 8 d'abril de 1111, ACG, perg. 148.

186. El 31 d'agost de 1096, PACB, núm. 291.

castell de Lloret,¹⁸⁷ manà ésser enterrada a Santa Maria de la Seu i li deixà el mas d'Olivera, dues coromines (una de les quals s'anomenava de la Crosa, a Estanyol), el camp del mas Guardial (Lloret), a vall Marina un alou, el mas de Trilla, una mula, un dret de treball (*esplet*) i a més dictaminava que algunes de les propietats que cedia al seu fill Bernat, el bisbe, poguessin acabar per a la Seu en cas que ell morís, que segurament es corresponen amb una part de les que aquest personatge va deixar a la canònica en testar.

Dins de l'estament eclesiàstic, el sacerdot Pere Bliguer¹⁸⁸ cedí a la Seu la quarta part de l'església de Sant Feliu de Celrà, un alou a Monells, un a Orriols i un a Llampaies, dos bous amb els seus estris per a treballar i un barril de vi.

El sagristà Ramon Guillem¹⁸⁹ deixava a la Seu l'església de les Fonts, tres lliures de plata i vuit sous, el mas de Vilamorell, un sagrer, una olla i un *nebularii*.

De personatges laics, coneixem les deixes següents: Berenguer Eldemar¹⁹⁰ donava cinc sous de plata (que són 60 diners).

Bernat Pere¹⁹¹ manava ésser enterrat a Santa Maria de Vilabertran i disposava que el bisbe de Girona anés a eixa església a cantar missa, que l'absolgués a sobre del seu sepulcre, i que per aquesta feina cobrés dues lliures de plata o equivalent (que són 80 sous amb talla, 960 diners).

Adaled, a les seves condicions sacramentals, donava a la canònica la seva part de la parròquia de Sant Sadurní d'Arenys, amb les dècimes, primícies, donacions i un sagrer. Disposava que quan morís el seu fill Guillem, la Seu rebés un mas a Vilamorell, amb terres i vinyes.¹⁹²

Bernat Guillem¹⁹³ féu testament abans d'anar a Jerusalem i deixà a la Seu els sínodes que tenia en propietat, sense especificar quins eren.

187. Al testament fet el 6 d'octubre de 1103, ACG, perg. 136, i a les posteriors condicions sacramentals, ACG, pergs. 137 i 135.

188. Al testament del 25 de setembre de 1099, CDSG, núm. 478, i a les condicions sacramentals del 28 de maig de 1100, CAC, núm. 183.

189. El 10 d'abril de 1107, ACG, perg. 140.

190. El 6 d'abril 1094, CDSG, doc. 453. Testament.

191. El 30 d'agost de 1095, ESMV, doc. 226. Testament.

192. El testament del 18 de novembre de 1096, ESMV, doc. 231 i les condicions sacramentals del 3 de desembre de 1096, CDSG, doc. 468.

193. Testament del 5 d'agost de 1097, ESMV, núm. 236.

Arnau Ramon de Sords¹⁹⁴ donà mig mas de Fornells.

Pere Ramon¹⁹⁵ féu testament abans d'anar a Jerusalem i deixà un alou que tenia a la parròquia de Sant Martí de Cassà, a Pelràs,¹⁹⁶ amb reserva de violari per a Berenguer Ruf, cases dins els murs de Girona i un ferragenal.

Arnau Isarn,¹⁹⁷ manava ésser enterrat a Santa Maria de la Seu i li deixava un mas, la meitat d'un clos, i un sagrer que tenia davant la porta de Santa Llogaia de Parets.

Guillem Ramon¹⁹⁸ deixà a Santa Maria de Girona l'alou de Cardoneda, a la parròquia de Santa Palladia.

Rotllan Guillem¹⁹⁹ donà el mas de Torderola.

Compravenda

En aquesta època, no coneixem cap document de compravenda entre un particular i la Seu. Sabem, però, que el 28 de maig de 1110²⁰⁰ Guillem Llobet i la seva esposa Ermesèn vengueren al sagristà Pere la tercera part d'un mas alodial i franc en el qual vivia Joan Gosta, situat a la parròquia de Sant Cristòfor de Llambilles, a la Sureda, per quatre sous de plata. És possible que el sagristà actués com a particular, perquè en la transacció no s'esmenta mai cap supeditació a la Seu ni cap cens que aquesta hagués de cobrar.

Definicions

Les definicions (restitucions per obligació) que ens han arribat d'aquest període fan referència a recuperacions de béns que la Seu devia tenir arrendats o cedits temporalment, perquè els documents no esmenten cap sentència judicial.

Com a personatge important hem de citar Ramon Berenguer III,

194. El 10 de juliol de 1102/03, condicions sacramentals, ADG, Pia Almoina 7578, testaments doc. 3.

195. El 21 de maig de 1105, ESMV, doc. 285, testament.

196. ESMV escriu Perlas, però el nom correcte ha d'ésser Cassà de Pelràs.

197. El 21 de febrer de 1106, testament, ADG, CC, p. 307-308.

198. L'11 de setembre de 1106, testament, ACG, perg. 143.

199. En una data imprecisa, entre 1108 i 1137, condicions sacramentals, LLGSM, f. 93v.-r.

200. ADG, Pia Almoina, doc. 4435, Llambilles núm. 11.

comte de Barcelona, qui a través del bisbe Bernat, tornà a Santa Maria (de la Seu) tots els béns d'aquesta església que ell pogués tenir dins i fora dels murs de la ciutat.²⁰¹

A part del comte, tornaren béns Bernat de Cornellà i Bernat Ramon de Mata, els quals definiren a Santa Maria de Girona i a Sant Julià de Corts una batllia que tenien a l'alou d'un personatge anomenat Adalbert.²⁰²

Gerall Alamany i el seu germà Berenguer definiren a la canònica de Santa Maria de la Seu de Girona un camp i dues sagres situades a Sant Feliu de Celrà.²⁰³

Guillem Bernat de Cornellà²⁰⁴ definí un alou que havia estat de Bernat Duran, però es reservà el dret de rebre per Nadal un pernil, quatre pans i una mida de civada en mesura de Banyoles.

Així mateix Flandina definia a la canònica de la Seu un alou situat a la parròquia de Sant Sadurn de Vilafreser, una tinença que havia rebut del seu espòs Guillem Vidal.²⁰⁵

4.2. ADMINISTRACIÓ I EXPLOTACIÓ DELS BÉNS

El bisbe tenia la potestat d'administrar els béns de la catedral i fer, amb el consentiment de la canònica (o no), aquelles transaccions i explotacions del patrimoni que fossin necessàries, tal i com veurem a continuació.

El dret de la Seu a cobrar censos o rendes dins dels seus termes o alous queda palès a les transaccions fetes pels particulars que hi explotaven tinençes com, per exemple, a la venda d'una casa dins del burg de Sant Feliu de Girona feta pels esposos Guillem Sargul i Guillelma a Ramon Ot i Bonadona, el 7 de març de 1094,²⁰⁶ de la qual la Seu havia de rebre tres diners anuals.

En una venda de censos, drets i esplets que Bernat Arnust féu als esposos Guillem Constans i Ermengarda, referents a uns béns situats

201. El 23 d'abril de 1000, CAC, doc. 181.

202. El 2 de novembre de 1096 CAC, doc. 174.

203. El 3 de febrer de 1103. ACG, perg. 144, primer text; ADG, CC, p. 220-221.

204. El 8 d'octubre de 1106, ADG, CC, p. 288-289.

205. El 7 d'abril de 1098, CAC, doc. 176.

206. CDSG, doc. 450.

al burg de Girona, s'hi esmentaven cinc diners que calia pagar anualment al bisbe, senyal del domini de la Seu en aquest indret.²⁰⁷

A més a més tenim constància documental del cobrament d'un cens sense especificar,²⁰⁸ diversos pans,²⁰⁹ un pernil,²¹⁰ una lliura de cera²¹¹ i dos pollastres.²¹²

Arrendaments

La Seu controlava, com a mínim, una part de les possessions de l'església de Sant Feliu de Celrà i les arrendava. Així, Gerall Alamany i el seu germà Berenguer, el 30 de febrer de 1103,²¹³ a través d'una definició, tornaren a la canònica de Santa Maria de la Seu de Girona un camp i una sagrera que en un altre temps havien estat de Berenguer Seniofred, i una sagrera que Alamany Gaucbert, pare dels donadors, havia obtingut (en arrendament) del bisbe Berenguer (Berenguer Guifré, final del s. XI) i que retenia de forma injusta. El mateix dia, i en un altre document diferent,²¹⁴ el bisbe Bernat i la canònica de Girona arrendaren als germans Gerall i Berenguer Alamany el camp i la sagrera, situats a l'església de Celrà, els quals en un altre temps havien estat d'Alamany Gaucbert. A canvi, els arrendadors es comprometien a pagar un cens anual de dos pollastres i, quan morissin, les possessions tornarien a la Seu de Girona. Tot plegat es tractava de dues tinences que la Seu tenia arrendades al pare, una de les quals s'arrendava de nou als fills.

Els canonges de l'església de Girona (la Seu) arrendaren al clergue Berenguer de Pujals, el 8 de novembre de 1110,²¹⁵ un mas i un alou que aquest clergue els havia donat prèviament i que podia continuar utilitzant mentre visqués a canvi de pagar el cens d'un pernil. La transacció es féu sense el bisbe Bernat, el qual en aquesta data ja era mort.

207. CDSG, doc. 452. El 2 d'abril de 1094.

208. CAC, doc. 170.

209. El 6 d'octubre de 1103, ACG, perg. 136.

210. El 29 de maig de 1112, ACG, LLGSM, f. 20r.-21v. .

211. El 29 de juliol de 1110/1111, ACG, LLGSM, f. 94v.-r.

212. El 20 de febrer de 1104, ACG, pergs. 137 i 135.

213. ACG, perg. 144, primer text; ADG, CC, p. 220-221.

214. ACG, perg. 144, segon text; ADG, CC, p. 221.

215. ADG, CC, p. 285.

La Seu passà de controlar un forn de pa com a explotador directe a fer-ho a través d'un cens. Així, el 3 de febrer de 1103²¹⁶ el bisbe Bernat de Girona i els canonges donaren a Guillem tots els drets que la Seu tenia al forn d'aquest darrer, dins el suburbi de Girona, al lloc anomenat Sant Feliu, a canvi d'una determinada quantitat anual de pans. Aquest text ens informa que existia un tipus de pa anomenat «regat» i un anomenat «vassall» (*unum panem eiusdem conspersionis et alterum quem dicunt uasall*). No hem sabut trobat altres esments paral·lels que ens permetin esbrinar si es tracta d'alguna mena de pa especial o tan sols fa referència als pans que eren per a la Seu (*uasall*) i que els diferenciessin dels que es feien en una massa general (*conspsersionis*).

Tres anys més tard es tornava a estrènyer el control sobre els forns, perquè el 27 d'abril de 1106²¹⁷ el comte i marquès de Barcelona, Ramon Berenguer (III), tornava a Santa Maria (de la Seu) el monopoli del forn de pa de la vila del Mercadal, davant de Girona, i prohibia la cocció de pans en altres forns que no fossin aquest o el de l'alou de Santa Maria, que depenia de la sagristania (de la catedral). A canvi, rebé set lliures de plata (que són aproximadament 280 sous amb talla, 3360 diners) equivalents al preu d'una mula.

Concessions en feu

La Seu posseïa també béns que infeudava. Un d'aquests casos és el castell i l'església de Salzet (actual Sant Sadurn de l'Heura), l'evolució dels quals podem seguir. Així, en un document del 7 de gener de 1123²¹⁸ s'esmenten unes propietats hereditàries que havien estat del cabiscol Ponç, una cita que ens remunta a la segona meitat del s. XI ja que les condicions sacramentals d'aquest personatge són del 7 de maig de 1064.²¹⁹ El 8 de juliol de 1064, el comte Ramon Berenguer de Barcelona i la comtessa Almodis reclamaren els drets i les possessions de Sant Sadurní que eren del difunt cabiscol Ponç²²⁰ i el dia 15 la Seu les cedí a Amat Vives i Adaled.²²¹

216. ACG, LLVCG, f. 143v.-r. - LLC, f. 111v. i r.

217. ADG, Pergamins de la Seu, Sagristà Major, pergami 1, núm. de referència 446 - ACG, LLGSM, vers del segon full sense numerar.

218. ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 97.

219. CDSG, doc. 306.

220. CDSG doc. 307.

221. CDSG, doc. 308.

Uns anys més tard, el 9 de març de 1102²²² aquests tenidors havien de reconèixer que la seva tinença era propietat de la Seu i segurament això comportava la renúncia, perquè el mateix dia²²³ el bisbe Bernat de Girona, juntament amb els canonges, donaven en violari al clergue Berenguer Amat tot l'alou que havia estat del cabiscol Ponç, oncle de Berenguer, i l'alou que havia estat de Guillem Amat (el castell i la parròquia de Sant Sadurní de Salzet) a canvi de pagar cens a la Seu en temps d'Advent. Aquest corresponia a la meitat del castell i la parròquia.

L'altra part, el bisbe Bernat i els canonges la donaren a Berenguer Arnau i els esposos Adaled i Ramon, germà de Berenguer, mitjançant una convinença del 29 de juliol de 1102/03²²⁴. Els primers cedien (temporalment) als segons el castell de Sant Sadurní de Salzet, excepte un alou que havia estat del cabiscol Ponç i després de Guillem Amat, i un altre que era de Berenguer Amat. Es convingué que Berenguer Arnau i la seva família no poguessin fer res que anés en contra de la canònica i, si ho feien, perdrien la tinença del castell i un alou.²²⁵

222. ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, Sant Sadurní 95, primer text.

223. ADG, *Ibidem*.

224. ADG, MT, calaix 17, Sant Sadurní doc. 98 - ADG, RC, f. 127r.-128v. - ACG, LLVCG, f. 145v.-r.

225. Posteriorment, i per tal que el lector pugui fer-se una idea més completa dels fets que hem exposat ara, direm que posteriorment, en època del bisbe Berenguer Dalmau, el 21 de febrer de 1121, ADG, pergamins de la Mitra, calaix 17 - ADG, RC, f. 128v. fins 129v., el comte Ramon Berenguer III de Barcelona i la seva esposa Almodis ratificaven de nou les possessions de la Seu a Sant Sadurní.

Al document ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 97 s'esmenta el testament de Berenguer Amat, fet el 26 de febrer de 1121, personatge que també tenia propietats a Sant Sadurní (tal i com hem vist a ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, Sant Sadurní 95, segon text.). El 1123 es féu un document (l'ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 97) en el qual Ramon Arnau i família reconeixien les propietats de la Seu a Sant Sadurní de Salzet i renunciaven a qualsevol dret i, un cop hagueren reconegut la propietat, al mateix moment el bisbe els la cedí en feu (ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 94 - ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 96a - ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 72 - ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 96b - ADG, CC, núm. 236-237) i aquests li juraren fidelitat (ADG, pergamins de la Mitra, calaix 17, núm. 152 - ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 96^a, segon document - ADG, CC, p. 237). Pel que llegim al document ADG, Pergamins de la Mitra, calaix 17, doc. 94 i còpies, aquesta era la part que anys enrere havia estat del cabiscol Ponç i per tant aquests tenidors ocuparien el lloc que hauria quedat buit després de la mort de Berenguer Amat. Així, és possible que l'altra meitat de Sant Sadurní continués en mans de Berenguer Arnau i els esposos Ramon i Adaled.

Coneixem diversos juraments de fidelitat que ens indiquen la cessió de feus per part de la Seu tot i que gairebé mai s'especifica el nom de la propietat. Gairebé a tots hi manca la data. Alguns d'ells, pel context, Ramon Martí ens transcriure'ls els situa entre el 1093 i l'any 1100: són els d'Arnau Ramon, fill de Trudgarda,²²⁶ Oliver, fill de Retruda,²²⁷ i Berenguer Amat, fill d'Adaled.²²⁸ Dins d'aquest ventall cronològic hi ha un jurament de fidelitat de Ponç Guillem, fill de Prima, al sagristà Ramon Guillem,²²⁹ fet que ens indica la infeudació d'algun bé particular per part del sagristà.

Berenguer Ademar, en testament del 6 d'abril de 1094,²³⁰ deixà al seu fill un feu que tenia del bisbe de Girona, tot i que no s'especificava on era situat.

N'hi ha un amb data, del 30 de juny de 1097,²³¹ pel qual es féu un pacte en el qual Oliver Guillem (potser l'Oliver fill de Retruda) jurava fidelitat al bisbe Bernat i es comprometia a residir sis mesos cada any al castell de la Bisbal (que era del bisbe) i defensar-lo.

De finals del s. XI o començament del XII ha d'ésser un jurament de fidelitat d'Arnau Ramon, fill de Trudgarda,²³² i més o menys del mateix moment, també podríem datar la cessió en feu del castell de Montpalau que el bisbe Bernat de Girona, a canvi de fidelitat i servei, confià al vescomte Ponç Gerall.²³³

El bisbe com a testimoni

Les transaccions que es feien dins de termes o propietats en les quals la Seu cobrava rendes solien comptar amb la signatura del bisbe o d'algun canonge en representació seva, com a vist-i-plau d'allò que es feia dins dels seus dominis. Així, el 2 d'abril de 1094,²³⁴ el bisbe Bernat signà a la venda d'unes cases que Maria i el seu fill Bernat Arnust feren a la parròquia de Sant Feliu de Girona i de les quals

226. CDSG, doc. 443.

227. CDSG, doc. 444.

228. CDSG, doc. 446.

229. CDSG, doc. 445.

230. CDSG, doc. 453.

231. CAC, núm. 177.

232. ADG, CC, p. 155.

233. ADG, CC, p. 152.

234. CAC, núm. 170.

aquest mateix bisbe havia de cobrar cens (segurament en nom de la Seu).

La seva presència podia ésser requerida en testaments de nobles i religiosos, unes vegades per amiatat i d'altres per raó del càrrec que ocupava. Així, el trobem com a marmessor al testament del sacerdot Pere Bliguer, fet el 25 de setembre de 1099,²³⁵ i a les seves condicions sacramentals.²³⁶

També signà el 3 de maig de 1100²³⁷ com a testimoni en la venda d'uns drets a Girona, transacció feta entre Ameli i Guillem Constans. En aquest cas no sabem si hi signà per amiatat o perquè els béns estaven relacionats d'una manera o altra amb la Seu.

Fou present a la cessió, entre altres béns, de l'església de Sant Cristòfor de Llambilles i el seu alou, que Guillem Ponç de Palol, el seu germà Albert i la seva mare, Ermesèn, donaren al sagristà de Girona Pere Bernat el 21 de maig de 1109.²³⁸

Coneixem un cas en el qual el bisbe assistí a un judici i ho féu perquè una de les parts implicades era un canonge de la catedral i els fets afectaven uns censos. Es tractava del judici que el 20 d'abril de 1104²³⁹ es féu entre el sagristà de Girona Ramon Guillem i la família de Ponç Guillem de Palol per raó d'unes possessions a Llambilles. Es dictaminà el que corresponia a cada part i s'establiren els censos.

Com a conseqüència d'aquest judici, el bisbe Bernat actuà de nou com a testimoni presencial quan, el 21 de maig de 1109,²⁴⁰ els esmentats Guillem Ponç de Palol, Albert i Ermesèn, possiblement com a resolució final del conflicte anterior, donaren al sagristà de Girona Pere Bernat l'església de Sant Cristòfor de Llambilles amb el seu alou, les millores que hi havien fet i les persones que hi havia.

Deutes de la Seu

Per a cloure l'apartat d'explotació econòmica direm que, en determinats moments, la Seu podia deure diners a algú segurament com a conseqüència d'algun préstec o algun impagament. Això ho

235. CDSG, núm. 478.

236. CAC, núm. 183.

237. CAC, núm. 182.

238. ACG, LLGSM, f. 12v. i r.

239. ADG, Pia Almoina doc. 4434, Llambilles núm. 10.

240. ACG, LLGSM, f. 12v. i r.

testimoniaria Berenguer Ademar, el qual en testament donava a Santa Maria de Vilabertran dues lliures (aproximadament 80 sous, 960 diners) que li devia la Seu de Girona.²⁴¹

5. CONCLUSIONS

Coneixem força bé la procedència familiar del bisbe Bernat, però no gaire res de la seva vida abans de l'accés a la càtedra episcopal ni de la seva trajectòria anterior com a clergue o canonge. Sabem que l'abril de 1094 era bisbe i que al començament d'aquest any o a finals de l'anterior havia d'haver pres possessió d'aquesta dignitat. Més complicat és aclarir la data de la seva mort, car al testament, fet el 1109, es diu que vol anar a Jerusalem, però no trobem les seves condicions sacramentals fins l'abril de 1111, i el martirologi d'Adó ens diu que morí el 2 de setembre d'un any datat per l'Encarnació, que comptat en florentí és 1110 i en pisà 1111. Per tant, tenim tres problemes:

- Un de formulisme documental, ja que les condicions sacramentals estan en una minuta, on només signa el sacerdot i escrivent Pere, i per tant no estan validades per testimonis.
- Un altre de còmput cronològic ja que, segons el sistema que triem per comptabilitzar l'Encarnació, les condicions sacramentals poden ser anteriors a la suposada mort.
- Un de credibilitat, ja que cal preguntar-nos fins a quin punt podem donar per bones i fiables les notes marginals del Martirologi d'Adó.

El que sí que podem constatar força bé és el patrimoni particular del bisbe i d'això deduïm, per tant, que en aquesta època qui professava podia conservar els béns anteriors i distribuir-los en testament com volgués.

Tot i que hi ha problemes a l'hora de datar els textos i de vegades és difícil quadrar les dates,²⁴² possiblement Bernat és el darrer bisbe

241. ESMV, núm. 266. El 15 de desembre de 1101.

242. CAMPRUBÍ, J: *La Catedral de Girona...*, apartat «El problema de les datacions».

que dins de la seva jurisdicció ha d'aconterar tres comtes independents: el de Girona, el de Besalú i el d'Empúries.

Pel que fa als membres de la canònica, la documentació conservada ens dóna força noms de persones amb dignitats associades a l'església de Santa Maria i que ens permeten de veure força bé com estava estructurada la comunitat religiosa, excepció feta de la figura del claver, del qual no tenim cap esment.

Als textos conservats, hi constatem que també els clergues podien tenir béns particulars, fet que observem especialment als testaments, ja siguin de laics que en morir els cedeixen propietats, com dels mateixos canonges en testar.

Alguns dels membres de la canònica feien funcions d'escrivent i/o de jutge, tal i com consta a l'escatocol d'alguns documents, i normalment sempre solien ser els mateixos personatges, fet que ens fa pensar en una certa especialització escriptòrica o jurídica dins de la canònica. Sabem que el 1102/03,²⁴³ per la redacció d'un testament, l'escrivent Pere (que havia d'ésser Pere, prevere) cobrà dos sous, tot i que les condicions sacramentals les redactà un diaca anomenat Ramon (que potser cobrà la mateixa quantitat). També ens consten com a escriptors Joan i Arnau Joan.

S'ha conservat una bona quantitat de documents que ens permeten veure com la Seu augmenta el patrimoni i com l'explota. A la relació que presentem, caldria afegir-hi altres propietats que devia tenir d'èpoques passades i que en aquest període cronològic no ens apareixen esmentades a cap text conservat.

És difícil valorar el pes i el poder del bisbe i de la catedral, però sens dubte la Seu és un dels principals poders econòmics del comtat de Girona i possiblement el bisbe és la segona persona més poderosa dins d'aquesta demarcació, només sobrepassada pel comte o comtes.

Les dades exposades en aquest estudi, susceptibles d'ésser ampliadades si apareixen nous documents avui perduts, ens permeten tenir una visió historicoanalítica del que passava a la Seu de Girona a l'època del bisbe Bernat des d'un punt de vista diferent del que s'ha usat tradicionalment per a tractar l'estudi històric de les catedrals.

243. ADG, Pia Almoïna 7578, testaments doc. 3. A la guia de l'arxiu, també hi apareix com a 7171.

NOTES HISTÒRIQUES DELS SERVITES A CATALUNYA.
DE LA SEVA ARRIBADA FINS A LA FUNDACIÓ DEL
CONVENT DEL BONSUCCÉS

XAVIER ALARCON I CAMPDEPADRÓS

*Es la nación catalana
afable, humana, ingeniosa,
modesta, cortés, discreta
y sobre todo devota*

Anònim servita,
any 1635

Els Servents de Maria (popularment coneguts com Servites) és un orde religiós nascut a Florència a finals del segle XIII, fundat, segons narren les nostres tradicions, per set mercaders florentins. Els Set Sants Fundadors abandonaren llurs costums mundans i es retiraren a fer una vida més contemplativa, tot seguint directrius inspirades per la mateixa Mare de Déu. A aquest origen tan espontani, en seguirà una aprovació canònica l'any 1304, amb la butlla *Dum levamus* del papa Benet XI, on els instituïa com a orde religiós, i els donava la regla de sant Agustí.

Els Servites van néixer com un orde força peculiar, a mig camí entre l'eremitisme i el cenobisme, entre la vida contemplativa i la vida activa, que va anar evolucionant a mesura que les necessitats

històriques ho exigien. Situada dins els ordes mendicants, es va anar estenent per tota la península italiana, on es fundaren nombrosos convents els segles XIV i XV.

El seu carisma es vertebrà ben aviat en tres aspectes concrets: una vocació de pobresa evangèlica, un servei continu als germans més dèbils (concretant-se més en els malalts i pobres) i una devoció molt marcada envers la Mare de Déu, tinguda des del principi com a principal inspiradora i fundadora. Inicialment veneraven Maria centrant-se en els misteris de l'Anunciació i l'Assumpció, però a partir del segle XV, sobretot per influència de l'espiritualitat franciscana i la *devotio moderna*, van començar a venerar els dolors de Maria associats als dolors de Jesucrist. Així, doncs, a mesura que van avançar el segles XVI i XVII van anar assumint com a pròpia de l'Orde la devoció a la Mare de Déu dels Dolors i la van difondre pels quatre punts cardinals.

A Catalunya, i de retruc a la resta de la Península, l'entrada dels Servites va significar l'entrada de la devoció a la Mare de Déu dels Dolors a tots els nivells socials. Això no vol dir que a casa nostra abans no hi haguessin imatges de Maria sota la invocació dels Dolors, de la Pietat o de la Soledat (n'és un bon exemple el portal de la Pietat del claustre de la catedral de Barcelona), però sempre s'adheria la «passió» de Maria a la passió del Fill, contemplant-ho com un tot únic en l'escena del Calvari. Amb l'entrada dels Servites, s'aïllarà la figura de Maria de la resta de l'escena evangèlica, per meditar d'una manera més profunda els sentiments i el patiment de la Mare de Déu, i fer-ne model de paciència i fortalesa, i també guia espiritual per als fidels.

Els segles XVII i XVIII són els segles centrals de la devoció als «dolors» de Jesús i de Maria, de la seva externalització, de la seva divulgació. Arreu s'encarregaren imatges de Maria al peu de la Creu, les quals poblaren esglésies i cases particulars; i al voltant d'aquestes imatges proliferaren confraries de la Mare de Déu dels Dolors, que al seu torn organitzaven les famoses processons de Setmana Santa. En tot aquest procés, els Servites hi van tenir un paper rellevant.

Aquest treball es presenta com un estat de la qüestió. No pretén pas ser exhaustiu. És tan sols una síntesi de la bibliografia especialitzada, per desgràcia molt dispersa i erma, completada amb breus dades espigolades d'alguns arxius de Barcelona. La presència servita a Catalunya ha estat poc i mal estudiada. Només en destaca l'article que realitzà fra Damià Charboneau, OSM, dedicat als Servites de Barcelo-

na, i també alguns treballs de l'historiador Vicente Lorente. Aquesta falta d'estudi es deu, en gran mesura, a l'actual llunyania dels frares Servites de Catalunya, la qual ha impedit un nou arrelament i un nou interès pel coneixement de la història de l'Orde. Això no va passar per exemple amb els Caputxins, perquè l'abundància de convents catalans fundats després de la desamortització va permetre que florís una generació d'historiadors caputxins francament bons i fructífers, exemplificada en fra Basili de Rubí o fra Valentí Serra de Manresa.

Manllevant l'esquema que plantejà fra Damià Charboneau en el seu treball,¹ sobretot en la primera part, s'ha aprofundit en aquells aspectes on la documentació ho ha permès, i s'han arrodonit les conclusions que no quedaven prou clares. Per altra banda cal aclarir que aquest treball es centra en la fundació de Barcelona, pel fet de ser la primera i la més carismàtica, però cal advertir també que queda un immens món per a descobrir en la història dels altres convents catalans, la seva influència a Castella i Iberoamèrica i per descomptat el món seglar (les Congregacions dels Dolors), temes per a futures investigacions.

ELS PRECEDENTS HISTÒRICS (SEGLES XIV-XV)

Després de la seva expansió per França i Alemanya, els interessos dels Servites es varen centrar en els territoris hispànics. A finals del segle XIV trobem documentada la presència servita a Castella, sobretot per l'impuls dels priors generals Antonio Manucci († 1385) i Andrea da Faenza († 1396). S'aconseguí una butlla del papa Gregori XI, datada el 5 de maig del 1374, on es concedeix als Servites, en la persona de fra Lucas Prado, la capacitat per a fundar convents a Castella i Portugal.² D'aquests primers intents, en sorgiren algunes vocacions, i coneixem noms de frares d'origen hispànic que desenvoluparen tasques de certa rellevància a Itàlia. Els historiadors i analistes de l'Orde estan

1. Fra Damian M. CHARBONEAU (OSM), «The Servites of Barcelona», dins *Studi Storici dell'Ordine dei Servi di Maria* 30 (1980) 5-87.

2. Fra Arcangelo GIANI (OSM), *Annalium sacri ordinis fratrum servorum B. Mariae Virginis... I, Lucae*, Typis Marescandoli, 1719, p. 329 i seg.; Fra Odir Jacques DIAS (OSM), *Espansione dell'Ordine dei Servi tra el 1304 e il 1430*. Consultat informàticament a través del web dels Servents de Maria (www.servidimaria.org)

convençuts de la fundació de diversos convents a la Corona de Castella, on es destaca el de Mansilla de las Mulas, el qual després es va convertir en el convent de Sant Agustí, refundat per l'almirant Fadrique Enríquez i lliurat als Agustins, i el convent d'Orpesa.³

Aquests convents conformaven el que s'anomenaria «la tretzena província» de l'Orde, fundada per fra Lucas Prado, i que envià representants al Capítol General de Pistoia.⁴ Aquestes fundacions, però, desapareixen sense deixar cap rastre a principis del segle xv. Els cronistes dubten sobre els motius de l'abandó dels convents. Jeroni Roman diu que s'abandonen per falta de frares, en canvi els historiadors italians de l'Orde expliquen que els Servites són expulsats perquè es mantingueren contraris a Pedro de Luna (Benet XIII) durant el Cisma d'Occident. Fos com fos, d'aquestes primeres fundacions per desgràcia encara no s'ha trobat documentació en els nostres arxius.⁵

No serà fins al cap de cent anys, en el capítol general de Bolonya de l'any 1488, quan el prior general Antonio Alabanti (†1495) decideix enviar una segona expedició de frares a territoris hispànics. L'enviament anava precedit d'algunes cartes i ambaixades diplomàtiques prèvies, com per exemple una missiva de l'any 1489 de Lorenzo il Magnifico a la reina Isabel la Catòlica, on recomanava l'acceptació dels frares servites.⁶ L'expedició anava encapçalada per fra Girolamo Foschi (o Fusco). Aquest frare fou una gran personalitat

3. Fra Jerónimo ROMÁN (OSA), *Repúblicas del mundo divididas en tres partes*, Salamanca, en casa de Juan Fernández, 1595, f. 374. (No s'ha de confondre amb el jesuïta Jerónimo Román de la Higuera). «En España ya consta aver avido dos conventos desta orden, el uno en Mansilla que es en el reyno de Leon, el qual se acabó por no aver tomado el hábito en él más de los primeros que lo fundaron, y así el Almirante Don Fadrique que fue llamado el Docto y Astrólogo dio aquel convento a la orden de Sant Agustín como oy lo posee pacíficamente; y en Oropesa uvo otro que también debió de parecer por los mesmos respectos. Ay oy en Monviedro que fue la antigua Sagunto, convento de monjas de este instituto y professan la regla de San Agustín.»

4. Vicente de LA FUENTE y CONDÓN, *Vida de la Virgen María con la historia de su culto en España*, II, Barcelona, Montaner y Simón 1879, p. 309; Francisco MUNS Y CASTELLET, *Los Mártires del siglo XIX: dividido en dos partes*, I, Barcelona, Impr. y Lib. Religiosa y Científica del Heredero de Pablo Riera, 1888, p. 68.

5. Fra Alessio Maria ROSSI (OSM), *Manuale di storia dell'Ordine dei Servi di Maria (1233-1954)*, Roma, Typis Pontificiæ Universitatis Gregoriana, 1956, p. 53-54; Vicente LORENTE PÉREZ, «Historia de los Siervos de María en España», dins *Boletín Servitas* 20-26 (2005-2008).

6. *Fonti storico-spirituali dei servi di Santa Maria, II: Dal 1349 al 1495*, Gorle, Servitium editrice 2002, p. 316.

dintre de l'Orde, hàbil predicador i home de gran cultura. L'any 1489 es trobava predicant per la quaresma a Santiago de Compostela, i l'any 1493 fou convidat per a dirimir en una disputa pública a la catedral de Lleó sobre temes de fe entre cristians i jueus. Predicador incansable, recorregué tota Europa, tornant a Andalusia l'any 1503, on predicà a Alacant, Cadis i Sevilla. Morí al convent de Pietralunga, l'any 1532.⁷

Aquest segon intent dóna fruits més estables i més ben documentats, perquè l'any 1489 una comunitat de «manteladas», un «beaterio» de Morvedre (Sagunt) s'adhereix a l'Orde i es funda el convent de Santa Anna de Serventes de Maria, comunitat que encara existeix actualment.

Aquest beateri de Santa Anna s'havia fundat l'any 1348. El conformaven un seguit de dones que vivien en comunitat seguint la regla de vida de l'Orde Tercer de Sant Domènec. Quan feren el pas per esdevenir monges servites, el 6 de juliol de 1489, aconseguiren de la Vila de Sagunt la cessió d'una casa al costat d'on vivia la comunitat per poder ampliar les instal·lacions del futur cenobi.⁸

El convent femení farà pressió sobre els frares per fundar una comunitat masculina que donés assistència espiritual a les monges, i d'aquesta manera assentar millor la presència de l'Orde. Els Servites aprofitaren la mínima oportunitat per establir-se prop de Sagunt, i veieren aquesta oportunitat en forma d'ermita de Sant Miquel de Ladruñán, un petit habitatge rocós dependent del municipi de Cuevas de Cañart (actualment Terol).

Amb l'objectiu de fundar un convent, arribà un frare servita de nom Joan Lidó, per iniciar els tràmits amb les autoritats municipals de Cuevas de Cañart. Fra Joan Lidó, àlies Fraga, perquè segurament era fill d'aquella vila, fou un frare d'una empenta i valor admirables. Habitava en aquells moments a Sagunt, segurament perquè devia estar al servei de les monges de Santa Anna. Era un frare estimadíssim i «el poble d'aquells indrets, per la seva senzillesa i la innocència de les seves maneres, el proclamaven sant, i com a tal el veneraven».⁹

7. Antonella PAGANO, «Foschi (Fosco, Fusco), Girolamo», dins *Dizionario Biografico degli Italiani, Volume 49*, Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana, 1997; *Fonti storico-spirituali dei servi di Santa Maria. II...* p. 225.

8. Antonio CHABRET, *Nomenclator de las calles, plazas y puertas antiguas y modernas de la Ciudad de Sagunto*, Valencia, Imprenta de José Vila Serra 1901, p. 29.

9. Fra Gabrielle Maria ROSCHINI (OSM), *Galleria servitana*, I, Roma, Marianum, 1976, p. 133.

El dia 7 d'agost de 1497 s'arriba a un acord amb el Consell de Cuevas de Cañart. Fra Joan Lidó aconseguix el nomenament de vicari general, el vistiplau del prior general Taddeo Tandredi (†1514) i els permisos per a convertir aquella petita ermita en el primer convent de frares Servites de la Península.¹⁰

Fent un breu resum de l'organització administrativa de l'Orde, els Servites, com molts d'altres, es regien per tres tipus de jurisdicció, cadascuna encapçalada per un prior: primerament hi ha el prior d'un convent, que tenia competències sobre els frares, monges i terciaris de la seva localitat; després, en un segon nivell, hi ha el prior provincial, que a més de ser ell mateix prior d'un convent, tenia la funció de coordinar la resta de priors dels convents d'una província i presidir el capítol provincial; finalment hi ha el prior general, que a més de ser prior de convent (primer de l'Annunziata de Florència, després del Sant Marcelo al Corso de Roma) i prior provincial, també s'encarrega de convocar els capítols i coordinar la resta de priors provincials de l'Orde.

Com a figura jurídica paral·lela hi ha el vicari general, que és un càrrec que personalment concedeix el prior general a frares concrets per a ser-ne els seus consellers, i per a unes missions concretes. Solien repartir-se per cadascuna de les províncies fent de visitadors. El vicari general era, resumint, un home del prior general a cadascuna de les províncies de l'Orde.

En el cas dels territoris peninsulars, com que era una empresa d'expansió no hi havia erigida cap estructura provincial, ni tampoc es depenia de cap prior provincial; per tant la fundació dels nous convents depenia directament del convent de l'Annunziata de Florència, i era competència del prior general enviar frares, nomenar priors, etc. Per a aquest afer es nomenà a fra Joan Lidó vicari general.¹¹

La fundació de les Coves de Cañart, però, no fructificà. Les concrecions del què i el com se'ns escapen. Hi ha una barreja de problemes administratius, disciplinaris i també de salubritat del lloc.

10. Fra Roque Alberto FACI (OC), *Aragon Reyno de Christo y Dote de Maria Santissima*, II, Zaragoza, Imprenta de Francisco Moreno, 1750, p. 186; Vicente Lorente PÉREZ, «Relación de fray Francisco Epifanio Cedó sobre el estado de la provincia española de los Siervos de María (1667)», dins *Studi Storici dei Servi di Maria* (1999), p. 217; Joan ROSAS I REVERTÉ, «Pasado, presente y futuro de la Orden Seglar», dins *Boletín Servitas*, 30 (febrer 2009), p. 8-15.

11. Fra Alessio Maria Rossi (OSM), *Manuale di Storia...* p. 347-361.

Per a erigir el convent servita es necessitava de les còpies de les corresponents aprovacions del prior general de l'Orde. En concret es necessitava la còpia de la butlla *Mare magnum* del papa Inocenci VII, signada l'any 1487, en la qual quedaven recollides les disposicions papals pel que respecta als drets dels Servites en la seva l'expansió pel món.¹² Aquesta còpia de la butlla, però, trigava massa a arribar, no sabem exactament perquè. El gener de l'any 1500 la còpia encara no havia arribat als despatxos de l'arquebisbat de Saragossa, tot i els diners aportats pel municipi de les Coves de Cañart per aconseguir l'aprovació. A més sabem de problemes interns de disciplina de la jove comunitat, sobretot pel que fa a acceptar el guiatge de fra Joan Lidó; finalment, alguns escriptors aragonesos parlen també de la poca salubritat del lloc. Durant els dos anys següents hi ha un silenci documental que interpretem com que es procedí al desmuntatge del convent.¹³

EL CONVENT DEL PEU DE LA CREU DE BARCELONA (1504)

Lluny d'abandonar, l'Orde decidí canviar d'ubicació la futura fundació masculina. El 10 de novembre de l'any 1502, el prior general Taddeo Tandredi signà les patents que renovaven fra Joan Lidó com a vicari general de la nova fundació i l'envià a Barcelona. No podem precisar, però, per què va ser aquesta ciutat comtal el nou objectiu, tan allunyada del convent de monges de Sagunt. Amb la mateixa data, el Prior General envia una carta destinada al Bisbe de Barcelona, en aquells moments Pere García (1499-1505), demanant-li que aculli els religiosos servites que arribaran, i també que fundi una casa dedicada a la Mare de Déu al Peu de la Creu, que era l'advocació que més difongueren els Servites a partir d'aquell moment. Aquest és l'origen d'aquesta advocació a Barcelona. No hi ha referències més antigues d'alguna ermita o capella dedicada a la Mare de Déu amb aquesta denominació.

Tot fa pensar que durant els dos anys següents s'estarien construint l'església i el convent del Peu de la Creu, perquè a això es va comprometre el Bisbe. El convent es va aixecar a la part nord de la

12. Podeu consultar el text de la butlla a: Fra Arcangelo GIANI (OSM), *Annalium sacri ordinis...*, I, p. 601 i seg.

13. Joan ROSÀS I REVERTÉ, «Pasado, presente...

ciutat, en una zona no gaire poblada i plena de camps i de carrers a mig parcel·lar. En concret, al carrer d'en Company, carrer que després passarà a anomenar-se carrer dels Àngels quan les monges dominiques hi construeixin el seu convent.¹⁴ Les terres eren propietat de la Mitra, administrades per Gabriel Vilamarichs, argenter, que al seu torn actuava de procurador.¹⁵ L'establiment dels frares, doncs, no suposava pas la propietat, perquè la Mitra havia de ser en última instància la propietària de l'immoble.

El març de l'any 1504, fra Joan Lidó es presentà davant del Bisbe de Barcelona per a demanar la fundació. Coneixem els noms dels tres frares que hi havia aquell dia al palau episcopal: fra Joan Lidó àlies Fraga, «frare de l'orde de religiosos anomenada Frares Servents de Santa Maria, de l'Orde de Sant Agustí, creat i elegit vicari general de la província d'Hispania», fra Pere Savall i fra Pere Joan Despereres, conventuals. No es dona cap altre nom a la documentació, i per tant no se sap si aquesta primigènia comunitat era gaire nombrosa, però tot fa pensar que deuria ser força reduïda.

El 15 de març de l'any 1504, el bisbe beneeix l'església i el cementiri. L'església i el convent donaven al carrer d'en Company, i tenien al seu darrere el cementiri i l'horta. Desconeixem les dimensions del convent i de l'església, no però les del cementiri, que feia vint-i-una canes i dinou pams de llargada i set canes i mitja d'amplada (36 m x 12 m aproximadament) i estava voltat a tramuntana per la paret del convent, a l'orient una «gran logieta» o galeria, a migdia una paret i l'horta del convent a ponent. El 24 de setembre del 1504, la comunitat dels Servites prestà obediència davant del bisbe i tres dies més tard fra Joan Lidó demanà al bisbe que beneís la nova campana de l'església, de nom Santa Bàrbara.¹⁶

14. Víctor BALAGUER I CIRERA, *Las Calles de Barcelona*, I, Barcelona, Establiment Tipogràfic Editorial de Sebastián Manero 1865, p. 62.

15. Gabriel Vilamarichs era un argenter de Barcelona. Es troba documentat l'any 1487 com a procurador. Núria de DALMASSES, *Orfebreria catalana medieval 1300-1500*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1992, p. 153. L'any 1521 va signar uns acords amb l'argenter Antoni Codina per realitzar una custòdia per a la parròquia de Sant Joan Baptista, d'Horta de Sant Joan. Jacobo VIDAL FRANQUET, «Contribució a l'estudi de l'argenteria medieval de la ciutat de Tortosa», dins *Matèria. Revista d'Art*, 4 (2004) p. 95-117.

16. Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Registre *Gratiarum*, vol. 47 (1500-1504), f. 305 v; Registre *Collationum*, vol. 87 (1504-1506), f. 24 r. Esmentats per primera

L'església del Peu de la Creu (anomenada gairebé sempre «capella» per les seves reduïdes dimensions), com hem dit anteriorment, fou la primera capella documentada a Catalunya amb aquesta advocació. Arquitectònicament, tenia elements renaixentistes molt curiosos, els que després foren aprofitats per al convent dels Àngels. Per a la decoració del retaule de l'església es demanaren els serveis de Fernando Camargo, pintor de retaules.¹⁷ El 20 de setembre de 1505, trobem documentada una cessió de crèdit, de tretze lliures, firmada per Gabriel Vilamarichs, argenter i procurador del monestir de *Beate Virginis Pede Crucis* a favor del pintor Fernando Camargo. Tot a raó per «les pintures i la obra feta per vos al dit monestir». Més endavant, el 14 d'abril de 1507, Fernando Camargo cobrà 15 lliures i 10 sous de Barcelona que li devia Gabriel Vilamarichs a raó del «retaule de l'església de la Mare de Déu del Peu de la Creu».¹⁸ Hi ha el dubte de si aquestes pintures del retaule són les que encara existeixen en la paret testera de la capella del Peu de la Creu, i que fan de decoració d'un grup escultòric de guix del Sant Sepulcre. Si això fos cert, voldria dir que la capella del Peu de la Creu original mai va ser enderrocada, i l'únic que van fer les Dominiques dels Àngels quan varen traslladar-se aquí l'any 1568 és construir la nova església just al costat.

Aquests bons inicis fan pensar en una fundació estable, amb futur. Fins i tot en un padró municipal, recollit per Francesc Carreras i Candi, aquesta illa de cases s'anomenava «illa del monestir del Peu de la Creu».¹⁹ Tot i amb això, la comunitat de Servites desapareix molt aviat sense deixar ni rastre.

vegada per l'arxiver Campillo a l'*Speculum*, vol. III, f. 353. També citats a Fra Damian M. CHARBONEAU, «The Servites... i Joan ROSÀS I REVERTÉ, «Pasado, presente...

17. Fernando Camargo, pintor natural de Burgos, l'any 1491 treballava a Vic, executant el bancal del retaule major de la capella de la Mare de Déu de la Rodona de Vic i el retaule de la capella de la Mare de Déu de la Pietat, també de Vic. L'any 1503, s'establí definitivament a Barcelona, on es casà i finalment morí l'any 1514. Miquel MIRAMBELL I ABANCÓ, *La pintura del segle XVI a Vic i el taller dels Gascó*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2002, p. 29.

18. Josep Maria MADURELL I MARIMON, «Dos pintors castellans a Barcelona, en temps de Ferran el Catòlic : Pedro Bello y Fernando Camargo», dins *Estudios del V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, V, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1961, p. 178, i documents 16 i 18.

19. Francesc CARRERAS I CANDI, *Geografía General de Catalunya*, I, *La Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Establiment Editorial de Albert Martín, 1915, p. 389.

Està documentat que l'any 1515 un grup de monges clarisses procedents del monestir de Pedralbes habitaven «una casa quis diu del Peu de la Creu». Les monges clarisses de Pedralbes tingueren grans conflictes quan s'aplicà la reforma religiosa monàstica dels Reis Catòlics. Sorgiren problemes de disciplina, i una part de les monges, dirigides per sor Isabel d'Aragó, deixà Pedralbes per instal·lar-se dins Barcelona. El Consell de Cent escrigué una carta a fra Martín Orís, provincial del franciscans, datada el 4 de setembre del 1515, en què els informava que les monges que se n'havien anat de Pedralbes ocupaven i habitaven «una casa quis diu del Peu de la Creu, en la qual se eren ajustades». A més es feia saber al Provincial que hi havia conflicte dintre de la nova comunitat i algunes monges havien sortit d'aquella casa «e vuy les dites religioses stan en una casa en lo carrer mateix».²⁰

¿Hem de considerar que aquesta «casa» que s'anomena del Peu de la Creu és el convent servita? S'intueix per la documentació que la casa porta el nom del Peu de la Creu, és a dir, que no és un simple domicili que pren el nom del carrer, sinó que té aquest nom com a propi. Més endavant es fa referència a una altra casa «situada en lo carrer mateix», cosa que la diferenciava de la primera. Si aquesta «casa» fos un sinònim de convent, és senyal inequívoc que els Servites ja no hi eren, perquè no hi ha cap altra convent documentat amb aquest nom.

Més endavant, l'any 1539 l'Orde dels Trinitaris es reinstal·la a Barcelona, patrocinats pel bisbe Joan de Cardona (1531-1546). Aquí hi ha un malentès provocat per l'obra de Narcís Feliu de la Penya, *Anales de Cataluña*, on s'afirma, basant-se en els documents del

20. «E per ço, venint a noticia nostra que certes religioses que habitaven en una casa quis diu del Peu de la Creu, en la qual se eren ajustades, exint del Monestir de Pedralbes, en lo qual per molt temps havien stats sots certa regla, no concordant-se de present en la dita casa del Peu de la Creu, se son exides de dita casa per quant sor Ysabel Daragó, una de dites religioses volie que totes li prestassen obediencia, pretenent que lo canonge de Lacarra havie a veure sobre elles per commissió de cert vicari o visitador, lo cual era stat en diat casa del Peu de la Creu per visitar aquella. E vuy dites religioses stan en una casa en lo carrer mateix, vivint, segons se diu, com a religioses [...]», fra Tarsicio DE AZCONA (OFM Cap), «Nuevos documentos sobre la reforma del monasterio de Santa Clara de Pedralbes en tiempo de los Reyes Católicos», dins *Estudios Franciscanos*, 69 (1968) p. 311-335; *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelon, Rúbriques de Bruniquer*, III, Barcelona, Imprempta d'Henrich y Companyia, 1914, p. 84.

Capítol General celebrat a Daroca (1586), i també en els llibres de Diago, que els Trinitaris l'any 1218 tenien una ermita dedicada al Peu de la Creu a Barcelona, ermita que passaria a unes monges i que aquestes després se n'anirien per deixar-los la casa als referits Trinitaris. Això és un error d'interpretació de Feliu de la Penya. Aquesta ermita estava dedicada a la Santíssima Trinitat, i estava situada en el Call de Sanahuja, al mateix lloc on després van fundar el convent els Trinitaris, actualment al carrer Ferran. Aquesta ermita està documentada des de l'any 1394 i més endavant s'hi fundà una confraria destinada a acollir els jueus conversos. Diago afirma que l'any 1492, després de l'expulsió dels jueus, aquesta capella fou donada a un orde de monges que en feren un convent, i aquest convent fou habitat posteriorment pels Trinitaris.²¹ La confusió rau en el fet que anys més tard, gràcies a una disposició del testament de Francesc Joan Costafreda, notari de Guissona, fou llegada als Trinitaris una finca a la cantonada del carrer dels Àngels i Peu de la Creu per edificar-hi un col·legi. Els Trinitaris reben la finca en plena propietat l'any 1674 i obriren l'escola l'any 1685, la qual funcionà fins a la desamortització de 1835.²²

Tornant al convent del Peu de la Creu, pel que s'interpreta dels documents, tot i que les terres havien estat propietat de la Mitra, era el Consell de Cent que es féu càrrec de la casa quan els Servites la deixaren, i la feren servir per hostatjar aquells ordes religiosos nous o que estaven de passada, com a solució provisional.²³

Finalment, l'any 1561 el Consell de Cent dóna llicència a les monges Dominiques dels Àngels per establir-se en el convent del Peu de la Creu, i el 19 (altres fonts diuen 18) de març del 1562 es féu el trasllat des del convent dels «Àngels Vells», que estava fora muralles, a la Ribera, a la nova llar.²⁴ Aquestes monges varen ser tretes de la

21. *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 86.; «Joan de Cardona», dins *Diccionari Biogràfic*, Barcelona, Alberti, 1966; Narciso FELIU DE LA PENYA, *Anales de Cataluña y epilogo breve de los progresos y famosos hechos*, III, Barcelona, por Joseph Llopis 1709, p. 181; Fra Francisco DIAGO (OP), *Historia de los victoriosissimos antiguos condes de Barcelona*, Barcelona, en casa Sebastian de Cormellas 1603, fol. 314.

22. Virginia COSTAFREDA I PUIGPINÓS, «Pere i Francesc Joan Costafreda: trajectòria d'uns notaris de Guissona dels segles XVI i XVII», dins *Miscel·lània Cerverina*, 15 (2002) p. 101-122.

23. Joan ROSÀS I REVERTÉ, «Pasado, presente...

24. «Dijous a xviii de mars del any MDLXII dia de St. Josef entraren les monges

potestat dels Dominics l'any 1519 pel Papa, que les posà sota la tutela de l'ordinari.²⁵

En una memòria redactada l'any 1568, conservada a l'Arxiu Històric de la Ciutat, les monges expliquen llurs orígens i fundació, i especifiquen que la casa del Peu de la Creu estava «despullada de ornaments», fet que les obligà a adquirir-ne de nous.²⁶ L'any 1566, les monges dels Àngels compren un terrenys veïns i amplien les instal·lacions del Peu de la Creu per fer-ne un convent propi. La popularitat del convent farà que el carrer d'en Company passi a anomenar-se carrer dels Àngels. A l'hora d'edificar el nou edifici, però, les monges són respectuoses amb l'advocació originària, i dediquen el convent a la Mare de Déu dels Àngels i Peu de la Creu. L'antiga capella del Peu de la Creu és integrada en el nou conjunt monàstic, no sabem encara si lleument modificada o refeta de bell nou. Encara avui en dia es poden apreciar tots els elements renaixentistes en l'església exclausturada dels Àngels.

Desconeixem l'any i els motius de la marxa dels Servites de Barcelona, però no seria forassenyat considerar que a causa dels pocs frares que componien la comunitat era molt fàcil que les malalties o l'edat la reduïssin fins a fer-la insostenible. Fra Joan Lidó desapareix de la documentació, potser per defunció. Amb el temps, les instal·lacions del convent servita desapareixerien sense deixar ni rastre, engolides pel nou edifici dels Àngels, fins al punt que cap historiador va saber trobar l'origen de la capella del Peu de la Creu.²⁷ Ara bé, si bé els frares van desaparèixer, la devoció del Peu de la Creu es va

dels Àngels en la present ciutat ab gran professó les quals estaven fora dels murs de la present ciutat, a la Marina, devés lo portal de Sant Daniel es posaren al monestir quis deya lo Peu de la Creu ab solempne professó [...]», Pere Joan COMES, *Libre de algunes coses asanyalades succehides en barcelona y en altres parts format per Pere Joan Comes en 1583*, Barcelona, La Renaixensa 1878, p. 546; Fra Francisco DIAGO (OP), *Historia de los victoriosissimos...*, f. 311 v; Fra Francisco DIAGO (OP), *Historia de la provincia de Aragon de la Orden de Predicadores, desde su origen y principio hasta el año de mil y seyscientos*, Barcelona, impressa por Sebastian de Cormellas 1599, f. 285.

25. *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 88.

26. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) Ms. B1. Memorial de les monges dominiques dels Àngels, redactat el 13 de juliol de 1568.

27. Només l'arxiver Campillo en fa referència en el seu *Speculum*, però serà oblidat per la historiografia dels segles XIX i XX.

mantenir, i fins i tot va donar nom a l'actual carrer del Peu de la Creu, situat sota l'antic convent.

LA FUNDACIÓ DEL CONVENT SERVITA DE SANTA MADRONA (1580)

Tot i el fracàs de l'establiment a Barcelona, l'Orde no es resignà a perdre la seva presència a Catalunya, i més si tenim en compte els esforços realitzats fins al moment. L'any 1576, el prior general Giacomo Tavanti, de Florència († 1582), va nomenar procurador general i vicari per a l'expansió de l'Orde fra Antonio Menocchi de Bolonya. Una de les primeres accions va ser incorporar a l'Orde nous frares d'origen hispànic, i aquell mateix any 1576 van professar fra Lope Martin Pereyra i fra Fernando Sahavedra, amb la intenció de ser enviats a la Península. En concret se sap que fra Lope fou enviat a Portugal. L'any següent, el 28 de juliol de 1577, el prior general Giacomo Tavanti rep a Florència fra Francesc Serdà,²⁸ de València, exdominic, amb la facultat del Prior General per a fundar convents. Serà enviat a València, d'on era originari, per no abandonar la comunitat de monges de Sagunt. El 5 d'octubre de l'any 1577, el vicari general Antonio Menocchi accepta com a profés dins l'Orde dels Servents de Maria fra Gregorio de Espinosa, nascut a Daroca. El 10 de desembre d'aquell any, fra Gregorio és rebut pel Prior General a Nàpols, on el comissionà per propagar l'Orde a Barcelona, per fundar-hi una comunitat de frares.

L'arribada de fra Gregorio de Espinosa a Barcelona no deuria ser fàcil. La Ciutat Comtal era una població amb una considerable activitat social i política, però la seva economia estava més aviat estancada, i no podia permetre's el luxe de mantenir gaires comunitats religioses. Tota la tolerància que hi havia a Barcelona pel que fa a convents i monestirs es truncà el segle XVI, quan la ciutat es veié desbordada per

28. Hi ha una duplictat de noms a la documentació consultada: Bartolomeo Sciarda i Francesco Scerda, però és molt probable que siguin la mateixa persona, i que tot plegat sigui un error d'interpretació de les fonts. Hem de tenir en compte que la destinació (València), la data d'enviament (1577) i la facultat de fundar convents pel territori són idèntics. Vicente LORENTE PÉREZ, «Historia de los Siervos...»; Fra Damian M. CHARBONEAU (OSM), «The Servites... p. 7; Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali dei servi di Santa Maria, III/1: Dal 1496 al 1623*, doc. 1002. Consultat informàticament a través del web dels Servents de Maria (www.servidimaria.org).

les noves fundacions. Les parròquies exercien una gran pressió sobre els nous ordes que intentaven instal·lar-se dintre de les seves demarcacions, atès que originava una diversificació de les almoines dels fidels. Així, doncs, i per a expressar-ho d'una manera senzilla, hi havia molta competència entre els ordes mendicants dins les muralles de Barcelona, sobretot si tenim en compte que n'hi havia molts que vivien només de les almoines que recaptaven.²⁹ Això va fer que les autoritats civils i eclesiàstiques es veiessin incapaces d'acollir amb dignitat aquella onada de noves famílies religioses, i molts frares acabaren per instal·lar-se en ermites i capelles recòndites i poc espaioses.

Fra Gregorio de Espinosa es presentà davant el bisbe de Barcelona, Joan Dimas Loris (1576-1598), a qui demanà ajuda.³⁰ Portava una carta de fra Luigi de Faventia, on es recull el permís del prior general Giacomo Tavanti per poder fundar.³¹ El Bisbe segueix els tràmits burocràtics pertinents i demana informes als superiors abans de donar cap mena de permís. L'any següent, el 10 de novembre del 1578, el bisbe rep els informes de Roma pel que fa a la bona reputació dels actes de fra Gregorio, i deu dies més tard el Prior General li concedeix llicència, per fundar una comunitat a Barcelona.³² El Prior General també adreçà una altra carta a l'arquebisbe de València Juan de Ribera demanant-li ajuda per acollir tres frares enviats des de Roma, els quals hi serien conduïts pel mateix fra Gregorio Espinosa.³³ La llista dels frares que hi havia en aquells moments a la Península inclou els noms següents: fra Francisco de Tovar, corrector i confessor de les monges de Sagunt, que fou nomenat per a aquest càrrec l'any 1566;³⁴ fra Lope Martín Pereira; fra Fernando Saavedra; fra Sebastian Lorenzo i fra Gregorio de Espinosa com a actual vicari general. Molts d'aquests frares acabarien tornant a Barcelona, davant la impossibilitat de fundar un convent a València.³⁵

29. Francesc CARRERAS I CANDI, *La Ciutat de Barcelona...* p. 893.

30. ADB. *Registra Communium* vol. 67 (1579-1587) f. 49 r.

31. ADB. *Registra Communium* vol. 67 (1579-1587) f. 47 v.

32. ADB. *Registra Communium* vol. 67 (1579-1587) f. 49 r. Esmentats per l'arxiver Campillo a l'*Speculum*, vol. III, f. 353.

33. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali...* doc. 1042.

34. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali...* doc. 837, 868 i 875.

35. Vicente LORENTE PÉREZ, «Historia de los Siervos...

També haig de fer un breu esment a un altre frare servita, enviat també per aquestes dates a la Península Ibèrica per estendre l'Orde. Es tracta de fra Manuel Tavora. Era portuguès, fill de Coïmbra, nascut pels volts de 1534. Va ingressar a la Companyia de Jesús i fou destinat com a missioner a les Índies Orientals. Estigué present quan exhumaren el cos de Sant Francesc Xavier per traslladar-lo a la ciutat de Goa. Cansat, però, de les tribulacions de la vida missionera, fra Manuel va ingressar a l'Orde dels Servents de Maria. Després d'un seguit d'entrevistes amb el Prior General, el dia 14 de març del 1578 fou enviat a Portugal amb l'objectiu d'establir-hi comunitats de frares. Per problemes legals i –suposem– que personals, va topar amb fra Lope Martín Pereyra, enviat pel mateix motiu feia dos anys, fins al punt que les discussions entre els dos frares els va valer la pena de presó. Van aconseguir fundar una petita capella dedicada a la Mare de Déu de la Salut, prop de Lisboa, però amb la conquesta de Portugal per part de Felip II l'any 1580, fra Manuel Tavora desapareix de la documentació, juntament amb l'assentament servita de Portugal.³⁶

Centrant-nos a Barcelona, i repetint el que ja s'ha dit més amunt, la tasca que se li plantejava a fra Gregorio de Espinosa no era gens fàcil. No va tornar a la casa del Peu de la Creu, perquè les monges dels Àngels n'havien fet el seu convent. Li calia, doncs, una nova llar on poder fundar la comunitat de frares. Llavors la casualitat va voler que sorgís l'oferta de ser custodis de la llunyana ermita de Santa Madrona, de propietat municipal, situada al vessant de tramuntana de Montjuïc.

L'ermita, inicialment dedicada a Sant Fructuós,³⁷ custodiava les relíquies del cos de santa Madrona, que la tradició va assimilar amb la màrtir de Tessalònica del mateix nom. Les relíquies de santa Madrona adquiriren la fama d'intercedir per fer ploure en èpoques de sequera, i la devoció dels barcelonins augmentà durant tot el segle XVI. El Consell de Cent es féu ressò d'aquesta devoció, i proclamà la san-

36. Fra Odir Jacques DIAS, *P. Manuel de Tàvora*. Consultat informàticament a través de la web dels Servents de Maria (www.servidimaria.net).

37. «En lo alt de l'altar [de l'ermita] estan també trets al viu y de bulto los tres gloriosos martyrs, és a saber S. Fructuós al mitg, vestit ab ses robes y vestidures pontificals: y als costats los seus diaques Augurio y Eulogio revestits ab ses dalmàtiques», Salvador PONÇ, *Llibre de la vida miracles dels gloriosos martyrs S. Madrona, cos sant de Barcelona; y de S. Celdoni y Armenter; cossos sants de Cardona*, Tarragona, en casa de Felip Robert, 1594, fol. 14.

ta copatrona de la ciutat. La importància que adquirí santa Madrona va fer que el Consell de Cent fes reformes a l'ermita, l'embellís amb diferents ornaments, i la dotés d'un culte d'acord amb la categoria de les relíquies que custodiava. Amb la voluntat de donar un cert relleu a santa Madrona, el Consell de Cent va creure convenient que els custodis de l'ermita fossin religiosos en lloc dels ermitans que fins llavors hi havia.

Abans de l'arribada dels Servites, l'ermita de Santa Madrona estigué custodiada fins a l'any 1576 pels Frares de Jesús, de la família dels franciscans; del 1576 fins al 1578, pels Caputxins, els quals l'abandonaren per la malaltia dels seus frares; l'any 1578, tornaren a habitar-la els Frares de Jesús fins a l'any 1580, en què l'abandonaren per problemes de disciplina amb el seu vicari. Tot aquest procés és ben descrit per Francesc Carreras i Candi en la seva obra *Lo Montjuich de Barcelona*³⁸ i per fra Basili de Rubí en la seva obra *Un segle de vida caputxina a Catalunya*.³⁹

Aquí s'ha de fer una breu puntualització. Arran de les obres de Víctor Balaguer i Andreu Avel·lí Pi i Arimon, es va difondre la idea que els Servites arribaren a Barcelona l'any 1576 i habitaren en primer lloc l'ermita de Sant Bertran, als peus de Montjuïc, abans de passar a Santa Madrona. Aquesta dada s'ha de considerar errònia, perquè en aquestes dates aquesta ermita estava habitada pels frares Mínims.⁴⁰ Aquest error s'ha anat transmetent en la historiografia del segle xx.

L'establiment dels Servites a Santa Madrona està documentat accidentalment des de l'any 1580. Aquest establiment, però, lluny de semblar una decisió meditada i acceptada, va ser provocada per la pressió

38. Francesc CARRERAS I CANDI, «Lo Montjuich de Barcelona», dins *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VIII, Barcelona, Tipografia de la Casa Provincial de Caridad, 1906, p. 296.

39. Fra Basili DE RUBÍ (OFMCap.), *Un segle de vida caputxina a Catalunya: 1564-1664: Aproximació històrico-bibliogràfica*, Barcelona, Caputxins de Sarrià, 1977.

40. VÍCTOR BALAGUER I CIRERA, *Los frailes y sus conventos: Su historia - su descripción - sus tradiciones - sus costumbres - su importancia*, II, Barcelona, Librería Española, 1851, p. 513; ANDRÉS AVELINO PI Y ARIMÓN, *Barcelona antigua y moderna: descripción e historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, I, Barcelona, Impr. y Libr. Politécnica de Tomás Gorchs 1854, p. 557; CAYETANO BARRAQUER Y ROVIRALTA, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, II, Barcelona, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, 1906, p. 163.

dels esdeveniments. Santa Madrona feia gairebé un any que no tenia custodis, i els frares Caputxins, que eren la opció favorita dels Consellers, no volien saber-ne res. Els Servites foren, per al Consell de Cent, una solució provisional perllongada per les circumstàncies. Per això se'ns fa difícil afirmar amb certesa la data exacta en què per primera vegada els Servites posaren un peu dins Santa Madrona.

Pere Serra i Postius va recopilar dades de la fundació de la comunitat servita de Santa Madrona en la seva obra *Historia Eclesiàstica del Principado de Cataluña*, conservada manuscrita a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.⁴¹ En la seva història, reproduïda a l'apèndix documental, Pere Serra explica que l'any 1581 era el segon any de fundació o «rehedificación» de l'Orde, per tant s'entén que el primer fou l'any 1580. També s'especifica que els Servites enviaren frares a València i Portugal, però la fundació portuguesa fracassà, «del reyno lucitano no lograron su deseado fin» i hagueren de refugiar-se a Santa Madrona. És interessant comprovar que, efectivament, la fundació portuguesa no tingué èxit i el 26 de juliol del 1580 fra Manuel Tavora, el frare servita enviat a Portugal, de tornada a Roma explica que va estar convivint amb fra Gregorio de Espinosa a l'ermita de Santa Madrona, als peus de Montjuïc, juntament amb quatre frares més.⁴² Però tot i amb això Pere Serra troba en el cronista fra Felicià Melich que la comunitat de frares, dirigida per fra Gregorio Espinosa, prengué possessió de la casa de Santa Madrona el dia 10 de juliol de l'any 1581.⁴³ Hi ha un petit problema de cronologies que és difícil d'aclarir.

41. Pere Serra i Postius (Barcelona 1671-1748) mercader de teles, va ser un apassionat de la història, especialment l'eclésiàstica, i va compilar una infinitat de dades històriques, biogràfiques i culturals d'esglésies i monestirs catalans, biografies de destacats eclésiàstics, curiositats i llegendes, etc. La seva tasca historiogràfica era lloada pels mateixos contemporanis, els quals quedaven sorpresos de l'erudició que va assolir un simple botiguer. Era congregant dels Dolors de Barcelona i no tan sols va conèixer personalment molts frares servites, sinó que va tenir accés a l'arxiu del convent servita del Bonsuccés, com ell mateix diu en més d'una ocasió, i va poder donar compte de dades històriques basades documents originals, entre els quals una *Historia de los Servitas* de fra Felicià Melich, cronista de l'Orde (†1721), obra que per desgràcia no s'ha localitzat.

42. Fra Damian M. CHARBONEAU, «The Servites... p. 7

43. Pere SERRA I POSTIUS, *Historia eclesiàstica del Principado de Cataluña, principalmente en lo que pertenece a María Santísima*, 7, f. 20 i suc. Manuscrit conservat a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB) Reserva. Ms. 186-198.

Fra Francesc Epifani Cedó, una de les personalitats més destacades de l'Orde a Catalunya, va redactar una memòria l'any 1667 per enviar-la a Roma, on explica la fundació de fra Gregorio de Espinosa, situant-la l'any 1580, i fa una llista dels primers frares que, segons es desprèn dels seus cognoms, eren autòctons:

En los años 1580 aportaron a esta ciudad de Barcelona, cabeza del principado de Cathaluña de la Hespaña Tarraconense, los muy reverendos padres Francisco Serdá valenciano, vicario general para dicho reyno y confessor de las monjas de Santa Anna de Morviedro, Bartholome Rodrigues y Alfonso Campos, doctores theólogos assí mismo valencianos, y los padres Antonio Sosa, Fernando, Philipe y otro Rodrigues, con letras del reverendísimo Jacobo Tavancio prior general de toda la Orden para dilatar la Orden de María Virgen en todos los reynos de Hespaña.⁴⁴

Fra Epifani Cedó no fa cap referència a fra Gregorio de Espinosa, pel fet que aquest va morir pels volts del gener de l'any 1581 i per tant és molt probable que no arribés a les oïdes del cronista el record del fundador. Sí que esmenta fra Francesc Serdà, que va conviure amb la nova comunitat.

Del grup dels set frares anomenats, el que més coneixem és fra Bartolomé Rodríguez, valencià, segurament un deixeble de fra Francesc Serdà. Abans havia estat mercedari, però s'incorporà als servites l'any 1579 amb permís del prior general Giacomo Tavanti. Deuria ser un frare de vàlua, perquè l'any 1580 va fer tota una excursió pels convents servites de la Llombardia amb l'objectiu de formar-se. L'11 de gener del 1581, però, és enviat de nou a Barcelona per substituir com a prior del convent de Santa Madrona i vicari general a fra Gregorio de Espinosa, mort feia poc. La resta dels frares estan documentats per Vicente Lorente en el seu comentari sobre la relació de fra Epifani Cedó.⁴⁵

44. Memòria de fra Francesc Epifani Cedó, redactada l'any 1667 i enviada al convent de Sant Marcello al Corso de Roma. Transcrita i estudiada per Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación de fray Francisco Epifanio Cedó sobre el estado de la provincia española de los Siervos de Maria (1667)», dins *Studi Storici dei Servi di Maria* (1999) p. 185-220.

45. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali*, doc. 1101; Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación... p. 201.

Pel que fa a les condicions econòmiques de la nova comunitat, el Consell de Cent, amb data de 7 d'abril del 1581, deliberà que els «frases del orde de Nostra Sra. de la Soledat del Orde de Sant Agustí» «que vuy stan» havien de pagar quaranta-nou sous anuals a l'Ardiaca major de Barcelona com a rector de la parròquia de Sant Just i Pastor, de qui depenia eclesiàsticament la capella de Santa Madrona. També s'obligava als frares a donar a l'Ardiaca la meitat dels guanys de tots enterraments que es fessin a Santa Madrona.⁴⁶

El dia 6 de juny del 1581, el Consell de Cent escrigué una carta al General dels Caputxins «entesa la sanctedat y vida tant streta ab la qual viu dita religió» i expressen al General l'honor que significaria per a Barcelona que els Caputxins habitessin Santa Madrona. Aparentment aquesta carta seria una contradicció cronològica, perquè els Servites feia un any que habitaven Santa Madrona, i des del 7 d'abril sabem que pagaven; però té sentit si recordem que per als Consellers els Caputxins eren l'opció preferida, i els Servites eren una solució provisional. Davant de la negativa dels Caputxins, que llavors tenien altre tipus de problemes, els Consellers no tingueren cap més opció que acceptar definitivament els Servites com a custodis. Potser llavors s'entén que Pere Serra i Postius posi com a data de fundació oficial del convent el 10 de juliol de l'any 1581, presa de la crònica de Melich.

La poca estimació per part del Consell de Cent explica que la primigènia comunitat servita ho tingués molt difícil per a tirar endavant. Era una comunitat petita, allunyada, única de la seva religió en territoris hispànics. A finals de l'any 1581, el convent de Santa Madrona tenia vuit frares.⁴⁷ Tenia massa lluny els altres convents, priors generals, capítols, etc., com també els centres de formació i noviciat. Per tant no ha de sobtar que sorgissin problemes interns de disciplina des dels primers moments, ja que la vida conventual és probable que es relaxés. La falta de disciplina es feia palesa sobretot amb l'arribada de visitadors i delegats del prior general, com és del cas de fra Giovanni Antonio Borganelli, de Castelfranco, que fou nomenat vicari general.⁴⁸

El Consell de Cent, que no veia amb bons ulls la comunitat servita

46. *Manual de Novells Ardots, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, V, Barcelona, Imprempta de Henrich y Companyia, 1896, p. 267.

47. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali*, doc. 1096.

48. Fra Damian M. CHARBONEAU (OSM), «The Servites... p. 9.

de Santa Madrona, va amenaçar-los de treure'ls la comanda de l'ermita, com succeí el 6 d'abril de 1582, encara que l'endemà dia 7 la hi tornessin a concedir.⁴⁹

Les desavinences van arribar a oïdes del nou prior general, Aurelio Menocchi de Bolonya (†1588), elegit prior general a la mort de Giacomo Tavanti. Possiblement fos el mateix Consell de Cent qui va fer arribar la seva preocupació a Roma, puix que el 6 de juny del 1582 «deliberaren que s'escrigués al General dels frares Servents de la Immaculada Verge Maria.»⁵⁰ La resposta no es féu esperar gaire, i el 14 de juny de 1582 el Prior General adreçà una lletra exhortant els frares a l'obediència, «volent apaivagar dels escàndols que ens ha informat fra Joan Antoni de Castrofranco» i aprova i dóna permís per corregir errors, amonestar els priors, etc, amenaçant amb l'excomunió tots els religiosos que desobeïssin.

Amb aquests inicis tan poc prometedors, podia semblar que els Servites ho tenien molt difícil per a sobreviure. Però per a sorpresa de gairebé tothom, la nova comunitat sobrevisqué amb una energia envejable.

El primer acte públic en què trobem la comunitat de Servites és també l'any 1582; la seva assistència a la processó del Corpus de Barcelona, on anaven en primer lloc darrera del clero secular de la ciutat. Com a orde més modern establert a Barcelona, anava davant de la resta de religiosos, seguint l'orde de precedència, de més modern a més antic: Servites, Caputxins, Mínims, Trinitaris, Mercedaris, Carmelites i Agustins, Framenors i Dominics.⁵¹

Els Servites van procurar, i molt, per l'ermita de Santa Madrona i pel culte i veneració del cos de la santa. Feren les processons i rogatives que oportunament el Consell de Cent demanava, sobretot en època de sequera.⁵² Més endavant trobem documentat que el 26 d'abril del 1586 fra Ludovico Bando, vicari general del monestir de Santa Madrona,

49. *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 94.

50. AHC.B. Consell de Cent. 1B. II-91. Llibre de Deliberacions del Consell (1581-1582) f. 85 v; ADB. *Registra Communium* vol. 67 (1579-1587), f. 206 v.

51. «Los frares de Sancta Madrona de dos en dos, que son del orde de Nostra Senyora de la Soledad...», Pere JOAN COMES, *Libre de algunes coses...* p. 637.

52. «De los Servitas, en Sancta Madrona, en la dicha montaña de Montjuyque», Dionisio HIERONYMO DE JORBA, *Descripcion de las excellencias de la my insignie ciudad de Barcelona*, Barcinone, apud Hubertum Gotardum, 1589, f. 11 v. «La casa [de santa Madrona] en cuya iglesia estan tantas y tan preciosas reliquias, es de reli-

demanà llicència al bisbe Joan Dimas per beneir dues campanes per a l'ermita de Santa Madrona.⁵³

Potser la reforma més emblemàtica d'aquest temps fou l'elaboració d'una nova arqueta de bronze daurat per a les relíquies de Santa Madrona, encarregada pel Consell de Cent l'any 1588, i realitzada per l'argenter Felip Ros l'any 1592.⁵⁴ L'urna era especialment rica i suscitava l'admiració dels visitants que s'hi apropaven a veure-la.⁵⁵ El traspass de les relíquies de l'urna vella a la nova es féu a la catedral de Barcelona, el 15 de setembre del 1593, amb assistència de la majoria d'autoritats de la ciutat.

Un bon exemple del culte que rebien les relíquies de santa Madrona, el trobem en un breu poema anònim, imprès l'any 1609. És una petita narració en vers d'una de les típiques processons que es feien amb les relíquies de la santa.⁵⁶ El poema, redactat amb més bona

giosos Servitas, y de ella las baxan en tiempo de necesidad de lluvia a la Catedral, y las ponen encima del altar mayor de Sancta Cruz, y allí las dexan hasta que llueva.» Fra Francisco DIAGO (OP), *Historia de los victoriosísimos antiguos...*, f. 100-101.

53. ADB, *Registra Gratiarum*, vol. 61 (1585-1588) f. 36, citat a Pere VOLTES BOU, *Historia de Montjuich y su castillo*, Ayuntamiento de Barcelona, 1960, p. 59.

54. Francesc CARRERAS I CANDI, «Lo Montjuich...» p. 297.

55. «Aquesta caixa té de llargaria tres pams y mitg, y de amplaria hu i mitg, és de bronzo sobredaurat y ay [costà] tres cents ducats de or, ab dotze àngels de bulto, de llargària de un plam y cada hu de aquestos té en ses mans un intrument de música. A més de açó, està feta ab gran artificio: perquè tanca tota ab uns caragols que són uns Seraphins, tots esmaltats de or. En lo alt de la sobredita caixa està la santa de bulto, treta al viu de pits enamunt, ab una riquíssima corona de or sembrada de moltes pedres y joyells. Al entorn de la caixa y ha un rétol y títol escrit ab lletres de or del tenor següent:

Hic requiescunt corpus beatæ Matronæ virginis et martyris & ossa corporum sanctorum martyrum Fructuossi Tarraconensis episcopi, cum diaconis suis Augurio & Eulogio, qui passi sunt in civitate Tarraconensi.

Tanques també ab cinch tancadures daurades, y cada hu dels predits Consellers té una de les sobredites claus. Finalment en quatre parts de la caixa estan esculpides de or les armes de la Ciutat. Y al mitg estan esculpides les barres vermelles de Catalunya, les quals [...] alcançaren y guanyaren ab sa propia sanch los valents catalans.» Salvador PONÇ, *Llibre de la vida y miracles...* fol. 11.

56. *Obra nueva que contiene los fervorosos ruegos con que la muy ilustre, noble, rica y leal ciudad de Barcelona pide agua a Dios nuestro Señor por medio è intercesión de la gloriosa y bienaventurada Virgen y Mártir Santa Madrona, baxando su santo cuerpo del Religioso convento de los Padres Mendicantes de la Orden de los Siervos de Nuestra Señora y llevándole con pompa y magestad a la Santa Iglesia mayor que llaman la Seu, compuesta por un devoto de la bendita Santa*, Barcelona, en casa de Sebastián de Cormellas, 1609.

voluntat que no pas traça literària, narra com en èpoques de sequera la població pujava a Santa Madrona fent penitència, amb l'objectiu que les relíquies de la santa intercedissin i fessin ploure. En el poema, s'hi parla dels Servites amb força benvolença:

*Residen en este puesto
Religiosos Mendicantes
frayles de exemplo, bastantes
hombres doctos, y sobre esto
de la virtud muy amantes.*

*Son los Siervos de María
que assí por todo se llaman
Religión que muchos la aman
porqué de la Virgen pía
muchos favores les manan.*

Un cop aplegats a l'ermita, eren acollits pels frares que pregaven i entonaven cànctics, i finalment es cantaven uns goigs a Santa Madrona, reproduïts a l'apèndix documental.

*Reciben alli consuelo
de los Padres Religiosos
porqué salen viejos, moços
y con sus voces del cielo
cantan estos propios gozos.*

Si tot i amb això continuava la sequera, el Capítol de la Catedral i el Consell de Cent feien baixar en processó les relíquies fins a la Catedral. Allí s'estaven fins que plovia, i en acabat tornaven a pujar.

LA CREACIÓ DE LA PROVÍNCIA SERVITA DE LA CORONA D'ARAGÓ. EL PAPER DE FRA CRISTÒFOL SÁNCHEZ DE BORJA

Abandonem ara Santa Madrona per donar una imatge de conjunt. En els deu anys següents, l'Orde s'anà estenent a poc a poc com una taca d'oli. L'any 1588 hi havia trenta frares al convent de Santa Madrona,

57. Fra Damian M. CHARBONEAU (OSM), «The Servites... p. 9.

fet que va permetre assumir noves fundacions.⁵⁷ Als convents de Barcelona i Sagunt, aviat s'hi afegiria la comanda, el 22 de maig del 1592, del convent de Santa Maria de Bell-lloc, sobre Puigcerdà, a iniciativa de fra Àngel (Miquel) Quintana.⁵⁸ Aquesta església romànica, actualment santuari, fou edificada al segle XIII. Abans de l'arribada dels Servites, la tenien en comanda els Trinitaris, els quals s'hi establiren l'any 1579, i posteriorment els Agustins, que ho feren el 1584.⁵⁹

El principal artífex d'aquesta expansió és fra Cristòfol Sánchez de Borja, servita d'origen valencià, que va ser nomenat vicari general l'any 1594, poc després de fra Antonio de Castelfranco. Sembla que abans de professar als Servites fou dominic, canonge regular i capellà de l'exèrcit del Duc de Savoia. L'any 1595, aconseguí que els Consellers de la vila de Puigcerdà dotessin de més patrimoni el convent de Bell-lloc.⁶⁰ Acceptà la comanda del convent de la Visitació de la vila de Sant Boi de Llobregat, fundat per Joan de Cardona l'any 1580 i que fins aquell moment havia estat habitat per frares Caputxins, de qual se n'anaren l'any 1596. Prengueren possessió del convent el 28 de maig de 1597⁶¹ i trobem com a primer prior documentat a fra Pere Cortés.⁶²

L'any 1597, fra Cristòfol fundà el convent femení de València, dedicat a Santa Maria al Peu de la Creu, amb monges procedents de

58. Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación... p. 213; ID., «El convento de Bell-lloc», dins *Boletín Servitas*, 9, Madrid, 2001.

59. *Catalunya Romànica VII: La Cerdanya. El Conflent*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 124-125; Fra Alessio M. LÉPICIER (OSM), *Notre-Dame de Belloch: Les Servites en Cerdagne française*, Perpinyà, 1934; Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali*, doc. 1181.

60. Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación... p. 212; ID., «El convento...

61. «Als 28 maig del any 1597, segons consta per un Inventari ques guarda en lo Arxiu, prengueren possessió los PP. Servitas de aquest convent, del qual era Señor lo Excm. Marquès de Santa Cruz, Don Henrich de Cardona. Comissioná aquest al prebere Geroni Bosch, Rector de Sant Vicenç dels Horts, per donar possessió als PP Servitas; als quals los entregá en presencia de Joan Bosch prebere per medi del M. R. P. Fr. Christofol Xanxa de Boria, Vicari General de Servitas en España tota la roba ques retingué del inventari de dit Convent.» Document conservat a l'Arxiu de Sant Boi del Llobregat i retratat per Joan Vendrell i Campmany en el seu blog, d'on l'he vist i transcrit (21-11-2013)

<http://jovencam.blogspot.com.es/2011/01/del-antguo-convento-de-la-visitacion-la.html>

62. Carles MARTÍ I VILA, *Notes històriques de la Vila de Sant Boi del Llobregat*, Sant Boi del Llobregat: Biblioteca Popular 1952, p. 59-73.

Sagunt.⁶³ Per a aquest convent traduï expressament les constitucions de l'Orde de l'italià al castellà.⁶⁴ En la mateixa línia també va editar o patrocinar l'ofici litúrgic de la festivitat de Maria al Peu de la Creu, compost expressament per a les monges del Monestir del Peu de la Creu de València.⁶⁵

La fundació femenina de València provocà molts maldecaps a l'Orde i al mateix fra Cristòfol, a causa de la falta de disciplina de les religioses. L'any 1599, el nunci Mons. Antonio Caetani s'adreça al cardenal Pietro Aldobrandini, secretari d'Estat de Climent VIII, perquè faci arribar al Papa un seguit d'informes negatius sobre les fundacions servites, tant dels convents catalans com de les comunitats de monges. Demanava prendre a l'Orde la custòdia dels convent de monges de Santa Anna de Sagunt i del Peu de la Creu de València, fundat feia tan sols dos anys. També demanava de retruc la destitució de fra Cristòfol com a vicari general.⁶⁶ El cardenal Aldobrandini respongué al nunci que s'estava treballant en aquest assumpte i que s'enviaria

63. «En el día 29 del mes de abril de 1597 fue eregido i fundado nuestro convento de Valencia, bajo el título de Nuestra Señora de los Dolores, i por averse celebrado en él la primera missa en el día 3 de mayo subsiguiente, en que celebra nuestra Madre la Iglesia la Festividad de la Invención de la Cruz, se añadió a su título de Nuestra Señora de los Dolores, al Pie de la Cruz, i en el día 5 de mayo de dicho año 1597 vinieron para su fundación 11 señoras religiosas de el convento de Servitas que ay en la Villa de Murviedro, es a saber: Sor Ana Calatayud; Sor Thedora de la Guardia; Sor Baya; Sor Luisa Jordá; Sor Clara de Ortega; Sor Ana María de Ortega i Sor Ursola de la Obediencia. Y en 9 días del mes de agosto de 1598 se trasladaron otra vez a su convento de Murviedro 5 señoras religiosas de orden del Ilustrissimo Señor Obispo Don Alonso de Coloma, en atención a los cortos medios en que por entonces se hallava este convento.» Pasqual ESCLAPES DE GUILLÓ, *Resumen historial de la fundación i antigüedad de la Ciudad de Valencia de los Edetanos, vulgo del Cid*, Valencia, Antonio Bordaraz de Artazo, 1738, p. 101.

64. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali*, doc. 1211. «Regla del padre San Agustin y Constituciones de las religiosas de la Orden de Siervas de María de los Conventos de Santa Ana de Murviedro y del Pie de la Cruz de la ciudad de Valencia. Según la traducción que las mismas hizo Fray Cristóbal Sanchis de Borgia, vicario apostólico de Siervas de María en los reinos de España en 1594».

65. *Officium beatæ Mariæ Virginis de pede crucis desumptum ex breuiario antiquo per reuerendum patrem fratrem Christophorum Sanches de Borgia vicarium generalem Ordinis fratrum Seruorum beatæ virginis Mariæ ad usum rr. monalium sanctæ Mariæ de pede crucis Valentiae habitantium, nec non monacharum Sanctæ Annæ Monuedri*, Barcinon, ex officina Ioannis Amello, 1600.

66. Fra Damian M. CHARBONEU (OSM), «The Servites... p. 10.

un visitador per fer tornar els frares dels tres convents propers a Barcelona a la bona disciplina. Ordenava també que es prenguessin a l'Orde el naixent convent del Peu de la Creu de València, tot i el rebuig insistent de les monges, així com el de Santa Anna de Sagunt i el posaren sota la tutela de l'ordinari valencià.⁶⁷ La llunyania del convent de frares de Barcelona no va jugar a favor de l'Orde, que segurament no es podia fer càrrec de les monges tant com calia.

Finalment, segons Narcís Feliu de la Peña, l'any 1599 fra Cristòfol acceptà l'antiga ermita de Sant Llorenç de Vila-rodona, per fer-ne un convent, assistit per fra Jeroni Nogués i afavorit pel bisbe de Barcelona.⁶⁸ Aquesta embranzida féu que en el capítol general celebrat a Roma l'any 1603 fos oficialment creada la província d'Aragó, anomenada posteriorment d'Espanya.⁶⁹

LA CONSOLIDACIÓ DE LA COMUNITAT DE SANTA MADRONA

Tornant a Barcelona, les referències documentals ens permeten resseguir alguns aspectes de la vida quotidiana de la comunitat de Santa Madrona, sobretot pel que respecta a les festes i altres actes extraordinaris.

En primer lloc se sap que els Servites participaren de les festes de canonització de Sant Ramon de Penyafort, celebrades el maig i juny de l'any 1601. Aquest esdeveniment és prou important perquè li dediquem unes quantes línies. Sens dubte fou una de les festes més recordades de tota la història de la ciutat de Barcelona. Es feren actes durant un mes i la ciutadania s'hi adherí de manera entusiasta. A més de certàmens literaris i funcions litúrgiques solemnes, totes les comunitats religioses i les principals corporacions de la Ciutat acudiren en processó a visitar el sepulcre de Sant Ramon. També acudiren processons de corporacions municipals de tot el territori català, des de la Bisbal d'Empordà fins a Tarragona, Lleida o Tortosa, passant per Mataró o Martorell entre moltes d'altres. Aquestes processons, a mig camí entre la devoció i la festa, es caracteritzaven per la seva

67. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali*, doc. 1314.

68. Narcís FELIU DE LA PEÑA I FARELL, *Anales de Cataluña III*, Barcelona, Juan Pablo Martí, 1709, p. 227.

69. Fra Alessio M. ROSSI (OSM), *Manuale di storia...* p. 104-105.

vistositat i per unes formes que deixaven entreveure un barroc incipient. N'hi havia que incorporaven màquines i construccions de mentida que donaven una imatge molt teatral. De tot plegat, se n'escribí una acurada crònica, redactada per fra Jaume Rebullosa, prior del convent de Sant Domènec de Balaguer.

Gràcies a aquesta relació sabem que els Servents de Maria participaren a les festes, i no de manera marginal, sinó amb un gran desplegament de mitjans. És la primera vegada que podem veure els fruits de la jove comunitat, la qual després de vint anys s'havia anat fent un espai dins la vida de Barcelona.

Primerament trobem la participació dels Servites en la processó general de tota la Ciutat, celebrada el 23 de maig de 1601, la qual sortí de la Catedral per anar al convent de Santa Caterina, on hi havia la sepultura de Sant Ramon. Després de la comitiva civil anaven les creus processionals; en primer lloc la de la catedral, després les de les altres parròquies i després anaven les creus de les comunitats de religiosos, entre les quals la dels Servites. Lluny de ser com la resta de creus, la dels Servites tenia a l'extrem de cada braç la representació d'una ciutat, Mallorca i Barcelona, i al braç superior la torre de Montjuïc. Amb un complex mecanisme incorporat, tant la torre com les ciutats disparaven serpentines per a distracció del poble.⁷⁰

Després de les creus vingueren pròpiament les comunitats de religiosos. Cadascuna portava un o més tabernacles al·legòrics que feia referència a Sant Ramon, als Dominics o al carisma o història de l'Orde en qüestió. Els Servites portaven dos elements. En primer lloc una imatge de Santa Caterina de Sena, acompanyada de quatre nois portant atxes.⁷¹

70. «La de los Servitas de Santa Madrona, que con hermosa invención trahía en un brazo por la una parte la Ciudad de Barcelona, y en el otro la de Mallorca; a la otra parte a S. Ramon y a Santa Madrona, y en lo más alto la torre de Monjuy, señalando la venida de Santa Madrona de Roma, y la de San Ramon desde Mallorca a esta Ciudad, tirando muy buenos tiros de quando en quando la torre y las dos Ciudades de unas pequeñas culebrinas que en ellas avía.» Fra Jaume REBULLOSA (OP), *Relación de las grandes fiestas que en esta Ciudad de Barcelona se han hecho à la Canonización de su hijo San Ramon de Peñafort, de la Orden de Predicadores*, Barcelona, Empremta de Jayme Cendrat, 1601, p. 163.

71. «Après los frares de santa Madrona aportaven una santa Catherina de Cena ab 4 minyons ab atxes, ben adressada. E altre tabernacle ab Nostra Senyora ab molts frares del orde de Santa Madrona de bullo ab 6 atxes», *Dietaris de la Generalitat de Catalunya III*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1996, p. 396.

Després portaven un altre tabernacle, força elevat, que feia referència a l'origen miraculós de l'Orde.

[Iban] los Servitas de Santa Madrona, con un hermoso tabernáculo, acompañado de seis achas blancas, muy bien traçado, con seis columnas y diez y nueve arcos, en el qual yva la fundación de su Orden, quando Nuestra Señora dio el ábito a los Siete Beatos y primeros Padres della, con este rétulo, *In memoriam viduitatis et tristitiæ quam in morte Unigeniti Filii mei habui, nigrum habitum ferte*; y con este otro a los lados del tabernáculo, *Ordo Servorum Beatissimæ Mariæ semper virginis*.⁷²

Finalment, el 27 de juny del 1601 la comunitat servita de Santa Madrona anà individualment en processó al sepulcre de Sant Ramon. Jeroni Pujades la descriu en el seu Dietari, reproduït a l'apèndix documental, entre d'altres raons perquè a la processó hi van dos fills seus. És particularment curiosa pel fet que ja s'entreveuen formes i elements que després floriran amb ple vigor a les processons de Setmana Santa del final del segle XVII.

Així, doncs, anava un noi vestit d'àngel «con una corona compuesta de cadenas de oro y muchos ojales y perles»⁷³ que «aportava la creu ab los misteris de la Pasció».⁷⁴ La «creu ab los misteris» no és res més que la primera menció de la «creu dels improperis» que surt encara a moltes processons dels Dolors de Catalunya, i que consisteix en una gran creu nua que porta adherits instruments de la Passió de Jesús de dimensions reduïdes. Aquesta creu es pot considerar, aquí a Catalunya, com un element únic i característic dels Servites, de manera que amb el pas del temps es converteix en un emblema distintiu de l'Orde, no tant dels frares sinó dels terciaris i confreres dels Dolors. Segueix la creu una noia vestida «com a viuda ab manto y les mans plegades representant a Nostra Senyora en la soledat», que és la representació del calvari que encara avui es pot veure en processons com la de Badalona, on les tres Maries segueixen la creu de Jesús.

A les festes de canonització de Sant Ramon de Penyafort, hi va predicar molt sovint fra Miquel Quintana, prior del convent de Santa

72. Fra Jaume REBULLOSA (OP), *Relación...*, p. 165.

73. Idem, p. 450.

74. *Dietari de Jeroni Pujades I* (edició a cura de Josep Maria Casas Homs), Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1975, p. 153.

Madrona, el primer frare servita que destacà pels seus estudis i la seva cultura. El coneixem perquè l'any 1592 va rebre per a l'Orde el convent de Santa Maria de Bell-lloc. També el trobem l'any 1596 rebent el convent de Sant Llorenç de Vila-rodona⁷⁵. La seva fama de predicador el va dur a imprimir alguns dels seus sermons, com el que predicà l'any 1602 a la Catedral de Barcelona, en memòria del rei Jaume II, on barreja oportunament història i devoció.⁷⁶ Era doctor en teologia i va participar en algunes juntes de teòlegs convocades pel Consell de Cent, com per exemple l'any 1603.⁷⁷

Recapitulant, les festes de canonització de Sant Ramon de Penyafort donen una idea de com es veien els Servites a ells mateixos, i quin era la principal característica que els diferenciava de la resta de congregacions religioses de la Barcelona: la devoció dels Dolors de Maria.

Un com acabades les èpoques de festa, un dels problemes quotidians que afectaven els Servites era l'estat deficitari de les instal·lacions del convent de Santa Madrona. Són diverses les partides de diners que aporta el Consell de Cent per a reparacions a l'ermita. Primerament, l'any 1595 sabem que a l'ermita s'hi feien obres perquè es conserven factures de paleta i de fuster.⁷⁸ El 10 de novembre de 1602 el Consell de Cent donà 1000 lliures; també aportaren diners el 13 de desembre de 1604.⁷⁹ El 25 de gener del 1606 el Consell de Cent donà als Servites 300 lliures coincidint amb la convocatòria de capítol provincial, amb una estranya petició, perquè es demana que «en dit capítol no fassan coses en perjudici de la Ciutat, per ser com es aquella Casa [de Santa Madrona] de la Ciutat, y los frares tenirla en pura comanda de la Ciutat».⁸⁰ Aquesta nota, complicada de desxifrar, potser fa referència al fet que els Servites volien fer algunes reformes a Santa Madrona que no agradaven als Consellers, o potser devia haver parts de l'edifici en estat ruïnós i davant d'una temptativa

75. Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación... p. 213.

76. Fra Miquel QUINTANA (OSM), *Sermó del rey Don Jayme el segon predicat l'any 1602 en la iglesia catedral de Barcelona en lo aniversari ques celebra a 3 de novembre*, Barcelona, Joan Amello, 1606.

77. *Dietari de Jeroni Pujades I...*, p. 313.

78. AHC.B. Sèrie Consellers. 1CXVIII 2/3 (any 1595).

79. Francesc CARRERAS I CANDI, «Lo Montjuich... p. 298

80. *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 100; esmentat a Fra Damian M. CHARBONEAU (OSM), «The Servites...

de fer enderrocs per part dels frares, el Consell reaccionà i donà les 300 lliures per fer-hi reparacions oportunes. Aquesta segona hipòtesi seria la més versemblant, si tenim en compte que l'estat de l'ermita era ruïnós, fet que l'any 1625 obligà el Consell de Cent a traslladar les relíquies de Santa Madrona de l'antiga església a una de nova perquè la volta s'ensorrava «y avia anys que estava apuntalada.»⁸¹

S'ha d'esmentar també que l'any 1602 es fa donació als Servites d'una propietat situada al carrer d'en Borra cantonada amb carrer d'en Gual.⁸² El carrer de Jutglar, també anomenat de Mossèn Borra, era un carrer obert l'any 1442 entre l'actual plaça dels Àngels i la Rambla. Actualment correspondria als carrers Elisabets i Bonsuccés. Aquesta propietat donarà molt de joc posteriorment, ja que s'hi fundarà el noviciat de Sant Felip Benici, i amb el temps acollirà la comunitat sencera dels frares quan els Servites siguin expulsats de Santa Madrona.

El 19 de febrer del 1608, el Consell de Cent escriu una carta al prior General Filippo Ferrari d'Alexandria (†1626), amoïnats perquè en dos mesos s'havien mort els dos representants més importants de la província, i demanaven que l'Orde convoqués capítol, o nomenés algú que substituís els desapareguts. Fra Cristòfol Sánchez de Borja, vicari general, moriria el 31 de desembre de l'any 1607, i fra Miquel Quintanta, provincial i prior de Santa Madrona, moriria també per aquestes dates.

Aquesta carta és interessant per la manera com descriu el funcionament del convent de Santa Madrona i lloa la bona tasca dels frares:

La nostra casa de Santa Madrona, la qual de molts anys a esta part està encomanada als Pares religiosos dits dels Servents de la Madona, està tant ben administrada y regida que per la molta religió y bon exemple dóna de sí, va de cada dia augmentant y lo mateix per tota esta província, lo que ha donat i dóna ocasió a que així per lo cos sant de dita gloriosa verge, per medi de la qual

81. «16 novembre 1625. Dit dia en Barcelona, assistint los Consellers, fou mudada la hosa y caxa del cos de Santa Madrona a la isglésia nova que li ha fet la Ciutat, que la vella tota la bòveda antiga feta en creu se n'entrava y avia anys [que] estava apuntalada.» *Dietari de Jeroni Pujades III*, p. 233.

82. Biblioteca de Catalunya (BC). Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Referència: BC AH Capsa 8, núm. 17343.

esta Ciutat alcanza gràcies moltes de Nostre Senyor, en temps de esterilitat de aigües y molts miracles com per la observansa y religió continua dels pares que aquella habiten.⁸³

És significatiu el canvi d'opinió que tingué el Consell de Cent envers els Servites de fa trenta anys a ara. La carta també posa de manifest una de les xacres que va patir l'Orde durant molt de temps: la misèria; i per això es demana al Prior General que no carregui la comunitat amb el pes d'haver de mantenir dos caps, el vicari general i el prior provincial.

Aquesta província és poca y pobre y així apar no és cosa convenient que haya vicari general, així per escusar gastos com per, essent com és tant poca, és inconvenient tinga dos caps de hont se veu que poch temps fa nasqueren y resultaren grans inquietuts, desasosiegos y debats a dits religiosos, que fonch forsat [que] esta Ciutat los volgués amparar y affavorir en la Cort de Sa Magestat devant lo nunci de Sa Sanctedat, lo que causa conservar la província y religiosos de ella de la manera [que] convenia al servey de Déu y conservació e unió de aquella, y reputació de la present Ciutat.

Fruit d'aquesta súplica, el bisbe Rafael de Rovirola (1604-1609) va rebre una carta del prior general fra Filippo Ferrari, segellat amb «un segell de cera blanca», datat el 21 de febrer de 1609. En aquesta carta es convocaven capítols provincials per renovar els càrrecs. Després de rebre aquesta carta, el Bisbe féu una visita al convent de Santa Madrona, el dia 26 d'abril d'aquell any, i féu una crònica de l'acte:

Congregats en el lloc on solen fer capítol els frares de la província de Barcelona, acudiren i es congregaren amb Nos, en primer lloc el mestre fra Manuel Suárez, fra Antoni de Sosa, fra Pau Colomer, fra Onofre Bertran, fra Francesc López, fra Pere Cortés, fra Nicolau Morató, fra Joan Navarro, fra Joan Duran, fra Manuel Rodríguez, i fra Jeroni Noguier, tots del referit Orde dels Servents de Maria, i es reuniren i congregaren per fer capítol.

83. AHCB Sèrie Consellers. 1C XVIII 2/3 (any 1608).

Prosegueix la narració comentant les activitats del capítol. Començaren celebrant la Missa de l'Esperit Sant, oficiada per fra Manuel Suárez. Un cop promesa l'obediència es llegiren les constitucions del capítol i es procedí a l'elecció dels oficials; després el Bisbe confirmà les eleccions, en les quals fra Manuel Suárez fou elegit prior provincial.⁸⁴

Trencant amb la imatge idíl·lica de l'expansió, també l'any 1612 hi ha documentades desavinences entre els Servites i un frare dominic, fra Onofre Requesens, inquisidor, per la qual cosa els van excomunicar, i els canonges de la Seu els prohibiren demanar caritat a la catedral. Desconeixem l'origen de les hostilitats, no sabem si van ser provocades per motius teològics o econòmics, però el Consell de Cent s'ha de reunir amb una junta de teòlegs de diferents ordes religiosos per decidir què fan al respecte, i arriben a la conclusió que l'excomunió no és vàlida.⁸⁵

Afers com aquest, lluny de ser esporàdics seran abundants i posaran de manifest la incapacitat dels frares per a controlar els afers interns. Així, doncs, també l'any 1615 són inhabilitats dos professors seglars, fra Antoni Gentil i fra Joan Simó, perquè havent estat acceptats als ordes sagrats posteriorment se'ls prohibí celebrar, però ells no en feren cas.⁸⁶

L'any 1617, el bisbe Lluís Sanç (1612-1620) concedeix llicències als frares Servites de Santa Madrona per a poder captar i demanar almoines a totes les esglésies de la ciutat i diòcesi de Barcelona i d'aquesta manera poder afrontar les despeses del monestir. També es donava als frares la comanda sobre la Confraria de Santa Madrona, una associació de seglars fundada l'any 1564 que tenia cura del culte i veneració de les relíquies de la santa. Els Servites es farien càrrec de l'administració de la Confraria, d'acceptar els seglars que hi volguessin

84. ADB. *Registra Communium*, vol. 75 (1608-1615), f. 4 v.

85. «Dilluns 30 de gener de 1612. En est die los Magnífichs Consellers feren aiuntar en la present casa molts theolechs y mestres de todas las religions de la present ciutat, acerca si los frares de Santa Madrona estaven excomunicats cerca de las diferencias [que] eren estades lo any passat ab fra Requesens de la Orde de Sant Domingo, per la qual causa los canonges de la Seu nols dexaven acaptar en la Seu, y tots conformes declararen que no estaven excomunicats attés que la part estava satisfeta y se havia obtingut breu de Sa Sanctedat.» *Manual de novells ardits...* IX, p. 103.

86. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali...* doc. 1734.

professar, inscriure'ls i cobrar les quotes i les almoines. Serà la primera entitat seglar associada a l'Orde a tota la Corona d'Aragó.⁸⁷ Aquestes mesures econòmiques permeteren als frares subsistir de manera més còmoda.

Recapitulant el que s'ha dit fins ara, en els seus primers trenta anys els Servites assoliren la difícil tasca de fundar en una ciutat prou gran com era Barcelona, i d'aquí estendre's, fundar convents i esdevenir una província independent. Aquests trenta anys serveixen per a establir-se, arrelar i fer-se propis. Aquella primera comunitat de set frares guiats per fra Gregorio Espinosa emulava els nostres primers Pares, els Sants Fundadors, i varen fer de Montjuïc un nou Monte Senario. Tot i amb això, encara no veiem una gran influència cultural ni social; Barcelona va acceptar-los amb no poques dificultats. En el fons no deixaven de ser els custodis d'un santuari situat als afores de la Ciutat.

DOS FRARES DESTACATS: FRANCISCO FÉNIX DE CANALES I ONOFRE SALT

El 24 de desembre de 1610, professà al convent de santa Madrona fra Francisco Canales, antic monjo de Montserrat. Dóna la notícia Jeroni Pujades en el seu Dietari. Hem de creure, per raons cronològiques, que aquest Francisco Canales és fra Francisco Núñez Fénix de Canales, frare servita nascut a Talavera de la Reina. Les notícies biogràfiques que en trobem són als seus escrits, on a vegades parla de la seva infància i joventut.

Va estudiar gramàtica al Col·legi de la Companyia de Jesús de Talavera, on essent estudiant l'any 1594 va convertir al cristianisme un vell comerciant turc, i el batejà. Deuria viure el problema multicultural amb molta preocupació, perquè l'any 1605 envià tot un memorial al rei Felip III on exposava la seva percepció del problema morisc, i demanava sense embuts al rei que els expulsés «si no queria verse con ellos en grandes trabajos muy presto.» El fet curiós no és que escrigués un memorial, perquè eren molts els intel·lectuals i lletrats «arbitristes» que es consideraven capacitats per aconsellar a la Corona; el fet curiós és que el rei se l'escoltà, i el féu portar a Madrid per exposar-li les seves teories, i d'aquesta relació sorgí una amistat

87. ADB, *Registra Communium*, vol. 76 (1616-1618), f. 120 r.

duradora. En les aprovacions dels seus llibres es tracta a fra Francisco com a «venerable y amat de la real Magestad.»

A Catalunya, ingressà al monestir de Montserrat, però en sortí per professar l'any 1610 als Servites. Un cop a l'Orde, fra Francisco destacà en primer lloc pels seus escrits, essent presentat en teologia, però també per les seves cures miraculoses, la seva taumatúrgia, fins el punt que «van los camins de Santa Madrona plens dies feyners y de festa.»⁸⁸

La primera obra que publicà fra Francisco és *Israel libertada*,⁸⁹ escrita l'any 1612. Va compondre aquesta obra per encàrrec del provincial fra Jeroni Nogués per a «las muy religiosas y devotas señoras monjas del santo convento de Murviedro, nuestras hermanas» per a les seves estones de meditació. Aquesta obra té un pròleg bastant «sucós» entre d'altres motius perquè va ser parcialment censurat i inclòs en l'Index de Llibres Prohibits per la citació d'un exemple d'un frare dominic, que al seu torn interpretava més del compte les voluntats i desitjos de la Mare de Déu. En tot cas va ser censurat més aviat per excés de pietisme que no pas per altra cosa.⁹⁰ També en aquest pròleg hi ha una bella descripció de l'emblema o escut dels Servents de Maria, que comença amb la frase «Tienen las dichas armas nuestras aquella M. y S. que quiere dezir Siervos de María: porque esse es nuestro nombre y apellido, de que nos preciamos y honramos muchissimo».

Després vindrien dos petits sermons escrits l'any 1614 sobre la Mare de Déu de Magallón, imatge a la qual fra Francisco tenia molta devoció, i dedicats a la senyora Magdalena Justa de Copons i al seus fills, benefactors seus⁹¹ i en gran estima, pel que es desprèn de la

88. «Divendres a 24 [de desembre de 1610] lo frare o monjo de Montserrat fray Francisco Canales, se'n vingué y prengué lo hàbit dels Servitas en Santa Madrona. Fa infinidas curas miraculosas senyant la gent; donant-los pa y aygua beneyta y tocant a alguns curan de totes malalties, los que y van ab fe, salvo los malalts de mal francès. Van los camins de Santa Madrona plens dies feyners y de festa. Ma muller, la Salvadora Pujades y Bernat, mon fill, veren un miracle [a una] ciega y tulida de un bras.» *Dietari de Jeroni Pujades* volum II, p. 186.

89. Fra Francisco FÉNIX DE CANALES (OSM), *Israel libertada y explicación del psalmo ciento y treze*, Barcelona, Sebastià Mathevat, 1612.

90. *Index librorum prohibitorum et expurgatum Illm. ac R. D. D. Bernardi de Sandoval*, Genevæ : sumptibus Iacobi Crispini 1619, p. 854.

91. Fra Francisco FÉNIX DE CANALES (OSM), *Sermón de la conversión y lagrimas de Santa Maria Magdalena y historia de Santa Maria de Magallon*, Zaragoza, Juan de Lanaja y Quertanet, 1614; Fra Francisco FÉNIX DE CANALES (OSM), *Historia del*

dedicatòria.⁹² En seguirà, l'any 1619, els *Abusos de carnestollendas*,⁹³ dedicada a denunciar els abusos que es cometien a Barcelona durant els dies de Carnestoltes.

La fama de predicador de fra Francisco no passà per ull a la resta de l'Orde, i l'any 1620 fou enviat al convent de San Dionís de Milà, on publicà uns sermons al Santíssim Sagrament⁹⁴. Més tard va anar a Gènova i Marsella. Morí l'any 1625.⁹⁵

Fra Francisco era un acèrrim defensor de la Immaculada Concepció de Maria. A l'Arxiu Històric de l'Orde, a Roma, se'n conserva una obra manuscrita titulada *Milagros raros antiguos y modernos de la Immaculada concepcion de Nra Senora*, un recopilatori d'exemples o experiències miraculoses, unes quantes succeïdes a Barcelona, promogudes per la intercessió de la Mare de Déu, invocada sota aquesta devoció.⁹⁶

L'altra protagonista d'aquesta època fou fra Onofre Salt. Va néixer l'any 1569, valencià d'origen, com ell mateix ho diu en més d'una ocasió. Va professar l'any 1597 al convent trinitari del Remei de València i va fer estudis als convents de Vilafranca del Penedès i Barcelona, per després tornar al seu lloc d'origen. Aleshores destacà com a cronista i historiador, i va escriure una biografia del Venerable fra Francesc Davon, trinitari. Va assolir el càrrec de presentat en teologia.⁹⁷

Sortí dels Trinitaris i professà als Servites, potser per contacte

milagroso aparecimiento y venida de la santa imagen de nuestra Señora de Magallón, a la santa casa deste nombre, donde oy esta, Zaragoza, Juan de Lanaja y Quartanet, 1614.

92. «Las obligaciones que tengo a la nobilissima casa de los Copones [per Copons], tan conocida en todo el Principado de Cataluña [...] me obligan a que la estime y reconozca en qualquier parte que me halle por protectora y señora mía».

93. Fra Francisco FÈNIX DE CANALES (OSM), *Abusos tollendos de las Carnestollendas*, Barcelona, Sebastià Mathevat, 1619.

94. Fra Francisco FÈNIX DE CANALES (OSM), *Sermón de el mandato y Sanctissimo Sacramento hecho el Jueves Santo de 1620 a instancia de la Nación Española en Alexandria*, Milan, Marco Tulio Malatesta, 1620.

95. Fra Alessio M. ROSSI (OSM), *Manuale...* p. 411

96. Fra Pier Giorgio M. DI DOMENICO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali dei Servi di Santa Maria III/2*, Roma, 2008.

97. Vicente XIMENO, *Escritores del Reyno de Valencia, cronológicamente ordenados*, I, València, en la Oficina de Joseph Estevan Dolz 1747, p. 288-289. Aquesta obra és la base d'altres posteriors com l'article dedicat a Fra Onofre Salt dins la *Bibliografía Eclesiástica Completa* d'en Castellanos de Losada.

amb el convent del Peu de la Creu de València. Quan l'any 1610 es funda el convent de Sant Marçal, situat a Marçà, el nomenarien prior de la nova comunitat.⁹⁸ L'any 1612 es troba a Quart de les Valls i és un dels frares que rep el nou convent i organitza la nova comunitat.

Fra Onofre es dedicà no només a l'organització de l'Orde, sinó també a la cultura. Calia donar una mica de relleu i categoria a les noves fundacions, i donar a entendre la importància dels Servites en el món. En certa manera, va iniciar la tasca de propaganda i bona premsa de l'Orde. Tal i com diria fra Francisco Fénix de Canales «el no menos docto que religioso y Reverendo Padre fr. Honofre Salt, valenciano meritissimo⁹⁹.» Per això l'any 1611 escriu *Epítome de la milagrosa fundacion de la sagrada Orden Mendicante de los Siervos de Nuestra Señora*, un manual d'història dels Servites, el primer en llengua castellana, dirigit a tothom, frares i seglars que volguessin informar-se dels progressos de la nostra història.¹⁰⁰

En el pròleg de l'obra, que fra Onofre Salt dedica a la Mare de Déu, hi ha tot una declaració d'orgull valencià, i una defensa encoratjada de la devoció a la Immaculada Concepció de Maria.¹⁰¹

També gràcies a aquesta obra sabem de costums o pràctiques pietoses que feien els Servites en aquell temps. Una d'elles, destacada pel mateix fra Onofre com a pròpia, «que se guarda en toda Nuestra Orden y muy particularmente en España», és oferir una corona de flors a la Mare de Déu després de les completes de Dissabte Sant, com a primer obsequi de la Pasqua.

98. Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación... p. 216.

99. Fra FRANCISCO FÉNIX DE CANALES (OSM), *Israel libertada...*

100. Fra Onofre SALT (OSM), *Epítome de la milagrosa fundación de la sagrada orden mendicante de los Siervos de Nuestra Señora*, Barcelona, Casa de Joan Amello, 1611.

101. «Mas, que si la nación valenciana, tan alabada de todo el mundo (y con razón) os tiene tan singular devoción, que fue de las primeras que publicaron y defendieron públicamente vuestra immaculada y limpia Concepción, y con públicos edictos y pregones reales mandó guardar solemnísimamente esta fiesta; y donde en aquella piíssima y religioisísima ciudad se atraviessa vuestro santo nombre, le honran y veneran con el amor y effecto que pueden y saben. En testimonio de lo qual ay tanta imagenes vuestras milagrosamente aparecidas desde los tiempos antiguos hasta los nuestros, a las quales los fieles acuden ha implorar vuestro divino auxilio. Siendo yo valenciano, que quenta diera en esta ocasión, si no acudiera a reconocer y cumplir con esta precissa obligacón que como hijo de esta nación tan vuestra os tengo?» Fra Onofre SALT (OSM), *Epítome...*

Por la memoria dicha de aver recebido el hábito nuestros primeros Padres en Sábado Santo, todos los conventos, aunque aya en ellos muy pocos religiosos, presentan a la Virgen nuestra Señora una guirnalda de flores o una corona de toda la Religión y se la ponen sobre su bendita cabeça. [...] Con esta ceremonia tan santa y tan religiosamente guardada se confirma todo lo que avemos dicho a cerca del título que nuestra sagrada Religión tiene llamándose Orden de los Siervos de Maria, y assí mesmo se prueba la verdad de avernos dado el hábito la Reyna de los Ángeles Señora nuestra.¹⁰²

L'any 1612, essent fra Onofre prior de Marçà, va comprar uns terrenys a la propera vila de Falset per a edificar un convent servita però la fundació no tingué èxit.¹⁰³ Poc després, aquell mateix any, fra Onofre és nomenat prior de Santa Madrona.

L'EXPANSIÓ DE L'ORDE DEL SEGLE XVIII. ELS ÚLTIMS CONVENTS DE LA PROVÍNCIA

El 26 de maig del 1605 els Servites demanen al bisbe de Girona, Mons. Francisco Arévalo de Zuazo, llicència per a fundar un convent. La demanà fra Plàcid de Còrdova, en representació de fra Antoni de Sosa, provincial de Barcelona.¹⁰⁴ L'any següent fou confiada a l'Orde l'ermita de Santa Maria de Gràcia, situada dins les antigues ruïnes d'Empúries i feta construir pels ducs de Cardona. S'encomanà la fundació d'un convent a fra Manuel Rodríguez, possiblement «l'altre Rodríguez» que anomena fra Francesc Epifani Cedó a la seva crònica, i que deuria formar part de la primera comunitat de set primers frares de Santa Madrona.¹⁰⁵

Aquell any 1609, Joan de Cardona fa donació plena del convent de la Visitació de Sant Boi als Servites, els quals fins llavors només

102. Fra Onofre SALT (OSM), *Epítome...* p. 95-100.

103. Vicente LORENTE PÉREZ, «Fray Onofre Salt. Biografía de un mariólogo e historiador de la familia servita», dins *Boletín Servitas* 5, Madrid, 2000.

104. Marc SUREDA I JUBANY, *La Congregació dels Dolors de Besalú*, Besalú 1999, p. 53.

105. Narcís FELIU DE LA PEÑA I FARELL, *Anales de Cataluña*, III, p. 229. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali...* doc. 1423.

tenien en comanda. Signà l'acord fra Francesc López, nomenat prior pel provincial fra Manuel Suárez.¹⁰⁶

El 27 de maig de 1612, l'Orde rep un convent i església dedicats al Sant Sepulcre, a Quart de les Valls, donats per Luis Ferrer i Próxita, comte d'Almenara i baró de Quart, amb tot de censals que en permetien la manutenció.¹⁰⁷ Finalment, els Servites havien assolit l'objectiu d'establir dues comunitats de frares, a Barcelona i València, i al de Barcelona se li treia el pes d'haver de preocupar-se per les fundacions femenines valencianes. Reberen el convent, en nom de tot l'Orde, fra Francesc Ribes i fra Onofre Salt.¹⁰⁸ La nova església del convent es va edificar segons la traça de fra Jacint Salvador, que va ser provincial i alhora prior del convent de Quart.

També l'any 1612, per generositat de Miguel Valterra, senyor del castell de Montalt (València) i per obra de fra Agustí Ribes és entregat a l'Orde un seguit de possessions perquè edificuin un convent, i ajudin a l'organització de la vila de Montán després de l'expulsió dels moriscos l'any 1609.¹⁰⁹ Llavors només quedarien per a fundar els convents de Bolea (1635) i Banyoles (1638) per a configurar la totalitat de la província servita de Catalunya.

Tot i la llunyania entre els nous convents hi havia un fort vincle que els feia dependre espiritualment de Barcelona, convertida en el nou centre neuràlgic de la província «Santa Madrona, cabeza nuestra en este Principado de Cathaluña.»¹¹⁰ Ho corrobora el fet que els primers priors de cadascun dels nous convents procedeixen del convent de Santa Madrona, i molts d'aquests priors ja els coneixem perquè són els frares que es reuniren en el capítol provincial de Barcelona de l'any 1609.

L'any 1612 també trobem documentat per primera vegada el noviciat dels Servites, situat dins les muralles de Barcelona i que va prendre el nom del Beat Felip Benici. Segurament estigué instal·lat en aquelles propietats del carrer de Mossèn Borra adquirides l'any

106. Carles MARTÍ I VILA, *Notes històriques...* p. 62-63.

107. José QUERALT DIANA, *Convento del Pie de la Cruz y Santo Sepulcro de Quart de les Valls*, Ayuntamiento de Quart de les Valls, 2008, p. 17.

108. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali...* doc. 1425.

109. Valeriano HERRERO HERRERO, *La villa de Montán*, Segorbe, 1971, p. 107-116.

110. Fra Francisco FÉNIX DE CANALES (OSM), *Israel libertada...*

1602. Tenia propietats, com ho demostra un decret del Prior General que prohibia vendre les possessions immobles que pertanyien al col·legi. També s'estipulà que tots els ingressos que rebés el prior fruit d'almoines fossin emprats en la manutenció del col·legi i dels novicis.¹¹¹

La relació dels frares servites de la Província per a aquest moment (1612) reflecteix un total de 76 a tot Catalunya:

Santa Madrona, sumant el convent i el noviciat, 26
 La Visitació de Sant Boi de Llobregat, 8
 Santa Maria de Bell-lloc, 10
 Sant Llorenç de Vila-rodona, 8
 Santa Maria de Gràcia d'Empúries, 14
 Sant Marçal de Marçà, 10.¹¹²

L'EXPULSIÓ DE SANTA MADRONA. L'ESTATGE AL COL·LEGI DE SANT FELIP BENICI (1618-1626)

La primera etapa de la història servita de Barcelona s'acabà amb la seva expulsió fulminant del convent de Santa Madrona. Aquesta és una fita que marcà molt la història del naixent Orde. Sap greu que la documentació deixi tan mal parada la comunitat de Santa Madrona, tenint en compte que potser varen realitzar moltes bones obres de les quals no ha quedat constància documental. La duresa de les acusacions, però, contra els Servites i la seva expulsió de Santa Madrona han transcendit més i no podem obviar aquest fet.

L'expulsió té l'origen en l'enemistat crua que existia entre els Servites i el bisbe de Barcelona, Mons. Lluís Sans. Tot està relatat en els Dietaris del Consell de Cent que es troben manuscrits a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.¹¹³ És el Bisbe qui s'adreça al Consell de Cent per demanar l'expulsió, fent pressió amb tota mena d'arguments que per desgràcia no han quedat registrats:

111. Fra Damian M. CHARBONEAU (OSM), «The Servites... p. 11

112. Vicente LORENTE PÉREZ, «Historia de los Siervos de Maria en España. Segunda fase: 1603-1835», dins *Boletín Servitas* 24, Madrid, abril-juny, 2006.

113. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Dietaris del Consell de Cent 1B II, 127 (anys 1617-1618), f. 113-115.

[expulsant los dits frares] en assó farian [los Consellers] un gran servey a Nostre Senyor Déu y a la gloriosa Santa Madrona, significant les moltes rahons y causes que el movian [al Bisbe] a haverho de dir ab tan gran instància.

El Consell de Cent va tenir moltíssima recança a expulsar els Servites. Era una decisió molt incòmoda i la documentació traspua un cert desànim per part dels Consellers a l'hora de fer-la acomplir. En poques paraules, els sabia greu (a més del trasbals que representava buscar nous custodis per a Santa Madrona). Per això inicialment respongueren al Bisbe que ho plantejarien a tot el Consell de Cent i li donarien resposta «per esser negoci tan arduo que los Magnífichs Consellers no volien intentarho sens primer donar raho de tot al present Consell.» Però no es prengué cap decisió immediata. Potser és per això que s'insisteix tant en la pressió del bisbe Lluís Sanç, com volent justificar l'expulsió com «a puras instancias del Bisbe Dn. Lluís Sans,» tal i com ho descriu Esteve Gilabert Bruniquer, síndic de Barcelona, que era present en el moment de l'expulsió dels frares, quan redactà el famós Ceremonial del Consell de Cent, *vulgo* les Rúbriques de Bruniquer.¹¹⁴

Passats cinc mesos, però, pensant-se potser que l'afer s'hauria apaivagat, els Consellers s'adrecen al Bisbe demanant rogatives contra les epidèmies de pesta que assolaven en aquell moment Barcelona, petició que és resposta amb una frase contundent:

Prou pesta tenia la Ciutat de Barcelona, pus sufria que dits frares [Servites] estiguessen en la iglesia de Santa Madrona; y que sempre que y estarian, Nostre Señor estaria irat contra aquesta Ciutat.

La frase no està gens malament venint d'un prelat. Després arribaren les amenaces en veure que el Consell de Cent no s'atrevia a actuar i «pus se distenia tant dit negoci, sa senyoria [el Bisbe] faria

114. «A 9 de juliol 1618, en ma de deliberacions, y en lo dietari apar, com a puras instancias del Bisbe Lluís Sanç foren trets los PP. Servitas del Monastyr de Santa Madrona de Monjuich, y passaren a habitarlo los PP. Capuchins, y revocada la comanda dit die al manual inventari de les coses del Sanctuari de Santa Madrona, restituhidas per los PP. Servitas, y a 10 de dit lo comanaren als Beneficis de Sant Sever.» *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 102.

traurer les sanctas relíquias de la Benaventurada Santa Madrona y de altres sancts que són en aquella iglesia, perquè no era just estiguessen en poder de dits frares.»

Desconeixem els motius que mogueren el Bisbe a actuar d'aquesta manera. És possible que la falta de disciplina dels frares fos tan gran que se'n forcés l'expulsió? Potser sí, però sorprèn una decisió tan radical a uns problemes que són competència interna de l'Orde. També sorprèn que el Dietari del Consell de Cent hagués tingut recança d'apuntar els motius, atès que és una crònica oficial que es fa càrrec de tots els esdeveniments que afecten el govern de Barcelona, independentment del seu tarannà o delicadesa. Fos com fos, la decisió s'havia pres, i la tarda del 9 de juliol de 1618 s'expulsà els Servites de Santa Madrona.

E lo mateix dia, après [de] dinar, los Magnífichs Consellers, tots sinch arribats a la casa de Santa Madrona, ensemps ab vuit persones, dos de cada estament del Consell de Cent nomenats per dits Senyors Consellers per aquest negoci, ajustats en lo reffetor de dita casa cridaren al Reverent Vicari Provincial y al Prior y demás frares de dita casa, los quals a so de campana per orde del Prior acudiren; y en presentia de tots los Magnífichs Consellers los explicà com lo Consell de Cent celebrat lo dia present havia deliberat revocar la comanda, com la havia revocada de la present casa e iglesia que ells, dits religiosos, tenien per la Ciutat [...]

El dietari exposa la reacció de la comunitat de frares, que, lògicament, suplicaren poder-se quedar a Santa Madrona i imploraren al Consell de Cent s'ho repensés.

Lo Reverent Vicari Provincial, Prior y altres pares, ab submissió y sentiment suplicaren a dits Magnífichs Consellers [que] ressolguessen sobreseure aquesta cosa per alguns dies, tenint confiansa que lo savi Consell de Cent, millor informat restaria satisfet de llur llicentia si algunas quexas tenian dells, llastimantse de llur pobresa porque no sabian hont anar, dient totas aquestas paraulas de molt gran desconsolació.

A més del decret d'expulsió, que va llegir Esteve Gilabert Bruniquer, se'ls va llegir una ordre del Bisbe per la qual es prohibia als Servites, sota pena d'excomunió, de celebrar Missa, confessar,

predicar i demanar almoines fora de les seves cases, ja que se'ls revocaven totes aquestes llicències.

Com que el panorama no podia ser més desolador, els Consellers resolgueren ajudar econòmicament els frares perquè fos menys dolorosa l'expulsió; i reunits en un racó del refetó acordaren de donar vint rals a cada frare. Utilitzaren Esteve Gilabert Bruniquer com a interlocutor, perquè pel que es dedueix tenia do de paraula i comunicà als Servites la decisió final de l'expulsió.

Sen foren del dit reffetor los dits religiosos, encontinent los dits sinch Consellers ab la vuytena platicaren aquest. Finalment ab consell y parer de la vuitena, tots conformes resolgueren que fos complerta la delliberatio del Consell emperó que als dits Religiosos sels podia y devia donar, com de fet delliberaren, sels donás a cada hu dells vint reals pera mes aconsolarlos y animarlos a que ab bon conort se despedissen de la casa, y ordenaren a dit Esteve Gilabert Bruniquer, com a síndich que és de la Ciutat, anás als dits religiosos, que eran fora esperant la resposta, hils la donás ab les millors paraules que sabiga, com de fet aná hils referí lo que los Magnífichs Consellers havian resolt, que era que sen anassen hi s'acomodassen hont millor podian, y prengueren los vint reals dientlos que los Magnífichs Consellers no entremetian si tenian culpa o no, que assó era cosa de los superiors.

El Consell de Cent féu venir preveres del Col·legi de Sant Sever perquè rebessin les claus de l'ermita, de forma provisional, mentre es buscaven nous custodis. Fra Onofre Bertran, frare servita i sagristà, donà totes les claus de l'església. Els frares encara reclamarien alguns béns immobles que els pertanyien i que es varen descuidar amb les presses de l'expulsió, i el 12 de juliol del 1618 un delegat dels Consell els hi tornà.¹¹⁵

L'expulsió dels Servites fou prou sonada, no només a Barcelona, sinó més enllà de les fronteres nacionals. Per part de Roma, el Prior General dels Servites, fra Baltassare Bolognetti († 1624), va adreçar una carta al Consell de Cent, on expressava el seu disgust, datada el 4 d'agost del 1618, sense gaire reacció per part de les autoritats locals. Els frares dugueren la causa a Roma, on la resolgué el Mestre General

115. Francesc CARRERAS I CANDI, «Lo Montjuich...», p. 300.

dels Franciscans, fra Benigne de Gènova, amb sentència favorable als Servites. No hi hagué, però, cap reacció a Barcelona. També altres ordes religiosos es feren ressò de l'expulsió, com era el cas dels Agustins Recolectes. Quan el Consell de Cent anà a cercar-los perquè es fessin càrrec de l'ermita de Santa Madrona, aquests volgueren aclarir, abans d'iniciar qualsevol tràmit, el perquè de l'expulsió.¹¹⁶ Els Consellers tingueren molts problemes per trobar nous custodis per a Santa Madrona. Trucaren a la porta de diversos ordes i no va ser fins passat un any que els Caputxins acceptaren de nou la comanda de l'ermita.

Un cop fora de Santa Madrona, la comunitat de frares Servites va instal·lar-se dins la ciutat, «para vivir como vivieron en un colegio que [en] ella tenían, cuyo patrón era Sant Felipe, en la calle que entonces se llamava de Gingole y otrora dezimos Jutglar».¹¹⁷ Es fa referència al noviciat, situat al carrer Elisabets, situat si fa no fa davant la façana de l'actual convent del Bonsuccés.

En aquesta llar sofriren algunes incomoditats a causa de les reduïdes dimensions del local, puix que pel que s'interpreta de la documentació es tractava d'un simple domicili particular rehabilitat com a convent. Tingueren, a més, un problema econòmic seriós, perquè havien perdut els ingressos que els proporcionaven els casaments i els funerals de Santa Madrona, a més de la prohibició de recaptar almoines fora del convent, per la qual cosa demanaren llicència per a demanar caritat. Els fou concedida el 5 de desembre del 1618, i l'anaren renovant periòdicament.¹¹⁸

A l'estatge de Sant Felip, però, no tot varen ser disgustos. Els Servites no es varen donar per vençuts, i fins hi tot varen treure bé del mal. N'era prior fra Onofre Salt i provincial fra Teodor Cardoso. Encara que el col·legi de Sant Felip fos molt petit estava almenys dins les muralles de Barcelona, i aquesta ubicació els va permetre un contacte més directe amb la gent. Pot semblar una hipòtesi eixelebrada, però el fet d'estar-se dins la ciutat sembla com si hagués endolcit el comportament dels frares, com si el fet d'haver baixat de la muntanya servís per a esborrar la imatge de comunitat esquerra i solitària i revestir-la d'una altra, aquest cop de senzillesa i proximitat.

116. Francesc CARRERAS I CANDI, «Lo Montjuich...», p. 301.

117. Pere SERRA I POSTIUS, *Historia Eclesiástica...*, volum 7, f. 20 i suc.

118. ADB. *Registra Communium*, v. 77 (1618-1619), f. 214, 225, v. 78 (1619-1625) f. 54.

Així, doncs, el mateix any 1618 els frares erigiren un altar a una imatge de Santa Maria, el qual batejaren sota l'advocació del Bon Succés, imatge que ben aviat es va guanyar la devoció de molts barcelonins, i «por la qual Dios obró tantos milagros, que ya la capilla era pequeña para colgar los votos que le ofrecían». Tant va ser així que es va posar el convent sota l'advocació del Bonsuccés.¹¹⁹

No sabem a què es déu l'advocació de la Mare de Déu del Bonsuccés. No sabem si es tracta d'un «bon succés» en concret, algun fet extraordinari que es volgués festejar i rememorar i que el seu record acabés donant nom a l'advocació mariana. És, però, més versemblant considerar que l'advocació del Bonsuccés és la mateixa que tan sols deu anys abans van «descobrir» dos germans «obregons» i que van instal·lar a l'església de l'Hospital del Bonsuccés de Madrid, la primera església d'aquesta advocació a Espanya. Probablement aquesta església sigui la mare i inspiradora de la resta d'esglésies d'aquesta mateixa advocació.

Ens expliquen la història de la troballa de la imatge el cronista Jeroni Quintana i d'altres autors del segle XVII. Gabriel de Fontanet i Guillermo Martínez Rigola, seguidors de Bernardino de Obregón, van anar a Roma per aconseguir del papa l'aprovació de la congregació de *Hermanos Mínimos siervos de los pobres*, dedicada a la cura i vetlla de malalts. Quan passaren per unes muntanyes del bisbat de Tortosa, a causa d'una tempesta sobtada, van refugiar-se en una antiga construcció abandonada, on descobriren una imatge de la Mare de Déu. No sabent a qui pertanyia i davant de la desconeixença dels habitants de la contrada, se l'emportaren de viatge cap a Roma. Un cop allà, el papa Pau V els rebé, aprovà els estatuts de la nova congregació, els felicità per la tasca realitzada, i el mateix papa beneí la imatge trobada amb l'advocació del Bon Succés, rememorant l'alegre fet de la fundació de la congregació.¹²⁰ Ens quedarà la

119. Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación...

120. «En él [el Hospital] se venera una santa imagen con invocación de nuestra Señora del Buen sucesso de talla pequeña, y de mucha devoción, tráxola por los años de mil y seiscientos y siete, a veinte y ocho de março, el hermano Gabriel de Fontanete, de la Congregación de los Siervos de los Pobres, de un humilladero del Reyno de Aragón. Colocóla en este hospital en quatro de julio de mil y seiscientos y once; es grande el concurso y frecuencia de los fieles, y infinitas las maravillas que la Magestad Divina obra por su devoción, como lo testifican las memorias, ofrendas y lámparas de plata que la piedad de las personas agradecidas le han ofrecido.» Jeronimo de

incògnita de saber per què els frares Servites triaren aquesta devoció mariana per donar nom al nou convent de Barcelona.

Tornant al contacte entre els frares i els barcelonins, fruit d'aquesta relació fructífera amb els seglars els Servites van demanar al Bisbe l'oportuna llicència, transcrita a l'apèndix, per fundar, l'11 de gener del 1619, una Confraria de l'Hàbit, «una perpetua confraria sots nom i protecció de Nostra Sra. del Bon succés en lo convent de los frares Servites de Nostra Sra. situat al carrer qui va [al convent dels] Àngels o Peu de la Creu.» A més de la llicència es féu un manament episcopal en el qual s'ordenava a tots els rectors la difusió de la notícia a les seves esglésies, perquè tothom se n'assabentés.¹²¹

QUINTANA, *A la Muy antigua noble y coronada Villa de Madrid. Historia de su antigüedad, nobleza y grandeza*, Madrid, en la Imprenta del Reyno, 1629, fol. 445 vuelto.

«Fueron los dichos inventores deste bien escondido, los Hermanos Gabriel de Fontanet, natural de la ilustrissima ciudad de Barcelona, y Guillermo Martinez Rigola, natural de la muy noble ciudad de Lerida, ambos de la Hermandad, dedicada a la cura y servicio de los pobres que fundó con piadosa hospitalidad el Hermano Bernardino de Obregon, que despreció el honor del Habito y Orden Militar de Santiago por ser humilde siervo de los pobres de Cristo. [...] Joseph RUIZ DE ALTABLE, *Historia de la milagrosa imagen de Nuestra Señora del Buen Suceso, colocada en el Hospital Real de la Corte de la muy noble y coronada Villa de Madrid*, Madrid, por Diego Diaz de la Carrera, 1641, fol. 2 i succ.

«La milagrosa imagen de Nuestra Señora del Buen Suceso, que se venera en el Hospital de la corte, fué hallada por dos hermanos de los que asisten a su administración, Gabriel Fontanes y Guillermo Martínez Pigola, en un antiguo humilladero labrado en un peñasco, entre la Juna y Traiquera, lugares del obispado de Tortosa, a donde acaso se recogieron huyendo de una tormentosa lluvia; llamábanla allí Nuestra Señora del Cautivo y del Humilladero; lleváronla a Roma, donde iban a tratar de su nueva Orden, y el papa Paulo V puso a la imagen el titulo del Buen Suceso, dándosele bueno a los Hermanos, que la llevaban por abogada; vueltos a Madrid, donde entraron a veintiocho de marzo de 1607, con la santa imagen, y habiendo recibido la insignia de la Cruz morada todos los de esta Religión, como se ha dicho, dispusieron la colocación de la divina imagen en el Hospital de la corte, la cual fué a cuatro o seis de julio de este año, como refieren Jerónimo de la Quintana y el maestro José Ruiz de Atable [...]». Antonio de LEÓN PINELO, *Anales de Madrid de León Pinelo. Reinado de Felipe III. Años 1598 a 1621. Edición y estudio crítico del manuscrito número 1255 de la Biblioteca Nacional por Ricardo Martorell Téllez-Girón*, Madrid, Estanislao Maestre, 1931, p. 93-94; *Guía para visitar los Santuarios Marianos de Madrid*, Madrid, Encuentro, 1991, p. 92-94.

121. ADB. *Registra Communium*, v. 77 (1618-1619) f. 229.

Les confraries de l'hàbit eren les organitzacions de seglars vinculades a l'Orde dels Servents de Maria. El seu origen és molt antic, i es remunta pràcticament a la fundació de l'Orde allà a la Florència del segle XIII. No oblidem mai que els mateixos Set Sants Fundadors eren seglars, i la seva devoció a la Mare de Déu va desenvolupar-se dins una confraria de mercaders i nobles florentins. L'origen marcadament seglar de l'Orde va fer que des de bon principi els Servites se'n preocupessin, en tinguessin molta cura i els acollissin per fundar societats i confraries pietoses pròpies, que eren anomenades popularment «confraries de l'hàbit», perquè la característica més vistosa era que vestien un hàbit semblant al dels frares. La fórmula de les confraries de l'hàbit s'estengué per tot el món al principi del segle XVII. L'any 1604, el papa Climent VIII els concedí un seguit d'indulgències, però fou el papa Pau V, el 14 de febrer del 1607, qui concedí el grup més nombrós d'indulgències, i disposà que els Servites tinguessin facultat per a erigir canònicament confraries de l'hàbit en els seus convents d'arreu del món.¹²²

Les característiques d'aquestes confraries, explicades breument, eren que els seglars s'inscrivien en un llibre, es reunien de tant en tant per resar i escoltar plàtiques dels frares, compartien una mateixa devoció envers la Mare de Déu (en el cas de Barcelona a la del Bonsuccés) i per la festa de la titular es reunien, es vestien amb l'hàbit i feien festa gran. També amb els diners que recaptaven de les almoines i quotes feien donatius a gent necessitada, com per exemple el pagament cada any d'un dot de cinquanta sous a dues donzelles pobres.¹²³ Aquest costum va ser heretat de la Confraria de Santa Madrona, perquè sabem que quan va ser fundada l'any 1564, la Confraria portava incorporat un benifet de vint-i-sis lliures anyals destinades a donar dot a una donzella pobre.¹²⁴

No s'ha de confondre, però, aquesta confraria de l'hàbit amb les posteriors Congregacions dels Dolors. Tot i que de ben segur els primers confreres devien tenir una devoció especial a la Mare de Déu dels Dolors, aquest no n'era l'element exclusiu i definitori. A més és probable que no resessin exercicis pietosos d'aquesta advocació com ara la Corona Dolorosa. Senzillament eren els seglars dirigits

122. Fra Alessio M. ROSSI (OSM), *Manuale di storia...* p. 445-446.

123. Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación...

124. Francesc CARRERAS I CANDI, «Lo Montjuich... p. 294.

espiritualment pels frares Servites, sense més ni menys.

El contacte més directe amb els seglars va permetre difondre els costums i les tradicions de l'Orde, i això també inclou el culte als sants i beats propis. L'any 1619, essent prior del convent de Barcelona fra Onofre Salt, es va bastir un altar en honor de Pelegrí Laziosi, beatificat l'any 1609, un dels sants més carismàtics de l'Orde, advocat contra la lepra i altres malalties cutànies.¹²⁵ D'aquesta imatge, que suposem que es devia traslladar al nou convent del Bonsuccés, Pere Serra i Postius en deia que era molt miraculosa.¹²⁶ S'ha de tenir present que Catalunya va ser molt castigada al segle XVII per rebrots de pesta i altres epidèmies, i per tant la difusió de sant Pelegrí va ser molt ràpida i va arribar a gairebé tots els racons del Principat. Finalment, l'any 1622 trobem documentat en el convent del Bonsuccés un altar a Santa Juliana Falconieri, i els Servites feren imprimir uns goigs per a ser cantats en lloança de la Santa.¹²⁷

Possiblement aquestes noves devocions i l'afecte dels barcelonins envers els frares va provocar que la parròquia de Santa Maria del Pi, sempre tant gelosa que es fundessin noves cases de religiosos, tolerés la presència del conventet servita. El mateix any 1619 firmaren una concòrdia amb els Servites, per la qual els frares rebien permís per obrir l'església, tenir cementiri i passar la bacina de les ànimes del purgatori, excepte els dies de Nadal, i per la festa del Bonsuccés, la festa titular.¹²⁸

Pel que fa a la relació amb la resta de convents de la Província, res no va canviar. Barcelona continuava essent el cap espiritual, i de Barcelona s'irradiava a la resta. En aquest aspecte s'ha de destacar l'esforç continuat de fra Onofre Salt, els seus viatges i les seves

125. Fra Franco Andrea DAL PINO (OSM) (ed.), *Fonti storico-spirituali...* doc. 1667.

126. Pere SERRA I POSTIUS, *Índice de las iglesias, conventos y capillas públicas de dentro y fuera de Barcelona. Ilustrado con sus fundaciones, cuerpos santos, sagradas reliquias y prodigiosas imágenes de Christo, de la Virgen y de los Santos*. AHCB, Ms. A85, p. 14.

127. *Llaors y alabances de la gloriosa y benaventurada verge santa Juliana de Florencia, fundadora de les religioses, monjes y beates de la Sagrada Orde Mendicant de les Serventes y Esclaves de Nostra Señora; la capella de la qual está en lo convent de Nostra Señora del Bon Succés*, Barcelona, en casa de Esteve Liberós, 1622.

128. Arxiu del Pi, Llibre negre p. 161. Esmentat a Joan ROSÀS I REVERTÉ, «Pasado, presente...

gestions. L'any 1620 viatjà a Roma, i d'aquell viatge portà relíquies de Sant Onofre, el sant de la seva onomàstica, les quals aprofità per a escriure'n una biografia.¹²⁹

L'any 1623, fra Onofre Salt escriu una carta al prior general Baltassarre Bolognetti (†1624) publicada per Vicente Lorente. Aquesta carta és un exemple de com deuriem ser les relacions quotidianes entre Roma i Barcelona. Hi exposa les novetats de la Província, entre les quals parla de la reforma que ha fet fer de l'Ofici de la Santa Maria al Peu de la Creu que es resava a tota la Província.

Como de un mínimo y fiel súbdito, suplico a V. P. Muy R. reciba ésta, por la qual le suplico me tenga en su buena gracia y en todas las ocasiones me mande. En lo del estado de la Provincia los portadores y processos diran lo que hay. El Arçobispo de Valencia desea ver corregido el Officio de Nuestra Señora del Pie de la Cruz que a doscientos años le reza esta Provincia, yo lo e echo. V. P. R. sea servido le decrete su V. Nuestro Señor. En Barcelona y enero 13 de 1623.

Muy obediente hijo de V. R. P. Fr. Onofre de Salt.¹³⁰

Un any més tard, el 21 de març del 1624, fruit de la devoció extraordinària de què objecte a Barcelona la imatge de la Mare de Déu del Bonsuccés, fra Onofre regalà a les monges de Santa Anna de Sagunt una imatge «en pedra [de] marbre daurada» de la Mare de Déu per promoure aquesta devoció en terres valencianes; «que sia coneguda sots lo títol e invocació de Mare de Déu dels Bon Succés, sots lo qual títol és alabada y magnificada no sols en el Real Espital [Hospital] de la villa de Madrit, però encara en lo convent de llur religió en la ciutat de Barselona y en altres terres.»¹³¹ A Sagunt, encara s'hi conserva el record de la vinguda de fra Onofre Salt. El frare i la imatge s'hostatjaren a la masia de Can Grau Vell abans de ser entregada a les monges. Aviat rebé una gran veneració, l'any 1632 ja

129. Fra Onofre SALT (OSM), *Historia de la maravillosa vida, angélica conversación y preciosa muerte del glorioso San Onofre, rey, anacoreta y confesor*, Barcelona, Estevan Liberós, 1620.

130. Vicente LORENTE PÉREZ, «Fray Onofre Salt...

131. Josep MARTÍNEZ RONDÁN, *La Mare de Déu del Bon Succés, patrona de Sagunt*, Sagunt, 2003. Apèndix doc. 3.

tenia processó pròpia i poc temps després era proclamada patrona de Sagunt.¹³²

Morí a Barcelona l'any 1626, a l'edat de 57 anys, tot just abans d'iniciar-se les obres de construcció del convent del Bonsuccés.¹³³

LA CONSTRUCCIÓ DEL CONVENT DE NOSTRA SENYORA DEL BONSUCCÉS (1626-1635)

La Providència va voler que un dia tornés a Barcelona Montserrat Navarro, cavaller de les tropes del rei. No en sabem gaire d'aquest personatge, fora que era militar i d'origen plebeu. L'any 1613, va demanar el títol de ciutadà honorat per raó dels mèrits d'haver servit durant quinze anys a l'exèrcit del rei, a Flandes i altres llocs que no especifica. L'avalava el virrei, marquès d'Almazán, que donava fe dels tres requisits que calia acreditar aleshores per accedir a un privilegi com el de ciutadà honorat: la puresa de sang, hisenda suficient i estatus social adequat. Per la seva part, tot i precisar que Navarro tenia un estatus mitjà, el marquès d'Almazán no dubtava a afirmar que creia que la recompensa més adient que el sobirà podia fer als plebeus que el servien a la guerra era precisament el privilegi de ciutadà honorat que el sol·licitant demanava.¹³⁴

L'única font per a conèixer la biografia de Montserrat Navarro eren els escrits de Pere Serra i Postius, per desgràcia perduts quasi tots. És el mateix Pere Serra qui explica, gairebé com un conte, com un dia el cavaller Montserrat Navarro va tornar a Barcelona i desitjava invertir els diners aconseguits en les campanyes militars en un trosset de cel. Com que tampoc deuria tenir una gran fortuna (les armes donaven, però no tant) no va triar un gran convent on fer l'almoïna, perquè aquesta donació quedaria deslluïda, per això caminava per Barcelona i «andava el buen cavellero las iglesias y capillas, conventos y santuarios de dentro y fuera de Barcelona, desseoso de encon-

132. «Guía para visitar los santuarios marianos de Valencia», volum 13 de *Maria en los pueblos de España*, Madrid, 2000, p. 167. Vicente LORENTE PÉREZ, «Fray Onofre Salt...

133. Vicente LORENTE PÉREZ, «Relación...

134. ACA, *Consell d'Aragó*, lligall 270, doc. 26. Citat a Joan CARRÍO ARUMÍ, «Ascens social i carrera militar a la Catalunya de l'Edat Moderna», dins *Pedralbes* 23 (2003), p. 167-186.

trar alguno de pobre o necesitado donde pudiesse luzir mejor su caridad». ¹³⁵

Trobà per accident l'església dels Pares Servites, instal·lats en les dependències del col·legi de Sant Felip, en una casa «que por lo exterior» no semblava una església, raó que reforça la idea que el col·legi de Sant Felip no deixava de ser una casa particular readaptada. Meravellat de la humilitat dels Servites, Montserrat Navarro va voler pagar un nou edifici perquè els frares estiguessin més còmodes. Eren llavors prior del convent fra Mateu Lopez, i provincial fra Francesc de la Caritat.

Montserrat Navarro comprà les cases de l'actual plaça del Bonsuccés per edificar el convent, aproximadament enfront del col·legi de Sant Felip. L'any 1625, el Consell de Cent dóna 300 lliures als Servites per «construhir una cantonada de pedra picada en lo carrer dels Angels devant dit monastir, la qual cantonada ha de servir per la cantonada de la iglesia nova ha de fer dit convent» i l'any següent els hi donen les llicències per a endegar l'obra. Se'n col·loca la primera pedra el 14 de juny de 1626, amb la presència de les autoritats civils i eclesiàstiques. ¹³⁶

Les obres de la construcció de la nova església i convent prosseguiren a bon ritme fins que l'any 1630 s'esdevingueren una sèrie de fets infaustos que les endarreriren molt. De tot això, en fa crònica Pere Serra i Postius a la *Historia Eclesiàstica*. Primerament, el dia de Corpus d'aquell any uns lladres van robar els diners destinats a la construcció del convent, aprofitant que tothom havia anat a veure la processó. El disgust pel robatori provocà la mort de Montserrat Navarro. L'altra desgràcia s'esdevingué quan aquell mateix any fra

135. BUB, Pere SERRA I POSTIUS, *Historia...* etc. f. 22.

136. «A 29 de abril 1625, lo Consell de Cent delibera donar als PP. del Bonsuccés 300 lliures en adjutori de las obras han de fer en la Iglesia i Casa». *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 105.

«A 6 de juny 1626, en registre de obreria apar que los Obrers concediren llicencia al Prior y Convent de PP. Servitas de Nostra Sra. del Bonsuccés de esta Ciutat de fer, y construhir una cantonada de pedra picada en los carrer dels Angels devant dit monastir, la qual cantonada ha de servir per la cantonada de la iglesia nova ha de fer dit convent». *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 156.

«A 14 de juny 1626, havent entrat los Servitas en esta Ciutat principiaren la Iglesia del Bonsuccés, y Montserrat Navarro comprà las Casas pera edificar lo Convent, y lo Bisbe de Barcelona acompanyat dels Consellers posà la primera pedra». *Ceremonial dels Magnífichs...* III, p. 105.

Joan Castara, el tracista de l'església, tingué un accident fatal en la visita d'obres, «cayó de lo mas alto y murió.»

Montserrat Navarro fou sepultat en la nova església del Bonsuccés, on guardaren un retrat seu amb una llegenda a la base que deia, en llatí:

Veritable retrat de D. Montserrat Navarro, Ciutadà Honrat de Barcelona, benefactor insigne d'aquest convent i fundador de la present església de Santa Maria del Bonsuccés de l'Orde dels Frares Servents. Va ser sepultat en aquesta església.¹³⁷

Tot i els contratemps, les obres es reprengueren, si bé a un ritme més lent. L'any 1635 es donà per acabada l'església nova del convent del Bonsuccés, i per a celebrar-ho es traslladà el Santíssim Sagrament de l'antiga església a la nova el dia 4 de març, amb una solemne processó que recordava la del Corpus per l'esplendor. Hi assistiren el bisbe García Gil Manrique (1633?1651), els Consellers i la Comunitat de Sant Maria del Pi.

De la processó de l'any 1635, se'n féu un poema, publicat aquell mateix any com a recordatori del trasllat del Santíssim Sagrament de l'església vella a la nova.¹³⁸ El poema és d'autor desconegut, encara que molt fàcilment podria atribuir-se a Rafael Nogués. D'aquest poema, molt florit per cert, no podem extreure gaire informació, sí emperò els noms de tots els qui portaren alguna vara del tàlem, tots consellers de la Ciutat, i són Jeroni de Navel, Joaquim Desvalls, Baldiri Sobias, Jeroni Borràs, Joan de Erill i Pius Galceran Nebot. També es féu una precisa crònica de l'esdeveniment en el Dietari del Consell de Cent.

De les primeres obres que es van fer per a la decoració de l'església del convent, se'n destaca en primer lloc el retaule de l'altar major, realitzat l'any 1639 per l'escultor Domènec Rovira amb ajuda de Joan Aldabó.¹³⁹

137. Andreu Avel·lí Pi i Arimon, *Barcelona antigua y moderna...* I, p. 557.

138. *Sombra y bosquejo del festin solemne que el religioso convento servitano de la Virgen del Buen Suceso, situado en la muy ínclita Ciudad de Barcelona, consagró al Santísimo Sacramento quando se trasladó a la Capilla nueva, a 4 de março año 1635*, Barcelona, Sebastián y Jayme Mathevad, 1635.

139. Joan Bosch i Ballbona, *Agustí Pujol. La culminació de l'escultura renaixentista a Catalunya*, Barcelona, 2009, p. 317-319.

APÈNDIX DOCUMENTAL

Document 1

Goigs de Santa Madrona que cantaven els Servites en època de sequera, quan es reunia la gent a l'ermita per demanar la pluja; recollits l'any 1609, encara que possiblement siguin anteriors.

LLAHORS DE LA GLORIOSA, Y BENAVENTURADA
VERGE Y MÀRTYR SANTA MADRONA

Puix per sernos vós patrona
Déu vos tremeté per mar
gloriosa Santa Madrona
vós nos vullau ajudar.

Foreu de vida esmerada
molt plena de charitat
en virtuts molt senyalada
y en zel de la Christiandat
per lo qual portau corona
Verge y martyr singular &c.

Quant los pagesos imploren
per laygua tant desijada
devant vostre cos sant ploren
les gents ab veu congoxada
sabent que Déu per vós dóna
laygua sens discrepar &c..

Vos sou general remey
contra febres y quartanes
y curau la vostra grey
de dolors y de tercianes
puix la dolorosa dona
en sos parts vos vol cridar &c.

Lo mariner vos reclama
y qualsevol navegant
y en la mar seus acomana
lo que ya se va ofegant
prometent que a Barcelona
vindran per vós visitar &c.

Vostra Iglesia és Santuari
de continua devoció
puix tenint tal Reliquiari
mou los fels a devoció
en ella Iesús perdona
molts peccats per tant orar &c.

La muntanya consagrau
del nomenat Monjuhi
puix en ella consolau
al trist, al pobre y mesquí
favorint tota persona
de quant vos sap demanar &c.

Vós Madrona venturosa
y de molt lliberals mans
vos mostrau santa gloriosa
entrels frares Mendicants
qui són Servents de Madona¹⁴⁰
Reyna del cel, terra y mar &c.

Puix que Déu tant vos abona
Ab les favors que sol dar &c.

Document 2

Processó dels Servents de Maria al sepulcre de Sant Ramon de Penyafort amb motiu de la seva canonització (27-VI-1601).

Dietari de Jeroni Pujades I (edició a cura de Josep Maria Casas Homs), Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1975, p. 153.

Dimechres a 27 de juny 1601, los frares conventuals de Santa Madrona, del Orde dels Servitas de Nostra Senyora, anaren a visitar lo sepulcre de Sant Ramon. Anava davant una donzella aportant una figura de Christo crucificat y dos al seu costat, y après alguns minyons y minyones

140. En l'imprès, hi diu *Madrona*, però ho hem de creure una errata d'impremta, perquè santa Madrona no és pas reina del cel i terra, sinó només la Mare de Déu.

com a peregrins. Aprés, un àngel que aportava la creu ab los misteris de la Pasció y tras ell un minyó vestit com a viuda ab manto y les mans plegades representant a Nostra Senyora en la soledat. Aprés, dos verges, Santa Madrona y Santa Eulàlia. Aprés, Santa Catherina màrtir y Santa Madgalena. Aprés Santa Bàrbara y Sancta Lucia. Y aquí venian un fill i una filla meus, Bernat i Madrona, y lo minyó anava ab cota de tela de plata, corona y joells y alas, representant la Fama, y per una trompeta llançava aquestos billets:

En el mundo y para el cielo
llevan, Ramon y Madrona,
de navegantes la corona.

Por Ramon hago mi buelo
y si mil alas nacieran
nada casi o pocas fueran.

Oygan todos mi trompeta
que publica con su son
las grandesas de Ramon.

Subió tan alto Ramon
que no llega mi añafil
a punto que es tan subtil

Y la minyona anava vestida de setí carmesí y guarnició de or ab moltes joies y riquíssima corona, y representava la Justícia. Sobre lo cap y corona aportava un Sant Ramon passant lo mar ab una lletra presa del psalm 84 [14] que deia: *Iustitia ante eum ambulavit et posuit in via gressus suos.* Al bras dret aportava una lletra que deia: *Ius canonicum*; al escherra altra que deia: *Ius civile*. A la mà escherra aportava unes balanças ab la lletra que deia: *Executio* y llançava un motet que deia:

Ramon y yo somos uno
porque solo soy traslado
de lo que él tanto a guardado.

Aprés venian tres minyons representant Sant Fructuós, Eulogi y Auguri sos diaques, les sendres dels quals estan en Santa Madrona dins una caxeta que està dins de la santa. Anavan ab son pontifical, dalmàtiques i gremial molt ben consertats. Aprés les trompetes, creu, religiosos y la vera creu, y devant de ella menestrils y quatre atxes.

Document 3

Pere SERRA Y POSTIUS; *Historia eclesiástica del Principado de Cataluña, principalmente en lo que pertenece a María Santísima*. En dotze volums. Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB) Reserva. Manuscrit 186-198. Vol. 4, f. 171. V. 7, foli 20 i succ. Vol. 8, f. 197-199.

CONVENTO DE SERVITES EN BARCELONA

Año 1581. Fue el segundo [de] fundación, o por mejor decir rehedificación de la Sagrada Orden de los Siervos de María en estos Reynos de España, erigiendo el primer convento en la Ciudad de Barcelona.

Avía ya muy antes fundado esta Religión en España, empeçando por Portugal por los años 1372 pero al sobrevenir la Cisma que padeció la Iglesia por los años 1395, por no seguir a Bonifacio XIII a quien obedecía España, passaron los Servitas a Italia; y no bolvieron a este país hasta dicho año 1580. En aquellos pocos años que esta Religión de María SS. estuvo en España, floreció tanto que aunque no huviesse tenido sino un ilustre catalán que tuvo; él solo bastava a ilustrarle. Este fue el Padre Fray Fernando Violeta, natural de Barcelona, el qual por sus letras, virtud y relevantes prendas llegó a ser cardenal, cuya púrpura le vistió la Santidad de Eusebio IV, [en] año 1434.

Bolviendo a la segunda fundación, hallo en el Padre Fray Feliciano Melich, chronista de la Orden de los Servitas de la Provincia de España, en la historia que dexó manuscrita y está recondida en el archivo del convento de Servitas de Barcelona; que siendo general de toda la Orden de los Siervos de María el R. P. M. F. Jacobo Tavancio, queriendo propagar otra vez su Religión en España, embió fundadores para los Reynos de Portugal, Aragón y Valencia; los del reyno lucitano no lograron su deseado fin, pero si los de Valencia y Aragón, pues desembarcando en Barcelona los encomendó la Ciudad el convento y sagrado cuerpo de su patrona y tutelar, la virgen y mártyr Santa Madrona, sito en la montaña de Montjuique, el qual fue el primero que en esta segunda fundación dicha Orden Servita tuvo en España; cuyo principal fundador se llamava Fray Gregorio Espinosa, de nación aragonés; el qual con otros religiosos que con él vinieron tomó posesión de dicha casa de Santa Madrona a 10 de julio de 1581.

En esta memorable montaña vivieron los Siervos de María treynta y siete años menos tres días, pues a 9 de julio de 1618 baxaron de dicho convento a la Ciudad, para vivir como vivieron en un colegio que [en]

ella tenían, cuyo patrón era Sant Felipe, en la calle que entonces se llamava de Gingle y otrora dezimos Jutglar, desde donde despues de algunos años passaron al convento que hasta oy tienen, disponiéndolo assí la Virgen Santíssima, no sin raras particularidades, de la manera siguiente.

Vivían los Siervos de aquella Gran Reyna en la casa de San Felipe con muchas incomodidades, por ser muy angosta, quando cansado de seguir la guerra, con licència de su rey Felipe II (primero en Cataluña) se retiró a su patria Barcelona un famoso capitán llamado Don Monserrat Navarro, con intención de vivir más christianamente y acabar en ella con paz sus días. Avía adquirido con su valor y su espada alguna porción de dinero, y desseando emplear parte de él en alguna obra pía y santa lo encomandava a Dios y a la Virgen de quien era muy devoto. Siguiendo andava el buen cavallero las iglesias y capillas, conventos y sentuarios de dentro y fuera de Barcelona, desseoso de encontrar alguno de pobre o necesitado donde pudiesse luzir mejor su caridad; quando un día, passando delante de la Iglesia de San Felipe, oyó una campanilla como que tocava a Missa. Admirose de la seña porque en tal calle, aunque hijo de Barcelona, no sabía que huviesse iglesia, mayormente no viendo donde tocava la campanilla edificio que por lo exterior lo pareciesse, y assí preguntó a un hombre que de acaso passava por la calle que porqué tocavan en aquella casa o cortijo la campanilla y a que fin? A lo que le respondió que en aquella casa habitavan los Padres Servitas y tenían su iglesia y tocavan a Missa. Entró en aquella Navarro vio la pequeñés de la iglesia, la incomodidad del convento, la mansuedumbre de los Padres y en todo pobreza, en todo necesidad. Oyó con devoción Missa y en ella dio gracias a Dios de averle manifestado lo que buscava. Habló con los superiores y ofrecioles erigirles iglesia, fabricarles convento, todo en honra, gloria y título de la Virgen Santíssima [a] cuyo fin luego se compraron casas a la calle llamada de los Ángeles (es assí llamada por estar en ella un Convento de Religiosas Dominicás con título de Nuestra Señora de los Ángeles) la más vezina a la que tenían el convento de San Felipe; y aviendo convidado al Señor Obispo de Barcelona, Concelleres y Nobleza, puso aquel Ilustre Prelado la primera piedra de la iglesia [a] día 14 de junio de 1626.

Era entonces Obispo de Barcelona el Ilustrísimo Señor Don Juan Sentís, natural de Tortosa, quien despues con la Mitra fue virrey de esta Principado de Cataluña. Llamávanse los Concelleres de aquella Ciudad: Julio de Navel, Ciudadano Honrado; Gerónimo de Gaver, militar; Miguel Ximenes, ciudadano; Rafael Roure, mercader, y Galceran Sever Pedralbes, escrivano. Los nombres de los superiores Servitas con los quales se abocó el Cavallero Monserrat y ofreció su liberalidad y desseo eran: el R. P. M. Fra Francisco de la Caridad, provincial; el P. Fray Juan Duran, socio; y el R. P. M. Fray Matheo López, prior del Convento de San Felipe.

En la pequeña iglesia de este santo tenían aquellos Padres en un devoto altar una imagen de la Virgen María con título de Nuestra Señora del Buensuccesso, muy milagrosa, y por serlo tanto fundaron el convento nuevo baxo la invocación de la Virgen Buensuccesso, como hasta oy assí se nombre; y en Barcelona acostumbren llamar a estos Padres los Frayles del Buensuccesso. Esta santa imagen de la Reyna de los Ángeles después que se trasladó al nuevo convento se puso en uno de los armarios de la sacristia, y no se si acertaron, porqué con esto calmó mucho la devoción i sesaron los milagros.

Alegre y contentos, religiosos y fundador, empeçaron la fábrica de la iglesia; pero apenas se dava fin a una de las capilla particular, que es la que ahora sirve de iglesia, la qual se hazía para Capilla del Santissimo Sacramento, quando el demonio, cruel enemigo de todo bien, instigó a unos desalmados hombres para que hurtassen el dinero que tenía prevenido y destinado para la fábrica de la iglesia y convento el noble fundador. Executaron esta maldad un día de Corpus Domini, a la tarde, mientras fueron aver la processión todos los de su casa; y no solo el dinero sinó también las ricas alajas de plata y oro se llevaron sin que, por más diligencias se hizieron, pudiesen recobrar nada.

Sintió tanto el buen Cavallero Montserrate el urto del dinero que para el templo de María, y por morada de sus Siervos tenía prevenido, que en breve murió, siendo su tránsito a mejor vida a 16 de março de 1630. Yaze en dicha capilla o iglesia.

El citado chronista Melich, sacándolo de varios papeles de servicios que, difunto este cavallero, en su casa se hallaron, refiere prohezas suyas, obradas en mar y tierra, tales que de ellas trato y traygo en mi libro Prodigios y favores del Santissimo Sacramento en Cataluña, y otra en el libro Arbol de la vida plantado en el Principado de Cataluña. Por cuya raçón no los repito aquí.

Continuose la obra de la que por capilla Monserrat avía empeçado, haziéndola iglesia; pero no con tanta prisa que no durasse su fábrica hasta el año 1635, en el qual con asistencia del Señor Obispo de Barcelona, que lo era aún el mencionado Don Juan Sentís, los Excelentísimos Concellers y mucha nobleza, con la comunidad de la Parroquia de Nuestra Señora del Pino, en solemne y general profesión como la del Corpus Domini, se trasladó el Santissimo Sacramento desde la iglesia del colegio de San Felipe a la nueva de Nuestra Señora del Buensuccesso, llevando también en la processión aquella imagen de la Virgen de que se ha hecho ya mención por ser muy milagrosa. Cuya traslación de dicho Señor Sacramentado fue a 4 de março de dicho año 1635.

Document 4

Llicència per a la fundació de la Confraria de l'Hàbit a Barcelona.

Arxiu Diocesà de Barcelona. Registra *Communium* v. f. 229 (11-I-1619)

Nos Matthias Amell, V. G. D. canonicus ecclesiae Barcinone michi spiritualibus etc. A tots los seus faels cristians tant homens com dones. Salut en lo Señor qui és verdadera salut. Lo Santíssim y Beatíssim Pare Nostre Paulo Quint en Hiesucrist la Iglesia de Déu benaventuradament regint que en aquella regnant, desitjant facilitar lo camí del cel y per a que los faels cristians pogan gosar de la eterna gloria de aquell, ab ses lletres aplicques o bulles ab les solites y acostumades solemnitats segons lo stil de la cort romana y cancellaria aplica despatxades, dadas en Roma sots lo anell del pescador a denou de fabrer mil sis cents y set de son pontificat any segon, ha instituida e eregida una perpetua confraria sots nom i protecció de Nostra Sra. del Bon succés en lo convent de los frares Servites de Nostra Sra. situat al carrer qui va als Àngels o Peu de la Creu que estaven en Santa Madrona, dotant a dita confraria y als quis serviran y aggregaran en aquella de moltes indulgencias plenarias, remissions de peccats y altres gratias, en ditas lletres aplicques concedides. Com per la salut de les animes convinga que un thesor com aquesta confraria no estiga amagat fins que tot lo mon lo sapia: perçó, notificant a tot lo poble cristià dita confraria, los exortam en lo Señor que se sforsen en aggregarse y scriures en aquella, confiats que seguint lo que Sa Sanctedat ab ses lletres mana y ordena se fassa alcançaran la gratia del cel per la qual son criats, manant en virtut de obedientia a tots y sengles domers, rectors, vicaris perpetuos y qualsevol altres curats que las presents publiquen per ses iglesies ab alta y intelligible veu al poble quant será congregat per als divinals officis. En testimoni de tot lo qual avem manat despatxar les presents per lo notari, ferma devall scrit de ma nostra, firmades y ab impressió de sagell de dit Señor Bisbe roborades, dades en Barcelona a onze del mes de janer de mil sis cents y denou.

UN REGISTRO DE COLACIONES DEL OBISPO DE VALENCIA JAUME D'ARAGÓ DE 1383*

Mª MILAGROS CÁRCEL ORTÍ

INTRODUCCIÓN

En la línea de edición sistemática de registros episcopales que comenzamos ya hace algunos años, bien en forma de regestas¹ bien en edición integra² de documentos de la cancillería episcopal valentina del siglo XIV, presentamos en este trabajo los documentos, también en forma de regesta, de otro registro perteneciente al pontificado de Jaume d'Aragó (1369-1396),³ que aunque corresponda por completo al año

* Este trabajo ha sido realizado en el marco del proyecto de investigación “Documentación real de la Edad Media conservada en archivos valencianos: edición crítica y estudio”, financiado por el Ministerio de Economía y Competitividad. Ref. HAR2012-36656.

1. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. «Un registro de colaciones de la Curia Eclesiástica Valentina (1349-1350)»: *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* LXVII (1991) 181-262; CÁRCEL ORTÍ, Mª M.-BOSCA CODINA, J.V. *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*. Valencia, Facultad de Teología San Vicente Ferrer, 1996; CÁRCEL ORTÍ, Mª M. “Un registro de colaciones de Hug de Fenollet y Vidal de Blanes, obispos de Valencia (1350-1359)”: *Estudis Castellonencs* 9 (2000-2002) 599-772.

2. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *La lengua vulgar en la administración episcopal valentina (siglos XIV-XV)*, Castellón de la Plana 1994; ID. *Un Formulari i un registre del bisbe de València En Jaume d'Aragó (segle XIV)*. València, Universitat de València, 2005.

3. Este registro se conserva en el Archivo del Barón de Llaurí, *Documentación eclesiástica*, Caja 5/1.

1383 contiene cuatro documentos de 1382 y uno de 1384. Entre la escasa documentación conservada de este obispo se cuentan cuatro *Registra collationum* que actualmente están en el Archivo del Barón de Llaurí, uno de 1372 que ya dimos a conocer,⁴ el que ahora publicamos de 1383, y otros dos de 1385 y 1386,⁵ dos *Manuale litterarum* o registros de minutas que están en el Archivo Diocesano de Valencia, uno de 1369-1372 y otro de 1395-1399,⁶ tres fragmentos de visitas pastorales de 1383, 1388-1389⁷ y 1396, también en el Archivo Diocesano,⁸ y un formulario episcopal⁹ y un cuestionario para la realización de la visita pastoral¹⁰ que se encuentran en la Biblioteca de Catalunya.¹¹

Por todo ello, los 418 documentos que contiene este registro resultan de gran interés para conocer los asuntos financieros, jurisdiccionales y pastorales tratados, la organización de la cancillería episcopal, sus funcionarios y personal de la casa del obispo y las técnicas de registración empleadas por esta oficina de expedición documental.

EL REGISTRO

Es un libro escrito sobre papel verjurado, encuadernado en pergamino amarillento y duro de unas medidas de 313 x 230 mm. con res-

4. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Un Formulari i un registre...*

5. Archivo del Barón de Llaurí, *Documentación eclesiástica*, Caja 25/2 y Caja 5/2, respectivamente.

6. ADV, Caja 336/1 y Caja 336/2, respectivamente.

7. BOSCA CODINA, J.V. *Visitas pastorales de la diócesis de Valencia (1383-1389)*. Valencia, Universidad de Valencia, 1990. Tesis de Licenciatura inédita.

8. Se han perdido, menos los mencionados, todos los demás registros de colaciones de este obispo, de los que existía uno por año, redactados por diversos escribanos bajo las órdenes de Lluís de Fenollosa, notario público de Valencia y *escrivà de la cort del Vicarat e Officialat* durante todo el pontificado de Jaime d'Aragó y parte del de su sucesor Hug de Lupià, hasta el 16 de junio de 1406 en que fue nombrado para el cargo de escribano de la Sala de la ciudad por un solo año (CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *La lengua vulgar...* pp. 13-16; RUBIO VELA, A. *L'escrivania municipal de València als segles XIV i XV: burocràcia, política i cultura*. València, Generalitat Valenciana. Consell Valencià de Cultura, 1995, pp. 55, 64, 110 y 111).)

9. Publicado en CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Un Formulari i un registre...*

10. BOSCA CODINA, J.V. «Jaime d'Aragó y los registros de visitas pastorales de la diócesis de Valencia»: *Saitabi* XLIII (1993) 125-133, en concreto pp. 130-132.

11. BC, Manuscrits 1276.

tos de tiras de cuero para el cierre. El lomo presenta dos refuerzos alargados de cuero marrón en los que se aprecia el cosido de los cuadernillos con hilo de cáñamo. Sobre él, escrito a tinta en escritura gótica redonda de la segunda mitad del siglo XVI, momento probable de su encuadernación, se lee en caracteres de gran módulo *Coll. Inst. Present. / et aliorum 1383*. En la parte inferior lleva pegado un tejuelo en papel blanco ribeteado de rojo con la signatura F-4. Presenta un buen estado de conservación. Lleva este título: *Liber litterarum collacionum, institutionum, presentacionumque ac aliorum negotiorum communium Curie episcopalis reverendissimi in Christo patris et domini, domini Iacobi, divina providencia episcopi Valencie, scilicet anni a Nativitate Domini millesimi CCCi octogesimi tercii confectus sub Ludovico de Fenollosa, notario publico auctoritate regia et regente Curiam sive scribaniam supradictam* y Tras el título antes del primer asiento: *In Christi nomine et eius divina gracia*.

La foliación, en números romanos situada en el margen superior derecho, de tinta más oscura que el texto, no es coetánea, sino del momento de su encuadernación.

Está constituido por tres cuadernos:

1er cuaderno: 50 folios (del 1 al 49).

2º cuaderno: 50 folios. Falta el último folio, pero no afecta a la foliación (del 50 al 99).

3er cuaderno: 24 folios (del 100 al 122, el resto está en blanco).

Dos reclamos marcan el final del primer cuadernillo con la palabra *Jacobus* situada en el margen inferior derecho muy separada de la escritura y el final del segundo con la palabra *dati*.¹²

En la redacción del registro podemos distinguir tres manos diferentes: una que utiliza una escritura gótica cursiva de módulo muy pequeño,¹³ otra que es la mayoritaria en el manuscrito y corresponde a una escritura gótica bastarda y la tercera que es la inconfundible escritura del notario Lluís Fenollosa (*auctoritate regia notarii publici Valencie et per totam terram et dominacionem illustrissimi domini regis Aragonum*), muy cursiva.¹⁴ Su intervención en el registro se reduce a la revisión del documento copiado en el mismo, a la anotación en el interlineado o en el margen de alguna palabra o frase omitida, a

12. Se encuentran en los ff. 49v y 99v, respectivamente.

13. Ff. 19r-21r, 22v, 32v-33r, 50v-53r, 101r, 117r-119r., 119v-120r, 120v-122r.

14. Ff. 18v, 53v, 70r-v, 74v. 75r, 89v, 104r, 105r, 113v-115v.

añadir una nota aclaratoria al final de algún documento o la abreviatura de *Facta* al margen o aclarando alguna anulación. Una escritura humanística corriente de la segunda mitad del siglo xvi se emplea en algunos pequeños títulos añadidos al margen.

La escritura está trazada a línea tendida y cada página presenta unos márgenes con estas medidas por término medio: superior 30 mm., inferior 25 mm., izquierdo 30 mm. y derecho 15. La lengua mayoritaria es el latín, aunque 21 documentos están escritos en valenciano,¹⁵ y corresponden a mandatos del obispo al baile, alcaide, justicia u otras personas de los lugares de su señorío y a su escribano de ración.

El título que aparece al comienzo de algunos documentos ha sido añadido por la misma mano que copia el documento. Estos epígrafes, aunque escasos, aparecen encerrados en una especie de calderón en el espacio dejado en blanco entre dos documentos. A pesar de la sobriedad que caracteriza a estos registros, la letra inicial de cada documento, correspondiente a la intitulación, bien la J de *Jacobus* (el obispo), la A de *Anthonius* (el vicario general) o a la notificación, como la N de *Noverint* aparece agrandada y cubierta por una especie de gran calderón que ocupa parte del margen izquierdo y parte superior dejada en blanco para separar cada documento copiado. Es muy grande el trazo de la J, resaltada con tinta muy negra y alargando considerablemente su caído aprovechando el margen.

La existencia de una escritura humanística corriente en algunos pequeños títulos al margen indicando los nombres de iglesias, localidades o invocaciones de los beneficios, se debe a que muchos de éstos se añadieron en el siglo xvi por parte de Joan Alamany, notario y escribano de la curia, el cual llevó a cabo en 1580 un extracto de todos los beneficios fundados en la diócesis tomados de los registros de colaciones.¹⁶ Quizá esa fue la ocasión para encuadernar los registros de colaciones y foliarlos. Alguna otra nota que aparece corresponde al siglo xvii.

15. Corresponden a las regestas n° 42, 59, 88, 130, 164, 186, 200, 271, 274, 275, 278, 286, 288, 300, 307, 310, 325, 343, 395, 396, 397 y 405.

16. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *La diócesis de Valencia y sus beneficiados (1501-1538)*. Tesis de Doctorado mecanografiada, València, Universidad de Valencia, 1980, vol. I, pp. 20-22.

TIPOLOGÍA DOCUMENTAL

El tipo documental predominante en el registro es la *littera*,¹⁷ documento más extendido entre las cancillerías episcopales durante la baja Edad Media, y es difícil establecer una clasificación estrictamente diplomática según la intitulación o los tipos de sellos de los documentos episcopales de este registro por dos razones: la primera es que al ser documentos copiados eliminan por medio de un *etcétera* las fórmulas más empleadas, sobre todo las que anuncian los signos de validación del documento, perdiendo con ello información sobre el tipo de sello que llevaba el documento, lo cual imposibilita clasificarlos en documentos sellados y no sellados, cuando muchos de ellos, además, no van sellados. La segunda es que la *littera* es el documento mayoritario en el registro, y es casi siempre intitulativa, comenzando con la intitulación del obispo o del vicario general, lo cual imposibilita la clasificación, pues este último, por las funciones que le otorga su cargo, expide o intitula las mismas letras que el obispo.

Por todo ello hemos optado por establecer una tipología documental basada en el variado contenido de las *litterae*, cuyos temas tratados –financieros, jurisdiccionales y pastorales– agrupamos alfabéticamente, observando que los relacionados con la colación de la cura de almas y de beneficios y las licencias para celebrar son los más abundantes. Resultan muy interesantes las noticias sobre el clero y las bajas rentas de muchos beneficios y rectorías que obligan a quienes los ocupan a solicitar al obispo poder celebrar en más sitios y aumentar así un poco sus ingresos. Destacan también las licencias para ausentarse para ir a estudiar derecho canónico a Bolonia y la preocupación porque los que estudian puedan mantenerse dignamente y costearse sus estudios. Se refieren estas noticias a los siguientes asuntos:

ABSOLUCIÓN: 113, 278, 415.

APROBACIÓN: 130, 312.

CITACIÓN: 366.

COLACION: de beneficio: 1, 4, 33, 68, 83, 92, 102, 121, 124, 150, 159, 166, 179, 182, 184, 192-194, 249, 262, 314, 316, 337, 348, 349,

17. La estructura de la *littera* episcopal de un registro de este mismo obispo de 1372 puede verse en CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Un Formulari i un registre...* pp. 32-36.

352, 373, 389, 409.- de capellanía: 123, 220, 290, 309.- de cura de almas: 5, 9-11, 13, 22, 24, 25, 28, 29, 34, 36, 38, 40, 46, 47, 54, 55, 70, 72, 81, 84, 87, 89, 95, 98, 104, 118, 119, 126, 137, 155, 157, 162, 168, 169, 171-174, 177, 178, 198, 201, 205, 219, 228-230, 234, 242, 250, 260, 292, 295, 301, 330, 341, 354, 355, 360-362, 379, 385, 400, 403, 411.- de rectoría: 296-298, 315, 340.- de vicaría: 255.

COMPROMISO DOTACIÓN BENEFICIO: 51, 145, 151.

COMUNICADO: 65, 78, 221, 232, 236, 238, 258, 265, 296, 305, 306, 319, 331, 344, 351, 371, 388, 412, 416, 417.

CONCESIÓN: de escribanía: 358.- de facultad para intervenir en litigio: 135.- de indulgencias: 42, 139, 327, 359, 375, 386, 410.- de permuta de beneficios: 128, 129, 160, 187, 189-193, 267-269, 302, 303, 328, 339, 381, 382.- de prórroga construcción arcada capilla: 153.- de rectoría: 30, 31.- para percibir dinero: 2, 35, 275.- para no residir: 200.

DÉCIMAS: 363

DERECHO PRESENTACIÓN BENEFICIO: 120

DISPENSA: de servir beneficio: 297.- de obligaciones del beneficio: 110.- para recibir la tonsura: 116.

EXENCIÓN: 90.

INSTITUCIÓN DE BENEFICIO: 167.

LETRA: gravatoria: 227.- de tonsura: 215.- testimonial: 215.

LICENCIA: para absolver casos reservados al obispo: 10, 72, 74, 75, 118, 163.- para ausentarse de beneficio: 7, 14, 15, 44, 50, 62, 63, 66, 94, 108, 114, 161, 175, 185, 195, 204, 206, 209, 217, 218, 222, 226, 263, 276, 281, 287, 313, 329, 384, 388, 394, 401.- para ausentarse por estudios: 53, 91, 149, 244, 251, 287, 299, 350, 357.- para ausentarse por peregrinación: 320.- para buscar sustituto: 93.- para celebrar: 6, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 26, 37, 39, 43, 45, 48, 49, 52, 56, 58, 60, 61, 71, 76, 85, 96, 97, 107, 117, 125, 127, 132-134, 136, 138, 141, 144, 147, 148, 152, 156, 180, 181, 183, 195, 197, 199, 203, 208, 211, 213, 214, 216, 223-225, 233, 239, 244, 245-248, 254, 256, 257, 266, 270, 277, 279, 282, 283, 285, 293, 294, 304, 321-324, 332, 333, 342, 345, 346, 347, 357, 367-370, 376-378, 387, 390-393, 398, 399, 406, 408.- para celebrar en casa: 356, 364.- para construir altar: 196.- para cumplimiento de testamento: 259.- para elegir confesor: 111, 79.- para enterrarse dentro iglesia: 21, 142, 146, 237, 272, 291, 306, 311, 317, 318, 383, 413.- para no residir en un beneficio: 91.- para ordenarse: 86, 105, 207, 231, 349, 365.- para pedir limosna: 41,

265, 327, 375, 386, 410.- para percibir rentas: 149, 170.- para permutar beneficio: 382.- para poder confesar: 10, 72.- para servir beneficio: 380.- para tener altar portátil: 8, 73, 78, 235, 280, 374, 402, 404.- para tener a su hijo ilegítimo a su servicio: 353.

MANDATO: de prohibición de celebración: 109.- para absolver de excomunión: 334.- para aceptar al alcaide: 88.- para aclarar cuestión: 64, 210, 212.- para amonestar: 259, 326, 338.- a un beneficiado: 50.- para anunciar excomulgados: 253, 284, 326, 338.- para atender un beneficio: 82, 372, 380.- para contribuir a la talla: 264, 273.- para cumplimiento de institución de beneficio: 413.- para cumplir sentencia: 310.- para dar cuenta de administración: 371.- para dar posesión de un beneficio: 1, 4, 99, 121, 187, 193, 194, 249, 255, 290, 309, 314, 348, 360, 389, 407, 409.- para entregar la cosecha: 343.- para hacer las proclamas matrimoniales: 335.- para que se cumpla sentencia: 310.- para pagar dinero: 69, 80, 140, 158, 186, 243, 252, 273, 286, 288, 300, 307, 325, 395, 405.- para permitir celebrar: 12.- para no permitir celebrar: 109.- para no permitir enterramientos: 272.- para ordenarse: 349.- para permitir enterrar: 237.- para publicar cartel: 42.- para que se cumplan obligaciones: 106, 112, 115, 176, 241.- para que se asigne lugar para una capilla: 240.

NOMBRAMIENTO: 88, 140, 202, 271.- de procurador: 57, 100.- de teniente: 154.

PERDÓN: 414.

PERMUTA: de beneficio: 160, 187, 189-194, 212, 267, 269, 302, 303, 328, 339, 340, 381, 382.- de rectoría: 128, 129.

PRESENTACIÓN: de dimisión de beneficio: 32.- de beneficiado: 67, 336.

PRIVACIÓN: de beneficio: 101.

RECONOCIMIENTO DE DEUDA: 59, 164, 274, 39, 397.

RESIGNACIÓN: de beneficio: 3, 4, 33, 128, 159, 165, 166, 187, 188, 249, 261, 262, 308, 339.

REVOCACIÓN: de licencia: 272.- de mandato: 338.

TOMA POSESIÓN BENEFICIO: 27, 122.

CANCELLERIA, CASA Y CORTE DEL OBISPO

Jaume d'Arató era hermano de Alfonso I de Aragón, duque de Gandía y marqués de Villena, ambos hijos de Pedro de Aragón, conde

de Ribagorza y de Ampurias y luego conde de Prades, tío y consejero de Pedro IV, y de su esposa Juana de Foix, y nietos del rey Jaime II de Aragón y de la reina Blanca de Anjou, su primera mujer.

Fue obispo de Tortosa desde 1362, hasta que a la muerte de Vidal de Blanes, obispo de Valencia, el papa Urbano V le nombró obispo de Valencia el 5 de marzo de 1369. Clemente VII le nombró cardenal del título de Santa Sabina en 1388, pero no aceptó el cargo, ya que su primo, el monarca, que no reconocía a ninguno de los dos papas mientras no se aclarara su legitimidad, amenazó con confiscar las rentas de la Mitra si aceptaba el cardenalato. Al morir Pedro IV y reconocido Clemente VII por el nuevo rey, Jaime de Aragón fue confirmado en el cardenalato.¹⁸

Celebró Sínodo en 1382 y 1385 y convocó otros tres anteriormente de los que no se han hallado noticias de su celebración.¹⁹

Pasó gran parte de su vida en Roma en embajadas y estancias cerca de la corte papal, y mantuvo hasta su muerte el título cardenalicio y el de obispo de Valencia.

Este prelado le dio un gran impulso a la gestión administrativa y le imprimió un nuevo talante que se plasmó en la existencia de una serie de registros totalmente diferenciados entre sí en cuanto a su temática.²⁰ Contribuiría a ello su experiencia al frente de la sede dertusense durante siete años y el conocimiento de les *Ordinacions* para el gobierno de la casa y cancillería regia mandadas recopilar por el rey Pedro IV²¹ que pudieron haber servido para regular la cancillería episcopal valentina y la casa del obispo. Una prueba de ello es la inclusión en un formulario para uso de los notarios y escribanos de la curia, compuesto al comienzo de su pontificado en Valencia, de una *Ordinacio literarum clausarum, quas dominus episcopus mittit hiis inferius scriptis, scilicet in suprascripto principio et subscriptione, ut sequitur*,²² que configuraba el protocolo de escritura que debían de

18. OLMOS Y CANALDA, E. *Los prelados valentinos*, Valencia, 1949, pp. 95-101.

19. BARBERÁ SENTAMANS, A. *El Derecho Canónico Valentino comparado con el general de la Iglesia*, Valencia, 1928, pp. 46-50.

20. Algunos registros son una continuación de los ya existentes, como los *Libri Ordinum*, los *Libri litterarum collacionum* y los *Libri visitationis*, y otros son nuevos, como los *Manuale litterarum* o registros de minutas y un *Formularius litterarum*.

21. *Ordinacions de la Casa i Cort de Pere el Cerimoniós*. Edició a cura de Francisco M. Gimeno, Daniel Gozalbo i Josep Trenchs, València, Universitat de València, 2009.

22. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Un Formulari i un registre...*, pp. 249-260.

observar todos los escribanos en la redacción de la correspondencia que elaborara la cancillería episcopal.²³ Estamos, pues, ante una cancillería episcopal totalmente consolidada y organizada.

A) LA CANCELLERÍA EPISCOPAL

Las interesantes notas extraídas del registro nos han permitido saber quiénes ocupaban diferentes cargos en la curia episcopal y qué funciones desempeñaban, así como conocer la composición de la «domus episcopi». Estas notas completan las que ya dimos a conocer con datos obtenidos de un formulario y un registro de este mismo obispo de 1372.²⁴

I. *Vicario general*

La mayor parte de los documentos están intitulados por el vicario general

ANTONI MATEU *clericus, licenciatus in decretis, vicarius generalis in spiritualibus et temporalibus reverendissimi in Christo patris et Domini, domini Jacobi, divina providencia episcopi Valentini.*²⁵

II. *Oficial*

ANTONI MATEU, *licenciato in decretis, officialis Valencie, socii, domestici et familiaris domini episcopi.*²⁶

III. *Lugarteniente del vicario general y oficial*

BERNAT PALLES, licenciado en decretos y rector de la Vila Joiosa. El 11-IV-1383 el vicario general *constituit et deputavit in locum tenentem suum ad exercendum iurisdictionem omnem ecclesiasticam, tam spiritualem quam temporalem et in negociis et causis quibuscumque inceptis et non inceptis*, ya que él tenía que trasladarse a Gandia por mandato del obispo.²⁷

23. GIMENO BLAY, F.M. “«Si necessitat s’esdevenia a escriure». Escritura y gobierno en la Corona de Aragón (siglo XIV)”, en *Monarquía, crónicas, archivos y cancellerías en los reinos hispano-cristianos siglos XIII-XV*, Esteban Sarasa Sánchez (coord.), Zaragoza, Institución Fernando el Católico (CSIC), 2014, pp. 185-221, en concreto p. 210.

24. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Un formulari i un registre...*, pp. 24-31.

25. F. 1r. y 14r.

26. F. 21r.

27. F. 35r.

IV. *Notarios y escribanos*

LLUÍS DE FENOLLOSA, *notario publico auctoritate regia et regente Curiam sive scribaniam supradictam*;²⁸ JOAN ROIG, *auctoritate regia notarii publici*.²⁹

V. *Nuncios*

Se encargaban de enviar citaciones en los procesos, mandatos y letras en general.

GUILLEM TERRATS, *nuncium iuratum Curie*.³⁰

VI. *Visitador*

ARNAU BONFILL, *rector de Torrent, comissari per nós diputat a visitar lo nostre bisbat de València*.³¹

VII. *Notario de la visita*

PERE RIBA, *notari, reebedor dels drets que exirán de la dita visitació damunt dita*.³²

VIII. *Procurador de los pobres de Cristo*

Se encargaba de ayudar con dinero a personas pobres que deseaban contrar matrimonio,³³ ayudar a cautivos conversos,³⁴ etc. Eran presbíteros o notarios y ciudadanos de Valencia.

GONÇAL DE BLANES, *procurador dels pobres de Christ en lo nostre bisbat*;³⁵ DOMINGO DOMÈNECH, *notario, procuratori et actori Christi pauperum et aliarum piarum causarum*; *procurador dels pobres de Christ en lo nostre bisba*;³⁶ BERENGUER RAMON, *rectori ecclesie de Benigànim, nostre diocesis Christi pauperum procuratori*.³⁷

28. F. 1r.

29. F. 99v.

30. F. 103v.

31. Ff. 64r-v.

32. Ff. 64r-v.

33. F. 15r-v. y 89r.

34. F. 88r.

35. F. 89r.

36. Ff. 63r-v. y 89r.

37. F. 15r-v.

IX. *Oficial de Xàtiva*

RAMON D'ALMENAR, *officiali nostro civitatis Xative et ultra Xuquarum*.³⁸

B) *LA "DOMUS EPISCOPI"*

A muchos miembros de la "domus" los encontraremos actuando como testigos en algunos documentos y es la única referencia que tenemos de ellos.

I. *Mayordomo*

PERE D'ARAGÓ, *majordom nostre*;³⁹ MARTÍ XIMÉNEZ DE RODA, *majordom nostre; milite, maiordomo*.⁴⁰

II. *Camarero*

JOAN ANDREU, *cambrer nostre*.⁴¹

III. *Tesorero*

RAMON DE BELLVÍS, *tresorer nostre*.⁴²

IV. *Dispensero*

PERE BORDET, *rector de la sgléya d'Alcoy, regent l'offici de la dispensaria nostra*.⁴³

V. *Caballerizo mayor*

ARNAU DE VILARNAU, *cavalleriç major de casa nostra e alcayt del castell de la vayll de Garig*.⁴⁴

VI. *Escudero*

BENDITXO DE FLORES, *scuder de casa del dit senyor bisbe*⁴⁵; FERRAN MENOR DE ÇAVALLOS, *scuder de casa del dit senyor bisbe*.⁴⁶

38. F. 48r.

39. F. 89r.

40. F. 17v., 67v-68r. y 106v y 110v-111r.

41. F. 12v.

42. F. 108v.

43. F. 74r.

44. F. 68v.

45. Ff. 67v-68r.

46. Ff. 67v-68r.

VII. *Confesor*

FRAY NICOLAU HOSPITAL, *magistro in sacra theologia, confessori nostro predilecto*.⁴⁷

VIII. *Capellanes*

FRANCESC MAÇA, vicario de Sto. Tomás, *capellà major nostre*⁴⁸; PERE BORDET, *capellano suo*.⁴⁹

IX. *Beneficiados*

BERENGUER DEZ-PUIG, rector de Polop, *presbitero, beneficiato in Sede nostra Valencie, domesticus et familiaris nostro*,⁵⁰ *prevere, beneficiat en la capella de Sent Paul dins nostre palau de la ciutat de València*.⁵¹

X. *Procuradores*

Entre todos destaca el procurador general al cual le manda el obispo que realice algún pago,⁵² o lo diputa para colectar penas impuestas a los rectores, vicarios y beneficiados de la diócesis por no tocar y cantar maitines,⁵³ o para colectar la talla.⁵⁴ En alguna ocasión le presta dinero el obispo.⁵⁵

Otros son miembros de su casa como capellanes o familiares, otros son notarios o presbíteros de la ciudad, de cuyos servicios se vale el obispo en momentos puntuales para que le representen en las cortes, ante el rey, para que paguen una cantidad de dinero, etc. GUILLEM JULIÀ, *rector de Santa Caterina de València, procurador general nostre*; VICENT UTRELLES, *notari e procurador nostre*; el 9 de dic. el obispo le manda que pague a Joan de Vilarrasa, de su casa, 115 florines que le debe de la paga que le asignó de 175 florines;⁵⁶ Fray GUILLEM GRALLA, franciscano; Fray VICENT ROIG, franciscano, el 2-IV-1383 es-

47. Ff. 63r-v.

48. Ff. 112v-113r.

49. F. 43v.

50. Ff. 85v-86r.

51. F. 108v.

52. Ff. 74r-v.

53. Ff. 21v-22r.

54. F. 63v. y 69v-70r.

55. F. 48v

56. F. 105v.

tos frailes son enviados por el obispo para que resuelvan asuntos suyos ante el rey de Castilla, ya que por concesión apostólica tiene licencia para elegir y enviar a dos frailes de la orden de los frailes menores para tratar asuntos suyos;⁵⁷ FRANCESC MAÇA, *vicarium perpetuum ecclesie Sancti Thome civitatis Valencie, eiusdem domini episcopi capellanum et domesticum, familiarem et continuum comensalem*, el 4 de marzo el obispo lo crea su procurador;⁵⁸ FRANCESC MARCH, *clericum, licenciatum in legibus, socium, domesticum et continuum comensalem*; RODRIGO LLORENS DE HEREDIA, *canonicum et sacristam ipsius ecclesie, socium, domesticum et continuum comensalem*; BERNAT SANS, *presbitero, perpetuum beneficiatum in ecclesia Sancte Crucis dicte civitatis*. Estos tres son nombrados por el obispo el 9-V-1383 como sus procuradores en las Cortes que ha convocado el rey Pedro IV en Monzón;⁵⁹ SAMUEL D'ORIOLA, *juheu e procurador nostre a cullir la renda a nos assignada per lo senyor rey de Castella*, es nombrado para tal misión por el obispo el 15-XII-1383;⁶⁰ LLORENS DEZ-FRAUS, beneficiado de Dénia, *presbiter, maior dierum procurator fiscalis dicti domini episcopi*.⁶¹

XI. Familiares y domésticos

BERNAT BORDET, *de casa nostra*;⁶² TOMÀS DE CASTELLÓ, *familiari nostro, presbitero, beneficiato in sede nostra Valencie*;⁶³ LLORENS FERRÍS, *presbitero, beneficiato in ecclesia ville Gandie diócesis nostre Valencie, domestico et familiari nostro*;⁶⁴ GUILLEM DE LUNAT, *amat de casa nostra*; MARGARIDA, esposa de Guillem de Lunat, *era cambreira de la senyora nostra mare*;⁶⁵ MUÇA FAQUIM, *judeus, mercator civitatis Maiorice*; el 27-II-1383 el obispo, como premio a los muchos servicios que le ha prestado, lo recibe *in familiarem et domesticum nostrum recipimus*;⁶⁶ PERE MORANS, *presbitero, domestico et familiari nostro*,⁶⁷ el 28-X-1383 el obispo le concede la rectoría de Torís, vacante por

57. F. 11v.

58. Ff. 19r-21r y 43v.

59. Ff. 48r., 53r-v.

60. Ff. 106v y 110v-111r.

61. Ff. 34r. y 46r.

62. F. 88v.

63. F. 5v.

64. F. 23v.

65. F. 74r.

66. F. 76r.

muerte de Jaume Marqués;⁶⁸ PERE PENELLA, comendador de la casa de S. Antonio de Vienne de València y de Fortaleny; JOFRE DE VILARIG, *de casa nostra*;⁶⁹ JOAN DE VILARRASA, *de casa nostra*.⁷⁰

XII. *Escribanos de ración*

BERENGUER OLLER, rector de Xàbia y beneficiado de la catedral, *presbiter, domesticus et familiaris noster; scrivà de ració*,⁷¹ El 14-I-1383 el obispo le concede la rectoría de la Pobla de Rugat; BARTOMEU SANXEZ DE TORRES, *de casa nostra*.⁷²

XIII. *Subscribano de ración*

PERE MORANS, *subscribe racionis Curie nostre*.⁷³

XIV. *Colector de las tallas*

PERE MATEU, *vicarium perpetuum ecclesie maioris ville Algezire*, el 8-VII-1383 aparece como encargado de recaudar la talla que deben pagar los beneficiados y sustitutos de las iglesias de Alzira.⁷⁴

C) LUGARES DE SEÑORÍO DE LA MITRA

I. *Masia de Les Donzelles*

ASENSI ADRIÀ, *laurador del nostre mas de Les Donzelles*.⁷⁵

II. *Castillo de Garx*

ARNAU DE VILARNAU, *alcayt del castell de la vayll de Garig*.⁷⁶

III. *Puçol*

GUILLEM PIQUER, notario; ADO DE VIANA, notario.

67. F. 109r.

68. Ff. 99v-100r.

69. F. 110v.

70. F. 105v.

71. F. 112v.

72. F. 93v.

73. F. 99v.

74. Ff. 66v-67r.

75. F. 93v.

76. F. 68v.

LA TÉCNICA DE REGISTRACIÓN

El registro es el testimonio de la expedición de los documentos, pero también constituye una de las últimas fases –necesaria– del proceso de elaboración de los documentos, antes de finalizar el *iter* documental. Este registro, a diferencia de otros anteriores,⁷⁷ no permite conocer la persona que ha transmitido la orden de registrar el documento ni el escribano que lo copió, ya que carece de las notas de cancillería al pie del documento. Sólo en un caso sabemos que la *iussio* la recibe directamente del obispo Lluís de Fenollosa, notario público y regente de la curia.

Sí que aparecen notas al margen para indicar que un documento ya está copiado en otro lugar: *Iam erat supra registrata*,⁷⁸ en ese caso el documento aparece cruzado por dos líneas inclinadas; *Iam est supra*⁷⁹ y el documento aparece anulado por medio de seis barras inclinadas; *ltra est*⁸⁰ y el documento está anulado mediante una línea quebrada. O que no fue expedido y se anula siempre el documento con línea ondulada o quebrada y esta nota al margen: *Non venit ad effectum quia rector vivebat*⁸¹; *Non exivit*⁸²; *Non venit ad effectum quia beneficiatus venit personaliter paulo post confeccionem presentis ad deservendum*⁸³; *Non venit ad effectum ratione predicta*.⁸⁴ Otra tipo de nota al margen indica que el documento –la toma de posesión de un beneficiado– se le expidió al interesado en forma pública: *Factum in formam et traditum*;⁸⁵ *Facta*.⁸⁶

La anulación de algunos párrafos se hace tachándolos con una

77. CÁRCCEL ORTÍ, Mª M. «Notas de cancillería en los registros episcopales del obispo Hugo de Fenollet (1348-1356)»: *Historia. Instituciones. Documentos. Homenaje al Prof. Luis Núñez Contreras* 19 (1992) 133-147; Id. “Los registros episcopales”, en *La escritura de la memoria: Los Registros. VIII Jornadas de la Sociedad Española de Ciencias y Técnicas Historiográficas*, E. Cantarell Barella y M. Comas Via (eds.), Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias, 2011, 133-165.

78. Ff. 115v-116r.

79. F. 66r.

80. F. 59r.

81. F. 88r.

82. F. 89v.

83. F. 94v.

84. F. 95r.

85. F. 113v.

86. Ff. 9r y 115v.

línea recta y otra ondulada que los cubre por completo o con cuatro líneas inclinadas. No siempre se respeta el orden cronológico en la copia de documentos en el registro, e incluso en ocasiones se deja en blanco la mitad inferior de una hoja para copiar posteriormente el documento. En algunos casos el espacio es insuficiente por lo que tienen que seguir copiando en la hoja siguiente o en otra más alejada. Por medio del dibujo de una espada boca abajo puesta al final del trozo copiado y esta nota: *Verte ultra ad sex cartas ad talem signum*,⁸⁷ y al principio de otra hoja donde continua la copia se indica que había que unir ambas partes del texto mediante la nota: *Verte retro ad V^o cartas ad talem signum*,⁸⁸ o de una cruz patada al final del trozo de texto copiado y esta nota: *Verte ultra ad IX cartas ad talem signum*,⁸⁹ y donde continua la copia se repite el signo y la nota: *Verte retro ad sex cartas ad istud signum*.⁹⁰ Cinco documentos están copiados dos veces en folios distintos.⁹¹

En el registro estudiado no suele indicarse al comienzo de cada documento el tipo que es, teniéndolo que deducir de su contenido tras la consiguiente lectura. Sólo aparecen estos títulos: *Renunciatio beneficii*;⁹² *Litera licencie audiendi misam in domo*;⁹³ *Litera citatoria*;⁹⁴ *Litera super deffectum natalium*;⁹⁵ *Procuracio episcopalis ad Curias generales*;⁹⁶ *Litera testimonialis tonsure*;⁹⁷ *Sequitur tenor instrumenti per quod habetur institutio beneficii supradicti*;⁹⁸ *Privilegium indulgenciale capelle Beate Anne site in parrochia ecclesie loci de Albal*;⁹⁹ *Litera aaptandi conversorum*;¹⁰⁰ *Procuració bisbal*;¹⁰¹ *Litera tallie*;¹⁰² *Licencia audiendi missam nupciale in*

87. F. 48r.

88. F. 53r.

89. F. 37v.

90. F. 46r.

91. Docs. n° 71, 151, 163, 314 y 405.

92. F. 1v. y 39v.

93. F. 3r.

94. F. 12r.

95. F. 30r.

96. F. 48r.

97. F. 49r.

98. F. 50v.

99. F. 55r.

100. F. 67r.

101. F. 67v.

102. F. 69v.

domo;¹⁰³ *Absolutio et remissio super nece*;¹⁰⁴ *Institutio beneficii Omnium Sanctorum*;¹⁰⁵ *Institutio beneficii*.¹⁰⁶

Cuando el notario copia el documento en el registro a partir del «mundum» o documento original en limpio, copia también la nota de cancillería autógrafa del obispo que se suele colocar al final del documento, a continuación de la fecha, como prueba de la revisión que éste ha sufrido antes de ser registrado y expedido, a imitación de los documentos expedidos por la cancillería real de la Corona de Aragón.¹⁰⁷ En contadas ocasiones se ha podido probar esto y la frase que lo confirma es *Visa Ja(cobus)*.¹⁰⁸

103. F. 89v.

104. F. 114v.

105. F. 117r. Es un añadido del s. XVI.

106. F. 120v. Es un añadido del s. XVI.

107. Sobre las técnicas de registración en los registros de la Corona de Aragón *vid.* ARAGÓ CABAÑAS, A.M.; TRENCHS ODENA, J. “Los registros de la Corona de Aragón (Jaime I y Pedro II) y los registros pontificios”: *Annali della Scuola Speciale per Archivisti e Bibliotecari dell’Università di Roma*, XII (1972) 26-39; TRENCHS ODENA, J.; CONDE Y DELGADO DE MOLINA, R. “Registros y registración bajo Pedro el Grande”, en *XI Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, IV, Palermo, 1984, 397-407.

108. Ff. 106v, 116r.

REGESTAS

1

1382, diciembre 26. València.

Antoni Mateu, licenciado en decretos y vicario general, concede a Joan Soriano, clérigo tonsurado de València, la colación de uno de los diez beneficios que el noble Jaume de Xèrica instituyó en el monasterio de la Saydia de València, vacante por muerte de Francesc Martí, presbítero, con la presentación del noble Eximèn Pérez d'Arenòs, procurador del infante Martí, patrono de dicho beneficio, según consta por instrumento público dado en Cambrils el 18 de diciembre de 1382 por el notario público Francesc Pujada. Manda a Pere Clariano, rector de Penàguila, que le dé posesión.

Ff. 1r-v.

2

1382, diciembre 28. Villar.

Jaume d'Aragó, obispo de Valencia, concede a Guillamona, esposa de Francesc Martí, de València, que es pobre, que pueda disponer de los bienes de su hijo Francesc Martí, presbítero, que fue beneficiado en el monasterio de la Saydia, al que cortaron las manos y murió sin testar.

Ff. 9v-10r.

3

1382, diciembre 29. València.

Fray Domingo Gil, de la orden del Santo Sepulcro de Jerusalén, beneficiado en la iglesia de S. Bartolomé en el beneficio instituido por Bartomeu Serra, menor, cambiador, resigna su beneficio ante Joan Roig, notario público, y Antoni Mateu, vicario general, siendo testigos Roderic Llorens de Heredia, sacrista de la catedral, y fray Berenguer de Ribalta, rector de dicha iglesia.

Ff. 1v.-2r.

4

1382, diciembre 29. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc de Mas, clérigo tonsurado de València, la colación de uno de los dos beneficios que Bartomeu Serra, menor, cambiador, instituyó en la iglesia de S. Bartolomé, según consta en su testamento hecho el 15 de abril de 1375 por el notario público de València Ramon Pons, vacante por resignación hecha por fray Domingo Gil, con la presentación de su hermano

Guillem Serra. Manda a fray Berenguer de Ribalta, rector de dicha iglesia, que le dé posesión.

Ff. 2r-v.

5

1383, enero 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan de Pina, presbítero de Lliria, la cura de almas por un año de la iglesia de dicha villa, a instancias de Guillem Talladell, vicario perpetuo de la misma.

F. 18r.

6

1383, enero 2. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan de la Matxa, presbítero, vicario perpetuo de Russafa, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio de Pere Miró, presbítero, ausente, en la iglesia de S. Lorenzo y percibir la caridad y pensión del mismo.

F. 2v

7

1383, enero 2. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Miró, presbítero, beneficiado en la iglesia de S. Lorenzo, licencia para ausentarse por un año por pasar al servicio del primogénito don Joan como capellán.

F. 2v.

8

1383, enero 3. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan de Pertusa, caballero, habitante en València, licencia para tener altar portátil y oír misa en su casa.

F. 3 r.

9

1383, enero 3. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bartomeu Bachs, presbítero de València, la cura de almas por un año a partir del próximo mes de mayo de la iglesia de Carpesa, a instancias de Domingo Canonge, de dicha iglesia y arrendador de los frutos de la misma.

F. 12v.

10

1383, enero 4. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Mates, presbítero de la diócesis de Girona, la cura de almas por un año de la iglesia de Ontinyent, a instancias de Jaume Prats, rector de dicha iglesia, y le concede licencia para confesar a sus feligreses y perdonar pecados reservados al obispo como son: el crimen de herejía, simonía y sacrilegio, opresión de los hijos, matrimonios clandestinos, asalto de iglesias, sentencias de excomunión, de los falsificación de letras episcopales, retención de diezmos y primicias, hasta que se restituyan, de los clérigos que sin licencia del obispo se hacen promover a órdenes por otro obispo, del interdicto inferido por el obispo y de dispensa o conmutación de voto.

F. 4r.

11

1383, enero 4. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Revert, presbítero, beneficiado en la iglesia de Ontinyent, la cura de almas por un año de dicha iglesia junto con Bernat Mates, presbítero y vicario temporal, a instancias de Jaume Prats, rector.

F. 4r

12

1383, enero 4. València.

Antoni Mateu, vicario general, manda a los rectores y encargados de la cura de almas de la ciudad y diócesis que permitan celebrar en sus iglesias a Garcia Dez-Puig, presbítero de la diócesis de Lectoure, que ha presentado letras dimisorias de su obispo.

F. 11r.

13

1383, enero 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Arnau Agut, presbítero, beneficiado en Almussafes, la cura de almas por tres años de la iglesia de Sollana en lugar de Bernat Dez-Puig, rector.

F. 3r.

14

1383, enero 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Dez-Puig, rector de Sollana, licencia para ausentarse por dos años.

F. 3r.

15

1383, enero 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume d'Aygalada, vicario perpetuo de Alfàndec, cuyos frutos y rentas son muy bajos y desea ausentarse de dicha iglesia, que pueda sustituir por un año a Pere Amiguët, presbítero, ausente de la iglesia de Sollana, que sustituye en el beneficio a Arnau Agut, presbítero, vicario temporal.

F. 10v.

16

1383, enero 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Miquel Colom, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva y en el hospital dels Sansos, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar misas votivas y trentenarias en dicha ciudad hasta 100 sueldos.

F. 3v

17

1383, enero 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Nadal Saranyana, presbítero, beneficiado en Bèlgida, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por cuatro años para celebrar en la iglesia mayor de Xàtiva misas votivas hasta 100 sueldos, de los que ya han pasado tres años y está en el cuarto.

F. 3v.

18

1383, enero 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a fray Domingo Gil, de la orden del Santo Sepulcro de Jerusalén, licencia por un año para celebrar en la iglesia de S. Bartolomé misas votivas y trentenarias hasta 20 libras.

F. 4r-v.

19

1383, enero 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede al procurador de las cárceles de la Curia secular de València, según le había pedido, licencia para que en ellas se celebre misa los domingos y días festivos y puedan asistir los presos cristianos que no estén excomulgados y venerar el cuerpo y la sangre de Jesucristo.

Ff. 5v-6r.

20

1383, enero 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Mambrella, presbítero, beneficiado en Sta. Catalina de València, cuyos frutos y rentas no pasan de 11 libras, licencia por un año para celebrar como sustituto en el beneficio de Francesc Piera, clérigo, ordenado de menores, por el que percibirá 7 libras.

Ff. 70r-v.

21

1383, enero 11. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a los religiosos del convento de S. Guillem situado extramuros de València, de la orden de la Trinidad redención de cautivos, que les fue concedido privilegio de la Santa Sede para tener cementerio propio, licencia para tenerlo y que pueden enterrarse en el mismo ellos y cualquier persona que elija dicha casa para ser enterrado. Son testigos Bonifaci Ferrer, licenciado en decretos, ciudadano de València, y Francesc March, licenciado en leyes, doméstico y familiar del obispo, ante el notario Lluís de Fenollosa.

Ff. 59v-60r.

22

1383, enero 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Càrcer, presbítero de la diócesis de València, la cura de almas por un año de Xàbia, a instancias de Ramon de Conillada, rector.

F. 4v.

23

1383, enero 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Sirinyà, presbítero, beneficiado en Sta. Catalina de Alzira, cuyos frutos y rentas no exceden de 15 libras anuales, licencia por un año para celebrar en dicha villa misas votivas y trentenarias hasta 25 libras.

F. 4v.

24

1383, enero 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Oliver, presbítero, beneficiado en Oliva, la cura de almas hasta el primero de mayo próximo de dicha iglesia a instancias de Pere Rossinyol, presbítero, arrendador de la misma.

F. 4v.

25

1383, enero 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Rossinyol, presbítero de la diócesis de Girona, la cura de almas por dos años de la iglesia de S. Nicolás, a instancias de Romeu de Soler, canónigo de la catedral y rector de la misma iglesia.

F. 5r.

26

1383, enero 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bartomeu Piulart, presbítero de València, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en el beneficio instituido en S. Juan del Hospital bajo la invocación de Sta. Catalina, vacante por muerte de Garcia Ferrer, presbítero, además seguirá percibiendo 100 sueldos por ser sustituto en la iglesia de S. Martín.

F. 35v.

27

1383, enero 13. València.

Ramon Riba, presbítero, beneficiado en S. Martín, ejecutor de Joan Català, clérigo, beneficiado en el altar mayor de dicha iglesia, da a Joan Català, hijo de Pasqual Català, clérigo tonsurado de València, la posesión del beneficio nuevamente instituido en el altar mayor de esa iglesia por Domingo Ramon, ciudadano de València, según dejó estipulado en su testamento escrito por Bertran Ferrer, notario público de València, el 17 de marzo de 1374, con la presentación de Vicent Queralt, notario y ciudadano de València, patrono del beneficio. Dicho beneficiado presenta la carta de colación en pergamino concedida por Antoni Mateu, vicario general, con fecha de 14 de febrero de 1382. Son testigos de la toma de posesión Francesc Llorens y Vicent de Castre, presbítero, beneficiados en dicha iglesia.

F. 5r.

28

1383, enero 13. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Venrell, presbítero, beneficiado en Cocentaina, la cura de almas por tres años de la Vila Joiosa, a instancias de Bernat Palles, rector de la misma.

F. 5r.

29

1383, enero 14. Villar.

Jaume d' Aragó, obispo de València, concede a Tomàs Castelló, familiar suyo, presbítero, beneficiado en la catedral, la cura de almas de la Pobra

de Rugat alias d'en Bellvís, vacante por muerte de su último rector, a instancias de Berenguer Oller, presbítero, doméstico y familiar del obispo.

F. 5v.

30

1383, enero 14. Villar.

Jaume d'Aragó, obispo de València, con facultad recibida del papa Clemente VII, concede a Berenguer Oller, familiar suyo y continuo comensal, la iglesia parroquial de la Pobla de Rugat alias d'en Bellvís, vacante por muerte de su rector.

F. 6r.

31

1383, enero 14. Villar.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Oller, presbítero, beneficiado en la catedral, la rectoría de la Pobla de Rugat alias d'en Bellvís, vacante por muerte de su rector Martí Eximèn y también le concede licencia para mantener su beneficio en la catedral y otros tres que tiene, uno en S. Salvador y dos en la ciudad de Tortosa.

Ff. 24r.-v.

32

1383, enero 14. València.

Bartomeu Martí, presbítero de Xàtiva, procurador de Vicent Gil alias Bover, presbítero, beneficiado del beneficio instituido en la iglesia mayor de dicha ciudad por Pere de Vilabrig, notario y ciudadano de la misma, bajo la invocación de la Anunciación de la Virgen María, como consta por instrumento público escrito el 10 de diciembre de 1382 por el notario Domingo Torrijo, ante los testigos Macià Sacre, presbítero, habitante en Xàtiva, y Guerau Ça-Font, ciudadano, en el que también nombra procuradores a Martí Eximèn, rector de Bocairent, y Bartomeu de Valls, presbítero, presenta la dimisión de dicho beneficiado ante el notario de la curia Lluís de Fenollosa y el vicario general Antoni Mateu en su habitación dentro del palacio episcopal.

Ff. 6r-v.

33

1383, enero 14. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere d'Osca, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, la colación del beneficio instituido en dicha iglesia por Pere de Vilabrig, notario y ciudadano de esa ciudad, vacante por libre resignación hecha por Vicent Gil alias Bover por medio de su procurador Bartomeu Martí, presbítero, del cual percibi-

rá 100 sueldos. Le concede también la colación de otro beneficio instituido por Guillamona Torrona, esposa de Guillem de Çorita, bajo la invocación de Sto. Tomás.

Ff. 6v-7r.

34

1383, enero 15. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem de Sexena, presbítero de la diócesis de Lleida, la cura de almas por dos años de la iglesia de Xulilla.

F. 5r

35

1383, enero 15. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede licencia a Pere Oller, sobrino de Pere Oller, y a Jaumeta su madre, que son muy pobres, para que durante un año perciban lo que sobra de los 59 sueldos que su tío dejó en censos para que cada año en la fiesta de san Antonio se celebrara un aniversario por su alma en la iglesia de Sta. María de Calatrava y que debían repartirse en pan para los pobres.

Ff. 7r-v.

36

1383, enero 15. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Eximèn de Daroca, presbítero, beneficiado en Sta. Cruz, la cura de almas por un año de la iglesia de Bunyol.

f. 7v.

37

1383, enero 15. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Sòria, presbítero de València, que no tiene ningún beneficio, que atienda por un año el beneficio de Eximèn de Daroca, vicario temporal de Bunyol, en la iglesia de Sta. Cruz.

F. 7v.

38

1383, enero 19. Villar.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Llorens Escuder, presbítero de la diócesis, la cura de almas de la iglesia de Garx, que dejó vacante Berenguer Oller, que ahora obtiene la de la Pobla de Rugat.

F. 8v.

39

1383, enero 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Barrera, presbítero, beneficiado en la catedral y en S. Juan del Hospital, que no puede atender los gastos de la talla y otros, licencia para celebrar en el beneficio que Miquel Rull tiene en dicha iglesia.

F. 8r.

40

1383, enero 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillem Astruch, presbítero de la diócesis, la cura de almas por un año de Garx y Callosa y aunque resida en este último lugar pueda celebrar los domingos y festivos dos misas, una en cada iglesia.

F. 8r.

41

1383, enero 24. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda, bajo pena de 100 sueldos, a los rectores y vicarios perpetuos de la ciudad y de la diócesis, que permitan pedir limosna en sus iglesias a los nuncios o procuradores del monasterio y hospital de S. Antonio de Vienne para sustentar dicho hospital y pobres enfermos allí recogidos.

F. 11v-12r.

42

1383, enero 24. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda que se dé publicidad a un cartel en donde se comunica la concesión de indulgencias que los diversos papas han otorgado a la orden y hospital de S. Antonio de Vienne.

Ff. 12r-v. Valenciano.

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *La lengua vulgar...* p. 63.

43

1383, enero 26. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Garcia, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, que pueda celebrar en el beneficio que Pere Dez-Blada, presbítero, vicario temporal de Puçol, tiene en esa iglesia.

F. 9r.

44

1383, enero 26. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Llorens Escuder, rector del castillo de Garx, que no puede residir en dicha iglesia, licencia para ausentarse, y como la iglesia de Villar carece de presbítero, le encarga la cura de almas de la misma, sustituyendo a Francesc Dez-Torrent, vicario temporal de Paterna, y a Francesc Aguser, clérigo, ordenado de menores.

Ff. 10r-v.

45

1383, enero 28. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Alfonso, presbítero, vicario temporal de las iglesias de la Font y de Rebollet, de la parroquia de Oliva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar una misa por el alma de la esposa de Antoni Ribera, que vive en Oliva, la cual lo dispuso en su testamento, para la que dejó 100 sueldos, y el dicho Antonio Ribera, su albacea, propuso que las celebrara Joan Alfonso.

F. 8r.

46

1383, enero 28. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Joan, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, la cura de almas por un año de la Pobra de Rugat alias d'en Bellvís, a instancias de Berenguer Oller, rector de dicha iglesia.

F. 9r.

47

1383, enero 28. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Dez-Blada, presbítero, beneficiado en la iglesia de Puçol, la cura de almas por dos años de dicha iglesia, en lugar de Jaume de Copons, rector de la misma.

F. 9r.

48

1383, enero 28. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Gombau Martí, presbítero de València, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en el beneficio que Berenguer Joan, vicario temporal de la Pobra de Rugat, tiene en la iglesia mayor de Xàtiva, y percibir la pensión que se acostumbra asignar a los presbíteros sustitutos.

F. 9v.

49

1383, enero 29. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo Ximeno, presbítero, beneficiado en Dénia, cuyos frutos y rentas no llegan a 15 libras al año, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Llorens Dez-Fraus, presbítero, tiene en dicha iglesia y que cobre la pensión de 10 libras.

F. 10r.

50

1383, enero 29. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al regente la cura de almas de S. Esteban que como teme que Jaume Vilar, beneficiado en esa iglesia en el beneficio instituido por Joan de Caldes, ciudadano de València, bajo la invocación de S. Antonio, quiere ausentarse de la diócesis y dejar el orden clerical, y que Joan de Caldes, su esposa Joana y Guerau Sebastià, mercader y ciudadano de València, patronos de dicho beneficio, se lo comunicaron al obispo, que en los días de domingo y festivos en la misa mayor amoneste a dicho beneficiado para que en el plazo de seis meses resida en su beneficio y reciba la orden de subdiaconado si fuera idóneo para ella.

F. 12r.

51

1383, enero 30. València.

Margarida, esposa de Bernat Calçarenys, heredera universal de los bienes de su esposo, según consta en el testamento hecho el 20 de enero de 1383 y publicado a los tres días de su muerte por Pere Ramon, notario público de València, hace constar que su marido fundó en la iglesia de Sto. Tomás para ser enterrado él y uno de sus herederos dos aniversarios, que dotó con 20 sueldos para que un presbítero celebrara misas en esa capilla por su alma y la de sus parientes. Ahora la mujer dispone que en dicha iglesia haya un presbítero que celebre en la capilla en donde se instituyó el beneficio del que tiene el derecho de patronato y de presentación y promete al obispo que dicha capilla y altar estará servida con cáliz de plata y patena, vestidura sacerdotal, manteles y todo lo necesario y mandará hacer un retablo con esa invocación y dará al beneficiado que lo atienda 300 sueldos anuales. Son testigos Berenguer de Rojals, cambiador, Lluís Menargues, notario, y Domingo Cortès, especiero, ciudadanos de València.

Ff. 30v-31r.

52

1383, enero 31. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Rodella, presbítero de Lliria, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en dicha iglesia hasta 100 sueldos, como sustituto de Martí d'Overna, rector de Canet y beneficiado en la misma, que pueda percibir además 300 sueldos de misas votivas y trentenarias y que pueda celebrar también misas votivas por el infante Martí en la capilla de S. Miguel.

F. 11r.

53

1383, febrero 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Francesc del Mas, clérigo, beneficiado en S. Bartolomé, licencia por tres años para ausentarse para ir a estudiar derecho canónico a un estudio general y que ponga un sustituto idóneo.

F. 13v.

54

1383, febrero 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Garcia, presbítero de Morvedre, la cura de almas por un año de la iglesia de dicha villa, a instancias de Bernat Olives, rector de la misma.

F. 30r.

55

1383, febrero 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume Venrell, presbítero, beneficiado en Cocentaina, la cura de almas por un año de la iglesia de la Vila Joiosa, a instancias de Bernat Palles, licenciado en decretos y rector de la misma, y que busque un sustituto que atienda su beneficio.

F. 38v.

56

1383, febrero 4. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo Miralles, presbítero, beneficiado en Dénia, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Galcerà Çes-Oliveres, clérigo ordenado de menores, tiene en dicha iglesia y podrá percibir una pensión de 7 libras y media.

F. 11r.

57

1383, febrero 4. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, elige a fray Guillem Gralla y fray Vicent Roig, franciscanos del convento de València, para que resuelvan asuntos suyos ante el rey de Castilla, ya que por concesión apostólica tiene licencia para elegir y enviar a dos frailes de la orden de los frailes menores para estas cuestiones.

F. 11v.

58

1383, febrero 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Agustí, presbítero, beneficiado en S. Juan del Mercado, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en Sta. Catalina aquellas misas que Pere Alegre, feligrés de dicha iglesia, dispuso en su testamento y que su albacea, Pere Fuster, presbítero, designara a un presbítero que las celebrara por cierta caridad.

F. 13r.

59

1383, febrero 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, reconoce que debe 15 florines de oro de Aragón a Guillem Julià, rector de Sta. Catalina y su procurador general, que le había prestado para su sobrino Pere, hijo del marqués de Villena.

F. 22r. Valenciano.

Edit. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 63.

60

1383, febrero 9. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Martí Botella, presbítero, beneficiado en Alcoi, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar misas votivas y trentenarias en dicha iglesia hasta 100 sueldos.

F. 12v

61

1383, febrero 9. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a fray Pere Guerau, de la orden del Santo Sepulcro, vicario temporal de la iglesia de S. Bartolomé, licencia para celebrar misas votivas y trentenarias en dicha iglesia hasta 15 libras.

F. 14r.

62

1383, febrero 10. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan Llorens, rector de Benissa, licencia para ausentarse y vivir en València, en Alzira o en otro lugar de la diócesis y que pueda arrendar por tres años los frutos de su iglesia y que busque un vicario idóneo para que la atienda.

F. 13r.

63

1383, febrero 10. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Domingo Esteve, presbítero, beneficiado en Riola, cuyos frutos y rentas no pasan de 10 libras anuales, licencia por tres años para ausentarse de su beneficio y pasar al servicio como familiar del caballero Pere Ladró, señor de Betxí, y que durante el primer año pueda celebrar en Betxí y percibir los frutos de su beneficio.

F. 13r-v.

64

1383, febrero 10. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Pere Bonshoms, beneficiado en la catedral, y a Guillem de Luna, portero del rey y comisario y ejecutor de las décimas, que aclaren la cuestión que existe entre su procurador y el cabildo de la catedral por una parte y el maestro de Montesa, señor del lugar de Montroi, y la abadesa y convento de la Saydia por otra, por razón de las décimas que quiere cobrar sobre ciertas viñas y un trozo de huerta en València en perjuicio de la iglesia de València.

Ff. 23r-v.

65

1383, febrero 11. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica al obispo de Barcelona su deseo de visitar la capilla de Sta. Engracia virgen, situada en el claustro de la catedral, construida recientemente y recuerda que a los fieles que oren en ella el día de su fiesta y durante la octava se les concederán 24 días de indulgencia.

F. 13v-14r.

66

1383, febrero 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere de Bellarbre, presbítero, beneficiado en S. Martín, licencia por cuatro años para

ausentarsede su beneficio y pasar al servicio como capellán y familiar continuo de don Juan, rey de Castilla, y que durante el primer año pueda percibir los frutos de su beneficio.

F. 14r.

67

1383, febrero 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, acepta la presentación que hace Bernat Castellar, ciudadano de València, que había instituido un beneficio en la iglesia de S. Juan del Mercado bajo la invocación de S. Bernardo y dejado una pensión de 15 libras sin que nadie lo hubiera servido hasta el momento, de Jaume Manresa, presbítero de València, para que lo sirva, ante los testigos Francesc March, licenciado en leyes, y Miquel de Palomar, ciudadano de València.

Ff. 15v.16r.

68

1383, febrero 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume Manresa la colación de un beneficio instituido por Bernat Castellar, ciudadano de València, en la iglesia de S. Juan del Mercado bajo la invocación de S. Bernardo.

Ff. 16r-v.

69

1383, febrero 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Berenguer Ramon, rector de Benigànim, procurador de los pobres de Cristo, que de los bienes de los pobres pague a Joan de Cessa, de València, 20 libras en ayuda del matrimonio de una hija suya.

Ff. 15r-v.

70

1383, febrero 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Ramon Guerau, presbítero de Xàtiva, la cura de almas por un año de la iglesia mayor de dicha ciudad junto con Andreu Dez-Puig, vicario perpetuo de la misma, a instancias de este último, y que pueda celebrar además en el hospital dels Sansos en el beneficio de Joan Dez-Puig, clérigo, ordenado de menores.

F. 30v.

71

1383, febrero 15. València.

Jaime d'Aragó, obispo de València, concede a Joan de Lensa, presbítero de la diócesis de Reims, doméstico y familiar suyo, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en la catedral en el beneficio de Joan Castellà, hijo de Jaume Castellà, en el altar de Jesucristo, y en la iglesia de S. Andrés en el beneficio de Joan Cilia, rector de Moixent, cuyas rentas son de 15 libras el primero y 12 libras el segundo, de las que percibirá como sustituto 6 libras de cada uno de ellos y otras 6 libras las percibirá Joan Salat, presbítero de València, que está ciego.

F. 32r. y 35v.

72

1383, febrero 16. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Avellà, presbítero de la diócesis de Barcelona, que presentó letras dimisorias de su obispo, la cura de almas de la iglesia de S. Andrés, a instancias de Bernat Mateu, rector de la misma, que pueda confesar a sus feligreses y le concede licencia para perdonar pecados reservados al obispo.

F. 14v.

73

1383, febrero 16. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Duran, ciudadano de València, y a su esposa Caterina licencia para tener altar portátil y oír misa en su alquería llamada la Alcudiola, que pertenece a la parroquia de Corbera.

F. 15r.

74

1383, febrero 16. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a fray Andreu de Lorca, agustino del convento de València, licencia hasta la fiesta de Pentecostés para perdonar pecados reservados.

F. 15r.

75

1383, febrero 16. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a fray Miquel Saranyana, agustino del convento de València, licencia para perdonar pecados reservados.

F. 15r.

76

1383, febrero 18. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Ramon Guerau, presbítero, beneficiado en Sta. Maria del Puig, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Pere Dez-Blada, presbítero, vicario temporal de la iglesia de Puçol, tiene en ella, con la obligación de celebrar tres días a la semana.

Ff. 14v-15r.

77

1383, febrero 21. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Ministrol, Guillem Jordà, Pere Fuster y Joan Ferrer, ciudadanos de València, y Miquel Rull, de Morvedre, licencia para elegir confesor cuando estuvieran fuera de la diócesis hasta la fiesta de Pascua de Resurrección.

F. 15v.

78

1383, febrero 21. València.

Antoni Mateu, vicario general, comunica al oficial de Xàtiva y a Pere Simó, rector de Xella, que el obispo ha concedido a Pasqual Maçana, caballero, señor de Bolbaite, de la parroquia de Xella, licencia para tener altar portátil y oír misa en su casa celebrada por Bartomeu Torriges, vicario temporal y arrendador de la iglesia de Navarrés.

F. 17r.

79

1383, febrero 23. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Llorens y Domingo de Sayes, ciudadanos de València, licencia hasta la fiesta de Pascua de Resurrección para elegir confesor cuando estuvieran fuera de la diócesis.

F. 15v.

80

1383, febrero 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Pere Macip, rector de Ènova, a instancias de Bartomeu Ferrer, presbítero, viceobrero de la fábrica de la catedral, que hasta la fiesta de Pascua de Resurrección pague al viceobrero 12 libras y media y hasta la fiesta de san Miguel otras 12 libras y media, que suman 25 libras en las que ha sido tachada su iglesia correspondiente a la décima que tenía que pagar a dicha fábrica. El 2 de marzo le fue entregada esta letra por Guillem Terrats, nuncio de la curia.

F. 15v.

81

1383, febrero 25. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan Tomàs, presbítero, beneficiado en Gandia, la cura de almas hasta el primero de mayo de Palma, a instancias de Guillem Jofre, rector de Palma, familiar y doméstico del obispo.

Ff. 16v-17r.

82

1383, febrero 25. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Pere Alier, presbítero, beneficiado en Gandia, que atienda y sirva su beneficio ya que hace seis años y seis meses que lo tiene descuidado y está ausente del mismo.

F. 18r.

83

1383, febrero 25. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Ça-Riba, clérigo tonsurado de València, la colación del beneficio instituido por Constança de Riusech, esposa de Arnau Gastó, 27 de junio de 1382 en la catedral bajo la invocación de S. Miguel. El codicilo donde consta la institución se publicó después de su muerte por Joan de Cervató, justicia de València, el 15 de enero del presente año y en él se dice que el derecho de patronato pertenece a Pere Caldero, hijo de Pere Caldero, habitante en València, y el dicho Pere, patrono y tutor de su hijo, asignado por el justicia civil el 15 de febrero, presenta como beneficiado a Pere Ça-Riba.

Ff. 36r-37r.

84

1383, febrero 26. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillem Maçana, presbítero de la diócesis, la cura de almas por un año de Penàguila, a instancias de Pere Clariana, rector.

F. 17r.

85

1383, febrero 26. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat de Castellbell, presbítero de Gandia, que no tiene ningún beneficio, que pueda celebrar misas votivas y trentenarias en la iglesia de Gandia hasta 15 libras.

Ff. 17r-v.

86

1383, febrero 26. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Escola, acólito, beneficiado en el monasterio de la Saydia, licencia para poder recibir las órdenes mayores de manos de cualquier obispo a título de su beneficio.

F. 18r.

87

1383, febrero 26. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Alier, beneficiado en Gandia, cuyos frutos y rentas son muy bajos, la cura de almas por un año de la iglesia de dicha villa, a instancias de Guillem Cabot, rector de la misma.

F. 18v.

88

1383, febrero 27. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al justícia y jurados de la villa de Xulilla y del lugar del Villar que acepten como alcaide de dicha villa a Martí Eximénez de Roda, mayordomo del obispo, revocando el nombramiento que había hecho a favor de Llorens Escuder.

F. 17v. Valenciano.

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 64.

89

1383, febrero 27. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bartomeu Pérez de Molina, rector de Banyeres, la cura de almas de Biar hasta el primero de mayo, a instancias de Jaume de Torà, rector de Biar.

F. 17v.

90

1383, febrero 27. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, exime a Guillem Oliver, presbítero, beneficiado en Sta. Cruz, que tiene 75 años, de la obligación de acudir a los oficios de maitines.

F. 18v

91

1383, febrero 27. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Climent, clérigo, beneficiado en la catedral, que está estudiando, licencia para no residir en

su beneficio y cobrar las rentas del mismo durante el primer año de sus estudios.

Ff. 18v-19r.

92

1383, febrero 27. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bartomeu Urgellès, clérigo tonsurado de Morvedre, la colación del beneficio que Bernat Calçarenys, ciudadano de València, fundó en la iglesia de Sto. Tomás, según consta por instrumento público dado en València el 30 de enero de 1383 ante el notario Lluís de Fenollosa, del que su esposa Margarida tiene el derecho de patronato y de presentación, pero en este caso lo presenta su procurador Bernguer de Rojals, ciudadano de València.

Ff. 31r-32r.

93

1383, febrero 27. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bartomeu Urgellès, clérigo tonsurado de 21 años de edad, beneficiado en el beneficio instituido por Bernat Calçarenys en la iglesia de Sto. Tomás, que dotó con 15 libras para que se celebraran misas por su alma, licencia para buscar un sustituto que celebre dichas misas hasta que él sea ordenado de presbítero.

F. 32r.

94

1383, febrero 28. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Domingo Calonge, presbítero, beneficiado en Morvedre, que desea trasladarse a la diócesis de Tortosa, licencia para ausentarse por un año.

F. 10v.

95

1383, marzo 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan de Pina, presbítero de la diócesis, la cura de almas por un año de la iglesia de Lliria, a instancias de Guillem Talladell, vicario perpetuo de la misma.

F. 30r.

96

1383, marzo 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Macià Sartre, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licen-

cia por un año para celebrar en el beneficio que Bernat de Fluvià, presbítero, tiene en dicha iglesia hasta 100 sueldos.

F. 58r.

97

1383, marzo 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume Guerau, presbítero, beneficiado en la iglesia de Gandia, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Llorens Ferriç, presbítero, tiene en dicha iglesia, hasta 100 sueldos.

F. 88v.

98

1383, marzo 2. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Palau, presbítero de la diócesis, la cura de almas hasta el primero de mayo próximo de la iglesia de Xixona en lugar de Jaume Borràs, canónigo de la catedral y rector de la misma.

F. 47r.

99

1383, marzo 2. València.

Toma de posesión de Bartomeu Urgellès, clérigo, beneficiado en la iglesia de Sto. Tomás de València en el beneficio instituido por Margarida, esposa de Bernat Calçarenys, bajo la invocación de S. Cipriano y S. Bernardo mártires, ante los testigos Guillem Estrany, mayor, ciudadano de València, y Antoni Perellada, vecino de Morvedre. Antes de la toma de posesión se presentó en dicha iglesia y altar Guillem de Vingraus, rector de Cortes, con una carta de colación en pergamino del vicario general Antoni Mateu dada en València el 27 de febrero de este año, en la que dice que concede a Bartomeu Urgellès, clérigo tonsurado de Morvedre, la colación de ese beneficio instituido por Margarida, esposa de Bernat Calçarenys, bajo la invocación de S. Cipriano y S. Bernardo mártires, según consta por instrumento público dado en València el 31 de enero del presente año por el notario Lluís de Fenollosa, con la presentación de Berenguer de Rojals, ciudadano de València, procurador de dicha instituidora, y el vicario general manda a Guillem de Vingraus, rector de Cortes, que le dé posesión.

Ff. 113v-114r.

100

1383, marzo 4. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, crea procurador suyo a Francesc

Maça, vicario perpetuo de Sto. Tomás, capellán, doméstico, familiar y continuo comensal suyo, ante los testigos Berenguer Vicent, canónigo y deán de la catedral, y Antoni Mateu, licenciado en decretos y oficial de València, socios, domésticos y familiares del obispo, para que le represente en el proceso que tiene abierto contra Gastó, conde de Foix para lo que recibirá la cantidad de 6.000 florines de oro.

Ff. 19r-21r.

101

1383, marzo 4. València.

Antoni Mateu, vicario general, en la cámara de su habitación en el palacio episcopal, ante Llorens Dez-Fraus, presbítero, mayor de días, procurador fiscal del obispo, que acusa de contumacia a Sans de Campos, presbítero, beneficiado en Benigànim, que cometió un crimen en Xàtiva y se ausentó de su beneficio sin dejar a nadie que lo sirviera, dicta sentencia consistente en la privación del beneficio a esta persona, ante los testigos Berenguer de Gallach y Bernat de Lunat, licenciados en decretos, y Bernat d'Alpicat, jurista, ciudadanos de València. Anteriormente, el 14 de agosto de 1382 Jaume d'Aragó, obispo de València, había mandado al regente la cura de almas de la iglesia de Benigànim que citara públicamente a Sans de Campos para que en el plazo de seis meses se presentara en su beneficio o sería privado del mismo. En el dorso de esa letra patente en papel que le envió el obispo el regente escribió que lo había hecho público con estas palabras: *Digmenge, derrer dia de agost del any present fon publicada la dita letra en la església de Benigànim davant tot lo poble.*

Ff. 33v-34r.

102

1383, marzo 4. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Ciprés Aran, clérigo tonsurado de la diócesis, la colación del beneficio instituido en la iglesia de Benigànim por Berenguer Ça-Franquea, presbítero, bajo la invocación de Sta. María, vacante porque lo abandonó su último poseedor, el beneficiado Sans de Campos.

Ff. 34r-v.

103

1383, marzo [5]. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Vicent Eymerich, hijo de Francesc Eymerich, de València, licencia para elegir un confesor.

Ff. 21r.-v.

104

1383, marzo 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem de Sexena, presbítero de la diócesis de Lleida, la cura de almas de Xulilla por dos años.

F. 5r.

105

1383, marzo 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Botí, subdiácono, beneficiado en Sta. Catalina, licencia para poder recibir el diaconado de manos de cualquier obispo a título de su beneficio.

F. 19r.

106

1383, marzo 9. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a los rectores, vicarios y beneficiados de la diócesis que cuando se celebren los oficios de maitines, según se recoge en la consuetud, deben tocar las campanas y cantar en voz alta bajo la pena de 10 florines de oro para los rectores y vicarios y de 15 florines para los beneficiados, que tendrán que pagar al colector Guillem Julià, rector de Sta. Catalina, durante la octava de Pascua.

Ff. 21v-22r.

107

1383, marzo 9. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Julià Carreres, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en el beneficio que Francesc Malet tiene en la iglesia de Sta. Catalina.

F. 22r.

108

1383, marzo 11. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bartomeu del Castellar, presbítero, beneficiado en la catedral y en el hospital d'en Clapers, situado extra muros de València, licencia para ausentarse por un año por pasar al servicio del infante don Martí, teniendo que poner dos sustitutos que atiendan las obligaciones de sus beneficios, y darle al de la catedral siete libras y media y al del hospital diez libras.

F. 22v.

109

1383, [marzo 11.] València.

Antoni Mateu, vicario general, manda bajo pena de excomunión al

152

rector de S. Nicolás que no permita celebrar cada año en su iglesia el presbiterado que Bartomeu Fillach, pelaire, ciudadano de València, instituyó en su último testamento con la condición de celebrar cada año en la capilla de Todos los Santos de dicha iglesia ya que esa institución se hizo bajo unas condiciones que eran contrarias al derecho episcopal.

F. 22v.

110

1383, marzo 11. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, exime a Berenguer Oller, rector de la Pobra de Rugat, escribano de ración, doméstico suyo y beneficiado en la catedral, de la obligación de acudir a los oficios de maitines debido a su enfermedad.

F. 25r.

111

1383, marzo 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Benet Portell, de València, licencia para elegir confesor cuando estuviera fuera de la diócesis.

Ff. 22v-23r.

112

1383, marzo 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al rector y beneficiados de S. Andrés que no sean negligentes en la celebración de los maitines los domingos y festividades de la Virgen y de S. Andrés, que toquen las campanas y que canten el oficio, de lo contrario incurrirán en la pena que les imponga el oficial.

F. 25r-v.

113

1383, marzo 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, absuelve a Bernat Mateu, rector, Francesc Avellà, vicario temporal, Pere Mir, Ramon Blanch, Berenguer Carbonell, Ramon Riba y Andreu Boïl, beneficiados perpetuos de S. Andrés de cualquier crimen de incesto, adulterio, fornicación, y otros crímenes mayores que hubieran cometido, también de la pena de excomunión o de otra irregularidad en la que hubieran incurrido, así como cualquier pena civil, criminal o pecuniaria, excepto los crímenes de herejía, sacrilegio, hurto y sodomía e injurias hechas al obispo, al oficial o al fiscal.

Ff. 25v-26r.

114

1383, marzo 13. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Llorens Ferrís, presbítero, beneficiado en Gandia, doméstico y familiar suyo, licencia para residir en València y poder percibir 10 libras y 100 sueldos de los frutos y rentas de su beneficio durante los dos primeros años y siete meses, debiendo poner un sustituto que atienda su beneficio durante ese tiempo.

F. 23v.

115

1383, marzo 13. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al rector y beneficiados de S. Salvador que cuando se celebren los oficios de maitines, según se recoge en la consuetud, deben tocar las campanas y cantar en voz alta y si son negligentes incurrirán en la pena que les imponga el oficial.

Ff. 24v-25r.

116

1383, marzo 13. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bartomeu Sala, escolar de Xàtiva, hijo ilegítimo de soltero y soltera, dispensa para poder recibir la tonsura.

F. 30r.

117

1383, marzo 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bernat Ravastall, presbítero, beneficiado en Albalat de la Ribera, que no percibe ningún fruto de su beneficio, licencia para celebrar en el beneficio que Pere Miró, presbítero, tiene en S. Lorenzo, pero está ausente por haber pasado al servicio del infante don Juan, habiéndoselo pedido Pere Fabra, vecino de València, procurador de dicho beneficiado. Y revoca la licencia que le había concedido a Joan de la Matxa, vicario perpetuo de Russafa, para celebrar en ese beneficio.

Ff. 23v-24r.

118

1383, marzo 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere d'Albalat, presbítero de la diócesis, la cura de almas de la iglesia de Cullera, en nombre de Pere d'Abadia, rector de la misma y canónigo de la catedral y le concede licencia para perdonar pecados reservados.

F. 24r.

154

119

1383, marzo 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere de Sant Martí, presbítero de la diócesis de Tortosa, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por tres años de la iglesia de Cortes, en lugar de Guillem de Vingraus, rector.

F. 29v.

120

1383, marzo 16. València.

Lluís de Fenollosa, notario, entrega a Domingo Sebastià, presbítero de València, copia del documento donde consta la sentencia emitida por el vicario general a favor de los mayores de la cofradía de los pelaires sobre el derecho de presentación que tienen sobre un beneficio en la iglesia de S. Nicolás. Existía una cuestión entre el obispo de València y Pere Çaragoça, Martí Ferrer, Joan Julià y Guillem Ça-Font, mayores de la cofradía de los pelaires de València y albaceas de Bartomeu Fillach, pelaire, el cual en su último testamento instituyó en la iglesia de S. Nicolás un presbiterado o beneficio perpetuo a celebrar por su alma en la capilla y altar que los pelaires tenían desde hacía tiempo bajo la invocación de Todos los Santos, dotado con 400 sueldos, que pagarían cada año los mayores de dicho oficio. Pero del derecho de patronato no dijo nada el instituidor, por lo que, según el derecho canónico y civil, correspondía al obispo el derecho de patronato y presentación. Por su parte, los mayores y albaceas alegaban que no vieron el testamento sino sólo que cada año se decían las misas establecidas por el instituidor, por lo que ahora presentan al dicho Domingo, ante los testigos Sans Pere de Sarrión, doctor en decretos, y Pere Sauret, notario.

Ff. 117r-118v.

121

1383, marzo 16. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo Sebastià, presbítero de València, la colación del beneficio instituido por Bartomeu Fillach, pelaire de València, en la iglesia de S. Nicolás bajo la invocación de Todos los Santos, como consta por instrumento público hecho por Lluís de Fenollosa, notario, y admitido por dicho vicario general, con la presentación de Pere Çaragoça, Martí Ferrer, Joan Julià y Guillem Ça-Font, mayores de la cofradía de los pelaires de València y albaceas del dicho Bartomeu, y manda a Joan Guerau, presbítero, beneficiado en esa iglesia que le dé posesión.

Ff. 118v-119r.

122

1383, marzo 16. València.

Domingo Sebastià, presbítero de València, toma posesión del beneficio instituido por Bartomeu Fillach, pelaire de València, en la iglesia de S. Nicolás bajo la invocación de Todos los Santos. Le da la posesión Joan Guerau, presbítero, beneficiado en la misma, ante los testigos Arnau Moragues y Bernat Ravastall, presbíteros de la catedral, de cuyo acto el notario Lluís Fenollosa redacta instrumento público que entrega al interesado.

Ff. 119v-120r.

123

1383, marzo 19. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Martí d'Overna, subdiácono, rector de Canet, familiar y doméstico suyo, la colación de una capellanía instituida por Bernat Dalmau en S. Juan del Hospital bajo la invocación de Sta. Catalina, vacante por muerte de Garcia Ferrer, presbítero.

F. 35r.

124

1383, marzo 19. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Mateu Ferrer, presbítero, beneficiado en S. Salvador, la colación de un beneficio instituido por Bernat Dalmau en S. Juan del Hospital bajo la invocación de Sta. Catalina, vacante por muerte de Garcia Ferrer, presbítero.

Ff. 35r-v.

125

1383, marzo 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere d'Alcalà, presbítero, que obtiene el oficio de diácono en la catedral, que además de las rentas de su diaconía pueda celebrar por un año misas votivas en València hasta 15 libras.

F. 28r.

126

1383, marzo 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Mateu Ferrer, presbítero, beneficiado en S. Salvador, la cura de almas por un año de dicha iglesia además de atender su beneficio.

F. 29r.

127

1383, marzo 26. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Vicent Martí, presbítero, beneficiado en la catedral y en la iglesia de Sta. María de Calatrava de València, licencia por un año para cantar en el beneficio instituido en la catedral por Martín de Torres bajo la invocación de los Siete gozos de la Virgen.

F. 38r.

128

1383, marzo 28. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Alguayra, rector de Peníscola, diócesis de Tortosa, la permuta de su rectoría con Gabriel de Monsó, rector de Alfafar. La resignación de la rectoría de Peníscola la concedió Joan de Castre, tesorero y vicario general de Tortosa, sede vacante.

Ff. 27v-28r.

129

1383, marzo 28. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Gabriel de Monsó, rector de Peníscola, diócesis de Tortosa, licencia para permutar su rectoría con Pere d'Alguayra, rector de Alfafar, para lo que ha presentado letras patentes de Joan de Castre, tesorero y vicario general de Tortosa, sede vacante, con fecha 7 de marzo de dicho año. Obtiene además un beneficio en S. Lorenzo bajo la invocación de Sta. Ana, instituido por Jauma, esposa de Jaume Fàbrega.

Ff. 28r-29r.

130

1383, marzo 28. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, aprueba la institución de un beneficio hecha por Bartomeu de Favars, ciudadano de València, en la iglesia de S. Juan del Mercado, en la capilla de Miquel de Palomar, bajo la invocación de S. Blas, ante el notario Lluís de Fenollosa y los testigos Joan de Ricomà, canónigo de Barcelona, Ramon de Bellví, rector de Foios, y Bartomeu Mateu, presbítero de València.

Ff. 56r-57r. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 64.

131

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Avellà, presbítero, vicario temporal de S. Andrés, licencia por un año para celebrar en dicha iglesia misas votivas, trentenarias, aniversarios y otros oficios divinos hasta 20 libras además de atender su vicaría.

F. 26r.

132

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Berenguer Ça-Torre, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en dicha iglesia misas votivas, trentenarias y aniversarios hasta 15 libras.

f. 26v.

133

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere de Vilafranca, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en dicha iglesia misas votivas, trentenarias y aniversarios hasta 10 libras.

f. 26v.

134

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Salvador Cervera, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en dicha iglesia misas votivas, trentenarias y aniversarios.

f. 26v.

135

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Dez-Coll, vecino de Albaida, patrono del beneficio instituido en la iglesia de dicho lugar bajo la invocación de S. Juan, que hace tiempo que está vacante por muerte de Joan Martínez, presbítero, y en la actualidad existe un litigio entre varios pretendientes a ocuparlo, facultad para intervenir en dicho litigio y tratar de resolverlo.

F. 26v-27r.

136

1383, abril 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Ramon Gostantí, diácono, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva en el beneficio instituido por Gueraula, esposa de Berenguer Fort, que dejó estipulado en su testamento que desde su muerte hasta la de su hijo Berenguer se celebraran misas por su alma y por otros parientes hasta 100 sueldos anuales, que pueda celebrar en dicho beneficio, ya que al no cumplir los albaceas con su obligación ha pasado al obispo el derecho a disponer de tales misas.

Ff. 27r-v.

137

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pasqual Polo, presbítero, beneficiado en la iglesia de S. Pedro de Xàtiva, le concede hasta el primero de enero la cura de almas de la iglesia de Ternils, a instancias de Antoni Pereç, presbítero, vicario temporal y arrendador de la misma, y que busque un sustituto que atienda su beneficio.

F. 29r.

138

1383, abril 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bernat Sans, presbítero, beneficiado en el hospital de S. Vicente, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Pere Vicent tiene en Sta. Catalina.

F. 29v.

139

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a los frailes de la Trinidad un privilegio de indulgencia por un año como subvención para la redención de cautivos.

F. 29v.

140

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, manda al regente la cura de almas de la Pobra de Rugat alias d'en Bellvís que amoneste a Arnau Borniço para que en el plazo de diez días pague a Antoni Dez-Coll 5 florines de oro que éste había pagado al juez delegado como salario por publicar la sentencia del pleito que tenían entre ellos. Existía un pleito entre Arnau

159

Borniço, clérigo tonsurado, hijo de Simó Borniço, vecino de Vilanova de Castelló por una parte y los patronos del beneficio instituido en la iglesia de Albaida por Guillem Escrivà, que fue rector de la misma, bajo la invocación de S. Juan Bautista, y Antoni Dez-Coll, escolar, presentado a ese beneficio por dichos patronos, por otra parte, diciendo Arnau Borniço que le pertenecía e a él el derecho de presentación. A instancias de Guerau Fuster, notario de València, procurador de dichos patronos y de Antoni Dez-Coll, el vicario general, nombra comisario para indagar esa cuestión a Ramon Riba, presbítero, bachiller en decretos.

F. 39r.

141

1383, abril 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Mateu, presbítero, beneficiado en S. Pedro de Xàtiva, licencia para que además de su beneficio pueda celebrar misas hasta 9 libras.

F. 47r

142

1383, abril 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Lluís d'Osca, ciudadano de València, que instituyó un beneficio en la iglesia de S. Esteban un aniversario perpetuo de 12 sueldos, licencia para enterrarse él y sus hijos en la capilla de S. Nicolás donde su abuelo Bertran d'Osca, ciudadano de València, fundó un beneficio perpetuo de 15 libras de renta y un aniversario de 10 sueldos con el pretexto de ser enterrado él y sus descendientes, del que dicho Lluís es patrono. Como también está enterrado allí su hermano Virgil·li, concede licencia para que el hijo de éste, Joan, pueda ser enterrado.

Ff. 73r-v.

143

1383, abril 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillamona, esposa de Berenguer Caixa, de València, que instituyó un aniversario perpetuo en la iglesia de S. Esteban, dotado con 10 sueldos censales cuya consignación hace en el día de hoy, licencia para enterrarse en la capilla donde su hermano Bertran d'Osca había instituido un beneficio perpetuo y está allí enterrado con sus parientes, y que también pueda enterrarse Pere Montanyana, sillero, ciudadano de València y pariente de Guillamona.

F. 77r.

144

1383, abril 2. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bartomeu de Monsó, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, licencia por un año para celebrar misas votivas, trentenarias y aniversarios en la iglesia de Xàbia hasta 100 sueldos.

F. 29r.

145

1383, abril 2. València.

Lluís d'Osca, ciudadano de València, se obliga ante Antoni Mateu, vicario general, estando ausente el obispo, a dotar con 12 sueldos el aniversario perpetuo que ha instituido en la iglesia de S. Esteban en la capilla de S. Nicolás, donde ya su abuelo había dotado un beneficio perpetuo de 15 libras. Son testigos Berenguer Ramon, rector de Benigànim, y Joan d'Estada, clérigo, beneficiado en Morvedre.

Ff. 73v-74r.

146

1383, abril 2. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, que ha concedido licencia a Guillamona, esposa de Berenguer Caixa, de València, y a sus hijos para enterrarse en la sepultura que hay en la iglesia de S. Esteban, en la capilla construida de S. Nicolás, dotada con un beneficio perpetuo de 15 libras de renta, y que dicha Guillamona fundó a su vez un aniversario perpetuo de 10 sueldos, se obliga a cumplirlo ante Antoni Mateu, vicario general, ausente el obispo. Son testigos Esteve Corts, notario, y Domingo Forès, panadero, ciudadanos de València.

Ff. 77r-v.

147

1383, abril 4. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Vidal, presbítero, beneficiado en Dénia, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en dicha iglesia misas votivas y trentenarias hasta 30 sueldos.

F. 26r.

148

1383, abril 6. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Ramon Teixidor, presbítero, beneficiado en Sta. Catalina, cuyos frutos y rentas no llegan a 18 li-

161

bras, licencia para celebrar en València misas votivas, trentenarias y aniversarios hasta la cantidad de su beneficio.

Ff. 29v-30r.

149

1383, abril 7. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Benencasa, acólito, beneficiado en Sta. Catalina, ausente por estudios, licencia por un año para percibir de las 13 libras que tiene de renta de su beneficio 8 para ayudarse en sus estudios y las 5 restantes las tiene que dar al sustituto que atienda su beneficio.

F. 30v.

150

1383, abril 7. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Astruch, clérigo tonsurado, hijo de Jaume Astruch, de Sueca, la colación de un beneficio instituido en la iglesia de dicho lugar por Elicsén, esposa de Jaume de Molins, como consta en su testamento hecho el 9 de abril de 1382 por Vicent Bonet, notario público, publicado después de su muerte el 13 de enero del presente año, cuyo derecho de patronato tiene Guillem Amenller, su sobrino, vecino de Algemesí, que ahora presenta a Jaume Astruch como beneficiado.

Ff. 37r-v.

151

1383, abril 7. València.

Jaume Astruch, vecino de Sueca, ante Antoni Mateu, vicario general, Jaume Roig, notario público de València, y los testigos Llorens Dez-Fraus y Domingo Morell, presbíteros, de València, se obliga a que si no hubiera dotación en el beneficio instituido en la iglesia de Sueca por Elicsén, esposa de Jaume de Molins, se pagarían 10 sueldos del procurador de los aniversarios de dicha iglesia con licencia del rey, dote que el vicario general, no quiere admitir.

Ff. 37v y 46r.

152

1383, abril 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan de la Sarça, presbítero de València, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en la ciudad misas votivas, trentenarias y aniversarios.

F. 34v.

162

153

1383, abril 11. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Ramon Castellà y Francesc Munyós, habitantes en València, albaceas de Beatriu, esposa de dicho Ramon, una prórroga de un año desde el 9 de junio próximo para construir una arcada en una capilla en el cementerio de la iglesia de S. Juan del Hospital, tal como era voluntad de la difunta para lo que dejó 1.000 sueldos y si no lo hacen se destinará a los pobres ese dinero.

Ff. 33r-v.

154

1383, abril 11. València.

Antoni Mateu, vicario general, y oficial, constituyó su teniente para ejercer toda la jurisdicción eclesiástica a Bernat Palles, licenciado en decretos, rector de la Vila Joiosa, ya que él se tiene que trasladar a Gandia por mandato del obispo.

F. 35r.

155

1383, abril 13. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Matarredona, presbítero, beneficiado en la iglesia de Cocentaina, la cura de almas por un año de la iglesia de Planes, en nombre de Vicent Soler, rector de la misma.

F. 37v.

156

1383, abril 13. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Picó, beneficiado en Cocentaina, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio de Pere Matarredona.

F. 37v.

157

1383, abril 13. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Tomàs de Cartallo, presbítero de la diócesis de Tarragona, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Morvedre.

F. 40r.

158

1383, abril 14. València.

Antoni Mateu, vicario general, a instancias de Llorens Dez-Fraus, procurador fiscal del obispo, manda a Pere Goçalbo, vecino de València

163

y albacea de Caterina, esposa de Guillem Compte, habitante en el Grau de la Mar de València, que en diez días entregue los 80 sueldos que prometió pagar en el plazo de tres años el 1º de abril de 1373, ante Bernat de Candell, oficial y vicario general, y además 26 sueldos y 4 dineros al fisco por el retraso en pagar.

F. 36r.

159

1383, abril 18. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Martí Guillem, presbítero, beneficiado en la capilla del hospital de la Reina de València en el beneficio instituido por Pere de Conques, peletero y ciudadano de València, bajo la invocación de Sta. Lucía, la colación del beneficio instituido en dicho hospital bajo la misma invocación por Guillem Romaguera, vacante por resignación, cuyo derecho de patronato corresponde a Pasqual Torner, Francesc Tomàs, Pere Carcasses y Pere Moll, peleteros, mayores este año del oficio de peleteros.

Ff. 37v-38r.

160

1383, abril 18. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillem Romaguera, acólito, chantre de la catedral, licencia para permutar su beneficio en la capilla del hospital de la Reina instituido por Pere de Conques bajo la invocación de Sta. Lucía, con Martí Guillem, presbítero, uno de los chantes de la catedral.

Ff. 38v-39r.

161

1383, abril 19. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Berenguer Coma, rector de Vilamarxant, licencia por dos años para ausentarse y residir en Alzira, donde podrá celebrar en la iglesia de Sta. María como sustituto en el beneficio de Bernat Llorens, clérigo, ordenado de menores.

Ff. 41v-42r.

162

1383, abril 20. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Llobregat, presbítero de la diócesis, la cura de almas de la iglesia de Alcoi, por un año, de la que es rector Pere Bordet, que no la puede atender ni tiene un vicario que le ayude.

F. 40v.

163

1383, abril 21. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Mateu, vicario perpetuo de la iglesia mayor de Alzira cuya población es numerosa y él sólo no la puede atender, licencia para que pueda poner uno o más presbíteros de dicha iglesia que atiendan las confesiones, administren sacramentos y que puedan absolver pecados reservados.

F. 42r y 117r.

164

1383, abril 21. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, reconoce que debe 20 florines de oro de Aragón a Guillem Julià, su procurador general, que se los había prestado.

F. 48v. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 67.

165

1383, abril 24. València.

Joan Mercader, bachiller en leyes, beneficiado en Godella en el beneficio de S. Bartolomé presenta la renuncia al mismo ante Antoni Mateu, vicario general, Joan Roig, notario público de València, y los testigos Eximèn de Pomar, presbítero, y Joan Çolivera, escudero.

F. 39v.

166

1383, abril 24. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Calbet, presbítero, beneficiado en S. Nicolás, la colación del beneficio de S. Bartolomé de la iglesia de Godella, vacante por resignación hecha por Joan Mercader, bachiller en leyes.

Ff. 39v-40r.

167

1383, abril 27. Cullera.

Guillem Guardiola, vecino de Cullera, con licencia concedida por el rey Pedro IV el 6 de septiembre de 1382 para poder fundar y dotar un beneficio en dicha ciudad bajo la invocación de S. Antonio confesor, y que posee casas y tierras por valor de 4.500 sueldos, instituye dicho beneficio y dispone que Macià Croanyes, presbítero de Cullera lo ha de servir, para el que deja 300 sueldos censales y se arroga el derecho de patronato y el de presentación, ante el notario público

165

Guillem Cerdà y los testigos Miquel Cucó, presbítero, y Ramon Bou, vecinos de Cullera.

Ff. 50v-53r.

168

1383, abril 29. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Durà, presbítero, beneficiado de Felanitx, diócesis de Mallorca, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Albalat de la Ribera, a instancias de Pere Jullach, rector.

F. 40v.

169

1383, abril 30. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bartomeu Agustí, chantre de la catedral, licencia por un año para cantar, además de su beneficio, en el beneficio de Berenguer Ça-Costa, presbítero, que ejerce la cura de almas de S. Juan del Mercado.

F. 41r.

170

1383, abril 30. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Antoni Enyech, clérigo tonsurado, beneficiado en la iglesia mayor de Alzira, en el beneficio instituido por Pere Enyech bajo la invocación de S. Pedro, debido a que padece una enfermedad de la cabeza y no puede ordenarse y no tiene con qué sustentarse, licencia para percibir 100 sueldos de su beneficio aunque esté ausente, y de lo que sobre de las rentas del beneficio busque un sustituto idóneo para servirlo.

F. 42r.

171

1383, mayo 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Bonet, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, la cura de almas por un año de la iglesia de Palma, a instancias de Guillem Jofre, rector.

F. 40r.

172

1383, mayo 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Buach, presbítero, beneficiado de la diócesis de Barcelona, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Dénia, a instancias

166

de Bernat Esteve, vecino de la villa y procurador de Ramon Dez-Quer, rector.

F. 40v.

173

1383, mayo 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Antoni Pujaçons, presbítero de la diócesis, la cura de almas por dos años de la iglesia de Silla, en lugar de Pere Ça-Plana, rector.

Ff. 40v-41r.

174

1383, mayo 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Alier, presbítero, beneficiado en la iglesia de Gandia, la cura de almas por tres años de dicha iglesia, en lugar de Guillem Cabot, rector.

F. 41r.

175

1383, mayo 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Cabot, rector, de Gandia, licencia por tres años para ausentarse de su iglesia.

F. 41v.

176

1383, mayo 1. València.

Jaume d' Aragó, obispo de València, manda a Pere Mir, Andreu Boïl, Ramon Blanch, Berenguer Carbonell, Berenguer Pardo y Ramon Riba, presbíteros, beneficiados en S. Andrés, que en el plazo de tres días acudan a la iglesia a cumplir con sus obligaciones de celebración de misas y rezo de vísperas, según el informe recibido por Bernat Mateu, rector de esa iglesia.

F. 43r.

177

1383, mayo 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Ça-Verneda, presbítero, beneficiado en la capilla del lugar de Teulada, que pertenece a la parroquia de Benissa, la cura de almas de la iglesia de Benissa por todo este mes de mayo, en ausencia de Joan Llorens, rector de la misma.

F. 54v.

178

1383, mayo 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Pellicer, presbítero de la diócesis, la cura de almas por un año de la iglesia de Castelló de Xàtiva, a instancias de Esteve Roig, rector.

F. 57r.

179

1383, mayo 2. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Arnau Escrivà, clérigo tonsurado, hijo de Jaume Escrivà, caballero, habitante en València, la colación del beneficio instituido en el claustro de la catedral por Jaume Romeu, ciudadano de València, bajo la invocación de Sta. María, Santiago y Sta. Salomé, vacante por muerte de Bernat Vives, presbítero, ante la presentación de Pere Osinyà, rector de Massamagrell, procurador de Jaume Romeu, al que pertenece el derecho de patronato, y que le dé la posesión Nicolau Aragonés, presbítero, beneficiado en la catedral.

Ff. 48v-49r.

180

1383, mayo 2. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Nicolau Aragonés, presbítero, beneficiado en la catedral, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en la catedral en el beneficio de Arnau Escrivà, clérigo tonsurado, hijo de Jaume Escrivà, caballero, del que percibirá 12 libras.

F. 49r.

181

1383, mayo 4. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Domingo Serra, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Alzira, en el beneficio instituido por Agnès, esposa que fue de Domingo Aznar, por un año a contar desde el final de septiembre próximo, que pueda celebrar en la iglesia de S. Juan del Hospital en el beneficio de Joan López de Pomar, ausente, y poner un sustituto en el beneficio de Alzira.

F. 61r.

182

1383, mayo 4. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Vicent Martí, presbítero, beneficiado en la catedral en el beneficio instituido por Berenguer

Company, escultor de València, la colación de un beneficio instituido en el altar de S. Jorge por Constança de Riusec, esposa de Arnau Gastó, como lo dejó estipulado en su último codicilio escrito en València el 27 de junio de 1382 y publicado en la curia secular por Joan de Cervató, justicia de València, el 15 de enero de este año, al lado de otro que había dotado en la misma catedral en el altar de S. Miguel. Lo presenta Galcerà de Riusec alias Ferran Ximénez de Cueva, habitante en València, heredero universal de Constança, al que dejó el derecho de patronato. Como del beneficio instituido por dicho Berenguer obtiene unas rentas de tan sólo 7 libras reales y no tiene altar propio ni lugar asignado para celebrar, el obispo permite, con el consentimiento de Galcerà de Riusec y de fray Miquel Picó, prior del convento de los frailes predicadores de València, patrono de dicho beneficio, que se agreguen los dos beneficios en uno, y le concede licencia además para que los junte con el que ya tiene en la iglesia de Sta. María de Calatrava.

Ff. 112r-v.

183

1383, mayo 6. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Guerau, presbítero, beneficiado en Gandía, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Llorens Ferrís tiene en S. Andrés hasta 100 sueldos

F. 41r.

184

1383, mayo 6. València.

Jaume d' Aragó, obispo de València, concede a Macià Croanyes, presbítero de Silla, la colación de un beneficio bajo la invocación de S. Antonio confesor, instituido por Guillem Guardiola, de dicha villa, como consta por instrumento público hecho en Silla el 27 de abril pasado por el notario Guillem Cerdà. Lo presenta el propio instituidor.

Ff. 50r-v.

185

1383, mayo 6. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Ramon Català, presbítero, beneficiado en Riola, cuyas rentas son muy bajas, licencia para ausentarse del mismo y vivir en València y poder celebrar como sustituto en cualquier iglesia hasta 20 libras.

Ff. 60v-61r.

186

1383, mayo 6. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Arnau Bonfill, rector de Torrent y visitador del obispado, y a Pere Riba, notario de la visita, que paguen 598 sueldos y 10 dineros a Pere Morans de los derechos que ingresarán de la visita.

Ff. 64r-v. Valenciano.

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 67. CÁRCEL ORTÍ, Mª M.-BOSCA CODINA, J.V. *Visitas pastorales de València (siglos XIV y XV)*, València 1996, p. 521.

187

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, tras la permuta realizada entre la iglesia de Canet y el beneficio instituido en Lliria por Eulàlia, esposa de Pere Aler, bajo la invocación de Sta. Catalina, vacante por resignación hecha por Martí de Overna, y Francesc de Collbató, que fue rector de Tous y beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, y Jaume Bosch, beneficiado en la catedral, manda a Jaume de Collbató, rector de Càrcer que tome posesión de la iglesia de Canet y del beneficio de Sta. Catalina y que se la dé el dicho Francisco.

Ff. 42v-43r.

188

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, aceptala renuncia de su beneficio presentada por Jaume de Collbató, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva en el beneficio del Espíritu Santo, y concede a Francesc de Collbató, rector de Tous que pueda poseer dicho beneficio. Son testigos Francesc Maça, Pere Bordet y Esteve Roig, presbíteros de València.

F. 43v.

189

1383, mayo 7. València.

Francesc de Collbató, rector y beneficiado, Martí d'Overna, rector de Canet y beneficiado en Lliria en el beneficio instituido por Eulàlia, esposa de Pere Aler, bajo la invocación de Sta. Catalina, y Jaume Bosch, presbítero, beneficiado en la catedral en el beneficio instituido por Bernat Ça-Roca, que fue deán, bajo la invocación de Sta. Margarita, queriendo permutar sus beneficios presentan la renuncia a los mismos ante el obispo y quedan de esta forma: Francesc de Collbató, rector de Canet y beneficiado en el beneficio de Sta. Catalina en la iglesia de Lliria, con el con-

170

sentimiento del arcediano de Morvedre, patrono de la iglesia de Canet, ausente, y de Andreu Ferrer, presbítero, patrono del beneficio de Lliria, que podrá obtener ambos beneficios junto con el que ya tiene en la iglesia de Montbríó, diócesis de Tarragona; Martí d'Overna, beneficiado en el beneficio de Sta. Margarita en la catedral, con el consentimiento de Bernada Çabata, esposa de Alfons Roiç, patrona de dicho beneficio, y podrá servirlo junto con el que ya tiene en S. Juan del Hospital; y Jaume Bosch, rector de Tous y beneficiado en el beneficio del Espíritu Santo en la iglesia mayor de Xàtiva, con la presentación de Jaume de Collbató, rector de Càrcer y patrono de la iglesia de Tous. Son testigos Francesc Maça, Pere Bordet y Esteve Roig, presbíteros de València.

F. 43v.

190

1383, mayo 7. València.

Gil Sans de Montblanc, canónigo de la catedral, procurador de Joan de Cabrespí, arcediano de Morvedre, canónigo penitenciario de la catedral y patrono de la iglesia de Canet, da su asentimiento a dichas permutas. Son testigos Alfons Roiç, habitante en València, y Mateu Ferrer, presbítero de València.

F. 43v.

191

1383, mayo 7. València.

Bernada, esposa de Alfons Roiç, patrona del beneficio de Sta. Margarita en la catedral, en presencia de su marido, presenta su asentimiento a dichas permutas.

F. 43v.

192

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Francesc de Collbató, rector de Canet y beneficiado en el beneficio de Sta. Catalina en la iglesia de Lliria, la colación del beneficio que acaba de permutar.

Ff. 44r-v.

193

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Martí d'Overna, diácono, doméstico y familiar suyo, beneficiado en el beneficio de Sta. Margarita en la catedral, la colación del beneficio que acaba de permutar y manda a Pere Clariana, rector de Penáguila, que le dé posesión.

Ff. 44v-45r.

194

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume Bosch, rector de Tous y beneficiado en el beneficio del Espíritu Santo en la iglesia mayor de Xàtiva, la colación del beneficio que acaba de permutar y manda a Llorens Alpanyès, presbítero, beneficiado en esa iglesia, que le dé posesión.

Ff. 45r-v.

195

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillem Cabot, rector de Gandia, que pueda ausentarse por tres años, habiendo nombrado como sustituto a Pere Alier, presbítero, beneficiado en dicha iglesia, y queriendo durante el primer año residir en dicha villa, le concede licencia para celebrar en el beneficio de Pere Alier.

F. 45v.

196

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Francesc de Montllor, rector de la iglesia Quart, licencia para construir un altar en la misma bajo la invocación del Corpus Christi, en la parte izquierda de la cabeza de la iglesia.

F. 54r.

197

1383, mayo 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pasqual Llorens, presbítero, beneficiado en la iglesia de S. Martín, cuyas rentas no exceden de 6 libras, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Pere Mercer, clérigo tonsurado tiene en dicha iglesia, hasta completar 25 libras.

Ff. 63v-64r.

198

1383, mayo 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Domènech, presbítero, beneficiado en Gandia, la cura de almas por un año de la iglesia de Oliva, a instancias de Pere Pastor, especiero de València y procurador de Miquel Pastor, rector.

Ff. 42r-v.

172

199

1383, mayo 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Gil, presbítero, beneficiado en Gandia, cuyos frutos y rentas no pasan de 50 sueldos, licencia para celebrar en el beneficio que Joan Domènech, presbítero, vicario temporal y arrendador de la iglesia de Oliva tiene en Gandia.

F. 42v.

200

1383, mayo 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillamona y Dolça, hijas de Eximèn Aparici, licencia para no residir en el lugar del Villar de Benaduf, donde poseían en herencia unas casas y tierras.

F. 47r. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 67.

201

1383, mayo 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan d'Albelda, presbítero de la diócesis de Lleida, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Vilamarxant, en lugar de Berenguer Coma, rector de la misma.

F. 47v.

202

1383, mayo 9. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, nombra a Francesc March, licenciado en leyes, y Rodrigo Llorens de Heredia, canónigo y sacrista de la catedral, socios, domésticos y continuos comensales del obispo, y a Bernat Sans, presbítero, beneficiado en Sta. Cruz, como sus procuradores en las Cortes que ha convocado el rey Pere IV en Monzón. Son testigos Pere Clariana, rector de Penàguila, y Pere Ferrer, semanero de la catedral, ante el notario Lluís de Fenollosa.

Ff. 48r., 53r-v.

203

1383, mayo 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Guerau, presbítero, beneficiado en S. Lorenzo y en S. Nicolás de València, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en la ciudad hasta 10 libras.

F. 54v.

204

1383, mayo 13. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Francesc Collbató, rector de Canet y beneficiado en Lliria, licencia por un año para ausentarse y que busque un sustituto que atienda ambas cosas.

F. 53v.

205

1383, mayo 13. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Bondia, que no tiene ningún beneficio, la cura de almas por un año de la iglesia de Canet, a instancias de Francesc Collbató, rector de la misma.

F. 53v.

206

1383, mayo 13. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Malasanc, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Morvedre y en Canet, licencia por un año para ausentarse y que busque un sustituto que atienda los beneficios.

F. 54v.

207

1383, mayo 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bernat Botí, diácono, beneficiado en la iglesia de Sta. Catalina, licencia para recibir la orden del presbiterado de manos de cualquier obispo.

F. 43r.

208

1383, mayo 14. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bartomeu Ferrer, presbítero de Lliria, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en la iglesia de dicha villa como sustituto en el beneficio de Francesc de Collbató, presbítero, ausente, por lo que percibirá 8 libras.

F. 47v.

209

1383, mayo 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bernat Sans, presbítero, beneficiado en Sta. Cruz, que no obtiene nada de su beneficio y ha

tenido que litigar por el mismo, licencia para ausentarse y poder celebrar además de su beneficio misas votivas y trentenarias hasta 20 libras.

F. 47v.

210

1383, mayo 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Ramon d'Almenar, oficial de Xàtiva, que averigüe si la cantidad que se le debe a Jaume Mateu, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de dicha ciudad, es cierta y que los albaceas de Clar d'Orta, que fue rector de Ènova, y tenía que pagarle 100 sueldos por el servicio prestado en el beneficio se los paguen.

F. 48r.

211

1383, mayo 14. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Bosch, rector de Tous y beneficiado en el beneficio del Espíritu Santo en la iglesia mayor de Xàtiva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar además en Tous.

F. 48r.

212

1383, mayo 15. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Ramon d'Almenar, oficial de Xàtiva, que recabe información de testigos sobre el fraude que Pere Simó, rector de Xella, alega que se cometió en la permuta hecha entre Sans de Camps y otros de unos beneficios que tenía en dicha ciudad. El dicho Pere podía celebrar en uno de los beneficios de Sans de Campos y éste le pagaría 160 sueldos, los cuales el dicho Simó, los entregó como fianza a un judío de esa ciudad, al cual Sans le había cambiado 160 sueldos. Le manda también que Pere de Legaria, presbítero, que obtiene uno de los beneficios de dicho Sans, comparezca ante el vicario general.

F. 49v.

213

1383, mayo 17. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo d'Andossella, presbítero, beneficiado en la iglesia de Torres-Torres, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar misas votivas, trentenarias y aniversarios en dicha iglesia hasta 25 libras.

F. 59r.

214

1383, mayo 18. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Calatayu, presbítero de Cocentaina, que no tiene ningún beneficio, licencia para cantar en el beneficio que Jaume Venrell, presbítero, vicario temporal este año en la iglesia de la Vila Joiosa tiene en Cocentaina.

F. 48v.

215

1383, mayo 18. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bernat Castellar, hijo de Bernat Castellar, de València, letra testimonial de la tonsura que recibió el 31 de marzo de 1369 de manos de fray Gregori, obispo de Marruecos, en el altar mayor de la catedral, con licencia del vicario general sede vacante por muerte del obispo Vidal de Blanes.

Ff. 49r-v.

216

1383, mayo 18. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Antoni Pujaçons, vicario temporal de Silla, licencia para celebrar las 33 misas que Bartomeu Pérez, de Silla, difunto, dispuso en su último testamento que se celebraran.

F. 54r.

217

1383, mayo 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Llorens, rector de Benissa, licencia para ausentarse durante 15 días para resolver asuntos en València.

F. 54r.

218

1383, mayo 22. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Ramon Català, presbítero, beneficiado en Riola, licencia para ausentarse y celebrar misas en S. Nicolás de València por el alma de Gil, pelaire, ciudadano de dicha ciudad, hasta 50 sueldos, ya que el difunto legó 150 sueldos en su último testamento para dicho fin, cuya celebración podrían llevarla a cabo varios presbíteros, y los albaceas proponen a éste.

F. 62r.

219

1383, mayo 28. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Ortí, presbítero de la diócesis, la cura de almas por dos años de la iglesia de Riola.

F. 55r.

220

1383, mayo 28. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Vidal, presbítero de València, la colación de la capellanía instituida por Berenguer Ça-Franquea, rector que fue de Benigànim, en dicha iglesia bajo la invocación de Sta. María, vacante por privación que se le hizo de la misma a Sans de Campos, presbítero. Lo presenta Pons de Malferit, ciudadano de Xàtiva, heredero de su padre Pons de Malferit.

Ff. 57v-58r.

221

1383, mayo 30. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica a los fieles de la diócesis que la capilla de Sta. Ana de Albal, construida desde hace mucho tiempo, está falta de libros, ornamentos, luminaria, el edificio necesita reparación y no cuenta con rentas, y a los que ayuden con limosnas les concede 40 días de indulgencia.

Ff. 55r-v.

222

1383, mayo 30. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Llorens Alpanyés, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, licencia para ausentarse y residir en Tous, que busque un sustituto que atienda el beneficio y que él pueda celebrar misas votivas y aniversarios en esta localidad hasta 25 libras.

F. 55v.

223

1383, junio 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Antoni Alavanya, presbítero, beneficiado en la iglesia de Gandia, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en dicha iglesia hasta 100 sueldos.

F. 55v.

224

1383, junio 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Agustí, presbítero, beneficiado en S. Juan del Hospital, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Arnau Monsó, clérigo, ordenado de menores, tiene en dicha iglesia, por el que percibirá 10 libras, y que pueda además celebrar en otras iglesias de la ciudad hasta completar 25 libras.

F. 57r.

225

1383, junio 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Sahuc, presbítero, beneficiado en S. Juan del Hospital y en S. Lorenzo licencia por un año para que, además de sus beneficios, pueda cantar en el beneficio que Pere Miró, presbítero, tiene en esta última iglesia.

F. 62r.

226

1383, junio 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Vidal, presbítero, beneficiado en Benigànim, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para ausentarse de su beneficio y vivir en Xàtiva y celebrar como sustituto en el beneficio que Pasqual Polo, presbítero y vicario temporal de Ternils, tiene en la iglesia de S. Pedro.

F. 75r.

227

1383, junio 6. València.

Antoni Mateu, vicario general, manda una letra gravatoria contra Arnau Borniço a instancias de Guerau Fuster, notario de València, por el asunto del pleito que había entre éste y los patronos del beneficio instituido por Guillem Escrivà en la iglesia de Albaida.

F. 39r.

228

1383, junio 6. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Ravastall, presbítero beneficiado en Albalat de la Ribera, cuyos frutos y rentas son muy bajos, la cura de almas por un año de la iglesia de S. Lorenzo, a instancias de Antoni Roviras, rector de la misma.

Ff. 58r-v.

229

1383, junio 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Arnau Pellicer, presbítero de la diócesis, la cura de almas por un año de la iglesia de Massanassa a instancias de Guillem de Sexena, vicario temporal y arrendador de los frutos y rentas de la iglesia de Xirivella, de la que es sufragánea la de Massanassa.

F. 58r.

230

1383, junio 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Serra, presbítero, beneficiado de la diócesis de Girona, que presentó letras dimisorias, la cura de almas de la iglesia de Dénia, en vez de Ramon Ezquer, rector de la misma, ausente.

F. 58v.

231

1383, junio 9. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Dez-Coll, clérigo tonsurado de València, licencia para ordenarse de manos de cualquier obispo.

F. 58v.

232

1383, junio 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, comunica al regente la cura de almas de Dénia que ha concedido una prórroga de un año a los jurados de la villa para que manden hacer un misal.

F. 58v.

233

1383, [junio 12.] València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Arnau Pellicer, presbítero, vicario temporal de Massanassa, cuyas rentas son muy bajas, licencia para celebrar misas en València por el alma de Caterina, esposa de Joan Ros, hasta 7 libras.

Ff. 58v-59r.

234

1383, junio 12. València.

Jaume d' Aragó, obispo de València, concede a Antoni Pérez, presbí-

tero de la diócesis, la cura de almas por dos años de la iglesia de Oliva a instancias de Pere Pastor, especiero, ciudadano de València, procurador de Miquel Pastor, rector de la misma.

F. 62v.

235

1383, junio 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Francesc Sans Munyós, caballero, señor de la baronía de Vilamalur, licencia para tener altar portátil y oír misa en su casa, sin perjuicio de la parroquia de Vilamalur a la que pertenece la baronía.

F. 65r.

236

1383, junio 15. València.

Antoni Mateu, vicario general, comunica al regente la cura de almas de Alginet, sufragánea de Espioca, que concede una prórroga hasta la fiesta de Navidad a los jurados del lugar para que manden hacer un breviario.

Ff. 59r-v.

237

1383, junio 16. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al vicario perpetuo de Sta. Catalina de Alzira, que permita a Berenguer Venrell, vecino de dicha villa, poder enterrarse él y sus descendientes en esa iglesia, ya que el 8 de diciembre de 1377 los jurados le pidieron ampliar la iglesia y por donde quieren hacerlo se encuentra el enterramiento, junto con otros cadáveres, de Berenguer Venrell, vecino que fue de dicha villa, que instituyó un aniversario perpetuo de 10 sueldos para que se celebrara en esa iglesia. El sobrino le ha dicho que quiere instituir de sus propios bienes otro aniversario de 20 sueldos y como ya hace varios años que se está celebrando manda el obispo que no se toquen los restos de los allí enterrados y concede licencia a dicho Berenguer para que tanto él como su madre Maciana y Berengueró Venrell, su hijo, y todos sus descendientes, también puedan ser enterrados allí.

Ff. 60r-v.

238

1383, junio 16. València.

Antoni Mateu, vicario general, comunica al regente la cura de almas de Sta. Catalina de Alzira que ha concedido prórroga por un año a los

jurados de la villa para que manden hacer también para la iglesia de Sta. María libros, vestiduras sacerdotales y otros ornamentos.

Ff. 61r-61v.

239

1383, junio 17. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume Mamblella, presbítero, beneficiado en Sta. Catalina de València, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en Sta. Cruz en el beneficio de Eximèn de Daroca, presbítero y racional de la misma.

F. 82v.

240

1383, junio 18. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Pere d'Abadia, canónigo de la catedral y rector de Cullera, que, con el consejo de los jurados de la villa, asigne y conceda un lugar dentro de la iglesia de dicha villa para que Guillem Guardiola, vecino de la misma, que había fundado en esa iglesia un beneficio perpetuo dotado con 300 sueldos de renta y la construcción de una capilla y altar para celebrarlo lo pueda hacer.

F. 61v.

241

1383, junio 18. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al vicario perpetuo y beneficiados de la iglesia de Sta. Catalina de Alzira que cumplan bien sus obligaciones de cantar maitines y celebrar los oficios divinos y tocar las campanas los domingos y en las festividades del Señor, de la Virgen, de los Apóstoles y de Sta. Catalina.

F. 62r.

242

1383, junio 19. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Saura, presbítero de la diócesis de Mallorca, que ha presentado letras dimisorias, la cura de almas por dos meses de la iglesia de Montcada, a instancias de Salvador Despont, notario, ciudadano de València y procurador de Jaume Dez-Canós, rector de la misma.

F. 61v.

243

1383, junio 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, manda a Francesc Malet, presbítero

de València, que pague en el plazo de 10 días a Nicolau Febrer, clérigo, la cantidad de dinero que se especifica en la letra patente que ha presentado Guerau Fuster, notario de València, procurador de dicho Nicolau. La letra, emitida por Bernat de Sant Dionís, licenciado en decretos, arcediano de Sant Fruitós y oficial de Tarragona sede vacante, el 29 de mayo de 1383 habla de una apelación presentada ante la curia metropolitana de Tarragona sobre la presentación de un beneficio instituido en Sta. Catalina de València por Salvador Rich que motivó una disputa entre Nicolau Febrer, clérigo de la capilla del rey, y Berenguer Ermengau, ciudadano y causindico de Tarragona por una parte, y Francesc Malet, presbítero de València, y Bartomeu Albanell, ciudadano y causindico de Tarragona por otra. Dicho Nicolau acusó de contumacia a Francesc Malet, notario de la curia del oficialato de Tarragona, por escrituras por el proceso y por copias hechas por Francesc. Vista dicha apelación, dicho Francesc debe pagar y restituir a Nicolau Febrer los 61 sueldos barceloneses pagados por parte de Nicolau por la contumacia de Francesc por escrituras del proceso común y por copias de dicho Francesc y 12 dineros por la letra ejecutoria y 2 florines por el salario dado al portador de la letra. El 23 de julio Guillem Terrats, nuncio de la curia, presentó a Francesc Malet la correspondiente citación.

Ff. 71v-72r.

244

1383, junio 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo Morell, presbítero de València, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en el beneficio que Pere Climent tiene en S. Andrés de València, por la que percibirá 7 libras y del resto, hasta 15 libras, las percibirá el propio beneficiado que se halla estudiando y revoca la licencia para percibir las que le había concedido a Francesc Avellà, vicario temporal de dicha iglesia.

F. 72v.

245

1383, junio 22. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Nicolau Cucó, presbítero, beneficiado en Cullera, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar misas votivas, trentenarias y aniversarios en dicha iglesia hasta 13 libras.

F. 62v.

246

1383, junio 22. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Salelles, presbítero

de Cullera, que no tiene ningún beneficio, licencia por un año desde el próximo 27 de julio para celebrar en el beneficio que Jaume Querol tiene en la iglesia de dicho lugar hasta 6 libras.

F. 62v.

247

1383, junio 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Mateu Çerola, presbítero, beneficiado en Gandia, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para cantar misas votivas, trentenarias y aniversarios en dicha iglesia hasta 100 sueldos.

F. 62v.

248

1383, junio 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan Tomàs, presbítero, beneficiado en Gandia, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para cantar misas votivas, trentenarias y aniversarios en dicha iglesia hasta 100 sueldos.

F. 63r.

249

1383, junio 26. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Plana, rector de la iglesia de Paüls, diócesis de Tortosa, la colación del beneficio instituido en el monasterio de S. Vicente, extramuros de València, per Bernat Çamora, que no tiene ninguna invocación asignada, vacante por resignación hecha por Francesc Daries, clérigo, y manda a Domingo Valls, presbítero, beneficiado en ese monasterio, que le dé posesión.

Ff. 75v-76r.

250

1383, junio 27. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Antoni Forès, presbítero de la diócesis de Tarragona, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Navarrés, a instancias de Pere Batea, rector de la misma.

F. 63r.

251

1383, junio 27. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Vicent Soler, rector de la iglesia de Planes y maestro en gramática, lógica y dogmática, licen-

cia por cuatro años para ausentarse de la misma e ir a estudiar a un estudio general y poder ejercer la cura de almas en el lugar donde se encuentre.

F. 63r.

252

1383, junio 28. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Domingo Domènech, notario, procurador de los pobres de Cristo y de otras obras pías, que de los bienes de dichos pobres pague a fray Nicolau Hospital, maestro en teología, confesor del obispo, 40 florines de oro de Aragón que le quiere dar.

Ff. 63r-v.

253

1383, junio 30. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a los regentes la cura de almas de las iglesias de la diócesis que anuncien como excomulgados a los rectores de las iglesias de Tous, Riba-roja, Madrona, Bunyol, Xella, Xulilla, Montesa, Vilafermosa, Enguera, Canet, Agres, Perputxent, Dénia, Olleria, Alfàndech, Carpesa y Finestrat por no haber pagado la última parte del subsidio de 5 sueldos por libra que tenían que haberle pagado todos los rectores y curatos de la ciudad y diócesis, a instancias de Guillem Julià, colector de dicho subsidio

F. 63v.

254

1383, julio 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Feliu, semanero de la catedral y beneficiado en S. Juan del Hospital, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en la catedral en el beneficio que Francesc Aguser, clérigo, ordenado de menores e hijo de su hermana, tiene en la capilla de S. Honorato y revoca la licencia que concedió a Llorens Escuder, rector de Garx, para que celebrara en dicho beneficio.

F. 72r.

255

1383, julio 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Cetina, presbítero de València, la colación de la vicaría de Russafa, cuya presentación pertenece al sacrista de la catedral, que es el canónigo Rodrigo Sans de Heredia, vacante por muerte de Joan de la Matxa, presbítero. Lo presenta Pere de Montfort, canónigo de la catedral y procurador del sacrista, se-

gún consta por instrumento público hecho el 29 de noviembre de 1380 por el notario público de València Pere Ramon. Manda a Antoni Hiago, presbítero, beneficiado en S. Juan de la Boatella, que le dé posesión de las dos iglesias, la de Russafa y la del Grau de la Mar, ante los testigos Jaume Borràs y Pere Peregrí, canónigos. Posteriormente, el 13 de julio Antoni Hiago le dio posesión de la vicaría de Russafa ante los testigos Joan Castelló, vecino de Catarroja, Guillem Sacristà, Guillem Mojolí y Bartomeu Crespí, habitantes en Russafa, y de la vicaría del Grau de la Mar ante los testigos Guillem Vila, presbítero, Joan Navarro, Jaume Cervera y Antoni Matoses, habitantes en dicho lugar.

Ff. 81r-v.

256

1383, julio 2. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem March, presbítero, beneficiado en Cullera, licencia para cantar misas votivas, trentenarias y aniversarios en dicha iglesia además de su beneficio hasta 10 libras.

F. 64r.

257

1383, julio 2. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Simó Abat, presbítero, beneficiado en Ontinyent, licencia para cantar misas votivas, trentenarias y aniversarios en dicha iglesia además de su beneficio hasta 15 libras.

F. 64r.

258

1383, julio 2. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica a los obispos, vicarios generales y oficiales que ha concedido a Nicolau Guerau, presbítero de la diócesis, letras dimisorias y comendaticias, y que lo admitan en sus diócesis y que pueda celebrar.

F. 64r.

259

1383, julio 3. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al regente la cura de almas de la iglesia de Vilafermosa que amoneste a Pere Latorre y Pere Garcia, albaceas de Maria Menor, esposa de Joan Yvanyes, de dicho lugar, para que destinen los bienes que dejó la difunta a redimir cautivos y alimentar a pobres, como dejó establecido en su testamento.

F 64v.

260

1383, julio 6. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Baxama, beneficiado en la iglesia de Càrcer, la cura de almas de la iglesia de Canals teniendo que celebrar tres misas a la semana por el alma del fundador de su beneficio.

Ff. 64v-65r.

261

1383, julio 6. València.

Joan Climent, clérigo beneficiado en la iglesia de S. Andrés en el beneficio instituido por Maimona Ça-Plana bajo la invocación de S. Juan Bautista y S. Juan Evangelista, presenta al obispo la resignación de su beneficio, ante Joan Roig, notario público de València, y los testigos Berenguer Vicent, canónigo y deán de la catedral, y Bernat de Carcí, licenciado en leyes y canónigo de la catedral.

F. 65v.

262

1383, julio 6. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Climent, clérigo, beneficiado en la catedral, la colación del beneficio instituido en S. Andrés por Maimona Ça-Plana bajo la invocación de S. Juan Bautista y S. Juan Evangelista, vacante por resignación hecha por Joan Climent, clérigo, con la presentación de Pere Dez-Puig, presbítero, procurador del noble Berenguer de Vilaragut, tutor de los hijos y herederos de Ramoneta, esposa del noble Joan Ximénez de Urrea, patronos del beneficio, según conta por acto público dado en València el 11 de febrero de 1378 por el notario Joan Martí, cuya procuración consta por acto público dado en el castillo de Corbera el 3 de julio del presente año por el notario Guillem Comella.

Ff. 65v-66r.

263

1383, julio 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Pau de Barbarossa, presbítero, beneficiado en la iglesia de Morvedre, licencia para ausentarse de su beneficio y residir en Almenara, diócesis de Tortosa y que busque un sustituto que atienda su beneficio.

F. 66v.

264

1383, julio 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Joan Ferrer, vicario temporal de la iglesia de Sta. Catalina de Alzira que todos los beneficiados y sustitutos de esa iglesia y de Sta. María debían pagar por una parte 25 florines de oro de Aragón y por otra parte 30 y algunos no quieren contribuir a la talla que debía recaudar Pere Mateu, vicario perpetuo de dicha iglesia, que amoneste a Pere Calp, presbítero, beneficiado y sustituto en dichas iglesias para que en el plazo de seis días pague la cantidad en la que fue tallado bajo la pena de 5 florines.

F. 66v-67r.

265

1383, julio 10. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica a los rectores y vicarios perpetuos de las iglesias de la diócesis que permitan a Joana, que fue obligada a aceptar la fe judaica y luego se reconcilió con la fe cristiana, y tiene tres hijos, pedir limosna en sus iglesias.

F. 67r.

266

1383, julio 10. València.

Antoni Mateu, vicario general concede a Pere Durà, presbítero de la diócesis de Mallorca, que presentó letras dimisorias, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Pere Amiguet tiene en la iglesia de Sollana.

Ff. 67r-v.

267

1383, julio 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, ante Lluís de Fenollosa, notario público, acepta la propuesta de permuta que presentan Pere Cetina, vicario de las iglesias de Russafà y del Grau de la Mar en la huerta de València, y Joan Sahuc, presbítero, procurador de Pere Miró, presbítero, beneficiado en S. Lorenzo de uno de los tres beneficios instituidos en el altar mayor por Martí de Tovià, caballero, que no tiene ninguna invocación, cuya procuración consta por instrumento público de 8 de mayo del presente año hecho por el notario Guillem Messeguer. Son testigos Antoni Salat, presbítero, y Guillem Messeguer, notario, ciudadano de València.

Ff. 83v-84r.

268

1383, julio 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Miró, vicario perpetuo de Russafa, la permuta de uno de los beneficios instituidos en el altar mayor de la iglesia de S. Lorenzo por Martí de Tovià, caballero, que no tiene ninguna invocación, con Pere de Cetina, vicario perpetuo de Russafa.

Ff. 84r-v.

269

1383, julio 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere de Cetina, presbítero, beneficiado en S. Lorenzo de uno de los beneficios instituidos en el altar mayor por Martí de Tovià, caballero, que no tiene ninguna invocación, la permuta de la iglesia de Russafa.

F. 85r.

270

1383, julio 11. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Antoni Godos, presbítero de Alzira, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en el beneficio instituido en la iglesia de Sta. María por Berenguer Bartomeu, bajo la invocación de S. Bartolomé por lo que percibirá 9 libras.

F. 65r.

271

1383, julio 11. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, nombra procurador suyo a Samuel d'Oriola, judío, habitante en el castillo de Garcimuñoz, revocando los nombramientos anteriores, para que reciba en su nombre los 66.666 maravedís que paga cada año como renta al rey don Juan de Castilla. Actua el notario Lluís de Fenollosa ante los testigos Martí Ximénez de Roda, caballero, mayordomo, Benditxo de Flores y Ferran Menor de Çavallos, escuderos, de casa del obispo.

Ff. 67v-68r. Valenciano.

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, pp. 68-69.

272

1383, julio 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al ministro y frailes del convento de S. Guillem extramuros de València que no admitan a enterrarse en su cementerio a todas aquellas personas que lo soliciten, pues revoca y anula el privilegio que les concedió en Puçol el 11 de junio de

este año atendiendo las razones alegadas por el cabildo de la catedral, los rectores de las iglesias de València y en concreto el de S. Salvador en cuya parroquia está el citado convento.

Ff. 69r-v.

273

1383, julio 12. València.

Jaume d' Aragó, obispo de València, manda a los rectores y vicarios perpetuos de la diócesis que hasta la fiesta de Navidad paguen a Guillem Julià, rector de Sta. Catalina, colector de la talla, que se ha estimado este año en 300 florines de oro de Aragón, 9 dineros y óbolo de los frutos de sus iglesias.

Ff. 69v-70r.

274

1383, julio 13. València.

Jaume d' Aragó, obispo de València, reconoce que debe a Arnau de Vilarnau, caballero mayor suyo y alcaide del castillo del valle de Garx, 62 florines y 3 sueldos que le faltaban del sueldo que debe cobrar por el servicio prestado yendo a Foix.

F. 68v. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 70.

275

1383, julio 13. València.

Jaume d' Aragó, obispo de València, asigna a los alamines y aljama del valle de Garx todas las rentas de dicho valle correspondientes a los años 1383, 84, 85, 86 y 87, en estimación de 3.000 sueldos por cada año, en pago de su asignación del año pasado, según carta de 23 de marzo de 1382 hecha por su escribano Lluís de Fenollosa, en la que el obispo tenía que darles cierta cantidad de dinero por algunas ventas y cargamiento de violarios y censales y por algunas pensiones anuales pagadas algunos años y por misiones hechas y en pago de dichas cantidades que pueden alcanzar la suma de 15.000 sueldos reales, considerando que han pagado a Arnau de Vilarnau, alcaide del castillo de Garx, todas las rentas de seis años que comenzaron el primero de enero de 1378 y terminarán al final del presente año

Ff. 68v-69r. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, pp. 70-71.

276

1383, julio 13. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Miquel Galindo, presbítero-

ro, beneficiado en S. Juan del Hospital, licencia por dos años para ausentarse de su beneficio y que busque un sustituto que atienda el beneficio.
F. 72v.

277

1383, julio 13. València.
Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo Navarro, presbítero, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en el beneficio que Miguel Galindo tiene en S. Juan del Hospital.
F. 73r.

278

1383, julio 13. València.
Jaume d'Aragó, obispo de València, absuelve a Joan Andreu, su camarero, y a los suyos de cualquier cuestión que se pueda suscitar por la desaparición de algunos objetos de su propiedad que faltan del primer inventario que mandó hacer el 21 de abril de 1380, escrito por Tomàs de Castelló, presbítero, en presencia de Berenguer Oller, escribano de ración, y de Francesc Maça, su capellán mayor, de ropas, joyas, libros, arneses y arreos y cosas de su persona, su cámara y su estudio que se encuentran dentro del palacio de València, que ha mandado romper, y que ahora ha mandado hacer otro.
Ff. 112v-113r. Valenciano.
Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, pp. 71-72.

279

1383, julio 15. València.
Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Renart, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar en València o en su huerta misas votivas, trentenarias y aniversarios hasta 25 libras.
F. 70r.

280

1383, [julio 15]. València.
Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume Castellà, caballero, señor de Segart, licencia para tener altar portátil y oír misa en su casa.
F. 70r.

281

1383, julio 15. València.
Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume Mateu, presbí-

tero, beneficiado en la iglesia de S. Pedro de Xàtiva, licencia por dos años para ausentarse de su beneficio, ya que es capellán, doméstico y familiar de la esposa del marqués de Villena, durante los cuales podrá percibir íntegramente los frutos de su beneficio.

F. 74v.

282

1383, julio 16. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Pastor y Antoni Mas, presbíteros, beneficiados en la iglesia mayor de Morvedre, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar como sustitutos, seis meses cada uno, en el beneficio que Pere Pau de Barbarossa tiene en dicha iglesia, ausente por residir en Almenara, diócesis de Tortosa.

F. 72v.

283

1383, julio 17. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Martí Comella, presbítero de Sueca, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en la iglesia de dicho lugar en el beneficio de Bartomeu Ferri, clérigo, ordenado de menores, por lo que percibirá 12 libras y además podrá cantar misas votivas, trentenarias, aniversarios y otros oficios hasta 8 libras.

F. 70v.

284

1383, julio 17. València.

Antoni Mateu, vicario general, manada a los regentes la cura de almas de la diócesis que anuncien como excomulgado a Pere Goçalbo, vecino de València, por no haberle entregado 80 sueldos que poseía como albacea de Caterina, esposa de Guillem Compte, habitante en el Grau de la Mar, a los que estaba obligado en una plazo de tiempo que ya ha expirado bajo pena del tercio, según consta en el libro de la curia del obispo.

Ff. 70v-71r.

285

1383, julio 18. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Macià Croanyes, presbítero, beneficiado en la iglesia de Cullera, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Pere Carcassona tiene en dicha iglesia, por lo que percibirá 12 libras y además podrá cantar misas votivas, trentenarias, aniversarios y otros oficios hasta 8 libras.

F. 71r.

286

1383, julio 20. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Pere Dez-Blada, procurador de los mayores de la cofradía de San Juan de Puçol, que les restituya 20 libras que les había retenido indebidamente.

Ff. 71r-v. Valenciano

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 72.

287

1383, julio 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Climent, clérigo, beneficiado en S. Andrés, que no tiene dinero para costearse los estudios, licencia por dos años para deducir 8 libras cada año de la renta de su beneficio y destinarlas a ese fin y las restantes para el sustituto que atiende su beneficio.

F. 72r.

288

1383, julio 20. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Guillem Julià, su procurador general, que pague a Guillem de Lunat, de la casa del obispo, 15 libras para que su esposa Margarida, que había sido camarera de la madre del obispo, se pueda comprar unos vestidos, cosa que ya había ordenado que lo hiciera Pere Bordet, rector de Alcoi y despensero del obispo, en una letra del 27 de febrero de 1377. La cantidad a pagar proviene de lo recaudado de las aljamas del valle de Olocau por razón de los diezmos de dicho valle, como consta en una letra del 17 de junio de 1379.

Ff. 74r-v. Valenciano.

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 73.

289

1383, [julio 27.] València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, recibe a Muça Faquim, judío, mercader de Menorca, como familiar y doméstico suyo, ya que le ha prestado muchos servicios.

F. 76r.

290

1383, julio 27. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Mateu Bordell, clérigo de la diócesis de Tortosa, la colación de dos capellanías instituidas por Martí de Cecilia y su esposa Madona, en la iglesia del monasterio de S.

Vicente, extramuros de València, bajo la invocación del Espíritu Santo, vacante por muerte de Vicent Vallseguer, presbítero, con la presentación de fray Bernat Celom, mayoral de Quart, síndico y procurador de fray Guillem, abad del monasterio de Poblet, al que pertenece el derecho de patronato, según consta por instrumento público dado en el monasterio de Poblet el 29 de mayo de 1380 por el notario Pere “Raditoris”, de Montblanc, y manda a Domingo Valls, presbítero, beneficiado en ese monasterio que le dé posesión.

Ff. 76r-v.

291

1383, julio 30. València.

Jaume d’Aragó, obispo de València, concede a Pere Marrades licencia para enterrar a Eulàlia, esposa de Lleonard Marrades, que instituyó un aniversario de 10 sueldos en la capilla de S. Miguel de la iglesia de S. Martín, que ha fallecido en este día, y que pueda cubrir su cuerpo con un paño de seda.

F. 74v.

292

1383, agosto 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Romeu Sanches, presbítero, beneficiado en la iglesia de Xiva, la cura de almas por un año de dicha iglesia, en sustitución de Bernat Canterelles, rector.

F. 75r y 76v.

293

1383, agosto 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Pons, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, licencia por un año para celebrar misas votivas, trentenarias y aniversarios en la iglesia y castillo de Xiva hasta 27 libras.

F. 76v.

294

1383, agosto 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Dez-Puig, presbítero, beneficiado en la catedral, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar misas votivas, trentenarias y aniversarios en cualquier iglesia de València hasta 6 libras reales.

F. 82r.

295

1383, agosto 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Garcia de Pisa, Nadal d'Orta y Bernat Olzina, presbíteros, beneficiados de S. Esteban, la cura de almas por un año de dicha iglesia a instancias de Pere Roschealla, rector, y que puedan seguir atendiendo sus beneficios.

F. 82r.

296

1383, agosto 4. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica a los rectores, vicarios y beneficiados de la diócesis que, estando vacante la parroquia de Xàbia por muerte de Ramon Conillada, concede la colación de la misma a Berenguer Oller, presbítero, familiar y doméstico suyo.

F. 77v.

297

1383, agosto 4. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Oller, presbítero, doméstico y familiar suyo, la colación de la iglesia parroquial de Xàbia, vacante por muerte de Ramon Conillada, y le dispensa de servir el beneficio que tiene en la catedral junto con otros tres, uno en S. Salvador y dos extramuros de la ciudad de Tortosa.

F. 78r.

298

1383, agosto 4. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Tomàs Castelló, doméstico y familiar suyo, la colación de la iglesia parroquial de la Pobla de Rugat alias d'en Bellvís, que ha dejado vacante Berenguer Oller, rector de la iglesia de Xàbia, y le concede licencia para mantener el beneficio de la catedral y otro que tiene en Sta. Catalina.

F. 77v-78r.

299

1383, [agosto 4.] València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Romeu Dez-Graus, licenciado en decretos y beneficiado en S. Juan del Hospital, licencia para ausentarse para ir a estudiar al estudio general de Bolonia.

F. 79r.

300

1383, agosto 5. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Berenguer Ramon, rector de Benigànim y procurador de los pobres de Cristo, que pague 10 sueldos a Pere Daries, converso, para que pueda satisfacer una cantidad ya que estaba difamado de haber dado muerte a un cautivo.

F. 88r. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, pp. 73-74.

301

1383, agosto 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Joan, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, la cura de almas hasta el próximo mes de enero de la Pobra de Rugat alias d'en Bellvís, a instancias de Tomàs Castelló, rector, y que busque un sustituto que atienda su beneficio.

F. 82r.

302

1383, agosto 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Nicolau Carbonell, presbítero, beneficiado en la iglesia Xàbia en el beneficio instituido por Giner de Bages bajo la invocación de S. Bartolomé, la permuta de su beneficio con el que tiene Daniel Carbonell, clérigo tonsurado, en la iglesia de S. Martín de València, instituido por Ramon Mestre, que presenta su procurador Andreu Marqués, presbítero de València, según consta por instrumento público dado en València el 5 de septiembre de 1380 por el notario Pere Ramon.

Ff. 86r-v.

303

1383, agosto 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Daniel Carbonell clérigo tonsurado, beneficiado en la iglesia de S. Martín de València, en el beneficio instituido por Ramon Mestre, la permuta de su beneficio con Nicolau Carbonell, presbítero, beneficiado en la iglesia Xàbia en el beneficio instituido por Giner de Bages bajo la invocación de S. Bartolomé.

Ff. 86v-87r.

304

1383, agosto 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Dez-Puig, presbítero, beneficiado en la catedral, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia

para celebrar misas votivas, trentenarias y aniversarios en la catedral hasta 6 libras reales además de las rentas de su beneficio.

F. 80r.

305

1383, [agosto 10.] València.

Antoni Mateu, vicario general, comunica al regente la cura de almas de Alaquàs que ha concedido prórroga de un año a los jurados del lugar para que manden hacer un oficiario santoral y dominical de nota, un evangelionario y un epistolario que tenían que haber hecho para la fiesta de la Virgen de Agosto.

F. 80 r.

306

1383, agosto 11. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica al rector de la iglesia de S. Martín que ha concedido licencia a Pere Marrades, ciudadano de València, que instituyó un beneficio en dicha iglesia bajo la invocación de S. Miguel Arcángel donde desea ser enterrado él y sus descendientes, para enterrar en esa capilla a Vicenta, esposa de Leonard Marrades, ciudadano, que ha fallecido hoy.

F. 115r y 115v-116r.

307

1383, agosto 12. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Berenguer Oller, escribano de ración del obispo y rector de Xàbia, que pague 15 florines de oro de Aragón a Bernat Bordet, de su casa, de los 30 florines que ha de cobrar de Andreu Salvador, notario de València, por tener vacante un beneficio que su hijo Andreu tiene en la iglesia de Lliria.

F. 88v. Valenciano.

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 74.

308

1383, agosto 17. València.

Francesc Ferrer, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva en el beneficio instituido por Joan Sanchis bajo la invocación de Sta. Catalina, renuncia a su beneficio ante Antoni Mateu, vicario general, y los testigos Francesc Cidia, notario, y Guillem Amalrich, mercader, ciudadanos de València.

F. 80r.

309

1383, agosto 17. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Ferrer, presbítero, la colación de una de las dos capellanías perpetuas que Bartomeu Serra, menor, cajero y ciudadano de València instituyó en la iglesia de S. Bartolomé, según consta en su último testamento hecho el 15 de abril de 1375 por el notario de València Ramon Pons, vacante por muerte de Francesc Mas, clérigo, con la presentación de Guillem Serra, ciudadano de València, hermano y heredero del instituidor y patrono de dichas capellanías, y manda a Pere d'Alcalà, presbítero, beneficiado en dicha iglesia, que le dé posesión.

F. 80v.

310

1383, agosto 18. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Salvador Dalena, juez delegado por la corte de la villa de Xulilla que haga cumplir la sentencia promulgada por Joan de Vilarnuja, justicia, con el consejo de Ramon Tolsà, en el pleito existente entre Preciosa, judía de Lliria, y Bernat Tomàs, Esteve Martí, Margarida, esposa de Pere Giner, y Gil de Vayllacroig, vecinos de dicha villa, por cierta cantidad que éstos le debían a ella.

F. 87v. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, pp. 74-75.

311

1383, agosto 18. València.

Antoni Mateu, vicario general, estando ausente el obispo, concede licencia a Francesca, esposa de Martí Fuster, ciudadano de València, para enterrar a su esposo, que ha fallecido hoy, en la iglesia de Sta. Catalina ante el altar de S. Andrés, mandado construir por su abuelo Guillem Carbonell que instituyó y dotó un beneficio perpetuo de 15 libras y allí está ya enterrada Caterina, hija de Francesca. A su vez, su esposo dejó estipulado en su último testamento la institución y dotación en dicha iglesia de un aniversario perpetuo de 20 sueldos. De todo ello el notario Lluís de Fenollosa redacta instrumento público ante los testigos Lleonard Marrades y Guillem Caner, mercaderes y ciudadanos de València, y Pere Pellicer, rector de Bèlgida.

Ff. 120r-v.

312

1383, agosto 18. València.

Llorens Dez-Fraus, presbítero, menor, beneficiado en la iglesia de Dènia, ante el vicario general, instituye un beneficio en la iglesia de S.

Andrés de València y que se celebren misas por su alma y las de sus parientes en el altar mayor, dotado con 300 sueldos censales y un aniversario de 15 sueldos. El vicario general admite y aprueba la institución y le concede licencia para poder ser enterrado en dicha iglesia y poner su lápida y también su abuelo y hermanas, y trasladar los restos de otros ascendientes y parientes, de todo lo cual el notario Lluís Fenollosa redacta instrumento público ante los testigos Antoni Salat, presbítero y beneficiado en S. Lorenzo, y Joan Roig, notario y ciudadano de València.

Ff. 120-121v.

313

1383, agosto 21. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Franch, rector de Pego, licencia por un año para ausentarse y que pueda arrendar la rectoría.

Ff. 82v-83r.

314

1383, agosto 21. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Ramon de Bellvís, rector de Foios, doméstico y familiar suyo, la colación del beneficio instituido en la catedral por Bernat de Amaldà, ciudadano de València, que no tiene ninguna invocación, vacante por muerte de Ramon Conillada, presbítero, y manda a Bartomeu Ferrer, presbítero, beneficiado en la catedral, que le dé posesión.

Ff. 79v y 119r-v.

315

1383, agosto 24. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Dez-Puig, presbítero, beneficiado en la catedral, doméstico y familiar del obispo, la colación de la iglesia de Polop, vacante por muerte de Jaume Esteve.

Ff. 85v-86r.

316

1383, agosto 25. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Nicolau Marull, clérigo tonsurado, hijo de Joan Marull, de Xàtiva, la colación del beneficio instituido por Margarida, esposa de Mateu Llorens, en la iglesia de Sta. Tecla, bajo la invocación de S. Guillem y Sta. Catalina, según dejó estipulado en su último testamento hecho ante el notario Francesc Amalrich, con la presentación de Ramon Ces-Olles, presbítero de València, procurador de Antoni d'Avinyó, ciudadano de Xàtiva, heredero universal de dicha

instituidora y patrono del beneficio, cuya procuración consta por instrumento público hecho en Xàtiva el 2 del presente mes.

F. 116v.

317

1383, agosto 27. València.

Llorens Soler, congreiro de València, pide licencia al obispo para hacer una sepultura en la iglesia de Sta. Catalina de València donde ha fundado un aniversario perpetuo de 10 sueldos sueldos para que se celebrara después de su muerte y poder ser enterrado él y sus descendientes y se obliga a ello ante el notario Lluís de Fenollosa y los testigos Vidal de Blanes, caballero, habitante en València, y Pere Bordet, rector de Alcoi.

Ff. 111r-v.

318

1383, agosto 27. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Llorens Soler, congreiro de València, que ha dejado 20 florines de oro a la fábrica de la iglesia de Sta. Catalina de València y además prometió y se obligó ante él y su notario a instituir un aniversario perpetuo de 10 sueldos para que se celebrara después de su muerte, de todo lo cual se hizo instrumento público, licencia para poder ser enterrado en ella él y sus descendientes.

F. 111v-112r.

319

1383, septiembre 3. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica a los rectores de Gandia y de Bèlgida que Guillem de Bellvís y Francesca, hija de Lluís de Calatayud, caballero, desean contraer matrimonio y celebrar la misa nupcial en su casa, para lo que tienen licencia.

F. 82v.

320

1383, septiembre 3. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Salvador de Cervera, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, licencia por dos años para ausentarse e ir en peregrinación a Montserrat y al Santo Sepulcro de Jerusalén o a cualquier otro lugar santo ultramarino, y que ponga un sustituto que atienda su beneficio.

F. 82v.

321

1383, septiembre 7. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Restany, presbítero de València que no tiene ningún beneficio, licencia para celebrar misas votivas, trentenarias y aniversarios en la iglesia de S. Nicolás hasta 25 libras.

F. 87v.

322

1383, septiembre 9. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere de Vilafranca, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Salvador de Cervera, presbítero, tiene en la iglesia de S. Andrés.

F. 83r.

323

1383, septiembre 11. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo Liminyana, presbítero, beneficiado en la iglesia de Lliria, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar dos misas a la semana en el beneficio instituido en la Pobla de Benaguazil por Francesc Oriol del que es beneficiado Guillem Julià, clérigo, ordenado de menores, por el que percibirá 12 libras además de su beneficio.

F. 83r.

324

1383, septiembre 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Salvador Gombau, presbítero de València, que no tiene ningún beneficio, licencia por un año para celebrar misas votivas, trentenarios y aniversarios en València hasta 30 libras.

F. 102r.

325

1383, septiembre 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Berenguer Ramon, rector de Benigànim, Domingo Domènech y Gonçal de Blanes, ciudadanos de València y procuradores de los pobres de Cristo, que paguen a Guillem Bellet, escudero de Pere d'Aragó, mayordomo del obispo, 50 libras en ayuda de su matrimonio.

F. 89r. Valenciano.

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 75.

326

1383, septiembre 15. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al regente la cura de almas de la iglesia mayor de Xàtiva que amoneste públicamente a todos los fieles que compran la carne que matan los judíos en sus carnicerías, que llaman "casserias", para que no lo hagan bajo pena de excomuni3n.

F. 89r.

327

1383, septiembre 19. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede un privilegio de indulgencias por un a3o al hospital de S. Félix de Girona que ha enviado a pedir limosna a Alfons Pereç, clérigo.

F. 88v.

328

1383, septiembre 19. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Jullach, rector de la iglesia de Albalat, la permuta de su rectoría con Bernat Franch, rector de Pego, que ha solicitado su procurador Bernat Mateu, presbítero, beneficiado en S. Juan de la Boatella, según consta por instrumento público dado en Sueca el 7 de septiembre pasado por el notario Vicent Benet.

Ff. 90r-v.

329

1383, septiembre 22. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Bramon, rector de Llutxent, licencia para ausentarse por tres años a partir del próximo primero de febrero y que pueda arrendar su rectoría.¹⁰⁹

F. 89v.

330

1383, septiembre 22. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Jaume de Reus, presbítero, beneficiado en la iglesia de Llutxent, la cura de almas de dicha iglesia por tres años a partir del próximo primero de febrero, a instancias de Pere Bramon.¹¹⁰

F. 89v.

109. El asiento está anulado mediante una línea quebrada y al margen dice *Non exivit*.

110. El asiento está anulado mediante una línea quebrada y al margen dice *Non exivit*.

331

1383, septiembre 24. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica al regente la cura de almas de la iglesia mayor de Xàtiva que ha concedido a Joan Cuch y Pereta, hija de Berenguer de Vallflor, habitantes en dicha ciudad, licencia para contraer matrimonio y celebrar la misa nupcial en su casa.

Ff. 89v-90r.

332

1383, septiembre 25. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Pasqual, presbítero, beneficiado en la iglesia de Lliria, licencia para cantar misas votivas en dicha iglesia hasta 100 sueldos además de su beneficio.

F. 88v.

333

1383, septiembre 25. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Huguet, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, licencia por un año para cantar misas votivas y otras hasta 100 sueldos además de su beneficio.

F. 90v.

334

1383, septiembre 25. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al regente la cura de almas de la iglesia de Pego que absuelva a Bartomeu Puig, justicia de dicho lugar, de la excomunió en que habia incurrido, pues, violando la inmunidad eclesiástica, sacó de esa iglesia a un hombre que se había refugiado en ella, y en día de domingo, mientras se celebra la misa mayor, tiene que estar ante la puerta vestido con hopalanda y capucha teniendo un cirio de media libra en la mano desde el principio de la misa hasta el ofertorio y mientras se canta el ofertorio entrará en la iglesia y ofrecerá el cirio al sacerdote que celebre la misa.

F. 91v.

335

1383, septiembre 25. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al regente la cura de almas de la iglesia de Penàguila que las proclamas matrimoniales de Ramon Fenollar e Isabel, hija de Antoni Clariana, de Alzira, no las haga en la iglesia sino ante los amigos y parientes cuando se celebra la misa nupcial.

F. 91v.

336

1383, septiembre 25. València.

Fray Vicent Marrades, guardián del convento de los frailes menores de València, comparece ante Jaume d'Aragó, obispo de València, y presenta una escritura que lee Joan Roig, notario público, en la que propone que Guillem de Pratboí, que fue ciudadano de València, en su último testamento instituyó una capellanía perpetua en la iglesia de Sta. Catalina bajo la invocación de S. Blas, cuyo derecho de patronato lo tendría el guardián de dicho convento, que debería presentar un clérigo de la familia del instituidor cuando estuviera vacante la capellanía. Ahora está vacante por muerte de Francesc Conill, presbítero, beneficiado en la misma, y como Rafel Ça-Vila, clérigo simple tonsurado sea de la familia, lo presenta al obispo que acepta, ante los testigos Martí Ximénez de Roda, caballero, mayordomo, y Francesc March, clérigo, licenciado en leyes, doméstico y familiar del obispo. Al día siguiente se presenta ante el obispo Andreu Ça-Vila, ciudadano de València y procurador de Rafael Ça-Vila, que le acepta la presentación y al dicho Andreu se le concede instrumento público de este acto ante los testigos Pere d'Aragó y Vicent Cedrelles, habitantes en València.

Ff. 92v-93r.

337

1383, septiembre 26. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Rafael Ça-Vila, clérigo tonsurado, hijo de Andreu Ça-Vila, ciudadano de València, la colación del beneficio instituido en la iglesia de Sta. Catalina bajo la invocación de S. Blas, vacante por muerte de Francesc Conill, presbítero, cuyo derecho de patronato corresponde al guardián del convento de frailes menores de València.

Ff. 93r-v.

338

1383, septiembre 26. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda al oficial de Xàtiva, ante la petición formulada por los jurados y el síndico de dicha ciudad, que amoneste públicamente a todos los cristianos vecinos de la misma para que no compren ni coman carne de las carnicerías de los judíos bajo la pena de excomunión, según la letra dada por el obispo el 15 de septiembre pasado. Pero ante ciertas ordenaciones y alegaciones que le ha presentado Francesc de Mora, baile real en esa ciudad, que están en contra de las ordenaciones episcopales, el obispo revoca el mandato que emitió y permite a los cristianos comprar y comer carne de las carnicerías de los judíos sin pena alguna.

Ff. 94r-v.

203

339

1383, septiembre 29. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Jullach, rector de Albalat de la Ribera, licencia para permutar su rectoría con Bernat Franch, rector de Pego, que han resignado las mismas, el segundo por medio del procurador Bernat Mateu, presbítero, beneficiado en S. Juan de la Boatella, según consta por instrumento público dado en Sueca el 17 del presente mes por el notario Vicent Benet. El obispo admite que Joan Martínez d'Oblites, presbítero, beneficiado en Sta. Catalina de Alzira, sea sustituto del procurador de Pedro, cardenal obispo Portuense, llamado de Florencia, arcediano de Alzira en la catedral de València, al que pertenece el derecho de presentación de la iglesia de Albalat, cuya sustitución fue hecha por Miquel de Cervera, porcionero de la iglesia de Montalbà, diócesis de Zaragoza, como procurador y vicario de dicho cardenal, según consta por instrumento público dado en Alzira el 19 de agosto de 1382 por el notario Miquel Venrell.

Ff. 90r-v.

340

1383, septiembre 29. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bernat Franch, la colación de la rectoría de Albalat de la Ribera, que ha obtenido mediante permuta con Pere Jullach, rector de Pego.

Ff. 90v-91r.

341

1383, octubre 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Arnau Berenguer, presbítero de la diócesis de Lleida, que ha presentado letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Montcada, a instancias de Jaume Canós, licenciado en leyes y rector de la misma.

F. 96r.

342

1383, octubre 1. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Bernat Punyet, presbítero, beneficiado en la catedral, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Bernat de Copons, ausente, tiene en la misma, hasta la suma de 100 sueldos además de su beneficio, a instancias de Pere de Copons, ciudadano de València, padre y procurador de dicho Pere.¹¹¹

F. 96r.

111. El asiento está anulado mediante una línea ondulada.

343

1383, octubre 5. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Asensi Adrià, labrador de la masía del obispo llamada de Les Donzelles, que entregue a Bartomeu Sanxer de Torres, de la casa de obispo, los restos de la cosecha de los años 1379 hasta 1382.

F. 93v. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 75

344

1383, octubre 6. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica al justicia y jurados de la villa de Dénia que como le ha llegado noticia de que Ramon Dez-Quer, rector de dicha iglesia ha fallecido, designa a Pere d'Orriols, despensero del marqués de Villena y su procurador, como nuevo rector. Pero Ramon Porter, mercader y ciudadano de València, procurador de Ramon Dez-Quer le hace saber que todavía vive y está bien, por lo que el nombramiento que había hecho no tiene ningún efecto y lo anula.

Ff. 91v-92r.

345

1383, octubre 6. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Malasanch, presbítero, beneficiado en el monasterio de les Magdalenes de València cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Pere Cetina, presbítero, ausente, tiene en la iglesia de S. Lorenzo además de su beneficio.¹¹²

F. 94v.

346

1383, octubre 6. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere de Vilafranca, presbítero, que obtiene uno de los subdiaconados de la catedral, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Pere Çatina, presbítero, ausente, tiene en la iglesia de S. Lorenzo además de su beneficio.¹¹³

F. 95r.

112. El asiento está anulado mediante una línea quebrada y al margen dice *Non venit ad effectum quia beneficiatus venit personaliter paulo post confeccionem presentis ad serviendum.*

113. El asiento está anulado mediante una línea ondulada y al margen dice *Non venit ad effectum ratione predicta.*

347

1383, octubre 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan López de Pomar, presbítero, beneficiado en Sta. Catalina de Alzira, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en dicha villa misas votivas y otras hasta 10 libras además de su beneficio.

F. 94v.

348

1383, octubre 7. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Morans, presbítero, doméstico y familiar suyo, la colación del beneficio instituido en S. Juan del Hospital bajo la invocación de la Sma. Trinidad, por Teresa, esposa de Antoni de Bonstany, ciudadano de València, vacante desde hace tiempo y cuyo derecho de presentación le fue devuelto al obispo, y manda a Pere Clariana, rector de Penàguila, que le dé posesión.

F. 109r.

349

1383, octubre 10. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Antoni Dez-Coll, clérigo tonsurado, hijo de Guillem Dez-Coll, vecino de Albaida, la colación del beneficio instituido en la iglesia de dicha villa por Guillem Escrivà, que fue rector de la misma, bajo la invocación de S. Juan Bautista, vacante por muerte de Joan Martínez, presbítero, con la presentación del dicho Guillem Dez-Coll, Ferran Signes, Pere Dez-Coll y Berenguer Dez-Coll, vecinos de la villa, y Domenja, esposa de Joan Riera, de la Olleria, y Bartomeua, esposa de Llorens Aparici, ciudadano de Xàtiva, y Elicsén, esposa de Esteve Tortosa, de Agullent, a los que corresponde el derecho de patronato y presentación de ese beneficio, según consta en el testamento de dicho instituidor. Y aunque Arnau Borniço, clérigo tonsurado, se opone a esa presentación por ser el pariente más cercano al instituidor, dos sentencias dan la razón al dicho Antonio Dez-Coll, al que el obispo manda que con el tiempo reciba las órdenes menores y mayores y pueda servir el beneficio; mientras tanto puede vender el beneficio a alguien que lo atienda.

Ff. 95r-v.

350

1383, octubre 10. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Antoni Dez-Coll, clérigo, beneficiado en la iglesia de Albaida, que no puede costearse los

estudios que está realizando, licencia por dos años para percibir la mitad de los frutos de su beneficio aunque esté ausente por causa de los estudios, y que busque un sustituto idóneo que lo atienda.

F. 95v.

351

1383, octubre 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica al vicario perpetuo y a los beneficiados de la iglesia de Lliria que ha aceptado la presentación hecha por Berenguer Martorell, notario de dicha villa, de su hijo Joan Martorell, clérigo tonsurado, para el beneficio instituido en esa iglesia por Climent Navarro bajo la invocación de S. Bartolomé, vacante por muerte de Bernat Pasqual alias Compte, presbítero.

Ff. 96r-v.

352

1383, octubre 14. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan Martorell, clérigo tonsurado, la colación del beneficio instituido en la iglesia de Lliria por Climent Navarro bajo la invocación de S. Bartolomé, vacante por muerte de Bernat Pasqual alias Compte, presbítero.

Ff. 96v-97r.

353

1383, octubre 15. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Ramon Gorda, presbítero, beneficiado en el hospital d'en Bellvis extramuros de València, licencia por cuatro años para tener a su hijo ilegítimo, Bartomeu, a su servicio en casa o en la iglesia y que le instruya en letras.

F. 97v.

354

1383, octubre 16. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Theses, presbítero de la diócesis de Barcelona, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Polop, a instancias de Berenguer Dez-Puig, presbítero, rector de la misma.

F. 97v.

355

1383, octubre 17. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Francesc Maçana, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, la cura de almas por un

año de la iglesia de Benigànim, a instancias de Berenguer Ramon, rector de la misma, y que busque un sustituto que atienda su beneficio.

F. 97v.

356

1383, octubre 19. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Antoni Forés, presbítero, vicario temporal y arrendador de la iglesia de Navarrés, que pueda celebrar en la casa de Pasqual Maçana, caballero, señor de Bolbaite, de la parroquia de Xella, ya que éste se lo había pedido.

F. 98r.

357

1383, octubre 21. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Joan Valle, presbítero, beneficiado en la iglesia de Lliria, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar, junto con su beneficio, en el beneficio que Domingo de Gerp, clérigo ordenado de menores, tiene en dicha iglesia, por el que percibirá 7 libras, ya que el resto de las rentas de ese beneficio las percibe Domingo que está ausente por causa de sus estudios con licencia del obispo.

F. 98r.

358

1383, octubre 24. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, encarga a Pere d'Abadia, canónigo de la catedral, que firme en su lugar el instrumento público en el que, junto con el cabildo, concede la escribanía de su lugar de Puçol a Adó de Viana, vecino de ese lugar, que estaba vacante por muerte de Guillem Piquer, notario.

Ff. 98r-v.

359

1383, octubre 27. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede un privilegio de indulgencias por un año al hospital de Sta. Lucía de Alzira que ha enviado a Pere Polo, nuncio del mismo a pedir limosna.

F. 98v.

360

1383, octubre 28. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Pere Clariana, rector de Penáguila, y a Simó Vallfogona, presbítero, beneficiado en la catedral,

que den posesión a Pere Morans, presbítero, subscribano de ración de la curia, a quien ha concedido la cura de almas de la iglesia de Torís, vacante por muerte de Jaume Marqués, rector.

Ff. 99v-100r.

361

1383, octubre 28. Puçol.

Jaume d' Aragó, obispo de València, concede a Pere Morans, presbítero, domestico y familiar suyo, la cura de almas de la iglesia de Torís, vacante por muerte de Jaume Marqués, rector.

Ff. 100r-v.

362

1383, octubre 29. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Ribera, presbítero, que no tiene ningún beneficio, la cura de almas por un año de la iglesia de Sto. Tomás, a instancias de Francesc Maça, vicario perpetuo de la misma.

F. 98v.

363

1383, octubre 31. Puçol.

Jaume d' Aragó, obispo de València, declara que, según se aprobó en el sínodo pasado, con el pretexto de la concesión graciosa que hizo al cabildo de la catedral de obtener media décima de lo que se ingresara por las ayudas a las obras del campanario, se ordenó que cada canónigo prebendado debía pagar durante un año, comenzando el pasado primero de mayo, al fabriquero media décima en dos términos, según la décima en que cada uno hubiera sido tasado, pero como había duda sobre lo que debía pagar cada uno, declara que los canónigos paguen según su prebenda que, como está establecido por la Cámara Apostólica, se acostumbra pagar 11 libras, 16 sueldos, 8 dineros.

Ff. 98v-99r.

364

1383, noviembre 6. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Barrera, presbítero, beneficiado en la catedral y en S. Juan del Hospital, licencia para que desde hoy hasta la fiesta de Navidad pueda residir en Alberic, en la casa de Elicsén de Romaní, esposa del noble Eximén Pere d' Arenós, y allí celebrar sus dos beneficios.

F. 99r.

365

1383, noviembre 9. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Salvador Navarro, hijo de Pasqual Navarro, de Lliria, licencia para recibir la tonsura de manos de cualquier obispo.

F. 99r.

366

1383, noviembre 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, a instancias de Bernat Felip, semanero de la catedral, procurador de Francesc Aguer, clérigo, beneficiado en el beneficio instituido en la misma por Guillem Daví, canónigo y paborde que fue de la catedral, bajo la invocación de S. Honorato, cita a Bernat Dez-Puig, patrono de dicho beneficio, para que en el plazo de un mes se presente en el mismo, y que esta citación se cuelgue en la puerta mayor de la catedral a la vista de todos. Ese mismo día Joan Roig, notario público, puso la citación en la dicha puerta ante los testigos Jaume d'Èpila, presbítero, y Guillem Romaguera, beneficiados en la catedral.

Ff. 99r-v.

367

1383, noviembre 11. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Felip Martí, presbítero, beneficiado en la iglesia mayor de Xàtiva, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Pons Ça-Vila, clérigo, ordenado de menores, tiene en dicha iglesia, hasta 100 sueldos además de su beneficio.

F. 99v.

368

1383, noviembre 14. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Llorens Gonçal, presbítero, beneficiado en la iglesia de Oliva, licencia por un año para cantar misas votivas y otras en dicha iglesia hasta 100 sueldos además de su beneficio.

F. 99v.

369

1383, noviembre 16. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pasqual de Santa Creu, presbítero, beneficiado en la iglesia de S. Juan del Mercado, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar misas y otros

oficios divinos en dicha iglesia o en otra de València como sustituto hasta 15 libras.

F. 104v.

370

1383, noviembre 18. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Bonanç, presbítero, beneficiado en la iglesia de S. Juan del Mercado, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia por un año para celebrar como sustituto misas votivas y otras en el monasterio de la Saydia hasta 10 libras además de su beneficio.

F. 100v.

371

1383, noviembre 18. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica a Martí Fuster, ciudadano de València, albacea de Arnau Ça-Franquea, que fue rector de Sta. Catalina, que debido a su negligencia en cumplir la última voluntad del testador nombra como albacea a Berenguer Ramon, rector de la iglesia de Benigànim, y le manda que en el plazo de 15 días dé cuenta de su administración a Berenguer Oller, escribano de ración de su casa.

F. 101r.

372

1383, noviembre 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, revoca la licencia concedida por el vicario general Antoni Mateu el pasado mes de julio a Francesc Baxama, presbítero, beneficiado en la iglesia de Càrcer, para poder regir la cura de almas de la iglesia de Canals, celebrar su beneficio y percibir los frutos del mismo, porque, según le han dicho los patronos del beneficio, está ausente de Canals y no lo atiende. Le manda que en el plazo de 15 días vuelva a su beneficio y da licencia a Jaume Collbató, rector de Càrcer y patrono de su beneficio, para que transcurridos los 15 días y no habiéndose presentado haga servir el beneficio por presbíteros de Càrcer y les pague de los frutos del mismo.

F. 101v.

373

1383, noviembre 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillem Barea, clérigo tonsurado de Silla, la colación del beneficio instituido en el castillo de Rebollet, de la parroquia de Oliva, por Ramón de Boxadors, señor de dicho castillo y baronía y honor de Rebollet, bajo la invocación de Sta.

María, vacante desde hace tiempo, cuyo derecho de presentación pasó al obispo.

Ff. 121v-122r.

374

1383, noviembre 27. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Caterina, esposa de Francesc Munyós, habitante en València, licencia para tener altar portátil y oír misa en su casa.

F. 101v.

375

1383, noviembre 28. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede un privilegio de indulgencias por un año al hospital de Santa Bàrbara de Pruneres que ha enviado a Francesc Dez-Pla, nuncio y procurador del mismo a pedir limosna.

F. 102r.

376

1383, diciembre 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Mateu Agramunt, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, licencia por un año para celebrar en el beneficio que Pere Dez-Puig, presbítero, ausente, tiene en la iglesia de Pego y percibir todos los frutos y rentas del mismo.

F. 102r.

377

1383, diciembre 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Serra, presbítero, beneficiado en S. Juan del Mercado, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia hasta la próxima fiesta de Pascua de Resurrección para celebrar en el beneficio que Antoni Botí, diácono, tiene en dicha iglesia bajo la invocación de S. Mateo

F. 108r.

378

1383, diciembre 1. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Fenollosa, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, licencia por un año para celebrar en el beneficio que tiene Guillem Bonvehí, presbítero, en la iglesia de Sta. Cruz, hasta 25 libras.

F. 108v.

379

1383, diciembre 2. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Tomàs de Cartallo, presbítero de la diócesis de Tarragona, que presentó letras dimisorias, la cura de almas por un año de la iglesia de Morvedre por lo que percibirá 10 libras.

Ff. 102r-v.

380

1383, diciembre 2. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Pere d'Arenys, presbítero, vicario perpetuo de la iglesia de S. Pedro de Xàtiva, que está ausente de su beneficio, según la querella presentada por Guillem Vidal, presbítero de dicha ciudad, estando también ausente su sustituto Pere Polo, presbítero, y que al menos sea éste el que sirva el beneficio.

Ff. 105v-106r.

381

1383, diciembre 3. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Jaume Agustí, presbítero, beneficiado en S. Juan de la Boatella o del Mercado en el beneficio instituido por Miquel de Palomar, ciudadano de València, bajo la invocación de S. Lorenzo y S. Blas, licencia para permutar su beneficio con Antoni Botí, diácono, beneficiado en la misma iglesia en el beneficio instituido por Macià Aranyó, ciudadano de València, bajo la invocación de S. Mateo y Sta. Lucía.

Ff. 102v-103r.

382

1383, diciembre 3. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Antoni Botí, diácono, beneficiado en S. Juan de la Boatella o del Mercado en el beneficio instituido por Macià Aranyó, ciudadano de València, bajo la invocación de S. Mateo y Sta. Lucía, licencia para permutar su beneficio con Jaume Agustí, presbítero, beneficiado en la misma iglesia en el beneficio instituido por Miquel de Palomar, ciudadano de València, bajo la invocación de S. Lorenzo y S. Blas.

Ff. 103r-v.

383

1383, diciembre 4. València.

Guillem Terrats, nuncio jurado de la curia episcopal, lleva un mandato de parte del vicario general a Guillem Julià, rector de Sta. Catalina,

213

para que permita enterrar en la misma al pie del altar de S. Blas el cuerpo de la esposa de Guerau Miquel, ciudadano de València.

F. 103v.

384

1383, diciembre 5. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillem March, rector de Albaida, licencia por un año para ausentarse y que busque un sustituto que atienda la cura de almas.

Ff. 103v-104r.

385

1383, diciembre 5. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere de Pina, presbítero, beneficiado de la iglesia de Albaida, cuyos frutos y rentas son muy bajos, la cura de almas por un año de dicha iglesia, en sustitución de Guillem March, rector,

F. 104r.

386

1383, diciembre 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede un privilegio de indulgencias por un año al hospital de las Once mil Vírgenes de Cervera, diócesis de Urgell, que ha enviado a Domingo Peçonada, nuncio y procurador del mismo a pedir limosna.

F. 104r.

387

1383, diciembre 5. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Guillem Pons d'Eroles, presbítero, beneficiado en Sta. María de Alzira, en el beneficio instituido bajo la invocación de S. Juan Bautista, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio que Bernat Daroca, rector de Murla, tiene en la iglesia de Sta. Catalina de Alzira, bajo la invocación de S. Vicente.

Ff. 104r-v.

388

1383, diciembre 5. València.

Antoni Mateu, vicario general, comunica a los prelados y oficiales de las diócesis que Pere Guillem, presbítero de València, que tiene que ausentarse de la diócesis, que le permitan celebrar en las suyas.

F. 104v.

389

1383, diciembre 7. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Cetina, presbítero, beneficiado en la catedral en el beneficio instituido per Joan Escorna bajo la invocación de Sta. Lucía, la colación de uno de los tres beneficios instituidos en S. Lorenzo por Marc de Tovià de Tramacastell, señor de Càrcer, en el altar mayor, que está vacante, con la presentación de Gonçal Calp, notario de València y procurador de Martí Enyeguez d'Ezlava, señor de Càrcer, al que pertenece el derecho de patronato y presentación de los tres beneficios, cuya procuración consta por acto público hecho en València el 23 de abril de 1382 por el notario Pere Sans de Cervera. Manda a Antoni Olzina, presbítero, beneficiado en esa iglesia, que le dé posesión. Ff. 107v-108r.

390

1383, diciembre 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo de Josa, presbítero, beneficiado en la iglesia de Vilafermosa, licencia por dos años para cantar misas votivas y otras hasta 100 sueldos además de su beneficio. F. 104v.

391

1383, diciembre 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem Montalt, presbítero, beneficiado en la iglesia de Vilafermosa, licencia para cantar un trenario de misas además de su beneficio. F. 105r.

392

1383, diciembre 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Martí de Muro, presbítero, beneficiado en la iglesia o capilla de Sta. Tecla, en la plaza de la Figuera de València, cuyos frutos y rentas son muy bajos, licencia para celebrar en el beneficio recientemente instituido en la iglesia de Sto. Tomás por Margarida, esposa de Bernat Calçarenys, ciudadano de València, con la presentación de dicha Margarida, patrona del beneficio. F. 105v.

393

1383, diciembre 8. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Joan Esquert, presbítero, beneficiado en la iglesia de Sta. Catalina de Alzira, cuyas rentas no pasan

de 6 libras, licencia por un año para cantar misas votivas y otras hasta 20 libras, además de las rentas de su beneficio.

F. 110r.

394

1383, diciembre 8. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Pere Serra, licenciado en decretos, beneficiado en la catedral y en la iglesia mayor de Xàtiva, licencia por un año para ausentarse y que busque sustitutos que atiendan sus beneficios, y al de Xàtiva le dará no más de 100 sueldos.

F. 111r.

395

1383, diciembre 9. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Vicent Utrelles, notario y procurador suyo, que pague a Joan de Vilarrasa, de su casa, 115 florines que le debe de la paga que le asignó de 175 florines, los cuales debe darles el noble Berenguer de Vilaragut en la próxima fiesta de Pascua por razón de la sentencia arbitral dictada por Bonifaci Ferrer entre el obispo y el dicho noble.

F. 105v. Valenciano

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 76

396

1383, diciembre 9. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, reconoce deber a Berenguer Dez-Puig, presbítero, beneficiado en la capilla de S. Pablo del palacio episcopal, 10 florines de oro de Aragón y la renta de los censales, luismos y fadiga correspondientes a un año que terminó el mes de abril pasado, los cuales a través de su administrador le prestó y por mandato suyo los libró a Ramon de Bellvís, su tesorero, que los tenía que dar a las monjas del monasterio de S. Julián, además de 27 florines y 11 sueldos que de mandato suyo había entregado a Pere d'Almenar, pelaire de València, por el precio de 18 alnas de "drap de palmella" que se compraron de su obrador a razón de 17 sueldos por alna, y le autoriza para que se cobre toda esta deuda de los ingresos del obispo procedentes de censales, luismo y fadiga.

F. 108v. Valenciano

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, pp. 76-77.

397

1383, diciembre 9. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, ruega a Berenguer de Vilaragut que pague a Bonifaci Ferrer 15 florines de la paga de Navidad de los

350 florines en los que fue condenado por sentencia arbitral dada por dicho Bonifaci, y a Joan Çaera, notario, 20 florines por las escrituras del proceso hecho por el obispo en dicha cuestión, es decir, 10 libras de la paga de la próxima Navidad y otras 10 de la paga de la Pascua siguiente.

F. 109v. Valenciano.

Ed. CÀRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, p. 77.

398

1383, diciembre 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Berenguer Francés, presbítero, beneficiado en la iglesia de Ontinyent, licencia por un año como sustituto para celebrar misas votivas y otras en dicha iglesia hasta 100 sueldos.

F. 105r

399

1383, diciembre 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Miquel Soldevila, presbítero, beneficiado en el monasterio de las minorisas de Sta. Isabel y en la Saydia, licencia por un año para cantar misas votivas y otras en València hasta 100 sueldos además de su beneficio.

F. 105r

400

1383, diciembre 10. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Domingo Mesquita, presbítero, la cura de almas por un año de la iglesia de Foios, a instancias de Ramon de Bellvís, rector de la misma.

F. 105r.

401

1383, diciembre 11. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem de Terres, rector de la iglesia de la Ollería, licencia para ausentarse ya que tiene un litigio en València con Berenguer Vicent, deán de la catedral, y necesita desplazarse a esta ciudad a menudo, y mientras atenderá por cuatro meses la rectoría Bernat Çabater, presbítero, beneficiado en esa iglesia.

F. 106r.

402

1383, diciembre 12. València.

Jaume d' Aragó, obispo de València, concede a Ferran Sans Munyós,

habitante en Xàtiva, y a su esposa licencia para tener altar portátil y oír misa en su alquería de Rahan, situada en la huerta de Xàtiva.

F. 105r.

403

1383, diciembre 12. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Bernat Mateu, presbítero de la diócesis, que no tiene ningún beneficio, la cura de almas por cuatro años desde el próximo primero de mayo de la iglesia de Guadalest, a instancias de Arnau Ripoll, rector de la misma, y que durante estos años pueda arrendarla.

F. 109v.

404

1383, diciembre 15. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Lluís de Valeriola, ciudadano de València, y a su esposa Isabel licencia para tener altar portátil y oír misa en su casa de Vinalesa, sin perjuicio de la parroquia de Foios.

F. 106r.

405

1383, diciembre 15. Puçol.

Jaume d'Aragó, obispo de València, manda a Samuel d' Oriola, judío, su procurador, encargado de recoger las rentas asignadas al obispo por el rey de Castilla, que de las mismas pague a Bernat de Vilarig, hijo y heredero de Jofre de Vilarig, de la casa del obispo, 14.000 sueldos reales que le había prometido el obispo en ayuda de su matrimonio junto con otras asignaciones, excepto una de 100 florines hecha a Miquel Ximénez de Vidosa y 200 florines a Martí Ximénez de Roda, su mayordomo, en paga de una cantidad mayor que le debía.

Ff. 106v y 110v-111r. Valenciano

Ed. CÁRCEL ORTÍ, Mª M. *Op. cit.*, pp. 77-78

406

1383, diciembre 15. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Llorens Veyà, presbítero, vicario temporal y arrendador de la iglesia de S. Martín, licencia por un año para celebrar en esa iglesia, junto con dicha cura, misas votivas, trenenarias y aniversarios hasta 20 libras.

F. 110r.

407

1383, diciembre 17. València.

Antoni Mateu, vicario general, manda al vicario perpetuo de la iglesia mayor de Xàtiva que dé posesión a Guillem March de un beneficio en el altar mayor. Guillamona, esposa de Andreu Dez-Quer, ciudadano de dicha ciudad, dotó en esa iglesia un beneficio perpetuo y mandó erigir un altar bajo la invocación de S. Cristóbal, ante el notario público Bartomeu March a quien dejó el derecho de patronato y presentación, pero se enteró que Berenguer Pardo, presbítero de València, no por presentación de nadie sino por devolución del derecho de patronato al obispo, obtuvo de éste dicho beneficio. Visto el proceso que se sucedió y la sentencia definitiva, ya que habían presentado a Guillem March, rector de la iglesia de Albaida, el obispo le concede el beneficio a Berenguer Pardo. Pero para no traicionar los deseos de Guillamona manda que a Guillem March se le dé posesión de un beneficio.

Ff. 106v-107r.

408

1383, diciembre 17. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere Ortí, presbítero de Sueca, que no tiene ningún beneficio, licencia por un año para celebrar como sustituto misas votivas y otras en cualquier iglesia de València hasta 20 libras.

F. 107v.

409

1383, diciembre 19. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Pere de Celma, clérigo tonsurado, hijo de Joan de Celma, ciudadano de València, la colación del beneficio instituido en la catedral por Bernarda, esposa de Ramon de Cardona, bajo la invocación de S. Blas, vacante por muerte de Francesc Conill, presbítero, con la presentación de Ramon de Soler, ciudadano de València, a quien pertenece el derecho de patronato, y manda a Sans Peón, presbítero, beneficiado en la catedral, que le dé posesión.

F. 113r.

410

1383, diciembre 20. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede un privilegio de indulgencias por un año al hospital de Santa María del Puy, que ha enviado a Bonanat de Sant Martí, clérigo tonsurado, nuncio y procurador del mismo a pedir limosna.

F. 108v.

411

1383, diciembre 22. València.

Antoni Mateu, vicario general, concede a Guillem de Vilar, presbítero de la diócesis, la cura de almas por tres años de la iglesia de Sta. María del Grau de la Mar de València, que es sufraganea de la iglesia de Russafa, en lugar de Pere Miró, presbítero y vicario perpetuo de la misma.

F. 108v.

412

1383, diciembre 22. València.

Antoni Mateu, vicario general, comunica al regente la cura de almas de la iglesia de Palma, que concede prórroga de un año al justicia y los jurados de dicho lugar para hacer una custodia de plata, que tenían que tener para la fiesta de Navidad.

Ff. 108v-109r.

413

1383, diciembre 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, concede a Berenguer Oller, rector de Xàbia, licencia para enterrarse en la iglesia de S. Salvador de València, en la que ha instituido un beneficio perpetuo de 20 sueldos y mandado construir una capilla bajo la invocación de S. Jaime y Sta. Catalina donde pueda ser sepultado con su lápida y sus armas grabadas sobre la misma, y manda al rector de dicha iglesia que lo cumpla.

F. 110r.

414

1383, diciembre 23. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, por intercesión de sus familiares y domésticos, perdona a Gombau Martí, Antoni Candell y Pere Girona, presbíteros, habitantes en Xàtiva, la pena en que habían incurrido porque en el mes de diciembre pasado un día a media noche fueron al monasterio de las monjas de Montsant y llegaron a la puerta exterior de hierro a la que pusieron dos barras de hierro que bloqueaban la cerradura y hacía imposible abrir la puerta. Al día siguiente los gritos de las monjas alertaron a la población y el justicia y los jurados fueron al monasterio y mandaron quitar las barras de hierro.

F. 110v.

415

1383. València

Jaume d'Aragó, obispo de València, absuelve, a Gonçal Martínez, clérigo tonsurado de València, por intercesión de su padre Sans Martínez,

de la pena en que había incurrido por haber herido de sangre a Felip de Cantavella tras una pelea con armas.

F. 114v.

416

1383, febrero 25. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica al oficial de Tortosa, Segorbe, Morella y Almassora que admitan en sus territorios a Fray Pere Penella, comendador de la casa de S. Antonio de Vienne de València y de Fortaleny y familiar suyo.

F. suelto al principio.

417

1383, febrero 25. València.

Jaume d'Aragó, obispo de València, comunica al oficial de Xàtiva que Fray Pere Penella, comendador de la casa hospital de S. Antonio de Vienne y familiar suyo, que no permitan a los nuncios de dicho hospital vender paños, sábanas y aceite en pública subasta en detrimento del hospital a petición de dicho comendador y manda que los cuestorens que reciban ropa, sábanas y aceite y lo vendan, solamente lo podrán hacer si lo requiere Bernat Menescal, clérigo, nuncio del comendador.

F. suelto al principio.

418

1384, enero 11. València.

Sans Peón, presbítero, beneficiado en la catedral, da la posesión de su beneficio a Pere de Celma, clérigo tonsurado, hijo de Joan de Celma, ciudadano de València, instituido en la catedral por Bernarda, esposa de Ramon de Cardona, bajo la invocación de S. Blas, que ha presentado la letra de colación en pergamino que le concedió Antoni Mateu, vicario general, ante el notario Lluís de Fenollosa.

F. 115v.

ABREVIATURAS

alt. = altar.	hab. = habitante.
arz. = arzobispo.	hosp. = hospital.
bfdo. = beneficiado.	igl. = iglesia.
bfo. = beneficio.	jur. = jurista.
cab. = caballero.	lic. = licenciado.
can. = canónigo.	M ^o = monasterio.
cap. = capilla.	not. = notario.
cat. = catedral.	ob. = obispo.
ciud. = ciudadano.	of. = oficial.
cl. = clérigo.	pbro. = presbítero.
cof. = cofradía.	proc. = procurador.
col. = colector.	rec. = rector.
cvto. = convento.	sr. = señor.
dióc. = diócesis.	subdiác. = subdiácono.
esp. = esposa.	tons. = tonsurado.
fam. = familiar.	vec. = vecino.
gral. = general.	vic. = vicario.

ÍNDICE ONOMÁSTICO

Abadia, Pere d', can. de la cat. y rec. de Cullera: 118, 240, 358
 Abat, Simó, pbro., bfdo. de Ontinyent: 257
 Adrià, Asensi, labrador de la masía de Les Donzelles: 343
 Agnès, esp. de Domingo Aznar: 181
 Agramunt, Mateu, pbro.: 376
 Aguer, Francesc, cl., bfdo. de la cat.: 366
 Aguser, Francesc, cl.: 44, 254
 Agustí, Bartomeu, chantre de la cat.: 169
 Agustí, Jaume, pbro., bfdo. de S. Juan del Mercado: 58, 381, 382
 Agustí, Pere, pbro., bfdo. de S. Juan del Hospital: 224
 Agut, Arnau, pbro., bfdo. de Almussafes: 13, 15
 Alavanya, Antoni, pbro., bfdo. de Gandia: 223
 Albalat, Pere d', pbro.: 118
 Albanell, Bartomeu, ciud. de Tarragona: 243
 Albelda, Joan d', pbro.: 201
 Alcalà, Pere d', pbro., bfdo. de S. Bartolomé: 125, 309
 Aler, Pere: 187, 189
 Alfonso, Joan, vic. de La Font y Rebollet: 45
 Alguayra, Pere, rec. de Peníscola: 128

- Alier, Pere, pbro., bftdo. de Gandia: 82, 87, 174, 195
 Almenar, Pere d', pañero de València: 396
 Almenar, Ramon d', of. de Xàtiva: 210, 212
 Alpanyès, Llorens, pbro., bftdo. de Xàtiva: 194, 222
 Alpicat, Bernat d', jurista: 101
 Amaldà, Bernat de, ciud. de València: 314
 Amalrich, Francesc, not.: 316
 Amalrich, Guillem, mercader: 308
 Amenller, Guillem, vec. de Algemesí: 150
 Amiguet, Pere, pbro., bftdo. de Sollana: 15, 266
 Andosella, Domingo d', pbro., bftdo. de Torres-Torres: 213
 Andreu, Joan, camarero del ob.: 278
 Aparici, Llorens, ciud. de Xàtiva: 349
 Aparici, Dolça: 200
 Aparici, Eximèn: 200
 Aparici, Guillamona: 200
 Aragó, Alfonso d', marqués de Villena: 59, 344
 Aragó, Jaume d', ob. de València: 2, 5, 8, 9, 19, 21, 29, 30, 31, 35, 38-42, 44, 46, 48, 50, 52, 53, 57, 59, 60, 62-71, 73-75, 80-84, 87, 88, 90, 93-95, 97, 100, 101, 103, 106-108, 110-119, 123, 124, 127, 130, 136, 138, 142, 143, 153, 159, 160, 162, 164, 168, 169, 176, 178-182, 184, 186-188, 192-197, 200-202, 204-207, 209, 210, 212, 215, 221, 234, 235, 237, 239-241, 247-253, 255, 258, 259, 262-265, 271-275, 278, 280, 281, 286, 288-291, 295-303, 306, 307, 310, 314, 315, 318-320, 325-331, 334, 335, 337-353, 356-358, 360, 361, 371-373, 379, 380, 384, 385, 387, 394-397, 402, 405, 413-417.
 Aragó, Pere d', mayordomo del ob.: 325, 335
 Aragó i d'Arenós, Pere d', hijo del marqués de Villena: 59
 Aragonés, Nicolau, pbro., bftdo. de la cat.: 179, 180
 Aran, Ciprés, cl. tons.: 102
 Aranyó, Macià, ciud. de València: 381, 382
 Arenys, Pete d', pbro., vic. perpetuo de S. Pedro de Xàtiva: 380
 Astruch, Guillem, pbro.: 40
 Astruch, Jaume, de Sueca: 150
 Astruch, Jaume, cl. tons.: 150, 151
 Avellà, Francesc, pbro. de Barcelona, vic. de S. Andrés: 72, 113, 131, 244
 Avinyó, Antoni d', ciud. de Xàtiva: 316
 Aygualada, Jaume d', vic. de Alfàndec: 15
 Aznar, D'ABREVIATURASomingo: 181

 Bachs, Bartomeu, pbro. de València: 9
 Bages, Giner de: 302, 303

- Barbarossa, Pere Pau de, pbro., bftdo. de Morvedre: 263, 282
 Barea, Guillem, cl. de Silla: 373
 Barrera, Pere, pbro., bftdo. de la cat. y de S. Juan del Hospital: 39, 364
 Bartomeu, hijo ilegítimo de Ramon Gorda: 353
 Bartomeu, Berenguer: 270
 Bartomeua, esp. de Llorens Aparici: 349
 Batea, Pere, rec. de Navarrés: 250
 Baxama, Francesc, pbro., bftdo. de Càrcer: 260, 372
 Bellarbre, Pere de, pbro., bftdo. de S. Martín: 66
 Bellet, Guillem, escudero de Pere d'Aragó: 325
 Bellví, Guillem de: 319
 Bellví, Ramon de, rec. de Foios, fam. del ob.: 130, 314.- tesorero del ob.: 396, 400
 Benencasa, Pere, acólito, bftdo. de Sta. Catalina
 Benet, Vicent, not.: 328, 339
 Berenguer, Arnau, pbro. de Lleida: 341
 Bernarda, esp. de Ramon de Cardona: 409, 418
 Blanch, Ramon, pbro., bftdo. de S. Andrés: 176
 Blanes, Gonçal de, ciud. de València, proc. de los pobres de Cristo: 325
 Blanes, Vidal de, cab.: 317
 Blanes, Vidal de, ob. de València: 215
 Boil, Andreu, bftdo. de S. Andrés: 113, 176
 Bonanç, Pere, pbro., bftdo. de S. Juan del Mercado: 370
 Bondia, Pere: 204
 Bonet, Pere, pbro.: 171
 Bonet, Vicent, not: 150
 Bonfill, Arnau, rec. de Torrent y visitador del obispado: 186
 Bonshoms, Pere, bftdo. de la cat.: 64
 Bonstany, Antoni de, ciud. de València: 348
 Bonvehí, Guillem, pbro., bftdo. de Sta. Cruz: 378
 Bordell, Mateu, cl. de la dióc. de Tortosa: 290
 Bordet, Bernat: 307
 Bordet, Pere, pbro.: 188, 189.- rec. de Alcoi y despensero del ob.: 162, 288, 317
 Borniço, Arnau, cl., tons.: 140, 227, 349
 Borniço, Simó, vec. de Vilanova de Castelló: 140
 Borràs, Jaume, can. de la cat.: 98, 255
 Bosch, Jaume, bftdo. de la cat.: 187, 189, 194.- rec. de Tous, bftdo. de Xàtiva: 211
 Botella, Martí de, pbro., bftdo. de Alcoi: 60
 Botí, Antoni, diácono, bftdo. de S. Juan del Mercado: 377, 381, 382
 Botí, Bernat, subdiácono, bftdo. de Sta. Catalina: 105, 207
 Bou, Ramon, vec. de Cullera: 167

- Boxadors, Ramon de, sr. de Rebollet: 373
 Bramon, Pere, rector de Llutxent: 329, 330
 Buach, Francesc, pbro., bñdo. de Barcelona: 172

 Çabata, Bernada, esp. de Alfons Roiç: 189, 191
 Çabater, Bernat, pbr., bñdo. de la Olleria: 401
 Cabrespí, Joan de, arcediano de Morvedre: 190
 Ça-Costa, Berenguer, pbro.: 169
 Çaera, Joan, not.: 397
 Ça-Franquea, Arnau, rec. de Sta. Catalina: 371
 Ça-Franquea, Berenguer, pbro.: 102
 Ça-Font, Guerau, ciud. de Xàtiva: 32
 Ça-Font, Guillem, mayoral cof. pelaires: 120, 121
 Ça-Franquea, Berenguer, rec. de Benigànim: 220
 Ça-Plana, Maimona: 261, 262
 Ça-Plana, Pere, rec. de Silla: 173
 Ça-Roqua, deán de la cat.: 189
 Ça-Torre, Berenguer, pbro., bñdo. de Xàtiva: 132
 Cabot, Guillem, rec. de Gandia: 87, 174, 175, 195
 Caixa, Berenguer: 143, 146
 Calatayu, Joan, pbro. de Cocentaina: 214
 Calatayud, Lluís de, cab.: 319
 Calbet, Joan, pbro., bñdo. de S. Nicolás: 166
 Calçarenys, Bernat, ciud. de València: 51, 92, 99, 392
 Caldero, Pere: 83
 Caldes, Joan de, ciud. de València: 50
 Calonge, Domingo, pbro., bñdo. de Morvedre: 94
 Calp, Gonçal, not. de València: 389
 Calp, Pere, pbro., bñdo. de Alzira: 264
 Çamora, Bernat: 249
 Campos, Sans de, pbro., bñdo. de Benigànim: 101, 102, 212, 220
 Candell, Antoni, pbro., hab. en Xàtiva: 414
 Candell, Bernat de, of. y vic. gral.: 158
 Caner, Guillem, mercader: 311
 Canós, Jaume, lic. en leyes y rec. de Montcada: 341
 Cantavella, Felip de: 415
 Canterelles, Bernat, rec.: 292
 Çaragoça, Pere, mayoral cof. pelaires: 120, 121
 Carbonell, Berenguer, bñdo. de S. Andrés: 113, 176
 Carbonell, Daniel, cl. tonsurado, bñdo. de S. Martín: 302, 302
 Carbonell, Guillem: 311
 Carbonell, Nicolau, pbro., bñdo. de Xàbia: 302, 303
 Carcasses, Pere, peletero: 159

- Carcassona, Pere, bñdo. de Cullera: 285
 Càrcer, Pere, pbro.: 22
 Carcí, Bernat de, lic. en leyes y can. de la cat.: 261
 Cardona, Ramon de: 409, 418
 Ça-Riba, cl. tons.: 83
 Carreres, Julià, pbro.: 107
 Cartallo, Tomàs de, pbro. de Tarragona: 157, 379
 Castellà, Jaume: 71. cab., sr. de Segart: 280
 Castellà, Joan, hijo de Jaume: 71
 Castellà, Ramon, hab. en València: 153
 Castellar, Bartomeu de, pbro., bñdo. de la cat. y del hosp. d'en Clapers:
 108
 Castellar, Bernat, ciud. de València: 67, 68, 215
 Castellar, Bernat, tonsurado: 215
 Castelló, Joan, vec. de Catarroja: 255
 Castelló, Tomàs de, fam. del ob., pbro., bñdo. de la cat.: 29, 278, 298, 301
 Castellvell, Bernat de, pbro. de Gandia: 85
 Castre, Joan de, tesorero y vic. gral de Tortosa: 128, 129
 Castre, Vicent de, pbro., bñdo. de S. Martín: 27
 Català, Joan, cl., bñdo. de S. Martín: 27
 Català, Pasqual, cl.: 27
 Català, Ramon, pbro., bñdo. de Riola: 185, 218
 Caterina, esp. de Berenguer Duran: 73
 Caterina, esp. de Francesc Munyós: 374
 Caterina, esp. de Guillem Compte: 158, 284
 Caterina, esp. de Joan Ros: 233
 Caterina, hija de Francesca: 311
 Ça-Verneda, Jaume, pbro., bñdo. de Teulada: 177
 Ça-Vila, Andreu, ciud. de València: 336, 337
 Ça-Vila, Pons, cl.: 367
 Ça-Vila, Rafel, cl.: 336, 337
 Cecília, Martí de: 290
 Cedrelles, Vicent: 336
 Celma, Joan, ciud. de València: 409, 418
 Celma, Pere de, cl.: 409, 418
 Celom, Bernat, mayoral de Quart: 290
 Cerdà, Guillem, not.: 184
 Çerola, Mateu, pbro., bñdo. de Gandia: 247
 Cervató, Joan de, justicia de València: 83, 182
 Cervera, Jaume: 255
 Cervera, Miquel de, porcionero de la igl. Montalbán: 339
 Cervera, Salvador, pbro., bñdo. de Xàtiva: 134, 320. 322
 Çes-Oliveres, cl.: 56

- Ces-Olles, pbro. de València: 316
 Cessa, Joan de: 69
 Cetina, Pere, pbro., bftdo. de S. Lorenzo: 255, 267-269, 345, 346.- bftdo. de la cat.: 389
 Cidia, Francesc, not.: 308
 Cilia, Joan, rec. de Moixent: 71
 Clariana, Antoni, de Alzira: 335
 Clariana, Pere, rec. Penàguila: 1, 84, 193, 202, 348, 360
 Clement VII, Papa: 30
 Climent, Joan, cl.: 262
 Climent, Pere, cl., bftdo. de la cat.: 91, 262.- bftdo. de S. Andrés: 244, 287
 Clivo, Nicolás de, tesorero, lic. en leyes
 Collbató, Jaume, rec. de Càrcer: 372
 Collbató, Francesc de, rec. de Tous y bftdo. de Xàtiva: 187, 188, 189, 192, 203, 204, 208
 Collbató, Jaume de, rec. de Càrcer: 187, 188, 189
 Colent, Pere, vec. de Xàtiva
 Çolivera, Joan, escudero: 165
 Colom, Miquel, pbro., bftdo. de Xàtiva: 16
 Coma, Berenguer, rec. de Vilamarxant: 161, 201.
 Comella, Guillem, not.: 262
 Comella, Martí, pbro. de Sueca: 283
 Company, Berenguer, escultor de València: 182
 Compte, Guillem, hab. en el Grau de la Mar: 158, 284
 Conill, Francesc, pbro., bftdo.: 336, 337, 409
 Conillada, Ramon de, rec. de Xàbia: 22, 296, 297, 314
 Conques, Pere de, peletero de València: 159, 160
 Copons, Bernat de, bftdo. de la cat.: 342
 Copons, Jaume de, rec. de Puçol: 47
 Copons, Pere de, ciud. de València: 342
 Çorita, Guillem de: 33
 Corsini, Pietro, cardenal ob. Portuense, llamado de Florencia, arcediano de Alzira: 339
 Cortès, Domingo, especiero: 51
 Corts, Esteve, not.: 146
 Crespí, Bartomeu: 255
 Croanyes, Macià, pbro. de Cullera: 167, 184, 285
 Cuch, Joan, de Xàtiva: 331
 Cucó, Miquel, vec. de Cullera: 167
 Cucó, Nicolau, pbro., bftdo. de Cullera: 245
- Dalena, Salvador, juez delegado de Xulilla: 310
 Dalmau, Bernat: 123, 124

- Daries, Francesc, cl.: 249
 Daries, Pere, converso: 300
 Daroca, Bernat, rec. de Murla: 387
 Daroca, Eximèn de, pbro., bfdo. de Sta. Cruz: 36, 37, 239
 Daví, Guillem, can. y pavorde de la cat.: 366
 Despont, Salvador, not. de València: 242
 Dez-Blada, Pere, pbro., bfdo. de Puçol: 43, 47, 76, 286
 Dez-Canós, Jaume: 242
 Dez-Coll, Antoni, cl., bfdo. de Albaida: 140, 349, 350
 Dez-Coll, Berenguer, vec. de Albaida: 349
 Dez-Coll, Francesc, cl.: 231
 Dez-Coll, Guillem, vec. de Albaida: 135, 349
 Dez-Coll, Pere, vec. de Albaida: 349
 Dez-Fraus, Llorenç, pbro., bfdo. de Dénia, proc. fiscal del ob.: 49, 101, 151, 158
 Dez-Graus, Romeu, lic. en decretos y bfdo. de S. Juan del Hospital: 299
 Dez-Pla, Francesc, nuncio del hosp. Santa Bàrbara de Pruneres: 375
 Dez-Puig, Berenguer, pbro., bfdo. de la cat., fam. del ob.: 315.- rec. de Polop: 354.- bfdo. de la cap. S. Pablo del palacio episcopal: 396
 Dez-Puig, Bernat, rec. de Sollana: 13, 14, 366
 Dez-Puig, Garcia, pbro.: 12
 Dez-Puig, Joan, cl.: 70
 Dez-Puig, Pere, pbro., bfdo. de la cat.: 262, 294, 304.- bfdo. de Pego: 376
 Dez-Quer, Andreu, ciud. de Xàtiva. 407
 Dez-Quer, Ramon, rec. de Dénia: 172, 344
 Dez-Torrent, Francesc, vic. de Paterna: 44
 Domènech, Domingo, not., proc. de los pobres de Cristo: 252, 325
 Domènech, Joan, pbro., bfdo. de Gandia: 198, 199
 Domenja, esposa de Joan Riera: 349
 Durà, Pere, pbro., bfdo. de Felanitx: 168, 266
 Duran, Berenguer, ciud.: 73

 Elicsén, esp. de Esteve Tortosa: 349
 Elicsén, esp. de Jaume Molins: 150, 151
 Enyech, Antoni, cl. tons., bfdo. de Alzira: 170
 Enyech, Pere: 170
 Enyeguez d'Ezlava, Martí, sr. de Càrcer: 389
 Èpila, Jaume d', pbro., bfdo. de la cat.: 366
 Ermengau, Berenguer, ciud. de Tarragona: 243
 Escola, Francesc, acólito, bfdo. de la Saydia: 86
 Escorna, Joan: 389
 Escrivà, Arnau, cl. tons.: 179, 180

- Escrivà, Guillem, rec. de Vilanova de Castelló: 140, 227.- rec. de Albaida: 349
 Escrivà, Jaume, cab., hab. en València: 179, 180
 Escuder, Llorens, pbro., rec. Garx, mayordomo del obispo: 38, 44, 88, 254
 Esquert, Joan, pbro., bfdo. de Sta. Catalina de Alzira: 393
 Estada, Joan d', cl., bfdo. de Morvedre: 145
 Esteve Bernat, vec. de Dénia: 172
 Esteve, Domingo, pbro., bfdo. de Riola: 63
 Esteve, Jaume: 315
 Estrany, Guillem, mayor, ciu. de València. 99
 Eulàlia, esp. de Lleonard Marrades: 291
 Eulàlia, esp. de Pere Aler: 187, 189
 Eximèn, Martí, rec. de Bocairent: 32
 Eximèn, Martí, rec. de la Pobla de Rugat: 31
 Eximenez de Roda, Martí, cab., mayordomo del obispo: 88, 336
 Eymeric, Francesc: 103
 Eymeric, Vicent: 103
 Ezquer, Ramon, rec. de Dénia: 230
- Fabra, Pere, vec. de València: 117
 Fàbrega, Jaume: 129
 Faquim, Muça, judío, mercader de Mallorca, fam. del ob.: 289
 Favars, Bartomeu de, ciud. de València: 130
 Febrer, Nicolau, cl. de la cap.l rey: 243
 Felip, Bernat, semanero de la cat.: 366
 Feliu, Bernat, semanero de la cat. y bfdo. de S. Juan del Hospital: 254
 Fenollar, Ramon: 335
 Fenollosa, Joan, pbro.: 378
 Fenollosa, Lluís de, not. y escr. del ob.: 21, 32, 92, 99, 121, 122, 130, 202, 267, 271, 275, 311, 312, 317, 418
 Ferrer, Andreu, pbro.: 189
 Ferrer, Bartomeu, pbro., bfdo., viceobrero de la fábrica de la cat.: 80, 208, 314
 Ferrer, Bertran, not. de València: 27
 Ferrer, Bonifaci, lic. en decretos: 21, 395, 397
 Ferrer, Francesc, pbro., bfdo. de Xàtiva: 308, 309
 Ferrer, Garcia, pbro., bfdo. de S. Juan del Hospital: 26, 123, 124
 Ferrer, Joan, ciud. de València: 77.- vic. temporal de Sta. Catalina de Alzira: 264
 Ferrer, Martí, mayoral cof. pelaires: 120, 121
 Ferrer, Mateu, pbro., bfdo. de S. Salvador: 124, 126, 190
 Ferrer, Pere, semanero de la cat.: 202

- Ferri, Bartomeu, cl.: 283
 Ferriç, Llorens, pbro., bñdo. de Gandia, domèstico y fam. del ob.: 97, 114, 183
 Fillach, Bartomeu, pelaire: 109, 120-122
 Flores, Benditxo de, escudero del ob.: 271
 Fluvià, Bernat de, pbro.: 96
 Forés, Antoni, pbro., vic. temporal de Navarrés: 250, 356
 Forés, Domingo, panadero: 147
 Fort, Berenguer: 136
 Francés, Berenguer, pbro., bñdo. de Ontinyent: 398
 Francesca, esp. de Martí Fuster: 311
 Francesca, hija de Lluís de Calatayud: 319
 Franch, Bernat, rec. de Pego: 313, 328, 339, 340
 Fuster, Guerau, not. de València: 140, 227, 243
 Fuster, Martí, ciud. de València: 311, 371
 Fuster, Pere, pbro.: 58
- Galindo, Miquel, pbro., bñdo. de S. Juan del Hospital: 276, 277
 Gallach, Berenguer de, lic. en decretos: 101
 Garcia, Francesc, pbro. de Morvedre: 54
 Garcia, Pere, pbro.: 43, 259
 Gastó, conde de Foix: 100
 Gastó, Arnau: 83, 182
 Gerp, Domingo de, cl.: 357
 Gil, pañero: 218
 Gil, Domingo, fray, de la orden de S. Juan de Jerusalén: 3, 4
 Gil, Domingo, religioso del Sto. Sepulcro: 18
 Gil, Jaume, pbro., bñdo. de Gandia: 199
 Gil, Vicent, alias Bover: pbro., bñdo. de Xàtiva: 32, 33
 Girona, Pere, pbro., hab. en Xàtiva: 414
 Goçalbo, Pere, vec. de València: 158, 284
 Godos, Antoni, pbro. de Alzira: 270
 Gombau, Salvador, pbro. de València: 324
 Gonçal, Llorens, pbro., bñdo. de Oliva: 368
 Gorda, Ramon, pbro., bñdo. de el hosp. d'en Bellví: 353
 Gostantí, Ramon, diácono, bñdo. de Xàtiva: 136
 Gralla, Guillem, religioso franciscano: 57
 Gregori, ob. de Marruecos: 215
 Guardiola, Guillem, vec. de Cullera: 167, 184, 240
 Guerau, vic. temporal de S. Bartolomé: 61
 Guerau, Jaume, pbro., bñdo. de Gandia: 97, 183
 Guerau, Joan, pbro., bñdo. de S. Lorenzo y en S. Nicolás: 121, 122, 203
 Guerau, Nicolau, pbro.: 258

- Guerau, Ramon, pbro. de Xàtiva, bftdo. de el Puig: 70, 76
 Gueraula, esp. de Berenguer Fort: 136
 Guillamona, esp. de Andreu Dez-Quer: 407
 Guillamona, esp. de Berenguer Caixa: 143, 146
 Guillamona, esp. de Francesc Martí: 2
 Guillem, fray, abad de Poblet: 290
 Guillem, Martí, pbro., bftdo. de el hosp. la Reina, chantre de la cat.: 159,
 160
 Guillem, Pere, pbro.: 388
- Hiago, Antoni, pbro., bftdo. de S. Juan de la Boatella: 255
 Hosp., Nicolau, religioso, confesor del ob.: 252
 Huguet, Pere, pbro., bftdo. de Xàtiva: 333
- Isabel, esp. de Lluís de Valeriola: 404
 Isabel, hija de Antoni Clariana: 335
- Jauma, esp. de Jaume Fàbrega: 129
 Jaumeta: 35
 Joan, infante: 117
 Joan, Berenguer, pbro., bftdo. de Xàtiva y vic. de La Pobla de Rugat: 46,
 48, 300
 Joana: 265
 Joana, esp. de Joan de Caldes: 50
 Jofre, Guillem, rec. de Palma y fam. del ob.: 81, 171
 Jordà, Guillem, ciud. de València: 77
 Josa, Domingo de, pbro., bftdo. de Vilafermosa: 390
 Juan I, rey de Castilla: 66, 271
 Jullach, Pere, rector de Albalat de la Ribera: 168, 328, 339, 340
 Julià, Guillem, rec. de Sta. Catalina, proc. gral. del ob.: 59, 106, 164,
 253, 273, 288, 323, 383
 Julià, Joan, mayoral cof. pelaires: 120, 121
- Ladró, Pere, sr. de Betxí: 63
 Latorre, Pere: 259
 Legaria, Pere de, presbítero: 212
 Lensa, Joan de, pbro. de Reims, doméstico y fam. del ob.: 71
 Liminyana, Domingo, pbro., bftdo. de Lliria: 323
 López de Pomar, Joan, bftdo. de S. Juan del Hospital: 181.- bftdo. de Alzira:
 347
 Lorca, Andreu, religioso agustino: 74
 Luna, Guillem de, portero del rey: 64.- de la casa del ob. 288
 Lunat, Bernat de, lic. en decretos: 101

- Llobregat, Pere, pbro.: 162
 Llorens, Bernat, cl.: 79, 161
 Llorens, Francesc, pbro., bfto. de S. Martín: 27
 Llorens, Joan, rec. de Benissa: 62, 177, 217
 Llorens, Mateu: 316
 Llorens, Pasqual, pbro., bfto. de S. Martín: 197
 Llorens de Heredia, Rodrigo, can. y sacrista de la cat., doméstico y fam. del obispo: 3, 202, 255
- Maça, Francesc, vic. de Sto. Tomás, capellán mayor, fam. y proc. del ob.: 100, 188, 189, 278, 362
 Maçana, Francesc, pbro., bfto. de Xàtiva: 355
 Maçana, Guillem, pbro.: 84
 Maçana, Pasqual, cab., sr. de Bolbaite: 78, 356
 Maciana: 237
 Macip, Pere, rec. de Ènova: 80
 Madona, esp. de Martí de Cecília: 290
 Malasanc, Pere, pbro., bfto. de Morvedre: 206.- bfto. del M^o de Sta. María Magdalena: 345
 Malet, Francesc, pbro., bfto. de Sta. Catalina: 107, 243.- not. de la curia del of.ato de Tarragona: 243
 Malferit, Pons de, ciud. de Xàtiva: 220
 Mamblella, Jaume, pbro., bfto. de Sta. Catalina: 20, 239
 Manresa, Jaume de, pbro.: 67, 68
 March, Bartomeu, not.: 407
 March, Francesc, cl., lic. en leyes, doméstico y fam. del ob.: 21, 67, 202, 336
 March, Guillem, pbro., bfto. de Cullera: 256.- rec. de Albaida: 384, 385, 407
 Margarida, esp. de Bernat Calçarenys: 51, 92, 99, 392
 Margarida, esp. de Guillem de Lunat, camarera de la madre del ob.: 288
 Margarida, esp. de Mateu Llorens: 316
 Margarida, esp. de Pere Giner, de Xulilla: 310
 Marqués, Andreu, pbro.: 302
 Marqués, Jaume: rec. de Torís: 360, 361
 Marrades, Lleonard, mercader: 291, 306, 311
 Marrades, Pere, ciud. de València: 291, 306
 Marrades, Vicent, guardián del convento de S. Francisco: 336
 Martí, infante: 1, 52, 108
 Martí, Esteve, de Xulilla: 310
 Martí, Felip, pbro., bfto. de Xàtiva: 367
 Martí, Francesc: 2

- Martí, Francesc, pbro.: 1, 2
 Martí, Gombau, pbro. de Xàtiva: 48, 414
 Martí, Joan, not. de València: 262
 Martí, Vicent, pbro., bfto. de la cat.: 127, 182
 Martínez, Gonçal, cl.: 415
 Martínez, Joan, pbro., bfto. de Albaida: 135, 349
 Martínez, Sans: 415
 Martínez d'Oblites, pbro., bfto. de Alzira: 339
 Martorell, Berenguer, not. de Llíria: 351
 Martorell, Joan, cl.: 351, 352
 Marull, Joan, de Xàtiva: 316
 Marull, Nicolau, cl. de Xàtiva: 316
 Mas, Antoni, pbro., bfto. de Morvedre: 282
 Mas, Francesc, cl. tons., bfto. de S. Bartolomé: 4, 53, 309
 Matarredona, Pere, pbro., bfto. de Cocentaina: 155, 156
 Mates, Bernat, pbro. dióc. de Girona: 10, 11
 Mateu, Antoni, lic. en decretos y vic. gral., doméstico y fam. del ob.: 1, 3, 4, 6, 7, 9-18, 20, 22-26, 28, 33, 34, 36, 37, 39, 43, 45, 47, 49, 54, 56, 58, 61, 72, 76-79., 85, 86, 89, 91, 92, 96, 98-102, 104, 105, 109, 121, 125, 126, 128, 129, 131-135, 137, 139-141, 144-152, 154-158, 161, 163, 165, 166, 170-175, 177, 183, 185, 198, 199, 208, 211, 213, 214, 216-220, 222-233, 236, 238, 242-246, 254, 256, 257, 260, 267, 270, 276, 277, 279, 282-285, 292-294, 304, 305, 309, 311, 313, 316, 321-324, 332, 333, 354, 355, 359, 362, 364, 366-370, 374-378, 381, 382, 386, 388, 389-393, 398-401, 403-412, 418
 Mateu, Bartomeu, pbro.: 230
 Mateu, Bernat, pbro.: 403
 Mateu, Bernat, rec. de S. Andrés: 72, 113, 176.- bfto. de S. Juan de la Boatella: 328, 339
 Mateu, Jaume, pbro., bfto. de Xàtiva: 141, 210.- doméstico y fam. de la esposa del marqués de Villena: 281
 Mateu, Pere, vic. de Sta. Catalina de Alzira: 163, 264
 Matoses, Antoni: 255
 Matxa, Joan de la, pbro., vic. de Russafa: 6, 117, 255
 Menargues, Lluís, not. de València: 51
 Menescal, Bernat, cl., nuncio del comendador del hosp. de S. Antonio de Vienne
 Menor, Maria, esp. de Joan Yvanyes: 259
 Menor de Çavallos, Ferran, escudero del ob.: 271
 Mercader, Joan, bachiller en leyes, bfto. de Godella: 165, 166
 Mercer, Pere, cl.: 197
 Mesquita, Domingo, pbro.: 400
 Messeguer, Guillem, not. de València: 267

- Mestre, Ramon: 302, 302
 Ministrol, Guillem, ciud. de València: 77
 Miquel, Guerau, ciud. de València: 383
 Mir, Pere, bfdo. de S. Andrés: 113, 176
 Miralles, Domingo, pbro., bfdo. de Dénia: 56
 Miró, Pere, pbro., bfdo. de S. Lorenzo, capellán del infante Joan: 6, 7,
 117, 225, 267.- vic. perpetuo de Russafa: 268, 411
 Mojolí, Guillem: 255
 Molins, Jaume: 150, 151
 Moll, Pere, peletero: 159
 Monsó, Arnau, cl.: 224
 Monsó, Bartomeu, pbro.: 144
 Monsó, Gabriel de, rec. de Alfafar: 128, 129
 Montalt, Guillem, pbro., bfdo. de Vilafermosa: 391
 Montanyana, Pere, sillero de València: 143
 Montblanch (Conca de Barberà, Tarragona): 290
 Montesa, mestre de: 64
 Montfort, Pere de, can. de la cat.: 255
 Montllor, Francesc de: rec. de Quart: 196
 Mora, Francesc de, baile real de Xàtiva: 338
 Moragues, Arnau, pbro. de la cat.: 122
 Morans, Pere, pbro., fam. del ob., subscribano de ración de la curia:
 186, 348.- rec. de Toris: 360, 361
 Morell, Domingo, pbro.: 151, 244
 Munyós, Francesc, hab. en València: 153, 374
 Muro, Martí de, pbro., bfdo. de Sta. Tecla: 392
- Navarro, Climent: 351, 352
 Navarro, Domingo, pbro.: 277
 Navarro, Joan: 255
 Navarro, Pasqual, de Lliria: 365
 Navarro, Salvador, de Lliria: 365
- Oliver, Guillem, pbro., bfdo. de Oliva, bfdo. de Sta. Cruz: 24, 90
 Olives, Bernat, rec. de Morvedre: 54
 Oller, Berenguer, pbro., doméstico y fam. del ob., escribano de ración,
 rec. de Xàbia: 29, 30, 31, 38, 46, 110, 278, 296-298, 307, 371, 413
 Oller, Pere: 35
 Olzina, Antoni, pbro., bfdo. de S. Lorenzo: 389
 Olzina, Bernat, pbro., bfdo. de S. Esteban: 295
 Oriol, Francesc de: 323
 Oriola, Samuel d', judío: 271, 405
 Orriols, Pere d', dispensero del marqués de Villena: 343

- Orta, Clar d', rec. d'Ènova: 210
 Orta, Nadal d', pbro., bfdo. de S. Esteban: 295
 Ortí, Pere, pbro. de Sueca: 219, 408
 Osca, Bertran d', ciud. de València: 142, 143
 Osca, Lluís d', ciud. de València: 142, 145
 Osca, Pere d', pbro., bfdo. de Xàtiva: 33
 Osinyà, Pere, rec. de Massamagrell: 179
 Overna, Martí, d', rec. de Canet, diácono, fam. y doméstico del ob.: 52,
 123, 187, 189, 193
- Palau, Pere, pbro.: 98
 Palles, Bernat, lic. en decretos y rec. de la Vila Joiosa: 28, 55, 154
 Palomar, Miquel de, ciud.: 67, 130, 381, 382
 Pardo, Berenguer, pbro., bfdo. de S. Andrés: 176, 407
 Pasqual, Bernat, alias Compte, pbr.: 351, 352
 Pasqual, Pere, pbro., bfdo. de Lliria: 332
 Pastor, Bernat, pbro., bfdo. de Morvedre: 282
 Pastor, Miquel, rec.: 198, 234
 Pastor, Pere, boticario: 198, 234
 Peçonada, Domingo, nuncio del hosp. las Once mil Vírgenes de Cervera:
 386
 Pellicer, Arnau, pbro.: 229, 233
 Pellicer, Berenguer, pbro.: 178
 Pellicer, Pere, rec. de Bèlgida
 Penella, Pere, comendador de la casa de S. Antonio de Vienne de València
 y de
 Fortaleny, fam del ob.: 416, 417
 Peón, Sans, pbro., bfdo. de la cat.: 409, 418
 Pere IV, rey: 202
 Pere d'Arenós, Eximén, noble: 364
 Pere de Sarrión, Sans, doctor en decretos: 120
 Péreç, Alfons, cl.: 327
 Péreç, Antoni, pbro., vic. de Ternils: 137
 Peregrí, Pere, can. de la cat.: 255
 Perellada, Antoni, vec. de Morvedre: 99
 Pereta, hija de Berenguer de Vallflor, de Xàtiva: 331
 Pérez, Antoni, pbro.: 234
 Pérez, Bartomeu: 216
 Pérez de Molina, Bartomeu, rec. de Banyeres: 89
 Pertusa, Joan de, cab., hab. en València: 8
 Picó, Jaume, bfdo. de Cocentaina: 156
 Picó, Pedro, propr del convento de predicadores: 182
 Piera, Francesc, cl.: 20

- Pina, Pere de, pbro., bfto. de Albaida: 385
 Pina, Joan de, pbro. de Lliria: 95
 Piquer, Guillem, not.: 358
 Pisa, Garcia de, pbro., bfto. de S. Esteban: 295
 Piulart, Bartomeu, pbro.: 26
 Plana, Pere, rector de Paüls: 249
 Poblet, monasterio: 290
 Polo, Pasqual, pbro., bfto. de Xàtiva, vic. temporal de Ternils: 137, 226
 Polo, Pere, nuncio del hosp. Alzira: 359.- pbro.: 380
 Pomar, Eximèn de, pbro.: 165
 Pons, Guillem, pbro.: 293
 Pons d'Eroles, Guillem, pbro., bfto. de Sta. Maria de Alzira: 387
 Pons, Ramon, not. València: 4, 309
 Portell, Benet: 111
 Porter, Ramon, mercader y ciud. de València: 344
 Pratboí, Guillem de, ciud. de València: 336
 Prats, Jaume, rec. de Ontinyent: 10, 11
 Preciosa, judía de Lliria: 310
 Puig, Bartomeu, justicia de Pego: 334
 Pujada, Francesc, not.: 1
 Pujaçons, Antoni, pbro., vic. Temporal de Silla: 173, 216
 Pujol, Berenguer, pbro., bfto. de Alzira
 Punyet, Bernat, pbro., bfto. de la cat.: 342
- Queralt, Vicent, not. de València: 27
 Querol, Jaume, bfto. de Cullera: 246
- “Raditoris”, Pere, not. de Montblanch: 290
 Ramon, Berenguer, rec. de Benigànim, proc. de los pobres de Cristo: 69,
 145, 300, 325, 355, 371
 Ramon, Domingo, ciud. de València: 27
 Ramon, Pere, not. de València: 51, 255, 302
 Ramoneta, esp. de Joan Ximénez de Urrea: 262
 Ravastall, Bernat, pbro. de la cat.: 122.- bfto. de Albalat de la Ribera:
 117, 228
 Renart, Joan, pbro.: 279
 Restany, Bernat, pbro. de València: 321
 Reus, Jaume de, pbro., bfto. de Llutxent: 330
 Revert, Pere, pbr, bfto. de Ontinyent: 11
 Riba, Pere, not de la visita: 186
 Riba, Ramon, pbro., bfto. de S. Martín y en S. Andrés: 27, 113, 140, 176
 Ribalta, Berenguer de, rec. de S. Bartolomé: 3, 4
 Ribera, Antoni: 45

- Ribera, Bernat, pbro.: 362
 Rich, Salvador: 243
 Ricomà, Joan de, can. de Barcelona: 130
 Riera, Joan, de la Olleria: 349
 Ripoll, Arnau, rec. de Guadalest: 403
 Riusec, Constança de, esp. de Arnau Gastó: 83, 182
 Riusec, Galcerà de, alias Ferran Fiménez de la Cueva, hab. en València: 182
 Rodella, Pere, pbro. de Lliria: 52
 Roiç, Alfons: 189-191
 Roig, Esteve, rec. de Castelló de Xàtiva: 178, 188, 189
 Roig, Jaume, not. de València: 151
 Roig, Joan, not. de València: 3, 165, 261, 312, 336, 366
 Roig, Vicent, religioso franciscano: 57
 Rojals, Berenguer de, cambiador: 51, 92, 99
 Romaguera, Guillem, acólito, chantre de la cat.: 159, 160, 366
 Romani, Elicsén de: 364
 Romeu, Jaume, ciud. de València: 179
 Ros, Joan: 233
 Rosquealla, Pere, rector de S. Esteban: 295
 Rossinyol, Pere, pbro.: 24, 25
 Roviras, Antoni, rec. de S. Lorenzo: 228
 Rull, Miquel, de Morvedre: 77
 Rull, Miquel, pbro., bfdo. de S. Juan del Hospital: 39
- Sacre, Macià, pbro. 32
 Sacristà, Guillem: 255
 Sahuc, Joan, pbro., bfdo. de S. Juan del Hospital y de S. Lorenzo: 225, 267
 Sala, Bartomeu, escolar de Xàtiva: 116
 Salat, Antoni, pbro., bfdo. de S. Lorenzo: 267, 312
 Salat, Joan, pbro., ciego: 71
 Salelles, Jaume, pbro. de Cullera: 246
 Salvador, Andreu, not. de València: 307
 Salvador, Andreu, bfdo. de Lliria: 307
 Sanches, Ramon, pbro., bfdo. de Xiva: 292
 Santa Creu, Pasqual de, pbro., bfdo. de S. Juan del Mercado: 369
 Sanxer de Torres, Bartomeu, de la casa del ob.: 343
 Sanchis, Joan: 308
 Sans, Bernat, pbro., bfdo. del hosp. S. Vicente: 138; bfdo. de Sta. Cruz: 202, 209
 Sans de Cervera, Pere, not. de València: 389
 Sans de Montblanc, Gil, can. de la cat.: 190

- Sans Munyós, Ferran, hab. en Xàtiva: 402
 Sans Munyós, Francesc, cab., sr. de Vilamalur: 235
 Sant Dionís, Bernat de, lic. en decretos, arcediano de Sant Fruitós y of.
 de Tarragona : 243
 Sant Martí, Bonanat de, cl., nuncio del hosp. Santa Maria del Puy: 410
 Sant Martí, Pere de, pbro. dióc. de Tortosa: 119
 Saranyana, Miquel, religioso agustino: 75
 Saranyana, Nadal, pbro., bfdo. de Bèlgida: 17
 Sarça, Joan de la, pbro.: 151
 Sartre, Macià, bfdo. de Xàtiva: 96
 Saura, Jaume, pbro. de la dióc. de Mallorca: 242
 Sauret, Pere, not.: 120
 Sayes, Domingo de, ciud. de València: 79
 Sebastià, Domingo, pbro.: 120-122
 Sebastià, Guerau, mercader y ciud. de València: 50
 Serra, Bartomeu, menor, cambiador: 3, 4, 309
 Serra, Berenguer, not. de Xàtiva
 Serra, Bernat, pbro., bfdo. de S. Juan del Mercado: 377
 Serra, Domingo, pbro., bfdo. de Alzira: 181
 Serra, Francesc, pbro., bfdo. de la dióc. de Girona: 230
 Serra, Guillem, ciud. de València: 4, 309
 Serra, Pere, lic. en decretos, bfdo. de la cat. y en Xàtiva: 394
 Sexena, Guillem de, pbro. de la dióc. de Lleida: 34, 104, 229
 Signes, Ferran, vec. de Albaida: 349
 Simó, Pere, rec. de Xella: 78, 212
 Soldevila, Miquel, pbro., bfdo. de el M^o de Sta. Isabel y en el de la Saydia:
 399
 Soler, Llorens, congreiro de València: 317, 318
 Soler, Ramon de, ciud. de València: 409
 Soler, Romeu de, can. y rec. de S. Nicolás: 25
 Soler, Vicent, rec. de Planes: 155, 251
 Soria, Francesc, pbro.: 37
 Soriano, Joan, cl. tons. de València: 1

 Talladell, Guillem, vic. de Lliria: 5, 95
 Teixidor, Ramon, pbro., bfdo. de Sta. Catalina: 148
 Teresa, esp. de Antoni de Bonstany: 348
 Terrats, Guillem, nuncio de la curia episcopal: 80, 243, 383
 Terres, Guillem, rec. de la Olleria: 401
 Theses, Bernat, pbro. de Barcelona: 354
 Tolsà, Ramon, de Xulilla: 310
 Tomàs, Bernat, de Xulilla: 310
 Tomàs, Francesc, peletero: 159

- Tomàs, Joan, pbro., bñdo. de Gandia: 81, 248
 Torà, Jaume de, rec. de Biar: 89
 Torner, Pasqual, peletero: 159
 Torres, Martín de: 127
 Torriges, Bartomeu, vic. de Navarrés: 78
 Torrijo, Domingo, not. de Xàtiva: 32
 Torróna, Guillemona, esp. de Guillem de Çorita: 33
 Tortosa, Esteve, de Agullent: 349
 Tovià de Tramacastell, Marc de, sr. de Càrcer: 389
 Tovià, Martí de, cab.: 267-269
- Urgellès, Bartomeu, cl. tons. de Morvedre, bñdo. de Sto. Tomás: 92, 93, 99
 Utrelles, Vicent, not. y proc. del obispo: 395
- Valeriola, Lluís de, ciud. de València: 404
 Valle, Joan, pbro., bñdo. de Lliria: 357
 Vallflor, Berenguer de, de Xàtiva: 331
 Vallfogona, Simó, pbro., bñdo. de la cat.: 360
 Valls, Bartomeu de, pbro.: 32
 Valls, Domingo, pbro., bñdo. de el Mº de S. Vicente: 249
 Vallseguer, Vicent, pbro.: 290
 Vayllacroig, Gil de, de Xulilla: 310
 Venrell, Berenguer, vec. de Alzira, 237
 Venrell, Berengueró, vec. de Alzira, 237
 Venrell, Jaume, pbro., bñdo. de Cocentaina: 28, 55, 114
 Venrell, Miquel, not.: 339
 Veyà, Llorenç, vic. temporal de S. Martín: 406
 Viana, Ado de, vec. de Puçol: 358
 Vicent, Berenguer, can. y deán de la cat., doméstico y fam. del ob.: 100, 261, 401
 Vicent, Pere, bñdo. de Sta. Catalina: 138
 Vicenta, esp. de Leonard Marrades: 306
 Vidal, Guillem, pbro., bñdo. de Benigànim: 220, 226, 380
 Vidal, Pere, pbro., bñdo. de Dénia: 147
 Vila, Guillem, pbro.: 255
 Vilabrig, Pere, not. de Xàtiva: 32, 33
 Vilafranca, Pere de, pbro., bñdo. de Xàtiva: 133, 322, 346
 Vilar, Guillem de, pbro.: 411
 Vilar, Jaume, bñdo. de S. Esteban: 50
 Vilarig, Bernat de: 405
 Vilarig, Jofre de, de la casa del ob: 405
 Vilarnau, Arnau de, caballero mayor del ob. y alcaide del castillo de Garx: 274, 275

Vilarnuja, Joan de, justicia de Xulilla: 310
 Vilaragut, Berenguer de, noble: 262, 395, 397
 Vilarrosa, Joan de, de casa del ob.: 395
 Vingraus, Guillem de, rec. de Cortes: 99, 119

Xèrica, Jaume de, noble: 1
 Ximénez de Roda, Martí, cab., mayordomo del ob.: 271, 405
 Ximénez de Urrea, Joan, noble: 262
 Ximénez de Vidosa, Miquel: 405
 Ximeno, Domingo, pbro., bfo. de Dènia: 49

Yvanyes, Joan: 259

ÍNDICE TOPONÍMICO

Agres (el Comtat): 253
 Alaquàs (Horta Oest): 305
 Albaida (la Vall d'Albaida): 135, 140, 227, 349, 350, 384, 385, 407
 -bfo. S. Juan Bautista: 135, 140, 349
 Albal (Horta Sud): 221
 -cap. Sta. Ana: 221
 Albalat de la Ribera (la Ribera Baixa): 117, 168, 228, 328, 339, 340
 Alberic (Ribera Alta): 364
 Alcoi (l'Alcoià, Alacant): 60, 162, 288, 317
 Alfafar (Horta Sud): 128
 Alfàndec (la Safor): 15, 253
 Algemesí (Ribera Alta): 150
 Alginet (Ribera Alta): 236
 Almassora (Plana Alta, Castelló): 416
 Almenara (la Plana Baixa, Castelló): 263, 282
 Almassafes (la Ribera Baixa), 13
 Alzira (la Ribera Alta): 23, 62, 161, 163, 170, 181, 237, 238, 241, 270,
 339, 347, 359, 387, 393
 -hosp. Sta. Lucía: 359
 -igl. Sta. María: 161, 238, 264, 270, 387
 - bfo. S. Bartolomé: 270
 - bfo. S. Juan Bautista: 387
 - igl. Sta. Catalina: 23, 163, 170, 181, 237, 238, 241, 264, 339, 347,
 387, 393
 - bfo. S. Pedro: 170
 - bfo. S. Vicente: 387
 Aragón: 164, 252

- Banyeres (Foia d'Alcoi, Alacant): 89
 Barcelona: 65, 72, 172.- dióc.: 354
 -cat.: 65
 - cap. Sta. Engracia: 65
 Bèlgida (la Vall d'Albaida): 17, 311, 319
 Benigànim (la Vall d'Albaida): 101, 102, 145, 220, 226, 300, 325, 355, 371
 -bfo. Sta. María: 102, 220
 Benissa (la Marina Baixa, Alacant): 62, 177, 217
 Betxí (Plana Baixa, Castelló): 63
 Biar (Alt Vinalopó, Alacant): 89
 Bolbaite (Canal de Navarrés): 78, 356
 Bolonia (Italia): 299
 Bunyol (la Foia de Bunyol): 36, 37, 253
- Callosa (Vega Baixa, Alacant): 40
 Cambrils (Baix Camp, Tarragona): 1
 Canals (la Costera), 260, 372
 Canet (el Camp de Morvedre): 52, 123, 187, 189, 190, 192, 203, 204, 206, 253
 Càrcer (Ribera Alta): 187, 189, 260, 372
 Carpesa (Horta Nord): 9, 253
 Castilla, reino: 57
 Castelló de Xàtiva: 178
 Castillo de Garcimuñoz (Cuenca): 271
 Catarroja (Horta Sud): 255
 Cervera (La Segarra, Lleida): 386
 -hosp. Onze mil Vírgenes: 386
 Cocentaina (el Comtat, Alacant): 28, 55, 155, 214
 Corbera (Ribera Baixa): 73, 262
 -alquería La Alcudiola: 73
 Cortes (Alt Millars, Castelló): 99, 119
 Cullera (la Ribera Baixa): 118, 167, 240, 245, 246, 256, 285
 -bfo. S. Antonio confesor: 167
- Dénia (la Marina Alta, Alacant): 49, 56, 147, 172, 230, 232, 253, 312, 344
 Les Donzelles, masía: 343
- Enguera (Canal de Navarrés): 253
 Ènova (Ribera Alta): 80
 Espioca: 236

- Felanitx (Migjorn, Mallorca): 168
 Finestrat (Marina Baixa): 253
 Foios (Horta Nord): 130, 314, 400, 404
 Foix (Francia): 274
 Fortaleny (Ribera Baixa): 416
- Gandia (la Safor): 81, 82, 85, 87, 97, 154, 174, 175, 183, 195, 198, 199,
 223, 247, 248, 319
 Garx: 38, 40, 44, 254, 274, 275
 Girona, 327.- dióc.: 10, 25, 230
 -hosp. S. Félix: 327
 Godella (Horta Nord): 165, 166
 -bfo. S. Bartolomé: 165, 166
 Grau de la Mar (València): 158, 255, 267, 284, 411
 -igl. Sta. María: 411
 Guadalest (Marina Baixa, Alacant): 403
- Jerusalén: 320
 -Santo Sepulcro: 320
- Lectoure (Francia), dióc.: 12
 Le Puy-en-Velay (Francia): 410
 -hosp. Santa María: 410
 Lleida, dióc.: 34, 104, 201, 341
 Lliria (el Camp de Turia): 5, 52, 95, 187, 189, 203, 208, 307, 323, 332,
 351, 352, 357, 365
 -bfo. S. Bartolomé: 351, 352
 -bfo. Sta. Catalina: 187, 189, 192
 -cap. S. Miguel: 52
 Llutxent (Vall d'Albaida): 329, 330
- Madrona: 253
 Mallorca: 288.- dióc.: 168, 242, 266
 Marruecos: 215
 Massamagrell (Horta Nord): 179
 Massanassa (Horta Sud): 229, 233
 Moixent (la Costera): 71
 Montalbán (Cuencas Mineras, Teruel): 339
 Montbrió del Camp (Baix Camp, Tarragona): 189
 Montcada (Horta Nord): 242, 341
 Montesa (la Costera): 253
 Montserrat (Barcelona): 320
 Monzón (Cinca Medio, Huesca): 202

- Morella (els Ports, Castelló): 416
 Morvedre (Camp de Morvedre): 54, 94, 145, 157, 189, 190, 206, 263, 282, 379
 Murla (la Marina Alta, Alacant): 387
- Navarrés (la Canal de Navarrés): 78, 250, 356
- Oliva (la Safor): 24, 45, 198, 199, 234, 368, 373
 -Castillo de Rebollet: 373
 - bfo. Sta. María: 373
- Olleria (Vall d'Albaida): 349, 401
 Olocau de Carraixet (el Camp de Túria), valle: 288
 Ontinyent (la Vall d'Albaida): 10, 11, 257, 398
- Palma de Gandia (la Safor): 81, 171, 412
 Paterna (Horta Oest): 44
 Paüls (Baix Ebre, Tarragona): 249
 Pego (Marina Alta, Alacant): 313, 334, 339, 340, 376
 Penàguila (l'Alcoià, Alacant): 1, 84, 193, 335, 348, 360
 Peníscola (Baix Maestrat, Castelló): 128, 129
 Perputxent (el Comtat, Alacant): 253
 Planes (el Comtat, Alacant): 155, 251
 La Pobla de Benaguazil (Camp del Turia): 323
 La Pobla de Rugat o d'en Bellvís (Vall d'Albaida): 29, 30, 31, 38, 46, 110, 140, 298, 301
 Polop (Marina Baixa, Alacant): 315, 354
 Puçol (Horta Nord): 43, 47, 76, 286, 298, 358
 -cof. S. Juan: 286
 Puig de Santa Maria, el (Horta Nord): 76
- Quart de Poblet (Horta Oest): 196, 290
 alt. Corpus Christi: 196
- Reims (França): 71
 Riba-roja de Túria (Camp de Túria), 253
 Riola (Ribera Baixa): 63, 185, 218, 219
 Russafa (València): 6, 117, 255, 267-269, 411
- Sant Fruitós (Tarragona): 243
 Santa Bàrbara de Pruneres (Alta Garroxa, Girona), hosp.: 375
 Segart (Camp de Morvedre): 280
 Segorbe (Alt Palància), dióc. : 416
 Silla (Horta Sud): 173, 183, 216, 373

- bfo. S. Antonio: 184
- Sollana (la Ribera Baixa): 13-15, 266
- Sueca (Ribera Baixa): 150, 151, 283, 328, 339, 408

- Tarragona, dióc.: 189, 243, 250, 379
- Ternils (la Ribera Alta): 137, 226
- Teulada (Marina Alta, Alacant): 177
- Torís (Ribera Alta): 360
- Tortosa (Ribera de l'Ebre, Tarragona), ciudad: 31, 297.- dióc.: 94, 128, 129, 249, 263, 282, 290, 416
- Torrent (Horta Oest): 186
- Torres-Torres (Alt Palància): 213
- Tous (Ribera Alta): 187, 188, 194, 211, 222, 253

- Urgell (Alt Urgell, Lleida), dióc.: 386

- València: 1, 21, 27, 51, 92, 185, 190, 203, 217, 227, 233, 234, 239, 242, 243, 255, 278, 279, 284, 290, 294, 302, 303, 306-309, 312, 317, 318, 324, 336, 337, 342, 353, 369-371, 374, 381-383, 389, 392, 399, 401, 404, 407, 408, 409, 413, 416-418
 - catedral: 3, 25, 29, 31, 39, 64, 65, 71, 80, 83, 91, 98, 100, 108, 110, 118, 122, 125, 127, 160, 169, 179, 180, 182, 187, 189, 190, 191, 193, 202, 215, 240, 254, 255, 261, 262, 272, 294, 297, 298, 304, 314, 315, 339, 342, 346, 358, 363, 389, 396, 409, 418
 - alt. Jesucristo: 71
 - bfo. S. Blas: 409, 418
 - bfo. S. Miguel: 83, 182
 - bfo. Sta. Lucía: 389
 - bfo. Sta. Margarita: 189, 191, 193
 - bfo. Sta. María, Santiago y Sta. Salomé en el claustro: 179
 - bfo. Siete gozos de la Virgen: 127
 - cap. S. Honorato: 254, 366
 - cvto. S. Guillem: 21, 272
 - cvto. S. Francisco: 57, 336, 337
 - Curia episcopal: 19
 - cárcel: 19
 - hosp. S. Antonio de Vienne: 416, 417
 - hosp. d'en Bellvis: 353
 - hosp. la Reina: 159, 160
 - bfo. Sta. Lucía: 159, 160
 - hosp. S. Vicente: 138
 - igl. S. Andrés: 71, 72, 112, 113, 131, 176, 183, 244, 261, 262, 287, 312, 322

- bfo. S. Juan Bautista y S. Juan Evangelista: 261, 262
- igl. S. Bartolomé: 3, 4, 18, 53, 61, 309
- igl. S. Esteban: 50, 142, 143, 145, 146, 295
- bfo. S. Antonio: 50
- cap. S. Nicolás: 142, 145, 146
- igl. S. Juan del Hospital: 26, 123, 124, 153, 181; 189, 224, 225, 254, 276, 277, 299, 348, 364
- bfo. Sta. Catalina: 26, 105, 106, 123, 124, 138
- bfo. la Sma. Trinidad: 348
- igl. S. Juan del Mercado (S. Juan de la Boatella): 58, 67, 68, 130, 169, 255, 328, 339, 369, 370, 381, 382
- bfo. S. Bernardo: 66, 68
- bfo. S. Blas: 130
- bfo. S. Mateo y Sta. Lucía: 377, 381, 382
- cap. Miquel Palomar: 130
- bfo. S. Lorenzo y S. Blas: 381, 382
- igl. S. Lorenzo: 6, 7, 117, 129, 203, 225, 228, 267-269, 312, 345, 346, 389
- alt. mayor: 389
- bfo. Sta. Ana: 129
- igl. S. Martín: 26, 27, 66, 197, 291, 302, 302, 306, 406
- bfo. S. Miguel: 306
- cap. S. Miguel: 291
- igl. S. Nicolás: 25, 109, 120-122, 203, 218, 321
- cap. Todos los Santos: 109, 121, 122
- igl. S. Salvador: 31, 115, 124, 126, 272, 297, 413
- cap. S. Jaime y Sta. Catalina: 413
- igl. Sta. Catalina: 20, 58, 59, 106, 107, 148, 207, 239, 243, 273, 298, 311, 317, 318, 336, 337, 371, 383
- alt. S. Andrés: 311
- alt. S. Blas: 383
- bfo. S. Blas: 336, 337
- igl. Sta. Cruz: 36, 37, 90, 202, 209, 239, 378
- igl. Sta. María de Calatrava: 35, 127, 182
- igl. Sta. Tecla: 316, 392
- bfo. S. Guillem y Sta. Catalina: 316
- igl. Sto. Tomás: 51, 92, 93, 99, 100, 362, 392
- bfo. S. Cipriano y S. Benardo: 99
- M° Remedio: 139
- M° S. Agustín: 74, 75
- M° S. Antonio: 41, 42
- M° S. Julián: 396
- M° S. Vicente: 249, 290

- bfo. Espíritu Santo: 290
- M^o Sta. Isabel: 399
- M^o Sta. María Magdalena: 345
- M^o Sto. Domingo: 182
- M^o la Saydia: 1, 2, 64, 86, 370, 399
- palacio episcopal: 32, 278, 396
- cap. S. Pablo: 396
- plaza de la Figuera: 392
- Vilafermosa (Alt Millars, Castelló): 253, 259, 390, 391
- la Vila Joiosa (la Marina Baixa, Alacant) 28, 55, 154, 214
- Vilamalur (Alt Millars, Castelló): 235
- Vilamarxant (Camp de Turia): 161, 201
- Vilanova de Castelló (Ribera Alta): 140
- Villar de Benaduf (Villar del Arzobispo) (els Serrans): 44, 87, 200
- Vinalesa (Horta Nord): 404

- Xàbia (la Marina Baixa, Alacant): 22, 144, 296-298, 302, 303, 307, 413
- bfo. S. Bartolomé: 302, 303
- Xàtiva (la Costera): 16, 32, 33, 70, 78, 96, 101, 116, 187, 188, 194, 211, 212, 222, 226, 281, 301, 308, 316, 320, 322, 326, 331, 333, 338, 355, 367, 380, 394, 407, 414, 417
- alquería de Rahan: 402
- hosp. Sansos: 16, 70
- igl. mayor: 16, 17, 32, 33, 46, 48, 70, 96, 132, 133, 134, 136, 301, 308, 320, 322, 326, 331, 333, 355, 367, 394, 407
- bfo. Anunciación: 32
- bfo. Espiritu Santo: 188, 194, 211
- bfo. S. Cristóbal: 407
- bfo. Sta. Catalina: 308
- bfo. Sto. Tomás: 33
- igl. S. Pedro: 137, 141, 226, 281, 380
- M^o Montsant: 414
- Xella (Canal de Navarrés): 78, 212, 253, 356
- Xirivella (Horta Oest): 229
- Xiva (Foia de Bunyol): 292, 293
- Xixona (Alacantí, Alacant): 98
- Xulilla (els Serrans): 34, 87, 104, 253, 310

- Zaragoza, dióc.: 339

L'ORDO COMMENDATIONIS ANIMAE, UN PLAGI MÉS
EN EL TIRANT LO BLANCH¹

JOSEP AMENGUAL I BATLE

Una recerca de caràcter hagiogràfic ens ha conduït a observar com, en una oració molt estesa durant l'Edat Mitjana, hi consta la memòria de Santa Tecla d'Iconi (Turquia actual), vinculada a l'apòstol Pau. La santa va ser coneguda sobre tot pels Actes apòcrifs de Pau i Tecla.² Hem de dissentir dels autors que confonen els llibres apòcrifs amb escrits totalment llegendaris³ i falsos. En aquests apòcrifs hi ha molta llegenda i un nucli històric, que els especialistes saben destriar, de manera aproximada.

Pel que voldríem en aquesta nota, no cal escatir més notícies de les citades actes. Ens basti observar que el culte a la santa se va difondre molt a Orient, especialment en temps de l'emperador Zenó (474-491), el qual va pretendre consolidar el seu poder, entre altres

1. No m'ha estat possible consultar les obres següents: *Actes del Col·loqui Internacional Tirant lo Blanc: Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994. Estudis crítics sobre Tirant lo Blanc i el seu context*, Jean Marie BARBERÀ, (ed.), (Abat Oliba, 182), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1997. *Actes del Symposium Tirant Lo Blanch*, (Assaig Sirmio), Barcelona 1993.

2. *Actes de Pau i Tecla*, dins *Apòcrifs del Nou Testament*, Miquel ESTRADÉ, dins Armand PUIG, i cols., (eds.), (Clàssics del cristianisme 17), Barcelona, 1990, p. 274.

3. Vegeu, en aquest sentit, l'article sobre «Tecla, santa», *Gran Enciclopèdia Catalana*, 22 (2002), 199-200.

maneres, fomentant la pietat popular, tot construint un santuari dedicat a la santa a Selèucia, de l'Àsia Menor. Eren els temps en què Ròmul August era deposat (476), com a darrer emperador de la part occidental de l'Imperi Romà. Poc després varen arribar a Hispània molts eclesiàstics, a causa de les tensions provocades pel conegut cisma d'Acaci, com ens ho mostren les cartes del papa Hormisdes, adreçades al metropolità de Tarragona, Joan, vers l'any 516. Encara hom no ha estudiat si aquest flux de preveres orientals tingué qualque incidència en els afers de les Illes Balears, que ben prest esdevindrien bizantines.

Prescindim de la presència de la devoció a Santa Tecla a Tarragona, ben assentada, segons una butlla del papa Urbà II, l'any 1091, quan volgué restaurar la seu metropolitana de Tarragona.⁴ També deixam de banda els esdeveniments tarragonins posteriors, que serviren per a promoure aquesta devoció, amb incidències iconogràfiques a Mallorca i a Eivissa, i també a Biniamar, on l'església parroquial li és dedicada. D'aquestes pervivències ens n'hem ocupat a una altra part.⁵

Més directament voldríem observar com, en temps de la Cristiandat, les devocions no solament es difonien mitjançant les celebracions litúrgiques i la literatura directament hagiogràfica. Hi ha uns altres elements literaris, paralitúrgics o simplement devocionals, que eren molt coneguts. Entre aquests hi comptam l'*Ordo Commendationis Animae*, que va conjuminar peces diverses, les més antigues de les quals poden provenir del mateix segle IV. La incidència en la devoció posterior degué ser enorme.

No perdem de vista que la invocació de Santa Tecla va entrar en una pregària molt antiga, com és ara l'*Ordo commendationis animae*. En la invocació a la santa, hom rememora el seu prodigiós martiri, que també va inspirar moltes representacions de la seva iconografia:

4. Meritxell PÉREZ MARTÍNEZ, «*Sancta virgo Thecla*. La introducció del culte de Tecla a Tarragona», dins A. PUIG I TÀRRECH – J.M. GAVALDÀ – A. PÉREZ DE MENDIGUREN, (eds.), *El culte de Tecla, santa d'Orient i d'Occident*, (Studia Historica Tarraconensia 2), Barcelona: Facultat Antoni Gaudí d'Història de l'Església, Arqueologia i Arts Cristianes - Publicacions de la Facultat de Teologia de Catalunya 2015, p. 113-145, amb una matisada interpretació de les dades disponibles.

5. Josep AMENGUAL I BATLE, «El culte a la protomàrtir de les dones i a l'apostollesa Santa Tecla, a Hispània», dins PUIG I TÀRRECH – GAVALDÀ - PÉREZ DE MENDIGUREN, (eds.), *El culte de Tecla, santa d'Orient i d'Occident*, p. 57, citat a la nota precedent.

Et sicut beatissimam Theclam Virginem et Martyrem tuam de tribus atrocissimis tormentis liberasti, sic liberare digneris animam huius servi tui, et tecum facias in bonis congaudere caelestibus.

«Així com alliberàreu la santíssima Tecla, la vostra verge i màrtir, dels tres atrocíssims suplicis, també vulgueu alliberar l'ànima del vostre servent i el faceu gaudir amb Vós dels béns celestials».⁶

Aquesta invocació pertany a un text del segle VIII, sorgit a Itàlia,⁷ tot i que les invocacions i memòries d'aquesta pregària, que presenten escenes de l'Antic Testament, poden arribar al Pseudo Cebrià del segle IV,⁸ i que es troben, per exemple, en el sacramentari de Vic, de 1038. Notem que aquest llibre litúrgic no inclou l'adjectiu *atrocissimis*, referit als turments que hauria patit la protomàrtir de les dones,⁹ com tampoc les llegim en el Sacramentari i Pontifical de Roda, de prop de l'any 1000.¹⁰

Indiquem que l'oració va influir en el *Poema de mio Cid*, tot i que no ens pertoca entrar en les inspiracions literàries que varen guiar l'autor del gran poema èpic sobre el guerrer. Els estudiosos s'hi han afanyat amb prou èxit. Solament voldriem recollir unes breus al·lusions, que hi trobam en els versos 340-342.

6. H. LECLERCQ, «Thècle (Sainte)», dins *DACL*, 15/2 (1953), 2233-2234.

7. Reiner KACZYNSKI, «Sterbe- und Begräbnisliturgie», dins *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*, H. B. MEYER i cols. (eds.), vol. 8, Regensburg 1984, p. 193-232; ID., «Commendatio morientium», dins *Lexikon für Theologie und Kirche*, 2 1994 [2006] 1273.

8. E. VON SEVERUS, «Gebet, I», dins *Reallexikon für Antike und Christentum*, 8 (1972), 1255-1256. Vegeu Maria Dolors DEL AMO GUINOVARD, «L'Ordo commendationis animae» i la plàstica peninsular dels segles IV-VI D. C.», dins *Espania. Estudis d'Antiguitat Tardana oferts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*, (Biblioteca Abat Oliba, sèrie il·lustrada, 12), Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1996, p. 38.

9. *El sacramentario de Vich*, Alexandre OLIVAR, (ed.), (Monumenta Hispaniae Sacra. Serie litúrgica, IV. CSIC. Instituto E. Flórez), Barcelona 1953, p. 237. Ho va observar DEL AMO GUINOVARD, «L'Ordo commendationis animae», p. 38.

10. *Sacramentari, Ritual i Pontifical de Roda (Còdex 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida, c. 1000)*, J. R. BARRIGA (ed.), Barcelona 1975, CCVII, núm. 11, p. 663.

<p><i>ORDO COMMENDATIONIS ANIMAE</i></p> <p><i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Danielem de lacu leonum.</i></p> <p><i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis, et de manu regis iniqui.</i></p> <p><i>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Susannam de falso crimine.</i></p>	<p><i>POEMA DE MÍO CID¹¹</i></p> <p><i>340 salvest a Daniel con sus leones en la mala cárcel.</i></p> <p><i>salvest en Roma al señor san Sebastián,</i></p> <p><i>salvest a Santa Susaña [Susana] del falso criminal.</i></p>
---	--

Les coincidències ja han estat estudiades per M. Gerli,¹² el qual ha observat altres ressonàncies de l'*Ordo commendationis animae*, que poden fer reconsiderar les possibles fonts d'inspiració del poeta. Diguem, d'altra banda, que la introducció de l'alliberament de Sant Sebastià és aliena a l'antiga pregària, que estudiam.

Per la nostra banda observarem que Joanot Martorell es va inspirar molt més llargament i detinguda en l'*Ordo Commendationis Animae*, que no el *Poema de mío Cid*. Les coincidències en els noms són molt més nombroses, com també convergeixen les dues composicions en l'ús de certes imatges i descripcions, especialment quan desgrana les invocacions per a ajudar a ben morir, dins la súplica que posa en llavis de la Princesa, tot demanant que la seva ànima sigui alliberada de tot perill, recorda la història de Déu alliberador dels riscos, com ho mostra la pregària, que esmenta divuit personatges alliberats, el darrer dels quals és Santa Tecla, força coneguda per les Actes de Pau.¹³ Comença

11. *Cantar de Mío Cid*, Alberto MONTANER, (ed.), (Clásicos modernos. Crítica), Barcelona 2003, p. 82.

12. Michael GERLI, «The Ordo Commendationis Animae and the Cid Poet», dins *Modern Language Notes*, (Hispanic Issue), 95/2 (1980), 436-441.

13. Damien SICARD, *La liturgie de la mort dans l'église latine. Des origines à la réforme carolingienne*. (Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, Liturgiewissenschaftliche Quellen und forschungen, 63), Münster 1978, p. 364-366. Vegeu, també, A. G. MARTIMORT, *La iglesia en oración. Introducción a la liturgia*, (Colección Herder. Liturgia, 58. Herder), Barcelona 1992, p. 802. Més amplament a Id., «L'*Ordo commendationis animae*», dins *La Maison Dieu*, 15 (1948), p. 143-160.

per Noè salvat del diluvi, que Martorell i l'autor de la pregària en llatí consideren anterior a Henoc. També Martorell posa abans d'Henoc el profeta Elies. Segueix per Abraham, Isaac alliberat del coltell de son pare; Lot, tret de Sodoma i Gomorra; com Déu deslliurà Moisès, Daniel i els tres joves, que Martorell anomena individualment; Job, de les seves passions, el qual queda descol·locat; Susanna del fals crim; David de Goliat, seguits per «sent Pere e sent Pau, apòstols» deslliurats «del carçre e dels lligams en que eren posats,¹⁴ e senta Tecla dels cruels tormentos». Hi ha altres versions que precisen més, inspirades en les Actes de Pau, i assenyalen que fou alliberada *de tribus tormentis*. D'altres encara afegeixen *de tribus tormentis atrocissimis*.¹⁵ I, sense més relat històric, continua: «Així t plàcia senyor deliurar la mia anima de tot perill infernal».¹⁶ En efecte, Santa Tecla és l'única santa cristiana invocada, vora les 15 intercessions als sants de l'Antic Testament i la de Sant Pere i Sant Pau. La protecció divina, experimentada com a alliberament, és pròpia de l'*Ordo commendationis animae* i de la invocació de la princesa del *Tirant lo blanch*, amb antecedents en sant Beda el Venerable i en el breuari romà.¹⁷ Arribada la impremta, aquestes pregàries foren molt apreciades per la gent.¹⁸ Vegem acarades les pregàries segons *Tirant lo Blanc* amb les de l'*Ordo commendationis animae*:

14. Vegeu l'*Ordo commendationis animae*, que al final de la invocació dels sants, abans d'esmentar Santa Tecla, demana l'alliberament de l'ànima, com foren alliberats els apòstols de la presó: *Libera, Domine, animam servi tui (ancillae tuae), sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus. R. Amen.*

15. SICARD, *La liturgie de la mort*, p. 367-368.

16. JOHANOT MARTORELL & MARTÍ JOHAN DE GALBA, *Libre del valeros e strenu Tirant lo blanch, Novel·la del xven segle*, II. Eudald CANIBELL I MASBERNAT, (ed. i com.), Germà VIADER I LLOR, (inicials, vinyetes), (Estampa de n'Octavi Viader), Sant Feliu de Guixols 1921, c. 478, f. 197r, col. esquerra. Vegeu, entre moltes altres edicions, també, *Tirant lo blanch*, II, Edició del V centenari de la mort de Joanot Martorell, Martí DE RIQUER, (pròl.), (Biblioteca breve de bolsillo. Seix Barral), Barcelona 1969, p. 569; JOANOT MARTORELL (Martí Joan de Galba), *Tirant lo blanch*, I-II. Albert G. HAUF, (ed., coord.), Albert G. HAUF- Vicent Josep ESCARTÍ, (text), (Clàssics valencians. Conselleria de cultura, educació i ciència. Generalitat Valenciana), València 1992, II, p. 911.

17. *Acta Sanctorum primigenia veterum Scriptorum phrasi collecta, digesta, commentariisque et observationes illustrata*, a STILTINGO, Johanne, SUYSKENO, Constantino, PERIERO, Joanne, CLEO, Joanne, (Septembris tomus VI). [dies 19 a 24 de setembre] (Apud Bernardum Alb. vander Plassche), Antuerpiae 1757, p. 546-568, en concret, la p. 556.

18. JORDI RUBIÓ I BALAGUER, *Llibreters i impressors a la corona d'Aragó, Obres de Jordi Rubió i Balaguer*, XI, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1993, p. 104.

<p>TIRANT LO BLANCH. CAP. 478</p> <p><i>CDLXXVIII. Parauls de bé morir les quals dix la Princesa en la sua fi.</i></p> <p>Hages mercè, Señor, d'els gemecs de mi, serventa tua, qui no he haguda confiança en altra cosa sinó en la tua pietat e misericòrdia.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Noè del diluvi de les aigües; així delliura, Senyor, la mia ànima.</p> <p>Així com delliurist Elies e Enoc de la mort comuna del món, així vullés delliurar la mia ànima de tots los perills d'infern, e de tots los llaços, penes e turments d'aquell, e de llurs malvats habitants.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Isac del sacrifici e del coltell que Abram, son pare, tenia en les mans; e Lot, de la destrucció de Sodoma e de Gomorra;</p> <p>e Moisès, de la mà de Faraó, rei d'Egipte.</p> <p>Delliura, Senyor, la mia ànima així com delliurist Daniel del llaç dels lleons;</p>	<p>ORDO COMMENDATIONIS ANIMAE</p> <p><i>In manus tuas, Domine, commendo spiritum meum.</i></p> <p>Suscipe, Domine, servum tuum in locum sperandae sibi salvationis a misericordia tua.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui ex omnibus periculis inferni, et de laqueis poenarum, et ex omnibus tribulationibus.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Henoch et Eliam de communi morte mundi.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Noe de diluvio.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Abraham de Ur Chaldaeorum.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Iob de passionibus suis.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Isaac de hostia, et de manu patris sui Abrahæ.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Lot de Sodomis, et de flamma ignis.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Moysen de manu pharaonis regis Aegyptiorum.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Danielem de lacu leonum.</p>
--	---

<p>e los tres infants Sidrac, Misac, Abdenago, del foc de la fornal; e a Judic, de la mà d'Holofèrnes; e Abram, del foc dels caldeus; e Job, de les seues passions; e Susanna, del fals crim;</p> <p>e David, rei, de la mà de Saül e de Golies, gigant;</p> <p>e Sant Pere e Sant Pau, apòstols, del carçre e dels lligams en què eren posats; e Santa Tecla, dels cruels turments.</p> <p>Així et plàcia, Senyor, delliurar la mia ànima de tot perill infernal, e ab tu la faces alegrar alt en los goigs perpetual de paradís, en los qual se deliten les ànimes santes ara e per tostemps.</p> <p>E coman-te, gloriós Senyor, la mia ànima, e prec-te que no vulles menysprear-la, car per la salvació sua davallist del cel en la terra. E regoneix, Senyor, la tua creatura no per déus estranys creada, mas per tu sols, Déu viu e verdader, car no hi ha altre Déu sinó tu, ni no hi ha Déu qui puixa fer les teues obres.</p> <p>Alegra, gloriós Senyor, la</p>	<p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti tres pueros de camino ignis ardentis, et de manu regis iniqui.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Susannam de falso crimine.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti David de manu regis Saul, et de manu Goliae.</p> <p>Libera, Domine, animam servi tui, sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus.</p> <p>Et sicut beatissimam Theclam Virginem et Martyrem tuam de tribus atrocissimis tormentis liberasti, sic liberare digneris animam huius servi tui (ancillae tuae), et tecum facias in bonis congaudere caelestibus.</p> <p>Oratio: Commendamus tibi, Domine, animam famuli tui N., precamurque te, Domine Iesu Christe, Salvator mundi, ut, propter quam ad terram misericorditer descendisti, Patriarcharum tuorum sinibus insinuare non renuas. Agnosce, Domine, creaturam tuam, non a diis alienis creatam, sed a te, solo Deo vivo et vero; quia non est alius Deus praeter te, et non est secundum opera tua.</p> <p>Laetifica, Domine, animam</p>
--	---

mia ànima de la tua preciosa presència, e plàcia't que no et recorden les mies iniquitats antigues, ni les follies les quals ha conmogudes la furor e fervor del seu mal desig. Car jatsia, Senyor, que haja fallit e pecat, emperò lo Pare e lo Fill e el Sant Esperit he fermament confessat, e he tenguda ferma creença que tu est, e he adorat, lloat e glorificat a tu, qui est Déu totpoderós, e qui has fetes totes coses ab la tua sola paraula. Molt humilment te prec, Senyor meu, que no et recorden los pecats de la mia joventut, ne les mies ignoràncies, mas sies recordant de mi, pecadora, segons la tua gran misericòrdia. E en la glòria de la tua santa claredat sien-me obert los cels. A tu, Senyor meu gloriós, qui est Déu gran e poderós coman la mia ànima per tal que, morta al món, vixca ab tu, e dels pecats que he fets per frevoltat de la conversació humanal, tu, Senyor meu, me deneja ab la tua pietat e miserecòrdia. E coman, Senyor, en les tues sagrades mans lo meu esperit, per ço de lo príncep de tenebres no em puixa noure, mas tu, Senyor meu misericordiós, lo'n defèn, e en ta guarda lo pren. E rep, Senyor, la mia ànima, qui torna a tu, e vist-la de vestidura celetial, e abeura-la de la font de la vida eternal, per tal que entre los alegrants s'alegre, e entre los sabents sàpia, e entre los sants

eius in conspectu tuo; et ne memineris iniquitatum eius antiquarum et ebrietatum, quas suscitavit furor sive fervor mali desiderii. Licet enim peccaverit, tamen Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum non negavit, sed credidit; et zelum Dei in se habuit, et Deum, qui fecit omnia, fideliter adoravit.

Delicta iuventutis et ignorantias eius, quaesumus, ne memineris, Domine; sed secundum magnam misericordiam tuam memor esto illius in gloria claritatis tuae. Aperiantur ei caeli, collaentur illi Angeli. In regnum tuum, Domine, servum tuum suscipe. Suscipiat eum sanctus Michael Archangelus Dei, qui militiae caelestis meruit principatum. Veniant illi obviam sancti Angeli Dei, et perducant eum in civitatem caelestem, Ierusalem [...] Intercedant pro eo omnes Sancti et Electi Dei, qui pro Christi nomine tormenta in hoc saeculo sustinuerunt; ut, vinculis carnis exutus, pervenire mereatur ad gloriam regni caelestis, praestante Domino nostro Iesu Christo.

màrtirs corona reba, e entre los patriarques e profetes s'alegre, e entre los sants apòstols Jesucrist seguir puixa, e entre los sants àngels la claredat tua veja, e entre los edificis de paradís goig perpetual posseesca, e entre los querubins e serafins la majestat tua contemple. E rep, Senyor, l'ànima de la tua serventa, la qual del carçre d'aquest món te plau apellar, e delliura'm dels llaços e de les penes infernals. Senta, Senyor, la benaventurança del repòs del cel e de la llum eternal, e merite d'haver, ab los teus sants elets, vida e glòria perdurable. ¡Oh Déu complit de tota amor e bonea, al qual solament se pertany de perdonar, medecina de vida après la mort! Atorga'm, Senyor, que la mia ànima, llunyada e despullada dels vicis terrenals, sia col·locada entre la companyia per tu remuda. E coman-me a Déu, qui m'ha creada.

E dient aquestes e semblants paraules, la Princesa reté l'esperit al seu Creador. E fon vista gran claredat d'àngels en la sua fi, qui se'n portaren la sua ànima ab la de Tirant, qui aquí era present en la sua fi, qui l'esperava.

L'oració *Suscipe*, seguida de les súplices d'alliberament, que venia després de la *Proficiscere*, entraren dins l'*Ordo commendationis animae*, que ja se troba en el Sacramentari de Roda i en el de Vic,

ambdós del segle XI, i que, sorprenentment, avança l'apel·lació a l'alliberament de Santa Tecla al dels sants Pere i Pau.¹⁹

En l'Edat Mitjana, els preveres tenien escrita la recomanació de l'ànima,²⁰ pràctica que, a Mallorca, era establerta pel sínode de 1266, quan parla d'un ritual o «ordenació», «manual, consuetat».²¹ El fet és que l'*Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necesarijs secundum ritum alme sedis maioricensis*. [...], editat a València l'any 1516,²² als folis LXIIv-LXVIv conté l'*Ordo commendationis animae*, precedit i seguit d'altres oracions. La part *Libera domine animam* comença al foli LXIIIr, que acaba amb la invocació de Santa Tecla. Probablement

19. *Sacramentari, Ritual i Pontifical de Roda (Còdex 16 de l'Arxiu de la Catedral de Lleida, c. 1000)*, J. R. BARRIGA (ed.), p. 663; *El sacramentario de Vich*, Alexandre OLIVAR, (ed.), p. 237: *Libera domine animam serui tui ill., sicut liberasti Teclam de tribus tormentis. Libera domine animam famuli tui ill., sicut liberasti Petrum et Paulum de carceribus; sic liberare digneris animam hominis istius, et tecum habitare facias in bonis celestibus. Per.* Així conclou aquesta secció. El Sacramentari de Roda difereix en què en lloc del mot *famuli*, se serveix de l'equivalent *serui*, que fou molt freqüent posteriorment.

20. Vegeu, L. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», *Ephemerides Liturgicae* 49 (1935), 3-27, especialment la p. 4. L'autor no esmenta un sol manuscrit hispànic. Malgrat aquesta omisió, en el sacramentari de Roda, de prop de l'any 1000, i en el de Vic, del segle XI, ja la hi llegim. També interessa H. LECLERCQ, «Défunts», a *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, IV,427-456; P. RADÓ, *Enchiridium Liturgicum*, Barcelona 1961, 1,498; J. T. MAERTENS, «La liturgie de la mort et son langage», *Le Supplément*, núm. 108 (1974), 46-92; A. G. MARTIMORT, *La Iglesia en Oración*, Barcelona 1987, p. 680-682; J. A. ABAD, M. GARRIDO, *Iniciación a la Liturgia de la Iglesia*, Madrid 1988, p. 513-515.

21. Mateo NEBOT, «El segundo obispo de Mallorca Don Pedro de Muredine (1266-1282)», dins *BSAL* 13 (1911), p. 220.

22. *Ordinarium de administratione sacramentorum cum pluribus additionibus adeo necesarijs secundum ritum alme sedis maioricensis*. Foli II: *Incipit ordinarium commune pluribus additionibus adeo necesariis insertum secundum ritum et consuetudinem alme sedis Maioricens[is] presidente dei gratia Reuerendissimo domino Roderico de mercadis diuina gratia dignissimo episcopo*. Al colofó, que segueix al final del índex, f. [CXXXVIIv] hi llegim *Ad cunctipotentis eiusque matris et sponse honorem ordinarium siue manuale ad ritum inclite maioricensis sedis explicit excussum Valentie ex officina Johannis joffre. Anno incarnationis saluatoris domini nostri Jesu christi, M. D. xvi. die vero. xiiij. mensis Nouembris*. Vegeu una descripció a Marià AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid 1923, (repr. Curial. Documents de cultura facsimils; Barcelona–, Sueca 1977), núm. 118, pp. 80-82.

molts dels rituals dels sacraments dels Països Catalans devien incloure aquesta pregària.²³

Sorprenentment l'*Ordinarium sacramentorum* de Tarragona, de 1530, al final del text de la celebració de l'extrema unció, conté de manera abreujada la invitació *Proficiscere*, en la qual, omet la invocació *Suscipe*, i encomana el moribund als àngels, i ràpidament passa a la súplica *Libera Domine*, en la qual fa els noms d'Enoc, Elies, Lot, Moisès, Isaac, Job, Daniel, els Tres joves, David i, directament, passa a demanar: *Libera domine animam serui tui, sicut liberasti theclam de tribus tormentis, sic liberare digneris animam famuli tui. et tecum habitare in binis celestibus concedas. Per Christum dominum nostrum. Amen.*²⁴

Aquesta redacció és sorprenent, tant pel que omet com per la inclusió solament del nom de Santa Tecla, sense cap altre esment de personatges del Nou Testament ni dels temps postapostòlics.

La nova sorpresa, i aquest cop és per defecte, ens la donen els dos *Ordinariis sacramentorum*, el de 1530 i el 1550, en els quals hi ha una altra redacció en català en la qual, poc abans del final resumeix la part *Suscipe* i la següent *Libera Domine*, de tal manera que de l'Antic Testament solament esmenta cinc personatges, Noè, Enoc, Elies, Isaac

23. El reproduí el *Manuale Sacramentorum*. Iussu Illustrissimi D. Ioannis Vich, et Manrique Episcopi Maioricens[is] annuente Synodali conuentu. Per Raphaellem Albertinum Canonicum, et Petrum Onofrium Oliuerium Ecclesiae Sancti Michaelis rectorem in Sacra Theologia magistros, Correctum et expolitum, Maiorica, Apud Gabrielem Guasp. Anno 1601, p. 258-274. La secció *Suscipe*, amb les invocacions *Libera*, és a les p. 265-267. En aquesta darrera pàgina hi ha la invocació que esmenta els turments de Santa Tecla. No observam gaires distàncies amb el ritual de 1516.

24. *Ordinarium sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte metropolis ecclesiae Tarraconensis ualde copiosum. Per expertos viros mandato illustrissimi ac reuerendissimi domini/domini Petri de Cardona ipsius ecclesie Archiepiscopi bene ordinatum. Cum nonnullis operibus insertum. Sacerdotibus maxime curatis valde vtilissimum.* Sota aquest títol hi ha representada la T. En el colofó, després del foli CLVIv, hi llegim, sense cap ornamentació: *Explicit ordinarium de ministratione [sic] sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte Metropolis ecclesie Tarraconensis. maxima diligentia ordinatum cum nonnullis operibus vtilissimis insertum. Impressus Barchinone per magistrum Johanem Rosembach alemanum die. vii. mensis february. Anni .M.D.XXX.* L'esment de Santa Tecla és al final del foli LXXXVIIIv. Vegeu l'edició següent: *Ordinarium Sacramentorum Tarraconense 1530*, Edició facsimilar monocroma, Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, (Biblioteca Litúrgica Catalana, 7. Institut d'Estudis Catalans), Barcelona 2011.

i Lot, i un del Nou Testament, sant Pere. Hom esperaria que, com l'*Ordinarium* de Mallorca de 1516, continguéss la memòria de l'alliberament de Santa Tecla, però la decepció arriba, car la memòria de la titular de Tarragona ha desaparegut per complet en aquesta pregària en català, intel·ligible per als fidels.²⁵ Una simplificació semblant, si no idèntica, apareix en l'*Ordinarium* d'Urgell de 1536, en el qual, abans, com a l'*Ordinarium* de Tarragona, de 1530, hi ha el text llatí de la recomanació de l'ànima, començant per la invitació *Proficiscere*.²⁶ Aquesta redacció ens porta a plantejar una qüestió nova. En efecte, caldria suposar que corrien dues versions de l'*Ordo commendationis animae*, en català. Una, la completa, copiada per Martorell, i una abreujada, incorporada a l'*Ordinarium sacramentorum* de Tarragona, de 1530. Sembla que la versió que va manllevar Martorell devia ser força coneguda, i que ell mateix l'hauria escoltada en qualque esdeveniment luctuós familiar o de qualque amic. Fins aquí arriba el que sabríem dir. Avançar més ja serà tasca dels especialistes en literatura medieval.

D'aquí ve que ens sorprengui que Gougaud, que enumera fins a 69 còdexs i edicions sobre aquest conjunt de pregàries, no en registri cap d'origen hispànic.²⁷ Per altra banda, no coneixem cap estudi que abasti la difusió d'aquestes oracions en l'ambient de Joanot Martorell, la qual cosa ens deixa bastant a les fosques, a l'hora de poder suposar que en el segle xv ja n'existia una traducció al català de la recomanació de l'ànima, o si aquest autor la va realitzar per ell mateix, o la va

25. *Ordinarium sacramentorum secundum ritum et consuetudinem sancte metropolis ecclesiae Tarraconensis*, 1530, f. CII, i *Ordinarium sacramentorum secundum honorabilem consuetudinem Tarraconensis ecclesiae Hispaniarum metropol' recognitum castigatum et quam plurimis necessarijs auctum: vt optimo cuique lectori id perscrutanti apparebit*. Excudebat Lugduni Cornelius a Septemgrangijs Expensis Raphaelis Dauder et Joannis Trinxerij. Anno salutis 1550. El passatge de la nostra pregària és al foli lxxxviii. Hom pot consultar-lo per Google. Vegeu la pregària transcrita a AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana*, núm. 74, p. 44-45.

26. *Ordinarium sacramentorum, benedictionum et aliarum rerum a sacerdote animarum curam regente* [hauria de dir *gerente?*] *agendarum, secundum sacrosanctae Urgellensis ecclesiae ritum*. Colofó: Cesarauguste felici omine, impressum, arte et industria Georgii Coci, anno MDXXXVI. Editat per Francesc Xavier PARÉS I SALTOR, *L'Ordinari d'Urgell de 1536*, (Societat Cultural Urgel·litana) La Seu d'Urgell 2002, p. 260. La secció *Proficiscere* és indicada a la p. 252.

27. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 5-10.

encomanar. En qualsevol cas, la versió que ens ha transmès és molt fidel, de manera que hem de dir que solament va trastocar algunes de les invocacions, però no en va ometre cap, en la qual cosa va procedir com era usual en els autors medievals, els quals manllaven passatges sencers d'altres autors, fossin o no del mateix àmbit cultural.²⁸ Podríem estendre la nostra comparació, per exemple, seguint per un tema molt conegut, com és la súplica del perdó per als pecats de la joventut, confiant en el Déu misericordiós, inspirada en el Salm 24,²⁹: «No et recordis dels pecats i de les faltes que he comès de jove; recorda't de mi, tu que estimes tant, tu que ets bo, Senyor». L'*Ordinarium* d'Urgell, de 1536, dins la secció sobre «L'art de ben morir» també cita aquest passatge del salm, però allunyat del resum de l'*Ordo commendationis*.³⁰ El text de la Vulgata, que adduïm en la nota, òbviament és més proper al del *Tirant lo Blanch*, que no la traducció usual catalana. Afegim que Gougaud anota que la referència als pecats de la joventut no l'ha trobada en cap *ordo* medieval. Per la nostra banda hem de recollir que aquest text ja devia córrer en català en el manual que va plagiar Martorell, car no és possible que ell en fos l'introduïdor d'aquesta part de l'*ordo*, que se va difondre a altres països, i no esdevingué això a partir de *Tirant lo Blanch*, sinó copiant manuals que servien als preveres per a assistir els moribunds. On va ser composta aquesta pregària, queda fora del nostre coneixement. Diguem, per ara, que una vintena d'anys després de la composició de la novel·la de Martorell ja la llegim en el llibre de benediccions de Meissen, de 1512, i la va incloure posteriorment el ritual de Pau V.³¹

28. Martí DE RIQUER, *Historia de la literatura catalana*, Part antiga, III, Barcelona: Ariel, 1984, p. 381, i a *Tirant lo blanch*, I, Edició del V centenari de la mort de Joanot Martorell, Martí DE RIQUER, (pròl.), (Biblioteca breve de bolsillo. Seix Barral), Barcelona 1969, p. 83-84, on esmenta una sèrie de fonts del *Tirant lo Blanch*, entre les quals no figura ni de lluny l'*Ordo commendationis*. Sembla que els estudiosos ha patit un miratge en l'assignació de les fonts d'aquesta novel·la.

29. Ps 24,7: *delicta iuventutis meae et ignorantias meas ne memineris secundum misericordiam tuam memento mei tu propter bonitatem tuam Domine*.

30. *Ordinarium sacramentorum, [...] Urgellensis ecclesiae ritum*, p. 254.

31. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 15, peça núm. 7 de l'*Ordo commendationis*. Vegeu la referència que l'autor dóna a la p. 9, núm. 56.- *Ordo commendationis anime sive morientis conductus ab hoc seculo (Benedictionale sive agenda secundum ritum et consuetudinem ingenue Ecclesie Misnensis*, Albert SCHÖNFELDER, (ed.), dins *Liturgische Bibliothek*, 1. *Ritualbücher*, Paderborn 1904, p. 38-41. Meissens és a la Saxònia, i el benediccional és de l'any 1512.

Si observam el text, ens adonarem que les variants que Sicard anota entre les dues famílies de còdexs, la que s'origina en el sacramentari de Gellone (G), del segle VIII,³² i l'altra, contemporània, plasmada en el sacramentari de Rheinau,³³ comprovarem que, tret de la semblança en la referència a l'alliberament d'Isaac, la resta de les alliberacions s'expressen segons el sacramentari de Gellone.³⁴ Ambdues tradicions tenen en comú els textos gelasians del segle VIII.³⁵ Sicard, entre altres, ha ressaltat com aquestes invocacions també foren inspirades de prop per les *Orationes pseudocyprianae*, que són una traducció llatina d'un text grec, redactat probablement en el segle IV.³⁶ Ens trobam, per tant, amb unes pregàries molt antigues, poc posteriors al segle IV.³⁷ Notem una altra divergència amb Gougaud. Diu que la invocació de Santa Tecla desapareix al segle XI, per reaparèixer en el segle XVI,³⁸ asseveració que no es correspon amb la presència d'aquesta súplica en el Sacramentari de Vic, de finals del segle XI, i, en el segle XV, Joanot Martorell la va incloure en el *Tirant lo Blanc*, com la va rebre de textos en llatí o en català. Més tost en devien córrer diverses versions catalanes, una de les quals va incorporar Martorell a la seva obra, en la qual qualche vestigi de certes modalitats del català de València són perceptibles. Una qüestió força diversa és que l'*Ordo* quedàs configurat, com ens ha arribat, entre els segles XV i XVI.³⁹

En conclusió, ens trobam davant «cas flagrant», manllevant una expressió de Josep M. Nadal i Modest Prats, de plagi practicat pel

32. SICARD, *La liturgie de la mort*, p. 361.

33. SICARD, *Ibidem*, p. 355.

34. SICARD, *Ibidem*, p. 366-367.

35. SICARD, *Ibidem*, p. 350 i 368.

36. SICARD, *Ibidem*, p. 371. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 13-14.

37. E. DEKKERS-[Ae. GAAR], *Clavis patrum latinorum* (Sacris erudiri 3), Steenbrugis 31995, núm. 67, p. 19-20. Cf. *Testimonia orationis christianae antiquioris*, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis - (CCCM-PB 47), P. SALMON, C. COEBERGH, P. DE PUNIET (eds.), Turnhout 1977, p. XVI-XVII.

38. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 14. Creuríem que algunes de les conclusions de les p. 24-27, haurien de ser revisades, pel que fa a la presència de les invocacions *Libera*.

39. GOUGAUD, «Étude sur les Ordines Commendationis animae», p. 18. A la p. 19 presenta una descripció del tipus A, de l'*Ordo*, en el qual, després de la peça *Subvenite*, li segueix el conjunt *Proficiscere*, amb l'oració *Suscipe*, seguida de les intercessions *Libera*, que anomena en darrer lloc Santa Tecla.

Martorell, quan va incorporar íntegrament en el *Tirant* una antiquíssima pregària cristiana.⁴⁰ No hem sabut precisar si la resta de la pregària de la princesa moribunda és original de Martorell o si encara tindrem la sorpresa de trobar un altre llibre d'oracions medieval que la inspiràs. En efecte, queden molts interrogants sobre la manera de treballar de Martorell, i no són menys nombrosos els que pesen sobre la literatura catalana, tant des del punt de vista de la creació, com des del coneixement de l'existència de la traducció dels devocionaris llatins al català.

40. Josep M. NADAL i Modest PRATS, *Història de la llengua catalana. 2. El segle XV*, (Estudis i documents, 34. Edicions 62), Barcelona 1996, p. 265.

LA PASSIÓ DE JESUCRIST DE FRANCESC ALEGRE (INTRODUCCIÓ I EDICIÓ)

DANIEL ÁLVAREZ GÓMEZ

INTRODUCCIÓ

Se sap pels catàlegs del bibliòfil Ferran Colom que l'escriptor Francesc Alegre¹ va escriure tres obres religioses, la *Vida de Sant*

1. Sobre la figura de Francesc Alegre (nascut al 1450/51) són fonamentals els estudis de TORRÓ, Jaume: «“Officium poetae est fingere”»: Francesc Alegre i la Faula de Neptuno i Dyana», BADIA, Lola – SOLER, Albert, *Intel·lectuals i escriptors a la Baixa Edat Mitjana*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, pp. 221-241; i BESCÓS, Pere: *Francesc Alegre: La primera guerra púnica, 1472: estudi i edició crítica*. Barcelona: UPF [tesi doctoral], 2011; *idem*: «Los cavallers a fealtat covida, pensant com Règulo per ésser tal, vuy viu : Fortitudo, Prudentia i Fortuna al Bello Punico català», *Els Marges*, número 101, 2013, pp. 10-30; i *idem*: «Comentari i formació literària en Francesc Alegre: Ovidi i Bernardo Illicino», *Llengua & Literatura*, número 24, 2014, pp. 33-53, que en delimiten la vida i obra. Fou deixeble a Palerm de Giacomo Mirabella (o Mirambella), mestre també de Marineo Siculo (FERRAÚ, Giacomo: «La vicenda culturale», *La cultura in Sicilia nel quattrocento*, Roma, Assessorato dei beni culturali e ambientali e della pubblica istruzione. Ed. del Luca, 1982, pp. 17-36; i GUALDO, Rosa: «Le traduzioni latine dell' “A Nicocle” di Isocrate nel Quattrocento», KESSLER, Eckhard – IJESWIJN, J., *Acta conventus neolatini lovaniensis, 1971*. Lovaina: Leuven University Press, 1973, pp. 279-280), i del Príncep de Viana i Ferran II (TORRÓ, «“Officium...»», *op. cit.*, pp. 227-228). La major part de la seva obra s'ascriu a la categoria filològica actual anomenada ficció sentimental

Josafat, la Vida de nostra dona i una Passió de Jesucrist. Concretament, un dels assentaments del volum *Abecedarium B* del fill de l'almirall les registra seguides, a continuació de les *Transformacions*:²

Franciscus Alegre hispanus / Ovidio Metamorphoseos en catalan
13182 ba 1494

Passion de Xristo conformada con los dias de la semana en catalan
14788

Vida de nostra dona en 20 act. en catalan 14791

Vida de sant Josafat en catalan 3962

Totes aquestes obres eren ja impreses, però se n'han perdut les dues últimes.³ La *Passió de Jesucrist* es conserva en un incunable

(BROCH, Àlex director: *Història de la Literatura catalana*. Volums II-III. *Literatura medieval (II). Segles XIV-XV*. Direcció: Lola Badia. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de cultura, 2014-2015, III, pp. 190-205), representada per cinc opuscles, escrits versemblantment entre 1472 i 1486 i copiats tots al ms. *Jardinet d'Orats* de la Biblioteca de Catalunya (ms. 151): *Requesta d'amor recitant una altercació entre la voluntat i la raó* (edició a PACHECO, Arseni: *Novel·letes sentimentals dels segles XIV i XV*. Barcelona: Edicions 62, 1970; PELLISSA, Gemma: *La ficció sentimental catalana de la segona meitat del s. XV*. Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi doctoral], 2013b), *Faula de les amors de Neptuno y Diana* (PACHECO: *Novel·letes...*, *op. cit.*; PELLISSA: *La ficció...*, *op. cit.*), *Sermó d'amor* (CÀTEDRA, Pedro Manuel: *Amor y pedagogía en la Edad Media. Estudios de doctrina amorosa y práctica literaria*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1989), *Raonament fingit entre Francesc Alegre i Esperança tramès per ell a una dama* (MIQUEL I PLANAS, Ramon ed.: *Novelari català dels segles XIV a XVIII*. Barcelona: Miquel Rius, 3 volums, 1908-1916; PACHECO: *Novel·letes...*, *op. cit.*) i *Lo somni de Francesc Alegre recitant lo procés de una qüestió enamorada* (MIQUEL I PLANAS: *Novelari*, *op. cit.*; PACHECO: *Novel·letes...*, *op. cit.*). A banda de la producció religiosa, dugué també a la impremta una traducció de les *Metamorfosis* d'Ovidi, les *Transformacions*, acompanyades d'*Al·legories* (ALEGRE, Francesc: *Transformacions*. 1494, incunable San Roman 9, Real Academia de la Historia), influït probablement per Giovanni di Bonsignori i Giovanni del Virgilio; i també compongüé el 1472 una traducció dels *Commentaria tria de primo bello punico*, de Leonardo Bruni, a través d'una versió italiana de 1434 (BESCÓS: *Francesc...*, *op. cit.*). Cal considerar també *El debat sobre la figura d'honor*, resposta a Romeu Llull i Pere Torroella dins d'una correspondència epistolar de tipus galant (TORROELLA, Pere: *Obra completa*, edició crítica de Francisco J. Rodríguez Risquete. Barcelona: Barcino, «ENC B-31-32», 2 volums, 2011, II).

2. COLÓN, Hernando: *Abecedarium B y Supplementum*. Edició facsímil. Madrid: Fundación Mapfre América-Cabildo de la Catedral de Sevilla, 1992, col. 646.

3. ASKINS, Arthur L. F.: «Muestrario de incunables hispánicos extraviados», *El*

d'entre 1495 i 1500, editat potser a Barcelona, en lletra gòtica.⁴ Originalment foren 16 folis, in 4°, el primer dels quals, que contindria la rúbrica del títol, es va perdre i va ser substituït amb posterioritat per un altre, al vers del qual hi ha una portada, amb una imatge clàssica de la Passió. Al recte del primer foli s'indica amb un segell qui fou el posseïdor que el donà a la Biblioteca Universitària de València, Vicente Hernández Mánuez, bibliotecari de la institució entre 1852 i 1865.⁵ La primera descripció d'aquest exemplar i de l'obra fou duta a terme per Aguiló.⁶ En un moment indeterminat (potser després de la dita descripció, segons Quer), l'opuscle fou incorporat a un volum factici anomenat *Natzarè*, conservat igualment a la dita Biblioteca, el qual té tapes morades i és miscel·lani, integrat per 20 obres de caràcter religiós.⁷

libro antiguo español. Actas del Primer Coloquio Internacional, Madrid, 18-20 de diciembre de 1986, Salamanca, Ed. USAL & Sociedad Española de Historia del Libro, 1988, pp. 38 i 42-43), qui recull els diferents assentaments als catàlegs de Colom, més la informació vaga que aporta PALAU, Antonio (*Manual del Librero hispano-americano*. Barcelona: Librería Palau, 28 vols., 1948-77, I, número 6579) sobre la *Vida de Sant Josafat*, segons la qual un exemplar de l'obra, amb algunes característiques indicades al *Regestrum B*, fou oferta al marquès de Jerez a Sevilla, als anys 1925-1926. En el cas de les *Transformacions BESCÓS (Francesc..., op. cit., p. 23)* aporta document del contracte per a la impressió amb l'editor Pere Miquel, el 1494.

4. AGUILÓ FUSTER, Mariano: *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474-1860*, Madrid, ed. Sucesores de Rivadeneira, 1923, p. 292; PALANCA, Abelardo - GÓMEZ, doña María del Pilar: *Catálogo de los incunables de la Biblioteca Universitaria de Valencia*. València: Universitat de València, 1981, p. 13; els quals consideren possible que s'imprimís a València.

5. PALANCA - GÓMEZ: *Catálogo..., op. cit., p. 13*; CRUZ CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ, María: *La Biblioteca Universitaria de Valencia*. València: Universitat de València, 2001, p. 84.

6. *Catálogo..., op. cit., p. 292*, segons QUER, Pere (*Estudi sobre Francesc Alegre: Dues obres inèdites, el Sermó de Amor i la Passió de Jesucrist*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona [treball de tercer cicle], 1988, p. 56) manifesta: «L'única notícia era donada per Aguiló i ens feia considerar aquesta obra com a perduda. La descripció de les característiques que Aguiló proposa ens feia pensar en una obra interessant. Tot i així els seus interrogants davant de la filiació bibliogràfica que calia assignar-li continuen existint i les línies de solució apuntades per ell són les úniques que tenen avui dia vigència, fins i tot després del feliç retrobament del text».

7. CRUZ CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ (*La Biblioteca..., op. cit., p. 84*) recorda que altres obres que es contenen a l'opuscle el *Natzarè* també són donacions d'Hernández Mánuez. Es tracta d'un volum conegut com a tal des del segle passat pel color de la seva enquadernació en vellut.

La *Passió* és l'obra número 20 del volum, tal com figura al marge superior dret del foli 155r, al vers del qual es troba la portada. El text de l'obra comença al foli 156r i conclou al 170v.

El títol de la *Passió de Jesucrist* li ha estat imposat per la catalogació recent gràcies a l'adreça que encapçala el llibret: «A l'estimat Germà Matheu de Santcliment, Francesc Alegre en la Passió de Jesucrist». És molt probable que la *Passió* formés part de la primera i única remesa d'obres que Alegre va fer imprimir, a la ciutat comtal, després de tornar del seu consolat a Palerm (1488), quan hi publicà la *Vida de Sant Josafat*, el 1491, i les *Transformacions*, el 1494.⁸ Mateu de Santcliment, a qui es dedica l'opuscle, era el germà d'Isabel de Santcliment, amb la qual Alegre es casà el 1477.⁹ Quan Alegre compongué aquesta obra segurament era afí al partit dels Deztorrent, al qual militaven els Santcliment.¹⁰ Segons alguns autors, al monestir de Valldonzella es reunia un cercle de lletraferits dedicats a la lectura d'obretes pietoses, del qual Alegre potser participava.¹¹

L'obra pertany al gènere de les Passions en prosa de tipus contemplatiu. Sembla adoptar una forma externa, expositiva, de sermó, perquè s'inicia amb una cita de Job, que funcionaria com a *thema*, *Miseremini mei...* (Job, 18, 21), i que presenta una interpretació doble: incideix en el valor de l'amistat; i centra el discurs en la humanitat, tant la de Jesús redemptor, com la dels homes en general, redimits per ell. La cita es troba encastada en una elaborada dedicatòria al seu cunyat Santcliment, que obre l'opuscle. La cita, d'acord amb l'estructura del sermó, clou l'obra (*repetitio thematis*), però traduïda al català; de tota manera, no queda pas desenvolupada dins del text com s'esperaria en cas que seguís l'*ars predicandi*.¹²

8. BESCÓS: *Francesc...*, *op. cit.*, p. 36.

9. *Ibidem*, pp. 18 i 40.

10. VICENS VIVES, Jaume: *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*. Barcelona: Universitat de Catalunya, 3 vols., 1936-1937, II, p. 299.

11. QUER (*Estudi...*, *op. cit.*, p. 23); BESCÓS (*Francesc...*, *op. cit.*, p. 40). La filla d'Antoni de Vilatorra (prócer barceloní a qui Alegre dedica la seva traducció de Bruni) va ser abadessa del monestir (1516-1539) i dues filles del mateix Alegre en foren monges.

12. Hauf, analitzant un possible antecedent (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 4327) de la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, parla d'híbrids entre el sermó i el tractat en un gènere que podria anomenar-se predicació escrita, que serviria per a ser llegida en veu alta durant la Setmana Santa (VILLENNA, Isabel de: *Vita Christi*, edició d'Albert Hauf. Barcelona: Edicions 62, 1995, pp. 26-33). En el nostre cas, però, es tracta

Després de la dedicatòria que serveix d'introducció, l'obra es distribueix en onze capítols que en contenen el nucli dramàtic, desenvolupat dins d'una visió que experimenta el propi Alegre. A la visió, en la qual l'autor és un personatge espectador, igual que a la *Faula de Neptuno i Diana*, la figura al·legòrica de Natura Humana, en forma de dama desesperada, es plany de la seva caiguda del paradís (capítol I), però és consolada per una altra dama reverent, figura al·legòrica de Teologia (que apareix al capítol II). Aquesta darrera dama narra a la Natura Humana la Passió de Jesús, que condueix a la Redempció (capítols III-X). La narració de la Passió constitueix el tercer dels cercles concèntrics en què s'estructura l'obra, després de la mencionada cita de Job i la visió d'Alegre, i, fins i tot, dins de la narració s'hi pot identificar una subestructura, que és l'equiparació entre els dies de la creació i els de la Passió (IV-X). Igualment, cal destacar dos trets típics del gènere, com són la deliberació celestial a mode de judici que determina la mort necessària de Jesús, en el cas d'aquesta obra molt breu i simplificada (IX), i la compassió de Maria, amb el plany característic amb què es manifesta (X). Immediatament després, la part dramàtica de l'obra es clou abruptament (capítol XI) amb la desaparició de les dames i el reconeixement d'Alegre d'haver tingut una «visió». A l'últim, el que s'ha definit com a *thema* dona fi al sermó i a l'opuscle.

Malgrat que altres autors del gènere s'han servit d'elements onírics, com el propi Felip de Malla, l'ús que fa Alegre de la visió l'apropa a la ficció sentimental: es tracta d'una visió sobtada, dominada per la fantasia i la imaginació, que emmarca l'opuscle i el clou, tot embolcallant-lo en l'habitual atmosfera confosa i fascinada, com en obres del mateix autor o del corpus boccaccià, que redunden en els estats d'ànim relatius a l'amor. La visió d'Alegre com a marc narratiu-estructural no proporciona a aquest text un ambient que resulti únicament contemplatiu i edificant, com seria esperable.

A més, altres característiques donen un vernís literari i profà a l'opuscle que desdibuixen o matisen la seva fesomia doctrinal, tot i

d'una obra molt més breu, tot i que sembla que pogué complir la mateixa funció: potser Alegre va pensar en una oralitat posterior. Cal posar atenció que presenten la mateixa indefinició altres dues obres similars, com el *Sermó de la Passió* de Malla i la *Passió* que publicà Miquel Rosell (vegeu més avall).

l'extraordinària abundància de cites a la narració de la Passió, que no desmereixen de qualsevol tractat teològic. El lloc erm en el qual es troba el narrador en companyia de Natura Humana és propi d'altres obres (per exemple, el *Corbaccio*), així com l'al·lusió al *locus amoenus* en la descripció del paradís, sense oblidar accessoris de l'al·legoria cortesa, com l'arbre i el rètol. Els trets de Natura Humana l'equiparen en certa manera a una dama cortesa colpida per la passió amorosa, com la madona Fiammetta de Boccaccio. Francesc Alegre, per ofici o per costum, compongué una obreta devota ornamentada amb un envoltori pseudo-sentimental, encara que demostra conèixer magistralment el material religiós que tracta.

EL GÈNERE DE LA PASSIÓ

La literatura devota relativa a la Passió té les arrels enfonsades en els nous solcs oberts per la Reforma gregoriana i l'espiritualitat promoguda pels ordes que encarnaren les rivalitats, de vegades més polítiques que estrictament doctrinals, en què es debatia l'Església. En la mateixa època que Pere el Venerable, abat de Cluny, s'afanava per crear un primer armari bibliogràfic per a defensa de la fe a l'avantguarda hispana en front dels sarraïns (1141), Bernat de Claravall (1091-1153), l'abat de Císter, a més de promoure la segona croada, iniciava una fórmula de vivència religiosa que, deixant enrere l'especulació anterior, empenia una tendència cristocèntrica. El seu *De diligendo Deo* prefigura un mode d'apropament a Déu basat en una ascensió progressiva per via de l'amor, inici del misticisme. Fou atribuïda a Bernat una *Vitis mystica seu tractatus de passione Domini*, així com una *Meditatio in Passionem et Resurrectionem Christi*. Un altre tractat del pes del *Liber de passione Christi, et doloribus et planctibus Matris eius*¹³ (també anomenat *Tractatus beati Bernhardi de Planctu Mariae* o *Compassio Mariae*), que inicia la tradició de la *Compassio Mariae*, és igualment aplicable a una línia de pensament propera a Bernat de Claravall.

13. Al ms. 1275 de la Biblioteca de Catalunya es troben copiades dues obres adjudicades per error a sant Bernat. La suara esmentada, obra d'Otger de Locedio, i *De meditatione passionis Christi per septem diei horas libellus*, atribuïda altres vegades també a Beda (BROCH: *Història...*, op. cit., II, p. 170).

D'aquesta vena van pouar autors de la mida del propi Francesc d'Assís (1182-1226) o Bonaventura de Bagnoregio (c. 1217-1274) –i encara abans el professor de París Ricard de Sant Víctor (s. XII)–. Es deu a Bonaventura entendre Crist com a escala entre l'home i Déu i l'exaltació de l'amor de Crist en la Passió com a camí de la Redempció a partir d'obres com l'*Officium passionis* o *Lignum vitae*, centrada en la teologia de la creu.¹⁴ Altres obres que redunden en aquesta línia són l'*Itinerarium* i *De triplici via*. La tradició franciscana presentava un esperit religiós, centrat en la pietat per Crist com a font d'amor, que resultava molt més seductor que les disquisicions i filigranes de l'escolàstica dominicana, definida per Sant Tomàs (c. 1224-1274). Atribuïdes a Bonaventura fins aquest darrer segle, les *Meditationes de Vita Christi*¹⁵ foren escrites, entre el segle XIII i el XIV, per un franciscà de la Toscana, inconegut; són el nucli de les posteriors vides de Crist. Una part de l'obra anterior, les *Meditationes Passionis Christi*, circulà de manera autònoma.¹⁶

Els darrers anys del segle XIV comença la *Devotio moderna*, centrada en la contemplació empàtica i la imitació de la vida de Crist, així com en un cert rebuig de les especulacions teològiques, perquè es consideren massa àrdues en la recerca de Déu. Els «germans de la vida comuna», com s'anomenaven, dedicaven un dia de la setmana a la meditació –la «ruminatio»– d'un aspecte de la fe i reservaven el divendres a la Passió de Crist, que era, però, objecte de la missa diària.¹⁷ Aquesta tendència espiritual fou iniciada el 1379 per Geert

14. VILLENNA (*Vita Christi*, edició de Hauf, *op. cit.*, p. 34).

15. PSEUDO-BONAVENTURA: *Vita Christi [Meditationes vitae Christi]*. Jehan Petit, 1497.

16. VILLENNA (*Vita Christi*, edició de Hauf, *op. cit.*, p. 32) i *Contemplació de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist* (edició d'Albert Hauf. Barcelona: Edicions del Mall, 1982, pp. 6-7). De les *Meditationes Vitae Christi* es compta amb una traducció catalana del s. XV: ACA, manuscrits de Sant Cugat, ms. 78. Hi ha una traducció al català impresa a Barcelona el 1522, per Rosembach (GARCIA SEMPERE, Marinela: *Lo passi en cobles* (1493). Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, p. 36; *Contemplació... op. cit.*, p. 8). Quant a les *Meditationes Passionis Christi*, Hauf publicà una traducció catalana datable al XVI, integrada al ms. g.iv.25 de la Biblioteca d'El Escorial (*Contemplació... op. cit.*).

17. HAUF, Albert (*D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*. València: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 23).

Grote, que, segons explica al seu *Tractatus de quattuor generibus meditationum sive Contemplationum*, utilitzà quatre mètodes de pràctica devota per incentivar la meditació de la vida de Crist (l'anomenada «via regia»): les fonts canòniques, les revelacions dels sants, els parers dels teòlegs i la imaginació per a transportar-se un mateix als espais evangèlics.¹⁸ Aquest darrer mètode permetia al «germà» sentir-se, per exemple, en companyia de Maria quan assistia a la Passió de Jesús. Com el mateix Grote confessa a l'opuscle, es tracta d'una tècnica que ell atribueix a autors com Bernat de Claravall o Bonaventura. Les manifestacions literàries de la *Devotio* són, però, més ascètiques i fredes que les cistercenques o les franciscanes.¹⁹ N'és una mostra la *Imitatio Christi* de Tomàs de Kempis i cal destacar-hi l'impacte de la *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, cartoixà (mort el 1378).

Al Principat el franciscanisme produí obres en prosa de la vàlua de la *Scala de contemplació* d'Antoni Canals (que fou, això no obstant, dominicà), la qual fa ressaltar el valor de la contemplació per apropar-se a Déu.²⁰ Així mateix comptem amb l'*Excitatori de la pensa de Déu*, de Bernat Oliver, o el *Tractat de Contemplació o Scala Dei* de Francesc Eiximenis, que també escriví una *Vita Christi*.²¹ Cal destacar la figura d'un altre franciscà, Joan d'Eixemeno, que compongué la *Quarantena de contemplació*,²² que li encarregà el rei Martí l'Humà –també dit l'Eclesiàstic– com a compendi que aplanés les dificultats de l'*Arbor vitae crucifixae Iesu*, d'Ubertí de Casale (1259-1330 c.). Més endavant ens trobem amb manifestacions tan destacades com el *Sermó de la Passió* de Felip

18. *Ibidem*, p. 45.

19. HAUF (*D'Eiximenis...*, *op. cit.*, pp. 27-30; 45-46) es planteja la qüestió de la veritable modernitat d'aquest corrent i resol que el defineixen un cert eclecticisme de poca volada, encarat al passat, i el pessimisme de la «contemptio mundi».

20. Va ser editada a la tesi de Roig Gironella (Barcelona, 1975); HAUF, Albert («La *Scala de Contemplació* de fra Antoni de Canals i el *De xv gradibus contemplationis* o *Viridarium Ecclesiae*», *Anuari de l'agrupació borriana de cultura*, número 8, 1977, pp. 97-120) ha demostrat que el tractat de Canals és una traducció força literal de l'obra *De xv gradibus contemplationis* o *Viridarium Ecclesiae* (còdex de París, Mazarine 961), atribuïda a Bonaventura: això n'explicaria el caràcter franciscà.

21. Fou editada per Hauf a la seva tesi (Universitat de Barcelona, 1976).

22. EIXEMENO, Joan: *Contemplació de la Santa Quarantena*, edició d'Albert Hauf. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986.

de Malla,²³ diputat eclesiàstic de la Generalitat del 1425 al 1428, finat el 1431; i, encara més important, el *Memorial del peccador remut*,²⁴ del qual el dit Sermó resulta un embrió.²⁵

És un opuscle notable la *Passió de Jesucrist* (ACA, ms. 67), anònim, que Miquel i Rosell data al tombant de segle entre el XIV i el XV,²⁶ i que probablement es troba entre les obres que van influir en el *Memorial* de Malla.²⁷ Altres Passions són les del ms. 451 de la BC, *Història de la passió de Jesucrist*, i la del ms. 77 de la mateixa biblioteca, ambdues anònimes. Igualment cal tenir presents les Passions com la traducció catalana del *Mascaron*, obra atribuïda a Bartolo de Sassoferrato, també coneguda com a *Processus Satanae contra diuam virginem*. No convé oblidar obretes com la *Passió de Jesucrist* d'un manuscrit de Sant Cugat, avui a l'ACA, i l'*Oració de Nostro Senyor Jesucrist*.²⁸

23. *El sermó de la passió*, a BALCELLS, Felipe de Malla y el peccador remut, *contribución al estudio de sus fuentes*. Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi de llicenciatura, 233], 1964, a partir del BC, ms. 466.

24. La primera part ha estat publicada a MALLA, Felip de (*Memorial del peccador remut. Manuscrit de Barcelona*. Edició de Manuel Balasch, 3 volums. Barcelona: Barcino, «ENC A-118/119/123», 1981-1986), d'acord amb el manuscrit de Barcelona (BC 465) i amb els incunables que en resten; la segona part es troba inèdita al manuscrit de València que es conserva a l'Arxiu de la Catedral de València (ms. 154), d'accés i lectura difícils, a causa de l'estil de Felip de Malla (RIQUER, Martí de - COMAS, Antoni, *Història de la Literatura catalana*, volum III. Barcelona: Edicions Ariel, 1964, p. 420, nota 50: «confesso sincerament que després d'haver llegit la primera part de *Lo peccador remut* no m'ha restat alè per llegir-ne la segona»). Vegeu IZQUIERDO, Josep («El segon llibre del *Memorial del Pecador Remut* de Felip de Malla», *Llengua i literatura*, número 23, 2013, pp. 7-44), MALLA, Felip de (*Correspondència política*, edició de Josep Perarnau. Barcelona: Barcino, «ENC A-114», 1978, pp. 99-111) i BROCH (*Història...*, *op. cit.*, III, pp. 376-381).

25. BROCH (*Història...*, *op. cit.*, III, pp. 374-375). És el número XXIV del catàleg de Perarnau (MALLA: *Correspondència...*, *op. cit.*, 90).

26. *Passió de Jesucrist, la*, edició de Miquel i Rosell, Francesc X: «La passió de Jesucrist. Obreta didàctica», *Estudis Universitaris catalans*, número 21, onzè de la segona època, 1936, p. 312. RIQUER - COMAS (*Història...*, *op. cit.*, III, p. 403) opinen que potser seria un sermó.

27. Ja fora del nostre àmbit d'estudi queda l'*Exercitatorio de la vida espiritual* de l'abat de Montserrat García Jiménez de Cisneros, el 1500, subsidiari del *Tractat de contemplació* d'Eiximenis.

28. *Mascaron*: edició de BOFARULL: *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Volum XIII. *Documentos literarios en Antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1857, pp. 107-117. *Pasión de Jesucristo*: edició de BOFARULL, *Colección de documentos inéditos*

La primera impressió en terres hispàniques d'una obra de la *Devotio Moderna* és la traducció catalana del tractat de Kempis per obra de Miquel Peres, titulada *La imitació de Jesuchrist* (Barcelona, 1482), que fou dedicada a Isabel de Villena, abadessa del convent de la Trinitat de València.²⁹ L'abadessa, com se sap, aplegà al voltant seu literats de viva devoció, entre els quals, Roís de Corella i Jaume Roig. Una versió parcial de la *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, anomenada el *Quart del Cartoixà* (la part de la Passió), traduïda per Roís de Corella, fou editada a València el 1495. Isabel de Villena publicà a la mateixa ciutat la seva *Vita Christi* el 1497, influïda per les *Meditationes Vitae Christi* i alhora tributària de l'obra de Ludolf de Saxònia, de la qual extragué un sentimentalisme que contrapassava el franciscà.³⁰ Isabel de Villena, però, segueix el darrer dels quatre mètodes de Grote, la imaginació.³¹ Si bé, per les dates d'impressió, sembla poc probable que influïssin en la *Passió* d'Alegre, no deixen de ser obres contemporànies de referència per al seu estudi.

Tenen un pes considerable en les lletres religioses els evangelis apòcrifs, fonamentalment l'Evangelí de Nicodem o *Acta Pilati*, el Pseudo-Marc, obres de divulgació àmplia com la *Legenda aurea* de Jacopo da Varazze o l'*Speculum historiale* de Vicent de Beauvais (ambdues obres contenen passatges traduïts de l'evangelí) i Pere Comestor, amb la *Historia Scolastica*.³² Així mateix, la litúrgia roma-

tos del Archivo General de la Corona de Aragón. Volum XIII. *Documentos literarios en Antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1857, pp. 131-148. *Oració de Nostro Senyor Jesucrist*: edició de BOFARULL, *Colecció de documents inèdits del Archivo General de la Corona de Aragón*. Volum XIII. *Documentos literarios en Antigua lengua catalana (siglos XIV y XV)*. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1857, pp. 149-150.

29. HAUF: *D'Eiximenis...*, *op. cit.*, pp. 46-47; BROCH: *Història...*, *op. cit.*, II, p. 170).

30. HAUF: *D'Eiximenis...*, *op. cit.*, p. 40. Vegeu també HAUF, Albert: «La Vita Christi de sor Isabel de Villena y la tradición de las Vitae Christi medievales», ALVAR et al., *Studia in honorem prof. Martí de Riquer*, II. Barcelona: Quaderns Crema, 1987, pp. 105-164. D'acord amb l'opinió de HAUF (*D'Eiximenis...*, *op. cit.*, p. 51), però, l'influx de la *devotio moderna* a terres catalanes és menor. Es refereix fonamentalment al pes que la dita tendència hagi pogut tenir en autors com Eiximenis o Canals, que ell no en considera pas deutors, sinó practicants d'una espiritualitat de caire més tradicional.

31. HAUF: *D'Eiximenis...*, *op. cit.*, p. 47.

32. GARCIA SEMPÈRE: *Lo passi...*, *op. cit.*, p. 104.

na, centrada al Divendres Sant, ha produït un ventall ampli de textos reutilitzats, com el *Stabat mater*, atribuït a Jacopone de Todi.

Quant a la producció de Passions en vers, es compta amb una Passió de rellevància, de caire més aviat narratiu, com la *Passione del Nostro S. Gesù Cristo*, atribuïda a Boccaccio. Entre les castellanques, se singularitza, entre moltes altres, la *Pasión trobada* de Diego de San Pedro.³³ Finalment es destaca la *Istòria* del volum *Lo Passi en cobles* (1493),³⁴ que conté composicions notables com l'*Oració de Rois de Corella* o la *Contemplació* de Joan Escrivà i Fenollar, també copiada al *Jardinet d'Orats* (ff. 12r-24v). En aquest mateix manuscrit cal notar la *Comèdia de la Sagrada paciò de Jesu Christ* (ff. 32r-34v), de la ploma de Miquel Estela, entre altres dues del mateix autor: l'*Oració feta en nom del Comenador Stela a Déu lo pare narrant los turments de Jesuscrit* (ff. 25r-31v) i *Sant Déu immens i pare prescient* (ff. 25r). No és possible oblidar la figura del dominic Pero Martínez, amb composicions com *Contemplació com Jesuchrist portava la creu al coll* i *Com despullaren Jesús i, estirant-li lo cos, lo clavaren en la creu*.

Un gènere literari concomitant amb la Passió, àmpliament desenvolupat a partir de la litúrgia, són els planys de Maria, del qual el *Plant de la Verge* de Ramon Llull fou un clar exponent.

Passió: Anàlisi

A la dedicatòria, Alegre inaugura l'opuscle amb una menció a l'amor místic, introduït pel terme «veritat». Es tracta, però, d'un amor que entra pels ulls o per la vista —«aquella veritat qui vista clarament farta nostre entendre al voler presentada»— d'un mode anàleg al de la literatura de tema sentimental. Malgrat que només al·ludeix a les fases usuales en què evoluciona aquest amor des dels sentits fins a l'intel·lecte, passant per la voluntat (el «voler»), sembla evident que és subsidiari del procés d'enamorament descrit al *Sermó*, que remet a les *Genealogiae* de Boccaccio (IX, 4).³⁵

33. Vegeu GARCIA SEMPÈRE: *Lo passi..., op. cit.*, p. 134 i ss., també per a altres obres menors.

34. *Ibidem*.

35. El mode com es produeix l'enamorament és semblant a com s'explica a

Un amor d'aquestes característiques, quan es troba en ple arripament, transporta l'amant en aquell qui estima, on l'enamorat viu més que en si mateix. D'entrada, el propi Sant Tomàs serveix d'autoritat per a aquesta imatge en establir quatre motius per què l'estimat es trobi en l'amat i viceversa: per força aprehensiva o apetitiva, per amor d'amistat o de concupiscència.³⁶ De tota manera, el tomisme no explica tota la dimensió d'aquest amor. Es tracta d'un tòpic de llarga tradició que beu de la lírica cortesa i l'espiritualitat medieval, però que pot remuntar fins al *Fedre* i el *Banquet* platònics, a través de les elucubracions del neoplatonisme florentí, que Alegre coneixeria per Ilicino, Bruni i Landino.³⁷ Aquest «perfet amor» ha arribat a alliberar-se de la sensualitat i proporciona forces inusuals a figures bíbliques (Moisès, Sant Pau, la Magdalena, Sant Joan), sovint a pesar de les circumstàncies adverses.

És aquest amor el que condueix Alegre a escriure l'obreta, «novel trebal», responnent a la petició que prèviament li havia fet Mateu de Santcliment. Per tant, Alegre centra el discurs en la humanitat de Je-

l'esglaó vista de la *Faula de les amors de Neptuno i Diana*, i segueix el passatge de Boccaccio citat. El *Sermó* (CATEDRA, *Amor...*, *op. cit.*, p. 207, línia 62 i ss.), però, sembla una amalgama d'idees provinents de diverses tradicions, la cortesa i la representada per l'*Amor hereos* de l'obra d'Arnau de Vilanova. També hi ha al·lusions gairebé literals a Sant Tomàs (*Summa Theologiae*, II 1, q 26 a 1 co) i referències a un amor de caire més platonitzant (base de dades per a l'obra del teòleg: TOMÀS, Sant: *Opera Omnia*. Fundación Tomás de Aquino: Universidad de Navarra et al., 2000-2013. En línia: < <http://www.corpusthomicum.org/> >. Data de consulta: juliol de 2015).

36. Sant Tomàs, *Summa Theologiae*, I-II, q 28 a 2 co (vegeu nota al text d'Alegre).

37. Vegeu CATEDRA (*Amor...*, *op. cit.*, p. 290) i RICO, Francisco (*Vida u obra de Petrarca. I. Lectura del Secretum*, Pàdua, Editrice Ateneo, 1974, pp. 289-290), el qual menciona, tot donant-ne bibliografia, l'alter-ego de la línia filosòfica aristotèlicociceroniana. Cal recordar, però, que Alegre ha utilitzat el concepte del poeta com a creador a partir de Landino (ALCINA ROVIRA, Juan Francisco: «El poeta como dios: la poética de Landino en España (de Francesc Alegre a Alfonso de Carvallo)», *Salina*, número 12, 1998, pp. 40-49), conspicu membre del neoplatonisme del XV. BESCÓS PRAT, Pere («Comentari i formació literària en Francesc Alegre: Ovidi i Bernardo Ilicino», *Llengua & Literatura*, número 24, 2014, pp. 42-43) recorda una carta que Bruni, en referència a l'amor descrit al *Fedre* platònic, adreça a Marrasi Sícul (transcrita per HANKINS, James: *Plato in the Italian Renaissance I*. Leiden-Nova York: E. J. Brill, 1990, p. 71), on expressa: «amantis animam in alieno corpore vitam ducere». Es tracta, en tot cas, d'un tòpic recurrent, que segurament circulà arreu, més enllà de l'àmbit literari.

sús, a la qual fa expressar-se amb els mots del passatge de Job (18, 21). Aquesta humanitat serà identificada immediatament amb la de tots els homes, perquè la Redempció parteix del principi que el Verb s'encarna en la natura humana per redimir universalment mitjançant la seva passió particular. Així, ja es troba anticipada la figura central de l'opuscle, Natura Humana, que emet el plany amb què s'inicia la visió d'Alegre. Igualment, Jesús presenta en la pròpia naturalesa humana una part racional i una altra de sensitiva, necessàries ambdues per a la Redempció, tal com s'evidencia, segons la tradició medieval, en el clam de Jesús a la creu envers Déu pare (Ps 21, 2, a través de Mt i Mc, vegeu més avall), que profereix la seva sensualitat.³⁸ Cal posar en relació aquesta exclamació de Jesús amb l'oració a l'hort de Getsemaní, quan demana a son pare no haver de beure el calze de la Passió (Mt 26, 39): en ambdós casos són mostres, d'acord amb els exegetes, de la sensualitat de Jesús, que només indiquen, però, que tingué humanitat, no neguen pas la seva divinitat. En definitiva, doncs, és deute dels homes sentir una compassió que es correspon a la Passió de Jesús, com en un joc de miralls.

L'argumentació teològica de la dedicatòria sembla seguir el segon capítol del *Memorial del pecador remut*,³⁹ en què també es combinen ambdues cites bíbliques, incidint en el valor de l'amistat. De fet, a l'inici del seu *Sermó de la Passió*, Malla⁴⁰ utilitza també com a *thema* una cita de Job i recorda la definició patristica del sant (a través de Crisòstom) com a model fidelíssim del salvador, per haver anunciat la Passió de Crist patint en pròpia persona i no simplement profetitzant-la (com en el cas del profeta Isaïes).⁴¹

Ja al primer capítol podem veure que Alegre utilitza una visió per a crear l'ambientació en què vol situar els personatges al·legòrics. Felip de Malla ha fet servir procediments semblants, tant al *Sermó de*

38. Evidentment es tracta de la tripartició de l'ànima, entre una part vegetativa, una altra sensitiva i una altra racional. Aquesta tripartició és bàsica per al sistema tomístic (amb arrels a l'*Ètica a Nicòmac*, 1097b-1098a), però comuna o coneguda a tot el pensament medieval.

39. MALLA: *Memorial...*, op. cit., I, p. 116.

40. MALLA: *El sermó...*, op. cit., p. 163.

41. Crisòstom, *Moralia in Job*, Praef. 3: «Vnde et necesse fuit ut Job [...] tantoque verius passionis illius sacramenta praediceret quanto haec non loquendo tantummodo sed etiam patiundo prophetaret [...]. Beatus ergo Job venturi cum suo corpore typum Redemptoris insinuat».

la *Passió* com al *Memorial*. De tota manera, Alegre situa la seva visió en la tradició dels somnis que per virtut de la fantasia podien revelar veritats cabdals per al subjecte. És Boccaccio (*Genealogiae*, I, 31) qui recorda els cinc tipus de somnis de Macrobi, dos que no són interpretables: *insomnium* (mer residu de les passions corporals del dia) i *phantasma* o *visum* (imatges entre el son i la vigília); i tres que sí que serien susceptibles de ser interpretats: el *somnium* (vertader tresor de significats ocults), la *visio* (fidel mostra del que succeirà) i *oraculum* (aparició d'algun ésser conegut que profetitza el futur).⁴²

Però Boccaccio també recorda el neoplatònic Porfiri (citat per Macrobi), per al qual tots els somnis eren vers, i a través d'ells l'intel·lecte, alliberat de les passions, tendia a la divinitat: «sentiens quod anima, sopito corpore, tanquam paululum solutior in suam divinitatem nitatur et [...] verum aciem omnem dirigat intellectus, et non nulla videat et discernat, et plura videat quam discernat» (*Genealogiae*, I, 31). Boccaccio utilitza termes que també remetent a les teories mèdiques gregues sobre els somnis, a través de la cultura àrab.⁴³ D'aquesta manera, l'ànima humana podia rebre influències divines (o també astrals) a través de la fantasia o la imaginació quan quedava alliberada de la sensualitat durant el son:⁴⁴ tal com especifi-

42. El *Commentarium in Somnium Scipionis*. El passatge el transcriu Cingolani per a il·lustrar l'inici de *Lo Somni* de Metge (2006, 125-126). Cal, però, tenir present la menció que Macrobi fa de Porfiri. Vegeu també *ibidem* (51-52). No obstant la possible dependència de Boccaccio, Alegre reconeix explícitament en un passatge de les *Al·legories* a les *Transformacions* que havia après la classificació macrobiana de boca del seu mestre Giacomo Mirabella.

43. També a les *Esposizioni* BOCCACCIO (*Esposizioni sopra la commedia di Dante*, edició de Giorgio Padoan, a BOCCACCIO, *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, volum VI. Milà: Mondadori, 1965, p. 170) indica: «il sonno, secondo che ad alcuno pare, è un constringimento del caldo interiore e una quiete diffusa per li membri indeboliti dalla fatica». Boccaccio es fa ressò (no és clar si directament) de l'escola salernitana i de Pascalis Romanus, qui manifesta (*Liber thesaurii occulti*): «in naturali enim sompno, sopitis sensibus et maxime noctu in frigidatur corpus exterius calefitque interius; unde contemplatio etherea animi ad suam latitudinem ac veram cognitionem conatur extolli» (*apud* GREGORY, Tullio: «I sogni e gli astri», a GREGORY, *I sogni nel Medioevo. Seminario Internazionale, Roma, 2-4 ottobre 1983*. Roma: Edizioni dell'Ateneo, 1985, pp. 114-115).

44. Especialment durant l'alba, quan s'han paït ja els aliments de la nit: és llavors quan la *uis imaginativa*, que rau al ventricle anterior del cervell (*cellula phantastica*), pot afinar-se i copsar la veritat (sobre la teoria dels tres ventricles, als altres dos dels quals es troben la raó i la memòria, vegeu FATTORI, Marta: «Sogni e temperamenti», a

ca Alegre al final de l'opuscle, és Déu, mitjançant la visió, a través de la virtut fantàstica, qui li ha mostrat aquelles dames per encendre la seva devoció.

Difícilment aquí la paraula *visió* pot tenir un valor merament bíblic –és a dir, una aparició– vinculat al «vigoreggiante tronco delle visioni nell'Antico e nel Nuovo Testamento», tal com ho expressava Vittore Branca. Aquest autor especifica que, durant l'Edat Mitjana, hi ha més aviat una tendència «a spostare la visione da un'impostazione strettamente religioso-prophetica (quale anche nella tradizione islamica non ignota in Italia) ad una più libera e letteraria, seppure ancora risolutamente morale»⁴⁵. La visió d'Alegre amaga més aviat un significat amarat de reminiscències de Macrobi, enriquït per la tradició mèdica mencionada, encara que el nostre autor no respecta plenament la classificació del filòsof.⁴⁶

L'al·legoria de les dues dames, doncs, queda delimitada en aquest marc, el de la visió o somni.⁴⁷ Però, d'acord amb una tècnica narrati-

GREGORY, *I sogni... op. cit.*, pp. 87-110). Com exposava Avicenna (Avicenna latinus, *Liber de anima*, IV, 2): «non sunt vera somnia plerumque nisi quae videntur in mane: omnes enim cogitationes hac hora quiescunt et motus humorum sunt finiti; cum vero virtus imaginativa fuerit in tali hora qua non impeditur propter corpus nec est separata a memoriali nec a formali; sed est compos illarum, tunc servitium imaginativae quo servit animae est quale melius esse potest» (*apud* GREGORY: «I sogni... », *op. cit.*, p. 115, nota 13).

45. BOCCACCIO, Giovanni: *Amorosa visione e altre opere*, edició de Vittore Branca, a BOCCACCIO, *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, volum III. Milà: Mondadori, 1974, pp. 6-7.

46. Tampoc Boccaccio no segueix Macrobi de manera estricta, tot i que de vegades sembla retenir, en certa manera, el sentit propi de la classificació macrobiana per a *visio*, amb un valor clarament premonitori, en alguns passatges de les seves obres (vegeu BOCCACCIO, Giovanni: *Elegia di madonna Fiammetta*, edició de Carlo del Corno, a BOCCACCIO, *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, volum V, tom 2, Milà, Mondadori, 1994, capítols I i II). Per una altra banda, al *Secretum* (I, 1), PETRARCA: *Secretum*, edició d'Ugo Dotti. Roma: Archivio Guido Izzi, 1993, p. 2) detalla que es troba en front d'una aparició, distanciant-se del somni: «Attonito mihi [...] contigit nuper ut non sicut egros animos solet somnus opprimeret sed [...] mulier quedam [...] incertum quibus viis adisse videretur». Felip de Malla, a les nombroses visions que descriu a les obres mencionades, no acostuma a referir-se a conceptes mèdics com la virtut fantàstica, de manera que cal entendre que es situa, per raons clares, a la tradició bíblica i profètica de les visions.

47. Com diu ORAZI, Veronica («Il Somni recitant lo procès d'una qüestió enamorada di Francesc Alegre: cornice onirica per un'allegoria di sapore umanistico

va audaç, no ens trobem amb els habituals estats de la vigília previs al son, en què el personatge se sent feixuc, incòmode, turmentat pels neguits amorosos o d'altre tipus (que sí que es poden trobar a la *Faula de les amors de Neptuno i Diana* i el *Somni*). Aquesta és fórmula habitual, deutora de la categoria macrobiana de l'*insomnium* (i en certa manera també del *visum* o *phantasma*), d'introduir el somni imminent (cf. *Corbaccio, Lo Somni* de Metge). Per contra, Alegre decideix capbussar el lector directament en la visió, tot presentant-li un lament que de seguida es revela que ha estat emès per una dona en absoluta desesperació. Encara que ja havia estat anunciada, en certa manera, a la dedicatòria, la identificació del personatge només se'ns revela per la rúbrica del capítol. Però narrativament es diferirà per a més endavant, quan s'indiqui també la localització de la dama, on es troba també el narrador.

L'ús de l'al·legoria en Alegre té una doble arrel. Per una banda, l'exègesi bíblica la considerava un dels quatre sentits possibles amb què explicar les Escripures, essent els altres literal, moral i anagògic. Alguns autors religiosos, però, com Ubertí di Casale o Felip de Malla, havien arribat a un alt grau de personificació de les al·legories de què se servien.⁴⁸ Per una altra banda, la tradició de la literatura sentimental la utilitzava abundantment i el propi Boccaccio havia considerat tots quatre sentits exegètics reductibles al de l'al·legoria, aplicant-li un valor gnoseològic suprem, dins d'una disquisició sobre la veritat filosòfica que bevia novament de Macrobi.⁴⁹ De tota manera, l'al·legoria mitjançant prosopopeies, com és la de les dues dames,

nella Barcellona della fine del XV sec.», a Associazione Ispanisti Italiani, *Sogno e scrittura nelle culture iberiche, Atti del XVII Convegno Associazione Ispanisti Italiani (Milano, 24-26 ottobre 1996)*. Roma: Bulzoni, 1998, pp. 289-304, aquí p. 300), tot analitzant el *Somni* del propi Alegre, serà «cornice onirica che funge da contenitore dell'allegoria».

48. VILLENNA: *Vita Christi*, edició de Hauf, *op. cit.*, pp. 40 i 50.

49. *Genealogiae*, I, 3: «poeta delectatus est tegere fabulis veritatem, cuius delectationis Macrobius super Somnio Scipionis scribens satis apte causam videtur ostendere cum dicit: "[...] sciunt inimicam esse nature apertam undique expositionem sui [...] a prudentibus arcana sua voluit per fabulosa tractari]". [...] Insuper, rex precipue, sciendum est his fictionibus non esse tantum unicum intellectum [...]. Nam sensus primus [...] licteralis vocatus est; alii per significata per corticem, et hi allegorici nuncupantur [...]. Moralis [...] allegorice [...] anagogice [...]. Qui tamen sensus et si variis nuncupentur nominibus, possunt tamen omnes allegorici appellari».

funcionarà de manera paral·lela a una altra paràfrasi constant, de caire genuïnament teològic, com és el sistema figural o d'interpretacions: passatges i personatges de l'Antic Testament són interpretats d'acord amb els evangelis i amb el ministeri i Passió de Jesús. Les cites bíbliques veterotestamentàries se succeïran ininterrompudament, sobretot en boca de Teologia, com a tret definitori. La més destacada, i de fet axial, de les interpretacions és la que relaciona els primers capítols del Gènesi amb la Passió.

La primera, doncs, de les figures al·legòriques, Natura Humana, es plany de la caiguda del paradís a causa del pecat original. En la descripció que Natura Humana fa del paradís, hi ha una certa referència al *locus amoenus*, però amb un coneixement més o menys conscient del mite de l'edat d'or, d'Ovidi (vegeu la nota al text). Des d'aquest *locus amoenus* Natura Humana ha caigut a l'espai desèrtic habitual (cf. l'inici del *Corbaccio* i de la *Divina Comèdia*), que representa el domini de les passions sensibles sobre l'intel·lecte. Aquest desert es pot equiparar al primer dels deserts del misticisme, la via purgativa –assimilada als quaranta dies d'ascetisme que passà Jesús abans del seu ministeri–, en la qual es prescriu l'abstinència i l'austeritat respecte de la sensualitat i les necessitats corporals, identificada de vegades amb bèsties que assetgen el penitent.⁵⁰ Igualment Natura Humana es lamenta de les feres que l'espanten, «parts inferiors» de l'ànima, i la seva situació reflecteix en segona instància l'inici de la penitència que la durà a la unió perfecta amb Déu, en aquest cas, la Redempció mateixa.

Natura Humana és un personatge d'una certa rellevància en el gènere de la Passió perquè acostuma a figurar en companyia de Pietat o Misericòrdia i de Justícia, compartint amb elles un debat celestial sobre la necessària mort redemptora de Jesús. La disputa dialèctica com a element de gènere, amb la intervenció d'aquestes virtuts, deriva del començament de les *Meditationes uitae Christi*,⁵¹ que prové, al seu torn, del primer sermó *De Anuntiatione* de Bernat de Claravall, que tractava el passatge bíblic Ps 84, 2.⁵² A les *Meditationes*, Misericòrdia commou les entranyes de Déu, tot comptant amb l'auxili de Pau, mentre que se'ls oposen Veritat i

50. EIXIMENO: *Contemplació...*, op. cit., p. 31.

51. GARCIA SEMPÈRE: *Lo passi...*, op. cit., p. 57.

52. HAUF: *D'Eiximenis...*, op. cit., p. 332.

Justícia.⁵³ Finalment Déu determina l'encarnació del seu fill per a garantir la salvació del gènere humà, que en aquest primer debat no és pas personificat.

Posteriorment, en modalitats diverses, el debat ha passat a altres obres com la *Istòria de Lo Passi en cobles*, en què Natura Humana és un personatge únic, i al *Sermó de la Passió* de Malla, en què Natura Humana és una cort formada per tres braços: el de la gentilitat, el dels jueus i el de la cristiandat. En el *Mascarón*, Lucifer emplaça el llinatge humà a defensar-se. En la *Istòria* la Justícia defensa la innocència de Jesús, però la Misericòrdia demana el seu sacrifici per amor per tal de salvar els homes, i «l'Umanal Llinatge» clama la pròpia salvació (vv. 2266-2876). De la mateixa manera, la Natura Humana d'Alegre demana pietat al Senyor per tal de ser redimida mitjançant la carn, però no dins d'un debat, sinó en la seva acció com a figura central de l'opuscle.⁵⁴

El contingut del discurs ofert pel personatge no abasta el concepte de Redempció fins més tard. En primera instància redunda en la desesperació de la pèrdua del paradís; però la Dama, Natura Humana, encara no coneix la causa de la seva desgràcia.

En un intermedi dels planys, Natura Humana camina envers orient, on troba una olivera, il·luminada per un fanal, amb un rètol, que li

53. Capítol II (vegeu bibliografia: PSEUDO-BONAVENTURA, *Vita...*, *op. cit.*). Per una banda, Misericòrdia demana que l'home, criatura racional, sigui compadit després del llarg transcurs de temps des de la caiguda de paradís; per una altra, Veritat es mostra intransigent envers l'error d'Adam, l'espècie del qual ha de desaparèixer irremediablement. Déu resol la qüestió tot fent llegir a Pau una sentència que determina la mort d'Adam (s'hi prefigura Jesús, unit amb ell mitjançant el concepte de gènere humà), per tal que ambdues virtuts antagòniques siguin satisfetes. De manera estrictament teològica cal tenir present sant Tomàs (*Summa Theologiae*, I, q 24): vegeu MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, II, pp. 49-50).

54. Seria possible establir una diferència al voltant del concepte de natura humana i redempció, entre la tradició de la passió, franciscana, i el vocabulari utilitzat per certa literatura dominica. Mentre per a la primera és important redimir la natura humana del pecat, per a autors dominics com Pero Martines o Vicenç Ferrer sembla remarcar-se la redempció del pecat mitjançant la mort de la carn humana, equiparada amb el mal (és una visió oposada, si bé no contradictòria). MARTINES (*Obras...*, *op. cit.*): «sia crucificada / la mia carn, cruel, innobedient» (*Contemplació com Jesuchrist...*, vv. 73-74), i tot l'esperit del *Mirall de divinals açots* (*ibidem*, capítol 9): «certament, per tots los cossos del mon, ni per tot lo mon, Deu la anima sua no volgue donar, la qual dona per l'anima de l'home. Mira quant es gran lo preu della, que no ab altre, sino ab la sanch del ffill de Deu rembre's pogue o degue».

donarà la clau. Es tracta d'un desplaçament habitual en les premisses del somni (cf. *De amore* d'Andreas Capellanus, el *Secretum* de Petrarca, el *Corbaccio*, i altres obres d'Alegre), especialment dins de la ficció sentimental, que desemboca en un arbre cèntric al jardí, en rememoració de l'arbre del paradís; igualment el rètol explica i ordena els elements que s'articularen en el somni. El rètol conté una cita bíblica (Ps 48, 13) ja utilitzada per Sant Agustí per remarcar la preeminència de l'home en la creació per damunt dels animals. És la distinció clàssica sobre l'ànima apetitiva i la intel·lectiva, i la incontaminació de la virtut i el bé respecte de les passions animals, que es remunta al *Fedó* de Plató, però que per la via aristotèlica fonamenta el tomisme. El pecat original és interpretat com una caiguda des de la part superior de l'ànima a l'inferior.

Natura Humana pren consciència així, a través de la cita al rètol, del temps històric transcorregut, tot adoptant el compte d'Eusebi: 5.222 anys, des del moment de la caiguda o expulsió del paradís, que inicien l'anomenada captivitat. Enllaçant un seguit de cites bíbliques, Francesc Alegre comença a servir-se del conegudíssim mètode d'interpretació de l'Antic Testament aplicat a l'Evangelí: sistema figural i de preanunciació. Així, les escriptures serveixen a Natura Humana per a recordar a Déu els penats a l'infern, punt cabdal de la teologia de la Redempció, que referma la seva petició.

A mesura que avança en el seu raonament pren esperança (una de les tres virtuts teològiques) de ser redimida, tot recordant la profecia de les setanta setmanes de Dn 9, 27, i es reconforta pietosament. En aquest estat, entra en escena el personatge de Teologia, que no és equiparable a l'Església. Aquesta darrera figura és present a la *Istòria*, on té un paper minse, o al *Sermó de la Passió* de Malla, en què, dient-se esposa de Jesús, es compadeix de la sort d'aquest darrer, funcionant com una mena d'evocació de la verge Maria. En el cas actual, però, Teologia és un personatge superior, que ja en el *Memorial del Pecador remut* (capítol V) havia acudit, en un mode anàleg al text present, a la Verge en el seu patiment i predicava veritats precises per a la salvació i el retorn a la vida eterna. Si per a aquesta obra (com afirma el seu editor, Balasch) la conversa entre Teologia i la verge Maria és bàsic per a entendre la seva tesi, a la *Passió* d'Alegre Teologia ha de conduir tota l'exposició de la Setmana Santa. No inaugura, però, com al *Memorial*, un llarg debat entre la resistència sensual de la verge Maria contra la futura mort del seu fill i la processó de figures que li

argumenten la necessitat de la passió. En el nostre text no hi ha cap polèmica central, perquè de fet la mort ja s'ha produït, com Teologia anuncia de seguida a Natura Humana: «Jesús [...] en lo dia de hir [...] ha sostengut vituperosa mort». Ens situem, doncs, al dissabte, abans de la Resurrecció. L'obra pot rememorar aleshores còmodament els esdeveniments de la Setmana Santa, de la qual Natura Humana gaudeix ja el feliç resultat.

Tot reprenent, doncs, la profecia de les setanta setmanes, Teologia l'explica i passa a narrar la Passió a partir del conclave dels sacerdots jueus que determinen, incitats per enveja, la mort de Jesús. A partir d'aquí, Teologia estableix un paral·lelisme entre els dies de la creació i els de la Passió, que compta des de l'entrada de Jesús a Jerusalem, i inicia una narració encerclada dins de la mateixa narració. La Passió que condueix a la Redempció és, llavors, una «recreació» que restableix la Humanitat al seu estat primitiu. Aquest concepte (*imago recreationis*) es remunta a sant Bonaventura, que havia fet la Passió reflex de la creació divina i de la Trinitat.⁵⁵ Les interpretacions de Teologia enllacen les accions divines en la creació amb els actes principals de Jesús. Clou cada capítol el text bíblic: *Factumque uespere et mane dies* tot indicant el dia respectiu.

El diumenge, la llum inicial és el mateix Jesús entrant en Jerusalem enmig del goig popular. La divisió de la llum de les tenebres és l'ejecció dels venedors del temple i la neteja del sagrat recinte.

Més especulativa esdevé la comparació del segon dia, dilluns: la divisió de les aigües de la terra, o les aigües de dalt de les de sota, és la defensa feta per Jesús de l'adúltera en front de la hipocresia dels acusadors, que pensaven d'aquesta manera sorprendre'l en falta contra la llei. Es tracta d'un episodi que Alegre ha avançat al segon dia de la Setmana Santa, contradient l'evangeli que li serveix de font (Io 8, 1-11) i altres autors, que el situen abans del Diumenge de Rams (capítol 78 de la *Vita Christi* de Villena; capítol 57 de les *Meditationes vitae Christi*).

El dimarts Jesús emet un sermó al mont de les oliveres, amb la predicció dels durs temps futurs, que referma els deixebles en la fe, comparable a l'acció divina de fer verdejar la terra.

El dimecres Alegre situa el sopar a Betània i la unció, malgrat que normalment aquesta escena correspon al dissabte⁵⁶. Tot seguit ve la

55. VILLENA: *Vita Christi*, edició de Hauf, *op. cit.*, p. 34.

traïció de Judes, venut per trenta monedes, en consonància amb el text de Villena (capítol 141) i la *Història de santa Magdalena* de Joan Roís de Corella. Les comparacions que vinculen aquí la Passió al Gènesi són les del sol amb Maria i la lluna amb sant Joan, el deixeble estimat de l'evangeli de Joan, i el propi evangelista, així com l'autor de l'*Apocalipsi*, d'acord amb la interpretació de l'època. Alegre recorda que, segons molts, al sopar Maria devia ser instruïda per Jesús sobre el seu futur immediat i el valor de la Redempció. Aquesta hipòtesi té origen, si més no, en les *Meditationes vitae Christi*,⁵⁷ tot i que en aquesta obra l'anunci de la Passió adreçat a la verge Maria es produeix efectivament en un sopar a Betània, el dimecres, però no és pas confós amb aquell en el qual Jesús rep la unció, que té lloc, com s'ha dit, el dissabte anterior. Com bé indiquen les *Meditationes*, en front de la llacuna dels evangelis «hic potest interponi meditatio valde pulchra» al voltant d'una suposada conversa entre mare i fill.⁵⁸ Igualment, sant Joan és adoctrinat sobre les profecies al voltant de la vinguda de l'Anticrist i el judici final, les quals revelarà a l'*Apocalipsi*.

Aquí és anunciada, doncs, la compassió de Maria envers la futura Passió, la fermesa amb què conforta els cristians i el paper de mitjancera en la salvació que la cristiandat posterior havia de donar-li. Com a mitjancera havia arribat a postular-se la importància de la gràcia que la pròpia Maria podia atorgar als creients, i que havia d'ajudar a la gràcia divina. Paral·lelament es trobava ben viu el debat sobre la Immaculada Concepció, és a dir, la concepció sense pecat de la pròpia Verge al ventre de la seva mare, combatuda pels dominics i defensada pels franciscans. És possible trobar-ne esment en altres textos al voltant de la Passió, però no n'hi ha cap al present opuscle.⁵⁹

56. PSEUDO-BONAVENTURA (*Vita...*, *op. cit.*, capítol 59): «in ianuis passionis»; hi és present la verge Maria. També Roís de Corella (*Història de santa Magdalena*) i La *Vita Christi* de Villena (capítol 133).

57. PSEUDO-BONAVENTURA, *Vita...*, *op. cit.*, capítol 61.

58. Isabel de Villena (capítol 140) segueix parcialment les *Meditationes*, però transforma l'anunci en un desmai de Maria, que pressent la mort del seu fill, seguit d'un sermó de Jesús sobre el regne de Déu, més aviat reconfortador. Serà l'endemà dijous (capítol 142), en un dinar a Betània, que Maria apareixerà angoixada perquè coneix la Redempció i Jesús la consola. L'obreta la *Passió de Jesucrist* (*Passió... op. cit.*, p. 321) també situa el comiat dijous.

59. Per exemple en Malla, al *Memorial* i a un sermó sobre la Immaculada (BROCH: *Història...*, *op. cit.*, III, p. 375). Cf. la qüestió ja a *Lo Somni* (Metge 2006, 175-178), amb la transcripció de l'ordenança aprovada el 1390, que determinava la festivitat de

Isabel de Villena inicia la seva obra amb l'anunciació de la Concepció de la futura Maria.⁶⁰

El dijous compara la creació divina de la vida amb el sagrament de l'Eucaristia. Després es presenta l'oració a l'hort de Getsemaní, on Jesús profereix una exclamació (*transfer a me calix iste*) que revela la seva sensualitat, al·ludida al text com a «humanitat sua», i serveix com a mostra de vera encarnació en home, necessària per a la Redempció.⁶¹ A l'obreta la *Passió de Jesucrist* Llucifer dubta, precisament a causa d'aquesta frase, de la divinitat de Jesús.⁶²

Seguidament ve la detenció, amb especial atenció a Io 18, 6, en què es narra la caiguda al terra de la guàrdia quan Jesús es dona a conèixer, episodi recollit també per Villena (capítol 156) i la *Passió*

la Immaculada Concepció. El dominicà Joan de Montsó (atestat si més no fins al 1412) se singularitzà per la seva oposició al possible nou dogma, la qual cosa suscità la crítica de Joan Gerson (RIQUER – COMAS: *Història...*, op. cit., III, 382-383). Cal recordar els certàmens a la Immaculada Concepció, com el de 1486 (ibidem, 280-281 i 375). A Castella, les disputes no eren menys enceses, com mostren alguns versos de la *Vita Christi* del frare Íñigo de MENDOZA (*Cancionero*, edició de Julio Rodríguez Puértolas, Madrid, Gredos, 1968, pp. XXVII, 57, 147-149; vegeu allà bibliografia al respecte). Hi hagué discussions teològiques al concili de Basilea (1431-1438); però el dogma, com se sap, no es roborà fins al segle XIX. Aquest tema també apareix a *Lo somni* de Bernat Metge.

60. El propòsit feminista de l'obra de Villena, en resposta a *Lo Spill* de Jaume Roig, ha propiciat una certa quantitat de bibliografia (VILLENNA, Isabel de: *Vita Christi*, edició de Vicent J. Escartí. València: Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, 2011, pp. 27-28).

61. En un passatge sobre l'oració en Jesús (també referit a Mt 26, 39, lloc evangèlic recreat aquí per Alegre), Sant Tomàs diu (*Summa Theologiae*, III, q 21 a 2 co): «Christus oravit secundum sensualitatem, in quantum scilicet eius oratio exprimebat sensualitatis affectum, tanquam sensualitatis advocata [...] ut ostenderet se veram humanam naturam assumpsisse, cum omnibus naturalibus affectibus». Però l'oració de Jesús no serà escoltada, perquè no prové de la seva voluntat simple, la regida per la raó, sinó d'acord només amb la voluntat de la sensualitat (subjecte a un supòsit: que no sigui contradita per la deliberació de la raó), la qual més aviat pot denominar-se vel·leïtat (*Summa Theologiae*, III, q 21 a 4 co): «Voluntas autem simpliciter hominis est voluntas rationis, hoc enim absolute volumus quod secundum deliberatam rationem volumus. Illud autem quod volumus secundum motum sensualitatis [...] non simpliciter volumus, sed secundum quid, scilicet, si aliud non obsistat quod per deliberationem rationis invenitur. Unde talis voluntas magis est dicenda velleitas». Vegeu MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, p. 109), on es fa referència a les *Sentències* de Llombard, IV.

62. *Passió...* op. cit., p. 318.

de *Jesucrist*,⁶³ i que serveix per a reafirmar la lliure voluntat amb què Jesús accedia a la Passió.

Es resolen amb certa celeritat les primeres hores de detenció, tot prescindint de la negació de Pere, element ornamental sovint en altres Passions. El divendres conté un relat breu de la sentència divina que determina la mort de Jesús. És l'única referència als judicis o debats celestials o al·legòrics que al gènere de les Passions, des de les *Meditationes vitae Christi*, acostumen a servir de preàmbuls de la pròpia Passió. A la *Passió de Jesucrist*⁶⁴ el debat i la Passió constitueixen, successivament, dues parts d'una estructura bimembre, com també sembla succeir al *Memorial del Pecador*.⁶⁵ Alegre la resoldrà de manera força expeditiva, la qual cosa no succeeix en altres manifestacions de la Passió, en què resulta central, com evidència la tradició pseudo-jurídica del *Mascaron*.

Es fa una equiparació entre Adam, com a primer home, i Jesús, com a home-Déu capaç de desfer el captiveri a què l'error d'Adam havia condemnat la humanitat (a les *Meditationes vitae Christi* l'error és *praevaricatio*). Si Adam errà amb el seu cos sensual, és amb ell que Jesús, que per caritat s'ofereix a complir la pena corresponent, ha de redimir el gènere humà. Aquí es fa una referència a Adam *in absentia*, mentre que al *Memorial* de Malla Adam és un personatge intervinent i a la *Passió de Jesucrist* és el president de les Corts que determinen la sentència sobre Jesús. En el present opuscle, és Jesús mateix qui resol morir, tot recordant que du a terme la Redempció «per congruència de satisfacció» i no per necessitat. Alegre toca un lloc comú de la teologia que determina que la potestat de Déu és igualment superior a qualsevol de les opcions possibles per a salvar el gènere humà, i que per tant escull el procediment de la Redempció per conveniència amb la misericòrdia –com s'ha tractat amb anterioritat–, ja que l'home no pot auxiliar-se a si mateix, i amb la justícia, perquè no és possible condonar el deute del pecat original: «per observar y gualtat e vençre per justícia lo comun enemich»; i perquè és congruent a la bonesa divina i prové de la caritat de Jesús.⁶⁶

63. *Passió... op. cit.*, p. 323.

64. *Passió... op. cit.*

65. MALLA: *Correspondència... op. cit.*, pp. 101-102.

66. Balasch (MALLA, *Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 133, nota 108) transcriu textos de Sant Tomàs (*Summa Theologiae*, III, q. 46 a 1 ad 3; però vegeu la qüestió sencera) i de Sant Agustí (*De Trinitate*, XIII, 10) prou il·lustratius al respecte.

Seguidament es passa a la narració de l'interrogatori de Pilat, que és també molt més breu que en altres obres. Igualment, la referència a la maldat dels jueus és mínima, només de manera presencial i concorde amb l'evangeli, que els fa culpables en darrera instància. La figura de Pilat és presentada, com és habitual en el gènere, sota una llum favorable. Alegre s'estalvia en definitiva reprovacions i criminalitzacions innecessàries, centrant l'acusació en els fariseus, que, de tota manera, són mers instruments de la Passió. En aquest sentit, tampoc no menciona l'esposa de Pilat, que havia advocat a favor de Jesús en virtut d'un somni (Mt 27, 19), però que era interpretada habitualment pels comentadors en sentit negatiu, com un agent del diable, que impediria la Redempció (vegeu *Mascaron, Memorial, Passió de Jesucrist*).

Hi ha una recreació més aviat modesta o breu en els trets desagradables de l'ascens de Jesús al Calvari i la crucifixió, i l'autor passa per alt figures dramàtiques com Simó Cireneu o la Verònica. Normalment en aquesta fase de la Passió s'arribava al clímax a partir d'Is 1, 16: «a planta pedis usque ad caput non est inventa in eo sanitas».⁶⁷ No obstant això, sí que esmenta els claus, la roba que es juguen a sorts els soldats i l'escarni dels fariseus i els escrivans. Per una altra banda, tenen rellevància especial i precisa la comanda de Joan i Maria feta per Jesús i l'anunci de salvació proferit al lladre a la seva dreta.

Teologia fineix el discurs tot reconfortant novament Natura Humana, que ja coneix el mode com ha estat redimida. Natura Humana es compadeix de la mort de Jesús, però agraeix la bona nova de la seva Redempció. Llavors Teologia la interromp. Introdueix la catàbasi de la creu, que condueix al sosteniment de Jesús a la falda de Maria, escena sense referent bíblic, però molt aprofitada per la iconografia i de certa tradició literària (és a dir, és una *pietà*). Comptem, per exemple, amb l'*Oració a la sacratíssima verge Maria tenint son Fill Déu Jesús en la falda devallat de la creu*, de Roís de Corella, editada a *Lo Passi en cobles*. De tota manera, sembla que Alegre supedita l'escena al gènere superior conegut com a compassió de Maria (o *compassio Mariae*), que es manifesta amb major amplitud. El plany de la Verge és més articulat i s'expressa d'acord amb trets característics: es produeix després de la baixada del cos de Jesús, hi

67. Cf. les vides de Crist, a HAUF: *D'Eiximenis...*, op. cit., pp. 378 i ss.

ha nombroses apòstrofes a personatges de la vida de la verge, Josep, Simeó, Elisabet, etc. El personatge de Maria, a través de la narració de Teologia, utilitza també cites bíbliques, no totes reduïdes a la pròpia història, com són les *Lamentationes Ieremiae*. Es clou així la narració, amb un element necessari la manca del qual el lector no hauria acceptat. Encara que Alegre abunda en trets dramàtics, el plany de Maria és més raonat que impulsiu, en front de la imatge de la verge en Isabel de Villena.⁶⁸ Teologia dóna fi al seu relat, de fet, amb la descripció de l'enterrament de Jesús, que encara queda emmarcat per la *compassio* de Maria.

Finalment, al darrer capítol, Alegre fa un pas rapidíssim fins a la realitat del narrador per abandonar el món al·legòric en què es troba, del qual torna en veure desaparèixer ambdues figures. Interpreta que la visió li ha estat enviada per Déu, tot fent un paral·lel amb el final d'altres obres amb contingut oníric que es clouen amb un propòsit d'interpretació (cf. *Corbaccio*). Es torna a adreçar a Mateu de Santcliment recordant-li el versicle de Job i l'opuscle conclou.

68. VILLENA: *Vita Christi*, edició de Hauf, *op. cit.*, p. 46.

EDICIÓ

[*PASSIÓ DE JESUCRIST* DE FRANCESC ALEGRE]

[1] [156r] A l'estimat germà Matheu de Santcliment,⁶⁹ Francesch Alegre en la Passió de Jesucrist.

Aquella veritat qui vista clarament farta nostre entendre al voler presentada nos tira en amar y tant com és entesa ensén la voluntat fins en aquell alt grau en qui de dues sens contrast se segueix voler y desvoler una mateixa cosa.⁷⁰ Aquesta basta en mostrar-nos la prova de aquella maravella que par sobrenatura transportant lo qui ama en la cosa amada, de manera que viu més en ella que no en si mateix sens freturar de les necessitats que nodreixen lo viure.⁷¹

Arribat a tan perfet amor,⁷² estigué Moysès vivint sens perdre⁷³ vida

69. Santcliment és el seu cunyat, però aquesta denominació, germà, és també usada a la *Resposta de Francesch Alegre a la demanda de Romeu Llull* (TORROELLA: *Obra...*, *op. cit.*, II, p. 251): «Del vostre germà Ffrancesch Alegre». També a Antoni de Vilatorra a la *Primera Guerra Púnica* (BESCÓS: *Francesc...*, *op. cit.*).

70. Sant Tomàs, *Summa Theologiae*, I-II, q. 28 a. 2 co: «*proprium est amicorum eadem uelle*». Alegre ha fet una hendiadis per a expressar voluntat («voler i desvoler»), a partir d'una construcció ja utilitzada amb anterioritat per Petrarca i Boccaccio, encara que amb sentit divers, i per ell mateix al *Somni*. Cf. Petrarca, als *Triomfs* (PETRARCA, Francesco: *Trionfi*, edició crítica de Guido Bezzola. Milà: Rizzoli, 1957. *Triumphus Cupidinis*, III, v. 46). Boccaccio al *Corbaccio* (edició de Giorgio Padoan, a BOCCACCIO, *Tutte le opere di Giovanni Boccaccio*, volum V, tom 2, Milà, Mondadori), parlant de les dones: «*Mobili tutte e senza alcuna stabilità sono: in una ora vogliono e svogliono una medesima cosa ben mille volte*».

71. Cf. *Sermó d'amor* (CÀTEDRA, *Amor...*, *op. cit.*, pp. 205-211): «la amor té tant poder, que [és] excessiu, qui és un veement arrepament en contemplació de la cosa amada: realment transporta tot lo amant en ella». Petrarca (citat pel mateix Alegre), sonet 15 i 92. ROIS DE CORELLA, Joan (*Tragèdia de Caldesa i altres proses*, edició de Marina Gustà. Barcelona: Edicions 62, 1985): «fengia la bella senyora tant contentament de mos passats servirs e presents paraules, que lo seu ésser en mi transpostava: tot lo que a sa volentat, persona e viure s'esguardava, abandonament deixà en discreció de ma coeixença»; al *Parlament o col·lació que s'esdevé en casa de Berenguer Mercader etc.* (intervenció de Berenguer Mercader): «si has errat, ensems he jo errat, puix en tu transportat era». Sant Tomàs, *Summa Theologiae*, I-II, q. 28 a. 2 co: «*Amans uero dicitur esse in amato secundum apprehensionem in quantum amans non est contentus superficiali apprehensione amati, sed nititur singula quae ad amatum pertinent intrinsecus disquirere, et sic ad interiora eius ingreditur. [...] amans est in amato aliter quidem per amorem concupiscentiae, aliter per amorem amicitiae*».

72. *Sermó d'amor* (CÀTEDRA, *Amor...*, *op. cit.*, 1989): «I en aquest unir de voluntats és la amor perfeta». ROIS DE CORELLA, *Parlament o col·lació que s'esdevé en casa de Berenguer Mercader etc.* (intervenció de Berenguer Mercader): «que paria

en lo mont de Oreb aquells quaranta dies que aprengué la ley de la boca de Déu.⁷⁴ D'ella visqué Sanct Pau per spay de tres dies.⁷⁵ Aquesta, privant los forans sentiments de lurs propis delits,⁷⁶ portà la Magdalena fins als peus de Jesús⁷⁷ y a Sant Johan al costat de la creu oblidat dels parills, ensès de gran amor ves aquell mestra seu que durament sens culpa veyà tan maltractat.⁷⁸ Y aquesta ab dobles forçes me ha mes en novell trebal, tirat per aquell deute de vera amistat qui a l'amich en justa demanda nos força de complaure,⁷⁹ per bé que conech ésser molt gran empresa voler parlar de tanta excel·lència y perfeta amor com nos [156v] mostrà Jesús, fill de Deu unigènit, en rembre nostres culpes sens fermament amar-lo.

Però fiant que, axí com lo rich apothecati de manejar precioses odós sens voler perfumar-se resta bé odorant,⁸⁰ tractant y recordant la granesa

un sol ànimo als dos cossos donàs contenta vida». Ibídem (intervenció de Joan Escrivà): «dues persones [...] eternal benvolença en una voluntat justa».

73. Pendre a l'*incunable* (en endavant *inc.*). Corregeixo segons sembla que fa més sentit.

74. Ex 3-4.

75. Act 9: 9. Cf. 1 Cor 9: 1.

76. *Forans sentiments* són, plausiblement, els cinc sentits, presents a la descripció habitual de l' enamorament, generada a partit de la vista (vegeu Boccaccio, *Genealogiae*, IX, 4). TORROELLA (*Obra...*, *op. cit.*, II, 216 i 218, nota): «après que per mijà dels forans sentiments e per opinades aprehensions són representades les coses al pensament, se engereix entre ells una intel·ligible potèncie de la ànima rational dita enteniment».

77. Es refereix a Io 19, 25. Segons explica Roís de Corella (*Història de Santa Magdalena*), Maria Magdalena és la primera de les santes per haver acompanyat Jesús a la creu. En segona instància, hi ha un ressò del passatge de Lc 10, 38-42, el qual s'interpretava com a indicatiu de la distinció entre la vida activa, respresentada per Marta, i la vida contemplativa, representada per Maria, ajaguda als peus de Jesús. Roís de Corella, *Història de santa Magdalena*: «e oblidada la gloriosa Magdalena de les coses totes d'aquesta present vida, als peus del rei Déu Jesús contemplat reposava». Els capítols 45-58 de les *Meditationes Vitae Christi* li dediquen un breu tractat; la *Scala de contemplació* de Canals (així com l'original del qual traduïa) posava molt l'accent en la preeminència de l'actitud de Maria sobre la de Marta (HAUF: «La Scala...», *op. cit.*, p. 105).

78. Io 9, 26-27. Mal tractar: QUER (*Estudi...*, *op. cit.*).

79. A la *Resposta a Romeu Llull* (TORROELLA: *Obra...*, *op. cit.*, II): «La verdadera y ferma ley de amistat a complaura los amichs de coses justes nos força». Com a referent es troba el llibre IX de l'*Ètica* d'Aristòtil o el comentari de Sant Tomàs, *Sententia libri Ethicorum* (IX, l. 9 n. 3): «quod dicitur de virtuoso, quod multa faciet gratia amicorum» etc. MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, 144).

80. Cf. MALLA (*El sermó...*, *op. cit.*, p. 163): «est enim Biblia sicut apotheca pigmentarii conficientis ex his que in ea sunt pigmentis universalis animi morbis

de tan aspras dolors y dignitat de tan grans beneficis tostemps me restaria, per la benignitat de l'universal regidor de nostres sacrets actes, més desig de servir-lo, e⁸¹ per ço a vós, estimat germà, qui raquest me aveu de posar en escrits alguna cosa qui us fes recort de la mort y dolorosa Passió del nostre Redemptor,⁸² vull endresar en persona de la humanitat sua⁸³ tant afligida aquell parlar de Job: *Miseremini mei, miseremini mei saltem vos amici mei quia manus Domini tetigit me (Iob XVIII)*.⁸⁴

A vós, a mi y a tots los remuts diu aquestes paraules l'ome Déu crucificat, coronat d'espines, clavat, batut e ascarnit y açotat. Après que, trobant-se la part sua sensitiva⁸⁵ per Déu desemparada quant a l'incorriment de penes y turments, ha⁸⁶ dit ab lo psalmista (*Psalmo XXI*): *Deus meus, Deus meus ut quid dereliquisti me*.⁸⁷ Veent-se en tal trespàs desemparat del Pare, los apòstols fugits, la potestat de infern contra ell desfermada, als que li són devots fa graciosa empra de humana pietat, perquè, pus sol demana trista compassió als mals que per tots passà, no li'n siam escassos alme[n]ys en estos dies que'ns presenta la Església los beneficis que tots havem atesos per la passió sua.

[2] [157r] De un gran plant de Natura humana supplicant per sa Redempció. Capítol I

«[D]espullada dels béns que en passat tenia, só forçada sentir l'estrem grau de misèria, destituïda, desemparada, sola. A tots dans e

acommodatas medicinas», citant Crisòstom, al principi de l'*Homilia super Matheum* i Eccli 38, 7. També MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, p. 204).

81. QUER (*Estudi...*, op. cit.) suprimeix la conjunció col·locant-la entre paréntesis. És possible hipotitzar un valor emfàtic, llatinitzant, derivat de la construcció coordinant copulativa polisindètica *et... et...* Aquest gir és utilitzat sovint per Boccaccio, per exemple (*Elegia di madonna Fiammetta*, op. cit., III, 16): «e domandava e faceva domandare». Més endavant torna a succeir el mateix.

82. Recordatori de la passió de Crist, causa de l'obra. La ingratitud, ja vista al final del darrer paràgraf, ha de ser contrastada pel record i el reconeixment a la passió redemptora de Crist: «Ingrat te só, tant que'l grat de Tu'm nega; / desconaxent, stime poc ton çepstre, / tinch poch record quant amor fou la tua: / morir en creu per glòria donar-me» (LLULL, Romeu: *Obra completa*, edició crítica de Jaume Torró. Barcelona: Barcino, «ENC A 135», p. 120, *Obra contrita en estramps*). No altra és la raó del títol *Memorial del pecador remut* de MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, pp. 251-252).

83. Identificació entre la natura humana en Jesús i en els homes.

84. Iob 19, 21.

85. Cf. MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, pp. 106-107; 144-145; 247).

86. Ha] has *inc*.

87. Mt 27, 46 i Mc 15, 34, que remetent a Ps 21, 2.

perills abandonada en aquesta trista e miserable vall de làgrimes,⁸⁸ passe tan fatigós viure que ab temença de mort degun plaer me assegura, crexent va ma dolor ab lo recort de les prosperitats,⁸⁹ trista, que he perdudes, perdut he aquell loch que per mon habitat Déu donat me havia,⁹⁰ tan plasent y de delits acompanyat que meresqué per nom paradís de delits en la Santa Scriptura,⁹¹ y no sens gran rahó, perquè regne en ell ab lo ayre tremprat eternal primavera,⁹² mostrant diversitat de odoríferas flors que la spessa silva ab multitud de arbres verdejant representa,⁹³ ixen de una font quatre braços de aygua, regant les tendres herbes de aquella planura.⁹⁴ O ten plasent objecte de la vista! Cèssan en aquell loch ànsias e treballs, la art dels cochs no y és res estimada, pus a menjar per sostenir y en repar de l'humit radical baste l'arbre de vida: da que pres nodriment en lo temps necessari, si bé per ma natura fuy creada mortal, podia no mori[r].

»Mes vuy, desventurada de tants béns, sol lo recort me resta per créxer ma dolor, la terra que palsigue no sol ab trempat ayre no sent tostemps la

88. «Hic lacrimarum valle», de l'himne litúrgic *Salve Regina*. Metàfora habitual per a referir-se al món en front de la vida eterna. Cf. Roís de Corella, a la *Sepultura de mossèn Franci Aguilar i a la Història de Santa Magdalena*: «en la trista vall de llàgrimes d'aquesta miserable plorosa vida» (o recordeu el final de la *Celestina*).

89. Cf. les famoses paraules de Francesca da Rimini: «Nessun maggior dolore / che ricordarsi del tempo felice / nella miseria» (Dante, *Inferno*, cant V, vv. 121-123).

90. MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, II, pp. 118-119): «Los delits de paradís terrestre, qui és loch temprat e lo pus covinent que sia sots lo cel per natura humana, car fon fet per aquella».

91. *Paradisum uoluptatis*, Gn 2, 8 i 15; 3, 23 i 24.

92. Referència al mite de les Edats: «La terra per neguns instruments tocada liberalment produhia les coses al viure dels hòmens necessàries, sens neguna fadiga d'ells qui contents dels menjars naturalment creats cullian los fruyts del ceps salvatges e les erbes dels deserts les garrofes e mores e los glans cayent de l'arbre de Júpiter, durava tostemps primavera e regnant lo vent de ponent ab temprat ayre produhia flors de diverses natures, nades sens neguna sement, la terra no leurada prometia fèrtils messes e lo camp no renovat blanchajava per spigues prenyades de molts grans corrian rius de let e de dolcesa e la blanca mel stillava del vert romaní» (ALEGRE: *Transformacions...*, *op. cit.*; traducció d'Ovidi, *Metamorfosis*, I, vv. 89-112). Evidentment també cal notar la referència al tòpic del *locus amoenus*.

93. Romeu LLULL (*Obra...*, *op. cit.*, p. 202) a *Lo despropriament d'amor*: «Era lo loch una gran e plana praderia ab moltes verdes erbes e diverses flors ab fonts e aygües suaus que en aquelles nodriment daven». Vegeu també la descripció del *locus amoenus* a la *Faula de les amors de Neptuno i Diana* (PACHECO: *Novel·letes...*, *op. cit.*). Les *odoríferes flors* apareixen a l'epíleg de les *Transformacions*.

94. Gen 2, 10-14.

gentil primavera, ans aquell quart de l'any que [157v] li furta lo nom ab sovinejats desordes per servey del stiu e yvern sovint appar pïjor e nodreix malalties tan anemigues de mon repòs. En loch de aquelles flors són los carts y espines, qui offenen sovint a mos delicats peus, no tench lo fruyt de vida, ans só posada en tal necessitat que ab cansat⁹⁵ treball he de sercar lo viure e encara aquell no puch tant alargar que mort no enterrompa sovint la vanitat de mos folls pensaments».

Semblants paraules acompanyades de moltes làgremes y estroncats sospi[r]s, partint de cor plagat, e⁹⁶ estava yo escoltant, quant primer regoneguí lo loch on me trobave, ignorant la manera de ésser-hi arribat, a on girant los ulls a totes parts, viu una terra erma, seca, mal conrada, circuïda de aspres muntanyes estèrils y salvatges, plena de valls y spessos barranchs, cuberta de boyra y de negre fumada,⁹⁷ no emperò tan gran que no pogués la vista per ella res comprendre, que mirant al través viu una dona prou gran de estatura, la cara venerable,⁹⁸ el continent cansat, vestida de un manto burell tot esquinsat,⁹⁹ lo cap velat de aspres tovalloles, a qui tam prest no viu quant coneguí que era sua la veu que oïda havia, perquè paria bé dona posada en tribulació. Volia-li parlar, mes aturí'm veent que continuava lo plànyer comensat y deya axí:

«O Déu omnipotent e Pare misericordiós, serà axí perduda la vostre pietat que no aja repar la mia malaltia? Il·luminau, Senyor, la lum de mon

95. Cansat] causat *inc.*

96. QUER (*Estudi...*, *op. cit.*) elimina *e* (perquè considera la hipòtesi que «partint» es derivés, per error de l'impressor, de «partien», i en aquest la conjunció copulativa *e* s'hi escauria). Malgrat que dins d'aquest context resulta més difícil, crec que és possible entendre *e* dins d'una construcció copulativa polisindètica, tal com ja s'ha vist amb anterioritat.

97. Boccaccio, al *Corbaccio*, *op. cit.*: «Conobbi me dal mio volato essere stato lasciato in una solitudine diserta, aspra e fiera, piena di salvatiche piante, di pruni e di bronchi, senza sentieri o via alcuna, e introniata di montagne asprissime e sì alte che colla loro sommità pareva toccassono il cielo». Més endavant l'esperit explica: «Questo luogo è da varii variamente chiamato; e ciascuno il chiama bene: alcuni il chiamano il laberinto d'Amore, altri la valle incantata, e assai il porcile di Venere, e molti la valle de' sospiri e della miseria».

98. Cf. a Petrarca, *Secretum* (1,1), aparició de la Veritat: «Mulier quedam inenarrabilis etatis et luminis, formaque non satis ab hominibus intellecta [...]. Virginem tamen et habitus nuntiabat et facies.»

99. Rois de Corella, *Història de Santa Magdalena*: «Deixant de la vanitat d'aquest món les pomposes riques vestidures, amb un mantell burell coberta.» A la *Sepultura de mossèn Francí Aguilar*, és Temprança qui es vesteix amb la dita roba. Al *Despropiament d'Amor* de Romeu LLULL (*Obra...*, *op. cit.*, p. 214), el narrador, quan entra al servei d'Amor, és vestit d'un mantell d'aquest material per Treball, ministre de Cupido.

entendre, faent-me conèixer clar [158r] per què són tan rebel·les les parts inferiors a la voluntat mia, que obeir solían, per què tem are yo los animals a qui senyorejava,¹⁰⁰ per què de reyna só tornada serventa».¹⁰¹

E, tals raons continuant, dreçava lo camí de sos passos a la part de levant,¹⁰² on a la branca de una oliv[e]ra¹⁰³ penjava un faró, per qui lo loch veý de aquell arbre apparia més clar. Seguia-la de luny per veure què faria, pensant que ha tals comesos no podia mancar fi de gran maravella. Sota aquell faró en la socha de l'arbre en una planxa d'or vert esmalt estaven sculpides les paraules següents: «*Homo cum in honore positus esset non intellexit comparatus est iumentis*».¹⁰⁴ Per lo legir de les quals paraules coneguí que s'envergonyí la dona qui plorava e, descobrint ab son parlar la causa de l'envergonyiment, dix ab la veu plorosa agenollada y batent-se los pits:

100. Els animals, com a al·legoria de les passions de l'ànima sensitiva i del pecat que s'hi relaciona, es troben ja al cant I de l'*Inferno* de Dante (vv. 32 i ss.). A Boccaccio, al *Corbaccio*, *op. cit.*: «E oltre a questo mi pareo per tutto, dove che io mi volgessi, sentire mighi, urli e strida di diversi e ferocissimi animali: de' quali la qualità del loco mi dava assai certa testimonianza che per tutto ne dovesse essere [...]». Roís de Corella, *Parlament o col·lació que s'esdevé en casa de Berenguer Mercader etc.* (intervenció de Joan Escrivà): «Los animals feroces se lleixaven de moure llurs apetits, quietats en la lamentable veu [d'Orfeu]». Més endavant (ibídem, Guillem Ramon de Vilarrasa): «Els animals, de raó exempts [...] jamés en llurs obres passen los límits que llur instint natural e condició els comporta». Com s'ha dit, els animals són presents a la via purgativa del misticisme, el primer dels deserts: «Lo primer és bo, on trobaràs Jhesús menat per lo Sant Sperit, ab poca vianda, ab moltes spines e ab cavorques de bèsties feres devant ell cridant e udulant, que demostren que en lo desert de penitència se deu pendre poca refecció, aspra tribulació, e loch on se puxa fer digna seperació» (EIXEMENO: *Contemplació...*, *op. cit.*, p. 31).

101. Servitud respecte dels plaers. Fiammetta descriu el seu canvi d'estat en caure en la passió amorosa: «questo fu quel giorno nel quale io prima, di libera donna, diventai miserissima serva» (BOCCACCIO, *Elegia di madonna Fiammetta*, *op. cit.*, I, 6). Pero MARTINES (*Obras de Pero Martínez*, edició de Martí de Riquer, Barcelona, CSIC, 1946, p. 53) al *Mirall de divinals assots*: «Sabs que la condició humana vuy regna e dema servex, vuy mana e dema prega, vuy resplandex de robes, or e argent e dema torna escura, proffunda e abatuda»; però el tractament és força diferent, sembla que dominicà: la natura humana ha de ser mortificada per ser redimida.

102. Cf. Roís de Corella, en la *Sepultura de mossèn Franci Aguilar*: «girí a l'orient lo començat viatge».

103. La significació precisa s'escapa, però cal tenir present la figura del xiprer, desenvolupada per Alegre a la seva *Resposta a Romeu Llull* (TORROELLA: *Obra...*, *op. cit.*, II), en la qual es mostren totes les virtuts teologals, morals i cardinals. Cf. també MALLA, a *El sermó...*, *op. cit.*: «lo títol de olivera que significa pau».

104. Ps 48,13. Cita variada: «Et homo cum in honore esset non intellexit comparatus est iumentis insipientibus».

«*Tibi soli peccavi et malum coram te feci.*¹⁰⁵ Senyor, ara coneix la causa de mos mals per la desconexença que yo, vil peccadora, he contra vós mostrada apartant-me de vós, incommutable bé, per aquest preterible¹⁰⁶ y sense fermetat. O, com és raonable que senta yo contrast en la part sensual, pus volguí contradir a vostre increada y santa voluntat! Com són discrets los animals salvatges¹⁰⁷ que s'alsen contra mi, pus yo pensí alsarme contra vostre poder! Desig ésser yguat a vostre majestat en saber y entendre, mes l'ombra de ignorància me ha segats los ulls y me ha fet elegir la part que més me danya,¹⁰⁸ volia ésser reyna e trobe'm subjugada a l'horrible peccat, lo pus [158v] cruel, inich, perverç, Senyor de la mundana espera, perquè dóna en paga als que més lo servexen interminable pena.

»Però, Senyor, racort-vos de la ley de gran misericòrdia que per part vostra David ha promulgada en lo L psalm: *Quia cor contritum et humiliatum Deus non despiciet.*¹⁰⁹ Gran és estada la iniquitat mia, mes major és, Senyor, la vostre pietat. Cinch-mília CCXXII anys¹¹⁰ ha que és continuada la captivitat mia segons lo compte del venerable Eusebi: desliurau-me, Se[n]yor, que axí us ne requeran aquells fills meus qui han viscut en esperança de la Redempció que Vós sol podeu fer per satisfer a l'offès infinit.¹¹¹ E, si voleu, Senyor, preservar yguat en satisfer per les mies grans culpes y ab aquella sentir yguat turment al delit que sentí, com Vós siau Déu increat, immenç e impassible, serviu-vos-ne, Senyor, en aquesta gran obra, per qui serà mostrat més lo vostre poder que en la creació, com sia més justificar lo peccador que crear cel ni terra.¹¹² Oïu

105. Ps 50, 6.

106. Preterible] Preterrible] *inc.*

107. BOCCACCIO al *Corbaccio*, *op. cit.*: «E oltre a questo mi pareo per tutto, dove che io mi volgessi, sentire mughi, urli e strida di diversi e ferocissimi animali».

108. Romeu LLULL (*Obra...*, *op. cit.*, p. 120, vv. 21-22), *Obra contrita en stramps*: «¡Tu m'as creat creatura tan noble, / ton ver semblant ab lo liber arbitre! / Fuig de la lum e vaig per les tenebres, / ja só fet sech per continuu mal veure».

109. «Cor contritum et humiliatum, Deus, non despicias», Ps 50, 19.

110. *Passió...* *op. cit.*, p. 320: «esdevengut s'es en lo regna de Judea, en la ciutat de Iherusalem, en l'any de començament del mon v. milia CCXLIII». PSEUDO-BOVAVENTURA (*Vita...*, *op. cit.*): «cum per longissima tempora ultra spatium quinque milium annorum miserabiliter iaceret genus humanum». Referit a l'encarnació, la triga de l'acció divina a favor de la Humanitat és un tòpic teològic com evidencia un passatge de la *Vita Christi* d'Eiximenis (HAUF: *D'Eiximenis...*, p. 163), que s'emmiralla en el comentari de sant Bonaventura a les *Sentències* de Pere Lombard.

111. Déu. Hi ha una expressió gairebé igual a la *Faula de Neptuno i Diana*, referida a Cupido (Pacheco, 1970). Vegeu també MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 9).

112. MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, II, p. 84): «Més és justificar un peccador que crear los cels e tot lo món, hoc encara los àngels». Com molt bé explica el passatge de Sant Tomàs citat per Balasch (*Summa Theologiae*, I-II, q. 113, 9) no es parla en sentit absolut sinó proporcional.

los doblats crits dels que són en lo lim: “*Vtinam dirumperes celos et descenderes*” (*Ysaye* LXIII).¹¹³ Altres ab junctes mans cridan mirant lo cel: “*Rorate celi desuper et nubes pluant iustum*”, e girats a la terra diuen continuant:¹¹⁴ “*Apperiatur terra et germinet salvatorem*” (*Ysaye* XLV). Vense-us, Senyor, aquella pietat qui governa los nobles e, si vera noblesa és virtut ab potència per lonch temps antiquada,¹¹⁵ Vós sol sou lo ver noble qui sou omnipotent¹¹⁶ y *antiquus dierum*, segons diu Daniel,¹¹⁷ la vo[159r]stra antiquitat és impreterible eternitat.

»Perdonau-me, Senyor, si vull ab Vós un poch tenir-me a raons, tots los metges affermen que les grans malalties per lo camí contrari d'on lo mal comensa han de ésser curades.¹¹⁸ Perversitat de prava voluntat és lo mal que'm tormenta, y en aquesta, Senyor, no só estada forçada, ans de pur beniplàcit yo mateixa me cuytí, perquè és necessari que Vós, subiran metge,¹¹⁹ si curar-me voleu, torneu ma voluntat dretament y de pur grat amar-vos, y açò prest haureu acabat prenent ma carn, passant per mi treballs y rement mas offenses, que una sola via basta en fer amar los molt desconaxents e és sentir que sien per altre molt amats.¹²⁰ Qual major amor me podeu amostrar que, en una persona unint home ab Déu, sostenir per mi mort? Qui porà ignorar tan públich benifici? No gosara, Senyor, fer-

113. Is 64, 1.

114. Diu encontinuant *inc.* Si es respecta la lectura de l'incunable, podria hipotitzar-se un calc del llatí *dicit incontinenti*, de l'editor o del mateix autor, ja que es tracta de dos passatges successius d'Isaïes, Is. 45, 8.

115. Cf. *Resposta a Romeu Llull* (TORROELLA: *Obra...*, *op. cit.*, II, 248): «Si honor és reverència feta en reverència de virtut e testimoni és de cosa acabada, virtut acabada per acte fa ésser honor en acte. E com sia forma lo que fa ésser altre, és la virtut vera forma de honor». És evident el llenguatge de caire aristotèlic.

116. Cf. Parlament de David, pel braç dels nobles, a la *Passió de Jesucrist* (*Passió...* *op. cit.*, p. 319): «Axi que Ihesu Xrist muyra per lo poble. Car aço es propietat dels nobles de morir per la quosa publica e axi es declarat en les ystories romanes». És clar que Alegre té debilitat per les virtuts cavalleresques. A la seva *Resposta a Llull*, aprofita la inclusió de les quatre virtuts cardinals (de la filosofia estoica, assimilades pel cristianisme) per fer menció de la victòria de batalla a ultrança i de victòria de batalla campal obtinguda «per mort d'altre capità» (opima), abans de dedicar algunes paraules a la memòria d'alguns generals romans.

117. Dan 7, 22.

118. Fonament hipocràtic de la cura per contrari.

119. Jesús com a metge, cf. MALLA (*El sermó...*, *op. cit.*, p. 172); MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 106).

120. Cf. Roís de Corella, al *Parlament o col·lació que s'esdevenc a casa de Berenguer Mercader* (Joan de Pròixita): «Aquells qui seguint la condició humana amen, los delits del cos solament acullen quan són certs posseir la volentat de la que amen: e no l'estimen, sinó perquè és senyal que són amats d'aquella qui a son voler s'abandona».

vos tan gran requesta, sinó per Salamó, que en boca del fill vostre m'a molt confortada, dient-me de part sua: "*Delicie mee esse cum filiis hominum*" (*Proverbiorum octavo*).¹²¹ De assí pren nodriment la mia esperança, ne pens que tarde molt la Redempció mia, que ja passa lo temps posat per Daniel, per nombre de semmanes qui són setenes d'anys, quant dix (*Danielis viii*): "*Post abdomodas sexaginta duas occidetur Christus*".¹²² O gran dolor passant les forces de ma flaqua natura! Morrà per mi, creatura tant [159v] vil, lo fill de Déu, si pus li plaurà mirar a ma culpa. Alegra't, doncs, trista carn, elegida en lo lit de la desonestat, pus speres de prest sentir la veu del bon metje Jesús dient: "*Tolle grabatum tuum et ambula*"».¹²³

Y passant tals paraules, ab la cara alegre, alçada en sos peus, mirava a migjorn com a persona que spera sentir nova molt desijada, y après, sovint prostant en la terra, alçant los ulls al cel, replicava dient ab cara confortada:

*-In te, Domine, speravi: non confundar in eternum.*¹²⁴

Bé coneguí aquella hora que era aquesta nostra mare, la miserable de Humana Natura, y, recordant-me que de sos mals me tocava gran part, comencí alegrar-me per tan gran speranza com en son gest mostrave, sens que no gosí may metre-la en rahons.

[3] Del rahonament de Humana Natura ab la Tehologia, qui en figura de altre dona en aquell loch aparegué. Capítol II

Axí estàvem la mesquina Natura Humana e yo attents, ella al que sentia y sperava, e yo al que sos actes senyalaven, quant li viu ab humil continensa inclinar los ginolls e lo cap devant una altra dona reverent qui fon apareguda novament a ma vista. La cara elevada en contemplació dels cants divinals dava senyal de la agudesa del seu enteniment,¹²⁵ la

121. Pr 8, 31.

122. «Post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus», Dn 9, 26. Cf. *Passió...* op. cit., p. 320.

123. Jo 5, 8.

124. Ps 30, 2.

125. Copla VI de *Celebrant un amor virtuós i feliç*, de LLULL (*Obra...*, op. cit., pp. 183 i 186): «L'ome grosser qui desige saber / servesc amor, en aquell ferm contemple, / e contemplant entrarà dins son temple / hon és enclòs lo desigat esper; / entrat en ell pexerà son voler, / l'enteniment elevat en alt compendre / e doctorat per lo subtil entendre / lançarà part de si l'àbit grosser». Com exposa Torró (*ibidem*), té concomitàncies religioses, aprofitades per a l'enaltiment de l'amor mundà, com en Ausiàs March. En la present obra, es troben exemples nombrosos en què es conjunimen els aspectes especulatiu i devot de contemplar, que és un acte que fonamenta no només el cristocentrisme del gènere de la passió franciscana sinó la *Devotio moderna*.

roba ab la gran falda de vellut carmesí,¹²⁶ les mànegues ubertes y restants parían enforrades de erminis molt blanchs, tenia com a rey[160r]na en lo cap y ab dues mans aportava molt alt la forma de la creu.¹²⁷ Y començà ab so de tals paraules confortar a la primera dona, qui s'era spantada quant la viu ab la creu, tement-la com a real persona no vengués per punir ab tal turment, càstich dels crimosos, los seus mals y grans culpes:

«O gloriosa culpa, pus que has merescut tan noble Redemptor! Alegra't, trista mare de tots los fills de Adam, solta és la empara, pus que lo fill de Déu, constituït fermaça,¹²⁸ ha de pur grat pagat lo que furtat no havia. Aquella justa y reverent persona de Jesús, qui may no feu peccat, en lo dia de hir per tu y per tos fills ha sostengut vituperosa mort. Bé has tengut lo compte posat per Daniel descrivint lo temps just de ta Redempció, que ara som en lo mig de aquella setmana de qui dix a nou capítols *confirmabit autem pactum multis abdomoda una: et in dimidio abdomode defficiet hostia et sacrificium et erit in templo desolacio*,¹²⁹ segons s'és tot complit en la mort del Messies. Y, per dar-te a entendre que per aquelles setanta setmanes són enteses setenes de anys qui fan [C]CCCLXXX anys, fon designat lo temps en qui devia morir lo fill de Déu en Natura assumpta. Nota en lo dit capítol de Daniel que l'àngel fa tres parts de aquestes setmanes, ço és en set, en sexanta-dos y en una, segons diversos actes que en tals spays següen fins a morir Jesús, perquè diu *animaduerte: ab exitu sermonis ut iterum hedificetur Hierusalem abdomode septem, et iterum hedifi*[160v]*cabuntur platee et muri et post abdomodas sexaginta*

126. Roís de Corella, *Història de Santa Magdalena*: «E per ço l'Església santa ab mantell d'ardent carmesí la [Magdalena] representa, senyalant l'excel·lent inflamada amor que ella, devotíssima, en aquest món portava a la Font de pietat, Jesús». ALIGHIERI, Dante (*Vita Nuova*, edició de Manuela Colombo. Milà: Feltrinelli, 1999, p. 35): «Apparve vestita di nobilissimo colore, umile e onesto, sanguigno».

127. La figura aporta uns elements significatius que com un lema manifesten més clarament la seva identitat: és una forma de representació pròpia de l'art escultòrica religiosa. El mateix procediment a Roís de Corella per a presentar les tres virtuts teològiques i les quatre cardinals (*Sepultura de mossèn Francí Aguilar*), que són escultures en un mausoleu.

128. MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, p. 119): «Aquest tan greu mal no li ve per colpa alguna sua [...] mas ha feta fermaça a l'home peccador, e qui no pot cumplir ni pagar lo gran deute del primer peccat del pare Adam, e divina justícia, no podent-se reintegrar de la offensa del principal demanant a aquell, car no y basta ço que és ni què ha, com fes de tot quant actualment possehís e per sa indústria haver o adquirir poria, manà executar la fermaça». També a MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, p. 247) i MALLA (*El sermó...*, op. cit., p. 171).

129. «Confirmabit autem pactum multis ebdomas una: et in dimidio ebdomadis defficiet hostia et sacrificium et erit in templo abominatio desolationis», Dn 9, 27.

*duas occidetur Cristus, y poch après continua dient: confirmavit autem pactum multis abdomoda una etc.*¹³⁰

»En les set setmanes primeres, que són XLIX anys, fon rehedificada la ciutat de Hierusalem *in angustia temporis*,¹³¹ per lo contrast dels enemichs. En les sexanta-dos que fan CCCCXXXIII anys, habitaren en ella. Aprés dels quals, ço és, en la següent setmana, devia ésser mort lo Crist untat rey e messies. Las LXII setmanes dites acabaren en lo baptisme de Jesucrist, qui fon començ del trenta-cinquén any sobre ls dits XXXIII y de la derrera setmana, de qui dix l'àngel que confirmaria pacte ab molts. Aquesta setmana, qui són set anys, ajustada ab les altres, fa compliment al nombre de CCCCLXXX. Era Jesucrist quant rebé lo sant baptisme de edat de XXVIII anys e mig, prehicà tres anys e mig y foren trenta-tres. Y lavors, en lo mig de aquesta setmana, sostengué dura mort y fon posat lo temple en desolació que per punir tal mal fon destruyt per lo poble romà, en què's complí lo que dix Daniel en lo mateix capítol *sanctuarium et civitatem dissipavit populus cum duce venturo*.¹³²

»Donchs, alegra't, Natura humana, no't spante la creu, que ella, que solia servir a castigar los hòmens crimosos, serà posada en lo front dels grans reys en senyal de honor, y per fer reverència al fruyt que ha portat y en ço que'ns presenta Jesús crucificat la devem adorar».

E axí hoý que, agenollada ab los braços croats, li dix nostra Natura:
 «O [161r] *crux, aue, spes unica,*
hoc passionis tempore,
auge piis iusticiam
reisque dona veniam». ¹³³

Y, girant-se après a la dona qui portava la creu, se isqué en tals paraules:

«O venerable y santa Theologia, o musa¹³⁴ gran de l'eternal Pernaso, o lum dels cechs, guiau la via mia, que la profunditat de tan ampla sciència com asenyalen vostres plasents raons ha a mi descubert lo que la pompa gran de tan noble vestir que portar no solian amagat me tenia. Reyna de

130. «Animadvertite: Ab exitu sermonis ut iterum aedificetur Ierusalem, usque ad Christum ducentem hebdomades septem et hebdomades sexaginta duae erunt; et rursum aedificabitur platea, et muri in angustia temporum. 26 Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Cristus [...]. 27 Confirmavit autem pactum multis hebdomoda una», Dn 9, 25-27.

131. Dn 9, 25.

132. «Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo», Dn 9, 26.

133. De l'himne *Vexilla regis prodeunt*, de l'ofici de Divendres Sant (composició de Venaci Fortunat).

134. Musa] must *inc.* Correeix QUER, *Estudi...*, *op. cit.*

les ciències¹³⁵ veritat infalible, vós qui tot ho sabeu, preneu treball, Senyora, de comptar-me per orde la passió de mon spòs Jesús, e yo de vostra part fer n'e après alegres aquells fills meus qui han viscut en sperança del ver mediador entre home y Déu».

Consentint la sancta Theologia a tan justa e piadosa demanda començà tal liçó.

[4] Recita la Theologia la congregació del consell ab qui deslberaren la mort de Jesús e partex la Redempció [en] sis dies responent als sis primers de la creació. Capítol III

«Crexent la veritat de la fe y doctrina de Jesús, confirmada ab multitud de miracles donats per resposta en testimoni de la sua divinitat als dexebles de sant Johan, com lo interrogassen si era ell lo Messies promès, responent-los, digué: “Recitau a Johan lo que haveu vist e hoÿt”. Que segons sant Matheu, en lo onzè capítol, era veure los cechs, caminar [161v] los contrets, restar nets los lebrsos, los sorts cobrar lo hoÿr y resuscitar morts, y testimonis bastant per a mostrar potència divina.¹³⁶ Mes ab lo créxer de tan grans maravellas, crexia la enveja dels phariseus e prínceps perquè reprenia Jesús lurs ypòcritas e falses cerimònias, la qual trista enveja, prevista en spirit per lo gran patriarcha, fon nomenada la pijor de las feras, quant dix (*Genesis xxxvii*): *fera pessima comedit eum, bestia devoravit Ioseph*.¹³⁷ Aquesta cruel fera qui matà a Joseph, liurant a dura servitut lo pus just dels fills de Jacob, ha liurat Jesucrist, lo pus just dels fills de Adam, a mort vituperosa, instigant les penses dels inichs fariseus a congregació de aquell perverç consell, en lo qual preposaren, segons diu sant Johan en lo xi capítol, dient congoxats y torbants: “Què fem? Aquest fa molts senyals. Si-l dexam, seguirà'l tot lo poble y ab desig de senyoria pendrà títol de rey, per on indignats los romans destruÿran a tots y guastaran la terra”.¹³⁸

»Presidían en aquesta celerada conspiració Annà y Cayphàs,¹³⁹ antigament figurats per Symehon e Leví, da qui ells devallaven, e scampadors de la sanch de Zecheu, esposat de Dina, lur germana; y axí Annà y Cayphàs, instigant y tractant, foren escampadors de la sanch de Jesús, esposat de Natura Humana (trobaràs la figura: *Genesis xxxiii*).¹⁴⁰ E

135. Expressió comuna. Cf. Rois de Corella, al *Parlament o col·lació que s'esdevé en casa de Berenguer Mercader etc.* (Berenguer Mercader): «Senyora de les ciències, sacra Teologia».

136. Mt 11, 5.

137. Gn 37, 33.

138. Io 11, 47-48.

139. Cf. MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 246).

140. Gn 34. Zecheu és Siquem.

aprés que en aquest consell foren parlades y mal tractades moltes maneres per condemnar lo fill de Déu a mort, alçat Cayfàs en peus, conclogué en tal forme: “Espedient és [162r] que un muyre per lo poble e no peréscan tots aquests.¹⁴¹ És mon parer e irrevocable determinació la manera de la mort sia remesa a la agudesada de vostra esvellada astúcia”.

»Tots, tenint-lo per bo, afermaren son dir: *et ab illo die cogitaverunt ut interficerent eum*.¹⁴² Mes temien lo poble, y así hagué compliment aquell mal que temia Jacob quant dix (Genesis xxxviii): *Symeon et Levi fratres, vasa iniquitatis bellancia, in consilio eorum non veniat anima mea et in cetu illorum non sit gloria mea, quia in furore suo occiderunt virum*.¹⁴³ No temia¹⁴⁴ lo vell Jacob –qui, dites tals paraules, poch après acabà los seus dies– de caure en la ira de aquells, mes són paraules dites en profecia dels celerats Annà y Cayphàs, del trip de Leví, devallant de aquells ab qui lo prom parlava, tement la mort y dura passió del Redemptor Jesús, qui fon deslberada en lo predit consell, e après en la Pàsqua executada contra lo lur voler, qui matar no-l volien en lo jorn de la festa. Mes Déu omnipotent disponé, per medi de lur malícia, que responés lo figurat ab la figura e que, axí com la imolació de l’anyell era celebrada per la exida de Egipte en luna plena de març, la immolació de Jesús, anyell immaculat, fos en luna plena de març executada, complint la exida del carçre de infern figurat per Egipte.

»E nota, per dar o[r]de al que té a comptar, que Déu, eternal creador, no sens misteri, en la creació volgué posar sis dies per correspondre ha altres sis en qui complí la recreació, comptant lo primer del dia que Jesús pú[162v]blicament tornà en Hierusalem, de on se era apartat aturant en la ciutat de Efrém la hora que sentí haver deslberat de donar-li la mort.¹⁴⁵ Y fon aquest lo jorn quant lo reberen ab festa enramant los carrers e cridant los infants, perquè de aquell dia avant públicament aturà en Bethània o en Hierusalem, no posant per sa part algun contrast a la mort que donar-li volían, en què-s verificà lo dir de Ysaïes liii: *oblatus est quia ipse voluit*.¹⁴⁶ Alça, donchs, les orelles, o Natura remuda!, a les mies paraules, y veuràs en sis parts de mon rasonament la redempció tua al sisèn jorn complida, acordant l’obra de aquests sis dies ab aquells sis que posà Moysès (*Genesis capítol 1*)». ¹⁴⁷

141. Io 11, 50.

142. Io 11, 53.

143. Gn 49, 5-6.

144. Temia] tenia *inc*.

145. Io 11, 54 - 12, 18.

146. Is 53, 7.

147. Gn 1. Segons la creença que Moysès escrigué el Pentateuc.

[5] Continua la Theologia acordant los actes del diumenge del ram ab lo primer jorn de la creació. Capítol IIII

«Lo jorn primer creà Déu a la lum. Divisí la lum de las tenebres: a la lum nomenà dia y a las tenebres nit.¹⁴⁸ E axí lo universal Redemptor lo primer dia, qui fon aquell any deè de la luna e XVIII del mes de març, partint de Bethània vench en Hierusalem y en la sua entrada creà lum, manifestant la divinitat sua a aquells qui com a Déu lo honraren posant les vestidures per los lochs on passava, tallant les rames, cridant los infants: “O Senyor, fill de David, beneÿt sia lo qui ve en lo nom del Senyor!”¹⁴⁹

»Aquesta conexença no hagueren haguda sinó que·ls revalà Jesús ab si mateix la lum de qui és dit [163r] (*Iohannis primo*): *erat lux uera que illuminat omnem hominem uenientem in hunc mundum*.¹⁵⁰ Que a l’home pobre perseguit, menspreat e condempnat a mort no féran tanta honra sens espirar·los Déu aquella lum, de qui escriu David en lo Psalm quart: *signatum est super nos lumen uultus tui, Deus*.¹⁵¹ Vench Jesús mansuet, a cavall sobre una somera, complint lo que era prophetat per Zacharias a VIII capítols: *Ecce rex tuus ueniet tibi iustus et saluator ipse pauper, ascendens super asinam et super pullum filium asine*.¹⁵²

»Divisí après la lum de les tenebres, nomenant la lum dia y a las tenebres nit. Per aquesta lum és entesa la sinagoga e lo sant loch del temple. Les tenebres que ab ella se mesclaven éran los mals sacerdots *ementes et uedentes in templo*,¹⁵³ los quals separà de la lum Jesucrist quant, entrat en lo temple, lançà les taules de aquells, loà lo temple anomenant·lo dia, perquè en ell luÿa[n]¹⁵⁴ los libres de la ley e la arca de Déu, y als falsos ministres nomenà nit, perquè ab ulls segats ignoraven la via de lur salvació. E açò féu, loant la un e increpant los altres, quant dix: “*Scriptum est: domus mea domus oracionis uocabitur; uos autem fecistis eam speluncam latronum*” (*Marchi XI et Mathei XXI*).¹⁵⁵ Vengueren a Jesús en lo temple alguns cechs y contrets, los quals curats, se’n tornà en Bathània. *Factumque uespere et mane dies unus*».¹⁵⁶

148. Gn 1, 3-5.

149. Mt 21, 9.

150. Io 1, 9.

151. Ps 4, 7.

152. Za 9, 9.

153. «Vedentes et ementes in templo», Mt 21, 12; Mc 11, 15 (cf. Lc 19, 45).

154. *Lunya inc.* Cal entendre *lluïen*. Efectivament, com apunta QUER (*Estudi...*, *op. cit.*), es tracta d’una lectura d’interpretació difícil. Si la proposta de l’edició actual és correcta, caldria imaginar que el ms. presentava una forma amb y i abreviatura nasal (semblant a *lu?a* o *luyâ*) que l’editor malentengué.

155. Mt 21, 13; Mc 11, 17.

156. Gn 1, 5.

[6] [163v] Continua la Theologia acordant los actes del diluns ab lo dia segon de la creació. Capítol v

«En lo dia segon descobrí Déu la terra en lo mig de les aygües, e separà les aygües de sota de les qui éran alt. Semblants actes fêu lo gran Redemptor en lo dia segon, que, segons los més volen, tornant Jesús lo diluns de Batània en Hierusalem, avent en lo temple adoctrinat lo poble, los fariseus y prínceps dels sacerdots li portaren una dona presa en adulteri (*ut habetur Iohannis viii*). Tentant de pendre'l contra la ley li dien: “*In lege mandauit Moyses huiusmodi lapidare: tu quid dicis?*”¹⁵⁷

»Descobrí tal hora lo gran mestre Jesús la terra en lo mig de les aygües, escrivint y descobrint als ulls de aquells ypòcrits las lurs grans malvestats, que ab ficte santedat y ab aygua de simulades làgremes tenian amagades, e axí separà les aygües de sota de les qui eren dalt, dicipant lo lur pensament va, qui matar-lo volia, y separant-lo del voler de l'eternal Déu, qui en son beniplàcit encara alargava la vida de Jesús espay de quatre dies. Ne axí poch aquest dia aturà per a menjar en la ciutat, ans tornà en Betània. *Factumque est uespere et mane dies secundus*».¹⁵⁸

[7] Continua la Theologia acordant los actes del dimarts ab lo tercer dia de la creació. Capítol vi

«Lo tercer dia manà Déu a la terra produir herba verdejant y arbre faent fruyt. [164r] La terra del nostre maestre Jesús és lo nombre dels eleus presentat en aquells pochos apòstols y dexeables qui vivint lo seguien. E per ço lo tercer dia de la Redempció, com agués preycat Jesús a tot lo poble, exint de la ciutat, posat enmig de aquells en lo munt Olivet, preycà a ells donant-los doctrina de viura bé y estar forts en les tentacions que sentir esperaven, perquè ab herbe verdejant per exemple de vida y ab fruyt de miracles per ací y per los altres convertits ab lur preicació meresquessen la glòria¹⁵⁹ que ha Déu aparellada als que l'auran amat. Y d'aquesta doctrina donada per Jesús a sos dexeables en lo munt Olivet lo tercer dia, après de la gran festa enramada de brots de lor y de olivera,

157. «In lege autem Moyses mandavit nobis huiusmodi lapidare. Tu ergo quid dicis?», Io 8, 5. És un episodi, com ja s'ha dit, desplaçat per Alegre al bell mig de la setmana de la Passió, quan la seva ubicació és anterior a ella.

158. Gn 1, 8.

159. A un altre tipus de glòria, mundana, de caràcter romà, a partir de l'honor, es refereix Alegre a la *Resposta a Lull* (TORROELLA: *Obra...*, op. cit., II, 226): «La sinquena e darrera propietat que té lo xiprer comuna ab virtut, qui és forma de honor, és disposició per a nuncha corrompre, e aquesta té lo qui per ses virtuts se atrassa honor conservant-la eternament en glòria».

trobaràs actoritat: *Mathei xxiii, Marchi xiii et Luce xxi*.¹⁶⁰ Aquesta nit axí mateix se'n tornà en Batània. *Factumque est uespere et mane dies tertius*». ¹⁶¹

[8] Continua la Theologia acordat los actes del dimecres ab lo quart dia de la creació. Capítol vii

«Volgué Déu, per embellir lo món y destinguir les ores y lo temps, crear dues grans lums lo quart dia, la una per il·luminar lo dia, l'altre per il·luminar la nit. Aquest quart dia no partí Jesucrist de Batània, ans allí féu la sena¹⁶² en la qual, per la effusió de l'ungüent mogut Judas per avarícia, féu pacta ab [164v] los prínceps dels sacerdots de liurar-los Jesús, prometent-li aquells de dar trenta diners de argent¹⁶³, los quals après, penedint-se, los tornà, perquè fos complit lo dit de Zacharias quant dix a viii capítols en persona del Messies: *aprehenderunt mercedem meam triginta argenteos, et dixit dominus ad me proisse eos ad santuarium, hoc est precium quo apreciatus sum ab eis et tuli triginta argenteos et proiesci illos in domo domini*,¹⁶⁴ com féu Judes, dient: "*Peccauit, tradens sanguinem iustum*".¹⁶⁵

»Y per ventura, per dar loch als tractes de Judes, no volgué Jesús aquell jorn entrar en la ciutat. Mes, si ací vols un poch contemplar en los actes que féu, veuràs que en aquest dia creà dues grans lums, una per il·luminar lo dia de la sua Passió, altre per il·luminar la nit de la derrera persecussió. Per la primera lum és entesa la gloriosa Verge, mare del fill de Déu, qui sola il·luminava per fe lo món. En lo temps que Jesucrist sostengué Passió, ella fon la gran lum, ella lo gran carboncle qui reluí en l'arca de tribulació durant la indignació de Déu sobre la terra, quant mancaren los apòstols y tots los devots e familiars de son fill en la creensa de la divinitat, en què's complí lo dir de Ysaïas lxi: *De gentibus non est uir mecum*.¹⁶⁶ L'altre lum fon aquell dexeble amat Johan Evangelista, que

160. Mt 24; Mc 13; Lc 21.

161. Gn, 1, 13.

162. Llegiu, naturalment, *cena*.

163. Mt 26, 6-16; Mc 14, 3-11; Lc 22, 3-6; Io 12, 1-8; 13, 2. Com ja he dit, el sopar a Betània on es produeix la unció se situa sempre el dissabte anterior, així com la traïció de Judes. De tota manera Roís de Corella, a la *Història de la Magdalena*, situa la traïció el dimecres.

164. «Appenderunt mercedem meam triginta argenteos. 13 Et dixit Dominus ad me: Proiice illud ad statuarium, decorum pretium quo appetiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, et proieci illos in domum Domini, ad statuarium», Za 11, 12-13.

165. Mt 27, 4.

166. Is 63, 3.

ha de il·luminar la nit de la darrera persecussió en temps de Anticrist, e per ço fon raonable que en aquest darrer menjar que féu Jesús ab la mare e ab sos amichs (ans aquell que féu lo [165r] següent, dant fi a la vella institució de l'anyell) agués secret col·loqui ab ella denunciant-li lo temps vehí de la Passió sua y la forma de aquella,¹⁶⁷ confortant-la ab certa sperança de resurrecció. E, axí com molts piadosament contemplen en lo jorn del dimecres en Bethània haver passat Jesús raons de consolació ab la aflicta mare, no és inconvenient creure que per semblant informà's Sant Johan dels actes de Anticrist, perquè il·luminàs la gent dels darrers dies comparats a la nit. *Factumque est uespere et maner dies quartus*».¹⁶⁸

[9] Continua la Theologia acordar los actes del dijous ab lo quint dia de la Creació. Capítol VIII

«Lo cinquè dia creà Déu ànima vivent en los peixos de la mar e animals de la terra, y en lo cinquè dia instituí Jesús lo sagrament del seu preciós cors, qui és ànima donant vida a tots los fluctuant e peregrinant¹⁶⁹ la mar y la terra del miserable món. Y, dexant-nos la institució de semblant sagrament en memòria de la Passió sua, fon verificat lo dir de David (*Psalmo cx*): *Memoriam fecit mirabilium suorum misericors: et miseratur Dominus escam dedit timentibus se*.¹⁷⁰ Y así fon complida aquella figura que és tocada (*Genesis quarto x*) quant Melchisedech, tornant Abraam de la victòria obtenguda contra los quatre reys, oferí a Déu en sacrifici pa e

167. A la *Vita Christi* Isabel de Villena tracta el punt amb més delicadesa (capítol 140, dimecres) i, envers la petició de Magdalena a Jesús perquè passés la Pasqua a casa seva (Betània), Jesús actuava així: «recordant-se que en aquella pascha no podia donar a la senyora mare sua ne als altres amichs seus la consolació de la sua presència que Magdalena ne demanava, revengué sa clemència en piadoses làgrimes, e lançant un gran sospir no respongué res a Magdalena car en lo seu callar podien conèixer lo que seguir se tenia. E la senyora mare sua que ja stava tan travessada de dolor que comportar no la podia caygué smortida en los braços del senyor fill seu [...]. *E lo senyor per apartar la excel·lent mare sua de aquells pensaments de tanta tristícia començà a parlar del regne de Déu*»; (capítol 142, dijous): «Lo dijous de matí la excel·lent senyora ixqué de la cambra sua ab tant gran tristícia e alteració de cara que movia a gran compassió [...]. Car ab tot *la senyoria fos certa que lo seu amat fill era verdader redemptor de natura humana* [...] li era axí gran la dolor com si lavors novament ho sabés [...]. E vehent-la lo seu excel·lent fill conegué la molta dolor [...] pres-la per lo braç e féu-la seure en un banch [...] dient-li [...] que s'alegràs pus lo tenia present».

168. Gn 1, 19.

169. Fluctuant[s] e peregrinant[s], QUER (*Estudi..., op. cit.*).

170. Ps 110, 4-5.

vi. E diu lo test: *quidem erat sacerdos Domini offe[165v]rens panem et uinum*,¹⁷¹ sote les quals espècies lo gran sacerdot Jesús instituí lo sacrament de la Eucarestia, del qual sacerdoti parlant David dix (*Psalmò cviii*): *tu es sacerdos in eternum secundum ordinem Melchisedech*.¹⁷² Encara fon ací complida la figura de l'anyel (*Exodi xii*) e l'altre de la manà (*Exodi xvi*).¹⁷³ En aquesta nit ab gran humilitat rentà los peus al seus xii apòstols, amonestà'ls de pau y d'amor entre ells per lo exemple seu, isqué detràs mont Olivet en lo torrent de Sedron per fer oració, lunyat de tots, posat en agonia, esclataren las venas sues en viva suor de sanch escorrent fins en terra, cridà ab veu cansada la humanitat sua,¹⁷⁴ veent present lo objecte de tanta passió dient a Déu lo pare: "*Pater*, si possible és, *transfer a me calix iste*".¹⁷⁵

»No's trobà desacompanyada la sacratíssima ànima sua de consolació de àngel, *quia angelus Domini apparuit ei confortans eum*,¹⁷⁶ y confermant lo voler seu al celestial pare deya continuant: "*Non mea uoluntas sed tua fiat*".¹⁷⁷ Begue yo l'aspre càlzer al mig de aquest torrent pusque ho ha publicat David en boca vostra, o Pare eternal, dient (*Psalmò cviii*): *De torrente in uia bibit*,¹⁷⁸ ço és lo càlzer de amarga dolor".

»Y, perquè fos complit lo dit de Jeremies mostrant que era en mà sua de desviar la mort, tornant dix als dexebles: "*Surgite eamus. Qui me tradet*

171. «At vero Melchisedech rex Salem proferens panem et uinum erat enim sacerdos Dei altissimi», Gn 14, 18.

172. Ps 109, 4.

173. Ex 12, 1-11; i Ex 16, 8.

174. Referència a la doctrina segons la qual és la sensualitat de Jesús la que demana a Déu ésser alliberat de la Passió, i que serveix com a confirmació que el Verb efectivament havia pres carn humana. *Passió... op. cit.*, p. 323: «E feta aquesta oracio, la sensualitat de Ihesus Xrist hac gran disputacio ab la raó». MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 247): «E aquesta demanda no fon exoïda, car no procehia de la sua del·liberativa volentat, mas per motiu de serualitat per la mort que sperava». MALLA (*El sermó...*, *op. cit.*, p. 169): «E tot aço fehia la part sensitiva per orror de la mort [...]. Non tamen fuit exauditus in ista oratione, quia non procedebat ex voluntate deliberativa, sed ex motu sensitive partis ut Christus se ostenderet se verum hominem».

175. «Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste», Mt 26, 39; «Abba pater, omnia tibi possibilia sunt, transfer calicem hunc a me, sed non quod ego volo, sed quod tu», Mc 14, 36; «Pater, si vis, transfer calicem istum a me; verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat», Lc 22, 42. Cal notar la incorrecció gramatical del text, que presenta un nominatiu (*calix iste*) on s'espera un acusatiu (*calicem istum*). Sembla un creuament entre el text de Mt i els de Mc i Lc.

176. Lc 22, 43.

177. «Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua», Mt 26, 42; Mc 14, 36; Lc 22, 42. També: «Calicem, quem dedit mihi Pater, non bibam illum?», Io 18, 11.

178. «De torrente in via bibet», Ps 109, 7.

prope est.¹⁷⁹ Isquam-los a carrera”. Dient lo dit propheta: *Dedi dilectam meam in manibus inimicorum (Jeremie XII)*,¹⁸⁰ als quals interrogant deya benignant: “Què demanau?”¹⁸¹

»Y, com a ells responent que cercaven Je[166r]sús de Natzaret agués dit “*Ego sum*”,¹⁸² tengué tanta virtut lo moure de ses barres que com a morts caygueren, complint-se lo que era figurat (*Iudicum XI*)¹⁸³ per la matansa gran que feu Sansó ab la barre de l’ase, obrant en ell la virtut amagada de Déu. Axí com en tal dia la divinitat ab mijà del moviment de la barre de Jesús derrocà lo presumtuós cuydar de aquells qui venían per a pendre’l, de manera que, fins que per ell los fon permès levar y entendre lo senyal del falç besar donat per lo traïdor, estigueren en terra.¹⁸⁴ Consentí tal hora Jesús ésser ligat y pres. Tota aquella nit lo tingueren en casa de Annà perquè era més prop del mur de la ciutat, volent esquivar freça, interrogant-lo de la doctrina sua, sercant-li testimonis per a poder acusarlo ab falsia, de què trobaren dos, segons diu lo evangeli,¹⁸⁵ com era per David prophetat (*Psalmo XXVI*), dient en persona del Messies: *Insurrexerunt in me testes iniqui et mentita est iniquitas sibi*.¹⁸⁶ Y axí’s debateren tota aquella nit batent, esquarnint e colpejant lo Déu de la Natura. *Factumque est uespere et mane dies quintus*».¹⁸⁷

[10] Continua la Theologia acordar los actes del divendres ab lo sisèn dia de la Creació. Capítol VIII

«En lo dia sisè dix Déu, notant Trinitat de persones en nombre plural: *Faciamus hominem ad ymaginem et similitudinem nostram*.¹⁸⁸ Y en lo sisèn dia podem devotament y especulativa contemplar que cri[166v]dà

179. «Surgite, eamus: ecce appropinquavit qui me tradet», Mt 26, 46; «Surgite, eamus: ecce qui me tradet, prope est», Mc 14, 42.

180. «Dedi dilectam animam meam in manu inimicorum eius», Jer 12, 7.

181. «Dixitque illi Iesus: Amice, ad quid venisti?», Mt 26, 50; «Iesus itaque sciens omnia quae ventura erant super eum, processit, et dixit eis: Quem quaeritis?», Io 18, 4.

182. Io 18, 5.

183. Iudicum] iudi/dicum *inc.* (motivats pel canvi de línea). Iud 15, 15.

184. «Ut ergo dixit eis: Ego sum: abierunt retrorsum, et ceciderunt in terram», Io 18, 6.

185. «Novissime autem venerunt duo falsi testes, 61 et dixerunt: Hic dixit: Possum destruere templum Dei, et post triduum reaedificare illum», Mt 26, 60-61. Cf. Mc 14, 56-59.

186. Ps 26, 12.

187. Gn 1, 23.

188. Gn 1, 26.

lo fill de Déu al Pare y al Spirit Sant, perquè són indivisibles, *ad extra*, las obres de la santa Trinitat, dient-los: “*Reducamus hominem ad ymaginem et similitudinem nostram factum in gloriam*. Si ordena la rigor de justícia que Adam aja de sentir pena en tots los sentiments per qui sentí dalit e caritat, ab vincl del paternal amor no lunyant-se de la ampla carrera de vostre pietat, *quia omnes uie Domini misericordia et ueritas*,¹⁸⁹ ha ordenat que yo ab la Natura assumpta de sa carn passe totes les penes que ell hauria a passar. Y si Adam erra peccant, caminant ab los peus, prenent ab les mans, mirant ab los ulls, odorant ab lo nas, oïnt ab les orelles y gustant ab la lengua, yo só content, Pare eternal, per congruència de satisfacció, no per necessitat, com sia cert que lo menor cansament que ha sentit la Humanitat mia per la unió ypostàtica de mi,¹⁹⁰ verb divinal, sia bastant a satisfer major culpa que aquesta,¹⁹¹ però, per observar ygualtat e vençre per justícia lo comun enemich, vull que en mi la pena correspona a la qualitat y nombre dels delictes del primer transgressor”.¹⁹²

»Admesa en lo divinal consistori la caritat benigne del ver mediador, manà lo eternal Pare ésser mesa en obra la gran Redempció. E per ço, al traspuntar del dia, partint de casa de Annà, aportaren Jesús en casa de Caifàs.¹⁹³ De on après partint, portant bé apuntada la forma de la acusació, presentant-lo a Pilat, qui governava Hierusalem per los romans, li posaren

189. «Universae viae Domini, misericordia et veritas», Ps 24, 10.

190. Vegeu MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 36).

191. Habitualment es parla de la gota de sang, incommensurablement superior al pecat a redimir: «que li sovengués que ab una gota de sanch sola podia reembre lo humanal linatge, ut dicit Bernardus [sant Bernat, *Sermones super Cantica Cantorum*, 11, 7, aclareix Balasch], e que'l menor treball que havia en lo món suffert era sufficient per satisfacció del peccat de Adam», MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 247); amb molt semblants paraules MALLA (*El sermó...*, *op. cit.*, p. 169); i *Passió...* *op. cit.*, p. 317, en paraules de Juli Cèsar.

192. Eiximenis, a la *Vita Christi* (a HAUF: *D'Eiximenis...*, *op. cit.*, p. 170): «Lo mèrit de la Sua Passió passa tot altre mèrit sens fi: per rahó d'açò, si infinits hòmens peccadors eren de fet en lo món, lo dit mèrit és sufficient a deliurar-los de totes lurs culpes». *Vid.* MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, p. 133, nota 108).

193. Io 18, 24; Lc 22, 66. Alegre té present el cant del gall immediatament posterior, d'acord amb Joan (Io 18, 27). Es tracta d'un episodi controvertit, ja discutit per Sant Tomàs (*Super Evangelii Sancti Iohanni lectura*, lectio 5), perquè no queda clara la seqüència dels aconteixements que van de l'interrogatori a casa d'Annàs, passant per l'interrogatori a casa de Caifàs, fins a la detenció al pretori, ja de bon matí del divendres (l'Aquinat havia de resoldre a més un problema de corrupció del text evangèlic que Alegre no sembla conèixer: *ad Caipham in pretorium* per a *Caipha in pretorium*, de Io 18, 28). Sant Tomàs determinava que havia estat dut a casa de Caifàs ja durant la nit: «a domo Annae fuit de nocte adductus ad domum Caiphae, ubi flagellatus et examinatus fuit, et de mane fuit a Caipha ductus in praetorium».

tres crims. Lo primer, que subvertia lo poble comensant a Galilea. L'altre, que negave dever ésser dat lo traüt a Cèsar. Lo terç, [167r] que's deya rey en gran menyspreu de l'imperi romà.¹⁹⁴ Pilat, oïdes tals acusacions, de la primera no feu cas y menys de la segona, sabent que havia dit (*Mathei [X]xii*): "*Reddite que sunt Cesaris Cesari*".¹⁹⁵ Però de la tercera, tement de oir nom de rey entre poble tant desijós de natural senyor, se torbà algun poch. Entrant en lo pretori, pres a soles Jesús e dix-li:

"Tu est rey dels jueus?"

»A que respòs lo mansuet anyell:

"Tu dius que yo só rey, mes lo meu regne no és de aquest món".¹⁹⁶

»Passaren entre ells moltes raons, per qui conagué clar que per enveja l'avían acusat. Y per ço, desijant de soltar-lo, com sentís que era de Galilea ha-lo tramès a Herodes, tetarcha de aquella província, qui aquells dies per la festivitat era en Hierusalem.¹⁹⁷ Davant Herodes estigué Jesús tan callat que, estimant-lo foll, lo tornà trametra a Pilat vestit de roba blanca,¹⁹⁸ qui assajà encara de salvar-lo a vida, posant-los en libertat de desliurar Jesús o Barraban, un selerat que tenia en lo carçre, estimant que no seria tan gran la lur iniquitat que preposassen la vida de un ladre a l'home innocent. Mes aquells obstinats ab alta veu cridaren:

"*Non hunc sed Barraban!*".

"Donchs –dix Pilat–, què faré de Jesús?"

»Y aquells replicaven:

"*Crucifige eum!*".¹⁹⁹

»Pensà lo jutge de placar tan indignada ira y fèu ligar lo reverent Jesús en una colupna que era en lo pati, manant a quatre saigs que lo asotassen. Y volen assí molts devots contempladors que basta lo nombre dels açots a sis milia sis-cents sexanta-sis, de manera que fon lavors complit lo que dix Ysaïes (*capítulo i*): *A planta pedis usque ad summum capitis non est inuenta in eo sanitas*;²⁰⁰ et (*capítulo LIII*):²⁰¹ *Atritus est propter*

194. «Cooperunt autem eum accusare, dicentes: Hunc invenimus subvertentem gentem nostram, et prohibentem tributa dare Caesari, et dicentem se Christum regem esse», Lc 23, 2.

195. «Reddite ergo quae sunt Caesaris, Caesari», Mt 22, 21.

196. Principalment: Io 18, 33-36. Secundàriament: Mt 27, 11-14; Mc 15, 2-5; Lc 23, 3. Cf. MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, p. 208).

197. «Et ut cognovit quod de Herodis potestate esset remisit eum ad Herodem qui et ipse Hierosolymis erat illis diebus» Lc 23, 6.

198. Lc 23, 8-12.

199 Mt 27, 15-23; Mc 15, 6-14; Lc 23, 17-22; Io 18, 39-40.

200. «A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas», Is 1, 6.

201. CLIII inc. L'editor confongué l'abreviatura per a capítol amb el guarisme de cent.

ce[167v]lera nostra et liuore eius sanati summus.²⁰² Y, del pilar levat, li posaren al cap una cruel corona de aguts jonchs marins, les puntes dels quals fins al cervell passant nova dolor causaren.²⁰³ Y axí maltractat lo presentà al poble, dient, com és escrit (*Iohannis XVIII*): “*ecce homo*”.²⁰⁴ De la qual coronació y presentació al poble ha scrit Salamó (*Canticorum tertio*): *egredimini et uidete regem uestrum Salomonem in diademate qua coronauit eum mater sua*.²⁰⁵ Mirau, filles de Sió: lo vostre rey Jesús ab corona d’espines de què l’à coronat la sinagoga, tan cruel mare sua. Y és forçat que s’entenga axí aquesta actoritat, pus no’s lig que fos may Salamó coronat per sa mare qui no’s dolguera de tanta sanch sens culpa escampada! Y lavors los inichs ab més esforç cridaven:

“*Crucifige, crucifige eum!*”²⁰⁶ –protestant que la sanch sua fos sobre ells e sobre sos infants, per major culpa sua.²⁰⁷

»Testificant Pilat que mal no merexia, lo condempnà a mort. Prengueren-lo los ministres y, acompanyat de dos ladres condempnats a morir, lo tragueren defora fent-li portar la creu en lo seu coll, per ço era scrit (*Ysaye LIII*): *et cum iniquis deputatus est*.²⁰⁸ E fon ací complida la figura de Ysaach (*Genesis XXII*)²⁰⁹, que aportà la lenya ab qui’s devia fer d’ell propi sacrifici. E arribats *in Caluarie locum*,²¹⁰ elevat en la creu,

202. «Attritus est propter scelera nostra; disciplina pacis nostrae super eum, et livore eius sanati sumus», Is 53, 5.

203. Mt 27, 27-31; Mc 15, 16-20; Io 19, 2-6. Alegre només recorda la imposició de la corona d’espines, no la manta de porpra ni els cops que donen els soldats a Jesús, fent-ne burla. Les característiques de la corona d’espines, però, són peculiars, no evangèliques. Cf. *Passió... op. cit.*, p. 327: «E Pilat [...] pres jonchs marins un gran menat qui eren molt espinosos e aguts [...] les espines entraren per lo cap a Ihesu Xrist fins al servell». Per tal de notar certes concomitancies i préstecs entre la literatura sentimental i la religiosa, cal tenir present la reutilització probable d’aquest patiment sofert per Jesús en la tortura del condemnat a *Cárcel de Amor* (SAN PEDRO, Diego de: *Cárcel de amor, Arnalte y Lucenda. Sermón*, edició de José Francisco Ruiz Casanova. Barcelona: Càtedra, 2011, p. 70): «Noté más, que dos dueñas lastimeras con rostros llorosos y tristes le servían y adornaban, poniéndole con cruzeza en la cabeça una corona de puntas de hierro, sin ninguna piedad, que le traspasavan todo el cerebro».

204. Io 19, 5.

205. Cant 3, 11.

206. Io 19, 6.

207. «Et respondens universus populus dixit: Sanguis eius super nos, et super filios nostros», Mt 27, 25.

208. «Et cum sceleratis reputatus est», Is 53, 12.

209. «Tulit quoque ligna holocausti, et imposuit super Isaac filium suum [...] 7 Dixit Isaac patri suo [...] ecce, inquit, ignis et ligna», Gn 22, 6-7.

210. «In eum, qui dicitur Calvarie locum», Io 19, 17; cf. Mt 27, 33; Mc 15, 22; Lc 23, 33.

sostenia lo pes del seu gran cors sobre tres claus aguts passant per lo mig de les mans y dels peus, com era prophetat (*Psalmo XXI*): *Foderunt manus meas et pedes meos*.²¹¹ Y en aquella pena no s'oblidà pregar [168r] per los qui-l turmentaven, com havia prophetat Ysayes, dient: *Et pro transgressoribus oravit (capitulo LIII)*.²¹² Fon en tal loch la lengua de Jesús sedejant abeurada de fel y de vinagre, com era ja scrit (*Psalmo LXVIII*): *Dederunt in escam meam fel et in siti mea potauerunt me aceto*.²¹³ Partiren-se los cavallers de Pilat les robes de Jesús, lançant sorts sobre la sua cota, perquè era scrit (*Psalmo XXI*): *Diuiserunt sibi uestimenta mea et super uestem meam miserunt sortes*.²¹⁴ Así stant Jesús, fèu aquella comanda de tan dolorós cambi per la plorosa mare, quant girant-se a ella, qui prop la creu stava ab sant Johan, li dix:

“*Mulier, ecce filius tuus*”.²¹⁵

»No:s descomponia la Verge ab plor desmesurat, ans per açò crexia la dolor que ab discreció tenia refrenats los crits e altres feminils moviments que solen espayr lo cor atribulat. En la mateixa creu, dix Jesucrist al ladre:

“*Hodie mecum eris in paradiso*”²¹⁶—significant a tots los fills de Adam la sperança que de aquell dia avant poden tenir de entrar en paradís. Y, acabades totes les dites coses, conexent que era acabat lo que havían dit d’ell los passats prophetas, dix:

“*Consumatum est*”.²¹⁷

»Los scrivans e fariseus stant de luny escarnían Jesús dient:

“*Vah qui destruis templum Dey et in triduo rehedificas illum, si fill de Déu és devalla de la creu*”.²¹⁸

»Y en la hora de sexta foren fetes tenebres sobre tota la terra e gran terratrèmol, *ut habetur Amos XVIII: in die illa occidetur sol meridie etc.*²¹⁹ Partí-s lo vel del temple, las pedras se tallaren, los monuments uberts [168v] consentiren exida a molts corsos de sants qui feren testimoni de aquesta veritat y cerca de hora nona cridà Jesús ab alta veu:

“Déu meu, Déu meu per què me has deseparat?”²²⁰

211. Ps 21, 17.

212. *CLIII inc.* Es tracta del mateix error abans indicat. «Et pro transgressoribus rogavit», Is 53, 12.

213. Ps 68, 22; Io 19, 29. Cf. MALLA (*Memorial...*, op. cit., I, p. 105).

214. Ps 21, 19; Lc 23, 34.

215. Io 19, 26.

216. Lc 23, 43.

217. Io 19, 30.

218. «Vah qui destruis templum Dei, et in triduo illum reaedificas: salva temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce», Mt 27, 40.

219. «Et erit in die illa, dicit Dominus Deus; Occidet sol in meridie», Am 8, 9.

220. «Et circa horam nonam clamavit Iesus voce magna, dicens: Eli, Eli, lamma

»Y volen molts que digué del començ del Psalm XXI fins al vers que diu: *In manus tuas etc.*,²²¹ en lo spay que fon entre lo primer crit e lo segon, quant, ab les dites paraules comanant lo spirit a Déu, inclinant lo cap *tradiit spiritum*.²²² E, morint la humanitat de Jesús, morí aquella mort de què és dit (*Genesis II*): *Morte morieris*,²²³ com era scrit: *Ero mors tua, o mors!* (*Osee XIII*).²²⁴ Y en aquesta hora fon complida aquella prophecia *Zacharie (VIII)*, qui diu de Jesucrist: *In sanguinem testamenti tui emisisti uinctos de lacu*.²²⁵ Perquè l'ànima sacratíssima de Jesús, dexant lo cors acompanyat de la divinitat, y per semblant d'ella acompanyada, devallà als inferns com havia dit David (Psalm LXXXVI[1]): *Vita mea inferno appropinquabit, estimatus sum cum descendentibus in lacum. Factus sum sicut homo sine adiutorio inter mortuos liber*.²²⁶ E, rumpuda la potestat d'infern, desliurades les ànimes dels sants qui sperat lo havian, après en lo jorn de la assensió los pujà en Sió, gloriosa ciutat de paradís, complint ço que dix Ysaïes (XXXV): *Redempti a Domino conuertentur: et uenient in Syon cum laude et leticia sempiterna super capita eorum*.²²⁷ Sies, donchs, confortada, o Humana Natura, remudes són tes culpes, ubert és lo camí de anar a paradís.»

Alçà a tal hora los ulls nostra mare Natura, los quals tenia baxos plorant [169r] per gran dolor de la mort de Jesús, y tota consolada junyint les mans al cel dix:

«*Letata sum in his que dicta sunt mihi. In domum Domini ibimus (Psalmo CX[XII])*». ²²⁸

Mes, enterrontent lo seu començat goig, la santa Theologia li tornà a parlar dient:

«No empatxe aquesta alegria que, ab compassió de trista pietat, no contemplàs a la gran crueltat dels matadors cruels y a tant benifici com per tu se'n sigui car, per honor del disapte següent que era tan gran festa com fos disapte en la Pàsqua y en lo darrer dia d'aquella, no volgueren

sabacthani? Hoc est, Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?», Mt 27, 46; i Mc 15, 34.

221. Ps 21 fins al 30, 6.

222. «Tradidit spiritum», Io 19, 30.

223. Gn 2, 17.

224. Os 13, 14.

225. «In sanguine testamenti tui emisisti uinctos tuos de lacu», Za 9, 11.

226. «Vita mea inferno appropinquavit. 5 Estimatus sum cum descendentibus in lacum, Factus sum sicut homo sine adiutorio, 6 Inter mortuos liber», Ps 87, 4-6.

227. «[...] super caput eorum» Is 35, 10.

228. «Laetatus sum in his quae dicta sunt mihi. In domum Domini ibimus», Ps 121, 1.

deixar los corsos en las creus y per ço, desbraonant los ladres, a morir los cuytaren y, veent a Jesús mort per complir ço que era scrit de l'anyell en figura del Messies (*Exodi duodecimo*): *Os non cominuetis etc.*,²²⁹ no li rompéran os, mes un dels cavallers ab una lança li féu profunda nafra en lo seu dret costat. Figura de la qual era aquella porta que féu Noè al costat dret de l'arca (*Genesis vi*).²³⁰ Y ací fon complida aquella gran figura de què-s fa menció (*Genesis ii*)²³¹ quant, adormit Adam, del dret costat formà Déu a la dona qui fon ab ell casada y, axí adormit per mort corporal Jesús, segon Adam, del costat dret tragué Déu sanch e aygua, d'on prenen eficàcia, *saltim figuratiue*, vuy tots los sacraments de la santa Sglésia, esposa de Jesús».

[11] Continua la Theologia los actes del vespre del divendres. Capítol x

»Contempla més avant, o Natura remuda, en los misteris grans de aquesta vesprada, *quia cum sero esset factum Ioseph ab Arimatia*,²³² un noble cortesà, y a [169v]quell Nicodemus, qui dissentí en la mort de Jesús,²³³ anaren a Pilat, demanant-li en gràcia los consentís liurar a sepultura aquell reverent cors. Certificat Pilat que era verament mort, atorgà a ells lo que li demanàvan, qui, desclavant²³⁴ ab gran humilitat lo lur mestre Jesús; ab los ulls no exuts, ab stroncats sospirs, ab doblades engoxes, la gloriosa Verge, acompanyada de Johan y de les altres dones, de qui diu lo evangeli que de lunny la seguían,²³⁵ stava sperant de tenir-lo en la falda, a on aquells dos nobles, suspirant, lo posaren. Qui porà stimar lo dol inextimable de la Verge Maria? Mesclà les sues làgrimes ab la sanch de son fill, besà las frescas nafres, adorà a la divinitat que el cors acompanyave. Y diu ab Jeremies:

«*Qui donarà aygua a mon cervell y als meus ulls font de làgremes vives*,²³⁶ o Jesús, mon car fill? Qui-m donarà que yo muyra per vós? Vuy

229. «Nec os illius confringetis», Ex 12, 46.

230. «Ostium autem arcae pones ex latere deorsum», Gn 6, 16.

231. Gn 2, 21-23.

232. Mt 27, 57; Mc 15, 42-43.

233. Io 7, 50-51. Nicodem, només present a Joan, havia defensat Jesús al consell del sanedri, als primers capítols de l'evangeli, però no apareix en la sentència de mort posterior donada per Caifàs (Io 11, 47-53), com sembla suggerir Alegre.

234. Sembla haver-hi un anacolut: l'oració de relatiu iniciada per *qui*, després de la subordinada modal amb gerundi, no presenta cap verb conjugat. Podria ser un error de transmissió i caldria entendre *desclavant* com a present, és a dir, *desclaven*, però el context es desenvolupa en pretèrit.

235. Mt 27, 55; Mc 15, 40.

236. «Quis dabit capiti meo aquam, et oculis meis fontem lacrymarum», Jr 9, 1.

la fragilitat de la mia amor se troba enganada com la muller del senescal del gran rey farahó cuydant tenir Joseph aturat per lo manto:²³⁷ que vós, humil Joseph, quant yo pensí tenir-vos en Bethània luyat de tot perill, axí-m sou scapat; lassa, no ha tres dies que Vós ab mi parlàveu e axí-m sou fugit. O Symeon, ara-s prova en mi ço que diguist al temple, que aquest fill seria un coltell de amarga dolor per travessar la mia trista ànima.²³⁸ Y, perquè sentís yo la congoxa major, lunyant-vos, vida mia, haveu dextat lo manto de la humanitat sangonós, esquinçat y ab cinch cruels forats. O àngell Gabriel, com van a la revessa [170r] los béns que-m revelàs vuy ha trenta tres anys, dient: '*Aue Maria*'.²³⁹ No só aquella yo, ans puch bé dir plorant ab lo propheta: *Posuit me desolatam tota die*.²⁴⁰ Trist és fet lo meu cor y plens son los meus ulls de tribulació *quia mestum factum est cor meum: ideo tribulati sunt oculi mei (Ternorum VII)*.²⁴¹ No só plena de gràcia,²⁴² ans de mi és fugida tota consolació; aquella corona feta de XII steles²⁴³ que sper en la glòria y portava en lo cap vivint lo meu amat ya és

237. «Et illa, apprehensa lacinia vestimenti eius, diceret: Dormi mecum. Qui relicto in manu eius pallio fugit, et egressus est foras», Gn 39, 12. Roís de Corella, a la *Història de Josef (III, 14)*: «Espera la infuriada Senyora entrels altres vn dia que, Josef entrant sol en la sua cambra, pres del seu manto la falda, dient ab veu de affectio extrema [...]. Encara la miserable senyora tan desonestes paraules no acabaua, quant lo fel honest catiu, fogint a la vitat de crim abominable, deixant en mans no castes lo manto». Val a dir que la comparació d'Alegre sembla inapropiada per a la devoció de l'època.

238. «Et tuam ipsius animam pertransibit gladius», Lc 2, 35. Com a passatge que conté una profecia de la Passió, és ben conegut com a mínim des d'Orígenes (Sant Tomàs, *Catena in Lucam*, 1, lectio 10): «Gladius in labiis eorum, hoc est, dolorem dominicae passionis animam eius pertransiisse». Les paraules de Simeó constitueixen el primer dels set dolors de la Verge. Resulta una paràfrasi del versicle la tercera estrofa de l'*Stabat Mater*; himne litúrgic cantat precisament el divendres de dolors. Cf. *Passió... op. cit.*, p. 326; també pp. 316, 318): «O molt dolç Symeon, ara es complit ço que tu-m diguist que la passio del meu fill seria coltell que travesaria la mia ànima».

239. Lc 1, 28.

240. «Posuit me desolatam, tota die maerore confectam», Lam 1, 13.

241. «Propterea moestum factum est cor nostrum; ideo contenebrati sunt oculi nostri», Lam 5, 17.

242. Encara que pot resultar comprensible dins del plany un xic forasenyat de la verge, sembla, si més no, una expressió agosarada, potser per inadvertència. El gir de *gràcia plena* es refereix al paper de Maria com a mitjancera de la salvació, i pot al·ludir a la Immaculada Concepció, dos aspectes que Romeu LLULL (*Obra...*, *op. cit.*, p. 96, vv. 19-20) associa amb claredat: «après nasqués, verge immaculada. / Sola-n lo món fos de gràcia plena». Vegeu MALLA (*Memorial...*, *op. cit.*, I, pp. 32-33; 235, línia 465).

243. Ap 12, 1. És un passatge bíblic que s'interpretava com a referit a la Verge

ara cayguda (*Ternorum tercio*): *Cecidit corona capitis etc.*²⁴⁴ No és ab mi lo Senyor, ans la ànima sua reposant en la glòria, a mi dexa lo cors objecte de dolor, per on s'és apartada de mon cor alegria: *Quia defecit gaudium cordis mei (Ternorum quinto)*.²⁴⁵ O santa Elisabet, qui digués per loarme: '*Benedicta tu in mulieribus: et benedictus fructus uentris tui*',²⁴⁶ com me lagotejàs. Si veses ara aquell fruyt de mon ventre, pens que alre dirias, que par sia lebrós²⁴⁷ y més trista que no té sentiment. Ajudau-me, Johan, pus que us só comanada. Plorau ab mi, Maria Magdalena, pus que tant vos amava. Joseph y Nicodemus, dexeables seus amagats,²⁴⁸ dexau a part la por dels fariseus y prínceps: Ací nengú no-ns ou, soltau les vostres làgrimes. Y finalment, o quants passau per la mundana via d'aquest món dolorós, ateneu y mirau si és dolor semblant a la congoxa mia. Yo sola só la mare, aquesta pura carn no té res de son pare, mia és tota". Y axí la dolor passà qualsevol altre de mare atribulada.

»Mancava enmig de tan aspres gemechs la veu a nostra dona. Feyen lo que po[170v]dien los qui éran presents per aconsolar-la. Mes com pot aquell a altre aconsolar qui ha mester ésser aconsolat? Axí, plorant ensemps, portaren aquell divinal cors y, embolcat en una tela nova, al sepulcre lo meteren que aparellat tenia Joseph per sepultura sua com morís, tancant la porta de aquell ab una pedra gran. *Factumque est uespere et mane dies sextus.*²⁴⁹

[12] De la conclusió de la obra present. Capítol XI

En la fi de tals raons, partiren de ma vista la santa Theologia y Natura Humana, que en figura de dones se eren representades, sens saber pus què-s feren, d'on coneguí que Déu, inspirador de tots bons pensaments, en ymaginària y fantàstica visió²⁵⁰ les havia portades a mos ulls perquè, a

Maria. Des de sant Bernat s'identificava cadascun d'aquests estels (o gemmes) amb una dignitat mariana; Eiximenis i Villena s'hi entretingueren als capítols de l'Anunciació (HAUF: *D'Eiximenis...*, *op. cit.*, pp. 339-340).

244. Lam 5, 16.

245. «Defecit gaudium cordis nostri», Lam 5, 15.

246. «Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui», Lc 1, 42.

247. Llegiu *leprós*.

248. «Ioseph ab Arimathaea eo quod esset discipulus Iesu, occultus autem propter metum Iudaeorum», Io 19, 38.

249. Gn 1, 31.

250. Com s'ha dit a la introducció, la *vis imaginativa* s'allibera de la sensualitat durant el son: «essendo io in altissimo sonno legato [...] e davanti alla virtù fantastica, la quale il sonno non lega», al *Corbaccio*, *op. cit.*

la devoció vostra, per qui en tal pensar se mes lo meu entendre, scrivís de la mort de Jesús ço que elles raonaren. Y axí, presentant-ho per scrits a vostra caritat, torne a recordar per part del Redemptor les paraules de Job dites en lo principi: *Ajau mercè de mi y doleu-vos de mi, almenys vosaltres, que us voleu alegrar de ésser mos amichs, que la mà del Senyor me ha tocat*²⁵¹ ab tantes passions com l'escrit representa.

Deo gracias.

251. Iob 19, 21, traducció que refà l'original, vegeu abans, al principi de l'obra.

TERCIARIS FRANCISCANS I DOMINICS A LA BARCELONA DEL BARROC (SEGLES XVII i XVIII)

VALENTÍ SERRA DE MANRESA

1. MOTS INTRODUCTORIS

Comencem l'article recordant que el laïcat vinculat espiritualment als ordes mendicants, especialment els seglars vinculats als framenors i, també, a l'orde de predicadors, eren anomenats des de l'època medieval tercerols o terciaris.¹ Els terciaris, tot i professar una Regla

1. *Terciari o tercerol*, és aquell fidel cristià que, sense deixar la vida pròpia de l'estament secular, professa una *forma vitae* expressada en una *Regla* pròpia, amb la finalitat d'assolir una major perfecció evangèlica, sempre sota la direcció i guiatge espiritual d'algun orde mendicant. Tot i l'existència de terciaris dominics, carmelites, agustins, servites, mínims, trinitaris i mercedaris, els tercerols franciscans aconseguiren la projecció eclesial i incidència social més àmplia. Una visió, molt detallada i completa, sobre l'estructuració, costums i aspectes legislatius dels terciaris franciscans ran de la represa del terç orde durant el pontificat de Lleó XIII, fou aportada per fra HILARI DE PARÍS, *Liber Tertii Ordinis S. Francisci Assisiensis*, Ginebra 1888. Una primera aproximació històrica al franciscanisme seglar en el marc social de la Catalunya del Barroc, la vam publicar l'any 1994 a la revista del departament d'Història Moderna de la Universitat de Barcelona, vg. Valentí SERRA DE MANRESA, «Els terciaris franciscans a l'època moderna, (segles XVII i XVIII)», *Pedralbes* 14 (1994) p. 93-105. Una visió general del terç orde a Catalunya en les distintes famílies mendicants, la vam publicar en aquesta mateixa revista, vegeu, Id., «Els terciaris a Catalunya durant els segles XVII i XVIII», *Analecta Sacra Tarraconensia* 70 (1997) p. 119-188.

pròpia i gaudir del privilegi de poder vestir en les seves reunions congregacionals i en les cerimònies litúrgiques un hàbit talar propi,² mantenien la condició seglar de tots els seus membres. Per aquest motiu cal considerar els membres del terç orde talment un *ordo* integrat per laics, que no emetien vots, però que estaven vinculats espiritualment als religiosos *del primer orde*. S'ha d'assenyalar, de bell antuvi, que alguns preveres de la clerecia secular també professaren, com veurem més endavant, en el terç orde franciscà i dominicà i àdhuc entre les congregacions de terciaris dels carmelites i servites.³

En el cos de l'article presentem, a la primera part, aspectes força significatius de la vida i l'espiritualitat dels terciaris vinculats al franciscanisme per tractar després en la segona part, a tall de comparació, sobre els terciaris barcelonins vinculats de l'orde de predicadors o dominics.

2. ELS TERCIARIS FRANCISCANS A LA BARCELONA DELS SEGLES XVII I XVIII

Hem de recordar, d'entrada, que el primer grup de tercerols que fou estructurat en la vida eclesial cal remuntar-lo al temps de Sant Francesc d'Assís, tal com ho posà en relleu el pare Meersseman, dominic, quan estudià la documentació pontificia sobre els moviments penitencials que sorgiren a Europa a partir de l'any 1221. Fou, doncs, Giles Gérard Meersseman qui atribuï a Sant Francesc d'Assís el mèrit d'haver sabut comunicar una nova i genuïna vitalitat espiritual a un seguit de grups ja preexistents de germans i germanes *de la penitència*, que havien fet un *propositum* de perfecció evangèlica.⁴ De guisa força semblant, i seguint amb aquesta línia d'investigació, el caputxí Antoni M. de Barcelona també contribuï a explicar i a documentar els orígens històrics del terç orde franciscà que situà en el peculiar capteniment del Pobrissó d'Assís:

2. A partir del segle XVII, els tercerols vestien l'hàbit talar només durant les processons i en cerimònies litúrgiques solemnes, i quan s'anava en incorporació, no pas individualment.

3. Cf. Valentí SERRA DE MANRESA, «Els terciaris a Catalunya durant els segles XVII i XVIII», *Analecta Sacra Tarraconensia* 70 (1997) p. 119-188.

4. Cf. Lázaro IRIARTE, *Historia Franciscana*, València 1979, p. 513-516: «Origen de la Orden de la Penitencia».

«La seva paraula i el seu exemple, provocaren un contagi que donà com a resultat l'Orde de Fra Menors i de les Clarisses. Al marge d'aquestes dues Ordes quedava la gran multitud, adelerada i disposada al seguici evangèlic amb totes les seves abnegacions, emperò lligada amb els vincles de família. El prec dels pobles [...] suggerí a Sant Francesc la fundació del Terç Orde, i prometé un *Memorial* de vida cristiana que promulgà l'any 1221.»⁵

L'any 1221, amb la col·laboració del cardenal Hugolí, Francesc d'Assís preparà el *Memoriale propositi*; un propòsit de vida o compromís de perfecció evangèlica destinat a tots els germans i germanes seglars de l'orde franciscà que ell mateix anomenà *de Penitència*⁶ i que, oralment, fou aprovat pel papa Honori III el mateix any de 1221. Poc després, l'any 1228, fou revisat i reestructurat aquest propòsit per als *penitents* seguidors del camí espiritual proposat per Francesc d'Assís. Alguns anys després, i ja amb l'aprovació pontifícia, el terç orde esdevingué una entitat jurídica eclesiàstica, exempta de la jurisdicció de la potestat civil que aplegava un nombrós grup de fidels identificats amb l'esperit franciscà i amb un fort compromís cristià. Aquests fidels, pel consell dels framenors, abraçaven una vida cristiana d'austeritat i penitència més grans sense abandonar, però, la família i sense moure's de l'estat seglar o secular. Hi havia, també, com suara anticipàvem, alguns preveres diocesans que professaven en el terç orde, per tal de mantenir-se vinculats espiritualment amb el moviment franciscà.

L'any 1289, el papa Nicolau IV promulgà la Regla del terç orde franciscà amb la butlla *Supra Montem*, on reconeixia a Sant Francesc d'Assís com a fundador del terç orde.⁷ Aquesta Regla deixava quasi intacte el text del *Memoriale propositi*, el qual havia estat revisat l'any 1228 i que el papa Nicolau IV presentà amb un text de redacció més

5. Cf. ANTONI M. DE BARCELONA, *Llibre del Terç Orde del Pare Sant Francesc*, Barcelona 1922, p. 7-11.

6. Vegeu el text del *Memoriale propositi de fratrum et sororum de pœnitentia in domibus propriis existentium* (: *Memorial del propòsit dels germans i germanes de penitència que romanen a casa seva*); important text legislatiu que fou analitzat pel caputxí Eugeni de València, dins *Floreçillas de San Francisco* 23 (1922) p. 59-62: «Estudio histórico documentado de la Orden Tercera».

7. Vegeu el text complet de la Regla de Nicolau IV, dins del volum *Regla, Estatutos Generales y Municipales de la siempre Ilustre y Venerable Orden Tercera de Penitencia de N. S. P. S. Francisco*, Barcelona 1704, p. 7-32.

ordenada on posava els tercerols sota la dependència dels framenors. L' influx d'aquesta Regla, de cara a l'organització i expansió del terç orde, fou enorme i, amb molt poques adaptacions, vigí, pràcticament, fins al pontificat de Lleó XIII, tal com veurem més endavant, amb la constitució apostòlica *Misericors Dei Filius*, signada pel papa Lleó XIII el dia 30 de maig de 1883. Assessorat pel caputxí Antoni de Reschio,⁸ el papa Pecci l'any 1883 donà una nova Regla al terç orde, molt més harmonitzada amb les necessitats dels temps moderns tot reformant, i alhora adaptant, les antigues tradicions legislatives dels tercerols davant les expectatives dels nous temps,⁹ tal com ho captà afinadament l'any 1924 el P. Martí de Barcelona en un estudi que publicà sobre la legislació del terç orde franciscà.¹⁰

A partir dels anys del Renaixement i del Barroc, el terç orde franciscà assolí un gran augment dels seus membres però alhora, experimentà també una davallada significativa en l'exigència espiritual, sobretot en les pràctiques penitencials o ascètiques, ja que els terciaris foren equiparats a una confraria –de fet, les fraternitats de tercerols començaren d'anomenar-se *congregacions*– i foren mitigades les exigències pròpies d'un *ordo pœnitentium*. Tanmateix, hi havia entre els tercerols la consciència de pertànyer a un *ordo*, a una *milícia*, a un col·lectiu religiós que fruïa de les exempcions i privilegis propis de l'estament eclesiàstic; uns privilegis que eren exterioritzats, de manera ben ostentosa i visible en els moments més solemnes de la vida eclesial i ciutadana, com era la precedència que gaudien els tercerols en les processons i actes públics.¹¹

8. BHC, *El Apostolado Franciscano XXXIV* (1947) p. 103: «A instancias del celoso capuchino P. Antonino de Reschio, publicó [León XIII] el 30 de mayo de 1883 la bula *Misericors Dei Filius*, promulgando un nuevo texto de la Regla de la Orden Tercera más adaptado a las exigencias de la vida moderna».

9. Vegeu la versió catalana a cura del P. ANTONI M. DE BARCELONA, *Regla del Terç Orde (Promulgada per Lleó XIII amb la Constitució «Misericors Dei Filius», el dia 30 de maig de 1883)*, dins *Llibre del Terç Orde del Pare Sant Francesc amb el Cerimonial llatí i català*, Barcelona 1922, p. 21-25.

10. Cf. MARTÍ DE BARCELONA, «Les Regles del Terç Orde Franciscà. Notes històriques», *Catalunya Franciscana* 2 (1924) p. 147-150: “Sàvia adaptació als nostres temps de l'ideal franciscà [...] consta sols de tres capítols, dels quals el primer exposa tot quant es relaciona amb l'ingrés i professió dels postulants, el segon explica els deures del Terciari en la vida íntima, familiar i social, i en el darrer es tracta de l'organització interna del Terç Orde”.

11. BHC, *El Mensajero Seráfico XX* (1903) p. 317-319: «Precedencia de los

Entre els framenors, o primer orde franciscà, en començar la divuitena centúria, els frares caputxins de les distintes Províncies europees una volta superat el llarg contenciós amb els framenors observants –car aquests religiosos es creien amb l'exclusiva d'erigir fraternitats del Venerable Orde Tercer¹² els frares caputxins assolirien donar una gran projecció i un notable increment numèric al terç orde d'obediència caputxina, és a dir, el laïcat amb vinculació espiritual amb els framenors caputxins. Aquesta embranzida del terç orde es convertí per als frares caputxins en una de les seves principals dedicacions pastorals i, alhora, el terç orde esdevingué una esperançadora possibilitat per a obtenir noves vocacions, tant per al primer com per al segon orde.¹³

Durant el segle XVII, els frares caputxins procuraren estructurar fraternitats del terç orde vinculades a llurs convents, però l'oposició dels framenors observants fou tan gran que la Santa Seu va haver d'intervenir diverses vegades a favor dels framenors caputxins. Així, un decret de la Congregació de Bisbes i Regulars del dia 31 de gener de 1620, junt amb la butlla *Exponi nobis fecit* del papa Climent IX, de l'any 1669, i amb la butlla *Sollicitudo Pastoralis Officii* de Climent X, de l'any 1675, la Santa Seu declarà que els frares caputxins, a semblança de les altres branques franciscanes, també podien concedir als seglars l'hàbit del terç orde.¹⁴ Aquest dret fou vindicat amb sòlides

Terciarios en las procesiones [...] precedencia de la Orden Tercera Secular de San Francisco en cualquier acto público y religioso sobre todas las demás Hermandades y Cofradías».

12. Popularment els tercerols se solien identificar amb les sigles V.O.T. (Venerable Orde Tercer) i, en castellà, la VOT (Venerable Orden Tercera).

13. Per exemple, el llibre d'anualitats del V.O.T. de Sarrià registra que: «Jaume Marjanat (: Margenat) y Anglí [dos cognoms que encara figuren en l'actual nomenclàtor dels carrers de Sarrià], pagà les anualitats de 1799 i 1800, *ara religió caputxi*; i que Eulàlia Barceló, després de pagar les anualitats de 1820 a 1830 «[és] *ara religiosa caputxina professa*». També els terciaris franciscans nodriren de vocacions altres ordes mendicants com ara el cas de Josep Amat que l'any 1821 era «Religiós profès de St. Francesch de Paula»; ACA, Monacals-Universitat, Vol. 282, *Llibre en que se conté y consta los germans y germanas terciàrias que pagan cada any per lo aniversari* (anys 1779-1833).

14. Cf. JUAN BAUTISTA DE MURCIA, *Luz Seráfica de la Venerable Tercera Orden de Penitencia de Nuestro Seráfico Padre San Francisco*, València 1718, p. 1-2: «Los Padres Capuchinos pueden dar [H]Ábitos de la Tercera Orden de Nuestro Padre San Francisco, como consta por varias sentencias, dadas por los Señores Nuncios de Es-

argumentacions canòniques per diversos caputxins, com ara el P. Martín de Torrecilla, autor del famós *Apologema* on, de manera apologètica, argumentà el dret dels frares caputxins a promoure i a tenir cura espiritual del terç orde.¹⁵ Tanmateix, els framenors observants feren tota mena d'esforços per impugnar-ho, i amb tanta rivalitat i gelosia que, encara, durant bona part del segle XVIII la documentació traspua aquesta forta oposició.¹⁶ Amb el pas dels anys, aquesta oposició s'anà atenuant, especialment a partir de la butlla *Emanarunt nuper* del papa Climent XI del 29 de març de 1704, publicada per dirimir tota controvèrsia a «favor de los Padres Capuchinos, en que declara su Santidad tener dichos Padres derecho a dar el [h]ábito de la Tercera Orden de N. P. San Francisco»,¹⁷ i passats uns anys, amb data 23 de juny de 1726, el papa Benet XIII atorgà també als framenors caputxins el dret a erigir congregacions del terç orde a qualsevol població, encara que ja n'hi hagués d'altres establertes pels framenors observants o conventuals.¹⁸ Aquesta concessió fou ratificada pel papa Climent XII amb un breu que signà el 25 de juliol de 1732, on reblà el

pañ a favor de los Capuchinos, ya por el Decreto de la Sacra Congregación, en 31 de Enero de 1620, ya por las Bulas de Clemente IX *Exponi nobis fecit*, dada en 22 de noviembre de 1669 y de Clemente X en la Bula *Sollicitudo Pastoralis Officii*, expedida en 20 de febrero de 1675, y últimamente por la Bula de Clemente XI que empieza *Emanarunt nuper*, expedida en 29 de marzo del año 1704, en las cuales se declara tocarles también a los Padres Capuchinos la facultad de dar dichos [H]Ábitos de la Tercera Orden».

15. Cf. MARTÍN DE TORRECILLA, *Apologema. Libro de la Tercera Orden y Tratado de apologías y consultas misceláneas*, Madrid 1701, p. 387-409: «Si los Capuchinos podemos dar el Hábito de Terceros».

16. La documentació registra diversos fets d'aquesta llarga polèmica. Per exemple, els caputxins de Vic justificaren així la fundació del terç orde franciscà d'obediència caputxina a la capital d'Osona: «La Tercera Regla de N. Sto. Padre San Francisco se fundó en este convento [el año 1704]. La causa porque se fundó fué, sabiendo el R. P. Comisario del Remedio que nosotros dábamos hábitos de la Tercera Regla, y que casi todos se venían a nosotros, temiendo que ellos se quedarían sin terciarios, presentó una respuesta al P. Bernardo de Llavaneras requiriéndoles»; ACA, Monacals-Universitat, Llig. 46, *De quando y cómo fué fundado en nuestro convento de Vique la Tercera Regla del P. San Francisco*, s.f.

17. Cf. JUAN BAUTISTA DE MURCIA, *Luz Seráfica*, p. 533-539.

18. BHC, *El Mensajero Seráfico* XXII (1905) p. 282: «Las Letras Apostólicas de Benedicto XIII del 23 de Junio de 1726 [...] faculta a los Padres Capuchinos para poder erigir nuevas Hermandades aunque en la población hubiera ya existentes otras sujetas a los Frailes Menores y a los Conventuales».

dret dels framenors caputxins a establir, sense limitacions, fraternitats del terç orde arreu del món. Tanmateix, tot i la claredat d'aquests documents pontificis a favor del dret dels caputxins a erigir congregacions del terç orde, encara foren necessàries noves intervencions pontificies –la darrera fou de l'any 1745, quan el papa Benet XIV reconegué la plena facultat, no només als framenors caputxins, sinó també als frares recol·lectes i descalços, de poder vestir l'hàbit del terç orde als seglars allí on no hi hagués encara cap congregació erigida del terç orde.

Inicialment, en les ciutats i en les grans poblacions els frares caputxins només podien admetre tercerols anomenats *aïllats*, sense poder formar cap nova congregació, per mor de la ja esmentada oposició dels framenors observants que ja en tenien d'establertes. Durant la represa de la vida institucional dels caputxins una volta acabats els anys d'exclaustració, tot i la restauració dels convents, els caputxins encara seguien admetent a la professió de la Regla Tercera terciaris *aïllats* que vivien a poblacions on no s'havia establert encara cap congregació del terç orde, per exemple, algunes noies, quan després d'acabar els estudis en els col·legis regits per les caputxines de la Divina Pastora¹⁹ optaven per la Regla Tercera, professaven com a *aïllades* i, una volta professes del terç orde, se servien dels devocionaris editats per a ús dels tercerols catalans. Ja des del segle XVIII, a diverses poblacions del Principat de Catalunya, els tercerols havien fet estampar devocionaris propis, en llengua catalana,²⁰ destinats a la formació espiritual i pràctiques de pietat dels tercerols, dels quals volem destacar els que preparà el P. Atanasi de Barcelona,²¹ amb diverses edicions locals arreu del Principat en el transcurs del segle XVIII.

El franciscanisme seglar al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII deixà

19. Per exemple, l'any 1923 es donà notícia de l'òbit de «Maria del Carme Albafull, que en concepte de Terciària Aïllada, havia vestit l'hàbit del T.O. en el Col·legi de la Divina Pastora de Sarrià»; *Catalunya Franciscana* 1 (1923) p. 149.

20. Cf. MELCHOR DE POBLADURA, *Historia Generalis OFMCap. Pars Tertia*, Romæ 1951, p. 681: «In Catalaunia vernacula eorum lingua directorium ediderunt: *Directori per los Terciari del P. S. Francesch de Menors Caputxins*».

21. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich. Butllari de las Indulgèncias y gràcias de la Tercera Orde de Penitència de N. P. S. Francesch*, Manresa 1777. Hi ha, també, edicions pròpies estampades per als tercerols de les Congregacions de Vic, Arenys de Mar, Vilafranca del Penedès i Cervera.

de ser un *ordo pœnitentium*,²² i professar en el terç orde s'havia convertit en una mena de moda religiosa molt ben considerada per l'aristocràcia puix que, d'una manera o altra, la pertinença al terç orde facilitava un possible ascens social –ajudava a *pujar d'estat*– dins d'aquella complicada compartició de la societat estamental d'antic règim, de manera que els franciscans seglars anaren adoptant, a poc a poc, un conjunt de mitigacions i de reformes en el compromís de vida que es visibilitzà en el progressiu abandó de l'hàbit extern de penitència. Aquella primitiva túnica talar penitent, modesta i de tan severa forma, que des del final del segle XIII havia estat el distintiu extern dels terciaris donant-los una idèntica nota d'austeritat, tant a les estances dels palaus com en els tallers dels gremis, en aquella nova societat, sensiblement modificada, que ja començava d'experimentar uns incipients signes de secularitat, exigia un compromís penitencial constant i massa exigent. I això tant per als estaments benestants i aristocràtics, com també per als comerciants i artesans, perquè l'hàbit se'ls féu excessivament molest i incòmode per a poder realitzar folgadamente llurs tasques professionals. Aquest conjunt de causes motivà que l'any 1508 el papa Juli II reduís l'hàbit talar de penitència dels terciaris a la simplicitat d'un senzill escapulari consistent en dues amples tires de llana que cobrien el pit i l'espatlla cenyides amb el cordó seràfic. El cordó era el principal distintiu dels tercerols franciscans, com també ho era dels *cordigiers*, els membres de l'Arxiconfraria del Cordó Seràfic.²³ Tanmateix, aquesta peça de roba –l'escapulari extern– eren ben pocs els tercerols que el mostraven

22. Amb tot, en els diversos devocionaris a ús dels tercerols es fa esment, encara, del vessant penitencial dels tercerols; vegeu, a tall d'exemple, HERMENEGILD D'OLOT, *Escuela de Devoción y Perfección en la Tercera Orden*, Girona 1707, f. 6: «Siendo esta obrecilla para llegar a la perfección en la Escuela de la Tercera Orden Seráfica, llamada también de Penitentes [...] En el tiempo de la Disciplina se dize el *Miserere*, el *De profundis*».

23. Sobre aquesta arxiconfraria franciscana, vegeu el *Livret de l'Archiconfrérie du Cordon de Saint François. Origine. Obligations. Indulgences. Cérémonial. Diplome*, Paris 1928. Vegeu, també, a *Catalunya Franciscana* 1 (1923) p. 150: «La facultat ordinària de beneir el cordó seràfic i d'admetre els fidels a l'Arxiconfraria, està reservada a l'Orde dels Menors Conventuals. Els demés religiosos, encara que pertanyin a les dues branques restants del primer Orde franciscà –Menors Caputxins i Menors de la Unió Lleoniana– i els sacerdots del clero secular, han d'obtenir l'esmentada facultat del Rm. P. General dels Menors Conventuals. Però els superiors dels Caputxins tenen, per rescripte Apostòlic del 14 desembre 1904, la facultat d'erigir

exteriorment i, força sovint, *els* i *les* que havien professat als ordes tercers, ocultaven llur hàbit de penitència (reduït ja a un simple i minúscul escapulari), sota les robes més vistoses i mundanes. L'any 1620, la Congregació de Bisbes i Regulars exigí el consentiment dels superiors majors franciscans i també de l'ordinari diocesà per a poder vestir, de manera habitual, als professors i professores del terç orde que ho demanessin l'hàbit complet.²⁴ Amb l'abarrocament dels costums socials —especialment a partir de les concessions atorgades l'any 1704 pel papa Climent XI—, aquest escapulari dels tercerols es reduí a la mínima expressió visible, fins a assolir les dimensions actuals dels dos petits retalls rectangulars de tela de color castany.

Durant els segles XVII i XVIII, els grups terciaris de la Barcelona del Barroc, especialment els seglars franciscans vinculats espiritualment als framenors observants, encara tenien prescrit l'ús corporatiu de l'hàbit talar exclusivament en les cerimònies litúrgiques:

«Lo Hàbit dels germans ha de ser una túnica o sotanilla de color del Hàbit del Primer Orde, capa y sombrero del mateix, ab son cordó. Les Germanes vestiran així mateix Hàbit del mateix color ab son escapulari y cordó, sens ningun género de curiositat.»²⁵

Amb tot, durant l'època moderna, principalment al llarg del segle divuitè, la seriositat i el rigor de la professió religiosa en els ordes de

en les pròpies esglésies, previ consentiment de l'Ordinari, l'Arxiconfraria dels Cordigera amb les respectives indulgències i gràcies espirituals».

24. BHC, *Catalunya Franciscana* 1 (1923) p. 6-10, sobre l'hàbit dels terciaris el papa «Benet XIV, en la seva butlla *Paterna Sedis*, compta l'hàbit entre les notes distintives de la T.O. en contraposició a les simples confraries [...] El costum de portar l'hàbit enter en públic anà caient en desús amb el temps, contentant-se molts en vestir-lo interiorment, fins que Juli II, en 1508, per tal de suavitzar als terciaris aquest precepte de la Regla i diferenciar-los dels Religiosos del Primer Orde, reduí la forma de l'hàbit a una mena de gran escapulari format de dues llargues ales de quatre dits d'amplada, que cobrint respectuosament el pit i l'espatlla arribessin fins a quedar lligades per el cordó [...] Des del 7 de novembre de 1620, quedà prohibit per la Sagrada Congregació de Bisbes i Regulars l'ús de l'hàbit complert, sense especial consentiment dels respectius superiors de l'Orde franciscà i especial llicència de l'Ordinari del lloc».

25. Cf. Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós*, Barcelona 1714, f. 6: «De la forma del Hàbit».

penitència –en tots ordes, no només en el franciscà– anà degenerant, tal com ja hem dit més amunt, en una mena de devoció exterior que, força sovint, era motiu d’ostentació de la vida de pietat dels estaments aristocràtics i benestants essent, alhora, la pertinença al terç orde quelcom desitjat pels membres dels estaments menestrals de les ciutats com a sortida viable o camí d’accés a la promoció i al privilegi social.

Durant el segle XVII, el moviment d’atracció vers el terç orde franciscà s’havia generalitzat entre els diversos estaments de la societat atès el zel mostrat per les distintes branques del franciscanisme reformat hispà que, en el transcurs de la dissetena centúria, s’havien proposat la difusió i promoció del terç orde a través de les disposicions donades en els Capítols generals i provincials. Aquesta promoció del terç orde franciscà contribuï a enfervorir els ànims de l’aristocràcia d’arreu d’Europa, car els framenors que exercien la funció de confessor reial, van induir a vestir l’escapulari franciscà als sobirans i sobiranes de les dinasties règies de les cases d’Àustria, Savoia i Gonçaga, principalment. Per exemple, en temps de Felip III la cort reial hispana ingressà, en bloc, al terç orde franciscà. Felip III i la seva esposa Margarida d’Àustria mostraren una peculiar sensibilitat envers el franciscanisme, i gràcies al seu suport fou possible a Barcelona la fundació de les clarisses-caputxines²⁶ l’any 1599. L’ingrés de Felip III al terç orde motivà que, talment una *moda espiritual*, s’estengués entre els estaments nobiliaris el desig de professar semblantment en el terç orde franciscà. Així, alguns membres força destacats de les nobleses castellana²⁷ i catalano-ara-

26. Cf. Valentí SERRA DE MANRESA, *Les Clarisses-Caputxines a Catalunya i Mallorca: de la fundació a la guerra civil (1599-1939)*, Barcelona 2002, p. 239-258.

27. Aquesta puixança del terç orde durant la dissetena centúria i la gran acollida entre els alts estaments de la societat hispana resta reflectida en les obres de l’època. A guisa d’exemple, vg. Guillem BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch*, Barcelona 1646, Cap. X: «Catálogo dels Sants Canonitzats y Beatificats, y de moltas personas Illustres de dita Tercera Orde [...] En lo any de 1631 en sols la vila de Madrit passavan de sis mil personas las que militavan baix desta santa y venerable Tercera Regla de Penitència; y que en la Casa Real de Espanya, després del Rey Don Phelip III, que morí ab aquest sant hàbit, lo prengueren també lo Rey Phelip Quart, la Reyna Doña Isabel de Borbon, y los Sereníssims Infants Don Ferrando, y Doña Maria de Austria, que avuy és Emperatriu. Y finalment en Lisboa lo any 1645, en lo dia de S. Lluís Rey de França, la Reyna de Portugal muller de Don Joan Quart prengué lo hàbit desta Tercera Orde de Penitència, y ab ella lo prengueren no sols totes les damas de son Palacio, [sinó]

gonesa²⁸ seguint l'exemple de la casa reial s'anaren incorporant a la *milícia seràfica* del terç orde franciscà, i professaren personalitats destacades com ara el Conestable de Castella, Juan de Velasco; el comte de Lemos (a qui Miguel de Cervantes li dedicà el *Quixot*) junt amb la seva esposa Catalina de Zúñiga; així com també ho feren escriptors i artistes com: Cervantes, Calderón de la Barca, Lope de Vega i Murillo.²⁹

Cal assenyalar que, la creixença experimentada pel terç orde franciscà a partir del Capítol General dels framenors celebrat a Toledo l'any 1606, resta den certa manera explicada, tal com ja ho hem insinuat suara, per la possibilitat d'ascens social que ofería el fet professar la Regla Tercera i així assolir els privilegis eclesials amb algunes exempcions d'importància, ja que en la societat d'antic règim se solia equiparar els tercerols, força vegades, als membres de

també moltes senyoras de títol de aquell Regne, que és pera alabar a Déu, y animar als altres a que fassen lo mateix». El llibre, publicat a Barcelona el 1646, fa referència a la separació de Portugal i, curiosament, no parla de l'annexió de Catalunya a França. Cal esmentar, però, que la germana ministra de les terciàries era «La señora doña Hierònyma de Cardona», essent prou coneguda la fidelitat dels Cardona a la monarquia hispana.

28. Cf. Jaume ESTEVA, *Estrella Seráfica*, Barcelona 1739, p. 69: «De algunos hijos nobilísimos, santos y venerables de esta S[anta] T[ercera] O[rden] de Barcelona que la ennoblecieron y ensalzaron».

29. Hem vist els membres que integraven la Junta del V.O.T. de Barcelona l'any 1646 a través del llibret que feu editar Guillem Balet. Posteriorment, l'any 1667, quan Vicenç Saperà era Comissari i Visitador del V.O.T. dels framenors observants, sabem el nom dels membres de la Junta gràcies a les notícies aportades en el llibretó titulat *Joyell Preciós*, ff. 37-38, on s'indica que la Junta estava integrada per «Geroni de Novell, Cavaller: Ministre. Rev. Dr. Pau Puig-Rubí, pvre.: Discret Major. Rev. Francisco Briançó, pvre.: Discret. Rev. Ioan Moles, pvre.: Discret. Rev. Francesch Llevino, pvre.: Discret. Joseph Jover, donzell: Discret. Gaspar Matalí, mercader: Discret. Llorenç Font, vidrier: Discret. Vicent Fàbregues y Serrà, Ciutadà Honrat de Barcelona: Secretari. Don Olaguer de Erill y de Orcau: Sindich. Francesc Febrer, fuster: Vicari del Culto Diví». I, pel que fa a les dones: «La Senyora Maria de Boxadós y Gualbes, Ministra. Dona Maria de Iosa, Mestra de Novícies y Discreta Majora. Dona Petronilla Roger y del Paz, Discreta. Dona Maria Clariana y Dardena, Discreta. La Senyora Teresa Mora, Discreta. La Senyora Esperança Crexell, Discreta. La Senyora Marianna Trias, Discreta. La Senyora Mariàngela Gastany, Discreta». Després de la Guerra de Successió, el ministre del V.O.T. de Sant Francesc a Barcelona fou Lluís Ortíz de Velasco, administrador general de correus a Catalunya, tal com ho indicà el framenor Jaume ESTEVA, *Estrella Seráfica*, Barcelona 1739, f. 2.

l'estament eclesiàstic car, a voltes, fruïren del dret a ser judicats només per tribunals de l'Església.³⁰ Amb tot, en els manuals devocionals propis del terç orde editats en el període Barroc se solia indicar, ben explícitament, que: «los Tercers seculares no són exempts de llurs ordinaris Judges seculares, y los Frares y Monjas ho són com los demás Religiosos y Religiosas.»³¹ L'exempció impedia que, a semblança de convents i monestirs, la jurisdicció dels bisbes pogués intervenir en el règim interior de les congregacions del terç orde³² i, per això, els tercerols insistien a assenyalar els privilegis i concessions atorgats al terç orde, tot remarcant la gran quantitat d'indulgències i privilegis que gaudien els tercerols franciscans. Per exemple, hom pot llegir a guisa d'inventari, la relació d'aquestes indulgències i privilegis en el

30. El papa Lleó X, però, ja havia llevat la immunitat judicial als terciaris, tal com ho explicità el framenor Josep MONTEYS, *Via Sacra*, Barcelona 1699, p. 49-51: «que la Tercera Orden de Penitencia que instituyó N. S. P. S. Francisco en el estado secular se iguala a todas las Religiones Mendicantes en la comunicación de todas las Indulgencias, Privilegios y Gracias, exceptuando solamente lo que les quitó el Concilio Lateranense [durant el Concili Laterà V, 1517] *sub Leone X* [...] Lo que les quitó a los Hermanos de la Tercera Orden en el Concilio Lateranense es la inmunidad en quanto al fuero secular, determinándose que estuviessen sugetos a las cargas y contribuciones de las Repùblicas, y que el día de Pascua estuviessen obligados a recibir la Eucharistía en su Parroquia y los demás sacramentos de su cura, excepto el sacramento de la Penitencia. Y todo lo demás se les quedó confirmado». La fraternitat dels tercerols del convent de Sant Francesc de Barcelona havia acordat l'expulsió d'aquells que ingressaven al terç orde només per l'afany d'assolir privilegis, tal com ho exposà Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós*, Barcelona 1714, f. 25: «Los Germans y Germanes que pretenen eximir-se de la jurisdicció Eclesiàstica i Secular i de pagar delmes o tributs que los demás feels vassalls de Sa Magestat estan obligats a pagar, o pretenen altres privilegis extraordinaris, contravenint al que ordena lo Concili Lateranense y lo Papa Lleó dezè, dehuen ser excluïts del Orde, y lo Papa Sinto iv [: Sixte iv !] posa excomunicació contra los Religiosos que per açó los ajudaran».

31. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Barcelona 1714, f. 14-19. Tanmateix, les beates –terciàries seglars amb vot de castedat que, sovint, solien viure comunitàriament–, sí que gaudien del privilegi d'exempció: «Las Beatas que feyen vot de castedat baix dita Regla del Papa Nicolau IV, las quals gozaven també de dita exempció, encara que fossen merament seculares [: verges consagrades] y no visquessin collegialment»; (Ibid., f. 18).

32. BHC, *Fulla Seràfica* núm. 71 (juny 1913) p. 547: «Privilegi d'Exempció. Els Terciari Franciscans, aixís com les Ordres Relligioses, estan lliures de la jurisdicció dels bisbes en lo que pertoca al règim interior de l'O. T. com la vestició de l'hàbit, professió, expulsió, eleccions, dispensa de la Regla. No són de la incumbència dels Prelats Diocesans, sinó dels Generals, Provincials i Guardians».

Butllari de las Indulgèncias y Gràcias de la Tercera Orde de Penitència de N. P. S. Francesch, o també en el llibret titulat *La Venerable y Esclarecida Orden Tercera; sus grandes excellencias, Indulgencias y Privilegios*.³³

Aquest conjunt d'indulgències i privilegis, tanmateix, no eren pas per a tothom, puix que l'accés al terç orde restava vetat als que eren suspects d'heretgia o bé als que eren descendents de moriscos o de jueus. En el capítol primer de la Regla que professaven els terciaris franciscans, en el text de la versió catalana emprat durant tot el segle divuitè, hom hi llegeix una acurada descripció del «modo de examinar als que volen entrar en aquesta orde»:

«Determinem, que los que tindrán de ser rebuts á aquesta forma de vida, sian primerament examinats de Fé Catòlica y Obediència a la S[anta] Iglésia y, si fermament la professan y crehuen, podrán segurament ser admesos a dita Orde. Però guardi's cuydadosament lo no admetrer en manera alguna á aquesta Orde algun Heretge ó suspitós de heretgia, ni á ningun que estiga infamat. Y si's trobás [h]aver-se rebut alguns dels dits, sia quant antes presentat als Inquisidors de la heretgia, perque lo castigant.»³⁴

33. Els subtítols, amb referències als privilegis del terç orde, els hem extret d'alguns devocionaris d'època com ara el de fra Antoni ARBIOL, *Los Terceros Hijos del Humano Serafin. La Venerable y esclarecida Orden Tercera de Nuestro Seráfico San Francisco. Refiérense sus gloriosos Privilegios, Regla, Leyes, Estatutos y Sagrados Exercicios; sus grandes Excellencias, Indulgencias y Privilegios Apostólicos*, Saragossa 1697; ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seráfich. Butllari de las Indulgèncias y Gràcias de la Tercera Orde de Penitència de N. P. S. Francesch*, Barcelona 1705; Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós y adorno de l'ànima devota. Conté la Regla, Ordinacions, Exercicis, Gràcies é Indulgèncias de la Venerable Orde de Penitència de N. P. S. Francesch*, Barcelona 1714, f. 82-83: «De les gràcies y Indulgències que gosan los de la Tercera Orde».

34. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seráfich*, p. 31-33. Semblantment, els terciaris adscrits als franciscans observants seguien aquestes mateixes disposicions a l'hora de rebre nous candidats al terç orde; vg. G. BALET, *Sumari de la Regla*, f. 48: «Si saben que lo pretendent, ni dits sos pares y avis, sian estats, o sian Moriscos, Moros o Jueus en sa lley, ni sian estats penitenciat per lo Sant Ofici»; V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 5: «De la informació [que] se ha de rebre dels qui han de entrar en dita Tercera Orde: los qui han de entrar en dita Tercera Orde, han de ser no suspects de error algun, y si algú dels admesos tindrà, o [h]aurá tingut algun temps estos defectes, sia en continent expellit della, y denunciat al Sant Ofici de la Inquisició per a ser castigat».

A continuació d'aquestes prescripcions legislatives, hi constaven els comentaris del comissari del terç orde, qui assenyalava que «la averiguació no és menester quan ja consta y és persona coneguda y de il·lustre sanch».³⁵ A propòsit d'aquesta mateixa qüestió, en una edició saragossana de la Regla dels tercerols franciscans de l'Aragó, el glossador del text es mostrà encara molt més afinat a l'hora d'explicar la manera de redactar les informacions per a rebre els candidats al terç orde:

«Quando el que desea tomar el hábito de esta Venerable Orden Tercera, fuere Señor o Señora de título, caballero o sacerdote de notoria nobleza, familiar del Santo Oficio, ú de conocida calidad por su estado, o si fueren hermano ó hijo de otros hermanos de la Tercera Orden, se pueden omitir las informaciones que dispone la Regla».³⁶

Més endavant, en aquest mateix text legislatiu saragossà hi fou incorporada una nova limitació referida als qui, de manera *interessada*, sol licitaven l'admissió al terç orde com a *modus vivendi*: «No se deve conceder el hábito a persona alguna que no tenga oficio o hacienda con que sustentarse para que no sea ocasión de murmurar en los pueblos para mendigar y ser gravosos a los demás.»³⁷ La Regla dels tercerols franciscans mantingué en el transcurs de tota l'època moderna la prohibició que venia del temps medieval que impedia als terciaris poder emprar armes en temps de guerra, ja que només amb un permís molt especial podien usar armes per a defensa de la Fe i de la Pàtria.³⁸ La legislació del terç orde també prohibia portar armes com a lluïment i com a signe visible de pertinença a un estament poderós; tanmateix, com que llavors hi havia molts nobles i cavallers que havien professat en el terç orde, i justament aquest estament nobiliari s'identificava

35. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 34: «se nota que en terras no suspiotas de heretgia, o no havent-hi circumstància que induesca rahonable suspiota, no és necessari lo tal examen».

36. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros Hijos*, Zaragoza 1706, p. 20.

37. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 21. A més, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 23: «per ningún cas se done lo hàbit [del V.O.T.] á persona que no tinga ofici per sustentar-se, perque demanant almoyna no'ns fassan onorosos á la República».

38. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 7: «No poden portar armes ofensives sinó ab llicència del Ministre y per defensa de la Santa Fe Catòlica y de la Pàtria».

precisament amb el lluïment ostentós de l'espasa, en la Regla usada pels tercerols a Catalunya no es considerà una prohibició el fet de portar espasa quan, aquesta arma, indicava la pertinença a l'estament nobiliari: «quan se prohibeixan las armas, [la Regla] no parla de las armas comunas, que serveixen de adorno, com las espasas.»³⁹ En aquest mateix sentit, en els estatuts generals que s'aplicaven a les fraternitats dels tercerols d'Aragó i de Castella, a propòsit de si era lícit, o no, als terciaris de portar armes, determinava que: «Aquellos Hermanos de esta Orden [Tercera], aunque sean de aquellos que se les permite llevar el hábito descubierto, puedan ceñir espada, porque este género de armas se ha reducido a decencia y ornamento de los hombres.»⁴⁰

Tot i algunes mitigacions introduïdes en la interpretació de l'observança de la Regla Tercera, les obligacions espirituals i caritatives dels terciaris restaren, tanmateix, força ben delimitades:

«Oygan cada dia Missa, si cómodament podian, y cada mes junten-se tots á ohir Missa solemne en la Iglesia o lloch ahon los Ministres ordenarán; y cada hu dóna un diner al que diu Missa, lo qual jüntia dita cantitat y la repartesca degudament en[tre] los germans i germanes pobres, y principalmente entre los malalts, y als difunts que no tenan las exèquias dels funerals.»⁴¹

Als tercerols, se'ls recomanava la comunió freqüent⁴² i, a més, tenien prescrits un seguit de dejunis al llarg de l'any, tal com ho posà en relleu el P. Vicenç Sopera en el devocionari titulat *Joiell preciós*:

39. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 31. A propòsit d'usar o no armes els tercerols, escriví HILARI DE PARÍS, *Liber Tertii Ordinis*, p. 667-668: «Impugnationis arma secum Fratres non deferant, nisi pro defensione Romanæ Ecclesiæ, Christianæ fidei, etiam terræ ipsorum aut de suorum, licentia ministrorum». És a dir, que amb permís dels ministres locals, durant l'època moderna (a diferència dels segles medievals), els terciaris podien servir-se de les armes per a defensar la pàtria o bé la fe catòlica.

40. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 29.

41. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 40-41.

42. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós* f. 39-40: «Encara que és veritat que la Regla assenyala sols las Tres Pasquas principals per la comunió [Nadal, Pasqua de Resurrecció i Pentecosta], se's ordenat que tots los quarts diumenges del mes hi hage comunió general per que vagen més ben disposats á la Professó del Via-Crucis que's fa totes les tardes dels dits diumenges. Cada quart diumenge [hi ha] Missa de Comunió General a l'altar de N. Senyora de la Concepció de los claustros del Monastir de St. Francesch, confessant y combregant en dita Missa ab molta devoció».

«Dilluns y Dimecres no han de menjar carn sens necessitat, sinó és que en dits dias hi [h]agués festa principal [...] Tots los divendres del any dejunaran, salvo lo dia de la Nativitat del Senyor si cau en divendres. De Tots Sants a Pasqua dejunaran los dimecres y divendres; y desde Sant Martí a Nadal tots los dias exceptuadas las Germanas prenyadas y treballadors.»⁴³

Per tal de vetllar el compliment de les obligacions espirituals preceptuades per la Regla hi havia l'ofici de zelador que, en el text directori publicat l'any 1697 per a la ciutat de Saragossa ens descriu la seva funció:

«El oficio de Zeladores, es mirar con prudencia, secreto y caridad el modo con que viven los Hermanos, y como guardan la Regla y las Constituciones; y si algunos en estas cosas faltaren con frecuencia y mal exemplo, avise al Ministro, para que ponga remedio. Y nótese que no deven zelar en orden a las mugeres casadas, porque esto pertenece a sus maridos.»⁴⁴

Els tercerols també tenien reglamentada la pràctica d'algunes obres caritatives en bé del proïsme, com ara algunes visites mensuals a la presó i hospital de la ciutat de Barcelona:

«Se'n aniran a les cambrades y acudint a lo millor que puga, los rentaran los peus, mans y cara donant-los algun regalo del que portaran previngut [...] Acabada la visita se'n aniran tots junts a la Iglesia o Capella de dit Hospital y allí diran la Salve per dits malalts. Ab la mateixa forma se ajuntaran nostres germans un dia cada mes per anar a visitar los presos y encarcelats, tenint preparada alguna almoyna de pa y vi, y fer-los fer per algunas Germanes [del V.O.T.] una olla acomodada.»⁴⁵

43. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff. 6-7: «De la abstinència i dejuni». Tanmateix, en el f. 10 hi llegim: «lo Visitador per causa justa pot dispensar en los dejunis y altres austeritats de la Regla».

44. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 44.

45. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. XI, f. 54: «De la visita a l'Hospital»; Cap. XII, f. 56: «De la visita a la Càrcel». Sobre aquesta acció assistencial dels tercerols franciscans, vegeu Valentí SERRA DE MANRESA, «Algunos aspectos caritativo-asistenciales de las Órdenes Terceras», *Memoria Ecclesiae* XI (1997) p. 91-95.

En el transcurs dels segles XVII i XVIII, en el capítol quart de la Regla del terç orde, s'hi mantingué la prohibició medieval de no anar als tercerols a balls i festes,⁴⁶ ni assistir als tercerols a les curses de braus: «sia-los totalment prohibit lo anar á convits deshonestos y veurer comèdies, córrer los bous, duelos, jochs ó dansas».⁴⁷ Els estatuts generals del terç orde de la ciutat de Saragossa –als quals ja ens hem referit a tall de comparació–, no parlen pas explícitament de les curses de braus i, deixen oberta als tercerols la possibilitat de participar als convits nupcials de parents pròxims i d'amics molt íntims:

«En ninguna manera vayan a combites, autos, juegos, danzas ni comedias profanas. No se les prohíbe el hallarse en los casamientos de sus deudos y amigos, donde se solemnizan con la gravedad y la modestia debida.»⁴⁸

Amb aquest article no podem pas aproximar amb massa detallisme la vida *ad intra* del terç orde català en els segles del Barroc: estructuració, funcionament i càrrecs,⁴⁹ i hem de limitar-nos a esmentar que, segons preceptuava el capítol XIX de la Tercera Regla, els càrrecs de la junta del terç orde no eren vitalicis i s'havien de renovar: «donant-se los ofícis per temps limitat, y ningún Ministre sia perpetuo, sinó

46. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, Cap. IV: «No han de anar á convits, comèdies, jochs, danças ni altres vanitats, ni gastar diners en això».

47. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 36.

48. Cf. A. ARBIOL, *Los Terceros*, p. 25. En canvi, a semblança del Principat de Catalunya, en la *Regla de Penitentes* per al terç orde de Cadis, publicada l'any 1766, es prohibia, a més, l'assistència dels tercerols a les curses de braus: «A todos los Hijos de este Orden [Tercero] prohíbe el Santo Padre el ir á Comedias, Toros, Danzas y fiestas».

49. Els oficis i càrrecs del V.O.T., els trobem descrits, àmpliament, en l'obra *Jardí Seràfich* del caputxí Atanasi de Barcelona. Els més importants d'aquests càrrecs eren: Ministre, Discrets (o consellers), Secretari, Mestre de Novicis, Sagristà, Infermers, Zeladors, Andadors (o avisadors, encarregats de comunicar les variacions en els horaris, actes extraordinaris, etc). Les terciàries tenien els mateixos càrrecs. També aquesta càrrecs són descrits pel framenor Vicenç SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 16: «Per quant lo Capítol 15 de la Regla no assenyala quins ni quants han de ser los ofícis de la Ordre [Tercera], declaram ser los següents: Comissari, Visitador, un Ministre y un Secretari, sis o vuit Discrets, un Síndich [o Tresorer], Vicari de Culto [o Sagristià] y un Mestre de Novicis. Y entre les Germanes, una Ministra, sis o quatre Discretas y una Mestre de Novícies».

per cert temps determinat».⁵⁰ Pel que fa a l'organització i govern de les congregacions del terç orde només indiquem que, a semblança dels framenors, o primer orde, el sistema de decisió i govern dels tercerols era a través dels Capítols triennals, en els quals es prenién els acords més importants, i on es renovaven els càrrecs de la junta. Es recomanava que els tercerols no es neguessin a acceptar els càrrecs confiats pels germans sense una causa justa que n'impedís l'acceptació, i que aquests càrrecs s'exercissin pel temps fixat, responsablement i de manera acurada.

A cada congregació o fraternitat del terç orde hi havia un ministre local (un home per a les fraternitats masculines, i una dona per a les femenines), amb els respectius consellers o discrets, en nombre de quatre (a les fraternitats més grans eren, però, sis o vuit els consellers).⁵¹ A més dels que ja ho eren per dret: ministre, secretari, tresorer o síndic, i mestre de novicis, també els dos andadors (o avisadors), el sagristà, els dos infermers i els dos zeladors, solien formar la junta local del terç orde. El germà i germana ministre havien de vetllar pel bon compliment i la puntual observança de la Regla, pel bon funcionament de la junta, i controlar les despeses i els ingressos.

El mestre de novicis era un dels càrrecs més importants, car incidia directament en la formació dels nous candidats, que eren preparats per a la santedat en la vida ordinària.⁵² Per això, força sovint, aquests mestres de novicis dels tercerols eren sacerdots seculars que havien professat al terç orde. També, força vegades, aquests sacerdots seculars feien la funció de germà ministre, especialment en la represa del terç

50. Cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, p. 42. S'ha d'esmentar, a tall d'exemple, que els tercerols ubicats al convent barceloní de Sant Francesc, vinculats als framenors observants, feien les eleccions el dia de l'Ascensió del Senyor, i renovaven els càrrecs cada trienni, cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 31: «La elecció del Ministre y Ministra, Discrets y Discretas, se farà lo dia de la Ascensió del Senyor, de tres anys en tres anys” i, pel que fa a la reelecció del Ministre disposava que: “Lo Ministre y Ministra que [h]auran acabat son ofici, no poden ser elegits per lo trienni següent, sinó que resten per aquest trienni Discrets Majors, com a més enterats de les coses de l'Orde [Terçer]; però passat el trienni po[d]ran ser elegits altre vegada *ad libitum* dels Germans o Germanas»; (Ibíd., f. 34).

51. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 27: “Los Discrets han de ser sis dels [germans] més graves, y si és possible de tots los estaments [de la societat]”.

52. BHC, *El Apostolado Franciscano XXVIII* (1941) p. 103-104: «En este año de noviciado, habrás de demostrar que es leal tu propósito de caminar derecho por esta senda que has elegido en la vida, y que es la que ha de llevarte a la santidad».

orde ran de la restauració de la vida caputxina; per exemple, el beat Josep Samsó fou ministre de la fraternitat del Terç Orde de Mataró⁵³ els anys 1921-1936.

El germà secretari de cada fraternitat o congegació de tercerols tenia la responsabilitat de redactar les actes de la junta i de mantenir al dia el llibre de vesticions i professions.⁵⁴ El tresorer havia de custodiar les almoines, pagar les despeses i administrar els béns de la fraternitat, sempre en diàleg amb el germà ministre. Els que tenien l'ofici d'infermer havien de visitar els terciaris malalts, assistir-los en les seves necessitats, i procurar que morissin amb la recepció dels sacraments de l'Església. Els andadors,⁵⁵ en una època en què no existia el telèfon i quan el correu postal era molt poc habitual, tenien la missió de trametre els avisos *vivo oraculo vocis* de les celebracions i actes congregacionals a tots els membres, principalment avisar-los de l'hora dels enterraments.⁵⁶ Pel que fa als zeladors, aquests vetllaven junt amb el ministre local i amb el pare comissari o consiliari, per al recte compliment de la Regla, de tal manera que els terciaris desobedients i perjudicials a la vida de fraternitat franciscana seglar, eren amonestats fins a tres vegades a mantenir-se dins les obligacions contretes amb la professió de la Regla i, si no s'esmenaven, eren expulsats del terç orde.⁵⁷ Eren

53. Cf. V. SERRA DE MANRESA, *El Terç Orde dels Caputxins*, Barcelona 2004, p. 239.

54. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 28: «Lo Secretari se elegirà que sie expert en escriuer y comptes, lo qual continuará tot lo que se farà en dita Tercera Orde, [y anotarà els] noms dels dels qui entraran y professaran, tant hòmens com donas, y portará lo compte del depòsit».

55. Aquest era l'únic càrrec que solia ser remunerat econòmicament, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 30: «al qual [Andador] donaran algun salari per subvenció dels treballs [que] té entre any. Lo mateix faran las Germanes en ordre a la Andadora, y perque en esta ciutat [de Barcelona] és tan gran lo número de dites germanes, que és impossible poder complir una sola Andadora, podran ser dues o més».

56. Els terciaris tenien especial obligació d'assistir a les exèquies dels seus germans de congregació, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 42: «De la assistència als enterros Tenen obligació los Germans y Germanas avisats per lo Andador, d'acudir a qualsevol Iglésia ahont se enterra lo Germà o Germana difunt; y lo aguardarán en la porta de la Iglesia y lo aportarán fins al lloch [que] ha de estar mentres se diu lo ofici, y acabat lo ofici tornaran [a] portar lo cos fins en lo lloch ahon ha de estar enterrat, y pregaran per ell conforme diu lo Capítol XIII de la Regla».

57. Ho tractà el caputxí AGAPITO DE SOBRADILLO, *La Tercera Orden de San Francisco, según el Código de Derecho Canónico*, Santander 1935, p. 176-180: «Salida de la Tercera Orden por expulsión».

amonestats els tercerols que participaven en balls i espectacles immorals, o bé menaven una vida massa escandalosa o poc exemplar. Aquestes exigències, que es mantingueren fins a temps ben recents —fins a la vigília de la publicació de les noves Constitucions, l'any 1957— tal com es pot palesar encara en aquest text de l'any 1948:

«Las faltas por las cuales deben ser expulsados los incorregibles son: danzas y espectáculos peligrosos, vicios de lascivia, lecturas inmorales, embriaguez, falso testimonio, trabajar en días festivos, odios, disputas escandalosas, faltas de respeto a los superiores o cargos de la Tercera Orden, sembrar discordias, en fin, todo aquello que redunde en deshonra o perjuicio de la Congregación.»⁵⁸

L'assistent espiritual o consiliari —anomenat en la documentació d'època el *Pare Comissari*— solia ser un sacerdot caputxí del primer orde (o dels framenors observants, si la congregació era adscrita a algun de llurs convents del Principat). Quan la fraternitat de terciaris era ubicada en alguna parròquia allunyada del convent de caputxins, el rector del poble solia tenir cura de l'animació espiritual dels tercerols.⁵⁹ En temps més recents, aquest consiliari rebia el nom de *Pare Director*,⁶⁰ el qual sempre havia d'actuar amb el vist-i-plau del Comissari del terç orde, responsable de totes les congregacions de tercerols adscrites a una Província (que sempre era un sacerdot caputxí, o franciscà pel que fa als tercerols d'obediència observant), encarregat de coordinar totes les fraternitats de terciaris de la Província religiosa i, ocasionalment, de visitar-les canònicament amb la comesa explícita de vetllar per l'observança de la Regla del terç orde, d'amonestar

58. BHC, *El Terciario Franciscano* 41 (1948) p. 46.

59. Durant els segles XVII i XVIII es produí una «clericalització» en la direcció i govern de les fraternitats del V.O.T, de tal manera que algunes aconsellaven que el germà ministre fos un sacerdot secular profès del terç orde com, per exemple, el cas de Barcelona, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 27: «Lo Ministre sia Sacerdot, profès del Orde [Tercer] y persona grave; y si [el Ministre] és Secular, sia de qualitat y bon exemple, advertint que no ha de ser elegit ningún en Ministre que primer no sia estat Discret».

60. Cf. AGAPITO DE SOBRADILLO, *La Tercera Orden*, p. 73: «Se llama Director al sacerdote encargado de regir inmediatamente cada una de las hermandades, y Capellán, el encargado de officiar en las funciones propias de la hermandad. De ordinario el que desempeña el oficio de director es al mismo tiempo capellán».

el compliment dels deures propis dels franciscans seglars i, en el cas de convenir, d'imposar penitències correctives. Es procurava que aquesta visita es fes cada any, o bé durant el trienni,⁶¹ i es recomanava no canviar gaire sovint els directors de les congregacions; recomanació que es mantingué fins a temps ben recents.⁶²

Tot i que en el transcurs dels segles XVII, XVIII i XIX, s'ha de parlar d'una forta davallada en el vessant penitencial i espiritual dels membres del terç orde franciscà, tampoc no es pot afirmar rotundament que tots els actes practicats en la vida congregacional del terç orde fossin buits d'espiritualitat i que només fossin cerimònies externes; al contrari, existiren en diverses poblacions del Principat grups de terciaris molt exigents en la vida espiritual i en les pràctiques ascètiques, àdhuc durant el segle XVIII, quan encara era força perceptible la participació de terciaris i terciàries a moltes iniciatives eclesials d'assistència social i caritativa.

Pel que fa a la fidelitat i constància en la pràctica de les observances més amunt al·ludides, volem esmentar, a tall d'exemple, el cas de la fraternitat franciscana seglar de la població d'Olot (en el bisbat de Girona) on, al llarg de tota l'època moderna, els terciaris olotins vinculats al convent dels frares manifestaren una gran exigència espiritual i una gran radicalitat en l'observança penitencial. Cada diumenge, els tercerols d'Olot s'aplegaven per a la pregària en comú: les germanes a les tres de la tarda i, seguidament, els germans a les quatre. Una volta congregades les germanes de la fraternitat franciscana seglar, el religiós que feia d'assistent espiritual girava el rellotge de sorra –d'una hora de duració– i començava, tot seguit, la funció litúrgica amb la recitació de la corona franciscana a la Mare de Déu,⁶³ seguida

61. Els tercerols de Barcelona adscrits als framenors observants tenien la Visita Pastoral, cada any, el quart diumenge de Pasqua, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 42: «De la Visita Anual. La dominica quarta passada Pasqua, si's troba present lo Pare Visitador, quant no altre dia lo que li apaixerà, propose la Visita y lo següent Diumenge té lo Capítol de Culpas dels Germans y la Dominica següent de les Germanes, al qual Capítol dehuen tots acudir per a complir la penitència que'ls serà donada per les faltes y descuyts que [h]aurán comesos entre any».

62. Cf. AGAPITO DE SOBRADILLO, *La Tercera Orden*, p. 84: «No está determinado el tiempo que pueden durar en su oficio el Director y Capellán. En general no conviene mudar con frecuencia de Director. Muchas veces la causa de que las hermandades no estén florecientes es la excesiva mudanza de Directores».

63. Els orígens històrics d'aquesta pràctica de pietat els explicà el framenor

de les lletanies, l'estació al Santíssim i els «Parenostres del cordó»,⁶⁴ amb la duració d'una mitja hora. Després encara es feia mitja hora més de meditació, o bé s'escoltava una plàtica que acabava a tres quarts de quatre i, seguidament, es procedia a la cerimònia de l'adoració de la Creu. Sense interrupció, a les quatre de la tarda s'iniciava la funció dels germans, en la qual es procedia de la manera següent: arribats al punt de les quatre, un germà terciari prenia una testa de calavera a una mà, i a l'altra hi duia un ciri encès i, agenollat, es col·locava a la porta de la capella del terç orde olotí on, amb exhortacions pietoses sobre la mort i la vanitat del món, a través de l'espiritualitat del *memento mori*, convidava els germans a entrar devotament i amb compunció dins la capella. Els tercerols, a mesura que entraven, feien postració a terra mentre recitaven «Oh Altíssim Déu meu, ací hi ha postrada aqueixa ànima pecadora», etc. L'assistent espiritual, després de girar el rellotge de sorra, iniciava la funció tot dient: *Domine labia mea aperies*, i mentre els terciaris s'anaven col·locant reverentment als llocs respectius (sempre per ordre d'antiguitat, segons la professió), el celebrant feia l'aspersió al volt de tota l'Església. Tot seguit es recitava el *Pater noster* i *Confiteor Deo* i, una volta resat el *Veni Sancte Spiritus*, començava el temps de meditació. Acabat aquest temps d'oració mental, els germans terciaris feien la pràctica penitencial dels assots o deixuplina, a la mateixa església, en comú i a les fosques⁶⁵ mentre recitaven les oracions pròpies assenyalades en el directori o devocionari.⁶⁶ En aca-

Jaume ESTEVA, *Estrella Seràfica*, Barcelona 1739, p. 422. Sobre com resar aquesta devoció franciscana, vegeu a l'APCC, *Devocions Llig. A-5-27, Método per resar la corona a M[aria] SS[antíssima]*, s.d.

64. Aquesta era la pregària pròpia dels terciaris —inicialment per als que no sabien llegir— en substitució de la recitació de l'ofici diví, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 7-8: «Diguin lo Ofici Diví, y los qui no saben llegir, diran per Matinas dotze vegadas lo Pare-Nostre ab Glòria Patri, y per cada una de las horas [canòniques] set vegadas lo Pare-Nostre y Glòria Patri y dos vegadas lo Credo; que tot ve a ser cinquanta quatre Pare-Nostres, set vegades lo Glòria Patri y dos Credos».

65. Una bona descripció de com es desenvolupava aquesta pràctica penitencial durant els segles XVII i XVIII, l'oferí Guillem BALET, *Sumari de la Regla*, f. 66: «y després de [h]aver estat un rato en contemplació meditant lo que se ha llegit, se amagarà lo llum hi es tindrà disciplina mentre dura lo Psalm del *Miserere*.»

66. És a dir, el devocionari que preparà el P. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràfich*, Barcelona 1705; que comptà amb diverses edicions que foren estampades al llarg del segle XVIII.

bar, mentre s'endrecaven la roba, deien uns Parenostres pel Sant Pare, pels governants i per la prosperitat i expansió del terç orde. Immediatament, encesos ja els canelobres dels altars, els tercerols resaven l'estació al Santíssim, o bé els «Parenostres del Cordó», i es procedia a l'adoració de la Creu, tal com es feia el Divendres Sant fins la reforma litúrgica del Concili Vaticà II. Aquesta cerimònia de l'adoració de la creu es desenvolupava així: el frare caputxí que feia d'assistent espiritual, a peu descalç, col·locat al final de l'església, feia una postració mentre recitava l'oració *Adoramus te, Christe*, a la qual responien els terciaris; alçat el caputxí i situat a la meitat de l'església feia una altra postració igual que l'anterior, i finalment, la tercera la realitzava davant mateix del Sant Crist que s'havia col·locat, per a l'adoració, davant l'altar. Tots els terciaris procedien igual, de dos en dos, des del final de l'església. Quan s'acabava l'adoració de la Santa Creu sortien devotament de la capella i, un d'ells, prenent novament la calavera i el ciri (recordem la virulència de les pestes olotines del segle dissetè), s'agenollava a la porta, i repetia les mateixes jaculatòries i invocacions fetes a l'entrar.

Aquest pietós exercici de l'adoració de la creu i de la deixuplina entre els tercerols de Barcelona, subjectes als framenors observants, en comptes del diumenge, més encertadament que no pas els tercerols d'Olot, tenia lloc cada divendres. Fra Vicenç Sopera oferí aquesta descripció de com s'ha de desenvolupar la cerimònia:

«Los divendres, al pondre's el sol, se junten los Germans [terciaris] en dita Capella, així Eclesiàstichs com Seculars, y posada una taula que per dit efecte se té, ab una cadira y un Sant Christo sobre la taula ab dos candeleros ab ciris encesos, llitg [llegeix] lo Pare Comissari una meditació de Fr. Luis de Granada ú Fra Pere de Alcántara, ó altres y si li apar anyadir algunes breus paraules per mourer més los cors dels Germans, y tenen un rato de oració mental. Després fa senyal lo Pare Comissari y amaguen lo llum y fan la disciplina cantant lo Psalm *Miserere* ab les oracions acostumades, y tret lo llum se fa la estació del Santíssim Sagrament ab los braços en creu, y se dóna fi al acte ab un respons per los difunts. En est acte o exercici dehuen acudir tots los Germans.»⁶⁷

67. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, ff. 45-46: «Exercicis dels Divendres».

Al convent de caputxins d'Olot en el quart diumenge de cada mes hi havia exposició solemne del Santíssim a les tres de la tarda⁶⁸ i, seguidament, a les quatre es practicava el Via Crucis acabant amb l'adoració de la Creu, tal com es feia cada diumenge. La pràctica del Via Crucis, a més, tenia lloc tots els divendres de l'any i, de manera molt més solemne pels carrers, la tarda del diumenge de Rams i, àdhuc per les festivitats de la Santa Creu de maig i de setembre. Cada segon diumenge, les terciàries, tenien una missa de comunió general a les vuit del matí (i els homes cada quart diumenge), on hi havia una plàtica a càrrec de l'assistent espiritual. Immediatament abans de combregar, els tercerols feien un acte d'humilitat postrant-se a terra (recordem que l'influx de l'espiritualitat jansenista apartà els fidels de la comunió freqüent), tot dient: «Perdoneu, germans, les moltes ofenses i escàndols que us havem donat» i llavors, devotament, s'atansaven a rebre la Sagrada Comunió. De tant en tant se celebraven misses anomenades *de comunió general*, les quals solien coincidir amb els dies de gran solemnitat, on acostumaven a combregar els membres del terç orde. Aquestes solemnitats on hi havia missa de comunió general eren: Nadal, Pasqua, Pentecosta, festes dels Sants Patrons del terç orde (Sant Lluís de França i Santa Elisabet d'Hongria), la solemnitat de la Puríssima i, també, junt amb la comunitat dels frares caputxins, els tercerols celebraven litúrgicament, i amb gran esplendor, les festes de Sant Francesc d'Assís, Sant Antoni de Pàdua i Sant Feliu de Cantalici.

Durant els dies de carnestoltes, els terciaris organitzaven funcions de desgreuge amb l'exposició del Santíssim i amb prèdiques adients. Amb la no assistència a aquestes pràctiques pietoses, suara esmentades, la junta directiva del terç orde d'Olot era molt severa: bastaven tres

68. Aquesta Exposició del Santíssim, entre els tercerols barcelonins, tenia lloc cada primer dimecres de mes amb una cerimònia de gran relleu i amb la presència dels músics cecs de la Boqueria, tal com ho relatà V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 45: «En la ciutat de Barcelona tenim ordenats los Dimecres del mes en esta forma: lo primer [dimecres de mes] se té lo Santíssim Sagrament patent desde les tres horas de la tarda fins a cerca de les sis, y en est espay se té tres quarts de oració mental, y toquen los Ciegos la música sorda, que tot mou gran devoció, cantant las lletras devotas y se resa la Corona á la Mare de Déu y després los Ciegos cantan las Lletanias ab un to molt devot y se dóna fi a l'acte reservant lo Santíssim Sagrament y dient en últim lloch un respons per las ánimas. Lo segon dimecres se donen los hàbits [...] lo quart dimecres se llitg la Regla y Ordinacions».

faltes no legitimades a la funció litúrgica per a justificar l'expulsió del terç orde, i no eren admesos a la professió de la Regla tercera aquells candidats al terç orde que, durant el temps de noviciat, s'havien comportat de manera poc edificant.⁶⁹

Semblantment, a la ciutat de Barcelona els tercerols del convent de Sant Francesc, vinculats als framenors observants, practicaven un solemne Via Crucis, de gran impacte visual pels claustres del convent:

«Tots los quarts diumenges del mes a las tres horas de la tarde se juntaran tots los Germans y Germanas en la Iglesia de Sant Francesch per a assistir a la Professó de la Via-Crucis que's farà per los claustros del Convent, y porque's vage ab la devoció y compostura religiosa que tal representació demana, se compondrà en esta forma: Primerament van tres sacerdots ab sos bonets lo un dels quals porte una creu de fusta llisa sens motllura alguna; los dos altres una collaterals ab una atxa en la mà. Luego segueixen las Germanas de dos en dos anant devant las novícias [y] las demás cadascuna per son grau, y en últim lloch las Germanas Discretas y Ministra; després dellas venen los Germans ab lo mateix ordre y concert, a la fi dels quals va un germà en lo mig de la Professó, vestit de una túnica de tela morada, cuberta la cara ab una cabellera y una corona de espinas en lo cap y una soga de espart en lo coll, carregat de una creu de quinze palms a imitació de la que portà Christo. A son costat aniran lo Pare Comissari y altre Religios. Luego seguirá la comunitat dels Religiosos y sacerdots de la Tercera Orde, ço és los Religiosos á mà dreta, porque los sacerdots [seculars] de la Tercera Orde no porten hàbit de cor. Dos dels Religiosos diran ab to baix y devot la Lletania.»⁷⁰

L'any 1725, el papa Benet XIII publicà una butlla de gran transcendència: la *Paterna Sedis Apostolicæ*,⁷¹ en la qual es declarà el terç orde franciscà un veritable orde religiós, distint de qualsevol confraria, «car té una Regla aprovada per la Santa Seu, noviciat,

69. La història i el desenvolupament dels terciaris olotins fou investigada pel P. BASILI DE RUBÍ, *Història del Terç Orde d'Olot. Compilació de documents*, Barcelona 1936.

70. Cf. V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 40-41: «De la Professó de la Via Crucis del Dimarts Sant y altres que se oferiran entre any».

71. Vegeu el text a *Tertius Ordo XVIII* (1957) p. 15-22 i 60-67: «Constitutio *Paterna Sedis Apostolicæ* Benedicti Papæ XIII».

professió religiosa i hàbit.»⁷² Tanmateix, tot i la solemnitat d'aquesta declaració pontificia, a la segona meitat del segle XVIII s'encetà, tal com ja s'esmentava més amunt, una forta davallada en les exigències ascètiques i penitencials dels ordes tercers (i no només els franciscans) arreu d'Europa, originada, d'una banda, pel sorgiment dels nous reptes ideològics dels temps moderns amb tendència a la secularització i, per l'altra, per haver de superar els eclesiàstics i els tercerols les constants i excessives intrusions regalistes que dificultaven l'activitat i la vida dels ordes tercers vinculats als religiosos mendicants.

Pel que fa a les fraternitats del terç orde d'obediència caputxina en els territoris del Principat de Catalunya, l'impacte de l'ocupació napoleònica,⁷³ les exclaustacions, i la supressió dels ordes religiosos que culminà amb la desamortització de 1835, féu que moltes comunitats de terciaris quedessin sense l'assistència espiritual dels consiliaris i que, principalment per aquest motiu, entressin en un procés de notable decadència.

Durant aquesta anys tan difícils, abans i durant l'exclaustació, s'arribaren a estructurar amb membres del terç orde femení, nous instituts religiosos d'inspiració franciscano-caputxina, com ara la *Germandat de penitents menors del Pare Sant Francesc*, fundada l'any 1826 a Vic pel P. Esteve d'Olot i Joaquina de Vedruna que, finalment, disposició episcopal acabà convertida en la congregació de germanes Carmelites de la Caritat.⁷⁴

En aquests anys de la supressió de la vida religiosa, algunes

72. El Papa féu aquesta declaració solemne, car al llarg del segle XVII s'havia polemitzat molt a propòsit de si el V.O.T. era o no, un Orde veritable. Per exemple, Guillem Balet, en plantejar-se la qüestió hi donà aquesta solució: «que si bé dita Tercera Regla de seculars no és pròpiament vera Religió (: Orde), tampoch és sols confraria o germandat com altres, sinó que és verdadera Orde y Regla de penitència»; Cf. G. BALET, *Sumari de la Regla*, f. 22-23. Semblantment, vegeu V. SAPERA, *Joyell Preciós*, f. 17: «dita Tercera Orde de Seculars no és pròpiament vera Religió, tampoch no és simple Confraria o Germandat com altres, sinó que és verdadera Orde y Regla de Penitència per las personas seculars qui volen viurer Religiosament y perfectament estant-se en sas pròpias casas».

73. Napoleó esguardà amb sospita les fraternitats del terç orde i, l'any 1810, publicà un decret de «supresión de todas las organizaciones terciarias, prohibiendo sus reuniones como peligrosas a la sociedad», segons el P. Lázaro IRIARTE, *Historia Franciscana*, València 1979, p. 531.

74. Cf. GUMERSINDO DE ESTELLA, «Las Carmelitas de la Caridad», *Verdad y Caridad* 2 (1925) p. 562: «Por consejo y orden del P. Esteban [de Olot], Doña Joaquina

fraternitats del terç orde, malgrat les dificultats del moment històric, es mantingueren força florents sota la direcció del clergat secular i, sobretot, amb l'animació de religiosos exclaustats del primer orde franciscà, com ara aquells grups de tercerols animats espiritualment pel framenor Ramon Boldú⁷⁵ i pel caputxí Josep Tous d'Igualada,⁷⁶ i que haurien d'esdevenir la sement de noves congregacions assistencials d'inspiració franciscana dedicades a l'ensenyament de les noies dels estaments populars i menestrals. Així, alguns dels grups de terciàries que superaren els anys difícils de l'exclaustració esdevindrien el plançó de noves congregacions assistencials d'inspiració franciscana i, també, serien el ferment de la represa extraordinària del franciscanisme seglar que, particularment, es desenvolupà durant el pontificat del papa Lleó XIII, a finals de la dinovena centúria, ran de la constitució *Misericors Dei Filius*,⁷⁷ publicada el dia 30 de maig de 1883, tal com ja vam posar-ho de relleu en estudiar la vida i projecció dels tercerols d'obediència caputxina en aquest període.⁷⁸ A l'apartat vinent tractem, a guisa de comparació,

[de Vedruna] visticó el Hábito de la Tercera Orden de San Francisco, usando la túnica de toscó sayal de los Terciarios antiguos, después de obtener el necesario permiso de la autoridad eclesiástica, que le fue otorgado en agosto de 1825»; cf. V. SERRA DE MANRESA, *Els framenors caputxins a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona 1998, p. 156: «L'any 1825, en un clima polític més favorable, Joaquina de Vedruna podrà contactar de nou amb Esteve d'Olot, donant ja llavors els primers passos per a l'estructuració d'una fraternitat de menorettes franciscanes penitents. Mentrestant, Vic comptava també amb un nou prelat, el bisbe Pablo de Jesús Corcuera, que tot d'una s'interessà pel projecte fundacional de Joaquina de Vedruna, l'assumí i el col·locà sota la protecció de la Mare de Déu del Carme».

75. Per exemple, l'any 1865, començà a la població de la Garriga, la construcció del primer col·legi-convent de les terciàries franciscanes que, anys després s'estructurarien en la congregació de les franciscanes-missioneres de la Immaculada Concepció, fundada per Ramon Boldú i Anna Ravell; Cf. Joan BADA i Matilde VÁZQUEZ, *Ana Ravell i Barrera 1819-1893. Una vida al servicio de todos*, Barcelona 1987, p. 47-84.

76. Cf. Ernest ROS LECONTE, *Vida y obra del P. José Tous y Soler (Fray José de Igualada, O.F.M. Cap.)*, fundador del Instituto de Hermanas Capuchinas de la Madre del Divino Pastor, Barcelona 1985.

77. El caputxí Francisco de Mendoza, en una sèrie d'articles titulats «Apologia de la Venerable Orden Tercera», el març de 1899, en publicà un de titulat: «León XIII y la Constitución *Misericors Dei Filius*», *El Mensajero Seráfico XVI* (1899) p. 67-72.

78. Cf. Valentí SERRA DE MANRESA, *El Terç Orde dels Caputxins. Aportacions del laicat franciscà a la història contemporània de Catalunya (1883-1957)*. Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya, 2004.

de l'activitat i forma de vida practicada per la congregació dels tercerols vinculats als dominics del convent de Santa Caterina de Barcelona.

3. ELS TERCERARIS DOMINICS A LA BARCELONA DEL BARROC

Acabem d'oferir en l'apartat anterior una visió de caràcter general sobre la vida i irradiació espiritual dels terciaris franciscans a la Catalunya dels segles XVII i XVIII, on hem posat en relleu l'evolució del terç orde en època moderna, quan els vells ordes de penitència medievals –principalment els d'inspiració franciscana– esdevingueren una cobejosa possibilitat d'ascens i de prestigi social (pels privilegis i exempcions que comportava) en la compartimentació estamental pròpia d'aquella societat d'antic règim. Al llarg de la dissetena i divuitena centúries, l'afiliació a les nombroses confraries llavors existents, i també en el *Venerable Orde Tercer[a]*, (VOT o V.O.T), reflectí l'estratificació i les diverses categories estamentals d'una societat molt jerarquitzada.⁷⁹

Inicialment, les germandats, confraries i congregacions del terç orde restaven obertes a la recepció de qualsevol dels *Christifideles laici* que desitgés d'ingressar-hi per tal d'intensificar les pràctiques de pietat. Tanmateix aquest accés era, de fet, força restringit –àdhuc s'hi exigia la puresa de sang!–,⁸⁰ ja que força sovint cada estament de la societat

79. A la sisena edició de la *Guía Práctica de los Hermanos de la Venerable Orden Tercera de N. P. San Francisco*, Barcelona 1954, p. 75-76 (que sortí publicada, per primera vegada, l'any 1889 a cura de Josep de Calassanç de Llavaneres, el futur cardenal Vives i Tutó), uns deu anys abans de la celebració del concili Vaticà II hi deia encara: «La Tercera Orden goza de los Privilegios de exención y de precedencia [...] El derecho que tiene la Venerable Orden Tercera de ocupar lugar preferente en las procesiones, entierros u otros actos públicos, respecto a las otras congregaciones de laicos».

80. Per exemple, els terciaris franciscans no admetien ningú procedent d'una família *infamada*. Només els candidats al terç orde podien estalviar-se aquestes informacions «quan ja és persona coneguda y de illustre sanch»; cf. ATANASI DE BARCELONA, *Jardí Seràftich*, Barcelona 1774, Cap. II, p. 34. Pel que fa al terç orde dominicà, en l'obra que escriví Francesc BOIGUES, *Regla y modo de vivir en la Milicia de Jesu-Christo*, Barcelona 1748, p. 95, en tractar de l'admissió no esmenta l'exigència de puresa de sang, tan sols indica que: «esta admisión no se haga sinó por el [Padre] Maestro Director, u otro de su licencia, y por el Prior de la Hermandad». Els darrers

havia anat configurant la seva pròpia associació, força tancada en si mateixa, especialment els grups d'artesans i menestrals que, segons la diversitat d'oficis, s'aplegaven corporativament en una o altra confraria, amb elements identitaris propis en el vestuari que els distingia i acreditava en les cerimònies públiques, principalment durant les processons, quan restava perfectament visualitzada aquesta estratificació social, tal com ho posà en relleu l'hispanista William J. Callahan.⁸¹

A més d'aquests aspectes suara assenyalats, també cal tenir present la dimensió assistencial i benèfica de bona part d'aquestes associacions de *Chistifideles laici*; principalment les fraternitats de terciaris (i sobretot de terciàries) vinculades als religiosos mínims, servites, agustinians, mercedaris, trinitaris, o carmelitans i, sobretot, els d'adscripció dominicana i franciscana. Aquests darrers, els terciaris dominics i franciscans, tenien cura d'algunes sales pròpies a hospitals municipals, destinades als membres malalts del terç orde; uns aspectes assistencials que assoliren una gran vigoria al llarg dels segles XVII i XVIII a partir de la revitalització (i a voltes restauració) del terç orde, principalment en l'àmbit hispano-portuguès, francès i italià. Per exemple, a propòsit d'aquest vessant assistencial del terç orde, l'any 1697, la beata Marie Poussepin (1653-1744) fundà a Saintville una comunitat del terç orde de Sant Domènec per a servei de la parròquia, instrucció de la joventut i atenció als malalts; una fructuosa i pionera experiència que acabaria convertint-se en la primera comunitat dominica femenina de vida apostòlica (actualment congregació de germanes dominiques de la Presentació)⁸² i assolí

manuals del terç orde de Sant Domènec exigien, encara, acurades informacions a propòsit dels candidats; cf. Tomàs SERRA, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*, Barcelona 1930, p. 47: «Ningú no serà admès al Terç Orde si, previ un diligent examen i fins una prova suficient, segons el prudent judici del Director, no consta que el postulant és Catòlic, de vida honesta i de bona fama». L'any 1934, el Mestre General de l'Orde de Predicadors, insistia de bell nou en la conveniència d'una certa rigidesa a l'hora d'admetre els candidats al terç orde, tot recordant que el mínim d'edat estava fixat per la Regla en 18 anys; cf. *Analecta Ordinis Fratrum Praedicatorum* XLII (1934) p. 346.

81. Cf. William J. CALLAHAN, *Iglesia, poder y sociedad en España, 1750-1814*. Madrid 1989, p. 63-64; (l'edició original anglesa fou publicada a Cambridge l'any 1984).

82. Sobre els orígens i primera expansió de la fundació de dominiques a Saintville, Vegeu la monografia de Mgr. POÛAN, *Un siècle des Annales de la Présentation 1744-*

un gran projecció i expansió mundial. Aquesta i innovadora acció assistencial, en certa manera la desenvoluparen també les terciàries dominiques de la ciutat de Barcelona, en aquesta mateixa època, tal com veurem més endavant.

Si la primera part d'aquest article –referit al terç orde franciscà– l'hem elaborat principalment a través de la utilització d'importants fonts impreses d'època; aquesta segona part, l'hem redactat a partir de fonts inèdites d'arxiu conservades a la secció *Monacals* de l'Arxiu de la Corona d'Aragó⁸³ i, a semblança de l'apartat anterior, també amb fonts impreses d'època.⁸⁴ Gràcies a la documentació manuscrita

1843 pour faire suite a la Vie de la Vénérable Mère Marie Poussepin. Livre des Origines. Par M. de Docteur Pouan. Tome Premier Sainville-Janville. Bar-le-Duc, Imprimerie Saint-Paul, 1903; Tome Deuxième. La Présentation en Touraine, Bar-le-Duc 1904. Des del 24 de gener de 1744 al 9 d'octubre de 1843 nou generalats prossegueixen l'obra de la fundadora, Marie Poussepin. Els estralls de la Revolució Francesa interferiren la vida de les dominiques de la Presentació; les darreres vesticions i professions de novícies a Sainville tingueren lloc durant l'any 1790, i dins del mateix any es produïren escenes de pillatge i supressió de la comunitat (cf. Vol. I, p. 178 i ss). Amb el generalat de la Rda. Mère de la Croix s'articularà la reorganització i establiment de l'Institut els anys 1801-1803 (cf. vol. I, p. 349 i ss). L'any 1809 les germanes de la caritat de la Presentació de Janville s'establiren a l'hospici general de Tours (cf. Vol. II, p. 36 i ss).

83. Les principals fonts manuscrites que hem emprat són a l'ACA, Monacals-Universitat, Vol. 130, *Espéculo de la Tercera Orden de N[uestro] P[adre] S[anto] Domingo de Guzmán*; *Ibid.*, Vol. 132, *Resoluciones de Señors* (: Llibre de Resolucions); *Ibid.* Vol. 135, *Hàbits y Professions de Señoras* (anys 1780-1835); *Ibid.* Vol. 321, *Recibo de la Tercera Regla del P. S. Domingo y Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo de Sta. Catharina V. y M. de Barcelona* (anys 1738-1826).

84. Sobretot ens hem servit de l'obra dels religiosos dominics Francesc BOIGUES, *Regla y modo de vivir en la Milicia de Jesu-Christo, Tercera Orden de Penitencia de S. Domingo de Guzmán. Su fundación, nombres, privilegios e indulgencias que goza; personas insignes en santidad que ha dado a la Iglesia; y Santos Ejercicios con que sirve a Dios; la que está eregida en el convento de S. Cathalina M[ártir] de Barcelona*. Barcelona, Imp. Jolís [1748]; i també Joseph-Domingo SURIÀ, *Regla y Constituciones de la Tercera Orden intitulada primerament de la Milicia de Jesu-Christ; y después de la Penitencia del P. S. Domingo de Guzmán, ab notas y reflexions molt útils per sa intelligència y observància*, Girona, s.d.; *Regla o forma de viurer dels germans y germanas del Orde de Penitència del P. S. Domingo de Guzmán, fundador del Orde de Predicadors; dividida en vint y dos capítols, confirmada per los Sumos Pontífices Innocencio VII y Eugeni IV l'any 1439, manant sia novament observada*. Vic, Imp. Valls, 1825; *Regla de los Hermanos y Herma-*

hem pogut conèixer quines eren les famílies de Barcelona que formaven part del terç orde dels dominics,⁸⁵ un grup de terciaris vinculats als Frares Predicadors o Dominics, que maldarem per aproximar-ne llur vida congregacional i pràctiques espirituals en el marc socioeclesial de la Barcelona del Barroc, amb alguna referència també a llur acció assistencial i organització interna.

Segons el manuscrit titulat *Espéculo de la Tercera Orden de N. P. S. Domingo*, el terç orde dominicà fou organitzat originàriament per Simó de Montfort amb un caràcter marcadament militar. En aquest sentit, els tercerols de Sant Domènec inicialment eren anomenats *Germans de la Milícia de Jesucrist*.⁸⁶ El terç orde vinculat a l'Orde de Predicadors fou aprovat el dia 10 de juliol de 1210 pel papa Innocenci III amb la funció de milícia al servei actiu de l'Església. Poc després, una volta assolides les victòries contra els càtars i perdut el caràcter militar, els *Germans de la Milícia de Jesucrist*, per un influx directe del franciscanisme i en connexió amb els moviments penitencials medievals, foren reorganitzats i passaren a anomenar-se

nas de la Tercera Orden de Penitencia de N. P. Sto. Domingo. València, Imp. Martínez, 1847. Pel que fa als textos legislatius de la VOT dominicana, renovats ran de la publicació del Codi de Dret Canònic el 1917, vegeu la nova Regla (aprovada per Pius XI el 23 d'abril de 1923) dins l'obra de L. FANFANI, *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*. Traduït i adaptat pel P. Tomàs Serra. Barcelona, Convent de Santa Caterina, 1930.

85. Generalment s'indica l'any 1405 com a fundacional del terç orde vinculat a l'Orde de Predicadors, durant el pontificat d'Innocenci VII, tal com ho indicà el cardenal Josep de Calassanç VIVES I TUTÓ, *Guía práctica de la VOT*, Barcelona 1954, p. 35: «En efecto: la Iglesia nos presenta solamente cuatro Terceras Órdenes solemnemente aprobadas: la de San Francisco, la de Santo Domingo, la de los Padres Servitas y la de San Francisco de Paula. La Tercera Orden de San Francisco fué aprobada por Nicolás IV en 1289; la de Santo Domingo, por Inocencio VII en 1405; la de los Padres Servitas, por Martín V, en 1424; la de San Francisco de Paula, por Julio II, en 1506». Els terciaris agustins, carmelitans, mercedaris i trinitaris no tenien butlla d'aprovació solemne.

86. Aquest títol s'esmenta, encara, en alguns manuals i directoris publicats durant el segle XVIII. A guisa d'exemple vegeu, J. D. SURIÀ, *Regla y Constitucions de la Tercera Ordre, intitulada primerament de la Milícia de Jesu-Christ; y después de la Penitència del P. S. Domingo*, Girona, s.d.; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, Barcelona 1748, Cap. I: «De la Fundación de la Tercera Orden de Sto. Domingo»; Cap. II: «De sus nombres»; Cap. III: «De su antigüedad e indulgencias».

*Germans de la Penitència de St. Domingo, per a repel·lir ab la penitència totes las invasions diabòlicas.*⁸⁷

La primera compil·lació legislativa dels tercerols de Sant Domènec data de l'any 1285 i fou preparada per fra Munio de Zamora, mestre general de l'Orde de Predicadors; compil·lació que l'any 1405 el papa Innocenci VII acabà convertint en la Regla per als tercerols dominics. Aquesta Regla tercera, l'any 1439, fou ratificada pel papa Eugeni IV.

Durant el segle XVII, i a semblança de les altres fraternitats laïcals, el terç orde dels dominics experimentà importants modificacions,⁸⁸ ja que deixà de ser un orde de penitència segons l'estil medieval⁸⁹ i donà

87. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4. Aquest és l'origen històric tradicional del terç orde dominic segons Ramon de Càpua. L'aprovació solemne com a terciaris tingué lloc l'any 1405, durant el pontificat del papa Innocenci VII. Cal tenir present, però, que el vessant penitencial assolit durant l'època medieval, tot i les mitigacions ocorregudes durant els segles XVII i XVIII, es mantingué encara notablement entre els tercerols dominics, tot prioritant els aspectes assistencials). Tothora es conservà l'esment a la vida penitent en els títols dels manuals i directoris de la VOT. A tall d'exemple, vegeu *Regla o forma de viurer dels germans y germanas del Orde de Penitència del P. S. Domingo de Guzmán*, Vic 1825. Una breu síntesi sobre l'origen del terç orde dominicà fou aportada per fra Sebastià FUSTER, *Manual del terciario dominico*, València 1956, p. 12: «Frente a las fuerzas heréticas albigenses que saqueaban y destruían los templos, Domingo de Guzmán creó una *Milicia de Jesucristo*, compuesta por elementos seculares, con el fin de defender, incluso con las armas, la libertad eclesiástica. Así, mientras él y sus frailes atacaban con las palabras, la Milicia lo hacía con las armas. Desaparecido más tarde el peligro albigense, y carente por tanto de finalidad la Milicia, ésta quedó transformada en Orden de Penitencia».

88. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4: «La Tercera Orde, vulgarment dita Tercera Regla de Penitència de Nostre Patriarca P. S. Domingo [...] y eregida en lo Convent de Sta. Catharina [...] de la Ciutat de Barcelona», on s'indica, ja de bell antuvi, que el terç orde dominicà sofrí importants modificacions en època moderna: «Breu notícia del origen y primer institut, nom y progressos, *mudansa de Institut*, y nom de dita Tercera Orde y de sa institució en esta Ciutat de Barcelona»; (Ibid., f. 4 i ss).

89. Tanmateix, mai no es perdé la consciència de ser un orde religiós integrat per seglars, vegeu F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 47: «Los terciarios no son Religiosos con todo su rigor, ni puramente seculares». Fins la renovació eclesial suscitada pel concili Vaticà II els terciaris dominics de Barcelona encara tenien prescrits força dejunis, vegeu el *Manual del Terç Orde de Sant Domingo*, Barcelona 1930, Cap. VIII: «A més dels dejunis i les abstinències de l'Església, els Terciaries no impeditos, dejunaran en la vigília de les festes del Santíssim Rosari, del Pare Sant Domingo y de Santa Caterina de Siena. Serà, a més, lloable si, informats sempre amb l'esperit de penitència de l'Orde i de la Regla antiga, dejunen tots els divendres de l'any».

prioritat a d'altres aspectes com ara la formació espiritual dels tercerols, el foment de l'Eucaristia, l'acció caritativa i social. Amb tot, mai es perdé el caràcter penitencial puix que, a semblança dels terciaris franciscans barcelonins, els tercerols dominics també tenien prohibit d'assistir als convits, espectacles mundans i curses de braus.⁹⁰

Aquests conjunt d'aspectes sobre la vida i exigències penitencials dels terciaris vinculats a l'Orde de Predicadors resten molt ben explicitats en el llibre titulat *Espéculo de la Tercera Orden*, on s'indica minuciosament quines són les finalitats complementàries dels tres ordes que integren de la família dominicana: «Primer Orde: vida mixta de activa y contemplativa; porque son fi és la predicació y ensenyansa [origi]nada del estudi; Segon Orde: té per fi la vida contemplativa; Terç Orde: vida activa reduhida a exercicis de caritat al pròxim, com [és] redimir captius, servir als malalts y demés obres de misericòrdia.»⁹¹ No podem pas oblidar, però, l'interès dels seglars per a professar dins del terç orde dels dominics per tal de poder gaudir alguns privilegis i exempcions, especialment l'equiparació dels terciaris dominics als familiars del Sant Ofici,⁹² privilegi molt cobejat per la societat hispana de l'antic règim.

La *forma vitæ* dels tercerols dominics restava configurada pels exercicis de pietat i de caritat. L'any 1665, el terç orde dominicà assolí una gran puixança quan es produí una *mudansa d'Institut*. En efecte, la vella fraternitat penitencial del terç orde dominicà de Barcelona⁹³ (llavors molt reduïda en nombre i pràcticament integrada només per dones), rebria una nova embranzida des d'una forta dimensió d'acció caritativa i assistencial assumida pels tercerols de Sant Domènec a la Ciutat Comtal.

En efecte, l'any 1665, en començar el provincialat del P. Tomàs

90. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 96: «No asistirán a danzas, ni bayles, ni a vanos espectáculos como son toros, farsas o luchas»; T. SERRA, *Manual del Terç Orde*, Barcelona 1930, Cap. IX: «Evitin els passeigs inútils i massa dissipats; no vagin a balls ni a espectacles vans o a convits mundans».

91. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 4-5; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 189.

92. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 64: «Por su Instituto son familiares del Santo Tribunal de la Inquisición».

93. ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, f. 9: «Fou restablerta [la VOT] a Santa Catharina el 1665, perquè antes de dit any se trobavan terciàries en Barcelona, com tot se infereix y és de veurer en un llibre antich de professions de N[ost]ra Tercera Orde».

de Rocabertí només restaven a la fraternitat del terç orde dominicà de Barcelona dues terciàries professes i en aquella difícil circumstància fou urgent salvar el terç orde donant-li una nova orientació. Foren instruïts i preparats per a la professió de la Regla tercera un grup d'homes i un gran contingent de dones, segurament procedents de la Confraria del Santíssim Sagrament (dita també de Minerva) que hi havia establerta en el convent de Santa Caterina de Barcelona. Això explicaria el destacat interès dels tercerols barcelonins per a organitzar solemnes processons eucarístiques i, sobretot, per a fomentar actes de comunió general en les grans festes litúrgiques dels terciaris.⁹⁴

Una aproximació a la *forma vitæ* dels terciaris (i terciàries) dominics a la ciutat de Barcelona dels segles XVII i XVIII ens resulta relativament fàcil, car s'ha conservat una acurada descripció d'allò que, dia a dia, realitzaven els tercerols, consignat en les pàgines del *Llibre de Resolucions*, on consta la consuetud (amb les ordinacions, acords, festes i activitats),⁹⁵ i on també hi ha registrades les eleccions dels membres de la Junta i dels *oficials*, o càrrecs al servei de la fraternitat del terç orde. De guisa força semblant, en el llibre titulat: *Espèculo de la Tercera Orden* s'hi determina que aquests càrrecs o serveis es distribueixin a la Junta segons l'estament: tres membres del clergat secular, tres de l'estament militar o noble, tres dels mercaders i artistes, i tres dels menestrals: en total dotze.⁹⁶ Les eleccions a la Junta del terç orde dominicà tenien lloc el dia de la processó anomenada de l'enterrament de la Mare de Déu, celebrada el 22 d'agost, en l'octava de l'Assumpció.⁹⁷ Els oficials eren sis: prior eclesiàstic, subprior secular (o seglar), mestre de novicis,

94. Cf. Antoni SOLER, *Río del Parayso, dividido en quatro braços, aplicado a la Orden de Predicadores*. Barcelona, Imp. Lacavalleria, 1629, A guisa de complement, vegeu els *Estatuts que solen tenir les Confraries del Santíssim Sagrament, dites de la Minerva*. Barcelona, Foment de Pietat Catalana, s.d.

95. ACA, *Resolucions de Señors*, f. 1: «Nota de las funciones que practica, y en què se emplea per lo discurs del any la Tercera Regla u Orde de Penitència de N. P. St. Domingo de Guzmán, de la present Ciutat de Barcelona»; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 17-40: «Calendario de las fiestas».

96. ACA, *Espèculo de la Tercera Orden*, f. 10: «Distribuïts [los oficials] en sas degudas classes: primer, de Capellans; segon, de militars; tercer, de mercaders; quart, d'artistes; cinquè, de menestrals».

97. ACA, *Llibre de Resolucions*, «Dia 22 de agost, cap de la Octava de l'Assumpció de M[aria] SS[antíssima], cuida la Tercera Regla de la professó del enterro de N[ostra] S[enyo]ra, y en aquest dia té lloc l'elecció dels oficials».

clavari,⁹⁸ oïdor de comptes i infermer major. El mandat era per un bienni i, cada any, se'n renovaven tres per cooptació entre els membres de la Junta, és a dir, els tres que cessaven del seu càrrec nomenaven els seus successors,⁹⁹ procurant que sempre hi hagués un sacerdot secular a la Junta.¹⁰⁰ L'encarregat de redactar l'acta del resultat de les eleccions era el consiliari (el *Pare Mestre Director*), un frare dominic de la comunitat de Santa Caterina de Barcelona.¹⁰¹

Semblantment, pel que fa a les dones, hi havia una priora laica cada congregació del terç orde, a més de la subpriora, mestre de novícies, clavaria, consultores o «examinadores per lo hábit y professions» i cambra de l'Hospital. També, i sense formar part de la Junta, hi havia les andadores (o avisadores), sagristana i infermeres de l'hospital que, aquestes darreres, solien ser assalariades.¹⁰²

Pel que fa al sosteniment de les activitats del VOT dels dominics, a més de les almoines que es recaptaven durant les celebracions comunitàries amb la finalitat d'afrontar les despeses dels extraordinaris de les festes, els tercerols barcelonins gaudien d'un rèdit mensual de fundacions de misses, misses de caritat, aniversaris i obres pies, censals per a malalts pobres de l'hospital,¹⁰³ i debitoris per al

98. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 229: «Han de elegir Clavario y Clavaria del depósito de rentas y de limosnas que se vayan recogiendo, y de dónde se paguen los gastos que hace la Tercera Regla en el Capítulo y Santo Hospital, de cuyo cargo y descargo darán cuenta al concluir sus oficios a los señores oidores de cuentas».

99. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 1: «Los tres oficiales antics, nombren los tres de nous en son lloch. A estos tres de nou, va lo Andador a donar-los la nova de sa nominació a las respectivas casas».

100. ACA, *Llibre de Resolucions*, ff. 1-2: «Los sis oficiales de la Tercera Regla sols se han de mudar tres cada any, ab que tots serveixen dos anys; advertint que en lo any que acaba lo official eclesiástich se elegeix en son lloch un altre eclesiástich, per a que mai falti un eclesiástich entre los officials».

101. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 1: «Lo Pare Director [de la VOT] cuida de estèndrer la partida de elecció en lo present Llibre [de Resolucions], ab lo gasto que després se fa per la festa de Nostre Pare Sant Domingo en lo següent mes de setembre, que es la festa principal de la Tercera Regla de la ciutat de Barcelona».

102. Quan l'any 1665 es revitalitzà la fraternitat de terciàries, les antigues professes del terç orde passaren a formar part, de manera vitalícia, de la Junta del terç orde; vegeu a l'ACA, *Espèculo de la Tercera Orden*, f. 1 v: «Totas las professas y las més antigas del orde militar del P. S. Domingo de Barcelona».

103. Per exemple, la senyora Maria Blanch, vídua de Teixidor, féu una fundació per al dia de comunió general a l'hospital, segurament per preparar un brou

sosteniment del conjunt d'activitats d'acció assistencial promoguda pels tercerols.

Pel que fa a la vida de pietat i al conjunt de pràctiques religioses reglamentades, els terciaris dominics de Barcelona, sabem que es congregaven cada segon diumenge (les terciàries cada quart diumenge)¹⁰⁴ a la sala capitular¹⁰⁵ del convent de dominics de Santa Caterina de Barcelona. El tercer diumenge era anomenat *de Minerva*, i comportava la celebració d'una funció religiosa eucarística i una processó mensual. A sala capitular l'assistent espiritual celebrava la missa per als terciaris i els adreçava una plàtica per tal d'enfervorir-los a rebre la comunió, ja que durant els segles XVII i XVIII per influx dels corrents rigoristes, el poble fidel s'havia apartat de la recepció de l'Eucaristia, limitant-se al compliment pasqual i a l'adoració eucarística, d'ací ve que en les grans festes els assistents espirituals maldessin per preparar els tercerols –tant els franciscans com els dominics– per a la comunió general.

En temps d'estiu, la missa mensual celebrada per als tercerols tenia lloc a les set del matí, i durant l'època hivernal era celebrada a dos quarts de vuit. Segons la documentació era molt més concorreguda la missa de l'assemblea mensual de les dones del terç orde dominic, que no pas la dels homes. Així, la consuetud inserida en el *Llibre de Resolucions* assenyalava que al convent de Santa Caterina de Barcelona, per a les terciàries, calia celebrar dues misses¹⁰⁶ per mor d'un nombre major d'afiliació de dones al terç orde dominicà.

extraordinari per als pobres i malalts: «Regalo per los pobres malalts en lo dia de la comunió general dels terciaris dels Sts. Patriarcas St. Domingo y St. Francesch, que se acostuma fer per lo dia de St. Matheu: un parell de gallinas». Semblantment, la senyora Victòria Buch, vídua d'Anton Buch, comerciant, instituí una «obra pia per robas per lo quarto del P. St. Domingo del Hospital de Sta. Creu de Barcelona», segons consta a l'ACA, *Espéculo de la Tercera Orden*, «De las fundaciones y obras pias», s.f.

104. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Los segons diumenges de tots los mesos se congregan en lo Capítol y tenen per lo matí y tarda sos exercicis. Las señoras igualment en tots los quarts diumenges.»

105. Aquesta sala capitular fou descrita pel canonge Gaietà BARRAQUER, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, Vol. II, Barcelona 1906, p. 28: «La sala capitular extendíase a lo largo de casi toda la anchura del claustro primero».

106. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Tot igual [que el dia de l'Assemblea dels

També, la tarda dels diumenges que coincidia amb l'assemblea mensual hi havia la recitació del Sant Rosari, seguida d'un comentari d'algun fragment de la Regla, i acabant amb una estona d'oració mental a la mateixa sala capitular. Com a cloenda, al final es recitaven «Tres Ave Marias, una per los que han assistit, l'altre pels agonitzants, y l'altre per las Ànimas del Purgatori».

A la tarda dels diumenges de Quaresma, els terciaris dominics acudien acudien a l'església per tal d'escoltar els sermons doctrinals propis del temps litúrgic predicats pels dominics del convent barceloní de Santa Caterina. La celebració d'aquests actes dominicals dels tercerols restava impedita si hi havia algun religiós difunt, de cos present, exposat a la sala capitular.¹⁰⁷

Pel que fa a les festes pròpies del terç orde dominicà, a Barcelona era viscuda molt solemnement la festa de *Sant Domènec en Soriano*¹⁰⁸ (celebrada el dia 25 de setembre, o bé el quart diumenge de setembre), festa principal dels dominics seglars, que havia estat instituïda a Barcelona l'any 1666, ran la restauració del terç orde.¹⁰⁹ Aquesta festa commemorava una aparició de la Mare de Déu al convent

Senyors], ab la sola diferència que lo concurs de Señoras és molt major que lo de Señors; y cuida lo Pare Mestre Director, que en el día de funció de las Señoras, després de conculsa sa Missa, [hi] hàgia una segona Missa en lo Capítol en què se donia també la Comunió á las que no hagen pogut combregar en la primera, però en aquesta segona Missa no se fa exhortació».

107. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 1 v: «També resultaran impeditos si se acerta haver-hi algún religiós difunt en lo Capítol, y per conseqüent, en tal cas, se dexan també las funcions de la Tercera Regla». Els terciaris franciscans, en canvi, solien tenir una capella pròpia, annexa a l'edifici conventual del primer Orde, a fi de poder-hi desenvolupar llurs activitats culturals sense interferències.

108. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 3r: «Que es fasse una festa anual, la qual serà lo die que Maria SS[antíssi]ma baixà en Soriano la imatge sagrada del Pare St. Domingo, que és a 25 de setembre». Vegeu també, F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 33: «25 setiembre, la conmemoración de N. P. S. Domingo en Suriano».

109. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 3 v: «Per lo mes de setembre [dia 25] celebra la Tercera Regla sa principal festa, que és la de N. P. S. Domingo en Soriano, a no ser que estiga impedita per les 40 H[ores], que llavors es fa el 4[quart] diumenge de setembre». Vegeu també F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 187: «En este día en que reza la Orden de Predicadores de la Santa Imagen de Santo Domingo que baxó María Santísima en nuestra iglesia y convento de Suriano, para acreditar en un mismo tiempo la fina gratitud que debe la Tercera Orden á tan Soberana Señora, como Patrona; y a Sto. Domingo como a su Padre y Patriarcha».

calabrès de Soriano,¹¹⁰ i la missa d'aquesta diada, en comptes de celebrar-se a l'altar de la sala capitular, tenia lloc a l'altar major: «Missa ab comunió general per a tercerols y terceroles, entre 7 y 8 del matí, a l'Altar Major; y tant a la Missa com en la comunió toca lo orgue [y] els oficials van a prendre xocolata a la celda del P. Director ab bescuits y melindros.»¹¹¹ El dia d'aquesta festa, a les deu del matí hi havia, encara, una altra missa solemne cantada i amb sermó, normalment a càrrec d'algun sacerdot secular que pertanyia al terç orde dominicà. A la tarda, tenia lloc la recitació del Sant Rosari, amb cant final de la Salve i Goigs: «a la tarda, després del Rosari, hi ha la Salve ab Música, que paga la Tercera Regla, y després canta lo noviciat [de religiosos dominics de Santa Caterina] los Goigs, y per ells se donan dos pessetas.»¹¹² Les despeses d'aquesta festa eren costejades a través d'una acapta prèvia que realitzaven les andadores i, en el cas de comptar amb superàvit, es repartien els diners sobrants entre els membres de la Junta.¹¹³ Semblantment, era també molt celebrada la solemnitat pasqual en el mateix dia de *Pasqua florida*, en què s'organitzava una processó al matí, anomenada *dels enamorats*, amb pendonista, cordonistes i tàlem. La més popular de les celebracions, tanmateix, era la del *Roser de las Senyores*, que tenia lloc el segon diumenge de maig, quan «se posan rosas en lo altar [i després] se

110. Vegeu Tomàs SERRA, *Manual del Terç Orde*, p. 150: «Dia 25 [de Setembre], Commemoració del Prodigí del Nostre Pare a Soriano. En aquest dia es fa memòria d'una miraculosa imatge del P. Sant Domingo que es venera a l'església de l'antic convent de dominics a Soriano (Calàbria), imatge que, com diu la tradició, fou donada en una aparició de la Verge Santíssima, a un [frare] convers de santa vida d'aquell convent».

111. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 13 r. En el llibre del *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, hi ha anotades les despeses d'aquesta festa des de l'any 1738 fins el de 1826. Per exemple durant la festa celebrada el setembre de 1821, durant el Trienni Liberal, es detallen les menses d'aquest esmorzar: «Festa del P. S. Domingo en Soriano: Sacalls, melindros y sebatillas; borregos de sechs y tous; [y] per vint y un vasos de orxata». Sobre aquests llibres de comptabilitat, vegeu Valentí SERRA DE MANRESA, «La vida quotidiana de les institucions conventuals i monàstiques, a través dels llibres de comptabilitat (segles XVI i XVII)», *Pedralbes* 14 (1994) p. 185-190.

112. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 13 v.

113. ACA, *Llibre de Resolucions* (25 de setembre): «Per esta festa [de Sant Domènec a Soriano], cuida la Andadora de fer ab temps una capta per las casas de germans y germanas tercerolas, y de lo que ella acapta, en lo dia de la festa se paga lo gasto, repartint-se lo que hi hage de excés en sis parts iguals [entre els sis oficials]».

donan a las tercerolas que hi assisteixen.»¹¹⁴ Una festa de to força semblant tenia lloc el quart diumenge de maig, en el qual es repartien roses als homes: «en lo quart diumenge del mateix mes [de maig], se celebra lo Roser dels Señors; y se practica lo mateix, posant rosas en lo Altar, repartint-se entre els tercerols, y donant toyas als oficials [: membres de la Junta local del VOT], que porta lo Andador en sas casas».¹¹⁵ D'altres celebracions litúrgiques a tenir en compte, atesa la gran participació dels membres del VOT dels dominics de Barcelona, hi havia l'organització de la diada de comunió general per als malalts de l'Hospital de Santa Creu de Barcelona, la celebració del dia de difunts (amb tres misses i absoluta)¹¹⁶ i, també, la cerimònia de l'extracció (en el quart diumenge de desembre) del *Sant i Ànima*, que eren unes petites estampes o s'annotava el nom del germà o germana de la fraternitat pel qual s'havia de pregar de manera particular en el transcurs de l'any i, també, unes estampetes on hi havia el nom (i a voltes també la imatge) del sant patró al qual havia d'encomanar-se cadascú durant el nou any que s'aproximava.¹¹⁷ La diada de comunió general a l'Hospital¹¹⁸ de la ciutat comportava una sèrie de despeses extraordinàries als terciaris, com era *el plat de caritat o pietança* – d'ací ve *pitança*– donat als confessors;¹¹⁹ la cera; els honoraris donats

114. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 3 v.

115. Aquests serveis solien ser remunerats. Vegeu, a tall d'exemple, a l'ACA, [*Llibre del*] *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, on hi ha el registre de les sortides econòmiques que rebien els andadors i andadores per a la realització de distints encàrrecs, especialment, haver d'avisar els dies i horaris de les misses d'aniversari a tots els membres del V.O.T. dels dominics.

116. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Lo Pare Mestre Director, a les set celebra en lo Capítol las tres missas per la Tercera Regla, y conclosas fa, o cuida, de que altre sacerdot fàssia las absoltas que demanan las germanas y germans, que són moltas. En totas tres Missas hi ha ofertori de candelas que paga la Tercera Regla y distribueix son Andador».

117. ACA, *Llibre de Resolucions*: «Després de benehits, lo Andador [els] posa a la safata y cada qual pren son Sant y Ànima. Lo mateix y en la mateixa forma se practica per las Señoras; [i] tant de Sants, com de Ànimes se han de prevenir moltes més, perquè las tercerolas són sens comparació més que els tercerols».

118. Sobre el desenvolupament d'aquesta diada de comunió general a l'Hospital, vegeu F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 186-187: «Comunió General en la fiesta de N. P. S. Domingo en Suriano y Comunió General en el Sto. Hospital».

119. ACA, *Gasto de la Tercera Regla del P. S. Domingo* (gener de 1746): «Per la olleta de los confessors, per xocolata [y] per melindros». El gener de 1789 (poc abans dels avalots de la ciutat per la puja excessiva del pa) hi llegim una despesa força

als músics, organista i manxadors de l'orgue;¹²⁰ les menges extraordinàries amb les quals eren obsequiats els malalts de la sala *de la Tercera Regla* i la malvasia que es prenia després de la comunió; un seguit de despeses que trobem registrades en els llibres de comptabilitat dels terciaris barcelonins.¹²¹

Finalment, com a curiositat històrica a remarcar, l'any 1668 el VOT dels dominics de Barcelona celebrà, amb gran relleu les festes d'acció de gràcies per la beatificació de Santa Rosa de Lima, les quals foren organitzades pels Frares Predicadors de Barcelona, tal com queda registrat en el *Llibre de Resolucions* dels tercerols dominics: «Lo P[are] M[es]tre Pere-Màrtir Cerdà, prior de est Convent de Santa Catharina, proposà la festa de la beatificació de la beata Rosa de S[ant]ja M[ari]ja, de dita Tercera Orde del P. St. Domingo; que instava, y aixís los suplicava, que allargassen las mans en una caritat per ajudar a pagar lo gasto de los fochs [artificials] que corre a compte de la germandat [de la Tercera Regla].»¹²²

Més amunt ja hem esmentat que, ran la restauració del terç orde dominicà l'any 1665 a la ciutat de Barcelona, els aspectes penitencials

notable: «Per lo regalo a los 6 religiosos [que] assistiren a la comunió general del Sant Hospital: per una gallina, per 3 perdius, per cervells, per torrons, confits y verdura, y per 6 pitansas de peix la vigília de la comunió y per xocolata».

120. ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, f 2r: «Per 4 mesos [de l'any 1738] al organista y manxador». També l'octubre de 1739 hi ha registrada una sortida per a liquidar el sou dels que treballaven en el culte de l'església dels dominics: «orgue, manxador, escolans y escombrar», etc.

121. ACA, *Llibre de Resolucions*: «En la funció de Comunió General, que va a compte de nostra Tercera Regla en lo Hospital, pues ella contribueix ab tot lo gasto [...] Ha de cuidar lo Pare Mestre Director de la Malvasia que es dóna als que combregan, després de rebuda la Sagrada Comunió». Als sis religiosos dominics que confessaven i preparaven espiritualment els malalts, a més del berenar amb xocolata «se'ls dóna una pitança extraordinària de bon peix, com està notat en lo Llibre del Recibo y Gasto». Finalment, «el Prior de la Tercera Regla, cuida per semblant funció enviar a l'Hospital una lliura de xocolata, bescuits, una arroba de sèmula y deu parells de gallinas; y ell cuida també de la música de la catedral per la comunió, com lo Pare Mestre Director la de los Ciegos». A propòsit d'aquestes despeses musicals, vegeu a l'ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo* (gener de 1747): «A la música de la Cathedral per [h]aver cantat en la comunió general del Hospital, feta en gener de 1747: 7 sous 6 d[iners]; a Cayetano Mullet, procurador dels Ciegos, per la música dels ciegos de la comunió general de 1747».

122. ACA, *Llibre de Resolucions*, Any 1668, f. 2

propis dels tercerols de l'època medieval es van veure desplaçats per funcions i tasques de caire més assistencial assumides pels terciaris com era, per exemple, la gestió i cura d'una sala pròpia¹²³ dels terciaris dominics a l'Hospital de la Santa Creu, amb personal assalariat¹²⁴ format per un grup de terciàries que solien usar hàbit talar. Al llarg de l'època moderna, través de la concessió d'indulgències, s'incentivà semblantment el voluntariat dels germans i germanes terciàries al servei dels malalts impeditos de l'hospital, car: «es concedeixen 40 dias de Indulgència per cada acte de humildat y caritat que exercitará ab los pobres malalts del Sant Hospital, com rentar-los las mans, tallar-los las unglas, pentinar-los, conducir-los la roba, o altre obra de misericòrdia».¹²⁵ Aquest fet de comptar amb cambreses o infermeres a sou –més enllà de garantir un bon servei als tercerols malalts de la sala de l'hospital– podria indicar una certa resistència de part dels tercerols de Sant Domènec a realitzar aquestes obres de caritat, malgrat la possibilitat de guanyar indulgències.

Els terciaris dominics de Barcelona, segons les anotacions del llibre del *Recibo de la Tercera Regla del P. S. Domingo*, comptaven amb aportacions econòmiques estables que els permetien mantenir una sala pròpia a l'hospital de la Ciutat Comtal, amb infermeres i cuineres a sou, i amb la possibilitat d'oferir també menges

123. D'aquesta sala no només en tenien la gestió i responsabilitat, sinó també la cura del manteniment i conservació; ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo* (juliol de 1747): «[Per] emblanquinar lo quarto del Hospital, y altres remiendos fets en ell»; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 227: «Otras enfermeras deben ser escogidas para las hermanas enfermas del Santo Hospital, de las quales cuida la Tercera Regla en quarto separado; y a ellas pertenece el cuidado de su puntual asistencia, y vigilancia de la cambrera, del abasto de ropa para la cama y demás alajas á su servitud».

124. ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo* (maig de 1783): «A las enfermeras del [H]ospital, per lo salari del present mes; per tres màrfegas...»; *ibid.* (setembre de 1746): «per pagar la mesada de 7bre. del 1746 a la cambrera del quarto de la Tercera Regla del Hospital».

125. ACA, *Llibre de Resolucions*, f. 36; F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 189: «Todos los martes del año y terceros domingos de cada mes, acuden las Hermanas a dicho Hospital; lavan las manos a todas las Enfermas, les cortan las uñas con grande humildad y amor». El pare Tomàs SERRA en el *Manual del Terç Orde*, publicat l'any 1930, encara manté aquesta prescripció en el capítol dotzè: «En cada germandat hi hagi, encara, els visitadors dels malalts, amb l'encàrrec de visitar caritativament, conforme el que disposarà el Pare Director, els germans malalts, i ajudar-los en tot el que puguin, en llurs necessitats espirituals i temporals».

extraordinàries a taula a benefici dels terciaris pobres allí hospitalitzats. A tall d'exemple transcrivim una d'aquestes despeses extraordinàries: «per un parell de gallinas per los malalts del Hospital en lo dia de la Comunió General de N[ostra] Tercera Regla, en compliment de la última voluntat testamentària de la gna. Maria Blanch». ¹²⁶ Les entrades econòmiques, ultra les almoines acaptades per a finançar les grans solemnitats, venien del venciment d'aniversaris de misses, fundacions, deutoris, pensions i obres pies que rendien a favor del terç orde dominicà de Barcelona; però sobretot, aquests ingressos procedien de les almoines que es rebien per cada presa d'hàbit ¹²⁷ —o escapulari— ¹²⁸ que era concedit als seglars que demanaven d'ingressar a la fraternitat del terç orde dominic. Tanmateix, en el

126. ACA, *Gasto de la Tercera Regla de N. P. St. Domingo*, gener de 1746.

127. També es concedien hàbits a malalts en perill de mort; tot i que si es posaven bé, la professió in articulo mortis quedava invalidada i s'havia de començar el temps de noviciat; ACA, *Llibre de Resolucions*: «Se ha resolt que es done lo Sant Hàbit a tots los malalts o moribunds qu'l demanaran, estan[t] en son llit o en sa casa, per devoció».

128. Segons l'indret on tenia lloc la cerimònia de vestició, es tractava o bé d'un hàbit o bé d'un escapulari. Generalment la cerimònia tenia lloc a la capella del Santíssim «en lo Sacrari», o a la capella de les beates dominiques o de les dominiques de clausura, es tractava de vestir l'hàbit talar. Quan la cerimònia tenia lloc a la sala capitular, especialment durant el segle XVIII, solia ser l'escapulari; ACA, *Recibo de la Tercera Regla del P. S. Domingo*: «De 4 hàbits que es donaren en lo Sacrari, dia 11 mars 1769»; «de deu que prengueren lo Escapulari, novembre de 1796»; ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, s'indica exactament el lloc on es desenvolupava cada cerimònia: «De consentiment de la Piora [secular] y demés germanas, prengué lo hàbit en lo Oratori de la Sacristia [...] Dia 6 de novembre de 1781, en lo quarto del Hospital, de consentiment de la Sra. Piora y demés germanas, prengué lo Hàbit de la Tercera Regla de N. P. S. Domingo, Theresa Barnadas, donzella». Més freqüentment: «en lo Sacrari»; «en lo Capítol, després de la Missa [prengué lo Escapulari]», etc. A propòsit de la indumentària dels terciaris barcelonins vinculats a l'Orde de Predicadors, vegeu F. BOÏGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 91: «Los Hermanos de nuestra Tercera Orden visten de blanco en la túnica y negro en la capa ó manto, y sólo podrán variar, menos en la capa, desde la fiesta de S. Miguel hasta medianos mes de mayo. Las Hermanas, en quanto á los mantos, no hagan diferencia en el color». L'any 1930, el P. Tomàs Serra escriví en el *Manual del Terç Orde*, p. 49-50: «Entre nosaltres, la pràctica de portar l'hàbit complet, ha caigut en desús; els terciaris portaran sota llurs vestits seculars, un petit escapulari de llana blanca [...] Fora de les funcions sagrades està prohibit de portar públicament l'hàbit complet del Terç Orde, sense un especial permís del Mestre General, i sense llicència de l'Ordinari del lloc. Després de morts, tots els terciaris poden ésser vestits amb l'hàbit complet del Terç Orde».

transcurs del segle XVIII els terciaris vinculats a l'Orde de Predicadors, progressivament va deixar de vestir l'hàbit talar per passar a emprar habitualment l'escapulari, especialment a partir de la concessió atorgada pel papa Climent XI l'any 1704. Tanmateix, un grup força considerable de les dones van mantenir encara l'hàbit, especialment aquelles terciàries que duïen una vida de quasi-religioses.

En el segle XVIII, els terciaris dominics de Barcelona crearen una mena de mútua d'assegurances, la qual anomenaren *Infermeria*, per tal de garantir la cura i el sosteniment econòmic dels tercerols malalts o impedits.¹²⁹ Aquesta infermeria dels tercerols dominics de Barcelona es regia a través d'una Junta integrada per quinze individus (cinc eclesiàstics i deu seculars), els quals tenien a disposició una caixa «en poder del zelador, ab tres claus distinctas per posar los fondos de ella; de las quals una tindrà lo zelador, y las altras dos los receptors. Ben entès que dins dita caixa no hi puga haver sinó cinquanta lliuras, y los demás diners se tingan de dipositar en un armari públich de comunitat de la present Ciutat.»¹³⁰ Tanmateix, només podien gaudir del subsidi i dels serveis assistencials que prestava aquesta infermeria els germans professors,¹³¹ a qui se'ls exigia una quota especial d'ingrés a més de la liquidació puntual de les quotes cada quart diumenge,¹³² car «si algun dels germans se encontràs deutor de la Enfermeria de dos mesos, y esdevingués caurer malalt, no se li donarà subsidi algun en dita malaltia.»¹³³ Aquest subsidi només es lliurava als terciaris que romanien a la pròpia llar i que no ingressaven a la sala del terç orde

129. Ens referim a la «Enfermeria de la Tercera Regla del P. S. Domingo» que, l'any 1760, fou fundada en el barceloní convent de Santa Caterina, vegeu a la BUB, Ms. 215, *Ordinacions ab las quals se deu governar la Enfermeria de la Tercera Regla del P. S. Domingo erigida en la Capella pròpia situada en los claustres del convent de Sta. Catherina V. y M. de la Ciutat de Barcelona*.

130. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 8.

131. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 13: «No se podrá admetrer a la enfermeria persona alguna, sinó sia terciari del P.S. Domingo que goze perfecta salud, no tinga malaltia greu habitual, ni passe de la edat de quaranta anys».

132. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 15: «Qualsevol que se admete a la enfermeria donarà de entrada una lliura deu sous, advertint que no tindrà lo subsidi fins passats sis mesos del dia de la admissió, y a més de l'entrada expressada, deurà pagar tots los mesos dos sous y entregar-los personalment [...] Tant de entradas, com mensuals, se farà als receptors, advertint que estos no pugan prender los diners sinó en dia quart de cada mes».

133. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 17.

de l'hospital.¹³⁴ També estava estipulat quin era el subsidi que calia lliurar a la vídua en cas de defunció del marit,¹³⁵ així com també la quantitat que s'havia d'abonar a la família en cas d'incapacitat per demència del cap de casa.¹³⁶

A propòsit de les famílies barcelonines d'on sortiren les vocacions que professaren al terç orde dominicà, a través d'una anàlisi de les dades contingudes en el llibre de vesticions de les germanes (que abasta els anys 1781 fins al 1835, quan es decretà l'exclaustració dels religiosos), ens ofereixen detalls força interessants per a l'estudi de la sociologia de les famílies dels tercerols, ja que l'assistent espiritual dels terciaris dominics de la Ciutat Comtal, a més d'anotar l'estat de qui prenia l'hàbit del VOT, quan la candidata era casada calia el consentiment del marit. Si eren vídues o donzelles, en aquests darrers casos solien professar en el terç orde dominicà per tal de desenvolupar una vida quasi religiosa a la mateixa llar, o bé per dedicar-se al servei dels malalts de l'hospital com a cambreses o infermeres. En aquest llibre-registre, s'hi indica, explícitament, la professió del marit de les terceroles i, també, el carrer on vivien les terciàries. Les que no vestien hàbit sinó només l'escapulari solien ser, majoritàriament, les dones casades, o bé aquelles donzelles destinades a la vida matrimonial, normalment les filles de les famílies més destacades socialment, encara que no pas sempre. A tall d'exemple esmentem que el «Dia 4 de Janer 1783, en lo Sacrarí, de consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, *prengué lo Escapulari de la Tercera Regla, la Sra. D. Gustamante, donzella*».¹³⁷

134. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 20: «Si vingués lo cas que algun dels malalts terciaris de la enfermeria se trobàs malalt en lo St. Hospital, est no tindrà subsidi algun en sa malaltia, però per sa convalescència fora del Hospital, per tants dies com haurà durat sa malaltia en la Sta. Casa, se li donarà per cada dia la meytat del subsidi corresponent».

135. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 21: «Si disposàs N. Sr. morís algún dels germans repentíment o de altre accident, que no passàs de vint y quatre horas, en tal cas se donarà a sa muller de subsidi set lliuras per una sola vegada solament, y no essent casat se donaran a son hereu instituït en Testament».

136. BUB, *Ordinacions ab las quals*, núm. 22: «Si vingués lo cas (lo que Déu no ho permete), que algun dels germans tornàs dement, est no tindrà lo subsidi [que] dóna la enfermeria, sinó per lo termini de dos mesos; y si passats estos continua sa malaltia, donada la quantitat de dotze lliuras per una sola vegada a sa muller, en cas de tenir-la, o bé son hereu, dit dement se tindrà expel·lit de la enfermeria».

137. ACA, Monacals-Universitat (Vol. 135), *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 21.

En canvi, les vídues i donzelles que volien fer una vida consagrada més exigent, com també les serventes externes dels monestirs o criades de les cases nobles i les cambreres o serventes de l'hospital,¹³⁸ aquestes sí, fins que vingué l'exclaustració de 1835, habitualment vestien l'hàbit talar tal com ho registra el llibre de vesticions: «dia 30 abril 1784, en lo Capítol de Consentiment de la Sra. Priora y demás germanas, *prengué lo Hàbit* de la Tercera Regla, Gertrudis Sansa, criada de la Casa de las Beatas»;¹³⁹ i també en el «dia 20 gener 1788, Maria Cunill, donzella, filla de Anton, treballador, y habita en lo Monastir de St. Pere, criada de la Sra. Abadessa»;¹⁴⁰ com també el vestien habitualment les majordomes d'eclesiàstics seculars: «viu en casa lo Rnt. Joan Ros, beneficiat de Sta. Maria [del Mar]».¹⁴¹

Aquest llibre-registre de les vesticions i professions de les terciàries dominiques ens aporta, tal com assenyàlem més amunt, quin era l'ofici que exercien els marits de les terceroles barcelonines de finals del segle divuitè.¹⁴² A més, s'hi indica explícitament el carrer on vivien, si era prop o lluny del convent de Santa Caterina, juntament amb les dades d'aquells sobre els terciaris, i sobretot terciàries, procedents d'altres fraternitats que, a causa del canvi de residència del marit (sovint per motius professionals), s'havien establert a Barcelona com fou, per exemple, el cas de Rita Biñales, casada amb Josep Galceran, xocolater, que de la fraternitat de terciaris dels dominics de La Corunya passà a la de Barcelona,¹⁴³ o també el cas de Rosa Serra i

138. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 37 (21 de maig de 1787) «Maria-Àngela Capelladas, donzella, filla de Joseph, pagès de Gavà, está de cambrera en lo [H]ospital; y Catharina Cerdá, donzella, filla de Joseph, está en lo [H]ospital en la cuina dels caldos».

139. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 26. També aquest mateix llibre-registre de vesticions anota un nombre considerable de serventes de les principals cases de Barcelona que prenen l'hàbit de terciàries dominiques; *Ibid.*, f. 29: «Any 1784, Ignàsia Termes, donzella, habitant en la Casa Dalmases; y Francesca Llussà, d[onzell]a de la mateixa casa»; *Ibid.* f. 34: «Maig de 1786, Antònia Matarrodona, donzella [que] está ab lo Dr. Cortada».

140. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 42.

141. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 40.

142. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras de la VOT establerta al Convent de Santa Caterina de Barcelona* (anys 1730-1735); *Monacals-Universitat* (Vol. 135).

143. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 154: «Per carta y testimoni del P. Director del Convent de Dominicos de La Coruña, consta que D. Rita Biñales prengué lo St. Escapulari de la Tercera Regla del P. S. Domingo, y professá en dit Convent, y se admet y congrega a esta de Barcelona. (A)vuy és Galcerán, casada ab Joseph, xocolater».

de Raimunda Aloy, les quals vestiren l'hàbit del terç orde als dominics de Vic l'any 1783 i que, poc després d'haver professat, en establir-se a Barcelona s'incorporaren a la congregació de les terciàries del convent de Santa Caterina.¹⁴⁴

Els oficis dels esposos de les terciàries dominiques barcelonines que més sovintegen en el llibre de vesticions són els exercits habitualment en la vida urbana, per exemple: porter de les drassanes, criat major, majordom, etc. També sovintegen germanes del terç orde casades amb algun pagès, hortolà, treballador de la terra, camàlic, bracer, arrier, pescador, mariner, etc. En un segon lloc, hi apareixen registrats els oficis més habituals a la Catalunya setcentista, com ara les terciàries casades amb algun corder, serraller, manyà, sabater, mestre de cases, rajoler, fuster, torner, carreter, assaonador, sastre, etc. En aquest registre, hi són també força habituals els oficis relacionats amb l'expansió tèxtil de la Barcelona del divuit, és a dir les mullers d'algun paraire, teixidor, pintor d'indianes, veler, passamaner, tintorer, blanquer, velluter, guanter, retorcedor de seda, mitger i draper. Semblantment ocupen un lloc força notable els botiguers, ja que trobem entre les terciàries dominiques de Barcelona dones emmaridades amb algun comerciant, revenedor, taverner, forner, fideuer, xocolater, etc. En un nombre molt inferior, les terciàries eren casades amb algun fabricant, argenter, cirurgià, tinent, afinador del rei, estamper, i fins i tot hi havia una terciària maridada amb un administrador de la loteria.

Els cognoms que més abundaven entre els tercerols, segons que es desprèn de la lectura de la firma dels oficials en el *Llibre de Resolucions* del terç orde dominicà, eren: Artigas, Alsina, Andreu, Amigó, Amorós, Batlle, Bonet, Codina, Comas, Casas, Cortada, Castells, Creus, Dou, Duran, Domènech, Dalmases, Espinalt, Escudé, Estrada, Font, Ferrer, Fortuny, Franquesa, Farràs, Fàbregas, Ginestà, Giralt, Galceran, Garriga, Julià, Jordà, Illa, Ivorra, Lladó, Llach, Llussà, Llopis, Martí, Molas, Mas, Montaner, Nadal, Nonell, Noguera,

144. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*, f. 21: «Per testimoni y certificat del R.P.Fr. Pere Puigdollers, Director de la Tercera Orde de Penitència en lo Convent de PP. Predicadors de la Ciutat de Vich, consta haver professat Rosa Serra y Portell y Raymunda Aloy Portell; y per lo tant las admito en la Tercera Regla de aquest convent de Sta. Catharina de la present ciutat de Barcelona. fr. Ignasi Pujol, Mestre-Director».

Negre, Oliva, Oriol, Oliveres, Obiols, Oms, Puig, Prat, Planas, Pla, Padrós, Pujol, Quintana, Rovira, Roca, Riera, Roig, Regàs, Ribalta, Rius, Serra, Sardà, Soler, Subirana, Solà, Torrent, Torras, Teixidor, Valls, Vila, Vilaseca, Vilalta, Viñals i Vinyes. Alguns d'aquests cognoms corresponien als dels grans llinatges barcelonins, com ara la casa Dalmases,¹⁴⁵ Ivorra,¹⁴⁶ el Conseller en Cap Rafael de Casanova;¹⁴⁷ uns llinatges que solien encapçalar, com a dirigents, la Junta de govern dels tercerols de Sant Domènec a semblança, també, dels altres grups de terciaris, sobretot els franciscans de Barcelona que, durant l'època moderna, com ja s'ha dit més amunt, van esdevenir una moda aristocràtica i cortesana.¹⁴⁸

Pel que fa a la residència de les terciàries dominiques de Barcelona, aquestes vivien sovint tant als voltants immediats del convent dominicà de Santa Caterina: «viu en lo carrer de la Palma, devant lo pati de Santa Catherina», o també «viu en lo carrer dels corders, devant de St. Culgat»; així com també domiciliades en els principals carrers de la Barcelona relativament veïns, o propers, al convent de Frares

145. ACA, *Hàbits y Professions de Señoras*: «La Sra. D. Maria-Josepha Dalmases».

146. ACA, *Resoluciones de Señors*, f.3 : «Lo Noble Dalmau Ivorra, Baró de Sant Vicens».

147. Assenyala aquesta adscripció el religiós dominic fra Tomàs SERRA, *Manual del Terç Orde*, Barcelona 1930, p. 19.

148. Per exemple, l'any 1646 la Junta dirigent dels terciaris i terciàries barcelonins, establerts al convent de Sant Francesc de Barcelona, estava integrada per les famílies següents: «Lo Doctor Micer Guillem Balet, Ministre; lo Doctor Joan-March Jalpí, Discret; Agustí Mercader, Discret y Mestre de Novícies; Bernat Marió, botiguer de telas, Discret; Josep Vilella, argenter, Discret; Pere-Joan Mas, botiguer de telas, Discret y Secretari»; i «De las germanas, la Senyora Dona Ierònyma de Cardona, Ministra; la Senyora Dona Contesina Mitjavila, Discreta; la Senyora Dona Albinia Pons, Discreta; la Senyora Dona Magdalena de Ripoll, Discreta; la Senyora Dona Anna Grimau, Discreta; la Senyora Gerònyma Dinelli, Discreta; la Senyora Gerònyma Palaudàries, Mestre de Novícies». Tal com pot veure's, en aquestes Juntes de govern, hi dominen molt més els estaments nobiliaris i les grans famílies barcelonines que no pas entre els terciaris dominics. Aquestes dades les hem extretes del llibre de Guillem BALET, *Sumari de la Regla y Ordinacions de la Tercera Orde de Penitència de nostre Pare Sant Francesch*, Barcelona 1646, f. 7-8. Semblantment, també el VOT vinculat a l'Orde de Predicadors comptà amb personatges dels grans estaments i autors de renom com ara Pico della Miràndola, el poeta Àngel Poliziano, les duquesses de Parma, Lucca, Alençon i Savoia. A casa nostra, a més del ja esmentat Conseller en Cap Rafael de Casanova, també foren tercerols dominics el cardenal Casañas i el bisbe Torras i Bages.

Predicadors: «viu en lo Pla de Palacio», «viu en lo carrer de las Molas», «viu en lo carrer de l'Argenteria», o en el carrer dels drapers, assaonadors, Canuda, Tallers, portal de l'Àngel, o bé a la plaça de l'Oli; com també en els llocs més apartats del centre ciutadà de la Barcelona divuitesca: «viu al carrer de Montjuïc»; o també el cas de «l'Agnès Ribalta, viuda de Thomàs, pescador, [que] viu a la Barceloneta, carrer del Lavadero», entre d'altres.

4. MOTS CONCLUSIUS

Al llarg d'aquesta aproximació històrica a la vida i activitats del terç orde franciscà, i al dominicà, hem pogut adonar-nos que, a diferència dels tercerols de Sant Francesc que habitaven a la mateixa ciutat, el terç orde de Sant Domènec no era tan elitista ni estava tant aristocratitzat com el terç orde vinculat als framenors observants, malgrat que els terciaris dominics fossin equiparats, pel que fa als privilegis, als familiars del Sant Ofici. El terç orde dels dominics barcelonins, estava integrat majoritàriament per dones procedents de les famílies treballadores i menestrals de la ciutat, i es caracteritzà per una gran preocupació per a organitzar adientment els actes litúrgics i procurant una organització caritativa, ben fructuosa, posada al servei assistencial dels terciaris impeditos en una sala pròpia que els tercerols dominics tenien a l'Hospital de la Santa Creu. Els membres del terç orde dominicà, gràcies a la butlla *In Sacra* de l'any 1551, del papa Juli III, podien pertànyer simultàniament a d'altres ordes tercers a fi de fruit d'una comunió de béns espirituals més intensa i altres privilegis.¹⁴⁹

Més enllà dels límits de la ciutat de Barcelona, una anàlisi de la documentació sobre el terç orde dominicà i franciscà referida a d'altres ciutats hispanes i europees del mateix moment històric, segurament aportaria dades més matisades segons la ciutat, però, molt possiblement, es mantindrien aquestes diferències suava exposades

149. Cf. F. BOIGUES, *Regla y modo de vivir*, p. 98: «Podrán éstos [els terciaris dominicans], sin dexar su primer Instituto, professar en la Tercera Orden de San Francisco de Asís, como lo hizo S[an] Luis Rey de Francia en la de San Agustín; en la del Carmen, y en la de San Francisco de Paula, para participar de aquellos sufragios particulares».

entre la sociologia del terç orde franciscà i dominicà, ja que els terciaris franciscans, de molta més tradició, embranzida (i àdhuc de prestigi social), durant l'època moderna, perderen el caràcter penitencial i les congregacions del terç orde adquiriren un to força elitista. I, segurament, es mantindria per a totes les fraternitats del terç orde dominicà llur tarannà assistencial i solidari en un moment històric en què el poder civil no garantia pas ni l'ensenyament primari ni l'assistència sanitària.

Amb aquest article hem volgut oferir als lectors d'*Analecta Sacra Tarraconensia* notícies poc conegudes sobre el capteniment i l'espiritualitat del laïcat franciscà i dominicà en el marc de la Barcelona del Barroc.

ELS RECTORS TARRAGONINS DEL SEGLE XVIII COM A PROMOTORS, GESTORS I CONSTRUCTORS DE LES SEVES ABADIES

ANNA ISABEL SERRA I MASDEU

INTRODUCCIÓ

En aquest estudi, s'hi treballa l'abadia com a objectiu arquitectònic dels seus rectors i la contínua preocupació d'aquests eclesiàstics a l'hora de tenir el seu habitatge en bones condicions. No es vol aprofundir en les activitats pròpies dels rectors, sinó que es pretén descobrir el paper que van tenir aquests religiosos de l'arxidiòcesi de Tarragona en el transcurs del segle XVIII a l'hora d'enfrontar-se amb els problemes constructius que els van presentar les seves residències, conegudes com a «abadies». Aquestes cases els solien proporcionar un altre tipus de problemes més distants dels propis del seu ofici; les residències havien estat ja habitades pels antecessors des de molt temps abans o bé el seu estat de conservació els obligava a prendre decisions ràpides i contundents sobre si calia emprendre reformes de poca consideració o aixecar un edifici de nova planta. Els rectors, acostumats a opinar sobre certs aspectes artístics, també tindrien veu i vot en els àmbits més lligats a la part constructiva de les seves cases.¹

1. Les abadies es designaven així amb independència del càrrec eclesiàstic de l'ocupant, ja fos prior, rector, vicari, etc. Vegeu Eugeni PEREA, *Església i societat a*

Així es vol valorar quin era aquest nou paper com a promotors de la seva casa rectoral i alhora indagar quina devia ser la postura dels feligresos que els acollien als seus pobles a l'hora de col·laborar a pagar totalment o parcialment les obres a través de testimonis documentals.² Però demanar diners als parroquians o a les cases del comú acabava amb discrepàncies contínues. Així, les baralles amb els veïns podien durar anys si el rector i els habitants del lloc iniciaven plets originats pel finançament de les despeses de les obres de les abadies.³

l'Arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les Visites Pastorals, Diputació de Tarragona, Tarragona, 2000, p. 494.

2. Aquest article en complementa un altre dedicat a la construcció de les cases rectorals, a les terres tarragonines titulat «La construcció d'abadies i esglésies parroquials tarragonines a finals del segle XVIII: nexes econòmics, arquitectònics i socials», publicat dins el *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, Barcelona, núm. XVII-XVIII, 2013, en el qual es va exposar la relació que tenien els rectors amb la construcció de les abadies. En l'aixecament d'aquestes cases rectorals, hi va tenir un gran pes l'aplicació dels guanys procedents de vinyes, olivers i cultius en general d'un segle que va ser realment expansiu pel que fa a la colonització agrícola. A les terres tarragonines, s'hi van aixecar esglésies parroquials que incorporaven als seus contractes la construcció d'una nova abadia que havien de pagar els fidels dels seus beneficis. És clar que tenir unes bones rendes per part dels rectors ajudava a refer aquests edificis, sovint poc valorats per les autoritats en general. El reflex d'aquella embranzida econòmica es va materialitzar a l'art d'una manera ferma, decidida i sense complexos. A l'hora de modificar-les, les abadies van rebre la mateixa consideració que la resta d'habitatges dels pobles tarragonins. Alguns edificis van tenir la sort de ser guarnits exteriorment amb esgrafiats, com ara els d'Alió o Barberà de la Conca.

Aquest article i el ja citat parteixen de la meua tesi doctoral dedicada a l'arquitectura religiosa parroquial del final del segle XVIII a l'arxidiòcesi tarragonina. Tots dos volen ser dues línies que complementin l'àmbit de la construcció barroca iniciat llavors i ara destinat a entendre millor els vincles de les obres de les esglésies amb les de les abadies i, si s'ha localitzat, com dirigien aquestes obres els rectors que les vivien en primera persona.

3. El moviment constructiu existent en els darrers anys del segle XVIII a terres tarragonines fou realment sorprenent. D'un conjunt de 110 pobles, el 59% de l'àmbit diocesà, el 47'27% pertanyia a esglésies construïdes de nova planta, el 37'27% acaben les obres de les seves esglésies en aquells moments i el 13'63% es destina a la construcció de noves ermites. Vegeu Eugeni PEREA, «La reforma en directe: visites canòniques del segle XVIII», p. 133. La bona producció de la terra i de certs cultius va afavorir la construcció d'edificis religiosos i d'obres artístiques en general.

DRETS I DEURES PARROQUIALS

Els vincles entre els rectors i la bona conservació de les seves abadies o allotjaments són força antics i apareixen en les normatives de les tasques que calia que executés el rector. Sobre la manutenció dels rectors, com recollia M. Ros, el qual cercà les arrels sagrades de l'establiment econòmic dels delmes en una cita bíblica que justificava aquesta despesa, trobà que Moisès va imposar als jueus l'obligació de pagar-los per alimentar els ministres del santuari.⁴

L'historiador L. Monjas precisava que en les visites pastorals medievals «des de l'expansió de la pesta de 1348 a fins l'arribada del Concili de Trento» es preguntava al rector sobre l'estat i comportament de la feligresia. S'indagava quin era la situació de la parròquia, rector, absolució general i missa, tabernacle, sants olis, fonts baptismals, altar major, altars laterals (beneficiats, objectes litúrgics, vestits, llibres, làmpades) i als fidels se'ls consultava sobre el rector i la rectoria.⁵ Aquesta segona part no sempre es duia a terme.

Un dels deures dels rectors era, ja al segle xv, quan el bisbe i els seus acompanyants feien les visites pastorals fora de Barcelona, acollir-los a casa seva.⁶ A l'hora de menjar, el dret es reservava al visitador, l'escrivà, els clergues i el majordom, els quals havien de tenir un àpat preparat a casa del rector. Als segles xiv i xv es vigilava que els rectors residissin habitualment a les seves abadies. De no ser així, les conseqüències no eren gens favorables per al conjunt de la parròquia i els seus béns: els fidels morien sense confessar-se i

4. Ros, M. *Historia de las rentas de la iglesia de España desde su fundación hasta el siglo presente*, Imprenta de la Viuda de Ibarra, Madrid 1793, p. 188. La cita correspon a *Levit.* 27. V. 30, número 18 v. 21 i 28. Per al vincle de la fiscalitat parroquial és també molt útil el llibre d'Antoine FOLLAIN «*L'Argent des Villages. Comptabilités paroissiales et communales. Fiscalité Locale du XIIIe au XVIIIe siècle*», dins *Actes du colloque d'Angers* (30-31 octubre 1998), Association d'Histoire des Sociétés Rurales, Rennes, 2003.

5. MONJAS MANSO, Lluís. «Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento», dins, Joaquim Maria PUIGVERT, ed. et al., *Les Visites Pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*, CCG Edicions, Girona 2003, p. 61.

6. Els àpats també requeien a la família que enterrava algun dels seus membres amb l'assistència de nombrosos religiosos; si no ho pagava ella, li tocava el rector. Vegeu Joaquim Maria PUIGVERT ed. et al. *Les Visites Pastorals*, p. 240.

sense fer testament i les cases rectorals a poc a poc s'anaven abandonant.⁷

Els rectors havien prestat, en època medieval, una especial atenció a l'hora d'esbrinar si, per exemple, rebien diners dels seus antecessors destinats a les reparacions de les cases i aquell fet no s'havia complert. Així es desprèn d'un qüestionari de 1435 corresponent a la visita pastoral de la província de la Tarraconense.⁸

A banda, el rector havia de residir, segons els *Decretos sinodales de la archidiócesis de Tarragona* (sense data), en un lloc fix a fi de trobar-lo fàcilment en cas de necessitat espiritual per als fidels. De fet, es prohibia que el religiós abandonés casa seva i anés a viure amb laics. I si no tenia casa rectoral, havia d'instal·lar-se vora de l'església per a atendre correctament els parroquians. A més, s'obligava als rectors a reparar els seus habitatges si amenaçaven ruïna, altrament havien de pagar 5 lliures com a multa. Si el rector moria, havien de ser els seus familiars els que havien de fer les obres. El rector entrant podia cridar professionals de la construcció per a visurar el que fos necessari per a deixar en bones condicions el que no havia fet el seu antecessor en aquell càrrec. El rector que arribava de nou no podia tocar res dels mobles col·locats per l'anterior inquilí de la casa rectoral. De fer-ho, les normes indicaven que seria castigat amb pena d'excomunió.⁹

Els rectors tenien un paper determinant a l'hora de gestionar, iniciar i valorar la renovació de les seves cases. En arribar a la seva nova parròquia potser podien disposar d'una habitació o d'una residència, cosa que depenia especialment del nombre d'habitants del lloc, de la tipologia de la rectoria i de les rendes que allí rebria, entre altres.¹⁰

7. MARTI BONET, Josep Maria. *La parròquia. Història, evolució i vida*, Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 2007, p. 66.

8. MONJAS MANSO, Lluís. *La reforma eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica tarraconense al llarg de la baixa Edat Mitjana a través dels qüestionaris de Visita Pastoral*, Fundació Noguera, Barcelona, 2008, p. 227.

9. AHAT (Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona). *Sínodos*, s/d, fol. 20v-21r.

10. Encara que el poble d'Aguiló no pertanyés a l'arxidiòcesi tarragonina al segle XVIII, sí que hi limitava a través de la comarca de la Segarra. L'interès per aquest lloc radica en el coneixement de la detallada relació de les rendes que havia de rebre el seu rector, Ramon Vinuales, el 1799. En una «Relació individual de las rentas, drets, y pertinencias expectan, y reb (ell) axis de Delmes y Primicias, com y

Era habitual que en els contractes de les esglésies parroquials del segle XVIII, segons fossin la riquesa i possibilitats econòmiques dels habitants s'oferís la construcció del temple parroquial i de l'abadia.

La tasca d'aquests eclesiàstics també era examinada en les Visites Pastorals. Per exemple, E. Perea va recollir els principals problemes sorgits amb els rectors gràcies a un rigorós anàlisi de les Visites Pastorals del segle XVIII tarragoní. Les principals queixes que els visitadors manifestaven radicaven en els punts següents: ¹¹ llibres i arxius (20 %), obres i infraestructures (19'38 %), economia de la parròquia (19'07 %), servei litúrgic (16'92 %), clergues (12'30 %), poble (9'23 %) i altres (3'07 %).¹² Les obres, doncs, hi tenien un pes prou destacable. De fet, es presenten com un dels principals problemes a resoldre.

RECTORIES NUTUALS I VICARIES PERPÈTUES COM A PROPULSORES DE NOVES ABADIES

La preocupació per centralitzar la residència dels rectors als pobles de l'arxidiòcesi tarragonina es manifestava ja al segle XVI, tema molt ben documentat pel canonge M. M. Fuentes. El 23 d'abril de 1540, el

també del eventual», estudiada per Valentí Gual Vilà (vegeu el seu treball «Drets del rector d'Aguiló el 1799», dins *La Segarra*, núm. 173, 1994, p. 18), s'hi anoten els seus registres anuals. Per una banda les terres de la rectoria li aportaven 5 quarteres de blat amb un total de 75 sous cadascuna. La primícia (la part dels primers fruits de l'any destinada a l'església) procedent del blat, civada, espelta i avena, llegums, vi i llana) seria de 58 quarteres de cereals. Les primícies es transformaven en 170 lliures i 10 sous. L'entrada de delmes era de blat, civada, espelta i llegums que sumats es traduïen en 6.490 sous. A més a més el rector recaptava la part corresponent a les misses fetes a 4 lliures i 10 sous cadascuna. Del plat de les Ànimes entraven en els seus comptes 25 lliures i d'una de les seves obligacions anomenada: «sepulturas, lapidas, majorias y oblacions, 10 libras». L'autor de l'anàlisi de l'article dedicat a aquest rector conclou que les rendes derivades dels beneficis de la terra eren sis vegades més grans que les que rebia de les seves obligacions religioses.

11. PEREA, Eugeni, *Op. cit.*, 2003, p. 121.

12. PEREA, Eugeni, *Op. cit.*, 2003, p. 134. La complicada o escassa participació dels rectors a la direcció i implicació de les obres que calia fer a les seves parròquies va ser un assumpte a seguir en l'àmbit del finançament de conferències eclesiàstiques com les esdevingudes a terres gironines, com el conegut *Super statu sacerdotali et pastoralis* (1718-1778), on es va debatre la responsabilitat de les obres.

cardenal Doria havia alliberat als rectors i vicaris del donatiu que havien de respectar en realitzar la primera visita l'arquebisbe a les seves parròquies. El 1565, l'arquebisbe Loaces va redactar un decret sobre la residència dels rectors a les seves parròquies i el 1574 el cardenal Cervantes dictava unes ordenances sobre el seu bon govern.¹³

Un dels punts forts de cara a la creació de noves rectories a l'arxidiòcesi tarragonina radica en la creació de vicaries. Ja al segle XVI es va anar acordant gradualment la creació de vicaries en llocs on no n'hi havia, com a Maspujols, que depenia de l'Aleixar. El papa Pius V va permetre, el 1566, disposar d'un vicari natural a Bràfim en separar-lo de Vilabella. El 1573, el cardenal Cervantes va separar diverses esglésies: la d'Almoster, de Reus; les de la Riera, Montoliu i Ardenya, de Tamarit, i els concedí un vicari propi.¹⁴ I la de la Canonja va deixar de dependre de la catedral i ho faria del poble veí Masricard, encara que dos segles després, com ja es veurà, els problemes entre ambdós nuclis encarano estaven resolts.

Els arquebisbes es van adonar de la gran necessitat que hi havia de dotar els pobles amb poca població o amb un continu creixement demogràfic de l'establiment d'un vicari que els ajudés de manera fixa. El 1579, l'arquebisbe Antoni Agustí va segregar Puigpelat de Vallmoll i el va unir a Alió. El 1591, l'arquebisbe Terés va permetre als feligresos de la Riba (llavors depenent de Vilaverd) disposar d'una pila baptismal.¹⁵

El 1772, es va crear un Pla de Vicaries que va convertir en perpètuas un bon nombre d'esglésies tarragonines:¹⁶ la Morera,

13. FUENTES GASÓ, Manuel Maria. «De la memòria de Sant Fructuós al triomf de Santa Tecla. L'església de Tarragona del segle III al XVIII», dins *AADD. Pallium*. Diputació de Tarragona, Tarragona 1992, p. 41.

14. *Ibidem*.

15. *Ibidem*.

16. FUENTES GASSÓ, Manuel Maria, «De la memòria de Santa Fructuós al triomf de Santa Tecla», p. 41. A banda, diu l'autor, es van establir com a vicaries mutuals les esglésies de Picamoixons, Fontscaldes i Masmolets, Prenafeta i Miramar, Lilla, el Codony, la Pobla de Mafumet, la Nou de Gaià, Vilella Alta, Duesaigües, Arbolí, Argilaga, Bellmunt del Priorat, Ollés, la Mussara, Nulles i Casafort i Esblada. Gassó indica que a més a més foren redotades les rectories de Vilaverd amb la Riba, Capafonts amb la Febró, Mont-ral amb Farena, Pradell amb la Torre de Fontaubella, Cabra amb Fontscaldes, Pobla de Montornés, Alió, Vallespinosa, Senant, Belltall, les Piles, Montbrió de la Marca, els Garidells, Vilanova d'Escornalbou, Poboleda, Vallbona i Rocallaura. P. 44.

Conesa, Pobla de Cérvoles, Raurell, la Masó, el Morell, Fullea, Roda de Berà, Maspujols, la Riera, Virgili i Ardenya, Castellvell, Almoester, Riudecols, Belianes, Alforja i Rojals.

Segons que manava el Concili de Trento, cap estudiant de Teologia podia ser ordenat sacerdot si no tenia una font d'ingressos que li permetés viure dignament. Com exposa C. Maristany, si aquests religiosos un cop havien cantat missa no disposaven de rendes pròpies o no tenien una destinació assegurada o no es podien situar com a rectors a la casa d'un noble o un clergue, farien una vida itinerant¹⁷ molt diferent de la que podien esperar si eren rectors en un lloc fix.¹⁸ E. Perea comenta que també existien certes picaresques a l'hora d'aconseguir una bona destinació econòmica. Algun familiar eclesiàstic o alguna persona en concret podia ser preparada per a ocupar un lloc ja escollit des de l'Arquebisbat mateix a partir de les ternes de promoció.¹⁹ No cal dir que per a triar la seva futura residència els rectors analitzaven bé les rendes que els podrien correspondre. Aquestes rendes, segons que exposa M. Barrio, procedien de béns mobles o immobles (terres, cases, censals, etc.) d'origen dotal, aniversaris i capellanies agregades al seus curats. Els ingressos que arribaven del fruits del delme formaven la base principal de les rendes en la majoria de les parròquies.²⁰ També els pertocaven els «emolumentos adventicios» com eren les ofrenes, drets d'estola i distribucions, que van anar disminuint a mesura que avançava el segle XVII.²¹

17. GARCÍA EGEA, María Teresa. *La visita pastoral a la diòcesi de Tortosa del Bisbe Paholac 1314*, Servei de Publicacions, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana, 1993, p. 46.

El cas de la residència dels rectors en un lloc fix i estable dins de la parròquia era un tema d'anàlisi pels bisbes de cara a mantenir una bona atenció espiritual als feligresos i deixaven per escrit el que trobaven a les parròquies a partir de les seves Visites Pastorals a cada nucli. Un dels fets preocupants que va observar el bisbe medieval Francisco de Paholac a la seva visita feta a 83 pobles de la seva diòcesi repartits entre las províncies corresponents a Tarragona, Lleida, Terol i Castelló, els anys 1314, 1315 i 1316 era que en 22 poblacions els rectors no residissin a la parròquia que se'ls havia destinat.

18. MARISTANY, Carles. «El «dietari» del rector de Pradell i altres cinc estudis (s. XVI-XVIII)», dins *Associació d'Estudis Reusencs*, Reus, 2001, p. 15-16.

19. PEREA, 2000, p. 38.

20. BARRIO GOZALO, Maximiliano. *El clero en la España moderna*, CajaSur, Obra Social y Cultural, Córdoba, 2010, p. 192.

21. BARRIO GOZALO, Maximiliano. *El clero en la España moderna*, p. 193.

Els beneficis eclesiàstics, que eren instituïts pels seus fundadors, permetien als rectors obtenir unes rendes a canvi de complir amb diverses obligacions.²² Per a molts d'aquells joves seminaristes, aquells beneficis convertien en estable el seu futur.²³ L'arquebisbe Juan Larió Lanús es va proposar aplicar els Concordats de 1737 i 1753 a l'arxidiòcesi tarragonina. Per una banda, va publicar un decret, l'1 de març de 1768, que reduïa els beneficis i rendes dels clergues de la catedral. Per una altra, el 25 d'abril de 1770 va publicar un altre decret que afectava les poblacions que volien obtenir una vicaria perpètua.

Si una població sol·licitava un vicari nutual, aquest prevere tindria una residència fixa en aquell lloc per a poder prestar una atenció més directa i eficaç als seus feligresos.²⁴ Per exemple, el poble de la Riba va disposar, a partir de 1772, d'un vicari perpetu com a resultat del compromís de la població de proporcionar-li una casa adequada i suficient. Es deixaria que fos escollit per part del rector del poble de Vilaverd, parròquia que llavors depenia de la Riba.²⁵ Les lliures destinades a la seva manutenció arribarien per l'augment de 40 lliures anuals al qual contribuirien la Mensa Arquebisbal i el Duc de Cardona²⁶. El rector de Vilaverd rebia la primícia d'aquell lloc, així com la del poble ja citat, la Riba.²⁷

22. Una destinació amb bones rendes es convertia en un sinònim de prosperitat. Per exemple, el 24 de juny de 1774 a Alforja es constituïa el benefici per a disposar d'un rector de manera perpètua i es marcaven les seves responsabilitats, entre les quals, les de ser elegit per un concurs sinodal, tenir una residència continuada i fixa al poble d'Alforja, administrar els Sants Sacraments i la doctrina als fidels. Per a la seva manutenció es va fixar tota la primícia i el que s'aportava per les retribucions resultants dels drets parroquials i 150 lliures anuals de la comunitat de beneficiats. El rector tindria l'ajuda d'un vicari per tenir cura dels veïns del poble i de les masies, i entre altres, soplujaria al predicador de quaresma i tindria un escolanet (AHAT, Alforja, núm. 11).

23. MARISTANY, Carles. «El «dietari» del rector de Pradell i altres cinc estudis (s. XVI-XVIII)», p. 16.

24. BIGORRA et al., «L'església de sant Nicolau de la Riba. Història i Art en el llarg camí fins al segon centenari», dins *Miscel·lània Ribetana*, núm. 4, la Riba, 1993, p. 34.

25. BIGORRA et al., «L'església de sant Nicolau de la Riba. Història i Art en el llarg camí fins al segon centenari», p. 34. El 5 de febrer de 1772, el rei Carles III aprovava el «Plan, en que se propone el establecimiento de Vicarios perpetuos y nutuales y la redotación de algunos curatos incongruos del Arzobispado de Tarragona según la necesidad y circunstancias de los Pueblos».

El lloc del Milà va demanar el 1778, que a causa de la distància i del mal temps, tenir una vicaria perpètua que la separés de la seva principal, la d'Alcover, atès que llavors depenia del curat del mateix lloc (que tenia cura dels pobles del Rourell, Masó i Milà).²⁸

Era un fet molt evident, perquè que l'arquebisbe Gaspar de Cervantes va demanar el 1572 al vicari d'Alcover Jaume Janer que disposés d'un vicari perpetu al Rourell, Masó i algunes cases anomenades de «Ribarroja» i, evidentment, que tingués una casa al Rourell (ja que comptava amb una població més nombrosa). Al segle XVI, l'arquebisbe va constatar que el curat alcoverenc era un dels més «pingües» del seu domini religiós.

Els habitants de la Riera, Montoliu i Ardenya no podien desplaçar-se a Tamarit per a escoltar la missa, perquè les crescudes del riu Gaià els impedia el pas cap a aquest poble costaner. El rector de Tamarit va decidir situar a Ardenya un vicari per assistir els feligresos de les tres parròquies. A Ardenya, no hi havia casa rectoral ni els suficients recursos econòmics per a dotar-la. L'abadia es va construir finalment a la Riera. El 1776, es va bastir la nova església de la Riera i el 1794 es va fundar una vicaria perpètua del lloc.²⁹

26. BARRIO GOZALO, Maximiliano. *El clero en la España moderna*, p. 193. L'autor exposa que les rendes dels rectors nulsals o vicaris depenien d'un benefici simple «servidero», els rectors rebrien altres complements pel seu exercici, que variaven d'un lloc a un altre. Si no hi havia beneficis curats propis rebien un salari convingut amb el bisbe o arquebisbe. Barrio indica que a causa de la diversitat de recursos i situacions acabava amb una gran varietat de rendes. Així considerava que l'arxidiòcesi de Tarragona s'hauria d'incloure entre les riques, com ara els bisbats de Cartagena, Conca, Jaén, Oriola i els arquebisbats de Toledo, València i Saragossa. L'historiador precisa també les grans diferències econòmiques que sorgeixen entre les diòcesis. Quant als beneficis «servideros» simples a Tarragona (vers la meitat del segle XVIII), les rendes eren molt curtes i repercutien en una economia força precària per als beneficiats (BARRIO, 2010, p.196).

27. BIGORRA et al., «L'església de sant Nicolau de la Riba. Història i Art en el llarg camí fins al segon centenari», p. 35-36.

28. AHN (Archivo Histórico Nacional). Legajo 19.676, núm. 17.

29. BLANCH i TORREBADELL, Joan Carles. «La Vicaria de la Riera», dins *Riera dia a dia*, núm. 29, La Riera, 2005, p. 18.

LA SITUACIÓ DE LES CASES RECTORALS

La documentació relativa a l'emplaçament de les noves rectories parla de tantes possibilitats com les que oferia el lloc on s'havia d'aixecar la nova residència. Normalment l'abadia es situava molt a prop de l'església parroquial o del cementiri. A algunes zones del Priorat, certs pobles van pactar amb l'arquebisbe l'ús de les restes de la vella casa rectoral o el terreny que havia d'ocupar (a vegades, també l'espai del cementiri) necessari per a la nova abadia.

Carlo Borromeo va tenir molt present el paper estratègic del lloc on s'havia de construir una església des de tots els àmbits possibles. També va estudiar alguns detalls que, al seu entendre, podien obstaculitzar el bon ús i «decoro» del temple. Així va eliminar els accessos per les parets laterals que tenien algunes esglésies tal com plantejava a les seves *Instrucciones*. Però en canvi, va salvar algunes situacions més peculiars; una d'elles consistia en la unió amb els domicilis dels *ministros* de l'església.³⁰ Per tant, es pot entendre l'obertura en èpoques posteriors de portes sota els cors o murs laterals que limitaven amb les cases rectorals.

El teòric argumentava que els domicilis dels rectors, en especial els episcopals, canònics i parroquials, havien d'estar en algun lloc de l'església, però no units a la seva habitació o als murs aixecats en aquella àrea o distància i «*próximos al sitio de las casas sagradas, como previno el canon del Concilio Cartaginés*». ³¹ També va preveure la construcció d'una habitació per a custodis o sagristans situada al costat de l'església amb la condició, entre d'altres, que no s'obris cap finestra cap a l'interior de l'església i que no hi hagués tampoc cap porta de comunicació.³²

L'habitació del rector tant es podia situar en qualsevol lloc distingit d'un poble com en algun lloc normalment inusual. A Biure, el rector tenia la seva habitació al castell del lloc i no fou sinó fins el 1725 que s'edificaria la rectoria.³³

30. BORROMEIO, Carlo. *Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos*, Universidad Nacional Autónoma de México, México, 1985, p. XXVIII.

31. BORROMEIO, Carlo. *Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos*, p. 5.

32. *Ibidem*.

33. GUAL VILÀ, Valentí. «Notes al voltant de l'església parroquial de Biure», dins *La Segarra*, Santa Coloma de Queralt, 1992, núm. 156, p. 28.

Els informes que els administradors de cada poble demanaven als millors mestres de cases coneguts són uns bons subministradors d'informació sobre la situació de les antigues abadies i de l'estat de l'urbanisme que els envoltava. La documentació de la nova església de Vilallonga del Camp, signada el 8 de desembre de 1795, precisa que la nova fàbrica prevista ocuparia part de l'antiga, una porció de la seva casa abadia, els horts adjacents i part del seu cementiri.³⁴

En més d'un lloc es va esdevenir que una capella del nou edifici parroquial que es construïa havia d'ocupar totalment o parcial la rectoria. Aquest fou el cas de Barberà de la Conca:³⁵ *«Item sàpia lo impressari que la capella del Sant Christo deurà fer-se a la part de la Rectoria y la sagristia a la part de mitg dia, encara que en la planta estiga com allí se demonstra»*.

LES ABADIES COM A ESPAI D'ÚS RELIGIÓS I SOCIAL

L'«abadia», «badia» i fins i tot «vicaria», tal com se la denominava en algunes parròquies de la província de Tarragona, tenia com a funció principal convertir-se en la primera residència del rector per tal que pogués exercir correctament les seves tasques. Aquest sacerdot també tindria altres obligacions assignades: havia de dur al dia i conservar els llibres sacramentals i, en determinades parts de la casa, guardar els productes agrícoles procedents dels delmes i primícies.³⁶ L'ús de l'abadia com a arxiu era primordial, encara que, a vegades, els documents no es podien conservar a l'armari destinat per a aquesta finalitat i les caixes que conservaven aquesta documentació eren de familiars dels rectors, com succeïa a Llorac.³⁷ En un inventari de béns de Josep Oliver, redactat

34. AHN. Legajo 37.365-5, núm. 8.

35. PORTA BLANCH, Josep. *Arreplec de dades per a la història de Barberà*, Ajuntament de Barberà. Barberà de la Conca, 1984, p. 147.

36. Sobre l'estudi del delme a la Girona medieval és imprescindible citar el llibre d' ELVIS MALLORQUÍ, *El llibre verd del bisbe de Girona (1362-1371). El delme i l'estructura feudal de la diòcesi de Girona al segle XIV*, Diputació de Girona, Girona, 2011.

37. LLOBET PORTELLA, Josep Maria. «L'inventari de béns de Josep Oliver, rector eclesiàstic de Llorac, després de la seva mort (1759)» a *Recull*, Associació Cultural Baixa Segarra, Santa Coloma de Queralt, 2009, p. 32.

el 1759,³⁸ s'especificava que al cor de l'església de Llorac hi havia: civada, ordi, espelta i, a més, el nom de la partida de terra d'on procedia cada quantitat.³⁹ Les rectories actuaven a vegades com a centres de recaptació. L'arquebisbe va demanar a Ardenya, per a l'any 1795, el muntant corresponent a diversos impostos, recaptats a l'abadia, per destinar-los a la guerra d'aquell any, més coneguda com la *Guerra Gran*. Amb aquests antecedents, els rectors sabien perfectament que les seves cases eren espais privats destinats a un ús totalment social, més enllà de les seves atribucions habituals.

Al nucli costaner de Tamarit, vora Tarragona, l'alcalde i els regidors van anotar que sempre que haguessin de tractar els afers del Comú s'havien de reunir a la rectoria, i així ho feren el 14 de gener de 1753.⁴⁰

El 10 d'octubre de 1753, va visitar Tamarit l'arquebisbe Jaume Cortada i Bru per prendre possessió dels drets i jurisdicció de la mesa episcopal, acompanyat de diverses autoritats. La rectoria es va convertir en un lloc perfecte per a celebrar el dinar en honor de les autoritats convidades.⁴¹

Fins i tot algun rector en vista de l'arribada d'exèrcits i invasions faria servir la casa rectoral *in extremis* per batejar una criatura.⁴²

38. PUIGVERT, Joaquim Maria (ed. et al.) *Les Visites Pastorals. Dels orígens a l'època contemporània*, CCG Edicions, Girona, 2003, p. 103. Al cor de les esglésies, s'hi acostumava a guardar els productes procedents de les obreries de cada església i algunes parts dels temples podien semblar graners. A Pacs del Penedès (actualment pertanyent al bisbat de Sant Feliu de Llobregat) existia la «botiga de la iglesia parroquial» (Xavier Solà Colomer. «Les Visites Pastorals posttridentines: de la segona meitat del segle XVI a les darreries del segle XVIII», PUIGVERT, Joaquim Maria (ed. et al.) *Les Visites Pastorals. Dels orígens a l'època contemporània*, CCG Edicions, Girona, 2003, p. 103).

39. ROSER SABANÉS FERNÁNDEZ. *Els concilis ilderdensis de la província eclesiàstica tarraconense a l'Edat Mitjana (546-1460)*, Fundació Noguera. Barcelona, 2009, p. 270-271. Segons aquesta autora, a l'hora de lliurar aquests càrrecs es podien fer algunes trampes per tal de no lliurar la quantitat deguda o, fins i tot, els portadors de les collites als graners de les esglésies ho feien en diverses vegades. Era una manera de lliurar menys pes del pactat. Per a entendre la importància que tenia el pagament dels delmes i primícies, ja a la meitat del segle XII cal situar-se a la *Carta Dotationis Ecclesiae Ilerdensis* del 1149 en la qual Ramon Berenguer IV reconeixia a l'Església lleidatana el dret dels delmes i les primícies.

40. AHAT. Caja 22, núm. 98. Llibre de les memòries de Tamarit 1600-1879.

41. Ibidem.

42. MARISTANY, Carles. «El «dietari» del rector de Pradell i altres cinc estudis (s. XVI-XVIII)», p. 61. El hecho ocurrió el 19 de noviembre de 1810.

L'il·lustre viatger Francisco de Zamora fou acollit a les cases dels rectors durant els recorreguts per Catalunya.⁴³

Quan hom enterrava algun parroquià, segons el costum, es donava com a caritat al rector o rectors que assistien a l'acte 14 sous més un dinar a casa del difunt o a la rectoria.⁴⁴ Quan es va construir la nova església parroquial de Valls, situada quasi al mateix lloc que l'anterior, es va traslladar la plata i ornaments del temple a la casa d'un ric del poble. En aquesta ocasió, doncs, el rector va anar a viure a una casa particular i l'ajuntament li pagà la manutenció.⁴⁵

Aquell contacte amb la societat i els seus problemes feia, però, vulnerables aquests edificis. No és estrany que algunes de les cases rectorals estiguessin al llarg del segle XVIII mig derruïdes arran de la guerra de 1640. La residència del rector de l'agregat del Codony, que depenia del municipi de la Secuita, havia sofert desperfectes conjuntament amb l'església, que no es van arribar a reparar.⁴⁶ Va ser el mateix poble qui va decidir aplicar-se un vintè per pagar la casa rectoral i pagar algunes reparacions que també necessitava l'església afectada pels mateixos fets. Els problemes aparegueren quan els habitants del nucli de la Secuita van veure que havien de contribuir per aixecar la casa rectoral del Codony. El rector administrava els sagraments a les parròquies que limitaven amb el desaparegut nucli del Codony i que el 1666 eren la Secuita, la Pobla, Perafort o Puigdelfí. Després d'un llarg procés es va dictaminar que a la parròquia de la Secuita no existia cap capella abans de 1279. Finalment es va resoldre que els habitants de la Secuita pagarien al rector Pau Pagès les catorze quarteres de blat des del dia de la presa de possessió d'aquella parròquia.

Els habitants de la Canonja i Masricart van començar una forta discussió a l'hora de decidir qui havia de pagar la construcció de la nova abadia del rector que atenia les dues parròquies. Abans, però, el rector Miquel Roig justificava, cap al 1579, un canvi de residència de

43. PUIGVERT i SOLÀ, Joaquim M. «Los párrocos y las redes de sociabilidad parroquial en el mundo rural de la Cataluña moderna: historiografía e historia», dins *Obradoiro de Historia Moderna*, Santiago de Compostela, 2013, núm. 22, p. 196.

44. MARISTANY, Carles. «El «dietari» del rector de Pradell i altres cinc estudis (s. XVI-XVIII)», p. 76.

45. PUIGJANER, Francesc. *Historia de la Villa de Valls desde su fundación hasta nuestros días*, Imp. F. Pellisser, Valls 1881, p. 162.

46. AHAT. *La Secuita*, núm. 7, 27A,

Masricart a la Canonja, perquè no trobava la seva casa prou suficient, bona, segura i resistent en cas que els pirates que arribaven a la costa atacessin la població.⁴⁷ La Santa Rota dictaminà el 1768 que la Canonja i Masricart quedaven unides sota la jurisdicció d'un mateix rector.⁴⁸

PROCESSOS JUDICIALS CONTRA LA CONSTRUCCIÓ DE LES ABADIES

Aquest assumpte afectava la bona disposició que mostraven els rectors a contribuir a les obres de les esglésies i això originava discussions i polèmiques.⁴⁹ De situacions que havia de resoldre l'arquebisbe, n'hi havia força. Així, a l'arquebisbe Armanyà li tocà de fer front, a partir de la seva arribada a Tarragona el 1785, a algunes peticions de pobles que aspiraven a separar-se de la seva església principal i demanaven delmes i primícies per mantenir-se.⁵⁰ L'augment demogràfic originava una atenció espiritual més intensa per part dels seus rectors, perquè havien d'anar a diverses parròquies quasi a l'hora.

47. FUENTES GASÓ, Manuel Maria. *El Castell, Vila i Terme del Catllar*. Apèndix Documental, Ajuntament del Catllar, 1989, p. 33.

48. RUIZ ELIAS, Albert. *Notes històriques. Parròquia de Castellbisbal*, edita Parroquial de Sant Vicenç de Castellbisbal, Barcelona, 1998, p. 68.

En altres diòcesis existia un privilegi que permetia que les persones que morien a la rectoria, com va ocórrer a Vilamajor (Vilagrassa, Barcelona), es poguessin enterrar vora la capella de Santa Llúcia i prop de la trona de l'església local.

49. VIVES, José. *Concilios Visigóticos e hispano-romanos*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1963, p. 502. L'obligació d'invertir en la recuperació de les parròquies ensorrades pel pas del temps ja es determinava pels bisbes al Concili de Toledo XVI (693). Es demanava als bisbes que les tèrcies de les basílics correria a cargo de los encargados del culto de esos edificios, bajo la vigilancia y cuidado de su obispo. Esta determinación, sin duda alguna, se usaría para buscar a quién le correspondería el derecho de pagar o no la recuperación de los edificios que presentaban problemas en sus estructuras».

50. TORT MITJANS, Francesc. *Biografía histórica de Francisco Armanyà Font. Obispo de Lugo. Arzobispo de Tarragona*, Barcelona, 1967, p. 360-362. Segons Francesc Tort, en aquells moments l'arxidiòcesi disposava de: «113 parroquias presididas en su mayoría por párrocos propios y otras por "vicarios perpetuos", cuidan del "pasto espiritual" de la Diócesis». Vegeu p. 270.

El rector de Vilabella va lluitar contra els regidors del poble perquè li construïssin o li deixessin la seva abadia en un estat acceptable per a viure. El 9 de juliol de 1699, Anton Pons va presentar una queixa contra els administradors Andreu Vidal, Lluís Aguader i Francesc Sanahuja argumentant que era el deure dels feligresos construir una abadia i pagar les seves obres tal com es feia a tota l'arxidiòcesi. Els regidors es van negar a la proposta del rector. El religiós deia que els fonaments de la casa eren pobres i es trobaven en mal estat i això feia perillar la paret mestra.

Els acusats li van recordar que els seus antecessors ja havien fet obres a la casa rectoral en qüestió. Per exemple, el rector Antoni Montserrat, successor del rector Felip Traguany, va fer construir un forn per fer pa i una habitació. I el rector que demanava ajuda econòmica havia fet construir de la seva pròpia butxaca una paret mestra exterior i un magatzem per a col·locar el gra i va fer reparar una finestra a l'habitació on dormia.⁵¹

Els regidors de la universitat de Vilabella van buscar totes les solucions respectant les lleis vigents. El llarg expedient, ple de detalls, precisava que a la vila d'Alcover, un cop cercats altres referents, i en altres moltes poblacions de l'arxidiòcesi des de feia vint, trenta o quaranta anys els rectors feien practicar les obres i reparacions de les abadies a càrrec dels ajuntaments. Al rector se li va dir que si queia la rectoria, no en seria culpable la Casa del Comú i que si no estava d'acord a quedar-se allí pel seu mal estat, ell mateix s'hauria de buscar un nou habitatge sense implicar-hi econòmicament la Casa del Comú. El llarg procés format preveia que el rector rebés els rèdits corresponents als aniversaris i les misses, equivalents a unes 500 lliures barceloneses, i que ell havia de pagar les obres. Els discursos d'ambdues parts tenien un rerefons econòmic més que notable.

Les queixes dels rectors relacionades amb aspectes arquitectònics eren molt freqüents. Per exemple, si la data de la clau de l'abadia de Perafort indica l'any 1777, el 1794 el vicari ja denunciava que la casa que habitava tenia en mal estat la fusta del terra i de la teulada i que s'estaven separant les parets mestres.⁵² En canvi, a les Borges el rec-

51. AHAT. C/ 18, núm. 111, 1699.

52. PERE BUSQUETS, Joan. *Miscel·lània de Perafort i Puigdel·lí*, Ajuntament de Perafort, 2008, p. 23-24.

tor tenia una casa com a habitació del curat, la qual es trobava:⁵³ «al corriente, habitable y en ella gasta lo necesario para su conservación».

Gràcies als relats d'alguns autors del segle XIX es pot saber com a Passanant es volia ampliar i embellir la casa rectoral annexa al nou temple que s'estava construint. La descripció de S. Mercadal deia que, tot i les nombroses reparacions que s'hi havien fet, el seu estat no era bo.⁵⁴

Les Visites Pastorals també tenien un paper semblant. A la visita feta el 15 d'octubre de 1776, s'hi recordava que en un termini de dos mesos la rectoria d'Albarca fos revisada per un mestre de cases.⁵⁵

ABADIES D'ÚS TEMPORAL

També eren necessàries les abadies construïdes amb caràcter temporal. A Puigpelat, s'hi va canviar el cementiri annex a l'església per un altre fora de l'església, el qual fou beneït el 2 de febrer de 1785. El 24 de desembre del mateix any es beneïa l'abadia, aixecada sobre l'antic cementiri per a celebrar la missa fins que l'església nova no fos acabada. Aquest nou monument es va construir sobre l'antic edifici i per guanyar espai es va suprimir l'antic cementiri.⁵⁶

El setembre de 1774, el rector Joan Ferrusola va demanar que li fessin una casa nova per a instal·lar-s'hi un cop acabada l'església parroquial. L'ajuntament no va poder acceptar la seva petició per manca de recursos econòmics. Els regidors li oferiren una casa petita situada al costat de l'actual abadia, que era la casa que ocupava el campaner. Les obres, però, les havia de pagar ell.⁵⁷

53. AHAT. Llibre Obra de les Borges, núm. 29. Es pot recuperar a :«*Estado en que se halla actualmente la Parroquia y Feligresia de Nuestra Señora de la Assumpta de la Villa de las Borjas del Campo, Arzobispado de Tarragona y Partido de Tarragona formado por Don Joseph Bonet, Cura Párroco de ella, de orden del Ilustrísimo Sr. Don. Romualdo de Mon y Velarde. Arzobispado de esta Diocesi en este año de 1804*».

54. MERCADAL, Sebastià. *Apuntes históricos de la devoción a la santísima virgen de Passanant: seguidos de una novena para fomentarla*. Imp. Marian, Lleida, 1884, p. 42.

55. AHAT. Visites Pastorals, Albarca, Caixa 8, 3. Fol. 254v.

56. VIRGILI COLET, Antoni. *Salomó*, Cossetània Edicions, Valls, 1988, s/p.

57. CORTIELLA i ÒDENA, Francesc. *Història de Constantí*, Sindicat Agrícola de Constant. Constantí, 1981, p. 134.

Si a les Borges del Camp es va determinar que es construís una nova església parroquial i una nova abadia adossada, caldria mentrestant pagar el lloguer d'un edifici que funcionés com a tal. Al final de 1779, s'havien pagat 52 lliures pel lloguer d'un monument substituït mentre s'acabava l'església.⁵⁸

Cada poble adoptava les solucions que li eren més favorables a l'hora de situar el rector en un bon lloc. A Vinyols, el 1780, van instal·lar el rector en una habitació:⁵⁹ *«Por lo que he pagado a Pablo Oriol, maestro albañil, por la recomposición de una casa de Juan Vidal, difunto, por la abitación del Párroco por carecer de Abadía este pueblo hasta en que se acabe de fabricar la Nueva, y no tener Primicia esta iglesia y Párroco...»*.

Si la casa rectoral estava unida directament amb l'església, podia compartir també, si n'hi havia, els mateixos mals estructurals que afectaven tots dos edificis. A Tamarit, els mestres de cases enviats per part de la Casa del Comú per avaluar-hi l'estat de l'església i de l'abadia detallaven que els carreus de la paret que els unia mostraven un excés de sal que els havia perjudicat massa. A l'interior de la casa rectoral, la volta de la cuina amenaçava ruïna. La sal havia fet malbé la calç de les reformes fetes al llarg de diversos anys i a més feia inútils noves reparacions, perquè el salobre era summament perjudicial per a tot el conjunt de la casa. El 16 de febrer de 1760, els mestres Esteve Cros i Rafael Morera dictaminaren que calia aixecar una nova església i la casa del rector.⁶⁰

Un document del 2 de febrer de 1787, que enumerava les reparacions imprescindibles per a tapar algunes crivelles i l'estat defectuós de la teulada i parets de l'església, exposa que ambdós edificis estaven units, com s'ha pogut entendre. Tant era així que, segons aquell document, des de la paret de l'abadia entrava l'aigua dins del presbiteri de l'església.⁶¹

Al prestigiós arquitecte Josep Prat (Barcelona c. 1728-Cádiz 1788), li va tocar revisar les obres de l'abadia de Sarra, llavors unida

58. AHAT. Llibre Obra de les Borges, núm. 29.

59. AAV (Arxiu Ajuntament Vinyols), Cuentas del lugar de Vinyols y Archs. Corregimiento de Tarragona y del año de 1773, s/f.

60. AHAT. Caja 22, núm. 98. Llibre de memòries de Tamarit 1600-1879, s/f.

61. AHAT. Capsa 3, núm. 37B. Correspondència de la Secuita s. XVIII, 1707-1790, s/f.

a l'església parroquial, que s'executaven amb la deguda correcció. El tècnic va precisar que les obres eren correctes per a l'alçada del pis de l'abadia, però aconsellava variar-ne la traça perquè la casa fos perfectament habitable.⁶²

COMUNICACIÓ ENTRE ABADIES, ESGLÉSIES I CAMPANARS

Gràcies a l'escrit de benedicció de la nova església de la Canonja se sap que el rector va decidir unir l'abadia amb la nova església amb una porta al campanar, perquè així no hauria de sortir directament al carrer:⁶³ *«En 1757 fou benehida la nova Iglésia existent de la Canonja, y ab molta pompa y solemnitat s-i trasladà lo Santíssim Sagrament. La Yglésia Vella era al replà y plaseta en frente del portal y paret de la Yglésia nova. Fins als primers anys del sigle actual lo Rector per anar a la Yglésia nova tenia de surtir al carrer y lo R. Rector Sangrà feu obrir la gran y forta paret del campanar que s-i treballà 8 dias y per allí sens surtir al carrer se pot introduir fàcilment a la Iglésia».*

La unió entre església i casa rectoral es va portar a terme en esglésies com la de Santa Maria de Passanant (amb una porta lateral situada al costat de l'Evangeli, al costat de les escales annexes al cambril de l'edifici). A Vallmoll, l'església i la casa rectoral s'uneixen per una porta sota el cor, al costat, també de l'Evangeli.⁶⁴

Una de les clàusules que figuraven al contracte de construcció de la nova església parroquial de Nalec, firmat el 1792, tenia en compte que el mestre Ramon Bonet hauria d'executar una escala de pedra picada des de la paret de l'abadia fins a la casa de Magí Torrelles.⁶⁵ El nou edifici s'enclavaria just per damunt de l'antiga església.

El rector de l'església parroquial de Vespella de Gaià, Ignasi

62. AHAT. MN 1765, 2 de maig de 1765, fol. 216r-v.

63. AHAT. La Canonja. Papers parroquia s. XVIII. Núm. 9 C.

64. SOLÀ COLOMER, Xavier, amb *La reforma catòlica a la muntanya catalana. Els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre d'Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria, Barcelona, 2008, p. 69-123, ha aportat una exhaustiva anàlisi de la relació de les Visites Pastorals amb els seus corresponents mandats vinculats amb els aspectes artístics de les seves esglésies per a la província de Girona.

65. GRAU, Josep Maria i GRAU i PUIG, Roser. *Nalec i la nova església parroquial (s. XVIII)*. Diputació de Lleida, Tarragona, 1992, p. 118.

Bosch, va demanar permís per a construir una capella en aquella església per col·locar-hi una imatge de Nostra Senyora de la Candelera. A més, es volia obrir una porta petita per a entrar des de l'abadia a l'església suprimint el passadís que en aquells moments existia al mig de l'església, segons afirmava el rector. Argumentava el mossèn que el passadís era indecent i ocupava massa espai de l'església, la qual era «angustiada». Aquella era la millor solució per a entrar des de l'església a l'abadia.⁶⁶

Per a la construcció de les noves abadies, l'arquebisbe Copons va atorgar llicència al poble de Poboleda per a aprofitar les restes de l'abadia antiga. L'hort d'aquest edifici s'acabaria convertint en l'espai del nou temple parroquial projecten conjuntament amb l'abadia.

A Mont-ral, la casa del rector es trobava just entre l'església i el cementiri i un petit hort tancat. La rectoria va ser incendiada el 1936, cosa que va propiciar el seu posterior deteriorament (avui en dia és arruïnada).⁶⁷

En altres pobles, hi calia reparar parcialment les seves abadies. Així, els mestres de cases Pau Voltès, de la Riera, i Pau Voltas, del Catllar, oncle i nebot respectivament, van contractar el 15 de maig de 1702 la reforma de la paret davantera de l'abadia d'aquell lloc. Pel seu treball, van percebre 92 lliures i les va pagar Tomàs Pellicer, rector d'aquell poble.⁶⁸ A Rocallaura, el 1731, el mestre de Montblanc, Pere Agudé i Baptista Montané,⁶⁹ mestre fuster, supervisaren el conjunt d'obres que necessitava la casa rectoral, que tenia un paller. El 28 de juliol de 1735, el mestre de cases d'Alcover, Bonaventura Bertomeu, va treballar a les obres de l'abadia del Vilosell.⁷⁰

OBRES DE NOVA PLANTA: ESGLÉSIA I RECTORIES CONSTRUÏDES ALHORA

Si bé l'església parroquial de Vinyols es va construir posteriorment als primers plànols de 1767, els regidors havien pensat aixecar

66. AHAT. Vespellà de Gaià. Doc. 29A, fol. 19r.

67. LÓPEZ, Diego i PEREA, Eugeni. *Guia de Mont-ral*. Diputació de Tarragona, Tarragona, 2011, p. 159.

68. FUENTES, *Op cit*, 1999, vol. II, p. 443.

69. AHAT. Caja 3, núm. 23AA. *Memorial de las obras necessàries per a fer la rectoria*, s/f.

70. AHAT. Vallclara. Vària.

l'església i l'abadia al mateix moment. Per a això van parlar amb dos mestres, el genovès Francesco Maria Massa (de 48 anys) i Francisco Fortuny, de 35 anys, de la mateixa localitat, perquè fessin un pressupost de les obres. Els regidors els van ensenyar un plànol dibuixat per a l'ocasió, prescindint del nom de l'autor; el pressupost final era de 24.000 lliures catalanes. L'abadia es trobava en estat de ruïna total.⁷¹

Francesc Perera es queixava de l'estat de la seva casa rectoral:⁷² *«hallándose la casa de la retoría actualmente amenazan de ruina por muchas partes, como los albañiles lo testifican (...) y no pudiendo el sobredicho rector por sí sólo repararla por estar sumamente pechado con la pensión de cien y veinte libras anuales»*.

Per a resoldre aquest problema, el rector va demanar permís a l'arquebisbe de Tarragona per a cedir en establiment un tros de terra. La subhasta d'aquell nou cultiu implicava que qui l'acceptés plantaria vinya i olivers i pagaria a la rectoria el delme, la primícia dels fruits i un cens anual de 3 sous per cada jornal. En cas de vendre-la, li pagaria 2 sous per lliura (un 10 %) amb «firma de fadiga» amb 30 dies d'empara més els altres drets dominicals usuals. Sembla que, segons una descripció del 1805, el seu habitatge es trobava en bones condicions. Aquestes reformes s'havien de fer en un edifici datat el 1610.

LLEGATS ESPECIALS PER A LES OBRES DE LES ABADIES

Al poble de la Nou de Gaià, el 12 de març de 1784, el vicari Jacint Rafí va aconseguir viure a la rectoria després de «diferentes enredos y disturbios», encara que es va quedar amb cinquanta lliures per la fundació de quatre misses, diners que volia dedicar a les urgències que encara existien a l'abadia.⁷³ El rector va invertir els seus guanys a casa seva. Com que encara li feien falta nous ingressos, va demanar ajuda a l'arquebisbat, el qual li va respondre que fes una relació de tot allò que li faltava per assignar-li una quantitat o una altra.

71. AHN. Legajo 22.603, fol. 35 i ss.

72. GRAU, Josep Maria, i GRAU I PUIG, *Nalec i la nova església parroquial s. XVIII*, p. 83.

73. AHAT. Caja 2, núm. 7. Súplica del vicari per les obres de l'abadia (1784-1785).

Rectors com Montserrat Bertran foren uns excel·lents relators del que els va tocar viure. Mossèn Montserrat va deixar unes notes molt curioses destinades a «los que vindran» en els llibres de registres sacramentals.⁷⁴ El rector, que tenia la residència al poble de Pradell de la Teixeta va comptar els passos existents des de la porta de la seva abadia fins a la porta de l'església de la Torre de Fontaubella, parròquia veïna de la qual ell també tenia cura. D'un lloc a altre hi havia uns 6 km que ell feia fins i tot quan havia nevat. Ell mateix va construir una capella a la derruïda església de Pradell de la Teixeta amb la intenció d'obrir una sepultura per a ell i la seva família.⁷⁵

Al cor de les muntanyes de Prades, a Capafons, el rector Joan Abelló deixava a la seva neboda una quantitat per si es casava:⁷⁶ *«A Marieta Besora de Capafons, nebodeta mia, li deixo 25 lliures acàs de collocatió de matrimoni més li deixo un hort que jo tinch en la horta de Capafons conprat no de béns de la rectoria sinó de béns industrials»*. Tampoc es va oblidar de cedir una part de les seves lliures per a obres destinades a l'abadia o per a l'església:⁷⁷ *«(...) Item deixo a mon senyor lo Archabisbe de Tarragona tot son dret. Més deixo deu lliures a la Iglesia de Capafons, o, a la badia allà ahont y aurà més nesesitat de obres vuy sien enpleades y vull se donen en mans del que tindrà la cura de Ànimes comensades dites obres, més deixo...»*.

Per contra, alguns deutes pendents dels religiosos no s'oblidaven amb facilitat. Al rector de Vilanova de Prades se li va treure una part de la casa per a destinar-la a la construcció de l'església. Un cop es va enllestir se li va recordar que encara no havia contribuït amb les lliures promeses per destinar-les a ornaments del temple.⁷⁸

El rector Pere Musté va prendre possessió de l'abadia de l'Argentera (que llavors tenia 16 cases i 57 combregants) i Duesaigües (amb 22 cases i 84 combregants) i es va trobar amb una futura residència petita i indecent per a viure-hi.⁷⁹ Com que encara quedaven

74. MARISTANY, Carles, «El «dietari» del rector de Pradell i altres cinc estudis (s. XVI-XVIII)», p. 17.

75. Ibidem.

76. AHAT. Vilanova de Prades. Testaments s. XVII, 19a, s/f.

77. Ibidem.

78. AHAT. Vilanova de Prades. Caixa 5, núm. 32, s/f, s/d.

79. AHAT. L'Argentera, 1701. Allí va trobar un cofre gran sense clau i trencat, una caixa sense clau i vella, dues taules (una de vella i una de pi), un banc amb

obres per a fer a l'immoble va demanar que les millores que ell hi fes passessin al seu hereu. Una de les maneres de justificar el que va trobar al seu nou domicili fou redactar un inventari dels béns existents.

EL VALOR DOCUMENTAL DE LES ABADIES

Els rectors deixaven constància del que gastaven o destinaven a les seves residències ja fos en un llibre o en fulls d'anotacions. El rector de Riudoms i altres com ell anotaren la seva inversió en mestres de cases, operaris, calç i altres materials imprescindibles per a les obres. Els sacerdots següents que tingueren cura dels feligresos de Poboleda van heretar els uns dels altres el costum d'enregistrar les obres que havien fet a les seves cases mentre hi residiren. A més a més el vicari que va començar el quadern va afirmar que tot el que hi registraria seria veritat: *«Llibre de notas necessàries al Reverent Párroco de Poboleda las que he adquirit ab bastant treball jo Reverent Josep Rius Prebera y Vicari Perpetuo de Poboleda; pues a mon ingrés entrí sens poder adquirir altres noticias que las que-m donavan equivocadas uns y altres, envilint en asó als entecesors, párrocos y argüint-los de () lo contenen pues és est manual, las següents noticias 1784»*.

El rector Antoni Armengol, vicari perpetu del lloc, va anotar el que havia gastat per a obres de la casa parroquial i al seu hort des de que ell la va ocupar el 9 de juny de 1806. Al document, hi va deixar constància dels noms dels seus antecessors que també havien destinat diners seus a millorar la casa. Així ho relatava: *«en los gastos baix notats van compresas 52 lliures que quedaren a mon antecessor lo Reverent Joseph Rius, resultants de una pessa de terra, que vengué a Agustí Simó de esta y me las entregá son marmessor lo Reverent Jaume Felipe; com també 59 lliures, 15 sous que pagà Martí Rius de Altafulla, hereu de dit antecessor, per obras necessarias de dita casa parroquial»*. A continuació, el religiós va deixar clar que la resta de

respatller, uns hostiers que eren de la rectoria, llibres de l'escrivania i papers corresponents. Musté diu que tota la resta que era movable ho havia portat ell i volia que fos per al seu hereu. En els anys següents el rector continuaria els obres de l'abadia com en deixen constància les notes que va escriure.

quantitats havien sortit de la seva butxaca. La despesa més elevada es devia als jornals i materials següents: «*Per 12 quarteras de guix, 100 teulas, 200 rajolas, jornals de Anton Comella, mestre de cases, y son germà coix que emplearen en blanquejar casa, mudar la porta de la escala y del estable, compondre los traspols, y fer lo terraple del hort, com també a Francisco Salvado, fuster, per compondre las portas del carrer, la de la escala y asiento de la necessaria, he pagat 28 lliures, 15 sous, 8 diners*». El seu successor en el càrrec, Antoni Rovira, tornà a modificar l'edifici per habitar-lo perquè durant la Guerra del Francès hi van calar foc i el van destruir. I aquesta manera de recordar el que es destinava a l'abadia es va repetir els anys 1815, 1824, 1827 i 1833 sense deixar de citar els noms i cognoms dels mestres de cases i les quantitats que es van despendre en la millora de l'habitatge.

CONCLUSIONS

Un dels debats més interessants es centra en qui havia de pagar les obres de les abadies i com la Casa del Comú i els rectors esquivaven, si podien, aquesta obligació, o una part derivava aquest problema a la part contrària. Com s'ha pogut veure, les disputes dels eclesiàstics que arribaven a la seva nova destinació i trobaven els seus futurs habitatges en mal estat eren molt freqüents a tots els racons de les comarques tarragonines. S'han vist opinions que buscaven en la documentació antiga l'obligació que tenia el poble de pagar o d'ajudar a corregir els desperfectes d'aquests edificis. Altres opinions validaven el fet que durant segles el poble (o pobles, seguint exemples concrets) havia pagat les obres de les abadies. I alguns rectors es negaven a pagar ells les noves restauracions que calia fer a les estances que els seus antecessors en el càrrec havien deixat en mal estat. A d'altres, en canvi, no els importava dur a terme noves millores a l'espai que havien d'ocupar.

Una abadia no era tan sols una casa per a residir i atendre els fidels. La seva situació al costat de l'església tenia quelcom de sagrat tal com ho exemplificaven les «sagreres o celleres» medievals. La seva ubicació no era la d'una casa més del poble al qual havia de servir. Els rectors també se sentien desplaçats o aïllats a l'hora d'atendre la població per accidents geogràfics, per temporals de neu

o crescudes de rius i rieres, cosa que els obligava a demanar la construcció de noves cases per a residir-hi d'una manera definitiva.⁸⁰

El pas de moltes parròquies que deixaven de ser mutuals a perpètuas fou clau perquè es construïssin abadies en bones condicions en pobles que no disposaven d'un allotjament apte perquè hi visqués de manera permanent un rector. Aquesta modificació va esdevenir imprescindible per a reconduir l'estat que presentaven algunes abadies i projectar-ne d'altres de noves al costat de les esglésies parroquials, també de nova planta.

L'edifici de les rectories havia de quedar, quasi per força, darrere del nou temple parroquial. La inversió que s'havia de fer a l'habitatge quedava supeditada al temps que durava l'obra i als diners que quedaven després d'invertir-los en la fàbrica local. Tot i així, el segle daurat de la construcció de les esglésies barroques tardanes també va empènyer la iniciativa de cara a les abadies, ja fos partint d'una consolidació força completa de la casa rectoral que es tenia o bé millorant l'habitatge que aquest prevere tenia a cada poble.

La construcció d'aquests edificis no era un fet limitat a l'expansiva època del barroc. De residències per als rectors, se'n van construir tant al segle XIX com al XX. Així, el 1877 es demanava un pressupost per a reformar l'abadia de la Secuita i començar-hi obres;⁸¹ el 1924 s'estrenà una nova rectoria per al municipi de la Riba.⁸² Un any després es començava la rectoria del municipi del Milà.

BIBLIOGRAFIA

BARRIO GOZALO, Maximiliano. *El clero en la España moderna*. CajaSur. Obra Social y Cultural, Córdoba, 2010.

BIGORRA et al. «L'església de sant Nicolau de la Riba. Història i Art en el llarg camí fins al segon centenari», dins *Miscel·lània Ribetana*, núm. 4, la Riba, 1993.

BLANCH I TORREBADELL, Joan Carles. «La Vicaria de la Riera», dins *Riera dia a dia*, núm. 29, La Riera, 2005.

80. SERRA, Anna Isabel. «Documents i històries que falsejaven la realitat. Descripcions i discursos, reals o no per construir esglésies al segle XVIII», dins *Pedralbes*, VI Congrés d'Història Moderna de Catalunya, Barcelona, 2008, p. 779-791.

81. AHAT. Capsa 3, 19B. Pressupost de les obres de la rectoria.

82. AHAT. Capsa 5, núm. 20. Memòria de la Casa rectoral, 1924.

BORROMEIO, Carlo. *Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos*, Universidad Nacional Autónoma de México, México, 1985.

CORTIELLA i ÒDENA, Francesc. *Història de Constantí*, Sindicat Agrícola de Constantí, Constantí, 1981.

FOLLAIN, Antoine. «L'Argent des Villages. Comptabilités paroissiales et communales. Fiscalité Locale du XIIIe au XVIIIe siècle», dins *Actes du colloque d'Angers* (30-31 octobre 1998), Association d'Histoire des Sociétés Rurales, Rennes, 2003.

FUENTES i GASÓ, Manuel Maria. «De la memòria de Sant Fructuós al triomf de Santa Tecla. L'església de Tarragona del segle III al XVIII», dins *AADD. Pallium*; Diputació de Tarragona, Tarragona 1992.

FUENTES i GASÓ, Manuel Maria. *El Castell, Vila i Terme del Catllar*. Apèndix Documental, Ajuntament del Catllar, 1989.

GARCIA EGEA, María Teresa. *La visita pastoral a la diòcesi de Tortosa del Bisbe Paholac 1314*, Servei de Publicacions, Diputació de Castelló, Castelló de la Plana, 1993.

GRAU, Josep Maria i GRAU i PUIG, Roser. *Nalec i la nova església parroquial (s. XVIII)*. Diputació de Lleida, Tarragona, 1992.

GUAL VILÀ, Valentí. «Notes al voltant de l'església parroquial de Biure», dins *La Segarra*, Santa Coloma de Queralt, 1992, núm. 156, 1994.

GUAL VILÀ, Valentí, «Drets del rector d'Aguiló el 1799», dins *La Segarra*, núm. 173, 1994.

LLOBET i PORTELLA, Josep Maria. «L'inventari de béns de Josep Oliver, rector eclesiàstic de Llorac, després de la seva mort (1759)», dins *Recull*, Associació Cultural Baixa Segarra, Santa Coloma de Queralt, 2009.

LÓPEZ, Diego i PEREA, Eugeni, *Guia de Mont-ral*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 2011.

MALLORQUÍ, Elvís, *El llibre verd del bisbe de Girona (1362-1371). El delme i l'estructura feudal de la diòcesi de Girona al segle XIV*, Diputació de Girona, Girona, 2011.

MARISTANY, Carles. «El «dietari» del rector de Pradell i altres cinc estudis (s. XVI-XVIII)», dins *Associació d'Estudis Reusencs*, Reus, 2001.

MARTÍ i BONET, Josep Maria. *La parròquia. Història, evolució i vida*, Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 2007.

MERCADAL, Sebastián. *Apuntes históricos de la devoción a la santísima virgen de Passanant: seguidos de una novena para fomentarla*, Imp. Marian, Lleida, 1884.

MONJAS i MANSO, Lluís. *La reforma eclesiàstica i religiosa de la província eclesiàstica tarraconense al llarg de la baixa Edat Mitjana a través dels qüestionaris de Visita Pastoral*, Fundació Noguera, Barcelona, 2008.

MONJAS MANSO, Lluís. «Les visites pastorals: de l'època medieval a la vigília del Concili de Trento», dins, Joaquim Maria Puigvert (ed. et al), *Les Visites Pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*, CCG Edicions, Girona 2003.

PERE i BUSQUETS, Joan. *Miscel·lània de Perafort i Puigdelví*, Ajuntament de Perafort, 2008.

PEREA, Eugeni, «La reforma en directe: visites canòniques del segle XVIII», dins PUIGVERT, Joaquim Maria (ed. et al.) *Les Visites Pastorals. Dels orígens a l'època contemporània*, CCG Edicions, Girona, 2003.

PEREA, Eugeni. *Església i societat a l'Arxidiòcesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les Visites Pastorals*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 2000.

PORTA BLANCH, Josep. *Arreplec de dades per a la història de Barberà*, Ajuntament de Barberà, Barberà de la Conca, 1984.

PUIGJANER, Francesc. *Historia de la Villa de Valls desde su fundación hasta nuestros días*, Imp. F. Pellisser, Valls 1881.

PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M. «Los párrocos y las redes de sociabilidad parroquial en el mundo rural de la Cataluña moderna: historiografía e historia», dins *Obradoiro de Historia Moderna*, Santiago de Compostela, 2013.

ROS, M. *Historia de las rentas de la iglesia de España desde su fundación hasta el siglo presente*, Imprenta de la Viuda de Ibarra, Madrid 1793.

RUIZ i ELIAS, Albert. *Notes històriques. Parròquia de Castellbisbal*, edita Parroquial de Sant Vicenç de Castellbisbal, Barcelona, 1998.

SABANÉS FERNÁNDEZ, Roser. *Els concilis ilerdenses de la província eclesiàstica tarraconense a l'Edat Mitjana (546-1460)*, Fundació Noguera. Barcelona, 2009.

SERRA I MASDEU, Anna Isabel. «La construcció d'abadies i esglésies parroquials tarragonines a finals del segle XVIII: nexes econòmics, arquitectònics i socials», dins *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, Barcelona, núm. XVII-XVIII, 2013.

Xavier SOLÀ COLOMER. «Les Visites Pastorals posttridentines: de la segona meitat del segle XVI a les darreries del segle XVII», dins PUIGVERT, Joaquim Maria (ed. et al.) *Les Visites Pastorals. Dels orígens a l'època contemporània*, CCG Edicions, Girona, 2003, p. 103).

Xavier SOLÀ I COLOMER. *La reforma catòlica a la muntanya catalana. Els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, Centre d'Història Rural de la Universitat de Girona i Documenta Universitaria, Barcelona, 2008.

TORT I MITJANS, Francesc. *Biografia històrica de Francisco Armanyà Font. Obispo de Lugo. Arzobispo de Tarragona*, Barcelona, 1967.

VIRGILI I COLET, Antoni. Salomó, Cossetània Edicions, Valls, 1988.

VIVES, José. *Concilios Visigóticos e hispano-romanos*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1963.

APUNTES PARA LA HISTORIA DE LA MEDICINA
EN CATALUÑA
En el 250º aniversario de la cátedra de A. Gimbernat
(1734-1816)

ABDÓN MORENO GARCÍA

Una larga y fecunda tradición de la historia de la medicina en Cataluña, hunde sus raíces en la fundación en Lérida del *Studium Generale* con la Bula pontificia de Bonifacio VIII, otorgada en 1297. Este *Studium Humanitatis*, impulsado por el rey Jaime II de Aragón, estuvo organizado desde sus inicios en cuatro Facultades: Leyes, Medicina, Teología y Artes.

Podría suspirar el lector con la locución lingüística *¡Cuán largo me lo fiáis!*, pero no hay más remedio que hacerle justicia a la médicos leridanos que tuvieron que vérselas con los cimientos de la ciencia médica en Cataluña, la cual tuvo su época de oro en la Fundación del *Real Colegio de Cirugía de Barcelona* en 1760, que se inaugura en su sede definitiva el 29 de Marzo de 1764,¹ que cumple justo ahora en 2014, los 250 años de distancia. Podría ser que el *Studium*

1. Según consta en la portada del Discurso de la primera abertura: VELASCO, Diego: *Discurso, que en la primera abertura del Real Colegio de Cirugia, presidida por el Excmº Señor Marques de la Mina, Capitán General de los Exercitos de su Magestad, y de este Principado de Cataluña, dixo D. Diego Velasco... en Barcelona a los 29 de marzo de 1764*. Barcelona: por Thomas Piferrer..., 1764.

Humanitatis leridano espere todavía *su historiador*, al igual que reclama el Dr. Amasuno,² en nuestros días, para la Escuela de medicina del *Studium* salmantino fundado en 1218 por Alfonso IX, entonces rey de León.

1. CONTEXTO DEL 250º ANIVERSARIO

Habitualmente se sitúa en el siglo XVIII, a la par que el gran movimiento ilustrado de las ciencias,³ el punto de partida de la cirugía moderna por dos motivos:

a) Durante esta época se consolidó una auténtica técnica quirúrgica que se apoyó sobre el conocimiento de la anatomía topográfica y sobre una estricta reglamentación de las maniobras que en cada operación debía realizar el cirujano.

b) Por otra parte, el oficio quirúrgico se transformó en una profesión de rango universitario. En España los Colegios de cirugía desempeñaron un papel fundamental en el desarrollo de estos acontecimientos. Fueron cuatro:

1748: Real Colegio de Cirugía de la Armada de Cádiz.

1760: Real Colegio de Cirugía de Barcelona.

1780: Real Colegio de Cirugía de San Carlos de Madrid.

1790: Colegio de Cirugía de Mallorca

En los cuatro Colegios el protagonismo del genial médico catalán, D. Antonio Gimbernat,⁴ es inexcusable: En Cádiz se forma y en

2. AMASUNO SARRAGA, Marcelino, *La Escuela de Medicina del Estudio salmantino (s. XIII-XV)*, Ed. Acta Salmanticensia nº 52, (Salamanca 1990) p. 11 y 14-32.

3. MASON, Stephen, *La revolución científica de los siglos XVI y XVII*, (Madrid 1990) p. 149s, que estudia el desarrollo de la química y su influencia en la medicina de la época. Cfr. LAÍN ENTRALGO, Pedro, *Historia Universal de la Medicina*, T. IV, Ed. Salvat, (Barcelona 1973) pp. 199s. y CARRILLO, J. L., "La medicina en el s. XVIII" en *Historia de la ciencia y de la técnica* nº 30, Ed. Akal, (Madrid 1992).

4. ARECHAGA, J., "Biografía científica de Antonio Gimbernat", *Medicina e Historia*, 66 (1977) I-XVI; BUJOSA HOMAR, F., "Gimbernat i Arbós, Antonio", en: *Diccionario Histórico de la ciencia moderna en España*, (Barcelona 1983), Península, vol. 2, pp. 395-399; LÓPEZ PIÑERO, J. M. - ZARAGOZA, J. R.: «Nota previa sobre algunos anatómicos españoles del siglo XVIII», en *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, 1 (1962), pp. 213-221.

Para la fundación del Real Colegio de Mallorca, puede verse:

RODRÍGUEZ TEJERINA, J. M.: «La escuela mallorquina de anatomía y cirugía», en

seña; en Barcelona tiene su cátedra de Anatomía y es Cirujano Mayor; en Madrid y Mallorca es su fundador. Corriendo el tiempo, los Reales Colegios de Cirugía en España se suprimieron en 1843, transformándose en Facultades de Ciencias Médicas.

Al cumplirse el 250º aniversario de la primera Cátedra de cirugía de Barcelona adjudicada a D. Antonio Gimbernat y Arbós (1764-2014), y de su nombramiento de Cirujano Mayor del susodicho *Real Colegio*,⁵ no sería baladí que la *Balmesiana* olvidase esta efeméride, dado que esta institución estuvo siempre atenta y presta al fomento de la cultura y de la historia de la ciencia en Cataluña. Siempre nos interesó el diálogo sereno y hondo Fe/Cultura que encuentra su mejor manadero en la historia del quehacer científico, ad casum en la historia de la medicina.

Desde un punto de vista humanístico, nunca debiera haber compartimentos estancos vedados a los investigadores, pues las ciencias son interconexas desde la múltiple pluriformidad de perspectivas que es inherente a la búsqueda de la verdad, sea cual sea la angulatura de su mirada. El que escribe ahora, se mueve con comodidad desde las Ciencias Bíblicas a los Humanistas del siglo de oro –donde Dios y el hombre nunca eran rivales, sino íntimos amigos–, y justo desde ahí a la Historia de la Ciencia.

A propósito, celebrando el 350º aniversario de la fundación del Seminario Metropolitano de Mérida-Badajoz (1664-2014),⁶ y reordenando una de las mejores colecciones de libros antiguos de medicina (siglos XVI-XVIII),⁷ con 61 títulos únicos existentes en España, que forman parte de las mejores joyas de su Biblioteca y, a la postre, gracias al impagable *Catálogo Colectivo del Patrimonio Bi-*

Actas del I Congreso Español de Historia de la Medicina, (Madrid, 1963), pp. 171-175; RIERA, J., “Nuevos datos sobre el Colegio de cirugía de Mallorca”, *Actes del III Congrès d’Història de la medicina catalana*, (Lleida 1981), vol. III, pp. 235-244.

5. PÉREZ PÉREZ, Nuria, “Medicine and Science in a new medical-surgical context: The Royal College of Surgery of Barcelona (1760-1843)”, *Medicine Studies* (2010) p. 41.

6. Cfr. *Revista de Estudios Extremeños. Homenaje al 350º Aniv. del Seminario Metropolitano*, LXX (2014) 905 pp.

7. SÁNCHEZ, José L. – PERAL, Diego – GONZÁLEZ, Fermín, “Los libros de medicina de la Biblioteca del Seminario Metropolitano San Atón de Badajoz”, *Revista de Estudios Extremeños. Homenaje al 350º Aniv. del Seminario Metropolitano*, LXX (2014) pp. 131-156.

bliográfico Español (CCPBE), tras el estudio bibliométrico de las mismas, podemos comprobar que:

a) Cinco de esos libros solo se encuentran en Badajoz y en algunas Bibliotecas de Cataluña, es decir tienen dos presencias en España.

b) Por otra parte, existen otros dos libros de 1681 y 1775 que solo tienen tres presencias en España.

c) Y a la par, podemos notificar que el célebre discurso de apertura del *Real Colegio de Cirugía* de Gimbernat de 1768 no está en Cataluña, y solo se encuentran dos ejemplares en Madrid y Badajoz. Lo mismo podemos observar con el discurso de 1773, ausente en Cataluña, y presente en Badajoz y Valencia.

Valorando estos datos, nos resulta interesante despertar del sueño de los justos el Discurso del Dr. Diego Velasco, en la primera apertura del Real Colegio de Cirugía en 1764, que cumple también sus 250 años. Al valorar pues estos dos aniversarios, la cátedra de Gimbernat⁸ y el discurso de apertura del *Real Colegio* por Diego Velasco, podría ser un buen modo con el que *Analecta Sacra Tarraconensia* levante acta, para felicitar a todos los cirujanos de Cataluña en el 250º aniversario de la fundación de la primera *Cátedra de Cirugía* de Cataluña en 1764, y a todos los médicos catalanes, herederos de aquel Real Colegio, que consagran hic et nunc los mejores años de su vida al servicio de la salud «cuando la Ciencia Quirúrgica suple, enmienda, y repara la misma naturaleza procurándole las mayores felicidades en las más irreparables miserias».⁹

Diego Velasco,¹⁰ como consta en la portada de su «Discurso de abertura», fue Primer Ayudante de los Reales Ejércitos y Profesor del mismo *Real Colegio*. Estudió en el *Real Colegio* de Cádiz y amplió estudios de Cirugía en París durante 1758-60 donde redactó su céle-

8. GIMBERNAT, A., *Nuevo Método de operar en la Hernia Crural*. Ibarra, (Madrid 1793). Trad. Inglesa: BEDDOES, T., *A new method of operating for the femoral hernia translated from the Spanish Don Antonio de Gimbernat*, J. Johnson, (London 1795).

9. VELASCO, Diego: Discurso, que en la primera abertura del Real Colegio de Cirugía..., (Barcelona 1764) p. IV.

10. RIERA, Jesús, *Cirugía ilustrada y su comunicación con Europa*, Ed. Univ. de Valladolid, (Valladolid 1976); LÓPEZ PIÑERO, J. M. - ZARAGOZA, J. R.: «Nota previa sobre algunos anatómicos españoles del siglo XVIII», en *Cuadernos de Historia de la Medicina Española*, 1 (1962), pp. 213-221.

bre libro: *Curso Theórico-practico de operaciones de cirugía. En que se contienen los más célebres descubrimientos modernos. Compuesto para el uso de los Reales Colegios*, Madrid: Juan de la Cruz, 1763.

2. LIBROS CON DOS PRESENCIAS

VELASCO, Diego: *Discurso, que en la primera abertura del Real Colegio de Cirugia, presidida por el Excm^o Señor Marques de la Mina, Capitán General de los Exercitos de su Magestad, y de este Principado de Cataluña, dixo D. Diego Velasco...* en Barcelona a los 29 de marzo de 1764.

Barcelona: por Thomas Piferrer..., 1764.

- Biblioteca de Cataluña / Biblioteca de Catalunya.
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C - 6.197 (5).

PUIG, Francisco: *Oracion inaugural, que para la abertura de los estudios que celebros el Real Colegio de Cirugia de Barcelona el dia 5 de octubre de 1767,*

Barcelona: por Thomas Piferrer..., 1767.

- Universidad de Barcelona, CRAI Biblioteca de Reserva.
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C 6.197 (6).

GRASSOT, Carlos: *Oracion inaugural, para la abertura de estudios celebrada en el Real Colegio de Cirugia de Barcelona el dia 5 de octubre de 1769,*

Barcelona: por Joseph Altés Impresor y Librero, [s.a.].

- Biblioteca Pública Lambert Mata (Ripoll).
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C 6.197 (8).

PUIG, Francisco: *Oracion inaugural, que para la abertura de los estudios que celebró el Real Colegio de Cirugia de Barcelona el dia 5 de octubre de 1772,*

Barcelona: por Thomas Piferrer..., 1772.

- Universidad de Barcelona, CRAI Biblioteca de Reserva.
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C 6.197 (12).

CLAUDINI, Giulio Cesare: *Iulli Caesaris Claudini... De ingressu ad infirmos libri duo: in quibus medici omne, ex tempore medicinam facturi...: cum appendice de remediis generosioribus & quaestione philosophica medica de sede principium facultatum: adiectus est Coronidis loco tractatus de Catarrho: quae omnia cum ab ipso auctore dum viueret copiosissimè aucta & studiosissimè recognita fuerint, nunc secundò,*

Augustae Taurinorum: apud HH. Io. Dominici Tarini, 1627.

- Academia de Ciencias Médicas y de la Salud de Cataluña y de Baleares (Barcelona).
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C 6.141.

3. LIBROS CON TRES PRESENCIAS

RODRÍGUEZ Y DE GILBAU, Félix Julián: *Praxis medica valentina, in gratiam tyronum scripta: in tres libros digesta, totius corporis humani affectus percurrens, illorum essentiam, partem affectam, differentias, causas, signa, prognosticum, victus rationem, & curationem adaequatè exponens,*

Valentiae: typis Viduae Benedicti Macè...: vendese en casa de Carlos Macè, 1681.

- Universidad de Barcelona, CRAI Biblioteca de Reserva.
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C-6.009.
- Real Academia de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales (Madrid).

APHORISMI PRACTICI sive Observationes medicae tam veterum quam recentiorum,

Patavii: typis Seminarii: apud Joannem Manfrè, 1755.

- Biblioteca Diocesana de Córdoba.
- Real Colegiata de Roncesvalles. Biblioteca.
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C 6.104.

ASTRUC, Jean: *Tractatus de morbis mulierum... Accedit catalogus cronologicus medicorum...*,

Venetii: typis & impensis Nicolai Pezzanae, 1763.

- Biblioteca Pública del Estado en Girona.
- Biblioteca Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz) C 6.178(2).
- Universidad de Valencia. Biblioteca Histórica.

4. LIBROS FUERA DE CATALUÑA

GIMBERNAT, Antonio: *Oracion inaugural, que para la abertura de los estudios celebrada en el Real Colegio de Cirugia de Barcelona el dia 5 de octubre de 1768,*

Barcelona: Por Thomas Piferrer Impresor del Rey.

Año de 1768. C 6.197 (7).

- Biblioteca del Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz), C-6197 (7). Enc. Pasta y piel.
- Madrid. Real Academia Nacional de Medicina, XXXII pp. 4º; sin enc. Sign. A17.

GIMBERNAT, Antonio: *Oracion inaugural que para la abertura de los estudios celebrada en el Real Colegio de Cirugia de Barcelona el dia 5 de octubre de 1773 dixo Don Antonio Gimbernát, Ayudante Mayor de los Exercitos de Su Majestad, Cirujano Mayor del Hospital Real, y General, y Profesor del dicho Colegio, sale a luz a expensas del mismo real colegio.*

Barcelona: Por Francisco Suriá y Burgada, Impresor.

Año de M DCC LXXIII.

- Universidad de Valencia. Facultad de Medicina. D/F1(3) -- Enc. moderna rúst.

- Biblioteca del Seminario Metropolitano San Atón (Badajoz), C-6197 (13) Enc. Pasta y piel.

4. DISCURSO DE APERTURA DEL REAL COLEGIO DE CIRUGÍA DE BARCELONA

VELASCO, Diego: *Discurso, que en la primera abertura del Real Colegio de Cirugia, presidida por el Excm^o Señor Marques de la Mina, Capitán General de los Exercitos de su Magestad, y de este Principado de Cataluña, dixo D. Diego Velasco, primer ayudante consultor de los Reales Exercitos, y Profesor del mismo Real Colegio, en Barcelona a los 29 de marzo de 1764.*

Barcelona: por Thomas Piferrer Impresor del Rey nuestro Señor, Plaza del Angel. Año de 1764.

(I) El desvelo y afán de las más cultas naciones en establecer, y fundar Escuelas Públicas, para quitar a la juventud el torpe velo de su ignorancia, le vemos, Exmo. Señor, gloriosamente trasladado a esta ciudad feliz con el utilísimo establecimiento de esta palestra literaria, donde los Profesores a porfía procuren los mayores progresos a una ciencia, de quien no solo depende en gran parte la conservación de una infinidad de individuos, sino el deseado alivio en las mas fuertes dolencias.

Si la sabia Roma veneró como uno de sus más favorables auspicios el día, en que se dio principio, y concluyó el Capitolio, que consagrado a Júpiter su titular y supremo numen, fue después en repetidos triunfos el más célebre teatro de sus glorias; puede también venerar Barcelona el día en que se dio principio y

(II) concluyó esta Real Fabrica, que erigida, y perfeccionada por nuestro augusto soberano Carlos III, promete los más dichosos vaticinios en honor y beneficio de nuestra querida Patria.

Que los mayores Monarcas, y Príncipes de la tierra hayan agotado su magnificencia en la liberalidad con que favorecieron a sus vasallos, estableciendo escuelas públicas, lo manifiestan Grecia, Asia, África y Europa toda; pero que un Príncipe sea tan generoso, que con la sola esperanza de que los hombres se hagan sabios en una particular ciencia, les dispense con exceso honra y favor con total munifi-

cencia, se leerá sin duda con admiración en la historia del feliz reinado de nuestro Monarca Carlos.

Persuadido S.M. que con el tiempo y cultivo daría este Colegio con sus tareas algún fruto, pudo tanto en su piadosa consideración este concepto, que no solo mandó fundarle por su Real Decreto, sino que le ennobleció y dotó, erigiéndole tan suntuosamente, que puede ser domicilio de la misma sabiduría. Dignación benignísima, que al paso que llena nuestros corazones

(III) de gozo y gratitud, les oprime con su misma redundancia. Y si tienen tal vez voz las mismas piedras, levántenla hoy las de esta igualmente grande que deseada Fábrica, y sean panegiristas de nuestro Magnánimo Príncipe. Pero la que immortalizará más su fama, es la que en el frontispicio de este Regio Anphiteatro está publicando su nombre, su celo y su grandeza.¹¹

Si la más sólida magnificencia de una monarquía, y la verdadera felicidad de los vasallos consiste principalmente en la recta conservación

(IV) de sus individuos, y particularmente de aquellos que valerosamente se exponen a derramar su sangre, por mantenerla su honor y coronarla de laureles, debe la Patria la mayor parte de esta conservación a la Cirugía; porque ilustrando, e instruyendo al entendimiento, y aficionando la voluntad al descubrimiento de los más ocultos laberintos del cuerpo humano, con sus auxilios suaviza, compone, y aún repara cuanto diferentes agentes procuran destruir de nuestra admirable organización.

No negamos a otras Ciencias los elogios, y grado de estimación

11 . La inscripción que, grabada en mármol, está puesta sobre el frontispicio del Anphiteatro es la siguiente:

CAROLO III. HISPANIAR. ET INDIARUM
REGI CATHOLICO P. P.
BONARUM ARTIUM, ET SCIENTIARUM
FAUTORI CLEMENTISSIMO
PROFESSORES CHIRURGIAE, BOTANICES,
AC ANATOMIAE BARCINONENSES
HOC MONUMENTUM GRATI ANIMI
F. C. PRINCIPI FUNDATORI Q. OPTIMO
M. DCC. LXII.

que respectivamente se merecen; porque en efecto nos descubren y enseñan cosas utilísimas a la sociedad humana; pero jamás pasan de los límites a que llega la naturaleza por sí sola, cuando la Ciencia Quirúrgica suple, enmienda, y repara la misma naturaleza procurándole las mayores felicidades en las más irreparables miserias.

Para dar a todo el mundo testimonio de esta verdad se dignó nuestro Augusto Soberano declararse protector de esta utilísima Ciencia, y de los que provechosamente la cultivan.

(V) Quedaba esta inestimable gloria reservada al feliz reinado de Carlos III, porque por prudencia, justicia, liberalidad, y clemencia hace resplandecer en su augusta persona cuantas virtudes han ilustrado sus heroicos progenitores. Tiene la Cirugía la gloria de verse ilustrada con el nombre y protección de dos monarcas. ¿Y qué Monarcas? Dígalo más el corazón agradecido que la lengua, el piísimo Fernando el VI, y el Magnánimo Carlos III, del primero recibió los primitivos alientos, de el segundo los felices progresos, y de ambos el nombre, blasón y patrocinio.

Pues si el pueblo romano celebró con públicas demostraciones de regocijo, que hubiese empuñado el cetro Numa Pompilio, no obstante el saber la repugnancia con que este Príncipe admitía el cargo de gobernarle ¿Con qué festivas, con qué gozosas demostraciones debemos celebrar esta Real Fundación, cuando el Monarca más justo y digno de los Reyes se encarga gustosamente de regirla y gobernarla? Celebremos pues con los más rendidos reconocimientos el favor de tan altas distinciones,

VI) correspondamos a tanto beneficios, y a los reales designios de nuestro augusto Protector, sea nuestro celo, aplicación y desvelos los que eternicen algún día las glorias de su feliz reinado; no nos detenga lo elevado del asunto, ni por un exceso de modestia desconfié en nuestras literarias producciones. Tengamos presente que las gracias de los soberanos se asemejan en mucho a las divinas, que o recaen en personas dignas, o hacen dignas a las personas en que recaen. Como verdadero padre pone todos los medios para que este útil establecimiento logre los frutos de la más sólida fortuna; y para que se sostenga el feliz cultivo de esta grande obra, le asisten como atlantes unos ministros tan celosos, que les debemos considerar como otros activos agentes de cuanto pueda conducir a este deseado fin.

Añádese a todo lo dicho el especial favor con que la Soberana Providencia quiso asegurar esta Real Fundación en el mismo día en que se le pudo la primea piedra de sus cimientos, no solo por ser el 7 de enero, día dedicado al glorioso S. Raimundo de Peñafort, noble ornamento de esta ciudad, sino por haberla puesto

(VII) un Héroe¹² de quien el militar admira El valor, el político la prudencia, el sabio la erudición, y finalmente aquel que siendo dignísima rama de la esclarecida familia de Guzmán, todo buen patricio mira como uno de los que hasta ahora han contribuido más al lustre de esta monarquía española.

Con apoyos tan fuertes y fundamentos tan durables no hay que temer la sentencia del sabio estoico, que dijo que ninguna fabrica, aunque se construya de los más duros mármoles, y por fuerte que sea, puede blasonar perpetuidades; porque todo se arruina y destruye con el tiempo; pero quedará exenta de este peligro esta Real Fundación, siendo sostenida y protegida (como lo es) por los más esclarecidos héroes de todo el Reino.

Y qué será si aún añadimos la circunstancia de ser presidido y dirigido este literario Cuerpo por aquellos dignísimos sujetos, sobre cuya sabiduría, celo, y aplicación descansa y se asegura la importante y deseada salud de nuestro

(VIII) Augusto Monarca, y de su Real Familia, y a cuyo activo y celoso espíritu debe todo el ser este Real Colegio.

¿Qué mármoles, qué duros bronces serán dignos de perpetuar la memoria de tan piadosa, como regia benignidad? Sin duda en ningún material se deben grabar mejor semejantes beneficios que en nuestros propios corazones, dedicándonos con el más ardiente celo al cultivo, y perfección de nuestra facultad a fin de hacer manifiesta nuestra debida gratitud. Por este medio puede esperar este literario Cuerpo merecer la honra de complacer a S.M., hacerse digno de su real patrocinio, ser atendido como S.M. ordena, y adquirirse los adelantamientos que de tan soberana dignación puede y debe prometerse.

Mucho tuviera que hacer el más elocuente orador, si hubiera de expresar con voces el debido agradecimiento a tan distinguidos favo-

12. El Excelentísimo Señor Marqués de la Mina, Capitán General de este Principado.

res. Por esto, Excelentísimo Señor, omitiendo la cortedad de mi ingenio, callando el poco uso que tengo de semejantes ejercicios, no atreviéndome a hacer mención de la magnificencia, y esplendor

(IX) de el lugar en que me hallo, de la numerosa y distinguida concurrencia que me honra, ni de otras muchas cosas que suelen turbar el ánimo de el que públicamente perora por más ejercitado que sea, únicamente confiado en la suma benignidad que me demuestra V. Exc. Y el nobilísimo concurso que me escucha, expondré con la brevedad posible la indispensable necesidad de instrucción para el ejercicio de la Cirugía.

Llámase Cirugía aquella ciencia que enseña a conocer y curar las enfermedades exteriores del cuerpo humano, y que trata de todas aquellas que necesitan de la operación de la mano, o aplicación de tópicos para su curación. Pero para que los que se dedican a ella, puedan hacer algunos progresos, es necesario que de antemano entiendan las lenguas que llaman sabias, particularmente la Latina, a fin de poder tomar en los mejores originales los principios y descubrimientos con que se ha perfeccionado la Cirugía. Deben a más de esto poseer la Lógica y Física, la primera porque la miran los sabios como la llave de todas las ciencias y artes;

(X) y la segunda, porque por su medio se pueden averiguar las verdaderas causas de las operaciones de la naturaleza, conocer las fuerzas motrices, el equilibrio de los fluidos, y el mecanismo de los diversos movimientos animales, con cuyos principios se podrá discutir exactamente y sacar legítimas consecuencias.

Como la Teoría de la Cirugía no es otra cosa sino el fruto de las observaciones y descubrimientos, es preciso tomarla de los autores que la han ejercido; Por esta razón el gran Boerhaave,¹³ cuando nos encarga la lectura de los libros de nuestra profesión, dice así: “Entre los libros de nuestra Facultad solamente encargaré, no los de aquellos que solo fueron compiladores, y que tal vez en sus retretes han descrito las enfermedades sin haberlas jamás visto, sino los de aquellos,

13 . Horum autem illos tantum commendabo, non qui fuere Compilatores, & forte non vifis morbis, nihilominus in musaeo eos defcripsere, rerum qui per annos in praxis excelluere, dum vivebant, & simul Anathomes periti fuere. (Methodum Discendi Artem Medicam Cap. 7. pag. 464).

que mientras vivieron, fueron excelentes por muchos años en la práctica, y muy peritos en la Anatomía”.

(XI) Los conocimientos teóricos son indispensables a un cirujano, sea para dar cuenta de sus operaciones a quien le pregunte, sea para perfeccionar su arte por las observaciones que deje a la posteridad, sea finalmente para satisfacer a los enfermos en las preguntas que le hagan y saber persuadirles de la necesidad de hacer tal o tal remedio si quieren curar. Basta haber visto algunos enfermos, o haberlo estado uno mismo, para saber con qué inquietud y repugnancia toma un enfermo los remedios que le ordenan. Siempre tímido y dudoso, si el cirujano conoce la causa de su enfermedad le pregunta, le propone mil dudas, le hace objeciones, combate las razones, que autorizan una operación que le espanta o no le gusta. Unas veces el temor de los dolores le hace despreciar un remedio indispensable, y otras el miedo de la muerte le obliga a pedir una cisura cruel o mortal.

Pues ahora pregunto yo ¿Qué podrá hacer un cirujano que se ve apretado por las cuestiones, embarazado por la falta de resolución del enfermo, y enternecido por sus quejas y suspiros? Si ignora los principios fundamentales

(XII) de su arte y no sabe hablar, proponer y discurrir, desde luego previene al enfermo contra si, y su familia aumenta sus inquietudes, les inspira una desconfianza que tal vez es causa de la indocilidad de los enfermos, y les puede causar la muerte.

Pero al contrario, un cirujano instruido y capaz de explicarse como conviene, sabrá manejar el ánimo de su enfermo, resolverle sus dudas, disipar sus temores, restablecer la tranquilidad de su imaginación, persuadirle, y finalmente inspirarle la confianza que es uno de los más grandes remedios. Que cada uno se pregunte a si mismo, y creo que todos convendrán en que los hombres así quieren y deben ser tratados; por esta razón, los que se destinan a la Cirugía no deben ser gente grosera, sin estudio ni talentos, estatuas sin razonamiento, ni obreros mudos, que no sepan más que sacar sangre y cortar miembros.

Y si se reflexiona sobre la necesidad de la observación para la perfección de la Cirugía, ¿Cómo es posible que un hombre sin instrucción pueda hacer observaciones exactas sobre todos

(XIII) los casos particulares que la Naturaleza le presenta? ¿Cómo ha de penetrar las causas, discernir las particularidades, dar cuenta de todas las circunstancias, comunicar a los sabios sus ideas, y pasar a la posteridad sus descubrimientos para que sean útiles a los venideros? Todo el mundo conoce que esto es impracticable a un cirujano, que no ha adquirido por el estudio ni los conocimientos teóricos de su arte, ni la facilidad de explicarse.¹⁴

No niego lo que algunos me podrán decir, que ha habido grandes cirujanos, que han tenido un gran acierto en sus operaciones, que han merecido y merecen los elogios de los sabios y un aplauso general sin haber estudiado jamás Latín, ni Filosofía; pero si examinamos con cuidado el modo en que estos célebres hombres han llegado al grado de perfección en que los vemos, hallaremos que han sido infatigables en el continuo estudio, continuamente sobre los libros,

(XIV) y sobre la misma Naturaleza, que han frecuentado y tratado a muchos sabios, que se instruyeron en diferentes lenguas en países extranjeros, para sacar el fruto de las producciones de sus habitantes, leyendo y meditando sus libros. Y finalmente que han sido, o son de aquellos ingenios superiores, a quienes un sabio llamó monstruos que exceden el común de los hombres, y de los que produce muy pocos la naturaleza en muchos siglos. Y así como estos casos tan raros no deben servir de regla, expondré en pocas palabras lo que piensan graves autores sobre este asunto.

Lanfranco, que escribió en el siglo XIII, exige en el cirujano el conocimiento de las Letras Humanas, y de la Filosofía, a fin que pueda razonar, discurrir y entender a los mejores autores; quiere particularmente que esté bien instruido en la Teórica de su arte, para poderse conducir por principios seguros en la curación de las enfermedades quirúrgicas, probando que sin esto el cirujano no será, ni podrá ser, más que un obrero u operador muy peligroso.¹⁵

14. *Mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis & otio, & litteris, que dice Cicerón, Tuscul. Disput. Lib. I. pag 355.*

15. *Chirurgus naturali sciencia sit munitus non Medicinae solum, sed in ómnibus partibus Philosophiae studeat... y más abajo sigue: Addiscat Phisicam, quae in cunctis operationibus sciat instrumentum eius Chirurgicum Theoricae regulis probare, quod docet Phisica. (Mag. Chirurg. Tract. I. cap. 2).*

(XV) Henrique de Hermondaville que escribió en 1312, dice expresamente en su Tratado de Cirugía, que esta parte del arte de curar es una verdadera Ciencia por su Teórica, pero que un hombre sin letras no es capaz de aprenderla.¹⁶

Guido Gauliaco que escribió en el siglo XIV exige lo mismo: es necesario que el cirujano sea letrado, que sepa no solo los principios de la Medicina Chirúrgica, sino también los de la Física, tanto teórica cuanto práctica; que conozca la Física del cuerpo humano, la naturaleza de las enfermedades, y las propiedades de los remedios para emplearlos con discernimiento.¹⁷

El doctor Falcón sostiene como Guido Gauliaco, que el cirujano debe estar instruido y saber

(XVI) radicalmente la Teoría de la Cirugía, ello es la Ciencia y arte de curar las enfermedades externas por la dieta, pharmacia y operación manual; y añade que aunque es cierto que la Cirugía se practica por la acción de la mano, sea en las curaciones u operaciones, sin embargo (dice) es necesario que el Cirujano sepa los principios de la Filosofía y de la Medicina, a fin de poder discernir las cosas naturales de las no naturales, y preternaturales, y ordenar a propósito el régimen y remedios convenientes a cada enfermedad en particular.¹⁸

Pudiera citar muchos más autores famosos que han pensado del mismo modo, como Magato,¹⁹ Heister²⁰ y otros, cuyas expresiones no repito por no ser demasiado prolijo; solo advertiré como de paso, que todos a una voz convienen en que los conocimientos teórico-científicos son los que deben guiar las manos de el cirujano para que ejecute lo que las circunstancias exijan.

(XVII) Pero para qué buscar apoyos en las autoridades de los

16 . Imo (Chirurgia) est pro parte Scientia, Quam nullus pure laicus scire potest.

17 . Requiritur ergo, quod Chirurgus sit litteratus, non tantum in principiis chirurgiae, sed etiam Phisicae, tam in teórica, quam in practica, oportet quod cognoscat res naturales, non naturales, et res contra naturam. Y más abajo añade: In practica oportet ut sciat dietam, et pharmaca praescribere, nam sine istis non perficitur Chirurgia. (Cap. Singul. Pag. 8).

18 . Remarquess für la Chirurg. De Guy de Chauliac, pag. 77. c.

19 . De rar. Medicat. Vulner. Lib. 2 pag. 4.

20 . Institut. Chirurg. Tom. I. Introduct 3, pag. 5.

Extranjeros para probar la necesidad de instrucción en los que se dedican a la Cirugía, teniendo las más evidentes pruebas en las Leyes de nuestro Reino, y Pragmáticas de nuestros Soberanos.

Los Reyes Católicos fundaron cátedras de Cirugía en las Universidades. Estos Príncipes por pragmáticas de 1491 y 1498; y el Señor Don Phelipe II por las de 1579, 1588 y 1593, dieron muchas providencias para fomentar el adelantamiento de la Cirugía. Mandaron que el catedrático hubiese de ser graduado en una de las Universidades aprobadas; y por pragmática del 2 de Agosto de 1593 se dispuso y ordenó que los que se hubiesen de aprobar de cirujanos, debiesen tener oídos (además de haber estudiado Filosofía) precisa, forzosamente tres cursos de Medicina, y dos años de práctica de Cirugía; y que además de esto, al tiempo de examinarse supiesen de memoria las Recopilaciones hechas por los Protomédicos, así de tumores como de toda clase de úlceras, y del uso y método que se ha de guardar en la administración

(XVIII) de los remedios de que se vale la Cirugía en la curación de las enfermedades que le pertenecen. ¿Qué son pues todas estas repetidas Pragmáticas, y el exigir precisamente que los cirujanos para ser aprobados de tales, hayan de haber estudiado la Filosofía, oído tres cursos de Medicina, e instruídose en el uso de los remedios, sino la más evidente prueba de haberse reconocido la indispensable necesidad de semejante instrucción para el buen ejercicio de un Arte tan útil al bien común?

Todas estas ventajosas disposiciones para el adelantamiento de la Cirugía, tuvieron la suerte de otras muchas, que fue su poca duración; porque por Pragmática de 1603, publicada en 1604, se dio licencia para admitir a examen, y admitir a los cirujanos romancistas, exigiendo únicamente en estos hombres por todo estudio cinco años de Practica, tras en hospitales, y dos con médico o cirujano. La insuficiencia de este nuevo método presto fue reconocida y obligó a meditar el asunto con mayor reflexión. Se oyeron a las Universidades, a los Protomédicos, y a otras personas, pero no a los

(XIX) Cirujanos; y de este examen resultó la Pragmática de el Pardo de 7 de Noviembre de 1617. Por ella se mandó que en cada una de la Universidades hubiese una cátedra de Cirugía y Anatomía, expresando que el catedrático pudiese enseñar ambas cosas en

sus respectivos tiempos. Se dispuso que hubiese dos clases de cirujanos, unos que fuesen Latinos, como los que había antes de 1604, y otros puramente Romancistas y sin estudios. Se ordenó que los Latinos para ser aprobados, fuesen preguntados en las doctrinas de Hipócrates, Galeno, Guido Gauliaco y otros graves autores de la Facultad; que además fuesen examinados de Algebristas, esto es de las enfermedades de los huesos; y que esto lo estudiasen en los dos años de Práctica, habiendo precedido los cuatro de Teórica en las Universidades.

Es evidente que el estudio que dicha Pragmática exigía a los cirujanos Latinos, para ser recibidos, era mucho más extenso, que el que por la misma se pedía a los médicos, supuesto que debían ser examinados en todas las materias médicas, quirúrgicas y anatómicas; que debían oír en los cuatro años

(XX) de Teórica, y además de las enfermedades de los huesos que debían aprender durante los dos años de Práctica. De aquí dimanó que esta clase de cirujanos, para evitar el demasiado estudio del que les hacían riguroso examen, y viendo que de aprobarse los Romancistas cuyo examen era muy superficial, les eran sus facultades tan limitadas, que no podían hacer ninguna sangría, ni otro remedio mayor sin permiso de médico o Cirujano Latino, se dedicaron enteramente a la medicina, de modo que insensiblemente (excepto algunos pocos) no fueron quedando casi otros Cirujanos que los puros Romancistas, sin estudio, ni talentos, que solo sabían de las operaciones manuales por modo de tradición.

Por esta causa nuestro Católico Monarca, instruido del total abandono a que había llegado ésta tan necesaria facultad, dio las mayores pruebas de su amor para con su querido pueblo, estableciendo Escuelas, donde se formen sujetos capaces de socorrer las necesidades de el público, y desempeñar dignamente un objeto tan importante. Para esto, manda su Majestad

(XXI) primo, que los que se destinan a esta carrera, sean hijos de padres honrados, que hayan tenido buena educación, y estudiado Gramática y Filosofía. Segundo, les facilita los medios de instruirse en todas las partes que componen la verdadera Cirugía, pagando generosamente a expensas de su Real Erario los maestros necesarios. Finalmente, concede a los que se reciban en dichas Escuelas,

los mismos honores y privilegios que gozan los Graduados de las Universidades.²¹

Todas estas sabias disposiciones eran precisas para fomentar los progresos de la Cirugía; porque (como queda dicho) los que no se hallan con el adorno de las Letras Humanas, y Filosofía, son por lo regular incapaces de hacer progresos en ninguna ciencia; además era indispensable el facilitar la instrucción de la juventud; porque sin esto el mozo de mejores disposiciones se quedaría como un diamante en bruto, y siempre estaría reducido a una estúpida ignorancia. Finalmente se miró como necesario el acordar

(XXII) dar a los individuos de esta Real Escuela los mismos honores que a los Graduados de las Universidades, a fin de estimular a la juventud bien criada, y siempre ambiciosa de alguna distinción honorífica; porque como hasta aquí los cirujanos estaban casi confundidos con los puros artistas, un mozo honrado hijo de buenos padres, e instruido, y por consiguiente propio a ejercer las funciones de una profesión tan importante, prefería cualquier otra carrera a ésta, no atreviéndose a tomar un estado que en el común de los hombres había llegado al último desprecio.

Si esta profesión está abatida, si los que la ejercen son gente sin crianza ni instrucción, ¿qué alivio puede hallar el pueblo en unos hombres empíricos y groseros, sin capacidad ni talentos, sino el que vayan mutilando poco a poco a los miembros de la Republica, si llegan a caer entre sus manos con alguna cosa grave? Si al contrario, se le da a la Cirugía el honor y estimación que se merece, si los que se destinan a ella son gente bien criada, y se les instruye en todas las partes que la componen, ¿cuánto mejor sabrán

(XXIII) en el tratamiento de las enfermedades prevenir, o evitar operaciones crueles, que son siempre el último recurso de los sabios y prudentes, y el primero de los ignorantes y Empíricos? Y de aquí ¿Cuántos sujetos se pueden arrancar de las manos de la muerte? ¿Cuántos miembros se pueden conservar? Y finalmente, ¿Cuánta sangre, dolores y lágrimas, se ahorran a los míseros pacientes?

Es ciertísimo que un cirujano para merecer el nombre de tal, debe estar muy instruido, y ser naturalmente de un ingenio perspicaz y fértil

21. Véase el Real Reglamento, Artic. XIV.

en arbitrios; porque de lo contrario, por más práctica que tenga, por grande hábito que haya adquirido en practicar algunas operaciones, si sus conocimientos y ciencia no son los conductores de sus manos, siempre estará expuesto a hacer perecer o estropear a sus enfermos.

Pero para que sea más sensible la realidad de lo dicho, examinemos las operaciones cuales son en ellas mismas. Las operaciones que un cirujano puede hacer, se reducen a aquellas regulares que se hayan expuestas en los autores, o a aquellas

[¡Faltan las pp. 24 y 25!]

(XXVI) Pues si en las operaciones que están sujetas a alguna regla, el hábito solo no puede conducir las manos, ¿qué debe ser en aquellas cuya variedad es tal que no admite ninguna regla fija? Es necesario v. g. abrir abscesos profundos, penetrar en la substancia de las partes para buscar y extraer algunos cuerpos extraños, aflojar estrangulaciones mortales, seguir algunas fistulas cuyo fondo no se descubre, extirpar tumores cerca de vasos grandes etc. En todos estos casos en que las operaciones no tiene sitio fijo ni extensión determinada, y en donde los socorros manuales se deben arreglar sobre la necesidad y variedad de circunstancias, ¿Qué recurso se puede hallar en este hábito, que se ha formado por la repetición de algunas operaciones en que siempre se ha seguido el mismo método? Es pues en estos casos tan variables en donde el cirujano puede hacer ver la extensión de sus luces. Y el que no sepa salir del camino que otros han pisado, será siempre un hombre inútil en los casos arduos, difíciles y peligrosos.

Para que un Cirujano pueda operar segura y metódicamente, es preciso que esté instruido en la Anatomía, Fisiología, Patología, Semeiotica, Higiénica, y Terapéutica. Por la Anatomía se aprende conocer la figura, sitio, estructura, y conexión de las diferentes partes que componen la admirable fábrica de nuestro cuerpo. La Fisiología explica los diferentes usos y funciones de estas mismas partes relativamente a su diversa estructura. La Patología expone la naturaleza y causa de las enfermedades. La Semeiotica instruye en el conocimiento de las señales y complicaciones de las enfermedades. La Higiénica enseña a arreglar el régimen, y a establecer las leyes que se deben observar en el uso de los alimentos, aire, pasiones de ánimo, evacuaciones, movimiento, quietud, sueño y vigilia. Finalmente la Terapéutica instruye al cirujano en los diferentes medios curativos, y le enseña

ña la naturaleza, propiedades, y modo de obrar de los medicamentos, a fin que pueda aplicarlos oportunamente en las enfermedades que le pertenece tratar.

Además de dichos conocimientos, es necesario que el cirujano sepa la manera y método de operar, que conozca exactamente el carácter

(XXVIII) y naturaleza de la enfermedad que pide la operación, que prevea las dificultades que se pueden presentar por razón de la estructura de la parte, de su peculiar acción, y aún del aire que la circunda. Que tenga presente las reglas que se deben observar relativamente a la causa y efectos de la enfermedad. Que haga atención al tiempo, circunstancias, leyes de la economía animal y experiencia. Que no olvide los diversos accidentes que pueden impedir la operación o indicar otra. Finalmente, que sepa prevenir o corregir los diferentes síntomas de que suelen ser seguidas las operaciones, como la inflamación, gangrena, supuraciones excesivas, depósitos, fiebre, convulsiones, delirio, y otros infinitos, que exigen grandes conocimientos para poder ser socorridos.

Pues (Señor), si, como queda expuesto, se necesitan tantos conocimientos para el ejercicio de la Cirugía, si en todo tiempo se ha conocido la necesidad de instrucción en los que se destinan a ella; y si ahora mejor que nunca se nos proporcionan los medios de obtenerla, sin que nos cueste cosa alguna, ¿cuántas gracias debemos dar

(XXIX) a nuestro Augusto Soberano, que por solo el efecto de su tan piadosa, como Real Bondad, nos franquea todos los medios? Con que humilde agradecimiento debemos mirar eternamente a un Monarca, que todo es bondad y ternura, y todo un compasivo amor de sus fidelísimos vasallos? ¿Cómo podremos jamás corresponder a un Príncipe, que no respira sino alivios, que no alienta sino consuelos, que no exhala sino clemencia; y por último, que no sueña sino en piedades para con su querido pueblo? ¿Qué nos toca a nosotros hacer de nuestra parte? Corresponder agradecidos con nuestra aplicación, desvelos, y trabajos para el adelantamiento de la Facultad que emprendemos, a fin de salir de la grosera ignorancia que causaba nuestro desprecio. Demos a lo menos a su Real Piedad este buen gusto, a su Paternal Amor este consuelo, y a la gran necesidad que tiene el público, este importantísimo alivio.

DOCUMENTACIÓN INÉDITA SOBRE LOS EXCLAUSTRADOS CATALANES (1838)

ERNESTO ZARAGOZA PASCUAL

En la primera mitad del siglo XIX las órdenes religiosas sufrieron tres exclaustaciones, por las cuales tuvieron que abandonar sus monasterios y cuanto poseían: propiedades, rentas, derechos, archivos, bibliotecas, pinturas, ornamentos y objetos litúrgicos, libros de administración, etc., con la consiguiente dispersión de todo ello en diferentes archivos, bibliotecas y museos.

La primera exclaustación fue decretada por el rey José I en 1809, aunque para entonces muchos religiosos jóvenes habían tomado las armas en la guerra de la Independencia, como los benedictinos Juan Martín y Lino Picado, profesos del monasterio de San Pedro de Arlanza, que se enrolaron en el Batallón de Voluntarios de Infantería Ligera de la Rioja, al mando del general José Joaquín Durán, que andaba por tierras de Soria.¹ El primero de los cuales llegó a ser capitán y con el segundo, que era capellán, permanecieron en el ejército hasta 1814. También los padres Anselmo Dalmases, Bonifacio Bertrana, Jerónimo Moré, Domingo Crest y Bonaventura Sans, del monasterio

1. Arch. Histórico Nacional, de Madrid, *Sec. de Consejos*, Legs. 12042 y 12046, Exp. 24; A. PÉREZ GOYENA, «El espíritu religioso en la Guerra de la Independencia», en *Razón y Fe*, vol. 21, Madrid, 1908, 5ss.

de Sant Feliu de Guíxols se enrolaron en diversos somatenes y en 1808 fueron elegidos miembros de las Juntas de su villa y de la ciudad de Gerona.²

La primera exclaustación fue precedida por el decreto del 4 de diciembre de 1808 por el cual quedaban suprimidos una tercera parte de monasterios y conventos de España. El 1 de mayo de 1809 se ordenó a los religiosos, que se recogieran en los conventos que debían permanecer abiertos, bajo pena de cierre si algún soldado francés era asesinado en el aquel pueblo y no se hallaba el culpable. Además, los religiosos fueron obligados a prestar juramento de fidelidad al Gobierno intruso. Algunos optaron por reducirse a los conventos que quedaban abiertos, otros se mantuvieron exclaustados y otros se secularizaron.³ Pero los monasterios permanecieron abiertos hasta el 18 de agosto de 1809, en que José I decretó la exclaustación general de todos los monasterios y conventos, y la incautación de todos sus bienes y propiedades. Algunos monasterios fueron luego pillados y quemados.⁴

Pero en 1813 los religiosos fueron regresando poco a poco a sus monasterios, a medida que éstos iban restaurándose.⁵ Y las comunidades fueron recuperando sus pertenencias, entraron nuevas vocaciones y la vida comunitaria volvió a florecer. Pero por poco tiempo, puesto que siete años después, durante el Trienio Constitucional (1820-23), los religiosos fueron de nuevo exclaustados. El Gobierno quería hacer una reforma de los regulares, que contemplaba la reducción del número de monasterios y conventos. Pero mientras las Cortes discutían el proyecto en setiembre de 1820, los monjes, por ejemplo, por la experiencia obtenida en la exclaustación de 1809, dejaron de sembrar los campos, hicieron tala de árboles, vendieron precipitadamente los granos, el vino y el ganado, incluso a bajo precio, para tener algo para vivir cuando les exclaustasen.⁶

Decretada la exclaustación, los monasterios y conventos de frai-

2. Arch. Montserrat, Fondo de Sant Feliu de Guíxols, Bolsa 4.

3. Arch. Histórico Nacional, de Madrid, *Sec. de Consejos*, Leg. 12078

4. E. ZARAGOZA PASCUAL, *Los generales de la Congregación de San Benito de Valladolid VI*, Silos, 1987, 80-81.

5. Cf. E. ZARAGOZA PASCUAL, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense i Cesaraugustana (1215-1835)*, a Col. Scripta et Documenta, vol. 67, Montserrat, 2004.

6. M. REVUELTA GONZÁLEZ, «Los planes de reforma eclesiástica durante el trienio constitucional», en *Miscelánea Comillas* 56-57 (1972) 93-123, 329-349.

les fueron abandonándose paulatinamente entre octubre y diciembre de 1820.⁷ En 1821 fueron subastadas las propiedades monásticas, aunque los religiosos tardaron muchos meses en percibir las pensiones acordadas por el Gobierno.⁸ Unos, la inmensa mayoría, quedaron simplemente exclaustros, otros –unos siete mil quinientos en toda España– se secularizaron, para poder acceder más fácilmente a cargos y beneficios eclesiásticos.

Esta situación duró hasta el regreso de Fernando VII, que en abril de 1823 mandó a los religiosos reintegrarse a sus conventos.⁹ De nuevo y por segunda vez en lo que iba de siglo, los monasterios y conventos fueron reorganizando sus comunidades, reparando sus edificios y recuperando sus propiedades, enseres, bibliotecas y alhajas litúrgicas. El 21 de marzo de 1824 se les permitió recibir novicios, pero el 25 del mismo mes se les recordó la orden de 1815 de que cada monasterio debía tener una escuela de primeras letras «para disminuir la perversión de la juventud y desmoralización general».¹⁰ Mas apenas tuvieron sus edificios restaurados, que por cierto se recuperaron bien y lo mismo su economía, sobrevino la tercera y definitiva. En verdad, las órdenes religiosas habían caído en cierta decadencia por lo que se refiere a la observancia regular, aunque no tanto como se decía. La propaganda bien orquestada de que la vida religiosa era contraria a la sociedad y «no estaba en armonía con la época presente», que se habían apartado del fervor evangélico, que su vida era «anacrónica, absurda, contraria a la naturaleza y a la razón e incompatible con las luces del siglo», además de que la Iglesia tenía demasiadas riquezas, que los bienhechores se las habían dado para ciertas funciones sociales, que ahora hacía el Estado, y en todo caso que éste podía reclamar los bienes monásticos porque eran bienes nacionales, etc., prepararon el terreno a la exclaustros y a la desamortización que le sucedió. Además, la guerra carlista de 1833 recabó la colaboración económica y los monaste-

7. E. ZARAGOZA PASCUAL, «Danys ocasionats al monestir de Poblet durant el Trienni Constitucional (1820-23)», en *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 81 (2008) 169-183.

8. M. REVUELTA GONZÁLEZ, «Los planes de reforma eclesiástica durante el trienio constitucional», en *Miscelánea Comillas* 56-57 (1972) 93-123, 329-349.

9. Arch. Congregación de Valladolid, en Silos, Documentación varia, vol. XXXIII, f. 37r (circular impresa).

10. Cf. E. ZARAGOZA PASCUAL, *Los generales de la Congregación de San Benito de Valladolid* VI, Silos, 1987, 219, 223.

rios se la dieron, pues casi todos los frailes eran carlistas de corazón y odiaban a los «herejes liberales», al tiempo que propugnaban la alianza del Trono y del Altar e idolatraban la persona del rey.¹¹

Tras la muerte de Fernando VII los conventos se vieron acosados por leyes intromisorias en su vida y administración y cargados de exacciones dinerarias. Generalmente se quería reformar el clero, pero no suprimir la vida religiosa. Pero al fin esto último prevaleció. Y así el 26 de marzo de 1834 se dieron las primera medidas de supresión de algunos conventos en el caso de que alguno de sus religiosos se fugase a los carlistas, se guardaran armas o realizasen reuniones contra los intereses del Estado. Los ornamentos serían repartidos por el obispo diocesano entre las parroquias pobres. Los bienes muebles e inmuebles vendidos en pública subasta y su producto serviría para dar pensiones a huérfanos y viudas, y para extinguir la deuda pública.¹²

El 3 de abril del mismo año se mandó incorporar a filas a todos los novicios, siete días después, que los religiosos de los conventos suprimidos se recogiesen en los conventos de su propia orden que habían de subsistir, el 22 del mismo mes se prohibió la recepción de novicios y se creó la Real Junta Eclesiástica para la reforma del clero.¹³ Luego vino la matanza de 72 frailes en Madrid el 17 de julio de 1834 por asesinos a sueldo con la falsa acusación de que el cólera que aquellos días hacía estragos en la Corte era causado por los frailes, que habían envenenado las fuentes de agua. En 1835 se repitieron los asesinatos de clérigos y frailes en Zaragoza y Murcia. El 22 de julio fueron pasados a cuchillos los franciscanos y carmelitas de Reus. Tres días después fueron desalojados los conventos de la ciudad de Barcelona e incendiados algunos de ellos.¹⁴

11. C. BARRAQUER, *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX*, Barcelona, 1915, 18-22.

12. V. CÁRCEL ORTÍ, «El liberalismo en el poder (1833-1869)», en *Historia de la Iglesia en España*, V, Madrid, BAC, 1979, 133-135.

13. F. RULL, *Historia de la conmovión de Barcelona en la noche del 25 al 26 de julio de 1835*, Barcelona, 1835; E. ZARAGOZA, «Crònica de l'expulsió dels monjos de Sant Feliu de Guíxols (1835)», en *Ancora*, núms.2014-55 (1987); ID., «Documentació inèdita oficial ran de la crema de convents de Barcelona els dies 25 i 26 de juliol de 1835», en *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 80 (2007) 141-155.

14. Arch.Histórico Nacional, de Madrid, *Sec. de Hacienda*, Legs. 4259 y 4322; *Lista de monasterios y conventos cuyo número de individuos era ya inferior a doce en el año último, según los estados remitidos por los respectivos superiores regulares a la Real Junta Eclesiástica*, S. I., s. a [1835].

El mismo 25 de julio la Junta Eclesiástica determinó suprimir todos los conventos y monasterios que no tuvieran doce profesos, dos terceras parte de los cuales habían ser clérigos. De manera que de un plumazo fueron suprimidos 892 conventos, aunque afectaron a unas órdenes más que a otras. Por ejemplo, los benedictinos que tenían comunidades más numerosas, apenas quedaron afectados porque efectuaron una redistribución de personal.¹⁵ El 26 de julio una ley obligaba al Estado a pasar a los exclaustros una pensión de cinco reales diarios, a los clérigos y de tres a los legos.¹⁶ El 3 de setiembre se decretó la devolución de los bienes monásticos a los que los habían comprado durante el Trienio Constitucional, lo que supuso una dura medida para la supervivencia de las comunidades que quedaban sin tierras ni rentas. Pero la hora fatal vino el 11 de octubre de 1835, en que se dio el decreto de supresión de todos los monacales por el ministro de Hacienda Juan Álvarez de Mendizábal, que ha pasado a la historia de la vida religiosa en España como la bestia negra de los conventos y monasterios.¹⁷ El decreto aparecía publicado en la Gaceta de Madrid el día 14. Con los bienes tomados a los monasterios y conventos, el Estado esperaba obtener los medios para proseguir la guerra contra los carlistas, amortizar la deuda pública, captar numerosas voluntades de familias ricas para la causa de Isabel II y abonar la pensión vitalicia a los exclaustros. A éstos, privados ya de todo, sólo les quedaba el hábito. Pero un nuevo decreto, del 28 de noviembre del mismo año les obligó a vestir la sotana de los clérigos seculares, respetándoles sin embargo la libertad de residencia.¹⁸ El 8 de marzo de 1836 se suprimían todos los religiosos españoles, a excepción de los tres colegios de misioneros dominicos para Asia (Valladolid, Ocaña y Monteagudo) y temporalmente los escolapios, hospitalarios, Hijas de la Caridad y las beatas dedicadas a las enseñanza y al cuidado de los enfermos. Finalmente, el 29 de julio de 1837 otro decreto

15. M. REVUELTA GONZÁLEZ, «El pago de las pensiones a los exclaustros y a las monjas», en *Estudios Eclesiásticos*, 201 (1978) 46-74.

16. A. ALCALÁ GALIANO, *Historia de España desde los tiempos primitivos hasta la monarquía de Isabel II*, VII, Madrid, 1846; F. GARCÍA TEJERO, *Historia político-administrativa de Mendizábal*, Madrid, 1958.

17. Arch.Histórico Nacional, de Madrid, *Sec. de Consejos*, Leg. 12080, Exp. 235.

18. M. REVUELTA GONZÁLEZ, *La exclaustro (1833-1840)*, Madrid, BAC, 1976, 365-373.

venía a consagrar la supresión de la vida monástica y religiosa en España al elevar el decreto a categoría de ley.¹⁹

Los exclaustrados trataron de colocarse en iglesias y catedrales, lo que fue relativamente fácil para los jóvenes, en cátedras de seminarios e institutos, pues los había muy bien preparados, en capellanías de monjas y hospitales, economatos, beneficios, parroquias, ejército, etc.²⁰ Pero los exclaustrados se dijeron: el Gobierno nos puede privar de llevar vida común, de los bienes y propiedades, del hábito... pero no puede dispensarnos los votos religiosos. De manera que continuaron obedeciendo a sus superiores en lo espiritual, y manteniendo el amor a su orden, reuniéndose para celebrar las fiestas de sus fundadores y santos, a menudos en los monasterios de sus monjas, y para los entierros de compañeros, y se dejaban unos a otros como albaes. Así quedaron las cosas, hasta que en el último tercio del mismo siglo XIX volvería a florecer con fuerza la vida religiosa. De manera que se cumplió lo que se dice de la Orden benedictina: «Succissa, virescit».²¹

Ya en otras ocasiones hemos publicado documentación inédita respecto a los exclaustrados y monjas de diversas diócesis de España.²² Ahora presentamos aquí doce documentos inéditos que hallamos en el Archivo Histórico Nacional de Madrid, Sec. de Culto-Clero, Legs. 191 referente a todos los exclaustrados españoles, y 192, referente a exclaustrados de Cataluña sin cargo remunerado en 1838, y que por tanto recibían la mitad de las pensiones que el Gobierno les habían asignado en función de su estado (sacerdote, diácono, corista, lego, monja de coro, lega), de los ingresos decimales diocesanos con arreglo al artículo tercero de la ley del 30 de julio de 1838, cuyos títulos son: *Relación individual de los regulares exclaustrados que residen dentro de esta*

19. M. REVUELTA GONZÁLEZ, «Vicisitudes y colocaciones de un grupo social marginado. Los exclaustrados del siglo XIX», en *Hispania Sacra* XXXII (1980).

20. M. REVUELTA GONZÁLEZ, *Ibidem*.

21. Cf. E. ZARAGOZA PASCUAL, *Los generales de la Congregación de San Benito de Valladolid* VI, Silos, 1987, 321-339.

22. Cf. sobre el mismo tema: E. ZARAGOZA PASCUAL, *Exclaustrados y monjas de la diócesis de León y Astorga en 1854*, en *Archivos Leoneses*, núm. 87-88 (1990) 349-370; ID., *Los exclaustrados con cargo remunerado en Galicia, en 1854*, en *Compostellanum*, vol. XLVI (2001) 751-764; ID., *Exclaustrados de Asturias en 1853*, en *Bol. del Instituto de Estudios Asturianos*, núm. 158 (2001) 229-235; ID., *Els exclaustrats de Girona al 1854*, en *Anals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLIV (2003) 275-288; ID. *Religiosos exclaustrados de la diócesis de Calahorra en 1838*, en *Kalakoricós*, núm. 16 (2011) 185-207.

diócesis a quienes se ha de pagar la mitad de sus respectivas asignaciones por el acervo común de la misma, mediante a que no disfrutaban otra renta eclesiástica o secular dependiente del Gobierno, igual o mayor que el importe de la mismas, que hemos transcrito tal cual. Las relaciones más completas son los correspondientes a las diócesis catalanas de Tarragona, Urgel y Tortosa. Los demás documentos referentes a las diócesis de Lérida (sólo del Departamento de Monzón), Solsona y Barcelona, están en el número 6 del mismo legajo y sólo contienen la relación de las monjas exclaustadas o consideradas como tales por vivir fuera de sus respectivos conventos o monasterios debido a la incautación o destrucción de los mismos. No hallamos la documentación de 1838, respecto de los religiosos y religiosas exclaustados del resto de las diócesis catalanas de entonces, excepto de los exclaustados de Gerona, que ya publicamos en *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. XLIV (2003) 275-288, aunque es posible que se guarden en los archivos de las propias diócesis.

Las relaciones no siguen el orden alfabético de apellidos ni nombres, pero sí dan los datos de la orden a la que pertenecieron y el monasterio o convento donde residían al sobrevenir la exclaustación. Luego van los nombres de los pueblos y ciudades de la diócesis donde vivían por entonces. Siguen sus nombres y apellidos, su estado eclesiástico de sacerdote, corista o lego, de monja de coro y lega, su edad y la mitad de la asignación que les correspondía. Sin embargo, no están todos los nombres de los exclaustados existentes en las mencionadas diócesis en 1838, sino sólo los que no disfrutaban de ninguna renta eclesiástica o secular dependiente del Gobierno, cuyos emolumentos igualasen o superasen las asignaciones estatales mensuales que les correspondían por ley, a manera de pensiones vitalicias. Pero sí están la mayoría, pues a tres años de la exclaustación eran muchos los que habían obtenido algún ministerio o beneficio, pues sólo según en que partes escaseaba el clero secular. No es de extrañar que el clero regular fuera más abundante que el secular, pues en tiempo de crisis económica, las familias mismas preferían para sus hijos el monasterio o convento, porque ofrecía más seguridad sobre todo en caso de enfermedad y vejez, pero en tiempo de abundancia económica aumentaba el clero secular, porque a su sombra vivían sus padres, hermanos y tías solteras. Además, en general, los obispos no acomodaron a los exclaustados en lugares de responsabilidad o en beneficios pingües, sino en oficios de segunda línea, aunque casi siem-

pre tuvieron la deferencia de nombar a monjes para ocupar las parroquias dependientes de su Orden antes de la exclaustación, como sucedió en el caso de las de San Millán de la Cogolla y de su valle, de las Sahagún de Campos, Silos y otras partes. Sin embargo, los exclaustados fueron siempre una clase de clero más bien marginada.

Entre los exclaustados de la lista correspondiente a la diócesis de Tarragona hallamos: 12 dominicos, procedentes de los conventos de Tárrega, Barcelona, Lérida y Orihuela; 71 franciscanos, de los conventos de Tarragona, Reus, Escornalbou, Alcover, Montblanc, Riudoms, Barcelona, Cervera, La Bisbal d'Empordà, Tortosa, Sant Tomás de Vic, Santpedor, Mora de Ebro; 12 agustinos, procedentes de los conventos de Tarragona, Selva, Igualada, Miralles, Puigcerdà y Guissona; 47 carmelitas (entre calzados y descalzos), de los conventos de Tarragona, Reus, Lérida, Barcelona, Borges d'Urgell, Valls, Cardó, Vilanova i la Geltrú, Vic, Girona y Selva del Camp; 7 mercedarios, de los conventos de Tarragona, Montblanc, Sant Ramón, Tárrega y Barcelona; 4 trinitarios, procedentes de los conventos de Tarragona y Barcelona; 15 capuchinos, de los conventos de Valls, Tarragona, Vilanova i la Geltrú, Barcelona, Lérida, Manresa y Mataró; 14 mínimos, procedentes de los conventos de Valls, Barcelona y Granollers; 2 servitas, del convento de Vila-rodona; 40 bernardos de los monasterios de Santes Creus y Poblet; y 3 cartujos (creo que dos, porque Les Avellanes era premostratense) procedentes de las cartujas de Segovia y Escala Dei, que eran todas las casas de religiosos que entonces tenía la diócesis.²³ En cuanto a las monjas se relacionan las exclaustadas de los monasterios de carmelitas descalzas, clarisas y de la Enseñanza de sus respectivos monasterios de Tarragona, carmelitas descalzas de Reus, carmelitas calzadas de Valls, mínimas de Valls, cistercienses de Vallbona de les Monges y clarisas de Montblanc.²⁴

En la diócesis de Tortosa había exclaustados franciscanos, carmelitas descalzos, mercedarios, dominicos de Tortosa y cartujos de sus respectivos conventos de Tortosa.²⁵ Y monjas exclaustadas de los conventos de Tortosa, a saber: sanjuanistas, clarisas, concepcionistas franciscanas, además de agustinas de Ulldecona, capuchinas y clarisas de Castellón de la Plana, dominicas de Villarreal y clarisas de Onda.²⁶

23. Cf. Doc. Núm. 1.

24. Cf. Doc. Núm. 2.

25. Cf. Doc. Núm. 3.

26. Cf. Doc. Núm. 4.

La lista de los exclaustros de Urgel no registra los conventos de procedencia, sólo las órdenes religiosas a las que pertenecían, a saber: agustinos, carmelitas descalzos, capuchinos, dominicos, franciscanos, jerónimos, mercedarios, trinitarios y bernardos.²⁷ Y las monjas exclaustros eran de los monasterios de la Enseñanza en la Seu d'Urgell y de los de clarisas de Balaguer y de Puigcerdá.²⁸ En la relación de la diócesis de Barcelona, se consignan monjas exclaustros refugiadas de los monasterios de clarisas de Puigcerdá y Cariñena, de la Enseñanza de Lérida, de las carmelitas calzadas de Vilafranca del Penedés y carmelitas descalzas de Reus.²⁹ Y las secularizadas de los monasterios de benedictinas de Sant Daniel de Gerona, de las agustinas de Santa Magdalena de Barcelona, de jerónimas de Barcelona y de benedictinas de Santa Clara de Barcelona.³⁰ Por su parte la diócesis de Lérida, en su departamento de Monzón, tenía exclaustros procedentes de los monasterios de sanjuanistas de Sigena, de bernardas de Tamarite, de clarisas de Monzón y de dominicas de Benabarre.³¹ La diócesis de Solsona sólo tenía una monja exclaustros, del convento de mínimas de Valls.³²

Esta documentación que aportamos y que hemos transcrito tal cual, nos da una información parcial de la situación en Cataluña, pero aún así, creemos que merece la pena dar a conocer estos religiosos y religiosas exclaustros y secularizados, por los datos biográficos que nos suministran estas relaciones, tales como el nombre propio, la orden religiosa a la que pertenecían, el monasterio de donde procedían, si eran sacerdotes, coristas o legos, los años que tenían en 1838 y la cuantía de la pensión que recibían. Pero los dos últimos documentos contienen la estadística de los exclaustros, sacerdotes y legos de todas las diócesis españolas por orden alfabético de éstas y de las monjas existentes en cada diócesis, dentro o fuera de sus monasterios, con derecho a pensión. Y por abarcar todas las diócesis españolas, creemos que son documentos muy interesantes para conocer exactamente la población religiosa en 1838, así como su desigual repartición geográfica, más abundante en el sur que en el norte de la Península.

27. Cf. Doc. Núm. 5.

28. Cf. Doc. Núm. 6.

29. Cf. Doc. Núm. 7.

30. Cf. Doc. Núm. 8.

31. Cf. Doc. Núm. 9.

32. Cf. Doc. Núm. 10.

APÉNDICE DOCUMENTAL

1. DIÓCESIS DE TARRAGONA, Nº 5. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*)

Relación individual de los regulares que residen dentro de esta diócesis, a quienes se ha de pagar la mitad de sus respectivas asignaciones del acervo común de la misma mediante a que no disfrutaban otra renta eclesiástica o secular dependiente del Gobierno, igual o mayor que el importe de las mismas.

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
---------------------------	---------------------------------	--------------------------	----------------	---------	--

DOMINICOS

Tarragona	Tarragona	P. F. Tomás Pascual	Sacerdote	63	1080 RV
Ydem.	Ydem.	P. F. Jaime Piquer	Ydem.	67	1080
Ydem.	Riudoms	P. F. Tomás Grau	Ydem.	28	720
Ydem.	Ydem.	P. F. José Oriol	Ydem.	27	720
Ydem.	Ydem.	P. F. José Font	Ydem.	25	720
Barcelona	Cornudella	P. F. Jayme Gomis	Ydem.	67	1080
Lérida	Esplugacalba	P. F. José Mitjans	Ydem.	52	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Francisco Bautista	Ydem.	25	720
Tarragona	Tarragona	P. F. Tomás Garola	Ydem.	27	720
Origuella	Monroig	P. F. Vicente Vandallós	Ydem.	27	720
Lérida	Mombrió				
Ydem.	de la Marca	P. F. Juan Taragó	Corista	-	540
	Vallespinosa	P. F. Damián Vilar	Ydem.	-	540

FRANCISCANOS

Tarragona	Tarragona	P. F. José Casals	Sacerdote	77	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Pedro Cabré	Ydem.	75	1080
Ydem.	Ydem	P. F. Joaquín Guiralt	Ydem.	60	1080
Ydem.	Reus	P. F. Antonio Basa	Ydem.	55	900

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
Ydem.	Reus	P. F. Tomás March	Ydem.	26	720
Reus	Ydem.	P. F. Mariano Rocamora	Ydem.	48	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Albino Ódena	Ydem.	46	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Sebastián Lastortres	Ydem.	63	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Pablo Salvadó	Ydem.	52	900
Ydem.	Ydem.	P. F. José Ódena	Ydem.	56	900
Ydem.	Botarell	P. F. Juan Roca	Ydem.	68	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Francisco Sans	Ydem.	61	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Esteban Roig	Ydem.	49	900
Ydem.	Valls	P. F. Magín Martí	Ydem.	54	900
Escornalbou	Tarragona	P. F. Rafael Blanch	Ydem.	38	720
Ydem.	Espluga de Francolí	P. F. Juan Carteñá	Ydem.	37	720
Alcover	Alcover	P. F. Tomás Pino	Ydem.	38	720
Ydem.	Ydem.	P. F. Ramón Fornmiquel	Ydem.	56	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Francisco Gisper	Ydem.	53	900
Montblanch	Montblanch	P. F. Jaume Juncosa	Ydem.	62	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Joan Prats	Ydem.	72	1080
Ydem.	Ydem.	P. Fr. Salvador Elías	Ydem.	57	900
Ydem.	Valls	P. F. José López	Ydem.	32	720
Ydem.	Tarragona	P. F. José Grau	Ydem.	27	720
Riudoms	Riudoms	P. F. Salvador Ferrer	Ydem.	56	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Tomás Folch	Ydem.	60	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Isidro Giol	Ydem.	67	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Bautista Sastre	Ydem.	55	900
Riudoms	Riudoms	P. F. Joan Roca	Ydem.	47	900
Ydem.	Alcover	P. F. Bautista Franquet	Ydem.	56	900
Barcelona	Valls	P. F. Antonio Rovira	Ydem.	49	900
Cervera	Ydem.	P. F. Francisco Bonet	Ydem.	62	1080
Balaguer	Montblanch	P. F. Pablo Montserrat	Ydem.	58	900
Bisbal	Riudoms	P. F. Antonio Ferrán	Ydem.	60	1080
Tortosa	Ydem.	P. F. Pablo Martí	Ydem.	67	1080
Tarragona	Riudecañas	P. F. José Mariner	Ydem.	23	540
Reus	Boratell	P. F. José Cabré	Ydem.	21	540
Escornalbou	Ydem.	P. F. Antonio Roca	Ydem.	21	540
Ydem.	Tarragona	P. F. Ramón Mata	Ydem.	21	540
Reus	Vallmoll	P. F. Lorenzo Badía	Ydem.	22	540
Sto. Tomás de Vich	Ydem.	P. F. Isidro Rocamora	Ydem.	23	540

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
Ydem.	Tarragona	P. F. Miguel Ballester	Ydem.	21	540
Tarragona	Esplugalba	F. Francisco Anguera	Lego	69	720
Ydem.	Borjas del Campo	F. José Torres	Ydem.	23	540
Reus	Alcover	F. Gregorio Borrás	Ydem.	38	540
Alcover	Ydem.	F. Francisco Bofarrull	Ydem.	33	540
Ydem.	Ydem.	F. Pedro Sesari	Ydem.	65	720
Ydem.	Monral	F. José Ferrer	Ydem.	63	720
Ydem.	Ydem.	F. Pedro Isernt	Ydem.	60	720
Ydem.	Botarell	F. Rafael Ysernt	Ydem.	43	540
Esornalbou	Botarell	F. Francisco Sadó	Ydem.	37	540
Ydem.	Valls	F. Francisco Rosés	Ydem.	58	540
Escornalbou	Aforja	F. José Puig	Ydem.	40	540
Montblanch	Montblanch	F. Bernardo Cortés	Ydem.	64	720
Ydem.	Ydem.	F. Agustín Colldecoles	Ydem.	53	540
Barcelona	Vallespinosa	F. Gregorio Tous	Ydem.	51	540
Ydem.	Arbeca	F. José Buldú	Ydem.	48	540
Ydem.	Pontils	F. Pedro Domenech	Ydem.	68	720
Bellpuig	Constantí	F. Antonio Bofarull	Ydem.	72	720
Ydem.	S. Martí de Maldá	F. Juan Serrós	Ydem.	85	720
Ydem.	Tarracona	F. José Bendrell	Ydem.	67	720
Agramunt	Pira	F. Rafael Cantó	Ydem.	29	540
Ydem.	Aumells	F. Antonio Teixidó	Ydem.	32	540
San Padó	Vallbona	F. Joaquín Puig	Ydem.	60	720
Tarragona	Masó	P. F. Sebastián Alsina	Sacerdote	61	Ecónomo
Montblanch	Poblamafumet	P. F. José Ballester	Ydem	60	Ecónomo
Mora					
de Ebro	Pradell	P. F. Jayme Simeón	Ydem.	36	Ecónomo
Alcover	Rourell	P. F. José Figueras	Ydem.	52	Ecónomo
Tortosa	Rocafort de Analech	P. F. Ignacio Martínez	Ydem.	43	Ecónomo
Ydem.	Argentera	P. F. Juan Fernández	Ydem.	31	Ecónomo
Ydem.	Rocafort	P. F. Miguel llevat	Ydem.	56	Ecónomo
AGUSTINOS					
Tarragona	Tarragona	P. F. Félix Torá	Sacerdote	51	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Pedro Serrat	Ydem.	36	720

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
Ydem.	Ydem.	P. F. Lorenzo Masdeu	Ydem.	29	720
Selva	Selva	P. F. Isidoro Mallafré	Ydem.	57	900
Ydem.	Villalonga	P. F. Francisco Guiot	Ydem.	67	1080
Ydem.	Alforja	P. F. Pedro Ávila	Ydem.	40	900
Igualada	Tarragona	P. F. Miguel Ávila	Ydem.	25	720
Tarragona	Valls	F. Joaquín Montes	Lego	43	540
Miralles	Tarragona	F. José Sereñana	Ydem.	63	720
Puigcerdá	Selva	F. Pablo Masdeu	Ydem.	29	540
Guisona	Arbeca	F. Agustín Castellón	Ydem.	33	540

CARMELITAS

Tarragona	Tarragona	P. F. Vicente Plazas	Sacerdote	75	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Antonio Pujol	Ydem.	59	900
Reus	Ydem.	P. F. Pablo Torner	Ydem.	35	720
Ydem.	Reus	P. F. Juan Nogués	Ydem.	27	720
Ydem.	Ydem.	P. F. Diego Figuerola	Ydem.	60	1080
Ydem.	Vilaseca	P. F. Juan Pallissé	Ydem.	38	720
Ydem.	Alforja	P. F. Juan Morell	Ydem.	34	720
Ydem.	Cabra	P. F. Miguel Nolla	Ydem.	25	720
Ydem.	Ydem.	P. F. Andrés Janés	Ydem.	26	720
Selva	Reus	P. F. Pedro Malet	Ydem.	60	1080
Ydem.	Selv	P. F. José Vallvé	Ydem.	52	900
Ydem.	Ydem.	P. F. José Palleyxà	Ydem.	77	1080
Lérida	Reus	P. F. Juan Marimon	Ydem.	26	720
Lérida	Vilaseca	P. F. Gerardo Garrabé	Ydem.	26	720
Ydem.	S. Martí de Maldá	P. F. José Texiner	Ydem.	31	720
Barcelona	Selva	P. F. José Lladó	Ydem.	61	1080
Ydem.	Falset	P. F. José Ballvé	Ydem.	31	720
Cardó	Reus	P. F. Pelegrín Martí	Ydem.	51	900
Borjas de Urgel	Valls	P. F. Antonio Redón	Lego	53	900
Valls	Ydem.	P. F. Juan Miret	Ydem.	69	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Vicente Niu	Ydem.	59	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Pedro Vidal	Ydem.	59	900
Ydem.	S. Martí de Maldá	P. F. Antonio Texiner	Ydem.	64	1080

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
Ydem.	Falset	P. F. Joan Martí	Ydem.	59	900
Vich	Valls	P. F. Pablo Montserrat	Ydem.	25	720
Barcelona	Reus	F. Pedro Martí	Corista	21	540
Ydem.	Valls	F. Juan Miquel	Ydem.	23	540
Ydem.	Ydem.	F. Francisco Recasens	Ydem.	22	540
Tarragona	Ydem.	F. Ramón Arrufat	Lego	673	720
Reus	Poboleda	F. Juan Abelló	Ydem.	60	720
Vilanova					
Geltrú	Reus	F. Juan Carbonell	Ydem.	68	720
Barcelona	S. Martí de Maldá	F. Manuel Texiner	Ydem.	68	720
Ydem.	Ydem.	F. Lorenzo Serrat	Ydem.	41	540
Vich	Biure	F. Juan Masó	Ydem.	33	540
Tarragona	Tarragona	F. Juan Sabaté	Ydem.	32	540
Ydem	Catllar	P. F. Víctor Bertrán	Sacerdote	52	Ecónomo
Reus	Castellvell	P. F. José Ferrer	Ydem.	43	Ecónomo
Gerona	Obiol	P. F. Joaquín Jofre	Ydem.	34	Ecónomo
Barcelona	Villalonga	P. F. José Gatell	Ydem.	60	Ecónomo
Ydem.	Riba	P. F. Miquel Ferrer	Ydem.	28	Ecónomo
Ydem.	Roda	P. F. Sebastián Grimau	Ydem.	35	Ecónomo
Reus	Canonja y Marricar	P. F. Ramón Senauixa	Ydem.	45	Ecónomo
Barcelona	Solivella	P. F. José Canals	Ydem.	40	Ecónomo
Selva	Secuita	P. F. Agustín Barceló	Ydem.	42	Ecónomo
Reus	Montornés	P. F. Esteban Sentís	Ydem.	40	Ecónomo
Selva	Poboleda	P. F. José Salvador	Ydem.	42	Ecónomo

MERCEDARIOS

Tarragona	Tarragona	P. F. Rafael Gomis	Sacerdote	65	1080
Montblanch	Vallclara	P. F. Antonio Balsells	Ydem.	39	720
San Ramón	Cabra	F. Francisco Oliva	Lego	37	540
Tárrega	Vallbona	F. Cristóbal Majó	Ydem.	62	720
San Ramón	Maldá	F. Pablo Felip	Ydem.	40	540
Barcelona	Tarragona	F. Jayme Serra	Ydem.	32	540
Ydem.	Pilas	P. F. Cayetano Codolar	Sacerdote	35	Ecónomo

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
---------------------------	---------------------------------	--------------------------	----------------	---------	--

TRINITARIOS

Tarragona	Ulldemolins	P. F. Jouan Morgadas	Sacerdote	52	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Ramón Ramies	Ydem.	68	2080
Barcelona	Ydem.	P. F. José Tolrá	Ydem.	26	720
Tarragona	Tarragona	F. Antonio Masdeu	Lego	41	540

CAPUCHINOS

Valls	Valls	P. F. Jayme Sardá	Sacerdote	31	1080
Tarragona	Tarragona	P. F. Gerbasio Vidal	Ydem.	65	1080
Villanueva					
Geltrú	Valls	P. F. Antonio Simón	Ydem.	29	720
Barcelona	Reus	P. F. Domingo Dalmau	Ydem.	67	1080
Lérida	Ydem.	P. F. Miguel Cuots	Ydem.	64	1080
Manresa	Tarragona	P. F. Pedro Monguió	Ydem.	48	900
Ydem.	Vilaseca	P. F. José Barenys	Ydem.	54	900
Tarragona	Valls	F. Pablo Vallvé	Corista	24	540
Ydem.	Reus	F. Pablo Perich	Lego	43	540
Ydem.	Tarragona	F. Dalmian Dalmau	Ydem.	56	540
Valls	Valls	F. Miguel Sardá	Ydem.	78	720
Ydem.	Ydem.	F. José March	Ydem.	43	540
Mataró	Reus	F. Manuel Satacioma	Ydem.	70	720
Manresa	Valls	F. Jayme Llovet	Ydem.	55	540
Lérida	Maldá	P. F. Jayme Duch	Sacerdote	60	Ecónomo

MÍNIMOS

Valls	Valls	P. F. Antonio Abellá	Sacerdote	70	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Jayme Queralt	Ydem.	63	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Juan Mesina	Ydem.	51	900
Barcelona	Ydem.	P. F. Juan Casulleras	Ydem.	23	720
Ydem.	Ydem.	P. F. Ramón Espluga	Ydem.	26	720
Ydem.	Ydem.	P. F. José Vives	Ydem.	25	720
Ydem.	Valls	P. F. Magín Morlá	Ydem.	26	720
Granollers	Reus	P. F. Jayme Cunillera	Ydem.	61	1080
Barcelona	Valls	F. Juan Perera	Corista	24	540

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
Ydem.	Ydem.	F. Joaquín Torné	Ydem.	21	540
Valls	Ydem.	F. José Ricart	Lego	71	720
Barcelona	Bonastre	F. Juan Esquerrer	Ydem.	66	730
Valls	Alió	P. F. Juan Vergara	Sacerdote	43	Ecónomo
Ydem.	Prades	P. F. Antonio Vilana	Ydem	55	Ecónomo

SERVITAS

Vilarodona	Altafulla	P. F. Baltasar Espina	Sacerdote	72	1080
Ydem.	Tarragona	P. F. Obaldo Sentís	Ybid.	27	720

MONGES BERNARDOS

Santa Cruces	Tarragona	P. F. Matías Belart	Sacerdote	53	900
Ydem.	Ydem.	P. F. José Batalla	Ydem.	43	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Bartolomé Givert	Ydem.	26	720
Ydem.	Valls	P. F. Juan Briansó	Ydem.	57	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Juan Antich	Ydem.	75	1080
Ydem.	Puigpelat	P. F. Miguel Mestre	Ydem.	26	720
Ydem.	Reus	P. F. Ramón Prats	Ydem.	49	900
Ydem.	Riudecols	P. F. Juan B. Aragonés	Ydem.	26	720
Ydem.	Pla	F. Bonaventura Aluixa	Lego	29	540
Ydem.	Ulldemolins	F. Juan B. Blanch	Ydem	38	540
Poblet	Tarragona	P. F. Sebastián Gatell	Sacerdote	61	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Cosme Valls	Ydem.	74	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Manuel Viñas	Ydem.	54	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Ignacio Carbó	Ydem.	26	720
Ydem.	Reus	P. F. José Sentís	Ydem.	60	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Antonio Juncosa	Ydem.	42	900
Ydem.	Ydem.	P. F. Pablo Carbonell	Ydem.	37	720
Ydem.	Ydem.	P. F. Pedro Sans	Diácono	26	720
Ydem.	Valls	P. F. José Miguel	Sacerdote	25	720
Ydem.	Ydem.	F. Cosme Lladó	Lego	56	540
Ydem.	Riudecols	P. F. Ramón Aragonés	Sacerdote	29	720
Ydem.	Alforja	P. F. Tomás Rivas	Ydem	58	900
Ydem.	Ydem	P. F. Jayme Aguiló	Lego	29	540

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia actual	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
Ydem.	Poboleda	P. F. Antonio Borrás	Sacerdote	61	1080
Poblet	Cornudella	P. F. José Vallberdú	Ydem.	26	720
Ydem.	Ulldemolins	P. F. Pedro Ferrer	Ydem.	30	720
Ydem.	Ydem.	P. F. José Miravall	Ydem.	25	720
Ydem.	Villalonga	P. F. Pedro Prats	Ydem.	57	900
Ydem.	Espluga de Francolí	P. F. Pablo Vergoñós	Ydem.	72	1080
Ydem.	Ydem.	P. F. Juan Daroca	Diácono	28	720
Ydem.	Constantí	P. F. Manuel Matheu	Corista	24	540
Ydem.	Alforja	P. F. Vicente Salvador	Ydem.	21	540
Ydem.	Albi	P. F. José Boronat	Sacerdote	61	1080
Ydem.	Ulldemolins	P. F. Esteban Granell	Ydem.	60	1080
Ydem.	Montblanch	F. Manuel Fábregas	Lego	57	540
Ydem.	Ydem.	F. Cosme Llauradó	Ydem.	56	540
Ydem.	Barbará	F. Esteban Poblet	Ydem.	63	720
Ydem.	Cambrils	P. F. José Planas	Sacerdote	27	720
Ydem.	Riudoms	P. F. Jayme Corts	Ydem.	32	720
Ydem.	Tarragona	P. F. Ventura Salvadó	Ydem.	61	1080

MONGES CARTUJOS

Segovia	Poboleda	P. F. Francisco Cabré	Sacerdote	29	720
Escala Dei	Tarragona	F. José Cantijoch	Lego	31	540
Avellanas	Milá	P. F. Pedro Martorell	Sacerdote	58	Ecónomo

Suma total 159.040
RV

Tarragona. 30 abril de 1838. (Firmado) El Presidente, Ignacio Bustamante. El secretario, Felix Torá.

2. DIÓCESIS DE TARRAGONA. NÚM. 6. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Estado demostrativo del número de religiosas de dentro y fuera del claustro residentes en esta diócesis, y del importe de la mitad de sus asignaciones que debe pagarse del acervo común de la misma, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 3º de la ley de 30 de junio último.

Nombre del Convento en que habitan o de que proceden	Número religiosas que viven el claustro	Importe de la mitad de sus asignaciones	Número de exclaustradas	Su haber	Doctor, médico y botica
Carmelitas Descalzas de Tarragona	De coro 15. Legas 4	10.800 RV 2.160	Secularizada 1	900	100 ducados 1
Franciscanas de Sta. Clara de Tarragona	De coro 16 Legas 5	14.400 2.700			1
Enseñanza de Tarragona	De coro 16 Legas 5	11.520 2.700	Secularizadas 3	1.800	
Carmelitas Descalzas de Reus			De coro 12 Legas 3	1.800 1.800	
Carmelitas Calzadas de Valls			De coro 17 Legas 3	15.300 1.520	
Mínimas de Valls			De coro 10 Legas 3	7.200 1.620	
Cistercienses de Vallbona	De coro 16 Legas 10	14.400 5.400			100
Franciscanas de Montblanch	De coro 9 Legas 4	8.100 2.160	De coro 1	900	100
Suma total		74.340		41.720	500
Suma de monjas	104		51		

Tarragona 30 de abril de 1839. (Firmado) El Presidente. Ignacio Bustamante. El secretario, Félix Torá.

3. DIÓCESIS DE TORTOSA, N° 5. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Relación individual de los regulares exclaustados que residen dentro de esta diócesis de Tortosa y Departamento de la misma, a quienes se ha de pagar la mitad de sus respectivas asignaciones del acervo común de dicho Departamento mediante a que no disfrutan otra renta eclesiástica o secular dependiente del Gobierno, igual o mayor que el importe de las mismas.

Conventos de que proceden	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
S. Francisco Tortosa	Vicente Monreal	Sacerdote	60	900
	Cayetano Falcó	Yd.	66	900
	José Salvat	Yd.	68	900
	Francisco Papaceyt	Yd.	57	900
	Jayme Comí	Yd.	69	900
	Pablo Balaguer	Yd.	45	900
	José Ariño	Yd.	30	900
	Vicente Torné	Yd.	67	900
	Joaquín Curto	Yd.	58	900
	Manuel Blanch	Yd.	38	900
	Joaquín Pujades	Yd.	57	900
	Lorenzo Llorens	Yd.	28	900
	Francisco Comí	Yd.	55	900
	Miguel Altés	Lego	69	540
	Agustín Gisbert	Yd.	69	540
	Benito Sabater	Yd.	68	540
	Mariano Rel	Yd.	73	540
	Pedro Ester	Yd.	56	720
	José Espuny	Yd.	36	450
	D. Salvador Pont	Sacerdote secularizado	56	900
Carmelitas Descalzos de Tortosa	P. José Cedó	Sacerdote	76	900
	Agustín Urquicio	Yd.	51	900
	Andrés Company	Yd.	47	900
	José Trench	Yd.	46	900
	Fr. Francisco Sagué	Lego	61	540

Conventos de que proceden	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad de la asignación que les corresponde
Carmelitas Descalzos de Tivenys	Salvador Puig	Sacerdote	81	900
	Ramón Gallach	Yd.	68	900
Mercenario de Tortosa	Fr. Juan Sabaté	Yd.	69	900
	José Panicello	Yd.	30	900
Dominicos de Tortosa	José Pascual	Yd.	53	900
	Juan Cachot	Yd.	32	900
	Fr. Jayme Coma	Lego	40	540
	Francisco Cid	Corista	23	540
	Francisco Barberá	Yd.	23	540
Cartujo de Tortosa	P. Buenaventura García	Sacerdote	45	900
Suma total				28.800 RV

Nota. De 479 exclaustrados que resultan en las noticias que se facilitaron a la Junta de Regulares en 30 de julio de 1836 sólo se comunican en el día con esta de diezmos los 36 continuados en el presente estado y por lo tanto ha percibido a la misma circunscribirse al último número por ignorar la suerte de los demás. Tortosa 3 de febrero de 1840.

4. DIÓCESIS DE TORTOSA. NÚM. 6. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Estado demostrativo del número de religiosas de dentro y fuera del claustro residentes en esta diócesis, y del importe de la mitad de sus asignaciones que deben pagarse del acervo común de la misma, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 3º de la ley de 30 de junio último.

Nombre del Convento en que habitan o de que proceden	Número de religiosas que viven en el claustro	Importe de la mitad de su asignaciones	Número de las exclaustradas
Sras. de San Juan de Tortosa	22		
Religiosas Franciscanas de Sta. Clara	28		
Id. Id. De la Concepción	19		
Id. Agustinas de Uldecona	10		
Id. Capuchinas de Castellón de la Plana	22		
Id. Franciscanas de Santa Clara de Id.	23		Secularizadas 2
Id. Dominicas de Villarreal	21		
Id. Franciscanas de Sta. Clara de Onda	23		
Suma de monjas	168		2

Nota: Estos cuatro conventos (los cuatro primeros de la lista) conservan sus bienes y no ha sido necesario hacerles asignación del producto decimal.

Religiosas Agustinas de Morella e Id. De San Mateo. Estos dos conventos se hallan en poder de los facciosos y se ignora el número de religiosas.

Nota. No habiéndose recaudado cantidad alguna decimal en Castellón, Villarreal y Onda, hasta ahora no ha podido hacerse asignación alguna a dichos conventos. Las clarisas de Castellón y las de Onda por disposición de la autoridad militar han sido trasladados a Villarreal y reunidas en el que fue convento de religiosos de San Pasqual de la misma diócesis de Tortosa. 30 de abril de 1839. P. A. D. S. P. El vicepresidente. Joaquín Olivaró. Manuel Beneyto, vocal secretario.

5. DIÓCESIS DE URGEL. NÚM. 5. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Conventos de que proceden	Pueblos de su residencia	Nombre de los individuos	Sus cualidades	Su edad	Mitad asignación actual que les corresponde
Agustino	Arcabell	D. Pablo Cervós	Sacerdote	34	912,17 RV
Yd.	Labansa	D. Sebastián Pallerola	Yd.	87	912,17
Carmelita Des.	Balaguer	D. Pedro Cases	Yd.	77	912,17
Capuchino	Savall	D. Francesc de Sagás	Yd.	62	912,17
Yd.	Salàs	D. Ygnacio March	Yd.	71	912,17
Dominico	Puigcerdà	D. Bonaventura Manegat	Yd.	71	912,17
Yd.	Alós	D. José de Santanera	Yd.	52	912,17
Franciscano	Seo de Urgel	D. Valentín Boria	Yd.	53	912,17
Yd.	Agramunt	D. Juan Aduart	Yd.	47	912,17
Yd.	Balaguer	D. José Serra	Yd.	77	912,17
Yd.	Yd.	D. Juan Gil	Yd.	73	912,17
Yd.	Yd.	D. José Arimany	Yd.	78	912,17
Jerónimo	Llivia	D. Antonio Torrens	Yd.	70	912,17
Mercenario	Agramunt	D. Miguel Resta	Yd.	70	912,17
Yd.	Yd.	D. Magín Morera	Yd.		912,17
Yd.	Yd.	D. Juan Picoi	Yd.	66	912,17
Yd.	Donsell	D. José Balagueró	Yd.	28	912,17
Trinitario	Balaguer	D. Pablo Marsal	Yd.	62	912,17
Yd.	Bellvís	D. Juan Rovira	Yd.	79	912,17
Agustino	Arcabell	D. Paulino Duet	Lego	40	547, 17
Yd.	Civís	D. Nicolás Pujal	Yd.	38	547, 17
Yd.	Pla de S. Tirs	D. José Rogel	Yd.	35	547, 17
Bernardo	Erdo	D. Miguel Carrera	Yd.	38	547, 17
Dominico	Tremp	D. Antonio Coll	Yd.	38	547, 17
Franciscano	Llivia	D. José Roca	Yd.	35	547, 17
Yd.	Bohí	D. Gabriel Camps	Yd.	42	547, 17
Yd.	Claravalls	D. Juan Pujol	Corista	26	547, 17
Carmelita Des.	Balaguer	D. Salvador Monserrat	Lego	34	547, 17
Mercenario	Claramunt	D. José Garriga	Yd.	35	547, 17
Trinitario	Bellvís	D. Simón Manresa	Yd.	57	547, 17
Yd.	Poal	D. Manuel Reñé	Yd.	51	547, 17
Total					23.907,17

Urgel, 9 diciembre de 1839. El Vice Presidente, Francisco Serra.
Antonio de Moner, vocal secretario.

6. DIÓCESIS DE URGEL. NÚM. 6. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Estado demostrativo del número de religiosas de dentro y fuera del claustro residentes en esta diócesis de Urgel, y del importe de la mitad de sus asignaciones que debe pagarse del acervo común de la misma, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 3º de la ley de 30 de junio anterior.

Nombre del Convento en que habitan o de que proceden	Número de religiosas que viven en el claustro	Importe de la mitad de sus asignaciones	Número de las exclaustradas	Su haber
Seo de Urgel de la Enseñanza	20	18.250 R		
Ciudad de Balaguer, Religiosas de Sta. Clara esclaustradas, pero viven en comunidad a causa de haberseles fortificado su convento			12	8.769 R
Puigcerdá, de la misma Orden, Id.			1	730 R
Totales	20	18.250 R	13	9.490 R

Urgel, 2 diciembre de 1839. (Firmado) El Vicepresidente, Francisco Serra. Antonio de Moner, vocal secretario.

7. DIÓCESIS DE BARCELONA. NÚM. 6. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Nombre del Convento en que habitan o de que proceden	Número de religiosas que viven en el claustro	Importe de la mitad de su asignaciones	Número de las exclaustradas	Su haber
Santa Clara de Puigcerdá			2	1.825
Santa Clara de Cariñena			1	530,10
Enseñanza de Lérida			1	912,17
Carmelitas Calzadas de Villafranca (del Penedés)			12	10.950
Carmelitas Descalzas de Reus			5	4.562, 17
Totales			21	18.780, 1

Estado demostrativo del número de religiosas de dentro y fuera del claustro residentes en esta diócesis y del importe de la mitad de sus asignaciones que debe pagarse del acerbo común de la misma, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 3º de la ley de 30 de junio anterior.

Barcelona, 5 de agosto de 1839. (Firmado) El Yntendente Presidente, Manuel García Bassamallún.

8. DIÓCESIS DE BARCELONA. NÚM. 6. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Estado demostrativo del número de religiosas secularizadas residentes en esta diócesis y del importe de la mitad de sus asignaciones que debe pagarse del acervo común de la misma, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 3º de la ley de 30 de junio anterior.

Nombre del convento de que proceden	Número de secularizadas	Importe de la mitad de sus asignaciones
S. Daniel, de benedictinas de Gerona	1	912, 17
S. Magdalena, agustinas de Barcelona	1	912, 17
Enseñanza de Barcelona	1	912, 17
S. Jerónimo, Jerónimas de Barcelona	1	912, 17
Sta. Clara, Benedictinas de Barcelona	1	912, 17
Totales	5	4.562,17 RV

Barcelona, 5 de agosto de 1839. (Firmado) El Yntendente Presidente, Manuel García Bassamallún.

9. (DIÓCESIS DE LÉRIDA) DEPARTAMENTO DE MONZÓN.
NÚM. 6. AÑO DECIMAL DE 1838.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Estado demostrativo del número de religiosas que dentro y fuera del claustro residen en el Departamento y del importe de la mitad de sus asignaciones que debe pagarse del acervo común del mismo, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 3º de la ley de 30 de junio anterior.

Nombre del Convento en que habitan o de que proceden	Número de religiosas que viven en el claustro	Importe de la mitad de sus asignaciones	Número de las exclaustradas	Su haber	Mitad de lo asignado por médico y botica son
Monasterio de Sigena	21	42 diarios	10	25 diarios	600
Bernardas de Tamarite	5	10 id.	12	30 id.	600
Claras en Monzón	17	34 id.	2	5	600
Dominicas de Benabarre	16	32			
Total	59	118	24	60	2.400

Monzón y abril 11 de 1839. (Firmado) Manuel Chic, Carlos Salas, Gregorio Marco, José Balaguer, Mariano Salazar, Baltasar Villanoba, Marciano Zarurca.

10. DIÓCESIS DE SOLSONA. NÚM. 6. AÑO DECIMAL DE 1839.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 192, núm. 5*).

Estado demostrativo del número de religiosas de dentro y fuera del claustro residentes en esta diócesis y del importe de la mitad de sus asignaciones que debe pagarse del acerbo común de la misma, con arreglo a lo dispuesto en el artículo 3º de la ley de 30 de junio último.

Nombre del Convento en que habitan o de que proceden	Número de religiosas que viven en el claustro	Importe de la mitad de sus asignaciones	Número de las exclaustradas	Su haber
De S. Francisco de Paula, de la Villa de Valls, provincia de Tarragona		912,17 RV	una	1.825 RV
Totales		912,17 RV	1	1.825 RV

Cervera, 10 de noviembre de 1839. (Firmado) Lucas Ibáñez, Presidente. Josef Serrabardissa, vocal secretario.

11. REGULARES EXCLAUSTRADOS EN ESPAÑA.

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 191, núm. 5*).

Diócesis	Exclaustrados sacerdotes	Exclaustrados legos	Legos impedidos	Exclaustrados que desempeñan algún cargo y obtienen alguna renta independiente de la pensión	
				Sacerdotes	legos
Albarracín	10	4		6	
Alcalá la Real	25	21	13	4	1
Almería	13	8			
Astorga	95	77		67	1
Ávila	61	36		108	
Badajoz	23	102		50	
Barbastro	53	9		8	1
Barcelona	314	171		3	9
Burgos	194	102	7	69	1
Cádiz	189	42	18	20	2
Calahorra					
La Calzada	269	100		64	3
Canarias	42	10		18	1
Cartagena	161	105	80	46	2
Ceuta	8	1		8	1
Ciudad Rodrigo	21	19		32	1
Córdoba	652	308	8	26	4
Coria	77	42	9	9	
Cuenca	143	32	1	36	
Gerona	281	70			
Granada	234	220			
				Empleados en producto equivalente o mayor al de sus pensiones 80. Que no se han clasificado por no haber acreditado aún la edad 264	
Guadix	32	10	1	32	
Huesca	35	15	4	23	
Ibiza	7	1	1	2	
Jaca	20	4	1	12	1
Jaén	105	84	1	47	5
León	154	74		48	

Diócesis	Exclaustrados sacerdotes	Exclaustrados legos	Legos impedidos	Exclaustrados que desempeñan algún cargo y obtienen alguna renta independiente de la pensión	Sacerdotes legos
Lérida y Monzón	37	14	2	3	
Lugo	63	19	2	38	
Málaga	394	167	2	61	8
Mallorca	455	202		28	
Menorca	99	43	15	15	
Mondoñedo	78	17		12	
Orense	296	91	14	69	
Orihuela	170	32	37	53	
Osma	33	7	13	81	
Oviedo	308	106	9	32	
Palencia	118	76			
Pamplona	58	47			
Plasencia	76	44		14	
Salamanca	105	1	3	114	
Santander	105	20	4		
Santiago	497	121		16	
Segorbe	13	12	8	26	
Segovia	100	33	4	72	
Sevilla	1.494	468		82	5
Sigüenza	104	68		60	9
Solsona	11	4	3		
Tarazona	209	97		41	
Tarragona	141	65		23	
Tenerife					
Teruel	73	44		5	
Toledo. Su departamento	180	48	12		
Toledo, el de Alcalá	93	44	5		
Toledo, el de Ciudad Real	220	79			
Toledo, el de Guadalajara	57	15	4	12	
Toledo, el de Madrid	547	307		29	19
Toledo el de					

Diócesis	Exclaustrados sacerdotes	Exclaustrados legos	Legos impedidos	Exclaustrados que desempeñan algún cargo y obtienen alguna renta independiente de la pensión Sacerdotes legos
Ocaña.	177	108		6
Toledo el de Talavera	41		18	26
Tortosa	26	10		(sólo en la ciudad)
Tudela	12	3	4	3
Tuy	253	86		
Urgel	19	12		
Valladolid	166	46	2	35
Valencia	1.120	102	325	
Vich				
Zamora	246	109	1	36
Zaragoza				

Nota. En la última casilla van comprendidos sin la debida clasificación todos los que obtienen por razón de algún oficio alguna renta independiente de la pensión mayor o ygal o menor que la pensión que les está señalada, debiendo advertir que en los estados remitidos por las (juntas) diocesanas vienen también confundidos todos los que pertenecen a estas tres clases.

12. RELIGIOSAS DE DENTRO Y FUERA DEL CLAUSTRO

(AHN, *Sec. de Culto-Clero, Legs. 191, núm. 5*).

(Se trata de la relación de todas las religiosas existentes en 1838, que vivían dentro o fuera del claustro en todas y cada una de las diócesis españolas, por su orden alfabético de diócesis).

Diócesis	Número de religiosas que viven en el claustro	Exclaustradas
Albarracín	35	
Alcalá la Real	66	2
Almería	35	3

Diócesis	Número de religiosas que viven en el claustro	Exclaustradas
Astorga	100	1
Ávila	229	
Badajoz	343	226
Barbastro	35	
Barcelona		26 y 5 secularizadas
Burgos	383	1
Cádiz	147	16
Calahorra		
La Calzada	152	14
Canarias	27	23
Cartagena	374	34
Ceuta	Ninguna	
Ciudad Rodrigo	40	6
Córdoba	703	54
Coria	54	13
Cuenca	212	23
Gerona	106	31
Granada	407	14
Guadix	47	1
Huesca	123	1
Ibiza	15	
Jaca	14	
Jaén	418	89
León	154	25
Lérida y Monzón	50	34
Lugo	65	
Málaga	488	89
Mallorca	277	50
Menorca	42	3
Mondoñedo	47	
Orense	14	
Orihuela	152	3
Osma	57	
Oviedo	196	1
Palencia	187	6
Pamplona	164	1
Plasencia	95	44
Salamanca	345	5
Santander	84	
Santiago	187	1
Segorbe	36	

Diócesis	Número de religiosas que viven en el claustro	Exclaustradas
Segovia	137	
Sevilla	1628	53
Sigüenza	180	
Solsona		3
Tarazona	360	
Tarragona	104	51
Tenerife		
Teruel	61	
Toledo. Su departamento	321	2
Toledo, el de Alcalá	177	
Toledo, el de Ciudad Real	191	31
Toledo, el de Guadalajara	66	1
Toledo, el de Madrid	713	29
Toledo el de Ocaña.	139	10
Toledo el de Talavera	49	2
Tortosa	168	2
Tudela	59	
Tuy	58	2
Urgel	20	13
Valladolid	300	6
Valencia	631	26
Vich		
Zamora	197	9
Zaragoza	-	-

¿UN CURA AL SERVICIO DE LAS CHECAS?
LA TRAYECTORIA DEL CAPELLÁN CASTRENSE
PABLO SARROCA TOMÁS DURANTE LA GUERRA CIVIL

ANTONIO CÉSAR MORENO CANTANO

INTRODUCCIÓN

Si cualquier usuario introduce el nombre de Pablo Sarroca Tomás en alguno de los numerosos buscadores de internet aparecerán decenas de referencias (algunas condenatorias y otras laudatorias,¹ ya nos ocuparemos del tema más adelante) que indican que perteneció a los Servicios Especiales del Ministerio de Guerra republicano, que estuvo relacionado con las checas de Madrid y que fue fusilado en 1940, en pleno franquismo, como consecuencia de esas acciones.² La infor-

1. Todo historiador tiene que tener muy en cuenta las ventajas que proporciona internet como herramienta de investigación, en especial los archivos y hemerotecas digitalizadas, sin menospreciar los propios blogs históricos. Como norma elemental, con respecto a estos últimos, hay que contrastar siempre la información que se «cuelga» en los mismos. Una interesante reflexión sobre esta cuestión en, BARABAIBAR, Álvaro y COHEN, Shai, «Nuevas tecnologías y redes sociales en la investigación en Humanidades», *La Perinola*, 16, 2012, pp. 155-164.

2. Por ejemplo:

<http://www.sbhac.net/Republica/Personajes/Politicos4/Politicos4.htm>; <https://bremaneur.wordpress.com/2010/12/02/orlov-y-la-cnt/>; <http://www.sbhac.net/Republica/Personajes/Politicos4/Politicos4.htm>

[páginas consultadas el 25 de julio de 2015].

mación se amplía un poco más (son apenas inexistentes sus menciones en fuentes bibliográficas) en la *Causa General. La dominación roja en España* (1943), donde se le describe como un «capellán castrense, alcohólico, colaborador de Azaña en 1932, y puesto al margen de la disciplina eclesiástica...».³ A primera vista, estos datos nos presentan a un «religioso renegado» que fue ajusticiado tras la Guerra Civil por sus vínculos con los elementos más radicales del bando republicano. Sin embargo, su historia resulta mucho más compleja y sorprendente, llena de matices. Lo que pocas personas conocen (y que explicaremos en este artículo) es que para las propias autoridades republicanas fue un peligro constante al control y legalidad que quisieron establecer en la capital desde septiembre de 1936.⁴ Un «incontrolado»⁵ más en el caótico verano de ese año, que debido a sus excesos fue encarcelado en dos ocasiones por el delito de auxilio a la rebelión militar y de desafección al régimen republicano.

La aproximación al personaje durante los años de la Guerra Civil está intrínsecamente relacionada con el funcionamiento de la violencia republicana en la retaguardia, en concreto con las llamadas *checas*.⁶ Partiendo de esta circunstancia, uno de los objetivos de esta investigación será, en primer lugar, analizar pormenorizadamente el papel que jugó la checa del *Ateneo Libertario de Ventas*, con la que se rela-

3. Anexo IV. Checas, p. 168.

4. Sobre la represión incontrolada de las primeras semanas de la contienda bélica española en territorio republicano y las medidas que se establecieron para intentar paliarla véanse, SÁNCHEZ RECIO, Glicerio, «El control político de la retaguardia republicana durante la Guerra Civil. Los tribunales populares de justicia», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, Historia Contemporánea, t. 7, 1994, pp. 585-598; JIMÉNEZ HERRERA, Fernando, «El Comité Provincial de Investigación Pública a través de la documentación custodiada en el Archivo General Militar de Madrid», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, n.º 12, 2014; o CERVERA GIL, Javier, *Contra el enemigo de la República... desde la Ley. Detener, juzgar y encarcelar en guerra*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2015.

5. Sobre este concepto y el estudio de otras situaciones que sobrepasaron la legalidad gubernamental en, RUIZ, Julius, «“Incontrolados” en la España republicana durante la Guerra Civil: el caso de Luis Bonilla Echevarría», *Historia y Política*, n.º 21, Madrid, enero-junio 2009, pp. 191-218; o «Defending the Republic: The García Atadell Brigade in Madrid, 1936», *Journal of Contemporary History*, Vol 42 (I), 2007, pp. 97-115.

6. Sobre las checas de Madrid, CERVERA GIL, Javier, «Violencia en el Madrid de la Guerra Civil: los «paseos» (Julio a Diciembre de 1936)», *Studia Historica. Historia Contemporánea*, n.º 13-14, 1995, pp. 63-82.

cionó Pablo Sarroca. ¿Quiénes eran sus miembros? ¿Cómo se organizaba? ¿Qué crímenes se le atribuyeron? ¿Qué papel jugó dentro de la misma nuestro biografiado? De igual manera, la reconstrucción de su trayectoria vital en este periodo nos permitirá comprender que la patente del catolicismo no perteneció únicamente al bando franquista (si bien la hizo enarbolar como rasgo identificativo frente al contrario), ya que hubo relevantes figuras (políticas y religiosas) que en territorio republicano abogaron por él.⁷ En este caso, su condición de capellán castrense le sirvió para ganarse la confianza de muchos de sus vecinos madrileños de derechas a los que amenazaba con denunciar a los milicianos si no accedían a sus peticiones (mejor dicho, chantajes).

Para no caer en subjetivismos de admiración o repudia del biografiado daremos viva voz al testimonio documental. Como apuntamos líneas atrás, son escasos los estudios sobre Pablo Sarroca Tomás, lo que nos ha obligado a realizar una exhaustiva búsqueda de información en numerosos archivos.⁸ De entrada nos encontramos con un problema de gran envergadura, los testimonios que reconstruyen su actividad durante la Guerra Civil fueron elaborados por la Justicia franquista, lo que determina en un alto grado el tono condenatorio de las declaraciones de aquellas personas que le conocieron. Pese a al intenso rastreo realizado, no hemos sido capaces de localizar los propios procesos judiciales que le incoaron los tribunales republicanos, aunque sí somos conscientes de las causas que se le abrieron. Hemos intentado sortear este obstáculo accediendo a los sumarios que se custodian sobre su pareja durante esos años, Florentina García Martínez, que aportan pistas destacadas a muchos de los interrogantes que aún se nos plantean. Pese a todos estos avatares, estamos en condiciones de dar un primer perfil sobre Pablo Sarroca y contribuir de paso a un mejor conocimiento del Madrid de la guerra. Como se ha expuesto en los últimos tiempos, el género

7. MONTERO, Feliciano, MORENO, Antonio César y TEZANOS, Marisa, *Otra Iglesia. Clero disidente durante la Segunda República y la Guerra Civil*, Gijón: Trea, 2014.

8. Militares (Archivo General Militar de Segovia, Ávila, Guadalajara y Madrid), civiles (Archivo Histórico Nacional, Archivo del Ministerio del Interior, Centro Documental de la Memoria Histórica, Archivo Histórico Provincial de Alicante) o religiosos (Archivo Eclesiástico del Ejército de Tierra y Archivo Central de la Curia de la Archidiócesis de Madrid).

biográfico y la microhistoria pueden contribuir de manera cualitativa a la reconstrucción de los grandes procesos históricos, como fue en este caso la Guerra Civil española.⁹

DE LAS CAMPAÑAS MILITARES DEL NORTE DE ÁFRICA AL MINISTERIO DE LA GUERRA REPUBLICANO

Pablo Sarroca Tomás nació el 30 de enero de 1889 en la población francesa de Vic-en-Bigorre (departamento de los Altos Pirineos), muy próxima a Cataluña. Sus padres eran Francisco Roque Sarroca y Teresa Tomás.¹⁰ No poseemos ninguna información más sobre su origen, salvo una pequeña referencia que podría indicar que su padre era de la provincia de Tarragona.¹¹

En octubre de 1917, con veintiocho años, consiguió por oposición la plaza de capellán segundo castrense. Se convocaron veinte plazas, quedando su nota en la undécima posición, con un total de 195 puntos, siendo la máxima de 210.¹² Para poder optar a ese puesto se requería ser licenciado en Derecho civil o canónico. El grado de capellán segundo –según el reglamento de la época– se asimilaba en el Ejército con el de teniente. Sus funciones, aparte de la espirituales, tenían un marcado cariz psicológico, especialmente en tiempo de guerra, ya que acompañaban a las tropas, atendían a los heridos y hacían, en muchos casos, de enlace entre los soldados analfabetos y sus familias por medio de la correspondencia.¹³

Desde 1917 hasta la llegada de la Segunda República tuvo casi

9. Sobre este asunto véase el dossier «Los retos de la biografía», edición de Isabel Burdiel, *Ayer*, n.º 93, 2014 (1).

10. Archivo General Militar de Segovia (en adelante, AGMS), Sección Guerra Civil, Legajo S-173-14, «Hoja matriz de servicios del capellán Pablo Sarroca Tomás».

11. «José Ventura lesionó en Benisanet a Francisco Sarroca, por cuyo delito se le impuso la pena de dos meses y un día de arresto...», *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*, n.º 68, 19 de marzo de 1880.

12. «Información eclesiástica», *La Nación*, 28 de octubre de 1917.

13. CONTRERAS MAZARIO, José María, *Régimen jurídico de la asistencia religiosa a las fuerzas armadas en el sistema español*, Madrid: Ministerio de Justicia, 1989, pp. 304-305; y SAGARRA, Pablo, «Apuntes históricos-jurídicos sobre la jurisdicción Eclesiástica Castrense», *Aportes. Revista de Historia Contemporánea*, n.º 72, 2010, pp. 51-81.

una decena de destinos en la Península Ibérica, que se alternaron con su participación en las campañas militares en el Norte de África hasta 1923.¹⁴ Fue encuadrado en el Regimiento de Infantería de Ceuta n.º 60 hasta el verano de 1920. Acompañó al coronel Ángel Rodríguez del Barrio (que había formado parte de la comisión española que visitó el frente inglés en Francia y Bélgica durante la Gran Guerra)¹⁵ en las batallas emprendidas para la ocupación de Zinat y Kudia Raudia (Tetuán, Marruecos). En su expediente se valoraba «su distinguido comportamiento en los combates sostenidos». Poco tiempo después, bajo las órdenes del general Felipe Navarro Ceballos (en agosto de 1919 fue nombrado segundo jefe de la Comandancia General de Ceuta), y posteriormente del también general Emilio Barrera, asistió a la toma de diversas localidades en el Protectorado como el trascendental Fondak de Ain Yedida.¹⁶ Como recompensa a su actuación y carrera en África fue condecorado, en diciembre de 1920, con la Cruz de 1ª Clase al Mérito Militar con distintivo rojo.

Ese mismo año se incorporó al Regimiento de Infantería de Luchana n.º 28, con guarnición en Tarragona, en el que se hizo cargo de la Escuela de Analfabetos. En diciembre de 1921 regresó a la zona de Marruecos, en esta ocasión a Larache, comandado por el teniente coronel José Salgado López. Por esa época se le destina al Regimiento de Infantería Sicilia n.º 7. Sus últimas acciones guerreras se dataron a principios de 1923. Desde esa fecha no volvió a salir de la Península Ibérica. Durante ese verano estuvo adscrito al Hospital Militar de Algeciras y, después, a los Batallones de Cazadores de Montaña Berga n.º 1 y al de Reus n.º 6. Su desfile de destino fue incesante hasta 1931: Hospital Militar de Vitoria (1924-1927), Regimiento de Infantería de Guadalajara (1927-1928), Regimiento de Lanceros de España 7º de Caballería (1928-1931). En marzo de 1928 fue ascendi-

14. Nos basaremos continuamente en su expediente militar, custodiado en el Archivo General Militar de Segovia.

15. REDONDO, Fernando, «Los observadores militares españoles en la Primera Guerra Mundial», *Revista de Historia Militar*, n.º 59, 1985, pp. 197-208.

16. La conquista de este enclave aseguraba al Ejército el tránsito entre Tetuán, Tánger y Ceuta. Además, el general Barrera cerró el paso entre las cabilas de Beni Arós y Yebel Hebif, importante nudo de comunicación de las fuerzas marroquíes de El Raisuni. Vid. ATIENZA PENARROCHA, Antonio: *Africanistas y Junteros: el Ejército español y el oficial José Enrique Varela Iglesias*, tesis doctoral, Universidad Cardenal Herrera-CEU, Valencia, 2012, pp. 301-303.

do por antigüedad a capellán primero (equivalente a capitán). En enero de 1931 lo localizamos en la Academia Especial de Ingenieros de Guadalajara y tres días después de la proclamación de la República pasa como agregado al Ministerio de la Guerra (dirigido por Manuel Azaña), en concreto a la Tenencia Vicaria General Castrense de la 1ª División orgánica (hoy en día Región Militar de Madrid). Firmó, sin ningún tipo de reticencias, la adhesión al régimen republicano.¹⁷

Una primera valoración de estos años como capellán castrense nos indica que era una persona de reconocida valía entre sus superiores, que tras una intensa etapa en el frente africano se había ganado una condecoración militar y el «derecho» a no poner su vida en peligro de nuevo en esa índole de combates. En su expediente se resalta un «valor acreditado», una «buena conducta» y «mucha aplicación». Su faceta militar se compaginó perfectamente con la religiosa, destacando su relación con las escuelas de analfabetos de la época y la asistencia a los heridos en los hospitales militares en los que estuvo. Como recompensa final, la adscripción al nuevo Ministerio de la Guerra republicano, en el que figuraban oficiales de gran prestigio como Vicente Rojo Lluch (jefe del Estado Mayor durante la Guerra Civil), siendo Sarroca el único capellán castrense de dicho ministerio,¹⁸ lo que era sintomático de su elevada valoración dentro del estamento militar.

El laicismo de la Segunda República no casaba bien con la pervivencia de los cuerpos eclesiásticos en el Ejército, no obstante entre los primeros decretos nada se dice sobre los mismos. Sin embargo, aprovechando la Ley de Retiro que Azaña introdujo para descongestionar el escalafón y reducir la cifra de jefes y oficiales, no son pocos los que abandonaron la carrera militar, aunque no fue su caso. En julio de 1931, 9 de los 18 capellanes mayores solicitaron su baja. Para comienzos del otoño habían pedido la baja 29 de los 116 capellanes primeros y 63 de los 131 capellanes segundos. A finales de año, de los 273 miembros 101 ya eran baja, casi un 37 % del total.¹⁹

17. Archivo General Militar de Segovia (en adelante, AGMS), Sección Guerra Civil, Legajo S-173-14, «Hoja matriz de servicios del capellán Pablo Sarroca Tomás».

18. Centro Documental de la Memoria Histórica, Política Social, Serie Militar, carpeta 287. «Ministerio de la Guerra. Habilitación del personal», 1931.

19. GIL PECHARROMÁN, Julio, *La Segunda República. Esperanzas y frustraciones*, Madrid: Historia 16, pp. 44-45.

En ese contexto, aprovechó su cargo como teniente vicario para redactar un breve memorando justificando «la necesidad del capellán castrense en el Ejército», no en vano las creencias religiosas eran «el mejor sistema pedagógico para enseñar moral a las muchedumbres».²⁰ Recurría al ejemplo de la Primera Guerra Mundial para reivindicar el papel de los capellanes en el combate:

«Al principio, las tropas todas de refresco, con el entusiasmo de la movilización, con lo extraordinario de la vida militar, luchaban con valor y observaban la disciplina. Pero vinieron luego los sufrimientos de la vida de campaña, las tragedias terroríficas, los reveses, y se notó que Ejércitos bien equipados, tropas bien ordenadas, soldados bien instruidos militarmente no podían luchar porque estaban decaídos, postrados, necesitaban ánimo, valor, espíritu, ideal, y en los últimos momentos solicitaban con ansia la mayor parte, los auxilios espirituales; y tuvieron que buscar a los encargados de prestar éstos y de despertar y sostener aquéllos, a los capellanes y tuvieron que organizarse sus servicios y aumentarse sus plantillas».²¹

Es más, apuntaba que en países como Suiza o Alemania, donde existía separación completa entre Iglesia y Estado, se mantenía la presencia de los capellanes castrenses²². Poco efecto tuvo su escrito. Azaña decretó la disolución de los cuerpos eclesiásticos del Ejército mediante la Ley de 30 de junio de 1932²³, por lo que Pablo Sarroca (que en noviembre sería ascendido a capellán mayor, con valor simplemente a efectos de sueldo) quedó en situación de disponible forzoso en la 1ª División Orgánica.²⁴

Como se deduce del informe remitido por el vicario general castrense por esas fechas, el patriarca de las Indias Occidentales, Ramón Pérez Rodríguez, al nuncio en Madrid, detrás de esa petición no se albergaba el más mínimo sentimiento religioso, sino el mero instinto

20. SARROCA, Pablo, *Al Gobierno Provisional de la República Española. En testimonio de profunda admiración y de adhesión sincera*, 1931, p. 6.

21. *Ibidem*, pp. 8-9.

22. *Ibidem*, p. 10.

23. CANO, Isabel, «La supresión del cuerpo de capellanes en prisiones durante la II República», *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, n.º 25, 2009, p. 155-173.

24. Archivo General Militar de Segovia (en adelante, AGMS), Sección Guerra Civil, Legajo S-173-14, «Hoja matriz de servicios del capellán Pablo Sarroca Tomás».

de supervivencia por mantener una posición acomodada en el Ejército, la cual veía peligrar con la nueva legislación republicana. Al analizar la situación de los capellanes castrenses en 1932, se explicaba a las autoridades vaticanas que los principales males que asolaban a dicho cuerpo era el hecho de que algunos de sus miembros (entre los que se incluía nuestro biografiado) se sentían más militares que sacerdotes, por lo que no estaban dispuestos a someterse a su disciplina, ni a usar el traje talar y, además, asistían a teatros, cafés, casinos..., en definitiva, lugares «poco recomendables».²⁵ El intento del vicario general de acabar con estos vicios a través de varias circulares provocó la más firme oposición de gran número de capellanes. Se acusaba a Sarroca de ser la cabeza más visible de esta disidencia y de «aprovechándose de amistades impropias de su estado sacerdotal»-querer anular la jurisdicción del vicario con el fin de campar a sus anchas y colocar en destinos más favorables a «sus principales amigos y servidores incondicionales».²⁶ Las tensiones aumentaron hasta límites insospechados cuando Sarroca fue nombrado, como dijimos, teniente vicario en Madrid y, a su vez, responsable de organizar el traspaso de los archivos del Vicariato Castrense al Ministerio de la Guerra. Según la documentación eclesiástica, se habría dirigido a determinados capellanes (los más ortodoxos y fieles al patriarca Ramón Pérez) –apropiándose de atribuciones propias del ministro Manuel Azaña– presionándolos para que solicitasen el retiro. También logró que el secretario del Patriarcado, José Valenzuela Marco, contrario a sus intereses, fuese desplazado a Canarias. Tras estas medidas, Sarroca diseñó una nueva plantilla de eclesiásticos próximos a su figura y nombró como nuevo secretario de dicho organismo a un incondicional suyo, Emeterio García Balbás. Finalmente, y por presiones ejercidas sobre Azaña, Ramón Pérez consiguió que se revocase ese nombramiento y en su lugar fue ubicado Lorenzo Aizpún Oteiza (tras la Guerra Civil, sería el máximo responsable de los reinstituídos cuerpos eclesiásticos del Ejército), que se mostró muy combativo frente a cualquier tipo de injerencia. Pablo Sarroca, como consecuencia de todas estas maquinaciones y movimientos, fue cesado como máximo

25. CARCEL ORTÍ, Vicente, *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano [II]. Documentos del año 1932*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2012, «Despacho n.º 5628 de Tedeschini a Pacelli», p. 483.

26. *Ibidem*, p. 484.

responsable de los archiveros canónicos castrenses.²⁷ Este conglomerado de acontecimientos marcó un punto de ruptura determinante con la jerarquía eclesiástica, que ya de entrada lo miraba con desconfianza y recelo por haber formado parte del Comité revolucionario de 1931.²⁸

Desconocemos que fue de su vida entre 1934 y 1936, aunque es probable que continuase manteniendo buenos contactos con los dirigentes republicanos. Así se deduce de sus audiencias con los presidentes Niceto Alcalá Zamora y Alejandro Lerroux a lo largo de 1934.²⁹ En septiembre de 1936, en plena Guerra Civil, fue dado de baja como capellán mayor³⁰ y a los pocos días, «por las excepcionales circunstancias que concurren en D. Pablo Sarroca Tomás, y su reconocida adhesión al régimen» se incorporó a la Sección de Información del Estado Mayor del Ministerio de la Guerra, presidido por esas fechas por el socialista Francisco Largo Caballero.³¹ Dicho organismo, conocido oficiosamente como Servicios Especiales del Ministerio de la Guerra, se dedicó a las tareas de espionaje y contraespionaje. Desde este puesto Sarroca adquirió una fama terrible entre los vecinos de los barrios madrileños de Canillejas y Ciudad Lineal, iniciándose la fase más oscura y controvertida de su trayectoria personal.

LA GUERRA CIVIL: CHECAS, ASESINATOS Y PRISIÓN

El seguimiento de la actividad de Pablo Sarroca Tomás durante estos años ha tenido como base documental los fondos de la Causa General. Decenas de testimonios tomados por la Justicia franquista crearon una imagen temible de sus acciones, caracterizadas por la arbitrariedad y fatales consecuencias de las mismas. En la mayoría de declaraciones que se prestaron el miedo y el odio hacia su persona fueron el rasgo más común, emociones ambas que han sido tenido muy en cuenta en las últimas décadas como elementos clave del aná-

27. *Ibidem*, pp. 487-488.

28. *Ibidem*, p. 486.

29. «Audiencia del Jefe del Estado», *La Vanguardia*, 1 de marzo de 1934; y «La mañana del jefe del Gobierno», *La Época*, 22 de diciembre de 1934.

30. «Bajas, ceses y separaciones», *El Sol*, 9 de septiembre de 1936.

31. *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, 16 de septiembre de 1936, p. 350.

lisis histórico.³² Estas narraciones personales, pese a las limitaciones propias del subjetivismo y del destinatario que las instiga, son una fuente de gran valía porque dejan traslucir las experiencias más traumáticas del conflicto, los pequeños dramas que afectaron a multitud de individuos en el Madrid de la guerra. Las experiencias emocionales, y máxime cuando son traumáticas –asesinatos, torturas, cárcel– provocan recuerdos imborrables y sorprendentemente precisos. Existen pocas dudas acerca del papel potenciador de la emoción sobre la memoria. Los acontecimientos que nos conmueven y agitan internamente, aportan a nuestra memoria autobiográfica pasajes imborrables. Las innumerables formas de violencia humana representan el tipo de acontecimientos que pueden colocar a las personas en situaciones de indefensión tal que sus sistemas de afrontamiento y control resulten inútiles ante la magnitud de la tragedia.³³ Sirva como ejemplo el relato del industrial Enrique Medina, cuatro años después de la vivencia de los hechos:

«Que conoce a Pablo Sarroca Tomás como vecino de Ciudad Lineal; que por el año 1936 en el mes de Noviembre fueron detenidas la esposa del declarante, una cuñada y otros familiares que habitaban en su casa por un coche de policía que era el que frecuentemente usaba el tal Sarroca y en el que fueron llevados a la Dirección General de Seguridad donde permanecieron unos días acusados de celebrar en su casa reuniones clandestinas, que sospecha que la denuncia y orden de detención procedía del tal Sarroca. A consecuencia de las persecuciones de que era objeto toda la familia murió la esposa del declarante. Posteriormente en el año 1937 fue detenido el declarante y conducido al Ministerio de la Guerra a presencia del comandante Pablo Sarroca, que desempeñaba allí las funciones de Juez de Servicios Especiales, to-

32. Sobre su estudio y aplicación histórica véanse, DELUMEAU, Jean, *El miedo en Occidente (Siglos XIV-XVIII). Una ciudad sitiada*, Madrid: Taurus, 1989; ROBIN, Corey, *Fear. The History of a Political Idea*, New York: Oxford University Press, 2004; BOURKE, Joanna, *Fear: A Cultural History*, London: Virago, 2005; o STERNBERG, Robert y STERNBERG, Karin, *The Nature of Hate*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

33. RUIZ-VARGAS, José María, «Trauma y memoria de la Guerra Civil y de la dictadura franquista», *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, n.º 6, 2006.

mándole declaración teniendo el declarante la convicción de que hubiese sido asesinado por orden de Sarroca de no haber conseguido ser reclamado por la Dirección General de Seguridad en la que permaneció algunos días detenido, marchando después al frente de combate y pasándose a las fuerzas Nacionales...»³⁴

Esta pervivencia del miedo y el odio a través de la palabra escrita se constituye, en nuestro caso, como una herramienta metodológica trascendental para profundizar en las prácticas llevadas a cabo por Pablo Sarroca desde el Ministerio de la Guerra desde el verano de 1936.³⁵ Como advertimos al principio, y pese a la pervivencia de los traumas en la memoria, muchos de los testimonios contra nuestro biografiado fueron interesados y manipulados por el nuevo régimen político, lo que complica aún más nuestra tarea.³⁶

En septiembre se incorporó a los Servicios Especiales de dicho ministerio, que eran uno de los dos departamentos en que estaba dividida la Segunda Sección (Información) del Estado Mayor.³⁷ En su primera época, el jefe de los dichos Servicios fue Fernando Arias, auxiliar de Derecho Internacional en la Universidad de Madrid (después ocupó cargos de gran relevancia en el Servicio de Información Militar –SIM–), respaldado por Prudencio Sayagués, presidente de las Juventudes de Izquierda Republicana. La tercera pieza clave dentro de esta estructura era Pablo Sarroca, que –según su propia declaración– desarrolló labores de censor de correspondencia, intérprete e interrogador hasta junio de 1937, presentándose oficialmente de cara

34. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folio 49. «Declaración del testigo Enrique Medina Cembrero», 8 de febrero de 1940.

35. Seguimos el camino trazado en trabajos como el de CARRERA, Elena, «El miedo en la historia: testimonios de la Gran Guerra», *Ruúbrica Contemporánea*, Vol. 4, núm. 7, 2015, pp. 47-66.

36. En el expediente que se abrió sobre la checa del Ateneo Libertario de Ventas, la testigo Isabel Rodríguez del Campo, vecina del inmueble de la calle Aragón en el que se estableció, declaró que los milicianos (incluyendo a Sarroca entre ellos) habían asesinado al sacerdote de la parroquia de Covadonga de Madrid, Santiago Riusueño. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folio 72. «Declaración de Isabel Rodríguez del Campo», 26 de marzo de 1942. El dato es erróneo, pues dicho religioso falleció por causas naturales en agosto de 1934. «Noticias necrológicas», *ABC*, 11 de agosto de 1934.

37. Sobre el funcionamiento del espionaje republicano véase, RODRÍGUEZ VELASCO, Hernán, *Una derrota prevista. El espionaje militar republicano en la Guerra Civil*, Granada: Editorial Comares, 2012.

al público con el rango de comandante.³⁸ Diverso personal que operó a sus ordenes lo describió como un «sujeto alcohólico y degenerado».³⁹ En noviembre de 1936, cuando el gobierno republicano se trasladó a Valencia, el Comité de Defensa de la CNT –de la mano de Manuel Salgado– se apoderó de estos Servicios, creciendo en aquel momento la importancia de Sarroca.⁴⁰ Fue en ese contexto cuando las dependencias de este organismo se mudaron del Ministerio de la Guerra al edificio del Ministerio de Hacienda. Ese mismo mes, la Junta de Defensa de Madrid intentó frenar la violencia en la retaguardia republicana. El consejero de Orden Público, Santiago Carrillo, dictaminó que las tareas de vigilancia y orden público en la capital quedaban exclusivamente en manos de las «fuerzas organizadas» que a tal efecto dispusiese su Consejería. Esta medida tenía que terminar con la actuación de las checas y de los grupos incontrolados en Madrid. Pero fue solo en teoría, porque muchas checas continuaron actuando, especialmente las anarquistas. Y es que estos no estaban dispuestos a que el control de las calles pasara a manos comunistas y, por tanto, ellos perdieran el poder que habían logrado en las jornadas de julio.⁴¹

Sarroca, a partir de ese momento, estrechó sus vínculos con el *Ateneo Libertario de Ventas*. Su fama, en el Madrid de la guerra, era cada vez mayor. De esta manera aparecía en las primeras páginas del diario *Ahora*, acompañando a la miliciana Julia Sáenz, que era nombrada cabo honorario de la Guardia de Asalto por parte del Director General de Seguridad en personal, Manuel Muñoz. Ese acto tuvo lugar en una cena celebrada en el restaurante *Achuli* de Madrid, al que asistieron –entre otros– el general Asensio, jefe del Ejército del Centro republicano, y Ricardo Burillo Stolle, comandante de la Guardia de Asalto. Daba la casualidad que Julia Sanz era la pareja sentimental de Luis Bonilla Echevarria, responsable del 14 Batallón de milicianos «Balas Rojas», conocido por el asesinato de múltiples civiles en pueblos de Toledo y Madrid, lo que le llevó a ser ajusticiado por las autoridades republicanas en 1938.⁴² No sería de extrañar que ambos per-

38. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folio 3.

39. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1534, expediente 71, folio 14.

40. *Idem*.

41. CERVERA GIL, Javier, *Contra el enemigo de la República...*, *op.cit.*, pp. 69-75.

42. RUIZ, Julius, ««Incontrolados» en la España republicana durante la Guerra Civil...», *op. cit.*

sonajes se conociesen y estuviesen al tanto del modo de actuar de cada uno de ellos. Si damos validez a la declaración de Julia Sanz, este hecho debía ser más que evidente debido a que Bonilla «se hizo cargo de la Oficina de Servicios Especiales del Ministerio de la Guerra».⁴³

Las pruebas indican que Sarroca pasó a estar al servicio de esta checa (a la que los jueces franquistas atribuyeron más de 2000 asesinatos) cuando fue arrestado —no sabemos la fecha, pero lo más probable es que fuese en el otoño de 1936— por un grupo de milicianos. ¿La razón? Seguramente querían aprovechar su privilegiada posición en un organismo vinculado con el Ejército, sabiendo que su relación con el mundo religioso podía ser un peaje muy peligroso en la capital madrileña por esas fechas. Algunos testimonios apuntan a que consiguió liberarse a cambio de «denunciar a más de trescientos fascistas a los que conocía dada su condición de sacerdote». Otras fuentes explican que logró salir gracias a la mediación del capitán Eleuterio Díaz Tendero, por entonces jefe del Gabinete de Control de Guerra, uno de los futuros fundadores del SIM.⁴⁴

Desde ese instante, «le pusieron guardia armada en su casa (sita en la calle Sánchez Díaz, en Ciudad Lineal) y a partir de aquel momento comenzaron los asesinatos de numerosos vecinos de la barriada».⁴⁵ Uno de los principales «sicarios» de esta checa, Antonio Hurtado Fajardo, apodado «El Chato de Ventas»,⁴⁶ añadía que Sarroca llevaba armas del Ministerio de la Guerra al Ateneo Libertario para allí ser distribuidas a los milicianos de las brigadas.⁴⁷

El Ateneo Libertario de Ventas se nutría de fondos que le pro-

43. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 199, expediente 29, folio 361.

44. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folio 46. «Declaración del testigo Francisco Jiménez Mejías», 3 de febrero de 1940.

45. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folio 51.

46. «De 38 años, albañil, natural de Puebla de Mula (Murcia), está considerado como destacado criminal, asesino y ladrón, perteneciente al Comité de Defensa de la CNT y la FAI, cuyo ateneo se hallaba situado en el n.º 117 de la Carretera de Aragón; como tal directivo y en unión de otros 14 más, entre ellos un tal Tomás Álvarez, chofer del ateneo, fueron transportadas muchas personas a las que daban el famoso paseo; en otra ocasión se trasladó con otros sujetos al pueblo de Pastrana, saqueando el convento de frailes y asesinando a varios de ellos... hizo alarde de haber matado a 20 personas en el Puente de Arganda». Archivo Histórico de Defensa de Madrid, sumario 107.812, legajo 3956, pieza 4. 16 de marzo de 1942.

47. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folio 37.

porcionaba la Inspección General de Milicias. A lo largo de su existencia se ubicó en dos puntos diferentes, uno en la Carretera de Aragón, n.º 117, y otro en la finca conocida como «Hotel Mi Huerto», en la calle de Arturo Soria. La misión principal del Ateneo era la de reclutamiento y formación de Brigadas de la CNT, para lo cual alistaron a los individuos que se hallaban detenidos en la prisión de Alcalá de Henares y otras cárceles en virtud de la Ley de Vagos y maleantes, y a otros indocumentados de la barriada, a los que se les proporcionaba alimento y equipaban de vestuario y armamento. Estas brigadas eran enviadas a los frentes de combate o formaban grupos destinados a las incautaciones y servicios de guardia en Ventas.⁴⁸ Se dividía en tres comités: el Central, el de Defensa y el de Abastos. El Central era el órgano director del Ateneo, siendo su máximo responsable José Luis Villaverde (secretario general de la Madera de la CNT). El de Defensa se encargaba de las detenciones. Dentro de él se hallaban los elementos más temidos de la checa, como el referido Antonio Hurtado Fajardo, «El Chato», o Gabriel Carmona Campillo, «El Verdugo», del que se decía que «era uno de los que cometían mayor número de asesinatos de la barriada» y que «se jactaba de haber asesinado a más de 160 personas». El de Abastos tenía por misión repartir los víveres y efectos requisados por unos vales que proporcionaban los organismos oficiales de Madrid a tal efecto. Entre sus componentes estaban Antonio Salinas, miembro destacado del sindicato de la Construcción; Julián Antón, el administrador general; y Pablo Sarroca.⁴⁹ De esta actividad, y según testimonios de varios agentes policiales republicanos, se le acusaba de que:

«hacía desaparecer a muchas personas de la barriada [Ciudad Lineal], y el temor que tenían muchos vecinos de que con ellos sucediese lo mismo, independientemente de la filiación política de los asesinados, ya que por cuestiones personales y por estorbarles para sus fines de lucro con el tráfico de mercancías que por su ascendiente entre los dirigentes rojos conseguía y vendía a particulares, camionetas y coches, valiéndose de los individuos del Ateneo Libertario de Ventas, a los que favorece proporcio-

48. *Ibidem*, folio 14.

49. *Ibidem*, «Ateneo Libertario de Ventas», folios 6, 13, 18-19 y 27.

nándoles camiones, incluso algunos escoltados por soldados para transportar víveres de los pueblos al Ateneo, para cometer sus numerosas fechorías...»⁵⁰

Estas palabras corroboran lo que aportaron otros testigos, pero debemos tener mucha precaución con las mismas, pues en este caso fueron efectuadas por un ex policía preso en 1939, que seguramente buscaba atenuar su condena con este tipo de relatos. Se trataba en esta ocasión de Constantino Neila Valle, detenido en abril de ese año por su implicación en el asesinato del diputado de la CEDA y periodista, Antonio Bermúdez Cañete, y por haber desvalijado numerosos pisos.⁵¹ Con ello no queremos restar valor a sus palabras, pero sí que el lector entienda el marco preciso en el que se produjeron y la intencionalidad que podían tener.

El primer crimen en el que se vio implicado fue el del farmacéutico Germán Pérez Carrasco y Cortés.⁵² Sarroca se habría presentado en la casa del mismo, a finales de agosto de 1936, exigiéndole —en nombre del Ateneo Libertario de Ventas— la suma de 5.000 pesetas bajo la amenaza de ordenar que le dieran el «paseo» a él y su esposa. No accedió a sus exigencias y el miliciano Gabriel Carmona, junto con otros dos hombres, lo arrestó y lo ejecutó en la carretera de Hortaleza.⁵³ En su haber se menciona también la responsabilidad de los asesinatos de la familia Ramírez de Arellano (matrimonio e hijo) por denuncia directa suya en la Comisaría del Distrito de Buenavista.⁵⁴ Chantajeó y humilló al teniente de la Guardia Civil, Ezequiel Rico Martínez y a su madre. El 20 de julio de 1936 fue detenido por orden de nuestro biografiado por escuchar en su domicilio la

50. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1534, expediente 71. Declaración del agente provisional de policía de la Dirección General de Seguridad, Constantino Neila Valle, folio 131.

51. «Continúan las detenciones de los autores de los numerosos asesinatos y robos», *ABC*, 23 de abril de 1939.

52. Su nombre figuraba en la «Cruz de los Caídos» del barrio de Ventas. En su honor se le dedicó una calle en el distrito de Ciudad Lineal. Su cadáver fue exhumado en 1940 y trasladado del cementerio de Hortaleza al de Canillejas. «Los caídos. Germán Pérez Carrasco y Cortés», 16 de junio de 1940.

53. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530 y 1534, expedientes 13 y 71, folios 15 y 132.

54. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1534, expediente 71, folio 132.

«Marcha Real». Por esa razón fue encarcelado en Santa Engracia (convento de las Religiosas Salesas). Consiguió la libertad cuando su madre pagó a Sarroca una importante cantidad en oro. Además, el teniente tenía la obligación de presentarse todos los días en su domicilio para cerciorarse que no huía a territorio rebelde y pasó a su servicio, sin remuneración, en el Ministerio de la Guerra.⁵⁵ Cansado de las continuas amenazas y chantajes, huyó y se escondió temporalmente en la calle Larra nº 5. Rápidamente, Sarroca dio con su paradero y fue encerrado en la cárcel de Duque de Sesto, en esta ocasión por tenencia ilícita de armas (acusación de la que quedó absuelto en mayo de 1937 al demostrarse que tenía un permiso expedido por la Comisaría General de Investigación y Vigilancia de Madrid).⁵⁶

Todos estos actos no pasaron inadvertidos entre sus vecinos, lo que le granjeó el mayor desprecio y odio entre ellos, que lo tildaban como «un individuo que había denunciado a muchas personas, y que en su casa tenía un gran depósito de comestibles, bebidas, y otras cosas más... procedentes de robos»; «que llevaba una vida licenciosa que escandalizaba a toda la barriada»; o que era «el terror de todos los vecinos de derechas por la influencia y amistad que tenía con todos los elementos dirigentes marxistas...».⁵⁷ Su pareja sentimental por esa época, Florentina García Martínez y la hija de esta (que algunos apuntaban como propia de Pablo Sarroca, no en vano utilizaba su apellido), Teresa Sarroca García, también estuvieron señaladas por la vecindad. Así, por ejemplo, se acusaba a Teresa de «señalar a un grupo de milicianos que le acompañaban, los domicilios de personas de derechas para que fuesen detenidos» y otro día apuñaló a una chica porque «era fascista».⁵⁸ Fue arrestada y recluida dos meses en el Colegio Los Arcos,⁵⁹ aunque no sería la última vez, como explicaremos en breve.

Estos excesos, denuncias y escándalos no pasaron inadvertidos a la Dirección General de Seguridad, que en agosto de 1937 encargó a los agentes de Investigación y Vigilancia, Francisco Jiménez

55. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 126, expediente 27, folio 4.

56. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13. «Declaración de Ezequiel Rico Martínez», 20 de febrero de 1940, folios 57-59.

57. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folios 34,36, 47-48.

58. *Ibidem*, folio 42.

59. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 145, expediente 5, folio 42.

Mejías, Constantino Neila Valle y Argentino Rasillo Barrero, el interrogatorio de personas cercanas a Pablo Sarroca con objeto de determinar si había delito o no en su modo de proceder. Este procedimiento se enmarca en una profunda remodelación de las fuerzas de orden público y justicia en el Madrid republicano, que buscaba –de una vez por todas– acabar con la violencia incontrolada. A lo largo de ese verano los Servicios Especiales del Ministerio de la Guerra quedaron marginados (hasta su desaparición final) con la creación del Departamento Especial de Información del Estado (DEDIDE); se eligió a un nuevo director General de Seguridad (Carlos de Juan Rodríguez, ocupando interinamente el puesto hasta octubre, Gabriel Morón); se nombraba un nuevo gobernador civil en Madrid, Antonio Trigo Maizal; y David Vázquez, hasta entonces comisario general de Investigación y Vigilancia de Madrid era sustituido por Teodoro Illera Martín.⁶⁰

Las pesquisas contra Pablo Sarroca determinaron su detención ese mes. Cuando fueron a apresarle opuso una gran resistencia y atentó contra varios de los agentes. Por este incidente y por las denuncias que constaban contra él, se le acusó de «desafección al régimen» y «adhesión a la rebelión militar»,⁶¹ siendo ingresado en la Casa de Trabajo de Alcalá de Henares. Su caso, en primera instancia, pasó al Juzgado de Guardia número 1 de Madrid. El 5 de diciembre es conducido a la prisión provisional número 3 de Madrid «Porlier» para comparecer en juicio sumarísimo, dictaminado el Juzgado de Guardia n.º 3 de la capital la pena de 14 años, 8 meses y un día de internamiento. Su sentencia causó –según testimonios recogidos en la Causa General– una gran satisfacción entre los vecinos de su barriada: «Pablo Sarroca fue condenado a una pena grave; que tal familia, valida sin duda de su creída influencia por ser militar, tenían verdaderamente aterrado a todo el vecindario... que celebró con evidente alegría la

60. CERVERA GIL, Javier, *Contra el enemigo de la República...*, *op.cit.*, pp. 84-87.

61. En el decreto de mayo de 1937, artículo 2º, punto 4º, establecía que incurrían en adhesión a la rebelión los Comités o Juntas Directivas de asociaciones políticas o sindicales en cuyos domicilios oficiales se hallaren armas. A eso hay que sumarle supuestos como: la perturbación del orden público, las denuncias falsas, los registros domiciliarios o detenciones realizadas sin autorización, la apropiación o incautación indebida... *Ibidem*, p. 95.

62. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 183, expediente 2. «Declaración de Constantino Neila Valle», 7 de marzo de 1938, folios 25 y 26.

condena que les libraba de la pesadilla de tal familia». ⁶² Se acordó su ingreso en el Reformatorio de Adultos de Alicante. ⁶³

Aparte de esta pena, en agosto de 1938, el Juzgado Especial nº 1 de la Rebelión y Sedición de Alicante decretaba un auto de prisión incondicional contra Pablo Sarroca Tomás. ⁶⁴ Las razones estaban ligadas al proceso judicial contra Florentina García Martínez, su pareja. Durante su estancia en prisión fue detenida (abril de 1938) y acusada de «aversión a la causa legítima del pueblo y a la República». ⁶⁵ Diversos vecinos de Ciudad Lineal, como Lucía San José, Jorge Alcántara o Trinidad Martínez de Bengoa, madre del referido Ezequiel Rico, (precisamente, todos ellos tuvieron un papel destacado en los cargos que se le abrieron a Sarroca tanto en 1937 como en 1940), comentaron que el domicilio de la inculpada era conocido en la barriada «porque cuando las armas legales sufrían algún revés, en dicha casa se celebraban grandes fiestas a las que concurrían bastantes oficiales». Además, se decía que propagaba noticias derrotistas. Resulta llamativo, por no decir sospechoso, que figuras que fueron procesadas precisamente por sus excesos contra toda población relacionada con el bando franquista fuesen tachadas, precisamente, de subversivos. Este asunto nos lleva a plantearnos la veracidad de muchas de estas declaraciones, que en este caso suenan más a un ajuste de cuentas por acciones del pasado, como reflexionaba la propia afectada:

«todo ello obedezca simplemente a la persecución tenaz de que viene siendo objeto, lo mismo que lo fue su cuñado [se refiere a Pablo Sarroca], por parte de unos vecinos que antes han sido Guardia Civiles, que tanto la declarante como su expresado cuñado, son izquierdistas de siempre y encontrándose en Burgos en el Regimiento de Caballería de Lanceros de España, en el año treinta, intervino directamente en el levantamiento que preparó para derrocar la Monarquía, por lo que fue perseguido constantemente por las clases reaccionarias». ⁶⁶

63. Creado en 1925, tuvo consideración de prisión central, y eran reclusos con los condenados con penas mayores a dos años. MARTÍNEZ LEAL Juan y ORS MONTENEGRO, Miguel, «En el Reformatorio de Adultos de Alicante», *Revista Canelobre*, número 31-32, 1995, pp. 24-31.

64. Archivo Histórico Provincial de Alicante, Reformatorio de Adultos de Alicante, expediente de Pablo Sarroca Tomás.

65. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 145, expediente 5, folio 21.

66. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 183, expediente 2, folio 6.

Sin minusvalorar esta primera hipótesis, también podría suceder que Florentina García, desengañada con la República por el encarcelamiento de Pablo Sarroca, renegase de la misma al verse privada de la protección y sustento económico que le proporcionaba el referido. En el informe de los agentes se recoge que cuando fue detenida gritó «que no estaba dispuesta a dejarse detener por estar segura de que en España con el régimen actual no existía justicia, aunque pronto acabaría tal estado de cosas, aludiendo a un posible triunfo del fascismo». ⁶⁷ En las conclusiones elaboradas por el Tribunal Popular nº 2 de Madrid, Florentina fue retratada como «enemiga encarnizada del régimen republicano no recatándose en decirlo en la vecindad de que ella era derechista y que por ello y por haber proporcionado la desertión y pase al campo rebelde su cuñado, con quien vivía, no le pasaría nada aunque entrasen los fascistas». ⁶⁸ Fue condenada a 30 años de internamiento en la Cárcel de mujeres de Ventas. Su hija fue puesta bajo la tutela del tribunal de menores (por esas fechas tenía 14 años) e internada en la Casa Escuela «Los Arcos», en Chamartín de la Rosa, que era un centro estatal de reforma femenino. ⁶⁹

De haber sido ciertas estas acusaciones, que obligatoriamente también afectaron a Sarroca –convirtiéndose su condena en incondicional–, ambos no hubiesen sido procesados nuevamente durante el régimen franquista por sus actuaciones en el Madrid «rojo».

La primera noticia que tenemos del mismo tras el fin de la Guerra Civil data del 14 de abril de 1939, fecha en la que fue detenido en Canillejas (cerca de su domicilio madrileño), lo que indica que conseguiría huir de Alicante aprovechando el hundimiento del frente republicano. En mayo se decretó su encarcelamiento en los Talleres Penitenciarios de Alcalá de Henares. ⁷⁰ Su proceso judicial formó parte de la pieza número 4 de la Causa General, «Checas», y de la que se abrió contra los Servicios Especiales del Ministerio de la Guerra, ambas dependientes de la Fiscalía del Tribunal Supremo. Sin embargo, esos expedientes no se abrieron hasta abril de 1940, por lo que su

67. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 145, expediente 5, folios 3 y 4.

68. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 183, expediente 2, folio 35.

69. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 145, expediente 5.

70. Archivo del Ministerio del Interior, signatura 78304. «Expediente de Pablo Sarroca Tomás», 1939-1941.

reclusión fue el resultado de la documentación e investigaciones recogidas por la Auditoría de Guerra del Cuerpo del Ejército de Guadarrama tras la caída de Madrid.⁷¹ En enero de ese año fue interrogado por el fiscal secretario encargado de las checas, Eusebio Rams Catalán, ante el cual reconoció su pertenencia al Ministerio de la Guerra entre 1936 y 1937, pero negando cualquier hecho delictivo.⁷² En los días siguientes, el mencionado magistrado tomó la palabra a más de veinte testigos (muchos de los citados en párrafos anteriores), que narraron con todo tipo de detalle sus actuaciones, y las de su pareja, durante los años de contienda bélica. En marzo, Sarroca escribió una instancia a la Auditoría de Guerra pidiendo su traslado a una prisión militar, pues consideraba que el 18 de julio del 36 aún mantenía la categoría de capellán mayor, en situación de disponible forzoso.⁷³ Suponemos que de esa manera quería retrasar su proceso judicial y lograr algún tipo de «beneficio» a la espera del establecimiento de su pena. El 12 abril de 1940 fue condenado a muerte en consejo de guerra por la Comandancia Militar de Alcalá de Henares.⁷⁴ Por su parte, Florentina García, «digna acompañante del procesado Pablo Sarroca, con quien vivía maritalmente a pesar de su carácter sacerdotal y conocía por tanto cuantas denuncias, asesinatos y saqueos cometía el tan repetido Sarroca», fue declarada autora del delito de adhesión a la rebelión militar y condenada a 30 años de reclusión mayor.⁷⁵

Dos días antes de su ejecución, el director de la prisión de Alcalá de Henares recibió un telegrama de la Capitanía General de la 1ª Región Militar para que se «suspenda hasta nueva orden ejecución sentencia Pablo Sarroca Tomás». Sin embargo, ni veinticuatro horas después llegó otro del mismo emisor en el que «queda anulado mi telegrama de ayer». ¿Qué debió ocurrir? ¿Un arrebato de caridad? ¿O se

71. Sobre el funcionamiento de la Causa General, GIL VICO, Pablo, «Ideología y represión: la Causa General. Evolución histórica de un mecanismo jurídico-político del régimen franquista», *Revista de Estudios Políticos* (Nueva Época), nº 101, julio-septiembre 1998, pp. 159-189.

72. Archivo Histórico Nacional, Causa General, 1530, expediente 13, folio 2.

73. Archivo Histórico de Defensa de Madrid, sumario 27196, legajo 260.

74. Archivo del Ministerio del Interior, signatura 78304. «Expediente de Pablo Sarroca Tomás», 1939-1941.

75. Archivo Histórico de Defensa de Madrid, sumario 13950, legajo 5233. «Expediente de Florentina García Martínez».

confundieron de condenado y querían imponerle otra condena diferente a la pena de muerte? El 13 de noviembre fue la fecha señalada para su fusilamiento. En su carta de despedida («acto de reparación»), Sarroca reafirmó su fe como cristiano y sacerdote y pidió perdón por su comportamiento pasado. Como añade su confesor en esas últimas horas, el arcipreste de Alcalá de Henares, José Utrera, sus postreras palabras fueron: «nunca daré bastantes gracias a Dios por haberme deparado la ocasión de pagar con el sacrificio de mi vida las muchísimas iniquidades que cometí...» Posteriormente, «sin perder el recogimiento, ni alterar la serenidad, sin exhalar una queja, subió al coche para ser trasladado al lugar de la ejecución...» Al descender del coche, estrechó a sus compañeros y se despidió de ellos exhortándoles: «Vamos, hijos míos, a morir por la gloria de Cristo Rey y por la paz del mundo».⁷⁶ A las 7:30 de la mañana, Sarroca junto a otros 5 reos⁷⁷ fueron fusilados en las tapias del antiguo cementerio municipal de Alcalá de Henares. Fue enterrado en dicho camposanto, en una fosa común con el registro 3^a-393-8⁷⁸, ya que ningún familiar o conocido reclamó su cadáver. Similar suerte correrían muchos de los procesados en la causa abierta contra el Ateneo Libertario de Ventas. Julián Antón y Gabriel Carmona Campillo fueron fusilados varios meses antes, y otros como Antonio Hurtado «El Chato» o Antonio Salinas lo harían en 1942.

Florentina García, por su parte, tuvo que sufrir la muerte de su hija Teresa en 1943 con tan solo diecinueve años; y se vio envuelta en una operación de extorsión y chantaje por parte de varios funcionarios de la Cárcel de Ventas, que amenazaron con trasladarla al centro penitenciario de Palma de Mallorca si no les entregaba una elevada

76. Archivo Central de la Curia de la Archidiócesis de Madrid, A. s., caja 291. «Expediente personal de Pablo Sarroca». Carta del arciprestazgo de Alcalá de Henares al obispo de Madrid, 13 de noviembre de 1940.

77. Eran Prudencio Ibáñez Martín (32 años, albañil), Pablo García Gil, Marcos Roda Alonso (40 años, herrero), Marcial Redondo Chacón (23 años, campesino) y Santiago Sanz Sacristán (23 años, jornalero). SAN LUCIANO, José María y LLEDÓ COLLADA, Pilar, «La represión en Alcalá (II)», *Diario de Alcalá*, 12 de noviembre de 2008. Los expedientes de estos condenados se pueden consultar en el Archivo Histórico de Defensa de Madrid. [Online: http://www.portalcultura.mde.es/cultural/archivos/_INSTRUMENTOSDEDESCRIPCION/Archivo_159.html]

78. Archivo Municipal de Alcalá de Henares, Cementerio, registro de Pablo Sarroca Tomás.

cantidad de dinero.⁷⁹ En marzo de 1947 consiguió la libertad, beneficiándose del Decreto de Indulto del 9 de octubre de 1945 referente a los delitos de Rebelión Militar cometidos con anterioridad al 1 de abril de 1939.⁸⁰ Antes de esa fecha, se dirigió en varias ocasiones al Obispado de Madrid para pedirles ayuda a la hora de reclamar los bienes que había poseído en vida Pablo Sarroca, ya que estos habían pasado a su hermana Josefina, que formaba parte del Convento de Nuestra Señora y Enseñanza de Tremp (Lérida). En una de estas misivas reconoce abiertamente que Teresa era hija de ambos. Desde la jerarquía eclesiástica madrileña se comentó que «a Doña Florentina nada se le debe en este orden material, ni por caridad»⁸¹. A partir de ese momento, el nombre de Pablo Sarroca pasaría a la ignominia y al olvido. Esperamos haber contribuido con esta investigación a conocer un poco mejor al personaje y al complicado contexto en el que se vio envuelto. Reste a cada lector la valoración personal de su trayectoria vital y la justificación o condena de sus actos.

CONCLUSIONES

Uno de los esfuerzos más ímprobos que tiene que realizar un historiador al aproximarse a un conflicto bélico es no reducirlo a una simple partida entre «buenos» y «malos»,⁸² y mucho menos juzgar lo que ocurre en él desde la perspectiva actual, donde la democracia pluralista se constituye en la vara de medida «total». El caso del capellán castrense Pablo Sarroca Tomás es paradigmático en este tipo de planteamientos. Según los años en que nos movamos, puede aparecer como actor protagonista de la violencia incontrolada de la España republicana o como víctima de ese propio Gobierno, que intentó acabar con los asesinatos y arrestos milicianos de los primeros meses

79. Centro Documental de la Memoria Histórica, Tribunal de Responsabilidades Políticas, expediente 75/1034.

80. Archivo Histórico de Defensa de Madrid, sumario 13950, legajo 5233. «Expediente de Florentina García Martínez».

81. Archivo Central de la Curia de la Archidiócesis de Madrid, A. s., caja 291. «Expediente personal de Pablo Sarroca». Carta de José Utrera al obispo auxiliar de Madrid, Dr. Morcillo Casimiro, 24 de abril de 1946.

82. ESPINOSA MAESTRE, FRANCISCO (Coord.), *Violencia roja y azul*, Barcelona: Crítica, 2010.

de la guerra, en especial desde mayo de 1937. Por si todo ello no fuese suficiente, una vez finalizada la contienda el régimen franquista no pasó por alto –ni mucho menos– sus vínculos con las checas madrileñas y dictaminó su condena a muerte. De entrada, la primera pregunta que cualquiera podría realizarse es, ¿por qué sufrió ambas violencias, la *roja* y la *azul*? ¿Qué le llevó de ser un capellán condecorado en las campañas de África a ser considerado un «ángel de la muerte» entre sus vecinos? No somos quiénes para valorar esos vaivenes vitales desde un punto de vista moral. Sarroca no dejó de ser, con todas sus contradicciones, un ser humano más que realizó el trágico esfuerzo de adaptar sus pasos al horror de la guerra. Ello no impide –no vayamos a caer en el error del filantropismo universal a la hora de reconstruir el pasado– que sus actividades durante los años de guerra fueran deleznable, dolorosas e incómodas para buena parte de la sociedad madrileña del momento. Los mismos testigos que llevaron a su detención en 1937 tomaron parte de los procesos judiciales impulsados por las autoridades franquistas tras el fin de los combates. El odio y la repulsa a sus acciones fueron la nota predominante en sus declaraciones. No podemos confirmar plenamente si su colaboración con los anarquistas de la checa de Ventas fue voluntaria o consecuencia de un chantaje en el que estaba en juego su propia vida. Hasta que se encontró en esa encrucijada era un militar más al servicio del Ministerio de la Guerra que contaba con el respaldo mayoritario de sus superiores.

Su faceta más íntima también estuvo envuelta de polémica. Pese a estar disponible forzoso desde 1932 en el seno del Ejército, su condición de capellán continuó activa. Por esa razón, en los testimonios que le incriminaron también causó un gran escándalo el hecho de que siendo religioso mantuviese una relación sentimental con la viuda Florentina García Martínez. Pese a que la misma negó varias veces esta unión (en diferentes ocasiones se refiere a Sarroca como su cuñado o hermano), en cartas que escribió en 1946 al obispado de Madrid alude a él como su «marido» (aunque no se llegaron a casar) y como padre de su hija, Teresa, a la que no tuvo el menor reparo de poner el apellido paterno. El propio Sarroca, si damos credibilidad plena al relato de su confesor en la prisión de Alcalá de Henares, se presentó como «sacerdote y cristiano» a la hora de su muerte. Entramos en otro de los aspectos más enrevesados para el análisis de la vida de nuestro biografiado: los testimonios que inundan las causas

judiciales que se le incoaron. La totalidad de ellos coinciden en varios aspectos: presentan a Sarroca como responsable –aunque de manera indirecta– de numerosos robos, chantajes, saqueos y asesinatos de vecinos de «derechas». Estas declaraciones fueron la base documental que llevaron a su ejecución en 1940 y a los procesos que se abrieron en años venideros contra los Servicios Especiales del Ministerio de la Guerra y el Ateneo Libertario de Ventas. Sin restarles credibilidad a los mismos, hay que precisar que algunas de estas declaraciones pudieron servir para rebajar condenas propias a partir de la colaboración con la nueva Justicia franquista (por ejemplo, el ex agente policial Constantino Neila Valle). Se da la coincidencia que algunos de estos testigos fueron los que habían participado en las pesquisas que llevaron a su detención en el verano de 1937, en unas fechas en las que los «incontrolados» de la República intentaron ser defenestrados por el nuevo Gobierno de Juan Negrín y de su ministro de Justicia, Manuel de Irujo.⁸³ Pablo Sarroca Tomás, en sus intentos de poder lidiar con las presiones anarquistas (que eran conscientes de su condición sacerdotal y de que desde su puesto les podía facilitar armas y suministros) y en la obligación de perseguir a los quintacolumnistas, cruzó una delicada línea que le granjeó el mayor de los odios, acabando con sus huesos –tras un largo periplo carcelario– tirados junto a una pared acribillada a balazos. Su imagen de verdugo, como ha quedado para siempre cincelada en la Causa General, no se puede entender en su totalidad sin valorar, a la par, su papel de víctima.

83. PRESTON, Paul, *El holocausto español: Odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Barcelona: Ediciones Debate, 2011, capítulo 11.

CONCEPCIÓ TEOCRÀTICA DE L'ART SEGONS LA DOCTRINA DEL DOCTOR JOSEP TORRAS I BAGES

JOSEP M. VIVANCOS I ENRICH

INTRODUCCIÓ

Pot causar certa estranyesa, i incomoditat a alguns, que l'Art es concebi «teocràtic», com un atribut del Déu *qui omnia regit*. Aquest qualificatiu, teocràtic, l'he manllevat del propi Dr. Torras i Bages, que en la seva conferència sobre *L'ofici espiritual de l'Art* deia als artistes del Cercle de Sant Lluc: «*Tal vegada semblarà... que jo vull fer que l'Art sigui teocràtic: mes no sóc jo qui l'en faig, sinó que ell ho és per sa pròpia naturalesa, tant entre gentils com entre cristians*». (VI. L'Art és teocràtic per naturalesa).

El Bisbe, pastor i consiliari sabia prou bé que no es tracta d'un Déu estàtic, sinó d'un Déu, font de Bondat i de Bellesa, que es comunica amorosament a l'home: *se dat suis*. Per això en la seva concepció dinàmica de l'Art, que prové de Déu i retorna a Ell, fa servir amb més freqüència el terme «teocèntric». També jo d'entrada, l'hauria pogut emprar en l'enunciat del meu treball.

El Dr. Torras i Bages, eminent en el camp de la teologia, de la filosofia i de l'estètica, és prou conegut i valorat arreu. Ell ha esdevingut l'home clau en la cultura de Catalunya. Un home complet; d'alt nivell d'especulació i a la vegada home pràctic; espiritual i alhora encarnat en la vida dels homes; un pou de virtut, ciència i sentit pas-

toral; dotat d'una alta sensibilitat per a la bellesa. Com a teòleg, Torras i Bages era un bon tomista, format en el contingut i metodologia escolàstics. Era un fervent assimilador de la doctrina de Sant Tomàs, que tantes vegades es fa seva, i de l'estètica agustiniana a què sovint es refereix. Era, alhora, un teòleg amb funció pastoral. El constant contacte amb els seus fidels fa que el seu pensament sigui fonament humà i assequible als homes amb els quals comparteix les hores del dia. Com a filòsof, era un entusiasta dels antics pensadors; estava altament inuit per la concepció estètica il·luminista de Plató; no tant d'Aristòtil..., i no deixava d'estar molt al corrent de les actuals ideologies, i fins i tot esbrinava amb facilitat els camins del pensament humà, que sabia clarificar sota la llum de la Revelació. El seu pensament filosòfic llinda amb el sentit teològic de la vida, vers l'eternitat. Com a esteta és un gran entusiasta de la bellesa, un profund captador de les vivències de l'home. Amb la filosofia i telogia ha sabut ajuntar una exquisida sensibilitat artística. Tot i que no es declara professional de l'art, sí que sovint fa constar el seu domini especialment en el camp de la literatura.

Es comprèn mol bé que els homes del Cercle Artístic de Sant Lluç, volguessin tenir per consiliari el Dr. Torras, el sentit artístic del qual els era ja prou conegut. Va ser amb motiu d'aquest càrrec que el Dr. Torras va aprofundir en la relació de l'Art amb la filosofia i més encara amb la teologia. La funció pastoral del consiliari el portaria a reivindicar la seva concepció teocèntrica de l'Art, i fins i tot teocràtica, com ja he dit.

Josep Torras i Bages ha format una escola de contemplatius, de místics de l'art, fent-ne una font també d'espiritualitat. Ha considerat l'artista no com un simple plasmador i transformador de la matèria, sinó com el redemptor que sap veure en ella allò que li resta amagat, el Déu de la creació. Considera l'artista com profeta d'una nova realitat transcendent. Ha promogut una escola d'homes que han sabut copsar en l'Art una font de contemplació i de goig estètic i han sabut reconèixer-li la seva funció social i moralitzadora. Durant llargs decennis Torras i Bages ha creat a l'entorn de l'Art un caliu, un clima, un alt potencial de força vivificadora de l'esperit.

D'aquell caliu, ens n'ha deixat encara enceses les brases. Em refereixo al conjunt de les seves Obres Estètiques i Notes d'Art. Es tracta de sis Conferències que són un profund estudi sobre diverses qüestions filosòfiques i teològiques en relació a l'Art. Les quatre

primeres foren pronunciades en l'esmentat Cercle Artístic de Sant Lluç; les altres dues, en dos actes commemoratius. Donada la seva importància farà esment de cada una d'elles.

La primera conferència tracta de *La fruïció artística*. Va ser pronunciada el dia 1 de maig de 1894. Li va donar un gran prestigi, no sols entre els artistes que hi eren presents, sinó també entre els pensadors i intel·lectuals del nostre país. La segona, llegida el maig de 1896, aborda el tema de *L'Infinit i el límit de l'Art*. En la revista «La veu de Montserrat»,¹³ juny 1896, fou considerada «com una brúixola que ens ofereix en un sol home el filòsof, el teòleg i l'artista per arribar a l'encontre de la sospirada Bellesa». En la tercera, la darrera en què actua com a consiliari a Sant Lluç, parla del *verb artístic*; és una obra molt profunda sobre la concepció filosòfica de la inspiració. Ell mateix la subtitula com un comentari a la doctrina de sant Tomàs. A partir de la quarta conferència ja és el Bisbe qui parla als seus amics del Cercle Artístic sobre *La Llei de l'Art*. Des d'ara encara es fa més palesa la seva sol·licitud pastoral, que cada vegada més predominarà en els seus escrits. La cinquena, d'alt nivell, sobre *L'Ofici espiritual de l'Art*, fou pronunciada amb motiu del Primer Congrés d'Art cristià a Catalunya, el 1913. Ja abans, el 1896 –si bé fou editada com a darrer– el Dr. Torras va parlar de «*La belleza en la vida social*», a l'Acadèmia de Belles Arts.

Completant aquestes conferències, que per elles soles contitueixen ja un tractat, el seu vivencial company i admirador, el P. Ignasi Casanovas, ens ha fet arribar un conjunt de notes i pensaments inèdits del Dr. Torras. Són anotacions fetes per a ús personal, que vénen a ser altament reveladores de la seva concepció filosòfica, teològica i estètica de l'Art. En farà també constant esment.

I. L'ART, MANIFESTACIÓ DE L'INFINIT

El Dr. Torras és, abans que tot, un teòleg; per això no pot menys de fer referència a la Revelació com a punt de partença de la seva

* Totes les cites marginals d'aquest estudi –menys les del darrer apartat– fan referència a aquestes Conferències (Conf.) i Notes d'Art. Ens hem basat en el volum XV, Obres estètiques, de la col·lecció d'obres completes del Dr. Josep Torras i Bages, editades per Biblioteca Balmes, Barcelona, 1936.

concepció de l'Art. I, com a bon teòleg, sap distingir les al·lucinacions en què alguns teòlegs han caigut fàcilment en voler relligar l'Art amb la Revelació. No ens manquen cites que posen de manifest la seva ponderació i convicció.¹ Familiaritzat com estava a veure en tot la resplendor de Déu, no va dubtar a afirmar categòricament que «els principis fonamentals de l'estètica són una derivació del dogma de la Trinitat: l'Infinit, la Veritat, l'Amor...»²

Pensant que no desvirtuo la concepció teocèntrica i trinitària de Torras i Bages, exposaré les relacions de l'Art amb Déu, seguint el seu pensament amb diverses cites en què es refereix a l'INFINIT, d'on tot procedeix; a la VERITAT, que ens és comunicada en la persona del Fill Jesucrist; i a l'Esperit d'AMOR, que alena i dóna escalf diví a tota la creació.

1. *L'Infinit, origen de «lo bell»*

Cal deixar ben assentat que l'Infinit, a què tant es refereix Torras i Bages, no és un indeterminat, un concepte genèric a què cal referir-se per explicar quelcom transcendent. L'Infinit és la plenitud del ser i de la vida; en Éll es conté la plenitud de l'existència;³ és la Substància que viu essencialment per si mateixa i de la qual deriva tota la vida; en ella s'hi troba la suma bellesa.⁴ «Tot el que té vida, té quelcom de diví» com diu Sant Tomàs (III a 57,a 4),⁵ i, per consegüent, l'Art, totes les coses belles són participació d'Aquell, com també diu Plató.⁶

1. Josep TORRAS I BAGES. *De l'element estètic de la Revelació cristiana*. Obres completes del Dr.Torras i Bages. Vol. XV. Notes d'Art, p. 330. Biblioteca Balmes, Barcelona. 1936. No vull fer d'aquest Llibre [la Revelació cristiana] un argument *estheticum*, com els teòlegs luterans, però d'ell ressaltarà la identificació entre la Bellesa i Déu, l'evidència de que la Bellesa és un atribut de l'Altíssim.

2. *De l'element estètic de la Revelació cristiana*. Idem. Notes d'Art, p. 239

3. *De l'Infinit i del límit de l'Art. IV*. Conf. 2^a, p. 89. I qui és l'Infinit, unitat i distinció... sinó la plenitud del Ser i de la vida...? [...] *Ofici espiritual de l'Art. VII*. Conf. 5^a, p. 251. En Éll es conté la plenitud de l'existència.

4. *De la fruïció artística, III*. Conf. 1^a. p.19.... la suma bellesa es trobarà en aquella Substància que viu essencialment per sí mateixa i de la qual deriva tota la vida.

5. *Llei de l'Art. VIII*..Conf. 4^a, p. 203.

6. *Del verb artístic. I*. Conf. 3^a, p. 119. Plató assenyalava que lo Bell és un sol i totes les altres coses que anomenen belles són participació d'Aquell.

«L'objecte artístic, és a dir, allò que ens causa el goig és l'Infinit que es trasllueix en les creatures». ⁷ Sovint el Dr. Torras recorre a les Escriptures per recolzar amb més autoritat les seves afirmacions. En més d'una ocasió interpreta el discurs de Pau a l'Areòpag, per afirmar que l'Art és un atribut de Déu, dins el qual la humanitat hi viu, es mou i existeix (Act. 17.22 ss). ⁸ És rellevant el poètic text en què parla de la verdadera font de la bellesa: com un Sol que il·lumina les formes artístiques i dona a la matèria la facultat de parlar a l'esperit, movent, amb gran delectació, les seves potències. ⁹

No és d'estranyar que aquesta alta concepció de l'Art hagi estat qüestionada per alguns intel·lectuals del seu temps. Les obres estètiques del nostre autor daten de finals del segle XIX, justament quan el materialisme atemptava l'esperit i l'art agnòstic i modernista s'havia declarat desvinculat de Déu. En aquest context el filòsof, el teòleg i el pastor posarà tot l'esforç a reivindicar que l'Art no pot deixar d'estar vinculat al seu principi vital. ¹⁰ A aquest propòsit no dubta de recórrer també a Kant, quan diu que «lo Bell és reflex de l'Infinit». ¹¹

Certament no hi ha motiu per treure valor a l'obra artística que, fruit de la inspiració, resta perfectament executada, tot i que es presenti al marge de la Religió, de Déu mateix; una cosa és la Religió i l'altra és l'Art.

Però una obra d'Art no es pot concebre només per la impressió o la perfecció dels seus cànons. La concepció artística del Dr. Torras apunta més amunt, a allò que és metafísic, al transcendent. L'Art va més enllà de la percepció dels sentits; en el seu origen no es pot

7. *La inspiració artística*. Notes d'Art, p. 351.

8. *Del verb artístic*. IV. Conf. 3^a, p. 134. L'Art és la manifestació d'un atribut infinit i, dins d'aquest [com deia Sant Pau als ciutadans d'Atenes] tota la humanitat hi viu, es mou i existeix.

9. *De la fruïció artística*. I. Conf. 1^a, p. 12. Nosaltres fa temps que coneixem – des de que Sant Pau explicà en què consistia lo Ignòt a l'Areòpag d'Atenes– quin és el principi que promou, dona existència i comunica atracció a la Bellesa... quin és el Sol que il·lumina les formes artístiques, donant a la matèria la facultat de parlar a l'esperit, movent, amb gran delectació, les seves més altes i nobles potències.

10. *De l'Infinit i del límit de l'Art*. II. Conf. 2^a, p. 74. L'Infinit és una condició per a conèixer bé lo finit; qui es fixa solament en aquest no tindrà mai una vera noció de l'existència, i, de conseqüent, de la vida i per tant de la bellesa.

11. *Llei de l'Art*. III. Conf. 4^a, p. 175. Kant deia que lo bell era l'Infinit a través de lo finit. Que era Déu entrevist.

concebre desvinculat de Déu.¹² Un Art sense Déu fôra una incògnita insoluble; o, més exactament, una quimera.¹³

El Dr. Torras creuria en un Art, en el qual Déu és amagat, no copsat encara: però mai en un Art en què Déu fos absent. Déu n'és el donador, encara que molts només saben veure el «*Do*».¹⁴ Per això alguns no familiaritzats amb el misteri han preferit trobar resposta en el mateix home, en lloc de trobar-la en Déu. Així Torras i Bages contraposa les teories de Plató, que mira el cel, amb les de Taine i Wagner que miren a la terra.¹⁵

Replicant l'arbitrarietat amb què alguns volen definir l'Art, el Dr. Torras insisteix que les coses són com són i no com alguns voldrien

12. *De l'Art universal. III.* Notes d'Art, p. 302. És clar que l'Art només és un procediment, un medi finíssim de propagació... Té quelcom de substancial, que és una de les maneres que té l'Infinit per comunicar-se als homes. [...] *Ofici espiritual de l'Art. V.* Conf. 5^a, p. 239. Les grans manifestacions artístiques són totes dirigides a Déu, perfecta o imperfectament, però sempre excitades pel sentiment de la divinitat, que viu en el cor de l'home. [...] *La plenitud artística.* Notes d'Art p. 295-296. L'eficàcia artística tan en quan a la intensitat com a l'extensió exigeix la fe, és a dir, la concretació de la creença, qual instint portem dintre de nosaltres mateixos. Hi pot haver artistes aïllats que han produït obres admirables, i que ells, no tenien més que creences vagues, però la impressió estètica és principalment de la forma, no és de la plenitud de la bellesa.

13. *Caràcters de l'art agnòstic. III.* Notes d'Art, p. 321. Perquè, si el desarrelem de Déu, a l'Art, on arrelarà? En la Pàtria?, en els afectes humans? En les sectes filosòfiques? Però totes aquestes coses tenen una existència mudadissa, una vida temporal; passen, i l'Art no passa; és transcendental. [...] *Ateïsmes, pessimismes de l'Art agnòstic.* Notes d'Art, p.315. Em direu que d'Art n'hi ha hagut sense Déu. Més quant als antics no és exacte: la idea divina palpita en tot l'Art. En quant a l'home modern, quan no té Déu, es fa ídols, és a dir deus falsos, dels quals l'un arracona l'altre, els ideals. L'ideal és sempitern: els ideals són transitoris.

14. *Del verb artístic. III.* Conf. 3^a, p. 126. Tant el qui creu com el qui no creu hi veu una cosa no ensenyada, un element que no es troba en els llibres: és un *dò*, diu tothom: per a qui creu en Déu, Déu és el donador. Aquell qui no hi creu afirma el *dò* i nega el donador.

15. *Del verb artístic. V.* Conf. 3^a, p. 140 i 142. L'inconvenient de la teoria d'en Taine consisteix...en voler, en l'ordre estètic, trobar la inspiració ensumant a terra, sens alçar els ulls a aquella llum esplèndida que il·lumina a tot home que ve a aquest món... Plató vol que -la veritat- vingui del cel; Wagner, de l'home i Taine, de la terra.

16. *La inspiració artística i la profecia.* Notes d'Art, p. 318. El fred i la calor cadascú els sent segons son temperament personal, però tots els senten si estan bons, perquè són l'efecte d'una llei general; L'Art també és una llei general; puig és una influència de l'Infinit. Hi pot haver distinció, més no contradicció. Quan fa fred qui té calor és que està malalt.

que fossin, segons les volguessin percebre.¹⁶ L'art agnòstic, com el panteista, fa oblidar la intrínseca relació amb Déu, oblidant que ell mateix es constitueix Déu, com diu Bossuet: que «per als panteistes tot era Déu, menys ell mateix».¹⁷

Com a síntesi d'aquest primer apartat, la vinculació de l'Art amb el Ser suprem, Déu, voldria posar en relleu l'expressió del mateix Torras i Bages quan diu que la bellesa no és més que la resplendor de la infinita Realitat, que li dóna un «*quid divinum*» que la caracteritza.¹⁸

2. La Veritat manifestada als homes

L'Art és la manifestació d'una veritat en forma de bellesa, i ha entrat en el pla de Déu que fós reflectida en la persona del Crist. El Dr. Torras fa seva l'expressió de Sant Pau (Heb 1,3), com a punt de partença d'aquesta concepció també cristològica de l'Art, quan afirma que el Verb és la resplendor de la glòria de Déu¹⁹ i insisteix que en tot allò existent hi ha aquesta resplendor, malgrat la indisposició de la matèria o de les causes segones.²⁰

En la teologia estètica del Dr. Torras és central la idea d'Encarnació de Crist. Per ella, la bellesa ha irradiat en els homes i els mou a seguir-la. Amb l'Encarnació la Bellesa s'humanitza i visqué entre nosaltres, donant al llinatge humà tota la seva delectació.²¹ La Bellesa està en la mateixa persona del Crist, com també la Revelació

17. *De l'Infinit i del límit de l'Art*. Conf. 2ª, pp.73. Digué Bossuè -dels antics que com els panteistes adoraven tota criatura- que per ells *tot era Déu, menys el mateix Déu*.

18. *Del verb artístic, III*. Conf. 3ª, p. 157. L'Art suposa una Causa única i universal, qui s'ha volgut de diferents instruments per a parlar al cor dels homes, mitjançant un *quid divinum* que caracteritza a tota obra mestra.

19. *De la fruïció artístic. V*. Conf. 1ª, p. 34. Pau predica que el Verb és la resplendor de la glòria de Déu.

20. *De la fruïció artístic. V*. Conf. 1ª, p. 35. Alighieri canta com tot lo existent és una resplendor del Verb i si en totes les coses no apareix amb una igualtat aquesta llum sobirana, és per indisposició de la matèria, o bé per la contradicció de les causes segones.

21 *La plenitud artística*. Notes d'Art, p. 294. Amb l'Encarnació del Verb, la Bellesa s'humanitza, es concretà, es feu més tractable, visqué entre els homes, perquè l'Encarnació juntà lo infinit amb lo finit. [...] *Lei de l'Art. IX*. Comf. 4ª, p. 209. Donar al llinatge humà la plena delectació de la bellesa, la noble satisfacció humana... això sols ho pot fer Jesús que és la mateixa bellesa.

ensenya.²² Sant Tomàs demostra que «el Verb posseeix les qualitats de la bellesa... la integritat o totalitat... la proporció o consonància... la claredat...».²³ Juntament amb la bellesa, la veritat es troba en la persona del Crist; Ell és la veritat concreta, com diu Sant Pau a 2 Cor 1,10²⁴ i com a tal Ell és guia dels homes. És molt enriquidora la rèplica del Dr. Torras i Bages al novel·lista Pérez Galdós, amb motiu del seu discurs a l'Acadèmia, quan diu que estem sense saber on tirar, oblidant que Jesucrist és el camí, el mestre d'estètica.²⁵ Ell amb l'Encarnació giravolta la humanitat i l'Art; en Ell la vida arriba al seu complement.²⁶

La imatge de la Llum és la més emprada pel Dr. Torras, inspirat en la teologia joànica,²⁷ per explicar aquella Veritat i Bellesa de l'Verb. Coincideix amb Dante a expressar que l'essència de la bellesa consisteix en una certa resplendor,²⁸ i amb Sant Tomàs quan diu que «si bé la proporció o consonància constitueixen el subjecte, això no obstant la resplendor és l'essència de la raó del bell» (*De pulchro et*

22. *Llei de l'Art. IX*. Conf. 4^a, p. 208. La profecia hebraica ja pronosticà el Redemptor com la summa bellesa humana. Serà el més hermós –diu el psalmista– entre els fills de l'home, i en els seus llavis hi viu la pròpia gràcia.

23. *De la fruïció artística*. Conf. 1^a, p. 34

24. *La Llei de l'Art. V*. Conf. 2^a, p. 191. Sant Pau ensenya que Jesucrist és una gran afirmació, no el dubte variable, sinó una veritat concreta, determinada i eterna, la base de la humanitat.

25. *L'author de l'Art*. Notes d'Art. p. 323-324. En Pérez Galdós...diu que estem sempre sense saber per on tirar, que esperem una veu sobrenatural que ens digui: «tira per aquí», i aquesta veu no s'ou És que l'infeliç novelista s'ha oblidat de la veu sobrenatural de Jesucrist, esperit director de la Humanitat civilitzada, que crida *Ego sum via* (veritas et vita). Jesucrist és mestre d'estètica, de filosofia, de política i de sociologia, perquè és l'únic educador de l'home social.

26. *De l'element estètic de la Revelació cristiana*. Notes d'Art. p. 331. Jesucrist giravolta la humanitat i de conseqüent l'Art. [...] *Llei de l'Art. IV*. Conf. 4^a. p. 208. La vida arriba al seu complement en Jesucrist.

27. *De l'Infinit i del Límit de l'Art.IV*. Conf. 2^a, p. 84-85. El gran revelador dels eterns misteris, l'evangelista Sant Joan, diu que Déu és llum i vida, i que la vida és la llum dels homes... La llum, doncs, és de llinatge diví, i quan trobem un artista, un pintor qui la sap pintar, sembla que ens transporti a l'altre món, perquè el cel és el regne de la llum, i la llum és la vida de l'home, és la imatge més expressiva de l'Infinit.

28. *De l'Infinit i del límit de l'Art.. IV*. Conf. 2^a, p. 2. L'essencial de la Bellesa, la transparència de l'Infinit en les coses naturals consisteix indubtablement en una certa resplendor...

de Bono. Si no es vol anar a les fosques, l'Art necessita el sol vivificant de la veritat.²⁹

Ben lluny de caure en un il·luminisme, Torras i Bages com a metafísic i teòleg, sap distingir entre el Verb diví i el verb o inspiració humana, entre la persona concreta de Jesucrist i les formes impersonals de l'Art; sap distingir entre la Llum verdadera i la seva pàl·lida resplendor; entre el Verb diví engendrat pel Pare i el verb engendrat per un esforç de l'esperit de l'artista.³⁰ Tot i això, salvades les distincions, el Dr. Torras no pot deixar de veure en l'Art el precursor que dóna testimoni de la llum, la resplendor de la llum divina, la forma d'*Infinit*.³¹

3. La Bellesa, resplendor de l'Infinit

Si el Dr. Torras i Bages estableix una relació entre la Veritat i Crist, també l'estableix entre la Bellesa i l'Esperit Sant, Si el Verb és la resplendor del Pare, l'Esperit és el difusor d'aquesta resplendor entre els homes. L'Esperit omplena la terra de bellesa i d'amor. Són abundants, en aquest punt, les expressions ben explícites de com aquella Veritat que radica en Crist es difon per la meravellosa i graciosa acció del seu Esperit. En la conferència sobre la *Fruïció Artística* Torras i Bages es fa seves les fervoroses paraules de Sant Agustí quan afirma que la bellesa de les obres artístiques prové de dalt, que davalla d'aquella Bellesa que està sobre les ànimes.»³² En l'Esperit que ens

29. *Llei de l'Art*. V. Conf. 4ª, p. 191. A les fosques no es pot caminar i l'Art, com totes les altres disciplines, necessita per a tenir una vida sana i progressiva, el sol vivificant de la veritat.

30. *Del verb artístic*. VIII. Conf. 3ª, p. 159 i 144....sols el Verb diví és emanació absoluta del Pare etern, qui l'engendra, així com el verb de l'home exigeix que aquest hagi estat informat i fecundat per les coses externes... Aquest verb [l'artístic] té una mena de vida; és engendrat per un esforç de l'esperit, és fill de la llum que fa visible dins de si mateix lo que els ulls de la cara per si mai haurien vist.

31. *L'Art modernista i l'ideal cristià*. Notes d'Art. p. 328....l'art, no obstant, no és la llum verdadera però dóna testimoni de la Llum, participa d'ella. [...] *Ofici espiritual de l'Art*, V. Conf. 5ª, p. 238-239...encara que l'art és com una creació humana, aquesta creació lluminosa dels fills d'Adam no és altra cosa que una resplendor de la llum divina que la naturalesa i la revelació comuniquen a l'home, i, de consegüent, és com un ressò de la veu divina que contínuament parla als homes i els il·lumina i consola.

32. *De la fruïció artística*. V. Conf. 1ª, p. 36. El gran bisbe d'Hipona... després

va prometre Jesús es trobarà aquella Veritat que l'Art només conté en espurnes.³³

Amb una concepció més genèrica, diu el Dr. Torras i Bages, la regió de la bellesa és la regió dels esperits, les regions de la pura activitat, com deia Goëthe,³⁴ però no es pot parlar d'esperit artístic, no s'entén una psicologia real, sense afirmar una referència a l'Esperit Suprem.³⁵ Aquesta referència de l'Art a l'Esperit no és una pura especulació, ni un quietisme. Obliga l'Art a desplegar-se com un constant Pentecostès. L'Art no pot ser una exhibició, ni una simple representació de l'objecte; té una missió que ha de complir, una finalitat a assolir: estendre l'amor pel món³⁶. Aquest és l'espiritual missatge de l'Art: portar al món un amor que no és una quimera, sinó que s'entronca en la Veritat; una Veritat que fa feliços els homes, que els fa percebre «el goig de la veritat», com diu Sant Agustí.³⁷ L'amor veritable no es queda en l'objecte, sinó que arriba als homes per fer-

de confessar-se de l'abús de les arts, reconeixent que la bellesa de les obres artístiques prové de dalt, treu d'això motiu de cantar un himne, usant sa frase: «a son Santificador; perquè: aquella hermosura [que venint-li de l'ànima han executat les mans de l'Artista] davalla d'aquella bellesa que està per sobre les ànimes, a la qual dia i nit sospira la meua ànima.»

33. *Del verb artístic. VI.* Conf. 3^a, p. 141. Mai als ulls dels intel·ligents s'amaga del tot la veritat;... però la visió de tota la veritat, contemplar-la completa, ja és cosa superior a les febles forces de la intel·ligència del pobre fill d'Adam. Abans d'anar-se'n del món, Jesúscrist digué als seus deixebles que se'n pujava al cel per enviar-nos l'Esperit de Déu, qui ens ensenyaria tota la veritat. [...] *De la fruïció artística, I.* Conf. 1^a, p. 10. Tots els consols vénen d'una mateixa font, deriven d'un consol summe com totes les veritats davallen de la veritat primera.

34. *De la fruïció artística. III.* Conf. 1^a, p. 19. El regne propi, sobirà, de la bellesa es la Regió dels esperits, «les regions de la pura activitat», com anomena Goëthe.

35. *L'Autor de l'Art.* Notes d'Art, p. 324. Fa de mal compaginar el gust psicològic amb la no administració de l'Esperit Suprem...sense l'Esperit Senyor i Creador, no hi ha psicologia real, el regne dels esperits, perquè els esperits suposen l'Esperit (primus et causa caeterorum) com les espurnes el foc

36. *Ofici espiritual de l'Art, IV.* Conf. 5^a, p. 232 La bellesa per son propi natural provoca l'amor. Podem dir que aquesta és la finalitat de la bellesa. La finalitat de l'Art, doncs, consisteix en estendre l'amor pel món. [...] *De l'element estètic en la revelació cristiana*, Notes d'Art, p. 331. Entre l'amor i la bellesa hi ha una certa identitat.

37. *De la fruïció artística. V.* Conf. 1^a, p. 30. La felicitat és el goig de la veritat.(Sant Agustí).

los un en l'amor.³⁸ «L'Art és un gran mitjà d'unió, perquè l'Art...estimula l'amor, i l'amor uneix.»³⁹

II. FUNCIO ESPiritUAL DE L'ART

L'Art no és una simple manifestació de l'Infinit, sinó que també interpel·la l'home; No el deixa en una simple contemplació de la bellesa, sinó que el mou a una dinàmica espiritual. No sols agrada i delecta, sinó que l'empeny a una dinàmica, tot ennoblint el seu esperit. L'art «*innanis*», vuit, l'art materialista, com el panteïsta, xoca amb la concepció que en té Torras i Bages. L'Art, manifestació de l'Infinit en la Veritat i en la Bellesa, és de caràcter espiritual, consisteix en una elevació de la vida humana;⁴⁰ «...l'objecte de l'Art precisament és il·luminar i enfortir l'home, mitjançant una nobilíssima delectació que consola totes les seves potències.»⁴¹ Aquesta elevació de la vida humana consisteix en una atracció divina, en una redempció de la matèria i en la dignificació de l'home; reflex també de l'acció de Déu (tri a l'home).

I. L'Art, atracció divina

La força d'atracció a Déu es troba en tota la creació; tots els pobles s'hi troben imantats.⁴² Però la bellesa té quelcom especial en aquesta atracció a Déu. La Bellesa, «lo bell», «*kallos*» és el «*vocans omnia ad se ipsum*», com diu Sant Tomàs.⁴³ També Taine diu que en l'Art, com

38. *Ofici espiritual de l'Art. V.* Conf. nº 5, p. 236. Per la unitat suspiren totes les criatures.

39. *Ofici espiritual de l'Art, V.* Conf. 5ª, p. 237.

40. *Ofici espiritual de l'Art. I.* Conf. 5ª, p. 220. L'ofici de l'Art és eminentment espiritual: consisteix en una elevació de la vida humana

41. *Llei de l'Art, VIII.* Conf. 4ª, p. 201.

42. *Ofici espiritual de l'Art. IV.* Conf. 5ª, p. 231. L'atracció universal de Déu es un principi que ensenya no sols la sagrada teologia, sinó també l'experiència de la història humana.

43. *La belleza en la vida social.* Conf. 6ª, p. 269 Santo Tomás quiere que la palabra *kallos*, la belleza, signifique lo que llama *vocans omnia ad se ipsum*, porque en realidad de verdad (de pulchro et de bono) la belleza llama, convida y plugo al Creador dotar de tan excelsa cualidad a las cosas inanimadas y a lo seres vivientes para establecer corrientes de atracción en el mundo.

en la Ciència, s'obre una vida superior, la de la contemplació.⁴⁴ El Dr. Torras fa seu el principi i fonament ignasià, recolçant la finalitat de l'Art en aquesta ascensió al creador.⁴⁵ L'Art esdevé un mitjà per posar en contacte l'home i Déu.⁴⁶ El Dr. Torras fa una especial referència a la pintura i la música com a arts que causen una impressió més viva d'infinit;⁴⁷ i al·ludeix a Plató i Wagner quan parlen de la potència il·luminativa de la música, que posa en moviment totes les forces de l'esperit.⁴⁸ En reivindicar aquesta atracció divina de l'Art, bé podríem dir que la «maxima philosophia» de Plató esdevé «*aliqua theologia*» per la qual l'home, ajudat també per la Revelació, sap veure en l'Art una finalitat transcendent que el crida a unir-se amb el seu creador. Però l'ascensió a la Bellesa, com a resplendor de l'Infinit, no resulta fàcil,⁴⁹ freqüentment per indisposició de la matèria, que l'artista haurà de saber transformar i redimir de la seva opacitat.

2. Redempció de la matèria

La vida, certament, està vinculada i condicionada a la matèria, en espera d'una de nova vida tota espiritual. No podem viure subjectes a

44. *Del verb artístic. V.* Conf. 3^a, p.136... Taine, com tots els homes de perspicàcia, confessa que l'Art i la Ciència, en son últim terme, tenen un mateix fi: «s'obre una vida superior, la de la contemplació, per la qual l'home s'interessa per les causes permanents i generadores de les quals depèn, no solament el seu ser sinó també el dels seus semblants»

45. *L'Art i el pessimisme modern. X.* Notes d'Art, p. 319. La falta de finalitat: Veus aquí una falta essencial...És la suspensió d'una de les grans lleis de la Creació: «Y todas las demás cosas criadas lo han sido para que ayuden a la prosecución de su fin». L'Art que no reconeix una finalitat transcendent s'entristeix, així com un gos sense amo està trist

46. *La belleza en la vida social..* Conf. 6^a, p. 280. El Arte es un medio que tiene el hombre, muy conforme a su naturaleza, para llegar a una visión intuitiva de uno de los atributos del Ser infinito, o sea de la belleza.

47. *Del verb artístic. II.* Conf. 4^a, p. 122 i 123. La pintura i la música són les dues arts qui més fàcilment es deixen seduir pel simbolisme. Elles dues són les qui causen al contemplador una impressió més viva de l'infinit;... d'expressió fondíssima, però amb certa vaguetat, són més a propòsit per infondre als homes el sublim sentiment de l'Infinit

48. *Del verb artístic.. IV.* Conf. 3^a, p. 131. Plató i Wagner... tenen la idea... sobre la potència il·luminativa de la música, qui posa en moviment totes les forces de l'esperit.

49. *Llei de l'Art. III.* Conferència 4^a, p. 175. L'ascensió a la Bellesa és difícil i misteriòsa.

la matèria com si ella pogués abastir tota la vida de l'home.⁵⁰ Entrem ara en el cavall de batalla del Dr. Torras en enfrontar-se contra un malentès realisme, el naturalisme i el materialisme que venien a negar la transcendència en l'Art.

Molts, partint del naturalisme, hi han caigut, sense haver entrat encara en la pròpia realitat de l'Art. Bé que tot gran artista hagi de ser realista, perquè s'enfronta amb la realitat de la matèria, però la realitat no es queda en l'obra d'Art, sinó que transcendeix el món dels esperits, ens porta a aquell ser realíssim (*ens realissimum*), com a Causa primera.⁵¹ Confondre l'Art amb la matèria comporta haver entrat en una contradicció, com la llum i les tenebres.⁵² Hi ha, doncs, una vida de l'esperit que va més enllà de la matèria i la transforma.

Els pensadors més grans s'han preocupat d'interpretar la matèria, no en si mateixa, sinó en les seves transformacions; però no tots han sabut copsar prou bé el seu secret, la força misteriosa que mou la simple matèria. Kant arribà a afirmar que tota l'existència era una pura successió fenomenal; i Plató havia vist darrere de cada objecte material un ésser espiritual. Sant Tomàs ho explica dient que en les formes sensibles hi ha una participació de similitud amb les substàncies o existències superiors, «*in formis sensibilibus participatur aliqua similitudo substantiarum superiorum*» (I.2,q.3,a,7). També la Revelació ens fa escoltar la veu de les criatures que anuncien quelcom d'elles mateixes: «*Coeli enarrant gloriam Dei et opus manuum suarum anuntiant firmamentum.*» (Ps.18,) I David ja havia dit que la veu d'aquestes obres de Déu ja es feia entenedora, tot i no tenir paraula ni llenguatge.⁵³

50. *De la fruïció artística. III*, Conf. 1^a, p. 19. La vida s'efectua en la matèria, però és una condició distinta d'ella.

51. *De la fruïció artística. IV*, Conf. 1^a, p. 23. Naturalista o realista tothom ho vol ésser, i sovint es diu amb molta raó que tot gran artista és realista, perquè sap ensopegar les coses i trobar la vida. Del materialisme de l'Art se n'ha dit realisme, però aquest concepte s'és format sense raó suficient, puig la realitat principalment correspon al món dels esperits: per això la filosofia anomena a la Causa primera Ser realíssim (*ens realissimum*).

52. *De la fruïció artística. I*, Conf. 1^a, p. 11. Materialisme i l'art són dos conceptes que mútuament es repel·leixen, com les tenebres i la llum; i quan l'esperit queda ofegat, la bellesa s'apaga, com quan es pon el sol vénen les fosques de la nit.

53. *De la fruïció artística*, Conf. 1^a, p. 17...i Sant Tomàs, amb sa penetrant mirada i amb la llum de sa paraula, posa en evidència aquest misteri del món material...dient que en les formes sensibles hi ha una participació de similitud amb

Torras i Bages proclama quin és el secret que dóna vida a la matèria que els homes cerquen i que la mateixa creació proclama; quin és el Sol que il·lumina les formes artístiques: és la Glòria de Déu que resplendeix en el Verb. El Verb etern és la resplendor de la glòria de Déu, que posseeix les qualitats essencials de la bellesa, com diu Sant Tomàs.⁵⁴

És eloqüent el testimoni d'Alighieri, que acusa en tot cas la indisposició de la matèria o a la contradicció de les causes segones si aquella resplendor del Verb no es manifesta amb prou igualtat. (Paradís, cant 13).⁵⁵ La limitació està en nosaltres, en la deficient manifestació de la bellesa. Però ella, com «lo infinit», no té límit.⁵⁶ El Dr. Torras, seguint Sant Tomàs, assenta el que hauria de ser un cànon fonamental de l'estètica: «Tota forma és més noble en quant més domina la matèria i queda menys ofegada per aquesta».⁵⁷ La redempció de la matèria no deixa de comportar una lluita, la de l'esperit, que la vol dominar i sotmetre a un perfeccionament.⁵⁸ Aquesta submissió comporta també que l'artista reconegui amb humilitat la seva condició d'home.⁵⁹ El

les substàncies o existències superiors, les quals parlen a l'ànima de l'home qui les contempla... Les formes no són més que simulacres, però simulacres divins; per lo qual David, milers d'anys enrera, pugué dir d'elles que, sense tenir paraula ni llenguatge, no obstan sa veu era entenedora...

54. *De la fruïció artística. I.* Conf. 1^a, p. 12 i 34. Veurem quin és el Sol que il·lumina les formes artístiques, donant a la matèria la facultat de parlar a l'esperit, movent amb gran delectació les seves més altes i nobles potències [...] V. p. 34. El Verb etern és la resplendor de la glòria de Déu; i Sant Tomàs demostra que el verb posseeix les qualitats essencials de la bellesa.

55. *De la fruïció artística. V.* Conf. 1^a, p. 35. L'Alighieri, poetitzant d'una manera meravellosa aquestes altres veritats, canta com tot lo existent és un resplendor del Verb, i que si en totes les coses no apareix amb igualtat aquesta llum sobirana, és per la indisposició de la matèria, o per la contradicció de les causes segones.

56. *De l'Infinit i del límit de l'Art. VI.* Conferència 2^a, p. 94. L'infinit, tant la bellesa com la veritat no té límit, els limitats són nosaltres, l'Art, els procediments.

57. *De la fruïció artística. III.* Conf. 1^a, p. 17. El gran Sant Tomàs, amb sa admirable perspicàcia, ens dóna una doctrina evident que, a mon parer, deuria ésser un cànon fonamental de l'estètica. Tota forma, diu, és més noble en quant més domina la matèria i queda menys ofegada per aquesta.

58. *De la fruïció artística. III.* Conf. 1^a, p. 16 i 54. L'esperit domina la matèria [...] la submissió és la base del perfeccionament.

59. *Llei de l'Art. II.* Conf. a 4^a, p. 169. Alguns... s'obliden de que són homes; i que l'home mai és més petit que quan s'oblida de si mateix.

mateix Art ha de péixer la intel·ligència debilitada o extraviada amb bocins de veritat.⁶⁰ L'Art, sense negar la seva llibertat d'esperit, ha de tenir consciència de si mateix, que està en mans de Déu, que és ministre de Déu en la noble missió de posar en evidència, als ulls dels homes, la bellesa.⁶¹ Ella, per assolir aquesta missió, té necessitat d'associar-se amb la matèria, embellint-la i abraçant-la amorosament.⁶²

3. Dignificació de l'home

L'ofici espiritual de l'Art, que he tractat abans, i la redempció de la matèria, que acabo d'exposar, tenen com a objectiu espiritualitzar l'home, perfeccionant-lo i dignificant-lo, per a glòria del seu Creador.⁶³ L'interès artístic està subordinat a l'interès humà.⁶⁴

A favor d'aquest interès humà, de l'art per la dignificació de l'home, es presenten algunes qüestions a tractar: el despotisme de l'art, la seva llibertat i independència, els desequilibris, el vici, el que és immoral... tot el que pot atemptar contra la dignificació de l'home. De tot això, en faré alguna referència.

Contra el despotisme d'un Art que vol imposar-se a l'home Torras i Bages assenta el principi fonamental: «No és l'Art la llei de l'home, sinó que l'home és la llei de l'Art.»⁶⁵

60. *De la fruïció artística. IX.* Conf. 1^a, p. 51. L'Art [a la intel·ligència debilitada, extraviada] l'ha de peïxer amb bocins de veritat, com a excitants llaminadures, per a sostenir la vida de l'esperit.

61. *La bellesa en la vida social. VI.* Conf. 5^a, p. 242...l'Art, que pot justament reclamar a llibertat d'esperit... ha de tenir consciència de sí mateix i mai oblidar que, en totes les coses criades, està en mans de Déu i considerar-se ministre de Déu en la noble missió de posar en evidència als ulls dels homes la bellesa, que és un dels atributs de la sobirana Essència.

62. *De la fruïció artística. IV.* Conf. 1^a, p. 25. Perquè penetri en el nostre esperit la celestial resplendor de la bellesa, ella té necessitat d'associar-se amb la matèria; i així com el Verb etern deificà la carn, la bellesa embelleix la matèria abraçant-la amorosament a l'influx de la potència creadora de l'artista.

63. *De la fruïció artística. X.* Conf. 1^a, p. 55 El fi de l'art és essencialment humà i, per tant, si es dirigeix a l'home ha d'esser per perfeccionar-lo o ennoblir-lo. [...] p. 57 X. L'elevació de l'home, el progrés de l'home, és el fi de l'Art.

64. *De l'Infinit i del límit de l'Art. VIII.* Conf. 2^a, p. 103. L'interès artístic, per noble que sia, està subordinat a l'interès humà...L'home és més que l'art, puig totes les coses han estat fetes per l'home.

65. *Llei de l'Art. VII.* Conf. 4^a. pp.199. No és l'art la llei de l'home, sinó que l'home és la llei de l'Art.

L'Art no pot caure en l'arbitrarietat, com passa en molts artistes modernistes;⁶⁶ la llei de l'Art en el gran llibre de l'existència es confon amb el ritme de la vida; constitueix l'essència necessària de l'univers de les criatures.⁶⁷

No es pot proclamar la independència de l'Art; però no per això l'Art deixa de ser lliure; la llibertat fins i tot és un constitutiú de la seva essència.⁶⁸ Cal saber congregar la llibertat de l'Art amb la dependència que el limita. No seria just privar l'Art de la representació dels desequilibris, de les escenes crues, violentes, del vici; són elements aprofitables per a l'artista, no «per se», sinó com a contrast; la llum ha estat sempre element essencial de la bellesa, fins en les escenes tenebroses⁶⁹ Totes aquelles coses poden ser matèria de l'art, però no constitueixen el seu objecte.⁷⁰ Torras i Bages considera que el que és essencialment immoral és essencialment antiestètic, perquè és contra la raó i, per tant, no és harmònic, no és lluminós, no fortifica ni consola la vida humana.⁷¹ Cal que l'artista tingui la suficient sagacitat per no equivocar-se.⁷²

66. *Ateïsmo, pessimisme de l'art agnòstic*, Notes d'art, p. 318.... l'art de molts modernistes, qui porten a l'extravagència l'individualisme, volen aplicar a la Religió i a l'Art el *cadascú s'entén*..

67. *Llei de l'Art*. Notes d'Art. p.170-171. La llei de l'Art... és tan íntima que sovint es confon amb el ritme de la vida, la llei no és una màxima escrita, sinó que en el gran llibre de l'existència constitueix el ritme de la vida. [...] *Llei de l'Art*. VIII.p.200. Ordre, jerarquia i equilibri signifiquen lo mateix que llei, i aquest constitueix l'essència necessària del univers de les criatures.

68. *De la fruïció artística*, X. Conf. 1ª, p. 53. Sovint es confonen la llibertat i la independència, i, no obstant, són dues coses enterament distintes; la llibertat és la vida i la independència és la mort... Hem vindicat la llibertat com a condició essencial i imprescindible de l'Art, perquè la veritat i llibertat són dos termes que mútuament se suposen.

69. *De la fruïció artística*, VIII. Conf. 1ª, p. 48. Un art tenebrós no és verdader Art. Les foscos i tenebres són elements aprofitables per l'artista, però no *per se*, sinó com a contrast... La llum ha estat sempre element essencial de la bellesa, fins i tot en les escenes tenebroses.

70. *Llei de l'Art*, V. Notes d'Art, p. 189. Els desequilibris humans són en bona part matèria de l'art, però no són objecte; que el seu objecte [el de la bellesa] és l'equilibri, la serenitat i l'harmonia que eleven i ennobleixen la vida humana.

71. *Notes per a una conferència*. Notes d'Art, p. 308....nu i despallat. Lo essencialment immoral és essencialment antiestètic. Perquè el goig estètic és necessàriament racional o intel·lectual. Una cosa immoral és contra la raó; i lo que és contra la raó no és harmònic, no és lluminós, no fortifica ni consola la vida humana.

72. *De l'Infinit i del límit de l'Art*. VII. Conf. 2ª, p. 104-105. No confondre la

Podria semblar que el Dr. Torras vol convertir l'Art en un mitjà moralitzador. En això cal distingir entre el sentit estètic i l'ètic o moral. El sentiment estètic és essencialment especulatiu, i com a tal no pretén moralitzar tothora; tot i això l'Art no se'l pot desvincular de la bondat; la bellesa i el bé poden agermanar-se i ho han de fer.⁷³

En aquest procés d'un Art que dignifiqui l'home, el cristianisme és la llei del perfecte equilibri humà;⁷⁴ no exigeix abdicacions humanes; no treu res a la naturalesa, sinó que hi afegeix; cap abdicació, sinó sublimació.⁷⁵ La revelació cristiana assegura la llibertat i la dignitat de l'Art.⁷⁶

III. VALOR TRANSCENDENT DE L'ART

La dimensió transcendent en la seva projecció al Ser suprem, no afecta només l'home com a individu, sinó tota la humanitat. El bisbe Torras i Bages considera l'Art com un vehicle de civilització, d'edificació social; i més encara, fa transcendir l'Art més enllà de les realitats temporals, profetitzant un nou regne de bellesa infinita. A aquests dos aspectes, social i escatològic, hi afegiré com l'Art religiós, l'Art Sagrat, ha estat el més apte per a fer unir els esperits per a una vida social més digna, i en l'espera de la futura realitat.

noble emoció artística amb l'emoció passional. No falten crítics que confonen la noble emoció artística amb l'emoció passional. Les metzines són metzines encara que sien dolces i boniques.

73. *De la fruïció artística, VIII*. Conf. 1^a, p. 48. D'aquí la distinció entre el sentiment estètic i l'ètic o moral; el primer és essencialment especulatiu, el segon pràctic; per això l'Art, per noble que sia, no moralitzarà mai al món. [...] *IX*. p. 151. La bellesa i el bé, en quant a la manera de percebre'ls nosaltres, no són idèntics, no obstant, poden i deuen agermanar-se.

74. *Llei de l'Art, IX*. Conf. 4^a, p. 211. El cristianisme és la llei del perfecte equilibri humà i aquest ha d'ésser també el ritme de la universal harmonia artística.

75. *De l'element estètic de la revelació Cristiana*. Notes d'Art, p. 332. És una calumnia suposar que el cristianisme exigeix abdicacions humanes; *cap abdicació, sinó sublimació*; a la naturalesa no hi quita res, sinó que hi afegeix.

76. *De l'Infinit i del límit de l'Art, VII*. Conf. 2^a, p. 98. Aqueixa llei sobrenatural, que es diu la revelació cristiana, assegura la llibertat i la dignitat de l'Art.

1. Transcendència social de l'Art

Ja hem dit que l'Art dignifica l'home i l'espiritualitza; tot redimint la matèria ennobleix l'home que no existeix independentment dels altres, sinó que és com una anella de la immensa cadena que enllaça tots els homes.⁷⁷ En aquesta anella l'Art és un mitjà de civilització; és un instrument espiritualitzador de la nostra vida.⁷⁸ En el procés de la unitat, de perfecció i de purificació, el món és un l'immens gresol, en què l'art no és un dissolvent, sinó un element aglutinador.⁷⁹

La primera purificació que ha d'assolir l'Art és la de superar l'individualisme. Cal reivindicar els drets universals de l'Art, contra la individual usurpació d'alguns que voldrien fer-se'l exclusiu a la seva condició d'artista; l'Art, la bellesa té un caràcter social.⁸⁰ És la mateixa humanitat la que reivindica per a ella l'Art com un element social que exerceix una influència educadora sobre tots el pobles.⁸¹ L'Art no pot ser estèril, tancat en si mateix, sinó que ha d'aglutinar l'home contribuint a una elevació popular i a l'edificació

77. *Llei de l'Art, VII*. Conf. 4^a, p. 198-299. L'humanitat és una immensa cadena; si no fos soldada, si alguna anella vol ésser independent, si es desfà de les altres, aquella anella no forma part de la cadena, aquell home se surt de la humanitat.

78. *Ofici espiritualitzador de l'Art.I*. Conf. 5^a, p. 221....l'Art és un vehicle de civilització i un medi finíssim i eficaç de fer regnar la llum i l'harmonia en les relacions humanes, o lo que és el mateix, que l'Art és un instrument espiritualitzador de la nostra vida.

79. *Nótules d'Art agnòstic*. Notes d'Art. p. 345. L'Art no és un element disolvent, sinó aglutinant; és social com tot lo humà és social. La lluita és per la unitat, per la perfecció o purificació; el món és un immens gresol.

80. *Llei de l'Art.III*. Conf. 4^a, p. 176....la fruïció de la bellesa no és una prerrogativa personal; el do de disfrutar-la no constitueix un privilegi, de manera que ella existeixi solament per una aristocràcia intel·lectual... La bellesa, com la veritat, existeix per als homes i per a tots els homes... La general participació de la bellesa indica l'elevació d'una època. *Llei de l'Art, III*. Conf. 4^a, p. 180.-181. La raó d'existència d'aquesta societat, el fet de sa existència s'explica oer un moviment d'ascensió que paral·lelament han tingut els diferents elements del nostre país i que en conjunt integren la nostra vida social. *Ofici espiritualitzador de l'Art.I*. Conf. 5^a, p. 221. L'Art és un vehicle de civilització i un medi finíssim i eficaç de fer regnar la llum i l'harmonia en les relacions humanes, o lo que és el mateix, que l'Art és un instrument espiritualitzador de la nostra vida.

81. *Llei de l'Art. VII*. Conf. 4^a, p. 196. La consciència humana té a l'Art per un element social, no per un exercici personal i individualista, per esplai d'alguns homes particulars, sinó com una delectació alta i pura que ha d'exercir una influència educadora en tot el poble, contribuint a dignificar la vida social.

social.⁸² Per exemple, la basílica ripollesa de Santa Maria, les seus, els monestirs i altres temples romànics, a l'hora que germinaven en el poble català, són un monument solemne de la seva vida. Totes les belles arts formen un cor unànim, una harmonia deliciosa governada pel ritme de la nostra pròpia vida, que no hem de manllevar a ningú.⁸³

Superada la concepció d'un Art individualista, Torras i Bages es pregunta si la sola delectació de l'Art, per si mateixa, és suficient. Ell creu que un art que no tinguiés altre motiu que la delectació no acabaria d'acomplir la seva funció; l'Art, a més, ha de comportar un missatge espiritual; arriba a afirmar que, si no fos així, aquest Art seria contrari a la cultura social i al perfeccionament del llinatge huma.⁸⁴ La bellesa, amb la seva delectació, porta a la vida de relació, a compartir les seus goigs més íntims; és com el despertador de l'activitat de l'home; la bellesa mou l'eix al voltant del qual gira tota la vida.⁸⁵

Ja els antics cercaven i estudiaven la bellesa, perquè hi veien una gran potència edificativa; la bellesa marca el pols de la vida social.⁸⁶

82. *Llei de l'Art, III*. Conf. 4^a, p. 180.-181. La raó d'existència d'aquesta societat, el fet de sa existència s'explica per un moviment d'ascensió que paral·lelament han tingut els diferents elements del nostre país i que en conjunt integren la nostra vida social. *Llei de l'Art, VII*. Conf. 4^a, p. 196. La consciència humana té a l'Art per un element social, no per un exercici personal i individualista, per esplai d'alguns homes particulars, sinó com una delectació alta i pura que ha d'exercir una influència educadora en tot el poble, contribuint a dignificar la vida social.

83. *Llei de l'Art, III*. Conf. 4^a, p. 181-182. El bisbe-abat Oliva, allà en l'hora en que germinava el poble català, edifica la basílica ripollesa de Santa Maria, i, fent-li companyia, apareixen com grans extensions pobles, seus, monestirs i altres monuments romànics. Són la seva fe de baptisme... Santa Maria de Ripoll és una immensa fita, un monument solemne...de la nostra vida, del nostre esperit i de les nostres amors. I al voltant del monestir ripollès...totes les belles arts... formen un chor unànim, una harmonia deliciosa governada pel ritme de la nostra pròpia vida i que no hem de menllevar.

84. *Llei de l'Art, V*. Conf. 4^a, p. 190. Aquest art que son únic motiu de preferència és la delectació,... únic mòbil de la seva activitat, és contrari a la cultura social i al perfeccionament del llinatge huma.

85 *La belleza en la vida social*. Conferència 6^a, p. 269. Es pues el sentido de la belleza como el corazón de la humanidad, el motivo más poderoso de su vida de relación, la fuente de su más íntimo goza, el despertador de su actividad y el eje sobre el cual gira toda la vida humana

86. *Llei de l'Art, III* Conf. 4^a, p. 181. El segon llibre de l'Eclesiàstic (c,44), al descriure'ns l'acció edificativa dels patriarques, dels fundadors dels pobles, dels pares de les nacions, ens diu que cercaven i estudiaven la bellesa. És aquesta de gran potència edificativa [...] *La Belleza en la vida social*. Conf. 6^a, p. 285. El soberano ritmo de la Belleza...es el pulso de la vida del espíritu social.

La bellesa, doncs, com la veritat, té una gran valor en la vida de l'home; tendeix a l'edificació de la vida social, mitjançant una fecunditat que ve de l'amor.⁸⁷ La bellesa es quedaria a mig camí si només pretengués fomentar l'amor que uneix, a la terra, tots els homes. L'amor és transcendent, i l'Art ha de fer créixer aquest amor vers l'eternitat, perquè, com diu Plató, «l'amor és el desig de la immortalitat.»⁸⁸

2. Dimensió última de l'Art

Aquest procés de purificació i redempció de la matèria tendeix a la perfecció. La lluita humana, amb les seves prevaricacions, concupiscències, enganys, desequilibris... tot són incidents vers l'ascensió a la perfecció.⁸⁹ L'Art consisteix en un moviment d'ascensió. Tot ésser cerca el que no té, la perfecció de la seva existència, la vida vertadera, que és la vida eterna o divina.⁹⁰ Ara, mentre estem en la subjecció present, a la primera ressonància de la vida, correspon una bellesa rudimentària; a la vida més completa correspondrà una bellesa més plena; i a la plenitud de la vida, que és la vida sobrenatural, correspondrà una sublimitat de bellesa.⁹¹ També l'Art afecta la

87 *Llei de l'Art, IV*. Conf. 4^a, p. 183, El primer i més eficaç motor d'edificació de la vida social és la bellesa, perquè ella engendra amor i tota fecunditat ve de l'amor.

88. *Del verb artístic, I*. Conf. 4^a, p. 119-120 L'amor [diu Plató] és el desig de la immortalitat, i encara que el gran filosof no digué perquè jo em penso endevinar la raó del misteri, puig aspirant l'amor a la unitat comprèn que la unió i compenetració d'existència serà en l'eternitat, on tot queda unificat.

89. *Llei de l'Art, III*. Conf. 4^a, p. 178. En l'ordre estètic, dels sentiments grollers, del sentiment pervers, del bon i del mal gust, de les depravacions artístiques i de les obres més exquisides, dels desequilibris i de les harmonies de tot plegat en resulta la solemne confessió de la bellesa...

90. *De l'Infinit i del límit de l'Art, II*. Conf. 2^a, p. 78-80. Aquest [l'art] consisteix en un moviment d'ascensió... perquè el ser, qualsevulla que sia, cerca lo que no té, la perfecció de sa existència, la vida vertadera, que és la vida eterna o divina

91. *Llei de l'Art, VIII*. Conf. 4^a, p. 204. En aquest món a Déu el veiem només per enigma. De consegüent, a la vida rudimentària, a la primera ressonància de la vida... correspon una bellesa rudimentària; a la vida més completa, una bellesa plena, i, a la plenitud de la vida, que és la vida sobrenatural, correspon una sublimitat de bellesa.

transformació progressiva de la humanitat, fins el dia que el Creador vulgui obrar la transformació definitiva.⁹² L'artista ve a ser fins i tot el pregoner, un profeta de la futura realitat que s'anuncia.⁹³ El Dr. Torras i Bages creu que en l'Art succeeix, com en les Escripures i fets històrics de l'Antic Testament: que, sent més que reals i vertaders, són al mateix temps figura i profecia d'una altra realitat esdevenidora.⁹⁴

En haver-me referit a la dimensió transcendental de l'Art, es pot concloure dient que aquest va més enllà d'una delectosa transformació de la matèria; no es detura en el goig individual, ni tampoc en la dimensió social que li és pròpia. L'art, com tota la creació, transcendeix el més enllà, el Creador, mitjançant la persona de Jesucrist, a qui el Pare ha subjectat totes les coses.⁹⁵

3. *L'Art religiós*

L'Art religiós pot considerar-se com preàmbul de la religió,⁹⁶ però no podem caure en la idolatria de fer-ne una religió.⁹⁷ L'Art i la Religió, tot i que són específicament distints, estan entroncats en una mateixa finalitat; hi ha una certa analogia: la projecció a l'Infinit. Si en la

92. *Ofici espiritual de l'Art, II*. Conf. 5^a, p. 225. Aquesta ascensió progressiva de la Humanitat, fins el dia que el Criador omnipotent vulgui obrar la transformació definitiva, també es nota en l'Art.

93. *La Belleza en la vida social*, Conf. n° 6. p. 277...siempre los artistas han sido los ángeles que han anunciado los síntomas de la anhelada resurrección. Y es porqué en las facultades intelectuales del Artista predomina la intuición, que las hace menos corputibles;... tienen [los artistas] el don de ponerse en inmediato contacto con la belleza.

94. *Wagner*. Notes d'Art, p. 359. En l'orde natural cap lo que en l'ordre sobrenatural trobem en les divines Escripures i fins en els fets històric de l'Antic Testament, que, éssent ells més que reals i verdaders, són al mateix temps figura, símbol, manifestació enigma i profecia d'una altra cosa més alta i esdevenidora. Ajxò em sembla que ha de fer-se en l'Art.

95. *Llei de l'Art. VIII*. Conf. 4^a, p.202. Tots els segles no tenen altra raó d'ésser que Jesucrist; per Ell existeixen com tota la humanitat existeix per Ell, i tot es dirigeix a Ell, i, de consegüent, l'Art també, com cosa humana, es dirigeix a Jesucrist.

96. *L'Art modernista i l'idealisme cristia*. Notes d'Art, p. 326. L'Art és un preàmbul de la religió, però no una religió, com la filosofia és preàmbul de la fe, però no és una fe.

97. *L'Art i la religió*. Notes d'Art, p. 325. Els qui volen fer de l'Art una religió pateixen el mal de la idolatria, fan els déus sa seva imatge, com deia Sant Agustí.

recerca de la suprema bellesa la religió és el conducte, l'Art ve a ser el seu embelliment, que l'ajuda en la seva trajectòria. Si tot Art té aquell «*quid divinum*» que el caracteritza, l'Art religiós el té de manera més excel·lent, ja que tracta directament sobre els valors sagrats i eterns; glossa els misteris vitals del cristianisme.

En ell, en el cristianisme, es troba únicament la plenitud de la vida humana, i també la plenitud de l'Art. L'Art summe, diu Torras i Bages, només es pot trobar en el cristianisme;⁹⁸ sense que, per això, hàgim d'admetre que hi ha un sol art religiós, com voldria Tolstoi.⁹⁹ En el cristianisme, la forma estètica de la humanitat troba el seu complement.¹⁰⁰ El motiu especial d'aquesta preeminència de l'Art cristià, cal trobar-lo en el fet que està entroncat a la finalitat establerta per Jesucrist, cooperant a l'elevació, dignificació i glorificació de l'home.¹⁰¹ Per això l'Església ha volgut fer-lo servir com a vehicle per a la difusió de la vida sobrenatural.¹⁰² Aquesta associació de religió i art és del tot consonant amb la naturalesa de l'home.¹⁰³

Si, com hem dit, l'Art en sí és universal, per a tots els homes, també ho és l'Art religiós, com la llum que il·lumina arreu i tothom.¹⁰⁴ Dins la universalitat d'aquest art, apareix, sense opressió, la varietat

98. *Llei de l'Art, IX*. Conf. 4^a p. 208. Éssent la llei de l'Art el ritme de la vida, i trobant'se únicament la plenitud de la vida humana en el Cristianisme que en dona la forma adequada, la realització de la bellesa estètica, l'Art summe sols es pot trobar en el Cristianisme.

99. *Apreciacions dels tractats de... Tolstoi*. Notes d'Art, p. 329. En definitiva Tolstoi confón l'Art amb la religió, com molts d'altres.

100. *De l'element estètic de la revelació cristiana*. Notes d'Art, p. 331... de conseqüent, la forma estètica de la humanitat troba el seu complement en el Cristianisme.

101. *Ofici espiritual de l'Art*. Conf. 5^a, p. 243. L'Art cristià no pot eixir-se de la total finalitat que importa l'ordre establert per Jesucrist en les coses humanes i exerceix la nobilíssima funció de cooperar a la divina empresa d'elevació, dignificació o glorificació del nostre llinatge.

102. *Llei de l'Art, III*. Conf. 4^a p. 179. L'Art ha sigut el vehicle de que s'ha servit sempre l'església per a la difusió de la seva vida sobrenatural.

103. *De la fruïció artística. IV*. Conferència 1^a p. 25. Mentre estem en aquest món, les coses divines les hem de vestir a la manera humana; Fins i tot el Vern increat prengué la nostra carn quan vingué a habitar entre nosaltres.

104. *La plenitud artística*. Notes d'Art, p. 296-297. L'Art cristià és per a tothom...és de totes les classes, perquè la gràcia cristiana és multiforme; és com la llum que il·lumina tot els objectes, totes les edats, tots els països de la terra. És regional i universal.

i riquesa de diverses formes artístiques, segons el geni de cada poble.¹⁰⁵

Donada la seva transcendència, cal salvaguardar l'Art religiós d'un laïcisme que volgués prescindir-ne. L'Art en el terreny neutre perdria el caràcter... no tindria fecunditat per fer feliços els homes.¹⁰⁶ «La impressió religiosa, l'Art no la pot rebutjar, perquè es destruiria a si mateix; perquè Déu és la substància de la bellesa, i totes les arts conreen derivacions d'Ella. La font no es pot estroncar.»¹⁰⁷

IV. PERFIL ESPIRITUAL DE L'ARTISTA

Es comprèn que el Consiliari del Cercle Artístic de Sant Lluc tingués cura preferentment de la persona de l'artista, per damunt del propi Art. La sol·licitud patoral del sacerdot i bisbe anava directament encaminada a il·luminar en la fe aquells homes que tenia encomanats. Són nombroses les ocasions en que el Dr. Torras es dirigeix als artistes encoratjant-los en la seva missió creadora. Per això faré referència a diversos textos en què parla del ministeri de l'artista i, més detalladament, transcriuré les qualitats que ell considera que són pròpies de la seva condició d'artista: contemplador del que és invisible; instrument creador; purificador de la matèria; realista i pràctic; equilibrat; complet i simple; sincer i original; lliure; integrat i integrador; forjador en el foc de l'amor.

1. Dignitat del ministeri de l'artista

Torras i Bages considera que l'exercici de l'Art és un ministeri, més que no pas una professió. Per tant, en l'artista hi veu, més que un

105. *Ofici espiritual de l'Art VII*. Conf. 5ª p. 255. Així veiem en la cristiandad, dins la unitat de l'esperit, aparèixer una riquesa de formes que responia al caràcter de cada poble, lliure en la llibertat que Crist ens donà.

106. *La plenitud artística*. Notes d'Art, p. 297. És un retrocés en l'ordre artístic voler posar l'Art fora del Cristianisme...és a dir el laïcisme de l'Art. Perquè l'Art en el terreny neutre perd el caràcter, davalla a les espècies inferiors, el constitueixen formes confuses en el grau infim de la vida, que no tenen fecunditat per a fer ditxosos als homes.

107. *La plenitud artística*. Notes d'Art, p. 294.

professional, un home enviat al món per complir una missió transcendental, un xic divina, que estava possessionat de Déu, fora de si i alienat; com un profeta, un mestre que anunciava als pobles les coses més elevades.¹⁰⁸ Aristòtil ja havia dit que en l'artista hi ha aquell «*quid divinum*», pel qual l'home es posa en contacte amb les influències d'un esperit superior i puríssim.¹⁰⁹

Com la filosofia que és «*ancilla theologiae*» l'artista sempre ha estat considerat com l'auxiliar del teòleg en copsar el sentit de l'Infinit i en instruir els pobles en les coses sobrenaturals.¹¹⁰ Per això la seva inspiració és regida per l'esperit, com deia també Plató.¹¹¹ Més significatiu encara és el mot «entusiasme», en el qual els grecs han volgut significar l'acció de Déu agitant i movent l'ànima de l'artista:¹¹² és l'«*enzous*», que vol dir «Déu amb nosaltres» que parla per boca de l'artista, fent-lo arribar a la frontera del que és sobrenatural.¹¹³

108. *Ofici espiritual de l'Art. IV*. Conf. 5^a, p. 231 La sapientíssima Providència del Senyor ha volgut per ministeri dels artistes manifestar als homes un raig de la seva Bellesa infinita, així com per mitjà dels filòsofs els ha mostrat una resplendor de la seva Veritat eterna. [...] *Del verb artístic, III*. Conf. n° 3, p. 125. En el concepte del filòsof d'Atenes, l'artista era mogut, estava possessionat per Déu, el qual parlava per la boca d'aquell; era una mena d'oracle. Per això deien que el poeta no pot cantar si no està ple de Déu fora de si i alienat... L'artista era com un profeta, un mestre que Déu enviava als homes, l'anunciador de les coses altes als pobles ignorants.

109. *De la fruïció artística. I*. Conf. n° 1, p. 11 i 59.... Aristòtil predicava existir en el veritable Artista aquell «*quid divinum*» [...] No en va l'esperit de l'home es posa en contacte amb es inefables influències d'un Esperit superior i puríssim.

110. *Del verb artístic. III*. Conf. n° 3, pp. 125. El filòsof i l'artista són homes enviats per Déu; respecte a l'artista, sempre i en totes les societats ha sigut l'auxiliar del teòleg, el que ha tingut més fondo el sentiment de l'Infinit, qui ha instruït als pobles en les coses sobrenaturals...

111. *Ofici espiritual de l'Art, I*. Conf. n° 5, p. 222. Aquesta operació interna de l'artista -la inspiració- és regida per un esperit. [...] *Del verb artístic, III*. Conf. n° 3, p. 127. Plató explicava l'estat d'inspiració com efecte d'una influència divina.

112. *Ofici espiritual de l'Art, VI*. Conf. 5^a, p. 244, La paraula *entusiasme* és la més teocràtica en el món de l'Art, doncs significa.. per la finura de l'instint helènic que l'inventà, Déu agitant, movent l'ànima de l'artista.

113. *Del verb artístic I*. Conf. 3^a, p. 117 i 120. Comprendreu l'exactitud i finesa d'esperit... que tenien de l'art els grecs quan del sentiment concomitant a tota concepció estètica...en deien «entusiasme» (*enzous*); és a dir Déu amb nosaltres; perquè aleshores l'home és una mena d'oracle, Déu que parla per boca de l'artista i dels filòsofs, inspirats més clara i convincentment que no pas per les demés grans obres de la creació ;...parlant ara de «geni, d'entusiasme, d'inspiració i d'amor» arribem ara a la ratlla frontanera de lo sobrenatural.

A aquesta dignitat del ministeri de l'artista hi acompanyen unes qualitats que són inherents a la seva condició, però que també ha de saber conrear.

2. *Qualitats peculiars de l'artista*

Contemplador del que és invisible

Si l'artista està immers en l'Infinit, si la seva acció creadora és regida per l'impuls inspirador d'un esperit superior, cal que a més de ser competent, sigui, abans que tot, un contemplador del que és invisible.¹¹⁴ Els artistes sospiren sempre per la immortalitat, per l'eternitat.¹¹⁵ L'artista ha de ser un sublim contemplador, que sàpiga copsar la llum del segell diví.¹¹⁶ La inspiració radica, justament, en aquest sentit diví de les coses.¹¹⁷ En ser l'Art una disciplina contemplativa, el Beat Angèlic aconsella a l'artista un ambient de quietud, de recolliment, de silenci; i Wagner pondera l'isolament del món que ha de tenir l'artista, de manera que entri en aquella «*noche obscura del alma*» en la qual s'ha de buidar de tota idea estranya.¹¹⁸ La contemplació de la Veritat és una condició per a posseir la verdadera fruïció estètica,¹¹⁹ en aquesta visió de la Veritat, que és la inspiració, l'estat d'ànim de l'artista va

114. *De la fruïció artística, V*. Conf. 1^a, p. 34. L'Artista no és solament un home traçut, és un vident, un contemplador de lo invisible.

115. *La plenitud artística*. Notes d'Art, p 295. La gran preocupació de l'artista és la immortalitat. Immortalitat i eternitat són dues idees que venen a dir lo mateix i els artistes suspiren sempre per elles; però sense Déu són dues idees buides, sense substància ni verdadera realitat. Són unes il·lusions d'imaginació.

116. *De la fruïció artística, V*, Conf. 1^a, p. 35. La llum del diví segell l'han vista tots els grans artistes, sublimes contempladors...

117. *La inspiració artística*, Notes d'Art, p. 348. La inspiració consisteix en saber veure o descobrir el sentit diví de les coses.

118. *Del verb artístic, VII*. Conf. 3^a, p. 145 El Beat Angèlic aconsella als pintors la vida de quietud i de recolliment, perquè l'Art és una disciplina contemplativa i no vol distraccions... Wagner pondera l'isolament del món que ha de tenir l'artista; vol que sia una mena d'aquella «*noche obscura del alma*» de Sant Joan de la Creu que exigeix al qui vol seguir les vies de la contemplació divina per arribar a atènyer els resplendors de l'Infinit; per lo qual diu el místic castellà que s'han de buidar les potències de tota idea estranya.

119. *De la fruïció artística, V*. Conf. 1^a, p. 33. Els homes també per a posseir una vera fruïció estètica han de tenir un simulacre d'aquella operació divina, que és la contemplació de la Veritat, constitutiva de sa divina essència.

acompanyat d'una il·luminació i goig intensíssims.¹²⁰ L'actitud contemplativa transporta l'artista a la ratlla fronterera dels místics.¹²¹

Instrument creador

Fruit d'aquella contemplació l'artista té poder per engendrar noves creatures, i esdevé així instrument creador, participant del poder de Déu.¹²² A aquesta alta dignitat li correspon també un esforç personal i el compromís de conrear unes determinades qualitats.

Purificador de la matèria

Si recordem que la resplendor de la bellesa queda sovint ofuscada per la indisposició de la matèria, caldrà que l'artista la sàpiga iluminar traient-la de la fosca.¹²³ Sant Tomàs ve a dir que l'artista no és com un artesà, sinó com un privilegiat vident, que veu les coses esporgades de tota superficialitat.¹²⁴

Realista i pràctic

Sovint pot semblar que l'artista és un home descarnat de la realitat, que viu un món abstracte, fictici i imaginari; però en realitat la seva inspiració el porta a la veritat i al realisme. L'artista, sap donar la forma pràctica en la relació entre el que és contingent i el que és absolut.¹²⁵

120. *La inspiració artística*, Notes d'Art, p.351. La inspiració és la visió de la Veritat; per això aquell estat d'ànim va acompanyat d'una il·luminació i d'un goig intensíssims.

121. *De l'Infinit i del límit de l'Art, VII*. Conf. 2^a, p. 99.. Sovint he considerat paral·lelament als místics i als artistes.

122. *Del verb artístic, I*. Conf. 3^a p. 116-117. D'aquí que tothom qui posseeix en major o menor grau el talent artístic, senti el noble instint que el porta a engendrar noves criatures [...] éssent no solament instrument racional del creador de totes les coses, sinó participant de sa dignitat sobirana.

123. *De la fruïció artística, V*. Conf. 1^a, pp.29. Plató afirma que la bellesa era la resplendor de la veritat;... dita resplendor sovint queda ofuscada per la indisposició de la matèria...l'ofici de l'artista consisteix en illuminar aquella fosca.

124. *Del verb artístic, VII*. Conf. 3^a, p. 147. Sant Tomàs no fa de l'ànima de l'artista una farga que fabrica l'existència, sinó un privilegiat vident, qui veu les coses purgades de tota superficialitat.

125. *La inspiració artística..* Notes d'Art. p. 348. La inspiració porta a la veritat, al genuí realisme; descobreix la relació entre lo contingent i lo absolut i en dóna la forma pràctica.

Equilibrat

Pot passar sovint que l'artista, immers en el món de les il·lusions i de la fantasia, entri en disfuncions de les seves capacitats. Això voldria dir que es troba encara en el procés de purificació i perfeccionament de les seves facultats, com ho ha fet de la matèria. Però a mesura que aprèn a harmonitzar la unitat i la varietat de les coses,¹²⁶ i entra en la contemplació de la bellesa que és harmònica, assoleix l'equilibri de totes les seves facultats.¹²⁷

Complet i simple

L'artista, per similitud amb el ser Infinit en el qual s'emmira, esdevé un home complet i simple a la vegada. En la seva obra artística hi posa en joc la totalitat del seu ésser, de les potències del seu esperit, amb l'expressió més viva, suggestiva, penetrant i alhora simple.¹²⁸

Sincer i original

A la simplicitat l'acompanya la sinceritat, com a millor condició per a la vida de l'artista en la recerca de la bellesa.¹²⁹ La sinceritat fa que l'artista es manifesti tal com és; la seva ànima ve a ser la forma substancial de l'obra d'art, que la caracteritza i li dona el seu ésser artístic.¹³⁰ Més enllà de l'influx diví i de les influències del lloc i del

126. *De l'Infinit i del límit de l'Art, IV*. Conf. 2^a, p. 88. L'harmonia és una condició tan alta perquè és l'agermanament de dos termes oposats: la unitat i la varietat. Qui sap conciliar-los tingueu-lo per veritable artista.

127. *De la fruïció artística, VII*. Conf. 1^a, p. 46. La complaència i la bellesa és harmònica... posa en equilibri totes les nobles facultats humanes, subordinant-les segons el natural ordre jeràrquic que en elles existeix i il·luminat-les amb la resplendor que procedeix de la inspiració de l'artista.

128. *Ofici espiritual de l'Art, VII*. Conf. 5^a, p. 249 i 251. L'expressió més viva i suggestiva, la més penetrant, és la que prové, no d'un estat fictici d'imaginació, sinó de la totalitat de l'home, de totes les seves potències, de tot son esperit. [...] Déu és un ser simplicitat i plenitud. [...] *De l'Infinit i del límit de l'Art, IV*. Conf. 2^a, p. 89. I qui és l'Infinit, unitat i distinció,... sinó la plenitud del Ser, i de la vida amb la simplicitat més absoluta?

129. *Ofici espiritual de l'Art, VII*. Conf. 5^a, p. 249-250. La sinceritat és la més excel·lent condició no sols per la vida moral, sinó també per la vida artística...així com hi ha una filosofia *perennis*, hi ha també un art *perennis*, constituït per aquells que amb sinceritat i rectitud cerquen la bellesa.

130. *Ofici espiritual de l'Art, VII*. Conf. 5^a, p. 248. En l'obra d'art nosaltres hi

temps, és l'autor el qui personalitza l'obra. L'artista, instruït pel seu propi instint, arribarà a infondre als altres una participació del seu propi ésser.¹³¹

Té el desig de la glòria

El desig de la glòria és inherent a la condició humana, per això tots, d'una manera o altra, hi aspirem. Però en els artistes aquest desig de la glòria –que no és el de vanaglòria– és poderosíssim; és com el legítim plaer de la paternitat.¹³²

Lliure

En l'exercici d'aquesta paternitat, l'artista se sent del tot lliure; es mou en una esfera immensa en què el conreu de l'art té una llibertat de moviment que és impossible que sigui superada.¹³³ Els artistes, que no volen lleis per a ells, també creuen que els altres han de tenir seu goig, el seu propi criteri.¹³⁴

Integrat i integrador

L'artista no és un home dispers, perdut en el seu individualisme. Viu i està immers en societat,¹³⁵ com a missatger posat per Déu per a l'elevació del nostre llinatge.¹³⁶

veiem l'ànima de l'artista, i pot dir-se en certa manera, que l'ànima de l'artista ve a ésser la forma substancial de l'obra d'art, la que caracteritza, la que li dona l'ésser artístic, la que la constitueix una creació.

131. *Del verb artístic. I.* Conf. 3^a. p. 115-116. L'instint els intrueix [als artistes] de que obtindran la satisfacció d'aquest sentiment fortíssim que arriba a confondre's amb la seva substància personal,... és a dir, la inclinació a infondre als altres una participació del propi ser.

132. *Del verb artístic, I.* Conf. 3^a. p.116. Certament que en els artistes és poderosíssim el desig de la glòria... però, n'estic convençut... que l'artista té el sentiment de la glòria, però no la seva perversió, que és el de vanaglòria, és a dir el legítim plaer de la paternitat.

133. *De l'Infinit i del límit de l'Art. I.* Conf. 2^a, p. 65-66. Em proposo demostrar que en la regió del'art us moveu [els artistes] en una esfera immensa i que en el seu conreu teniu una llibertat de moviment que és impossible que tal amplitud i llibertat sien superades.

134. *Llei de l'Art.II.* Conf 4^a. p. 173. Ells [els artistes] no volen llei i al mateix temps creuen que els altres homes han de tenir el seu goig, el seu criteri i han de satisfer els seus apetits intel·lectuals en la seva fòrmula artística.

Forjador en el foc de l'amor

L'artista crea una temperatura alta; viu en el foc de l'amor. «Qui no ama no és geni, no té entusiasme; és impossible que tingui la llum de la visió artística, si no té entusiasme.»¹³⁷

ALGUNES REFERÈNCIES

Tot i que la doctrina del Dr. Torras i Bages excel·leix per si mateixa, voldria adjuntar, complementàriament algunes referències de persones qualificades que, d'una manera o altra, en donen testimoni. N'esmentaré només algunes.

El seu successor en la seu de Vic, el Dr. Ramon Masnou, es referí a ell dient: «...és un personatge de tanta alçària a casa nostra i que ha deixat una marca tan important en la història de Catalunya...»¹³⁸

El Dr. Josep M^o Guix, bisbe també de Vic, escriví més recentment d'ell: «Les seves conferències dedicades a l'Art constitueixen un tresor sobre la missió rebuda de Déu: la de missioner i reflex plàstic de la bellesa eterna». I afegeix: «...ens ha deixat pàgines precioses sobre la bellesa de la vida social i sobre la funció tan elevada que en l'àmbit social i espiritual exerceix l'Art. Estava dotat d'un gust estètic exquisid... havia penetrat en les entranyes del poble».¹³⁹

Mossèn Costa i Llobera, amb moriu de la defunció del Dr. Torras, li va dedicar un bell poema, del que en trascrit un breu fragment:

«El savi es mor, l'hereu del patri seny,
qui, possehint tota cultura humana,

135. *Del verb artístic.*, III. Conf. 3^a, p. 125. L'artista indubtablement és una autoritat social.

136. *Llei de l'art*, VII. Conf. 4^a, p. 196. Sé que els artistes són homes posats per Déu, com els filòsofs, per a elevació del nostre llinatge.

137. *Del verb artístic*. i. Conf. 3^a, p.118. Aquestes tres idees: geni, entusiasme, inspiració, viuen totes dins una mateixa atmòsfera; demanen una temperatura alta... viuen en el foc... que és el foc de l'amor. Qui no ama no és geni, no té entusiasme, ni està inspirat i és impossible que tingui la llum de la veritable visió artística.

138. Joan GABERNET. *Josep Torras i Bages*. Pròleg. p. 5. Publicacions Abadia de Montserrat, 1987.

139. Oriol COLOMER. *El pensament de Torras i Bages*. Pròleg, p. 26-27. Editorial Claret. Barcelona, 1951

la sublimà ab la noma sobirana
que sols els Verb de Veritat s'ateny.¹⁴⁰

El seu gran admirador, el pare Ignasi Casanovas, atenent el perfil polifacètic del Dr. Torras i Bages diu: «Al Bisbe de Vich, digueu-li doctor, digueu-li filòsof, digueu-li conseller, clarivident, home total i harmònic, digueu-li Patriarca i orientador del nostre poble, sempre ens queda una aureola al seu voltant, com un resplandor que no es deixa tancar per cap cercle»... «la filosofia, l'art, la política, que són coses humanes, amb la divinització de l'home també es divinitzen, i tota la civilització i el conjunt humà queda elevat a una superior distinció...»¹⁴¹ Fent referència també a la santedat del prelat, ha deixat escrit en el pròleg de les obres completes: «no és solament la doctrina o literatura el que ens atreu, sinó també la seva persona, sobretot quan posem per damunt de tot la seva vàlua personal, i una vàlua que sobrepassa els valors purament naturals, com s'esdevé en tots els sants.»¹⁴²

En el pròleg de de la Doctrina estètica del Dr. Torras i Bages, el canonge Carles Cardó ens ha descrit un perfil complet, i a la vegada deliciosament poètic, de la seva persona i de les seves obres: «...posseïdor d'una plenitud espiritual, filla de contemplació més que de raonament, escrivia per impuls intern,...Les seves obres són com pedreres irregulars...on emmergeixen en profusió policromàtica el granit de la sòlida teologia, el pòrfid tralluent de l'Estètica, la llicorella engranadiça de la fecunda Sociologia, els jaspis vinçants de la il·luminada Ascètica, el marbre clapejat de la Filosofia humanívola»... I continua dient: «El Dr. Torras digué una vegada que *ell sempre escrivia inspirat*». En relació al conjunt de les seves obres, que classifica en tres apartats, ontologia, psicologia i teologia, el Dr. Cardó afegeix: «...dins elles, creiem, que hi cap tot quant referent a Estètica és debatut...el lector ha de trobar una profunda delectació espiritual».¹⁴³

140. M. COSTA I LLOBERA. *Poesies. Al la mort del gran Bisbe de Vich.* Editorial Il·luminació Catalana. p. [230].

141. Ignasi CASANOVAS. *Obres completes del Dr. J. Torras i Bages, de Santa Memòria.* Ed. Ibèrica. Biblioteca Foment de Pietat Catalana., p. 26. Barcelona, 1916. Pròleg general, XXI. Biblioteca Balmes. Barcelona, 1935.

142. Ignasi CASANOVAS. *Obres completes del Dr. Torras i Bages.* Pròleg general. XXI. Biblioteca Balmes. Barcelona, 1935

Pel que diu a la profunditat de les seves obres, la *La veu de Montserrat* adverteix als lectors, en aquest cas de la Conferència *El verb artístic*, que: «abunden tant els pensaments que cada apartat necessita lectura repetida i després meditada.»¹⁴⁴

Són molts els testimoniatges del seu biògraf, el vigatà Dr. Fortià Solà, que resumeix amb molta concisió la seva personalitat. Exalçant-lo com a filòsof, asceta, catequista, teòleg, sociòleg, polític...ens diu:...«és un estètic, que sap trobar els orígens de l'Art i la missió d'aquest en l'espíritual perfeccionament de l'home, en tractats curulls d'inspiració.»¹⁴⁵ El mateix Dr. Solà resumint la doctrina del Dr. Torras diu que, en el Cercle de Sant Lluç, tot el seu parlament demostra que «l'Art és essencialment teocràtic, que Jesucrist és la llum de l'Art»;¹⁴⁶ i vol fer resaltar l'inici de la Conferència sobre «*La llei de l'Art*» quan diu: «l'art no en té prou del món, té una ambició noble i més ampla i, unint-se amb la Teologia, s'introdueix en les infinitats del Ser diví, i és a sa manera intèrprete d'un de sos atributs divins: la Bellesa».¹⁴⁷ Pel que diu a l'actitud i reacció dels artises oïents, el mateix Dr. Fortià ens comenta: «el consiliari...tracta de temes adients, molt pensats i meditats, que tenen la virtut d'ésser escoltats àvidament pels conreadors de l'art».¹⁴⁸

En les *notes editorials* de la publicació de les seves obres estètiques apareixen comentaris com el següent: «Les Conferències... criden fortament l'atenció, no tant en els cercles dels artistes com en el dels pensadors i intel·lectuals del país; i això rodeja l'autor de gran prestigi;...Això són aquestes conferències: tresors de doctrina sacrdotal, a través de la qual l'Art queda situat a l'alta categoria que li ha assenyalat Déu, de missioner i de reflex plàstic de la Bellesa eterna.»¹⁴⁹

143 Carles CARDÓ. *Doctrina estètica del Dr. Torras i Bages*. Pròleg. p. 11-14. Editorial Catalana S.A. Barcelona. 1919.

144. *La Veu de Montserrat*. Setmanari popular. Obres completes del Dr. Torras i Bages. Vol. XV. Nota editorial. III. p. 109. Biblioteca Balmes. Barcelona 1936.

145. Fortià SOLÀ, *Obres completes, Dr. J. Torras i Bages*. Biografia. Vol. I.p. 255. Biblioteca Balmes. Barcelona,1935

146. Fortià SOLÀ. Idem. Biografia Vol. IV, Cap. XIX, p. 168.

147. Fortià SOLÀ. Idem. Biografia Vol. IV. Cap. XV, p. 50.

148. Fortià SOLÀ. Idem. Biografia.Vol. II. Cap. X. p. 56

149. Fortià SOLÀ. *Obres completes.del Dr. Torras i Bages*. Biografia.Vol.I., p.255. Biblioteca Balmes. Barcelona, 1935.

«*Gloriosa dicta sunt de te*», podem dir-li també nosaltres al Dr. Torras, com ho digué el Dr. Ramon Corts del P. Batllori.¹⁵⁰ Tot el reconeixement que es pugui fer al Dr. Torras i Bages és mince al constatat de la lluminositat que ens ha tramès amb la seva doctrina sobre l'Art.

CLOENDA

El Dr. Torras i Bages ha sabut exposar la seva doctrina amb absoluta claredat, concisió i amb llenguatge popular, ben entenedor per a tohom. Però també és veritat que quan s'enlaira en qüestions metafísiques, o vol incloure molts conceptes, el seu llenguatge és molt dens, amb frases llargues i sobreposades, que alguna vegada poden fer poc àgil la seva lectura. Això, però, és comprensible en voler matisar els conceptes, i fins i tot és usual en l'estil d'expressió de l'època. Res no pot fer desmerèixer el valuós llegat que ens ha deixat el Dr. Torras en la seva concepció de l'Art i en l'alta consideració que té de l'artista.

Un suggeriment: al costat de l'excel·lència d'aquesta «doctrina» torrassiana seria molt interessant que es fes com un florilegi de textos d'autors místics, literats, poetes, artistes... que amb les seves vivències i subtileses, ens fessin sentir a flor de pell aquestes excel·lències de l'Art que progona el Dr. Torras i Bages. No seria gaire difícil de fer-ho: En el vessant de la mística, Sant Agustí, en el Càntic «Invocació al Senyor», del primer llibre de les *Confessions*; sant Joan de la Creu, amb la seva *Noche obscura del alma*; santa Teresa, amb *Las Moradas*;... i en el vessant literari, Verdaguer amb el seu misticisme i lirisme; Maragall, amb l'excel·lència i sentit cristià del seu llenguatge, Costa i Llobera, amb les seves «Poesies» i «Líricas»; i també en l'art plàstic, la colosal «biblia» de Gaudí i molts d'altres... ens donarien un material suficient i bellíssim per il·lustrar els apartats d'aquest treball, paral·lelament al mestratge estètic, filosòfic i teològic de Torras i Bages. També, i molt especialment, en l'art dels sons, n'hi hauria prou de recórrer a les cantates i corals de Bach, per fer-ne una selecció de fragments d'alt contingut teològic i d'inexplicable emoció estètica, que serien, al meu entendre, el millor referent sensible a aquesta ex-

150. Ramon CORTS I BLAY, *Del vuit-cents al nou-cents*. Introducció. Barcelona, Vol.XVI. Biblioteca d'estudis i investigacions. 3 i 4.

celsa doctrina torrassana. Amb això, al costat de la «doctrina», tindríem l'«experiència mística» i la «percepció sensible» de l'Art, que paral·lelament a la «doctrina», ens remetria també a Déu com a autor de la Bellesa, en qui radica i se centra el propi Art.

BIBLIOGRAFIA

Ignasi CASANOVAS, *Exemplaritat del Dr. Torras i Bages, Bisbe de Vich*. Foment de Pietat Catalana. Barcelona, 1927.

Ignasi CASANOVAS, *L'il·lm. Sr. Bisbe de Vich Dr. Josep Torras i Bages, de santa memòria.*» Ed. Ibérica, Biblioteca Foment de Pietat Catalana. Barcelona, 1916

Ignasi CASANOVAS, «Pròleg general» a les *Obres completes de l'Il·lm. Sr. Doctor Josep Torras i Bages.*» Edició definitiva. Biblioteca Balmes. Barcelona, 1935.

Miquel COSTA I LLOBERA, *Poesies. A la mort del gran Bisbe de Vich*. Editorial Il·luminació Catalana.

Carles CARDÓ, *Doctrina estètica del Dr. Torras i Bages*. Editorial Catalana, S.A. Barcelona, 1919.

Fortià SOLÀ, *Obres completes del Dr. Torras i Bages*. Biblioteca Balmes. Barcelona 1935-1936.

Oriol COLOMER, *El pensament del Dr. Torras i Bages*. Editorial Claret. Barcelona, 1951.

Antoni GRIERA, *El Dr. Torras i Bages, Bisbe de Vic*. Instituto Nacional de Cultura...San Cugat, 1966.

Joan GABERNET, *Josep Torras i Bages*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

Àngel CALDAS, *Torres i Bages, Pastor de Catalunya*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987.

Josep Torras i Bages, obres completes. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1987.

El Doctor Torras i Bages en el marc del seu temps. Editorial Estela, S.A.

La Veu de Montserrat. Setmanari popular. Barcelona, 1891-1898.

DOCUMENTOS VATICANOS SOBRE LA IGLESIA EN CATALUÑA DE 1936 A 1939¹

VICENTE CÁRCEL ORTÍ

El presente trabajo intenta ser una aportación documental, en gran parte inédita, sobre la situación en que se encontró la Iglesia en Cataluña durante los tres años de la Guerra Civil. Se trata de un capítulo fundamental de la tragedia vivida y sufrida en sus propias carnes por muchos españoles durante aquel funesto trienio y, de modo particular, por los obispos, sacerdotes, religiosos y católicos de las ocho diócesis catalanas. El trabajo se basa en la documentación conservada en el Archivo Secreto Vaticano (ASV) y en el de la Sagrada Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios (AA.EE.SS., IV Período).

1. ABREVIATURAS: DHEC = *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. Directors, Ramon Corts i Blay, Joan Galtés i Pujol, Albert Manent i Segimon, vol. I (Barcelona, Generalitat de Catalunya - Editorial Claret, 1998); vol. II (Ibid. 2000); vol. III (Ibid. 2001); DHEE = *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, dirigido por Quintín Aldea Vaquero, Tomás Marín Martínez y José Vives Gatell (Madrid, C.S.I.C. Instituto Enrique Flórez, 1972-1975) 4 vols, más un *Suplemento*; DSDE = V. CÁRCEL ORTÍ, *Diccionario de Sacerdotes Diocesanos Españoles del siglo XX* (Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2006); *Epistolario* = ID., «Epistolario Vidal-Pacelli-Pizzardo-Montini y apuntes de la Secretaría de Estado (1936-1939)»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 89 (2015) 267-1014; *Mártires* = ID., *Mártires del siglo XX en España. 11 santos y 1512 beatos* (Madrid, BAC, 2013).

La abundancia de dicha documentación y los numerosos asuntos que trata, no permite estudiarlos todos ellos en estas páginas. Por ello, indico los que considero de mayor interés, agrupados por los siguientes temas:

- I. Obispos mártires y exiliados.
- II. Sacerdotes perseguidos y encarcelados.
- III. Testimonios de los Jesuitas sobre los sucesos de Barcelona.
- IV. El abad Caronti y los Monjes de Montserrat.
- V. Misión de un prelado español en Francia.
 - A. Iniciativa del Cardenal Vidal, no aprobada por el Papa Pío XI.
 - B. Fracaso de la misión encomendada al obispo Cartañá, de Gerona.
- VI. Epistolario de Torrent con Pacelli y Pizzardo.
- VII. Cartas entre Salvador Rial y Pacelli.

* * *

«Se hallaba Barcelona en aquel día en plena revolución e iban ardiendo uno a uno todos los templos de la ciudad. El culto católico, de hecho, ha sido abolido pues no queda una sola iglesia para celebrar los oficios divinos. Tengo en mi casa una hermana mía religiosa del Buen Pastor y no tengo noticia alguna de una hija mía superiora de las Religiosas Reparadoras en Sevilla. Mi casa ha sido sujeta ya a dos distintos registros y de milagro ha salvado su vida el único hijo que vive conmigo.

«En los 70 años de mi experiencia política no he presenciado crisis tan horrenda como la que estamos pasando y que desde el punto de vista religioso es única en el mundo por su crueldad, extensión e intolerancia».

Los párrafos anteriores están tomados de la carta que el profesor Antonio Rubió Lluich² envió al cardenal Mercati,³ el 4 de agosto de 1936, para agradecerle su felicitación con motivo de su 80º cumpleaños.

2. Antonio Rubió Lluich (Valladolid, 1856 - Barcelona, 1937), catedrático de filosofía y letras en la Universidad de Barcelona y académico de la Española en 1930.

3. Giovanni Mercati (Villa Gaida, Italia, 1866 – Città del Vaticano, 1957) director de la Biblioteca Ambrosiana desde 1893, en 1898 fue llamado a la Biblioteca Apostólica Vaticana, de la que fue prefecto desde 1919 hasta que fue creado cardenal en 1936

ños e informarle sobre la extrema gravedad de la situación religiosa en Barcelona.⁴ Los he puesto al principio del artículo porque resumen fielmente la situación real de Barcelona cuando apenas había transcurrido 23 días del comienzo de la guerra.

I. OBISPOS MÁRTIRES Y EXILIADOS

La organización eclesiástica de Cataluña en el verano de 1936 comprendía la sede metropolitana de Tarragona y siete diócesis sufragáneas: Barcelona, Gerona, Lérida, Solsona, Urgel, Vic y Tortosa. Todas ellas quedaron sin obispo durante el trienio bélico por razones diversas: tres obispos fueron martirizados: Salvio Huix, de Lérida, Manuel Irurita, de Barcelona, y Manuel Borrás, auxiliar de Tarragona; cuatro pudieron escapar de la persecución, y tras diversas peripecias, se refugiaron en Italia: el cardenal Vidal, arzobispo de Tarragona; Félix Bilbao, obispo de Tortosa; Juan Perelló, obispo de Vic; Valentín Comellas, obispo del Solsona, y Justino Guitar, obispo de Urgel, éste quedó en Francia. Y uno pasó a la zona nacional, José Cartañá, obispo de Gerona.

De la mayoría de ellos se conserva documentación en los mencionados archivos, con relatos de su situación personal y la de sus respectivas diócesis, que ahora trato de sintetizar.

4. [Barcelona], «4 agosto 1936. Emo. Sr. Cardenal Mercati, Llegó a tiempo a mis manos su atenta carta del día 21 julio, portadora de su afectuosa felicitación, por la que le quedé sumamente agradecido. Llegó también a mi poder el mismo día de mi 80º aniversario la cariñosa enhorabuena de Su Santidad que me llenó de consuelo i (*sic*) fue ella el único testimonio conmemorativo de la fausta fecha en que mis compatriotas debían presentarme los tres volúmenes a mí dedicados. Se hallaba Barcelona en aquel día en plena revolución e iban ardiendo uno a uno todos los templos de la ciudad. El culto católico, de hecho, ha sido abolido pues no queda una sola iglesia para celebrar los oficios divinos. Tengo en mi casa una hermana mía religiosa del Buen Pastor y no tengo noticia alguna de una hija mía superiora de las Religiosas Reparadoras en Sevilla. Mi casa ha sido sujeta ya a dos distintos registros y de milagro ha salvado su vida el único hijo que vive conmigo. En los 70 años de mi experiencia política no he presenciado crisis tan horrenda como la que estamos pasando y que desde el punto de vista religioso es única en el mundo por su crueldad, extensión e intolerancia. Quisiera que V. Eminencia me indicara de qué forma debo dar las gracias a Su Santidad por su honrosísima distinción, y si considera que estoy obligado a hacerlo. Le saluda afectuosamente agradecidísimo a todas sus bondades, su devotísimo q.b.s.a.p. A.R.LL.» (AA.EE.SS., *Spagna 889, fasc. 261, ff. 83A-83B*, original autógrafa).

De los tres obispos martirizados –dos de ellos ya beatificados (Huix y Borrás) e Irurita en proceso de beatificación– se ha escrito mucho y no es necesario repetir lo que ya se ha dicho.⁵

Del cardenal Vidal⁶ diré muy poco, porque es bien conocido, tan-

5. Sobre los beatos Huix y Borrás véase *Mártires*, pp. 1913-1920, 2215-2243. Y sobre el obispo de Barcelona, véase mi artículo «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 86 (2013) 733-956.

6. Francisco Vidal y Barraquer (Cambrils, Tarragona, 3 octubre 1868 - Cartuja de Valsainte, Friburgo-Suiza, 13 septiembre 1943). Después de haber hecho los estudios de bachillerato con los jesuitas de Manresa y la carrera de derecho en la Universidad de Barcelona, desde 1887 hasta 1893, se doctoró en la de Madrid en 1900. En 1895 decidió ingresar en el seminario de Barcelona, ordenado sacerdote el 17 de septiembre de 1899, ejerció el ministerio en la curia de su diócesis. El 10 de noviembre de 1913 fue nombrado obispo titular de Pentacomia y administrador apostólico de Solsona. El 7 de mayo de 1919 Benedicto XV lo nombró arzobispo de Tarragona y dos años más tarde, en el consistorio del 7 de marzo de 1921 lo creó cardenal del título de Santa Sabina. Su promoción a la sede metropolitana tarraconense pudo hacerse gracias al empeño personal del nuncio Ragonesi, porque cuando el conde de Romanones, jefe del Gobierno, presentó a la firma del rey el traslado de Vidal a Tarragona, el monarca no quiso firmar porque a Vidal se le tachaba de catalanista. Convencido de la falsedad de la acusación el nuncio abrió una amplia investigación para demostrar que se trataba de una calumnia. Su pontificado tarraconense coincidió, en su primera parte, con la Dictadura militar de Primo de Rivera, hostile al catalanismo nacionalista más radical, frente al cual Vidal defendió la independencia de la Iglesia y los derechos legítimos de los catalanes. Por ello se intentó sin éxito trasladarle a Burgos. Al estallar la revolución de 1936 conoció personalmente los horrores de la persecución republicana sólo en sus primeros días y después de oídas. El 21 de julio de 1936 salió de su palacio arzobispal y fue trasladado a Poblet, donde fue detenido dos días más tarde por elementos de la FAI (Federación Anarquista Ibérica) y encarcelado en Montblanch, pero consiguió ser salvado por las autoridades de la Generalitat y el 30 de julio se embarcó en Barcelona hacia Italia; pasó por Roma y después se estableció en la cartuja de Farneta, cerca de Lucca. En su intensa correspondencia personal con el cardenal Eugenio Pacelli, secretario de Estado de Pío XI, aparece su honda preocupación por la situación de su diócesis y de sus sacerdotes y su abierta simpatía hacia el general Franco, a medida que la guerra era favorable a los nacionales, simpatía que nunca quiso manifestar en público. No firmó el documento más polémico del magisterio episcopal relativo a la contienda fratricida, que fue la carta colectiva del 1 de julio de 1937. Cf. R. MUNTANYOLA, *Vidal i Barraquer, cardenal de la Pau* (Barcelona 1969); R. COMAS, *Isidro Gomá-Francesc Vidal i Barraquer. Dos visiones antagónicas de la Iglesia española de 1939* (Salamanca 1977); *Vidal i Barraquer: síntesis biográfica* (Barcelona 1977); J. RAVENTÓS I GIRALT, *Francesc Vidal i Barraquer* (Barcelona 1993); F. A. PICAS, *Les llàgrimes del Cardenal Vidal i Barraquer: una biografia inédita* (Barcelona 1994); J. M^a. TARRAGONA, *Vidal i Barraquer: de la*

to por su intensa actividad durante la Segunda República,⁷ como durante el trienio bélico, desde su exilio en Italia.⁸ Sin embargo, es de desear que, con criterio metodológico y rigor documental se afronte la biografía crítica del cardenal, un tanto mitificado por sus hagiógrafos, pues la documentación vaticana que llevo vista y en parte publicada, reserva grandes sorpresas y desmota muchas tesis expuestas en estudios apologéticos, frecuentemente parciales y maniqueos, que ensalzan su figura y denigran la de Gomá,⁹ puesto en contraposición a él, por prejuicios ideológicos.¹⁰

República al Franquisme (Barcelona 1998); DHEC, III, 664-666, y mi artículo en *Diccionario Biográfico Español* (Madrid, Real Academia de la Historia, 2013), XLIX, pp. 890-894.

7. Arxiu Vidal i Barraquer, *Església i Estat durant la Segona República Espanyola 1931-1936*. Textos en la llengua original. Edició a cura de M. Batllori i V.M. Arbeloa (Monestir de Montserrat 1971-1992), 9 vols.

8. *Correspondència del Dr. Francesc d'Assís Vidal i Barraquer, Cardenal-Arquebisbe de Tarragona. amb Secretaria d'Estat de la Santa Seu (1936-1939)*, por Manuel María Fuentes i Gasó, Joan Maria Quijada Bosch, Neus Sánchez Pié (editores) (Valencia, 2015), y mi «Epistolario Vidal-Pacelli-Pizzardo-Montini y apuntes de la Secretaría de Estado (1936-1939)»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 89 (2015) 267-1014. Véase también *Arxiu de l'Església Catalana durant la Guerra Civil. I. Juliol-desembre 1936*. A cura d'Hilari Raguer i Suñer (Barcelona Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003); *II/1. Gener-juny de 1937* (Ibid. 2014).

9. Isidro Gomá y Tomás (La Riba, Tarragona, 19 agosto 1869 - Toledo, 22 agosto 1940). Nacido en una humilde familia catalana de profunda tradición cristiana, dotado de inteligencia preclara y aplicación al estudio, recibió buena formación en los seminarios de Tarragona, su diócesis, y en el de Valencia, que entonces conferían grados académicos. En el primero se doctoró Derecho Canónico y en el segundo en Filosofía y Teología. Fue coadjutor de Valls y ecónomo de Montbrí del Camp. Desde 1897 fue profesor del Seminario de Tarragona y rector del mismo durante un decenio, hasta 1908. Enseñó Humanidades clásicas, Ciencias Físicas, Elocuencia y Sagrada Escritura. En 1906 consiguió por oposición un beneficio en la catedral tarraconense y un año más tarde una canonjía. Desde 1913 fue juez metropolitano y en 1918 provisor del arzobispado. Gomá se dio a conocer en toda España por su preparación intelectual con numerosas intervenciones en congresos y asambleas como el Congreso Internacional Apologético de Vic (1910), el centenario de Balme, el Congreso Litúrgico de Montserrat (1915), el Congreso Monfortiano de Barcelona (1918), la Semana Catequística de Reus (1923), el Congreso Eucarístico de Amsterdam (1923), donde intervino en representación de España, la Asamblea Mariana de Covadonga (1926) y el Tercer Congreso Eucarístico Nacional de Toledo (1926). Orador elocuente y retórico recorrió los púlpitos predicando en numerosas ocasiones sermones que gustaban al pueblo, acostumbrado todavía a la grandilocuencia ochocentista. Fue

Ciertamente, Vidal fue siempre bien visto por los republicanos, tanto por los enérgicos gestos que tuvo durante Dictadura de Primo

uno de los diez teólogos designados por la Santa Sede para redactar la ponencia teológica en favor de la creencia sobre la mediación universal de la Virgen María. Tras la apertura de los fondos del Archivo Secreto Vaticano hasta el final del pontificado de Benedicto XV, es decir hasta enero de 1922, pude documentar hace casi veinte años que desde 1920 el nuncio Ragonesi intentó promover a Gomá al episcopado y, concretamente, a la sede de Gerona. Pero la oposición del cardenal Vidal y Barraquer, arzobispo de Tarragona, y del rector de aquel Seminario, Joaquín Jovani, impidieron que la candidatura de Gomá prosperara. El nuncio Tedeschini, que llegó a Madrid en 1921, también intentó el nombramiento de Gomá sin conseguirlo en un primer momento. Durante la dictadura de Primo de Rivera, la Junta Delegada del Real Patronato, organismo creado por el Gobierno para seleccionar a los candidatos a la dignidad episcopal, que presidía el cardenal Reig, arzobispo de Toledo, lo presentó en una de sus primeras reuniones, pero las autoridades civiles, que le tildaban de catalanista, prefirieron que fuera destinado a una diócesis no catalana. Por eso fue nombrado obispo de Tarazona. El mismo cardenal Vidal recomendó su nombramiento porque consideraba superadas las reservas que él mismo había tenido anteriormente, y le confirió la consagración episcopal en la catedral tarraconense el 2 de octubre de 1927. Véanse mis artículos «Benedicto XV y los obispos españoles. Los nombramientos episcopales en España desde 1914 hasta 1922»: *Archivum Historiae Pontificiae* 29 (1991) 197-254; 30 (1992) 291-338; «Los últimos obispos de la Monarquía (1922-1931). Primera parte: Cuestiones generales y nombramientos conflictivos»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 83 (2010) 31-484; «Los últimos obispos de la Monarquía (1922-1931). Segunda parte: Provisiones normales de diócesis»: *Ibid.* 84 (2011) 223-734; y DHEC, II, 294-295.

10. Disponemos de su epistolario desde 1936 hasta 1938, gracias al *Archivo Gomá: Documentos de la Guerra civil*, edición de José Andrés-Gallego y Antón M. Pazos, publicado por el Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Madrid 2001-2010), 13 vols. Miguel Ángel DIONISIO VIVAS ha publicado dos monografías tituladas *Isidro Gomá ante la Dictadura y la República. Pensamiento político religioso y acción pastoral* (Instituto Teológico San Ildefonso, Toledo, 2011) y *Por Dios y la Patria. El Cardenal Gomá y la construcción de la España Nacional* (*Ibid.*, 2015), que integran y, en buena parte, superan las obras clásicas de A. GRANADOS GARCÍA, *El cardenal Gomá, primado de España* (Madrid, Espasa Calpe, 1969), esta biografía, hecha desde la más profunda admiración, fue escrita por el entonces obispo auxiliar de Toledo, anteriormente secretario del cardenal Gomá. Fruto de la tesis doctoral de su autora, verdadera pionera en la recuperación de la figura de Gomá, fue la obra de M. L. RODRÍGUEZ AISA, *El cardenal Gomá y la guerra de España. Aspectos de la gestión pública del Primado. 1936-1939* (Madrid, C.S.I.C., 1981) y L. CASAÑAS GUASCH - P. SOBRINO VÁZQUEZ, *El cardenal Gomá, pastor y maestro* (Toledo 1983). Los libros de Dionisio, son su tesis doctoral, titulada *El cardenal Isidro Gomá y la Iglesia española en los años treinta*, defendida en la Universidad Autónoma de Madrid el 16 de diciembre de 2010. En ella analiza el pensamiento político-religioso del primado,

de Rivera, frente al general,¹¹ como por su actitud conciliadora con las autoridades republicanas. En este sentido, es muy significativo el elogio que hizo de Vidal el representante del Gobierno de Valencia ante el Consejo Federal Suizo, Antonio Fabra,¹² al nuncio en Berna, Filippo Bernardini. Según este diplomático, una vez terminada la guerra, sería indispensable la ayuda de la Iglesia para la reconstrucción del país y, para ello, le pidió que comunicara a la Santa Sede que, en lugar de escuchar a otros, tuviera en cuenta los consejos del cardenal

insertándolo dentro del marco de una biografía científica, actualizada y rigurosa, y abarca toda la vida del prelado, desde su nacimiento en tierras de Tarragona, hasta su muerte en Toledo, pasando por sus años de Tarazona, buscando presentar tanto la figura humana del cardenal como su actuación político-religiosa, derivada de su pensamiento. La investigación realizada, en su lógica interna, está desglosada en dos partes separadas por el 18 de julio de 1936, una primera en la que Gomá destaca sobre todo dentro del ámbito eclesial y una segunda, tras el desencadenamiento de la guerra, en la que asumió la dirección de la Iglesia en España, con una clara proyección nacional e internacional, incluyendo el ámbito de las relaciones con Franco y su Gobierno. Esa lógica fue la que movió al autor a realizar el primer libro, en el que presenta la vida de Gomá, centrada en su dimensión eclesiástica, como sacerdote en Tarragona, obispo en Tarazona y arzobispo en Toledo, con las múltiples actuaciones derivadas del ministerio sagrado, añadiendo, en apéndice final, la rica documentación inédita consultada en archivos españoles, italianos y vaticanos. El segundo libro es la segunda y más amplia parte de su tesis, en la que aborda la actuación del cardenal durante la guerra civil y los primeros momentos de la construcción del nuevo Estado surgido de la misma. Se vé en ella cómo el cardenal, en su proyecto de restauración de la tradicional España católica, tuvo que afrontar numerosas dificultades que, a la postre, le llevaron, en los momentos previos a su muerte, a una sensación de fracaso, ante el progresivo afianzamiento del proyecto falangista, al que siempre, en íntima sintonía con los planteamientos de la Santa Sede, se opuso. Gomá tuvo que desarrollar una labor desbordante, que abarcó múltiples ámbitos, y todos los afrontó con la mayor energía de la que fue capaz, minado progresivamente por una enfermedad que, finalmente, le llevaría a la muerte en el verano de 1940. El texto se corresponde básicamente al presentado como tesis doctoral, si bien se ha enriquecido con investigaciones posteriores, tanto en el Archivo Secreto Vaticano, donde se consultaron los fondos de la nunciatura de París, que arrojan nueva luz sobre la cuestión vasca, como en el Diocesano de Toledo.

11. Ramon CORTS I BLAY, «El Cardenal Vidal i Barraquer i la “Qüestió catalana” durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1929). Reflexions des de la historiografia i la pastoral setanta anys després de la seva mort»: *Revista Catalana de Teologia* 39/2 (2014) 845-871.

12. Antonio Fabra Rivas (1879-1958), político socialista, durante la guerra civil fue delegado español en la Sociedad de Naciones y en 1938 fue designado Ministro Plenipotenciario de España en Berna (Suiza), puesto que ocupaba al concluir la guerra. Se exilió a Colombia y Venezuela.

Vidal.¹³ No sorprende el comentario del nuncio Bernardini, referido a los elogios que el representante de la República en Suiza hizo del arzobispo de Tarragona porque, muy probablemente, conocía la opinión que en la Curia Romana se tenía del polémico y un tanto ambiguo Vidal y, en particular, la que tenían tanto el Papa como el cardenal Pacelli, como se deduce la correspondencia entre ambos.¹⁴ Bernardini insistió en que refería los citados elogios «con tutte le riserve possibili», con el solo fin de informar a Pacelli. Bernardini era hijo de la hermana del cardenal Pietro Gasparri; por ello, no es aventurado suponer que conociera la opinión que su tío tenía del arzobispo de Tarragona, porque sus frecuentes conflictos con autoridades civiles, militares y eclesiásticas durante la Monarquía no depo-

13. «Senza annettervi grande importanza, credo opportuno riferire all'Eminenza Vostra Reverendissima una conversazione avuta, dietro sua richiesta, con il Sig. Fabra Ribas, rappresentante del Governo di Valenza presso il Consiglio Federale Svizzero. Mi parlò della fine della guerra civile, secondo lui ormai prossima, e del lungo e lento lavoro di ricostruzione che si dovrà compiere in Spagna. In questo lavoro di ricostruzione sarà indispensabile la cooperazione della Chiesa Cattolica. Qualsiasi governo, o repubblica o monarchia, o dittatura o democrazia non potrà costruire nulla di realmente solido e durevole senza l'aiuto della Chiesa. Bisogna però guardarsi, egli diceva, dal commettere gli errori commessi nel passato, perché inevitabilmente a breve o a lunga scadenza, produrrebbero gli stessi effetti che oggi tutti deplorano e condannano. Per evitare il ripetersi di questa calamità, l'autorità ecclesiastica dovrebbe servirsi, in questo delicato e importantissimo compito, di persone intelligenti e prudenti, non legate a un partito politico, ma animate da un vero spirito ecclesiastico, che siano a conoscenza delle varie e grandi necessità della povera Spagna, e che portino nel loro lavoro tatto e abilità. Per questo egli mi pregava di fare sapere alla S. Sede che, a preferenza di altri (l'Eminenza Vostra facilmente indovinerà chi sono, senza che io li nomini), si ascoltassero i consigli dell'Arcivescovo di Tarragona, S.E. il Sig. Card. Francesco d'Assisi Vidal y Barraquer. E qui il Sig. Ministro mi fece un altissimo elogio di questo Eminentissimo, che aveva saputo rifiutare l'ingresso dell'Episcopio a Primo de Rivera, quando questo, al ritorno di una scandalosa vacanza, domandò di essere ricevuto, e che pure restando un grande leader, era riuscito a tenersi al di sopra di tutti i partiti politici e a conciliarsi la stima e il rispetto universale. E' inutile aggiungere che io riferisco quanto sopra con tutte le riserve possibili, al solo scopo d'informare l'Eminenza Vostra» (Despacho n.º. 2401 de Bernardini a Pacelli, Berna, 8 junio 1937, AA.EE.SS., *Spagna 889, fasc. 268, ff. 84-84v*). Filippo Bernardini (1884-1954), sobrino del cardenal Pietro Gasparri, colaboró con su tío en la codificación del Derecho Canónico. En 1933 fue nombrado delegado apostólico en Australia, Nueva Zelanda y Oceanía, y en 1935 nuncio apostólico en Suiza. En 1953 fue nombrado secretario de la S. Congregación de Propaganda Fide.

14. Publicada en *Epistolario*, pp. 267-1014.

nían a su favor y le convirtieron en un personaje incómodo. No debieron ser del agrado del Papa los problemas que creó en sus relaciones con el gobierno del Directorio Militar de Primo de Rivera, ni tampoco sus tensiones personales con el nuncio Tedeschini. Ignoro si el Papa conocía el implacable juicio que de Vidal dio el Secretario de Estado, cardenal Gasparri, pues le consideraba «de poco espíritu, que tiene una lengua tremenda porque habla mal de todos y es poco sincero».¹⁵ Lo cierto es que Vidal, tras su salida de España en el verano de 1936, nunca estuvo en Roma y solo se trasladó a ella para el cónclave de 1939. El Papa prácticamente le obligó a vivir retirado en la Cartuja de Farneta (Lucca) y, aunque, en un primer momento, le invitó a la audiencia pública concedida a 500 prófugos españoles el 14 de septiembre de 1936, inmediatamente ordenó que se le retirara dicha invitación, quizá porque no debieron gustarle al Papa las críticas que el cardenal hizo sobre la proyectada audiencia, pues temía que fuera una reunión clamorosa de obispos y sacerdotes españoles.

Elogios de Vidal los hicieron también en París al nuncio Valeri¹⁶ algunos exponentes republicanos y, en concreto, el gobernador del Banco de España, Nicolau d'Olwer.¹⁷

15. «Aggiungo un postscritto, che esprime una mia opinione personale sull'E.mo Vidal. Se avesse buon spirito, a me sembra che dovrebbe, scuotendo la polvere delle sue scarpe, ripetere quelle parole iscriturali: *Si per me haec tempestas...* Ma io credo che ne abbia poco di buon spirito, certamente ha una lingua tremenda che dice mal di tutti: ed è poco sincero» (Carta de Gasparri a Borgongini-Duca, Ussita, 29 agosto 1926, AA.EE.SS., *Spagna 701, fasc. 76, ff. 31-33v*).

16. Valerio Valeri (Santa Fiora, Grossetto, Italia, 1883 – Roma, 22 julio 1963), fue ordenado sacerdote en Roma el 25 diciembre 1907. Entrado en la diplomacia vaticana, fue consagrado obispo en octubre de 1927; delegado apostólico en Egipto y en Arabia Saudita, fue nombrado nuncio en Francia en 1936 y ejerció su misión hasta que en 1944 el general Charles De Gaulle pidió su sustitución tras la caída del mariscal Philippe Pétain. Fue condecorado con la Legión de Honor. Hasta 1948 estuvo al servicio de la Congregación de Asuntos Extraordinarios como miembro de la misma y asesor de la Congregación para la Iglesia Oriental en 1948. Pío XII lo creó en el consistorio del 12 de enero de 1953 y fue nombrado prefecto de la Congregación de Religiosos. Participó en el cónclave de 1958, que eligió Papa a san Juan XXIII, en los trabajos preparatorios del Concilio Vaticano II y en la primera sesión del mismo (G. De MARCHI, *Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956* (Sussidi eruditi, 13) Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1957, pp. 130, 225; Ph. CHRISTOPHE, en *Catholicisme, hier, aujourd'hui, demain*, París, 2000, XV, col. 662-665).

17. «Tanto il Sig. d'Olwer che il Sig. Torre fecero poi molti elogi dell'E.mo Car. Vidal. Mi chiesero, anzi, se era vero secondo un rumore messo in giro, che il Governo

La obra de R. Comas, *Gomá-Vidal i Barraquer, dues visions antagòniques de l'Església del 1939* (Barcelona, Laia, 1975),¹⁸ como su mismo título indica, puso de relieve un proceso no exento de tensiones con el cardenal Vidal, a partir del desencadenamiento de la guerra civil, porque tanto los obispos españoles como el Gobierno militar, surgido del 18 de julio, vieron en Gomá el guía de la Iglesia española, el encargado de orientarla en uno de los trances más difíciles de su historia y el interlocutor natural con el que había que tratar las cuestiones eclesiásticas. Este mismo papel interlocutor fue asumido por el cardenal en relación con la Santa Sede, que acabó nombrándolo su representante oficioso ante el Gobierno de Franco.

Afirma Dionisio Vivas, que: «Sin embargo, un papel tan importante no ha ido acompañado por un verdadero interés historiográfico, de modo que no deja de extrañar la preocupación que ha tenido la historiografía por el cardenal Vidal frente a la escasísima por Gomá, a pesar de que éste resulta trascendental a partir de 1933, cuando su nombramiento como arzobispo de Toledo indique un cambio en la estrategia de la Santa Sede en relación a la República, al percibir el fracaso de la opción conciliadora propugnada por Vidal y el nuncio Tedeschini,¹⁹ y sobre todo, desde el comienzo de la guerra, cuando asumirá *de facto* la dirección de la Iglesia en España. El análisis de la producción histó-

italiano, il quale non voleva riconoscere altro passaporto de quello rilasciato dalle autorità nazionali, impedisse, col consenso tacito della S. Sede, a Sua Eminenza di venire in Francia, ove non si sarebbe più recato fin dall'anno scorso. Avendo io stesso incontrato a Lourdes il Card. Vidal ai primi del luglio passato, potei dimostrare senza difficoltà ai miei due interlocutori che la loro affermazione non aveva fondamento, aggiungendo, inoltre, ch'era ridicolo credere che un membro del S. Collegio non potesse recarsi ove volesse avendo il passaporto diplomatico della S. Sede» (Despacho nº. 3680 de Valeri a Pacelli, París, 21 diciembre 1937, ASV, *Arch. Nunz. Parigi* 610, fasc. 869, ff. 69-70v, minuta mecanografiada; AA.EE.SS., *Spagna* 914, fasc. 324, ff. 56-59, original mecanografiado)

18. Versión castellana: *Isidro Gomá-Francesc Vidal i Barraquer. Dos visiones antagónicas de la Iglesia española de 1939* (Salamanca, Sígueme, 1977).

19. Sobre sus relaciones de Vidal con el nuncio Tedeschini véanse mis volúmenes *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano. I-1. Documentos del año 1931 (Febrero-julio)* (Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2011); *I-2. Documentos del año 1931 (Agosto-diciembre)* (Ibid.); *II. Documentos del año 1932* (Ibid., 2012); *III. Documentos de los años 1933-1934* (Ibid., 2014); *IV. Documentos de los años 1935-1936* (Ibid., 2016). Y mi monografía *1936. El Vaticano y España* (Madrid, Ediciones San Román, 2016).

rica nos llevó a descubrir que en relación a la figura del cardenal Gomá, a pesar de su indudable importancia ... no había un estudio profundo y exhaustivo que abarcase toda su persona y su obra».²⁰

De los cardenales Vidal y Gomá dijo el cardenal Tedeschini ante la Plenaria de los cardenales miembros de la S.C. de AA.EE.SS., del 14 de junio de 1937, que examinó la conveniencia y oportunidad de reconocer el Gobierno Nacional: «Sono *ab adolescentia* rivali. Erode e Pilato: inimici erano *ad invicem*».²¹ También en su *Diario*²² aparecen frecuentes referencias a las gestiones del arzobispo de Tarragona con el nuncio en favor de la Iglesia,²³ a sus pretensiones de interferirse

20. M. A. DIONISIO VIVAS, *Por Dios y la Patria. El Cardenal Gomá y la construcción de la España Nacional*, cit., p. 10.

21. Este severo juicio sobre los dos cardenales españoles lo dejó escrito Tedeschini, de su puño y letra, en el voto que presentó a la mencionada Plenaria, en el que manifestó que consideraba «Prematuro; non necessario, inopportuno» el reconocimiento del Gobierno Nacional por parte de la Santa Sede. La crítica de Tedeschini contra Gomá se debía a que éste no consultó al arzobispo de Tarragona sobre la oportunidad de dicho reconocimiento, cosa que no le sorprendió, había cuenta de la rivalidad existente entre Vidal y Gomá *ab adolescentia*. Estas son las palabras de Tedeschini: «E' da osservare per altra parte che se guardiamo al parere degli Arcivescovi, consultati dal Cardinale Primate, questo, pur essendo un parere di nazionali e dei nazionali in questa materia più attendibili ed autorevoli, non è favorevole a tale riconoscimento. E nel mezzo con inclinazione al no, malgrado i conti che fa Gomá qualifica metà favorevoli e più della metà no. Gli Arcivescovi sono 9. Uno non è stato consultato. Che non sia consultato dal Card. Gomá non fa meraviglia. Sono *ab adolescentia* rivali. Erode e Pilato: inimici erano *ad invicem*. Ma che non lo consulti neppure la Santa Sede, è dare per certo che vi è un cardinale che sta coi Separatisti Catalani e coi Governi di Valenza e di Barcellona anche quanto si tratta degli interessi della S. Sede e della Chiesa. Domani egli dovrebbe lamentarsi del giudizio che la S. Sede fa di lui, *a priori*» (AA.EE.SS., *Rapporti delle Sessioni*, Vol. 92. Sessione 1375).

22. En ASV, *Segreteria di Stato. Spogli di Cardinali e Officiali di Curia. Caja 26*, se conserva una colección de pequeños cuadernos o libretas, que contienen apuntes, registros de misas y un diario personal y autógrafo de los años 1930 a 1939, escrito con una caligrafía minúscula, a veces casi ilegible e indescifrable. En la transcripción y edición crítica que preparo para ser publicada próximamente en nuestra revista *Analecta Sacra Tarraconensia*, destaco lo que se refiere a la situación político-religiosa de España y omito referencias a asuntos muy personales y familiares.

23. «Alle 9,1/4 esco e vado a prendere il Card. Vidal e con lui andiamo in casa di Alcalá-Zamora, dove è anche il Ministro di Giustizia, ed abbiamo una conferenza di due ore sulle possibilità di dar garanzie perché la Costituzione salvi i diritti essenziali della Religione e della Chiesa e su quali siano queste garanzie» (*Diario*, Lunedì 14 settembre 1931).

en los asuntos diplomáticos,²⁴ y a las tensiones entre nuestros dos cardenales²⁵ y entre Gomá y Tedeschini.²⁶

24. «Alle 8 viene il Cardinal Vidal, che mostra di voler comunicare ai Metropolitani il lavoro della Commissione di Metropolitani. Dico che non è opportuno, per la mancanza del segreto. Solo acconsento che scriva personalmente al Card. Ilundain. Egli mostra anche la tendenza a voler far sì che le negoziazioni le porti la Commissione. Gli dico che la negoziazione è *diplomatica* e la Commissione è di aiuto, e niente più» (*Diario*, Mercoledì 16 settembre 1931). «La sera vengono ... poi il Card. Vidal, che mi viene a parlare della missione affidata dal Governo al deputato catalano Andrea Hurtado di proporre al cardinale la immediata nomina di Zulueta ad Ambasciatore presso la S. Sede. Mi chiede di telegrafare, raccomandando l'agrément, e di dire che andrà a Roma a spiegare le cosa don Luis Carreras» (*Diario*, Mercoledì 21 ottobre 1931).

25. «La sera studio il progetto di Pastorale collettiva dell'Episcopato, mandato dal Card. Vidal e fatto ... da Carreras. Alle 9 faccio venire per questo lo stesso vescovo Gomà» (*Diario*, Venerdì 17 dicembre 1931)..

26. «Viene il Card. Gomà e comincia l'udienza affettuosamente. Poi mi dice: il Card. mi rifà una delle sue collo scrivermi che continuerà raccogliendo le offerte per l'abolizione della schiavitù o non so quali offerte, per la futura Conferenza dei Metropolitani. Dopo questo immediatamente si cambia di umore; mi domanda come potrà essere questo, ed io gli dico che non ne faccia caso. Allora mi domanda su ciò che ha fatto la S. Sede, e io gli rispondo che ciò che porta a notizia degli interessati. E allora peggiora la conversazione. In Vaticano mi si tratta con generosità, e qui no. In Vaticano mi si eleva a tanto, e qui mi si abbassa. Ma perché dice lei questo? Eh, eh, non posso parlare; no mi lasci parlare; so cose che non posso dire. E così varie informazioni contro di me. E ciò con atteggiamento accalorato, colorato, focoso. Io gli rispondo che ciò che io devo fare, lo so io, ed io ho superiori come il Papa e la Segreteria di Stato, che giudicano su di me. Lei, gli dico, scriva, scriva pure al Papa, come gli scriverò io dandogli relazione di quanto lei mi sta facendo. È la prima volta in 15 anni che un Prelato mi da un dispiacere come questo. Lei non lo avrebbe fatto prima di ora (cioè prima del cardinalato). Egli allora cambia tono: siamo sempre amici: *sepa que le quiero mucho!* E ci separiamo riconciliati» (*Diario*, Mercoledì 11 marzo 1936). «Ricevo a letto il Card. Gomà, il quale viene a vedere che effetto mi aveva fatto il suo atto ultimo. Egli ha volto scusarsi e diminuire l'importanza delle sue parole. Ma io ribatto e gli faccio capire che colmo pel quale ho fatto più che per nessun altro Prelato di Spagna, non doveva poi rispondermi ed offendermi come non ha fatto mai nessuno, e fino a dire che in Vaticano lo innalzano e io qui lo abbasso; io che lo proposi una volta e il Vaticano mi rispose di no; tornai a proporlo un'altra volta, e il Vaticano, di nuovo no; fui allora alla Segreteria di Stato per vedere che cosa ci fosse e vidi l'espedito e allora feci un'inchiesta. E la feci con animo di giovargli. Dunque deve tutto a me; e dice quello che ha detto. Mi disse poi che il Card. Vidal ha fatto una protesta al Governo; gli risposi che non sapevo nulla, e gli feci osservare: vede, ora io mi potrei offendere, perché questa cosa offende al Nunzio. Eppure non mi offendo. E lui perché si offende si offende se il Card. Vidal continua a occuparsi delle cose del Primate? » (*Diario*, Mercoledì 25 marzo 1936).

El encargado de negocio en la España nacional, Mons. Antoniutti,²⁷ refirió que, según cuanto le había dicho el coronel Sangroniz, «jefe del Gabinete Diplomático del Generalísimo Franco», tanto el cardenal Vidal como el obispo Múgica se habían puesto fuera de la patria y de la jerarquía española, porque nunca serían tolerados obispos separatistas en la España Nacional. A los dos prelados se les consideraba separatistas porque no había querido firmar la Carta colectiva del episcopado, del 1 de julio de 1937.²⁸ Sin embargo, está bien docu-

27. Ildebrando Antoniutti, nació en Nimis (Udine) el 3 de agosto de 1898; ordenado sacerdote el 5 de diciembre de 1920, fue nombrado delegado apostólico en Albania en 1934 y arzobispo titular de Sinnada de Frigia el 19 de mayo de 1936. Recibió la consagración episcopal el 29 de junio de 1936. Nombrado delegado apostólico en Canadá en 1938, regresó a España como nuncio apostólico en 1953. Creado cardenal del título de San Sebastián en el consistorio del 19 de marzo de 1962, recibió la birreta cardenalicia de manos del general Franco cinco días más tarde. Fue nombrado prefecto de la Sagrada Congregación para los Religiosos y los Institutos Seculares y, pocos meses antes de su muerte, obispo titular de la sede suburbicaria de Velletri. Falleció a causa de un accidente de automóvil, el 1 de agosto de 1974, cuando se dirigía desde la ciudad de Bolonia al aeropuerto para trasladarse a Roma. Un año después de su muerte fueron publicados sus recuerdos personales con el título de *Memorie autobiografiche*, Udine, 1975. Sus escritos pastorales, bajo el título *Sub umbra Petri*, fueron publicados en Ottawa (1944), en francés e inglés, y en Madrid (1961), en 2 volúmenes, en castellano. Cf. G. DE MARCHI, *o.c.*, 241, 242; A. G. FILIPAZZI, *Rappresentanze e Rappresentanti Pontifici dalla seconda metà del xx secolo*. Città del Vaticano 2006, p. 234, 286. Cf. también mi artículo «Notas sobre la misión pontificia de Mons. Antoniutti en la España Nacional durante la Guerra Civil (1937-1938)»: *Archivum Historiae Pontificiae* 42 (2004) 51-84.

28. «Trovanomi di passaggio per San Sebastiano, domenica 22 u.s. ho avuto un colloquio col Co. Sangroniz, Capo del Gabinetto Diplomatico del Generalissimo Franco. Egli mi ha detto, innanzi tutto, che era dispiaciuto assai alle autorità del Governo e specialmente al Gen. Franco, che la recente lettera collettiva dell'Episcopato Spagnuolo, sulla persecuzione comunista che ancora infierisce nelle regioni occupate dai rossi, non sia stata firmata dal Cardinale Vidal, Arcivescovo di Tarragona, e da Mgr. Múgica, Vescovo di Vitoria. Tale astensione ha potuto dar luogo a disparati commenti in certa stampa estera. Anche qui, in diversi circoli, si è voluto vedere un'affermazione separatista da parte dei due Prelati che stanno a capo dei due centri ecclesiastici più importanti della Catalogna e della Biscaglia. Tuttavia la censura locale non ha permesso che se ne facesse allusione nella stampa spagnuola. Il Co. Sangroniz mi ha detto che il Governo Nazionale è molto indisposto per questo atteggiamento definito «separatista». Il Gen. Franco avrebbe dichiarato, secondo il mio informatore, che tanto il Cardinale Vidal come Mgr. Múgica si sono messi da soli fuori della patria e della gerarchia spagnuola, perché «Vescovi separatisti nella Spagna Nazionale non saranno mai tollerati». (Despacho N°. 14/37 de Antoniutti a Pacelli, Bilbao, 25 agosto 1937, ASV, *Arch. Nunz. Madrid* 968, f. 530, minuta meca-

mentado que tanto uno como otro estuvieron de acuerdo con el contenido de la Carta,²⁹ fueron admiradores del general y desearon su victoria por el bien de España.³⁰

nografiada; AA.EE.SS., *Spagna 907, fasc. 313, ff. 91-92*, original mecanografiado en papel blanco, sin membrete).

29. La primera edición se hizo en Pamplona, en 1937, por Gráficas Bescansa, en un folleto de 31 páginas titulado *Carta colectiva de los obispos españoles a los de todo el mundo con motivo de la guerra de España*. Se tradujo a 14 lenguas, con 36 ediciones. Puede verse también en *Mártires*, II, pp. 2507-2530. La carta tuvo muchas limitaciones que hoy vemos con mayor evidencia, porque la reciente historia española nos condiciona a todos y nuestra sensibilidad es completamente distinta de la de quienes vivieron en su propia carne aquellos acontecimientos. Por ejemplo, dichas limitaciones se refieren a la aplicación del adjetivo comunista sin ninguna matización, la referencia a cuestiones políticas como el complot o conspiración roja, que no existió; la minimización de las omisiones sociales de los partidos de derechas, de los católicos y del clero. Pero todo ello no quita valor al contenido fundamental de la carta. Juzgada a la luz y con la mentalidad de un tiempo de confrontación y lucha se trata de un documento explicable y comprensible. En él no se califica nunca a la lucha de *cruzada*, y la única vez que aparece esa palabra es para negar ese carácter a la contienda. Su tono fue bastante moderado, habida cuenta de las circunstancias en que fue escrita y fue muy eficaz para mitigar la persecución porque denunció a todo el mundo las atrocidades cometidas por los republicanos en su territorio en apenas un año de guerra y desenmascaró la propaganda republicana, que había conseguido dar al mundo una imagen falsa de cuanto sucedía en España. ¿Qué debían haber hecho los obispos ante el holocausto del clero y la destrucción casi total de la Iglesia? Hubiera sido muy de desear una actitud neutral, pero optaron por apoyar a quienes les salvaron de la persecución y de la muerte. Era bien sabido que la política religiosa de los partidos más extremistas de la República iban al acoso y derribo de la Iglesia. La persecución había comenzado desde los primeros días de mayo con los incendios de iglesias y conventos. Desde el 15 de mayo de 1931 hasta el 18 de agosto de 1936 la Nunciatura presentó al Gobierno de la República 94 notas diplomáticas de protesta, algunas muy extensas, bien argumentadas y en tono muy enérgico por la violación de derechos elementales. Este hecho no tiene precedentes en la historia de las relaciones diplomáticas entre España y la Santa Sede. Además, la República manifestó desde el primer momento su intolerancia hacia los católicos con una discriminación sistemática de los que ocupaban cargos políticos, en la administración estatal y judicial, o en la enseñanza. El gran periódico *El Debate*, dirigido por Ángel Herrera, la voz de mayor prestigio de la prensa católica, fue censurado con frecuencia y cerrado varias veces porque criticaba abiertamente la política antirreligiosa republicana. Apoyar a los militares sublevados con la carta colectiva del 1 de julio de 1937 fue una opción obligada e irrenunciable dictada por las trágicas circunstancias. Se ha dicho y es bueno repetirlo, que esta carta apareció un año después del comienzo de la persecución, cuando se había producido la mayor parte de la hecatombe a todos los niveles y no se veía todavía el final de la misma. ¿Hubiera sido razonable y

Muchos son los textos que documentan la hostilidad del Gobierno Nacional contra el cardenal Vidal y el obispo Múgica. Uno desco-

comprendible que la Iglesia apoyara en aquel momento a quien pretendía exterminarla y condenara a quien la salvaba y defendía? Es suficiente tener un mínimo de sentido común y de sensatez para comprender que se pide algo humanamente casi imposible. Nadie sabía en aquel momento lo que iba a suceder después en España; qué régimen político se instauraría y qué consecuencias tendría para los españoles. Lo cierto es que los obispos temían con fundamento –y lo mismo opinaba la Santa Sede– que aquella hora era muy trágica y podía significar el final definitivo de la Iglesia, sus instituciones y personas, porque estas eran las intenciones manifestadas y realizadas por los perseguidores. Lo que vino después es otra historia. La victoria de unos supuso la derrota de otros, que en su mayoría eran inocentes. Pero esto no significa que los vencedores y quienes estaban ideológicamente con ellos no debieran sentirse orgullosos y satisfechos por la victoria. Sin embargo, significa que no es fácil escribir la historia de aquellos años con los tonos retóricos adoptados durante el conflicto por los vencedores, ni tampoco con el victimismo de los vencidos, que ahora pretenden cambiar radicalmente los hechos para intentar convencernos de lo contrario, sin hacer autocrítica de los propios errores y de las graves responsabilidades que tuvieron en aquella tragedia. En el tiempo en que se produjo esta declaración colectiva era poco menos que imposible que la Jerarquía hubiera podido tomar una postura diferente. Aún hoy, los miembros de ella que lamentan e incluso condenan aquella decisión colectiva, no pueden por menos que reconocer que situados en aquellas condiciones también la hubieran firmado aunque más tarde se habrían arrepentido, postura un tanto arbitraria pues no puede juzgarse a una época con criterios de otra posterior. Cuando los obispos la publicaron –el 1º de julio de 1937– se había cumplido un año del comienzo de la guerra civil y de la persecución religiosa en la zona republicana. Aunque es verdad que en la carta se dieron cifras muy exageradas sobre el número de personas asesinadas por motivos religiosos, es cierto – y las investigaciones posteriores lo han demostrado – que por aquellas fechas el número de víctimas eclesíásticas superaba los 6.000, sin incluir en esta cifra a los militantes católicos de movimientos y asociaciones de la Iglesia ni los católicos en general. Como resumen de lo que fue entonces la Carta y de sus consecuencias para la Iglesia en España me parece oportuno reproducir la opinión del cardenal Tarancón: «¿Entendió, entonces, usted como lógica la postura de jerarquía en la Carta Colectiva? Sí. Entonces sí. Hoy pondría muchísimas puntualizaciones. Pero entonces me pareció lógica. Y es que no eran los obispos quienes proclamaban cruzada a la causa franquista, era el clamor popular de la zona en que yo estaba. Los obispos no hacían sino recoger la decisión de su pueblo. Usted, de haber sido obispo entonces, ¿habría firmado esa carta? Sí, entonces, sí. Tal vez habría añadido algunos matices. Pero, en su conjunto, sí. ¿Y hoy? Esa pregunta es inútil. Una carta de 1936 no puede ni firmarse ni dejarse de firmar en 1980» (J. L. MARTÍN DESCALZO, *Tarancón, el cardenal del cambio* (Planeta, Barcelona, 1982), pp. 70-71).

30. El primero no la firmó porque, a pesar de considerar el documento «admirable de fondo y de forma», estimaba que era poco adecuado «a la condición y carácter

nocido es la extensa carta que el agente de preces del Colegio Español de Roma, Carmelo Blay³¹, envió a Pacelli, desde Burgos, el 23 de

de quienes han de suscribirlo. Temo –decía– que se le dará una interpretación política por su contenido y por algunos datos o hechos en él consignados». El segundo porque no podía en conciencia avalar con su firma un documento que exaltaba a los nacionales, responsables del asesinato de 14 sacerdotes vascos, acusados de separatismo, y explicó al cardenal Pacelli las razones de su actitud a la vez que le transmitió sus observaciones críticas a dicha carta. Se preguntaba el obispo: «¿es oportuna la Pastoral colectiva que ha de irritar más y más al partido gubernamental, uniendo también más y más a los rojos de todas las partes contra la Iglesia?» (AA.EE.SS., *Spagna 893, fasc. 282, ff. 20-21v*); y reiteró la denuncia de los crímenes cometidos por los nacionales, pero, al mismo tiempo, declaró «que, siempre sin cesar he rogado mucho por el triunfo del general Franco en España: dos rosarios enteros, momentos, etc.; pero, sin que esto obstase el que yo informara ante la Santa Sede con entereza de Padre y Juez espiritual de mis hijos, de lo que juzgaba gravísimo mal para la causa de la Iglesia y de mi diócesis» AA.EE.SS., *Spagna 915, fasc. 324, ff. 77-79v*; y reconoció «gustosísimo y lleno de gratitud, el gran favor que al Excmo. Sr. General Franco debe la diócesis de Vitoria» (*Ibid. 896, fasc. 291, ff. 38-44*). En esto tuvo una actitud semejante a la del cardenal Vidal, arzobispo de Tarragona, que tampoco firmó la carta colectiva, pero dijo: «deseo vivamente que triunfe Franco» (*Epistolario, p. 413*); habló de «las simpatías que me han merecido los propósitos y la recta intención del General Franco» (*Ibid., p. 710*) y, al mismo tiempo, le reiteró por escrito «el testimonio de mi simpatía y afecto y de manifestarle que diariamente ruego a Dios nuestro Señor por V.E., y por la salvación de nuestra estimada España». Este último texto está en la extensa carta que Vidal envió a Franco el 3 de marzo de 1938 (*Ibid., p. 704*). Carta que llegó a su destinatario, por medio del cardenal Gomá, según supo Antoniutti del capellán de Franco: «Il Gen. Franco ha dichiarato di avere in mano delle lettere e documenti scambiati tra il Card. Vidal ed i membri del Governo basco, ed afferma di conoscere dei rapporti compromettenti tenuti da Sua Eminenza durante quest'ultimo anno, con molti fuorusciti. In modo particolare si ricorda sempre che lo stesso Cardinale non ha voluto sottoscrivere la Lettera Collettiva dell'Episcopato Spagnuolo nonostante che i comunisti avessero massacrato il suo Ausiliare, uccisi gran numero di preti e distrutte quasi tutte le chiese della sua Diocesi. Un giorno il Gen. Franco mi ha detto: «Un Vescovo che non ha avuto il coraggio pastorale di unirsi ai suoi confratelli per denunciare i delitti orrendi commessi contro i suoi fedeli e la sua chiesa, non è degno di atteggiarsi a pastore del suo gregge, e dovrebbe riflettere prima di tentare di riprendere il governo della sua diocesi. Il popolo stesso lo espulserebbe». Il Ministro degli Esteri, Gen. Jordana, mi ha detto, dieci giorni fa, che il Cardinal Vidal si è messo da solo sulla via dell'esilio e che in niun modo potrà entrare in Catalogna. Il Ministro di Giustizia, Co. de Rodezno, mi ha riferito confidenzialmente che durante un Consiglio di Ministri si è trattato questo affare, aggiungendo che tutti si sono trovati d'accordo nell'ammettere che il Card. Vidal non possa ritornare in patria. Ieri, poi, il Cappellano del Gen. Franco mi ha fatto sapere che Sua Eccellenza aveva ricevuto una lunga lettera del Card. Vidal. Pur apprezzando

agosto de 1937, para comunicarle algunas noticias sobre la situación española y la actitud del Gobierno nacional contra ambos prelados:

certi sentimenti espressi in essa, il Gen. Franco avrebbe detto che il Cardinal Vidal, pel bene suo personale e pel bene della Chiesa di Spagna dovrebbe appartarsi completamente dalla vita pubblica, perché troppe difficoltà ha creato con la sua attitudine alla causa nazionale, specialmente in questi ultimi tempi. Frattanto un ufficiale del Comando della frontiera di Irún mi ha fatto sapere, in via confidenziale, che tra le persone il cui ritorno deve essere controllato, è il Cardinal Vidal y Barraquer» (Despacho N.º 440/38 de Antoniutti a Pacelli, San Sebastián, 7 abril 1938, ASV, *Arch. Nunz. Madrid* 971, ff. 426-429, copia mecanografiada; AA.EE.SS., *Spagna* 923, fasc. 332, ff. 82-83, original mecanografiado en papel blanco, sin membrete). El subsecretario de Asuntos Exteriores le dijo a Antoniutti: «A viva voce ... che il Governo è particolarmente indisposto verso il Cardinale Vidal, al quale si attribuiscono dei passi a favore del Governo repubblicano d'accordo coi Baschi di Barcellona, contro gli interessi della Spagna nazionale. Lo stesso sottosegretario soggiunse: "perché mai il Cardinale Vidal dimentica che gli hanno ammazzato il Vescovo ausiliare, centinaia di sacerdoti, migliaia di fedeli e distrutte tutte le chiese?"» (Despacho N.º 288/38 de Antoniutti a Pacelli, San Sebastián, 9 marzo 1938, ASV, *Arch. Nunz. Madrid* 971, ff. 417-420, copia mecanografiada; AA.EE.SS., *Spagna* 896, fasc. 299, ff. 47-48v., original mecanografiado en papel blanco, sin membrete; ASV, *Arch. Nunz. Parigi* 610, fasc. 869, ff. 96-97, extracto mecanografiado). El capellán de Franco, del que se habla en esta nota era el sacerdote José María Bulart Ferrándiz (San Andrés de Palomar, Barcelona, 19 mayo 1900 - Madrid, 12 diciembre 1981), que hizo los estudios en el seminario de Barcelona y fue ordenado sacerdote en mayo de 1925. Era secretario particular del obispo de Salamanca, Enrique Pla y Deniel cuando, el 4 de octubre de 1936, pasó al servicio del general Francisco Franco cuando dicho obispo le cedió el palacio episcopal como sede del Cuartel General donde dicho general tuvo durante casi toda la guerra su puesto de mando. Fue su confesor hasta su muerte, y capellán de la Casa Civil, y le atendió a él, a toda su familia y a las personas más allegadas en las funciones y ceremonias religiosas. También fue responsable de la cura pastoral del palacio del Pardo. Se incardinó en la archidiócesis de Madrid el 8 de julio de 1957 y desempeñó en ella los ministerios de rector de la Iglesia del Buen Suceso, desde 1942 y párroco de la parroquia del Corpus Christi de 1953 a 1981 (DHEC I, p. 362; DSDE, pp. 265).

31. Carmelo Blay Palomar (Liria, Valencia, 9 julio 1874 - Roma, 2 marzo 1941). Cursó los estudios eclesiásticos en el seminario conciliar central de Valencia, como alumno del colegio de Vocaciones Eclesiásticas de San José, fundado por el beato Manuel Domingo y Sol y dirigido por la Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos, celebrando su primera misa en la iglesia arciprestal de Liria el 17 de junio de 1897, pues había sido ordenado sacerdote el día 12 del mismo mes. El mismo año ingresó en la mencionada Hermandad. A los 25 años de edad fue enviado a tierras mejicanas y en el otoño de 1899 tomó posesión de sus nuevos ministerios de vicerrector y profesor del seminario de Chilapa, en el que estuvo el curso 1899-1900. Conoció personalmente al presidente de la República mejicana, el general Porfirio

Una de las cuestiones más espinosas y graves que sin duda se ha de presentar y se ha presentado, es la del clero y aun del Pre-

Díaz; esta amistad se iría estrechando al correr de los años. En el año académico 1900-1901 pasó, con los mismos ministerios, a Cuernavaca, donde ejerció la enseñanza hasta terminar el curso 1903-1904. Cuernavaca era una reciente diócesis erigida en 23 de junio de 1891, que abarcaba todo el Estado de Morelos. El seminario contaba con 30 alumnos internos, y se acababa de confiar a los Operarios diocesanos. En el año 1904 fue enviado a la ciudad de Méjico como encargado del Templo Nacional Expiatorio de San Felipe, recayente en la céntrica calle Madero, en las cercanías del Zócalo, donde se levantan la catedral y el palacio presidencial. Comenzó entonces una nueva faceta de su vida y manifestó unas cualidades hasta entonces inéditas: sus dotes diplomáticas. Responsable del templo oficial del Gobierno mejicano, donde se celebraban las ceremonias y actos religiosos de carácter nacional, se relacionó con personalidades políticas del país, de la cancillería española y otras embajadas, especialmente las de habla hispana. En este templo permaneció hasta 1909. Requerido por los superiores para trasladarse a Roma, llegó al colegio español cuando terminaba como administrador del mismo y agente de preces ante el Vaticano otro sacerdote valenciano, también oriundo de Liria, Luis María Albert, nombrado rector del colegio. Blay le sucedió en ambos ministerios desde el 26 de octubre de 1909. Durante 1915 viajó a París para atender espiritualmente al presidente mejicano Porfirio Díaz, gravemente enfermo, de quien había sido amigo y consejero y a quien ayudó a morir cristianamente. Acompañó al cardenal Benlloch, arzobispo de Burgos, en su embajada espiritual del año 1923 a Hispanoamérica, que tanto sirvió para estrechar los vínculos de aquellos países con España. Pero fue durante los azarosos años de la guerra civil española cuando tuvo que desplegar toda su actividad. Digna de todo encomio fue su actuación como delegado de Pío XI para prestar atención a los sacerdotes y religiosos españoles que, perseguidos por el gobierno republicano, tuvieron que refugiarse en Italia durante el trienio 1936-39. Conocedor el general Franco de estos méritos, quiso premiarlos concediéndole la Gran Cruz de Isabel la Católica, que personalmente le impuso al acabar la guerra. Falleció en Roma, en el Palacio Altemps, antigua sede del Colegio Español de San José, siendo considerado el sacerdote español que sirvió a todos con generosidad exquisita. Fue sacerdote piadoso, diplomático hábil y fidelísimo a los Sumos Pontífices. Pío XI lo llamaba *il nostro interprete*, porque, cuando tenía que dirigir la palabra a los peregrinos de lengua española, Blay estaba muy cerca del Papa y repetía en castellano lo que el pontífice decía en italiano. Pío XII, a quien trató mucho cuando era secretario de Estado, le confió algunos asuntos muy delicados. Pero también le tocó sufrir mucho y saborear contrariedades fuertes, aunque jamás se defendió ni quiso que lo defendieran. Durante la guerra civil española, llegaron a Roma unos doscientos sacerdotes que huían de la persecución religiosa de la zona republicana, Pío XI le encomendó que los atendiese y les buscó alojamiento, facilitándoles cuanto necesitaban. Pero el Papa quería que regresaran a España —ya que en Roma nada hacían— para trabajar en las zonas liberadas de la persecución, donde habían sido martirizados miles de sacerdotes. A algunos les sentó muy mal esta determinación y se explica por lo mucho que habían

lado de Vitoria. Es muy general la idea de que es imposible pueda regresar a la Diócesis. Es muy grande la reacción contra dicho Prelado, al que con razón o sin ella, consideran y tratan como uno de los mayores culpables de cuanto ha sucedido en Vizcaya. Ya V.E.R. tendrá noticias más autorizadas que las mías, sobre cuanto ha pasado y pasa todavía con parte del clero de Vizcaya y la grandísima prevención que hay contra los que olvidándose de su misión de paz han sido causa de tanta ruina y desolación. Seguramente que muchos sacerdotes y religiosos tendrán que salir del territorio de la Diócesis. Al Prelado le será muy difícil poder volver a la misma. Además su misión pastoral no sería provechosa por lo mal dispuestos que están en general contra él.

También para el día de mañana puede ocurrir algo parecido con el Emo. y Rvmo. Cardenal Arzobispo de Tarragona. Hay en esta España Nacional una gran prevención contra este Emo. Prelado. Precisamente en la misma Oficina de la frontera española, mientras se despachaba la documentación, hablando amablemente con los jefes encargados de dicha Oficina, incidentalmente salió en la conversación el nombre del Cardenal Vidal y Barraquer y enseguida uno de los allí presentes dijo: «suponemos que dicho Señor no vendrá por España»; y al contestarle que seguramente por ahora no creía que viniera, el mismo que había hablado, dijo: «suponemos que ni ahora, ni tampoco después».

Es tanto lo que España ha sufrido, Eminentísimo Señor, por estas divisiones de Vizcaya y de Cataluña, que ahora se siente una muy grande reacción para acabar con todo esto y fortificar la unidad de la patria. Ciertamente que si después de la sangre derramada, después de tantas y tan innumerables víctimas inocentes, como esta tragedia ha causado en la queridísima España, tuviéramos que continuar con tantas luchas de pequeñas regiones y divisiones intestinas, no se hubiera obtenido gran cosa con tanto sacrificio. Por esto se siente en todas partes y en todos tan grande reacción a cuanto signifique división y partidismos dentro de la Patria española.

sufrido. Blay obedeció al Papa, pero los más exaltados le culparon, sin recordar lo mucho que le debían agradecer y hasta le cantaron una copla, que decía: «De España nos han echado la C.N.T. y la F.A.I y en Roma nos ha abatido Monseñor Carmelo Blay». Cf. *BO Tortosa* 1941, p. 72; J. De ANDRÉS HERNANDEZ, *Cien años de historia pontificia colegio Español de San José* (Roma 1992), passim; DSDE, pp. 243-244.

Como, sin duda, uno de los factores principales en estas divisiones ha sido el clero que olvidándose de su misión de paz y de amor, ha trabajado por dividir y separar a los de las dos regiones del resto de España, por esto la reacción viene contra el clero y los Prelados que consideran en cierto modo culpables de no haber impedido que el clero hiciera tales campañas contra la unidad de la Patria.³²

El obispo de Urgel, Justino Guitart³³ fue el primero en dirigirse al Vaticano para informar sobre cuanto había ocurrido en España apenas diez días antes. En la siguiente carta, dirigida al cardenal Pacelli, comunicó terribles noticias de cuanto estaba sucediendo en Barcelona y recordó la Semana Trágica de 1909, si bien «lo que ahora ocurre es mucho más espantoso todavía».

32. La carta terminaba con estas palabras: «Es una providencia el que ahora los hombres que están al frente de los negocios de la España Nacional, sean en general de convicciones netamente católicas, desde el Generalísimo Franco, hasta el Presidente de la Junta Técnica del Estado y los mismos miembros de la dicha Junta. Esto hace concebir esperanzas de que cuanto se refiere a la Religión y a la Yglesia (*sic*) ha de encontrar en los mismos las mayores facilidades. Pudiera haber algún temor en las masas; en los diferentes grupos que forman la Falange Tradicionalista y de las JONS. De los tradicionalistas hay que tener la seguridad de que están completamente con la Yglesia y que con grande entusiasmo han tomado las armas para defender a la Religión. De los que pudiera tenerse alguna prevención es de los Falangistas, en cuyo grupo pueden haberse infiltrado elementos de pocas convicciones católicas, pero también entre los falangistas hay elementos de sentimientos verdaderamente cristianos, en su mayor parte, por pertenecer a familias sumamente cristianas. Es de esperar que llegado el momento, estos mismos comprenderán que es necesario trabajar dentro de los sentimientos y conforme a las doctrinas de la Yglesia para el mayor bien de la sociedad y del pueblo». (AA.EE.SS., *Spagna 892, fasc. 278, ff. 15-18*, original mecanografiada).

33. Justino Guitart Vilardebó (Barcelona, 16 diciembre 1875 - 30 enero 1940), fue ordenado sacerdote en 1901 después de haber estudiado en los seminarios de Barcelona y Tarragona. En el Seminario de Barcelona fue profesor de Derecho Canónico (1902-1910), y de Liturgia, Ascética y Teología pastoral (1904-1915); también fue juez especial de Testamentos y Causas pías (1907-1910); provisor (1910-1915), vicario general (1915-1920) y maestrescuela (1915-1920). Preconizado obispo de Urgel, 9 de enero de 1920, fue consagrado el 23 de mayo de 1920 en la catedral de Barcelona. Tomó el juramento como Copríncipe de Andorra el 27 de julio de ese mismo año. Durante su periodo como Copríncipe realizó numerosas mejoras, como la introducción de la electricidad, la construcción de carreteras y el establecimiento de oficinas de correos español, que llegaron a Andorra (DHEC, II, pp. 343-344).

Eminentísimo y reverendísimo Señor: Profundamente angustiado por la inmensa tribulación que aflige a España, me dirijo a Vtra. Emcia. desde la Capital del Principado de Andorra, aprovechando la oportunidad (que tendrán muy pocos de mis Hermanos los Obispos españoles), de tener libre y expedita la comunicación con la Santa Sede.

No es que pueda comunicar a Vtra. Emcia. noticias concretas del desastre. Por lo que se refiere en general a las provincias de España, sabemos únicamente lo que comunican las emisoras de radio: noticias confusas y contradictorias, que no dudo habrán sido captadas por la estación del Vaticano.

De Cataluña, y en especial de Barcelona, tengo referencias más directas, horriblemente desoladoras. En Barcelona (capital), han sido incendiadas o devastadas todas las iglesias; a excepción tan sólo de la Catedral y alguna otra, que están convertidas en hospital de sangre.

Igual daño han sufrido el Palacio episcopal y las casas religiosas. Aquellas que por su emplazamiento podían propagar el fuego a otros edificios vecinos, eran saqueadas, y quemados sus muebles en la vía pública. El odio feroz de los incendiarios se ensañó particularmente contra las sagradas imágenes y utensilios del culto.

Barcelona continúa absolutamente en manos del llamado Frente Popular (F.A.I. - C.N.T. - U.G.T. - etc.). El Gobierno izquierdista de la Generalidad de Cataluña está prácticamente anulado. Su Presidente y Consejeros están horrorizados de tanto estrago, y temen ellos mismos ser víctimas de las turbas que se han apoderado de la situación.

El resto de Cataluña va siguiendo con más o menos intensidad la misma desgraciada suerte de Barcelona. No son precisamente los del mismo pueblo o villa los que cometen los atentados: antes al contrario, en la mayor parte de los lugares, los del propio pueblo, aun los izquierdistas, quisieran evitar esos horrendos desmanes, pero las cuadrillas del Frente popular, bien armadas y pertrechadas, como emisarios del infierno, recorren todo el país, sin que los mismos izquierdistas puedan contenerlos en su obra devastadora.

Los atentados personales son incontables. A excepción del Sr. Obispo de Solsona, que se encuentra conmigo refugiado en este país de Andorra, no tengo noticia alguna de nuestro eminentísimo Cardenal Metropolitano, ni de los demás Obispos

de la Provincia. Circula por aquí el rumor de que el Hermano de Lérida había caído en manos de las turbas; pero no hay confirmación.

Corren en cambio noticias horripilantes sobre atentados contra sacerdotes. Parece, oh dolor!, que habrán sido muchos los asesinados en odio a su sagrado carácter. Parece igualmente cierto que en Barcelona se hacen registros domiciliarios, buscando a determinadas personas significadas por su posición social y por sus ideas, para asesinarlos sin formación de causa. Como podrá apreciar Vtra. Emcia. estamos sufriendo una de esas grandes convulsiones que señalan época en la historia de la Iglesia y de la civilización española. El Señor en su infinita misericordia se apiade de nuestra desventurada nación!

Hace veintisiete años, por estos mismos días, siendo yo Provisor u Oficial de la Diócesis de Barcelona, estábamos sufriendo los horrores de la Semana Trágica (26-31 Julio 1909).³⁴ Lo que ahora ocurre es mucho más espantoso todavía.

Como después de aquellos tristísimos sucesos comunicó la Santa Sede al Ordinario de la Diócesis,³⁵ por mediación del Emmo.

34. Ramón CORTS I BLAY, *La Setmana tràgica de 1909. L'Arxiu Secret Vaticà* (= Scripta et Documenta, 82) (Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 2009).

35. Juan José Laguarda Fenollera (Valencia, 22 abril 1866 – Barcelona, 4 diciembre 1913). Hizo los estudios en el Seminario Conciliar Central de Valencia, terminados los cuales, se doctoró en teología y en derecho civil y canónico, pues había simultaneado los estudios eclesiásticos con los civiles. Fue protegido y elevado a las mayores dignidades por el arzobispo de Valencia, Ciriaco María Sancha Hervás, quien le nombró su mayordomo y profesor de Seminario y fiscal. Trasladado Sancha a la sede primada de Toledo, Laguarda marchó con él y fue nombrado provisor y vicario general y el 19 de junio de 1899 fue obispo auxiliar de Toledo, con el título Titiópolis, cuando apenas tenía 33 años de edad. Fue consagrado por el cardenal Sancha en la catedral de Toledo el día 15 de octubre de 1899. El 9 de junio de 1902 fue preconizado obispo de Urgel y, por consiguiente, co-príncipe de Andorra, cargo unido a la mitra de Urgel. Su nombramiento fue debido a la gran estima que de él tenía la reina regente, María Cristina de Augsburgo, quien desde hacía tiempo deseaba promoverlo a una diócesis. El gobierno lo presentó para Urgel porque no quería que a las diócesis catalanas fuesen destinados candidatos de aquella misma región. Cuatro años después, el día 6 de diciembre de 1906, fue preconizado obispo de Jaén, pero su pontificado fue muy breve, pues fue nombrado obispo de Barcelona el 29 de abril de 1909. Su traslado se debió a que el gobierno no quería que a la diócesis de la capital de Cataluña fuese un catalán, sino alguien que conociendo bien la lengua y el territorio pudiera desarrollar el ministerio pastoral con eficacia. Y se pensó en Laguarda porque era valenciano y además porque había sido obispo de Urgel. Pero tampoco tuvo

Sr. Cardenal Vives y Tutó,³⁶ una serie de facultades extraordinarias para proveer a las necesidades más urgentes, espero del bondadoso corazón de nuestro Santísimo Padre, se dignará hacer otro tanto a favor de todas las Diócesis afligidas por la presente tribulación.³⁷

Reiterando una vez más, con tan triste motivo, mi ferviente adhesión y amor a la Santa Sede, quedo de Vtra. Emcia. devotísimo Capellán y humilde servidor que besa su Sagrada Púrpura,

+ Justino, Obispo de Urgel.

Andorra la Vella, 29 de Julio de 1936³⁸

en Barcelona un pontificado largo, pues no llegó a los cuatro años, falleciendo a los cuarenta y siete de edad. A pesar de ello desarrolló gran actividad, porque tuvo que restañar las gravísimas heridas ocasionadas en las iglesias y conventos durante la llamada «semana trágica» de fines de julio de 1909, pocos días antes de entrar él en la diócesis. Su primera carta pastoral fue dedicada a las enseñanzas que la sociedad debía sacar de aquellos trágicos días, que provocaron muertos, heridos y numerosas destrucciones en edificios religiosos y civiles. En Barcelona se celebró la quinta Semana Social en 1910, un año después de la «semana trágica», que había tenido como escenario principal de capital de Cataluña. Fue tan meritoria su labor que el pueblo de Barcelona le dedicó a su nombre una calle. Cf. J. MONTIJANO CHICA, *Historia de la diócesis de Jaén y sus obispos*, Jaén 1986, pp. 199-202; y mi libro *Obispos y Sacerdotes valencianos de los siglos XIX y XX. Diccionario histórico* (Valencia, Edicep, 2010), pp. 132-133, y DHEC, II, 462.

36. José de Calasanz Vives y Tutó, O.F.M.Cap. (San Andrés de Llavaneras, 15 febrero 1854 – Monteporzio Catone, Roma, 7 setiembre 1913). Profesó en los capuchinos en julio de 1870 y, tras la revolución liberal tuvo que salir del país en 1872 y pasó varios años en Tolosa de Francia. Viajó a Guatemala, estudio en la Universidad de Santa Clara en California. Fue ordenado sacerdote en Tolosa de Francia el 26 de mayo de 1877. Fue rector del Colegio Seráfico de Perpiñán (1877-1880), y posteriormente del de Igualada (1880-1887). Secretario del procurador general de la Orden, fue a Roma, donde fue nombrado también consultor del tribunal del Santo Oficio, y de Propaganda Fide. Fue miembro de la comisión papal para el estudio de la validez canónica de las ordenaciones anglicanas, 1895-1896. Fue creado cardenal en el consistorio de 19 de junio de 1899 por el papa León XIII. participó en el cónclave de 1903 en el que se eligió a Pio X. Vives se convirtió en confesor del nuevo papa y fue nombrado Prefecto de la Sagrada Congregación de los Religiosos en octubre de 1908 (DHEC, III, pp. 716-717).

37. Nota marginal autógrafa de Pacelli: 4-8-36. *Pro gratia iuxta preces*.

38. AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 269, ff., 23-24*, original mecanografiada. Pacelli respondió con la carta n.º 2960, del 13 agosto 1936: «Eccellenza Rev.ma, Con il più vivo dolore ho letto quanto Vostra Eccellenza Rev.ma mi ha scritto nella sua pregiata lettera del 29 Luglio 1936, circa le grandi tribolazioni che affliggono la sventurata Spagna. Il Santo Padre, al Quale ho creduto mio dovere di riferire in merito,

Mi direcció postal Excmo. Sr. Obispo de Urgel, Príncipe de Andorra. Andorra la Vella. Via France: Perpignan – La Tour de Carol.

El obispo Bilbao,³⁹ de Tortosa, a principios del año 1936, casi en vísperas de la catástrofe revolucionaria, tenía una salud tan precaria

pur avendo già cognizione delle tristissime condizioni della Chiesa in cotesta Nazione, rimasto profondamente addolorato nel ricevere conferma dall'Eccellenza Vostra delle sacrileghe offese a Dio e degli orrori a cui soggiacciono i buoni. Sua Santità, mentre prega di tutto cuore Iddio, affinché voglia abbreviare i giorni di prova per codesti fedeli, m'incarica di assicurarLa che Egli si trova con lo spirito vicino ai Suoi figli, che soffrono persecuzione per il Nome di Gesù e vuole con la Sua Apostolica Benedizione incoraggiarli a sopportarla con animo fortemente cristiano. Riguardo alle facoltà straordinarie, che, come V.E. scrive, il Sommo Pontefice Pio X di v.m. ha elargito per mezzo del Card. Vives y Tuto, nel 1909, in occasione de la «Semana trágica», sono a pregarla di volermene far avere l'elenco; intanto, per benigna disposizione dei Santo Padre, Ella é autorizzata a valersene fino a nuova disposizione, come pure ne potranno usare tutti quei Vescovi, ai quali Ella avrà modo di comunicare quest'atto di paterna bontà dell'Augusto Pontefice. RingraziandoLa infine per avermi tenuto al corrente su un argomento così importante, con sensi di distinta e sincera stima mi grato confermarmi di Vostra Eccellenza Rev.ma servitore E. Card. Pacelli» (Minutas de esta carta, Ibid. ff. 25, 26, 28, 29). *Ambas cartas están publicadas en Arxiu de l'Església Catalana durant la Guerra Civil. I. Juliol-desembre 1936. A cura d'Hilari Raguer i Suñer (Publicacions de la l'Abadia de Montserrat, 2003) (= Scripta et Documenta, 65), pp. 27-30, 47.48.*

39. Félix Bilbao Ugarriza (Baquio, Bilbao, 18 mayo 1873 - Tortosa, 18 septiembre 1943), fue el primogénito entre cuatro hermanos, de una familia profundamente religiosa. Su padre, maestro de la escuela pública de Baquio, hizo méritos bastantes para pasar, algunos años más tarde, a Madrid, y ponerse al frente de una escuela nacional, alternando sus ministerios docentes con muy ejemplar actuación caritativa y social, como socio activo y militante de varias asociaciones y obras católicas. En este ambiente de piedad y de acción fue creciendo, desde que, aun no cumplidos los siete años, fue trasladado, siguiendo a su familia, a la capital de España, mientras se iniciaba en las letras, dirigido por su padre. Pero su salud, como de naturaleza delicada, distaba mucho de ser robusta, y el mismo afán de aprender que, desde muy niño, le aguijoneaba, hubo de contribuir a que sus padres, por el temor de que su desenvolvimiento intelectual dañase gravemente su salud, determinaron alejarle de toda tarea escolar, enviándole largas temporadas, desde los siete a los diez años, a la aldea vasca de Olabbarri-Andicoa, en el valle de Orozco, donde vivían sus abuelos paternos. Allí pasó casi un trienio, fuera de los breves paréntesis de vida familiar en Madrid, triscando con los niños de su edad, pastoreando, con gran gusto suyo, los rebaños de sus abuelos, sin atender a más que a su desenvolvimiento físico. Entonces aprendió la lengua vasca, única que a la sazón se hablaba en aquella aldea, y que no olvidó jamás, antes se complacía después en emplearla, en sus temporadas de vacaciones

que solicitó y obtuvo de la Santa Sede, sólo días antes del comienzo de la guerra, un obispo coadjutor en la persona de Manuel Moll

estudiantiles allí pasadas, departiendo amigablemente con los aldeanos compañeros y testigos de sus años infantiles. Cuando, apenas cumplidos los diez años de edad, abandonó aquella vida rural, para trasladarse definitivamente a la Corte, procuró su padre afianzarle en los conocimientos propios de la cultura elemental, a fin de prepararle para iniciar los estudios eclesiásticos, puesto que de muy niño había mostrado decidida vocación al sacerdocio. Así preparado, ingresó, ya cumplidos sus doce años, en el Seminario Conciliar de Madrid que, en octubre de 1885, acababa de instalar provisionalmente en los desvanes de su propio palacio, el primer obispo-mártir de Madrid-Alcalá, Narciso Martínez Izquierdo. Poco podía imaginar entonces el joven seminarista que precisamente en el recinto de aquel Seminario habían de transcurrir los veinte años mejores de su vida, ya como sobresaliente estudiante repetidamente galardonado con singulares premios por su excepcional aprovechamiento en las asignaturas de Latín, Física, Matemáticas, Historia Natural, Ética, Metafísica y Teología fundamental, ya también en funciones de catedrático de Lengua latina, Ética y Derecho Natural, Historia de la Filosofía y Metafísica especial. Dejó grata memoria del afecto y simpatía que conquistó con su conducta abnegada, caritativa y ejemplar, especialmente del que fue primer rector del Seminario, el malogrado canónigo matritense Bernardo Sánchez Casanueva, hombre de preclaro ingenio y celebrado catequista, que había llevado desde Salamanca el mentado obispo Martínez Izquierdo. Este prelado fue quien designó a Bilbao, con otro compañero, para servir a modo de secretario o amanuense del rector, muy necesitado a la sazón de auxiliares diligentes, para ayudarle en la publicación de beneméritos obras. El 12 de junio de 1897 recibió de manos del obispo Cos y Macho, de quien antes había recibido todas las demás sagradas órdenes, el presbiterado. Cantó solemnemente su primera misa el día de la festividad del Sagrado Corazón de Jesús de aquel mismo año, en la parroquial iglesia de San Marcos, donde había pasado toda su vida de estudiante. A una con sus estudios de Derecho Canónico y aun de profesor del Seminario, desde 1897 a 1906, desempeñó los cargos de cura ecónomo de la parroquia de ascenso de Alcorcón, cerca de Madrid, coadjutor de la parroquia de San Miguel de la Corte, oficial de la Secretaría de Cámara y Gobierno, director del Boletín Oficial de la Diócesis, y, además, capellán rector de la iglesia de las Religiosas de María Reparadora. El cardenal Guisasola, que al ser trasladado de Madrid al arzobispado de Valencia, le llevó de secretario de Cámara y Gobierno en mayo de 1906, y con el mismo cargo y el de secretario de la Comisaría General de la Santa Cruzada, le honró el mismo purpurado al trasladarse a la sede primada de Toledo en 1914. En 1910 había sido nombrado Bilbao canónigo de la metropolitana de Valencia, cargo éste en que volvió a residir en 1915, de regreso de Toledo, y que desempeñó a una con el de catedrático de Instituciones Sociales del Seminario de Valencia y del claustro de doctores de Sagrada Teología, que le confió el arzobispo Salvador y Barrera. Al llegar a la sede valentina en 1923 el arzobispo Melo, fijó también sus ojos en Bilbao, confiándole el nuevo cargo de secretario de Cámara; también fue juez prosinodal en dos concursos, censor de libros, confesor de religiosas y gobernador eclesiástico «sede plenas, así en el

Salord.⁴⁰ Entretanto, la revolución hizo su camino, y más en la capital de la diócesis, convirtiéndola de pronto en un auténtico infierno de odios, desmanes y furores. Detenciones y atropellos de sacerdotes y significados católicos, asesinatos de cerca de trescientos sacerdotes diocesanos (cuyos nombres están inscritos en la inmensa lápida de

arzbispado de Valencia como en el de Toledo, y eso repetidas veces. En Valencia dio conferencias sociales durante los martes de Cuaresma, a lo largo de muchos cursos, a las mujeres. Fue preconizado obispo titular de Zarai y auxiliar del obispo de Tortosa, Pedro Rocamora, el 23 de abril de 1924. Su consagración en la Catedral de Valencia se efectuó el 27 de diciembre del mismo año de manos del arzobispo Melo, asistido por el patriarca de las Indias y vicario general castrense, Julián de Diego, y el obispo-prior de Ciudad Real, Narciso Esténaga. Poco tiempo después se trasladó a Tortosa, fijando su residencia provisional en el ex-convento de religiosos franciscanos del Arrabal de Jesús, ocupado entonces por los jesuitas. Cuando la decrepitud del obispo Rocamora tuvo el desenlace, ya de mucho tiempo previsto, de su muerte, la Santa Sede se apresuró a nombrar a Bilbao obispo de Tortosa el 14 diciembre de 1925. Tomó posesión de la diócesis el día 23 de marzo de 1926, por medio de apoderado, que lo fue el deán Antonio Martínez. Efectuó la entrada oficial en la capital de la diócesis el 25 de marzo. Los años de la dictadura militar (1923-1930) y mucho más los de la República hasta la revolución de 1936 fueron sumamente difíciles y de prueba. La República había ya dado de sí la cuenta que cabía esperar de los principios sectarios y revolucionarios que la animaban. Bilbao actuó desde el primer momento con la requerida fortaleza, serenidad y visión certera de las circunstancias, aceptando con lealtad y respeto el nuevo régimen. Falleció en Tortosa el 10 de noviembre de 1943. Publicó varias obras, entre ellas: *Orientaciones femeninas. Conferencias y obras sociales* (Valencia 1916); las *Conferencias y notas sociales* (Valencia 1917); *Apuntes sobre obras sociales* (Valencia 1921); *Jerarquismo. Consideraciones sobre una receta saludable pero poco usada* (Tortosa 1933); *Breve catecismo de Acción Católica* (Madrid, Junta Central de Acción Católica, 1934); *Un bienhechor de la humanidad: el P. Benito Menni* (Madrid 1940). Cf. *Boletín Oficial del obispado de Tortosa* 1943, 245-252; E. BAYERRI, *Necrología y semblanza biográfica*, Ibid. 1943, 253-307; DHEC, 1, 309-310.

40. Manuel Moll Salord (Ciudadela, Menorca, 15 marzo 1897 - Barcelona 23 marzo 1972) cursó estudios de Latín y Humanidades en el seminario de su diócesis. En 1912 fue enviado al Pontificio Colegio Español de Roma y realizó los estudios de Filosofía, Teología y derecho Canónico en la Pontificia Universidad Gregoriana, obteniendo el título de doctor en las tres facultades. El 19 de marzo de 1920 recibió la ordenación sacerdotal en Roma de manos del cardenal Merry del Val. Al regresar a su diócesis fue nombrado profesor de Derecho Canónico, de Filosofía y de Lengua Griega en el seminario diocesano y desempeñó al mismo tiempo el cargo de notario de la curia episcopal. En 1932 ingresó en la Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos, en la cual ejerció los cargos de director del Aspirantado del Beato Juan de Ávila, que entonces se hallaba en Tortosa, y el de superior o prefecto de disciplina

mármol colocada en la sacristía de la Catedral de Tortosa),⁴¹ incendios de templos y la abominación de la desolación en la Catedral y en el palacio episcopal.

Restableciendo estaba su quebrantada salud en el Balneario de Cardó, cuando fue a sorprenderle la revolución. Las desconsideraciones de que se le hizo víctima desembocaron en la violenta detención de su persona y en la del capellán de aquel establecimiento, Juan Calderó. Trasladados ambos a Tortosa, fueron, apenas llegados, ex-

del seminario diocesano tortosino. En 1933 fue destinado a Roma como vicerrector del Colegio Español. Dos años más tarde, el 25 de junio de 1936 fue nombrado obispo titular de Claudiópolis de Isauria y coadjutor con derecho de sucesión del obispo de Tortosa, Félix Bilbao Ugarriza. Pocos días más tarde estalló la guerra civil española, por lo que no se vio obligado a permanecer en la Ciudad Eterna y no pudo recibir la consagración hasta el 30 de mayo de 1937. La ceremonia tuvo lugar en la capilla del Colegio Español de Roma, situado en el Palacio Altemps, presidida por el cardenal Tedeschini, asistido por los obispos de Tortosa y de Cartagena, Miguel de los Santos Díaz Gómara, que se hallaban refugiados en Italia al haber conseguido salvar sus vidas saliendo de sus respectivas diócesis en los primeros días de la guerra. En abril de 1938 se le encomendó la administración apostólica de la diócesis de Lérida, vacante por asesinato del obispo Salvio Huix Miralpeix, y desempeñó este cargo durante cinco años y medio desarrollando una intensa actividad material y espiritual para la reconstrucción de la diócesis, en la que además del citado obispo fueron asesinados 270 de los 410 sacerdotes diocesanos que tenía, es decir el 65,8% del clero secular. El domingo 14 de noviembre de 1943 tomó posesión de su cargo de obispo coadjutor con derecho de sucesión de Tortosa por medio de su procurador el canónigo Claudio Pérez de Heredia Mutiloa, y dos días más tarde llegó a dicha diócesis, de la que fue obispo residencial el 18 de noviembre de 1943, tras el fallecimiento del obispo Félix Bilbao. Dos cuestiones centraron inmediatamente su atención pastoral: la reconstrucción de la diócesis devastada por la guerra, durante la cual fueron asesinados 316 sacerdotes diocesanos, de los 510 que tenía en el verano de 1936, lo cual supone un 61,97%; y la construcción del nuevo seminario diocesano, obra en la que demostró gran tesón y voluntad, encomendada al arquitecto castellonense Vicente Traver, que por aquellas fechas construía el Seminario Metropolitano de Valencia. Por cinco veces hizo la visita pastoral a la diócesis. Participó en el Concilio Vaticano II. Habiendo presentado la renuncia al gobierno de la diócesis, le fue aceptada el 5 de octubre de 1968 y se le concedió el título episcopal de Urbisaglia. Después marchó a su ciudad natal donde vivió retirado y enfermo. (*B. O. del Obispado de Tortosa*, marzo 1972, pp. 85-87). Sobre su nombramiento episcopal véase mi artículo «Nombramientos episcopales en España y estado de algunas diócesis catalanas durante la Guerra Civil (1936-1939)»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 88 (2014) 597-933; DHEC, II, pp. 642-643).

41. M. GARCÍA SANCHO, *Sacerdotes diocesanos fieles hasta el martirio. Diócesis de Tortosa. 1936-1939* (Tortosa 1997).

pedidos a Barcelona, pero en el camino fue asesinado a mano de los revolucionarios, el sacerdote Calderó, mientras el obispo fue conducido hasta Barcelona, declarándosele preso de la revolución. Pero de tal manera se combinaron las circunstancias que, contra toda previsión pudo, tras mil peripecias y peligros, embarcar, sano y salvo para Italia. Allí, tras breve permanencia en Roma, pudo fijar su temporal residencia en Villa Rosa, en Viterbo, acogido por la comunidad de religiosas Hospitalarias del Sagrado Corazón de Jesús, fundadas por el italiano san Benito Menni. Allí pasó los meses de su forzoso exilio, entregado a la oración y a trabajos apologéticos. En febrero de 1938, esperanzado de poder volver pronto a su atribulada diócesis, escribió una carta abierta a los sacerdotes y fieles diocesanos de Tortosa, residentes fuera de la diócesis, presentándoles a su nuevo obispo coadjutor, Manuel Moll Salord. Pero tales deseos no tuvieron efecto hasta pasado el mes de septiembre. Al fin, pudo abandonar Viterbo y disponerse a volver a España. Procedente de Roma, y por vía Hendaya-Irún llegó al territorio de la diócesis de Tortosa el 22 de octubre de 1938, acompañado del mencionado obispo coadjutor, que era también administrador apostólico de Lérida. Hizo la entrada por los mismos parajes que el Ejército nacional, remontando el valle del río Bergantes y deteniéndose ante el Santuario de Nuestra Señora de la Balma, primer lugar sagrado que se halla en tal camino. Con esto cesó su incomunicación con la diócesis, que durante más de veinte meses había sido obligada y absoluta, pero esperaba la hora de regresar definitivamente a la capital de la diócesis, una vez quedase liberada Tortosa. Esta no quedó en poder de los nacionales hasta el 13 de enero de 1939. Pocos meses después trabajó con la mayor intensidad en la reorganización de servicios diocesanos, mientras empujó la restauración del culto y la restauración de los templos arruinados.

Al llegar a Viterbo, envió la siguiente carta al agente de Preces del Colegio Español de Roma, Carmelo Blay para informarle sobre su situación:

«Aunque resulte un poco humillante para mí, pero me parece que el Señor no me ha encontrado maduro para confesor de la fe, que, envuelto en la no igualada borrasca, tan por sus pasos, me ha conducido a este oasis de bienestar y de paz.

Estaba en el Balneario de Cardó. Del 18 al 21 de julio, aislamiento, rumores. El 22 se vieron amenazas y peligros, y así, con

alguna angustia tres días. En la noche del 25, 11,1/2 noche, soy conducido a Tortosa por unos cuantos «buenos revolucionarios» que nos condujeron al Capellán Rev. Calderó y a mí, desde luego, de paisano y con lo puesto. El Sr. Alcalde me recibió atento (a las 3 madrugada y mirando por mi seguridad, en buenos autos y con distinguida escolta, me condujo a Tarragona. Yo, contento, porque pensé allí ponerme al habla con el Emo. Metropolitano. Al Revdo. Calderó lo dejé en Tortosa.

El Sr. Comisario de Tarragona me dice que el Emo. Cardenal tuvo que huir con los suyos el 22. Como tampoco podía garantizar mi seguridad, me envió a Barcelona, donde quedé, de hecho detenido, en la Conserjería de Gobernación, a las 9 de la mañana del domingo.

Grande sorpresa y alegría al encontrarme en una habitación enfrentada a la mía y a la que tenía libre acceso, al Emo. Cardenal y Revdo. Viladrich, también de paisano y en tal facha el simpático don Juan,⁴² que parecía el prototipo del perfecto trincheraire.

Después de las efusiones y saludos me contaron su odisea, verdaderamente seria, y como más antiguos, me enteraron del régimen de vida en aquel «palacio».

Cinco días les acompañé, que tuvieron algún alivio en ciertas atenciones con el Emo. aunque no muy sobradas. Varios días pudo

42. Juan Bautista Viladrich Viladomat (Solsona, 9 octubre 1897 - Tarragona, 2 mayo 1993). Hizo los estudios eclesiásticos en el seminario de Solsona y, siendo todavía seminarista, fue escogido por el obispo de dicha diócesis, Francisco Vidal y Barraquer, como paje o secretario suyo y con él estuvo posteriormente en Tarragona. Ordenado sacerdote en esta diócesis, se licenció en teología y se doctoró en derecho canónico en el universidad pontificia de Tarragona. En 1927 fue nombrado beneficiado de la catedral tarraconense y en 1936 canónigo. Cuando el cardenal Vidal fue detenido en Poblet, la tarde del 22 de agosto de 1936, por miembros de la Federación Anarquista Ibérica de Barcelona, no le abandonó y le siguió en la cárcel y después en el exilio, primero en la cartuja italiana de Farneta, cerca de Lucca, y después en Suiza. Durante los años de la guerra civil española hizo de intermediario entre los cardenales Vidal y Pacelli, secretario de Estado de Pío XI y futuro Pío XII, y monseñor Montini, el futuro Pablo VI, con quien mantuvo una cierta relación de amistad. Él redactó las cartas e informes que el cardenal Vidal le dictaba y fue su persona de confianza para las gestiones más delicadas en aquellos tiempos tan difíciles. En 1941 fue nombrado tesorero de la catedral tarraconense y fiscal eclesiástico. Tras la muerte del cardenal, en 1943, regresó a Tarragona y fue nombrado profesor del seminario. Vivió siempre de forma discreta y reservada. Cf. *BO Tarragona 1993*, 176; DHEC III, 679; DSDE, p. 1200.

recibir visitas de sus sobrinos que le trajeron ropa, medicinas, etc. También le visitó, como médico (acompañado de un hijo suyo muy simpático) el famoso Dr. Corachán,⁴³ que formaba parte del Gobierno de la Generalidad, como Conseller de Sanidad. Junto a nuestras habitaciones había otra en que dormía otro Sr. Consejero, el Sr. Mestre, y este tuvo también la atención de saludarle alguna vez.

Como el Emo. había conseguido comunicar con Secretaría de Estado de S.S. su situación, valiéndose del Cónsul de Italia y haciendo ver su condición de ciudadano vaticano, las negociaciones seguían su camino. Trató de incluirme en ellas, pero no parecía fácil.

Por esto el jueves 30 a las 9 de la noche fue grande nuestra sorpresa, cuando avisaron de que nos preparáramos para marchar, todos tres. Y en efecto a las 10,1/2 embarcamos en el «Firenze», buque almirante de la escuadra italiana, entre atenciones y cariño de sus simpáticos marinos. El día de S. Ignacio tuvimos el consuelo de celebrar, después de largos días de «laicos».

El viernes al anochecer traspordamos al crucero «M. Attendolo», que el sábado a las 5 de la tarde nos dejaba en Spezzia y dos horas después descansábamos con los hijos de San Bruno (Farneta).

Es decir, yo no descansé, porque el clima luccense⁴⁴ me era hostil. El 5 a Roma y después a este precioso y sano rincón. Que el Señor, que aquí me ha traído como en palmas me ayude a darle gracias y corresponder a sus designios.

Las noticias que se reciben de Madrid y Cataluña cada día más tristes. La página de fusilamientos en masa de 109 seminaristas de Tarragona en el cementerio de Lérida, es espantosa. Le abraza... ».⁴⁵

El anciano obispo de Solsona, Valentín Comellas,⁴⁶ tenía 78 años cuando estalló la revolución, y se hizo la ilusión al primer momento de

43. Manuel Carochan, profesor de la Universidad de Barcelona.

44. Se refiere a la ciudad de Lucca, cerca de la cual está la cartuja de Farneta.

45. AA.EE.SS., *Spagna 894, fasc. 284, ff. 21-21v.*, original autógrafa; ff. 22-22v, transcripción mecanografiada.

46. Valentín Comellas Santamaría (Casserras, Barcelona, dióc. Solsona, 5 junio 1861 – Solsona, 1945) Nació de padres humildes y desde sus primeros años se reveló

que no iba a producirse en Solsona turbación notable. Sin embargo, la realidad fue que entre peligros graves y buenas voluntades, vestido de seglar, vióse obligado a abandonar el palacio; y en su propio coche, acompañado de una de sus sobrinas para atenderle y de dos individuos del Comité de la ciudad, fue dirigido hacia la Seo de Urgel para refugiarse en Andorra. En otro coche iban su familiar y secretario, el Dr. Juan Santamaría, su otra sobrina y un individuo del Comité. Al llegar a la frontera de Andorra les negaron el paso los carabineros, a pesar de llevar autorización de la policía de La Seo. Obligados a regresar a Urgel, se instalaron en el Hotel Mundial, mientras se practicaban las gestiones para conseguir el objetivo de cruzar a Andorra. A los dos días, y sin haberse visto con el obispo de La Seo para evitar complicaciones, salieron acompañados de un guía de confianza, a las dos de la madrugada, pasando la frontera a pie y por caminos difíciles.

en él decidida vocación a la carrera eclesiástica, que emprendió muy joven, cursando Latinidad y Humanidades, parte en su pueblo natal y parte en el Seminario de Vic, y Filosofía y Teología en el Seminario Conciliar de Solsona. Completó sus estudios con el grado de doctor que obtuvo en el Seminario Central de Toledo. Ordenado presbítero en 21 de marzo de 1885, fue nombrado ecónomo interino de El Cint, luego coadjutor de La Selva, y en octubre del mismo año pasó a Verdú. En octubre de 1889, después de brillante oposición, se posesionó de una canonjía de la catedral de Solsona y en 1912 fue promovido al deanato de la misma. Durante los treinta años que estuvo de canónigo, su nombre figuró en casi todas las Comisiones Diocesanas. Fue director de la Congregación de Luises, Consiliario del Centro Católico, Examinador Prosinodal, Consiliario de la Junta Diocesana de Acción Católica, Presidente del Consejo de Disciplina del Seminario, Vocal del Consejo de vigilancia contra el Modernismo, Miembro del Consejo Diocesano de Administración, Presidente de la Comisión Central para la reforma de los aranceles parroquiales, Delegado General de Capellanías, Fiscal Eclesiástico, Teniente provisor y Vicario General y Gobernador Eclesiástico en las ausencias de los obispos, durante los pontificados de fray Luis Amigó y del obispo Vidal y Barraquer. También fue profesor de Metafísica, Ética y Derecho Natural en el Seminario diocesano. El Cabildo Catedral de Solsona, conocedor como el que más de sus cualidades, le eligió por unanimidad vicario capitular, para suceder en el gobierno de la diócesis a Vidal y Barraquer, trasladado a Tarragona. En 1919, Benedicto XV le preconizó obispo de Amata, designándole administrador apostólico de Solsona. Fue consagrado en su catedral el 16 de mayo de 1920 por el nuncio Ragonesi, siendo obispos asistentes, el metropolitano Vidal y Barraquer y el obispo de Segorbe, Luis Amigó. El 5 de septiembre de 1935, Pío XI le trasladó de la iglesia titular de Amata a la de Solsona, como obispo propio de la misma, la cual se hallaba vacante desde 1835, tomando solemne posesión de ella el 12 de noviembre del propio año (DHEC, p. 582).

Acompañado de sus dos sacerdotes y sobrinas estuvo en Las Escaldes hasta el 12 de agosto, bien acompañado y asistido por familias muy amigas de Barcelona, a quienes cupo la misma suerte de poder refugiarse allí. Informado un gran amigo de España, el delegado internacional de la Cruz Roja francesa y Consejero de la Embajada de este país en Madrid, monseñor A. Boyer-Mas,⁴⁷ de que tales personalidades, por él bien queridas, hallábanse en tal situación, corrió a visitarlas, llevándoles la generosa oferta del patriota y católico el marqués de Laurens-Castelet de instalarles en sus dominios de Puginier, cerca de Castelnaudary, en una espaciosa y tranquila casa de campo, bajo la protección de su histórico castillo, destruido por los alemanes en su huida durante la segunda guerra mundial. Efectivamente, el propio monseñor Boyer-Mas, fue a buscarles y los trasladó a la residencia del exilio, donde el obispo, con los suyos, la familia barcelonesa de Tecla Sala, y los sacerdotes Trens, Carreras y Coma, se establecieron, asistidos siempre por el mencionado monseñor Boyer-Mas. Los obispos de Carcasona y de Montauban, así como el arzobispo de Toulouse, y más tarde el cardenal Verdier, rodearon al obispo de atenciones de toda suerte, y aquel refugio de calificados exilados llegó a convertirse en asilo de innumerables sacerdotes, religiosos y jóvenes, que escapaban de la revolución y luego pasaban a España.

Su deseo de volver lo antes posible a España lo verificó el 14 de octubre del propio 1936, luego que quedó abierta la frontera de Irún. Las autoridades civiles y militares instalaron aquel mismo día al obispo y a su familia en Villa Uri-Gain, hermosa residencia en San Sebastián, desde donde pudo atender y aconsejar a los refugiados catalanes, favoreciendo y avalando a tantos como incesantemente entraban, diocesanos en particular, llegando a ser considerado y actuando cual obispo propio de la ciudad en todas las solemnidades religiosas y civiles. Como decano de los obispos de la provincia Tarraconense tomó parte en las reuniones de Rdmos. Metropolitanos celebradas en aquellos años.

Al saberse que iba a comenzar la definitiva ofensiva de los nacio-

47. André Boyer-Mas (Carcasona, Francia, 1904). Este sacerdote consiguió pasar a Francia a más de 330 personas, que huían de la persecución religiosa republicana, entre la cuales había algunos sacerdotes. A todos ellos les procuró la debida atención hasta que pudieron regresar a la España nacional. Murió el 16-11-1972 en un accidente de coche cerca de Saint-Gaudens (Haute-Garonne).

nales para liberar a Cataluña, habló con los jefes de las tropas que habían de entrar en Solsona, y les suplicó reiteradamente que no disparasen sus cañones ni la aviación arrojara sus bombas sobre la ciudad. Se preocupó muy pronto acerca de lo que debía ordenar y hacer, luego de quedar libre la diócesis, y a ella se reintegró el 21 de febrero de 1939, pocos días después de haber sido ocupada por el Ejército Nacional.

Desde Puginier envió el 23 de agosto de 1936 la siguiente carta a Pacelli:

Eminencia Reverendísima,

Creo deber mío elevar esta letras a V.E.R. a fin de poder alcanzar información segura y confidencial acerca de la situación y residencia de mi carísimo hermano y metropolitano, el señor Cardenal de Tarragona, con quien no me ha sido dado obtener directa comunicación.

Yo tuve que salir de mi diócesis, obligado en el término de una hora por el Comité revolucionario abandonar mi casa con toda mi familia. Por de pronto, y bien salvaguardado, pude llegar a la Seo de Urgel; pero, por la dura imposición del Soviet urgelitano, tuve que pasar, oculto y a media noche, la frontera de Andorra, la pequeña República entre España y Francia.

Desde allí escribí al Señor Vidal y Barraquer con cautela, creyéndole en Roma. Su respuesta, que me ha llegado a mi mejor refugio de Francia, me deja sin noticias ciertas de su paradero y con grande perplejidad a causa de la extrema reserva de su letra, escrita por su familiar.

Ruego a V.E.R. tenga a bien informarse de la letra adjunta del óptimo colaborador del Señor Vidal, el Dr. Luis Carreras⁴⁸ que V.E. bien conoce, y se digne V.E.R. hacerla llegar con seguri-

48. Luis Carreras Mas (1884-1955), profesor del Seminario de Barcelona. Publicó numerosos escritos sobre temas de carácter apologético, social y litúrgico, entre otros: *Cultura cristiana* (Sabadell 1934), con un prólogo del cardenal Vidal, en la que le demuestra gran afecto y estima sincera; también publicó *Grandeza cristiana de España. Notas sobre la persecución religiosa* (Toulouse 1938); *Obras completas* (Barcelona 1960). Cf. J. MIQUEL I MACANYA, *El Dr. Lluís Carreras, Pvre. de santa memòria* (Vich 1955); Q. ESTOP, *L'esperit del Dr. Carreras* (Barcelona 1956); D. VIÑAS I CAMPS, *El doctor Lluís Carreras i Mas* (Barcelona 1985); DHEC I, pp. 451-452; DSDE, pp. 307-309. La documentación sobre su candidatura al episcopado está en *ASV Arch. Nunz. Madrid 757, ff. 137-140 y 776, 137-140*.

dad a manos del Señor Cardenal de Tarragona. [*Nota marginal*: fatto il 30.VIII.36].

No me hubiera atrevido a dar este paso, de no ser la certeza de poderlo hacer con toda reserva y confianza por el medio persona del Abbé André Boyer-Mas, que recomiendo a V.E.R. para oír sus informaciones, que son las mías. Dicho sacerdote, que vive en Roma para el bien del Instituto español de las Dominicanas que tienen varias casas en Francia, es discretísimo, merecedor de confianza y relacionado con el ambiente diplomático francés de Roma. Sabe además el valor absolutamente confidencial de la visita que ha de hacer a V.E.

Aprovecho esta ocasión para que V.E.R se digne ofrecer al santo Padre la expresión de mi devoción de hijo que solo en Dios y en su Vicario en la tierra confía, así como para suplicar a V.E.R. oraciones para esta pobre España en trágico padecer.

De V.E.R. addictissimus
+ Valentín, Obispo de Solsona.⁴⁹

El obispo de Vic, Juan Perelló⁵⁰ narró el asalto e incendio del palacio episcopal de Vic y de la catedral y otros desmanes cometidos

49. AA.EE.SS., *Spagna 894, fasc. 284, ff. 25-25v*, original autógrafa, escrita en papel blanco, sin membrete.

50. Juan Perelló Pou (Santa María del Camí, Mallorca, 30 abril 1870 - Vic, 27 julio 1955), nació en el seno de una familia con fuertes convicciones cristianas. Tras su etapa de primeros estudios, se colocó de ayudante de farmacia, con el fin de pagarse los estudios sacerdotales. En 1891 solicitó la entrada en la Congregación de los Sagrados Corazones del P. Joaquín Roselló. Empezó el noviciado en Lluch en 1891 y fue ordenado sacerdote el 10 de marzo de 1894. Tras la muerte del P. Fundador el 29 de diciembre de 1909 fue elegido sucesor. Gobernó la Congregación con prudencia y caridad. Abrió la primera escuela apostólica en 1913. Restableció la casa de S. Honorato en 1915 y fundó la casa de Sóller en 1920. En el Seminario diocesano fue profesor de Teología moral desde 1910 a 1927. El 24 de enero de 1927, fue presentado por el Rey para el Obispado de Vic. Recibió la consagración en la Catedral de Mallorca, el 25 de julio de 1927 e hizo la entrada en la diócesis el 14 de agosto siguiente. Nueve años hacía que desempeñaba su trabajo, cuando llegó la triste época de la guerra civil. Durante ella tuvo que trasladarse a Roma durante varios meses y fue recibido por el Papa Pío XI, regresando posteriormente a Mallorca el 5 de marzo de 1937 donde se instaló en el monasterio de La Real hasta el final de la guerra. El 11 de marzo de 1939 regresaba a Vic, donde la devastación era inmensa y habían sido martirizados gran número de sacerdotes diocesanos y religiosos. Llegado a la diócesis, inició la reforma espiritual y material de la misma. En septiembre de 1945 se reinauguró la catedral e inició la construcción de nueva planta de un gran Seminario.

en la diócesis, en un extenso informe, fechado en Roma, que envió a la Secretaría de Estado el 23 de agosto de 1936.⁵¹

El lunes, 20 de julio, se declaró en Vich la huelga general promovida por elementos de fuera y alrededor de las doce comenzaron a llegar camiones, autos y ómnibus con elementos de la F.A.I. (Federación Anarquista Ibérica), C.N.T. (Confederación Nacional de Trabajadores), U.G.T. (Unión General de Trabajadores), P.O.U.M. (Partido Obrero Unión Marxista) y armas para los simpatizantes de Vich y Comarca.

A petición de parte interesada y ante la noticia de que en Barcelona ardían todas las Iglesias y Conventos, el Sr. Obispo envió un propio a todos los Conventos de Religiosas de la Ciudad de Vich con un escrito, de su puño y letra, autorizando la salida de la clausura papal ante el peligro inminente de una invasión comunista. El lunes transcurrió en Vich tranquilo a pesar de la presencia de los miembros comunistas, socialistas, anarquistas y sindicalistas que eran contenidos por elementos de la Guardia Civil.

El martes, día 21, a la hora de costumbre, se abrieron las Iglesias; pero como por las calles transitaban los perturbadores, muchos de los fieles y algunos sacerdotes fueron molestados con amenazas, ademanes y palabras soeces. Las Iglesias más céntricas tuvieron que cerrar y suspender la celebración de la Santa Misa. La Catedral se cerró a las 8 de la mañana y no pudo tenerse la residencia canónica, pues el paso de los sacerdotes por las calles era peligroso. Sobre las 9 de la mañana empezaron a tirotear y derribar las imágenes de las capillitas y hornacinas del exterior de los edificios. De vez en cuando los extremistas echaban tiros al aire para amedrentar a la gente y con el fin de ver si eran correspondidos por algún bando contrario. Aun cuando unos cincuenta jóvenes de derecha habían sido armados secretamente por la propia Guardia Civil y con el santo y seña de la antigua bande-

Celebró Sínodo diocesano en 1945 y dio gran empuje a la catequesis y Acción católica. En 1946 celebró el centenario de Balmes y el Congreso internacional de Apologética con la presencia del Jefe del Estado, varios ministros, cardenales y obispos (DHEC, I, p.169).

51. *Juicio sintético del obispo de Vich, Juan Perelló Pou, sobre la revolución española y sobre la persecución de la iglesia* (AA.EE.SS., Spagna 894, fasc. 284, ff. 3-13, original mecanografiado).

ra bicolor debían responder al llamamiento del Jefe de la indicada fuerza, tuvieron la serenidad de no contestar a la provocación de los extremistas por no faltar a la disciplina que se les había impuesto de no hacer nada sin el control de los Jefes. Con gran sorpresa vimos que en ómnibus y autos más pequeños, junto con algunos extremistas, salían para Barcelona los 40 Guardias Civiles residentes en la Ciudad. Esto ocurría a la 1 de la tarde del martes, día 21. A los pocos momentos empezaron los comunistas a saquear y quemar las Iglesias y Conventos de la Ciudad. A las 2 de la tarde un extremista de Vich, (acompañado de otros dos forasteros) que había recibido de manos del Prelado, en diferentes ocasiones, limosnas extraordinarias en número y cantidad, fue a avisar que se tuviera la puerta interior de Palacio abierta y que no se pusiera resistencia a los que dentro de poco irían a saquear el Palacio. Trasladado ese recado por el Mayordomo de Palacio, que es quien lo recibió, al Prelado, éste, vestido con hábitos eclesiásticos, sin distintivo alguno, salió de su Palacio acompañado del Secretario y del Mayordomo, dirigiéndose a la Casa del Párroco de Ntra. Sra. de la Piedad, que dista de Palacio unos cinco minutos. Dejado allí el Prelado, el Secretario se dirigió a casa del Párroco de la Catedral, encontrándose con el registro que en aquellos momentos hacían los extremistas en dicha Casa. El mayordomo regresó a Palacio. Al ser visto por los extremistas que guardaban las entradas de la Plaza de la Catedral le apuntaron las armas al grito de un extremista: «Apuntad que baja un Cura». Pero el mayordomo burló sus deseos, yendo a Palacio por otro camino. Llegado a Palacio el Mayordomo se quitó rápidamente el traje talar y se vistió de seglar para recibir a los revoltosos. Inmediatamente se presentaron a Palacio 8 jóvenes de 25 a 35 años de edad, armados con escopetas, pistolas y bombas de manos. Otros 10 quedaron repartidos por la plaza de la Catedral y entrada del Palacio.

Para amedrentar a la gente e impedir que nadie fuese testigo del saqueo e incendio del Palacio, de vez en cuando tiraban al aire, a las ventanas y contra las paredes de los edificios. Los que penetraron en Palacio pidieron se reunieran todos los que en aquel momento se encontraban en su interior. Así se hizo, reuniéndose ante los extremistas dos sacerdotes, el Mayordomo del Palacio Episcopal y el Conservador del Museo Episcopal; los dos religiosos legos, Misioneros de los Sagrados Corazones al servicio del Prelado; el Conserje del Museo Episcopal y el carpintero de

la Casa. Les hicieron cuadrar y preguntáronles quienes eran, contestándoles: «Servidores del Palacio y del Museo. Les preguntaron si tenían casa para pasar la noche y se les contestó que no. «Es lástima, dijo el jefe de ellos, pues hemos de quemar esta casa». Se les hizo ver los perjuicios que la quema del edificio ocasionaría a las obras de arte encerradas en el mismo y lo mucho que peligraba el Museo de fama mundial, pero no se les pudo convencer, y por toda razón decían que habían demasiadas cruces e imágenes. Cerrando bruscamente la conversación uno de ellos preguntó: «¿Quién es el encargado del Palacio?»; y el mayordomo contestó: «Aquí está»; y con un golpe brusco de escopeta lo separó de los demás, y a los restantes les obligaron a salir de Palacio. Dos de ellos, uno valenciano y el otro castellano, se internaron con el Mayordomo, al que le pidieron les acompañase a la habitación más apartada para proceder con orden al saqueo de todo el Palacio. Llegados allí le obligaron a desnudarse y al encontrarle una cadena con una medallita de los Escapularios colgada al cuello se la arrancaron violentamente. En el bolsillo le encontraron el Rosario que con gran rabia hicieron trizas y pisotearon.

Le pidieron con amenazas de muerte, si no decía la verdad, donde estaba el Obispo y los curas que tenía en casa, y al decirles que hacía días había salido de Visita Pastoral por las parroquias de la Diócesis, le contestaron: «Está en Cataluña, ¿eh?, pues ya le cogerán en un sitio u otro y lo matarán, no se escapará. Tenemos orden de matar a los Obispos, curas y frailes que encontremos al paso. Continuamente le amenazaban diciéndole que si encontraban armas, o al Obispo o curas escondidos en la casa, les matarían con ellos. Le dijeron que llevaban un plan muy estudiado y aprendido durante el año y medio que estuvieron en Rusia. Allí aprendimos, añadieron, a odiar a Cristo y le declaramos guerra sin cuartel, y por eso no extrañes no respetemos las cruces que encontramos a nuestro paso. Y queremos que tu odies también a Cristo y ahora dirás para demostrárnoslo: «Muera Cristo». «No os complaceré en esto; primero me mataréis antes de renegar de Cristo que murió por nosotros», contestó el mayordomo. «Nuestro intento, agregaron, es acabar con la Religión que aprisiona y quita la libertad del hombre. A este fin trabajaremos denodadamente en todas las naciones del mundo. Mucho nos ha costado llegar a España por estar tan sometida al Papa, que llegaremos a suprimir con el tiempo, pero lo hemos conseguido. No sabemos aun a quien darán el triunfo las armas, pero vosotros, los

católicos, lo tenéis mal de todos modos, pues si ganáis antes de dejar nosotros lo que ya poseemos lo pasaremos todo a sangre y fuego, y si perdéis, como es lo más seguro, a poco a poco, pero deprisa irán desapareciendo todos los altares, curas, frailes y monjas hasta no quedar rastro de nada».

Todas las imágenes, sobre todo Crucifijos, eran maltratadas bárbaramente, escupidas y pisoteadas con furia y en medio de las blasfemias más horribles. Destrozaban muebles, rompían cristales, y donde más dieron a conocer su furia satánica fue en la Capilla Episcopal, echando abajo las imágenes, abriendo brusca-mente el Sagrario, de donde se habían sacado las Sagradas formas el día antes; lo que les enfurecía mucho, pues querían profanarlas como lo demuestra la pregunta que hicieron al ver el Sagrario vacío: «¿Dónde está ese tío (palabra muy despreciativa en España) que vosotros decís Dios?»

El saqueo del Palacio duró cuatro horas y media, que culminó con el incendio de la parte del mismo recayente a la calle de Sta. María, perdiéndose el Archivo Episcopal donde se guardaban documentos desde el siglo XII. Se quemaron muebles, cuadros y tapices de reconocido mérito.

Al mismo tiempo asaltaban e incendiaban la Catedral, perdiéndose las pinturas del celebrado pintor Sert, que costaron doscientas cincuenta mil pesetas; el Coro, parte del cual era del siglo XV. Después del incendio, que destruyó gran parte de la fábrica, sobre todo la bóveda y techumbre, se procedió al saqueo, violando y profanando tumbas de Prelados, entre las cuales las de San Bernardo Calvó⁵² con cuyo cráneo jugaban los revoltosos a pelota en la plaza de la Catedral y la del Siervo de Dios, el Obispo Torras y Bages.⁵³ Robaron el Tesoro de la Catedral con los títulos y dinero que encontraron en la Caja Capitular, como también y al mismo tiempo y en continuos saqueos encontraron el lugar secreto y muy disimulado donde se guardaban como diez millones de pesetas nominales en títulos del Estado, ferrocarriles e industria-

52. San Bernardo Calvó (Reus, 1180-Vich, 1243) ingresó en el monasterio de Santes Creus (1214), asistió a la conquista de Valencia y fue nombrado obispo de Vic y abad perpetuo de Santes Creus (1226). El papa le confió el cargo de inquisidor general contra los valdenses (1232). Tomó parte en los concilios provinciales de Tarragona (1239 y 1243) (DHEC, I, p. 384).

53. José Torras y Bages (1845-1916), fue obispo de Vic desde 1899 hasta su muerte. En 1931 se abrió su proceso de beatificación (DHEC, III, pp. 551-553).

les que respondían a fundaciones de Misas, funciones religiosas, predicación cuaresmal y misional, pobres, culto y clero, fondo de reserva, mandas pías, beneficios, etc. Todo se lo llevaron a la Generalidad de Barcelona. También se llevaron los cálices y copones, pectorales, anillos y objetos y bienes propios del Prelado y de los familiares.

Al encontrar el báculo y mitra uno de los extremistas dijo: «Tanto como nos hubiera gustado encontrar al Obispo para hacerle revestir con estos ornamentos y pasearle por la ciudad custodiado por nosotros».

Por la misericordia divina, todos los moradores de Palacio salieron en vida. Todos tuvieron que separarse y ser recogidos por personas piadosas la ciudad, pero así y todo no se podía estar tranquilo, pues los registros en casas particulares eran frecuentes con el fin de buscar dinero y sacerdotes. Sacerdote que encontraban durante los registros se lo llevaban a la cárcel y si los encontraban en la calle, en sus propias casas, en el campo o huyendo, lo mataban.

Se sabía positivamente que buscaban al Prelado y a sus familiares; y aun cuando él no quería salir de Vich, al ver la frecuencia de cambio de residencia, pues del 21 de Julio al 12 de agosto tuvo que cambiar cinco veces, el peligro que corrían las buenas personas que lo acogían, el consejo de varios diocesanos y el no poder hacer nada por sus amados fieles, le movió a salir de la Diócesis con el Mayordomo de Palacio, su Capellán de honor y acompañado de cuatro guardias de seguridad. En Barcelona tampoco se estaba tranquilo, pues los registros domiciliarios eran frecuentes y arbitrarios, y por ello se determinó el Prelado a salir de Barcelona para Génova y Roma, cuyo viaje se efectuó el 18 de los corrientes después de vencer no pocas dificultades para poder obtener del Consejero de la Gobernación de la Generalidad el permiso de salida de Barcelona.

La Diócesis de Vich ha sido muy castigada por los desmanes del comunismo: Se encarceló al Vicario General del Obispado,⁵⁴ viejecito de 90 años, que murió, según noticias, después de sufrir los mayores vejámenes en la cárcel.

El Secretario del Obispado, religioso de la misma Congrega-

54. Jaime Serra Jordi (1847-1936) (DHEC, III, pp. 427-428; DSDE, pp. 1090-1091).

ción del Prelado, delicado de salud, agravado por las impresiones recibidas, murió en el Hospital después de una operación quirúrgica.

Se tienen noticias ciertas del encarcelamiento del Pro-Vicario General de la Diócesis, del Cajero Diocesano, del Canónigo Magistral, de otro Canónigo, de algunos Párrocos y de varios sacerdotes. De la muerte cierta de dos Canónigos, un Profesor del Seminario, de siete Párrocos y de varios sacerdotes.

Todos los Párrocos y Vicarios han quedado sin casa y sin ropas y libros. Muchos de ellos viven en los bosques y acuden a comer, cuando les consta que no son vigilados, a las Casas de campo.

La Generalidad se ha incautado, mediante Decreto, de todas las Iglesias, Palacios Episcopales, Casas Rectorales, Conventos, Museos y Bibliotecas Episcopales, Archivos Episcopales, Capitulares, Rectorales y Monásticos y de todos los bienes de la Iglesia en Cataluña. Cede a los Ayuntamientos el uso de algunos edificios eclesiásticos que son destinados a usos profanos. Consta ya de dos casos ciertos en la Diócesis de Vich de haber utilizado la Iglesia parroquial de S. Hilario Sacalm para mercado público y la de S. María de Olost para celebrar el baile el día de la fiesta mayor que se celebraba el 15 de los corrientes. A este fin los Ayuntamientos, por ejemplo el de Vich, se apresuran a sacar de las Iglesias las imágenes, altares y demás objetos del culto que destrozan a hachazos y queman para convertirlas en casas de contratación, mercados, etc.

La persecución también llega a los seglares que se han distinguido por su piedad o por su pensar derechista o por haber intervenido en política de derechas en esta Diócesis son varios los que han dado su vida por la causa de Cristo.

Cuando el Prelado se encontraba ya en Barcelona a punto de embarcar le llegó la noticia de que a uno de los religiosos (Hermano lego) que habitaba en Palacio y se había refugiado en el Asilo de las Hermanitas de los Pobres, había sido sacado de Vich y llevado a unos 40 kilómetros de la Ciudad para fusilarle, por creerle el Obispo de la Diócesis.

No se tiene noticia cierta de asesinatos de Religiosos de uno y otro sexo en la Diócesis, pero sí de haber muerto alguno que otro achacoso de la impresión recibida. No obstante se dice con mucha insistencia de que en Igualada y Manresa sucumbieron algunos religiosos.

No me consta de que Iglesia alguna de la Diócesis haya podido escapar del saqueo o del incendio, pues incluso las más apartadas e incomunicadas y las capillas rurales más insignificantes han sido objeto de horribles profanaciones.

El obispo de Gerona, Cartaña,⁵⁵ narró su peripecia personal para salir de su diócesis y la persecución religiosa en Cataluña, en la siguiente carta dirigida Pacelli desde Pamplona el 25 de febrero de 1937:

55. José Cartaña Inglés (Vilavert, Tarragona, 13 septiembre 1875 - Gerona 1 julio 1963). En 1881, después de cursar el primer año de Latín junto al párroco de Vilavert, ingresó en el Seminario de Tarragona, en el cual cursó toda la carrera eclesiástica, obteniendo el grado de doctor en Teología y, posteriormente, en Derecho Canónico. El 17 de septiembre de 1899 recibió el presbiterado e inmediatamente, fue nombrado mayordomo, prefecto de internos del Seminario, profesor auxiliar de Sagrada Teología, capellán de la Adoración Nocturna y del santuario de San Magin de Tarragona. Ocupó, en el Seminario y Universidad Pontificia de Tarragona, las cátedras de Latín, Humanidades, Lugares Teológicos, Arqueología, Historia Eclesiástica y Oratoria, sucesivamente. Entre 1901 y 1917 reorganizó el Hospital de San Pablo y Santa Tecla de Tarragona, y su ministerio sacerdotal se extendió al confesonario y la predicación. Obtuvo, por oposición, una canonjía en la catedral metropolitana. Dirigió luego la cátedra de Teología Dogmática y fue nombrado más tarde prefecto de Estudios de la Universidad Pontificia. Desarrolló una intensa labor social en la Acción Católica de la Mujer. Estimuló y dirigió la Bolsa de Trabajo, la Caja Dotal, la Caja de Ahorros, un comedor para niñas pobres, las secciones de visitas a enfermos y catequística, escuelas nocturnas para obreras, escuelas dominicales de sirvientas, salas de lectura, bibliotecas, conferencias, etc. Poco después fue nombrado Consiliario diocesano de Acción Católica, creando entonces el Instituto de Estudios Religiosos. En 1927 fue nombrado Juez Metropolitano de Tarragona. Anteriormente había desempeñado los cargos de Censor de Oficio, Juez Prosinodal, Provisor y miembro de algunos tribunales especiales. En 1930 fue elevado a la dignidad de arcipreste de la catedral de Tarragona. El 29 de diciembre de 1933 fue nombrado obispo de Gerona. El 22 de abril de 1934 recibió la consagración episcopal en la catedral metropolitana de Tarragona, de manos del cardenal Vidal y Barraquer. El 26 de abril de 1934 tomó posesión, por poderes, de la catedral y de la diócesis de Gerona. El 6 de mayo de 1934 hizo su entrada solemne en ellas. El 10 de marzo de 1935 inició en la parroquia de Castañet su primera visita pastoral diocesana. El 8 de octubre de 1943, en la parroquia de Aiguaviva dio comienzo a su segunda visita pastoral diocesana. El 17 de septiembre de 1949, con motivo de sus bodas de oro sacerdotales, el clero diocesano le ofreció un báculo y un álbum con la firma de todos los sacerdotes de la diócesis. El 22 de abril de 1959, en el XXV aniversario de su consagración episcopal, el papa Juan XXIII le confirió el título de asistente al Solio Pontificio. El 26 de mayo de 1959 emprendió en la parroquia de Bruhola su cuarta visita pastoral a la diócesis. Y el 17 de diciembre de 1962, en la parroquia de Solius realizó su última visita pastoral. El 14 de abril de 1963 celebró por última vez de pontifical en la catedral con

Eminentísimo Señor:

Tal vez debía haber escrito antes a V. Emcia. Rev.ma. sobre los efectos de la actual revolución española en mi Diócesis de Gerona. Pero desistí cuantas veces intenté hacerlo porque, tratándose de una revolución de carácter general, principalmente en Cataluña, creí que con mayores títulos lo harían el Emmo. Sr. Cardenal Primado y el Emmo. Cardenal Metropolitano de Cataluña. Ni tampoco hoy me atrevo a verificarlo porque, no obstante haber procurado estar en constante relación con mi diócesis, las referencias recibidas no bastan para concretar hechos y circunstancias de los mismos.

Reservo, pues, hacer una plena información para cuando mi regreso a la diócesis me preste la oportunidad debida, consignando en la presente: A. 1º, que el número de sacerdotes muertos puede cifrarse entre 150 y 200, estando detenidos actualmente en la cárcel unos 40 y los demás huidos o escondidos; 2º, que han sido quemadas todas las imágenes y mobiliario de las Iglesias y Santuarios, siendo destruidos en algunas poblaciones los mismos templos; 3º, que también es muy subido el número de seglares conceptuados de Derechas que fueron sacrificados, y B. que la actual persecución es, tal vez, única en la Historia si se atiende 1º, a la persistencia en su fin de destruir la Iglesia Católica; 2º, a la sistematización de los medios empleados y 3º, a la inaudita crueldad en la ejecución.

Dura es la prueba, pero el testimonio, que me dan mis diocesanos refugiados en la España Nacional y igual que muchos de los que no pudieron salir de la España Roja, me autoriza a manifestar con gran complacencia a V. Emcia. Rev.ma que tal dureza ha tenido la virtud de unirnos más íntimamente a Jesucristo y, por consiguiente, con su Vicario en la tierra por cuya preciosa vida y salud ofrecemos al Señor nuestros más fervientes votos.

En Gerona el incendio del «Casal de la Congregación Mariana», «Casa de Acción Católica», y de las Iglesias comenzó

motivo de la Pascua de Resurrección. Su pontificado gerundense duró casi treinta años. Cf. J. CLARA, *Epistolari de Josep Cartaña, bisbe de Girona (1934-1963)* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2000). Sobre su nombramiento episcopal véase mi artículo «Los nombramientos de obispos en España durante la Segunda República»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 85 (2012) 143- 629; DHEC I, 453).

en las primeras horas del día 20 de julio, viéndome obligado a salir del Palacio Episcopal cuando las turbas estaban a la puerta para continuar su obra destructora en el Palacio y Catedral, lo que, gracias al Señor, pudo evitarse, luego, por las observaciones de uno de sus dirigentes. Posteriormente el Palacio fue habilitado para Museo, después de quitar cuanto había y quemar lo que les pareció conveniente. No tengo noticias ciertas sobre la documentación de las oficinas y sobre el Archivo Diocesano.

Imposibilitado de volver a Palacio, permanecí 10 días en casa de un benemérito sacerdote, procurando desde allí defender los sagrados intereses que tengo confiados; y, al observar que empeoraba la situación y que las autoridades no podían ofrecerme las garantías indispensables en favor de la Iglesia, con mi familiar sacerdote, fui a Barcelona para hacer alguna gestión delante de la Generalidad. No conseguí los efectos que intentaba porque, según me contestaron, en aquellos momentos era imposible contener las turbas, advirtiéndome, además, el Consejero Sr. Gassol⁵⁶—que había sido discípulo mío en el Seminario— que yo debía salir de España, como ya lo había hecho el Emmo. Señor Cardenal de Tarragona y varios sacerdotes en los cuales él había influido.

A tal requerimiento y a los consejos de amigos que encontré en la Generalidad, viéndome, por otra parte, sin casa a fin de evitar el peligro que correrían las familias que me recibieran, accedí, trasladándome a Francia el día 1º de agosto en un buque de guerra de la expresada nación. Estuve en Perpignan hasta el día 15 del citado mes en que por orden del Prefecto hube de internarme hasta donde fui recibido con afecto y caridad por las Religiosas del «Bon Sauveur». Mi intención siempre fue no alejarme más que lo indispensable a fin de tener más fácil comunicación con la diócesis y el regreso a Gerona; pero invitado por el Emmo. Sor. Cardenal Primado, en 29 de septiembre, vine a esta ciudad, conviviendo con Su Eminencia en este Convento de Religiosas Josefinas, mientras espero el momento de volver a mi diócesis y

56. Buenaventura Gassol Rovira (La Selva del Camp, Tarragona, 1893-Barcelona, 1980), miembro de ERC. Después de la proclamación del *Estado Catalán* el 6-10-1934, fue detenido. Al iniciarse la guerra civil fue uno de los principales defensores del patrimonio artístico y trabajó en el salvamento de algunos perseguidos, especialmente religiosos, entre ellos el cardenal Vidal. Exiliado en Francia, siguió participando en la vida política.

con la más firme disposición de cumplir cuanto V. Em. cia. Revma. tenga a bien ordenarme.

Pláceme consignar la hospitalidad fraternal que me dispensó el Excmo. Sr. Obispo de Perpignan⁵⁷ así como la benevolencia y caridad de los Exmos. Sr. Arzobispo de Albi⁵⁸ y de su auxiliar⁵⁹ y no menos la magnanimidad del Emmo. Sr. Cardenal Primado.

Con este motivo me es grato reiterarle el testimonio de mi profunda veneración y afecto con que soy de V. Emcia. Revdma. humilde servidor que besa su sagrada Púrpura

+ José, Obispo de Gerona.⁶⁰

II. SACERDOTES DETENIDOS EN CATALUÑA

El 7 de mayo de 1937, el nuncio en Suiza, Filippo Bernardini,⁶¹ envió a Pacelli la comunicación oficial que había recibido del presidente para España del Comité Internacional de la Cruz Roja sobre sacerdotes prisioneros en Cataluña⁶² y poco después transmitió la lis-

57. Henri Marius Bernard (1885-1959), nombrado obispo de Perpiñán en 1933, lo fue hasta su muerte.

58. Pierre Célestin Cézérac (1856-1940), nombrado obispo de Cahors (1911-1918) y arzobispo de Albi en 1918, lo fue has su muerte.

59. Émile Barthés (1883-1939), fue obispo titular de Verbe y auxiliar de Albi desde 1932 hasta su muerte.

60. AA.EE.SS., *Spagna 894, fasc. 284, ff. 60-61v.*, original mecanografiada, escrita en papel blanco sin membrete. Publicada en J. CLARA, *Epistolari de Josep Cartaña, bisbe de Girona (1934-1963)* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000), 43-45; y en *Mártires*, II, 2572-2573. Pacelli le respondió con la siguiente carta: «Ho ricevuto la pregiata lettera dell'E.V. Revma, in data 25 febbraio 1937, nella quale espone la situazione della sua diocesi nell'attuale dolorosa guerra, la sua temporanea residenza in Francia e la sua attuale dimora. Ne ho informato il Santo Padre, il quale, col dolore per tanti danni e afflizioni sofferti da V.E. e dalla Sua diocesi, ha pure provato il conforto di saperLa salvo e ritornato sopra il patrio suolo, pronto a rientrare, appena possibile, nel campo di laoro assegnatoLe dalla divina Provvidenza in tempi così difficili e tormentati. Le sia di conforto, Eccellenza, la Benedizione Apostolica che l'Augusto Pontefice ben di cuore invia a Lei e al Suo fedele popolo con l'augurio che questa grande tribolazione abbia presto a finire e spuntino finalmente giorni di pace. Profitto pertanto... » (Minuta de la carta n°. 1593/37 de Pacelli a Cartaña, del 30 abril 1937, AA.EE.SS., *Spagna 894, fasc. 284, f. 62*).

61. Sobre Filippo Benardini véase la nota 13.

62. Documento 1.

ta de los que se hallaban detenidos en Barcelona.⁶³ El mismo nuncio dijo que el Gobierno Suizo ponía a disposición de la Santa Sede los servicios de su cónsul en Barcelona para comunicarse con el vicario general de la diócesis, José María Torrent.⁶⁴

El Vaticano también tuvo noticias sobre la situación de los sacerdotes y religiosos en Cataluña gracias a unas cartas del sacerdote de Gerona, Lamberto Font,⁶⁵ y del ministro republicano Bosch Gimpera,

63. Documento 4.

64. Documentos 2 y 3.

65. Lamberto Font Gratacós (Besalú, Gerona, 24 julio 1896 - Gerona, 19 abril 1980), cursó estudios eclesiásticos en el seminario de Gerona y recibió el presbiterado el 18 de diciembre de 1920. Fue coadjutor de la parroquia de Torroella de Montgrí en 1922, y en 1923, de la de San Feliu de Guixols; además de haber sido profesor de liturgia y de pedagogía catequística en el seminario de Gerona, desempeñó en su diócesis el ministerio de director de la sección de propaganda y material catequístico de la junta diocesana de la doctrina cristiana. Sus aficiones arqueológicas y su dedicación al museo diocesano de Gerona anteriores a 1936 quedaron relatadas en la novela *Los cipreses crecen en Dios*, de J. M^a. Gironella, bajo la figura de «Don Alberto». Intervino en la recuperación de los objetos de culto de la catedral que durante la guerra civil fueron expuestos en París, y, posteriormente, instaló y reorganizó el museo de la catedral de Gerona, abierto en 1962. El 2 de octubre de 1943 fue nombrado maestro de ceremonias en la catedral; opusó a dicho ministerio en la catedral de Canarias (16 de junio de 1947), ministerio que permutó con el de Gerona, por motivos de salud (16 de abril de 1948); el 16 de noviembre de ese mismo año fue nombrado chantre de la catedral de Gerona. Desempeñó desde 1942 hasta 1957 el cargo de director técnico de Amigos del Catecismo, en Barcelona, asociación destinada a la producción de material catequético que se ajustara a criterios pedagógicos válidos. Fue autor del método JECCEL, inspirado en el CIBEL (Catecismo Intuitivo por la Biblia [Antiguo Testamento], Evangelio y Liturgia), que tenía aparatos de proyecciones, láminas murales para los diversos grados, cuadernos para pintar, hojas de recortes, mapas de Palestina, cuadro del año eclesiástico, vales litúrgicos y de otras clases, tarjeta para los primeros viernes, patena de cartón con sellos, juegos catequísticos, etc., adaptando a España mucho de lo publicado en Francia y Bélgica. Desde ese puesto fueron reclamados sus servicios para desempeñar el ministerio de director técnico del Secretariado Catequístico Nacional, creado en 1957 y estuvo en este cargo hasta el año 1965. Regresó a su diócesis de origen, donde fue director del secretariado catequístico diocesano, y presidente de la junta diocesana de la Doctrina Cristiana. Fue nombrado prelado doméstico de S.S. Publicó los primeros catecismos unificados para toda España y otras obras, como: *Palestina. Explicación de los itinerarios de la vida de Jesús y su relación con el año litúrgico* (Barcelona, Seix y Barral, 1944); *El Antiguo Testamento. Pasos e itinerarios del Pueblo de Dios desde la creación hasta la venida de Jesucristo, y su relación con el año litúrgico* (Barcelona, Seix y Barral, 1958); *El dibujo en el catecismo. Catecismo en gráficos y simbolismos*.

que el abad de Montserrat, Marcet,⁶⁶ hizo llegar a Pacelli.⁶⁷ Bosch dijo: «No hay que decir haré todo lo que pueda, en el límite que las circunstancias me permitan para aliviar la situación de las personas que alude (me refería a sacerdotes y religiosos)».⁶⁸ La extensa «Relación confidencial de los medios que se podrían emplear a favor de los religiosos, sacerdotes y fieles de la España sometida a los rojos», puede leerse en el documento 5 del apéndice. Y también por el doctor Vila Abadal,⁶⁹ que envió desde Niza el 10 de febrero de 1937 la siguiente carta a Pacelli:

Imposibilitado de pasar a Italia porque salido de Barcelona he de volver allí dentro de pocos días, tengo el atrevimiento y el honor de dirigirme a V. Emcia. Rvdma, como embajador espontáneo, de los católicos de Cataluña que sufren cárcel y persecución, para pedir ayuda al Santo Padre.

Esos cientos de Religiosos y Sacerdotes que en las cárceles sufren por el solo delito de ser ministros del Altar, esos cientos aunque escondidos en todos los rincones de Barcelona aguardan la hora de ser detenidos, esos miles de mujeres y criaturas que lloran, sufren miseria extrema, dolor y persecución esperan hace dos meses salir de su angustia pasando la frontera.

Hace dos meses la Cruz Roja Internacional firmó con la Ge-

I Parte. El credo (s.l. [Barcelona], Amigos del Catecismo 1940); *Explicación de láminas murales del Catecismo*; *Devocionario de los niños que aman a Jesús* (Barcelona, Seix Barral, 1949); *Pequeño misal de los niños que aman a Jesús*. También publicó *Gerona, la catedral y el museo diocesano*. Cf. mi artículo «El obispo Iruja y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 86 (2013) 733-956; DHEC, II, p. 195; DSDE, p. 478.

66. Antonio María Marcet (Tarrasa, 1878-Montserrat, 1946), ingresó en la escolanía de Montserrat en 1886 y tomó el hábito benedictino en 1894. Elegido abad en 1913, emprendió la reforma espiritual, cultural y material de la abadía (DHEC, II, p. 545-546).

67. Documento 5.

68. Segundo adjunto al documento 5.

69. Luis Vila Abadal (Vic, 1889 - Barcelona, 1937), médico. En 1930 fue uno de los fundadores del *Diari de Vic* y un año más tarde de *Unió Democràtica de Catalunya*. Durante la guerra civil, gracias a su amistad con Irujo, pudo salir al extranjero y contactar con los cardenales Vidal y Verdier, para ayudar a los sacerdotes y religiosos catalanes perseguidos. Su tarea fue continuada per Mauricio Serrahima Bofill y José María Trias Peitx.

neralidad de Cataluña el convenio que adjunto –copia secreta que me ha sido facilitada– y que no puede ponerse en vigor porque falta la firma del Gobierno de Burgos.

Si Su Emcia. Revdma. encontrase camino para que este pacto entrase en vigor todavía podríamos evacuar unos miles de seres que viven entre la angustia, la miseria y el dolor.

Obtenido el pasaporte para cumplir unos deberes profesionales, he buscado en vano el paradero de los Srs. Obispos de Cataluña.

Este motivo me determina a dirigirme directamente al Padre de todos implorando en nombre de los católicos de Cataluña, que sufren heroicamente el calvario de la persecución, la bondad de su intercesión.

Sin ningún obispo en Cataluña, excepto el Sr. Obispo de Barcelona, de quien nadie sabe el paradero, creo que solo el ministro basco (*sic*) Sr. Irujo lo sabe, aunque no puedo afirmarlo, ese buen Irujo que Dios nos ha enviado como ángel tutelar para ser paño de lágrimas de sacerdotes, monjas, viudas y niños.⁷⁰

Los buenos sacerdotes que exponiendo su libertad y su vida cumplen su ministerio, la miseria de tantos otros, que no pueden salir de sus escondrijos, todo este dolor y miseria escusa para llegar a V.E.R. besando su anillo pastoral y echarme a los pies de S.S. el Papa, a este médico católico que vive en Barcelona en el pasaje de Mercader y está haciendo cuanto puede con otros fieles católicos para aliviar el padecer de los ministros de Dios y de tantos siervos suyos.⁷¹

70. Sobre las noticias referentes a la suerte del obispo de Barcelona véase mi artículo: «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 86 (2013) 733-956.

71. AA.EE.SS., *Spagna 904, fasc. 311, ff. 18-19v*, original autógrafa. De esta carta, Sericano hizo el siguiente «Riassunto» autógrafa: «Dr. Luis Vila Abadal di Barcellona. Centinaia di religiosi e sacerdoti in prigione o nascosti in Barcellona, come pure migliaia di donne e bambini atendono di poter passare la frontiera. La Croce Rossa Internazionale ha fatto al riguardo qualche mese fa un accordo con la Generalidad di Barcellona. Ma l'accordo non ha potuto effettuarsi perché vi manca l'adesione del Governo di Burgos. Se Sua Eminenza potesse trovare una via per far applicare tale accordo si potrebbe evacuare qualche migliaio di poveri infelici. Fa degli elogi sperticati del Sig. Irujo (Ministro Basco)» (Ibid., f. 20).

III. TESTIMONIOS DE LOS JESUITAS SOBRE LOS SUCESOS DE BARCELONA

El propósito general de la Compañía de Jesús, P. Wlodimiro Ledóchowski⁷² envió a Pacelli, el 13 de agosto de 1936 una amplia relación del padre Mondría,⁷³ provincial de los jesuitas de Cataluña, sobre los sucesos de Barcelona y otro apunte sobre lo mismo.⁷⁴ Remito a la lectura de ellos, porque huelga cualquier comentario.

IV. EL ABAD CARONTI Y LOS MONJES DE MONTSERRAT

La tragedia vivida en el monasterio de Montserrat⁷⁵ era bien conocida del Vaticano, desde el verano de 1936, como consta en un

72. Wlodimir (o Wlodzimierz) Ledóchowski (1866 - 1942), nació en Loosdorf, cerca de St. Pölten (Austria), fue hijo del conde Antoni Halka Ledóchowski, y descendiente de la familia Ledóchowski. Su tío fue Mieczyslaw Halka Ledochowski, sus hermanas, la santa Úrsula Ledóchowska y la beata María Teresa Ledóchowska, y su hermano, Ignacy Kazimierz Ledóchowski, un general del ejército polaco. Estudió en el Theresianum en Viena y durante un tiempo fue paje de la Emperatriz. Estudió Derecho en la Universidad de Cracovia y luego comenzó estudios para el sacerdocio secular. Mientras asistía a la Universidad Gregoriana, decidió hacerse jesuita y entró en la Compañía en 1889. Cinco años más tarde fue ordenado sacerdote y poco después fue nombrado superior de la residencia de los jesuitas en Cracovia y Rector del Colegio. Fue viceprovincial de Polonia en 1901 y provincial de Galitzia en 1902. Desde 1906 hasta febrero de 1915 fue auxiliar de los jesuitas en Alemania. Después de la muerte del P. Franz Xaver Wernz, fue elegido el 26.º general de la Compañía de Jesús el 11 de febrero de 1915 (*Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, dir. Ch. E. O'Neill y J.M. Domínguez (Institutum Historicum S.I. - Universidad Pontificia Comillas, Roma-Madrid, 2001), II, pp. 1687-160, voz de W. Gramatowski).

73. Andrés Mondría Sifre (Alcira, Valencia, 1894 - Sant Cugat del Vallés, 1977), fue nombrado provincial de la provincia de Aragón dos días antes del comienzo de la guerra civil y ejerció este ministerio hasta 1942 (DHEC, II, p. 645).

74. Documento 6.

75. Sobre la persecución religiosa en este monasterio véase mi libro *Mártires del siglo XX en España*, 2285-2291, pero rectifico cuanto dije allí, erróneamente, al afirmar que «El padre Anselmo María Albareda, historiador del monasterio de Montserrat en 1931, añadió en 1946 unas páginas sobre lo ocurrido en él en 1936 y a los monjes con motivo de la persecución religiosa, de indudable valor histórico (A. ALBAREDA, *Historia de Montserrat*, Publicaciones de la Abadía de Montserrat, 2ª edic. 1946). Reedición de la publicada en 1931. Sin embargo, en la 5ª edición de esta

documento que relata el asalto del mismo, la muerte de varios monjes, la salvación del abad Marcet y la destrucción de iglesias en Barcelona.

En la fecha 17 de Julio nos encontrábamos en el Monasterio unos 50 sacerdotes, sin contar los de las casas filiales, 35 clérigos, 8 novicios y unos 50 hermanos legos; 25 postulantes y 35 niños cantores. Además en las Hospederías del Monasterio había unos 500 peregrinos.

El día 18 el Monasterio quedó incomunicado. El Domingo 19 noticias alarmantes. El día 20 lunes, ondean banderas comunistas en los campanarios de las Iglesias circunvecinas. Los sacerdotes y religiosos de los alrededores con los principales derechistas se refugian en el Monasterio. El día 21 martes, por la mañana, se ven subir enormes columnas de humo de todas las Iglesias de los pueblos que se divisan al pie de la Montaña. Suben algunos revolucionarios por vía de exploración, con autos marcados con las iniciales F.A.I. y C.N.T. Alarma en el Monasterio. Por la tarde el Rmo. P. Abad nos reúne y nos da algún dinero, previa ya la repartición de los vestidos seculares. El Miércoles 22, muy de mañana, vienen Guardias enviados por la Generalidad para custodiar el Monasterio. Sube también el Comité Revolucionario de Monistrol para incautarse del Monasterio.

obra, publicada en 1972, dichas páginas fueron suprimidas y sustituidas por una alusión de pocas líneas referentes al hecho histórico de la persecución». Dichas páginas no eran del P. Albareda sino del P. Romualdo Díaz, y el padre Albareda se ofendió mucho porque fueron incluidas sin haberle dicho nada a él. En realidad no hablan solo de los mártires, sino también de otros temas de los años 1936-1945, y no es cierto que la nueva edición las redujera a un breve párrafo, sino que a lo largo de la obra ocupan muchos párrafos, que han sido aumentados en ediciones sucesivas (A. ALBAREDA - J. MASSOT I MUNTANER, *Història de Montserrat*, 9ª ed. 2012), y lo serán más en la próxima, que contendrá los nombres de todos los beatificados en 2013. Por otra parte, muchas de estas páginas han sido completadas, con documentación de primera mano y a menudo inédita, en diversos libros de Massot: *Els creadors del Montserrat modern* (L'Abadia de Montserrat, 2012); *Escriptors i erudits contemporanis* (Ibid. 1912), y otros. Agradezco la observación que me hizo sobre este particular el Dr. Ramon CORTS I BLAY, «República, guerra civil i persecució religiosa a Espanya. Tres estudis i dos autors: Vicente Cárcel Ortí i Hilari Raguer i Suñer», *Analecta Sacra Tarraconensia* 88 (2014) 939-978; la observación está en la p. 972.

Altercado entre los Guardias y el Comité. Al mediodía la situación se agrava. Suben autos con revolucionarios para incendiar el Monasterio. La fuerza pública logra imponerse por el momento. Entretanto llega un Delegado de la Generalidad para proceder a la incautación oficial del Monasterio y de sus bienes y para poder evitar la destrucción del Monasterio. Es detenido el Rmo. P. Abad a fin de que pueda ser trasladado a Barcelona. El Comité Revolucionario de Monistrol trama un complot para asesinarlo, lo que obliga al P. Abad a quedarse en el Monasterio. Todos vestidos de seglar nos reunimos otra vez y dada la bendición por el Rmo. P. Abad, nos despedimos. Por la noche, las once y media, se despierta precipitadamente a toda la Comunidad para que cuanto antes abandone el Monasterio y se salve como pueda, pues se espera de un momento a otro la irrupción de los revolucionarios. Los niños, los Padres viejos y enfermos se refugian en la Hospedería entre los peregrinos. En la Sala Capitular se reparte la Sma. Eucaristía entre los Monjes. Protegidos por la oscuridad de la noche todos los que pueden huyen por la montaña donde algunos permanecen dos días. Algunos de ellos vuelven al Monasterio entre los peregrinos, otros a pie, se marchan a sus casas siendo estos últimos casi todos detenidos y robados por los revolucionarios, estando algunos de ellos a punto de ser fusilados. Sufren malos tratamientos. Los que quedan en el Monasterio protegidos por el Gobierno de la Generalidad de Cataluña, son trasladados a diferentes ciudades mezclados con los peregrinos. Dos Hermanos legos antes de llegar a sus casas son presos y fusilados, otros son puestos en prisión. El P. Rodamilans⁷⁶ uno de los principales músicos de Cataluña es muerto en Sabadell. La granja que el Monasterio posee al pie de la montaña es saqueada y su Iglesia incendiada así como la antigua Abadía de Sta. Cecilia situada en la misma montaña. Los monjes de nuestra granja se esconden; algunos sufren muy malos tratamientos; dos son fusilados.

76. Beato Ángel María (Ángel) Rodamilans Canals (Sabadell, 1874 - Barcelona, 1936), cursó los estudios eclesiásticos en el monasterio del Pueyo y fue ordenado sacerdote en 1901. Ejerció el ministerio pastoral como sacerdote diocesano en Tarrasa y Sabadell. Emitió los votos simples en Montserrat en 1924 e hizo la profesión solemne en 1927. Fue asesinado a causa de su condición de sacerdote y monje (*Mártires*, pp. 2298-2299; DHEC, II, p. 275).

Los niños pueden ser acompañados a sus casas. El Rmo. P. Abad el Jueves 23, sale como detenido para Barcelona custodiado por los Guardias de la Generalidad y es trasladado al Palacio del Gobierno donde es recibido por el Consejero Sr. Gassol, el cual se ha interesado siempre por el Monasterio y ha hecho reales esfuerzos para su salvación. El Sr. Gassol insiste en que el P. Abad se esconda porque, dice, el Gobierno va a ser desbordado y no puede garantizar su seguridad. El P. Abad se ve obligado a cambiar tres veces de domicilio en Barcelona, finalmente obtenido el permiso del Gobierno, acompañado de dos Monjes embarcase para el extranjero. El Cónsul francés e italiano dan todas las facilidades para ello. Un auto del Consulado conduce al P. Abad al puerto donde se embarca en un crucero francés. Secretamente, por la noche, es trasladado al crucero Italiano, y después al vapor Principessa Maria. El Capitán y el Comandante del vapor se exceden en atenciones para con los prófugos. Invitan al P. Abad a comer con ellos. Toda la oficialidad se muestra atentísima. Desembarca en Génova y parte para Roma. Se obtiene para los Monjes cuyo paradero se conoce permiso para embarcar el día 3 para el extranjero. Treinta de ellos pueden ser así salvados. El paradero de los otros se ignora.

La situación de Barcelona es insostenible: todas las iglesias son quemadas hasta cinco veces para que todo se derrumbe. Los registros domiciliarios y los asesinatos se multiplican, por horas, y el Gobierno es cada vez más débil frente al oleaje de los anarquistas que se adueñan por completo de la ciudad sin otro ideal que la destrucción.⁷⁷

El obispo de Pamplona, Marcelino Olaechea⁷⁸ invitó varias veces

77. Este documento mecanografiado, sin fecha ni firma, se conserva en AA.EE.SS., *Spagna 889, fasc. 262, ff. 4-7*, y está registrado con el n.º. 3079/36.

78. Marcelino Olaechea Loizaga (Baracaldo, Vizcaya, dióc. Vitoria, 9 enero 1889 - Valencia, 21 octubre 1972), hijo de un obrero metalúrgico, fue alumno desde su infancia de los salesianos; a los 16 años ingresó en la congregación fundada por San Juan Bosco y siguió los estudios filosóficos en el colegio de Carabanchel Alto (Madrid) y los teológicos en el estudiantado internacional de Turín (Italia). Ordenado sacerdote en 1912, amplió estudios de sociología en Lieja (Bélgica) y después fue elegido inspector provincial de Cataluña, Valencia y Madrid. Era un religioso de prestigio cuando la Santa Sede, por indicación del nuncio Tedeschini, le confió en 1933-1934 la delicada misión de visitar los seminarios de las provin-

al abad Marcet a fundar un monasterio en la misma ciudad de Pamplona, sugiriéndole que recogiera a todos los monjes que se ha-

cias eclesiásticas de Valencia, Granada y Sevilla, en vistas a la profunda renovación de los mismos, preconizada por Pío XI. Un año más tarde fue nombrado obispo de Pamplona. El 6 de agosto de 1936 firmó, junto con el obispo de Vitoria, Mateo Múgica, una pastoral en la que denunció el anticlericalismo de la revolución y los horrores de la persecución religiosa republicana, «porque –decían– es en la demarcación de nuestra jurisdicción, en parte de ella y no fuera de ella, donde ha surgido un problema pavoroso de orden religioso político, a cuya solución va ordenado este documento». España pasaba por días de prueba como no los había sufrido en siglos. A un quinquenio de revolución política y de laicismo sectario había sucedido bruscamente una cruel revolución social. Luchaban unos ejércitos contra otros, mientras en campos y poblados las pasiones desatadas revolvían y ensangrentaban todo. El 15 de noviembre de 1936 pronunció en la iglesia de San Agustín de Pamplona una alocución contra la durísima represión política de los nacionales, en la que se expresó en estos términos: «No más sangre que la decretada por los Tribunales de Justicia, serena, largamente pensada, escrupulosamente discutida, clara, sin dudas, que jamás será amarga fuente de remordimientos. Y ... no otra sangre. ¡Católicos y católicas de la gloriosa diócesis de Pamplona! Vosotros y vosotras en particular (...) socios queridos de Acción Católica, practicad con todo el amor, predicad con toda energía, las palabras de Jesucristo en la Cruz», esas palabras que distinguen a los cristianos: «Perdónalos, Padre, que no saben lo que hacen». Al terminar la contienda, fue enérgico defensor de los detenidos políticos. Su labor pastoral en Pamplona se centró en la reconciliación del pueblo navarro dividido y tuvo que afrontar dos series de acontecimientos que sacudieron la tranquilidad de la capital de la diócesis: la *Carta a los huerfanitos de Navarra* (hijos de fusilados navarros, en los primeros meses del conflicto), que provocó una respuesta inmediata en todo el ámbito diocesano, y el comienzo del peregrinar al obispado de los familiares de los presos del Fuerte de San Cristóbal, en busca de intercesión del obispo, ante las autoridades, para ver de salvar la vida de aquellos miles de condenados a muerte, a causa de la guerra recién concluida. En relación con los huerfanitos, no hubo escuela, catequesis, ni parroquia que no respondiera efusiva y generosamente al llamamiento de su obispo, que recibió personalmente a cuantos acudieron a su invitación y que terminó por tener resonancias a escala nacional. Una labor tan callada, que hoy es casi desconocida. Por ello, publiqué en mi libro *La Iglesia y la transición española* (Valencia, Edicep, 2003), algunos documentos íntegros de su archivo personal que demuestran su actividad en defensa de los condenados políticos; entre ellos su correspondencia epistolar con Franco. Pío XII lo nombró arzobispo de Valencia en 1946. Su traslado se debió a que el Gobierno lo consideraba «poco entusiasta del Régimen y apasionado por el ideal del separatismo vasco», según testimonio del general Francisco Franco Salgado-Araujo, primo del Jefe del Estado; y, por ello, el Gobierno quiso alejarlo de Navarra. Participó en las cuatro sesiones del Vaticano II y fue miembro de la Comisión de Seminarios. En noviembre de 1966, después de 20 años de fecundo pontificado, le fue aceptada la

llaban dispersos después de la revolución y, para ello, le ofreció un edificio, que había sido seminario. Sin embargo, este proyecto no pudo realizarse porque, cuando los monjes están a punto de instalarse en él, la autoridad militar requisó el local. Pero el obispo tenía tal interés, que llegó a ofrecer parte de su residencia, que no resultó adecuada para la vida regular. Por fin, consiguió que un primer grupo de benedictinos pudieran instalarse en el balneario de Belascoain, en espera de reunir a los que andaban dispersos por diversos lugares de Europa.

Sin embargo, el abad general de la Congregación Benedictina Sublacense, Caronti,⁷⁹ a la que pertenece Montserrat, manifestó al cardenal Pacelli una serie de dudas sobre esta iniciativa, porque no le parecía prudente reunir en la llamada «España blanca» a los monjes de Montserrat, que eran catalanes, ya que esto podría provocar una represalia de los «rojos» contra el monasterio, que todavía estaba intacto. Se preguntaba también el abad Caronti cómo tratarían los «nacionales», tras su victoria total, a los monjes que eran catalanes; si bien la proyectada fundación de Pamplona podría ser una respuesta eficaz ante eventuales acusaciones porque varios monjes jóvenes, que se habían refugiado en Italia, Francia y Alemania habían pasado como voluntarios a la España nacional.

Las dudas fueron mayores cuando Caronti supo que un alto personaje católico catalán –del que, por prudencia, no reveló el nombre– había buscado al abad Marcet, que se encontraba en Marsella, para proponerle que regresara a Montserrat con toda la comunidad

renuncia por motivos de edad. Cf. J. A. MARCELLÁN EIGORRI, *La Iglesia navarra a los cuatro vientos (1936-1986)* (Pamplona, Ediciones Eunote, 1996); D. Marcelino Olaechea, *Vigencia de su obra apostólica y social* (Valencia Asociación Católica de Maestros, 1989); y mis libros *Caídos, víctimas y mártires. La Iglesia y la hecatombe de 1936* (Madrid, Espasa-Calpe, 2008), pp. 358-378, y *Obispos y Sacerdotes valencianos de los siglos XIX y XX. Diccionario histórico* (Valencia, Edicep, 2010), pp. 74-82.

79. Emanuele Caronti, en el siglo Giuseppe Caronti, (Subiaco, 1882 – Noci, 1966) ingresó como monje benedictino en el monasterio de San Giuliano di Albaro, en Génova, en 1897 y consiguió el doctorado en teología en 1907 en el Pontificio Ateneo Sant'Anselmo de Roma. Fue elegido abad del monasterio de San Juan de Parma en 1919 y después abad general de la Congregación benedictina sublacense de 1937 a 1959. En 1930 fundó el monasterio de Noci, consagrado a la *Madonna della Scala*. Fue el primer director de la *Rivista liturgica* fundada en 1914.

dispersa. Pero el abad pudo evitar el encuentro con dicho personaje.⁸⁰ Se preguntaba Caronti si no era espontánea su impresión de que en Cataluña querían servirse de los benedictinos de Montserrat para que se olvidaran tantas cosas del pasado, o más bien esto crearía una confusión todavía mayor.

La perplejidad de Caronti fue mayor cuando supo que el sacerdote Lamberto Font, que mantenía contactos con personalidades políticas del gobierno de Barcelona, estaba dispuesto a ayudar a los benedictinos encarcelados e incluso a liberarlos. No dudaba el abad de la buena fe, pero se preguntaba si acaso no era Font un instrumento de otras personas que, por un motivo o por otro, tenían interés en demostrar que en Cataluña la situación religiosa presentaba un aspecto nuevo. Y, por ello, preguntó a Pacelli: ¿1º, es prudente abrir un Monasterio en las proximidades de Pamplona, compuesto de elementos casi exclusivamente catalanes? 2.- ¿Qué valor dar a las propuestas que nos viene de Barcelona por el trámite del sacerdote Font?.⁸¹

Al tratarse de una cuestión tan delicada, Pizzardo pidió el parecer de Mons. Valeri, nuncio en París,⁸² y de Mons. Antoniutti,⁸³ en-

80. No sorprende esta noticia conociendo la actitud del abad de Montserrat, plenamente favorable a la causa nacional, según consta en la carta que dirigió a Gomá, el 7-2-1937, desde el Colegio de San Anselmo, del Aventino de Roma, afirmando: «No hay que decir que vivimos en trepidación los acontecimientos de España, rogando incesantemente por el triunfo de los que pugnan por la Religión y la tradición española. Aquí estoy con una pequeña parte de mis monjes, esperando que el Señor nos abra de nuevo las puertas de la patria para regresar a ella y continuar nuestra tarea cultural y cultural según convenga a la gloria de Dios e intereses de la Patria y lo permita nuestras posibilidades» (*Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil*, por J. ANDRÉS GALLEGO – A. M. PAZOS, eds. Madrid. CSIC, 2001-2010, 3, 135). Gomá respondió a Marcet el 26-2-1937, diciéndole: «Reciba mi más cordial enhorabuena por haberse podido librar del peligro «rojo» que tantos desmanes ha hecho y hace a nuestra querida Patria... Cada día aparece más claro el triunfo de los que se han impuesto la grande obra de salvar nuestra Patria. Pidamos a la Sma. Virgen les siga protegiendo»; y añadió «no tengo que ocultarle cierta preocupación existente sobre el espíritu de la Abadía de Montserrat, preocupación que juzgo absolutamente sin fundamento, pero fácil de ser explotada» (*Ibid.*, 324-325). Marcet se reunió a finales de 1937 con unos cuantos monjes en el balneario de Belascoain, donde improvisó un pequeño monasterio y, una vez terminada la guerra, pudo regresar a Montserrat.

81. Documentos 7 y 8.

82. Carta de Pizzardo a Antoniutti, del 12-1-1938: «Cara e Venerata Eccellenza (Valeri). Ricorro a V.E. Rev.ma per un parere in cosa assai delicata. Per salvare il Monastero di Montserrat (Barcellona) che è ancora intatto (sebbene i Benedettini

cargado de negocios en la España Nacional. El primero contestó diciendo que no le era fácil responder, pero que sería necesario conocer el parecer de los benedictinos interesados, teniendo presente que los sacerdotes vascos difícilmente se limitarían a una actividad puramente religiosa; pero, que si el proyecto llegaba a realizarse, debería ser por iniciativa exclusiva del gobierno de Barcelona.⁸⁴ Antoniutti, por su parte, remitió a Pizzardo un apunte en el que respondía al asunto.⁸⁵ El contenido de este apunte fue comunicado verbalmente por Pizzardo a Caronti, estando presente el abad Marcet, el 3 de marzo de 1938.⁸⁶ En él se decía 1º, que los benedictinos

che lo abitavano siano in parte uccisi e in parte fuggiti, o incarcerati) qualcuno pensa di accogliere il pensiero di alcuni ambienti governativi di Barcellona, vale a dire di farlo occupare dai Sacerdoti baschi che sono fuggiti dalla Spagna bianca. A prima vista si può dire: questa proposta di natura politica cela o no una insidia? che impressione farebbe presso la Spagna bianca? Non farebbe cadere così il celebre monastero in mano della politica?. Rinnovo i più caldi e devoti auguri per il nuovo anno (AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 323, f. 86*).

83. Carta de Pizzardo a Valeri: «Cara e venerata Eccellenza, La ringrazio della buona lettera e del promemoria nel Messico da parte di S.E. Della Barra. Ora mi permetto chiedere informazioni su di una questione assai delicata. Ai superstiti Monaci Benedettini di Montserrat qualcuno propose di concentrarsi in Navarra, vicino a Pamplona. Sembra che l'E.mo Cardinale Gomá appoggi questa proposta. Per altro essendo essi Catalani, saranno ben ricevuti nella Spagna bianca? Potranno svolgere ivi le loro attività? Questa concentrazione non susciterebbe nei Rossi delle malevolenze, che si rifletterebero sul Monastero di Montserrat, il quale è ancora intatto? Vorrebbe Ella darmi il suo savio avviso al riguardo? Suo Dev.mo aff.mo G. Card. Pizzardo» (*Ibid.*, f. 87).

84. Valeri respondió el 28-1-1938 a Pizzardo, con el despacho nº. 4032 diciendo: «La risposta alla domanda che Vostra Eminenza Reverendissima mi fece con lettera del 12 corrente non è facile. Credo che bisognerebbe avere innanzi tutto il parere degli interessati, cioè dei Benedettini di Montserrat, e tenere tuttavia presente che i preti baschi difficilmente si limiteranno ad una azione puramente religiosa. Pertanto mi sembra che se progetto dovesse realizzarsi esso dovrebbe esserlo per esclusiva iniziativa del Governo di Barcellona» (*Ibid.* f. 102, copia mecanografiada).

85. Documento 9.

86. Carta de Pizzardo a Caronti, del 19 de febrero de 1938, no enviada porque se le informó oralmente el 9 de abril de 1938, estando también presente el abad Marcet, de Montserrat: «Rev.mo Padre Abate Emanuele Caronti, Abate Generale della Congregazione Cassinese della Primitiva osservanza. Subiaco. Rev.mo Padre Abate, Questa Segreteria di Stato, a norma del desiderio manifestato le dalla P.V.R., per ordine del Santo Padre, non ha mancato di chiedere a S.E. Monsignor Antoniutti, Incaricato d'Affari della Santa Sede presso il Governo di Salamanca, se riteneva

serían muy bien recibidos en la España nacional; 2º, que no encontrarían dificultad alguna para ejercer su ministerio, aunque estarían vigilados si desarrollaban alguna actividad política porque Montserrat estaba considerado como un foco del separatismo catalanista y los nacionales no lo tolerarían; que el autor de la iniciativa había sido el ministro vasco y católico Irujo,⁸⁷ pero que el abad Marcet se había opuesto enérgicamente a ella diciendo que no regresaría a Montserrat hasta que no tuviera garantías seguras de libertad no solo para su monasterio, sino también para todas las diócesis catalanas, trágicamente perseguidas. Y, por último, que el monasterio había sido transformado en museo, pero habían sido destruidos el Vía Crucis, estatuas y otros objetos sagrados.

Marcet se reunió a finales de 1937 con unos cuantos monjes en el balneario de Belascoain, donde improvisó un pequeño monasterio y, una vez terminada la guerra, pudo regresar a Montserrat.

prudente che i Monaci di Montserrat, tutti catalani, si riunissero in Navarra, proponendogli anzi al riguardo alcune domande concrete. A tali domande l'Ecc.mo Monsignor Antoniutti risponde ora col qui unito appunto, che mi reco a premura di trasmettere alla P.V. per Sua opportuna conoscenza. Mi è grato inoltre significarLe che circa la medesima delicata questione è stato pure chiesto il parere dell'Ecc.mo Nunzio Apostolico di Parigi; ma finora non è qui pervenuta la desiderata risposta, che appena giungerLe sarà comunicata senza indugio. Profitto...» (AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 323, f. 89*). Pero la respuesta de Valeri había sido enviada el 28 de enero, como puede verse en la nota 84.

87. Manuel de Irujo Ollo (Estella, Navarra, 1891 – Bilbao, 1981), abogado y dirigente del Partido Nacionalista Vasco. Entre septiembre de 1936 y mayo de 1937 fue ministro sin cartera en el Gobierno de Largo Caballero y después ministro de Justicia en el gobierno de Negrín hasta diciembre de 1937, pero quedó como ministro sin cartera hasta agosto de 1938. Tras la Guerra Civil se exilió en el Reino Unido. Regresó a España en 1977. Cf. P. VIGNAUX, *Manuel de Irujo. Ministre de la République dans la Guerre d'Espagne. 1936-1939* (Paris 1986). De él hizo un gran elogio el cardenal Vidal, en carta a Pacelli del 21 de febrero de 1937, aunque no comprendía su opción política: «Es admirable la conducta del Sr. Irujo con respecto a los sacerdotes, religiosos y demás necesitados, no obstante tener presos en Pamplona a cuatro de sus hermanos. Un exagerado nacionalismo ha ofuscado a los Vascos y no se comprenden las razones con que hombres de temple católico innegable hayan podido justificar su alianza con los comunistas y anarco-sindicalistas, enemigos jurados de nuestra Religión» (*Epistolario*, pp. 411-412).

V. MISIÓN DE UN PRELADO ESPAÑOL EN FRANCIA

A. Iniciativa del Cardenal Vidal, no aprobada por el Papa

El precedente inmediato de la misión que el obispo de Gerona desempeñó en Francia, fue la iniciativa que tuvo el cardenal Vidal en abril de 1937, que hubiera deseado estar algún tiempo en París o en otras ciudades francesas para trabajar en favor de sus fieles y sacerdotes:

«Veo que los superiores de las órdenes religiosas se mueven mucho para gestionar le libertad de sus Religiosos y se ponen en relación con las Autoridades eclesiásticas y civiles de Francia y de otros países, y algo han conseguido –dijo Vidal a Pacelli–. Ya sé que un Cardenal no tiene tanta libertad de movimientos, mayormente dadas las actuales circunstancias de Francia. De no ser ello así, hubiera suplicado de Su Santidad la autorización conveniente para breves estancias en París y otras ciudades a fin de intentar cuanto se estime conducente a aliviar en lo posible la situación de aquellos pobrecitos sacerdotes, cuyo recuerdo tengo siempre muy presente en mi corazón de padre y en mis oraciones y sacrificios de prelado».⁸⁸

Pocos días después Vidal hizo esta sugerencia a la Santa Sede:

Me atrevo a sugerir a Vuestra Eminencia la conveniencia de que sea enviado a Barcelona algún seglar de nacionalidad extranjera, inglesa, francesa, belga, suiza, etc., de sentimientos generosos y de cualidades adecuadas, bien visto por la Embajada de su nación respectiva, quien, puesto en relación con los que me escriben, podría prestar valiosa protección y un más amplio desarrollo a la obra digna de todo elogio que realizan». Se refería el cardenal a «jóvenes de Acción Católica que, diezmados por la barbarie roja y en medio de continuos peligros y sufrimientos, renuevan las promesas de amor y fidelidad que personalmente hicieran a Su sagrada persona cuando la peregrinación a Roma en la que tuve el honor de acompañarlos. Hoy les escribo animándo-

88. Carta confidencial de Vidal a Pacelli, Certosa di Lucca, 3 de Abril de 1937. Cf. *Epistolario*. La cita está en la p. 433.

les, bendiciéndoles, dándoles consejos y diciéndoles que, si alguno de ellos pudiera llegarse hasta Lourdes, yo estaría dispuesto a acudir allí para conferenciar extensamente y entregarles el dinero que haya podido recoger para los pobres sacerdotes y fieles presos y necesitados de protección y auxilio. La obra que realizan y la forma, en que lo hacen merecen todo encomio y apoyo y quiero demostrárselo haciendo por ellos cuanto esté de mi parte, ya que ellos no saben agotar su caridad para con su hermanos».⁸⁹

Un mes más tarde, Vidal propuso que la Santa Sede nombrase a una *persona competente y discreta*, con amplias facultades para que, desde la frontera franco-española pudiera aconsejar y dirigir a los sacerdotes y católicos catalanes. El mismo cardenal dijo que estaba dispuesto a encontrarse de tanto en tano con dicha persona en Lourdes.

«Podría ensayarse y es probable que diera buen resultado la designación por la Santa Sede, con amplias facultades, de una persona competente y discreta, que pudiera pasar desapercibida e inspirase los menos recelos posibles a las autoridades francesas y catalanas, que se situara en población no lejana de dicha frontera y serviría de enlace entre la Santa Sede y los eclesiásticos y católicos de Cataluña, a quienes daría al propio tiempo las orientaciones y consejos oportunos.

Si Vuestra Eminencia lo estimase conveniente, yo estaría dispuesto a entrevistarme de vez en cuando en Lourdes con dicho delegado o con alguna otra persona de aquella región. De esta forma se evitarían comunicaciones por escrito, que en las presentes difíciles circunstancias pueden resultar de compromiso para cuantos en ello intervengan».⁹⁰

89. Carta de Vidal a Pacelli, Certosa di Lucca, 23 de Abril de 1937, *Ibid.*, p. 443.

90. Carta de Vidal a Pacelli, Certosa di Lucca, 10 de Mayo de 1937, *Ibid.*, p. 462.

91. Eugenio Pacelli (Roma, 2 marzo 1876 – Castelgandolfo, 9 octubre 1958). Pro-secretario de la Sagrada Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios (1912-1914) y secretario de la misma (1914-1917). Arzobispo titular de Sardi y nuncio apostólico en Baviera (1917). Nombrado nuncio apostólico en Alemania, el 23 de junio de 1920, al comienzo de las relaciones diplomáticas con el nuevo Estado, continuó al frente de la nunciatura en Baviera hasta el final de las negociaciones del concordato bávaro (29 marzo 1924) y al nombramiento del sucesor (9 junio 1925), dejando definitivamente Múnich el 18 de agosto de 1925. El 12 de junio de 1925 había sido nombrado nuncio apostólico ante el Gobierno de Prusia. Creado cardenal

La respuesta a estas tres cartas del cardenal la dio Pacelli⁹¹ el 10 de junio, comunicándole que el Papa se reservaba estudiar su propuesta para ver cuándo sería el caso de hacerla efectiva.⁹² Pero Vidal volvió a insistir en ella, porque la consideraba de gran urgencia y utilidad, y además sugirió el nombre de Monseñor Antonio Vilaplana⁹³ como la persona idónea para desempeñar dicha misión:

por Pío XI en 1929, fue secretario de Estado desde el 9 de febrero de 1930 hasta la muerte del Papa, el 10 de febrero de 1939. Elegido Papa con el nombre de Pío XII el 2 de marzo de 1939. La voz de F. TRANIELLO, «Pío XII», en *Enciclopedia dei Papi* (Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 2000), pp. 632-645, es una buena síntesis biográfica y recoge la bibliografía más selecta y reciente sobre su pontificado.

92. «Il Santo Padre si riserva di vedere se sarà il caso di provvedere alla prospettata designazione di una persona competente e discreta, la quale, munita delle opportune facoltà, possa dalla frontiera franco-spagnola consigliare e dirigere i sacerdoti a cattolici catalani» (Carta N.º. 1884 de Pacelli a Vidal, Vaticano, 10 de Junio de 1937, *Ibid.*, p. 476).

93. Antonio Vilaplana Forcada (Sentforas, Barcelona, 20 mayo 1894 - San Quirico de Safaja, Barcelona, 7 abril 1944). Comenzó los estudios en el seminario de Vich y los completó en el pontificio colegio español de Roma, doctorándose en filosofía, teología y derecho canónico en la universidad Gregoriana. Después fue alumno de la Pontificia Academia Eclesiástica y estuvo considerado como uno de los más brillantes que pasaron por el colegio español en su tiempo (1911-1917), pero no pudo seguir la carrera diplomática, a pesar de las insistentes recomendaciones de los superiores de dicho colegio que le querían mucho, por razones que no quedaron claras, si bien se adujeron entonces motivos de salud. Se le consiguió entonces una canonjía papal de Mallorca, de la que tomó posesión en 1922, y en 1927 fue nombrado canónigo arcipreste de Gerona. También fue provisor de la diócesis, así como rector del «Paedagogium», institución de cultura religiosa superior y complementaria, similar a la existente en el «Alma Mater», que dio muy buenos frutos, y a cuyo servicio dedicó Vilaplana sus mejores energías. Después de haber estado algún tiempo al servicio de la nunciatura de Madrid, marchó de nuevo a Roma, donde permaneció hasta 1944, y fue secretario del cardenal Pizzardo, prefecto de la Congregación de Seminarios. Durante los años de la Segunda República fue consejero y colaborador del cardenal Vidal y Barraquer y del nuncio Tedeschini, quienes le encomendaron como persona de confianza algunas gestiones reservadas sobre relaciones Iglesia-Estado, juntamente con Luis Carreras Mas. El 31 de diciembre de 1940 fue nombrado camarero secreto supernumerario de S.S. También representó a España en los consejos superiores generales de las Obras Misionales Pontificias. El cardenal Vidal, que lo estimaba mucho, quiso que lo nombraran obispo auxiliar suyo, con residencia en Tarragona, mientras él estaba en el exilio, pero la Santa Sede no se lo concedió. Publicó *Teología pastoral y práctica parroquial* (Barcelona 1921). Tradujo al castellano la obra de Luigi Civardi, *Apóstoles en el propio ambiente* (1940). Sobre su actuación durante los años de la Segunda República cf. las referencias en los índices de *Arxiu Vidal i Barraquer* I, 539; II, 753; III, 1179; IV, 1629; DHEC, III, pp. 692-693; DSDE, pp. 1200-1201.

Estimo de suma urgencia y utilidad el nombramiento de la persona competente y discreta que desde la frontera franco-española pueda practicar lo necesario para dirigir, consolar, aliviar y socorrer a los sacerdotes y católico que se hallan en aquella zona roja. Ya me permití indicar que debían evitarse los recelos de las autoridades de ambas fronteras para facilitar la gestión. Me atrevería a sugerir a Vuestra Eminencia para dicho cometido a Mons. Vilaplana, quien además de reunir las condiciones indicadas, tendría la ventaja de solucionar la cuestión económica, pues creo que bastaría una sencilla indicación mía para que una familia, caritativa se ofreciera a correr con los gastos de la estancia y manutención del citado Monseñor.⁹⁴

Vilaplana era en aquel momento uno de los sacerdotes que gozaba de mayor confianza y aprecio del cardenal Vidal, hasta el extremo de que lo pidió como obispo coadjutor o auxiliar, sin embargo esta propuesta no prosperó, porque la Secretaría de Estado consideró que, dadas las circunstancias, era necesario esperar para estudiarla en otro momento⁹⁵ y, por ello, se le dio a Vidal una respuesta gentil, pero vaga, sobre su petición.⁹⁶

94. Carta de Vidal a Pacelli, Certosa di Lucca, 29 de junio de 1937 (*Epistolario*, p. 488). También propuso para auxiliar a su vicario general Salvador Rial (DHEC, III, pp. 232-233; DSDE, p. 548-549).

95. «Chiede la nomina di un coadiutore o ausiliare e propone Mons. Vilaplana Forcara, del quale fornisce buone notizie. Propone anche il suo Vicario Generale Mons. Rial, che però ritiene più adatto per Lérída o, eventualmente per Barcellona. Desidera che si proceda rapidamente. Tale nomina è necessaria per visitare la Catalogna, consecrare gli Olii Santi, procurare la materia per il Santo Sacrificio, controllare il servizio di soccorso del clero, visitare prigionieri, interessarsi dell'assistenza religiosa dei soldati, degli infermi etc. Termina dicendo che in Catalogna non esistono garanzie per stabilire il culto in pubblico, che vi è discordia tra i cattolici abschi e il Vicario Generale di Barcellona e che vi è qualche pericolo di scisma, perché alcune signore intendono aprire chiese senza metersi d'accordo con il Vicario Generale [...] Non rimane quindi che proporre al Santo Padre la richiesta dell'Emo Card. Arcivescovo di Tarragona circa l'assegnazione di un Coadiutore o Ausiliare. *Apunte autógrafo de Tardini sobre este asunto*: «19-VI.38. Una risposta gentile e vaga. Date le circostanze attuali, non è possibile procedere ora alla nomina proposta, ma è necessario attendere, differire ...» (*Ibid.*, pp. 798-799).

96. Es interesante notar la diferencia entre los dos textos de las minutas preparadas para esta respuesta. En la primera se dice: «Al fine poi di provvedere nel miglior modo possibile al bene delle anime, Sua Santità non è alieno dal mettere allo studio le proposte dell'E.V. appena le circostanze, che ora non sembrano favorevoli, ne

Según Vidal:

«Mons. Vilaplana por sus estudios, cargos ejercidos y excelentes cualidades que le adornan, si se estimara conveniente, podría como Coadjutor o Auxiliar mío visitar Cataluña, consagrar los Santos Óleos, procurar el pan y vino garantizados para el Santo Sacrificio, controlar los servicios de socorro a los sacerdotes, visitar a los presos e intensificar la asistencia religiosa a los soldados, enfermos y demás fieles, enterarse e informar de todo. Su estancia en Cataluña debería ser por el momento de corta duración».⁹⁷

A primeros de julio, el cardenal Vidal estuvo en Lourdes y pudo encontrarse con el nuncio Valeri y con el cardenal Verdier, arzobispo de París. Al referirle a Pacelli desde Puginier⁹⁸ sus impresiones sobre

renderanno possibile l'attuazione pratica». Y se añade: «L'Augusto Pontefice poi, nel desiderio di fare cosa grata a Vostra Eminenza, ha pure disposto che sia messa allo studio la proposta che tanto sta a cuore all'Eminenza Vostra di ottenere un Ausiliare o Coadiutore, come diretta a portare soccorso alla Sua diletta Archidiocesi, affinché, appena le circostanze lo permetteranno, si possa provvedere nel miglio modo possibile al bene delle anime», pero *este párrafo está tachado en la primera minuta, en cumplimiento de lo establecido en este apunte autógrafo de Tardini*: «26-6-38. Quanto all'ausiliare di cui a pag. 2 dire in forma più generica ... si studierà ... per ora non è il momento ... o altre frasi vaghe»] (*Ibid.*, pp. 800). Por ello, en el texto definitivo quedó solo el párrafo primero (AA.EE.SS., *Spagna 909, fasc. 319, ff. 113-114*).

97. Vidal dijo: «Es mi intento desde una temporada pedir a Vuestra Eminencia que se dignara alcanzarme de Su Santidad el Papa la gracia de nombrarme un Obispo Coadjutor o Auxiliar, que a la vez obtuviera el Decanato del Cabildo metropolitano, como el anterior Exmo. Manuel Borrás, asesinado por los anarquistas al principio de la revolución. Me es hoy día indispensable, pues el trabajo se multiplica y mi edad y achaques van en aumento. Debe ser joven relativamente, competente, trabajador y bien probado. Creo que el Rev.mo Mons. Antonio Vilaplana Forcada reúne dichas condiciones, además de la aureola que le da el haber sufrido persecución por Jesucristo durante varios meses que permaneció en la España republicana para dedicarse a obras de celo y de caridad, y contar con varios hermanos y otras personas de su distinguida y buenísima familia sacrificada por la misma causa. Podría procederse rápidamente a su nombramiento por ser muchas las personas de Roma que le conocen. Se acompaña nota personal de los estudios y cargos desempeñados por Mons. Vilaplana» (Carta confidencial de Vidal a Pacelli, Certosa di Farneta, 9 de junio de 1938, *Epistolario.*, p. 777). El *curriculum* de Vilaplana puede verse *Ibid.*, pp. 796-797.

98. Pequeña población de un centenar de personas situada en la Montaña Negra, cerca de Aude. Desde el 1 de agosto de 1932 era párroco André Boyer-Mas (Carcasona, Francia, 1904). Sobre este sacerdote véase la nota 45.

este viaje, aprovechó para decirle que estaba dispuesto a trasladarse a Francia para desarrollar sus actividades en favor de los sacerdotes catalanes de acuerdo con el cardenal de la capital francesa.

«Mi breve estancia en Lourdes me proporcionó el placer de saludar a Su Excia. Rev.ma Mons. Valeri, Nuncio Apostólico de París, y conocer su interés para cooperar a esta actuación, de lo cual no dudo hablará con Vuestra Eminencia.

Asimismo el Exmo. Sr. Obispo de Tarbes-Lourdes⁹⁹ estuvo interesadísimo, prometiéndome el envío de intenciones de Misas. De él obtuve además en recipientes apropiados una cantidad de Santos Óleos, de que carecían en Cataluña completamente, y que el Dr. Vila Abadal entregará en Barcelona a las personas facultadas.

Por una oportunidad verdaderamente providencial he podido ya empezar a hacer algo para atender a las necesidades expuestas. De paso para Montpellier, me he detenido en la residencia campestre del Marqués de Laurens-Castelet, un buen amigo mío, y he sabido que estaba en Rodez el Emo. Sr. Cardenal Verdier,¹⁰⁰ con quien había tenido comunicación epistolar. Le he visitado y mi consolación ha sido una de las mayores de mi destierro. Le he hallado acogedor, de una benevolencia todo sobrenatural, de una voluntad generosa para contribuir a todo bien en favor de nuestros pobres sacerdotes. Sobre todo me he sentido con él coincidente de manera plena y lúcida en orden a los criterios de la Santa Sede sobre los problemas actuales y en especial con el sentir de preparar los caminos de armonía para llegar a la paz cristiana de la nueva España, de la cual la independencia política de la Jerarquía y la actuación puramente religiosa de sacerdotes y fieles es la principal garantía en bien de la Iglesia y del mismo consorcio civil. Hemos llegado a puntos de vista prácticos de inmediata actuación que con celo emocionante el Emo. Cardenal Verdier se ha ofrecido a realizar. Acabo de escribirle con ruego de que hable a Vuestra Eminencia de todo ello, por cuyo motivo no alargó más esta carta que transmito a Vuestra Eminencia por

99. Pierre Marie Gerlier (1880-1965), obispo de Tarbes y Lourdes (1929-1937), arzobispo de Lyon (1937- 1965), creado cardenal en 1937.

100. Jean Verdier, sulpiciano (La Croix d'Aveyron, Francia, 1864 - París 1940), nombrado arzobispo de París el 18 de noviembre de 1929 y creado cardenal por Pío XI el 16 de diciembre del mismo año.

Su mediación. No dudo que Vuestra Eminencia verá en lo que le diga el Emo. Cardenal Verdier el complemento y resultado práctico de esta información y se dignará favorecerlo cuanto esté de Su parte.¹⁰¹

El 10 de julio, reiteró Vidal su propuesta al anterior al escribirle a Pacelli, desde Montpellier, estas letras:

«Yo, por mi parte, según insinuaba en mi anterior, me hallaría dispuesto a trasladarme a Francia, si se considerara conveniente, ya sea a temporadas, ya sea cuando las circunstancias lo exigieran, que, desde luego, serían menos frecuentes con la aludida actuación de los dos Señores indicados en el párrafo anterior. Podría fijar mi residencia en Lourdes, Montpellier, Castelnaudary –en casa del Sr. Marqués de Laurens-Castelet–, etc. Ciertamente que ello me obligaría a dispendios económicos que difícilmente podría sostener, a dejar en parte mi incógnito, y a correr mayores riesgos y compromisos, todo lo cual se evita continuando en la Cartuja de Lucca, desde donde puedo trabajar también, tener fácil comunicación con los repetidos Señores y aun de vez en cuando trasladarme a Francia. El Emo. Sr. Cardenal Verdier, muy amablemente, me invitaba a ir a París, pero le di a entender que aquel centro me importaría graves compromisos en las circunstancias actuales, ya que difícilmente pasaría desapercibida mi residencia y sería interpretada a merced de los apasionados políticos españoles que tanto allí abundan».¹⁰²

Ante las insistencias del cardenal Vidal el Papa decidió darle una respuesta mediante una carta del cardenal Pacelli en la que se le dijo que, antes de tomar una decisión sobre el nombramiento de una persona competente y discreta, etc., el mismo Papa deseaba saber qué resultados prácticos daría la comunicación directa que se había establecido recientemente entre la Santa Sede y el pro-vicario general de Barcelona. Y, con respecto a su proyectado traslado a Francia, dicho traslado le obligaría a dejar, por lo menos en parte, su incógnito y a «correr mayores riesgos y compromisos» que en aquel momento tan delicado parecía conveniente evitar; tanto más, teniendo en cuenta

101. Carta de Vidal a Pacelli, Puginier, 7 de junio de 1937 (*Epistolario*, p. 506).

102. Carta de Vidal a Pacelli, Montpellier, 10 de Julio de 1937 (*Ibid.*, p. 511).

quanto él mismo había dicho en su carta del 10 de julio, que desde la Cartuja de Lucca podía seguir trabajando también y tener fácil comunicación con las buenas personas que se ocupaban tan generosamente de los asuntos religiosos de Cataluña.¹⁰³

Quien sabe leer los documentos vaticanos, entiende perfectamente que con esta carta de Pacelli, el Papa quiso dejar definitivamente zanjada la propuesta insistentemente hecha tantas veces por el carde-

103. «Mi è regolarmente pervenuta, con i relativi allegati, la venerata lettera dell'E.V.R. del 27 Luglio u.s. La ringrazio caldamente delle interessanti notizie trasmesse, e Le sono particolarmente grato per le preghiere che eleva al Signore affinché, per il maggior bene della Chiesa, il mio recente viaggio in Francia produca i desiderati frutti. Questa Segreteria di Stato ha provveduto senza indugio, per mezzo del noto tramite, all'invio al Rev.mo Pro Vicario Generale di Barcellona dello scritto rimessomi dall'E.V.R. con l'accennata Sua lettera; ed appena ne avrò una risposta, sarà mia premura informarne l'E.V. Circa la prospettata possibilità di liberare gli ecclesiastici e le religiose, che si trovano tuttora nella zona rossa, ho nuovamente interessato l'Eccmo. Nunzio Apostolico di Berna affinché faccia al riguardo i passi opportuni presso il Comitato Internazionale della Croce Rossa. Qualora poi la cosa presentasse qualche possibilità di riuscita, la Santa Sede non mancherà [da parte sua, *tachado*] di raccomandare vivamente detti ecclesiastici alla nota [inesauribile, *tachado*] carità dell'Ecc.mo Episcopato Francese. In conformità al desiderio manifestatomi dall'E.V., sarò lieto, non appena se ne presenterà l'occasione, di poter esprimere al Rev.mo. Padre Generale dei PP. Certosini la viva gratitudine della Santa Sede per le premurose attenzioni usateLe in codesta Certosa. Mi è grato inoltre accusarLe ricevimento delle venerate lettere del 29 Giugno e 10 Luglio u.s., pervenutemi con qualche ritardo, con le quali l'E.V. nel darmi accurate notizie sulla situazione religiosa in Catalogna, cortesemente informava la Santa Sede circa il Suo recente viaggio a Lourdes. Il Santo Padre ha appreso tali notizie col più vivo interesse e si è degnato esprimere la Sua paterna compiacenze per l'opera zelante ed indefessa che l'E.V., seguendo l'impulso del Suo generoso cuore, va svolgendo in favore di quei Suoi cari e tanto provati figliuoli. A riguardo dell'indicata nomina di una persona competente e discreta, la quale dalla frontiera franco-spagnuola diriga, consoli e soccorra gli ecclesiastici e fedeli che si trovano tuttora nella zona rosa, il Santo Padre, prima di prendere una decisione in proposito, desidera vedere quali risultati pratici darà la comunicazione diretta testé stabilitasi tra la Santa Sede ed il suddodato Rev.mo. Pro Vicario Generale. Circa poi il progettato trasferimento dell'E.V. in Francia, il medesimo Santo Padre è d'avviso con l'E.V., che tale trasferimento La obbligherebbe a lasciare, in parte almeno, l'incognito ed a correre «mayores riesgos y compromisos» [maggiori rischi e compromessi, cose tutte, *tachado*], che nella attuale delicatissima situazione pare convenga evitare. Tanto più che, com'Ella rileva nella citata Sua lettera del 10 Luglio u.s, l'E.V. potrà anche da codesta Certosa, continuare ad avere facili comunicazioni con quelle buone persone che tanto generosamente si occupano della cose religiose della Catalogna. Profitto...» (Carta N°. 3155 de Pacelli a Vidal, Vaticano, 7 de Agosto de 1937, *Epistolario*, pp. 526-527).

nal Vidal; propuesta que la Santa Sede no aceptó por las razones que hemos visto. Vidal no volvió a hablar del tema hasta principios de 1938, cuando comunicó a Pacelli que había rechazado el ofrecimiento recibido de una persona que estaba dispuesta a sufragar los gastos de su estancia en Francia; ofrecimiento que recibió una respuesta evasiva del mismo cardenal. Sin embargo, volvió a insistir en su ya conocida idea de trasladarse a Francia o de enviar allí a un delegado de la Santa Sede, o suyo, con las necesarias facultades, para que desde una ciudad cercana a la frontera con España supliera la autoridad de los obispos según las necesidades, o bien que sirviera de trámite entre ellos y sus sacerdotes y fieles; y recordó que había propuesto para esta misión a Antonio Vilaplana, aunque sin nombrarlo expresamente.

«Mi Secretario recibió de un sacerdote respetable, cuyo nombre quiere se mantenga reservado, la adjunta comunicación ofreciéndome atender, con todo el decoro debido, a mi sostenimiento en Francia, desde donde —dice— con mayor facilidad podría presidir el resurgimiento espiritual de los católicos residentes en la zona roja. Ignoro cual sea la persona que brinda tan generoso ofrecimiento y el móvil que la guía. La contestación ha sido indicar que, por el momento, no se estimaba conveniente aceptar el ofrecimiento, sin la más leve alusión a las comunicaciones cruzadas con Vuestra Eminencia respecto a mi traslado a Francia, ni tan siquiera insinuar que los Cardenales no pueden cambiar de residencia sin la previa autorización del Santo Padre. He creído debía dejar completamente al margen del asunto a la Santa Sede.

Ya he tenido el honor de indicar a Vuestra Eminencia las ventajas y los inconvenientes de mi residencia en Francia, como asimismo la solución intermedia del nombramiento de un Delegado de la Santa Sede o, si se estimara mejor, exclusivamente mío, bien que con las facultades necesarias, con residencia en una ciudad fronteriza, para suplir en lo que fuere necesario la autoridad episcopal o a lo menos servir de enlace entre los Obispos que están alejados de sus diócesis y los sacerdotes y fieles en ellas residentes, y para orientarles, socorrerles y aun pararles al atravesar la frontera, ya que, según me dice en carta acabada de recibir el Exmo. Sr. Obispo de Gerona, residente en Pamplona: «He procurado por todos los medios influir en favor de cuantos están en la zona roja, pero hay un abismo entre las dos zonas».

Aun me permitía apuntar a Vuestra Eminencia el nombre de persona competente y discreta que esperaba no inspiraría recelos a las autoridades de los países limítrofes para el desempeño del aludido cargo.

Los Superiores de Órdenes y Congregaciones religiosas se han preocupado con celo de sus súbditos, aun de los estudiantes y novicios, no reparando en medios para establecer contacto con ellos, enviarles auxilios, sacarles de la zona roja y colocarles en Seminarios o Noviciados a fin de asegurar: la continuación de su formación religiosa y cultural. A la vista de ello cuantas veces me he preguntado a mi mismo: ¿Por ventura es menos estrecha la obligación que tenemos los Prelados para con nuestros sacerdotes, consagrados por entero a la Iglesia mediante su vinculación a la respectiva diócesis, para, con nuestros seminaristas y para con nuestros fieles, tan necesitados de auxilio. y consejo, que desean cumplir como buenos habiendo dado de ello pruebas evidentes rayanas al heroísmo en algunos casos? ¿Porqué, pues, situarnos, sin misión alguna concreta que cumplir, en sitio desde donde ha de mediar un abismo entre nosotros y aquellos que tienen derecho a esperar nuestro auxilio, nuestra orientación, nuestro aliento y nuestra actuación prudente para no agravar su situación ya delicada y bastante crítica?

Quedaría muy reconocido a Vuestra Eminencia si, sobre el aludido ofrecimiento, se dignara indicarme Su elevado parecer, que seguiré con absoluta fidelidad».¹⁰⁴

Soprende que en su respuesta a esta carta, Pacelli se limitara a comunicarle a Vidal que el Papa había alabado la prudencia y el tacto con que había declinado en generoso ofrecimiento para su traslado a Francia, sin decirle una palabra sobre el asunto principal, es decir sin indicarle «el elevado parecer» que Vidal le había pedido.¹⁰⁵

104. Carta confidencial de Vidal a Pacelli, Certosa di Farneta, 7 enero 1938 (*Ibid.*, pp. 650-651).

105. «Il Santo Padre, al Quale, come sempre mi sono recato a premura di comunicare tali notizie, le ha apprese col più vivo interesse. Egli ha lodato la prudenza ed il tatto con cui l'Eminenza Vostra ha declinato la generosa offerta fattaLe da un sacerdote pel caso di un eventuale suo soggiorno [trasferimento, *tachado en la minuta*] in Francia, e si è inoltre compiaciuto prendere in benevolo esame la di Lei proposta di affidare cioè interinalmente il governo ecclesiastico della Diocesi di Lérída al Revmo. Suo Vicario Generale Dr. Rial. Non appena il Santo Padre si degnerà prendere

Todas las cartas de Vidal eran sometidas en la Secretaría de Estado a un examen minucioso y sobre ellas escribían los «monseñores» competentes las oportunas observaciones para preparar la respuesta. En este caso, hay una nota que dice que al cardenal ya se le dio a entender el 7 de agosto de 1937 que el Papa no consideraba oportuno su traslado a Francia.¹⁰⁶ Y, quizá, por ello no se le volvió a repetir lo mismo que él ya sabía, aunque insistía en lo mismo.

B. MISIÓN ENCOMENDADA AL OBISPO DE GERONA, JOSÉ CARTAÑÁ

El 11 de enero de 1938, el nuncio apostólico en Francia, Valerio Valeri, informó al cardenal Pacelli, sobre la situación religiosa de la España republicana o «roja», como se decía entonces, y propuso como una posible solución que un obispo español se trasladara a Francia, en una zona próxima a la frontera española, por ejemplo Perpiñán, para ocuparse de la necesidades religiosas de sus connacionales sometidos al Gobierno de Valencia, y para aconsejar y confortar a los numerosos sacerdote españoles esparcidos por diversas diócesis de Francia. Para esta misión sugirió el nombre del obispo de Gerona, José Cartañá.¹⁰⁷

al riguardo una decisione definitiva, sarà mia premura informarne l'Eminenza Vostra». Luego le habla de otros asuntos tratados en la carta de Vidal del 7 de enero de 1938 (Carta N.º. 164/38 de Pacelli a Vidal, Vaticano, 8 de febrero de 1938, *Ibid.*, pp. 687-688).

106. «Osservazione: Circa il trasferimento dell'Emo. Card. Vidal in Francia, già altra volta gli è stato fatto capire [scritto, *tachado*] che il S. Padre non lo ritiene opportuno. Disp. N. 3155/37 del 7 agosto 1937» (*Ibid.*, p. 672).

107. «Secondo le ultime notizie giunte qui dalla Spagna sotto il Governo di Valenza, le condizioni religiose tenderebbero in generale a migliorare. A Barcellona, dicono, il Vescovo in carne ed ossa pare cerchi tuttora di occuparsi, per quanto può, dell'organizzazione del culto e dei fedeli. Ma egli può molto poco perché essendo invisibile alle Autorità deve rimanere nascosto e non far trapelare la sua presenza ed il suo luogo di dimora. Sicché di fatto la direzione delle cose e personale ecclesiastico sarebbe piuttosto nelle mani del partito chiamato «Unión democrática de Cataluña» (*sic*), composto, com'è noto all'Eminenza Vostra Reverendissima, di laici cattolici politicamente molto a sinistra. E' tal partito che raccoglierebbe le elemosine per il culto, designerebbe i sacerdoti per il compimento delle funzioni sacre e avrebbe persino designato i Vicarii Generali per alcune Diocesi. La situazione, se le notizie che mi

Ante esta propuesta, el secretario de la S.C. de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Monseñor Tardini,¹⁰⁸ pasó el despacho de Valeri a monseñor Sericano¹⁰⁹ para que estudiara la propuesta y diera su opi-

sono state comunicate rispondono esattamente al vero, sarebbe non solo strana ma pericolosa. Non so se la Santa Sede, onde regolarizzarla in qualche modo, non giudicasse possibile di servirsi adesso della presenza e dell'eventuale azione del Vescovo di Teruel. A tal proposito, anzi, unisco qui, per semplice conoscenza dell'E.V. una lettera indirzzatami ieri dal sig. Torre di cui ho già avuta occasione di parlare, ma che mira ad uno scopo più vasto. Un'altra soluzione potrebbe, del resto, consistere, a mio umile avviso, nel far venire in Francia un Vescovo, per esempio quello di Gerona, città prossima a Barcellona, che attualmente vive, credo, presso Sua Eminenza il Sig. Cardinale Gomá. Egli, da una di queste Diocesi di confine, come Perpignano, potrebbe adesso con maggiore facilità che nel passato interessarsi di quello che succede, dal punto di vista religioso, al di là della frontiera. Del resto la sua presenza, o quella di un altro Prelato spagnolo, non sarebbe nemmeno inutile per altri motivi. Infatti, qui in Francia vi è tuttora un buon numero di sacerdoti spagnoli sparsi in varie Diocesi, specie nelle grandi città, e che naturalmente avrebbero bisogno di una guida, di consigli e di conforti. Ora, un Prelato della loro nazionalità, di cui si sapesse la presenza ed il luogo di residenza, potrebbe da questo punto di vista svolgere un'azione di bene assai efficace. Non so se le spese di viaggio e di mantenimento potessero costituire un ostacolo e se il Santo Padre in tal caso, nella Sua bontà, non fosse pronto a sopperirvi del Suo» (Despacho N.º. 3856 de Valeri a Pacelli, París, 11 enero 1938, AA.EE.SS., IV Periodo, *Spagna 923, fasc. 332, ff. 38-39v.*, original mecanografiado; ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 1-1v*, minuta autógrafa).

108. Domenico Tardini (Roma 1888 - 1961). Sostituto de la Secretaría de Estado (1935-1937), secretario de la S.C. de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios (1937-1952), Pro-Secretario de Estado para los Asuntos Extraordinarios (1952-1958), Secretario de Estado (1958-1961). Arzobispo titular de Laodicea de Siria (1958). Creado cardenal el 15 de diciembre de 1958. Arcipreste de la Basílica Vaticana. Cf. C. F. CASULA, *Domenico Tardini (1888-1961). L'azione della Santa Sede nella crisi fra le due guerre* (Roma, Studium, 1988).

109. Silvio Sericano (Castelletto d'Orba, provincia de Alessandria y diócesis de Tortona, 23 marzo 1889). Después de haber hecho los estudios gimnasiales en su Seminario diocesano, fue ordenado sacerdote el 24 de agosto de 1913 por el obispo Pietro Andrea Viganò en el Santuario del Sagrado Corazón de Stazzano (Alessandria). Entre 1906 y 1913 fue alumno del Pontificio Colegio Lombrado de Roma para ampliar los estudios de Filosofía y Teología en la Pontificia Universidad Gregoriana. En ella se doctoró también en Derecho Canónico. Regresó a su diócesis en 1922 y fue nombrado profesor de Ciencias, Filosofía y Teología en el Seminario Diocesano. Tres años más tarde, en 1925, fue enviado a la Secretaría de Estado y fue destinado a la Internunciatura de Centro America como secretario; posteriormente pasó a la de Austria en abril de 1936 a la de Madrid como Auditor, y desde el 11 de junio de 1936 hasta el 4 de noviembre del mismo año fue Encargado de negocios interino. Pasó después a la Primera Sección de la Secretaría de Estado (Asuntos Eclesiásticos Ex-

nión (21-I-38. *Sericano che ne dici?*). Sericano era el minutante de la Secretaría de Estado, encargado de los asuntos de España, porque había sido encargado de negocios desde junio hasta noviembre de 1936. Sericano fue favorable la propuesta de encargar de esta misión a Cartaña,¹¹⁰ pero sugirió que, antes de tomar una decisión definitiva, se escuchara el parecer del encargado de negocios de la Santa Sede ante el Gobierno Nacional, Hildebrando Antoniutti.

El 1 de febrero, Pacelli comunicó a Antoniutti que el Papa estaba dispuesto a tomar en consideración la sugerencia recibida de varias partes, de enviar a Francia a un obispo español, el cual, desde una diócesis del confín con la España sometida al Gobierno de Valencia, 1º, cooperase eficazmente a la dirección espiritual de los sacerdotes y de los fieles residentes en dicho país y que fuera, al mismo tiempo, un buen elemento de información para la Santa Sede; 2º, diese orientaciones, consejos y consuelos a los sacerdotes españoles esparcidos por las diócesis de Francia. Y le pidió su parecer y el del cardenal Gomá sobre la oportunidad de encomendar esta misión al obispo de Gerona, José Cartaña, para que pudiera seguir de cerca la evolución

traordinarios, como Consejero de Nunciatura) y en 1940 fue nombrado Subsecretario de la S.C. de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios. En 1953 Pío XII lo nombró Protonotario Apostólico *de numero participantium*. Murió en Roma el 7 de marzo de 1957 a la edad de 68 años, y fue enterrado en el cementerio de su pueblo natal, tras las funerales presididos por el obispo de Macerata, Mons. Silvio Cassulo Cf. *Si è spento a Roma Mons. Silvio Sericano*; *Rivista Diocesana di Tortona*, marzo 1957, p. 48; *Il Popolo* (semanario diocesano de Tortona, 14 marzo 1957) le dedicó un artículo necrológico.

110. «Fare venire in Francia (a Perpignano) il Vescovo di Gerona, che vive attualmente presso l'Emo. Gomá, ed incaricarlo di interessarsi di là di quanto succede, dal punto di vista religioso, nella Spagna rossa, nonché di prendersi cura dei sacerdoti spagnuoli rifugiati in Francia. La Santa Sede dovrebbe però provvedere alle di lui spese di viaggio e sostentamento. La cosa —qualora il Vescovo di Gerona accettasse— non tornerebbe forse troppo sgradita al Governo di Franco, essendo il suddato Vescovo di sentimenti nazionali, come sta a dimostrarlo il fatto di essersi egli rifugiato nella Spagna bianca. D'altra parte l'Emo. Vidal è da molto tempo che insiste sull'opportunità di nominare una persona discreta ed abile che dalla frontiera franco-spagnuola diriga la chiesa della zona rossa; ma se tale persona fosse, come l'Emo. Vidal pare desiderare, null'altro che un suo luogotenente, se ne risentirebbe il Governo di Franco. Ad ogni modo sarebbe opportuno chiedere al riguardo a Mons. Antoniutti il suo parere» (AA.EE.SS., IV Periodo, *Spagna 923*, fasc. 332, ff. 43-43v., observaciones mecanografiadas en papel blanco, sin fecha ni firma, pero con la siguiente nota autógrafa de Tardini: 26-I-38. *Sentire il parere di Mons. Antoniutti*).

de la situación religiosa en la zona republicana y, en particular, en Barcelona, que parecía haber mejorado últimamente al haberse atenuado un poco la persecución religiosa.¹¹¹

Antoniutti respondió el 17 de febrero, con un amplio despacho que puede leerse en el apéndice documental¹¹² exponiendo el parecer que el cardenal Gomá le había manifestado de palabra y después por escrito, en que venía a decir que el envío de un obispo español a Francia para atender a los intereses espirituales de la España republi-

111. «Come è noto all'E.V.R., un leggero miglioramento della situazione religiosa si sarebbe verificato in questi ultimi tempi nella zona tuttora dominata dal Governo Repubblicano, particolarmente a Barcellona. Moltissimi sacerdoti sarebbero stati liberati dalle prigioni; il culto privato non sarebbe più oggetto della spietata persecuzione di una volta, potendo i sacerdoti, benché con molti riguardi e grande circospezione, celebrare la S. Messa in case private ed in frequenti casi amministrare anche i sacramenti; mentre nei fedeli si manifesterebbe un certo risveglio religioso. In molti poi, sacerdoti e laici, sarebbe vivo il desiderio di avere una direzione spirituale più consona alle difficili circostanze, in cui trovasi tuttora quel territorio: direzione che purtroppo, o manca finora del tutto, come è il caso delle Diocesi di Lérida, Solsona ed altre, o per lo meno lascia assai a desiderare: motivo per cui tra gli stessi fedeli si lamenterebbero inconvenienti ed abusi che vanno creando una pericolosa situazione, alla quale occorre porre sollecitamente rimedio. Per rimediare a tale situazione è stato suggerito da varie parti alla Santa Sede di inviare in Francia un Prelato spagnolo con le necessarie facoltà, il quale da una di quelle Diocesi di confine, come ad esempio Perpignano, potrebbe adesso con maggiore facilità che nel passato interessarsi di ciò che succede, dal punto di vista religioso, al di là della frontiera, cooperare efficacemente alla direzione spirituale di quei sacerdoti e fedeli, ed essere al medesimo tempo un buon elemento di informazione per la Santa Sede. Né la presenza in Francia di un Prelato spagnuolo sembrerebbe meno utile per altri motivi. Infatti in Francia, come l'Eccellenza Vostra ben sa, vi è tuttora un buon numero di sacerdoti spagnuoli sparsi in varie Diocesi, specie nelle grandi città, e che naturalmente avrebbero bisogno di una guida, di consigli e di conforti; ed un Prelato della loro nazionalità, di cui si sapesse la presenza ed il luogo di residenza, potrebbe da questo punto di vista svolgere un'opera di bene assai efficace. Inoltre a compiere tale delicata missione è stata indicata alla Santa Sede, quale persona particolarmente adatta per le sue belle qualità di mente e di cuore, S.E. Monsignor Giuseppe Cartañá Inglés, Vescovo di Gerona. Il Santo Padre nella sua pastorale sollecitudine per il bene delle anime, non sarebbe alieno dal prendere in considerazione la cosa, ma desidera di conoscere prima ciò che ne pensano al riguardo l'Emo. Sig. Cardinale Gomá y Tomás e l'Eccellenza Vostra, e sapere al medesimo tempo se il suddodato Monsignor Cartañá sarebbe disposto ad accettare tale delicato incarico» (Despacho N.º. 413/38 de Pacelli a Antoniutti, Vaticano, 1 febrero 1938, AAEISS, IV Periodo, *Spagna 923, fasc. 332, ff. 44-45*, minuta mecanografiada con correcciones de Sericano; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 87-88v.*, original mecanografiado).

112. Documento 10.

cana no habría tenido gran utilidad, ya que su acción debería limitarse únicamente a Cataluña, y además tendría el peligro de asumir un carácter político que podría indisponer al Gobierno Nacional. Por ello, no consideraba necesaria la presencia de dicho obispo en Francia.

«Los sacerdotes catalanes residentes en Francia –dijo Gomá– son en la actualidad, según referencias de otros que han pasado a la España nacional después de haber residido largo tiempo en Francia sobre unos doscientos. Muchos de ellos se han comunicado con el que suscribe y con el Sr. Obispo de Gerona, manifestando deseos de regresar a la España nacional. No se les ha podido aconsejar la vuelta, porque las Diócesis liberadas están completas de personal en la medida que consienten sus recursos, y es preferible que sigan en Francia hasta que se vayan reconquistando nuevos territorios.

Se sabe que la mayor parte están colocados en las Diócesis francesas, donde son muy estimados y trabajan con mucho fruto, según referencias que tenemos de varios Sres. Obispos franceses. No tienen, por lo mismo, tanta necesidad de dirección estando encuadrados en los servicios diocesanos y bajo la vigilancia de sus respectivos Prelados. En cualquier circunstancia grave tienen tan fácil acceso por correspondencia a los Obispos catalanes que residen en la inmediación de la frontera, Gerona y Solsona, como la tendrían con el que residiese en una Diócesis francesa.

De los sacerdotes prófugos de Cataluña han sido recibidos en Pamplona, por el que suscribe y el Obispo de Gerona, y contando con la caridad del Sr. Obispo de Pamplona, sobre trescientos, a quienes se ha socorrido caritativamente con vestido, limosnas de misa, viajes gratuitos, alimentación en la Casa de Cristo Rey, en esta ciudad, hasta que se les ha procurado un cargo ministerial en las varias diócesis liberadas. Todos los Prelados están satisfechísimos del celo que despliegan en los cargos que les han confiado».¹¹³

Gomá se mostró de acuerdo con la propuesta de encomendar esta tarea al obispo de Gerona, José Cartañá, pero este, a su vez, en carta dirigida a Antoniutti se dijo dispuesto a seguir la voluntad de la Santa

113. Véase la extensa carta de Gomá a Antoniutti, del 13 de febrero de 1938, adjunta al documento 10.

Sede, pero expuso alguna dificultades que veía para ejecutar su cometido desde Perpiñán, por las repercusiones que podría tener desde el punto de vista político con el Gobierno Nacional, ya que:

«mi presencia en la mencionada Ciudad, tal vez perjudicaría a los sacerdotes catalanes allí residentes ya que, a mediados de agosto de 1936, hube de abandonar aquella ciudad para internarme en Francia por orden del Prefecto, y conmigo cuantos sacerdotes no pudieron justificar por motivos especiales su permanencia allí; b), que alejado el peligro anterior, los Gobiernos de la zona roja podrían aprovecharse de mi residencia en Perpignan y de mi actuación en la Diócesis de Gerona, como argumento de su tolerancia para las prácticas del culto católico entre las Naciones extranjeras, lo cual, no siendo cierto, podría ser estimado en perjuicio del Gobierno Nacional; c) que si el Gobierno de Burgos no aprobaba mi decisión, lo apreciaría como un agravio recibido de la Iglesia, reservándose para exigir compensaciones en su día y d) que, dada la prevención que en las demás regiones de España, suscita la conducta de algunos sectores de Cataluña, hasta podría originar dificultades para los catalanes refugiados».¹¹⁴

Mientras se cruzaban estas cartas, el nuncio Valeri volvió a insistir desde París sobre su propuesta, a la vez que dio nuevas noticias sobre la situación de los sacerdotes españoles en Francia, agravada por la presencia de algunos sacerdotes vascos, que deseando intervenir en la dirección de los asuntos religiosos, conseguían multiplicar las arbitrariedades y aumentar la confusión, que ya era muy grande.¹¹⁵

114. Véase la carta de Cartañá a Antoniutti, del 12 de febrero de 1938, a continuación de la de Gomá, en el documento 10.

115. «Facendo seguito al mio rispettoso Rapporto dell'11 gennaio p.p. mi do premura di portare a conoscenza dell'Eminenza Vostra Reverendissima che, secondo le ultime notizie pervenutemi, le condizioni religiose nei territori sottomessi al Governo di Valenza non hanno subito fino ad oggi sensibili cambiamenti. La direzione degli affari e del personale ecclesiastici continua ad essere nella mani del laici cattolici –politicamente molto a sinistra– membri dell'«Unión democrática de Catalauña» (*sic*), i quali dicono che stanno in contatto con la Santa Sede e con S.E. il Sig. Cardinale Verdier attraverso i membri soprattutto, del «Comité pour la paix civile» che si è qui formato. Tale strana e, soprattutto, pericolosa situazione lo diviene ancor più ora a causa della presenza a Barcellona di alcuni preti baschi –ai quali presto si aggiungerà il già troppo celebre Can. Onaindía– che, desiderosi di prender parte essi pure alla

Destacaba entre los sacerdotes vascos, por su activismo y prestigio personal, el «*già troppo celebre Can. Onaindía*».¹¹⁶

direzione degli affari religiosi, sono riusciti a moltiplicare gli arbitrii e ad accrescere la già grande confusione. La necessità, pertanto, alla quale mi permisi accennare nel mio sopra menzionato Rapporto, di valersi di qualche Prelato spagnolo –quello di Gerona per esempio– onde cercare di regolarizzare in qualche modo le cose sembrerebbe urgente. Il Prelato scelto all'uopo potrebbe, come diceva, essere fatto venire in Francia, in una diocesi di confine come Perpignano, donde –d'intesa magari con l'Eminentissimo Sig. Cardinale Vidal– non gli sarebbe assolutamente impossibile, seguire lo svolgersi degli avvenimenti e dirigere, in qualche modo, la vita religiosa al di là della frontiera. Forse, però, necessità in parte di natura politica consigliano a S.E. il Sig. Cardinale Gomá ed agli altri Prelati della Spagna nazionale di non lasciare il loro posto. Non mi spiegherei altrimenti la loro attitudine e quella, in particolare del Vescovo di Gerona che indirettamente avevo fatto presentire al riguardo, come cosa sua, dal di lui Sacerdote Lamberto Font che, com'è noto a V.E., trovasi qui a Parigi. In ogni modo, come già sopra accennavo, la pratica privata del culto non è adesso molestata, specie nei grandi centri. Ciò non vuol dire, per altro, che non si diano delle eccezioni; così è più che sospetta la notizia apparsa sul numero del 3 corrente della «Vanguardia» (cf. allegato) circa l'arresto di un certo Luis Ruiz Cuenca «acusado de practicar trabajos no permitidos por las leyes de la República». Nell'assicurare l'E.V. che non mancherò di trasmetterle tutte quelle notizie che mi pervenissero in seguito a questo proposito e che meritassero di essere segnalate, mi chino al bacio della Sacra Porpora...» (Despacho N°. 5107 de Valeri a Pacelli, París 14 febrero 1938, AA.EE.SS., *Spagna 923*, original mecanografiado; ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 2-2v*, minuta mecanografiada).

116. Alberto Onaindía Zuloaga (Marquina, Vizcaya, 30 noviembre 1902 - San Juan de Luz, Francia, 18 julio 1988). Fue el más conocido de tres hermanos sacerdotes nacidos en una familia muy cristiana. Los otros dos fueron Celestino, fusilado por los nacionales en 1936, y Domingo, que murió siendo coadjutor de San Juan de Luz (Francia), el 2 de abril de 1985 a los 83 años. Cursó los estudios de latín y humanidades en la preceptoría de Marquina y en el colegio de los jesuitas de Durango; la filosofía en el seminario conciliar de Vitoria, donde hizo asimismo un año de teología y los otros tres años de esta facultad en la universidad Gregoriana de Roma, donde obtuvo el doctorado. También hizo un año de derecho canónico en la misma universidad con obtención de bachillerato. De 1922 a 1924 consiguió el doctorado en filosofía en el Ateneo de Santo Tomás de Aquino, de Roma. El 19 de marzo de marzo de 1926 recibió el presbiterado en la capilla del pontificio colegio español de San José, de Roma, de Roma, del que fue alumno entre 1922 y 1925. Su actividad apostólica fue principalmente académica, pues en 1927 fue nombrado profesor y prefecto de disciplina en el seminario menor de Guipúzcoa, en el cual explicó latín, griego y religión. Hizo oposiciones a una canonjía en la catedral de Vitoria y mereció la aprobación en sus ejercicios. El 9 de enero de 1930 ganó por oposición una canonjía en la catedral de Valladolid, que desempeñó hasta su muerte, y que tenía la tarea de encargarse de la Acción Católica, y en dicha archidiócesis fue profesor de griego en el

El 8 de marzo Pacelli pidió a Antoniutti que hablara del asunto con el general Franco, exponiéndole las razones espirituales de la misión

seminario diocesano. Pero, poco después de su toma de posesión, se ausentó de Valladolid y, al constituirse el Gobierno vasco durante la Segunda República española, el Lehendakari José Antonio Aguirre le nombró asesor suyo, por lo que luego participó en numerosas y difíciles misiones diplomáticas, entre ellas la negociación de paz con los italianos, durante la guerra civil española (1936-39), que desembocó en el llamado «pacto de Santoña». Al principio de la guerra redactó un informe para intentar justificar que un partido católico, como era entonces el Partido Nacionalista Vasco (PNV), defendiera al Frente Popular, formado por socialistas y comunistas, enemigos declarados de la Iglesia y responsables directos de la sangrienta persecución religiosa desencadenada en 1936. Dicho texto, consensuado con las autoridades nacionalistas vascas, fue remitido al papa Pío XI. Con este informe, de carácter propagandístico, el PNV, intentó hacer lo mismo que había intentado el gobierno republicano a través, entre otras iniciativas, del sacerdote madrileño Leocadio Lobo Canónigo, con el fin de lavar la negativa imagen pública que tenían ante parte de la opinión mundial, a causa principalmente de la sangrienta persecución religiosa, y explicar su postura al Vaticano. En este contexto internacional se inscribe el «Informe Onaindía», documento llamado así por su autor, quien lo redactó por encargo del PNV, a partir del 26 de agosto de 1936, en colaboración con Aguirre, primer Lehendakari, y otros dirigentes políticos vascos, y fue presentado por el mismo Onaindía, como comisionado del PNV, en la Secretaría de Estado del Vaticano el 23 de octubre del mismo año, llegando a entrevistarse personalmente con el Papa tiempo después, si bien se negó a besarle el anillo al pontífice, porque, como dice en sus memorias, «yo también tenía mi dignidad». Se dijo de él que estaba bien relacionado con el cardenal Pacelli, secretario de Estado de Pío XI, y que gozaba de su confianza. Al rendirse las tropas republicanas en las provincias vascongadas, huyó a la ciudad francesa de San Juan de Luz, donde vivió exiliado hasta su muerte, si bien primero estuvo algún tiempo en Londres y luego en Francia. En 1987, a punto de cumplir los 87 años, declaró que no había querido apoyar a la República ni a los socialistas, sino que la motivación principal de su actuación política fue defender la libertad del País Vasco, que se veía entonces amenazada. Sin embargo, los dirigentes políticos vascos tuvieron sus discrepancias con él en el terreno político, ya que la postura del canónigo Onaindía no siempre coincidió con las de ellos, aunque le consideraron un hombre valioso. Durante los años de la posguerra fue conocido como una de las voces más prestigiosas en el exilio. Se hizo muy popular con las emisiones que protagonizó, tanto en la BBC de Londres, con el seudónimo de «James Masterton», y sobre todo con el de «Padre Olaso» en Radio París, desde donde formaba juicios éticos sobre los derechos humanos y la causa vasca, denunciando los que a su juicio eran excesos del sistema político español. Durante bastante tiempo prestó sus servicios de traductor en la UNESCO. Fue, de alguna manera, uno de los símbolos de la oposición vasca al régimen político de Franco. Publicó muchos libros y artículos de prensa, entre ellos *Jóvenes de mañana* (Buenos Aires, Ed. Ekin, 1969); *Hombre de paz en la guerra. Capítulos de mi vida* (Buenos Aires, Ed. Ekin, 1973), 2 vols., obra reeditada en 1980

del obispo de Gerona en Francia y las respuestas que tendría que dar a las eventuales objeciones.¹¹⁷ Antoniutti informò immediatamente de las

por la Gran Enciclopedia Vasca, de Bilbao; *Ayer como hoy. Documentos del clero vasco. Selección y presentación* (San Juan de Luz, ed. Axular, 1975); *Experiencias del exilio, El pacto de Santoña*. Cf. J. L. MARTÍNEZ SANZ, El «contrainforme Onaindía»: *Hispania Sacra* 52 (2000) 685-718; DSDE, pp. 846-847.

117. «Insieme ai relativi allegati mi è regolarmente pervenuto il pregiato Rapporto dell'Eccellenza Vostra Rev.ma N°. 227/38 del 17 febbraio u.s. concernente l'invio di un Prelato Spagnuolo a Perpignano, che non ho mancato di sottoporre con ogni sollecitudine al Santo Padre, il Quale ha preso conoscenza col più vivo interesse delle sagge osservazioni fatte in proposito dall'Eccellenza Vostra nonché da codesto E.mo Signor Cardinale Arcivescovo di Toledo. L'Augusto Pontefice, desideroso di nulla lasciare di intentato che possa giovare al bene spirituale di tanti poveri sacerdoti e fedeli, i quali hanno oggi più che mai il bisogno di assistenza e di guida, e volendo d'altra parte evitare che il provvedimento in parola dia luogo ad erronee interpretazioni presso codeste Autorità Nazionali, dopo matura ponderazione della cosa, accogliendo benevolmente l'indicazione dell'Eccellenza Vostra, suggerita anche dall'E.mo Signor Cardinale Gomá y Tomás, Si è compiaciuto esprimere l'avviso che prima di dare corso al delicato affare Ella d'intesa con il prelodato E.mo, ne faccia parola al Generalissimo Franco. Sua Santità, facendo particolare affidamento sui sentimenti cattolici del Generalissimo, confida che codesto Governo si darà conto delle ragioni che sembrano richiedere per il bene delle anime, tale provvedimento: tanto più che da quanto viene riferito a questa Segreteria di Stato, in alcune località della Spagna soggette al Governo di Barcellona, particolarmente in detta città, si prospetta il grave pericolo che nella direzione degli affari religiosi e del personale ecclesiastico prendano a poco a poco il sopravvento laici cattolici – politicamente molto a sinistra – i quali si sentano, benché a torto, di stare in relazione con la Santa Sede: inconveniente al quale è necessario porre sollecitamente rimedio. Né sembra, nel caso, potersi obiettare da parte di codeste Autorità Nazionali che la missione puramente spirituale, come è quella che gli verrebbe assegnata, sarebbe obbligato a risiedere fuori di quella zona, proverebbe di per sé stesso davanti al mondo intero che la persecuzione religiosa è tutt'altro che cessata in quel territori. Al riguardo non sembra inoltre fuori di luogo rilevare che la presenza in Perpignano dell'ottimo Vescovo di Gerona potrebbe, all'occorrenza, influire sul Clero spagnuolo residente in Francia per farlo desistere da ogni propaganda politica» (Despacho N°. 836/38 de Pacelli a Antoniutti, Vaticano 8 marzo 1938, AA.EE.SS, *Spagna 923, fasc. 332, ff. 66-69*, minuta mecanografiada; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 109-110v.*, original mecanografiado).

gestiones que estaban realizando, con la esperanza de tener éxito,¹¹⁸ como en efecto lo tuvo, después de que Antoniutti pudo hablar del asunto con el ministro de Asuntos Exteriores, en ausencia de Franco, que se hallaba en el frente militar. Puesto al corriente de la situación, Franco no puso objeción alguna para que Cartañá pudiera iniciar su misión,¹¹⁹ con las facultades especiales que le concedió la Santa Sede.¹²⁰

118. Con el telegrama cifrado N° 21 del 22-3-1938 Antoniutti comunicó a Pacelli, [1356/38]: «Segreteria di Stato di Sua Santità. Ufficio Cifra. N° 21. Telegramma da Burgos 22. Ricevuto il 22 marzo 1938. N° 21. Sto trattando circa invio Prelato per informazioni in Perpignano confidando esito favorevole. Antoniutti» (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, f. 70*, descifrado; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 968, f. 336*, copia mecanografiada). Telegrama Cifrado N° 23 de Antoniutti a Pacelli [1356/38]: «Burgos, 25 marzo 1938. Segreteria di Stato di Sua Santità. Ufficio Cifra. N° 23. Telegramma da Burgos 25. Ricevuto il 26 marzo 1938. N° 23. Noto Prelato spagnolo potrà recarsi Pepignano informerò data partenza. Segue Rapporto. Antoniutti» (AA.EE.SS., *Spagna 923 fasc. 332, f. 71*, descifrado).

119. «Conforme a quanto l'Eminenza Vostra Reverendissima si è compiaciuta comunicarmi col venerato Dispaccio N° 836/38 in data 8 marzo u. s., ho procurato di risolvere le difficoltà che questo Governo avanzava circa l'invio d'un Prelato Spagnuolo a Perpignano. Nell'assenza del Gen. Franco, che si trova sul fronte aragonese a dirigere le operazioni militari, ho trattato la cosa col Ministro degli Esteri. Questi si è valso dell'occasione per ripetermi tutta la serie delle notizie concernenti l'attitudine di certi Prelati esteri e di certi cattolici baschi e catalani sull'asserita restaurazione del culto nella Spagna rossa, insistendo che il Governo Nazionale, nel campo religioso come negli altri campi relativi al riordinamento della nuova Spagna, giudica di non poter ammettere né tollerare compromessi. Egli mi disse sostanzialmente: Le provincie ancora dominate dai comunisti riavranno la libertà religiosa quando saranno liberate, non dobbiamo creare equivoci con mezze misure inutili, mentre siamo alla vigilia della vittoria definitiva e della definitiva libertà. A mia volta, ho esposto le ragioni che consigliano ora l'invio d'un Prelato Spagnuolo in Francia. Riferendomi alla Nota del Ministero degli Esteri (trasmessa all'Eminenza Vostra Revma col Rapporto N. 288 del 9 marzo) nella quale il Governo di Burgos chiama l'attenzione delle autorità ecclesiastiche sulla condotta di certi sacerdoti catalani in Francia, ho detto che per vigilare detto Clero e farlo desistere da ogni propaganda politica, era necessario l'invio d'un Vescovo spagnolo nella vicina Nazione. Ho soggiunto che gli avvenimenti di questi giorni, si favorevoli all'armata nazionale, suggeriscono la presenza di un Prelato alla frontiera franco-catalana negli interessi stessi del Governo Nazionale. Poi ho approfittato di questa occasione per smentire la notizia diffusa circa pretese conversazioni della S. Sede con agenti baschi e catalani per ristabilire delle relazioni con Barcellona, conforme a quanto l'Eminenza Vostra Revma mi comunicava col venerato Dispaccio N.864 del 10 marzo p.p. - Ho soggiunto che bisognava controllare l'attività di certi laici i quali si vantano di restaurare, a modo loro, l'ordine religioso senza contare con la Gerarchia. Mi è stato assai utile a questo proposito l'articolo pubblicato dall'*Osservatore Romano* 11 23

Antoniutti habló de las interesantes informaciones recibidas del sacerdote gerundense Campmol sobre la situación de los refugiados españoles procedentes de la zona nacional en Perpiñán y la vigilancia que ejercía sobre ellos la Policía y envió a Pacelli la siguiente carta:

corrente «Parole e fatti», circa alcune dichiarazioni del noto sig. Irujo in merito all'asserita restaurazione del culto nella Spagna Republicana. Il Ministro degli Esteri prese nota delle mie osservazioni dicendomi che avrebbe trattato la cosa col General Franco. Il 25 u.s. mi chiamò al Ministero per comunicarmi che il Gen. Franco tenendo conto delle ragioni da me portate, e per aderire al desiderio del Santo Padre, non sollevava obiezioni contro la missione del Vescovo di Gerona in Francia. Dopo aver comunicato all'Eminenza Vostra Revma il risultato di queste conversazioni col cifrato N.23 del 25 marzo, ho informato della cosa il Vescovo di Gerona pregandolo a disporsi a partire per la Francia. Egli era già al corrente della cosa, perché gliene avevo parlato, conforme alle istruzioni datemi dall'Eminenza Vostra col venerato Dispaccio N. 413/38 del 1° febbraio. Monsignor Vescovo dichiarò di essere pronto a fare quanto la S. Sede gli domanda: ma non nascose di essere alquanto preoccupato per certe informazioni ricevute da un sacerdote della sua Diocesi, rifugiato a Perpignano, sulle difficoltà di poter comunicare con la Spagna rossa. Lo stesso sacerdote riferisce in una lettera, di cui unisco copia, delle interessanti notizie sulla situazione di Perpignano e sulla sorveglianza dei rifugiati bianchi da parte della Polizia francese (Allegato). Nonostante queste poco favorevoli previsioni, sono rimasto d'accordo col detto Prelato che si recherà in Francia a trattare con l'Eccmo Monsignor Nunzio, per trasferirsi poi presso la frontiera catalana. Monsignor Vescovo di Gerona, per compiere la sua missione, necessita facoltà speciali da suddelegare, qualora gli fosse possibile, ai Vicari Generali delle Diocesi dominate dai comunisti, allo scopo di regolare l'assistenza di quei poveri fedeli. Inoltre converrebbe che fosse provvisto di opportune facoltà per regolare la condotta dei sacerdoti catalani residenti in Francia, la maggior parte dei quali non hanno alcuna relazione coi propri ordinari. Qualora l'Eminenza Vostra Revma giudicasse li accordare delle facoltà speciali al detto Prelato, mi sembra che potrebbero essergli inviate pel tramite della Nunziatura di Parigi. Frattanto l'Amministratore Apostolico di Vitoria ha dato ampi poteri al sullodato Vescovo perché sorvegli e, all'occorrenza, prenda i necessari provvedimenti nei riguardi dei sacerdoti baschi rifugiati in Francia, che continuano ad occuparsi di politica con uno zelo degno di miglior causa. Poiché Monsignor Vescovo di Gerona si trova senza mezzi personali, gli ho anticipato diecimila franchi francesi, onde possa provvedere per sé e pel sacerdote che l'accompagna» (Despacho N.º 384/38 de Antoniutti a Pacelli, San Sebastián, 27 marzo 1938, AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 72-73*, original mecanografiado en papel blanco, sin membrete; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 113-116*, copia mecanografiada del original).

120. Tardini puso las siguientes notas autógrafas sobre el despacho citado en la nota anterior: «4-4-38. Sericano, Importante. Parlarmene. 6-4-38. Ex. Audientia Ss.mi. Il Vescovo di Gerona stia nel Sud della Francia e abbia facoltà vescovo residenziale su spagnuoli ivi profughi. Quando sia il caso, d'accordo con l'Ordinario del luogo, per evitare dualismi. Segua e informi sullo stato della Catalogna ecc.».

El Excmo. Sr. Obispo de Gerona procura mantener relación con los sacerdotes de su Diócesis que aún residen en zona roja por medio del Dr. Campmol, domiciliado en Perpignan. Preguntado dicho sacerdote por su Prelado sabré las facilidades que él tiene para comunicarse con la Diócesis y las que tendría el propio Sr. Obispo si residiese en algún punto de Francia cercano a la frontera, ha contestado con una carta de la que copio el párrafo siguiente:

«Referente a la benéfica influencia que podría ejercer en bien de nuestra Diócesis, el traslado de V.E. a ésta o a alguna villa próxima, según mi humilde parecer debo manifestarle que, aunque produciría muy buen efecto y mayor consuelo entre los sacerdotes y demás fieles diocesanos el saber que, pronto siempre a atenderles, comparte con ellos más de cerca su angustiosa situación; halla no obstante, todavía muchísimas dificultades V.E. para obtener la comunicación deseada y precisa en determinadas circunstancias y de mayor necesidad; pues resulta muy peligrosa la correspondencia para los que la trasmitan desde aquí y para los que la reciben desde allí, si no les satisfacen a los rojos las indagaciones que hacen acerca de los interesados. Además, para los que vivimos aquí como refugiados e inscritos en los registros de la Policía, ejércese una vigilancia bastante rigurosa; pues en poco tiempo ha venido dos veces la policía a visitarme, desde que estoy inscrito (hace unos dos meses) a lo que me vi obligado por haberme caducado el documento-pasaporte que tenía desde que había salido de la zona roja y al domicilio de M. Albert han ido también varias veces, sujetando a sus familiares a diferentes interrogatorios y hasta obligando a alguno incluso a partir de ésta para España después de bastantes molestias.

Creo, pues, un deber mío prevenir a V.E. a fin de que sepa que la situación actual nuestra y mía, aun de las personas que muestran alguna mayor actividad en sentido derechista, no es del todo segura ni tranquila como sería de desear.

Continuaremos, con todo, estando a la disposición de V.E. para hacer lo posible a su favor y servir a los intereses de nuestros hermanos.¹²¹

Cartañá inició su misión en París el día 1 de abril de 1938; se

121. ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971*, ff.111-112, copia mecanografiada.

estableció en la casa de los religiosos de la Misión Española, de Rue de la Pompe, 51bis, en el distrito XVI, y al día siguiente visitó al nuncio Valeri, «poniéndome a su disposición para ejecutar cuanto reclamen las presentes y difíciles circunstancias de la Iglesia en la zona roja de España. Bien quisiera que mis facultades igualaran los deseos de mi voluntad, pero confío en la gracia del Señor que, no dudo conseguir si para ello nuestro Santísimo Padre se digna concederme su Pastoral Bendición».¹²²

Sin embargo, a juicio de Valeri la llegada de Cartañá a París era demasiado tardía, debido a los nuevos acontecimientos de España, ya que en aquellos momentos estaba en curso una rápida y victoriosa ofensiva de los nacionales, por lo que consideraba que sería mejor que se trasladara a Perpiñán para ocuparse de los sacerdotes y fieles que estuvieran de paso en esperada de regresar a Cataluña, y allí podría recibir las facultades especiales hasta que las diócesis volvieran a estar bajo la guía de sus respectivos obispos.¹²³

122. Carta de Cartañá a Pacelli, París 2 abril 1938 (AA.EE.SS, *Spagna 923, fasc. 332, f. 75*, original mecanografiada en papel blanco, sin membrete). El mismo día, Cartañá escribió a Antoniutti la siguiente carta: «Paris (XVI), Rue de la Pompe, 51 - bis. 2 de Abril de 1938. Excmo. y Rvdmo. Sr. Dr. D. Hildebrando Antoniutti, Encargado de Negocios de la Santa Sede en España. San Sebastián. Excelentísimo Señor: Tengo suma complacencia en comunicarle que el viaje a esta se realizó sin la menor contrariedad. Hoy he hecho la visita encomendada, quedando en que me darán datos y orientaciones. No me equivoqué en la interpretación que di a unas palabras que, en su última carta, me escribía un sacerdote de mi Diócesis. Le reitero el testimonio de mi veneración y respeto con que soy de Vuestra Excelencia Reverendísima afmo.s.s. y humilde Capellán + José, Obispo de Gerona» (ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, f. 123*, original mecanografiada).

123. «Oggi, annunziatomi da una lettera di S.E Mons. Antoniutti, è venuto a vedermi Mons. Cartañá Inglés, Vescovo di Gerona, cui avevo creduto opportuno di fare allusione con i miei ossequiosi Rapporti NN. 3856 e 5107, rispettivamente in data dell'11 gennaio e 14 febbraio u.s. allorché parlavo della necessità di organizzare secondo i principi ecclesiastici la vita religiosa nei territori sottomessi al Governo di Barcellona e di provvedere all'assistenza dei Sacerdoti spagnuoli rifugiatisi in Francia, sebbene sotto questo secondo punto di vista molto sia stato fatto da questi Ordinari. Nel frattempo, tuttavia, sono successe molte cose e la guerra civile pare avvicinarsi verso la fine. L'arrivo di Mons. Inglés diventa, quindi, ormai tardivo. Crederei che Egli potesse al più stabilirsi a Perpignano, vicino alla frontiera, e di lì occuparsi dei Sacerdoti o dei fedeli di passaggio, mettersi in comunicazione se possibile con quelli che sono al di là e, non appena le circostanze lo permetteranno, entrare in Catalogna. Ivi, nell'attesa che alcune Sedi tornino a riavere il loro Pastore, Mons. Inglés potrebbe ricevere dal S. Padre –se Questi lo giudicherà opportuno– le facoltà necessarie per

Pacelli comunicó por telégrafo a Valeri que el Papa encomendaba a Cartañá la asistencia provisional de los sacerdotes y fieles españoles prófugos en la Francia del Sur concediéndole al mismo tiempo las facultades de los obispos residenciales, a la vez que se le pedía que informara a la Santa Sede sobre la situación religiosa de la España gubernativa.¹²⁴

En un primer momento, Cartañá prefirió permanecer durante algún tiempo en París para actuar favorablemente sobre los españoles de izquierdas que residían allí; pero Valeri seguía opinando que era mejor que se trasladara cerca de la frontera franco-española, preferiblemente a Papiñán.¹²⁵

prenderne in mano la direzione e mettersi a contatto con i rispettivi Vicari Generali. Attendo, in ogni modo, a tal proposito le istruzioni che l'E.V. vorrà impartirmi aggiungendo che intanto ho suggerito a Mons. Inglés di prendere alloggio presso i Padri spagnuoli di Rue de la Pompe» (Despacho N.º. 5538 de Valeri a Pacelli, París, 5 abril 1938, AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 77-77v.*, original mecanografiado; ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, f. 7*, minuta autógrafa).

124. Telegrama cifrado N.º. 15 de Pacelli a Valeri: «Vaticano, 9 abril 1938. Segreteria di Stato di Sua Santità. Ufficio Cifra. N.º. 15. Telegramma per Parigi. Spedito il 9 aprile 1938. N.º. 15. Ricevuto Rapporto N. 5538. Prego V.E. Rev.ma comunicare Monsignor Cartañá Vescovo Gerona che Santo Padre si è degnato affidargli provvisoriamente assistenza sacerdoti et fedeli spagnoli profughi nella Francia del Sud accordandogli a tal uopo facoltà di Vescovi residenziale. Monsignor Cartañá avrà cura di agire d'accordo con rispettivi Ordinari codeste diocesi. Sarà inoltre premura medesimo Monsignore informare diligentemente Santa Sede sulla situazione religiosa Spagna governativa. V.E. Rev.ma è autorizzata fornirgli mezzi necessari per sua decorosa sostentazione Francia. Pacelli» (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, f. 79*).

125. «Secondo le venerate istruzioni ricevute non mancherò di comunicare a S.E. Mgr. Cartañá, Vescovo di Gerona, le facoltà che il Santo Padre gli accorda e di passargli quanto gli possa occorrere per la decorosa sostentazione sua e del Segretario che l'accompagna. Monsignore si trova tuttora a Parigi ove forse egli preferirebbe di rimanere per mettersi discretamente in contatto con le numerose persone spagnuole di sinistra che qui vivono. Lo scopo sarebbe ottimo: quello, cioè, d'indurre il Governo catalano ad arrendersi sotto determinate condizioni onde risparmiare ulteriori distruzioni e massacri. Ma se tale idea pare sorridere ad alcuni elementi più moderati, essa non incontra, per ora almeno, alcun favore nelle sfere dirigenti del Gabinetto Negrin il quale, avendo ricevuto areoplani ed armamenti in quantità dalla Russia, spera o di ritardare la fine o di cambiar le sorti della guerra. E' notevole a questo proposito che in questo momento, a quel che mi è stato detto, si stia lavorando presso il sig. Mussolini perché non lasci alla Germania metter troppo piede in Spagna ma si unisca all'Inghilterra e alla Francia per venire a un accordo mettendo alla direzione del Paese un Governo che non sia né quello di Franco né quello di Azaña. Comunque

Cartañá, por su parte informó a Antoniutti de su llegada a París y de los primeros pasos dados en la capital francesa:

Misión Española
51 bis, Rue de la Pompe
PARIS –XVIe - Tel.: Trocadéro 23-34

Excmo. y Rvdmo. Sr. Dr.
Dn. Hildebrando Antoniutti
Encargado de Negocios de la Santa Sede en España
San Sebastián

Excelentísimo y Reverendísimo Señor:

Al día siguiente de mi llegada a esta, dirigí al P. Superior de los Jesuitas de San Sebastián una Suplicada para V.E. R. porque, en la precipitación del viaje de Don Luís a Hendaya, descuidamos de fijar la dirección para escribir a V.E.R.

No teniendo otro medio, cierto de que el Sr. Cardenal-Prímado estaba en Roma, le escribí, formulando la correspondiente pregunta, a Dn. Luis sobre el expresado punto.

En este momento recibo su contestación y me apresuro a reiterar a V.E.R. mi afectuoso saludo confirmando mi carta anterior.

El Sr. Nuncio Apostólico me entregó una lista de los sacerdotes españoles refugiados en Francia; hemos hablado dos o tres veces teniendo fijada para el próximo miércoles otra entrevista que, parece, ser definitiva sobre el objeto de mi actuación y normas a seguir.

sia, per rivenire a Mons. Cartañá io credo che sia preferibile ch'egli si trasferisca alla frontiera franco-spagnuola –di preferenza a Perpignano– da dove assai più facilmente che da qui potrà mettersi in contatto con sacerdoti e fedeli della Spagna rossa. E' quanto gli dirò, del resto, appena trascorse queste Sante Feste. Debbo aggiungere che, secondo notizie ricevute da Barcellona, nei giorni scorsi è stato arrestato il Vicario Generale P. Torrents (*sic*) insieme, del resto, ad alcuni membri della stessa «Unione democratica di Catalogna», di cui altre volte ho riferito all'E.V.- Pare si stia facendo passi, tuttavia, dagli esponenti del movimento basco perché il Rev. Torrents sia rimesso in libertà. Si dice, poi, che Mons. Vescovo di Teruel sia stato trasferito da Barcellona nelle carceri di Valenza» (Despacho N.º. 5639 de Valeri a Pacelli, París, 14 abril 1938, AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 80-81*, original mecanografiado; ASV, Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 10-10v, minuta autógrafa).

Puedo insistir en la indicación del otro día referente al sacerdote de Gerona, con la impresión personal de que sus informaciones han tenido eficacia en favor de la Iglesia Española, corroborando hechos y noticias dadas desde la España Nacional.

El centro-motor de las actuaciones sobre asuntos religiosos en España, sin duda está en París, y sería de alabar si predominara siempre el criterio que Jesucristo fija en el Evangelio; pero hemos de confesar que se invierten los términos.

Hablé con un sacerdote de la Diócesis de Vitoria y quedamos en que volvería a hablarle, y que también hablaría con algún otro.

Sigo optimista, pero fundo el optimismo en la gracia del Señor.

Tan pronto se puedan concretar más algunos hechos, tendrá el honor de comunicárselos este su afmo. s.s. que se complace en repetirse de Vuestra Excelencia Reverendísima, humilde Capellán

+ José, Obispo de Gerona.¹²⁶

Muy poco tiempo estuvo Cartañá en París, pues el domingo 2 de mayo de 1938 llegó a Perpiñán, y desde allí escribió el 5 de mayo a Antoniutti denunciando la actitud de sacerdotes vascos y catalanes hostiles al Gobierno Nacional que, según él, perjudicaban a la Iglesia en España. Destacaba entre ellos el doctor Tarragó, redactor de *La Croix*, con el seudónimo de *Víctor Montserrat*.¹²⁷

Antoniutti envió a Pacelli esta carta de Cartañá:¹²⁸

El domingo (2 de mayo), por la noche, llegué a ésta, confirmando en la máxima dificultad que existe para una comunica-

126. Carta de Cartañá a Antoniutti, París 17 abril 1938 (ASV, *Arch. Nunz. Madrid* 971, f. 124-124v, original mecanografiada).

127. José María Tarragó Ballús (1906-1985), sacerdote secularizado y periodista (DHEC, II, p. 501).

128. «Credo opportuno comunicare all'Eminenza Vostra Reverendissima copia di una lettera inviata da S.E. Mgr. José Cartañá, Vescovo di Gerona, attualmente in Francia per la nota missione affidatagli dalla S. Sede. Da quanto scrive Mgr. Cartañá apparisce che certi sacerdoti fuorusciti catalani e baschi continuano, purtroppo, a svolgere un'attività che non sembra in accordo con le disposizioni dei loro superiori ecclesiastici» (Despacho N.º 526/38 de Antoniutti a Pacelli, San Sebastián, 16 mayo 1938; AA.EE.SS., *Spagna* 923, fasc. 332, f. 84, original mecanografiado en papel blanco, sin membrete; ASV, *Arch. N.unz. Madrid* 971, f. 135, copia mecanografiada).

ción eficaz con Cataluña. Lo intentaré por todos los medios que la Providencia me depare. Las noticias todas convergen en el hecho de un recrudecimiento de la persecución —que en algún aspecto supera la crueldad del primer periodo—.

Salí de París con pena y con recelo sobre si era posible una mayor actuación allí. Mi pena es producida por la conducta que siguen algunos españoles en materias de orden político. Divididos en dos bandos, rivalizan en publicar hechos reales o fingidos que vierten en desprestigio de España. No están en igual plano unos y otros, porque a unos, tal vez, solo les falta un poco de caridad en «pro» de la unión, mientras que los otros actúan con el ardor de siempre y emplean armas no ajustadas a los más elementales deberes de Religión y Patriotismo. Lo más triste es que median sacerdotes catalanes y vascos.

Entre los catalanes tiene un lugar preeminente el Rdo. Tarragó colaborador de «La Croix» y que, al parecer, está en frecuente relación con el Sr. Cardenal Verdier, quien a fines del año anterior le confió la misión de ir a la zona roja para gestionar la libertad de los sacerdotes detenidos. Hablé dos o tres veces con él, consiguiendo la promesa de que no escribiría más sobre la contienda actual en España. Intenté que retirara la segunda edición de su libro, de tonos muy subidos, que publicó en favor de los vascos, no siéndole posible acceder por ser cosa del Editor, interesado en la publicación. La conducta del referido sacerdote tiene explicación en sus estudios sobre cuestiones sociales hechos en el Instituto Católico de París, en haber tenido influencias contrarias de personas autorizadas, durante su actuación en Barcelona y en la persecución de que se le hizo objeto, cuando en los últimos meses del año 1936 fue a Burgos.

Los sacerdotes vascos en París son cinco, según una nota que me entregó el Sr. Nuncio. Hablé con uno que celebraba la Misa en la Misión Española, mostrándose dispuesto a seguir las normas que se le dictaran. Como me dijera que un compañero suyo estaba en la redacción del periódico «EUZKO DEYA», le di el encargo de comunicarle mi deseo de hablarle. No me visitó y yo no me atreví a una mayor insistencia, al intentar cumplir sagrados deberes de mi cargo, por temor de contrariar *normas de hecho*, que podían tener «saltem» la tolerancia de otras personas.

Deseaba comprobar ese último extremo, pero mi deseo de ajustarme a las indicaciones recibidas, me privó de alguna gestión de caridad, que entendía impuesta por la misión recibida.

Me marché, pues, con recelo de París, aunque creo poder tranquilizar mi conciencia por la manera como han sido tratados los sacerdotes vascos y más por mi disposición de ánimo de volver a París siempre que mis Superiores lo crean conveniente.

Es perjudicial para la Iglesia y para España que los sacerdotes sigan en su actuación política, que se pretende sincerar con una conducta de aparente pasividad o de carácter defensivo, como aparece en el folleto que acaba de publicarse «LE CLERGÉ BASQUE». No me atrevo a contestar, pero temo aquello de que, en algunas ocasiones la paciencia contribuye a un mayor atrevimiento ajeno.

+ José, Obispo de Gerona.¹²⁹

La estancia de Cartañá en Perpiñán le permitió recoger noticias sobre la situación religiosa de Cataluña, que fue transmitiendo puntualmente a Antoniutti y este, a su vez, las remitió a Pacelli. Dichas noticias desmentían las informaciones difundidas por personas interesadas en hacer creer que había sido restablecido el culto en la zona republicana.¹³⁰ Esta fueron las noticias comunicadas por Cartañá a Antoniutti:

Los sacerdotes españoles refugiados actualmente en esta Diócesis son pocos y en Perpignan visten de seglar por indicaciones de los Superiores Eclesiásticos, los cuales, por razón de ser Perpignan ciudad fronteriza, han extremado la prudencia.

Los seglares –principalmente de Cataluña– son muchos más, siendo de notar entre ellos los caracteres de las dos ideologías y tendencias políticas en que está dividida España. No solamente eso, sino que se observa un gran recelo y desconfianza en el trato

129. AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 86-88*; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, f. 130-131v*, original mecanografiada; *Ibid.*, 132-134, copia mecanografiada

130. «L'Eccmo Monsignor Giuseppe Cartañá, Vescovo di Gerona, mi ha trasmesso da Perpignano le unite informazioni che egli ha potuto avere sulla situazione religiosa della Catalogna. Ne trasmetto copia all'Eminenza Vostra Reverendissima, a titolo di documentazione. Esse comprovano, purtroppo, quanto poco corrispondano a verità certe notizie diffuse da persone interessate circa la pretesa restaurazione del culto in quelli regioni» (Despacho N.º 537/38 de Antoniutti a Pacelli, San Sebastián, 25 mayo 1938; AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, f. 91*, original mecanografiado en papel blanco, sin membrete; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, f. 141*, copia mecanografiada del original).

mutuo, al propio tiempo que gran interés en evitar compromisos que no priva de una labor oculta en favor de respectivos ideales. De todo lo cual, resulta una máxima dificultad para adquirir noticias ciertas de lo que pasa en España.

La situación actual de Cataluña no ha tenido importante variación de lo que expresaba la nota que tuve el honor de enviarle momentos antes de salir de París.

En Tarragona, hace unos dos meses, fueron detenidos entre otros, la Presidenta de la Junta Diocesana de Acción Católica y el Padre Serra, Superior de los Jesuitas, habiendo, aquella, sido puesta en libertad por tratarse de una Señora de más de 70 años, muy conocida y de gran prestigio en aquella ciudad. En otras poblaciones ha sucedido y sucede igual con Señoras que su único pecado es hacer obras de caridad o haberlas encontrado practicando algún acto del culto católico.

Ningún sacerdote puede vestir traje talar ni presentarse como tal, sino que ha de cubrir su condición con una cédula personal que acredite su condición de obrero y el carnet de que pertenece a un sindicato.

Es cierto que se celebran algunos actos del culto divino, pero es siempre ocultamente y con peligro. El otro día me decían unas Señoras salidas de Barcelona, a principios de este mes, que en los varios registros de su casa, habían podido esconder el Santísimo Sacramento dentro de una cajita entre las piezas de su vestido.

Al preguntar, en ésta, a algunos católicos sobre los actos de religión celebrados en Barcelona, según los periódicos, todos contestan que sólo se trata de una parodia muy impropia de quienes blasonan de máxima piedad.

Otro punto en que todos contienen es que el Gobierno no tiene autoridad; así cuando se acude a él en casos de detenciones, nada sabe y, como no pudo impedir las, tampoco tiene fuerza para controlarlas, quedando los detenidos en poder de las Checas que ejercen un completo dominio.

El estado social es deplorable, según me dicen personas de toda confianza recién llegadas, quedando algunas Ciudades deshabitadas –principalmente por las noches– y paralizándose poco a poco la vida económica ya por falta de medios ya por decaimiento de espíritu.

La comunicación con Cataluña se intenta de tres maneras: 1º enviando los paquetes de comestibles de 20 kilos, que son per-

mitidos uno cada 10 días; 2º, por ayuda pecuniaria y 3º por medio de cartas u otra forma de comunicación espiritual.

El primer medio es el más seguro y fácil aunque, en la actualidad, ha de hacerse por agencias que están en manos de rojos y alguna vez fallan. El segundo resulta casi imposible por la persecución de que los rojos hacen objeto lo que llaman *socorro blanco* y el tercero nunca ha podido existir porque la correspondencia epistolar se ha reducido a unas fórmulas simbólicas o metáforas que solo expresaban los dos o tres conceptos fundamentales de la vida.

Hasta ahora, aunque con dificultades, se podían utilizar los dos medios primeros; para lo sucesivo únicamente resta el primero. No obstante, un día de la presente semana la Providencia divina deparó una oportunidad para enviar a Tarragona la parte alícuota para los sacerdotes de la Archidiócesis y de Lérida, del donativo de cinco mil francos últimamente recibidos, y a Gerona algunos paquetes de comestibles y una cantidad en concepto de limosna de misas. Incluí unas letras de saludo para los que ejercen el cargo de Vicario General.

También me dijeron que el Sr. Obispo de Teruel sigue encarcelado, si bien se le trata con alguna consideración.

Al pasar por Albi, el Sr. Obispo Auxiliar me dio un ejemplar del libro «Le clergé basque», publicado en París, el mes anterior. Lo he leído y, sin formar juicio sobre el mismo, he de lamentar la orientación tendenciosa de sus autores y el escándalo que producirá en determinados sectores.

Y como nota final me complazco en decirle que todas las referencias coinciden en el celo que despliegan varios sacerdotes y religiosos, —principalmente en Barcelona y en alguna otra Ciudad— para prestar asistencia religiosa a los fieles, lo cual, aunque sean relativamente muy pocos, no dejas de producir un gran consuelo.¹³¹

El 18 de mayo completó Cartañá su información anterior enviando a Antoniutti otra carta en la que, refiriéndose a los artículos y libros publicados por sacerdotes refugiados en Francia, que habían producido grave escándalo porque trataban materias políticas, le preguntó si no era necesario someter dichas publicaciones a una censura

131. AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 93-96*, copia mecanografiada; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 138-138v*, copia mecanografiada.

previa. Antoniutti le dijo que el administrador apostólico de Vitoria, Lauzurica,¹³² le había dicho, por lo que se refería a sus diócesanos que Cartañá podía aplicar la sanciones canónicas cuando lo creyera necesario y que la censura de la que él hablaba estaba ya prevista en el derecho Canónico. Antoniutti pidió a Pacelli las sugerencias e instrucciones que le parecieran oportunas y también tomar algunas medidas eficaces.¹³³ Pero se le contestó diciendo que era deber de los

132. Javier Lauzurica Torralba (Yurreta, Vizcaya, 3 diciembre 1890 - Madrid, 12 abril 1964). Hijo de unos maestros, realizó sus estudios eclesiásticos en la Universidad Pontificia de Comillas, doctorándose en Filosofía, Sagrada Teología y Derecho Canónico con las máximas calificaciones. Ordenado de sacerdote el año 1917, durante dos años desempeñó el cargo de preceptor de latinidad en Berguenda (Alava); ganó al año siguiente por oposición una canonjía en Logroño. Siendo a la vez rector del seminario y profesor de Sagrada Teología. Algunos años después obtuvo por oposición la penitenciaría en la Catedral de Zamora; de allí y también previa oposición pasó a la Catedral de Valencia como canónigo doctoral de la misma, siendo igualmente nombrado rector del seminario y profesor de Derecho Canónico. Nombrado obispo titular de Dalisando de Isauria y auxiliar del arzobispo Prudencio Melo, el 20 de febrero de 1931, recorrió en visita pastoral la totalidad de la Archidiócesis levantina durante los difíciles años de la República, contribuyendo asimismo a la renovación del seminario. Trasladado en 1937 a la diócesis de Vitoria, de la que fue nombrado administrador apostólico, en aquellos difíciles años, su principal preocupación fue la de mejorar la situación del clero diocesano, organizando ejercicios espirituales y modernizando notablemente la biblioteca del seminario alavés, lo cual, junto a una profunda reforma del plan de estudios, situó aquel centro entre los primeros de España. Nombrado para la diócesis de Palencia el 10 de junio de 1943, entró solemnemente en aquella ciudad el 11 de noviembre del mismo año. El 11 de abril de 1949 fue nombrado obispo de Oviedo, donde hizo su entrada solemne el 23 de octubre del mismo año, habiéndosele tributado un apoteósico recibimiento. El día 3 de noviembre de 1954, Pío XII erigió a Oviedo en provincia eclesiástica y designaba a Lauzurica para ocupar la nueva sed metropolitana. El día 25 de diciembre del año 1959 anunciaba su retirada del gobierno activo de la diócesis. Desde el día 10 de enero de 1960, residió enfermo en Madrid. Cf. mi obra *Obispos y sacerdotes valencianos*, cit., pp.98-99.

133. «Se l'Eminenza Vostra Reverendissima avesse qualche suggerimento od istruzione da dare su questo delicato argomento, l'Eccmo. Monsignor Cartañá sarà assai lieto di riceverlo. Penso che si sono già tentate tutte le vie per persuadere i poveri sacerdoti baschi fuorusciti di desistere da una campagna che tende a discreditare la gerarchia, ad ingannare il pubblico ed a fomentare gli odi ed i risentimenti che vanno diventando sempre più acuti tra le parti in conflitto. E' forse il caso di vedere se si deve adottare qualche misura efficace (visto che i consigli e gli ammonimenti non hanno valso a nulla finora) perché i detti sacerdoti non persistano in un'ostinazione che potrebbe essere di gravi conseguenze per loro e per quanti li assecondano» (Despacho N.º 544/38 de Antoniutti a Pacelli, San Sebastián, 26 mayo 1938; AA.EE.SS., *Spagna* 923, fasc. 332, ff. 98-99v., original mecanografiado en papel blanco, sin membrete; ASV, Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 145-148, copia mecanografiada del original).

obispos usar del derecho propio al exigir la observancia de los sagrados cánones.¹³⁴

La carta de Cartañá a Antoniutti decía:

Hace unos días que escribí al Excmo. Sr. Nuncio Apostólico en París sobre el estado actual de la Iglesia en Cataluña –que en lo sustancial no difiere del concepto que se tenía en esa antes de salir de Pamplona, como V. E. R. podrá verlo en la copia que me complazco en incluirle–. Creí que debía hacerlo de esa manera porque mi nombramiento, aunque con facultades especiales de la Santa Sede, está firmado por el expresado Señor; porque el centro-motor de cuanto pasa en Cataluña respecto de la Religión se encuentra en París y, por otra parte, porque el Sr. Nuncio es el encargado de hacernos llegar las limosnas que la caridad inagotable del Sumo Pontífice envía para los sacerdotes necesitados.

Pero mi objeto, además, es insistir sobre un punto a que hacía referencia en mi carta anterior, insistencia que la reclama la tranquilidad de mi espíritu en el cumplimiento de sagrados deberes y que V. E. R. con superior criterio resolverá

Hace unos pocos días que recibí por correo los libros: «Le drame d'un Peuple incompris» por Victor Montserrat; es la segunda edición de la que le hablaba en mi carta anterior; «7 mois et 7 jours dans l'Espagne de Franco» por Inaki de Aberigozen (Prêtre Basque) y «Le Clergé Basque - Rapports présentés par des Prêtres Basques aux Autorités Ecclesiastiques». (Este ya lo conocía). Los he leído con atención y su lectura me ha causado profunda pena por tres motivos que consigno: 1º por el escándalo que se produce, 2º por la responsabilidad que yo pueda tener en evitarlo y 3º por la situación canónica en que se colocan sus autores.

1º. *Escándalo*. No trato de discutir hechos y si considero que la sola publicación de tales libros lo es evidentemente y de mayor trascendencia a) por la manera de exponerlos y comentarlos y la finalidad que se persigue, b) por ser una relajación manifiesta de la disciplina de la Iglesia, c) porque, «ex se» tienden contra el prestigio del Episcopado y más directamente contra el de su Ordinario y d) porque en el momento actual lesionan gravemente los intereses de España.

134. Pacelli respondió con el despacho nº. 2118/38, del 7-6-1938 (ASV, Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 142-142v., copia mecanografiada del original).

2°. En mi nombramiento se dice: «ut curam eorumdam –se refiere a fieles y sacerdotes– suscipiat cum omnibus iuribus et facultatibus quibus pollet Episcopus residentialis; ita tamen, ut in exercitio sui ministerii auditis Locorum Ordinariis procedat in quorum territorii Hispaniae profugi degent». Yo procuré tranquilizar mi conciencia, según le expresaba en mi citada carta; pero los libros que he nombrado se publicaron en el mes de abril: en el periódico «EUZKO DEYA», n°. 107, correspondiente al día 8 de mayo, se inserta con la misma acritud como lo demuestra entre varios artículos la siguiente afirmación: «Oú que le général de l'épiscopat espagnol mette maintenant le pied, la mâchoire d'une tête de mort se referme sur son talon, et il est obligé de secouer sa botte pour la décrocher» –BERNANOS– y en todo aparece la intención de continuar por el mismo camino. Hay que advertir que se trata de sacerdotes y de católicos que blasonan de ser los más piadosos de España.

3°. Recuerdo que V. E. R. me dijo que los sacerdotes Vascos tenían prohibido, por su Ordinario, meterse en política: lo es publicar tales libros y cooperar al periódico «EUZKO DEYA»?.

Yo ignoro la comunicación que tienen con su Ordinario y las advertencias que se les han hecho porque no he podido preguntarlo por falta de trato ni, tal vez, me hubiese atrevido. Lo único que si creo necesario es que no puedan alegar abandono por parte de los Superiores y que se les dicten normas fijas para su obrar, en las que aparezcan hermanadas la máxima caridad con la mayor energía. Y si fuera preciso, no se les podría obligar a que presenten sus libros y escritos a una previa censura ?

Yo no me atrevo a extenderme más sobre el caso, y sí justificarme por los motivos alegados, entre los cuales pesa mucho el afecto que siento por los mismos sacerdotes cuyo proceder tanto deploro. Por otra parte, mi residencia en este Departamento dificulta la influencia que yo podría ejercer en su espíritu, y para lo cual, siempre necesitaría una previa información del Sr. Obispo Administrador de Vitoria.¹³⁵

135. Antoniutti respondió a este punto con la siguiente carta: «A Sua Eccellenza Reverendissima Monsignor José Cartaña y Inglés, Vescovo di Gerona. San Sebastian 14 giugno 1938. Eccellenza Reverendissima, Spero abbia ricevuto la mia lettera spedirle il 28 maggio da Bayonne, assieme alle istruzioni impartite dal Vescovo Amministratore Apostolico di Vitoria, circa l'attività politica dei sacerdoti baschi residenti in Francia. Il detto Amministratore rinnova le licenze ministeriali ai sacerdoti

Disculpe V. E. R. mi insistencia y no vea más que el deseo de mejor cumplir la sagrada misión que el Sumo Pontífice se dignó confiarme.

En carta recibida de París me dice un sacerdote de mi Diócesis, a quien me he referido en alguna de mis cartas anteriores, que «entre las cosas propagadas por el Sr. Oliver con su viaje hay la confirmación oficial (según ellos) de la muerte del Sr. Obispo de Barcelona acaecida a los alrededores de San José del año 1937 y con motivo de una represalia que hicieron porque los aviones nacionalistas habían bombardeado la Capital; dispuestos y preparados a resistir y que la guerra va a ser larga; que en realidad la depuración es una persecución contra la gente de derechas y religiosos, pero que es debido al espionaje que ejercen los franquistas.

Con este motivo siento gran complacencia en reiterarme con los más profundos sentimientos de veneración y respeto de Vuestra Excia. Rvdma. afmo. seguro servidor y humilde Capellán

+ José, Obispo de Gerona.¹³⁶

El 1 de julio de 1938, el nuevo nuncio en España, Gaetano Cicognani,¹³⁷ envió a Pacelli dos cartas que el Obispo de Gerona ha-

baschi residenti all'estero, «hac tamen conditione ut, graviter onesta conscientia et sub poena suspensionis ipso facto incurrenda, nullo modo, scriptis, dictis vel factis in rebus politicis quoque modo se ingerant». Ho inviato alla Santa Sede le informazioni trasmesse dall'Eccellenza. Vostra circa l'attitudine di alcuni sacerdoti spagnuoli profughi in Francia. L'Emo Cardinal Pacelli mi ha dato in proposito la seguente risposta: «Sua Santità ha appreso tali notizie non senza viva pena, e pur esprimendo la speranza che detti sacerdoti non vorranno costringere i rispettivi Vescovi a prendere incresciosi provvedimenti a loro riguardo, ha manifestato l'augusto avviso che è dovere dei medesimi Eccmi. Vescovi di valersi in proposito del proprio buon diritto nell'esigere l'osservanza dei Sacri Canoni». Nel comunicarLe questa risposta, per sua opportuna conoscenza, ecc...» (ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971*, ff. 144-144v, copia mecanografiada).

136. Carta de Cartañá a Antoniutti, Perpignan – «Institutions Saint Louis-de-Gonzague», 19 mayo 1938 (ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971*, ff. 139-140, original mecanografiada).

137. Nació en Brisighella, diócesis de Faenza, provincia de Ravenna, el 26 de noviembre de 1881 y murió en Roma el 5 de febrero de 1962. Estudió en el Seminario diocesano. El 24 de septiembre de 1904 fue ordenado sacerdote y enviado a Roma para completar los estudios en el Instituto de Sant'Apollinare, donde se doctoró en filosofía, y *utroque iure*. Continuó como escritor de la Rota y profesor de Derecho

bía dirigido a Antoniutti, en las que afirmaba que en Cataluña no existía culto religioso ni público ni privado.¹³⁸

Cartañá regresó a Pamplona en julio de 1938, tras haberse despedido del arzobispo de París, cardenal Verdier.¹³⁹ Pero siguió manteniendo correspondencia con Valeri hasta final de año.¹⁴⁰

canónico y, posteriormente, desde 1912 hasta 1916, como alumno de la Academia de Nobles Eclesiásticos y ayudante de la Secretaría de Estado. Pasó al servicio diplomático de la Santa Sede a partir de 1916, siendo destinado a la nunciatura de Madrid en calidad de secretario del nuncio Ragonesi, con quien estuvo cuatro años, desde 1916 hasta 1920. Fue después auditor de la nunciatura de Bruselas (1920-1925) y durante la primavera y el verano de 1921 estuvo de encargado de negocios en La Haya. Nombrado arzobispo titular de Ancira el 2 de enero de 1925 por Pío XI e internuncio en Bolivia, el 10 del mismo mes y año, recibió la consagración episcopal el 1 de febrero sucesivo de manos del cardenal Gasparri, secretario de Estado, llegando a ser el primer nuncio apostólico en Bolivia a partir del 11 de febrero. Fue nombrado nuncio apostólico en Perú el 20 de mayo de 1928 y aquí permaneció hasta su nombramiento como nuncio en Austria el 14 de junio de 1936. Llegó a Viena a finales de dicho año, pero a raíz del *Anschluss*, del 13 de marzo de 1938, que supuso la anexión de Austria a la Alemania nazi, Cicognani tuvo que abandonar Viena a principios de abril, tras haber cerrado la Nunciatura, porque el Gobierno del Reich negó las inmunidades diplomáticas al nuncio apostólico y cualquier forma de representación pontificia. Pocas semanas más tarde, el 16 de mayo fue nombrado nuncio apostólico ante el Gobierno Nacional de Salamanca, y en España permaneció durante quince años hasta su elevación al cardenalato en el consistorio del 12 de enero de 1953. Continuó en España como pro-nuncio hasta el 29 de octubre del mismo año, cuando recibió en Castelgandolfo el capelo cardenalicio y el título presbiteral de Santa Cecilia. El 7 de diciembre de 1953 fue nombrado prefecto de la Sagrada Congregación de Ritos. También fue prefecto del Tribunal Supremo de la Signatura Apostólica desde el 1954 hasta 1959. Nombrado obispo suburbicario de Frascati el 14 de diciembre de 1959. Cf. mi estudio «Le missioni diplomatiche», en AA.VV. *Il cardinale Gaetano Cicognani (1881-1962). Note per una biografia* (Roma, Studium, 1983), pp. 51-233. Y sobre su misión en Austria cf. T. MRKONJIC, *Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna. I. «Cancellaria e Segreteria». Inventario* (Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, 2008), pp. 789, 794-796. Véanse además mis artículos: «Instrucciones al Nuncio Gaetano Cicognani en 1938»: *Revista Española de Derecho Canónico* 63 (2006) 199-227; «La nunciatura de Madrid y la Embajada de España en el Vaticano (1931-1939)»: *Archivum Historiae Pontificiae* 44 (2006) 245-340; «El nuncio Gaetano Cicognani en la España Nacional (1938-1939)»: *Ibid.* 47 (2009) 277-430.

138. Documento 11.

139. Documento 12.

140. Documentos 13 a 17.

El último documento en el que se habla de la misión de Cartañá en Francia es un despacho de Valeri, del 19 de octubre de 1938.¹⁴¹

VI. EPISTOLARIO DE TORRENT CON PACELLI Y PIZZARDO

En un precedente artículo publicado en esta revista¹⁴² ofrecí los datos biográficos esenciales del padre José María Torrent, vicario general de Barcelona durante la guerra civil,¹⁴³ y varios textos de sus

141. «S.E.Mons. Cartañá, Vescovo di Gerona, attualmente a Pamplona, e che il Santo Padre aveva incaricato della cura degli spagnuoli rifugiatisi in Francia dalle provincie rosse, mi ha inviato recentemente copia di uno scambio di lettere avvenuto tra egli ed il Rev. P. Merklen della «Croix». Infatti, com'è ben noto all'E.V.R. l'attitudine della «Croix», nella questione della guerra spagnuola ha sollevato sovente nella parte bianca vive critiche e proteste. Mi pare, per ciò, interessante che l'E.V. prenda conoscenza (v. all.) della risposta del Rev. P. Merklen a Mons. Cartañá, giacché in essa questi espone chiaramente le sue idee al riguardo della lotta che si svolge in Spagna. Unisco pure due foglietti che riproducono un passaggio, sebbene ormai di qualche mese fa, del giornale «Euzko Deya» di Barcellona e dove si menziona parimenti, insieme ad alcuni intellettuali francesi, l'«Aube» e la «Croix». (ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, f. 46*, minuta autógrafa). «Es interesantísima para todos los antifascistas y digno del máximo agradecimiento muy especialmente por parte de los nacionalistas vascos, la actitud del gran sector de intelectuales de Francia y la efficacísima campaña que vienen desarrollando en favor de los ideales que propugnamos. Para convencerse de su importancia basta tener en cuenta que los rebeldes, alardeando de catolicismo, proclaman que uno de los fines, quizá el primordial, de su rebelión, es la defensa de la religión, cuando bien claro aparece que esa no ha sido más que una bandera sagrada y simpática con que cubrir las verdaderas finalidades que perseguían. De la influencia profunda que ese grupo de intelectuales ejerce en Francia y en toda Europa puede juzgarse con recordar los nombres ilustres de algunos como Maritain, Mauriac, Rops, Francisco Gay, director de «L'Aube», el padre Merklen, director de «La Croix». Gracias a la influencia de esta pléyade de ilustres personalidades, la opinión general del gran sector católico francés cambia rápidamente. Del daño que esta actuación está ocasionando en el campo rebelde y del bien que a nosotros nos reportan, puede juzgarse con solo contemplar la forma en que aquello se revuelve sin consideración al carácter de estos católicos eminentes. Puede decirse que en la actualidad se desarrolla en la prensa facciosa una verdadera ofensiva que parece obedecer a una consigna dictada desde Burgos porque quien ejerce su autoritaria orientación bajo el control de Alemania e Italia» (Euzkadi del 3-8-38. pág. 1) (ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, f. 40*, copia mecanografiada).

142. «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 86 (2013) 733-956.

143. En unas cartas se le llama *vicario general* y en otras *pro-vicario*.

cartas a Pacelli sobre la situación de la Iglesia en su diócesis, sobre el paradero del obispo Irurita y sobre su negativa a autorizar el culto público, si el gobierno no daba garantías seguras. La publicación ahora del epistolario completo de Torrent con el cardenal Pizzardo y con monseñor Pizzardo nos permite tener una visión más completa de la trágica situación del clero y de los católicos en Cataluña y, más en concreto, en Barcelona, aunque dicho epistolario cubra apenas un año y medio, desde final de junio de 1937 hasta diciembre de 1938.¹⁴⁴

Esta correspondencia epistolar fue posible gracias a las facilidades dadas por el gobierno de Suiza, a través de cuyo cónsul en Barcelona y del nuncio apostólico en Berna se enviaron y se recibieron las cartas cruzadas entre el Vaticano y Barcelona. El 5 de junio de 1937 el nuncio Bernardini comunicó a Pacelli que el gobierno suizo ponía a disposición de la Santa Sede los servicios de su cónsul en Barcelona para comunicarse con el vicario general de la diócesis.¹⁴⁵ El cónsul de Suiza en Barcelona era Adolf Gonzenbach, diplomático liberal que no estaba en de acuerdo con el Gobierno Nacional. De hecho, tuvo que volver a Suiza tras la victoria de Franco. El intermediario sería Juan Rof y Boada,¹⁴⁶ Procurador de la Banca Arnús –Plaza Cataluña, Barcelona– que era también tesorero de la «F.J.C.» (Federación de Jóvenes Cristianos).

El primer documento enviado por Torrent al Vaticano fue la «Lista de las gracias y privilegios concedidos a España desde Julio de 1936», con la exposición de casos y dudas que se ofrecían al recurrente y que respetuosamente expuso por si su solución no constaba en la lista solicitada. Fue un documento sin dirección, ni fecha, ni firma para disminuir en la medida de lo posible el peligro que corría Rof, persona de confianza de Torrent.¹⁴⁷ Pizzardo respondió el 6 de julio dándole explicaciones sobre cada uno de los casos expuestos y diciéndole que «*Il Santo Padre segue con l'animo angustiato le tristissime vicende della Chiesa in codesta nobile regione*».¹⁴⁸

Torrent agradeció la concesión de algunas facultades para ejercer

144. Documentos 18 a 45.

145. Documento 2.

146. Sobre su liberación véase ASV, *Arch. Nunz. Parigi 610, fasc. 871, ff. 66-71*.

147. Documento 18.

148. Documento 19.

su ministerio y le expuso algunas dudas sobre casos particulares. Al mismo tiempo agradeció al Papa «sus lágrimas, oraciones y especialísima bendición a favor de este país mártir de la fe, pues a las innumerables víctimas que han derramado su sangre por su catolicidad, debe sumarse el martirio incruento de los que viven aun dispuestos a todo antes que retroceder en su fe, y especialmente en su devoción, hoy más que nunca, a la Santa Sede Apostólica». Comunicó que en toda Cataluña no existía para el culto ni una iglesia ni una capilla ni un oratorio siquiera privado. Son muchas las Iglesias parroquiales destruidas totalmente no solo por los incendios de los primeros días sino por mandato posterior de la autoridad civil o de los comités revolucionarios. También dijo que el obispo Irurita «fue detenido en 1º de Diciembre de 1936, no por policía oficial sino por una patrulla revolucionaria y hasta el momento presente no ha sido posible comunicarse con él ni una sola vez. Dicen que vive aún, lo aseguran, mas en cárcel clandestina; no ha sido posible concretar dato alguno cierto».¹⁴⁹

A propósito del obispo Irurita, hay que decir que, a medida que se avanza en la lectura de su epistolario van apareciendo datos que confirman su muerte. Muy significativas son estas frases:

- *Cada día se arraiga más en mí el convencimiento de que el obispo fue vilmente ejecutado y que su alma estará gozando ya en el Cielo del premio que Dios concede al Obispo santo.*¹⁵⁰

- *Respecto a mi Prelado Dr. Irurita, según manifestación de un ex-jefe de patrullas a una religiosa, fue vilmente ejecutado al igual que su mayordomo y los dos hermanos Tort en cuya casa estaba alojado... Si es cierto, dichoso él y dichosa la diócesis por contar con un obispo mártir.*¹⁵¹

- *Por datos concretos recogidos últimamente, tengo la certeza moral, no absoluta, imposible en estas circunstancias, de que mi Sr. Obispo con su mayordomo D. Marcos Goñi y los dos hermanos Tort en cuya casa habitaban, fueron muertos en la noche del 3 al 4 de diciembre de 1936.*¹⁵²

Sobre la muerte del obispo Irurita no creo necesario insistir, des-

149. Documento 20.

150. Documento 30.

151. Documento 33.

152. Documento 34.

pués de cuanto documenté en el artículo citado en la nota 143, y, en particular, de la tajante afirmación del que fue cardenal arzobispo de Barcelona, Narciso Jubany, que conoció al obispo siendo seminarista de Barcelona, y no dudó en afirmar rotundamente que había sido asesinado en 1936, indicando incluso la fecha exacta; exaltó su figura extraordinaria de pastor diocesano y resaltó las características e importancia de su martirio; y lo afirmó durante la homilía conmemorativa del 50º aniversario de la inmolación del prelado y de otros confesores de la fe, pronunciada en la catedral de Barcelona, el día 3 de diciembre de 1936, en el curso de la misa concelebrada con 30 sacerdotes, muchos de ellos ordenados por el obispo Irurita.¹⁵³

Torrent se opuso a las pretensiones del ministro Irujo de abrir una capilla al culto público por las razones ampliamente explicadas en la extensa carta que dirigió al cardenal Pacelli el 4 de diciembre de 1937. En ella dijo:

«Puede que la actividad de este Sr. obedezca a la vez que a un imperativo de su conciencia a una finalidad política; él es sin duda, el elemento de más orden en el Ministerio, y siente más que sus compañeros la necesidad de una legalidad, tanto para vivir en casa como para mejorar el frente internacional. Finalmente Emmo. Sr. que permita le indique lo que los sacerdotes y pueblo fiel sienten respecto este asunto. Ven con espanto la prolongación del estado actual por los destrozos que en el orden moral ha de producir la ausencia total del culto público, pues la influencia del culto privado es muy limitada. Una relajación de costumbres debe darse y desgraciadamente se da en progresión dolorosísima. Pero los mismos sacerdotes y pueblo no cree que el actual Gobierno de la República tenga fuerza moral ni pueda ofrecer garantías para restablecer el culto».¹⁵⁴

Pacelli respondió el 29 de diciembre diciendo que, en el caso de que la actuación de la propuesta referida contribuyera a obviar, al menos en parte, el inconveniente lamentado, la cosa no podría sino resultar de gran consuelo para el Santo Padre, que tanta solicitud había demostrado por el bien espiritual sus amados hijos de Barcelona.

153. *Butlletí de l'Arqubisbat de Barcelona* (15 gener 1987), 127 (1987) pp. 14-16.

154. Documento 27.

Sin embargo, era necesario conseguir las garantías debidas, como por ejemplo, que todos los fieles, y no sólo los vascos, pudieran frecuentar libremente dicha iglesias; que se garantizase también el ejercicio normal del culto y que, además, se tomaran las medidas necesarias para impedir que este ejercicio no fuera pretexto u ocasión para nuevos vejámenes contra el clero y contra los fieles ya tan atribulados. Pacelli dijo a Torrent que ya que él se encontraba en el lugar y disponía de los elementos necesarios para formarse una idea exacta de la situación, debería ponderar ante el Señor la delicada cuestión y, haciendo uso de su potestad diocesana ordinaria, tomar las medidas que estimara posibles y oportunas para el mayor bien de las almas que tenía confiadas.

Ante nuevas gestiones hechas por los vascos para que autorizara el culto público, Torrent se opuso rotundamente si no precedía una negociación bilateral con el presidente del Gobierno o con los ministros de Justicia o Gobernación. El afán puramente político de la pretensión quedaba bien manifiesto, y ante esta situación se comprende la enérgica actitud del vicario general de Barcelona, contraria a la apertura de iglesias, porque el Gobierno jamás ofreció garantía alguna para tutelar la libertad religiosa.

Por consiguiente, si la propuesta de Irujo no prosperó, no fue por la oposición del P. Torrent, sino porque Irujo no pudo –ni tenía fuerza política para hacerlo– ofrecer las garantías debidas, exigidas por la Santa Sede. Es cierto que ésta, según su constante criterio, dejó libertad de acción al Ordinario del lugar, que era Torrent, quien con su discreción y elementos de juicio debería apreciar *coram Domino*, lo que permitieran las circunstancias.¹⁵⁵

Durante la primavera de 1938, a la vez que el Gobierno buscaba caminos diversos de negociación con la Santa Sede para resolver la cuestión religiosa, se intensificó la detención de sacerdotes, religiosos y seglares, lo cual no favorecía la exteriorización del culto pedida por el ministro republicano Irujo, que era vasco y católico. El 22 de marzo Torrent fue detenido durante seis días y en el registro hecho en la casa donde estaba alojado, la policía encontró algunos ejemplares de una pastoral ciclostilada que él mismo había escrito con motivo de la cuaresma para animar tanto a los sacerdotes como a los católicos en aquellas circunstancias de persecución así como unos apuntes de

155. Documento 29.

catecismo que explicaba a un grupo de jóvenes. Con Torrent fueron detenidos otros religiosos, sacerdotes y católicos que permanecieron en las cárceles aun después de la liberación del vicario general, considerada como una excepción y quizá propiciada por Irujo porque deseaba un reconocimiento oficial del culto semipúblico que se celebraba en la capilla vasca de Barcelona.¹⁵⁶ La pastoral era una exhortación profundamente espiritual, en la que Torrent terminaba con estas palabras:

«Vuestra casa sea para todos, y principalmente para vuestros hijos, escuela, oratorio, templo, que sustituya la escuela católica y la Iglesia parroquial. En este oratorio de vuestras casas, no olvidéis de cultivar las tres devociones prueba de perfecta catolicidad: devoción a la Sagrada Eucaristía, a la Santísima Virgen y al Papa. El Santo Rosario en familia vuelva a ser la devoción predilecta, clásica en los hogares cristianos de nuestra Patria».¹⁵⁷

El 31 de mayo de 1938, Irujo escribió a Torrent una carta, de la que el propio Torrent dijo «Creo no necesita glosa, ella sola se comenta». En efecto, el contenido era presuntuoso y un tanto ofensivo.¹⁵⁸ «Juzgando el contenido de la carta y antecedentes y previas prudentes consultas, dijo Torrent, le contesté con la lacónica cuya copia acompaño también».¹⁵⁹

Siguieron los intentos del Gobierno republicano de restablecer relaciones con la Santa Sede propiciando un acercamiento a la misma a través de Francia,¹⁶⁰ pero nada se consiguió.¹⁶¹

156. Documento 32.

157. Carta ciclostilada de Torrent al clero y fieles de Barcelona, de marzo de 1938 (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 333, ff. 88-88v*).

158. Carta adjunta la documento 34.

159. *Ibid.*

160. Apunte en francés del 7 de octubre de 1938 sobre las no relaciones diplomáticas con la República, con la siguiente nota autógrafa de Tardini: «14-X-38. Ripeto a voce al Consigliere dell'Ambasciata di Francia quanto gli ho già detto alcuni giorni fa. I rapporti diplomatici sono l'ultima cosa. Prima è necessario che ci sia la vera e totale libertà religiosa. Ora nella Catalogna questa libertà non c'è, per quanto la persecuzione sia attenuata» (AAEESS, *Spagna 923, fasc. 334, ff. 71*).

161. Apunte del 22 de noviembre de 1938: «Notizia pubblicata da qualche giornale circa presunto ravvicinamento Santa Sede Governo Barcellona nonché nomina

Queda pues, bien documentado que si no se abrieron iglesias al culto público no fue porque lo prohibió el P. Torrent, sino porque las autoridades republicanas no concedieron jamás las mínimas garantías para que ello fuera posible. Torrent no hizo más que seguir las instrucciones que recibió de la Santa Sede, como he documentado ampliamente. Además, aunque no estuvo en contacto directo él sobre este asunto, el cardenal Vidal era del mismo sentir y lo dijo expresamente. Por dos veces declaró por escrito Torrent que no autorizaba el culto público y censuró la apertura de la capilla vasca, hecha por los políticos regalistas del Partido Nacionalista Vasco y, en parte, de la Unión Democrática de Cataluña, que se entrometieron en un asunto que no les competía y que el mismo cardenal Vidal también censuró. En aquellas circunstancias era impensable la reapertura de iglesias porque, después de la terrible persecución de los primeros meses, muchos sacerdotes, religiosos y católicos seguían encarcelados y no se podía creer que el orden público estaba asegurado; ciertamente se trataba de una maniobra propagandística de cara a la opinión internacional, que tanto la Santa Sede como las autoridades eclesiásticas legítimas desenmascararon. El mismo Jefe Superior de Policía de Barcelona le indicó a Torrent el día que salió de la cárcel *«que no eran tiempos propicios para tratar de la abertura de iglesias como deseaba el Sr. Irujo»*.¹⁶²

La apertura de la capilla vasca, en realidad, fue un abuso de las autoridades políticas, porque se hizo sin el consentimiento de la autoridad eclesiástica del lugar, la única competente, ya que nada se puede hacer sin el permiso del Prelado correspondiente. Torrent la toleró, como toleró la iniciativa de la Asociación Femenina Confesional Vasca, de la que hablaba Irujo. «Una Asociación Vasca Femenina me anunció la apertura en Barcelona de la Iglesia Parroquial de los Santos Justo y Pastor, la de San Severo que pertenece a una comunidad

Visitatore Apostolico per Catalogna è priva fondamento. Pur essendo in questi ultimi mesi notevolmente diminuita sanguinosa persecuzione, situazione Chiesa nella zona repubblicana è tuttora penosissima, non essendovi che una sola piccola cappella aperta ai fedeli: quella dei Baschi a Barcellona. Notizie da Parigi segnalano che in quei circoli politici si ritiene situazione Governo Barcellona anche militarmente molto precaria: ciò spiegherebbe crescente campagna medesimo Governo per ottenere mediazione grandi Potenze nel conflitto spagnuolo» (*Ibid.*, f. 48).

162. Documento 32.

de Presbíteros Beneficiados, vecina a la Catedral y la de Pompeya propia del convento de PP. Capuchinos en la Vía Diagonal, y finalmente la iglesia parroquial en el pueblo de Caldetas. Creí prudente no contestar ya que no se me pedía permiso ni consejo, era una sencilla comunicación».¹⁶³

Torrent mantuvo, como he dicho, una intensa correspondencia epistolar con el cardenal Pacelli, que comenzó en junio de 1937 y terminó en diciembre de 1938. En sus cartas expuso la situación en que se encontraba, manifestó las dudas que se le presentaban para ejercicio de su ministerio y pidió instrucciones al respecto, que le fueron puntualmente dadas en respuesta a cada una de sus peticiones, y que ahora omito porque fueron muchas y muy variadas. Fueron, en general, escritos breves, limitados a asuntos muy concretos, evitando comentarios superfluos porque, como él mismo declaró un año más tarde: «No habrá pasado desapercibido para S. Emma. que en mis informaciones a la Santa Sede he sido lacónico en los puntos tratados y he omitido otros, cuya omisión da el carácter de pobreza al trabajo informativo. Es debido Emmo. Sr. a la gran prudencia con que hoy debe manejarse la pluma. Es desgraciadamente cierto que existen actitudes muy molestas en el presente y de más o menos peligro para el futuro».¹⁶⁴

Para no repetir cosas ya dichas, remito a mi artículo citado en la nota 142.

VII. CARTAS ENTRE SALVADOR RIAL Y PACELLI

Salvador Rial Lloberas (Tarrasa, Barcelona, 1887 - Tarragona, 1 diciembre 1953) estudió en el seminario de Barcelona, del cual fue profesor de latín, griego, teología dogmática, historia eclesiástica y otras materias. Ordenado sacerdote en 1900, se doctoró en teología en la universidad pontificia de Tarragona. Ejerció el ministerio en la diócesis de Barcelona como coadjutor en las parroquias de San Andrés de Llavaneras, Olesa de Montserrat y Santa María de Villafranca del Panadés, así como ecónomo de El Bruch y de San Juan y San José de Mataró, y en todas ellas dejó huella profunda de su ministerio,

163. Documento 34.

164. Documento 36.

hasta que en 1915 fue nombrado canónigo de la catedral y secretario de cámara y gobierno de la diócesis de Gerona por el obispo Francisco de Paula Mas y, al fallecer éste, quedó como vicario general y gobernador eclesiástico. En 1918 ganó por oposición una canonjía en la catedral gerundense, dirigió el boletín eclesiástico y fue el primer director del *Full parroquial* de aquella diócesis. En 1921 pasó a la diócesis de Tarragona como canónigo penitenciario, prebenda que ganó tras reñidas oposiciones, y fue profesor y prefecto de estudios del seminario, así como visitador de religiosas y consiliario de la junta archidiocesana de Acción Católica de la provincia eclesiástica. En 1935 fue presentado a la Santa Sede como candidato idóneo para el episcopado por los obispos de la provincia eclesiástica de Tarragona.

Al comenzar la persecución religiosa de 1936 estuvo a punto de ser asesinado por los republicanos, pues permaneció diez meses detenido en el vapor-prisión «Río Segre» en el puerto de Tarragona. Durante su estancia en esta cárcel compuso una novena a la Virgen del Claustro, de la que era muy devoto, siendo el consiliario de la cofradía erigida bajo dicha advocación en la capilla del claustro de la catedral tarraconense. Cuando la persecución religiosa se fue mitigando, fue juzgado y absuelto, y el cardenal Vidal, lo nombró vicario general en 1937¹⁶⁵.

El 8 de febrero de 1938 Pacelli comunicó a Antoniutti que habían llegado nuevas instancias a la Santa Sede para que se nombrase un administrador apostólico de Lérida y que esta vez el candidato indicado era el vicario general de Tarragona, Salvador Rial,¹⁶⁶ quien podría administrar la diócesis ilerdense desde Tarragona, donde residía, porque desde allí mantenía contacto con algunos sacerdotes de

165. Documento 48.

166. Rial había recomendado por Vidal a Pacelli en estos términos: «Insiste el Dr. Rial en estimar urgente una solución tocante a la diócesis de Lérida, sobre la cual hablaba a Vuestra Eminencia en mi anterior de 10 de Noviembre 1937. Tal vez lo mejor sería confiar interinamente la jurisdicción al propio Dr. Rial, quien desde Tarragona está ya en relación con sacerdotes leridanos para hacerles llegar algún socorro de los que puedo yo enviarle y darles algún consejo. Es persona competentísima, celosa y de muy buen criterio, habiendo sido propuesto varias veces para Obispo. Reúne condiciones excelentes, no obstante sus 60 años cumplidos. Él podría tener en Lérida una o varias personas que le ayudarán e informarán» (Carta del 7 de enero de 1938, *Epistolario*, pp. 651-652).

Lérida.¹⁶⁷ Antoniutti respondió inmediatamente diciendo que era oportuno el nombramiento del administrador apostólico para Lérida porque la ofensiva militar se había retrasado y le parecía bien la candidatura de Rial, porque había recibido muy buenos informes y también el cardenal Gomá lo consideraba idóneo, porque era un «sacerdote degnissimo, pio, zelante, prudente e colto».¹⁶⁸ Rial fue nombrado ad-

167. Riferendomi al pregiato Rapporto dell'Eccellenza Vostra Rev.ma N° 65/37 del 16 Dicembre u.s. ed al mio Dispaccio N° 4785/37 del 23 detto mese concernenti la nomina di un Amministratore Apostolico per la Diocesi di Lérida, mi reco a premura di portare a Sua conoscenza che sono qui giunte nuove istanze dirette ad ottenere dalla Santa Sede la nomina di un Amministratore Apostolico per detta Diocesi. A coprire tale carica è anzi stato suggerito a questa Segreteria di Stato, pel noto suo zelo e gran criterio, il Rev.mo Monsignor Dott. Rial, Vicario Generale di Tarragona, che essendo [añadido autógrafo de Sericano, en lugar de *avendo*] già *in* [añadido autógrafo de Sericano, en lugar de *dei*] contatto con i sacerdoti di Lérida, potrebbe da Tarragona, dove risiede, governare interinamente quella povera Diocesi. Attesa la necessità, ogni giorno più urgente, di dare a quei sacerdoti e fedeli qualche direttiva nella tristissima situazione in cui essi si trovano tuttora, ed in vista particolarmente del prolungarsi della guerra civile in Spagna, sembrerebbe che le ragioni che consigliavano finora a soprassedere *alla nomina in parola* [añadido autógrafo de Sericano] siano *cessate* [añadido autógrafo de Sericano, en lugar de *venute meno*] in parte almeno. Per tali motivi il Santo Padre, nella pastorale Sua sollecitudine per il bene delle anime, non è alieno dal prendere in benevolo esame la cosa, ma prima di *decidere* [añadido autógrafo de Sericano, en lugar de *prendere una decisione*] al riguardo desidererebbe conoscere l'apprezzato parere dell'Eccellenza Vostra in proposito. In attesa di un cortese riscontro, profitto volentieri dell'incontro per raffermarmi ...» (Despacho N° 490/38 de Pacelli a Antoniutti, del 8 febrero 1938; AA.EE.SS., *Spagna 919, fasc. 328, ff. 52-52v.*, minuta mecanografiada con correcciones de Sericano; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, f. 34*, original mecanografiado).

168. «In risposta al venerato Dispaccio N. 490/38 dell'otto febbraio u.s., circa la situazione della Diocesi di Lerida, ho l'onore di significare all'Eminenza Vostra Reverendissima che trovo perfettamente giusti i motivi che consigliano a procedere, senza altri differimenti, alla nomina di un amministratore apostolico per detta Diocesi. L'offensiva militare dei Nazionali, che sembrava diretta, in un primo tempo, verso il territorio di Lerida, è come accennavo nel Rapporto N. 65/37 del 16 dicembre p.p., ha avuto uno svolgimento diverso e non si può prevedere quando sarà portata in questo campo, E' bene, pertanto, che si nomini un Amministratore Apostolico per la menzionata Diocesi, anche se, per la tristissima situazione della Catalogna, non gli sia possibile comunicare liberamente con i sacerdoti ed i fedeli del luogo. Quanto, poi, al Revmo Monsignor Dott. Rial, indicato per tale ufficio, sono lieto di riferire che ho avuto a suo riguardo ottime informazioni. Anche il Card. Gomá, al quale ho comunicato riservatamente la cosa, mi ha assicurato che è un sacerdote degnissimo, pio, zelante, prudente e colto» (Despacho n° 249/38 de Antoniutti a Pacelli, del 27 febrero 1938, AA.EE.SS., *Spagna 919, fasc. 328, ff. 37-37v.*, original mecanografiada).

ministrador apostólico de Lérida el 9 de marzo de 1938, cuando todo su territorio estaba todavía en poder del Gobierno de Barcelona. Este nombramiento fue hecho porque dicha diócesis, tras el asesinato del obispo y la dispersión de los canónigos, había quedado sin dirección eclesiástica alguna, y Rial era el Ordinario más cercano a ella. Un mes más tarde, en abril, cuando, tras la ofensiva de los nacionales, una parte de la misma diócesis pasó bajo su poder, la Santa Sede decidió encomendar la jurisdicción de dicho territorio al Ordinario de Tortosa en calidad de administrador apostólico. Dicho Ordinario era el nuevo obispo auxiliar de Tortosa, Manuel Moll, que se encontraba en Roma y salió inmediatamente hacia la España nacional.¹⁶⁹ Al mismo tiempo, la Santa Sede encomendó a Rial la administración apostólica de la parte de la diócesis de Tortosa que se encontraba en la zona catalana, sometida al Gobierno de Barcelona, *ad nutum Sancatae Sedis y perdurantibus praesentibus circumstantiis*. Rial dijo que estaba dispuesto a realizar el nuevo trabajo que se le encomendaba en Tortosa,¹⁷⁰ pero, con respecto a Lérida, no pudo ejercer su ministerio hasta finales de 1938, según dijo a Pacelli en la siguiente carta del 12 de diciembre (carta que llegó al Vaticano «quando Tarragona già era stata librata dai Nazionali», según se lee en una nota autógrafa de Sericano escrita sobre la misma carta original).

Tarragona, 12 diciembre 1938.

Emmo. y Rvdmo. Sr. Cardenal Pacelli
Secretario de Estado de Su Santidad
Roma

Eminencia Redvma.:

Pláceme elevar humildemente a los pies de Su Santidad, por mediación de V. Emmcia. Rdma. El más devoto y filial homena-

do en papel blanco, sin membrete; ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971*, ff. 36-37, copia mecanografiada del original. Pacelli respondió con el despacho n.º 866/38, del 9 de marzo de 1938, diciéndole que el Santo Padre lo había aprobado (ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971*, f. 38, original mecanografiado).

169. Así lo explicó Pacelli a Valeri, con el despacho n. 4240/38, del 12 noviembre 1938 (AA.EE.SS., *Spagna 945*, fasc. 350, ff. 12-13, minuta mecanografiada).

170. Véase el proyecto de carta de la Secretaría de Estado a Mons. Santoro, asesor de la S.C. Consistorial, sin fecha (*Ibid.*, ff. 56-57).

je de veneración, obediencia y amor del que suscribe y de sus Sacerdotes, Religiosos y fieles de la Diócesis Ilerdense –zona sujeta al Gobierno de la República – en ocasión de las próximas fiestas de Navidad y Año Nuevo. Hacemos votos fervientes para que el Señor conserve por muchos años la preciosa y fecunda vida del Augusto Pontífice, le conceda perfecta salud y le colme de los mejores dones celestiales para que entre el negro torbellino de las humanas pasiones fieramente desencadenadas por todas parte brille siempre, como hasta hoy, la orientadora luz y pacificadora acción del Pontifical Magisterio, y entre las amarguras inherentes a los paternales oficios sienta el Vicario de Cristo la consolación del amor ardiente y obediencia perfecta de todos sus hijos.

Cumplido este deber filial para con el Padre, pláceme también ofrecer a V.Emcia. Rdma. el correspondiente homenaje por igual motivo. La feliz y eficaz cooperación de V.Emcia. Rdma a la incesante y provechosa labor que realizamos es sin dudar beneficio del cielo en favor de la Santa Iglesia. A V.Emcia. Rdma , pues, son debidos los más delicados sentimientos de veneración y gratitud, cuya expresión sincera y cariñosa reiteran hoy el clero y fieles de Lérida juntamente con este humilde siervo que suscribe, a quien, sin mérito alguno, ha sido encomendada por la Santa Sede aquella porción de la Iglesia, tan duramente probada. Pedimos humildemente al Señor digne atender a los ruegos que le dirigimos por la salud y prosperidad de V.Emcia. Rdma.

Aprovecho esta oportunidad para notificar a V.Emcia. Rdma, que, por fin, he podido establecer comunicación con la Diócesis, y organizar allí los servicios del ministerio sacerdotal así entre la población militar como entre la población civil. Elementos oficiales de esta ciudad me han proporcionado para ello grandes facilidades.

Las bendiciones que humildemente suplico, serán sin duda poderoso auxilio para el éxito feliz que anhelamos para gloria de Dios y bien de las almas.

De V.Emcia. Rdma humildísimo y afectísimo siervo en Cristo
Salvador Rial

Adm. Apco. de Lérida y Vic. Gral. de Tarragona.¹⁷¹

171. AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 350, ff. 64-67*, original autógrafa, escrita en papel en blanco, sin membrete.

Rial trató con mucha prudencia de desarrollar una acción pastoral, que resultaba prácticamente imposible debido a que continuaba la persecución, seguían las ejecuciones de sacerdotes y las cárceles permanecían repletas de clérigos y seglares católicos, razón por la cual el cardenal Vidal nunca quiso regresar a su diócesis, a pesar de las insistencias del ministro Irujo, que pretendía de esta forma demostrar una normalidad religiosa que nunca existió de hecho en la zona republicana.

Pero volvamos al verano anterior, porque el 30 de julio de 1938 Rial envió la siguiente carta autógrafa a Pacelli:

Emmo. y Rvdmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Eminencia Revdma.

La muy estimada carta de V. Emcia. Rdna., 3 de junio último (nº. 2058/38¹⁷²), me ha proporcionado especial consuelo. Cúpome la suerte de sufrir persecución por la causa de Cristo, viéndome, durante la revolución de 1936, dos veces condenado a muerte, de la cual solo pudo salvarme una singular y patente Providencia de Dios. Seguidamente diez meses de cárcel, sujeto a varias y duras vejaciones, hasta verme privado de la luz, del aire, del pan y del agua: todo solamente por ser sacerdote, y por no prestarme a una cooperación que me prohibían los deberes de fidelidad sacerdotal. El Señor me proporcionó entonces vivos alientos y dulces consuelos; y ahora se ha dignado colmarlos con las expresivas palabras de V. Emcia. Rdma., reflejo de los paternales sentimientos del Papa. Reciba por todo ello, Emmo. y Rdmo. Sr., el testimonio de mi más profunda gratitud.

En cuanto a la Administración Apostólica de Lérida, debo significar a V. Emcia. Rdma. Que tengo contacto con los sacerdotes sobrevivientes diseminados por estas comarcas, libres unos y encarcelados otros, haciendo llegar a su ánimo los paternales sentimientos del Augusto Pontífice y de V. Emcia. Rdma., investigando sobre su conducta y actividades presentes, procurando se conserve e intensifique su espíritu sacerdotal entre los

172. La carta nº. 2058/38 de Pacelli a Rial, del 3 junio 1938 (*Ibid.*, *Spagna* 919, *fasc.* 328, *f.* 54) era respuesta a la de Rial a Pacelli, del 7 de mayo de 1938 (*Ibid.*, *ff.* 53A-53B).

peligros del ambiente revolucionario que se respira, enterándome de sus necesidades personales y entregándoles los socorros que les ha proporcionado la generosa largueza del Santo Padre recibidos por mediación de la Nunciatura Apostólica de París, así como los que a todos los sacerdotes de esta provincia eclesiástica nos hace llegar la vigilante solicitud de nuestro venerable Metropolitano, quien desde el destierro vive estrechamente unido a nosotros con los lazos de una caridad ardiente y de una actividad incesante que ilumina, estimula y alienta. No hay que decir, Emmo. Sr., cuanto agradecen conmovidos estos buenos sacerdotes todo lo que se hace por su bien espiritual y temporal. En todos se refleja excelente espíritu y ferviente devoción a la Santa Sede.

Asimismo he podido comunicarme con buen número de religiosos y de seglares, enterándome de sus necesidades y animándoles oportunamente. Todos abundan en iguales sentimientos de fervor cristianos y de adhesión firmísima al Vicario de Cristo.

Las líneas de fuego continúan siendo un obstáculo insuperable para acercarme a los pueblos de esta parte de la diócesis: pero estoy gestionando de las autoridades superiores civiles y militares autorización especial para visitar aquellos pueblos, especialmente los Hospitales de Sangre y las concentraciones de presos, a fin de organizar los auxilios espirituales de los enfermos y heridos, y dar instrucciones oportunas a los sacerdotes, de acuerdo con las favorables declaraciones del Gobierno sobre estos puntos. A estas gestiones cooperan con celo ejemplar algunos elementos seglares que antes se distinguían ya en el campo de la Acción Católica, y que durante la tristísima situación presente están haciendo labor admirable para ayudar a los sacerdotes en la labor de su ministerio y en las necesidades económicas, siempre con actividad y con docilidad ejemplarísimas. Si estas gestiones tienen feliz éxito, como con fundamento esperamos todos, podré conseguir relación directa con los pueblos y extender el radio de acción ministerial, y aun de organización, siquiera rudimentaria. Tengo absoluta confianza en la protección del cielo por las oraciones y las bendiciones que descienden del Vaticano, y que humildemente siempre imploramos.

Termino estas líneas, Emmo. y Rdm. Sr., reiterando mis rendidos y devotos homenajes a la Santa Sede.

Con el mayor afecto beso la Sagrada Púrpura de V. Emcia.
Rdma., diciéndome una vez más humilde siervo en Cristo
Salvador Rial.
Tarragona (España), 30 julio 1938.¹⁷³

173. Ibid., *Spagna 902, fasc. 309, ff. 50-52*. Nota autógrafa de Tardini: «Rispondere con una bella lettera. Dire al Nunzio di Parigi di continuare a soccorrere». Respuesta de Pacelli: «Mons. Salvador Rial y Llovera, Vicario generale di Tarragona, Amministratore Apostolico di Lérida. Tarragona. Ringrazio vivamente la S.V. Illma. e Revma. delle interessanti notizie sulla situazione religiosa di codesta regione cortesemente trasmesse con la pregiata Sua lettera del 30 luglio scorso. L'Augusto Pontefice, sollecitamente informato al riguardo, ha paternamente gradito i devoti e filiali sentimenti della S.V. verso l'augusta Sua persona e più ancora Si è compiaciuto dello zelo pastorale con cui Ella guida ed incoraggia codesti buoni sacerdoti e si adopera per far giungere ai fedeli quei conforti celesti che solo la nostra Santa Religione può dare. Egli ha rilevato inoltre con viva soddisfazione lo spirito eccellente e la profonda devozione al Vicario di Cristo, da cui, anche in mezzo a tante privazioni e pene, sono animati i sacerdoti medesimi, ed è tornato di particolare consolazione al Suo cuore paterno l'apprendere che tanti buoni secolari già appartenenti all'Azione Cattolica non risparmiano fatiche per aiutare il Clero nell'adempimento del suo sacro ministero. Sua Santità esprime pertanto alla S.V. e per mezzo Suo a codesti cari sacerdoti e fedeli, sensi di paterna riconoscenza, e mentre non cessa dall'elevare fervide preghiere al Signore affinché si muova a pietà di tante sofferenze, invia loro di gran cuore, quale auspicio di tempi migliori, la particolare Sua Benedizione Apostolica. Profitto dell'occasione... » (Carta n°. 3063/38 de Pacelli a Rial, del 12-8-1938, Ibid., f. 53, minuta mecanografiada). Al nuncio en París envió Pacelli el despacho n. 3064/38, del 12 agosto 1938: «Sua Eccellenza Rev.ma Monsignor Valerio Valeri, Arcivescovo tit. di Efeso, Nunzio Apostolico. Parigi. Eccellenza Reverendissima, L'Ill.mo e Rev.mo Monsignor Salvador Rial y Llovera, Vicario Generale di Tarragona ed Amministratore Apostolico di Lérida, in una sua recente lettera esprimeva, anche a nome dei sacerdoti beneficiari, sensi di devota e filiale riconoscenza per la paterna bontà con cui l'Augusto Pontefice ha voluto far loro giungere dei soccorsi per il tramite di codesta Nunziatura Apostolica. Tali sentimenti di quei poveri e tanto provati sacerdoti, che in mezzo a privazioni e pene di ogni sorte si mantengono strettamente uniti al Vicario di Cristo, sono tornati particolarmente graditi al cuore del Santo Padre, il Quale nella sua inesauribile carità Si è degnato esprimere il desiderio che si continui a mandare ai sacerdoti medesimi degli aiuti, aumentandone anzi se possibile l'invio. In ossequio all'Augusto volere mi reco pertanto a premura di portare quanto sopra a conoscenza dell'Eccellenza Vostra Rev.ma affinché a norma del Dispaccio N. 5170/37 del 23 Dicembre 1937, continui a passare per i poveri ecclesiastici della Spagna Repubblicana quelle somme che, nel limite delle disponibilità di cotesta Nunziatura Apostolica, Ella crederà necessarie per sopperire in qualche modo ai loro più urgenti bisogni. Profitto dell'occasione per confermarmi con sensi di sincera e distinta stima di Vostra Eccellenza Rev.ma servitore E. Card. Pacelli» (ASV, Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 844, f. 1-1v, original mecanografiado; AA.EE.SS., *Spagna 902*,

En el mes de agosto de 1938 viajó a Suiza para entrevistarse con el cardenal Vidal, que se hallaba en la cartuja de Valsainte,¹⁷⁴ y después marchó a Roma para informar a la secretaría de Estado del Vaticano sobre la situación religiosa de Cataluña. Llevó también una car-

fasc. 309, f. 54, minuta mecanografiada). En este último despacho, como dijo Valeri a Pacelli: «l'Eminenza Vostra Reverendissima m'informava che il Santo Padre si è degnato autorizzarmi a passare ai poveri preti della Catalogna e zone circconvicine quelle somme che, nei limiti delle disponibilità di questa Nunziatura, credesi necessarie per sopperire in qualche modo ai loro più urgenti bisogni. Ora, devo dire all'E.V. che dette disponibilità sono assai limitate e che con ogni probabilità esse rimarranno tali avendo i Vescovi di questa Nazione approfittato della loro visita «ad limina» per rimettere direttamente al Santo Padre l'obolo delle loro Diocesi. Non saprei, pertanto, se non fosse il caso di domandare al Santo Padre che una parte della somma offerta dalla signora Contessa de Gravelle venisse destinata per celebrazione di Sante Messe ai poveri sacerdoti della Catalogna e trasmessa ai medesimi da questa Nunziatura con quelle cautele che il caso richiede. Sembra, infatti, che attualmente alcuni almeno di essi abbiano la possibilità di celebrare, sia pure in case private. In ogni modo, sarei vivamente grato all'E.V. se volesse comunicarmi telegraficamente quali siano le Auguste intenzioni del Santo Padre in merito affinché, per l'eventuale invio della somma, possa valermei dei cortesi uffici di Monsignor Fontenelle che tra non poco partirà alla volta di Roma» (Despacho n.º 3725 de Valeri a Pacelli, Paris 27 diciembre 1937, AES, *Spagna 912, fasc. 323, ff. 80-81v.*, original mecanografiado; ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 845, ff. 1-2*, minuta mecanografiada). Pacelli respondió el 1 de enero de 1938 con el telegrama cifrado n.º 4: «Nunziatura Parigi. Ricevuto Rapporto n.º 3725. V.E. è autorizzata far celebrare SS. Messe Sacerdoti Catalogna colle debite cautele del caso» (AES, *Spagna 912, fasc. 323, f. 82*, minuta autógrafa de Pizzardo; ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 845, f. 3*, copia mecanografiada). Monseñor René Fontenelle (Maubeuge 1894 – Roma 1957), miembro de la Compañía de sacerdotes de San Sulpicio, fue canónigo de la Basílica de San Pedro y correspondal en Roma del diario católico *La Croix*. En 1955 fue nombrado obispo titular de Theudali.

174. De este viaje e informó Vidal a Pacelli con carta del 14 de agosto de 1938: «Sabe Vuestra Eminencia Reverendísima, se halla en ésta mi Vicario General Rev.mo Dr. Rial, que ha podido conseguir todas las facilidades para entrevistarse conmigo. Trae noticias muy interesantes que creo conveniente conozca por referencia personal y en detalle la Santa Sede y que ha anticipado ya sumariamente por carta, pero se encuentra con la grave dificultad del pasaporte para Italia, toda vez que debe regresar a la diócesis al objeto de continuar su misión apostólica fecunda y bien orientada. Tal vez Vuestra Eminencia encontraría manera de solucionar dicha dificultad. Yo le he indicado que se traslade a París en alguna casa religiosa, procurando que pase ignorada su residencia allí, para entrevistarse con aquel Exmo. Sr. Nuncio Apostólico y referirle todas sus impresiones, aguardando las órdenes o instrucciones que Vuestra Eminencia se digne comunicarle» (*Epistolario*, p. 845).

ta del ministro Álvarez del Vayo al cardenal Pacelli, en la que decía que garantizaría la libertad religiosa y proponía la normalización de relaciones diplomáticas.

El Sr. Ministro de Estado de la España Republicana me ha confiado el encargo de expresar al Santo Padre, por mediación de su dignísimo y Emo. Sr. Secretario de Estado, que «el Gobierno de la República tiene con absoluta y ejemplar unanimidad el deseo sincero y ardiente de normalizar en ella la situación de la Iglesia, el restablecimiento del culto público, el regreso de los sacerdotes a sus parroquias, y aun el regreso del Emo. Metropolitano, a quien se le darían todas las garantías convenientes y se le tendrían todas las consideraciones y honores correspondientes a su altísima dignidad. La libertad religiosa, que figura en los Trece puntos, no es tan solo tema de un programa escrito, sino que el Gobierno desea verlo convertido en una realidad muy pronto, cuanto antes; y la actual composición del Gobierno y su actual pensar y sentir son para ello una ocasión muy propicia que parece precisa aprovechar. La aplicación práctica de la libertad religiosa lleva consigo algunas dificultades y rozamientos por el criterio y procedimientos de algunas personas. Estas dificultades desaparecerían si pudiera conseguirse alguna representación diplomática en ambas partes. Por un lado, el Gobierno de la República conferiría su representación ante la Santa Sede en persona católica, que podría serle grata; y desea que también, por su parte, la Santa Sede enviase algún representante suyo ante el Gobierno de la República. El Gobierno respeta y aprecia todos los valores espirituales: y entre éstos ocupa lugar de gran relieve el valor religioso por su objetividad y por razones de convivencia con los ciudadanos ».

Este es, Eminencia Reverendísima, el encargo que verbalmente se dignó hacerme el Sr. Ministro de Estado, y que con la mayor fidelidad tengo el honor de transmitir a Vuestra Eminencia Reverendísima.

Iguales encargos me hizo el Sr. Irujo, añadiendo en ellos la expresión de sus sentimientos católicos personales y el deseo de la salvación de las almas.¹⁷⁵

175. Documento 47.

Pacelli respondió diciéndole que nada sería más agradable al Santo Padre que ver finalmente restablecidos los derechos y la libertad de la Iglesia en «aquel territorio». Le dijo, además, que en una precedente carta suya del 30 de julio, él mismo había declarado que la situación religiosa seguía siendo de las más tristes.¹⁷⁶ Es interesante leer el borrador o minuta de esta carta, porque en ella el cardenal Pacelli hizo varias correcciones personales y suprimió el párrafo final en el que se decía que el Santo Padre esperaba, y deseaba ardientemente, que el Gobierno republicano demostrara con los hechos sus buenas disposiciones, pero que tal como estaban las cosas, no era el caso de hablar de un intercambio de representantes diplomáticos entre la Santa Sede y dicho Gobierno.¹⁷⁷

Por consiguiente, se trataba de una clara maniobra propagandista de un gobierno agonizante y buscaba medios de subsistencia en el extranjero, cuando el final de la guerra era cada vez más inminente por el veredicto irrefutable de las armas. Rial estuvo en Roma del 28 de septiembre al 7 de octubre de 1938, pero no pudo ver al cardenal Pacelli, que estaba ausente, sino a monseñor Tardini, quien le dijo el 4 de octubre que, como él podía muy bien comprender, no era posible

176. Carta autógrafa de Salvador Rial a Pacelli, Tarragona, 30 julio 1938 (AA.EE.SS., *Spagna 902, fasc. 309, ff. 50-52*).

177. «Segreteria di Stato di Sva Santità. N.º. 3158. Dal Vaticano, 23 agosto 1938. Ill.mo e Rev.mo Signore Monsignor Salvador Rial Llovera, Vicario Generale di Tarragona [Barcellona, *tachado*]. Ill.mo e Rev.mo Signore, Non ho mancato di riferire al Santo Padre quanto la S.V. Ill.ma e Rev.ma, per incarico del Sig. Ministro di Stato di Barcellona, mi comunicava con la pregiata Sua lettera del 12 c.m. a riguardo del desiderio [«sincero y ardiente», *tachado*] del medesimo Governo di *regolare* [normalizzare, *tachado*] la *condizione* [situazione, *tachado*] della Chiesa nella Repubblica, *con* [circa, *tachado*] il ristabilimento del culto [in, *tachado*] pubblico, il ritorno dei sacerdoti alle loro parrocchie, *e dello* [nonché dell', *tachado*] E.mo Signor Cardinale Arcivescovo di Tarragona alla sua Archidicocesi, la libertà religiosa, ecc. L'Augusto Pontefice ha preso *notizia* [atto, *tachado*] di tali disposizioni [del Governo Repubblicano, *tachado*] e nulla tornerbbe più gradito al paterno Suo cuore di vedere finalmente ristabiliti *i diritti e a la libertà della Chiesa in* (quella regione, *tachado*) *quel territorio*, dove la situazione, come del resto si rilevava anche dalla recente lettera della S.V. del 30 luglio u.s., continua purtroppo ad essere delle più tristi. Spera il santo Padre, e lo desidera ardentemente, che il succitato Governo vorrà provare con i fatti dette sue buone disposizioni, ma allo stato presente delle cose Egli è d'avviso che non è il caso di parlare di uno scambio di rappresentanti diplomatici tra la Santa Sede e quel Governo. Con sensi di distinta stima, mi `grato confermarmi della S.V. Ill.ma e Rev.ma dev.mo» (AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 349, ff. 62.62v, mecanografiada*).

pensar en tener relaciones diplomáticas cuando la situación religiosa era tal y como él la había descrito.¹⁷⁸

Otro asunto relacionado con el viaje de Rial a Roma fue el relativo a la concesión de la facultad de conferir el sacramento de la confirmación mientras duraran aquellas circunstancias (*praesentibus perdurantibus circumstantiis*) a los vicarios generales y a los administradores apostólicos de las diócesis o parte de las diócesis catalanas que estaba bajo el dominio del Gobierno de Barcelona y todas ellas sin sus respectivos obispos, porque habían sido asesinados (Huix, de Lérida; Irurita, de Barcelona) u obligados a permanecer fuera de España (Vidal, de Tarragona; Bilbao, de Tortosa; Perelló, de Vic; Comellas, de Solsona) o vivían en la zona sometida a los nacionales (Cartañá, de Gerona; Guitart, de Urgel). El Papa había concedido dichas facultades el 4 de octubre de 1938 y la S.C. de Sacramentos envió a la Secretaría de Estado los rescriptos correspondientes para los Ordinarios de las ocho diócesis.

Tardini dio cumplida información verbal de todo esto a Rial el día 5 de octubre y le autorizó para que lo comunicara a los interesados cuando regresara a España.¹⁷⁹ Sin embargo, tres días más tarde la misma Secretaría de Estado cambió de opinión y le pareció más oportuno que los mencionados rescriptos fueran hechos llegar a sus destina-

178. En una nota autógrafa de Tardini, del 25 de octubre de 1938, se lee: «Quando Mons. Rial, vicario generale di Tarragona, venne a Roma (a primi di questo mese [il 30-IX-38]), mi accennò anche al desiderio del Governo di Barcellona di iniziare contatto diplomatici con la S. Sede. Mi disse che egli era uscito dalla Catalogna con un passaporto diplomatico datogli dal Sig. Irujo. Gli risposi, che come lui poteva benissimo comprendere, non era possibile pensare ad aver rapporti diplomatici quando la situazione religiosa era quale egli stesso aveva descritta» (AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 350, f. 10*). El mismo Rial entregó el 30-9-1938 a Tardini un amplio «Informe sobre la actual vida religiosa en la Provincia Eclesiástica de Tarragona» (*Ibid.*, *fasc. 349, ff. 93-96*, mecanografiado).

179. Il 5 ottobre 1938, ore 18, S. Eccellenza Monsignor Sgretario comunica di viva voce al Revmo. Vicario Generale di Tarragona, Monsignor Rial, che il Santo Pde concede la facoltà di conferire la Cresima *praesentibus perdurantibus circumstantiis* ai Vicari Generali ed agli Amministratori Apostolici delle diocesi o parti di diocesi catalane rimaste sotto il Governo di Barcellona e tutte prive dei loro vescovi, o defunti, o costretti a rimanere fuori dalla Spagna o dimoranti nella zona sottomessa ai Nazionali. Monsigno Rial è autorizzato a fare tale comunicazione agli ininteressati. I relativi rescritti si manderanno in seguito» (Apunte mecanografiado, sin fecha ni firma, *Ibid.*, f. 100).

rios no a través de Rial sino del vicario general de Barcelona, Torrent, por las siguientes razones: 1ª, porque tenía relativamente mayor comodidad para hechos llegar los rescriptos a sus destinos, por medios seguros, sirviéndose de personas que iban y venían a la capital; 2ª, porque de este modo, se evitaba *incluso la apariencia* de que la Santa Sede había encomendado al vicario general de Tarragona el encargo de ejercer una cierta autoridad sobre las otras diócesis de Cataluña.

Con respecto a la porción de la diócesis de Tortosa (unas 40 parroquias), que seguían en territorio republicano y todas ellas en zona de operaciones, Rial hubiera deseado,¹⁸⁰ que esta parte de la diócesis, privada de un vicario general, le hubiese sido encomendada a él mismo en calidad de administrador apostólico. Sin embargo, teniendo en cuenta la presencia en la zona de dicha diócesis que estaba en posesión de los nacionales del Ordinario de Tortosa, que era el obispo auxiliar Moll, y sobre todos para evitar complicaciones con el Gobierno Nacional (Rial, persona sospechosa para los nacionales,¹⁸¹ había propuesto la reanudación de relaciones diplomáticas con el Gobierno de Barcelona;¹⁸² después el nombramiento de un delegado apostólico para Cataluña y, por último, el nombramiento de un visitador apostólico) pareció oportuno que el gobierno de la porción de la dió-

180. Esta afirmación consta en un apunte, n.º. 4349, redactado por Sericano el 6-XI.38, visto por Pacelli y Tardini, que hizo esta observación autógrafa, sobre este particular: «8-XI-38. Mons. Rial non ha espresso alcun desiderio, ha fatto solo notare che là non c'era Ordinario» (AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 350, f. 33*, original mecanografiado).

181. Pacelli había dicho a Vidal, a propósito de esto: «Per ciò che riguarda poi il governo delle parrocchie della medesima Archidiocesi già liberate o che lo saranno in avvenire, mi permetto di comunicarLe, per conoscenza e norma dell'Eminenza Vostra, essere stata da varie parti segnalata alla Santa Sede l'opportunità che il Revmo. Monsignore Rial, attesa la profonda avversione nutrita verso di lui dalle Autorità Nazionali, specialmente per il recente suo viaggio a Parigi e a Roma, non eserciti giurisdizione su dette parrocchie». (Carta n.º. 169/39, del 17 de enero de 1939, *Epistolario*, pp. 992-993). Vidal, respondió el 23 de enero elogiando y defendiendo a Rial, de las acusaciones infundadas que le lanzaron las autoridades militares (*Epistolario*, pp. 994- 998).

182. Otra observación autógrafa de Tardini sobre este punto dice: «8-XI-38. Quando venne a Roma Mons. Rial accennò appena al desiderio del Governo per le relazioni diplomatiche. Parlò invece molto dell'opportunità di un Visitatore Apostolico, cioè di uno che vedesse la situazione sul posto e desse qualche direttiva agli Ordinari. E questa è un'idea.... Non tanto inopportuna, per quanto per ora inattendibile» (AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 350, f. 33*, original mecanografiado).

cesis tortosina situada en territorio republicano fuese encomendada a una persona designada por el Ordinario de la misma.¹⁸³ Pues, de haber hecho lo contrario se hubiera corrido el peligro de conceder a Rial, *indirectamente y poco a poco*, lo que, por razones obvias, le había sido negado; es decir, nombrarlo administrador apostólico de toda Cataluña, puesto que él ya era vicario general de Tarragona y administrador apostólico de una parte de la diócesis de Lérida. Si se le hubiera nombrado también administrador apostólico de una parte de la diócesis de Tortosa habría ampliado aún más su jurisdicción sobre Cataluña. Esta era la opción deseada por el cardenal Vidal, a la que la Santa Sede se opuso.¹⁸⁴ Y era también el deseo manifestado por algunos católicos, según consta en un informe que Ignacio Trias¹⁸⁵ envió a Vidal y este remitió a Pacelli.¹⁸⁶

183. El obispo de Tortosa, Felix Bilbao, que había podido regresar de Italia y, por razones de salud se hallaba en Vitoria, nombró vicario general de la parte del territorio de su diócesis sometida al «gobierno comunista de Barcelona» al sacerdote Cristóbal Falomir Villarrocha, si bien el obispo ignoraba su dirección, «sabiendo solo que se halla en la zona cercana a la ciudad y cree resulte difícil hacer llegar a él este documento y que puede resultar peligroso, pues al tratar de buscarle, podría el enemigo sospechar algo y perseguirle» Esto lo dijo el nuncio Cicognani a Pacelli en el despacho n. 50/545, del 4 de diciembre de 1938, con el que le remitió el decreto del obispo de Tortosa que nombraba administrador apostólico a Falomir (AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 350, ff. 54-54v*, original mecanografiado),

184. «Con respecto a los problemas actualmente planteados en nuestra Provincia eclesiástica, tal vez cabría ensayar - yo creo daría buenos resultados - el nombramiento de un Visitador para las Diócesis de la misma radicadas en el territorio del Gobierno de la República, al objeto de informar a la Santa Sede, de tomar las medidas adecuadas, coordinar la actuación y preparar lo indispensable para acelerar la normalización de la vida religiosa. Como se trata de una medida de carácter espiritual y no ajena al modo de actuar de la Santa Sede, no excitaría el menor recelo y, en cambio podría dar positivos resultados » (Carta de Vidal a Pacelli, 26 septiembre 1938, *Epistolario*, p. 882).

185. José M. Trias Peitx (1900-1979) fue el primer secretario general de *Unió Democràtica de Catalunya*. Exiliado en Francia, fue líder del *Comité National Catholique d'Aide aux Réfugiés de l'Espagne*.

186. «Regresado a París, después de unos días de ausencia, me informan del nombramiento del nuncio cerca del General Franco. Debo decir que a noticia ha causado una reacción peligrosa, por lo que aquí veo, en los medios republicanos. He hablado con Barcelona y allí me informan también que la reacción es fuerte. Nuestra acción desintoxicadora ha debido producirse una vez más, tratando de desviar el alcance de la medida. Teníamos un argumento de cierta importancia, que hemos usado. Y es que parece haberse producido el hecho principalmente para reforzar la

Son también muy interesantes el extenso informe que Rial entregó a Tardini el 30 de septiembre, fechado en París tres días antes,¹⁸⁷ y un apunte anónimo, que parece escrito con la misma máquina de escribir del cardenal Vidal, en que se explican las razones que aconsejaban –a juicio del mismo Rial– el nombramiento de un visitador apostólico para la zona republicana. Dice así:

I. La impresión general es que el fin de la guerra por las armas tardará mucho tiempo. Los vaticinios optimistas de los nacionales, al fijar plazos, han fallado. Van a cumplir dos años de los primeros ataques contra Madrid, cuya conquista aseguraban obtener dentro quince días y todavía no han podido conseguirla. Aseguraban que el 1 enero 1937 tendrían Barcelona en su poder, y todavía están a unos 200 Km. de distancia, en terrenos muy montañosos de difícil acceso,

posición católica en aquel campo, débil últimamente por una preponderancia de Falange, apoyada por los alemanes. Parece que la razón no está desprovista de fundamento. Pero no será suficiente para no temer que pueda tener consecuencias, quién sabe si dolorosas, en nuestra tierra. Siempre hemos de lamentar que no cuente poco ni mucho nuestra realidad religiosa, al tomar tales determinaciones. ¿Es posible un abandono tan completo y tan total? ¿Se calcula lo que puede suceder allí? Insisto en que no es previsible un final rápido de la guerra: en que, de acentuarse más la inclinación unilateral de la Iglesia, puede motivar una desesperanza total así en las masas como en el Gobierno, en perjuicio de un resurgimiento espiritual posible en la hora actual, mantenido el abismo horroroso entre el pueblo y la Iglesia y haciendo posible la exacerbación de una actitud de hostilidad que puede tener graves consecuencias. Y esto precisamente cuando existen buenas probabilidades de que pueda ser todo lo contrario. Es por ello que debo insistir fervientemente, poniendo en el ruego toda mi alma, es que es de una necesidad imperiosas que se procure nombrar el Administrador Apostólico previsto o un delegado oficioso del Vaticano para informarse y proponer las fórmulas para una posible reglamentación de la vida religiosa allí. La necesidad es imperiosa, la Iglesia ha tenido siempre cuidado de no abandonar a su propia suerte, aun en los lugares más contrarios, a las comunidades cristianas, aun las no católicas. ¿Seremos nosotros de peor condición? ¿Es que no contamos ya ni como núcleo católico? Hoy más que nunca es urgente dar un encauzamiento al problema. Es en extremo interesante saber si el Nuncio nombrado lo ha sido cerca de Franco como Jefe del Estado español y representa un reconocimiento de jure como a único Gobierno legal, o es solo representante del Vaticano cerca de un Gobierno que de hecho tiene en su poder la administración de una importante parte del territorio. Conviene una respuesta sobre este extremo» (*Epistolario*, pp. 791-792).

187. Documento 48. Un informe semejante, aunque más breve, entregó Rial al nuncio Valeri (Documento 49).

y bien fortificados. Aseguraban que en Julio último conquistarían Valencia, y han tenido que paralizar las operaciones en aquel sector para reconquistar antes la parte del Ebro que por sorpresa tomaron los Republicanos a fines de aquel mes; pero esta reconquista es sumamente dura y lenta. El ejército Republicano tiene mucha gente, muchas armas y buenas: está organizado; hay fortificaciones formidables; el hambre se deja sentir entre el pueblo, pero no la sienten los soldados, aunque tengan notables limitaciones. Los republicanos no pueden vencer, pero pueden poner resistencias enormes que prolongan la duración de la guerra.

Por otra parte, unos y otros aseguran que la guerra solo puede terminar por las armas. No quieren oír hablar de rendición, ni de mediación. El Obispo de Gerona escribió una carta al Presidente de Cataluña aconsejándole la rendición: esta carta produjo en todos muy mal efecto; ni la contestan. Los que hablan de rendición son considerados en nuestro país como derrotistas, y son perseguidos como tales.

II. El efecto de esta solución, en ciertas esferas, puede depender de la forma en que se produzca, y de la manera como proceda el encargado.

El nombramiento de un delegado (*sic*) o de Administrador general, como desean algunos, tal vez podría ser mal visto. Pero si fuese simplemente Visitador con el solo encargo oficial de investigar e informar (aunque convendría pudiese resolver en casos urgentes, por lo menos provisionalmente), y sin darle ningún encargo ante el Gobierno republicano, parece no tendría ninguna importante consecuencia desagradable. La actuación del Visitador podría pasar bastante desapercibida, y sus resoluciones solamente ser conocidas de los Vicarios Generales, cuya uniformidad de criterio es lo que más urge para organizar la vida religiosa, cosa que por otra parte debe hacerse de manera muy simple y sin ostentación alguna: lo contrario podría ser contraproducente porque algunos elementos la considerarían provocación.

Es cosa muy frecuente en la Iglesia la designación de Visitadores Apostólicos cuanto se atraviesan circunstancias difíciles. 26 meses de trastornos gravísimos en la vida religiosa, sin poder prever la fecha de la normalización, antes previéndola humanamente lejana, parece motivo suficiente; y a nadie podría sorprender ni desagradar esta diligente solicitud de la Santa Sede.

La manera discreta y silenciosa con que el Visitador cumpliera su

oficio, sería también un factor muy importante para alejar sospechas, y no dar lugar a futuras represalias por parte del vencedor.¹⁸⁸

Si leemos atentamente el extenso informe de Rial, firmado en París, «sobre la actual vida religiosa en la provincia eclesiástica de Tarragona», descubrimos que repite sustancialmente cuanto el cardinal Vidal había escrito en sus cartas a Pacelli, sobre todo en lo que respecta a la propuesta –a la que se opuso el Papa– de designar «un Visitador Apostólico General de estas Diócesis, con facultades bastantes para resolver conflictos, aclarar dudas y uniformar criterios, ya sea ante los Vicarios Generales, ya sea con el Gobierno, siquiera provisionalmente y con carácter oficioso en lo que se refiere al poder civil». Según Rial, «la designación de un representante de la Santa Sede en estas diócesis, aun sin ningún carácter diplomático, y por lo tanto, sin ningún compromiso en este terreno, podría contribuir en gran manera a la pacificación espiritual y a resolver dificultades, no malogrando las buenas disposiciones de que hace gala el Gobierno, en provecho de las almas y para gloria de la Iglesia».

Rial expuso la precaria situación de los sacerdotes y alabó su conducta «porque no se conocen defecciones en el clero de nuestras diócesis. Es ejemplar y admirable la fidelidad a su vocación. Se les ve deseosos de cumplir sus deberes sacerdotales». Sin embargo, destacó que los había «tímidos y pusilánimes: según ellos nada puede hacerse, por ahora, hasta que termine la guerra, ya por el peligro de nuevos ataques y persecuciones, ya porque juzgan que la terminación de la guerra cambiará automáticamente las costumbres y el espíritu del pueblo; y por lo tanto, otro trabajo que no sea exclusivamente la administración de los Sacramentos, es inútil, peligroso e imposible. Este grupo es bastante numeroso, especialmente en localidades aisladas y de reducido vecindario. Otro tipo, el de los decididos se lanza al trabajo, planea proyectos, inicia obras, llevado de gran celo y optimismo, creyendo que no debe esperarse mañana para salvar los que se pierden hoy, que el mejoramiento del pueblo nunca es automático, y que si no puede hacerse todo lo que conviene hacer, conviene hacer todo lo que se puede, aprovechando las circunstancias favorables para confirmar a los constantes, levantar a los caídos y sostener a los vacilantes de nuestro pueblo».

188. AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 349, ff. 97-98.*

Con respecto al pueblo, dijo: «La masa está pervertida, desviada, alejada de Dios, y no precisamente por sola obra de la revolución: una de las principales consecuencias de ésta, en la masa del pueblo, ha sido quitar la máscara con que muchos se cubrían, apareciendo buenos cristianos sin serlo. La revolución ha demostrado que, de la misma porción que practicaba, había en muchos más de disfraz hipócrita o de conveniencias particulares, o de meros vínculos tradicionales y rutinarios que de íntima convicción y sincero espíritu cristianos».

Habló de la urgencia de «acometer la estructuración orgánica de otras obras católicas, a base de gran simplicidad, adecuada a las actuales necesidades y posibilidades».

También hay en este informe una cierta crítica a las relaciones del vicario general de Barcelona con el gobierno, «que eran tirantes y parece muy difícil que sean regulares». Lo dijo a propósito de la apertura de iglesias al culto público, porque, según Rial, «el Gobierno tiene interés en ello, responde del orden, y está dispuesto a facilitar iglesias; y aunque no las facilitare, no sería difícil hallar locales decentes apropiados».

Todo el extenso escrito pretende ser una manifestación de apertura hacia las autoridades republicanas, cuya actitud favorable a la Iglesia y a la libertad religiosas se expresan de modo excesivo, cuando era bien sabido de todos que la realidad era muy distinta, pues siendo un gobierno agonizante, que tenía los días contados, buscaba todos los medios posibles para dar una imagen nueva de cara a la Iglesia, que hiciera si no borrar, al menos hacer olvidar su trágico pasado. Las presuntas aperturas de los republicanos hacia la Iglesia contrastaban con las noticias negativas que el mismo Rial había dado verbalmente a Tardini y que pueden leerse en el documento 47.

Rial tuvo ocasión de entrevistarse en la Secretaría de Estado con monseñor Sericano, encargado de los asuntos españoles, y con él habló de la cuestión de los valores de la archidiócesis tarraconense, que estaban tan escondidos, que los rojos –a diferencia de lo que ocurrió en otras muchas diócesis– no consiguieron encontrarlos, porque los había ocultado el cardenal Vidal desde el principio de la República en lugar seguro, sin especificar si estaban en España o en el extranjero.¹⁸⁹

189. «4 ottobre 1938. Ore 19. Mgr. Rial, Vicario Generale di Tarragona, parlando con Monsignor Sericano delle gravissime persecuzioni inflittele dai Rossi nei primi mesi della rivoluzione spagnuola dice che causa principale delle medesime

Tras el viaje a Roma, Rial marchó a París y desde la capital francesa escribió a Pacelli la siguiente carta:

Hopital des Jockeys de Maisons-Lafitte
45, Avenue de Saint-Germain
Le, 15-X-1938

Emmo. y Rvdmo. Sr. Cardenal Pacelli, Secretario de Estado de Su Santidad

Eminencia Rdma: Del día 28 de septiembre al 7 del presente mes estuve en Roma cumpliendo mis deseos, conocidos de V. Emcia Rdma., cuya reconocida benignidad me permitió realizar el viaje sin la menor molestia, dificultad ni pregunta en la frontera.¹⁹⁰

Mi estancia en Roma fue singular solaz para mi espíritu, que bien lo necesitaba después de tanto tiempo de tribulación. Aprovechando una audiencia pontificia concedida a los Consiliarios de A.C. pude recibir la bendición del Santo Padre y escuchar de sus augustos labios, palabras de orientación y aliento que tanto confortan y estimulan al trabajo y al sacerdote.

Fue para mí una contrariedad la ausencia de V. Emcia Rdma.

persecuzioni fu di strappargli il segreto dove si trovavano nascosti i valori dell'Arcivescovato di Tarragona dei quali i Rossi – a differenza di quasi tutte le altre diocesi – non trovarono traccia. Mgr. Rial aggiunge che pur sapendo dove tali valori si trovavano, insistette nel dire che non ne sapeva nulla. Dice inoltre che l'Emo. Card. Vidal già fin dall'avvento della Repubblica in Spagna aveva provveduto a mettere al sicuro detti valori senza peraltro specificare se all'estero o in qualche località della Spagna» (*Ibid.*, fasc. 350, f. 82, apunte mecanografiado, sin firma).

190. Véase la carta de Vidal a Pacelli del 27 de agosto de 1938 (*Epistolario*, pp. 876-877) en la que dice: «que la dificultad para el viaje del señor de referencia [Rial], quien después de cumplida su misión, deber regresar a su puesto, estriba en que, para no inspirar recelos de carácter político al Gobierno de su procedencia, no puede acudir en demanda de pasaporte, a los funcionarios del otro Gobierno, quienes, a ser posible, deberían ignorar el viaje por los inconvenientes que son obvios, dada la habitual propensión en la autoridad civil a interpretar toda actuación solo bajo el aspecto político. Además, debería, evitarse que, a su paso por la frontera, fuese molestado con inquisiciones o preguntas que acostumbran a hacerse a toda persona que va desprovista de determinada documentación, con el riesgo consiguiente de ser enviada a los funcionarios encargados de expedirla. A parte las soluciones que Vuestra Eminencia juzgue oportunas, me permito someter a Su superior y más acertado juicio lo que a mí se me ocurre». Y las explica detalladamente en dicha carta.

Pude sin embargo conferenciar varias veces con el Emmo. Cardenal Pizzardo y con Mons. Tardini, a quienes estoy sumamente agradecido. Las normas que Mons. Tardini se dignó dictarme serán exactamente seguidas esperando que tendrán toda la eficacia apetecida.

En esta ocasión me es sumamente grato reiterar a V. Emcia. Rdma. Mi devota veneración y profundo agradecimiento, pidiendo al Señor abundantes gracias para V. Emcia. Rdma., providencial colaborador de la obra sublime que lleva a cabo el Papa Pío XI.

Besa la S. Púrpura de V. Emcia. Rdma. Este su devotísimo y fidelísimo s.s.

Salvador Rial

Vic. Gral. de Tarragona y A.A. de Lérida.¹⁹¹

El viaje a Roma de Rial provocó una petición de aclaraciones del nuncio en Francia sobre la misión que la Santa Sede le había encomendado.¹⁹² Tardini aclaró que no era cierto que a Rial se le había

191. AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 349, f.103°-103B*. Esta carta fue remitida al cardenal Pacelli, que se encontraba entonces en Suiza, en el Instituto de las Religiosas de Menzingen, por el jefe del departamento Político Federal de Berna, el 19 de octubre de 1938 (*Ibid.*, f. 10). Pacelli respondió a Rial con la carta n. 4148/38, del 8 de noviembre de 1938: «Ringrazio la S.V.Ill.ma e Rev.ma delle notizie trasmesse mi con la pregiata lettera del 15 ottobre u.s., Con piacere ho rilevato tra l'altro che la breve permanenza nella Città Eterna, insieme ad un grande sollievo spirituale, ha fornito alla S.V. la gradita occasione di ricevere, nell'Udienza accordata ai Consiglieri di Azione Cattolica, la Benedizione del Santo Padre e di ascoltare dalle di Lui Auguste labbra parole di indirizzo ed incoraggiamento: Benedizione e parole che, non ne dubito, torneranno anche alla S.V. di grande aiuto e conforto nell'adempimento del suo ministero pastorale [della delicata e difficile missione affidatale dalla Divina Provvidenza, *tachado*]. Con tale augurio vivissimo, La ringrazio anche dei devoti sentimenti tanto benevolmente espressi verso la mia persona e più ancora delle Sue preghiere, e implorando da Dio lumi e conforti celesti, profitto dell'occasione per riaffermarmi con sensi di distinta e sincera stima di V.S. Ill.ma e Rev.ma aff.mo per servirLa ...» (*Ibid.*, ff. 104-104v., minuta mecanografiada).

192. «Carissima Eccellenza, S.E. il Card. Pacelli, parlando delle cose di Spagna, mi disse che Mgr. Rial, Amministratore Apostolico di Lérida e Vicario generale di Tarragona, non era più venuto a Roma perché non aveva potuto ottenere il passaporto. Mons. Sigismondi mi ha detto, invece, che tu gli avevi mandato un lascia-passare. Un sacerdote spagnuolo mi assicura, poi, che in realtà Mons. Rial è stato a Roma dove si è intrattenuto con S.E. il Sig. Card. Pizzardo. Ne sai qual cosa. Pare che Monsignore asseriva di aver ottenuto adesso giurisdizione su tutta la Catalogna. Se

dato jurisdicción para toda Cataluña.¹⁹³ Algo semejante sucedió en la España nacional, según dijo el nuncio Cicognani, pues el gobierno lamentaba la conducta del cardenal Vidal, para quien el viaje de Rial a Roma había significado un nuevo éxito y, por ello, había una gran excitación de los ánimos.¹⁹⁴ Sin embargo, Pacelli se apresuró a aclarar a Cicognani que la Santa Sede no había dado a Rial encargo alguno de carácter religioso y menos todavía de naturaleza política en la zona comunista. Es más, para evitar susceptibilidades del Gobierno

fosse vero non mancherebbero vive proteste da parte della Spagna bianca, perché in quella rossa, come ti è noto, esistono due tendenze tra il clero e i cattolici: una della parte democratica, che è una minoranza, pare, rappresentata da Mons. Rial, e l'altra della parte franquista dal P. Torrent, Vicario General di Barcellona». (Fragmento de carta de Valeri a Tardini, París, 20 octubre 1938 AA.EE.SS., *Francia. Posiz. 800. P.O., fasc. 359, ff. 33-33v.*, original autógrafa).

193. «Carissimo Valeri, A Mons. Rial feci io stesso un lascia-passare che gli fu mandato dall'E.mo Cardinale Vidal y Barraquer. Con quel solo documento Mons. Rial è venuto a Roma ed ha parlato anche col sottoscritto. Non è affatto vero che abbia ricevuto giurisdizione in tutta la Catalogna (egli è Vicario di Tarragona e Amministratore Apostolico di Lérida rossa). Siccome in tutta la Catalogna no vi è un Vescovo, è stata data a Mons. Rial e a tutti i Vicari Generali o Amministratori Apostolici la facoltà di cresimare. Mons. Rial è stato incaricato di comunicare la concessione agli altri. Di più gli è stato detto essere necessario che gli Ordinari si vedano e si intendano perché il Governo delle diocesi sia, quanto è possibile, uniforme. Nelle cose dubbie e più importanti, si rivolgano alla Santa Sede» (Carta de Tardini a Valeri, Vaticano, 31 octubre 1938, ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 843, ff. 21-22*, original mecanografiada; AES, *Francia (1936-1944): Posiz. 800. P.O., fasc. 359, f. 35*, copia mecanografiada).

194. «Ministro Esteri in una lunga conversazione mi ha manifestato profondo dolore et rammarico Generale Franco, il quale, non ostante politica religiosa del movimento nazionale et programma cattolico Governo trova incomprendione et gravissime difficoltà da parte Clero. Ministro cita relazioni (conosciute per mezzo censura lettere) di religiosi et religiose con separatisti baschi et catalani residenti in Francia. Lamenta vivamente condotta del Cardinale di Tarragona che avrebbe avuto nuovo successo occasione viaggio a Roma Canonico Salvador Rial. Tale condotta oltre che contraria alla Spagna farebbe giuoco massoneria, cui manovre per far fallire movimento nazionale sono sempre più conosciute. In altri ambienti ufficiali si cita riservato rapporto cotesto Ambasciatore spagnolo, il quale, riportando conversazione avuta con V.E.R. accenna pure a colloquio telefonico di V. E. R. con Segretario Affari Straordinari dal quale avrebbe impressione essere state dato suddetto Sig. Canonico speciale incarico in zona comunista. Eccitazione animi grande et di ciò approfittano coloro che ispirandosi corrente germaniche proclamano: Cattolici si, vaticanisti no! Prego darmi istruzioni, se V. E. R. lo crede opportuno. Cicognani» (Telegrama cifrado n. 26, del 15 de noviembre de 1938, AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 349, f. 49*).

Nacional, la Santa Sede no había querido enviar un visitador apostólico a la zona republicana, que, por otra parte, hubiera sido muy útil para conocer mejor la situación religiosa en dicha zona. Por ello no comprendía la «excitación de los ánimos», de la que le había hablado Cicognani.¹⁹⁵

Del viaje de Rial a Roma se interesaron los periódicos franceses dándole una importancia política, como dijo el nuncio Valeri.¹⁹⁶ Algunos periódicos franceses, como *Ce Soir* y *L'Oeuvre*, del 2 de noviembre de 1938, dieron con grandes titulares la noticia difundida por el *Daily-Telegraph-Morning Post*, de Londres, que el Vaticano había reconocido de hecho al Gobierno de Barcelona. Pero algunos diarios nacionales del 3 de noviembre y la Radio Nacional, el día anterior, difundieron esta nota:

«Radio Nacional dio anoche lectura a la siguiente noticia procedente de la zona roja, y que dice así: «El periódico *Ce Soir* publica una información enviada de Londres por el *Daily*

195. «Ricevuto cifrato n. 26. Impresione questo Ambasciatore dedotta da brevissimo colloquio telefonico non corrisponde realtà. Santa Sede non ha dato Canonico Rial occasione suo recente viaggio Roma speciale incarico direzione religiosa e meno ancora di natura politica in zona comunista. Anzi per riguardo suscettibilità Governo Nazionale Santa Sede si è astenuta inviare visitatore nel territorio Spagna republicana, che pur sarebbe stato utile per meglio conoscere situazione religiosa in quelle regioni. Non si comprende quindi eccitazione animi, di cui parla V.E.R. Notizie partoclaireggiate al riguardo V.E.R. troverà nell appunto allegato al mio Dispaccio. 4349 del 18 corrente. Cardinale Pacelli» (Telegrama cifrado n. 22 de Paceli a Cicognani, 21 noviembre 1938, *Ibid.*, fasc. 350, f. 51, minuta autografa de Pacelli; f. 50, copia mecanografiada).

196. «Credo opportuno segnalare all'E.V. Rev.ma che parte della stampa seguita a mettere in rilievo e a dare importanza politica al viaggio che fece a Roma, nel mese di settembre, Mgr Rial, Vicario generale di Tarragona ed Amministratore apostolico di parte di Lerida. Già il «Temps» vi fece allusione alcuni giorni or sono. Ieri ed oggi fanno altrettanto la «République» ed il «Populaire» (v. all.). Anche ai funerali religiosi del capitano basco Don Vicente de Eguia Sagarduy che ebbero luogo il 17 di ottobre in presenza del Signor Ministro del Vayo e di altre personalità politiche e militari vi è dato una certa pubblicità come segno di tolleranza del Governo repubblicano verso tutte le religioni, secondo si esprimevano per l'occasione i giornali di Barcellona» (Dispacho n. 7027 de Valeri a Pacelli, París 5 noviembre 1938, ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 844, f. 23*, minuta autógrafa). Los periódicos franceses que comentaron el viaje de Rial a Roma fueron *Le Temps*, del 28-X-1938; *Republique*, del 4-XI-1938 y *Le Populaire*, del 5-XI-1938.

Telegraph, en la que se dice que las relaciones entre la España republicana y la Santa Sede han sido restablecidas.

El Padre Salvadores (sic) –prosigue la noticia– Vicario General de la diócesis de Barcelona (sic) y Administrador Apostólico de Lérida, provisto de un pasaporte diplomático, llegó a Roma, en cuya ciudad conferenció con el Cardenal Vidal y Barraquer, al que hizo una exposición de la favorable situación religiosa que existe en la zona republicana».

El cinismo de los rojos llega hasta extremos inverosímiles. Nosotros nos alzamos contra tal patraña. La Santa Sede no puede oír la voz de los que han destruido los templos y asesinado a los sacerdotes. Los rojos creen que el inventar las relaciones con la Santa Sede es lo mismo que inventar el cuento de los tres capuchinos.»¹⁹⁷

La Radio Vaticana, el 5 de noviembre, dio la noticia del nombramiento de un administrador apostólico para la parte de la provincia

197. «Eminenza Reverendissima, Alcuni giornali francesi come «Ce Soir», «L'Oeuvre» (2-XI-38) danno a grandi titoli la notizia, attinta dal «Daily Telegraph-Morning Post» che «il Vaticano avrebbe riconosciuto *de facto* il Governo di Barcellona». Come fondamento però di tale notizia i suddetti giornali non citano altro fatto di quello della venuta in Italia, con passaporto della Repubblica rossa, del Canonico Salvador, qualificato come Vicario Generale di Barcellona ed Amministratore Apostolico della Diocesi di Lerida, il quale avrebbe avuto lunghi e ripetuti colloqui con il Cardinale Vidal y Barraquer; informato il Vaticano sulle condizioni religiose della Catalogna, assicurando che sono assai buone; e visitato alti personaggi degli ambienti ecclesiastici. Tutte queste cose non danno per certo motivo alcuno per concludere a riconoscimenti di ordine diplomatico; ed è assai naturale che un sacerdote, soprattutto se investito di qualche carica, tratti di questioni di ordine religioso e visiti autorità ecclesiastiche; la notizia per altro ha suscitato commenti assai vivaci e anche qualche preoccupazione in diversi ambienti, specialmente a causa del concetto sfavorevole che, in generale, si ha sull'attitudine e sull'Opera svolta, nella presente situazione della Spagna, dall'Eminentissimo Signor Cardinale Vidal y Barraquer. Qualche giornale di qui si è limitato, fino ad ora, a dare una breve smentita, attribuendo la notizia indicata a nuove manovre dei marxisti (Allegato Unico); tuttavia sarei grato a Vostra Eminenza Reverendissima se volesse favorirmi, sempre che lo ritenga conveniente, di qualche informazione in proposito, perché, all'occorrenza io possa precisare il valore e la portata dei fatti. Nel ringraziarLa di cuore, mi prostro al bacio della Sacra Porpora e mi onore nel raffermarmi con sensi di profondo ossequio di Vostra Eminenza Reverendissima ...» (Despacho n. 42/445 de Cicognani a Pacelli, San Sebastián, 7 noviembre 1938, AES, *Spagna* 945, fasc. 350, ff. 31-31v., original mecanografiado).

de Lérida, que seguía en poder de la República, afirmando que no podía hablarse de restablecer relaciones diplomáticas con quienes, lejos de conceder las necesarias libertades religiosas, mantienen todas las iglesias clausuradas. Este comentario provocó la inmediata reacción del embajador de la España Nacional cerca de la Santa Sede, quien envió el mismo día la siguiente carta autógrafa al cardenal Pacelli:

«Señor Cardenal, de mi mayor consideración y respeto.

Un deber de lealtad me obliga a expresar a V.E.R. la profunda impresión que me ha producido la noticia radiada esta noche por la emisora del Vaticano, que he conocido al propio tiempo que el público en general.

Sinceramente creo que no habría sido dada en la forma en que lo fue, si V.E.R., cuyos deseos y pensamiento conozco, me hubiera hecho el honor de prevenirme, dándose así oportunidad de someter a Su ilustrada consideración mis observaciones – que confío habrían sido las suyas – sobre un tema tan delicado y peligroso, tratado en nuestra conversación del miércoles, y que tanto afecta por igual a ambas Potestades.

Estoy seguro de la inmensa y dolorosa sorpresa que ha de producir a la opinión nacional y a mi Gobierno, el tercer párrafo de la noticia radiada, en el que se dice: «Mal puede hablarse de restablecer relaciones diplomáticas con quienes, lejos de conceder las necesarias libertades religiosas, mantienen todas las iglesias clausuradas».¹⁹⁸

De este párrafo parece deducirse que esa es la única dificultad que existe para la reanudación de las relaciones diplomáticas entre la Santa Sede y el «Gobierno» rojo. La trascendencia de

198. La Radio Vaticana aclaró esta frase en el noticiario dado en francés el 9 de noviembre de 1938, a las 9 de la noche, diciendo: «Para terminar nuestras noticias del Vaticano notemos el mentís dado por la Secretaría de Estado del Vaticano al rumor emitido recientemente por algunos periódicos de que iban a restablecerse las relaciones diplomáticas entre el Vaticano y el gobierno de Barcelona. El origen de esta falsa noticia ha sido el nombramiento de un Administrador apostólico para la parte de la provincia de Lérida que sigue en poder de los gubernamentales. Se subraya que este nombramiento es una medida puramente religiosa. No puede haber cuestión de restablecimiento de relaciones mientras no se asegure una libertad religiosa completa en la España roja» (*Ibid.*, f. 23, apunte mecanografiado de la Embajada de España cerca de la Santa Sede).

esta frase aparece agravada con la declaración expresa que, en la noticia radiada, le precedió, de haber sido aprobada tan extraña forma de rectificación por la Secretaría de Estado de Su Santidad.

Precisamente por constarme cuál es el íntimo sentir de Vuestra Eminencia sobre este vidrioso asunto, tengo la certeza de que hubiera atendido en el acto, el ruego que yo le habría dirigido para la supresión de esa frase, que carece de sentido lógico –V.E.R., con su recto criterio y su gran corazón, lo apreciará también así— ante la realidad terrible de la zona roja: asesinato de once obispos, 16 (*sic*) sacerdotes y religiosos, hay centenares de miles de fieles; destrucción de miles de iglesias y profanación (que no clausura) de las que todavía siguen en pie, convertidas en prisiones sindicales y revolucionarias, depósitos, cuadras, cuando no en salas de baile o centros de inmoralidad.

La frase incomprensible que comento tendría una cierta explicación, si no fuera un triste hecho todo lo anterior, y nos existiesen las relaciones de jure felizmente establecidas entre la Santa Sede y España. Con doble motivo, cuando los rojos desarrollan una burda maniobra encaminada a fingir moderación y tolerancia, en relación con todo lo que ha sido y es para ellos, objeto de befa, irrisión y escarnio.

No dudo que V.E.R., de juicio tan claro y comprensivo, se dará perfecta cuenta del espíritu que me mueve a dirigirle estos renglones, seguro del alcance y repercusión que el asunto ha de tener en España, y en tanto me concede el honor de una entrevista, que solicito de V.E.R.

Me repito con este motivo de V.E.R., con la más alta consideración y respeto, su atento y devoto amigo, que besa reverentemente Su Sagrada Púrpura

J. Yanguas».¹⁹⁹

A los dos días de recibir esta carta, Tardini fue personalmente a la Embajada de España para explicarle al embajador:

1. Que la Radio Vaticana actuaba por sí misma y no había recibido de la Secretaría de Estado el encargo de publicar noticia alguna sobre España.

2. Que a un periodista de la *United Press*, que le había pregunta-

199. AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 350, ff. 24-27v., original autógrafa.*

do si era certa la noticia de próxima relaciones diplomáticas entre la Santa Sede y el Gobierno de Barcelona, le había dicho que dicha noticia era absurda. Y había añadido que era absurdo hablar de relaciones diplomáticas con un país en el que no había ni siquiera una iglesia abierta: No tuvo intención de explicar la razón por la que no había relaciones diplomáticas (casi como si hubiera querido decir: basta abrir la iglesias y se establecerán las relaciones diplomáticas) y solo quiso citar un hecho gravísimo para poner en evidencia lo absurdo de una mentira periodística.

El embajador fue muy amable, entendió perfectamente lo que le decía Tardini, profesó repetidamente sus sentimientos católicos, declaró que conocía muy bien las disposiciones de la Santa Sede hacia el Gobierno de Franco pero no dijo que dicho gobierno representaba a toda España, porque si lo hubiera dicho, Tardini le habría contestado que para representar a toda España era necesario darse precisa a tomarla cuanto antes.²⁰⁰

Cuando el Ejército nacional entró en Tarragona, Rial estuvo detenido durante algunos días por las autoridades militares, pero, al ser puesto en libertad, pudo continuar ejerciendo su ejemplar ministerio como vicario general.

El 19 de enero de 1939 se apresuró a escribir al cardenal Pacelli –que apenas un mes y medio más tarde sería elegido Papa con el nombre de Pío XII– estas palabras:

200. Apunte de Tardini: «7-XI-38. Questa mattina sono andato dall'Ambasciatore di Spagna per spiegargli: 1. Che la radio Vaticana agisce da sé (anche troppo!) e non è stata incaricata di publicar alcun comunicato, circa la Spagna, dalla Segreteria di Stato. 2. Che a un giornalista dell'United Press il quale mi aveva chiesto se era vera la notizia di [un ristabilimento, *tachado*] prossime relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e il Governo di Barcellona io avevo risposto che la notizia è assurda. Ed avevo aggiunto essere assurdo parlare di rapporti diplomatici con un paese nel quale non c'è neppure una chiesa aperta. Non avevo avuto intenzione di spiegare la ragione per la quale non ci sono relazioni diplomatiche (quasi avessi voluto dire: basta aprire le chiese si stabiliranno i rapporti diplomatici) ma avevo solo voluto citare un fatto gravissimo per rendere evidente l'assurdità di una fandonia giornalistica. S.E. l'Ambasciatore è stato gentilissimo, mi ha fatto capire che ... aveva capito, ha professato ripetutamente i suoi sentimenti cattolici, ha dichiarato che conosce benissimo quali sono le disposizioni della S. Sede verso il governo di Franco. Una cosa non ha detto: che, cioè, il Governo di Franco rappresenta tutta la Spagna, anche quella rossa. A una simile proposizione mi sarei azzardato a fare osservare che per rappresentare tutta la Spagna bisogna prima di ogni altra cosa sbrigarci ... a prenderla » (AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 350, ff. 28-28v.*, original autógrafo).

Tarragona, 19 enero 1939.

Emmo. y Rvdmo. Sr. Cardenal Secretario
de Estado de Su Santidad
Ciudad del Vaticano

Eminencia Rdvma.: Gracias al Señor, esta ciudad y Archidiócesis han sido felizmente liberadas por el glorioso Ejército Español y han renacido a nueva vida religiosa, patriótica y social, con el intenso entusiasmo de todo el pueblo.

Como consecuencia, han desaparecido en absoluto las dificultades que se oponían a mi ida a Lérida para cumplir el encargo que la Santa Sede se dignó confiarme con decreto de la S.C. Consistorial núm. 147/38. Como tengo razones para dudar si vije (*sic*) el referido decreto, me veo obligado a manifestarlo a V. Eminencia Revma. expresándole a la vez mi más absoluta, sincera y cariñosa sumisión a las acertadas disposiciones de la Santa Sede pues mi único anhelo es servir a la Santa Iglesia en la forma y modo que ella se sirva disponer.

Mientras espero las gratas órdenes de V. Emcia Revdma. y con el más devoto homenaje de veneración y amor al Santo Padre, me reitero humilde servidor de V. Emcia Revdma, cuya Sagrada Púrpura beso con el mayor respeto

Salvador Rial.²⁰¹

Rial relató también «la entrada triunfal de los nacionales en Tarragona» en estos términos:

«Después de la liberación de Tarragona, hice las oportunas presentaciones, felicitaciones y ofrecimientos, escribí una carta al Generalísimo y al Sr. Nuncio. Procuré posesionarme del Seminario, Palacio y Casas del Cabildo, pero no pude porque continuaban siendo alojamiento de tropas para los nacionales, y el Palacio a cargo de una comisión de recuperación artística de la que forma parte el Sr. Artero, canónigo de Salamanca. Ahora ya se ha tomado posesión de todo, pero continúan ellos ocupándolo, y no hay todavía lugar para oficinas, aunque han prometido darlo

201. *Ibid.*, ff. 69-70, original autógrafa, escrita en papel en blanco sin membrete.

pronto; son dificultades y necesidades de la guerra y de las circunstancias.

Preparé lo necesario para la Misa de campaña, a la que asistí; y para el Te-Deum, que organizaron los militares, colaboré en lo que fue necesario. Tuve interés en que fuese el día de San Fructuoso, y más tarde hubo el Te-Deum en que actuó el Sr. Artero, por determinación de la Autoridades. Antes éste hizo un simulacro de reconciliación de la Catedral (ya lo estaba y él había asistido) para que fuese más completa la ceremonia: a esta asistió el público en cantidad enorme y con gran júbilo.

Al salir yo de mi casa para asistir al Te-Deum, fui detenido por orden superior, y llevado a casa de unos amigos míos, cuñados del Comandante Sentís. Después de 52 horas de estar allí, me pidió declaraciones un Juez militar, quien me preguntó por mis antecedentes políticos; quien me nombró Vicario General y porqué; quien me nombró de Lérida, y porqué; como actué; porqué fui a Roma, con que documentos, a quienes visité; de que hablamos, que me dijeron en Secretaría de Estado, porque no fui a la España nacional y cosas semejantes... Al cabo de 5 días me dijeron que estaba en libertad; me aconsejaron estuviese unos días ausente y después «me reintegrarse a mi Vicariato»; también me aconsejaron escribiese una aclaración o unas declaraciones o interview, que un periódico francés publicó, de unos parlamentarios franceses que me visitaron en mi casa, y al entrar pudieron ver como yo celebraba la Misa delante de unas 50 personas y leía una homilía de Frassinetti. La breve conversación que tuvimos luego, fue publicada, pero no con fidelidad sino tendenciosa, añadiendo y cambiando palabras y conceptos que alteraban el sentido. La aclaración escrita fue del gusto del Juez y se la llevó (el borrador, sin tiempo de revisar, corregir y perfilar); parece se publicará, o se ha publicado. Después de esto pasé unos días sin actuar, y después allí para Zaragoza, Pamplona y San Sebastián, desde donde espero regresar a mi casa, para estar allí al empezar la Cuaresma. En San Sebastián he sido recibido con muy paternal afecto por el Sr. Nuncio»²⁰²

202. Fragmento de una carta de Rial fechada en San Sebastián el 16 febrero 1939, sobre la entrada triunfal de los nacionales en Tarragona, entregada por Vidal el 5 marzo 1939 (*Epistolario*, p. 1012).

Tras la muerte del cardenal Vidal en 1943, en el exilio, la Santa Sede le nombró administrador apostólico de Tarragona y ejerció esta misión hasta que el 9 de octubre de 1944 tomó posesión del nuevo arzobispo, Manuel Arce Ochotorena, que le nombró gobernador eclesiástico *sede plena*. Desempeñó la vicaría general en los años difíciles en que tuvo lugar la reconstrucción espiritual y material de la archidiócesis tarraconense, gravemente afectada por la persecución religiosa, que provocó el martirio de casi dos centenares de sacerdotes diocesanos, incluido el obispo auxiliar, Manuel Borrás Ferré. Fue presidente de la junta de misiones de la provincia eclesiástica tarraconense, en cuyo cargo realizó una ingente labor. El 18 de julio de 1952 el general Franco le concedió la encomienda de la Orden de Alfonso X el Sabio. Las insignias de la misma, que le fueron ofrecidas por el consejo provincial de Falange, le fueron impuestas por el ministro de Educación Nacional, Joaquín Ruiz Jiménez, el 3 de octubre de 1953, y este fue el último acto público al que pudo asistir, ya que un ataque de apoplejía le afectó por completo a su salud, ya bastante deteriorada desde 1944, pues una grave enfermedad en los ojos le había obligado a retirarse de la vida activa, aunque siguió predicando, pronunciando habitualmente la homilía en la misa de once en la parroquia de San Francisco, administrando los sacramentos y demostrando gran celo pastoral, pues siempre fue un sacerdote muy ejemplar, un trabajador infatigable y un gran amante de la historia, cultura y tradiciones de su diócesis. En la nota necrológica publicada en el BO Tarragona se lee: «Pocos sacerdotes habrán descendido al sepulcro en este siglo a los que deba tantos desvelos la archidiócesis tarraconense, puesta más de una vez, y alguna de ellas en circunstancias difícilísimas, en sus prudentes manos sacerdotales».²⁰³

L'Osservatore Romano, del 25 de febrero de 1939, le dedicó a Rial un artículo en primera página, titulado: «Il Vicario di Tarragona sotto il Governo repubblicano», que resumía cuanto él mismo había comunicado a Pacelli en las cartas publicadas en este trabajo.

203. *Boletín Oficial de la Archidiócesis de Tarragona*, 1953, pp. 883-884;. Véanse también H. RAGUER, *Salvador Rial, vicari del cardenal de la Pau* (Barcelona 1993); DHEC III, pp. 232-233. Rial publicó varias obras, entre ellas: *El catecismo mayor en imágenes* (1913); *Manual del Buen Pastor. Notas y apuntes de teología pastoral y de práctica pastoral* (1933), adoptado como libro de texto en muchos seminarios de España e Hispanoamérica; *Las religiosas*, esta obra también tuvo mucho difusión en los países de la América española.

APÉNDICE DOCUMENTAL

DOCUMENTO 1

DESPACHO NÚM. 2278 DE BERNARDINI A PACELLI

Envía la comunicación oficial que ha recibido del presidente para España del Comité Internacional de la Cruz Roja sobre sacerdotes prisioneros en Cataluña.

AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 322, ff. 71-70v.*, original mecanografiado.

Berna, 7 mayo 1937.

Nunziatura Apostolico Svizzera
Nº. 2278
Oggetto: Sacerdoti spagnoli prigionieri

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli
Segretario di Stato di Sua Santità
Città del Vaticano
(Con allegato)

Eminenza Reverendissima,

Ricevetti ieri dal Colonnello G. Favre, presidente della Commissione di Spagna del Comitato Internazionale della Croce Rossa a Ginevra una importante lettera, di cui accludo copia, in merito ad una possibile liberazione di circa 600 sacerdoti detenuti nelle carceri di Barcelona, Tarragona e Gerona.

Mi affrettai a telefonare a S.E. Mons. Tardini il contenuto della lettera, e in seguito alla conversazione avuta con Mons. Sostituto, ho risposto al Colonnello, Favre, che la S. Sede provvederà volentieri alla sistemazione e alle altre necessità di questi infelici non appena avrà notizia dell'avvenuta liberazione e della località verso la quale sono stati diretti.

Lo pregavo quindi di favorirmi, anche telegraficamente, ulteriori informazioni che non mancherò di trasmettere sollecitamente.

Inchinato con sensi di profondo ossequio al bacio della Sacra Porpora

ho l'onore di professarmi di Vostra Eminenza Rev.ma umilissimo
devotissimo e obbligatissimo servo
† Filippo Bernardini

Documento adjunto: Carta de Favre a Bernardini

AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 322, ff. 71-71.*, copia mecanografiada.

COMITÉ INTERNATIONAL DE LA CROIX ROUGE
CONFIDENTIEL CR 212 LT
Genève, le 5 mai 1937
122 Rue de Lausanne

Son Excellence
Monseigneur Philippe BERNARDINI
Nonce Apostolique
BERNE

Monseigneur,

Nous recevons de notre délégué à Barcelone des renseignements datés du 1er mai et d'un caractère si urgent, que nous croyons devoir les porter à la connaissance de Votre Excellence.

Notre délégué a vu tout récemment le Président du Tribunal de Cassation, lequel lui a dit qu'en trois jours, "il pourrait mettre en liberté tous les curés" (400 à Barcelone, 200 à Tarragone et à Gérone). Il faudrait encore le consentement du Chef de Services de la Sécurité, Chef de la Police.

Malgré quatre visites, notre délégué n'avait encore pu atteindre ce dernier. Toutefois, il paraîtrait que, de ce côté, on ne rencontrerait pas d'opposition, et il semble que le désir des autorités à Barcelone soit de se débarrasser de détenus qui les encombrent. Selon notre délégué, on pourrait craindre la disparition de beaucoup de ces détenus s'ils restaient dans la ville après leur libération.

Notre délégué a approché les agents consulaires anglais et français en vue d'obtenir que ceux-ci fassent procéder à l'évacuation sur Marseille, par voie maritime, des détenus précités si l'on parvient à les libérer. Ces autorités consulaires auraient fait preuve de dispositions de principe favorables.

Toutefois, vous comprendrez, Monseigneur, que ce problème soulève, outre certaines difficultés de négociations indiquées plus haut, des questions financières assez importantes, puisque ces détenus sont sans

ressources aucune. De plus, nous ignorons s'ils trouveraient accueil en France ou s'ils devraient être achemanés vers l'autre partie de l'Espagne.

Nous ne doutons pas que la question soulevée par notre délégué soit déjà l'objet de toutes les sollicitudes de Sa Sainteté. Toutefois, le Comité international de la Croix Rouge serait heureux de connaître Votre sentiment sur le délicat et urgent problème qu'il a l'honneur de vous exposer. Il est prêt à transmettre à son délégué les indications ou suggestions que Votre Excellence jugerait bon de nous donner.

Daignez agréer, Monseigneur, les assurances de notre plus haute considération.

(signé) Guillaume Favre

Col. Div. Président de la Commission d'Espagne

DOCUMENTO 2

DESPACHO NÚM. 2389 DE BERNARDINI A PACELLI [1883/37]

Responde al despacho sobre la asistencia espiritual en Cataluña y dice que el Gobierno Suizo pone a disposición de la Santa Sede los servicios de su cónsul en Barcelona para comunicarse con el vicario general de la diócesis.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, ff. 5-5v.* original mecanografiado.

Berna, 5 junio 1937.

Nunziatura Apostolico Svizzera

Nº. 2389

Oggetto: Assistenza spirituale in Catalogna

A Sua Eminenza Reverendissima

Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli

Segretario di Stato di Sua Santità

Città del Vaticano

Eminenza Reverendissima,

In ossequio ai venerati ordini dell'Eminenza Vostra Reverendissima

contenuti nel dispaccio n. 1883/37 in data 21 maggio u.s.,²⁰⁴ oggi soltanto ho potuto vedere il Sig. Motta.²⁰⁵

Il Sig. Motta è favorevole a concedere l'autorizzazione; però prima di darmi una risposta decisiva, desidera conoscere dallo stesso Console Svizzero se questo contatto, sia pure indiretto, è possibile, senza portare documento alla sua azione consolare, resa già molto difficile dalle note tristi condizioni nelle quali si trova egli in Catalogna.

Appena avrò la risposta mi farò doverosa premura di trasmetterla all'Eminenza Vostra.

Inchinato con sensi di profondo ossequio al bacio della Sacra Porpora ho l'onore di ripetermi di Vostra Eminenza Rev.ma umilissimo devotissimo e obbligatissimo servo

† Filippo Bernardini
Nunzio Apostolico

204. "Eccellenza Reverendissima, Allo scopo di provvedere in qualche modo all'assistenza spirituale dei cattolici [tanti poveri, *tachado en la minuta*] della Catalogna, è stata prospettata alla Santa Sede l'opportunità di mettersi in comunicazione col Pro-Vicario Generale di Barcellona, Rev. P. José M. Torrent, suggerendosi alla Santa Sede l'opportunità di interessare della cosa codesto Governo Svizzero, affinché dia le istruzioni al suo Console di Barcellona di mettersi in contatto indiretto con quel Pro-Vicario Generale. Quale persona poi adatta a servire da intermediario tra il Console e detto Pro-Vicario è stato fatto a questa Segreteria di Stato il nome del Sig. Juan Rof y Boada, Procuratore della Banca Arnús - Plaza Cataluña, Barcellona- che è anche tesoriere della "F.J.C." (Federación de Jóvenes Cristianos). Sarei pertanto grato all'E.V.R. se con quel tatto che tanto La distingue volesse compiacersi di fare al riguardo quei passi che crederà possibili ed opportuni. Profitto..." (Despacho n°. 1883/37 de Pacelli a Bernardini, Vaticano, 21 mayo 1937, AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, f. 7*, minuta autógrafo de Sericano). Véase también doc. 2098, nota del documento adjunto. El cónsul de Suiza en Barcelona era Adolf Gonzenbach, diplomático liberal que no estaba de acuerdo con el Gobierno Nacional. De hecho, tuvo que volver a Suiza tras la victoria de Franco.

205. Giuseppe Motta (1871-1940), miembro del Partido Conservador suizo. Desde 1920 dirigió la política exterior y consiguió el ingreso de Suiza en la Sociedad de Naciones (1920) sin renunciar a la neutralidad. Varias veces fue presidente federal (1915-1920, 1927, 1932, 1937) y favoreció las buenas relaciones de Suiza con la España nacional durante la Guerra Civil.

DOCUMENTO 3

DESPACHO NÚM. 2424 DE BERNARDINI A PACELLI

Sobre la asistencia espiritual en Cataluña.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, f. 8*, original mecanografiado.

Berna, 22 junio 1937.

Nunziatura Apostolico Svizzera

Nº. 2424

Oggetto: Assistenza spirituale in Catalogna

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli
Segretario di Stato di Sua Santità
Città del Vaticano

Eminenza Reverendissima,

Facendo seguito al mio rispettoso rapporto n. 2389, circa l'assistenza spirituale in Catalogna, mi è grato di inviare all'Eminenza Vostra Reverendissima copia della risposta ricevuta ieri da questo Dipartimento Politico Federale, secondo la quale sarebbe possibile far pervenire al Pro-Vicario Generale di Barcellona, per mezzo del Console Svizzero, quelle comunicazioni che la Santa Sede credesse opportuno inviargli.

Inchinato con sensi di profondo ossequio al bacio della Sacra Porpora ho l'onore di ripetermi di Vostra Eminenza Rev.ma umilissimo devotissimo e obbligatissimo servo

† Filippo Bernardini

Nunzio Apostolico

Documento adjunto: [2388/37]

Carta del Departamento Político Federal de Suiza a Bernardini, del 21 de junio de 1937, relativa al envío de correspondencia al vicario general de Barcelona, José María Torrent (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, f. 10*).

Département Politique Fédéral

B 73. E.7.21. NB.

A La Nonciature Apostolique. Berne

En date 5 Juin 1937 la Nonciature Apostolique a bien voulu approcher le Département Politique Fédéral au sujet des possibilités de contact entre le Saint Siège et Mgr José M. Tarrent (*sic*), vicaire apostolique à Barcelone.

Or, de Département a l'honneur de faire savoir à la Nonciature Apostolique, sur la base d'un récent rapport du consulat de Suisse à Barcelone, que Monsieur le Consul Gonzenbach, à qui des ordres avaient été donnés à ce effet, a pu entrer discrètement en relation avec Monsieur Juan Rof y Boada,²⁰⁶ homme de confiance de Mgr. Tarrent (*sic*). D'après

206. En una carta que Fernando Ruiz Hébrard, Presidente accidental de la F.J.C., envió al cardenal Vidal, el 26-4-1937, se dice: "Se me ha hecho una comisión por encargo del P. José María Torrent, de San Felipe Neri, quien actúa de Vicario General de esta diócesis de Barcelona, que estimo del máximo interés y de la máxima urgencia llevar a término, urgencia e interés que V. Emcia. sabrá apreciar mejor que yo. Varias veces el P. Torrent ha encargado a personas que parecían de confianza la tramitación de este asunto, una vez hubieran pasado la frontera, pero hasta el momento no se tiene aquí noticia de que haya sido solucionado, no sabiéndose, por tanto, si es que no se ha cumplimentado su encargo o si han fracasado las gestiones encaminadas e dar solución al asunto. Se trata de la absoluta incomunicación del P. Torrent con Roma. Las circunstancias actuales, con la serie de problemas inéditos que en orden a las cosas de la Iglesia han de presentar cada día, hacen más que nunca imprescindible el encontrar un medio que facilite el intercambio con una relativa normalidad y con la máxima garantía de seguridad, de nuestro Vicario General con la Santa Sede. Ello, según mi humilde parecer, únicamente es posible por la vía diplomática. La gestión -V. Emcia. sabrá perdonarme que me atreva a sugerir una solución- debería llevarse a cabo por la Secretaría de Estado del Vaticano cerca de alguno de los Embajadores o Representantes acreditados de países solventes -Suiza parece, desde aquí, el más indicado- al objeto que el citado embajador obtuviera de su Gobierno fuese transmitida una orden al Cónsul de Barcelona en virtud de la cual éste pudiera ponerse indirectamente en contacto con el P. Torrent para cuanto fuese menester, que, excusado es decir, serían únicamente asuntos que afectan al terreno espiritual. Pera ello son menester un nombre y una dirección: la del individuo o persona que serviría de agente de enlace entre el Cónsul y el Vicario General. Esta persona debería ser Don Juan Rof y Boada, Apoderado de la Banca Arnús - Plaza Cataluña, que es Tesorero de F.J.C. (Federación de Jóvenes Cristianos) y de absoluta discreción y confianza. Presumo que no ha de ser difícil obtenerlo, mayormente si V. Emcia, atendida la necesidad en que se encuentra nuestro Vicario General, se digna interponer su indiscutible influencia para que pueda cesar este aislamiento casi inexplicable después de tantos meses. Ya sé que no debe ser nada protocolario que yo me atreva a pedir a V. Emcia. esta gestión. Quiera V. Emcia. excusarme en gracia a mi buen deseo de servir los intereses de la Iglesia, y atendidas las dificultades del momento". El cardenal, por su

ses déclarations, Monsieur Rof y Boada serait parfaitement en mesure de faire tenir à Mgr. Tarrent toutes instructions que les Autorités Pontificales jugeraient utile d'adresser à ce dernier.

Le Département, de son côté, mettra très volontiers, en l'occurrence, son courrier diplomatique ainsi que les bons offices du Consulat de Suisse à Barcelone au service de Saint Siège.

Il saisit cette occasion pour renouveler à la Nonciature Apostolique l'assurance de sa très haute considération.

Berne, le 21 Juin 1937.

parte, escribió a Pacelli, el 10-5-1937, diciéndole: “El Sr. Ruiz Hébrard, de quien hablé a Vuestra Eminencia en mi carta del 23 de Abril p.p., por encargo del Rd.mo. P. José M^a. Torrent, Vicario General de Barcelona, desea hallar manera segura de establecer comunicación con el Vaticano y sugiere un medio para conseguirlo. Creo que el Sr. Rof, indicado como intermediario, es de confianza. y tal vez, por el cargo bancario que desempeña, esté en relaciones con Suiza. Deben, sin embargo, tomarse precauciones, pues me dicen que todas las personas que están en relación con el Consulado suizo en Barcelona, son allí cuidadosamente vigiladas por los rojos, causándoles vejaciones y compromisos, por creer que tienen valores o dinero depositado en aquella nación”. Véanse ambas cartas en mi «Epistolario Vidal-Pacelli-Pizzardo-Montini y apuntes de la Secretaría de Estado (1936-1939)»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 89 (2015) 267-1014.

DOCUMENTO 4

DESPACHO NÚM. 2509 DE BERNARDINI A PACELLI²⁰⁷

Sobre sacerdotes prisioneros en Cataluña.

AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 322, f. 136*, original mecanografiado

Berna, 6 julio 1937

Nunziatura Apostolico Svizzera

Nº. 2509

Oggetto: Sacerdoti nelle carceri di Catalogna

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli
Segretario di Stato di Sua Santità
Città del Vaticano
(con 2 inserti)

Eminenza Reverendissima,

Ho l'onore d'inviare all'Eminenza Vostra Reverendissima copia di una lettera ricevuta oggi dal Comitato Internazionale della Croce Rossa e della lista dei sacerdoti e religiosi detenuti nelle carceri della Catalogna.

Viste le difficoltà che incontra il rappresentante di questa associazione, non ho mancato di rivolgermi ad altri, valendomi anche dei buoni uffici del Governo Svizzero per ottenere almeno la liberazione di alcuni tra i prigionieri; ma fino ad oggi non ho ricevuto che promesse.

Continuerò ad ogni modo a fare del mio meglio nella speranza che il Signore voglia benedire questa pietosa iniziativa.

Inchinato con sensi di profondo ossequio al bacio della Sacra Porpora ho l'onore di ripetermi di Vostra Eminenza Rev.ma umilissimo devotissimo e obbligatissimo servo

† Filippo Bernardini

Nunzio Apostolico

207. Pizzardo acusó recibo el 9-7-1937, con el despacho nº. 2636/37, diciendo: "RingraziandoLa vivamente per tali importanti notizie e più ancora per il grande impegno con che l'E.V. si adopera per recare qualche sollievo a quei poveri ecclesiastici, profitto (AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 322, f. minuta autógrafa de Sericano*).

Documento adjunto: Lista de sacerdotes y religiosos prisioneros en Barcelona [2636/37]

AA.EE.SS., *España 912, fasc. 322, ff. 140-144*, copia mecanografiada.

Genève, le 5 Juillet 1937

Comité Internationale de la Croix Rouge- CR 212 MLC.

Son Excellence
 Monseigneur Philippe Bernardini
 Nonce Apostolique
 BERNE

Monseigneur,

Nous avons l'honneur de vous envoyer sous ce pli une liste de religieux détenus en Catalogne. En vous envoyant cette liste, en date du 30 juin, notre délégué à Barcelone, M. Philippe Hahn, ajoute que le délégué du Gouvernement dit avoir entre les mains une liste de 1000 religieux environ, vivant en liberté mais cachés pour la plupart.

Au cours d'une visite précédente au Délégué de l'Ordre public, le 22 juin, notre délégué a eu l'impression que la libération des religieux, contrairement à ses impressions précédentes, nécessiterait une contrepartie. Le Délégué de l'Ordre public croyait savoir que le parti adverse ne portait aucun intérêt à la libération de ces religieux et qu'en conséquence une contrepartie serait difficile à trouver.

Nous regrettons vivement de n'avoir pas de meilleures nouvelles donner pour le moment Votre Excellence, et nous voulons espérer que dans un avenir rapproché les circonstances redeviendront plus favorables.

Daignez agréer, Monseigneur, les assurances de notre très haute considération.

(Signé) Col. Dr. HG. Patry

Membre du C.I.C.R.
 Président p.i. de la Commission d'Espagne

Liste des religieux détenus en Catalogne
(reçue en juin 1937).

Preventori Judicial de Barcelona

1. Daniel Gutiérrez y Jiménez, 18 años.
2. Domenec Castrillo y Arribas, 19
3. Sabinia Hurtado y Rodríguez, 26
4. Abilio Amor y Hijarrubia, 42
5. Manuel Esteban y Pena, 29
6. Rafael Martínez y Fuente, 47
7. Florencio Anton y Celis, 17
8. Saturnino Conde y García, 43
9. Leandro Martiola Landaluce, 41
10. Eusebio García Redondo, 47
11. Vicente Palmada y Poch, 30
12. Luis Soler y Vodál, 51
13. Emeterio Goñi y Senanoin, 53
14. Salvador Oller y Angelats, 57
15. Jesús Ruiz y Bernal, 56
16. Castor Lizarduy y Vicuña, 52
17. José Álvarez y González, 34
18. Andrés Martínez y Pérez, 49
19. Agustín Vadillo y Zorrilla, 25
20. Fortunato García y Aparicio, 39
21. Eduardo Escola y Canyet, 38
22. Manuel Sola y Diaz, 25
23. Daniel Altabella y Gracia, 24
24. Honorato Asarta y Murguiendo, 21
25. Moisés Pérez de Albéniz, 20
26. Aurelio Villasante y Zorrilla, 20
27. Juan Mariscal y Espiga, 31
28. Demetrio González y González, 52
29. Alberto Hidalgo y Arroyo, 24
30. Francisco Peruchena Allogarizqueta, 20
31. Francisco Erice y Garriz, 19
32. Arsenio García y González, 25
33. Deogracias Fernández y Caballero, 32
34. Herminio Fernández y Vieiba, 24
35. Evasio Castrillo y Arribas, 22
36. Emilio Escorihuela y Erruz, 36
37. Luis López y Revilla, 22

38. Laureano Vicente y Sierra, 23
39. Federico Castesana y Baranda, 52
40. Ladislao Martínez y Pérez, 20
41. Ángel Castrillo y Arribas, 25
42. Felipe Fernández y Rubia, 40
43. José Revollans y Revilla, 49
44. Lorenzo Espinal y Trepas, 22
45. Felipe Ortega y Ortega, 58
46. Francisco Zudaire Macarrón, 22
47. Alejandro Ibáñez y Rojo, 48
48. Restituto Mediavilla y Castrillo, 25
49. José Ibáñez y Iturri, 22
50. Jesús Ancheta y Esteban, 21
51. Jacinto Sanz y Ayúcar, 21
52. Antonio Santamaría y García, 28
53. Honorato Pujol y Juventeny, 30
54. Benito Rius y Rocarol, 31
55. Miguel Pascuet y Muixi, 53
56. Pedro Miqued y Jauregui, 24
57. Eutimio Requiejo y Marín, 20
58. Higinio Lomas y Sadurni, 21
59. Victoriano Martínez y Blanco, 57
60. Jaime Valls y Piernau, 53
61. Juan Pigem y Gironés, 47
62. Ramón Caballol y Amigo, 33
63. Manuel Llanero y Gómez, 55
64. Aniceto García y Ruiz, 31
65. Celestino Trigueros y Ortega, 32
66. Valentín Pons y Elías, 50
67. Manuel Bossi y Roca, 47
68. Luis Piquer y Pellicer, 26
69. Trinidad Codina y Punset, 50
70. José G. Pérez y Viñas, 57
71. José Enseñat y Daura, 26
72. Juan Barant y Obiols, 42
73. Gregorio Ayerre y Moneniz, 24
74. Jaime Cucurella y Jorba, 59
75. Francisco Caralt y Guixens, 32
76. Ramón Sato y Oller, 31
77. Jesús Cañis y Rovira, 23
78. Ramón Farré y Samsó, 20
79. Ángel Prieto y Moreno, 29

80. Federico Janer y Amigo, 60
81. Juan Janer y Amigo, 58
82. Antonio Riba y Martí, 45
83. Rafael Fuster y Canals, 33
84. Francisco Canals y Vilalta, 50
85. José Campana y Falques, 44
86. Juan Ibarra y Sena, 59
87. Eusebio Millan y Alonso, 49
88. Juan Martí y Pasqual, 61
89. Gregorio Fernández y Fernández, 54
90. Manuel Pérez y Oliver, 62
91. José Prat Divi, 63
92. José Tarragó y Aragonés, 57
93. Pedro Traveria y Pubill, 37
94. Alfonso Thió y Rodés, 47
95. Salvador Huguet y Aguado, 56
96. José Cruanes y Ribes, 60
97. Juan Ortiguela y Ortiguela, 49
98. Fermín Ribes y Ribes, 60
99. Daniel Quelia y Pons, 65
100. Andrés Ausió y Jutglá, 44
101. Salvador Civit y Bulló, 52
102. Melchor Cusidó y Casanoves, 41
103. Antonio Cusidó y Casanoves, 29
104. José María Padró y Ferre, 51
105. Gaspar Vilarrubias y Valls, 66. A été visité.
106. Juan Agut y Ribera, 54.
107. Francisco Sanjuan y Folch, 63
108. Juan Itchart y Pinas, 54
109. Ramon Vall y Pacerit, 51
110. Juan Mesclans y Charal, 57
111. Narciso Vilarrasa y Alemany, 57
112. Narciso Tibau y Durán, 32
113. Juan Cervelló y Castellví, 64
114. José Font y Miquel, 57
115. Emilio Altaba y Vallés, 32
116. Jaime Gali Monconill, 68
117. Pedro Solá y Vilar, 48
118. Pedro Montmany y Armengol, 27
119. José Ribes y Ventura, 61
120. Pedro Mujal y Suárez, 43
121. Eduardo Font y Figuera, 54

- 122. Juan Martí y Massaguer, 40
- 123. José Verdaguer y Casellas, 54
- 124. Eduardo Albo y Molins, 32
- 125. José Serra y Barberá, 49
- 126. Rosendo Gante y Carme, 53
- 127. Pedro Codern y Forn, 32
- 128. José Lladós y Lladós, 67
- 129. Agustín Lladós y Lladós, 51
- 130. Iñigo Sánchez y López, 37
- 131. Ignacio Verneda y Claret, 53
- 132. Miguel Grau y Pérez, 31

A disposicion del Tribunal Popular de Tarragona

- [133] 1. Enrique Rosanes y Sanfeliu, 52
- [134] 2. Pedro Sanuy y Casanovas, 71
- [135] 3. Marco Torres y Valle, 55

A disposicion del Juzgado de Instruccion de Lérida

- [136] 1. Francisco Martí Sabaté, 45

Mataró

- [137] 1. Juan Tolosa y Pedreny, 53 años.
- [138] 2. Guillermo Pérez Rodrigo, 30
- [139] 3. José Pérez y Rodrigo, 32
- [140] 4. Casimiro Salas y Girbau, 68
- [141] 5. Jaime Queralt y Mirada, 26
- [142] 6. Juan Casulleras y Aragonés, 55

A disposicion del Tribunal Popular de Olot (Gerona)

- [143] 1. Juan Font y Valls, 43 años.
- [144] 2. Enrique Xicola y Pons, 38
- [145] 3. Antonio Cervantes y García, 28

A disposición del Tribunal Popular de Gerona

- [146] 1. Jaime Ayats y Giralt, 42 años
- [147] 2. Joaquín Aluart y Marcet, 46
- [148] 3. Juan Balcells y Solanellas, 63

- [149] 4. Jaime Bach y Surroga, 50
- [150] 5. José Casanovas y Genovert, 53
- [151] 6. Miguel Buch y Cullell, 61
- [152] 7. Andrés Castellon y Sánchez, 52
- [153] 8. Juan Cirera y Prats, 56
- [154] 9. José Cisterna y Dalmau, 42
- [155] 10. Domingo Ciurana y Campmol, 27
- [156] 11. Ramón Coma y Pujades, 47
- [157] 12. Narciso Cros y Sureda, 51
- [158] 13. Juan Crous y Costa, 49
- [159] 14. Juan Cufí y Moradell, 41
- [160] 15. Miguel Rodríguez y Diez, 23
- [161] 16. Mateo Duran y Rial, 41
- [162] 17. Adjutorio Grau y Valldaura, 43
- [163] 18. Evaristo Feliu y Soler, 39
- [164] 19. Sebastián Font y Badals, 37
- [165] 20. Juan Fuster y Cujas, 54
- [166] 21. José Figueras y Ferrer, 55
- [167] 22. Salvador Gavaldá y Segú, 48
- [168] 23. Eduardo Inglada y Ortiz, 45
- [169] 24. Luis Giró y Brunsó, 32
- [170] 25. Carles Lleal y Romaguera, 36
- [171] 26. Felipe Marcé y Baig, 70
- [172] 27. José Molera e Isern, 49
- [173] 28. Carles Monjo y Roig, 28
- [174] 29. José Morera y Sabater, 50
- [175] 30. Esteban Marla y Campasol, 47
- [176] 31. Tomás Noguer y Musqueras, 43
- [177] 32. Jaime Oliveras y Genohe, 52
- [178] 33. Luis Padrós y Mateu, 41
- [179] 34. Enrique Pagés y Avellí, 53
- [180] 35. Hermenegildo Payet y Mitja, 38
- [181] 36. Juan Perramon y Oliva, 49
- [182] 37. José Poch y Marimon, 58
- [183] 38. Antonio Riera y Codina, 29
- [184] 39. Martín Ribes y Cases, 53
- [185] 40. Arturo Rodríguez y Rodríguez, 22
- [186] 41. Francisco Roure Castani, 49
- [187] 42. Luis Rovira y Prats, 50
- [188] 43. Salvador Rovira y Prat, 62
- [189] 44. José Soler y Amattler, 45
- [190] 45. Luis Soler e Isern, 35

- [191] 46. José Sureda y Pujades, 60
 [192] 47. Joaquín Torres y Torres, 30
 [193] 48. Pedro Torrent y Crous, 50
 [194] 49. José Trias y Muntaner, 55
 [195] 50. Gregorio Vidondo y Urrea, 50
 [196] 51. Antonio Viñals y Bardolet, 38
 [197] 52. Francisco Camps y Solanes, 27
 [198] 53. Isidro Roura y Vilaret, 46

DOCUMENTO 5

CARTA DE MARCET A PACELLI

Le adjunta una carta de Lamberto Font y copia de una carta del ministro republicano Bosch Gimpera, relativas a la situación de sacerdotes y religiosos en Cataluña.

AA.EE.SS., *Spagna 910, fasc. 322, f. 31*, original autógrafa.

Génova, 27 agosto 1937.

Eminenza Rev.ma

Di nuovo mille scuse per il ritardo nel mandare la noticina, sunto della conversazione avuta tre giorni fa con l'Emza. V. Revma. Aggiungo una lettera d'un sacerdote di Gerona che è come un commento dei punti esposti da me, con una lettera (copia) del ministro Bosch i Gimpera.²⁰⁸

Oggi parto per Parigi.

Postrato al bacio della S. Porpora chieggo umilmente la S. Benedizione, dev.mo in Cto.

Antonio M^a. Marcet, Abate O.S.B.

208. Pedro Bosch Gimpera (Barcelona, 22 de marzo de 1891 – Ciudad de México, 9 de octubre de 1974) fue un prehistoriador, profesor y abogado español. Adquirió la nacionalidad mexicana en 1942. De 1916 a 1939, fue profesor de Historia Antigua y Media en la Universidad de Barcelona. En la misma época desempeñó el cargo de director del Servicio de Investigaciones Arqueológicas del Instituto de Estudios Catalanes. Dirigió la sección arqueológica de los museos de Barcelona entre 1916 y 1931, fue decano de la Facultad de Filosofía y Letras de 1931 a 1933 y rector de la Universidad entre 1933 y 1939. Implicado en la política catalana, fue Conseller de Justicia de la Generalidad de Cataluña en el Gobierno de Lluís Companys.

*Documentos adjuntos:*1. Relación confidencial de Lamberto Font²⁰⁹

AA.EE.SS., *Spagna 910, fasc. 322, ff. 33-36*, original autógrafa.

Relación confidencial de los medios que se podrían emplear a favor de los religiosos, sacerdotes y fieles de la España sometida a los rojos.

Es un hecho que hasta el mes de mayo de 1937, era imposible o muy difícil realizar ninguna gestión para la liberación de religiosos y sacerdotes, y consuelo de los fieles. Para ello habría sido necesario relacionarse con los elementos anarquistas de la C.N.T.-F.A.I, cosa casi inconcebible, porque dominaban en todos los organismos mal llamados en la España roja, de Orden Público. En dicho mes de mayo tuvieron lugar los sangrientos sucesos de todos conocidos, y a los cuales ha venido designándoseles con el nombre de *batalla de la F.A.I.* Sin querer significar que los elementos republicanos moderados hayan conseguido del todo

209. Font entregó esta nota “Per L’Eminentissimo Mons. Giuseppe Pizzardo – Personale”. Seguendo con la preghiera le pratiche che l’Eminenza Vostra si degnerà svolgere in merito a quanto le ho esposto, sento il dovere di ricordare che mi è stato concesso esplicitamente il segreto del Santo Uffizio, prima di parlare, eccezione fatta, s’intende, da Sua Santità, Pio XI (che il Signore voglia conservare a lungtempo per il bene della nostra amata Santa Madre Chiesa) e dell’Eminentissimo Cardinale Pacelli. Ora intendo precisare che tale assoluto segreto riguardi le informazioni di informazioni di tutto il N°. 1 del capitolo provvedimenti urgenti e il N°. 2 del medesimo capitolo in quella parte che si riferisce all’offerta del Ministro Bosch Gimpera d’essere tramite nascosto per inviare soccorsi ai sacerdoti. Quindi tali nomi e proposte dei due articoli detti non posso permettere che vengano invati alla Nunziatura di Parigi, né comunicate ad altre persone sia pure con segreto del Sto. Ufficio giaché le confidenze avute mi furono fatte sotto condizioni di assoluto segreto. La Spagna rossa è senza unità, ma è la parte moderata dei repubblicani che ha quasi tutto l’ordine pubblico nelle sue mani e fra questi alcuni sono benevoli verso il Cattolicesimo; precisamente questi ultimi per arrivare ad una conclusione pratica dovrebbero però fare un lavoro di persuasione sugli altri, cosa che si renderebbe impossibile quando il piano prospettato fosse anche menomamente saputo. Lo spionaggio è diffuso e dal momento che forse venissero a conoscenza che certe personalità hanno relazione con un sacerdote o col Vaticano esse stesse sarebbero perseguitate o almeno messe in condizione di non fare più nulla. Quanto a me, se i nazionali sapessero che io ho relazione, sia pure a scopo di pura carità fraterna, con qualche personalità rossa, mi verrebbe certamente ostacolato il ritorno nella Spagna Nazionale. Relativamente alle altre notizie ch’io ho dato, fuori di quelle due suddette, possono chiedere controlli e informazioni a chi di competenza, ma alla condizione di segreto assoluto circa il mio nome. Laus Deo” (AA.EE.SS., *Spagna 910, fasc. 323, ff. 22A-23*, mecanografiada).

su objetivo, no puede negarse que reina actualmente mayor tranquilidad, aunque relativa, en las poblaciones y territorios de los rojos, debido en gran parte a los métodos que el general Pozas²¹⁰ empleó de forma sangui-naria. Esta era parte solamente del plan inglés, que he conocido por manifiestaciones verbales de altas personalidades, recibidas personalmente en el mes de abril de 1937.

Este plan, pactado en Valencia a principios del corriente año, era destinado a restaurar la República en Cataluña, Valencia, parte de Aragón y Murcia, como antes del 19 de julio y se proponía dividir España en dos naciones o a lo menos que los dos bandos se vieran obligados a pactar. Inglaterra exigió de los gobiernos de Valencia y Cataluña: 1º rechazar del orden público y del mundo militar, como elemento preponderante, la F.A.I. y la C.N.T (anarquistas); 2º, restauración del orden público; 3º, rectificación de conducta de Companys, Presidente de la Generalidad, en cuanto a sus procedimientos de favorecer a los anarquistas. Contrariamente debía ser eliminado del Gobierno de Cataluña; 4º, devolver los servicios públicos a las Compañías (en la actualidad en manos de los anarquistas) y si esto no era posible debían municipalizarse los servicios, haciéndose cargo de los mismos los Ayuntamientos; 5º, racional restablecimiento de la economía del país de acuerdo con Inglaterra, respetando ciertas mejoras que han conseguido los obreros; 6º, restablecimiento de la libertad de cultos; 7º, reforma de la Constitución de acuerdo con Inglaterra. Como compensación Inglaterra les prometió una colaboración diplomática incondicional y los medios necesarios para continuar la guerra. Caso de no realizarse los mencionados puntos, Inglaterra anulaba su compromiso.

Intentos de realizar lo exigido por Inglaterra son los hechos, decretos, viajes etc. practicados en la España roja a partir sobre todo del mes de marzo de 1937.

Elemento de enlace con Inglaterra, Francia y la España roja es el célebre prehistoriador y rector de la Universidad de Barcelona, Dr. P. Bosch Gimpera, actual ministro de Justicia en la Generalidad de Cataluña, sedicente católico y antifascista. Dada mi amistad, por razones científicas, con este Doctor, y con el deseo de saber qué se podría hacer por la liberación de nuestros hermanos, le hice durante mi estancia con los rojos y en una de nuestras entrevistas, una referencia sobre este particular. Concretando lo mucho que me habló, puedo resumirlo en estas palabras: “estoy dispuesto a hacer todo lo que pueda por los sacerdotes, religiosos y el aspecto católico de Cataluña y la España que está en nuestro poder. Estos dos puntos espe-

210. Sebastián Pozas Perea (Zaragoza 1876– Ciudad de México, 1946) fue uno de los militares participantes de la defensa de Madrid. Al final de la guerra civil se exilió en México.

cialmente, liberación de sacerdotes y religiosos y dejarlos paso libre para el extranjero, ocupará particularmente mi atención. Yo creo –decía el susodicho Dr. Bosch–, que por medio de los resortes que tiene el Vaticano, sirviéndose de una personalidad política de la confianza de la Santa Sede, se podría hacer que Inglaterra hiciese presión a los gobiernos de Valencia y Cataluña para que fueran liberados los sacerdotes, haciéndoles salir para una nación amiga de los rojos. Como la F.A.I. –dijo él– será quitada de en medio y nosotros a esta propuesta daríamos una protección entusiasta, creo conseguiríamos excelentes resultados, caso de no ser posible obtenerlo todo. Si la Santa Sede, o quien fuese, tuviera preferencia por Francia, con esta nación tenemos una relación íntima y constante. Él creía que sería un buen intermediario el Emmo. Cardenal Verdier y hablaba de él, con gran elogio. Únicamente exigirían un compromiso de que los que salieran de España quedaran neutrales, o sea que permanecieran en Francia, en Inglaterra o en donde se señalara durante el tiempo de la guerra, con la expresa prohibición de poder entrar en la España blanca. El próximo miércoles –dijo– (el 28 o 29 de abril de 1937) saldrán en dirección a Inglaterra unos religiosos con este compromiso firmado por un Convento de Inglaterra y los interesados. Debemos hacer una excepción de los que al ser hechos prisioneros tenían armas, aunque fuera por casualidad, o estaban afiliados a sociedades políticas. Para estos será más difícil, pero dentro poco tiempo los tribunales populares serán nuestros y será el momento de poder hacer mucho. Dijo que de este asunto había hablado con Azaña, Prieto, Companys, Nicolau d'Olwer, Pi y Suñer, Comorera, etc. Todos están dispuestos a lo anteriormente dicho, pero todos desean que la demanda o presión venga de fuera. Ya conoce V. –me decía– lo que habemos (*sic*) hecho con los sacerdotes y religiosos por medio de la Casa Vasca y de la Unión Democrática (entidad política católica, pero antifascista), a pesar de estar muchas cosas en manos de los anarquistas; cuando pues habremos recuperado el orden público, nuestra actuación será más fácil e intensa. Además nuestro grande interés en conservar del incendio y destrucción las Catedrales, Montserrat y los Palacios Episcopales, como todo lo que podemos demostrar ante estos criminales de los anarquistas que tiene un valor arqueológico o histórico no es cosa de despreciar”.

Se ha hablado de la actuación de la Unión Democrática y de la Casa Vasca a favor de los sacerdotes. Prescindiendo de su gran y reprobable error de estar unidos a los rojos, debe reconocerse su intenso trabajo. Así por ejemplo, el 21 de abril vi con mis propios ojos una lista de una propuesta de canje de prisioneros entre los cuales había muchos sacerdotes y religiosos. Además, recogían limosnas, de la manera que les era posible y eran entregadas a los muchísimos sacerdotes hambrientos, les prestaban auxilio en las prisiones, especialmente con los enfermos y los casos fre-

cuentas de locura, efecto de la prolongación de los sufrimientos y aún tiene en su favor haber logrado que escaparan muchísimos por la montaña, proporcionando guías y medios de escapar. Un caso concreto de auxilio. El Dr. Vila y Abadal, médico de Barcelona, Presidente de la citada entidad Unión Democrática, buen católico a no ser su gran actual equivocación política y unión con los rojos, fue a París a visitar el (*sic*) Emmo. Cardenal Verdier. Le hizo una exposición detallada de la triste situación en que se encontraban los sacerdotes de Cataluña y le dio unos miles de francos de su peculio particular que dicho Señor le devolvió más tarde con recibos firmados para los sacerdotes hambrientos que habían sido socorridos. Le concedió también hacer en París una suscripción para este fin y a la cual daría, por medio de una comisión de sacerdotes que se nombrara, todo su apoyo y entusiasmo.

Tanto el que se acaba de mencionar, como la repetida Casa Vasca y Unión Democrática podían actuar, contra la voluntad de los anarquistas y la Casa Vasca como si fuera el Consulado de otra nación. Personalmente he oído de sus labios que afirmaban estar dispuestos a hacer todo cuanto fuera posible para salvar religiosos y sacerdotes y ayudar a los católicos. Me hicieron concesión de explicar lo que antecede a personas oficialmente autorizadas. En realidad estos elementos han procurado siempre, aun con peligro de su vida, proporcionar los medios de administrar y recibir sacramentos, etc.

Además de la obligación que creía pesara sobre mí, como a todo sacerdote, de procurar salvar a nuestros hermanos, lo hice también por encargo especial de mi Excmo. Prelado, Dr. Cartañá, cuando salió de mi casa, donde estuvo escondido los diez primeros días de la revolución, hacia el extranjero.

Dados todos estos antecedentes, ¿qué podría hacerse actualmente? Intentar por medio de una presión de Inglaterra o Francia lo que queda señalado anteriormente y por el mismo procedimiento ya explicado, si continúan en la actualidad las buenas disposiciones que tenían, lo cual puede saberse fácilmente ya que hay un medio para comunicarse con el citado Dr. Bosch de una manera segura y secreta. Conviene que las gestiones se realicen por pocas personas y mejor conocidas, especialmente en lo que hace relación a los rojos y a ser posible que estén al mismo tiempo relacionadas con el Emmo. Verdier.

El Cardenal de París podría servir admirablemente para enviar por medio del Dr. Vila Abadal, médico, limosnas a nuestros hermanos sacerdotes, si es posible encontrarlas, y que como hizo él devuelvan con recibos las cantidades entregadas. También se ofreció para ello el actual ministro de Justicia Dr. Bosch. En este caso deberían ser mandadas a París, a su esposa. Esta las mandaría a su esposo, con un signo convenido y

luego el Dr. Bosch, a un excelente joven de Acción Católica, ejemplar padre de familia que con otros jóvenes congregantes y de Acción Católica las repartirían en los casos más necesitados.

Sobre todo hay que atender a los pobres prisioneros y sacerdotes hambrientos. Su situación es tristísima. Pobres sacerdotes viejos y enfermos... que no tienen quien les ayude; aun algunos hay refugiados en los bosques. Me consta ciertamente que algunos son obligados a hacer trincheras, destruir los edificios de las iglesias y por guardián un miliciano blasfemo y deshonesto que practica sus vicios entre los sacerdotes. He visto sacerdotes por las calles como mendigos, sin ropa ni un mendrugo de pan, sacerdotes que para comer han tenido que trabajar de albañiles, otros de brigadas municipales y en el mes de abril de 1937, en la cárcel de Lérida, aun había sacerdotes (de los pocos que quedaban) que no les había sido posible cambiar la ropa que se pusieron en julio de 1936.

En medio de estos sufrimientos no obstante, cuántos actos heroicos y de mártires se han practicado. El mismo que escribe estas líneas ha oído muchísimas confesiones paseando o simulando pasear por las calles céntricas de Barcelona, con inminente peligro de la vida; hay sacerdotes que cada día han estado administrando los Stos. Sacramentos hasta que la muerte y la palma del martirio ha coronado su labor. Oh que alegría más grande la de nuestros hermanos sacerdotes y la de los fieles si recibiesen algún auxilio de nuestro Santísimo Padre o que se les dijera que el Papa les recuerda constantemente. Ahora creen que nadie les recuerda, que todos les hemos abandonado. Si alguna vez por radio se ha dado alguna noticia referente a que el Santo Padre les recordaba, les estaba unido qué expresiones de alegría y con la velocidad del viento la noticia se transmitía de una a otra parte.

En Italia, hay la Radio Verdad, que tiene una potencia extraordinaria y que el público la escucha Son a millares y millares. ¿Por qué no utilizarla? Sería un gran bien. También lo sería transmitir lo que pueden hacer en estas circunstancias los sacerdotes y fieles. En esto reina una desorientación extraordinaria. Al principio decían que podían comulgar, después que había de ir a un sacerdote. Cuántos y cuántos millares comulgaban diariamente antes de existir la prohibición. Quiero transcribir unas palabras de un padre de familia, empleado de un Banco: “desde que no puedo comulgar diariamente, siento en mi un desfallecimiento i en ciertos momentos no me es posible tener, sin la comunión, la fuerza necesaria para contrarrestar el veneno que he de sentir en la oficina y en todas partes. Si puede huir – me decía – y puede hablar con altas personalidades eclesíásticas, les diga que somos miles y miles los que amamos – con todo nuestro corazón y hasta dar nuestra vida a Dios, a la Iglesia y al Papa, pero que no nos olviden y que nos ayuden”.

Otro punto a tratar por Radio es una campaña pro Papa. La propaganda contra el Sumo Pontífice ha sido obra del infierno. He llorado amargamente cuando he oído lo que se ha dicho y escrito contra Nuestro Santísimo Padre, felizmente reinante. Incluso los pobres niños han tenido que oír aquellas horribles blasfemias. Sería de una eficacia grandiosa una intensa labor en este sentido y levantaría el ánimo tan caído de los fieles.

Con todo lo que acabo de escribir, solamente he querido cumplir como a hijo obedientísimo y amantísimo de la Iglesia y del Papa, lo que he creído era un ineludible deber manifestar lo que puede reportar un bien a las almas. Esta ha sido mi intención y *ex toto* corde nuevamente me declaro hijo de Nuestra Madre Iglesia Católica, Apostólica y Romana, a la cual quiero seguir hasta el último suspiro de mi vida y en cuyo seno quiero morir.

Lamberto Font, pbro.

2. Copia de una carta de Bosch Gimpera a Font

AA.EE.SS., *Spagna 910, fasc. 322*, ff. 31-32v, copia autógrafa de Font.

Confidencial

En todo caso he de estar siempre en la misma posición que es la que creo sinceramente de acuerdo con mi conciencia y los principios que he aprendido en las fuentes más ortodoxas. La religión no puedo creer que sea otra cosa que una doctrina de amor a Dios y al prójimo, sea quien sea, ni que pueda identificarse jamás con una doctrina política o un partido político. De aquí que creo compatible ser católico y ser partidario de un régimen de libertad y de respeto para todas las opiniones sinceramente profesadas, porque la verdad tiene suficiente autoridad para imponerse sin acudir a la fuerza material. Por eso lamento que seguir dando la apariencia de que el Catolicismo y la Iglesia están unidos a un tipo de organización social o política determinada i (*sic*) querer desconocer lo que hay de justicia en las reivindicaciones de las masas, ha de conducir a un apartamiento muy doloroso del pueblo de la religión y dificultar toda reconciliación.

No hay que decir haré todo lo que pueda, en el límite que las circunstancias me permitan para aliviar la situación de las personas que alude (me refería a sacerdotes y religiosos).

Si lo cree conveniente puede enviar lo que desee (era una cantidad para unas religiosas) a nombre de mi mujer, a la calle y número, arriba

indicados, y en Barcelona los haré llegar a los interesados necesitados que indiquen, siguiendo el medio a que hace referencia.

Convendría, para ulteriores gestiones, no solo que no le obliguen a ir a la España blanca, sino que no se siguiera dando la impresión de que todos los que salen de la nuestra se dirigen a ella, porque eso dificultará toda gestión posterior y hace muy mal efecto a los católicos antifascistas.

DOCUMENTO 6

CARTA DE LEDÓCHOWSKI A PACELLI

Le envía una relación del P. Mondría sobre los sucesos de Barcelona.

AA.EE.SS., *Spagna 889, fasc. 261, ff. 73-73v., original autógrafa.*

Roma, 13 agosto 1936.

Eminenza Reverendissima,

Mi permetto di mandare a Vostra Eminenza Reverendissima una relazione scritta dal P. Mondría, Provinciale che resterà adesso a San Remo. Di qualche interesse possono essere i numeri 2, 5, 6.

Aggiungo una informazione segretissima ricevuta dallo stesso Provinciale. Il Capo della Sicurezza di Barcellona il Signor Escofet,²¹¹ appartiene alla sinistra ed era tutt'altro che amico della Compagnia. Adesso dopo aver veduto gli orrori commessi si è offerto lui stesso a aiutarci. E così ha preparato al P. Provinciale con 8 Padri un passaporto e il suo fratello venne personalmente al porto per proteggere i Padri. Ma la sua autorità è adesso molto limitata. Per aiutare povere religiose volle, sotto un altro pretesto, aver il permesso di libera circolazione per Cataluña per tre signorine, ma gli fu denegato dal Comité rosso.

Acchiudo due piccole relazioni che forse possono essere di grande interesse (B, C).

In questo momento ricevo un telegramma del P. Provinciale di León

211. Federico Escofet (Barcelona 1898-1987), por su participación en la revolución de octubre de 1934 fue condenado a muerte, siéndole conmutada la pena por la de 30 años. Tras ser amnistiado después de las elecciones de 1936, fue nombrado comisario general de Orden Público de Cataluña. Durante la guerra civil combatió en diversos frentes, alcanzando el grado de coronel. Desde febrero de 1939 estuvo exiliado en Bruselas, de donde regresó a Barcelona en 1986.

da San Juan de Luz: “Comunidad Comillas con 100 seminaristas están presos en Santander,²¹² interesero (*sic*, interesaré) Embajador Italiano”.²¹³ Siamo nelle mani di Dio.

Inchinato con somma venerazion al bacio della S. Porpora di Vostra Eminenza Rev.ma dev.mo servitore

W. Ledóchowski, S.J.

P.S. “The Universe” di Londra mandò il suo reporter a Barcellona e in base delle sue relazioni pubblicò un ottimo articolo nel numero del 7 agosto.

Documentos adjuntos:

A. Relación de los sucesos de Barcelona (AA.EE.SS., *Spagna 889, fasc. 261, ff. 74-77v*, original mecanografiada).

1. *La insurrección militar*. La insurrección de la tropa en Cataluña ocurrió el sábado 18 de julio por la noche. Parece que el golpe militar estaba preparado para más tarde; pero la noticia de que los Comunistas y revolucionarios se preparaban y armaban para dar el golpe comunista el día 11 del mismo mes, hizo que los militares adelantasen el suyo. El Gobierno de la Generalidad, sabedor de lo que iba a ocurrir, llamó aquella misma tarde a los Generales de la Guardia Civil con la excusa de transmitirles órdenes; en realidad quedaron prisioneros en la misma Generalidad. Esta ausencia de los jefes debió influir no poco en que la Guardia Civil fallase pasándose al bando de los comunistas durante la lucha. Los militares insurrectos se hicieron fuertes en sus cuarteles y en varios edificios de la plaza de Cataluña y sus alrededores, principalmente en los grandes edificios de la Telefónica y del Hotel Colón. Algunos se refugiaron en el convento de los Carmelitas de la Diagonal, desde donde se hizo nutrido fuego. Me han asegurado que el Superior, sabedor de antemano de todo, había dispuesto que nadie de sus religiosos saliese del convento y

212. Tarjeta de Ledóchowski a Pacelli [3077/36]: «Roma, 16 agosto 1936. Il Preposito Generale della Compagnia di Gesù ossequia riverentemente Sua Eminenza Reverendissima e Le fa sapere che un nuovo telegramma conferma la notizia che tutta la comunità di Comillas con circa 100 seminaristi sono fatti prigionieri» (AA.EE.SS., *Spagna 889, fasc. 261, f. 79*, original autógrafa).

213. Apunte n.º 2712 del 24 agosto 1936 de la Embajada de Italia sobre la detención de un seminarista de Comillas: «(Da notizie recentemente pervenute dall’Ambasciata di Madrid e confermate dal Padre Provinciale Gesuita, risulta che i Sacerdoti ed i Seminaristi come pure tutte le altre persone rifugiatesi nel Seminario di Comillas, sono state arrestate e condotte a Santander» (Ibid., *fasc. 262, f. 16*).

que todos estuviesen dispuestos a morir en la refriega (?). — El mismo domingo al mediodía los militares quedaron derrotados. Los comunistas se habían enardecido viendo cómo los soldados y los Guardias Civiles iban pasando a su bando haciendo causa común con ellos. Influyó mucho en la victoria de estos la aviación que bombardeó los cuarteles donde estaban los rebeldes. Desde este momento los comunistas, ebrios de la victoria, empezaron a requisar autos particulares, camiones y autobuses, los cuales llenos de gente armada, recorrían las calles de la ciudad amenazando. Durante los días siguientes no faltaron varios tiroteos en diversos sitios de la ciudad. Obligaron a tener balcones y ventanas abiertos para evitar que los fascistas hiciesen fuego a través de las persianas; prohibieron en absoluto la subida a los tejados y terrazas de las casas; se dieron a la busca de armas por las casas y perseguían con furor a los militares refugiados y a los fascistas. Eran los amos de la ciudad. — Durante los primeros días la autoridad hacía causa común con ellos; pero cuando los desmanes cundieron (robos, saqueos, atentados personales, etc.) la autoridad, si bien impotente de reprimirlos, no aprobaba semejantes hechos. Los Guardias de Asalto y los Guardias Civiles se arrepintieron de lo hecho y deseaban que acabase esto; pero tampoco ellos podían entonces nada.

2. *Expediciones a Zaragoza ocupada por los blancos.* Ha habido varias. No todos los que las formaron eran voluntarios; algunos fueron forzados por los comunistas. Companys las promovía (así se decía con fundamento) para librar a Barcelona de esta gente indeseable. Ninguna de estas columnas ha producido efectos positivos; todas han sido inutilizadas. La primera fue aniquilada luego de pasar la frontera de provincia. Volvieron a Barcelona de ella 500 heridos. La mayoría, según testimonio de un médico que los atendió, venían con grandes heridas de escopeta de caza producidas de medio cuerpo arriba. Habían sido sorprendidos muy de cerca y se les había disparado a boca de jarro. Parecido suceso tuvieron las restantes expediciones. Los heridos llevados del frente a Barcelona y Lérida fueron muchísimos. Cuantos pudieron escapar antes de llegar al frente (a los prófugos les mataban) lo hicieron. Algunas enfermeras de las ambulancias volvieron contando horrores, aunque la prensa no contaba más que glorias y triunfos.... El Comandante Pérez Farrás,²¹⁴ jefe de una de las columnas, fue herido de suerte que se le tuvo que amputar una pierna y aun dicen que las dos. Igualmente Durruti,²¹⁵ destacada figura de los revolucionarios (socia-

214. Enrique Pérez Farrás (1884 - 1949), fue jefe de los Mozos de Escuadra, cuerpo policial extendido tras la proclamación de la Generalidad a toda Cataluña. Al acabar la guerra civil se exilió a México donde murió.

215. Buenaventura Durruti Dumange (1896 -1936) fue una de las figuras más relevantes del anarquismo español y de su organización sindical CNT. Falleció a comienzos de la guerra luchando en el bando republicano.

lista), jefe también de otra columna, asegurábase que lo habían muerto. La prensa nada dice de ellos, si bien los Socialistas hablan de comunicados y conferencias telefónicas sostenidas con él. Las últimas columnas formadas en Cataluña para ir al frente contra Zaragoza, quedaron a muy larga distancia de la capital y en algunos pueblos por donde pasaron cometieron los más grandes crímenes y horrores, especialmente en Alcañiz. En algunos pueblos mataron en serie a las personas más significadas de las derechas.

La posición militar de Zaragoza es muy fuerte, con muy buena defensa antiaérea. De ahí que la aviación enviada por el Gobierno de Cataluña ha tenido muy poca eficacia, pues tienen que volar a enormes alturas. Un día cayeron sobre el templo del Pilar cuatro bombas; tres de ellas resbalaban sobre la cúpula y no explotaron; la cuarta atravesó el techo y cayó en el templo, pero también sin explotar ni causar daño alguno. El pueblo, lleno de entusiasmo religioso cantó una Salve y el himno a la Virgen del Pilar en acción de gracias. Lo oyeron muchísimas personas por radio, como se ha oído el canto del Rosario desde la Catedral de Lugo.

3. *Quema de iglesias y conventos.* Esta empezó el mismo domingo 19 por la tarde. Entre las primeras cayeron la parroquia de la Bonanova y la iglesia de los Carmelitas, en la cual mataron a varios religiosos de la comunidad. Estas quemadas corrían a cargo, no pocas veces, de mozalbetes e iban acompañadas de saqueos y robos. Son muy pocas las iglesias que quedan en pie en Barcelona: la catedral y algunas próximas (por estar cerca de la Generalidad, dícese que el Gobierno tuvo empeño en impedirlo), la del monasterio de Pedralbes (incautada por la Generalidad), la del Sdo. Corazón de la calle de Caspe y algunas capillas de casas religiosas incautadas y destinadas a hospitales de sangre.

La persecución religiosa se extendió a las casas con oratorio privado y a todo objeto religioso de las casas particulares. La mayoría de aquellos puede decirse que han quedado destruidos total o parcialmente.

El odio al sacerdote y a los religiosos se ha manifestado con el fusilamiento de muchos de ellos. Los buscaban ávidamente por los domicilios particulares donde sospechaban que viviesen. Las requisas de estos pisos iban también acompañadas de robos, profanaciones de objetos sagrados, etc.

4. *La revolución en los pueblos de Cataluña.* En los pueblos ha sido muy violenta y cruel. En muchos, si han podido haber a las manos al cura y vicario, los han fusilado. Las iglesias, en general, han sido quemadas. Aun en los pueblos mejores como en Vich, ciudad tradicionalmente levítica, se han consumado los mismos hechos y profanaciones. Las famosas pinturas de la catedral, obra del genial Sert²¹⁶ y causa de afluencia

216. José María Sert Badía (Barcelona, 1874 – 1945), pintor, que destacó principalmente como muralista, recibiendo numerosos encargos de decoración tanto de edificios públicos como privados, con un notable éxito internacional.

de muchos turistas a la ciudad, han sido destruidas con el mismo templo. El famoso museo episcopal de Vich ha sido incautado por la Generalidad, como también el Monasterio de Montserrat, etc. También se ha incautado del Foment de Pietat de Barcelona. Muchos curas de pueblos escapados se han refugiado en la Generalidad y pedido a la Policía protección de sus vidas.— En algunos pueblos florecientes por su industria, como en Tarrasa, Sabadell, Manresa han sido fusilados bastantes propietarios de fábricas.

5.Lucha entre los partidos revolucionarios. Es manifiesta y tan profunda que llegan a matarse unos a otros. Están de frente los anarquistas y sindicalistas (FAI y CNT) contra los diversos partidos marxistas (UGT, POUM) - FAI, Federación Anárquica Ibérica; CNT, Confederación Nacional de Trabajadores; UGT, Unión General de Trabajadores; POUM, Partido Obrero Unificación Marxista, etc.

Los marxistas, tan malos como los otros, no quieren, a lo que parece, que se cometan atropellos personales, como lo hace la FAI y CNT. Estos en cambio no quieren autoridad ni ejército. Aquellos desearían tomar el gobierno para desde él realizar mejor sus planes. Están más cerca de la autoridad que los otros y aparentan por lo menos querer el orden a su manera. Unos y otros se preparan para la lucha. La FAI está haciendo barricadas y construyendo fortalezas en los cruces de las calles de Barcelona provistas de techo, etc. para la defensa.

Entre tanto, habiendo mitigado algo la persecución a los sacerdotes, se presiente (lo sé por el Jefe de Seguridad pública), el asalto a los bancos. El de España esté muy custodiado por la Guardia Civil. Todos en general ahora están intervenidos por el Gobierno de la Generalidad, que ha puesto al frente de los mismos un delegado gubernativo.

6.Situación de la Generalidad. Es mala en toda hipótesis. Si vencen los rojos los matarán a no ser que huyan. Si vencen los blancos serán reducidos a la nada políticamente. En ambas hipótesis el catalanismo recibirá un golpe de muerte. Alguno de *Estat Catalá* cree que lo ocurrido en Cataluña (en lo cual ha tenido su parte este mismo partido) es la muerte del nacionalismo y regionalismo catalán.

Del primer Gobierno de la Generalidad existente durante los primeros días de revolución y después de iniciados los desmanes descritos, supe que todos sus miembros, menos el Presidente Companys, deseaban la venida de los blancos para que pusiesen orden.— La Guardia de asalto y la Guardia Civil están actualmente hartos de tanto crimen como se ha cometido; unos y otros, sobre todo los últimos están arrepentidos de haberse puesto al lado de los revolucionarios. Se cree que llegado el momento se pondrán a favor de los militares blancos. Por ahora el Gobierno de la Generalidad no manda eficazmente ni puede imponerse a las fuerzas amadas de los partidos FAI y CNT.

7. *Algunos datos más.* Los militares de izquierda de Barcelona dicen que las posiciones tomadas por los blancos sobre Madrid son tales que la capital necesariamente tendrá que rendirse a no tardar.

La prensa de Madrid y Barcelona, con la Radio de ambas estaciones, miente con la mayor desvergüenza.

Los revolucionarios se han incautado de diversas fábricas y Compañías y de todos los diarios de Barcelona. Tales v.gr. Compañía de Ferrocarriles de Sarriá, Compañía de Tranvías de Barcelona, de Autobuses, Compañía Transmediterránea, Fábrica de automóviles Hispano-Suiza (donde están fabricando autos blindados, pero con escaso resultado por lo imperfecto del material y falta de técnica).

El Hotel Colón lo ocupan los partidos marxistas. El piso alto esta convertido en cárcel de sus perseguidos. En los sótanos fusilan a los que les estorban. En el Hospital Clínico se han encontrado bastantes cadáveres en pijama, lo que demuestra que fueron sacados de la cama y fusilados así.

El Hotel Ritz, el mejor de Barcelona, y algunos otros, están convertidos en comedores de los obreros, a quienes se da de comer previa presentación de un vale del Comité. La provisión de víveres es muy sencilla: se roba todo de los almacenes de comestibles y de los Colmados grandes. Semejantes hechos se han hecho en los almacenes de tejidos, de tabaco, etc.

B. Informazioni ricevute da due Sacerdoti e altri Signori venuti da Barcelona

(AA.EE.SS., *Spagna 889, fasc. 261, f. 82*).

En Pueblo Nuevo, he visto esto: Pasaba un grupo de hombres, y llevaban consigo una monja medio desnuda, la llevaban en hombros, y disputaban de cuál sería; ella estaba llorando. Tendría unos 22 años.

En la Calle Roger de Flor, un señor ha visto esto: era una monja encima de un palo, empalada. Habían hecho un pendón con ella. Cuando vino a casa, me dijo: Soy un hombre casado, y estas cosas no las puedo ver. No tenía ganas de comer. Se oía decir que hubo muchos casos de monjas empaladas en fusiles.

En Calle de Villaroel, a uno que parecía sacerdote, le abrieron las vestes, encontraron un crucifijo, y le mataron enseguida.

Cuatro religiosas y un sacerdote iban a embarcarse en el puerto, y les mataron allí mismo. El que ha visto el hecho me lo contó a mí.

En Ripoll he presenciado esto. Había una estatua de la Virgen, vestida, como suele hacerse en España. Un grupo de hombres estaba alrededor

de ella, y le levantaban las vestes, *et fecerunt quasi eam violare voluissent. Statim abii.*

A un sacerdote le mataron con un crucifijo. Se lo metieron en el vientre y lo remataron así.

El Señor Doctor ha visto entrar en un hospital un sacerdote al cual habían cortado las partes genitales.

El Señor ha visto las prostitutas que se paseaban con ornamentos sacerdotales.

En un convento, después de haber violado las monjas, las cortaron los pechos.

DOCUMENTO 7

CARTA DE CARONTI A PACELLI

Noticias sobre los monjes de Montserrat.

AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 323, ff. 100-101*, original mecanografiada.

Subiaco, 6 diciembre 1937.

Eminentissimo Principe,

Mercoledì scorso il Santo Padre mi disse di esporre all'Eminenza Vostra alcune cose che riguardano i nostri monaci spagnuoli, perché attraverso la Segreteria di Stato si possano avere informazioni da Sua Eccellenza Monsignore Antoniutti.

E si tratta di questo.

1. — Sua Eccellenza il Vescovo di Pamplona ha ripetutamente invitato il Revmo Padre Abate di Monserrato a fondare un Monastero in Pamplona stessa, suggerendogli di raccogliere ivi tutti i Monaci di Monserrato che sono stati dispersi dopo la rivoluzione. Per lo scopo ha offerto un vecchio fabbricato che prima serviva da Seminario. I nostri Padri erano già in procinto di prenderne possesso, quando l'Autorità militare requisì il locale. E così il piano fallì.

Sua Eccellenza allora, pur di non rinunciare all'idea di avere i Benedettini, era pronto ad offrire una parte del suo Episcopio. Ma anche

questa proposta non ebbe seguito, perché l'ambiente risultò non adatto per la vita regolare.

Allora Egli si interessò perché venisse ceduto uno stabilimento balneare. Sebbene l'ubicazione sia poco felice, già vi si sono installati sei o sette religiosi, compreso lo stesso Revmo Padre Abate, ed ora si penserebbe di concentrare là tutti i Monaci di Monserrato che si sono rifugiati nelle varie regioni d'Europa.

Le ragioni di questo provvedimento sarebbero tutte di ordine interno: riunire per quanto è possibile in un sol luogo la Comunità, la quale, col prolungarsi della dispersione, può soffrire nella sua compagine e concordia; dare anche una possibilità di rifugio, nei periodi di licenza, ai Monaci che sono sotto le armi, i quali non sanno dove andare essendo tutti, come si è detto catalani.

Ma considerazioni di ordine politico fanno sorgere dei dubbi, che è mio dovere chiarire prima di procedere al progettato concentramento.

— E' prudente riunire nella Spagna così detta bianca i Monaci di Monserrato, che sono esclusivamente catalani?

— Data la notorietà che la Comunità di Monserrato ha in Catalogna, la Spagna rossa verrà certamente a conoscere l'eventuale concentramento: e questo non potrà forse essere un motivo per una rappresaglia contro il monastero di Monserrato, ancora intatto?

— E d'altronde i Nazionali, quando avessero piena vittoria, come tratteranno i Monaci di Monserrato, che sono catalani? Contro di questi, anche da parte cattolica, non sono state risparmiate accuse di separatismo. La progettata fondazione di Pamplona potrebbe pertanto essere od apparire una buona ed efficace preventiva risposta a siffatte accuse e disporre favorevolmente gli animi dei vincitori di domani. Anzi, proprio per questo, dietro consiglio di Sua Eminenza il Cardinale Gomá, molti giovani monaci monseratini che si erano rifugiati in Italia, in Francia, in Germania, sono andati volontari sotto le armi nella Spagna bianca.

2. — Questi dubbi, che lasciano l'animo assai perplesso, sono stati accentuati da una stranissima proposta che si voleva fare al Revmo Padre Abate di Monserrato non più di un mese fa.

Stando egli a Marsiglia, un'alta personalità cattolica di Catalogna lo cercò premurosamente per offrirgli da parte del governo rosso di riaprire il monastero di Monserrato, dando garanzia di fare rientrare tutti i Monaci dispersi.

Fortunatamente il Revmo Padre Abate poté evitare l'incontro e così il colloquio non avvenne. Però abbiamo la certezza della missione della personalità in parola, di cui per evidenti ragioni di prudenza non mi è stato comunicato il nome. Potrò però saperlo presto.

Non è spontanea l'impressione da quanto precede che in Catalogna si

faccia il tentativo di servirsi del nome dei Benedettini e specialmente di quelli di Monserrato per avere un'etichetta che possa far dimenticare tante cose o per lo meno porti maggiore confusione?

3.— Cresce la nostra perplessità perché questa proposta coincide con altre che vengono da un sacerdote, certo Don Lamberto Front (*sic, pero es Font*), credo della diocesi di Lérida.

Egli, che si dice in relazione con personalità politiche del governo di Barcellona, ha avuti diversi contatti con parecchi nostri Monaci spagnuoli, per offrire la possibilità di aiutare i confratelli che si trovano in carcere ed anche di liberarli. Io stesso ho parlato recentemente due volte col Front.

Non ho ragione alcuna per dubitare della buona fede del suddetto sacerdote o per contestare menomamente la sua retta intenzione di far del bene a dei poveri disgraziati. Ma tutti quelli che hanno parlato con lui, ed io stesso, abbiamo riportato l'impressione che le proposte non hanno nulla di concreto e che egli stesso non sa indicare con precisione quello che si possa fare e come convenga agire.

Di qui il dubbio. Siccome è certo che il Front è in corrispondenza con personalità del governo di Barcellona, avendomi mostrato una lettera in proposito assai chiara, le sue proposte non potrebbero avere qualche relazione con quelle che si volevano fare al Revmo Padre Abate di Monserrato a Marsiglia?

Comunque, non potrebbe essere il Front strumento inconscio di altre persone che per un motivo od un altro hanno interesse che in Catalogna le cose religiose prendano un nuovo aspetto? Dico "per un motivo od un altro", perché penso che certamente vi saranno dei buoni cristiani i quali si sforzano di rimettere in onore la religione, ma vi possono essere altre persone che ciò fanno per scopo puramente politico. Praticamente dunque, ecco le informazioni che noi dovremmo avere:

1. E' prudente aprire un Monastero nelle vicinanze di Pamplona, composto di elementi quasi esclusivamente catalani?

2.- Che valore dare a queste proposte che ci vengono da parte di Barcellona, per il tramite del suddetto sacerdote?

Prostrato al bacio della sacra Porpora domando la santa benedizione per me e per la mia Congregazione, dev.mo servo nel Signore

D. Emanuele Caronti, O.S.B.

Abate Generale della Congregazione Cassinese P.O. [Primitiva Osservanza]

Via S. Ambrogio, 3 - Roma.

DOCUMENTO 8

APUNTE DE CARONTI SOBRE LOS BENEDICTINOS DE MONTSERRAT

AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 323, f. 85*, mecanografiado

Sin fecha, pero debe ser de febrero de 1938.

I nostri Monaci di Montserrat (Catalogna) sono stati in parte uccisi, in parte carcerati, in parte dispersi. Pregato ripetutamente da S.Emin. il Cardinale Gomá, l'Abate ha pensato di riunire tutti i dispersi in Navarra, vicino a Pamplona, ed il piano fu approvato dal Capitolo Generale.

Nel frattempo ci sono venute delle indirette sollecitazioni dal governo della Spagna rossa per riaprire il Monastero: ma la proposta ci è sembrata una pericolosa insidia.

Per dare il mio appoggio a questi nostri poveri Confratelli avevo deciso di portarmi nella Spagna. Ma nell'udienza che ebbi dal Santo Padre il 1° dicembre, Egli mi sconsigliò, si mostrò addolorato e impressionato delle proposte fatte da parte rossa e mi ordinò di parlare con S.Em. il Cardinale Pizzardo perché si domandassero informazioni a Mons. Antoniutti, se fosse prudente che i Monaci di Monserrat, tutti catalani si riunissero in Navarra (Spagna bianca).

Sua Eminenza mi fece esporre prima le cose a voce a un Monsignore della Segreteria di Stato (non ricordo il nome, ma per individuarlo posso dare due indizi: egli era alla nunziatura di Madrid, ed ora è incaricato di trattare le cose di Spagna); poi mi disse di fargli un esposto assicurandomi che sarebbero state domandate le informazioni. Ed io feci l'esposto e lo mandai, facendolo recapitare a mano della stessa Sua Eminenza.

Ho cercato questi giorni di vedere Sua Eminenza per sapere se le stesse informazioni fossero venute, ma non mi è stato possibile, data la straordinaria affluenza delle visite. Ho parlato col Monsignore predetto, ma egli mi ha risposto che Sua Eminenza non gli ha comunicato nulla, né lo ha incaricato di nulla.

Ora ecco il mio imbarazzo. Secondo il desiderio del Santo Padre, non si può procedere al concentramento dei Monaci in Navarra se prima Mons. Antoniutti non da le informazioni: e d'altra parte non mi riesce di sapere se le informazioni sono venute, anzi temo che non siano state chieste.

D'altra parte il P. Abate di Montserrat (col quale non riesco a mettermi in comunicazione) è sul posto e continua nel suo tentativo.

Cresce l'urgenza delle informazioni per un altro fatto.

Sono stato in Francia e specialmente nella regione basca di confine per prendere contatto coi nostri monaci profughi e con altre personalità.

Da fonte attendibile mi è stato assicurato che il governo di Barcellona pensa di riunire in Monserrato i sacerdoti baschi che sono fuggiti dalla Spagna bianca e che preferiscono la Spagna rossa.

A parte il pericolo di perdere il nostro monastero ancora intatto, questo fatto potrebbe avere un significato grave.

D. Emanuele Caronti O.S.B.

Abate Gen. della Congr. Cass. P.O.

DOCUMENTO 9

APPUNTO DI MONS. ANTONIUTTI CIRCA I BENEDETTINI DI MONTSERRAT
RIFUGIATI NELLA SPAGNA NAZIONALE INVIATO A MONS. PIZZARDO

ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, f. 404*, copia mecanografiada.

AA.EE.SS., *Spagna 912, fasc. 323, f. 88*, original mecanografiado.

18 febbraio 1938

1) Essendo essi Catalani, saranno bene ricevuti nella Spagna Nazionale?

R) Sono stati ricevuti con grande carità, ed aiutati moralmente e finanziariamente dalle autorità ecclesiastiche e da quelle civili, particolarmente dal Vescovo di Pamplona e dalla Deputazione Provinciale della stessa città. Grazie alla generosa benevolenza dimostrata dai Navarrini, i Monaci profughi dall'Abbazia hanno potuto raccogliersi e ricomporre la dispersa comunità a Velascoain (Pamplona).

2) Potranno svolgere la loro attività nella Spagna Nazionale?

R) Non hanno incontrato e sembra che non incontreranno difficoltà nell'esercizio del loro ministero. Però è da credere che saranno vigilati quanto alla loro attività politica. Montserrat è stato un focolaio di separatismo catalano, e la Spagna Nazionale, com'è noto, non tollera tendenze separatiste.

3) Questa concentrazione non susciterebbe nei rossi delle malevolenze che si rifletterebero sul Monastero di Montserrat il quale è ancora intatto?

R) La concentrazione dei Monaci catalani di Montserrat nella Spagna Nazionale è stata causata dall'attitudine dei rossi che li hanno cacciati con violenza dal loro Monastero. E' noto che circa una trentina di Monaci furono massacrati.

Mi è stato detto che è stata avanzata una proposta al Padre Abate perché la comunità dispersa ritornasse a Montserrat. Si sarebbe occupato,

a questo fine, anche il Signor Irujo, basco separatista. Ma il Padre Abbate ha categoricamente rifiutato simili proposte, dichiarando che non ritornerà nella Abbazia di Montserrat fino a quando non vi siano sicure garanzie di libertà non solo pel Monastero, ma per tutte le Diocesi della regione, oggi si tragicamente perseguitate.

Infine, si fa notare che se la costruzione del Monastero è intatta (è trasformato in Museo) molti oggetti religiosi (statue Via Crucis etc.) sono stati distrutti.

DOCUMENTO 10

DESPACHO NÚM. 227/38 DE ANTONIUTTI A PACELLI²¹⁷

Prelado español a Perpiñán.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 47-51*, original mecano-grafiado en papel blanco, sin membrete.

ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 99-108*, copia mecanografiada del original.

San Sebastián, 17 febrero 1938.

227/38

Oggetto: Prelato spagnuolo a Perpignano

Risp. al N. 413/38.

Con 2 allegati.

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli
Segretario di Stato di Sua Santità
Città del Vaticano

Eminenza Reverendissima,

Ho l'onore di accusare ricevimento all'Eminenza Vostra Reverendissima, del venerato Dispaccio N. 413/38 del 1 corrente, relativo alla

217. Pacelli respondió con el despacho n.º. 836/38, del 8-3-1938: "Insieme ai relativi allegati mi è regolarmente pervenuto il pregiato Rapporto dell'Eccellenza

situazione religiosa nella zona tuttora dominata dal Governo repubblicano e alla proposta di inviare in Francia un Prelato Spagnuolo, con le necessarie facultà, il quale da una diocesi di confine potrebbe interessarsi di ciò che succede, dal punto di vista religioso, al di là della frontiera.

Ho portato tutta la mia attenzione sull'importante affare, e mi sono recato personalmente a Pamplona per sentire in merito, conforme alle istruzioni ricevute, il parere dell'Emmo Cardinal Gomá e di S.E. Mgr. Giuseppe Cartañá Inglés, Vescovo di Gerona, che è stato indicato alla Santa Sede quale persona particolarmente adatta a compiere la delicata missione di cui si tratta.

PARERE DELL'EM.MO CARD. GOMÁ

L'Emmo Card. Gomá mi ha esposto chiaramente il suo punto di vista nella lettera che allego (N. 1). Sua Eminenza fornisce alcuni interessanti elementi di giudizio circa la presente situazione religiosa nella Spagna

Vostra Rev.ma N°. 227/38 del 17 febbraio u.s. concernente l'invio di un Prelato Spagnuolo a Perpignano, che non ho mancato di sottoporre con ogni sollecitudine al Santo Padre, il Quale ha preso conoscenza col più vivo interesse delle sagge osservazioni fatte in proposito dall'Eccellenza Vostra nonché da codesto E.mo Signor Cardinale Arcivescovo di Toledo. L'Augusto Pontefice, desideroso di nulla lasciare di intentato che possa giovare al bene spirituale di tanti poveri sacerdoti i fedeli, i quali hanno oggi più che mai il bisogno di assistenza e di guida, e volendo d'altra parte evitare che il provvedimento in parola dia luogo ad erronee interpretazioni presso codeste Autorità Nazionali, dopo matura ponderazione della cosa, accogliendo benevolmente l'indicazione dell'Eccellenza Vostra, suggerita anche dall'E.mo Signor Cardinale Gomá y Tomás, Si è compiaciuto esprimere l'avviso che prima di dare corso al delicato affare Ella d'intesa con il prelodato E.mo, ne faccia parola al Generalissimo Franco. Sua Santità, facendo particolare affidamento sui sentimenti cattolici del Generalissimo, confida che codesto Governo si darà conto delle ragioni che sembrano richiedere per il bene delle anime, tale provvedimento: tanto più che da quanto viene riferito a questa Segreteria di Stato, in alcune località della Spagna soggette al Governo di Barcellona, particolarmente in detta città, si prospetta il grave pericolo che nella direzione degli affari religiosi e del personale ecclesiastico prendano a poco a poco il sopravvento laici cattolici – politicamente molto a sinistra – i quali si sentano, benché a torto, di stare in relazione con la Santa Sede: inconveniente al quale è necessario porre sollecitamente rimedio. Né sembra, nel caso, potersi obiettare da parte di codeste Autorità Nazionali che la missione in parola allo scopo e nei limiti indicati dal Dispaccio N°. 413/38 del 1° febbraio 1938 avrebbe un carattere spiccatamente catalano e quindi separatista, e che la cosa potrebbe essere fruttata per fini politici dal Governo di Barcellona come prova della pretesa tolleranza religiosa introdotta in quelle regioni; perché, mentre, come accennavo all'Eccellenza Vostra nel citato Dispaccio, detto Prelato dovrebbe interessarsi non solo della Catalogna,

rossa, e ritiene che, allo stato attuale delle cose, la missione di un Prelato Spagnuolo in Francia verrebbe ad essere forzatamente limitata tutt'al più alla regione di frontiera, sarebbe di scarsa efficacia pratica pel vero bene delle anime e potrebbe creare delle serie difficoltà da parte del Governo Nazionale di Burgos, tutt'altro che disposto ad ammettere che degli ecclesiastici spagnuoli intervengano nella politica religiosa del Governo Repubblicano di Barcellona. Il Cardinale conchiude il suo rigido esposto con queste parole: "Tal vez podría obviarse el peligro de molestias con una previa inteligencia con el Presidente del Gobierno de Burgos y haciendo depender la misión que se confiara al Prelado Español del actual Delegado Pontificio..."

PARERE E DISPOSIZIONI DI MGR. VESCOVO DI GERONA

L' Eccmo Mgr. Giuseppe Cartaña Inglés, Vescovo di Gerona, dichiara di essere pronto ad attenersi alle decisioni della Santa Sede per un'eventuale missione in territorio francese, presso la frontiera spagnuola. Tuttavia lo stesso Prelato asserisce che, pel governo della sua diocesi, egli ha già provveduto convenientemente, date le circostanze presenti, e che anche stando a Pamplona può avere relazioni epistolari col suo Vicario Generale, residente in Catalogna, per mezzo di un suo Capitolare dimorante a Perpignano.

Circa il suo trasferimento alla frontiera spagnuola, Mgr Cartaña dice di aver pensato più volte di ritornare a Perpignano (dove fu allontanato dal Prefetto nel 1936): ma sarebbe stato sconsigliato a questo passo per non pregiudicare la situazione dei sacerdoti ivi rifugiati; per non accreditare l'opinione che la sua dimora e la sua opera in detta città fosse dovuta alla annunciata tolleranza del governo rosso pel culto cattolico; e infine, per non compromettere la sua situazione e quella dei suoi sacerdoti presso il Governo di Burgos, che potrebbe ritenere questo passo come una mancanza da parte delle autorità ecclesiastiche (All.2).

ma di tutta la zona tuttora dominata dal Governo Repubblicano il semplice fatto poi che il medesimo Prelato, per compiere una missione puramente spirituale, come è quella che gli verrebbe assegnata, sarebbe obbligato a risiedere fuori di quella zona, proverebbe di per sé stesso davanti al mondo intero che la persecuzione religiosa è tutt'altro che cessata in quel territori. Al riguardo non sembra inoltre fuori di luogo rilevare che la presenza in Perpignano dell'ottimo Vescovo di Gerona potrebbe, all'occorrenza, influire sul Clero spagnuolo residente in Francia per farlo desistere da ogni propaganda politica" (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 66-69*, minuta mecanografiada. ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 109-110*, original mecanografiado).

NOTIZIE DELLA STAMPA

Credo opportuno significare all'Eminenza Vostra Revma che qui si è già avuto sentore di qualche passo per l'invio d'un Prelato Spagnuolo in Francia, ancora alla fine dello scorso gennaio.

Alcuni giornali esteri hanno accennato in forma abbastanza chiara alle trattative per la permissione del culto in Catalogna. Assai esplicita è apparsa la notizia sul "Catholic Herald" di Londra, in data 28 gennaio u.s.- Il detto giornale così scrive:

"The Catholic Herald is informed from a reliable source that the Catalan Government is viewing with favour the possibility of a restoration of Catholic worship and the liberty of the Church in Catalonia.

There is reason to believe that negotiations on neutral territory between a high Spanish Prelate and a Catalan representative are taking place.

Señor Companys, President of the Generalidad of Catalonia, has been known to be in favour of guaranteeing the liberty of the Church for some time.

But, the present attitude is believed to be due to the Catalan Government's belief that their only hope of maintaining an independent Catalonia lies in placating the Church and in winning the support and sympathy of Catholics in Catalonia and the world large.

This special Catalan bid for restoration of religious freedom may be distinguished as more deeply founded and sincere from recent red news about reopening churches for purely propaganda ends".

Questa notizia diffusa, in termini più o meno ampi, da diversi giornali esteri, ha potuto creare degli allarmi in queste sfere nazionaliste, che ritengono essere una semplice mossa politica l'asserito ristabilimento del culto nella Spagna rossa; culto che verrebbe concesso "for some time" allo scopo di ingannare l'opinione pubblica internazionale sulla reale e continuata persecuzione religiosa nel territorio repubblicano.

A quanti mi hanno chiesto se la citata notizia fosse vera, e se la Santa Sede pensa ad entrare in relazioni con Barcellona, mi sono limitato sempre a rispondere che non si deve dare eccessiva importanza a ciò che la stampa pubblica.

CONSIDERAZIONI ED INFORMAZIONI

Ho ragioni da temere che questo Governo Nazionale vedrebbe assai male l'invio d'un Prelato Spagnuolo a Perpignano, non solo per la ripercussione che tale fatto potrebbe avere all'estero in favore della Spagna Repubblicana, ma anche pel carattere *catalano* della missione da confidarsi al suddetto Prelato, il quale sembra che dovrebbe limitare la sua attività

per le Diocesi di Catalogna, mentre vi sono tante altre diocesi nella Spagna rossa, ove la persecuzione religiosa continua in pieno, e colle quali non è possibile aver contatti.

L'Abbate di N.S. di Montserrat, attualmente rifugiato con una dozzina di monaci a Velescoïn (*sic*, es Belascoain), vicino a Pamplona, ove sta iniziando una nuova fondazione benedettina, mi ha detto che qualche mese fa gli è stata avanzata una proposta perché la comunità superstita e dispersa ritorni in Catalogna. Si è occupato attivamente a questo fine anche il Ministro Irujo, basco separatista, che proponeva di stabilire una colonia basca nei pressi del Monastero. Il Padre Abbate ha categoricamente rifiutato simile proposta, dichiarando che non ritornerà a Montserrat fino a quando non vi siano sicure garanzie di libertà non solo pel Monastero, ma per tutte le diocesi della regione, oggi ancora tanto perseguitate.

Ho potuto vedere, in questi ultimi giorni, parecchi sacerdoti ed altre persone evase dalla Catalogna, e mi sono interessato della situazione religiosa di quei luoghi. Tutti sono stati d'accordo nel dirmi che, finora, si è riscontrata una certa "detente" verso la Chiesa: ma ogni manifestazione di culto è praticamente ostacolata.

E' vero che parecchi sacerdoti sono stati liberati dalle prigioni. Tre di questi, giunti a San Sebastian, mi hanno detto che furono liberati come cittadini privati (non come sacerdoti) e con falsi nomi. Non sembra quindi che sia stata riconosciuta la loro personalità ecclesiastica.

Si continuerebbe ancora a celebrare la Messa e ad amministrare i Sacramenti clandestinamente: e a questo stato di cose si dovrebbe imputare il fatto che buoni fedeli, non avendo la possibilità di compiere normalmente le loro devozioni aspettano, alle volte, fino alla notte, per poter ricevere la Comunione.

Quanto all'aumentato fervore dei cattolici, mi fanno notare tutti i poveri profughi fuorusciti che esso non è dovuto alla dichiarata tolleranza religiosa, ma invece è il frutto della lotta e delle persecuzioni che hanno generato nelle anime un più intenso bisogno di vita spirituale ed una più generosa dedizione alla causa di Dio e delle anime.

Circa, poi, alla mancanza totale di una direzione spirituale nella Diocesi di Solsona, credo di dover significare che il Vescovo di detta diocesi, rifugiato in San Sebastian, mi assicura di essere in contatto col suo Vicario Generale e coi sacerdoti rimasti nella zona rossa, per mezzo di persone dimoranti nella Repubblica di Andorra. Lo stesso Prelato afferma di essere al corrente di quanto passa nel territorio della sua giurisdizione, ricevendo spesso delle visite dei suoi fedeli che riescono a mettersi in salvo fuggendo attraverso i Pirenei.

Per quanto si rifinisce ai sacerdoti spagnuoli che si trovano in Francia, mi si fa notare che sono occupati nelle differenti diocesi e vivono in

contatto coi loro Ordinari rifugiati all'estero o nella Spagna Nazionale. Essi sarebbero circa duecento in Francia: quattrocento circa, invece, sono rifugiati in territorio nazionale, ove sono aiutati ed assistiti da questi Eccmi Vescovi.

Sembrirebbe, quindi, secondo gli elementi che possiedo, che l'alta direzione per l'assistenza ai sacerdoti e fedeli catalani potrebbe continuare ad esercitarsi anche da qualche territorio non francese, perché la grande separazione consiste appunto nella frontiera.

Se, poi, esiste l'asserita tolleranza religiosa, i Vicari Generali delle differenti diocesi, che hanno ampie facoltà, possono occuparsi della direzione dei sacerdoti e dei fedeli e preparare il graduale ristabilimento del culto privato e pubblico.

Non posso, infine, nascondere che la nomina di un Prelato spagnolo in Francia per gli affari delle Diocesi che si trovano nel territorio rosso, potrebbe causare, in questi momenti, delle nuove difficoltà alla mia missione e, forse, comprometterebbe il lavoro della riforma legislativa che ora è in corso con un'orientazione schiettamente cattolica, turbando così la cordialità delle relazioni esistenti tra la Santa Sede e la Spagna Nazionale.

Se, però, l'Eminenza Vostra Revma giudicasse che ora per dar seguito alla progettata missione di un Prelato spagnolo in Francia, fosse conveniente, come suggerisce l'Emmo Cardinal Gomá, che l'affare sia trattato anche con queste autorità, per vedere di trovare, di comune accordo, una soluzione per l'assistenza degli ecclesiastici e dei fedeli della Spagna repubblicana, potrei fare dei passi, in questo senso, presso il Governo di Burgos.

In attesa di quelle istruzioni che l'Eminenza Vostra Reverendissima volesse darmi su questo importante affare, mi prostro al bacio della S. Porpora, mentre coi sensi del più profondo ossequio ho l'onore di confermarmi dell'Eminenza Vostra Reverendissima umil.mo dev.mo obb.mo servo

† Ildebrando Antoniutti, Deleg. Apco.

Documento n.º 1 adjunto al despacho n.º 227/38

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 53-58*, original mecanografiada, y ASV, *Arch. Nunz. Madrid 971, ff. 92-98*, copia mecanografiada.

Pamplona, 13 de Febrero de 1938

EL CARDENAL ARZOBISPO DE TOLEDO

A Su Excelencia Reverendísima
Mons. Hildebrando ANTONIUTTI
Encargado de Negocios de la Santa Sede

Excelencia Reverendísima:

Me es muy grato corresponder por escrito a la consulta que se dignó hacerme personalmente el día 11 de los corrientes, sobre una proposición que a Su Excelencia hacía la Santa Sede relativa a la designación de un Obispo español que, con residencia en Francia y en una Diócesis fronteriza de España, cuidase, cuanto lo consienten las actuales circunstancias, de la dirección de las personas y cosas eclesiásticas en la zona ocupada por el Gobierno del Frente Popular, al tiempo que fuese un guía para los sacerdotes que, expatriados de España, siguen residiendo en territorio francés.

En la universal solicitud por el régimen de la Iglesia y la santificación de las almas, se ha fijado nuestro Santísimo Padre en la situación en verdad aflictiva de los católicos, seglares y sacerdotes, de la España roja; y quisiera, con el paternal afecto con que mira las cosas de nuestra patria, poner remedio a la situación anormal de la Iglesia en aquellas tierras. Es una prueba más de su amor a su dilectísima España. Con la lealtad con que siempre he informado a la Santa Sede consigno a continuación mi parecer, en un asunto que no deja de ofrecer delicados aspectos.

A) *El hecho de una mayor tolerancia en materia religiosa en la zona roja.*— Tal vez, ante la reacción producida en el mundo por los hechos horrendos ocurridos al estallar el conflicto, se hayan convencido los dirigentes del Gobierno Popular de que es de buen gobierno rectificar en materia tan extremadamente grave. No sólo de buen gobierno, sino de necesidad absoluta si aspiran a una situación de respeto ante las, demás naciones. Creo, por lo mismo, en el buen deseo y hasta en un esfuerzo, por parte de algunos pocos, para establecer un régimen de tolerancia religiosa Pero, contra las afirmaciones que se han hecho en la prensa del Frente Popular y en la extranjera, noto:

1° — Las referencias de los repatriados catalanes que, exponiéndose a gravísimo peligro, han podido pasar el Pirineo y entrar por Irún en la España nacional, son unánimes en afirmar que sólo ocultamente y no sin zozobras se puede tener algún acto privado de culto.

2° — Acaban de llegar a esta ciudad de Pamplona unos centenares de prisioneros apresados en el frente de Teruel. Muchos de ellos son catalanes, recién salidos de Cataluña, y no pocos de ellos son conocidos por su profesión de vida católica. Interrogados por sacerdote de mi confianza, precisamente a los fines de esta información, han respondido unánimes que ni en los pueblos ni en las ciudades se consiente, a sabiendas, ningún acto de culto, ni siquiera privado, y que se llega al caso de que no se pueda rezar el Rosario en casa de los difuntos según práctica laudable del país, si no es colocando espías para evitar el conocimiento del hecho por la autoridad.

3° — Lo mismo que en Cataluña ocurre en Madrid. Hace pocos días han salido de allí unos hermanos míos con dos sobrinas. Tenían misa en casa todos los días con las debidas cautelas. Cuando debieron salir de Madrid, la Embajada francesa les obligó a desposeerse de todo emblema religioso para evitar los peligros que ello les importaría en el viaje por la zona roja.

4° — El espíritu de tolerancia del gobierno chocaría con el partido comunista el día que se concediese la menor libertad para el ejercicio del culto. Hoy el partido comunista, que cuenta en la zona roja con 320.000 afiliados, es sin duda el más poderoso de todos. “Cualquier intento de llevar a cabo una política que no fuese de su agrado tendría grandes repercusiones”, dice el *Daily Telegraph* del día 5 del mes corriente.

5° — En los cultos que se han tenido en la residencia oficial de los vascos han concurrido algunos del pueblo, que han tenido que desistir por haber tomado su ficha la policía.

6° — No es buen presagio de lo que pudiese ocurrir si los fieles manifestaran sus sentimientos religiosos el hecho de que se haya promulgado en la zona roja un Decreto para la depuración de las responsabilidades de entidades religiosas antes de la guerra; lo que parece haber determinado la dimisión que de su cargo de Ministro de Justicia en el gobierno de Valencia ha hecho recientemente el Sr. Irujo. ¿Por qué, en lugar de esto, no tiene este Gobierno una palabra de reprobación por los actos vandálicos de 1936, o por qué no protege eficazmente a quienes hacen uso de la libertad fundamental que es la religiosa?

B) *Conveniencia de que tengan alguna dirección los sacerdotes y seglares de la zona roja.* — Es evidente: y se han esforzado en ello el Sr. Obispo de Solsona y el de Gerona, que se sirven de intermediarios de su confianza para seguir su oficio pastoral en la forma que las circunstancias

lo consienten. Pero nótese que mayores dificultades tienen para comunicarse con Prelado ninguno los sacerdotes y fieles de la vasta zona que, fuera de Cataluña, carecen de las vías de comunicación de la frontera. El remedio, a ser posible, debería procurarse para toda la zona roja.

C) *Los sacerdotes catalanes residentes en Francia.* — Son en la actualidad, según referencias de otros que han pasado a la España nacional después de haber residido largo tiempo en Francia sobre unos doscientos. Muchos de ellos se han comunicado con el que suscribe y con el Sr. Obispo de Gerona, manifestando deseos de regresar a la España nacional. No se les ha podido aconsejar la vuelta, porque las Diócesis liberadas están completa de personal en la medida que consienten sus recursos, y es preferible que sigan en Francia hasta que se vayan reconquistando nuevos territorios.

Se sabe que la mayor parte están colocados en las Diócesis francesas, donde son muy estimados y trabajan con mucho fruto, según referencias que tenemos de varios Sres. Obispos franceses. No tienen, por lo mismo, tanta necesidad de dirección estando encuadrados en los servicios diocesanos y bajo la vigilancia de sus respectivos Prelados. En cualquier circunstancia grave tienen tan fácil acceso por correspondencia a los Obispos catalanes que residen en la inmediación de la frontera, Gerona y Solsona, como la tendrían con el que residiese en una Diócesis francesa.

De los sacerdotes prófugos de Cataluña han sido recibidos en Pamplona, por el que suscribe y el Obispo de Gerona, y contando con la caridad del Sr. Obispo de Pamplona, sobre trescientos, a quienes se ha socorrido caritativamente con vestido, limosnas de misa, viajes gratuitos, alimentación en la Casa de Cristo Rey, en esta ciudad, hasta que se les ha procurado un cargo ministerial en las varias diócesis liberadas. Todos los Prelados están satisfechísimos del celo que despliegan en los cargos que les han confiado.

Esta es, Excelencia, la situación de hecho, según mi parecer, en los distintos aspectos que han sido objeto de Su consulta. Permítame que consigne por escrito algunas consideraciones que Le expuse de palabra y que deberán tenerse en cuenta en la resolución de un asunto que considero de mucha importancia.

D) *Aspecto político de la proposición que se ha dignado consultarme.* — Doy por sentado que la Santa Sede se mueve en un plano altísimo, por sobre todos los manejos que puedan darse, hasta en las cosas más sagradas. La experiencia de los últimos meses, particularmente en lo referente al nacionalismo vasco, da derecho a un frío análisis de hechos y contingencias que de ellos pueden derivar. Sobre todo de intenciones que puedan abrigarse.

1° — Es convicción personal que los motivos que se han alega para

hacer la propuesta objeto de estudio tienen una finalidad política, sin negar los buenos deseos de apostolado que pudiesen abrigar algunos. Este episodio es uno de tantos, de la política, de la diplomacia, de la propaganda, etc., que tienen por objeto presentar al gobierno llamado de Valencia como un gobierno de orden, respetuoso con el derecho de todos y merecedor de la consideración internacional. Es un esfuerzo gigantesco para redimirse de la historia de crímenes perpetrados en el comienzo de la contienda militar. La característica del régimen en la zona roja es la de un sistema de ficciones y mentiras que le consientan explotar la buena fe de las naciones, que desconocen lo que ocurre en España.

2° — Por la razón anterior, el nombramiento de un Obispo para atender a la vida religiosa de la zona roja, cualquiera que fuese su denominación y atribuciones, sería explotado por el gobierno de Valencia y sus coadyuvantes como prueba de la benevolencia de la Santa Sede para con ellos y argumento de que los equipara, o cosa semejante, con el gobierno de Burgos. No tengo necesidad de señalar el peligro que se correría de una grave molestia para el Gobierno nacional, que verá con disgusto que se produzca una figura de representación de la Santa Sede en territorio español, aunque con residencia fuera de España.

3° — No es desconocido del Gobierno Nacional el hecho de que hay una vasta conspiración entre personajes que residen en el extranjero, especialmente en Francia e Italia, y entre los que se destacan conocidos nacionalistas vascos y algunos catalanes, para que no fenezcan las reivindicaciones de tiro regional más o menos separatizante, a fin de valorizarlas en el caso de una solución de la guerra por vía de pactos. En el asunto actual que motiva la consulta de Vucencia, y especialmente en las razones que motivan la propuesta, se dibuja de nuevo la figura de Cataluña, a la que se quiere atender de una manera especial, con total olvido de otras regiones, Valencia, Murcia, Andalucía y Castilla, mucho más abandonadas que Cataluña. La otra dificultad con la que se crearía una nueva molestia al gobierno de Burgos, que está resuelto a que desaparezca cualquier “hecho diferencial”, como dicen ahora, que pudiese importar una consideración especial para cualquiera de las regiones. Para el caso de que se realizare el noble propósito de la Santa Sede, debiese ser con carácter general, para toda la zona roja, evitando todo particularismo.

4° — A cualquiera que fuese el Prelado español que se indicase para determinada misión, en la zona roja con residencia en Francia se le crearía una situación difícil para el caso de que la guerra, como parece lo más probable, terminara militarmente en favor de las armas del general Franco. Porque siempre sería un intermediario a quien forzosamente se crearían molestias por el hecho y la naturaleza de su intervención.

E) *Indicación en favor del Obispo de Gerona.* — Para el caso de que

se realizara el proyecto indicado, nadie mejor, para cumplir la delicada misión, que el Excmo. Sr. D. José Cartañá Inglés, Obispo de Gerona, ya por sus reconocidas cualidades de talento, tacto y caritativo celo que ha demostrado en todos los cargos que ha desempeñado, ya por ser su diócesis fronteriza, teniendo mejores facilidades que cualquier otro para comunicarse con Cataluña, ya por conocer toda aquella región. No habría que olvidar que, cuando su salida de Gerona, fijó su residencia en Perpiñán, de donde el Prefecto le obligó a internarse más, residiendo en Albi hasta que se estableció en Pamplona.

F) Concretando el criterio que resulta de todo lo expuesto, juzgo que la misión de un Prelado español en Francia, en la forma indicada en la propuesta, debería tener forzosamente escasa eficacia, no podría llenar las necesidades de toda la zona roja y sería posible que engendrara dificultades por parte del gobierno de Burgos, de las que forzosamente debería resentirse la representación de la Santa Sede ante el mismo Gobierno. Y ello creo que hay que evitarlo a todo trance, dada la situación magnífica en que se ha colocado el nuevo Gobierno de Burgos con respecto a cuanto dice relación con la vida religiosa del país y a los propósitos, concretados en manifiesto solemne, de “reformular el hondo sentido y la fe religiosa que acompaña desde sus orígenes al pueblo de España y que quedó impresa en su historia”, e “ir con toda rapidez y energía a la revisión de toda la legislación laica que pretendiera inútilmente borrar de nuestra Patria su profundo y robusto sentido católico y espiritual”. Tal vez podría obviarse el peligro de molestias con una previa inteligencia con el Presidente del Gobierno de Burgos y haciendo depender la misión que se confiara al Prelado español del actual Delegado Pontificio, dándole atribuciones sobre todo el territorio de la zona sometida al gobierno de Valencia.

Termino con la expresión de mi gratitud a la Santa Sede por haberse dignado requerir mi parecer en este asunto y reiterando los sentimientos de mi personal estima y afecto con que me digo de Vuestra Excelencia Reverendísima devoto servidor verdadero,

† I. Card. Gomá y Tomás,
Arzobispo de Toledo.

Documento n.º 2 adjunto al despacho n.º 227/38

AA.EE.SS., *Spagna* 923, *fasc.* 332, *ff.* 59-60, original mecanografiada, y ASV, *Arch. Nunz. Madrid* 971, *ff.* 89-90, copia mecanografiada.

A Su Excelencia Reverendísima
Mons. Hildebrando Antoniutti
Encargado de Negocios de la Santa Sede
SAN SEBASTIAN

Excmo. y Rvdmo. Señor:

A la indicación que se dignó V. Excía. Reverendísima hacerme sobre si yo estaría dispuesto a trasladarme a una población de Francia, cercana a la frontera de Cataluña a fin de influir en la vida religiosa de aquella zona roja al propio tiempo que prestar el apoyo posible a los sacerdotes refugiados en la expresada Nación. A/, fiel a las normas a que debe ajustarse la conducta de todo sacerdote y en especial de los Obispos, no cabe en mi otra respuesta que de conformidad a lo que, en todo momento, disponga el Sumo Pontífice, debiendo, en tal caso, lamentar si por la escasez de mis fuerzas no consiguiera llenar las exigencias de la comisión.

Hecha la precedente manifestación, por si pueden dar un poco de luz, en el sentido objetivo, sobre el punto que me ha sido propuesto, consigno los siguientes hechos:

1º) que, constante en mis propósitos, desde el principio de la revolución, al no querer apartarme de mi Diócesis más que lo indispensable y necesario, concebí la idea, hace mucho tiempo, de dirigirme al Gobierno de Cataluña, preguntando si podía ofrecerme garantías de seguridad personal para trasladarme a un pueblo de mi diócesis con el fin de atender a los asuntos de mi sagrada misión.

2º) que desistí de llevarlo a la práctica, después de oír el parecer de varias personas a quienes consulté, ante la unanimidad de su consejo contrario y las razones en que lo fundaban.

3º) que, luego, pensé en la conveniencia de trasladarme a Perpignán, a fin de estar más cerca de Gerona, lo que tampoco mereció la aprobación de las personas consultadas por considerar que no era necesario y por los peligros que el caso podía tener.

4º) Lo primero porque en el Asilo de las Hermanitas de los Pobres de Gerona, entre varios sacerdotes detenidos, reside el Illre. Señor Canciller-Secretario de Cámara, —actualmente en funciones de Vicario general— uno de los sacerdotes de más prestigio del obispado por su piedad y cien-

cia, con el cual he procurado tener comunicación por medio de otro capitular, profesor de Teología Dogmática, que a tal objeto aconsejó se quedara en Perpignán.

5º) Lo segundo: a) porque mi presencia en la mencionada Ciudad, tal vez perjudicaría a los sacerdotes catalanes allí residentes ya que, a mediados de agosto de 1936, hube de abandonar aquella ciudad para internarme en Francia por orden del Prefecto, y conmigo cuantos sacerdotes no pudieron justificar por motivos especiales su permanencia allí; b), que alejado el peligro anterior, los Gobiernos de la zona roja podrían aprovecharse de mi residencia en Perpignán y de mi actuación en la Diócesis de Gerona, como argumento de su tolerancia para las prácticas del culto católico entre las Naciones extranjeras, lo cual, no siendo cierto, podría ser estimado en perjuicio del Gobierno Nacional; c) que si el Gobierno de Burgos no aprobaba mi decisión, lo apreciaría como un agravio recibido de la Iglesia, reservándose para exigir compensaciones en su día y d) que, dada la prevención que en las demás regiones de España, suscita la conducta de algunos sectores de Cataluña, hasta podría originar dificultades para los catalanes refugiados.

Ruego a V. Excelencia Reverendísima que vea en esta breve exposición de hechos un nuevo argumento de mi filial afecto e inquebrantable adhesión a la Santa Sede, que “ex todo corde” reitero; y un testimonio de profunda veneración a V.E. Rev.ma, que tan dignamente la representa en nuestra Patria.

Pamplona, 12 de febrero de 1938.

† José, Obispo de Gerona.

DOCUMENTO 11

DESPACHO NÚM. 7/36 DE CICOGNANI A PACELLI

Transmite dos cartas del Obispo de Gerona en las que afirma que en Cataluña no existe culto religioso ni público ni privado.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 102-102v.*, original mecanografiado.

San Sebastián, 1 julio 1938.

[Nota autógrafa de Tardini: 12-7-38. *Ringraziare*].

Nunciatura Apostolica

N. 7/38

Oggetto: Invio copia lettere.

A Sua Eminenza Reverendissima
Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli
Segretario di Stato di Sua Santità
Città del Vaticano
(Con 2 allegati)

Eminenza Reverendissima,

A titolo d'informazione credo opportuno rimettere a Vostra Eminenza Reverendissima copia di due lettere indirizzate da Sua Eccellenza Monsignor Cartañá, Vescovo di Gerona e, attualmente, residente a Perpignan, a S. E. Mons. Antoniutti, relative all'assistenza religiosa nella Catalogna.

Secondo il prelodato Monsignor Vescovo non esiste a Barcellona, e molto meno nell'Archidiocesi di Tarragona, culto cattolico, né pubblico né privato, dando alla parola "culto" il significato di cerimonie in chiese o in cappelle o in santuari. Solamente in alcune popolazioni di maggiore importanza si celebrano atti di carattere religioso, in modo peraltro assai limitato, sì che la grande maggioranza dei fedeli non possono assistere a pratiche di pietà. Ciò, osserva Monsignor Vescovo, non deve attribuirsi a mancanza di zelo per parte dei sacerdoti che vivono in Catalogna (All. 1°).

Per rendere poi più difficoltoso e, peggio ancora, per screditare sempre più il sacro ministero, si esige dai sacerdoti la "Carta del trabajo", come per i lavoratori. Coloro che non la chiedono e, senza averla ottenuta,

celebrano un atto del culto cattolico con assistenza di qualche persona, “sono imprigionati come rei di delitti di riunione clandestina”. Una novantina di sacerdoti l’avrebbero già domandata.

I sacerdoti vaschi, che risiedono in Catalogna, s’intendono per l’esercizio del culto con il loro rispettivo Governo. Sembra certo che alcuni di loro abbiano potuto celebrare la Messa nella Cattedrale di Barcellona nel tempo in cui si trovavano in questa città le Delegazioni Internazionali; però lo avrebbero fatto con grande cautela e a porte chiuse. (Allegato N. 2).

I giornali francesi pubblicano, in questi giorni, la notizia che il Signor Negrin avrebbe dato un decreto col quale permette l’assistenza religiosa.

Mi prostro al bacio della Sacra Porpora e con sensi di profonda venerazione mi raffermo di Vostra Eminenza Reverendissima devotissimo obbligatissimo ed umilissimo servo

† Gaetano Cicognani.

Documento n.º. 1 adjunto al despacho n.º. 7/38 [2626/38]

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 104-105*, original mecanografiado.

Lettera di S.E. Monsignor Vescovo di Gerona (copia).

Perpignan, 31 de mayo de 1938.

Excelentísimo y Reverendísimo Señor:

... “Persiste el estado que le manifestaba en la carta de fecha 13 del presente mes, que tuve el honor de dirigirle.

En su confirmación puedo decirle como un Profesor de Instituto, evadido de España, al pasar por Francia, hace pocos días, explicó el hecho de una petición de sacerdotes vascos a las autoridades de Gerona en favor del culto católico, que no fue atendida por no ser cosa posible ni necesaria, a juicio de aquellas autoridades, ya que tenían la convicción de que eran muchos los sacerdotes que celebraban ocultamente el Santo Sacrificio.

Algunos jóvenes de las comarcas de Vich y Gerona llegaron a esta ciudad, de paso para la España Nacional, hace unos 8 días, y al ser interrogados, con referencia a las practicas del culto católico, manifestaron que, fuera de un caso extraordinario, solo se celebraban en las ciudades y en alguna población de mayor importancia, como Casá de la Selva

(Gerona), verificándose siempre ocultamente y con las debidas precauciones para evitar el peligro que en todo momento se podría acarrear a los asistentes.

En Barcelona, al parecer, hay dos o tres almacenes o garajes donde celebran actos de religión los sacerdotes vascos, pudiendo asistir a los mismos toda clase de personas, pero que son pocos los catalanes que se aprovechan a causa del miedo y aun con gran disimulo.

Dos Señoritas llegadas a ésta, hace unos dos meses, me decían que en su casa, de Barcelona, tenían misa a la que asistían algunas personas de su confianza, pero que procedían con la extremada cautela de no haber enterado a su padre –que vivía con ellas– a fin de evitar cualquiera indiscreción en el hablar por tratarse de un señor anciano.

Aprovechando la breve estancia en ésta, de un Señor de Gerona, influyente entre los partidos de izquierda por el prestigio que le su posición social y superior cultura, así como por los cargos que ha tenido y tiene, procuré que se le dirigieran algunas preguntas sobre el estado religioso de Gerona y de Cataluña en general, siendo le propuesto también a última hora y sin interés manifiesto, “Como sería recibido y tratado el Obispo en caso de que intentare trasladarse a Gerona, según se dice, sería su deseo”. A lo primero contestó en igual sentido que todos los demás, marcando, empero, se celo diligente por los objetos artísticos de la Iglesia que se han podido conservar. Se conoce que le sorprendió la proposición sobre los deseos del Obispo, –si bien procuró disimularlo con sus buenas disposiciones personales–, diciendo que no lo consideraba oportuno y que, en tal caso, debería hacer una instancia al Gobierno.

De todo lo cual se infiere que en la zona roja de Cataluña, porque la situación de Tarragona es peor, según el testimonio de unos amigos de allí, e igual podía decirse de las Diócesis restantes, no existe el culto católico ni público ni privado, si por tal entendemos el que [tiene] lugar en templos, capillas o santuarios y que, solamente en algunas poblaciones importantes, se celebran actos de carácter religioso, quedando, aun en aquellas mismas, una inmensa mayoría de fieles que no practican, sin que ello pueda argüir menos celo en los sacerdotes.

Con satisfacción puedo comunicarle que el Superior de los Jesuitas, de Tarragona, P. Serra, fue puesto en libertad, lo cual me dio ocasión de hablar con un señor recién llegado de aquella zona respecto de la tolerancia que se tenía para con los sacerdotes, oyendo del aludido Señor que, siendo cierta la tolerancia, no argüía modificación ni en los principios ni en la finalidad perseguida sino, que se explica por la persuasión en que están los perseguidores de la Iglesia, de que la clase sacerdotal carece ya de toda influencia y porque, hoy, su preocupación es el espionaje, que ordinariamente lo encuentran en personas que practican la religión y la caridad.

Aprovecho cuantas oportunidades se me ofrecen para inducir a los sacerdotes españoles que se vayan a la España Nacional, avisando previamente a los Prelados en cuyas Diócesis residen a fin de que procuren sustituto. Igual norma sigo, si se me presenta alguna religiosa o novicia, si en la España Nacional hay Casa de su Congregación que pueda acogerla.

Termino la presente nota informativa con unas palabras del referido Señor de Gerona, cuando, al hablar de la situación general de España, dijo que más que del Gobierno español depende todo de lo internacional y así, que hasta para sacar de la cárcel a un detenido, se daban casos en que nada podían los propios Presidentes del Gobierno Español y de la Generalidad.”

Documento n.º 2 adjunto al despacho n.º 7/38.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 332, ff. 106-107*, original mecanografiado.

Informazioni di S.E. Mons. Vescovo di Gerona (copia).

Perpignan, 12 de Junio 1938.

... *Religión*. Para no incurrir en repeticiones le acompaño copia, N.º 3 de la que sobre ese particular dije al Excmo. Señor Nuncio Apostólico en Francia, en carta del día 31 de Mayo.

El Dr. Rial, de Tarragona, me escribe y le traslado los principales extremos. “Nosotros, dice, hacemos cuanto podamos y es bien poco. No puede decirse que haya culto ni público ni semipúblico y el estrictamente privado ha de reducirse a los familiares y “januis clausis”. Tenemos 22 sacerdotes de los cuales casi todos celebran y 16 sagrarios para el servicio de los fieles. Muchos enfermos han podido ser asistidos hasta en los Hospitales, aunque con gran cautela.— En Valls había mejor servicio religioso, pero fue preciso reducirlo por las numerosas detenciones que hubo”. Cree que hay un centenar de sacerdotes en la Archidiócesis y que muchos celebran. Respecto de los pueblos la nota es más pesimista.

Considero oportuno darle conocimiento de lo que me dicen desde París en carta recibida ayer. “Una noticia cierta y que creo debe conocer enseguida es lo referente a la *carta del trabajo* de los sacerdotes. Lo ha explicado con todos los detalles Nicolau d’Olwer, que ha venido de nuevo a esta Capital. Para solucionar el problema de su seguridad — dicen ellos — se ha decretado que los sacerdotes para poder celebrar sus cultos

privados en sus domicilios y particularmente la Santa Misa y a los cuales asistan fieles, deben pedir un permiso: (se entiende para siempre). Este permiso se llamará *carta de trabajo* y así estarán en regla como todos los otros ciudadanos y serán defendidos por los agentes de la autoridad. Los que no lo pidan y celebren, asistiendo alguna otra persona, serán detenidos por encontrarse comprendidos en el delito de *reunión clandestina*. El mismo Olwer debió comprender el atropello inaudito que esto representa contra los ministros de la Iglesia y justificó esta disposición diciendo que la mayor parte de los jóvenes sujetos a las armas que se encuentran escondidos son protegidos por los sacerdotes y con la excusa de la celebración. A esta causa, dijo, han sido debidas las muchas detenciones que se han hecho de sacerdotes últimamente. Los que han pedido esta *carta de trabajo*, según dijo, son de 80 a 90, además de los vascos que se entienden con su Gobierno. Los demás se resisten, pero es peor para ellos. Ha citado ya algunos nombres de algunos que lo han pedido e impresiona ciertamente.”

Procuraré informarme por el mismo P. Torrent.

Parece cierto que algunos sacerdotes vascos celebraron la Misa en la Catedral de Barcelona con grandes precauciones y a puerta cerrada, cuando estaban en aquella Ciudad las Delegaciones Internacionales.

Estos días pasan la frontera varias personas de la Diócesis de Gerona, entre ellas la han pasado dos sacerdotes y en sus manifestaciones, relatando hechos y casos particulares, confirmando la información dada.

DOCUMENTO 12

CARTA DE CARTAÑÁ A VERDIER

ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 30-31*, copia mecanografiada.

París, 5 de julio de 1938.

Al Emmo. y Rvdmo. Sr. Dr. Dn. Juan Verdier
Cardenal-Arzobispo de París

Eminentísimo Señor:

Conforme quedamos ayer, al tener el honor de ser recibido por V. Emcia. R., consigno en la presente carta la necesidad de que los sacerdo-

tes españoles refugiados en Francia, se abstengan de toda actuación política por las razones y hechos que exponía a V. Ema. R., cuando el día 8 del mes anterior, desde Perpignan, le comuniqué la misión Pastoral que la Santa Sede se dignó conferirme sobre los referidos sacerdotes y fieles españoles refugiados en Francia.

Considero, como en la expresada fecha, que sería un medio adecuado para la finalidad que se busca, recordarles la obligación que el canon 1386 del Código de Derecho Canónico impone a todos los sacerdotes, e intimarles su más estricto y riguroso cumplimiento con una interpretación extensiva — en lo necesario de la citada disposición canónica.

Con seguridad que aumentaría la eficacia del medio, si se obligara a los mismos sacerdotes a que justifiquen, en la forma que permite la actual anomalía de la zona roja española, las licencias de que disfrutaban en sus respectivas Diócesis.

Por lo referente a los sacerdotes de Gerona, tengo la satisfacción de manifestarle que, desde el primer momento, previendo que para algunos podía llegar el término de la concesión, la prorrogué a todos, mientras a uno no le fuese revocada, hasta la liberación de la Diócesis.

Respecto de los sacerdotes del Obispado de Vitoria hay que tener en cuenta la condición que el Sr. Obispo, Administrador Apostólico, impuso en 15 de marzo del presente año y recuerda en una Circular, número 8, de fecha 14 del mes de abril, publicada en el Boletín Oficial del Obispado, el día 15 del citado mes. Estas son las palabras: “Me, licentiam Sacrum litandi, omnibus meae Diocesis sacerdotibus benigne impertiri, hac tamen conditione, ut, graviter enerata conscientia et sub poena suspensionis ipeo facto incurrenda, nullo modo, scriptis, dictis, vel factis in rebus politicis quoquo modo sese ingerant”.

Con lo propuesto, creo, que no solamente se conseguiría un gran bien para la Iglesia de España sino que también ello sería de gran utilidad para los mismos sacerdotes que en las presentes circunstancias necesitan más de la benevolencia y protección de los Prelados que con tanta caridad los han acogido.

Tengo el gusto de acompañarle la lista, que me fue facilitada, de los sacerdotes refugiados en París, pero es fácil que en la actualidad ya no sea exacta.

Con esta oportunidad me complazco en reiterarle el testimonio de profunda veneración y respeto con que soy de V. Ema. Rev.ma, seguro servidor que besa su Sagrada Púrpura

† José, obispo de Gerona.

DOCUMENTO 13

CARTA DE CARTAÑÁ A VALERI

ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 24-25*, original mecanografiada.

Perpignan, 18 de Junio de 1938.

Excmo. y Rvdmo. Sr. Dr.
Dn. Valerio Valeri, Arzobispo tit. de Efeso
Nuncio Apostólico en
P A R Í S

Excelentísimo y Reverendísimo Señor:

Con profundo agradecimiento recibí la carta del día 21 de Mayo, con que V. E. R. me distinguió, cruzándose con otra de la misma fecha, que yo le había dirigido.

He procurado seguir las cosas de la zona roja catalana en lo concerniente a la Religión, pudiendo confirmar mis anteriores informaciones y casi reducir el número de fieles que se aprovechan de los actos de culto que allí se celebran, 1) por el pánico que hay en ir a casa ajena para tales actos y 2) por lo que sienten los dueños de la casa, al admitir personas extrañas. Puedo citar los dos casos siguientes:

Un amigo, Oficial de la Marina Mercante, sobrino de un Canónigo de Tarragona, que acaba de llegar de Cataluña, me dice por carta desde San Sebastián: “ Los Rdos. Garcés y Folch conviven con mi Padrino (el Canónigo), mi Madre y mis hermanas en Tarragona, proporcionando a todos los de casa y a alguna persona conocida los consuelos de la religión con Exposición continua de S.D.M. y a más dos misas diarias con distribución de la sagrada Comunión”.

El Dr. Rial, que ejerce de Vicario General en Tarragona, en carta de primero de este mes dice: “Nosotros hacemos cuanto podemos y es bien poco. No puede decirse que haya culto ni público ni semipúblico y el estrictamente privado ha de reducirse a los familiares y “januis clausis”. Tenemos 22 sacerdotes de los cuales casi todos celebran y 16 Sagrarios para el servicio de los fieles. muchos enfermos han podido ser asistidos hasta en los hospitales, aunque con gran cautela. En Valls había mejor servicio religioso, pero fue preciso reducirlo por las numerosas detenciones que hubo. Creo que hay un centenar de sacerdotes en la Archidiócesis y que muchos celebran. Respecto de los pueblos la nota es mucho más pesimista.”

En forma semejante se expresaron dos sacerdotes de la diócesis de Gerona, que llegaron la semana anterior, procedentes de la Comarca de Olot, la más piadosa del Obispado.

Conforme le indicaba en mi carta anterior, busqué, dentro de las prescripciones canónicas, la manera de evitar que algunos sacerdotes refugiados siguieran como hasta aquí con sus escritos una conducta tan perjudicial para la Iglesia, para España y para ellos mismos. Mi plan consiste en recordarles lo que se dispone en el canon 1386, intimándoles su cumplimiento, *graviter onerata conscientia*. Es mi intención dirigirme a cada uno de los sacerdotes en particular por medio de carta en la que se manifieste una firme voluntad así como el máximo interés y afecto. Pero a fin de que no se suscitara incidente alguno ni hubiera molestia para nadie, me pareció que antes de dirigirme a los sacerdotes, siempre por medio de los respectivos Prelados en cuyo territorio se hallan, debía exponer el caso al Eminentísimo Señor Cardenal Verdier, Arzobispo de París, por carta de fecha 8 del mes actual, cuya copia le incluyo. Espero su contestación sin la cual nada yo haría, porque considero la conformidad de Su Eminencia como un requisito indispensable para llevar adelante mi propósito.

No se me oculta que alguno encontraría manera de eludir el cumplimiento de la disposición canónica, pero “saltem” se evitaría que aparecieran libros tan funestos contra la Iglesia de España, avalados por el prestigio que da al autor el carácter sacerdotal. Ese es mi parecer que, aun cuando puede ser equivocado por motivos que yo ignoro, me creo obligado a poner en conocimiento de V. E. R. con un fin puramente informativo sobre mi actuación.

Para completar mi información le añado que el día 15, por la tarde, fui hasta la población Perthus, en una de cuyas calles está el linde de la Diócesis de Gerona con la de Perpignan. Pude llegar hasta unos muy pocos metros de las casas españolas que pertenecen a Gerona. Con pena me enteré por el Párroco que aquellos españoles no pueden cumplir sus deberes religiosos por habérselo prohibido las autoridades de España.

Alguna que otra persona ocultamente y con gran cautela, dice que se acerca a la Iglesia. Una familia que deseaba enterrar católicamente al cadáver de uno de sus familiares, lo trasladó, durante la noche, a una casa francesa, haciendo ver que en ella le había ocurrido la muerte.

El P. Torrent en carta del día 8 del presente mes a un sacerdote de Gerona que reside en ésta, le encarece si se le pueden enviar algunos comestibles para los sacerdotes, por la máxima dificultad que tienen de proveerse de ellos.

Dije al referido sacerdote, que hoy mismo le enviara algunos paquetes.

También le dirigí unas líneas al P. Torrent, preguntándole sobre la Carta de trabajo a que se refería el Sr. Nicolau d'Olwer.

Dígnese aceptar de nuevo el testimonio de profunda veneración y respeto con que es de Vuestra Excia. Rvdma. afmo. s.s. y humilde Capellán † José, Obispo de Gerona.

DOCUMENTO 14

CARTA DE CARTAÑÁ A VALERI

ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 36-36v*, original mecanografiada.

Pamplona, 16 de Agosto de 1938.

Excmo. y Rvdmo. Sr. Dr.
Dn. Valerio Valeri, Arzobispo tit. de Efeso
Nuncio Apostólico en
PA R 1 S

Excelentísimo y Reverendísimo Señor:

El Rdo. D. Lamberto Font me remitió copia de la carta del P. Merklen, que V. E. I. ya conoce. La leí con atención y como, a mi parecer procedía aclarar algunas de las razones aducidas en la referida carta, le escribí de conformidad con el texto de la copia que tengo el honor de incluirle. De todo está enterado el Excmo. y Rvdmo. Señor Nuncio en España. Creí oportuno informar al P. Protin. Por lo demás, la contestación del P. Merklen considero mejor que no sea conocida.

Como prueba de los efectos que produce la campaña de "LA CROIX" le adjunto en nota separada unas palabras del periódico "EUZKADI" del día 3 del mes actual, página 1.

Las noticias que se van recibiendo de la zona roja confirman el deplorable estado en que allí se vive.

Antes de salir de Perpignan distribuí los 5.000 francos que V. E. R. tuvo a bien entregarme en nombre del sumo Pontífice: Se enviaron 3.000 a Barcelona, con el encargo de auxiliar a los sacerdotes de Vich y Solsona; 1.000 a Tarragona para los sacerdotes de la diócesis y los de la parte no liberada de Lérida y se reservaron mil para los de Gerona porque son muchos más. A estos cada semana se les envían paquete de comestibles,

y, al marcharme yo de Francia se estaba mirando si era posible enviarlos también a Barcelona porque el P. Torrent lo había indicado.

Escribí a Perpignan recomendando el envío a la Srta. Carmen García, de Caldetes, propuesto por el Rdo. Font.

Con los más vivos deseos de que le pruebe el verano, tengo el honor de repetirle el testimonio de profunda veneración con que soy de Vuestra Excia. Ema. s. servidor y humilde Capellán.

†José, Obispo de Gerona

DOCUMENTO 15

CARTA DE CARTAÑÁ A MERKLEN

ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 37-39*, copia mecanografiada.²¹⁸

Pamplona, [sin día] Agosto de 1938.

Rdo. P. Leon Merklen, Director de “LA CROIX”

P A R I S

Muy distinguido Señor y Rdo. Padre: Un sacerdote de mi diócesis me ha enviado copia de la carta con la que V. R. le notificaba, que no se publicaría en el periódico de su digna dirección “LA CROIX”, el artículo que él había presentado a tal efecto. Nada he de oponer a la resolución de V. R. porque tengo por norma fundamental de mi conducta el respeto a las decisiones de quien puede decidir con responsable autoridad.

Pero el referido sacerdote fue presentado por mí al Rdo. P. Protin (habiendo sentido que no pudiera hacerlo con V. R.) para con mi aval entablar relaciones con “LA CROIX” sobre los acontecimientos de la España Nacional en orden a los intereses de la Iglesia. Ni fue ello por capricho, ni por una finalidad menos noble de la que corresponde a un sacerdote consciente de su sagrada misión.

El estado de violencia entre “LA CROIX” y los católicos españoles fue manifiesta desde el principio de la actual contienda y procuraba honda pena en cuantos, por sobre todos los intereses, buscamos la gloria de Dios que, en su genuino sentido, incluye siempre el bien humano. Yo no puedo atribuir a su periódico otros ideales que los comprendidos y ex-

218. Publicada en traducción catalana en J. CLARA, *o. c.*, pp. 73-77, que le pone la fecha del 8 de agosto.

presados en su título “LA CROIX”. ¿Cómo, pues, se explica la falta de conformidad con los católicos españoles que luchan contra el comunismo ateo hasta derramar la última gota de su sangre por restablecer el culto de Jesucristo en todos los ámbitos del suelo patrio? Ideológicamente sería incomprensible si no lo explicara una información deficiente, que yo me propuse subsanar por otra más amplia, cierta y verídica. Siendo de tal naturaleza la finalidad que me había propuesto, no creo que haya de abandonar el campo al primer contratiempo y menos, cuando la amabilidad de V. R. Ha razonado la negativa. Fiel, pues, a mi propósito y buscando una coincidencia en el procedimiento ya que lo tenemos en los ideales, considero oportuna una breve aclaración a los números de su carta, siguiendo el orden de los mismos.

Mi conformidad más absoluta con la norma de conducta que expresa en el primer punto; solo que en el caso que motiva la presente, el autor quedó desconocido a V. R. por encontrarse fuera, al presentar el artículo, al P. Protin.

Tampoco hay oposición posible a la línea de conducta que se fija en el punto segundo. Pero la divergencia sería insuperable si la resolución negativa hubiese sido por considerar que en el escrito se mancomunaba la causa total del General Franco con la Iglesia Católica. Los que hemos vivido esta lucha y, desde el primer día, hubimos de abandonar nuestras casas con la sorpresa de vernos perseguidos a muerte y con el acervo dolor de ver incendiados los templos, etc. etc. sabemos cuál es la relación de solidaridad que existe entre la Iglesia y el Generalísimo Franco. Contra la Iglesia y en el sentido más racial de destrucción y aniquilamiento (si posible fuera) se levanta una turba frenética que ejecuta un plan preconcebido hasta los nimios detalles; para defender los derechos de Dios a recibir culto público a España, el G. Franco se pone al frente del Ejército y de las milicias al propio tiempo que persigue otros ideales nobilísimos en favor de España. ¿Qué solidaridad resulta? La de la víctima inocente con su generoso defensor, la del hombre despojado de sus bienes con el Guardia Civil o Gendarme, quedando unidos en aquel aspecto que importa la noble acción de quien defiende con la natural y necesaria gratitud del defendido. ¿Era posible otra cosa dentro las vías ordinarias de la Providencia divina, que confirma la Historia? Otras relaciones establecidas y las que deberán establecerse son una exigencia de la coordinación de los fines encomendados a las autoridades Eclesiásticas y Civil y de la necesaria armonía de procedimientos, siendo todo, por parte de la Iglesia, de sola incumbencia del Episcopado Español bajo la soberana y paternal dirección del Sumo Pontífice. ¿Es que en el artículo en cuestión se defendía otra doctrina? Piense que en caso afirmativo, hubiese sido un desliz y un acto de caridad advertirlo.

Nada he de reparar sobre el tercer punto y sí agradecerle la condena-ción de los crímenes cometidos en España.

La discrepancia surge en el punto cuarto respecto de su primer extre-mo; en el segundo ni es posible por la evidencia del caso. Pero hasta aquella se desvanece a una sencilla reflexión. V.R. rehúsa dar el nombre de Cruzada a la guerra española y apoya su conducta en la obediencia a Aquel a quien ningún católico la puede negar.

Convenimos, pues, en ello, y , si hubiese constado la prohibición, esté cierto que no se hubiese generalizado tal calificativo en España, aun-que el sentido en que se usa la palabra cruzada, no creo sea el que pudo ser objeto de un mandato prohibitivo. Ciertamente que cruzada, simplemente dicha no puede serlo más que una guerra ordenada y predicada por la autoridad legítima y competente de la Iglesia. Pero, en un sentido más amplio se llama tal la guerra que persigue los fines de aquella cuales son la defensa de la Religión Católica en uno o varios aspectos en que es combatida. Y no es otro el sentido que damos los españoles a la palabra cruzada, cuando la aplicamos a la actual guerra, no obstante que se defiende lo más esencial de la Religión; no tratamos de conquistar los Lu-gares Santos que santificó la presencia de Nuestro Divino Redentor, sino el Templo y el Sagrario donde mora real y substancialmente el mismo Redentor, nuestra libertad para cumplir el primero de los deberes huma-nos, cual es rendir a Dios el culto de nuestra adoración y amor. ¿Puede existir un fin más justo y santo y se le puede negar el título de cruzada, no formal o jurídico, sino material por razón del fin y materia? ¿No le parece que para publicar el artículo bastaba una notita explicativa de la palabra?

En el punto quinto son tres los extremos que se enumeran, no tenien-do nada que decir sobre el primero y el tercero porque versan sobre he-chos que con otros que citan los católicos españoles dieron origen a mi iniciativa para evitarlos y aunar el esfuerzo de todos en defensa de la Religión y del bien común. El segundo extremo expresa un temor para el porvenir de la Iglesia Española y que, agradeciéndole muchísimo la ad-vertencia y celo, creo mejor que dejemos la vigilancia y cuidado para el Episcopado del cual podrían hacerse todos los elogios, si yo no fuera el más humilde e insignificante de sus miembros. Por otra parte, hasta ahora sería falso e injusto atribuir al Gobierno del G. Franco intenciones del mal que se teme.

Y, en corroboración de lo expuesto, con plena conciencia de la res-ponsabilidad que me impone el cargo, termino la presente con las siguien-tes afirmaciones:

1ª.— Que la Iglesia no tuvo participación, ni fue consultada, ni tuvo otra noticia que el vago rumor general sobre el Alzamiento del 18 de julio de 1936.

2^a.— Que tan pronto se retiró el Ejército (que no había disparado un tiro) en la Ciudad de Gerona la turba empezó a incendiar los Centros políticos de derecha y Templos (cosa parecida ocurrió en otras ciudades)

3^a. — Que las autoridades nada hicieron para impedirlo y que no les hubiera sido difícil cumplir un deber tan primordial.

4^a. — Que en los periódicos del Frente Popular de Barcelona recientemente han aparecido artículos en los que se aplauden los crímenes cometidos, sin que, por parte de los gobernantes de la Zona roja se haya oído una palabra de reprobación o condenación de tales excesos.

5^a.— Que entre la Iglesia y el Gobierno del Generalísimo sólo existe la relación que reclaman la doctrina católica y la tradición de España y que el Episcopado al prestar su apoyo al Ejército libertador, se ha atenido al cumplimiento de una misión sagrada, implorando bendiciones para los defensores de la causa de Dios y de la Patria y pidiendo indulgencia y la conversión de los perseguidores sin apartarse un ápice de lo que entendían era la orientación del Papa.

6^a. — Que, cuando se ha afirmado en el extranjero por quienes ostentaban cargos oficiales del Gobierno Republicano que el asesinato de los sacerdotes españoles era la correspondencia que se debía a su conducta anterior, se cometió una vil calumnia y que, al ser admitida aquella imputación sin pruebas y con manifiesta falsedad, por personas que debían defenderlos, el Clero español sintió una de las mayores amarguras.

Tal es la situación de España, prescindiendo de hechos y conductas que no es del caso enjuiciar en el presente momento en que se trata de existir o no la Iglesia y el culto católico, no, de libertad restringida ni de merma de derechos; es cuestión de vida o muerte del sujeto que ha de ejercerlo. Ni tampoco vinculamos la Iglesia de España al triunfo del Ejército en sentido absoluto, sino relativamente a los medios ordinarios, hoy, asquibles a nuestra posibilidad.

¿Y puede haber un católico indiferente a la causa de España?

Cree que no, éste su affmo. s.s. que para V. R. y la Entidad que representa pide al Señor sus celestiales bendiciones, deseoso de añadir a sus sentimientos de admiración el de su agradecimiento por la valiosa labor que presten en pro de la Iglesia de España.

† José, Obispo de Gerona.

(Es copia)

Convento de Religiosas Josefinas.

DOCUMENTO 16

CARTA DE CARTAÑÁ A VALERI²¹⁹

ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 43-43v*, original mecanografiada.

Pamplona, 24 de Septiembre de 1938.

Excmo. y Rvdmo. Sr. Dr.
Dn. Valerio Valeri, Arzobispo tit. de Efeso
Nuncio Apostólico en Francia
PARIS

Excmo. y Rvdmo. Señor:

Recibí con agradecimiento la carta, número 6.665, de fecha 29 de Agosto, con que V. E. R. se dignó honrarme.

Como Prelado en Cataluña, agradezco la caridad de V. E. R. al enviar una crecida suma al Muy Iltre. Dr. Rial para que la reparta entre los sacerdotes de aquella Provincia Eclesiástica.

Me place comunicarle que los Señores que ejercen el cargo de Vicario General en Barcelona, Tarragona y Gerona me dieron testimonio de su reconocimiento por los donativos que, en nombre de V. E. R., les envié desde Perpignan.

La situación de Cataluña, por la escasez de alimentos, es cada día más difícil y espanta la visión de lo que pueda suceder en el próximo invierno si la guerra durare. Es un punto de derecho natural cuya infracción, en una guerra civil, no sé cómo puede justificarse.

Acaba de llegar de mi Diócesis un sacerdote, quien confirma el concepto, tantas veces manifestado. Permanecía en la casa de sus padres;

219. Respuesta de Valeri a Cartañá "París, 19 septiembre 1938. Ringrazio vivamente l'E.V. della lettera scrittami in data 24 settembre u.sc. e della quale ho preso visione ritornando dal mio beve viaggio in Italia. L'E.V. ha fatto bene a rispondere alla lettera del Direttore del noto giornale e vedo che Ella l'ha fatto con molta maestria e molta carità. D'altronde l'indirizzo del giornale a proposito della questione spagnuola mi sembra da qualche tempo alquanto cambiato, come avrà osservato V.E., e a ciò non è stato estraneo qualche autorevole intervento. Il rev. Font è tornato dalle sue vacanze e venne a vedermi l'altro giorno. Nella speranza che ben presto spunti anche per la nobile nazione spagnuola un'era de feconda e lunga pace, approfitto" (ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, f. 47*, minuta autógrafa).

celebraba desde hace unos meses sin que nadie se atreviera a acercarse para oír la Santa Misa, ni sus familiares lo hubiesen permitido por el pánico que allí reina. El mismo me ha referido como hace unos tres meses fue asesinado, en un pueblo cerca de Gerona, un sacerdote, sólo por serlo, de más de 70 años y enfermo.

Le incluyo copia de una carta que me escribió el Padre Merklen y de mi contestación porque considero necesario que la conozca. El Padre supone hechos y hace apreciaciones que evidentemente son injustificadas e importunas. No deja de ser curioso que se califique de hacer política si los Obispos españoles están con los que defienden el Altar, por quienes no tienen reparo en pedir la unión sagrada con los que defienden la Patria. No emito juicio; cito el caso.

Aunque no tenga liberada ninguna parroquia de mi Diócesis, llamo a los pocos sacerdotes de Gerona que están en Francia para que vengan a ejercer el sagrado ministerio en la España Nacional.

Mucho celebraré que le sea de reparador descanso el verano que vamos a terminar.

Las últimas noticias del Rdo. L. Font eran que seguía bien en Génova.

Le repito mis mejores disposiciones para actuar según me indique V. E. R. para mejor cumplir la voluntad de la Santa Sede.

He aprovechado el tiempo para reanudar mi comunicación con los sacerdotes y seminaristas, de Cataluña, principalmente de mi Diócesis, que están en la España Nacional.

Con ésta oportunidad me es grato reiterarle la expresión de mi profundo respeto con que soy de V.E. Rdma. afmo. s. servidor y humilde Capellán

† José, Obispo de Gerona.

DOCUMENTO 17

CARTA DE CARTAÑÁ A VALERI²²⁰

ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, ff. 51-51v*, original mecanografiada

Pamplona, 27 de diciembre de 1938.

A Su Excelencia Reverendísima
Monseñor Valerio Valeri, Nuncio Apostólico

Excmo. y Rvdmo. Señor:

Por causas ajenas a mi voluntad y muy a pesar mío, le escribo con retraso la presente que dirijo a reiterar a V. E. R. el testimonio de mis mejores sentimientos de veneración y agradecimiento y que, con motivo de las presentes Navidades y Año Nuevo concreto en una fervorosa oración al Señor para que le conceda en abundancia y por largos años, aquel *Gaudium Magnum*, anunciado por el Ángel a los Pastores el día del Nacimiento del Salvador del nuncio.

Con esta oportunidad le acuso recibo de la carta del día 19 de octubre con que V.E.I. se dignó honrarme y que agradecí profundamente por su paternal benevolencia en pro de la Iglesia de España.

El cambio aludido por V. E. I. en la conducta del consabido Periódico me había producido gratísima impresión; pero se desvaneció pronto ante la reincidencia a antiguas preocupaciones, que hubiesen causado a la Iglesia Española males difíciles de calcular sin la prudente vigilancia y activo celo de quien ocupa el lugar preeminente del Episcopado Español.

220. Respuesta de Valeri a Cartañá: "París, 12 enero 1939. S.E.Mons. Cartañá, Vescovo di Gerona. Pamplona. Molti affari mi hanno impedito di rispondere prima di oggi alla ven. Lettera dell'E.V. con la quale Ella si compiaceva inviarmi i Suoi auguri in occasione delle Feste Natalizie. Li restituisco oggi all'E.V. con sentimenti fraterni pregandoLe dal Signore l'abbondanza delle grazie più elette e delle più sante consolazioni. Chiedo poi, soprattutto, al Signore che presto spunti per la diletta Spagna l'amore della pace e che questo nuovo anno veda già l'inizio della sua nuova ricostruzione. Purtroppo è vero quanto l'E.V. mi dice a riguardo del discorso del Patriarca di Lisbona e del noto periodico. Le parole del Patriarca sono state in fondo alterate. Speriamo che ciò non si riproduca più in avvenire. Raccomandandomi alle preghiere dell'E.V. e rinnovandoLe ogni migliore augurio di bene mi è grato ripetermi con il più profondo ossequio" (ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 854, f. 52*, minuta autógrafa).

Ahora mismo acabo de leer en un número del referido periódico, correspondiente al día 1º de este mes, un breve comentario que me ha producido la mayor indignación al propio tiempo que aumenta nuestra amargura el ultraje recibido de quien se podía esperar auxilio y defensa.

Lo intitula “Un catolicismo anticristiano” y como subtítulo van las siguientes palabras “Graves paroles du Patriarche de Lisbonne”. Nada tengo que decir sobre las ideas falsas y anticristianas de la “Action Française” porque a los españoles nos basta que la Santa Sede haya emitido su fallo para estar ciertos de lo que debemos: pensar y sentir; pero llega al alma la afirmación de que aquellas ideas, desde la España blanca tienden a pasar a Portugal. Ello supone que la España blanca las acepta con espíritu de difundirlas, y tal suposición, Excmo. y Rvdmo. Señor, incluye una ofensa a la España blanca en la que corren parejas la injusticia con la falsedad. Porque es lo cierto que a los católicos españoles no les interesan las doctrinas de la “A. française” sino para dolerse de ellas y lamentar el extravío, y si algunos periódicos han exagerado la nota de gratitud por el apoyo prestado, ello no implica coincidencia doctrinal como claramente se ha demostrado en las repetidas declaraciones del Jefe del Estado y en recientes disposiciones legales; teniendo además, la contrapartida del disgusto que los católicos españoles han sentido al considerar que una alabanza, no bastante justificada, podía originar alguna confusión en el extranjero.

Dispense, Excmo. y Rvdmo. Señor, este pequeño desahogo de la pena que en mi ánimo de Prelado ha venido causando una orientación tan equivocada sobre los asuntos de la Iglesia Española, en los actuales momentos, y para el que creo hallar disculpa en la benévola acogida de V.E.R.

Con el ánimo de siempre y con el ruego encarecido de que siga ayudándonos con sus fervorosas preces para que el *Princeps Pacis* reine pronto en nuestra querida Nación, se repite

de Vuestra Excia. Rdma. afectísimo seguro servidor y humilde Capellán

† José, Obispo de Gerona.

DOCUMENTO 18

DESPACHO NÚM. 2456 DE BERNARDINI A PACELLI²²¹ [2458/37]

Transmite la lista de las gracias y privilegios concedidos a España desde Julio de 1936.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 270, f. 95*, original mecanografiado.

Berna, 29 junio 1937.

Nunziatura Apostolica Svizzera

Nº. 2456

Oggetto: Assistenza spirituale in Catalogna

A Sua Eminenza Reverendissima

Il Signor Cardinale Eugenio Pacelli

Segretario di Stato di Sua Santità

Città del Vaticano

Eminenza Reverendissima,

Il Vicario Generale di Barcellona, Mons. José Torrent, mi ha fatto pervenire per il noto tramite²²² l'acclusa lista di "dubia" che io mi affretto a trasmettere all'Eminenza Vostra Reverendissima.

Il documento non porta né data, né indirizzo, né firma per diminuire per quanto è possibile il pericolo che corre l'uomo di fiducia di Mons. Torrent.²²³

A conferma di quanto ho già scritto nel mio rapporto n. 2424,²²⁴ il

221. Pizzardo respondió a Bernardini el 9-7-1937, con el despacho nº. 2458/37, acusando recibo de su despacho y añadiendo: "La ringrazio vivamente, da parte di Sua Eminenza, dei passi fatti presso codesto Governo per stabilire un mezzo sicuro di comunicazione tra la Santa Sede ed il Vicario Generale di Barcellona. Sarei ora grato all'E.V. se servendosi del *noto tramite*, tanto cortesemente messo a disposizione della Santa Sede dal medesimo Governo, volesse far pervenire l'acchiusa lettera al sullodato Revmo. Vicario Generale. Profitto " (Ibid., *f. 100*, minuta autógrafa de Sericano).

222. Se refiere al consulado de Suiza en Barcelona.

223. Se refiere a Juan Rof Boada.

224. Véase el documento 3.

Dipartimento politico dichiara che si mette “à l’entière disposition de la Nonciature Apostolique pour la transmission de la réponse du Saint Siège”.

Inchinato con sensi di profondo ossequio al bacio della Sacra Porpora ho l’onore di ripetermi di Vostra Eminenza Rev.ma umil.mo dev.mo e obbl.mo servo

† Filippo Bernardini
Nunzio Apostolico

Documento adjunto:

Lista de las gracias y privilegios concedidos a España desde Julio de 1936 [2458/37]

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 270, ff. 97-99*, original mecanografiado por Torrent, sin fecha ni firma, pero de final de junio de 1937.

Casos y dudas que se ofrecen al recurrente y que respetuosamente expone por si su solución no consta en la lista solicitada.

I. Sobre dispensa de impedimentos matrimoniales de derecho eclesiástico.

II. Acerca la administración de la Sagrada Eucaristía, es criterio de la autoridad que represento, que los seglares solamente pueden administrarla, faltando sacerdote o clérigo mayor, en caso de Viático o peligro de profanación. Ante la insistencia de algunos en sostener prácticamente, con escándalo de los fieles, por la diversidad de opiniones en materia tan delicada, de que por sola devoción el seglar puede administrarse y administrar a otros seglares la Sagrada Comunión, ruego la solución legal de la disputa.

III. Ante la dificultad en muchos casos de administrar la Comunión en hora hábil para que los fieles puedan guardar la ley del ayuno, se pide si es posible, no una derogación, pero si una modificación de dicha ley.

IV. Algún sacerdote, sin anuencia alguna de la Autoridad Eclesiástica, se ha permitido consagrar pan no ácimo sino fermentado. ¿Es lícita tal conducta por razón de peligro o por falta de pan ácimo tratándose de sacerdote de rito latino?

V. Ausentes de sus parroquias, sin iglesia ni bienes eclesiásticos de ninguna clase, ¿los párrocos pueden considerarse libres de la aplicación de la misa *pro populo*?

VI. A los que el Ordinario permita binar en días festivos para que mayor número de fieles puedan oír la Santa Misa ¿puede a la vez conce-

dérseles, atendida la pobreza extraordinaria del clero, que durante estas circunstancias reciban estipendio para las dos Misas?

VII. ¿Podemos gozar de los privilegios de la Bula de la Santa Cruzada no obstante no haberse publicado en el presente año?

VIII. A los religiosos de votos temporales que no pueden comunicar con sus superiores regulares y que espontánea y sinceramente desean la renovación de los mismos para no dejar de ser religiosos, ¿se les puede autorizar para que válidamente los renuevan por un año ante un sacerdote cualquiera o más privadamente aún, en el foro de la conciencia?

IX. Los Superiores religiosos, cuyo mandato cesa legalmente durante este período, y que no pueden comunicar con su Curia, ¿pueden ínterin continuar ejerciendo la autoridad de su cargo finido?

X. En caso de defunción de los Superiores mencionados en el número anterior ¿Cómo proceder para la sustitución?

XI. Si muere el Sr. Obispo, estando disperso el Cabildo Catedral, ¿a quién pasa la jurisdicción ordinaria de la diócesis?

XII. Tengo en mi poder una muy pequeña cantidad de Santos Oleos consagrados en 1936. ¿Fuera posible proveernos de los necesarios para que a lo menos pudiera administrarse la Santa Extremaunción a los moribundos?

XIII. Finalmente, expongo el hecho de que algunos sacerdotes de otros obispados de esta Provincia Eclesiástica Tarraconense han recurrido a mi autoridad, ciertamente nula fuera de mi obispado, por no conocer la existencia de autoridad eclesiástica residente en el propio. Debo también manifestar mis temores de que cada día se ofrezcan en mayor número casos de gravedad objetiva y difícil solución.

Me inquieta de un modo particular la suerte de los seminaristas. Respecto al clero, gracias a Dios, no me consta defección alguna, abundan los mártires y los ejemplos heroicos. Esta heroicidad de los sacerdotes es mayor por la muy grave situación económica de muchos de ellos. A la Paternidad a la que indignamente me dirijo, expongo el caso, pues su solución o alivio no puedo confiarlo a mejores manos

Es inútil añadir con cuanto agradecimiento y devota sumisión recibiré cuantos mandatos, instrucciones y advertencias se me hagan por esa Suprema Autoridad.

DOCUMENTO 19

CARTA NÚM. 2566/37 DE PIZZARDO A TORRENT

Responde sobre la concesión de algunas facultades pedidas.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 18-19*, minuta autografa de Sericano.

Vaticano, 6 julio 1937.

Mons. José Torrent
Vicario Generale di Barcellona

Ill.mo e Rev.mo Mons.

Per il tramite dell'Eccmo. Nunzio Apostolico in Svizzera è regolarmente pervenuto a questa Segreteria di Stato di S.S. lo scritto col quale Ella espone alla Santa Sede una serie di dubbi, concernenti alcune questioni religiose.

Questa Segreteria di Stato no ha mancato di sottoporre tali dubbi all'esame delle competenti Sacre Congregazioni rispettive, e non appena ne riceverà una risposta si recherà a premura di comunicarla alla S.V.²²⁵

225. Las consultas a los dicasterios competentes, a la que hace referencia la carta anterior son: Carta n°. 5052/37 S.R. de Pasetto a Pizzardo, del 15-7-1937, sobre las dudas del vicario general de Barcelona (*Ibid.*, *fasc. 270, ff. 101-101v*). Carta n°. 2526/37 de Pizzardo a Pasetto, del 6-7-1937 (*Ibid.*, *f. 103*). Carta n°. 2527/37 de Pizzardo a Bruno, del 6-7-1937, sobre las facultades concedidas al vicario general de Barcelona (*Ibid.*, *fasc. 271, f. 3*). Carta n°. 3342/37 de Bruno a Pizzardo, del 26-7-1937 (*Ibid.*, *ff. 4-4v*). Despacho n°. 3638/37 de Pizzardo a Bruno, del 14-9-1937 (*Ibid.*, *f. 5*). El 14-8-1937, Pizzardo completó cuanto le habia dicho el 6-7-1937 a Torrent diciéndole: "Facendo seguito al dispaccio di questa S. Congregazione degli AA.EE.SS., N°. 2566/37 del 6 Luglio u.s., mi è grato comunicare alla S.V.I. le risposte date dalle rispettive Sacre Congregazioni circa i varii dubbi da Lei proposti con Suo scritto del Giugno scorso. A riguardo dei dubbi di cui al N°. 2 e 3 di detto scritto, la Sacra Congregazione dei Sacramenti, con officio del 9 c.m., comunica che, attese le tristissime condizioni in cui si trova tuttora parte della Spagna, ha creduto opportuno impetrare in proposito dal Santo Padre le facoltà contenute nel Rescritto N°. 2369/37 del 7 corrente, che Le trasmetto qui acchiuso. Circa i dubbi da Lei proposti ai NN. 8 - 9 - 10, la S. Congregazione dei Religiosi, con officio del 15 Luglio u.s. N°. 5052/37 S.R. a questa S. Congregazione degli AA.EE.SS. autorizza: '1° i religiosi di voti temporanei, che non possono entrare in rapporto coi loro superiori regolari e che

Intanto per ciò che riguarda il N°. 1, relativo alle dispense dagli impedimenti matrimoniali, mi è grato comunicarLe che al riguardo sono già state concesse dalla Santa Sede speciali facoltà all'Emo Signor Cardinale Arcivescovo di Toledo, da valere anche per le diocesi che si trovano nelle condizioni enunziate sull'acchiuso foglio. Di tali facoltà rimetto qui acchiusa alla S.V. copia fedele, che potrà servire anche per codesta diocesi.²²⁶

Circa il dubbio proposto al N°. IV, concernente il pane eucaristico, perché tale questione possa sottoporsi allo studio della competente Suprema S. Congregazione del S. Ufficio, per una decisione concreta, è necessario sapere quali sostanze, ed in quali proporzioni, fanno parte della miscela nella farina usata per la confezione del pane fermentato.

Per quanto concerne infine il dubbio proposto al N°. XI è da tenersi presente il Can. N°. 432, par. 2 del C. di D.C., e qualora le disposizioni ivi contenute non fossero applicabili, presentandosi il caso, si dovrebbe ricorrere alla S. Sede.

Il Santo Padre segue con l'animo angustiato le tristissime vicende della Chiesa in codesta nobile regione, e pregando il Signore, affinché si degni alleviare le loro sofferenze, invia di gran cuore a Lei e a codesti cari Sacerdoti e fedeli la Sua particolarissima Benedizione.

Profitto....

spontaneamente desiderano la rinnovazione dei medesimi voti per non cessare di essere religiosi, *a rinnovarli validamente per un anno, davanti a qualsiasi sacerdote, ma non privatamente – in foro conscientiae*; 2° i superiori religiosi, il cui mandato cessa legalmente durante questo periodo e che non possono avere relazioni con la Curia, *a continuare ad esercitare la loro carica*; 3° a sostituire, in caso di morte dei superiori menzionati al numero precedente, con quei religiosi che ricoprono la carica più vicina a quella di Superiore, come i Consiglieri ecc...’ A riguardo infine dei dubbi, di cui ai NN. 5 e 6, la Sacra Congregazione del Concilio, con foglio del 26 Luglio u.s. N°. 3342/37, scrive che ‘i parroci indicati sono per sé tenuti ad applicare la Messa *pro populo*, ed i sacerdoti che binano per sé non possono ricever l’elemosina per la Messa binata’. Aggiunge però che la medesima S. Congregazione ‘in consimili circosanze, suole concedere le opportune facoltà tanto nel primo quanto nel secondo caso, dietro relativa domanda del proprio Ordinario’. Qualora pertanto la S.V.I. lo credesse opportuno, potrà inviare la relativa domanda a questa Segreteria di Stato, la quale la rimetterà a sua volta a detta S. Congregazione. Mi è grato infine accusare ricevimento del pregiato Suo scritto del 26 Luglio u.s., testé pervenuto a questa S. Congregazione degli AA.EE.SS, del quale, previo esame delle varie questioni in esso proposte, non mancherà di farLe avere una risposta. RingraziandoLa per le notizie trasmesse, profitto...’ (Despacho n°. 3268/37, del 14-8-1937, de Pizzardo a Torrent, Ibid., ff. 40-41, minuta mecanografiada).

²²⁶ Nota marginal a lapiz: Rescritto S.C. Sacramenti n. 398/37, del 13 gennaio 1937.

DOCUMENTO 20

CARTA DE TORRENT A PIZZARDO²²⁷ [3260/37]

Agradece la concesión de algunas facultades para ejercer su ministerio y le expone algunas dudas sobre casos particulares. Agradece también las oraciones del Papa por las víctimas de la persecución religiosa. Comunica que en toda Cataluña no existe para el culto ni una iglesia ni una capilla ni un oratorio siquiera privado. Son muchas las Iglesias parroquiales destruidas totalmente no solo por los incendios de los primeros días sino por mandato posterior de la autoridad civil o de los comités revolucionarios. Da las primeras noticias sobre la detención del obispo Irurita, cuyo paradero desconoce y también le preocupa la situación de los seminaristas.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 30-36*, original mecanografiada.

Barcelona, 26 de Julio de 1937.

Excmo. e Ilmo. Dr. G. Pizzardo, Arzobispo titular de Nicea.

Excmo. e Ilmo. Sr: Con gran consuelo recibí su grata del 6 del actual, nº. 2566/37 de su protocolo.

Le pido encarecidamente ante todo manifieste el Santo Padre en nombre del Clero, Pueblo fiel, que no es escaso gracias a la bondad divina, y propio nuestra gratitud filial por sus lágrimas, oraciones y especialísima bendición a favor de este país mártir de la fe, pues a las innumerables víctimas que han derramado su sangre por su catolicidad, debe sumarse el martirio incruento de los que viven aún dispuestos a todo antes que

227. Carta enviada al Departamento Político Federal de Berna por el Cónsul de Suiza en Barcelona y transmitida a Pizzardo por el encargado de negocios de la nunciatura, Aldo Laghi, con el despacho nº. 2615, del 11-8-1937, en el que dijo: "Detto Dipartimento, nella lettera di accompagnamento a questa Nunziatura, aggiunge a proposito dei sacerdoti prigionieri: 'En outre, le Consulat de Suisse à Barcelone, s'est mis en relation avec Mgr Torrent et d'accord avec lui, fera une démarche auprès du délégué général de l'Ordre public pour obtenir des informations sur le sort des six cents religieux détenus et pour solliciter éventuellement leur libération. A ce qu'il paraît, ces religieux ont été absouts par les tribunaux, mais leur arrestation est maintenue par ordre du gouvernement". Però riguardo a detti sacerdoti, Vostra Eccellenza già conosce – dal mio telegramma di ieri – quale sia l'attitudine del Governo" (AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, f. 28*, original mecanografiada). Con carta nº. 3269/37, del 14-8-1937, Pizzardo acusó recibo a Aldo Laghi (*Ibid.*, f. 37).

retroceder en su fe, y especialmente en su devoción, hoy más que nunca, a la Santa Sede Apostólica. No obstante esta nota de fidelidad temo por los flacos y por la juventud, si este estado de laicismo y persecución duran, por esto pido confiadamente a la Santidad de Pío XI, como Sumo Sacerdote no cese de levantar al Cielo sus brazos suplicantes a favor de la verdadera paz espiritual: *Pax Christi in Regno Christi*, en nuestra patria.

Gracias al celo del Sr. Cónsul de Suiza en Barcelona tan sincero como prudente y digno de todo elogio, me permito en la presente ser más explícito en el fondo y forma de lo que fui en mi primera.

El que suscribe Vicario general del Sr. Obispo de Barcelona, es de la congregación del Oratorio de esta ciudad, casi profano en cosas de curia a la vez que faltado de libros por la destrucción de todas las bibliotecas públicas y particulares de eclesiásticos. No tengo a mi disposición otros libros que un ejemplar del Derecho Canónico y un “Summarium Theologiae Moralis” del P. Arregui S.J.²²⁸ Esto explica sea más molesto en mis escritos y preguntas. El M.R.P. Arcadio Larraona C.M.F.,²²⁹ Visitador Apostólico de la Congregación del Oratorio, puede informar a la Santa Sede acerca mi persona, si Ella lo juzga conveniente.

I. Me permito como dato informativo indicarle que en toda Cataluña no existe actualmente para el culto ni una iglesia ni una capilla ni un oratorio siquiera privado. Son muchas las Iglesias parroquiales destruidas totalmente no solo por los incendios de los primeros días sino por mandato posterior de la autoridad civil o de los comités revolucionarios. El Santo Sacrificio se celebra únicamente en casas particulares y aun con mucha cautela pues es prácticamente perseguido el culto privado; ello motiva lo igualmente lamentable: que algunos sacerdotes no celebren para no comprometer la casa que caritativamente los aloje y que otros sean

228. Antonio María Arregui (1863-1942), jesuita, muy conocido entre los sacerdotes por su *Summarium Theologiae Moralis*, redactado sobre los apuntes tomados por su discípulo Isacio Moran. Publicado en 1918, a su muerte el autor estaba preparando la 14ª edición, habiéndose impreso hasta entonces 77.500 ejemplares (M. ZALBA, DHCJ, I, 242).

229. Arcadio María Larraona (1887 -1973), ingresó en la Congregación de los Misioneros Hijos del Inmaculado Corazón de María (Claretianos). Ordenado de sacerdote en 1911, marchó a Roma donde se doctoró *in utroque iure* en el Ateneo de Sant'Apollinare. En 1943 fue nombrado pro-secretario de la Congregación de Religiosos, en 1944 miembro del Consejo General de Propaganda Fide y en 1949 secretario de la Congregación de Religiosos. Juan XXIII lo creó cardenal en el consistorio del 14-12-1959. El 5-4-1962 fue nombrado arzobispo titular de Diocesarea de Isauria y el 19 del mismo mes y año recibió la consagración episcopal en la Basílica Vaticana, de manos del Papa Juan XXIII. Tomó parte activa en la preparación del Concilio Vaticano II como miembro de la comisión antepreparatoria y como miembro de la Comisión Central preparatoria (DHEE, *Suplemento*, pp. 425-426).

detenidos y encarcelados. No creo exagerada la afirmación de que la mayoría, la casi totalidad de sacerdotes no recen el Santo Oficio por carencia de breviario, supliéndolo con el rezo del Santo Rosario.

II. Mi Señor Obispo fue detenido en 1º de Diciembre de 1936, no por policía oficial sino por una patrulla revolucionaria y hasta el momento presente no ha sido posible comunicarse con él ni una sola vez. Dicen que vive aún, lo aseguran, más en cárcel clandestina; no ha sido posible concretar dato alguno cierto. En el caso desgraciado de su fallecimiento no será posible la aplicación del canon 432 párrafos 1º y 2º del Código de Derecho Canónico, pues no existe ni Cabildo Catedral, ni Metropolitano ni Obispo alguno residente en toda la Provincia eclesiástica. Por este motivo pregunto a la Santa Sede: Si desgraciadamente he de recurrir a Ella, ínterin llegue la sustitución pertinente, puedo hacer uso válido y lícitamente de la jurisdicción eclesiástica de la que ahora estoy indignamente revestido?

III. Por la falta de libros indicada anteriormente le ruego Excmo. Sr. se digno remitirme copia de las interpretaciones auténticas el can. 1098 de fecha 25 Julio 1931 ya que en el "Summarium" Arregui solo constan las de 10 Noviembre de 1925.

IV. Un caso gravísimo se me ofrece. Criterio del Sr. Obispo antes de su prisión fue que todo sacerdote diocesano o extra diocesano podía confesar en nuestra diócesis durante las presentes circunstancias mientras fuere *digno*. Por Marzo, y no pude saber por qué conducto llegó a Barcelona y se dio a ello mucha publicidad, que la Santa Sede concedía a todos los sacerdotes de nuestro territorio el poder oír confesiones con las facultades propias de quien asiste a un enfermo in articulo mortis. Esto plantea una duda sobre los sacerdotes incurso en sentencia del Santo Oficio prohibitiva del ministerio del confesionario. He dicho antes que únicamente se celebraban los Divinos Misterios en casas particulares, i (*sic*) el sacerdote celebrante es siempre solicitado a oír en confesión a la familia. Si se niega, por falta de licencias ministeriales, en las presentes circunstancias se difama, si acepta la invitación desobedece a una sentencia de la más Alta Autoridad. Mi criterio, que someto humildemente a la Santa Sede, y que creo ha sido seguido por algunos, no obstante que puede ser muy equivocado es este: Cuando se trata de un sacerdote incurso en sentencia prohibitiva del Santo Oficio de oír confesiones, si este sacerdote después de la sentencia se ha portado públicamente bien, de manera que goza de buena fama y más aún, si este juicio favorable lo merece de su vigilante canónico, a tal sacerdote no le es lícito *ofrecerse* para confesar pero sí le es lícito *no negarse* si es a ello solicitado. La respuesta que recibe es anticipadamente aceptada con toda obediencia y devoción.

V. Indiqué en mi primera comunicación que me preocupaba la suerte

de los seminaristas, Algunos de ellos han podido salir de Barcelona hallándose en Seminarios franceses o de la España libre. Me piden Letras Dimisorias para ordenarse, cosa que no me es lícito conceder sin mandato expreso del Sr. Obispo, mas como la comunicación con él no es posible, cómo debo conducirme?

VI. Los datos que V.E.I. me pide para juzgar la validez y licitud del pan eucarístico no es posible remitirlos; no hay seguridad alguna de que la harina examinada hoy sea la misma que se utilice mañana. Mi duda únicamente consistía en lo siguiente: si al sacerdote de rito latino por circunstancias graves como las presentes, le es lícito consagrar pan fermentado en vez de pan ázimo, supuesto con toda certeza que la materia reúne para su validez las condiciones señaladas por los santos cánones y los buenos autores de moral.

VII. Finalmente, Exmo. Sr., y perdone tanta molestia, Dios le pague tanta caridad en leerme. El Decreto de la Sagrada Congregación de Sacramentos n.º. 398/37 solo me habilita como es natural para mis súbditos *ubique commorantibus* o para los estraños *actu degentibus* en mi territorio. Ahora bien, como en las demás Diócesis de este Provincia no es conocida autoridad eclesiástica que resida en la misma, esto es, Rvdmo. Ordinario que pueda usar las facultades concedidas por dicho Decreto, la no posible dispensa de impedimentos matrimoniales dificulta el contraer matrimonio en muchos casos siendo ello tanto más sensible cuando la urgencia en contraerlo obedece a una vergonzosa caída. Acuden a Barcelona, pero Barcelona no puede satisfacer la necesidad, si los contrayentes no están presentes cosa difícil y aun imposible en la mayoría de casos.

Cuan grato me es Excmo. Sr. ofrecerme incondicionalmente e V.E.I. y suplicarle una participación en sus Sacrificios y oraciones B.R.S.P.A.

José M^a. Torrent, C.O. V.G.

DOCUMENTO 21

CARTA DE TORRENT A PIZZARDO [3549/37]

Agradece cuanto está haciendo el cónsul de Suiza y habla del paradero desconocido del obispo de Barcelona.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, ff. 13-15*, original mecanografiada.

Barcelona, 21 agosto 1937.

Excmo. e Ilmo. Sr. Dr. G. Pizzardo
Arzobispo tit. de Nicea

Excmo. e Ilmo.Sr.: Sin ninguna de V.I. a que referirme después de la de 6 de Julio, que contesté en 26 del propio me, hoy me obliga a escribirle la caridad hacia los sacerdotes y religiosos detenidos en las cárceles.

El Sr. Cónsul de Suiza en Barcelona, cuyo celo justamente alabé en mi última, manifestóme ser deseo del Vaticano y de su Gobierno, que él, asesorado por el Sr. Rof y por mí, gestionara, si no la libertad a lo menos el mejorar la situación de los sacerdotes y religiosos presos.

Dicho Sr. Cónsul, después de varias tentativas, logró hablar del asunto con el Delegado General de Orden público en Cataluña, quien es, si no la Autoridad Judicial, el que retiene en la cárcel de Barcelona unos trescientos, y muchos más, según él mismo dijo, en las varias cárceles de Cataluña.

La impresión que produjo esta entrevista al Sr. Cónsul, no obstante la cordialidad externa con que se desarrolló, no es nada optimista, como no lo es el hecho de que siendo casi todos los sacerdotes y religiosos interesados absueltos por los Tribunales de Justicia y decretada por los mismos su libertad, no hay manera de que ésta se haya aun hecho, salvo muy raras excepciones, debidas a alguna muy particular y especial influencia.

Indicó dicho Delegado general de Orden Público al Sor. Cónsul, que una acción diplomática de Francia a favor de los presos pertenecientes a Ordenes e Institutos Franceses tendría probable éxito, como puede lo tuviera también a favor de los sacerdotes y religiosos en general.

Aunque dudo de la sinceridad de esta propuesta así como de su eficacia si se pone en ejecución, créome obligado, conforme al parecer del Sr. Cónsul de Suiza, a comunicarlo a V.E.I. para que la Santa Sede en su más

alto y mejor criterio juzgue si procede o no por su parte, utilizar la diplomacia francesa para el fin indicado.

Respecto del Sr. Obispo de Barcelona, continúa la más absoluta obscuridad, tal como indiqué en mi última; mi impresión personal se reduce a este dilema: o es muerto o lo guardan para canjearlo con algún personaje político y como este canje sería odioso, mayormente patrocinándolo elementos que quieren pasar por católicos, por esto el misterio y la continua contradicción en todo este proceso.

Debo corregir un párrafo de mi última y es que la archidiócesis de Tarragona, cuenta desde hace un mes con Vicario General, condiscípulo y buen amigo mío, el Canónigo Penitenciario Dr. Salvador Rial, con quien he conferenciado dos veces. Respecto a las demás diócesis catalanas continuamos ignorando haya autoridad eclesiástica que resida en ellas.

Agradeciéndole sus bondades con esta Diócesis y con mi persona, me es grato reiterarme de V.E.I. devoto servidor Q.R.B.S.A.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 22

CARTA NÚM. 3268/37 DE PIZZARDO A TORRENT

Sobre la concesión de algunas facultades pedidas.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 40-41*, minuta mecanografiada.

Vaticano, 14 agosto 1937.

Mons. José Torrent
Vicario Generale di Barcellona

Ill.mo e Rev.mo Monsignore,

Facendo seguito al dispaccio di questa S. Congregazione degli AA. EE. SS. N. 2566/37 del 6 Luglio u.s., mi è grato comunicare alla S.V.I. le risposte date dalle rispettive Sacre Congregazioni circa i varii dubbi da Lei proposti con Suo scritto del Giugno scorso.

Al riguardo dei dubbi di cui al N. 2 e 3 di detto scritto, la Sacra Congregazione dei Sacramenti, con officio del 9 c.m., comunica che, attese le tristissime condizioni in cui si trova tuttora parte della Spagna, ha

creduto opportuno impetrare in proposito dal Santo Padre le facoltà contenute nel Rescritto N. 2369/37 del 7 corrente, che Le trasmetto qui acchiudo.

Circa i dubbi la Lei proposti ai NN. 8 - 9- 10, la S. Congregazione dei Religiosi, con ufficio del 15 Luglio u.s., N. 5052/37 S.R. a questa S. Congregazione degli AA.EE.SS, autorizza:

1°. i religiosi di voti temporanei, che non possono entrare in rapporto coi loro superiori regular i che spontaneamente desiderano la rinnovazione dei medesimi voti per non cessare di essere religiosi, *a rinnovarli validamente per un anno, davanti a qualsiasi sacerdote, ma non privatamente in foro conscientiae.*

2°. i superiori religiosi, il cui mandato cessa legalmente durante questo periodo e che non possono aver relazioni con la Curia, *a continuare ad esercitare la loro carica;*

3°. a sostituire, in caso di morte dei superiori menzionati al numero precedente, con quei religiosi che ricoprono la carica più vicina a quella di Superiore, come i Consiglieri ecc...”

A riguardo infine dei dubbi, di cui ai NN. 5 e 6, la Sacra Congregazione del Concilio, con foglio del 26 Luglio u.s., N. 3342/37, scrive che “i parroci indicati sono per sé tenuti ad applicare la Messa *pro populo* ed i sacerdoti che binano [binanti, *tachado*] per sé non possono ricevere l’elemosina per la Messa binata”. Aggiunge però che la medesima S. Congregazione “in consimili circostanze, suole concedere le opportune facoltà tanto nel primo quanto nel secondo caso, dietro relativa domanda del proprio Ordinario”.²³⁰

Qualora pertanto la S.V.I. lo credesse opportuno, potrà inviare la relativa domanda a questa Segreteria di Stato, la quale la rimetterà a sua volta a detta S. Congregazione.

Mi è grato infine accusare ricevimento del pregiato Suo scritto del 26 Luglio u.s., testé pervenuto a questa S. Congregazione degli AA.EE.SS, del quale previo esame delle varie questioni in esso proposte, non mancherà di farLe avere una risposta.

RingraziandoLa per le notizie trasmesse, profitto...

230. Carta n°. 3342/37 de Bruno a Pizzardo, del 26 julio 1937 (AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 4-4v*, original mecanografiada).

DOCUMENTO 23

CARTA DE TORRENT A PACELLI²³¹ [3721/37]

*Agradece las gracias otorgadas por la Sagrada Congregación de Sacramentos y pide la concesión de otras facultades.*²³²

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 8-11*, original mecanografiada.

Barcelona, 2 de Septiembre de 1937.

Eminentísimo Sr. Cardenal Secretario de Estado

Eminentísimo Señor.

Recibida su carta fecha 14 Agosto último, n°. 3268/37 de su protocolo,

Ha producido verdadera emoción la caridad de la Santa Sede, en la concesión de las gracias otorgadas por Decreto de la Sagrada Congregación de Sacramentos N°. 2369/37, previa audiencia con Su Santidad. Una vez más, dígnese Emmo. Sr. manifestar a la Santidad de Pío XI, nuestra gratitud y devoción filial.

Atendidas las actuales circunstancias, que afectan gravemente a la casi totalidad del clero, suplico a la Santa Sede las siguientes facultades:

A) De dispensar de la celebración de la Misa pro Populo a los que juzga necesitados de ello.

B) Para los sacerdotes, que con permiso del Ordinario, celebren dos Misas en domingo o fiesta de precepto, poder recibir estipendio de las dos, con la obligación de destinar uno de ellos a sacerdotes o religiosos necesitados.

Petición de gracias espirituales si la Santa Sede juzga conveniente concederlas:

A) A favor de los difuntos, una sustitución de las indulgencias anexas

231. Enviada a ravés de la nunciatura apostólica en Suiza (Despacho n°. 2771 de Aldo Laghi a Pacelli, del 10 de septiembre de 1937, AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, f. 6*).

232. Con la carta n°. 4019, del 7 octubre 1937, Pizzardo envió a Torrent el rescripto de la S.C. del Concilio, con el que se concedían algunas facultades que él había pedido con la carta del 2 de septiembre de 1937 (AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, f. 54*).

a la celebración en altares privilegiados, que hoy no existen, y a las misas gregorianas, de difícil o imposible celebración, en estos tiempos.

B) No existiendo en toda la Diócesis, Iglesia, Capilla, ni Oratorio destinados el culto, el Jubileo para los Difuntos (2 de Noviembre) poderlo lucrar, visitando el Santísimo, custodiado en casas particulares y como tiempo hábil, toda la octava de la Festividad de Todos los Santos.

C) Siendo difícil recibir los Sacramentos de la Penitencia y Eucaristía en estas circunstancias, se suplica que para el efecto de ganar las indulgencias, tenga la recepción de los mismos, validez para más tiempo del prescrito en los Sagrados Cánones.

D) No estando erigido en lugar alguno el Vía Crucis y destruidos o robados por los saqueos, hasta los pequeños crucifijos en muchas casas particulares, se pide una nueva forma de practicar tan piadoso ejercicio.

E) Por los motivos indicados en el párrafo anterior, son muchos los fieles que para el rezo del Rosario no pueden usar las "cuentas" acostumbradas e indulgenciadas. La piedad ingeniosa de algunos fieles y hasta de religiosos y sacerdotes, unos en la cárcel y otros en sus domicilios particulares, ha utilizado en sustitución de las "cuentas" tradicionales, cuentas de cordel con nudos, unas de cinco decenas, otras de una sola decena; se pregunta si en las presentes circunstancias son bendecibles e indulgenciables.

F) Para las visitas a Jesús Sacramentado, custodiado con permiso del Ordinario, en casas particulares como estímulo, se suplican algunas indulgencias, que sustituyan a las concedidas para la visita de las Cuarenta Horas.

G) Siendo muchos los fieles que ejercen heroicamente la caridad, quienes con sus limosnas, quienes con su actividad y esfuerzo personal, a favor de los detenidos en las cárceles, o refugiados en casas particulares o cuando no, sumidos en la miseria, postrado a los Pies de Su Santidad, humildemente imploro para ellos una gracia espiritual que les sea un consuelo y una recompensa.

Cuanto me place, Emmo Sr. manifestarle en nombre de la Diócesis y propio el agradecimiento por sus bondades y ofrecerme de Su Eminencia devoto y humilde servidor q.b.s.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 24

CARTA DE TORRENT A PACELLI²³³ [4567/37]

Pide aclaraciones sobre la concesión de algunas facultades para dispensas de votos de religiosas y da noticias sobre la situación religiosa de Barcelona, que sigue prácticamente igual, pues aunque la persecución de los sacerdotes no reviste la violencia de tiempos anteriores, el culto privado debe ejercerse con las mismas precauciones; una gran mayoría de católicos prácticos y piadosos, desde el comienzo de la revolución no han podido oír Misa ni comulgar una sola vez; han aumentado los refugiados; nada se sabe del paradero del obispo Iruirita; se ha puesto en contacto con autoridad eclesiástica en la archidiócesis de Tarragona y en las diócesis de Vich, Gerona y Solsona, y con todas ellas sostiene fraternal correspondencia y les ha remitido copia de lo decretado por la Santa Sede.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 66-70*, original mecanografiada.

Barcelona, 18 de Octubre de 1937,

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Eminentísimo señor: Recibida le carta N.º. 4019/37²³⁴ a la que acompaña un Rescripto de la Sagrada Congregación del Concilio N.º. 3342/37.²³⁵

I. Como en dicha carta, contestación parcial a la mía del dos de Septiembre, no se hace alusión alguna a la mía del veintiseis de Julio de la que Su Emma. me acusa recibo en el último párrafo de la suya n.º. 3268/37, temiendo un extravío postal, me permito por la presente manifestarle:

233. Carta enviada al Departamento Político Federal de Berna por el Cónsul de Suiza en Barcelona y transmitida a Pacelli por el nuncio Bernardini, con el despacho n.º. 2982, del 1-11-1937 (AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, f. 63*, original mecanografiada).

234. Minuta de la carta n.º. 4019 de Pacelli a Torrent, del 7 octubre 1937 (*Ibid.*, f. 54), enviada a través de Juan Rof Boada, apoderado de la Banca Arnús de Barcelona y después a la Nunciatura en Suiza.

235. Se refiere a la dispensa de la celebración de la misa *pro populo* a causa de la guerra.

a) Mi deseo de recibir de la Santa Sede, como pedía, las instrucciones que juzgue a bien darme acerca de los estudios y ordenación de los seminaristas.

b) Preguntaba si también en mi aludida del 26 de Julio, si en el caso desgraciado de tener de recurrir a la Santa Sede, por constarme con certeza la muerte de mi Sr. Obispo, y no ser actualmente posible la aplicación del canon 432, interin llegue le solución pertinente, podía hacer uso válido de la jurisdicción eclesiastica de la que estoy indignamente revestido.

II. Angelina Solervicens, profesa de votos solemnes en el Monasterio de Carmelitas calzadas de esta ciudad, solicita de la Santa Sede la dispensa de votos para contraer matrimonio canónico. Motivos graves de orden moral, piden la concesión urgente de la gracia solicitada.

III. El Decreto n.º. 2398/37 de la Sagrada Congregación de Sacramentos me autoriza para dispensar del voto simple de castidad al efecto de contraer matrimonio. Mas, desgraciadamente esta facultad no basta para subvenir todas las necesidades que la flaqueza humana ofrece en las presentes circunstancias; así por ejemplo, la Superiora general de una Congregación de votos simples me pide para una súbdita suya de votos perpetuos, le dispense de los mismos para volver lícitamente al siglo.

Sería posible, Emmo Sr. obtener de la Sagrada Congregación de Religiosos la facultad de dispensar el Ordinario los votos religiosos sin necesidad de acudir a la Santa Sede interin duren las presentes circunstancias?

IV. Aunque solicitada por mi la facultad de dispensar los votos religiosos, si se juzga conveniente concederla, ¿podría hacerse extensiva la gracia e favor de los Ordinarios de las demás diócesis que se hallen en iguales circunstancias? ¿La misma extensión podría hacerse de las gracias hasta hoy concedidas a petición del Ordinario de Barcelona, siendo verdad que los motivos que las justifican son de carácter general?

V. Continuando mis notas informativas debo manifestar:

a) Persiste la ignorancia más absoluta acerca de lo que ha sido del Sr. Obispo.

b) Conozco ya la existencia de Autoridad eclesiástica en la Archidiócesis de Tarragona y en las Diócesis de Vich, Gerona y Solsona. Con todos ellos sostengo fraternal correspondencia y les he remitido copia de lo decretado por la Santa Sede. Igual he hecho con la Archidiócesis de Valencia a petición de algunos sacerdotes completamente desorientados; la persecución en ella ha sido puede más cruel que en Cataluña.²³⁶

236. Se desconoce el número exacto de víctimas de la persecución religiosa en Valencia, porque faltan datos precisos sobre los seculares, aunque consta que fueron asesinados 372 hombres y jóvenes de A.C. y 97 mujeres de la misma asociación. Las cifras sobre sacerdotes y religiosos son más seguras, aunque existen ligeras discor-

c) Nuestra situación sigue igual: raro el sacerdote o religioso a quien se le haya concedido la libertad no obstante ser decretada por los Tribu-

dancias de escasa entidad, que para nada afectan a los datos globales. Los sacerdotes seculares asesinados en Valencia fueron 350 sobre un total de 1.200, es decir, casi un tercio. En muchos pueblos se intentó aniquilar a todo el clero local, como en Alcoy, donde perecieron 14 sacerdotes; en Gandía y Onteniente 9; en Torrente 8; en Játiva y Carcagente 7; en Liria, Sueca, Algemesí y Alcira 6; en Oliva 5 y en Manises 4. Frecuentes fueron las ejecuciones de sacerdotes en grupo. Este aspecto masivo de las matanzas se interrumpió a principios de 1937, pero siguieron algunas ejecuciones individuales cada vez más esporádicas. Algunas comunidades religiosas contribuyeron a paliar los efectos negativos de la encarnizada persecución, como las Hermanitas de los Ancianos Desamparados, que acogieron a las religiosas encarceladas en su casa central, transformada en prisión y controlada por los republicanos, porque ellas mismas permanecieron al servicio de los ancianos. Los religiosos fueron arrancados de sus respectivos conventos y siguieron la misma suerte que el clero secular. Muchos de los asesinados no eran valencianos, sino que procedían de otras provincias y estaban destinados en las comunidades establecidas en la archidiócesis. Los datos sobre las víctimas de algunas órdenes ejecutadas en el ámbito valenciano son los siguientes: franciscanos 44; escolapios 37; capuchinos 26; jesuitas 23; 14 hospitalarios de San Juan de Dios, carmelitas 6 y salesianos 7. No es posible precisar el número de seglares, pero ciertamente debieron ser varios miles, si tenemos en cuenta que durante los primeros meses de la persecución ingresaron en el cementerio general de Valencia decenas de cadáveres al día, llegándose el 30 de septiembre a la cifra imprecionante de 255, de los cuales sólo muy pocos eran sacerdotes o religiosos. La persecución no se limitó a los sacerdotes, a los frailes y a los seglares sino que se extendió también a las monjas y a las mujeres de Acción Católica. Este es un dato fundamental que refuerza la característica antirreligiosa de la persecución, ya que no fueron respetadas ni siquiera personas ancianas, consagradas al ejercicio de la caridad en los hospitales y a la enseñanza en colegios y escuelas. Las 37 carmelitas de la Caridad, que trabajaban en la Casa de la Misericordia de Valencia, fueron obligadas a abandonarlas. Lo mismo les ocurrió a las nueve hermanas de la misma congregación, que ejercían su labor educativa y docente en el asilo de Cullera y fueron asesinadas en el mismo pueblo el 19 de agosto de 1936, mientras que doce religiosas de la comunidad de Valencia fueron ejecutadas en el Picadero de Paterna el 24 de noviembre del mismo año. En el mismo lugar, cinco días antes, habían sido inmoladas 17 Hermanas de la Doctrina Cristiana, de Mislata, con la superiora general al frente. Una de las víctimas tenía 86 años, otra 84, y la mayoría más de 60. Todas ellas fueron beatificadas por Juan Pablo II el 1º de octubre de 1995. El 9 de diciembre fueron sacrificadas en el fatídico Picadero cinco Hijas de la Caridad de Bétera, junto con una empleada de la casa. La misma suerte corrieron en diversos lugares de la archidiócesis otras hermanas de religión del asilo de San Eugenio y de la casa de Beneficencia de Valencia; cuatro capuchinas de clausura del monasterio de Agullent; cinco escolapias de Valencia; dos Hermanitas de los Ancianos Desamparados de Requena y dos agustinas descalzas de la misma población. Véase mi libro, en colaboración con R. FITA REVERT, *Mártires valencianos del siglo XX* (Valencia, Edicep, 1998).

nales; la persecución personal no reviste la violencia de tiempos anteriores, pero el culto privado debe ejercerse con las mismas precauciones; las movilizaciones militares afectan cada día a mayor número de sacerdotes, lo que limita notablemente los ministerios ya de siempre muy limitados; una gran mayoría de católicos prácticos y piadosos, desde el comienzo de la revolución no han podido oír Misa ni comulgar una sola vez, El problema de los refugiados ha aumentado la población de Barcelona ciudad tan notablemente, que no parece exagerado afirmar, que llegan a dos millones los vecinos con que cuenta actualmente nuestra capital.

d) Agradecería, si Su Eminencia juzga prudente remitirle un ejemplar de la última Encíclica de Su Santidad²³⁷ para que traducida, como pude hacerlo con la “*Divini Redemptoris*”, sea su lectura instrucción y consuelo para algunos, ya que la prudencia, limitando la divulgación, impide sean muchos los favorecidos.

Me es grato Emmo Señor, reiterarle con mi agradecimiento los votos de mi mayor estima y sumisión. B.S.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

237. Pío XI publicó la *Mit brennender Sorge* del 14 de marzo de 1937, “*sobre la situación de la Iglesia en Alemania*” en la que denunciaba el nazismo. De la misma forma que en la zona nacional se difundió ampliamente el párrafo sobre “*Los horrores del comunismo en España*” de la encíclica en que Pío XI condenaba el comunismo, se prohibió la difusión de la encíclica *Divini Redemptoris* en la que se condenaba el nazismo, que era uno de los aliados del general Franco.

DOCUMENTO 25

CARTA NÚM. 4856 DE PACELLI A TORRENT

Responde a su carta del 18 de octubre.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, f. 74*, original mecanografiada. Nota marginal autógrafa: *tramite solito*, es decir, que se envía a través de la nunciatura en Suiza).

Vaticano, 29 noviembre 1937

Mons. José Torrent
Vicario Generale di Barcellona

Ill.mo e Rev.mo Monsignore,

Con riferimento alla pregiata lettera della S.V. del 18 ottobre u.s., mi è grato comunicarLe che la Sacra Congregazione Religiosi, accogliendo benignamente la di Lei istanza concernente la facoltà di dispensare dai voti religiosi senza ricorrere alla Santa Sede attese le presenti difficili circostanze, con officio del 18 c.m., n.º. 8297/37, a questa Segreteria di Stato ha concesso alla S.V. la facoltà di dispensare da tali voti per *venti casi* a condizione però che si osservino, per quanto è possibile, le clausole ordinarie dei rescritti. La medesima S. Congregazione ha inoltre rimesso a questa Segreteria di Stato il Rescritto N.º. 8297/37 in data 18 Novembre c. per la dispensa dai voti solenni della suora Solervicens, che qui acchiuso mi reco a premura di trasmettere alla S.V. per la sua esecuzione.

Profitto.

DOCUMENTO 26

CARTA DE TORRENT A PACELLI²³⁸ [5049/37]

Agradece el envío de la encíclica “Mit brennender sorge”; envía unas preces del vicario general de Vich; comunica la grave enfermedad del vicario general de Solsona; habla de la grave situación de la diócesis de Lérida, cuyo obispo y muchos sacerdotes han sido asesinados por los republicanos, y da otras noticias sobre la libertad concedida a todos los presos gubernativos y sobre el problema de socorrer la necesidad y la miseria que sufren la mayoría de sacerdotes y católicos, para los que pide ayuda económica.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff.*, 80-83, original mecanografiada.

Barcelona, 26 noviembre 1937.

Eminentísimo Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Eminentísimo Señor,

Recibidos los ejemplares de la encíclica “Mit brennender sorge” para transmitirlos al M. Iltre. Sr. Vicario General de Tarragona Dr. Rial, lo que haré gustoso en la primera ocasión que se me ofrezca.

I. Cumpliendo los deseos del M. Iltre. Sr. Vicario General de Vich²³⁹ remito a esa Secretaría de Estado las adjuntas Preces que dicho Sr. dirige a la Santa Sede a favor del clero de su diócesis.²⁴⁰

238. Carta enviada al Departamento Político Federal de Berna por el Cónsul de Suiza en Barcelona y transmitida a Pacelli por el nuncio Bernardini, con el despacho n.º. 3197, del 7-12-1937 (AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, f. 77*, original mecanografiada).

239. Jaime Font Andreu (Vich 1894 -San Sebastián 1963) cursó sus estudios en la Universidad Pontificia de Comillas y fue ordenado sacerdote en el año 1916 y nombrado vicesecretario del Obispado de Vich en el mismo año, y después, secretario de la curia diocesana. En 1936 fue nombrado canónigo de la catedral de Vich y poco después, en el mismo año, fue nombrado vicario general de la diócesis en sustitución de Jaime Serra Font, que fue asesinado por los republicanos. En 1941 fue nombrado arcediano de la Catedral y continuó en el cargo de vicario general de la diócesis hasta que fue nombrado obispo de Zamora en 1944; en 1950 fue nombrado primer obispo de la nueva diócesis de San Sebastián.

240. “Beatissime Pater, Ordinarius Vicensis, in Hispania, cuius territorium sub hostili potestate exercitus vulgo ‘Rojo’ adhuc manet, ad inopiam sui cleri aliquantisper

II. El M. Iltre. Sr. Vicario General de Solsona, Dr. D. Manuel Vilella Antich, enfermo de suma gravedad,²⁴¹ no siéndole posible comunicarse con su Obispo Excmo. e Ilmo. Dr. D. Valentín Comellas Santamaría, me ruega pida humildemente a esa Secretaría de Estado de S. S. comuniqué a su Prelado el estado en que se halla y la necesidad de nombrarle sucesor. Se atreva indicar para tal cargo entre los sacerdotes que actualmente residen en la Diócesis al Rdo. Dr. D. Ramón Espert, que ha merecido siempre la confianza tanto del Sr. Obispo como del clero y pueblo fiel.

III. El clero de la diócesis de Lérida es el que cuenta con más víctimas de la revolución; parece son mucho más de la mitad los que con su santo Obispo el frente,²⁴² han dado su sangre con generosidad y edificación.

Hállanse sin Autoridad Eclesiástica, y algunos sacerdotes refugiados en Barcelona me ruegan proponga a la S.S. para administrar la Diócesis, ínterin ella disponga lo que definitivamente juzgue mejor, el Rdo. Dr. D. Luis Borrás Perelló, Beneficiado de la Sta. Iglesia Catedral, Vice Rector y Profesor de Moral del Seminario Conciliar, y Director de la Academia de la Inmaculada, asociación católica masculina, la primera en fama y mérito en la Diócesis. Parece ser dicho Sr. el eclesiástico de más relieve que ha sobrevivido a la persecución cruenta.

IV. He podido comunicarme, gracias a Dios, con el M. Iltre. Sr. provisor de esta Diócesis de Barcelona, Dr. D. Juan Serra Puig, lo que aligera mi actuación en el gobierno de la misma

V. Se ha concedido ya la libertad a todos los presos gubernativos, quedando solo en las cárceles oficiales, los sacerdotes y religiosos que sufren condena, o procesados que esperen sentencia. Digo en las cárceles oficiales, pues desgraciadamente existen aún cárceles clandestinas. Continúa la falta absoluta de noticias y datos acerca el Sr. Obispo.

VI. La prolongación de la guerra civil y la libertad concedida a sacer-

alleviandam, suppliciter postulat a Sanctitate Vestra ut, praesentibus perdurantibus circumstantiis, 1) Parochos suas Dioecesis dispensare dignetur ab obligatione applicandi Missam pro populo. 2) Ut Sacerdotes quibus diebus dominicis et festis de praeecepto binare licet, stipendium etiam pro secunda Missa percipere valeat. Et Deus etc. Ad S.V. genua humiliter provolutus. Jacobus Font. V.G.”. Nota autógrafa de Sericano: “N.B. Con N.º. 4784/37 del 27 Nov. 1937 si è chiesto alla S.C. del Concilio che tale facoltà, già concessa a Barcellona, sia estesa per tutta la *zona rossa* (AA.EE.SS., *Spagna* 891, fasc. 271, f. 84, original mecanografiada).

241. Con carta del 27-12-1937, Torrent comunicó a Pacelli que este sacerdote había fallecido, y urgía el nombramiento de un sustituto (AA.EE.SS., *Spagna* 891, fasc. 271, ff. 105-107).

242. Beato Salvio Huix Miralpeix (*Mártires*, pp. 1913-1920).

dots, religiosos y seculares, aludida en el párrafo anterior, hace que cada día sea más pavoroso el problema de socorrer la necesidad y la miseria que sufren le mayoría de los católicos. Son innumerables las familias que después de haber perdido sus mejores miembros asesinados por la revolución, se hallan en la suma indigencia.

Si fuera posible llagase a mis manos alguna limosna del extranjero, la Autoridad Eclesiástica podría ejercer la caridad, función tan propia de la misma, y no vería con pena y temor que sacerdotes y religiosos busquen el socorro de elementos políticos tolerados en la actualidad, y que por ley de agradecimiento, podría ello producir en nuestro amado clero desviación y hasta desobediencia.²⁴³

Me es grato Emmo, Sr. reiterarle una vez más mi agradecimiento y los afectos de la más respetuosa sumisión y estima, b.s.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 27

CARTA DE TORRENT A PACELLI²⁴⁴ [5169/37]

*Informa ampliamente sobre su coloquio con el ministro Irujo sobre la apertura de alguna iglesia al culto público en Barcelona.*²⁴⁵

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, ff. 20-24*, original mecanografiada.

Barcelona, 4 de diciembre de 1937.

Eminentísimo Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr. Una propuesta del Sr. Ministro de Justicia del Gobierno de la República, D. Manuel Irujo, referente a la Iglesia, me obliga moles-

243. Carta de Torrent a Pacelli, Barcelona 26-11-1937 (AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 80-83*).

244. Enviada a Pacelli con despacho n. 3260 de Bernardini del 17-12-37 (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, f. 18*). Pacelli acuso recibo el 31-12-37, con el n. 5169 (*Ibid.*, f.28).

245. *Apunte de Sericano sobre esta carta*: "Dalla lettera del Vicario Generale di Barcellona del 4 Dic. 1937 oggetto: Informa sui varii tentativi del ministro di Giustizia Sig. Irujo (basco) per ristabilire in Barcellona e Madrid un simulacro di culto pubblico. Dice che gli stessi sacerdoti ed il popolo non credono che l'attuale Governo della

tar a S. Emma. En cumplimiento de un deber de mi oficio que es comunicar todo lo que tenga alguna trascendencia a la S.S. y esperar con docilidad absoluta, sus órdenes, consejos e indicaciones.

El Ministerio de Justicia dio una nota a la prensa diaria, comunicando haber recibido de los nacionalistas vascos refugiados en Barcelona, la petición de que se habriese (*sic*) al culto una iglesia en la que pudiesen cumplir sus deberes religiosos.

El día siguiente, recibía yo la visita de un secretario particular del Sr. Irujo para sondear mi criterio sobre el mismo asunto, como para sondear la opinión pública, me dijo, había sido dada la nota a la Prensa. Mi respuesta fue que el Sr. Ministro pusiera por escrito sus deseos y que lo estudiaría con interés, ocultando, por tratarse de un intermediario muy secundario, mi resolución, firme desde el primer momento, de comunicárselo a S.S., único juez en estas circunstancias.

Al cabo de pocos días, propúsome recibiera una comisión de vascos presidida por el Jefe accidental del Gobierno Vasco Sr. La Torre, para presentarme una solicitud de abertura de una iglesia para ellos. Me negué a recibirlos, con el pretexto de que el asunto, en las circunstancias actuales, debía tratarse únicamente entre las dos potestades supremas, eclesiástica y civil.

El sábado 27 de noviembre, el Sr. Irujo me solicitó una entrevista en el lugar, día y hora que yo quisiera. Creí que, tratándose del Sr. Ministro de Justicia, no podía negarme, se la concedí, pero pidiéndole fuese en su domicilio particular, no en el mío, ni en el Ministerio, y tuvo lugar el domingo 28 a las 4 de la tarde.

La entrevista fue larga, casi de hora y media, muy afectuosa y por fin, concretó su deseo de sumar mi autoridad a la suya para restablecer el culto público. Mi contestación fue que no tenía facultades para acceder a sus deseos que con mucho gusto comunicaría a la S.S. Entonces hablóme de sus fracasos, todas cuantas veces ha intentado por mediación, dijo, de los Emmos. Srs. Cardenales Arzobispos de París y Tarragona y el Excmo. Sr. Nuncio en Francia, relacionarse con la S.S. para restablecer amistosas

Repubblica abbia la forza morale o possa dare garanzie per ristabilire il culto". *Apunte de Tardini en la misma página*: "20-XII-37. Mons. Sericano me ne parli. Come crede si possa rispondere al Vicario generale? Se, almeno in qualche chiesa, si può riprendere il culto pubblico, non é il caso di profittarne? Si va incontro a pericoli? Ma il culto pubblico è un dovere e per il dovere si possono affrontare pericoli.- Ha per fine una speculazione politica? Questo sarà il *fine* del Governo; ma il *finis operis* è ben diverso: i fedeli possono radunarsi, assistere alle sacre funzioni, ecc. ecc. Quello che dovrebbe esigersi, è che *tutti* (non solo i *baschi*) possano liberamente frequentare la chiesa, ecc.ecc. (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, f. 27, autógrafo*).

relaciones. En un momento, que me pareció oportuno, le pregunté qué garantías ofrecía a la Iglesia para que Ella acogiera favorablemente su petición, y me contestó vagamente con esta frase: El que poco a poco se van normalizando las cosas e imperando la justicia, la que persigue y condena todos los desmanes.

Hasta aquí los hechos; ahora si me permite Emmo. Sr. añadiré mis apreciaciones personales, que no tienen otro fundamento que el de las afirmaciones del propio Ministro en su conversación conmigo.

Buenos deseos, pero poca ortodoxia práctica. Dijo estar dispuesto ha (*sic*) abrir alguna iglesias, ha citado algunas de Barcelona, que podrían habilitarse fácilmente, mas quisiera el beneplácito de la Autoridad eclesiástica, tanto por ser lo debido, como por no arrostrar él solo la responsabilidad, en caso de una reacción violenta de los partidos extremos. En caso de negativa, por parte de la A.E., no cedería en su propósito. En Madrid, dijo, tenían preparada la abertura de una iglesia a cargo del P. Lobo, que según él, arrastra al pueblo. Cuenta con sacerdotes vascos como funcionarios del Estado en su Ministerio. Puede que la actividad de este Sr. obedezca a la vez que a un imperativo de su conciencia a una finalidad política; él es sin duda, el elemento de más orden en el Ministerio, y siente más que sus compañeros la necesidad de una legalidad, tanto para vivir en casa como para mejorar el frente internacional.

Finalmente Emmo. Sr. permita le indique lo que los sacerdotes y pueblo fiel sienten respecto este asunto. Ven con espanto la prolongación del estado actual por los destrozos que en el orden moral ha de producir la ausencia total del culto público, pues la influencia del culto privado es muy limitada. Una relajación de costumbres debe darse y desgraciadamente se da en progresión dolorosísima. Pero los mismos sacerdotes y pueblo no cree que el actual Gobierno de la República tenga fuerza moral ni pueda ofrecer garantías para restablecer el culto.

Cuenta Emmo. Sr. con la más devota sumisión y estima de quien r.b.s.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 28

CARTA DE TORRENT A PACELLI²⁴⁶ [128/38]

Pide la dispensa del ayuno y abstinencia en la próxima cuaresma para las diócesis catalanas y la dispensa de aplicar la Misa Pro Populo, solicitada por el vicario general de Gerona, y da otras noticias.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, ff. 105-107v*, original mecanografiada.

Barcelona, 27 de Diciembre de 1937.

Emmo Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Señor: Recibida de esa Secretaría de Estado de Su Santidad la carta fecha 29 Noviembre último, nº. 4856 del 37, de su protocolo. Muy agradecido.

I.- Los Ordinarios de las Diócesis de Barcelona y Vich postrados a los pies de Su Santidad humildemente suplican para sus diocesanos les dispense del ayuno y abstinencia en la próxima cuaresma, atendida la falta de comestibles y la imposibilidad de proveerse de lo más necesario; muchos carecen hasta de pan, y todos tienen una alimentación muy inferior a lo que permite la ley del ayuno.

II.- Por la premura del tiempo y dificultad de comunicaciones no me es posible conocer la opinión y deseo de los Rdmos. Ordinarios de las restantes Diócesis de esta Provincia Eclesiástica, mas siendo iguales las circunstancias en que se hallan a las apuntadas en el párrafo anterior, creo interpretar la voluntad de los mismos, pidiendo que la gracia solicitada para las [de] Vich y Barcelona, sea extensiva a las demás diócesis.

III.- El Sr. Vicario General de Gerona pide humildemente a la Santa Sede para el Clero de su Diócesis, la dispensa de aplicar la Misa Pro Populo y de recibir *inopiae causa* limosna de las dos misas, los que están facultados para binar en domingos y fiestas de precepto.

IV.- Falleció ya el M. Iltre Sr. Dr. D. Manuel Vilella, Vicario General de Solsona, cuya enfermedad gravísima, por encargo suyo, manifesté en la mía del 26 Noviembre. Urge pues, como se pedía en la misma, que el Sr. Obispo Dr. Comellas, nombre sustituto para el gobierno de la Diócesis.

246. Véase el apunte de Sericano sobre esta carta en AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 271, f.*, 108, original mecanografiado.

V.- Agradecerle un ejemplar de la Encíclica de Su Santidad fecha Octubre último, para darle le publicidad posible en las presentes circunstancias, como oportunamente pudo hacerse con la “Divini Redemptoris”.

Reciba V.Emma, una vez más, los efectos de sumisión y estima de quien b.r.s.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 29

CARTA NÚM. 5169 DE PACELLI A TORRENT²⁴⁷

Responde a su carta del 4 de diciembre relativa a su coloquio con el ministro Irujo sobre la apertura de alguna iglesia al culto público en Barcelona.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 331, ff. 25-26*, minuta mecanografiada.

Vaticano, 29 diciembre 1937

27 [*tachado*] 29 dicembre 1937.

Ill.mo e Rev.mo Monsignore,

Mi è regolarmente pervenuta la pregiata lettera del 4 c.m. con la quale la S.V. Revma. informava circa il recente Suo colloquio con codesto Ecc.mo Ministro di Giustizia, Sig. Irujo, in merito alla proposta apertura al culto pubblico di qualche chiesa in Barcellona.

Il Santo Padre, informato della cosa, ne ha preso conoscenza con vivo interesse, ed ha espresso la Sua profonda pena per la rilassatezza dei costumi, che, come la S.V. rileva, va purtroppo accentuandosi “en progresión dolorosísima” tra codesti cari fedeli il prolungarsi della totale assenza del culto pubblico.

Qualora l’attuazione della proposta in parola contribuisse ad ovviare, in parte almeno, il lamentato inconveniente, la cosa non potrebbe che tornare di grande consolazione al cuore del Santo Padre, che tanta sollecitudine ha per il bene spirituale di codesti diletti figliuoli [Né vale obiettare che l’accennata proposta avrebbe per fine una speculazione

247. Nota autografa de Tardini: “29-XII-37. Riferito al S.P. che ha approvato la mente. D.T.” Enviado a través de la nunciatura en Berna.

politica perché questo potrà essere il *fine* del Governo; ma il *finis operis* è ben diverso: è il bene delle anime, alla cui santificazione la Chiesa ha l'obbligo di cooperare con tutte le forze, *tachado en la minuta*].

Occorre però, come è ovvio, che si abbiano al riguardo le dovute garanzie: come, ad esempio, che tutti i fedeli, non solo i baschi, possano liberamente frequentare dette chiese; che sia garantito il tranquillo esercizio del culto medesimo e che siano prese inoltre le necessarie misure per impedire che tale esercizio fornisca l'occasione o il pretesto di nuove vessazioni contro il clero e codesti già tanto tribolati fedeli.

Voglia pertanto la S.V., che essendo sul luogo dispone degli elementi necessari per formarsi un'idea esatta della situazione ponderare "coram Domino", la delicatissima questione, e facendo uso della podestà diocesana ordinaria di cui è rivestita, prendere al riguardo quei provvedimenti che crederà possibili ed opportuni per il maggior bene delle anime affidateLe.

L'Augusto Pontefice con cuore paterno è più che mai vicino in quest'ora di durissima prova a codesti dilette figli che soffrono. Egli ne conosce le tribolazioni e la Sua più grande sofferenza è di saperli, in mezzo a tante pene, sprovvisti, sovente, di quei conforti celesti che solo la nostra Santa Religione può dare.

Sua Santità eleva tuttavia fiduciosa la mente a Dio benedetto pregandoLo affinché, nella Sua infinita bontà e misericordia, si degni di venire in aiuto di tanti cari fedeli che soffrono per il Suo nome e per la Sua legge; invita codesti fedeli a moltiplicare le loro fervide preghiere per ottenere dal Divino redentore che cessi finalmente tanto male, e nella paterna sollecitudine per tutte le anime affidateLe dalla Divina Provvidenza implora la misericordia Divina anche su coloro che oggi così crudelmente perseguitano la Chiesa.

Con tali sentimenti il Santo Padre invia di cuore a Lei, a codesti cari sacerdoti ed ai fedeli tutti, quale auspicio di tempi migliori, la particolare Sua Benedizione Apostolica. Profitto...."

DOCUMENTO 30

CARTA DE TORRENT A PACELLI

Informa sobre los nuevos intentos de Irujo de abrir alguna iglesia al culto público y de sus gestiones para convencerle que desgraciadamente no había llegado la hora para hacerlo. Sigue desconociendo el paradero del obispo Irurita, aunque "cada día se arraiga más en mí el convencimiento de que fue vilmente ejecutado y que su alma estará gozando ya en el Cielo del premio concede el obispo santo". El obispo de Teruel está en Barcelona en calidad de preso, acusado de haber firmado la Carta Colectiva del Episcopado. Reitera la súplica para la concesión de facultades varias.

AA.EE.SS., *Spagna* 891, *fasc.* 272, *ff.*, 23-26 , original mecanografiada.

Barcelona, 1 febrero 1938

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr.: recibí su carta fecha 29 Diciembre 1937 nº 5169/37 de su protocolo que agradezco en el alma como una prueba más de la paternal solicitud de la Santa Sede con nosotros.

I. El Sr. Irujo dejó el Ministerio de Justicia quedando Ministro de la República sin cartera en 11 de Diciembre. Su sucesor Sr. Ansó²⁴⁸ en su discurso de toma de posesión según la Prensa diaria dijo que a su juicio cuando se trate de defender a la República hay que pasar por encima del derecho. Afirmó que no siente fanatismos de ninguna clase, ni siquiera el fanatismo de la ley.

Posteriormente, el Sr. Irujo intentó de nuevo la abertura de alguna Iglesia al culto público; gracias a Dios, pude convencerle que desgraciadamente no había llegado aún la hora tan deseada por todos los buenos; los vascos que han dado ocasión a esas instancias del Sr. Irujo tienen en sus domicilios sociales el culto privado con numerosa asistencia relativamente a la que puede reunirse en los domicilios particulares de

248. Mariano Ansó Zunzarren (Pamplona, 1889-1981) fue el primer alcalde de Pamplona tras la proclamación de la II República Española en 1931 y ministro de Justicia en el primer gobierno de Juan Negrín, desde diciembre de 1931 hasta la crisis ministerial de abril de 1938.

los demás católicos; en los momentos presentes no es posible hacer más según el unánime parecer de celosos sacerdotes y prudentes seglares.

II. Respecto el asunto de mi Sr. Obispo que es aludido por el nombre Manuel de Luis, recibí con fecha 27 Enero una carta del Sr. Irujo que copio literalmente: “Sr. D. José M^a. Torrent. Vicario General de la Diócesis. Mi querido amigo: El Sr. Ministro de Estado me comunica que acepta el canje del sacerdote D. Manuel de Luis por el ex-diputado catalán Sr. Carrasco Formiguera, condenado a muerte y en espere de ejecución de la sentencia en Burgos. En el caso de que fuera posible a Ud. averiguar el paradero de aquel, bastaría con que Ud. lo supiere para que el canje pudiera tener lugar, poniéndose el Sr. de Luis bajo le protección inmediata de un pabellón extranjero, sin otra intervención de las autoridades. Espero sus noticias y me reitero suyo muy atto. amigo. Manuel de Irujo.”

Le contesté que desgraciadamente ignoraba el paradero del Sr. Obispo con quién no ha sido posible comunicación alguna desde su detención en fecha 1º diciembre 1936.

Cada día, Emmo. Sr., se arraiga más en mí el convencimiento de que fue vilmente ejecutado y que su alma estará gozando ya en el Cielo del premio concede el obispo santo.

El Sr. Obispo de Teruel está en Barcelona en calidad de preso, perece que le acusación mayor contra él es haber firmado le Carta Colectiva del Episcopado. Se lo comunico creyendo cumplir un deber y por si fuera posible sustituyese en el canje propuesto el Sr. Obispo de Barcelona, caso, moralmente cierto de que este no sea hallado.

III. En 26 Noviembre último remití a le Santa Sede unas Preces del Iltre. Sr. Vicario general de Vic solicitando la dispensa de la Misa *pro populo* y el poder recibir, *inopiae causa*, estipendio en la Misa de binación a favor del clero de su Diócesis. No habiendo recibido contestación aún, reitero la súplica por si hubiese ocurrido involuntario extravío.

IV. Continuando el estado de cosas que sufrimos hace ya año y medio, para bien de los moribundos me atrevo, Emmo. Sr. rogarle juzgue si es prudente o no que la Santa Sede faculte a un presbítero de esta Provincia Eclesiástica para que bendiga *Oleum olivarum in sacramento extremae unctionis adhibendum*.

V. Escribo le presente vigiliat del aniversario de la elección de Su Santidad para la Silla de Pedro. En nombre del clero secular, regular, pueblo fiel y propio los votos más sinceros de que Dios conserve tan preciosa vida. Dígnese ofrecerle nuestro afecto filial y nuestra sumisión más absoluta.

Me es grato Emmo, Sr., reiterarme de V. E. agradecido y devoto servidor q.b.s.S.P.

José María Torrent., V.G.

DOCUMENTO 31

CARTA DE TORRENT A PACELLI

Le comunica que ha visitado en la cárcel al obispo de Teruel; se opone a autorizar el culto público por falta de garantías y solicita respuestas sobre varios asuntos.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 272, ff.*, 49-52, original mecanografiada.

Barcelona, 10 marzo 1938

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr. Cardenal: de nuevo me atrevo molestar su atención para exponerle lo siguiente.

I. Con autorización especial del Sr. Ministro de Defensa, el domingo 6 del actual visité al Sr. Obispo de Teruel Fr. Anselmo Polanco, que como preso militar e incomunicado se halla en el cuartel “19 de Julio” de esta Ciudad. No le es permitido celebrar la Santa Misa porque la celebración no fuera ocasión de protestas por la diversidad de ideologías, según carta contestación de dicho Sr. Ministro a la súplica que se le dirigió. El Venerable Prelado, a quién acompañan en la prisión su Vicario General²⁴⁹ y un Sr. Canónigo de Albarracín, me ruega, por si una carta suya dirigida a la Santa Sede no hubiere llegado a su destino, manifieste a S. Emcia. que las circunstancias de su sede de Teruel no le permitieron constituir Autoridad Eclesiástica para el gobierno de la diócesis.²⁵⁰

249. Beato Felipe Ripoll (*Mártires*, pp. 594-597).

250. Sobre la situación del beato Anselmo Polanco en la cárcel, el canónigo Onaindía entregó al obispo de Bayona la siguiente nota: “El Sr. Ministro de Defensa Nacional de la República Española, D. Indalecio Prieto invitó al Canónigo vasco D. Alberto de Onaindía, a que visitara al Sr. Obispo de Teruel, que se encuentra en Barcelona en calidad de prisionero de guerra. Se hospeda dicho Prelado en un convento de religiosas convertido en Cuartel de evacuación. Vive en una habitación con su Vicario general. Tiene cama, con mantas y sábanas. Se le permite tener lo necesario para su higiene, barba, etc. El Sr. Onaindía le atendió en cuanto a ropa, alimentos, libros, etc. Con el mismo canónigo visitó el Vicario General de Barcelona autorizado por el Ministro, al Sr. Obispo detenido. El personal de la cárcel le guarda toda clase de atenciones. Ha podido escribir a Roma de asuntos que atañen al gobierno de su diócesis. El Gobierno desea guardar con el Prelado las atenciones que permitan las

II. Con sorpresa y disgusto recibí de los vascos una carta que literalmente copio: “Euzkadi’ko Emakume Abertzale Batza Gure Etxía”. Pino, 5 - Barcelona. Barcelona 3 de Marzo de 1938.- Ilmo. Sr. D. José María Torrent - Vicario General - Barcelona.- Ilustrísimo señor: tenemos el agrado de poner en conocimiento de S. I. que, a partir del domingo 13 de los corrientes, esta Asociación ampara la apertura de la Iglesia de le barriada del 6 de Octubre del pueblo Aguas Toses de Llobregat, habiendo comunicado el hecho, a los fines estadísticos y de Orden Público procedentes, a los Srs. Ministro de Justicia y Director General de Seguridad. La primera Misa que se celebre en aquella Iglesia denominada a efectos legales les “Capilla de los Vascos”, tendrá lugar a las 10 de la mañana del citado día. Atenta y respetuosamente le saluda. La Presidenta, Concepción de Azaola“.

Obrando según los dictámenes de mi consciencia y conforme al parecer unánime del clero y pueblo, no puedo permitir el culto público cuya ausencia es tan lamentable. Si el Sr. Ministro de Defensa por motivos de orden y disciplina en una prisión militar niega le celebración a un Sr. Obispo, ¿cómo puedo yo cargar con le responsabilidad del culto a puerta abierta? Desde hace algunas semanas se ha intensificado de nuevo la detención de sacerdotes y seglares lo cual a la vez que constituye una atmósfera poco propicia para la exteriorización del culto, produce verdadero pánico entre los seglares.

III. Ruego me diga Emmo. Sr., si recibo la denuncia de un caso de solicitud, no siendo posible en las presentes circunstancias actuar según derecho, tengo alguna obligación que cumplir con el Santo Oficio?.

IV. Habiéndome podido comunicar con el Vice-Secretario de Cámara y Gobierno de esta Diócesis, he venido en conocimiento de que en Junio último terminaron les facultades quinquenales que la Santa Sede concede

circunstancias de su detención. Se le ha indicado al Sr. Obispo que para cuanto desee puede dirigirse a las autoridades vascas católicas, especialmente al ministro vasco de la República, D. Manuel de Irujo. 13-III-1938”. *Apunte autógrafo de Antoniutti*: “Nota ricevuta dal Vescovo di Bayonne, e a questo rilasciata dal Can. Alberto de Onaindía” (ASV, Arch. Nunz. Madrid 971, f. 431, mecanografiada). En *Ibid.* f. 430, hay una copia mecanografiada de una carta, sin destinatario, fecha ni firma, que dice: “Muy Sr. mío: Acabo de recibir la suya en el preciso momento que entregaba yo una carta al cartero dirigida a Vd. Agradezco vivamente las atenciones que ha tomado y toma con mis amigos. Muchísimas gracias. Ayer, conforme a Vd. le anuncié, hablé con Don Telesforo de Monzón, sobre la situación que pueda estar el Excmo. Sr. Obispo de Teruel. Francamente se me mostró muy optimista y me encargó podía anunciarle a Vd. que a dicho ilustre detenido no le pasará nada. Hoy, y por medio de una persona que va a Barcelona, envío una carta a Don Julio de Jauregui, diputado por Vizcaya, y buen amigo mío, al que ruego encarecidamente que, a la mayor brevedad, me dé noticias sobre la situación de dicho Sr. Obispo”.

a los Obispos españoles con ocasión de la Visita *ad limina*. Ruego Emmo. Sr. interese su renovación pare el buen régimen de la Diócesis y si parece bien a la Santa Sede, interim no resida en ella Sr. Obispo, las facultades que se concedían, no al Ordinario, sino al Obispo, por ejemplo, el conceder permiso pare leer libros prohibidos, pueda aquel ejercerlas.

La misma suplica formulo a favor de la Diócesis de Vic a petición de su Vicario General y en el supuesto de que no lo haya hecho su Sr. Obispo, con quien no tiene comunicación alguna.

Me es grato reiterarme de V. Emma. agradecido y devoto servidor,
q.b. s. S. P.

José M^a. Torrent, Vic. Gen.

DOCUMENTO 32

CARTA DE TORRENT A PACELLI [1568/38]

Comunica la muerte del vicecónsul francés en Barcelona, católico practicante, y él mismo a bordo del barco, presidió una sencilla ceremonia, vistiendo solo la estola negra sobre su traje seglar. Se ha intensificado la detención de sacerdotes y seglares. No se abrió al culto la iglesia de pueblo Aguas Tossas del Llobregat como le habían anunciado los vascos. Aunque sienten todos un cansancio físico y moral por lo largo y duro de la prueba, no desfallecen.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 333, ff. 89-89B*, original mecanografiada

Barcelona, 7 de abril de 1938

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo.Sr. recibidas las de su Emma. de 4 y 19 marzo, así como por conducto particular recibí un socorro que en nombre de los favorecidos sic Agradezco a la caridad de la Santa Sede,

Es muy difícil en estos días comunicarme con Tarragona, no obstante no seré perezoso para que mi colega tarraconense reciba el nombramiento con que ha sido agraciado por S. Santidad.

Murió el Vicecónsul francés de esta ciudad, católico practicante y el

Sr. Embajador de Francia ante el Gobierno, solicitó la busca de la Autoridad Eclesiástica para rezar las preces litúrgicas ante el cadáver, antes de su traslado a Francia. Me personé yo mismo a bordo del barco, donde tuvo lugar una sencilla ceremonia, vistiendo solo la estola negra sobre mi traje seglar.

Nada nuevo puedo añadir a mis última informaciones acerca de los Srs. Obispos de Barcelona y Teruel. Mi Sr. Obispo continúa siendo un desaparecido y en cuanto al Sr. Obispo de Teruel no me ha sido posible comunicarme de nuevo con él, ni recoger de tercera persona dato concreto alguno.

No se abrió al culto la iglesia de pueblo Aguas Tossas del Llobregat (antes S. Andrés de la Barca) como me habían anunciado los vascos por carta de la que remití copia a V.Emma.

Se ha intensificado la detención de sacerdotes y seglares como ya denuncié en mi última; yo mismo fui detenido el día 22 de marzo y mi detención duró seis días. En el registro hecho en la casa donde me alojo, la policía no encontró otra cosa sospechosa para llevar a la Comisaría que unos ejemplares de mi Circular Cuaresmal de la cual adjunto una copia y unos apuntes de catecismo que explico a un grupo de jóvenes. He de confesar fui tratado con deferencia. Quedan detenidos un gran número de buenos colaboradores religiosos, clérigos y seglares de ambos sexos; mi libertad ha sido una excepción; cierto que no había dado causa ni ocasión para detenerme. Al despedirme muy amablemente el Jefe Superior de Policía me indicó que no eran tiempos propicios para tratar de la abertura de iglesias como deseaba el Sr. Irujo.

Sintiendo todos un cansancio físico y moral por lo largo y duro de la prueba no desfallecemos Emmo. Sr., la gracia de Dios sensiblemente actúa conforme las circunstancias y es de gran consuelo no haber que llorar defecciones en nuestro clero cuya fidelidad a su vocación es admirable.

Tenga la bondad de expresar una vez más a S. Santidad nuestro testimonio de sumisión filial la más sincera y sentida,

De V Emma muy devoto servidor q.b.s.S.P.

José M^a. Torrent, Vic. Gral.

DOCUMENTO 33

CARTA DE TORRENT A PACELLI²⁵¹ [2057/38]

Felicita al Papa con motivo de su próxima fiesta onomástica. La situación religiosa continúa siendo la misma indicada en sus últimas cartas. Los condenados a muerte han recibido la absolución sacramental antes de ser ejecutados. Continúa el silencio más absoluto respecto el obispo de Teruel. Respecto del Dr. Irurita, según manifestación de un ex-jefe de patrullas a una religiosa, fue vilmente ejecutado.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 333, ff. 107-110*, original mecanografiada.

Barcelona, 9 de mayo de 1938

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo.Sr. con profundo agradecimiento acuso recibo de su grata n. 1189/38 de su protocolo, así como de las cantidades que la caridad apostólica remite para los sacerdotes necesitados.

I. Vigilias de la fiesta onomástica de S. Santidad, dignese Emmo. Sr. manifestarle una vez más los afectos de filial cariño i (*sic*) sumisión de esta diócesis, con sus votos sinceros de que Dios conserve tan preciosa vida para bien de su Iglesia en estos tiempos tan combatida y por Pío XI tan sabia y sobrenaturalmente defendida.

II. La situación religiosa continúa siendo la misma indicada en mis últimas; de extrema delicadeza me obliga a actuar con una máxima prudencia.

Los condenados a muerte y cuya sentencia ha sido cumplida, gracias a Dios han recibido, creo que todos, el consuelo de la absolución sacramental, Santo Viático y Bendición Papa. Tratándose de hombres, ha

251. Con la carta n.º 2057/38, del 3 de junio de 1938, Pacelli dio las gracias a Torrent por las noticias y le dijo que “Particolarmente penose sono tornate al Santo Padre le triste notizie concernenti il Clero in generale ed in particolare gli Ecc.mi Vescovi di Teruel e di Barcellona. È tuttavia di grande consolazione al Suo cuore paterno il sapere che anche in mezzo a tante difficoltà e tribolazioni codesti cari sacerdoti con uno zelo veramente encomiabile si prodigano nell’assistenza spirituale dei fedeli”. (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 333, ff. 112-112v*).

sido fácil, por hallarse sacerdotes en todas las cárceles; para asistir a las dos mujeres que hasta la fecha han sido ejecutadas, yo mismo avisado por el Director General de Prisiones, pude personarme pocas horas antes en la cárcel. Ha sido ejecutado el P. salesiano D. Julio Junyer²⁵² y actualmente están condenados a muerte un sacerdote y un seminarista.

Es consoladora la actividad ministerial de los sacerdotes presos; en una de las cárceles, supe que el Jueves Santo se administraron unas noventa comuniones; esto explica que algunos de ellos den gracias a Dios de su estado actual por el bien que pueden hacer y hacen a sus compañeros de infortunio.

252. Los salesianos martirizados en la España republicana fueron 90, a los que se añaden dos salesianas y cinco seglares cooperadores. La mayoría fueron asesinados por separado o en grupos reducidos en lugares, situaciones y fechas muy diferentes, a causa de la dispersión obligada en diversos domicilios muchas veces en grandes ciudades. La mayor parte murieron sin ningún juicio previo, pocos con uno de mero trámite, y sólo nos consta un juicio formal en el Tribunal de Espionaje y Alta Traición de Barcelona: en él fue condenado a muerte el sacerdote don Julio Junyer Padern el 23 de marzo de 1938, sentencia que se cumplió al ser fusilado en los fosos de Montjuich el 26 de abril de 1938. El beato Julio Junyer Padern (Vilamaniscle, Gerona, 31 octubre 1892 - Barcelona, 26 abril 1938) había realizado todos sus estudios en Campello (Alicante), y su tirocinio práctico en Baracaldo (Vizcaya). Hizo la profesión religiosa la Congregación Salesiana en Carabanchel (Madrid) el 31 de julio de 1912 y recibió la ordenación sacerdotal en Orihuela (Alicante) el 11 de mayo de 1921. Era un maestro excelente; tenía metodología, conocimiento de las materias, y claridad de exposición. Era también un gran músico. Trabajó en Baracaldo y Gerona. Al arrear la persecución religiosa, salió de la casa de Gerona, a la que pertenecía, y se refugió en su pueblo, en casa de sus padres, creyéndose bastante seguro. Cuando la situación pareció mejorar volvió de nuevo a la capital de provincia. Para ganarse el sustento diario, se dedicaba a dar clase a muchachos. Aunque intentaron proporcionarle una ocupación mejor remunerada, no la aceptó por miedo al peligro de que conocieran su condición sacerdotal. A escondidas prestaba sus servicios sacerdotales allí donde fuere menester. Cooperaba también con Gaspar Mestre, ayudando a quienes deseaban pasar la frontera. Y resultó que fracasó una de aquellas expediciones, que llevaba una carta de recomendación de Julio para el obispo de Pamplona, el también salesiano don Marcelino Olaechea, futuro arzobispo de Valencia. Esa carta motivó la detención de Julio, su proceso y su martirio. Tres meses pasó en la Cárcel Modelo de Barcelona. Allí cambió su carácter apocado y tímido, transformándose en un hombre valeroso y enérgico. Animaba a todos, con la palabra y el ejemplo, sin hacerse ilusiones con las gestiones de los amigos que luchaban para conseguir su indulto. Él sólo quería dejar claro que moría por su condición de sacerdote y, aceptaba el martirio que le aguardaba en los fosos de Montjuich. Tras ser fusilado el 26 de abril de 1938, recibió el tiro de gracia y su cadáver quedó tendido sobre el césped. Sus restos se veneran en la parroquia María Auxiliadora, de Sarriá (Barcelona). Tenía 45 años. Fue beatificado por el beato Juan Pablo II en 11 de marzo de 2001 (*Mártires*, pp. 994-995).

III. Continúa el silencio más absoluto respecto al venerable Prelado de Teruel como si dicho Sr. no existiera o no interesara; siento vivamente no poderlo ver, tanto para traerle el consuelo de Jesús Sacramentado como los Paternales Votos y Bendición de S. Santidad. Tengo incoada una gestión para visitarle, mas dudo el éxito.

Respecto a mi Prelado Dr. Irurita, según manifestación de un ex-jefe de patrullas a una religiosa, fue vilmente ejecutado al igual que su mayordomo y los dos hermanos Tort en cuya casa estaba alojado. Evidentemente Emmo Sr. que no es de absoluto crédito tal versión; que la verdad, sin velos de duda, no será fácil averla (*sic*) hasta restablecida la paz, pero de las innumerables versiones que han llegado y llegan todos los días a mis oídos sobre la suerte de mi Sr. Obispo, la que dejo apuntada, es la que creo se ajusta más a la verdad. Si es cierto, dichoso él y dichosa la diócesis por contar con un obispo mártir.

IV. Adjunto gustoso las cartas que dirigidas a S. Santidad y a S. Emma. me confía el Ilmo. Sr. Administrador Apostólico de Lérida y Vicario General de Tarragona.

Al despedirme de S. Emma. me es grato testimoniarle mi personal gratitud por el consuelo que sus cartas llenas de bondad paternal proporcionan a mi espíritu; permítame me encomiende muy encarecidamente a sus sacrificio y oraciones de su Emma devoto servidor q.b.r.s.S.P.

José M^a. Torrent.

DOCUMENTO 34

CARTA DE TORRENT A PACELLI²⁵³ [2318/38]

Tiene la certeza moral, no absoluta, de que el obispo Irurita con su mayordomo D. Marcos Goñi y los dos hermanos Tort en cuya

253. Minuta de la carta de respuestas n.º. 2318/38 de Pacelli a Torrent, del 24 de junio de 1938 (ff. 27-28). “Mi è giunta regolarmente e sollecitamente, insieme con i due relativi allegati, la pregiata lettera del giorno 11 giugno, nella quale la S.V. Illma. e Revma. fornisce ampie, benché dolorose notizie su la situazione religiosa di costì, dandomi altresì di quanto fa per compiere il Suo spirituale ministero. Approvo quanto Ella ha operato, e prego Iddio perché sostenga tuttora V.S. e quanti sono fedeli sacerdoti e buoni cristiani, nelle gravi sofferenze che devono sopportare e nelle prove che devono affrontare per compiere il proprio dovere verso Dio. L'Augusto Pontefice, al quale mi sono recato a premura di far conoscere quanto Ella mi scrive, mi incarica di comunicarLe il Suo paterno incoraggiamento e la Sua Apostolica Benedizione. [Mentre

casa habitaban, fueron muertos en la noche del 3 al 4 de diciembre de 1936. Ha sido cumplida la sentencia de muerte contra el sacerdote José Masip y diez y seis seglares. Nuevas noticias sobre la detención del obispo de Teruel. Continúa la detención y procesamiento de muchas personas de carácter derechista, de sacerdotes y seglares. Una Asociación Vasca Femenina le anunció la apertura en Barcelona de la Iglesia Parroquial de los Santos Justo y Pastor, la de San Severo, la de Pompeya y la iglesia parroquial de Caldetas. No contestó ya que no se le pedía permiso ni consejo, era una sencilla comunicación. Envía la carta que recibió de Irujo y su respuesta.

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 334, ff. 17-20*, original mecanografiada, escrita en papel blanco, sin membrete.

Barcelona, 11 junio 1938

Emmo. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad

Emmo. Sr. Acuso recibo de la carta n, 198/38 de la Suprema Sagrada Congregación del Santo Oficio. Así también, con gratitud filial acuso recibo de la caridad con que reiteradamente manifiesta Su Santidad su corazón de Padre a favor de los sacerdotes necesitados.

Cumplido gustosamente este deber, lo restante de mi escrito tiene solo carácter informativo.

I. Por datos concretos recogidos últimamente, tengo la certeza moral, no absoluta, imposible en estas circunstancias, de que mi Sr. Obispo con su mayordomo D. Marcos Goñi y los dos hermanos Tort en cuya casa habitaban, fueron muertos en la noche del 3 al 4 de diciembre de 1936; para cuando se juzgue declarar sede vacante la Sede Episcopal de Barcelona, manifiesto la imposibilidad absoluta de cumplir extremo alguno de los prescritos por el canon 432.

II. Después de inútiles investigaciones para conocer el estado y circunstancias del Sr. Obispo de Teruel, con fecha 31 mayo, recibí carta suya, única que me ha escrito desde su prisión. Me pide, si es posible, una segunda visita para poder recibir a Jesús Sacramentado Fracasadas las

compio tale venerato incarico profitto... tachado]”. “Inviata tramite Svizzera senza soprabusta per Sig. Boada”. (AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 334, ff. 27-28*, minuta manuscrita).

gestiones de algunos intermediarios, yo mismo he solicitado por escrito el necesario permiso; dudo del éxito.

III. En la madrugada del 27 de mayo fue cumplida la sentencia de muerte contra el sacerdote José Masip y diez y seis seglares. La tarde anterior visité al citado sacerdote, cuya disposición de ánimo fue para mí muy consolador y edificante. El mismo celebró la Santa Misa pocas horas antes de la ejecución, viaticando con sus propias manos a sus compañeros, todos de la misma ideología menos uno que fue condenado por ladrón y homicida, y que ante el espectáculo tan apologético que presenciaron sus ojos, rindióse a la gracia como otro Dimas, recibió los Santos Sacramentos y murió con la jaculatoria “Jesús misericordia” en sus labios.

IV. Continúa la detención y procesamiento de muchas personas de carácter derechista; actualmente no se aduce el motivo religioso para justificar la detención, pero sí que son muchos los sacerdotes y seglares que sin razón y causa que se conozca o adivine sufren los rigores de la justicia humana. Varios jueces, entre ellos el juez especial para instruir la causa del Sr. Obispo de Teruel y compañeros, son también actualmente procesados.

V. Una Asociación Vasca Femenina me *anunció* la apertura en Barcelona de la Iglesia Parroquial de los Santos Justo y Pastor, la de San Severo que pertenece a una comunidad de Presbíteros Beneficiados, vecina a la Catedral y la de Pompeya propia del convento de PP. Capuchinos en la Vía Diagonal, y finalmente la iglesia parroquial en el pueblo de Caldetas.

Creí prudente no contestar ya que no se me pedía permiso ni consejo, era una sencilla comunicación.

A los pocos días recibí la del Sr. Irujo, Ministro sin cartera cuya copia adjunto (Documento n. 1). Creo no necesita glosa, ella sola se comenta. El Sr. Miravittles, del que habla en el primer párrafo es el actual Comisario de Propaganda de la Generalidad.

Juzgando el contenido de la carta y antecedentes y previas prudentes consultas, le contesté con la lacónica cuya copia (Documento n. 2). Acompaño también.

Con sumisión y gratitud recibiré las órdenes, consejos y correcciones que su Emma. crea bien dirigirme; deseo vivamente acertar en el ejercicio de mi cargo para bien y edificación de la Iglesia, y creo que el mejor acierto es la devota obediencia a las más pequeñas indicaciones de la Santa Sede.

Suyo muy obligado servidor q.s.r.s.S.P.

José M^a. Torrent.

Documento adjunto: Carta de Irujo a Torrent

AA.EE.SS., *Spagna 923, fasc. 334, ff. 21-25*, copia mecanografiada.

Barcelona, 31 mayo 1938.

Sr. D. José María Torrent

Vicario General de la Diócesis

Mi querido amigo:

Indiqué al Sr. Miravittles la conveniencia de facilitar a Vd. Los medios precisos para que pueda editar el Boletín eclesiástico o publicación similar. Era mi objeto el que pueda Vds. relacionarse con sus sacerdotes, dándoles alientos y situando estas relaciones en plena normalidad. Para ello me apoyo, de modo singular, en el Sr. Ruiz Hebrard, funcionarios de aquel organismo, hombre magnífico y católico como Vd. Sabe.

Me gustaría mucho que Vd. aceptara la invitación y la aprovechara en bien de las almas y restauración de la paz entre los Ministros del culto.

El Cardenal Vidal y Barraquer me hace saber, por medio de su hermano, que existen sacerdotes y católicos detenidos en las prisiones por el hecho de serlo. Yo le contesté rogándole me envíe la relación de esos Srs. detenidos, sin otro delito que el ser sacerdotes, religiosos o simplemente católicos. Significaría ello una clara y grave trasgresión de los principios fundamentales en que se basan la gestión y la política del Gobierno; pero yo me atrevo a rogar a V. que tenga la bondad de decirme si sabe que existen aquellos sacerdotes o religiosos detenidos y quienes sean, en su caso, ya que resulta poco airoso que, existiendo aquí una organización eclesiástica, cuyo rector es Vd., a quien, por mi parte al menos, se han prestado todas las asistencias necesarias para realizar su misión, venga desde el Cardenal la noticia y el ruego de libertad para personas por las cuales tengo yo el mismo interés que aquel y que Vd.

La Asociación Femenina Confesional Vasca, encargada de los asuntos del culto y de mantener la capilla de los vascos establecida en la calle del Pino, cuenta ya con la capilla de San Severo, que le ha sido entregada por la Consejería de Cultura de la Generalidad, al objeto de poderla destinar al culto como capilla de los vascos.

Me dicen aquellas señoras que siguiendo mis indicaciones, han puesto el hecho en conocimiento de Vd. Me gustaría tener sus noticias sobre este asunto, que es de interés.

La capilla de San Severo no ha sido profanada. Actualmente habrá de utilizarse por medio de su puerta lateral, que da acceso a la capilla, entrando primero a las habitaciones que separan la sacristía y la capilla, ya que la puerta principal está colocada sobre unas obras que interceptan el

paso directo a la misma. Junto a la capilla existen habitaciones privadas, reservadas para los sacerdotes que han de celebrar en ella.

Cuenta también la Asociación Confesional Vasca con la cesión de la Capilla de Pompeya y de la Iglesia de San Justo, la primera en poder del Ministerio de Hacienda y la segunda de la Generalidad. Su entrega será hecha uno de estos días. Claro es que no habrán de ponerse en culto hasta que no lo haya sido, previamente, la de San Sebero (*sic*), y los hechos afirmen que se llena y que es necesario un nuevo templo.

Me apena que solo los vascos abran capillas. En tierra catalana yo hubiera esperado que los catalanes se preocuparan del tema como cosa propia. Existiendo, como existe, organización eclesiástica, me hubiera parecido más conveniente el que esa misma jerarquía ordenara la apertura de capillas privadas o semipúblicas y mejor aún de templos públicos. El Gobierno no tiene en ello ningún inconveniente. Es V. quien se opone. Sus razones tendrá, aunque yo, ciertamente, no comparto su criterio y lo he hecho saber así al Cardenal Arzobispo de Tarragona, al Cardenal Verdier y al Secretario de Estado del Vaticano, Cardenal Pacelli.

Agradeceré de todos modos tenga a bien dispensar cordial acogida a los deseos y aspiraciones de la Asociación femenina Confesional Vasca, guiada de celo cristiano y de emoción religiosa magníficos y que cuenta con toda nuestra simpatía y asistencia.

Me gustaría que cesara, con relación a este tema, el rumor, que constantemente llega de sacerdotes de la capilla del Pino de que V. va a retirar las licencias a quienes oficen en la nueva capilla que los vascos abran. Ya antes recogí ese rumor. Me hice eco de un modo claro y categórico del mismo cerca de V. y le expuse mi molestia leal y profunda. Tampoco he ocultado el hecho a las autoridades eclesiásticas antes mencionadas. Pero ahora he vuelto a recoger el rumor. Lo he oído confirmado de labios de eclesiásticos. Estimaré mucho tenga a bien adoptar las medidas adecuadas para cortarlo, ya que he de presumir que V. no ha sido hoy, como antes me manifestó no haber sido, el autor de la frase que le atribuyen esos eclesiásticos.

En todo caso, sabe V. es su más afmo. amigo Manuel de Irujo”

Respuesta de Torrent a Irujo (Ibid., ff. 26-26v, copia mecanografiada)

Barcelona, 4 de junio de 1938

Excmo. Sr. D. Manuel de Irujo, Ministro de la República

Muy señor mío: Ayer tarde recibí la suya fecha 31 mayo. En contestación a la misma debo manifestarle:

Primero: Desde noviembre de 1937 no me he comunicado con el Sr. Cardenal Vidal y Barraquer, por lo tanto sus indicaciones sobre presos y procesados no pueden obedecer como no obedecen a actuaciones más cerca de su Emma.

En segundo lugar, pláceme manifestarle que cuando el Gobierno de la República juzgue oportuno tratar con la Autoridad Eclesiástica del restablecimiento del culto en esta diócesis, gustoso aceptaré el diálogo conveniente con los Srs. Ministros de Justicia y Gobernación a quienes compete entender en tan grave y delicado asunto, como gustoso acudí al requerimiento de V. cuando era el titular de Justicia y que tan amable estuvo conmigo en aquella ocasión.

Deseándole buenas Pascuas de Pentecostés se reitera de V. affmo. servidor y capellán

José María Torrent.

DOCUMENTO 35

CARTA DE TORRENT A PACELLI²⁵⁴ [2881/38]

Agradece la bendición del Papa. Comunica que fue suspendida por orden gubernativa la anunciada apertura de la Iglesia de San Severo para los vascos. No se le concedió la solicitada visita al obispo de Teruel. La situación general en el orden religioso es semejante a la descrita en su última carta del 11 de junio. Están en la cárcel condenados a muerte el P. Mir, C.M.F. y el H. Carlos Arezo, benedictino del Monasterio de Montserrat. Comunica una Orden de la Generalitat para que sean dadas las máximas facilidades para la recepción de

254. Respuesta de Pacelli: "Mi è regolamente pervenuta la pregiata lettera della S.V.Rev.ma del 9 luglio u.s. insieme all'unita istanza che non ho mancato di trasmettere per competenza alla Suprema Sacra Congregazione del Sant'Offizio. Per ciò poi che concerne il desiderio manifestato dalla S.V.Rev.ma di avere cioè dalla Santa Sede istruzioni sul modo di comportarsi a riguardo delle cause matrimoniali, iniziate o quai concluse allo scoppio della guerra civile in Spagna, gli atti delle quali sono stati distrutti, questa Segretaria di Stato ha sottoposto la cosa alla competente Sacra Congregazione della Disciplina dei sacramenti ed appena riceverà in proposito una comunicazione non mancherà di darne avviso alla S.V. Rev.ma. Nel ringraziarLa delle interessanti notizie trsamessemi circa la situazione religiosa di codesta Diocesi, profitto dell'occasione..." (Carta n°. 2881/38 de Pacelli a Torrent, del 2 de agosto de 1938, AA.EE.SS., Spagna 923, fasc. 334, f. 45, minuta mecanografiada).

auxilios espirituales de cualquier confesión religiosa a los reclusos en los establecimientos dependientes de ella.

AA.EE.SS., Spagna 923, fasc. 334, ff. 41-44, original mecanografiada.

Barcelona, 9 de julio de 1938.

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr.: recibidas sus muy gratas n°. 2957 y 2318/38 cuyo contenido agradezco, en especial la última, recibida providencialmente el mismo día en que se me comunicó que los vascos abrirían al culto la Iglesia de San Severo, el domingo día 10 del actual, habiendo cursado a este fin invitaciones a personas y entidades amigas.

La carta de su Emma., los conceptos de la misma, la especial Bendición de Su Santidad, todo ha sido para mí motivo de gran consuelo. Un nuevo favor, a más de la carta de S. Emma. He de agradecer a Dios, y es que, no conforme el Gobierno de la República con la actuación de los Vascos, dirigidos por el Sr. Irujo, respecto el restablecimiento del culto público, ayer fue suspendida por orden gubernativa la anunciada apertura de la Iglesia de San Severo.

No se me concedió la solicitada visita al Sr. Obispo de Teruel, en mi contestación, por escrito y en forma disimulada, le he transmitido los Sentimientos Paternales de Su Santidad para él y demás sacerdotes que están con él.

La situación general en el orden religioso es semejante a la descrita en mi última. Actualmente están en la cárcel condenados a muerte el P. Mir,²⁵⁵ del Instituto de Padres Misioneros del Inmaculado Corazón de

255. El beato Jaime Mir Vime (Ciutadilla, Tarragona, dióc. Lérida, 21 diciembre 1889 -Tarragona, 22 julio 1936), hijo de Jaime y Filomena, fue bautizado el día de Navidad. Entrado en la provincia religiosa catalana de los Misioneros Hijos del Corazón Inmaculado de María (Claretianos), vistió el hábito el 24 de agosto de 1906 e hizo la profesión religiosa el 25 de agosto de 1907 en Cervera. Fue ordenado sacerdote el 18 de julio de 1915. En su familia religiosa fue profesor de teología en los colegios de Cervera, Solsona y Tarragona, así como en el seminario diocesano de esta última ciudad. Fue primer consultor en Solsona de 1925 a 1928 y segundo consultor de la casa de Tarragona de 1931 a 1936. Experto en sagrada escritura y patrología, vivió consagrado a la vida espiritual y al estudio de la teología. La revolución le sorprendió en L'Espluga de Francolí, cuando daba ejercicios espirituales a la comunidad de religiosas carmelitas, que se vieron obligadas por los milicianos a abandonar su residencia en apenas cinco minutos. El padre Mir previendo el peligro,

María, y el H. Carlos Arezo, benedictino del Monasterio de Montserrat.

Nota consoladora, si sinceramente se cumple, es lo que acabo de leer en un periódico de hoy y que copio literalmente: “El Departamento de Justicia ha dispuesto en una Orden que publica ayer el Diario Oficial, que sean dadas las máximas facilidades para la recepción de auxilios espirituales de cualquier confesión religiosa, a los reclusos en los establecimientos que dependen de la Dirección General de Servicios Correccionales de la Generalitat de Catalunya”. Tal disposición no afecta al Sr. Obispo de Teruel por ser preso militar en el Cuartel 19 de Julio.

Me reitero su devoto y agradecido servidor q.b. s. S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 36

CARTA DE TORRENT A PACELLI [3427/38]

Pide la concesión de diversas gracias. Comunica que ha podido administrar la Comunión al obispo de Teruel y a los dos sacerdotes que le acompañan en la prisión, y que se ha concedido al obispo el permiso de celebrar la Santa Misa en su celda. Destrozos causados por un bomba en la Catedral y Palacio Episcopal. Las 64 ejecuciones de pena capital que tuvieron lugar en la semana del 7 al 14 del presente mes, fueron muy edificantes por el espíritu cristiano, de verdadero

porque desde hacia algunos días los milicianos rodeaban y vigilaban la casa, había transportado el Santísimo a la casa del sacerdote Francisco Miquel, que vivía delante de la residencia, y en la cual dormía él durante los ejercicios. Transportó el Santísimo, vestido de sacerdote y pasando entre los milicianos que vigilaban. Durante los ejercicios espirituales nunca habló de la situación política; pero animó a las religiosas a vivir con los espíritu de los primeros cristianos en las catacumbas. Con el pretexto de llevarlo a Montblanch para conseguir un pase que le permitiera trasladarse a Tarragona, a casa del sacerdote Raimundo Bergadá, desapareció y no se supo más de él hasta que el 22 de julio apareció su cadáver en el Monte de la Oliva, cerca del cementerio de Tarragona. Al examinarlo se encontraron muchos objetos personales que fueron conservados en una dependencia del tribunal de Tarragona y después fueron entregadas a personas que posteriormente las hicieron llegar a disposición tribunal eclesiástico que inició el proceso de beatificación. Entre estos objetos había un calendario eclesiástico de su instituto perforado por algunos golpes de arma de fuego. Fue asesinado únicamente por odio a la fe, porque no aparece en la documentación testimonial alguna razón diversa (*Mártires*, pp. 2304-2305).

mártir de las víctimas. Cita al joven Ignacio Trías Bertrán. Los socorros recibidos de la Santa Sede constituyen un alivio para el clero necesitado, pero quedan abundantes casos de verdadera indigencia entre la población y pregunta si sería posible y prudente hacer una llamada a los católicos de diversos países pidiéndoles su ayuda material. En sus informaciones ha sido lacónico en los puntos tratados y ha omitido otros, debido a la gran prudencia con que debe manejarse la pluma.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, ff.*, 4-9, original mecanografiada.

Barcelona, 24 agosto 1938.

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr.: permítame exponga algunas dudas y continúe mi información sobre la cuestión religiosa en esta diócesis.

I. El Jubileo a favor de los Difuntos del día 2 de Noviembre, atendidas las circunstancias en que se hallen las diócesis sujetas al Gobierno de Barcelona, se suplica pueda ganarse durante toda la Octava de la Festividad de Todos los Santos, visitando a Jesús Sacramentado en las casas particulares en las que por el Ordinario esté concedida la Reserva.

II. Las gracias concedidas por el decreto N°. 2369/37 de la Sagrada Congregación de Sacramentos fecha 7 Agosto 1937 sobre la comunión de los fieles, expedido a petición del Ordinario de Barcelona, son extensivas a las demás diócesis sujetas al Gobierno de la República? Es duda del Ordinario de Gerona.

III. Se suplica una modificación de la ley del ayuno para la celebración de la Santa Misa a favor de los Sacerdotes sujetos al servicio militar y de los que atendidas las circunstancias presentes, los domingos y fiestas de precepto celebren tarde y lejos de su domicilio.

IV. Gracias e Dios, el día 30 de Julio, pude administrar la sagrada Comunión al Sr. Obispo de Teruel y a los dos sacerdotes que le acompañan en la prisión. El permiso estaba redactado en los siguientes términos: "Ministerio de Defensa Nacional - De acuerdo con las instrucciones del Sr. Presidente, se autoriza a V. para que facilite la Comunión al Obispo de Teruel y a los dos sacerdotes que con él conviven en la cárcel, debiendo efectuarse este servicio religioso con el mayor recato y discreción. Barcelona. 26 de Julio de 1938. El Secretario General. Zugazagoitia. - Sr. José M^a. Torrent, Vicario".

Últimamente se ha concedido al Sr. Obispo el permiso de celebrar la Santa Misa en su celda; Dios mediante celebrará la primera el próximo domingo, festividad de San Agustín.

V. Hace pocos días visité la Catedral y Palacio Episcopal. En uno de los últimos bombardeos estalló una bomba en la bóveda de la nave derecha muy cerca del Coro; el boquete abierto por la explosión es relativamente pequeño, han sufrido desperfectos de consideración tres o cuatro sillas del Coro, así como los ventanales próximos al lugar de la explosión y la casi totalidad de las vidrieras del Templo. Omito por prudencia otros informes sobre nuestra Catedral esperando mejores tiempos para comunicarlos.

VI. Poco ha cambiado el estado general religioso desde mi última. Las 64 ejecuciones de pena capital que tuvieron lugar en la semana del 7 al 14 del presente mes, fueron muy edificantes por el espíritu cristiano, de verdadero mártir de las víctimas. Sin que ello signifique disminución de mérito y virtud en los demás, merece citarse el joven Ignacio Trías Bertrán²⁵⁶ de 19 años, Prefecto de la Congregación Menor de los Padres Jesuitas, autor y alma de los que hoy están trabajando a favor de los pobres, especialmente sacerdotes, algunos jóvenes que sin pertenecer a ningún partido político, devotamente sujetos a la autoridad Eclesiástica, hacen verdadera y meritoria acción católica.

VII. Si por nuestros pecados, el estado actual no se liquida antes del invierno, la miseria hoy ya extraordinaria, será absoluta. Los socorros recibidos de la bondad de la Santa Sede constituyen un alivio para el clero necesitado, pero queda el pueblo, que en grandes ciudades como Barcelona de unos dos millones de habitantes, ofrece abundantes casos de verdadera indigencia, hasta en muchas familias antes de los sucesos de posición económica desahogada. Sería posible y prudente hacer una llamada a los católicos de países como por ejemplo Estados Unidos, Inglaterra, etc. pidiéndoles su ayuda material, tratando ellos mismos con la

256. Ignacio Trías Bertrán nació en Barcelona el 24 de junio de 1919, el día de la fiesta de San Juan Bautista y el padrino escogió para él el nombre de Ignacio. Ya le habían precedido otros once hermanos y él ocupó el lugar duodécimo. Le seguirían dos hermanos más, que conformarán una familia numerosa de catorce hijos. Sus padres son cristianos fervorosos y en el ambiente familiar se transmite la vida cristiana. Desde los cinco años a los catorce vive con toda su familia en Canarias. Desde los 14 años fue Congregante Mariano. *11-agosto-1938*. Son las 7.30 de la mañana. Suben los treinta y un condenados al camión. En Montjuïc se juntarán con los treinta y dos que ya están en el Cuerpo de Guardia esperando su fusilamiento. Serán sesenta y tres los ejecutados, treinta y uno que procedían de la Cárcel Modelo y treinta y dos que ya estaban en el Castillo de Montjuïc. Fue fusilado en el Foso de Santa Elena por milicianos republicanos.

Cruz Roja o Cuerpo Consular del envío y distribución de lo remitido, para que la legalidad de esto último es difícilísimo en los momentos presentes?

VIII. No habrá pasado desapercibido para S. Emma. que en mis informaciones a la Santa Sede he sido lacónico en los puntos tratados y he omitido otros, cuya omisión da el carácter de pobreza al trabajo informativo. Es debido Emmo. Sr. a la gran prudencia con que hoy debe manejarse la pluma.

Es desgraciadamente cierto que existen actitudes muy molestas en el presente y de más o menos peligro para el futuro. Ello me obliga suplicar a S. Emma. que cuando las circunstancias lo permiten, en los comienzos de la paz, si es voluntad de Dios sobrevivamos a la tempestad, me facilite una entrevista con el Excmo. Sr. Nuncio de Su Santidad o con el Emmo. Sr. Cardenal Primado Dr. Gomá, quién a más de su autoridad y su mucha ciencia y virtud eclesiásticas, reúne conocimiento personal y directo del problema religioso en Catalunya.

En este momento recibo su carta 2881/38 con otra suplica para el Dr. Rial de Tarragona y a la que daré inmediatamente curso.

Suplicándole Emmo. Sr. trasmita una vez. más los fieles efectos a Su Santidad de toda esta diócesis, me es grato reiterarme de S. Emma. agradecido y devoto servidor

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 37

CARTA DE TORRENT A PACELLI [3621/38]

Solicita la concesión de gracias del Santo Oficio. Continúan siendo muchos los sacerdotes y religiosos detenidos en cárceles oficiales, extraoficiales y en campos de trabajo. La blasfemia se multiplica así como aumenta la relajación de costumbres. Ha logrado que los condenados a muerte en la Cárcel Modelo sean visitados semanalmente por dos sacerdotes nombrados por él. Las cárceles pertenecientes al Gobierno Central no me es fácil controlarlas.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, ff.*, 18-21, original mecanografiada.

Barcelona, 9 Septiembre 1938.

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr.: he recibido su grata N.º. 3213/38 del 21 de agosto, con los dos documentos que la acompañaban. Muy agradecido.

Adjunto unas nuevas peticiones con el ruego de transmitir las a la Suprema Sagrada Congregación del Santo Oficio.

Es posible, no seguro, que los interesados se trasladen a Francia antes de recibirse la contestación del Santo Oficio. Lo indico a S. Emma. porque si la Santa Sede tiene a bien conceder la gracia solicitada, tenga presente esta circunstancia al formular la delegación apostólica acostumbrada.

Si las circunstancias lo permiten, en mi próxima remitiré al Santo Oficio la taxa señalada en el último rescripto recibido; en caso contrario lo destinaré a caridad.

No puedo dar a Su Emma. noticias más satisfactorias de las contenidas en mis últimas.

Continúan siendo muchos los sacerdotes y religiosos detenidos en cárceles oficiales, extraoficiales y en campos de trabajo.

La blasfemia se multiplica así como aumenta la relajación de costumbres, y a la miseria espiritual se suma la material cada día en proporción más espantosa.

Un dato consolador. He logrado g. a D. que los condenados a muerte, que ocupan un departamento aparte en la Cárcel Modelo, cuya dirección pertenece a la Consejería de Justicia de la Generalitat de Catalunya, y que actualmente pasan de cien, sean visitados semanalmente por dos sacerdotes nombrados por mí.

Las cárceles pertenecientes al Gobierno Central no me es fácil controlarlas. Este es el único bien espiritual que se hace oficialmente. Toda otra asistencia a enfermos en Hospitales y Asilos se hace con prudencia y disimulo.

Sírvase Emmo. Sr. trasmitir a Su Santidad mis afectos filiales, y no olvide en sus oraciones a la pobre España y en particular a su devoto y agradecido servidor q.b. s. S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

Emmo. Sr. Cardenal: Escrita la adjunta desgraciadamente se me ofrece el caso de un sacerdote que he incurrido repetidamente en la censura impuesta por el can. 2367 párrafo 1, del Código de Derecho Canónico.

Recibida la absolución de su pecado en virtud del can. 2254 recurre humildemente por mediación de su confesor a la Sagrada Penitenciaria conforme lo ordenado en el mismo Canon.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 38

CARTA DE TORRENT A PACELLI [4172/37]

Transmite una petición de gracias del vicario general de Vic y pide que puedan extenderse a las otras diócesis. El obispo de Teruel agradece la bendición apostólica. La situación religiosa no ha cambiado, y teme mucho por los numerosos sacerdotes y religiosos que están movilizados y que en su mayoría no volverán.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, ff.*, 26-27, original mecanografiada.

Barcelona, 6 Octubre 1938.

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr: recibida su carta n°. 3427/38. Muy agradecido a Su Santidad y a Su Emma. por sus bondades con la pobre España.

A ruegos del Ilmo. Sr. Vicario General de Vich remito a Su Emma. una carta del mismo y unas Preces para que se hagan extensivas a su Diócesis la gracias concedidas por la Sagrada Congregación de Sacramentos en el Rescripto N°. 2379/37 de fecha 7 agosto 1937.

Permítame, Emmo. Sr. que usando de la confianza filial que me inspiran sus paternas letras, me atreva a proponerle si sería conveniente que las gracias del citado Rescripto, se hicieran extensivas a todas las diócesis sujetas al Gobierno de la República, ya que como indica el Iltrmo. Ordinario de Vic respecto a la suya, son comunes a todas las diócesis las gravísimas circunstancias y razones que motivaron la concesión a la diócesis de Barcelona, y difícil el comunicarnos y el consecuente envío de a Preces a la Santa Sede.

El Excmo. Sr. Obispo de Teruel, con profundo agradecimiento ha recibido la bendición apostólica, por Su Emccia, remitida, así como los sentimientos de Su Santidad por la mejora en su estado que supone el poder celebrar el Santo Sacrificio, celebración que por las circunstancias del lugar poco apropiado, el Prelado limita a los domingos y fiestas de precepto.

La situación religiosa no ha cambiado, y temo mucho por los numerosos sacerdotes y religiosos que están movilizados; temo que en su mayoría no volverán

Me es gratísimo reiterarle Emmo. Sr. los afectos de la más sincera devoción y estima, b.r.s.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 39

CARTA DE TORRENT A PACELLI [4172/38]

Informa sobre el entierro de un militar vasco, presidido por un sacerdote vasco con Cruz alzada, por la calle, siendo objeto de toda clase de comentarios y censuras. Siguen las mismas angustias morales y materiales; las prisiones continúan llenas y se firman sentencias de muerte si bien a estas últimas no se les da publicidad.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, ff.*, 28-29, original mecanografiada.

Barcelona, 20 octubre 1938.

Eminentísimo Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Eminentísimo Señor,

El lunes 17 del actual, tuvo lugar en esta ciudad el entierro de un militar vasco, con asistencia de algunos Ministros del Gobierno de la

República y altas personalidades de la misma. El Gobierno de Euzkadi quiso fuese católico con sacerdote revestido con los sagrados ornamentos y Cruz alzada por las calles de la ciudad. El Secretario de la Presidencia vino a pedirme autorización para ello; contesté que no podía autorizarlo, como acto que era de culto público, y les aconsejé que las ceremonias religiosas se celebrasen en la capilla ardiente donde estaba depositado el cadáver, mas no por la calle. No obstante este mi consejo, que juzgué era lo más prudente, un sacerdote vasco con Cruz alzada, precedió el féretro por la calle siendo objeto de toda clase de comentarios y censuras.

Por lo demás seguimos con las mismas angustias morales y materiales; las prisiones continúan llenas y se firman sentencias de muerte si bien a estas últimas no se les da publicidad.

Una vez más se encomienda a las oraciones de Su Emma. Su muy obligado servidor q.r.b.s.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 40

CARTA NÚM. 4274/38 DE PACELLI A TORRENT

Le alaba por lo bien que se han portado los sacerdotes y fieles y por todas las informaciones que le ha dado y que el Papa agradece y bendice, pero le dice que se reúna de cuando en cuando con los otros ordinarios para establecer líneas comunes de conducta en la dirección de las diócesis que se les han encomendado y que no vaya cada uno por su cuenta.

AA.EE.SS., 923, fasc. 334, ff. 100-101, minuta mecanografiada.

Vaticano, 12 noviembre 1938.

Mons. José M. Torrent
Vicario Generale di Barcellona

Il Santo Padre, al Quale non ho mancato di comunicare volta per volta le notizie che la S.V. Ilma. e Rev.ma veniva trasmettendo sulla situazione religiosa nella Sua Diocesi, nonché le informazioni pervenute alla Santa Sede da varie parti circa la zona repubblicana in genere, ha rilevato con viva compiacenza lo zelo apostolico con cui il clero spagnuolo in mezzo

a tante difficoltà e pericoli si adopera per svolgere il ministero pastorale tra codesti fedeli.

Particolarmente gradito è tornato poi al Suo cuore paterno l'apprendere che un numero ogni giorno maggiore di secolari, specialmente giovani, con uno spirito di abnegazione e sacrificio talora commovente, non tralascia fatiche pur di mantenere viva nei propri fratelli quella fiaccola della fede in Gesù Cristo, che è preziosa eredità dei loro padri.

In tutto ciò vede l'Augusto Pontefice un pegno sicuro di tempi migliori, e fiducioso nella infinita Misericordia Divina non cessa di elevare ardenti preghiere al Signore per codesti diletti figliuoli.

Non sfugge tuttavia alla Santità Sua che da tale generosa attività del Clero e dei fedeli potrebbe derivare alle anime un bene assai maggiore, qualora la medesima attività fosse opportunamente regolata e meglio coordinata per il raggiungimento del nobile fine che si propone.

Ciò che finora non è stato possibile per le avverse circostanze, può darsi che lo sia in avvenire; ed in tal caso tornerebbe di non lieve utilità alla Chiesa se codesti ordinari, in quel modo che stimeranno più opportuno, si radunassero di tanto in tanto o almeno si sentissero per stabilire linee comuni di condotta nella direzione delle rispettive Diocesi loro affidate.

Che se poi in qualche questione di maggiore importanza o particolarmente delicata i medesimi ordinari non fossero in grado di raggiungere un accordo comune, non avrebbero essi che da sottomettere il caso alla Santa Sede, la Quale non mancherà di fare loro pervenire al riguardo le opportune istruzioni.

Nel pregare la S.V. di volere adoperarsi in tale senso presso codesti Ordinari, profitto dell'occasione...

DOCUMENTO 41

SÚPLICA DE TORRENT AL PAPA [16/39]

Pide la reducción de misas.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, f. 45*, original mecanografiada.

Barcelona, el 30 noviembre 1938,

Ordinarius Barcinonensis ad S.V. pedes provolutus, humillime expostulat facultatem, quae possit reducere ad taxam dioecesanam mille missa (*sic*) quarum eleemosyna sunt 2,50 libellae pro singulis.

Has missas tradiderunt haeredes Franciscæ Comas Ribot, qui olim eas reliquerat in suo testamento, ac nuper defuncta est.

Expostulat etiam ut idem possit in casibus similibus.

Et Deus, etc.

Joseph M^a. Torrent, Vic. Gen.

Nota autógrafa de Tardini: 18-XII-38. Ex Audientia SS.mi. Pro gratia, iuxta preces. D.T.

DOCUMENTO 42

CARTA DE TORRENT A PACELLI [16/39]

Envía las felicitaciones de la diócesis ante las próximas fiestas y los votos en favor de la paz. El obispo de Teruel, continúa incomunicado en el mismo cuartel-cárcel, con otros sacerdotes. El Gobierno de la República no ha dado paso alguno de acercamiento a la autoridad eclesiástica. Los vascos y la Unión continúan intentando la apertura de iglesias que, unánimemente el clero y pueblo fiel repugnan como repugna a su conciencia. El Gobernador Civil de Valencia exige que el sacerdote que haya de oficiar, deberá hacer constar que está en desacuerdo con la carta colectiva de los Obispos españoles y que condena la complicidad de la Iglesia, en la zona facciosa con la rebelión militar.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, ff.*, 48-51, original mecanografiada.

Barcelona, 1 diciembre 1938.

Eminentísimo Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr.: sin ninguna de Su Emma. a que aludir, le molesto de nuevo suplicándole el despacho de las adjuntas preces a Su Santidad.

Confío también elevará a los Pies de Su Santidad las felicitaciones de esta Diócesis en ocasión de las próximas fiestas y nuestros votos de que la Paz, anunciada por los ángeles a todos los hombres de buena voluntad, reine pronto en todos los pueblos. Para impetrarlo del Cielo, he rogado a todos los sacerdotes ofrezcan a este fin una de las tres Misas que se cele-

bran el día de Navidad, y que todos los fieles que puedan comulgar en dicho día, lo hagan principalmente a esta intención.

Poco puedo añadir a los manifestado en mis dos últimas. El venerable Sr. Obispo de Teruel, continúa en el mismo Cuartel-Cárcel como preso incomunicado. Le acompañan en la misma celda y también incomunicados como el Pelado, su Vicario General, D. Felipe Ripoll Ribalta y el canónigo de Albarracín, D. Javier García Blasco. El Sr. Rector del Colegio Español en Roma, D. Buenaventura Pujol, que actualmente trabaja en las oficinas de la Cruz Roja internacional en Barcelona, me comunica que se ha pedido el canje del Sr. Obispo, mas en la lista presentada por el Gobierno de Burgos no se hace mención de los dos compañeros del Excmo. Sr. Polanco. Creo sería muy doloroso a este prelado, que se le concediera a él y no a los que desde el primer momento le han acompañado en el infortunio.

No ha habido cambio alguno notable en este lapso de tiempo. El Gobierno de la República no ha dado paso alguno de acercamiento a la Autoridad Eclesiástica. El Gobierno vasco y un partido político, formado por muy pocos católicos simpatizantes más o menos con lo existente, continúan intentando la apertura de iglesias y aproximaciones, que, unánimemente el clero y pueblo fiel repugnan como repugna a mi conciencia.

El Gobernador Civil de Valencia ha publicado una carta abierta dirigida a un supuesto sacerdote católico y de ella es el siguiente párrafo: “la solicitud de permiso que necesariamente habrá de firmar el sacerdote que haya de oficiar, éste hará constar de un modo concluyente y explícito que está en desacuerdo con la carta colectiva de los Obispos españoles y que condena la complicidad de la Iglesia, en la zona facciosa con la rebelión militar”.

Aunque confío mucho en la ortodoxia del clero actual, cuya conducta en general es muy edificante, ruego a Dios no se ponga en práctica tal propósito.

Emmo, Sr. dígnese aceptar mis felicitaciones por Navidades, mi gratitud por su bondad conmigo y mi súplica de que no me olvide en sus oraciones.

De Su Emma. devoto y humilde servidor, b.s.r.s. S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 43

CARTA DE TORRENT A PACELLI [16/39]

Agradece la concesión de diversas gracias y comunica que escribirá a los vicarios Generales de Tarragona, Vic, Gerona y Solsona, comunicándoles la voluntad del Papa, de que se reúnan, en cuanto sea posible, para trabajar con más acierto y provecho.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, ff. 46-47*, original mecanografiada.

Barcelona, 5 diciembre 1938.

Eminentísimo Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad.

Emmo. Sr.: He recibido sus dos cartas de fecha 12 noviembre, n.º. 4185/38 y n.º. 4274/38, acompañando unos Rescriptos de la Sagrada Congregación de Sacramentos, y una carta del Iltrmo. Sr. Vicario General de Tarragona y Administrador Apostólico de Lérida.

Muy agradecido a las continuas bondades de la Santa Sede con esta diócesis; la nueva gracia concediendo a los Ordinarios de las mismas, la facultad de administrar el Sacramento de la Confirmación es extraordinaria, y consoladora en estos momentos en que tanto se necesita el Espíritu Santo para ser buenos soldados de Cristo.

Junto con el rescripto destinado a Tortosa, retengo, esperando instrucciones de esa Secretaría de Estado, el destinado al ordinario de Urgel, pues ignoramos en absoluto, no obstante repetidas investigaciones, exista autoridad eclesiástica en esta última diócesis.

Hoy mismo escribiré a los Rvdmos. Vicarios Generales de Tarragona, Vic, Gerona y si es posible al de Solsona, comunicándoles la voluntad de Su Santidad, de que nos reunamos, en cuanto sea posible, para trabajar con más acierto y provecho a favor de la grey que nos es confiada.

Las oraciones de Su Santidad y de Su Emma. nos acompañen, pues las circunstancias son difícilísimas y de suma gravedad.

De Su Emma. humilde y devoto servidor q.b.r.s.S.P.

Josè m^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 44

CARTA DE TORRENT A PACELLI [186/39]

Le informa sobre la reunión que han tenido en Barcelona los vicarios generales de esta diócesis y los de Vic y Gerona. No asistieron el vicario general de Tarragona, aunque se hallaba en Barcelona y tampoco el de Solsona, porque consideraba imprudente salir de su casa. No hay posibilidad alguna de acercamiento a la autoridad civil mientras dure este gobierno. Transcribe la carta abierta del gobernador civil de Valencia en la que se indican las condiciones para el ejercicio del ministerio sacerdotal. Envía algunos textos contra la Iglesia publicados en periódicos. Habla de las cantidades de dinero que el cardenal Vidal envía a través de la "Unió Democràtica de Catalunya" para los sacerdotes necesitados.

AA.EE.SS., *Spagna* 891, *fasc.* 273, *ff.* 55-60v., original mecanografiada.

Barcinone, 23 decembris 1938.

Em.me D.ne Cardinalis a Secretis Status Suae Sanctitatis.

Em.me D.ne Cardinalis: Prout Em.tiae Vestrae indicaveram mea in novissima epistola,²⁵⁷ remisi Rev.mis Ordinariis Tarraconis, Vici, Gerundae et Coelsonae transcriptionem epistolae V.E. in qua Sanctae Sedis voluntas ostendebatur ut, pro rerum adiunctis, Ordinarii harum Dioeceseon convenissent ad prolixium studium praesentis realitatis atque ad arctiorem et meliorem actuationem erga officia religiosa sibi commissa.

Convocatio facta fuit ad diem 20 currentis, locus vero electus Barcino, ut singuli minus gravarentur. Ordinarii Tarraconensis, Vicensis et Gerundensis responsum miserunt suam assistentiam promittendo. Ordinarius autem Coelsonensis dixit se esse in impossibilitate assistendi, imprudens adhuc credebat se exire domo, secus detentus foret civili auctoritate.

Die 20 statuta convenerunt Ordinarii Vici, Gerundae et Barcinonis; Dr. autem Rial V.G. Tarraconensis, quamvis Barcinone degebat, conventui non acsesit.

Fuit magno solatio his, qui convenerant, absoluta unanimitas in

257. Documento 43.

appretiatione status religiosi suarum Dioeceseum, unanimitas non filia alicuius discussionis sed vera appretiatio personalis atque spontanea realitatis obiectivae, aliunde parum favorabilis.

Fuit unanimis consensus horum qui convenerant vitare semper omnem actuationem quae praebere possit civili Auctoritati occasionem exigendi ab ipsis condiciones quibus constituerentur in difficili dilemmate aut onerandi suam conscientiam aut declarandi eos factiosos.

Nulla fulget spes neque levis alicuius approximationis ad Auctoritatem civilem, dummodo subsistat actuale Gubernium.

Paucis diebus antequam crearetur Commissariatus Cultuum, die 24 novembris proximi elapsi, Gubernator Civilis Valentiae epistolam ediderat apertam in qua constabant condiciones quibus subiici deberet quilibet sacerdos in exercitio sui ministerii, cuius est sequens paragrahus:

«En la solitud de permisos que necesariamente habrá de firmar el sacerdote que haya de officiar, éste hará constar de un modo concluyente y explícito que está en desacuerdo con la carta colectiva de los Obispos españoles y que condena la complicidad de la Iglesia, en la zona facciosa con la rebelión militar».

Die 8 decembris per decretum Gubernii creabatur Commissariatus Cultuum cuius in praebulo sic legitur:

«No ha sido ciertamente el espíritu de libertad que a la República animaba el que ha determinado una situación de hecho que ha significado la anormalidad en el ejercicio de cultos. El olvido capital por parte de altos Jerarcas de la Iglesia, de los deberes de convivencia social que las propias convicciones religiosas hondamente sentidas obligan a guardar, han determinado reacciones de defensa del espíritu público en un sentido contrario a esa libertad».

In ephemeride «Publicitat», organum factionis «Acció Catalana», cui nomen dedit Commissarius Cultuum, Dr. Bellido, legere fas est in exemplari diei 10 currentis quae sequuntur:

«En esclatar la sublevació militar una part considerable del clergat de la Peninsula es posava imprudentment al costat dels sublevats, i aixó suscitaba els odís de les masses populars... La lletra de l'Episcopat Espanyol, arrencada hom sap a costa de quines exaccions pel Cardenal Gumá, servia encara per afegir llenya al foc».

Minister Instructionis Publicae addictus ad «Confederationem Nationalem Laboris» (C.N.T.) cuius organum officiale est «Solidaridad

Obrera» mense iulio elapso sequentes paragraphi publicae factae sunt, quae nec rectificatae sed ratificatae sunt a primatibus factionis, praesertim ab ex-Ministro Federica Montseny:

«La Iglesia persiste en su camino, es nuestro gran enemigo de siempre. Por sus obras la conocemos. Por su conducta tendrá en el corazón de todos los españoles dignos el odio que merece. Nada de seguir criando cuervos. El pueblo no debe olvidar. No debe perdonar lo que no tiene perdón ni lo tendrá nunca, nunca, nunca.

Nosotros combatimos la profesión clerical por inútil y perjudicial como otras tantas profesiones del sistema capitalista. Y entendemos que por necesidades de guerra, hoy debemos combatirla porque hay que aumentar la producción, suprimir las industrias superfluas y terminar por las ocupaciones improductivas.

Somos tan ateos como ayer, cuando iluminábamos el cielo con fogatas inmensas de viejos templos del obscurantismo. El único lugar donde no estorba Dios, es el cielo; si alguien tratara de volverlo aquí, nos rebelaríamos contra él y procuraríamos invadir de nuevo sus dominios. Y ejecutarle etc. »

Quae sic loquitur factio non solum suam representationem habet in Gubernio sed etiam Barcinone omnes transportationes administrat (Tranvía, Autobuses, Metros, etc.) sicut alias magnas industrias.

Ad haec omnia quae dilucidant excerpta ex ephemeridibus, addenda est Gubernii praxis. Plerique sunt sacerdotes et boni catholici utriusque sexus detenti absque ulla causa qui pessime tractantur et adhuc martyrimum subire coguntur ad praestandam declarationem quam ipsi tortores exquisitissimis suppliciis extorquent.

Circiter mille sunt Barcinone damnati ad mortem; scrutatione domiciliariae molestae et novae detentiones quotidianae.

Nemo occiditur officialiter, sed clam necatur; duo nuper sacerdotes occisi sunt, ex quibus iure multum expectabatur.

Si acceptata fuerit manus quae hypocrite ad nos tendunt, sincere credimus peccatum gravissimum nos commissuros coram Deo, et condemnationem accepturos totius Cleri, omniumque fidelium tamquam pastores proprio gregi proditores.

Solummodo clerus cantabrus (v. Vasco) et Unio Democratica, ob solas politicas opiniones, criterium oppositum et sustinent et extollunt, quapropter occasio sunt perturbationis et scandali populo fidei. Catholici Barcinonenses, Vicences et Gerundenses peramanter recordantur sanctorum Episcoporum atque augurantur quid hi facerent si hic et nunc suas Sedes occupassent.

Hucusque nihil officiali modo mihi communicatum est circa Commissariatuum Cultuum, omnem scientiam hausi ex hic quae prelo divulgantur.

Nihilominus si in hoc erramus, Em.me D.ne sufficiet Sanctae Sedie levis indicatio ad credendum sincere nos errasse et libenter subscribemus et verbis et factis quidquid Sancta Sedes disposuerit.

Quoad opera pia, exercitium caritatis et instructionem religiosam, omnia relative multa, nondum in ordinem reducta sunt sensu riguroso, propter rationes allatas, sed invigilatur et regitur hierarchice et ordine.

Maximum incommodum acceptum in me a longa vita sacerdotali constituit materiam secundae partis huius epistolae.

Recordabitur Vestra Em.tia, mense augusto, me scripsisse «prudencia non sinit loqui de quibusdam informationibus et actionibus hodie molestis quae cras convertentur in grave periculum», ideoque ab Em.tia Vestra petebam, si adiuncta permetterent, me posse loqui Nuntio Suae Sanctitatis aut Em.mo Cardinali Gomá.

Realitas me cogit hodie ne sim tam prudens. Dr. Rial, V. G. Dni Cardinalis Vidal et Barraquer diebus quum ad me salutatum venisset eo quod petebat Perpignan (in Gallia) invisendi causa quendam sacerdotem illerdensem ad rectum ordinem disponendum in illa dioecesi, dixit se facturum esse iter curru ferreo et non per mare, ne tempus tereret, quia navis eum deferret Massiliam.

Post tres dies deserebat hispanos fines curru automobili Generalitatis Cathalauniae et publici iuris fiebat eius egressus Romam versus ad componendam rem religiosam.

Duobus post mensibus et dimidio quum redderet et iterum ad me veniret me certiore reddebat de Sanctae Sedie voluntate circa Ordinariorum conventus de quibus Vestra Em.tia mihi loquitur in sua ultima carissima epistola.

Et, tamen, quum die 20 decembris Barcinone degeret et sciret per meos familiares locum conventus, necnon assistentiam coeterorum Ordinariorum, ipse non convenit.²⁵⁸

258. Sobre la ausencia de Rial en la reunión de vicarios generales, celebrada en Barcelona, el 20 de diciembre de 1938, él mismo dio esta explicación: «Escribí a los Colegas de Vich y Gerona el encargo de S.E. Mons. Tardini sobre conferencias, incluyendo en mi carta algunos puntos de carácter general a tratar. Con el de Urgel conferencí en Toulouse. Mientras esperaba respuesta e iba preparando un programa temario que pudieran estudiar a fin de hacer mucha labor en pocas horas de reunirnos dada la dificultad de viajar, fue grande mi sorpresa al recibir del colega de Barcelona una carta en la que me decía entre otras cosas: "Para cumplimentar lo mandado en carta que recibo del Emo. Card. Pacelli y que tengo a disposición de todos, cuyo párrafo principal transcribo en la nota adjunta, escribo hoy a Vich, Gerona, Solsona

Die 21 vespere, Barcinone, in aedibus socialibus factionis politicae Unionis Democraticae quidam vocati fuerunt, fere omnes ex eadem factione. Praeest Dr. Nolla, Professor in Seminario Tarraconensi pro Dre. Rial, cuius legit longam epistolam benedicendo et instituendo Associationem Auxilii civitati civili, coordinatam cum Associatione nationali cui, cum eodem fine, praeest D.nus Martínez Barrios, Praeses Congressus Deputatorum, non abhinc multo tempore Magnus Oriens societatis Massonicae, necnon actualiter Praeses societatis Amicorum Sovieticae Unionis.

Eligitur Praeses huius Associationis D.nus Ferdinandus Ruiz Hebrart, primus collaborator D.ni Miravittles in Commissaria Propagandae dependentis a Generalitate, pernecessarius amicus D.ni Cardinalis Vidal et Barraquer. Ex illius labiis ego ipse audivi graves censuras adversus Drem Gomá, et, quum olim fuisset Vice-Praeses Foederationis Iuvenum Christianorum, occasione inmissionis globorum igniferorum mense martio; sibi arripuit libertatem edendi proclamationem in protestationem ipsorum, nomine 5000 iuvenum catholicorum, imprudentia quae sibi meruit reprobationem omnium membrorum huius Foederationis.

Relinquo ad considerationem Vestrae Em.tiae quid significet resolutionem acceptam a D.re Rial postquam dixisset se habere ab Apostolica Sede talia mandata, et quum essent Barcinone ad conveniendum Ordinarii fere omnium Dioeceseum huius Provinciae Ecclesiasticae, ipse vero non convenit.

citándoles para el día 20 Diciembre. - El citar a los demás no supone que me irroge facultades y preferencias que no tengo ni deseo, lo hago para ganar tiempo; de todos servidor y de nadie superior. Si hay en ello extralimitación, perdónala, ha sido de buena fe y recta intención. Aunque tentado de no contestar, respondí que de acuerdo con lo que me decía, acudiría el día indicado... Fui el 20 a Barcelona y por dificultades de última hora hube de hacer el viaje (contaba disponer de coche) de Sarriá a Barcelona a pié. Llegué a las 11'30 al domicilio del P. Torrent, fatigado del larga viaje; allí me dicen que la reunión se tenía en otro domicilio donde me esperarían sólo hasta las 12, hora en que pensaban terminar. Solo podía estar con ellos 15 minutos y luego debía andar más de una hora para ir a comer, todo lo cual junto con el proceder de cambiar el lugar sin advertirme y haber conocido que sólo acudí uno de los Colegas, me indujeron a no asistir después de haberlo pensado, sentado un rato en un banco del Paseo de Gracia. Fui a comer y por la tarde anduve otra hora para llegarme temprano al domicilio indicado y me encontré con que la portera me dijo que no estaba nadie en el piso. - Después escribí al P. Torrent lo ocurrido. Por lo que he visto ninguna diligencia practicó para saber de mí aquellos días, pues nada dijo al Dr. Toldrá, que muchas veces ha utilizado para darme cartas. El P. Torrent se limita en su carta a darme recibo de la mía del 22 Diciembre, sin decirme de qué hablaron, ni tan sólo me da recibo de las 20 mil ptas. que le hice entregar, de parte del donativo de Mons. Valeri» (Carta de Rial, a Vidal, 3 enero 1939, *Epistolario*, p. 988).

De facto videtur consequutum fuisse quod intendebatur abhinc multis annis et seria incommoda intulerat Episcopo Barcinonensi, inmixionem nempe ex parte Tarraconis in Dioecesim Barcinonensem, ubi nihil canonicè habent et quod occasionem praebet scandali bonis catholicis. Iam ab anno 1937, D.nus Cardinalis Vidal et Barraquer mittebat suis amicis Unionis Democraticae pecuniam pro sacerdotibus egentibus, cum monitione ut ipsi laici administrarent eas, iuxta epistolam ipsius Cardinalis, quam ipse habuit manibus meis. Haec epistola dedit mihi occasionem obsecrandi ab Em.mo Cardinali Vidal quod V. G. fuissent qui acciperent eleemosinas ab extero sicque vitabatur periculum perversionis st scandali quod necessario oriebatur ex accesione sacerdotis ad politicum ut succurreretur. D.nus Cardinalis nihilominus perseveravit mittendo pecunias, nunc autem, Dr. Rial eum suis amicis illas distribuit.

Diversas ego accepi quantitates pro 300 sacerdotibus ex variis dioecesibus hic degentibus remissas ab Ex.mo Nuntio Apostolico Parisiensi; ultima remissio facta fuit mense augusto.

Remittat mihi, Em.tia Vestra, molestiam huius longae epistolae et de materia non grata. Scit Deus eam scribendo non aliud me quaesivisse nisi Dei gloriam et bonum Ecclesiae. Si hodie moriturus essem nullum emendarem conceptum, forsitan erroneum sed sincerum.

Noli mei oblivisci in suis orationibus, D.ne Cardinalis, et dignetur, Em.tia Vestra, accipere filiale testimonium sui devoti servi qui sacram Vestram Purpuram deosculatur

Joseph M^a. Torrent, V.G.

P.S. Postquam haec scripseram in manus meas venit ephemenides "Vanguardia", organum Gubernii cuius est adiuncta papirus, quae de D.re Rial loquitur et iustificat meum timorem ob complicationes dolorosas atque necessitatem communicandi omnia ad Sanctam Sedem.

«LIBERTAD DE CULTOS

El doctor Rial, en funciones de vicario apostólico para España.

Hace algún tiempo estuvo en Roma y visitó al Papa el vicario general de la archidiócesis tarraconense, doctor Rial; y después en Francia mantuvo una entrevista con el cardenal Vidal y Barraquer.

Actualmente, el doctor Rial, en funciones de vicario apostólico para España, reside en una ciudad del territorio leal, alojado en un seminario, donde cursan sus estudios eclesiásticos diversos alumnos.

La libertad de cultos, autorizada por el Gobierno de la República y el pueblo español, permite, de esta forma, que la representación del Vaticano vea cómo puede practicarse libremente el rito católico, cuando la dignidad acompaña a la buena fe, en contraste con la persecución de que a todas las conciencias confesionales se hace en Alemania y, previsoramente, en Italia».

Vide etiam quomodo tractantur Rev.mi Episcopi:

«A los jefes venales de la Iglesia que hoy conviven con el nazismo anticatólico y dicen misas delante de la svástica, les ha de contrariar “el delicado respeto a las creencias y prácticas religiosas”, que nuestro Gobierno proclama. Nosotros ofrecemos a la Fe nuestro hogar en ruinas, para que en ella se salve del contagio de obispos apóstatas».

DOCUMENTO 45

CARTA DE TORRENT A PACELLI [186/39]

Agradece los breviarios enviados por el Papa. El sacerdote Pitarque nombrado vicario general en la zona del obispado de Tortosa sujeta al Gobierno de Barcelona, ciertamente está desaparecido y probablemente muerto. Sobre la prórroga de los privilegios de la Bula de la Santa Cruzada para 1939 y la concesión a un simple sacerdote de la facultad de bendecir el Oleum Infirmorum, “si desgraciadamente por Semana Santa nos halláramos aun sin Obispo”.

AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, ff. 62-64.*, original mecanografiada.

Barcelona, 27 diciembre 1938.

Emmo. Sr. Cardenal Secretario de Estado de Su Santidad

Emmo. Sr. Cardenal: recibí sus gratas n.º. 4639²⁵⁹ y n.º. 4775/38,²⁶⁰ la primera acompañando dos rescriptos de la Sagrada Congregación de Sacramentos n.º. 6245²⁶¹ y n.º. 6255/38,²⁶² más una tarjeta de esa Secretaría de Estado anunciando el envío de Breviarios por encargo de Su Santidad, y la segunda, el nombramiento de Vicario general para la diócesis de Tortosa, zona sujeta al Gobierno de Barcelona.

259. Carta n.º. 4639/38 de Pacelli a Torrent, del 3 diciembre 1938 (AA.EE.SS., *Spagna 891, fasc. 273, f. 41*).

260. Carta n.º. 4775/38 de Pacelli a Torrent, del 14 diciembre 1938 (*Ibid.*, f. 58).

261. Carta n.º. 6245/38 de Jorio a Pacelli, del 26 noviembre 1938 (*Ibid.*, f. 36).

262. Carta n.º. 6255/38 de Jorio a Pacelli, del 26 noviembre 1938 (*Ibid.*, f. 39).

I. Muy agradecido al obsequio del Papa; creo que el noventa y ocho por ciento de sacerdotes no reza el Oficio Divino por falta de Breviario. Dios le recompense su caridad.

II. Según informes que me comunica el Reverendo Dr. Don Felipe Pitarque de la diócesis de Tortosa, mayordomo del Sr. Obispo Dr. Bilbao, y hoy residente en Barcelona, el Dr. Cristóbal Falomir, a quien el Dr. Bilbao nombra su Vicario general en la zona del obispado sujeta al Gobierno de Barcelona, fue hecho preso, cuando los últimos acontecimientos militares en las cercanías de Tortosa, por las autoridades republicanas; ciertamente es un desaparecido y probablemente muerto. Guardo pues los documentos de que debía hacerle entrega en espera de nuevas instrucciones.

III. En junio de 1937 el Emmo. Sr. Cardenal Vidal y Barraquer me comunicó que los privilegios de la Bula de la Santa Cruzada de 1938 continuaban vigentes hasta promulgación de nueva Bula. Mas como nos hallamos a las puertas del año 1939, ruego a Su Emma. se digne decirme si continúa la citada vigencia, y en caso negativo impetrar de la Santa Sede una gracia equivalente para todas estas diócesis que tanto sufren y que gracias a Dios han dado y dan pruebas de su catolicidad.

IV. Si desgraciadamente por Semana Santa nos halláramos aun sin Obispo, ruego a Su Emma. impetre de la Santa Sede la gracia que benignamente concedió para el año que fenece, esto es, de que un simple sacerdote pueda bendecir el Oleum Infirmorum.

Gustoso aprovecho la ocasión para reiterare de Su Emma. devotísimo servidor q.b.r.s.S.P.

José M^a. Torrent, V.G.

DOCUMENTO 46

APUNTE DEL EMBAJADOR DE ESPAÑA A PACELLI

Apunte entregado personalmente por el Embajador de España cerca de la Santa Sede al Cardenal Secretario de Estado sobre el reciente viaje a Roma de Salvador Rial y su nombramiento como administrador apostólico de la parte de la diócesis de Lérida sometida al Gobierno de Barcelona.

AA.EE.SS., *Spagna 934, vol. I*, impreso en la Ponencia de la Plenaria de la S.C. de AA.EE.EE., *Spagna. Il diritto di presentazione*

nella provvista delle sedi vescovili vacanti e Concordato de 1851. Sommario. Dicembre 1938, pp. 47-50; fasc. 349, ff. 106-106v, original mecanografiado.

2 noviembre 1938

Por informes absolutamente ciertos se sabe que el Canónigo Penitenciario de Tarragona, Don Salvador Rial, ha ido a París, de acuerdo con el gobierno rojo y con la obligación de volver a la zona por aquel dominada. La misión que se le ha confiado, según los mismos verídicos informes, es la de cuidar de los intereses católicos en Cataluña. El Señor Rial ha estado en la zona roja, en Tarragona, desde que estalló la guerra y actúa de Vicario General del Cardenal Vidal y Barraquer.

Antecedentes

A) A principios de este año la Santa Sede hizo saber al Sr. Cardenal Primado, por medio de S. E. Mgr. Antoniutti, la preocupación que sentía ante la orfandad en que se hallaban los intereses católicos en Cataluña, y consideraba de toda urgencia el que se le atendiera autoritativamente desde Francia, para lo cual juzgaba conveniente que un Prelado se trasladara al país vecino y desde allí velara por los citados intereses de Cataluña.

El inspirador y propugnador de todo ello fue el Emmo. Cardenal Vidal, según testimonio del Excmo. Sr. Nuncio en París; Se ha de advertir que este proyecto coincidió con la campaña de prensa que se hacía entonces sobre la supuesta libertad existente en Cataluña para el libre ejercicio del Culto.

B) El Emo. Cardenal Primado, respetuoso siempre ante el menor deseo de la Santa Sede, pero al propio tiempo velando por los intereses de España, indicó las razones que en su concepto hacían inútil tal designación; advirtió, además, que posiblemente no se trataba más que de un recurso político para cooperar a la ficción del gobierno de Barcelona que quería dar la impresión de su tolerancia religiosa y de su sentido gubernamental; pero que en el caso de que se persistiera en crear esta representación, para evitar los graves inconvenientes que de ello podrían derivar, debía ser con las condiciones siguientes: 1º. Que el Prelado que fuese designado para esa delicada misión lo fuera con el conocimiento y aprobación del Gobierno Nacional; 2º. Que la misión que se le confiara fuera para *toda la zona* roja, y no sólo para Cataluña; 3º. Que el citado Prelado dependiera del Señor Delegado Apostólico, de quien sería un subdelegado.

Expresó que en estas condiciones, aunque dudando de la eficacia de la misión que se pretendía realizar, se podía intentar. Aceptadas por la Santa Sede las observaciones del Emmo. Cardenal Primado y con la apro-

bación del Gobierno Nacional, fue designado el Sr. Obispo de Gerona, quien (se trasladó a Francia en donde poca cosa pudo hacer por las dificultades de todo orden que impidieron su actuación, siendo la principal la indicación que le hizo el gobierno de Francia para que se abstuviera de ejercer actos de jurisdicción eclesiástica, lo que de hecho impedía cualquier intento de organizar y defender los intereses que se le encomendaron. Ocurría esto cuando el Sr. Obispo de Gerona, ante la descarada campaña antiespañolista de los vascos refugiados en París, se disponía a aplicar las sanciones de derecho a los sacerdotes infractores de la disciplina eclesiástica. En vista de su situación y después de algunos meses de permanencia en Francia, el Sr. Obispo de Gerona regresó a España).

Expuestos estos antecedentes, se aprecia todo el alcance de lo que ahora se pretende con la misión que se ha confiado al Sr. Rial. Se quiere volver al primitivo plan del Emmo. Cardenal Vidal: la protección de la iglesia (?) catalana, buscando un sustituto al Sr. Obispo de Gerona, sin las limitaciones que habían condicionado su nombramiento. Ante las observaciones hechas por el Emo. Cardenal Primado y que constan en el apartado B), la misión confiada al Sr. Obispo de Gerona lo fue para toda España. Hoy obtiene el Emo. Cardenal Vidal sea designada persona de absoluta confianza a la que se le confía la misión de preocuparse únicamente de los *intereses católicos de Cataluña*. Se sigue así sosteniendo la peligrosa ficción de que en España existen dos organizaciones eclesiásticas: la catalana y la del resto de España.

Adviértase el hecho significativo de que el Sr. Rial se traslada a París con la autorización del llamado gobierno de Barcelona y con el compromiso de regresar a la zona roja.

Debe advertirse también que con el Sr. Rial se da un caso insólito en la administración normal de la Iglesia, ya que ha sido nombrado Administrador Apostólico de la parte de la diócesis de Lérida no liberada, con lo que esta diócesis tiene dos Administradores Apostólicos: uno para la parte ocupada aún por los rojos. Esta dualidad de autoridad para una misma diócesis tuvo lugar después de la guerra europea cuando, por los tratados de paz, algunas diócesis fronterizas quedaron con parte del territorio en diversa Nación de la que estaba la capital de la misma diócesis.

Prácticamente se sabe que nada puede hacer el Señor Rial en la parte del territorio de la diócesis de Lérida que le ha sido confiada en Administración, ya que no puede moverse de Tarragona cuando allí se halla. Lo único que se pretende con esta doble administración es dar la impresión de la normalidad administrativa, en el orden eclesiástico, en la zona roja y, sobre todo, mantener la figura de la pretendida iglesia catalana. Es fácil adivinar los motivos y la finalidad de esta ficción.

El Señor Rial, que en algunas ocasiones parece haber usado del nom-

bre de Brial y que con este nombre y usando pasaporte diplomático expedido por el Ministerio de Estado del gobierno rojo de Barcelona, se sospechaba hubiera intentado venir a Roma a exponer en la Curia el buen trato de que ha sido objeto por parte de los marxistas, a favor de los cuales pretendía inclinar a la Santa Sede, fue juzgado por los Tribunales rojos y absuelto por los mismos.

El Gobierno Nacional, sorprendido, desfavorablemente, con tales informaciones, se ha servido ordenarme haga constar en la forma y términos adecuados a aquel estado de espíritu, que ni puede admitir ni admite el establecimiento de administración eclesiástica alguna, para la totalidad o parte de la zona roja, a espaldas del Gobierno Nacional y sin su previo consentimiento.

DOCUMENTO 47

RESUMEN DE NOTICIAS SOBRE SALVADOR RIAL

Resumen de algunas noticias sobre el vicario general de Tarragona, Salvador Rial, relativas a su nombramiento como administrador apostólico de Lérida y su viaje a Roma.

AA.EE.SS., *Spagna 934, vol. I*, impreso en la Ponencia de la Plenaria de la S.C. de AA.EE.EE., *Spagna. Il diritto di presentazione nella provvista delle sedi vescovili vacanti e Concordato de 1851. Sommario. Dicembre 1938*, pp. 51-58; facs. 350, ff. 36-40, copia mecanografiada.

Sin fecha, pero de noviembre de 1938.

L'Emmo Cardinale Vidal y Barraquer, Arcivescovo di Tarragona, con lettera del 10 novembre 1937, in seguito ad un leggero affievolimento della persecuzione religiosa verificatosi in quegli ultimi mesi nella zona repubblicana, segnalava alla Santa Sede l'opportunità di affidare al Rev. Fausto J. Rius Cucurull la direzione provvisoria della diocesi di Lérida, rimasta priva di ogni autorità ecclesiastica in seguito all'assassinio del Vescovo ed il massacro o la dispersione dei Canonici.

Siccome fin dal 18 ottobre 1936 (Dispaccio n. 4022/36) il Santo Padre si era degnato di autorizzare l'Emmo Cardinale Gomá y Tomás Arcivescovo di Toledo, ad affidare provvisoriamente l'amministrazione di detta diocesi al Vescovo di Huesca, la Segreteria di Stato di Sua Santità

credette opportuno di chiedere, prima di procedere al riguardo, il parere del medesimo Emmo Cardinale.

Questi per il tramite di S. E. Mons. Antoniutti (Rapporto n. 65/37 del 16 dicembre 1937) esprimeva l'avviso che, in vista particolarmente dell'imminente offensiva da cui poteva forse dipendere la decisione della guerra e per la quale probabilmente parte della diocesi di Lérida sarebbe passata in potere del Governo Nazionale, sembrava opportuno rimandare di qualche settimana la nomina dell'Amministratore Apostolico in parola, ed all'uopo presentava un nome nella persona del Rev. Colóm, Canonico di Lérida, residente allora nella Spagna Nazionale. Atteso tale parere dell'Emmo Cardinale Gomá, la Santa Sede stimò bene soprassedere per il momento alla nomina di detto Amministratore Apostolico.

Intanto la preannunciata offensiva non ebbe luogo, ed avendo l'Emmo Vidal y Barraquer fatto al riguardo nuove insistenze presso la Santa Sede, proponendo inoltre come eventuale candidato il Revmo Mons. Salvatore Rial, suo Vicario Generale, l'Emmo Cardinale Segretario di Stato di Sua Santità, (Dispaccio n. 490/38 dell'8 febbraio 1938) scrisse a Mons. Antoniutti che attesa l'urgente necessità di dare qualche direttiva a quei sacerdoti e fedeli nonché il prolungarsi della guerra, il Santo Padre non sarebbe stato alieno dal prendere in benevolo esame la cosa, ma che prima di decidere desiderava conoscere il suo parere in proposito.

Mons. Antoniutti con Rapporto n. 249/38 del 27 febbraio 1938, rispondeva che riteneva opportuno che si procedesse alla nomina proposta, poiché l'offensiva che pareva prima dovesse essere rivolta verso il territorio di Lérida aveva avuto uno sviluppo diverso. Comunicava inoltre che su Monsignor Rial aveva avuto ottime informazioni anche dall'Emmo Cardinale Gomá, il quale lo aveva assicurato essere detto sacerdote «degnissimo, pio, zelante, prudente e colto».

Il 9 marzo 1938, quando cioè il territorio di quella diocesi era ancora tutto in possesso del Governo di Barcellona, il Santo Padre si degnava pertanto di nominare Mons. Salvatore Rial Amministratore Apostolico *ad nutum Sanctae Sedis* della diocesi di Lérida.

Essendo poi, in seguito all'offensiva sferrata dai Nazionali nella seconda metà del medesimo mese di marzo, gran parte del territorio (circa i 5/6) di detta diocesi passato in potere del Governo di Salamanca, Mons. Antoniutti con Rapporto n. 376/38 del 26 marzo u. s. segnalava l'urgenza della nomina di un Amministratore Apostolico per quella zona, e ricordava al tempo stesso la proposta da lui fatta, d'accordo con l'Emmo Cardinale Gomá, del Revdo Canonico Colóm.

In vista delle scarse notizie pervenute alla Santa Sede circa detto Canonico e del parere dell'Emmo Cardinale Tedeschini, espressamente interrogato in proposito, il Santo Padre credette meglio affidare

provvisoriamente l'Amministrazione Apostolica di quella parte della diocesi di Lérida, passata in potere dei Nazionali, a S. E. Mons. Moll Salord, Coadiutore del Vescovo di Tortosa, che partiva in quei giorni da Roma per la Spagna Nazionale. L'Augusta disposizione del Santo Padre fu portata a conoscenza di Monsignor Antoniutti con Cifrato dei 9 aprile 1938.

In tal modo la diocesi di Lérida è venuta ad avere due Amministratori Apostolici: Mons. Rial per la zona repubblicana, comprendente in un primo tempo tutta la diocesi e poi ridotta a circa un sesto della medesima; e S. E. Monsignor Moll Salord per la zona nazionale che abbraccia oggi circa i 5/6 del territorio della diocesi.

Viaggio a Roma di Mons. Salvatore Rial

In data 12 agosto u. s. Mons. Rial — che appena 13 giorni prima, 30 luglio u. s., aveva scritto da Tarragona all'Emmo Cardinale Segretario di Stato una lettera in cui metteva in rilievo il penoso stato della Chiesa in quella zona ed in seguito alla quale il Santo Padre si era degnato di ordinare che si facessero giungere a detto Monsignore parole di particolare conforto e di benedizione — trasmetteva da Valsainte (Svizzera), dove trovavasi l'Emmo Cardinal Vidal y Barraquer per un breve soggiorno estivo, la seguente lettera:

Chartreuse de La Valsainte (Suisse)

12 de agosto de 1938.

Eminentísimo y Reverendísimo Señor:

Desde este santo retiro adonde he venido para conferenciar extensamente, sobre asuntos del Arzobispado de Tarragona, con mi amadísimo Prelado, pláceme expresar, por las presentes líneas, mis devotísimos homenajes a la Santa Sede y a Vuestra Eminencia Reverendísima.

Mi salida de España ha sido posible pues el Gobierno de la República ha puesto al efecto en mis manos toda clase de facilidades, incluso pasaporte diplomático, *motu proprio*, a fin de que pudiese conferenciar con mi Emo. Señor Cardenal Arzobispo.

El Sr. Ministro de Estado de la España Republicana me ha confiado el encargo de expresar al Santo Padre, por mediación de su dignísimo y Emo. Sr. Secretario de Estado, que « el Gobierno de la República tiene con absoluta y ejemplar *unanimidad* el deseo sincero y ardiente de norma-

lizar en ella la situación de la Iglesia, el restablecimiento del culto público, el regreso de los sacerdotes a sus parroquias, y aun el regreso del Emo. Metropolitano, a quien se le darían todas las garantías convenientes y se le tendrían todas las *consideraciones* y honores correspondientes a su altísima dignidad. La libertad religiosa, que figura en los *Trece puntos*, no es tan solo tema de un programa escrito, sino que el Gobierno desea verlo convertido en una realidad muy pronto, cuanto antes; y la actual composición del Gobierno y su actual pensar y sentir son para ello una ocasión muy propicia que parece precisa aprovechar. La aplicación práctica de la libertad religiosa lleva consigo algunas dificultades y rozamientos por el criterio y procedimientos de algunas personas. Estas dificultades desaparecerían si pudiera conseguirse alguna representación diplomática en ambas partes. Por un lado, el Gobierno de la República conferiría su representación ante la Santa Sede en persona católica, que podría serle grata; y desea que también, por su parte, la Santa Sede enviase algún representante suyo ante el Gobierno de la República. El Gobierno respeta y aprecia todos los valores espirituales: y entre éstos ocupa lugar de gran relieve el valor religioso por su objetividad y por razones de convivencia con los ciudadanos ».

Este es, Eminencia Reverendísima, el encargo que verbalmente se dignó hacerme el Sr. Ministro de Estado, y que con la mayor fidelidad tengo el honor de trasmitir a Vuestra Eminencia Reverendísima.

Iguales encargos me hizo el Sr. Irujo, añadiendo en ellos la expresión de sus sentimientos católicos personales y el deseo de la salvación de las almas.

Eminencia Reverendísima: no me corresponde a mi poner comentario a las palabras del Sr. Ministro: pero sí puedo añadir que en Tarragona somos diecisiete sacerdotes, en la capital, que ejercemos los ministerios sacerdotales, «sin cobardías y sin imprudencias»; lo saben las autoridades y la policía; y desde un año atrás hasta el presente, nadie nos ha molestado en absoluto, pudiendo por lo tanto actuar con toda libertad, si bien no en los templos sino en las casas particulares, y en los hospitales.

El Sr. Ministro deseaba que yo hubiese cumplido su encargo personalmente ante Vuestra Eminencia Reverendísima; igualmente hubiera sido mi deseo personal por la satisfacción que proporciona a los hijos visitar la casa de su Padre y para añadir todos los informes y noticias que Vuestra Eminencia Reverendísima hubiese estimado convenientes: pero no ha sido posible por la dificultad de obtener pasaporte para Italia. Si Vuestra Eminencia Reverendísima estima procedente mi ida a Roma, yo lo agenciaría desde París, y recogería en la Nunciatura Apostólica la carta que Vuestra Eminencia se dignase enviarme allí.

Con sentimientos de filial y profunda veneración me honro en besarLe respetuosamente la Sagrada Púrpura y en repetirme de Vuestra Eminencia Reverendísima humildísimo y devotísimo Srevidor

Salvador Rial, V.G.²⁶³

A sua volta l'Emmo Cardinale Vidal y Barraquer con lettera del 14 agosto u. s. all'Emmo Cardinale Segretario di Stato di Sua Santità scriveva tra l'altro:

« ... se halla en ésta mi Vicario General Dr. Rial, que ha podido conseguir todas las facilidades para entrevistarse conmigo.

Trae noticias muy interesantes que creo conveniente conozca por referencia personal y en detalle la Santa Sede y que ha anticipado ya sumariamente por carta, pero se encuentra con la grave dificultad del pasaporte para Italia, toda vez que debe regresar a la diócesis al objeto de continuar allí su misión apostólica fecunda y bien orientada (Mons. Rial ha poi detto a viva voce che se non fosse ritornato a Barcellona avrebbe esposto i suoi parenti alle rappresaglie dei Governativi).

Tal vez Vuestra Eminencia encontraría manera de solucionar dicha dificultad».

In vista di ciò, non tanto per avere da Mons. Rial dette notizie, che avrebbe potuto trasmettere per iscritto, quanto piuttosto per non mettere un precedente nel senso cioè che si potesse impedire ad un Ordinario di recarsi a Roma per riferire alla Santa Sede, la Segreteria di Stato di Sua Santità inviò al Rial un lasciapassare.

Il 30 settembre u. s. Mons. Rial si presentava in Segreteria di Stato essendo ricevuto da S. E. Mons. Segretario. Egli fece un quadro dolorosissimo della situazione religiosa nella zona catalana che è sotto il Governo di Barcellona:

«Attualmente il Governo lascia una certa possibilità di lavoro per il Clero; lo fa per ragioni politiche; ma non v'è più la persecuzione di prima. I sacerdoti possono avere una tessera di riconoscimento così concepita: "N. N. è sacerdote cattolico e si dedica al suo ministero senza occuparsi di politica; ma molti di essi non vogliono questa tessera perché vedono nella medesima una cooperazione al Governo; per il che se sono sorpresi a compiere atti di culto vengono puniti. Inoltre, specialmente a Barcellona, vi sono molte case in cui si celebra la santa Messa, e tutti lo fanno. A Barcellona poi è stato fondato una specie di centro bibliografico "Consultorio bibliográfico", al quale convengono tutti i sacerdoti di Tarragona

263. Carta de Rial a Pacelli, del 12 agosto 1938, desde la Certosa de Farneta, original autógrafa (AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 349, ff. 60-61*).

ed altri. Il Consultorio è stato visitato quattro volte dalla Polizia, che non v'ha trovato nulla di irregolare. Il Clero per vivere deve adattarsi a tutto: alcuni sacerdoti sono impiegati ad es. in farmacie, altri danno lezioni private; altri vivono di elemosina (specialmente della S. Messa); parecchi hanno la tessera di insegnanti o professori privati; v'è anche chi ha la tessera di operaio (tessera comunista od anarchica).

I seminaristi sono tutti sotto le armi.

Anche i sacerdoti sono richiamati; ma ve ne sono di quelli che non vogliono andare sotto le armi per non cooperare col Governo, pur avendo questo offerto loro di adibirli a servizi sanitari. In tal modo essi 1) danno ansa ad accuse contro il Clero; 2) si espongono al pericolo, se trovati, di essere fucilati; 3) privano l'esercito dell'assistenza religiosa che un prete può trovare sempre il modo di dare; 4) si sottraggono, in fondo, ad un'opera di assistenza sanitaria che non è disdicente al Clero.

L'istruzione religiosa del popolo e dei fanciulli è difficilissima. Si possono radunare piccoli gruppi di ragazzi nelle varie case; ma non più. I genitori sono terrorizzati e non mandano i loro bambini. Non è possibile predicare perché qualsiasi accenno alla persecuzione religiosa potrebbe compromettere il Clero. Alle Messe si legge, quando è possibile, una pagina di istruzione religiosa.

La stampa è tutta rossa; i libri, la radio idem.

La situazione, così irregolare, continua da due anni e tre mesi e non si vede la fine. Ciò costituisce un grande pericolo per la vita religiosa. Le persone che a Barcellona ascoltano la S. Messa alla domenica, sarebbero 20.000 al più.

Le otto diocesi che, in tutto o in parte sono nella zona repubblicana, sono senza Vescovo. Sei di esse (Barcellona, Tarragona, Vich, Solsona, Urgel, Gerona) hanno un Vicario Generale; una (Lérida) l'Amministratore Apostolico; un'altra (Tortosa: una quarantina di parrocchie tagliate fuori dal restante della diocesi in potere dei Nazionali) non ha alcuna direzione.

Nessuno dei Vicari Generali ha la facoltà di cresimare».

Mons. Rial presentò poi un memoriale nel quale rilevava tra l'altro l'opportunità che fosse inviato dalla Santa Sede un Visitatore Apostolico per dare delle direttive ed istruzioni ai Vicari Generali «cuya uniformidad de criterio es lo que más urge para organizar la vida religiosa» in quella zona.²⁶⁴

Accennò inoltre al desiderio del Governo di Barcellona di iniziare contatti diplomatici con la Santa Sede. Al che Mons. Segretario rispose senz'altro che, come lui stesso poteva benissimo comprendere, non era

264. Documento 48.

possibile pensare ad avere rapporti diplomatici quando la situazione religiosa era quale egli stesso aveva descritto.

Circa poi gli altri punti, il medesimo Mons. Segretario, avuti gli Augusti ordini del Santo Padre, la sera di quello stesso giorno, 30 settembre, comunicava di viva voce a Mons. Rial che Sua Santità, non ritenendo opportuno l'invio di un Visitatore Apostolico, aveva espresso il desiderio che quei Vicari Generali si radunassero di tanto in tanto od almeno, in quel modo che avessero creduto meglio, si sentissero per mettersi d'accordo sull'azione da svolgere.

Per quelle questioni poi di maggiore importanza o particolarmente delicate nelle quali non avessero potuto raggiungere un accordo, si rivolgessero alla Santa Sede, la quale non mancherebbe di far loro pervenire le istruzioni e direttive opportune.

La sera del 5 ottobre u. s. Mons. Rial, che nel frattempo aveva avuto la consolazione di ricevere la Benedizione Apostolica in occasione dell'Udienza accordata dal Santo Padre ai Consiglieri dell'Azione Cattolica, prendeva commiato da S. E. Mons. Segretario, il quale gli comunicava verbalmente, autorizzandolo a darne avviso agli interessati, che il Santo Padre si era degnato concedere la facoltà di conferire la Cresima *praesentibus perdurantibus circumstantiis*, ai Vicari Generali ed agli Amministratori Apostolici delle diocesi o parti di diocesi catalane rimaste sotto il Governo di Barcellona e tutte prive dei loro Vescovi, o defunti, o costretti a rimanere fuori della Spagna o dimoranti nella zona sottomessa ai Nazionali. I relativi Rescritti sarebbero stati inviati in seguito.

Per ciò che riguardava poi le 40 parrocchie della diocesi di Tortosa rimaste senza direttiva alcuna, la Segreteria di Stato aveva già iniziato le relative pratiche per provvedervi.

DOCUMENTO 48

INFORME SOBRE LA ACTUAL VIDA RELIGIOSA EN LA PROVINCIA ECLESIAÍSTICA
DE TARRAGONA²⁶⁵

AA.EE.SS., *Spagna 945, fasc. 349, ff. 96-96*, original mecanografiado.

París, 30 septiembre 1938.

I.- Posición espiritual

El Clero.

La posición del Clero en su conducta y espíritu, es excelente y ejemplar. Ha sabido triunfar de los peligros inherentes a la persecución violenta y a la subsiguiente situación de aislamiento y desamparo. Sacerdotes de Tarragona, refugiados en Barcelona, han establecido en esta ciudad un centro llamado “Consultorio Bibliográfico”, del cual se habla en una Nota entregada al Exmo. Mons. Valeri, Nuncio Apostólico en París: gran número de sacerdotes de diversas diócesis se han acogido a este centro para tener contacto con otros sacerdotes y con sus respectivos Ordinarios, para recibir socorro, exponer necesidades, buscar colocaciones, etc. Después de más de dos años de situación sumamente anormal y peligrosa, no se conocen defecciones en el clero de nuestras diócesis. Es ejemplar y admirable la fidelidad a su vocación. Se les ve deseosos de cumplir sus deberes sacerdotales, preocupados si les falta breviarios, si no tienen el *Ordo Officii Divini recitandi*, si no tienen Ritual, libros de estudios, etc. etc.

En cuanto a su actuación se destacan dos tipos distintos. El de los tímidos y pusilánimes: según ellos nada puede hacerse, por ahora, hasta que termine la guerra, ya por el peligro de nuevos ataques y persecuciones, ya porque juzgan que la terminación de la guerra cambiará automáticamente las costumbres y el espíritu del pueblo; y por lo tanto, otro trabajo que no sea exclusivamente la administración de los Sacramentos, es inútil, peligroso e imposible. Este grupo es bastante numeroso, especialmente en localidades aisladas y de reducido vecindario.

Otro tipo, el de los decididos se lanza al trabajo, planea proyectos,

265. Nota autógrafa de Tardini: “30-9-38. Lasciato dal Vicario Generale di Tarragona”.

inicia obras, llevado de gran celo y optimismo, creyendo que no debe esperarse mañana para salvar los que se pierden hoy, que el mejoramiento del pueblo nunca es automático, y que si no puede hacerse todo lo que conviene hacer, conviene hacer todo lo que se puede, aprovechando las circunstancias favorables para confirmar a los constantes, levantar a los caídos y sostener a los vacilantes de nuestro pueblo.

El pueblo

La masa está pervertida, desviada, alejada de Dios, y no precisamente por sola obra de la revolución: una de las principales consecuencias de ésta, en la masa del pueblo, ha sido quitar la máscara con que muchos se cubrían, apareciendo buenos cristianos sin serlo. La revolución ha demostrado que, de la misma porción que practicaba, había en muchos más de disfraz hipócrita o de conveniencias particulares, o de meros vínculos tradicionales y rutinarios que de íntima convicción y sincero espíritu cristianos. A esta situación de espíritu tan lamentable, se agrega la influencia de una total anulación del culto público, de la ausencia de toda instrucción religiosa, de las campañas de la prensa y radio difundiendo errores y calumnias, y del infernal desbordamiento de la inmoralidad y del sectarismo legal: causas que han paganizado la gran masa del pueblo, retardando por una larga serie de años su completo mejoramiento.

El *modicum fermentum*, el *pusillus grex* de nuestras parroquias se ha mantenido fiel y ha recibido de la sangre de nuestros mártires calor y alientos de vida sobrenatural. Sacramentos, oraciones, penitencias, obras de caridad... abundan en este sector del pueblo fiel. Pero también abunda en un reprochable espíritu de odio y venganza, hasta el exterminio de nuestros enemigos; se atreven a censurar a la Jerarquía, incluso al Papa, por su espíritu pacífico; hállanse aún religiosas que ni en sus oraciones dicen con sinceridad el *sicut et nos dimittimus debitoribus nostris*, refiriéndose a los enemigos de la Religión; califican de comunistas y masones a todos los que no se muestran animados en este espíritu de venganza; creen que nada hay que hacer en el terreno religioso hasta que se haya alcanzado la victoria con el exterminio sangriento de todos los enemigos, porque otra cosa sería no dejar sentir tanto la necesidad de esta victoria, y por consiguiente "sería colaborar a la obra sectaria de nuestros enemigos". Tan penetrados están algunos de estas ideas y sentimientos que, siendo antes personas de comunión diaria, ahora no han confesado ni comulgado desde antes de la revolución, a pesar de frecuentar casas donde hay sacerdotes con la reserva del Santísimo; y aun algunos teniendo sacerdotes en la misma casa. Otros censuran duramente y tratan de cobarde a los sacerdotes que pudiendo huir, continúan en esta parte de España para no dejar los fieles sin asistencia espiritual.

Esta posición espiritual de nuestro Clero y de nuestro pueblo deja planteados entre nosotros

II - Dos problemas

Organizaciones católicas.

Las persona piadosas, con mayor o menor frecuencia, según su piedad y según su timidez, reciben los santos Sacramentos, algunas con duros sacrificios. En Tarragona hay una jovencita que un día cada semana recorre veinte kilómetros a pie para confesar y comulgar; y otras personas hay de ambos sexos que recorren cincuenta, sesenta y aun ochenta kilómetros en condiciones modestísimas, aunque sea en carruaje, para igual fin. El total de comuniones que se administran mensualmente en la capital de la Archidiócesis, población de 30,000 habitantes, son unas dos mil, aun después de la gran disminución que ha sufrido el censo de los católicos practicantes, por causa de la revolución y de la guerra.

Pero urge acometer la estructuración orgánica de otras obras católicas, a base de gran simplicidad, adecuada a las actuales necesidades y posibilidades. Son necesarios centros de estudios religiosos superiores para jóvenes; núcleos familiares catequísticos para niños; edición y divulgación de hojas católicas, orientadoras y formativas, que suplan la falta de periódicos católicos; Ligas piadosas para facilitar la administración de Sacramentos a los enfermos; tandas de ejercicios y días de retiro, socorros mutuos, en comestibles y medicinas, para ancianos, enfermos y presos; colectas de estipendios de Misas; organización de piadosos servicios funerarios para que en las comitivas de los entierros asista un sacerdote que rece los responsos privadamente y bendiga, en su caso, la sepultura, y otras análogas. Algunas de estas cosas se hacen ya actualmente (el que esto escribe ha ensayado no pocas con excelentes resultados), pero sería mayor su eficacia y su difusión, si no fuesen de iniciativa privada de uno que otro sacerdote, sujeta a que otro sacerdote piadoso, pero pusilánime, le haga el completo vacío, o bien la desvirtúe por su ideario equivocado y su temperamento pesimista. Obras así contrarrestarían en gran parte los desastrosos efectos de la escuela sectaria, de la prensa difamadora y blasfema, del ambiente laicista y anticatólico y sostendría más vigoroso el espíritu cristiano, desviándolo especialmente de ideas y sentimientos de exterminio, tan reñidos con el espíritu auténtico de la Iglesia que tanto nos exponen de nuevo a la feroz persecución de nuestros enemigos.

¿Serían posibles estas organizaciones? A base de una gran simplicidad en su estructuración y con las oportunas y prudentes cautelas, serían del todo posibles.

Existen elementos católicos de ambos sexos que se prestarían a ello y colaborarían con celo y prudencia. La situación legal presenta una faz completamente distinta de algunos meses anteriores: se acentúan hace tiempo grandes corrientes de tolerancia, que permiten a los católicos desenvolverse con cierta libertad, y desaparece el peligro de violencias, pues hace tiempo que nadie es detenido ni molestado por ser católico, o por ser sacerdote o por actividades meramente religiosas. El mismo Gobierno tiene en ello vivo interés por razones de convivencia social y por razones políticas, bastantes para hacer posible y ventajosa una intensa actuación católica. El funcionamiento de centros de estudios, núcleos catequísticos, ejercicios y días de retiro, es posible sin peligro de impedimentos legales, porque son muchos los sacerdotes y religiosas que figuran legalmente como profesores, y aun están sindicados como tales y provistos de las correspondientes “cartas de trabajo”: y estos podrían reunir sin peligro grupos de jóvenes o de niños, con el pretexto de darles lección particular.

Culto público

Existe en abundancia el culto privado. El 80 o 90% de los sacerdotes celebra la Santa Misa: los que no la celebran, o es por enfermos y achacosos, o por vivir solitarios sin estar enterados de nada ni poder proveerse de nada, o por excesivamente tímidos.

Pero es sumamente reducida la asistencia a las misas: en muchas casas se reduce a los familiares. Es poco menos que nula, fuera del culto semipúblico que en Barcelona tienen organizado los católicos vascos.

La necesidad del culto público es cada día más vivamente sentida. Los seglares van acostumbrándose a vivir sin Dios y sin actos religiosos; algunos antes oían la misa “espiritualmente”, por radio; ahora ni esto es posible, porque la autoridad se ha incautado todos los aparatos de radio. Hay necesidad de levantar el espíritu de los tímidos. Llevamos 26 meses sin culto público y no sabemos cuanto durará esta situación. La falta de culto público alimenta la falta de instrucción religiosa y de corrientes de vida sobrenatural.

La celebración del culto público es posible. El Gobierno tiene interés en ello, responde del orden, y está dispuesto a facilitar iglesias; y aunque no las facilitare, no sería difícil hallar locales decentes apropiados. En Barcelona, el ministro de la Gobernación prohibió recientemente la apertura de una iglesia al culto público, la cual estaba organizada y anunciada: pero consta auténticamente que ello fue debido a buscar una solución provisional ante el conflicto planteado por el antagonismo existente en este punto entre la autoridad diocesana y el Gobierno, quedando aquélla

aparentemente en buen lugar, y evitándose un ruidoso escándalo que amenazaba.

III.— Dificultades

Estos problemas tienen sus dificultades.

Para la organización de obras de Acción Católica la principal dificultad estriba tan vez en la diferencia de criterio existente entre los Vicarios Generales, pues mientras unos creen que debe hacerse todo lo que las circunstancias y le tolerancia del Gobierno permitan, sin comprometer absolutamente nada, otros creen que en la actuales circunstancias no debemos hacer otra cosa que procurar cada uno su perfeccionamiento individual, sin organizar nada, limitándose tan solo a la recepción de los Sacramentos por parte de los fieles.

Aun en este punto de los santos Sacramentos hay disparidad de criterio muy notable y que ha trascendido al público con honda sorpresa. Concedidas las facultades de dispensar del ayuno eucarístico y de llevar el Viático un varón piadoso, cuando no hay *saltem clericus* para ello, según Decreto de la S. C. de Sacramentos dado al Ordinario de Barcelona (primeros de Agosto de 1937), éste lo comunicó a los demás Vicarios Generales dándoles a entender que era concesión general: las circunstancias y necesidades eran iguales en todas las diócesis. Todos hicieron uso de estas facultades, menos uno que *a priori* estimaba imposible que la Santa Sede hubiese concedido esta facultad, así como *a priori* estimaba imposible la concesión de las facultades sobre matrimonios. La actitud de este Vicario General hizo surgir dudas a los demás, y estudiado detenidamente, el Decreto, creyeron que aun cuando éste no fuese extensivo a las demás diócesis, por lo menos por “*epikeia*”, solidamente fundada, podía continuarse usando de aquellas facultades.

Discordancia de criterios como ésta es muy perturbadora en la normalización de la vida religiosa, tanto más porque el furor de la persecución llevó consigo infiltraciones de sacerdotes y de religiosos en diócesis distintas, sin que los respectivos Ordinarios puedan siempre controlarlas: y por lo tanto, las normas canónicas que encuadran la vida religiosa diocesana pierden en la práctica mucho de su efectividad, a veces aun en puntos tan esenciales como es el de la jurisdicción para los sacramentos de la Penitencia y del Matrimonio.

Otra discordancia de criterio aparece en la cuestión del culto público, y si bien toca al Ordinario el juzgar sobre el momento oportuno, suficiencia de garantías, etc.: pero éste problema prácticamente queda localizado en Barcelona: por la importancia de esta ciudad y por residir en ella las autoridades supremas de la Nación, la solución que se dé allí al proble-

ma, es la que tendrá en el resto de las poblaciones de toda la Provincia eclesiástica: por lo tanto la solución de Barcelona interesa en gran manera a las siete diócesis restantes. .

Es asimismo sensible la discordancia comité, constituido por personas muy católicas (varias de ellas formaban parte de Juntas diocesanas de Acción Católica), y no vistas con desagrado por las autoridades supremas laicas por pertenecer aquellas personas a partidos democráticos leales al Gobierno. Se proponen servir de enlace entre el Gobierno y la Iglesia para buscar soluciones prácticas en los diversos aspectos de la cuestión religiosa, siempre desligados de todo partidismo y de todo compromiso político, siempre actuando bajo la iniciativa y el control de la autoridad eclesiástica y con la más rigurosa sujeción a sus mandatos y aun simples sugerencias, a cuyo efecto solicitan de ella la designación de un Consiliario con el título de Asesor eclesiástico. Mientras unos Ordinarios ven este Comité con buenos ojos, esperan grandes frutos de él en las circunstancias actuales y le encargan algunos servicios necesarios para su actuación, otros se oponen a él en términos bastante duros y desalentadores. Viene complicado el problema por el hecho de que la actuación y la eficacia de este Comité no se concreta a una diócesis, se extiende a toda Cataluña; por lo tanto no aparece claro su carácter diocesano y no puede ser solución el criterio del Ordinario del lugar.

No debe sorprender a nadie esta discordancia de criterios en el modo de apreciar el momento y en el modo de proceder, si se tiene en cuenta que una gran parte de los Vicarios Generales que actúan en estas diócesis son completamente novatos en los cargos de Gobierno eclesiástico, sin experiencia alguna en ellos: los Prelados reactivos han debido aprovechar el personal que pudo salvarse de la revolución; y además la mayor parte de estos Prelados no pueden, por su ausencia y las dificultades enormes de comunicación, dirigir ni controlar la actuación de sus representantes en las diócesis, quedando estos en completo aislamiento, el cual les hace fácilmente accesibles a orientaciones desviadas o a sugerencias partidistas de consejeros apasionados por determinado criterio político.

IV. — Solución

Parece que la definitiva solución de tan serias dificultades sería la designación de un Visitador Apostólico General de estas Diócesis, con facultades bastantes para resolver conflictos, aclarar dudas y uniformar criterios, ya sea ante los Vicarios Generales, yo sea con el Gobierno, siquiera provisionalmente y con carácter oficioso en lo que se refiere al poder civil.

Creo sinceramente que éste no vería con desagrado tal designación, que trataría con el debido respeto al designado y le daría las convenientes

facilidades para el ejercicio de su cargo. El Gobierno ha expresado repetidamente su deseo de tratar con la Iglesia para desarrollar su programa de libertad religiosa que ha empezado ya a cumplir con algunas disposiciones favorables a los intereses espirituales de la Iglesia. La última crisis surgida en Gobierno no afecta para nada este asunto, pues fué crisis de tipo meramente político, y parece que el Gobierno mantiene firme su deseo antes expresado. Las actuales relaciones del Gobierno con la autoridad diocesana de Barcelona son tirantes y parece muy difícil que sean regulares. La designación de un representante de la Santa Sede en estas diócesis, aun sin ningún carácter diplomático, y por lo tanto, sin ningún compromiso en este terreno, podría contribuir en gran manera a la pacificación espiritual y a resolver dificultades, no malogrando las buenas disposiciones de que hace gala el Gobierno, en provecho de las almas y para gloria de la Iglesia

Paris, 27 de Septiembre de 1938.

DOCUMENTO 49

CARTA DE RIAL A VALERI

Le envía una nota relativa a las actividades religiosas en Cataluña.

ASV, Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 844, ff. 6-17, original autógrafa.

París 24 agosto 1938.

Excmo. e Ilmo. Mons. Nuncio Apostólico. Ciudad.

Venerable y estimado Monseñor:

Tengo el honor de poner en manos de V.E.I. la nota que ofrecí en la gratísima audiencia que V.E.I. se dignó concederme el domingo próximo pasado, relativa a las actividades religiosas en Cataluña (España). La imposibilidad de comunicar con el Excmo. Sr. Nuncio Apostólico en España, y la ocasión propicia de hacerlo con V.E.I. me han llevado a molestar su atención, abusando tal vez de la exquisita amabilidad que tanto le distingue y caracteriza, y que le inducirá a ser indulgente conmigo ante mi atrevimiento.

Reiterándole el testimonio de mi profundo reconocimiento por la benévola acogida que se dignó dispensarme y por las inmerecidas atencio-

nes con que me vi honrado, me es grato repetirme de V.E.I. afmo. y humilde s.y a.c.q.b.e.p.a. de V.E.I.

Salvador Rial.

Informe adjunto

ASV, *Arch. Nunz. Parigi 609, fasc. 844, f. 16-18*, original mecanografiado

Entre el clero y los seglares de estas diócesis se acentúan cada día más los criterios distintos acerca las actividades de carácter espiritual que conviene desarrollar y fomentar en las presentes circunstancias.

1.— Unos opinan que mientras se espera el fin de la guerra y la normalización de la vida pública ni se debe, ni conviene, hacer otra cosa que la administración de los Santos Sacramentos a los fieles que los deseen, y atender cada uno a su propio perfeccionamiento espiritual adoptando una posición meramente extática. No conviene abrir iglesias, aunque el Gobierno de la república exprese su deseo de que se restablezca el culto público y garantice el orden. Tampoco conviene que los sacerdotes adquieran el carnet sacerdotal, creado por el Gobierno a fin de que los sacerdotes puedan ejercer libremente los sagrados ministerios sin ser molestados por la policía, como había ocurrido tiempo atrás. La raíz principal en que se fundan es que dedicarse a otras actividades que las mencionadas, sería colaborar a la obra revolucionaria, que sería demostrar que el Gobierno no persigue la Religión ni los sacerdotes.

2.— Otros, en cambio, opinan que conviene y aún urge, el dedicarse a todas las actividades espirituales que permitan las leyes y el espíritu de tolerancia iniciado hace algunos meses en él no implique ni parezca una claudicación de los deberes sacerdotales. Las razones en que se fundan son: el ejemplo de la Iglesia en los tres primeros siglos, la cual para actuar intensamente, no espera la paz de Constantino; el tiempo transcurrido —más de dos años— desde el comienzo de la guerra, con el consiguiente aumento de necesidades espirituales en nuestro pueblo y aun en el mismo clero; y el tiempo que puede perdurar la situación presente, imposible de prever.

Abundando en este criterio, en la Archidiócesis de Tarragona se ha hecho lo siguiente:

El Clero.

a) Hallándose diseminados por Barcelona casi un centenar de sacerdotes fugitivos de Tarragona por causa de la persecución, urgía que no perdieran contacto entre sí ni con la autoridad diocesana, para su seguri-

dad espiritual, y para atender a sus necesidades económicas. Con la inteligente y abnegada labor de un humilde sacerdote, ha sido posible establecer en Barcelona un verdadero centro sacerdotal —aunque sin este nombre— órgano de relación mutua de los sacerdotes y de relación con su Emmo. Prelado, residente en Italia. Allí reciben cartas de aliento y orientación del Emmo. Sr. Cardenal Arzobispo; visitas de investigación y control de actividades y de conducta, por parte de su Vicario General; socorros materiales, que generosamente remiten la Santa Sede y el Emmo. Prelado; colocaciones adecuadas al carácter sacerdotal; invitaciones al ejercicio de los sagrados ministerio entre los fieles en las casas particulares, etc. La forma externa de este centro, es la de un “consultorio bibliográfico”, constituido con sujeción a todas las prescripciones legales, anunciado en los periódicos, y utilizado también por el público, al cual presta realmente servicios bibliográficos con el auxilio de los mismos sacerdotes que frecuentan bibliotecas y se dedican a hacer numerosas fichas de obras y revistas científicas. Aunque este Centro se estableció para atender al clero de Tarragona sus servicios se prestan igualmente a los sacerdotes de otras diócesis residentes en Barcelona, siempre de acuerdo con los respectivos Vicarios Generales y con estricta sujeción a sus mandatos y aun a sus simples sugerencias.

b) Sacerdotes de este consultorio, redactan periódicamente algunas hojas volantes orientadoras e informativas, en las cuales se da cuenta de instrucciones pontificias y episcopales, y de hechos relevantes de la actual vida religiosa del mundo, sacados del *Osservatore Romano* principalmente se editan en “ciclostyle” y se reparten entre los sacerdotes.

c) De estos medios se sirve el Vicario General de Tarragona para publicar el Boletín Oficial Eclesiástico en forma de cartas, pues existen serias dificultades para hacerlo por imprenta.

d) Los sacerdotes no se han limitado a administrar los Sacramentos. Algunos se han dedicado a dar tandas de Ejercicios y a días de Retiro Espiritual a seglares, incluso a soldados; como también a la creación de círculos de estudios superiores de Religión, para jóvenes de ambos sexos, todo con la apariencia externa de clases particulares de letras y ciencias, dadas por sacerdotes y religiosos provistos de las correspondientes cartas de trabajo y carnet de sindicación prescritos por la ley.

Seminario.— En Tarragona ha funcionado, aunque en muy reducida expresión, durante el curso último. En casas particulares se han dado clases de Latín, Filosofía, Teología y Moral, con exámenes a fin de curso. Dos han empezado la carrera sacerdotal, sin que les arredrasen las persecuciones pasadas. Todo a base de tener los profesores los carnets y cartas de trabajo respectivos.

Religiosas.— Se han reconstituido cinco comunidades de Religiosas, que se dedican a la enseñanza y a obras de caridad.

Seglares.- Entre ellos se han destacado algunos de mucho celo, abnegación y constancia, los cuales desde los primeros momentos siguientes a la devastación religiosa, se pusieron incondicionalmente al servicio de la Iglesia. Eran ya relevantes elementos de Acción Católica, de historia meritísima bajo todos conceptos pertenecientes a diversos partidos políticos democráticos, esta circunstancia les ha facilitado la entrada en las esferas gubernamentales, y se han aprovechado de ello para aminorar los males pasados, resolver conflictos o dificultades presentes y preparar un venturoso porvenir religioso, sea el que sea el desenlace de la guerra que nos aflige. Se han servido de su posición política no para hacer obra política, sino solamente obra religiosa y siempre con el más ejemplar espíritu de sumisión a las autoridades diocesanas. A ellos se debe eficaz cooperación en la recaudación y distribución de limosnas a sacerdotes necesitados, resolviendo las gravísimas dificultades que se oponen a la remisión de fondos desde el extranjero y aún a la simple tenencia de los mismos en depósito provisional, por ser legalmente muy limitada la cantidad que puede guardar en su casa un ciudadano. A ellos se deben también importantes y eficaces gestiones en favor de sacerdotes y religiosos presos o que deseaban salvarse pasando al extranjero. Esta labor ha costado a algunos de ellos gravísimos sacrificios y pesares.

Recientemente, y con motivo de las corrientes de tolerancia religiosa emanadas del Gobierno de la República y traducidas en disposiciones legales (v.g. el destinar a Sanidad Militar los ordenados *in sacris* y los religiosos sujetos al servicio de las armas, como también el dar facilidades a los soldados heridos o enfermos para recibir los Santos Sacramentos) estos católicos seglares acordaron organizarse en Comité que fuese órgano de relación con el Gobierno, para facilitar la aplicación de estas leyes, ya preparando los oportunos reglamentos, ya haciendo las gestiones oportunas ante las autoridades laicas.

Es de notar que no dan un paso sin previo conocimiento y aprobación de las autoridades eclesíasticas: y al efecto han solicitado de las mismas fuese designado un sacerdote como consiliario o asesor eclesíastico que apruebe o ponga el veto a sus proyectos, según estime procedente la jerarquía de la Iglesia, o inspire sugerencias y proponga planes en orden a la mejor consecución del objetivo que persiguen.

La disparidad de criterio existente hace que mientras algunos ordinarios aprueban y alientan esta labor, y aun piden su cooperación en casos concretos para recabar del Gobierno facilidades sin las cuales le sería imposible cumplir sus sacratísimos deberes, otros en cambio la miran con recelo o la reprueban categóricamente. ¿Sería oportuna una gestión o por lo menos, una palabra de autoridad eclesíástica superior, que pudiese resolver tan grave dificultad en momentos de tan graves necesidades espirituales de nuestros sacerdotes y de nuestro pueblo?

ACTE ACADÈMIC D'OFERIMENT DEL VOLUM
«PASTURA LES MEVES OVELLES» (Jn 21, 16)

MISCEL·LÀNIA D'HOMENATGE
AL CARDENAL LLUÍS MARTÍNEZ SISTACH,
GRAN CANCELLER DE L'ATENEU UNIVERSITARI SANT PACIÀ.

AULA MAGNA DEL SEMINARI CONCILIAR DE BARCELONA,
DIA 17 DE DESEMBRE DE 2015

PRESENTACIÓ DELS CONTINGUTS DE LA MISCEL·LÀNIA A
CÀRREC DE RAMON CORTS I BLAY, VICERECTOR DE
L'ATENEU U. SANT PACIÀ

Estimat senyor cardenal,
Senyors arquebisbes i bisbes,
Senyor rector, professors i professores,
Il·lustres convidats,
Reverends senyors,
Senyores i senyors,

Pastura les meves ovelles.¹ Aquest és el seu títol de l'aplec en honor de l'ara administrador apostòlic, del professor doctor Lluís Martínez Sistach, arquebisbe de Barcelona, cardenal de santa Romana Església, Gran Cancellier de l'Ateneu U. Sant Pacià.²

1. «*Pastura les meves ovelles*» (Jn 21, 16). *Miscel·lània d'homenatge al cardenal Lluís Martínez Sistach*, Barcelona, Ateneu Universitari Sant Pacià, 2015, 984 p.

2. Aquesta presentació –que recull en gran part les paraules pronunciades pel

La darrera miscel·lània que hom compongué amb el mateix fi, dedicada a un cardenal de Barcelona, fou l'endreçada al doctor Narcís Jubany i Arnau, promoguda per Josep M. Aragonès, Antoni Bascompte, Josep M. Martí i Bonet i Joan Rigol. La nostra d'ara té el mèrit de no deixar sola la del doctor Jubany, l'única dedicada a un Gran Cancellier de la Facultat de Teologia de Catalunya i cardenal arquebisbe de Barcelona.

Em refereixo en aquests moments a aquella miscel·lània del cardenal Jubany, per ponderar el seu valor i per al·ludir la coincidència vital dels dos personatges de què estic parlant. Aleshores, com ara, hi col·laboraren els doctors Antoni Matabosch i Josep M. Rovira Bellosó. Era un reconeixement ampli al doctor Jubany. Tots els que hi escrigueren eren d'aquí; vull dir, de Catalunya, de Barcelona i de Girona particularment, puix que eren les dues diòcesis on havia exercit el seu ministeri episcopal el bisbe, primer, i després cardenal Jubany.

La nostra miscel·lània conté quaranta-set articles, més una presentació, la biografia, el currículum i la bibliografia del doctor Martínez Sistach.

Mirem el professor i el cardenal a qui li és retut aquest homenatge. El rector de l'Ateneu Universitari Sant Pacià n'ha fet un esguard general i encertat. Hi rebla l'activitat d'una vida, la del cardenal Martínez Sistach: la seva tasca pastoral de gran relleu, la seva identificació amb el Concili Vaticà II –que el doctor Armand Puig parangona amb la del papa Francesc–, la comunió afectiva i efectiva amb el ministeri petrí, el domini del dret, particularment el canònic, el cultiu de l'art del trobament amb les persones, la relació amb els preveres i laics, l'assumpció de les seves responsabilitats públiques, la participació i impuls de fòrums internacionals, la nova evangelització, el seu paper en relació al temple de la Sagrada Família, i, naturalment, la seva dedicació a la Facultat de Teologia de Catalunya, i a la creació de l'esmentat i quasi nat Ateneu Pontifici.

Esguardem també la seva obra. La bibliografia de Lluís Martínez Sistach es compon de cent seixanta-tres escrits. És extensa, variada, consistent.

Referim-nos igualment als que li han dedicat llurs escrits. Com en la miscel·lània del seu predecessor, en la del cardenal Martínez Sistach hi ha articles d'autors provinents de les diòcesis que ha regit el nostre prelat, Tortosa, Tarragona, Barcelona. A diferència, tanmateix, de la primera, apareixen en *Pastura les meves ovelles* plomes de clars articulistes d'altres

seu autor– es féu davant dels bisbes de la província eclesiàstica tarraconense, dels representants de la Generalitat de Catalunya, de les universitats de Barcelona, instituts teològics i altres institucions docents i culturals.

indrets d'Espanya i d'Europa. A guisa de deferència m'haig de referir en primer lloc a quatre escriptors ornats amb la porpra cardenalícia i al bisbe auxiliar de Barcelona. De la resta, vint-i-quatre són de Catalunya i vint-i-dos de fora, sumen en total quaranta-set reports.

Uns es refereixen directament a la persona de Lluís Martínez Sistach. N'he esmentat ja un, al del rector Puig, «Una vida al servei de l'Església.» Un altre és el seu *currículum*. Dues contribucions més encara en aquest sentit: Domingo Andrés Gutiérrez i Miquel Barbarà; el primer amb «Desenterrando las raíces del cardenal Martínez Sistach» i el de monsenyor Barberà, «Lluís Martínez Sistach, arquebisbe metropolità de Tarragona. Eclesialitat, laïcat, Europa.» Amb una certa connexió amb el darrer treball de Barberà, el doctor Xavier Bastida i Canal presenta «L'apostolat dels laics, pern en l'exercici ministerial, sacerdotal i episcopal de Mons. Lluís Martínez Sistach.» Antoni Babra aporta «El significat i l'ús de la doctrina social de l'Església en el ministeri episcopal del cardenal Lluís Martínez Sistach.» Els dos darrers estudiosos han sabut concretar molt bé en la figura del prelat dos punts fermes del seu pontificat; val a dir, l'apostolat dels laic i la doctrina social de l'Església.

També caldria que posi en relació amb el cardenal les «Paradoxes contemporànies sobre el matrimoni canònic: Sagrament, fe i amor», del doctor Santiago Bueno Salinas. El mateix vicerector de l'Ateneu, diu que molts punts de la seva reflexió li han estat suggerits per Sa Eminència en amable conversa. Manifesta també que aquestes Paradoxes pretenen ser expressades àgilment i sense gaire academicismes. El primer punt l'assoleix abastament, el segon no tant; vull dir, que se li veu que és un acadèmic. És sobre tot un treball lúcid, de professor experimentat i de sacerdot amb cura d'ànimes; un treball, doncs, canònic i pastoral ensems. No defuig cap punt de la problemàtica actual sobre el tema, que els tracta magistralment. S'hi sent el ressò del darrer sínode episcopal i de diverses qüestions plantejades pel Papa. Mai, però, l'autor es deixa emportar per solucions fàcils que descurin la veritat i la fidelitat a la Revelació. Lúcid i valent.

No és aquí el lloc on hauria de fer la presentació de «La familia y el matrimonio en la esperanza de la Iglesia», però ja veureu per què ho faig. Surt de la mà de qui fou auditor de la Rota Romana i president de la Cort d'Apel·lacions, ben conegut al convictori annex a l'Església de Montserrat a Roma, conegut també de molt de temps pel nostre cardenal. Es tracta de monsenyor José María Serrano. El cito aquí, per relacionar-lo amb el report del doctor Bueno. Serrano planteja interrogants, el més destacat és l'ús de la misericòrdia en el tema de què s'ocupa. Uns interrogants que, a la fi, més que aclarir, diguem-ho així, insinuen.

Sense que estiguin del tot connectats amb la persona del cardenal, però

mantenint alguns punts de contacte amb l'especialitat del doctor Martínez, haig de referir-me a diversos col·laboradors de la miscel·lània. A fra Valentí Serra de Manresa que presenta «Textos de moralistes i de canonistes en les antigues bibliotques dels caputxins de Catalunya.» Al cardenal Ricardo Blázquez, «Diaconado permanente y proceso de su recepción pastoral», que dedica les seves pàgines a qui fou «Obispo auxiliar de Narciso Jubany, más tarde sucesor en la sede de Barcelona y continuador en la promoción del diaconado permanente renovado por el Concilio Vaticano II.» A Jaume Fontbona, amb «El paper del laïcat a la llum del Vaticà II.» En les dues darreres aportacions hi surten, a més de llurs específics objectius, temes cars al cardenal Martínez com el de les associacions de fidels i, més recentment, el de la sinodalitat. El doctor Fontbona es refereix a aquests termes i al de comunió, fent abastar el darrer fins a la comunió amb l'Església de Jerusalem a més de la de Roma. De gran esforç de recerca i d'elaboració haig de qualificar el tema triat pel degà de la Facultat de Teologia, el doctor Joan Planellas, «El llegat del beat Pau VI i el papa Francesc.» Un magisteri que aquest professor relaciona encertadament amb continguts del magisteri del cardenal de Barcelona; verbigràcia, una pastoral missionera, l'alegria d'anunciar l'Evangelí i una Església "samaritana". Tot és demostrat amb textos curosament elegits dels dos Pontífexs Romans i del propi purpurat.

No cal dir, que els altres treballs agrupats entorn de la qualificació de Dret canònic mantindran encara més el contacte amb l'ensenyament i l'activitat del nostre cardenal. Ho veurem de seguida.

Ja que m'he referit als epígrafs amb què és distribuïda la miscel·lània, començaré pel primer, val a dir el de la Història de l'Església. A part de l'erudit estudi, com ho són els seus, de Valentí Serra de Manresa ja citat, que l'autor fa allargar fins a les interessants aportacions del cardenal Vives i Tutó al dret canònic i a la teologia moral, l'apartat de la Història de l'Església l'enceta la professora Meritxell Pérez Martínez, de la Universitat Rovira i Virgili/Institut Català d'Arqueologia Clàssica i de la Facultat de Teologia, «Ab universis Ecclesiis sequendum sit. El Concilio de Nicea y las Iglesias de la provincia de Occidente.» Tothom coneix la transcendència del I Concili Ecumènic de Nicea de 325 pel que fa la dogmàtica, però té igualment una importància disciplinar cabdal. És des d'aquesta darrera perspectiva que aborda el seu estudi la doctora Pérez Martínez. Considera primer per què les mesures conciliars de Nicea trigaren tant a aplicar-se a Occident. Remarca l'impuls que hom donà al període teodosià, mentre que el protagonisme de la seu pontifícia es revela com quelcom inqüestionable, que anà unida, aquesta importància, a l'autoafirmació de la *principalitas* de l'Església romana. Relacionant l'estudi de Pérez Martínez amb la

trajectòria intel·lectual i pastoral del cardenal Martínez afegeixo com en aquesta eclesiologia nicena hi entrava la implantació del model d'organització metropolitana i dels concilis provincials. Continuo dient encara com els jurisdiccionalismes i els corrents episcopalistes –de diverses espècies– de totes les èpoques han reivindicat tothora aquest concili com una força centrífuga de la centralitat romana. Em refereixo particularment, en el nostre àmbit, a l'ideal de l'Església goda i fins al del concepte disciplina de l'Església primitiva, i del jansenisme hispànic i de l'estrany gust del jansenisme català per aquest corrent “pre” per no dir “anti” Il·lustrat.

No cal ni apuntar a l'interès que pot tenir per a la nostra àrea cultural el treball poutat directament de fonts històriques del professor Adolfo Longhitano, ordinari emèrit de la Facultat Teològica de Sicília, «Aragonesi e catalani a Catania. Secoli XIII-XV.»

Alberto de la Hera, catedràtic de Dret a la Universitat Complutense i que fou director general d'Afers Religiosos entre els anys 2004-2008, amb «Los inicios de la cristianización de la Nueva España», ofereix una visió positiva de l'evangelització hispanoamericana –no pas separada de la crítica històrica rigorosa–, en contrast amb els corrents i la historiografia actuals sobre aquesta qüestió.

Tot i ser més sociològic que històric, en l'apartat d'Història hi ha l'escrit del professor de sociologia de la Universitat Rovira i Virgili i de l'Institut Sant Fructuós de Ciències Religioses, Àngel Belzunegui, «Pluralisme religiós i singularitat de la secularització a Espanya: el paper de l'Església catòlica.» Conté la intranquil·litzant conclusió, que Catalunya podria representar un cas extrem de procés de secularització dins del context europeu. El doctor Belzunegui compensa la seva observació amb l'afirmació del paper de l'Església a Catalunya, que hom pondera positivament.

El malaguanyat bisbe Joan Carrera, en la miscel·lània del cardenal Jubany, arribava a tres conclusions respecte al pensament de Torras i Bages, que van bé recollir-les ara a les envistes ja del primer centenari de la mort del gran bisbe de Vic. La primera, que l'Església és regionalista, que els bisbes d'ací han de ser catalans –o que coneguïn, podríem perfectament afegir nosaltres, la llengua catalana– i, en tercer lloc, l'aplicació de la llengua materna al catecisme, a la predicació i a la vida de pietat. La contribució de Ramon Corts i Blay, «Un catalanisme pastoral: el cardenal Vidal i Barraquer durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)» pretén d'aclarir quina mena de catalanisme fou el de Vidal i Barraquer; el mateix que l'enfrontà amb Primo de Rivera, i com aquell catalanisme tenia les arrels en el pensament torrasià i en les disposicions de Trento pel que feia a la predicació i a la vivència de la doctrina cristiana expressada en llengua materna: un catalanisme, en definitiva, pastoral. Segurament, que

és aquell al qual es podrien sumar els cardenals Jubany i Martínez. Un catalanisme viu, el pastoral vull dir, en l'Església, quan sembla que ha mort un altre.

«El secret de la volta de la Sixtina», inclòs en l'apartat dels treballs històrics, és un exercici enginyós del doctor Jaume Aymar i Ragolta, degà de la Facultat de Filosofia de Catalunya. Una lectura, sorprenent, de la capella de Juli II a Sant Pere del Vaticà feta des de la visió del judaisme i tinguda com un críptic homenatge, diu Aymar, de Miquel Àngel a Cristòfol Colom i al descobriment d'Amèrica.

Encara en l'àmbit de la història, Jean-Dominique Durand, professor d'Història Contemporània de Lyon i conseller permanent de França prop de la Sant Seu, presenta «Charles de Montalembert et l'Europe.» Més que el personatge, diríem, l'interessa Europa i la visió que en tenia l'historiador i publicista francès. Una Europa, però, la de Montalembert, unida a través dels principis de la llibertat i del cristianisme, vinculada a més a l'obra del monaquisme. Vet aquí la identitat d'Europa tant per Montalembert, com, segons Durand, per Benet XVI.

S'ha acabat la història. Ho dic en el sentit exacte de l'expressió, això és l'apartat de la Història Eclesiàstica de la nostra miscel·lània. Ara, per força –i, en el fons, per tenir menys domini encara que el de la temàtica anterior–, la meua presentació lliscarà més de pressa. Em fa respecte d'entrar en els epígrafs de la Sagrada Escripura i de la Teologia, però ho haig de fer. Són quatre i disset erudites composicions respectivament. En total, doncs, vint-i-una. Això sols constituïria ja una miscel·lània.

Volent-ho, puc agrupar dues d'aquestes composicions: la primera és la del professor Marcos Aceituno Donoso, escrita en italià, «L'autoconoscenza del Vangelo di Tommaso.» Es tracta d'unes reflexions entorn de l'evangeli atribuït a Judes, de sobrenom Tomàs, bessó de Jesús Vivent. És un treball ben escatit: l'evangeli de Tomàs seria sobretot un ideal d'espiritualitat monàstica que posa l'accent sobre l'aspecte interior, concretitzat sobretot en la doctrina de l'autoconeixement.

La doctora Begonya Palau revisa un altre evangeli, ara canònic, analitzat des d'un altre punt de vista, «L'exercici de la voluntat en l'evangeli de Mateu.» La nostra professora de Teologia, que ha fet un autèntic exercici de recerca bíblica, ha abordat quins són els objectes no tant del desig o voluntat de l'home, com els de Déu i de Jesús, sense deixar de banda altres personatges que surten en el text sagrat.

I al doctor Armand Puig el poso de banda, per ser qui és i per la seva reconeguda autoritat investigadora. Aporta l'estudi, «Maria i Jesús Infant. Aproximació biogràfica a la Mare de Jesús i la seva caracterització en els relats evangèlics de la Infància.» No sé jo com definir la seva escola que

recorda aquell estil de Benet XVI que combina la crítica històrica fent patent ensems el missatge revelat. Potser aquella aproximació biogràfica, la de Maria, podria partir d'una història oral atribuïble als records de la família de Jesús, un substrat més que notable a l'hora de plantejar-nos la figura històrica de Maria de Natzaret. Alguna interpretació literal d'algun terme ja la poguérem llegir en el seu llibre tan sòlid i ben escrit, *Jesús. Un perfil biogràfic*. Resulten molt interessants les reflexions del doctor Puig sobre la concepció del fill de Maria i el seu naixement a Betlem, així com l'episodi –diguem, no sols teològic sinó amb algun punt plausiblement històric de la degollació dels Sant Innocents. La precisió, junt amb el seu interès per les dates històriques, a què ja ens té acostumats el rector Puig –com el vam poder comprovar de bell nou, quan fou admès a l'Acadèmia de Doctors–, més l'anàlisi crítica i la lectura des de la fe realitzades per l'autor converteixen aquest article en una lectura tant formativa, com realment amena.

Molt elaborat i erudit resulta el text que el cardenal Ravasi dedica al seu col·lega de Barcelona, a la seva comuna amistat i a la vinculació del president del Pontifici Consell de la Cultura amb Barcelona amb al seva participació en l'Atri dels Gentils, que hi fou celebrat a la Ciutat Comtal, amb aquella especial col·laboració amb diverses institucions laiques, assenyala el mateix Ravasi, en l'any 2012. El títol lliga amb això darrer, l'agnosticisme, el laïcisme, «Tre voltis dell'incredulità biblica.» És una veritable reflexió intel·lectual d'un autèntic intel·lectual “*di razza*” sobre punts de resistència a la fe: la negació ètico-existencial, la negació sacral-idolàtrica i la negació creient. Davant d'aquestes negacions, l'autor apunta al fet de com les religions, a partir de la fe hebraico-cristiana, revelen una important funció; val a dir, la de ser una font inexhaurible de sentit, de veritat, de moral.

Amb el doctor Matabosch, el treball del qual quasi el posaria en la part històrica, «Ecojustícia i ecumenisme», perquè és una autèntica breu i útil història del moviment ecumènic i l'ecologisme, en la qual escrit sembla sentir-se tothora el tema de les notes de la *Laudato si*.

Amb mossèn Matabosch s'inicia l'apartat de la Teologia de la nostra miscel·lània. El componen l'«Hermenèutica de la creu en la teodramàtica de Han Urs von Balthasar» –un gran domini d'aquesta teologia– del doctor Francesc Torralba; «El Espiritu Santo, terapèutica psicopedagògica. A propósito de las epiclesis extra-celebrativas», del professor de l'Institut Superior de Litúrgia de Barcelona, Adolfo Lucas Maqueda –que mostra la relació existent entre l'Esperit Sant i la psicologia-educació.

«La formación de los fieles en aspectos canónicos del gobierno eclesiástico», del professor de Dret canònic de la Universitat de Navarra, en realitat sembla que es refereixi majorment a la formació dels clergues, particularment pel que fa a la direcció espiritual. En aquest mateix ordre

col·locaria «La centralidad de la formación espiritual de los candidatos al sacerdocio» del professor de San Dámaso, Roberto Serres. Són unes aportacions que ocupen en la miscel·lània un espai, el de la teologia espiritual, que altrament quedaria buit.

«L'impegno della Chiesa per i giovani: da Giovanni Paolo II a Papa Francesco», de Josef Clemens, secretari del Pontifici Consell per els laics, que tants anys ha col·laborat en l'organització de les Jornades Mundials de la Joventut. De l'article del bisbe Clemens reblaria sobretot el seu esforç ben documentat per mostrar la sintonia dels dos pontífexs, sant Joan Pau II i Francesc, així com llur complementarietat, que el prelat de la Cúria romana posa específicament de manifest.

Un altre treball teològic és «Des de sempre formen part de la Trinitat santa de Déu», del doctor Rovira Belloso, amb l'exposició d'un punt de vista tardà, però important sobre la *Trinitat econòmica* i la *Trinitat immanent*. Rovira Belloso «ajusta una mica» –aquests són els mots que fa servir– aquells conceptes de Trinitat econòmica i de Trinitat immanent, proposats en el seu dia per Karl Rahner en el seu *Grudkurs des Glaubens* de 1979.

El professor Andrea Riccardi ens ofereix «Paolo VI e il Concilio: fra crisi e Chiesa di popolo», que, servidor consideraria més aviat una aportació d'història de l'Església. Una història amb una “*infarinatura*” romana, no pas folklòrica, sinó de gran rigor, que converteix aquest treball en un plat saborós. Ja ho dic bé referint-me al tema històric, puix que el mateix Montini tenia el sentit de la història i hauria volgut continuar el seu estudi no tant des del punt de vista polític, sinó des de la perspectiva de la mentalitat del poble italià. I ja tenim, resumint al màxim, quasi caricaturitzant-lo, el nucli de l'article: Montini representaria la “*Chiesa del popolo*” i el cardenal Ottaviani i fins Pizzardo –no sé jo fins quin punt– la “*Chiesa-baluardo*.” És més que enginyosa, la cosa. Pau VI arribà a Roma amb idees clares, però al final de la vida s'adonà que no governava la història i que el superava, oberta a un horitzó que el transcendia. Una remarca referida a Ottaviani, quan Riccardi en una pinzellada pinta el seu caràcter dient que «*nelle valli del bressciano scorre il giansenismo...*»: el jansenisme que treu el cap tant per un cantó com en l'oposat de la teologia, de la gràcia, de la moral, del rigorisme acolorit amb molts colors. I una altra encara, l'autor recorda el que deia monsenyor Montini «*la vita romana mi è sempre più repulsiva*» i és que hi ha una romanitat i una romanitat d'una altra mena. Ah, i si només n'hi hagués dues...!

Clou l'apartat de Teologia l'escrit del bisbe auxiliar de Barcelona, president de la Comissió de Pastoral de la Conferència Episcopal Espanyola, monsenyor Sebastià Taltavull, «Per una pastoral que ofereix amistat.» És una reflexió, àmplia i ben estructurada, rica de textos i aportacions sobre l'amistat i la misericòrdia, guiada pel magisteri del papa Francesc. Un bon

tema per a aquest Any Jubilar Extraordinari de la Misericòrdia. Una mostra de filial i fraternal afecte en el comiat del senyor cardenal.

L'epígraf Litúrgia es compon de tres articles. Em refereixo, doncs, al del doctor Miquel dels Sants Gros, «Notícies dels primers llibres litúrgics de la Missa occidentals», erudit en el sentit més noble. M'atreviria a dir que es tracta de notícies o notes –puix que l'article és molt breu– desconegudes o força desconegudes, tan ben exposades que és molt fàcil que tothom en pugui treure profit. L'altre treball és el del pare Joan M. Canals, treballador infatigable del Secretariat de Litúrgia de la Conferència Episcopal Espanyola, «Las colectas sálmicas»; una altra mostra d'erudició sobre un tema que es remunta al segle IV en l'àrea mediterrània i en l'ambient monacal.

Fa ja una estona que he manllevant textos de l'apartat Dret Canònic. Aquells, més els que encara no he presentant, formen un total quinze; la secció que en té més, com no podia ser d'altra manera. Comencem per l'advocat diplomata de l'Estudi de la Rota de la Nunciatura de Madrid, Francesc Vega Sala, «Titularitat en el dret de defensa. La funció de l'advocat.» Es tracta d'unes reflexions de caire professional, de cara a establir la relació entre l'advocat i el Dret de defensa i l'advocat que pertany a l'ordenament de l'Estat, a fi que pugui anar emergint amb personalitat pròpia l'advocat del Dret canònic.

Amb un marcat sentit històric, cito el text doctor de Jordi Bertomeu, jove sacerdot tortosí, oficial de la Congregació de la Doctrina de la fe, «La reserva dels *delicta graviora* a la Congregació per a la Doctrina de la Fe: en relació entre la *Veritas fidei* i la disciplina de l'Església.» Un tema actual, tristament, i que encara deurà tenir un lamentable llarg recorregut. En certa manera relacionat amb aquest treball hi ha el del doctor Piero Antonio Bonnet, de la Universitat de Teramo, «*Non redente a nessuno male per male. Brevi note sulla pena canonica.*»

En un cert sentit resulta nova l'aportació de David Andrés, professor de la Facultat Antoni Gaudí, «Diversos aspectos jurídicos del patrimonio cultural eclesiástico», que tan bé s'adiu amb l'especialitat d'art cristià d'aquesta facultat, puix que tracta de com i de qui ha de gestionar els béns culturals eclesiàstics. La FHEAC es proposa precisament de formar en aquesta gestió.

«El Sínodo sobre la Familia. Una lectura desde el Derecho Canónico» del jesuïta José María Díaz Moreno, professor de la Universitat Pontifícia de Comillas, que fa palesa l'absència quasi total de referències al Codi canònic vigent en els documents sinodals de 2014. I és perquè en el dret actual de l'Església manca un Estatut Canònic de la Família. El pare Díaz Moreno en traça un esborrany.

I semblaria com si entréssim ara en anàlisi sobre institucions. La primera seria la d'Alphonse Borras, vicari general de Lieja, que considera la parròquia entesa com a associació de fidels i l'explica, tal com ell ho diu, "a l'hora del Papa Francesc." La Rota seria la segona anàlisi vista des de la relació d'aquest alt tribunal amb els tribunals inferiors. La fa monsenyor Juan Ignacio Arrieta. Clar i pràctic, com ha de ser el dret i com correspon al secretari del Pontifici Consell per a la interpretació dels textos legislatius. Les conferències episcopals, una altra institució, que el doctor Giorgio Feliciani, de la Facultat de Dret Canònic Sant Pius X de Venècia, centra en la Conferència italiana en diàleg amb les institucions socials, culturals i polítiques; un procés de valorització de la CEI, iniciat ja amb sant Joan Pau II.

Aquí podríem incloure igualment les reflexions, puix que giren entorn també d'institucions, de qui fou vicepresident del Tribunal Constitucional d'Espanya, Eugeni Gay, sobre les relacions Església-Estat. Les comento ací, encara que podria posar-les amb aquells altres articles que he esmentat i que he posat en el marc dels estudis del senyor cardenal. L'il·lustre magistrat no s'està de remarcar les dificultats que, en els darrers temps, han creat les relacions entre la potestat pública i l'espiritual. Dificultats sí, però vistes no sols amb un esguard legal i menys encara legalista, sinó també de fe: l'evangeli es fa més palès i creïble a mesura que és més lliure en la seva predicació.

Segueixen cinc altres aportacions, fetes majorment des de camp del dret canònic sobre conceptes i normes. I, apreciat auditori, amb això acabaré. Antonio Benlloch Poveda, doctor in *utroque jure*, «La costumbre como fuente de derecho, con especial mención al Derecho canónico.» El fiscal general i defensor del vincle de l'Arquebisbat de València, el que pretén és reblar el valor del costum ara i la seva revalorització com a font de dret.

Ha sortit una volta el papa Woytila i torna a aparèixer en la contribució del professor Libero Gerosa, rector que fou de la Universitat de Lugano i consultor de diverses congregacions romanes, «Diritto universale e particolare alla luce dell'ermeneutica canonistica di San Giovanni Paolo II.» Qui fou professor de Paderbon comença amb la rodona afirmació que el primer viatge del Papa Sant i el seu discurs de Puebla a l'episcopat iberoamericà és "l'inici d'una nova història per a l'Església Catòlica", viscuda i promoguda per sant Joan Pau II, com a "casa i escola de comunió." Era la intuïció del cardenal Dziwisz. Això és, doncs, el que desenvolupa don Libero. Es tracta d'una valorització científica i devota alhora de l'herència de Joan Pau el Gran i d'una reafirmació en relació a la seva doctrina: "*Quod dedisti nobis custodivimus.*"

Apleguem els continguts de les tres últimes aportacions: la de mossèn Josep Queraltó, professor associat de Dret Eclesiàstic de l'Estat i professor

de Dret Canònic, «L'absolució general segons els cànons 960-963 del CIC.» Doctrina clara amb l'aportació dels darrers papes Benet XVI i Francesc; el cardenal Francesco Coccopalmerio, president del Pontifici Consell per a la interpretació dels textos legislatius, «La persona umana, il diritto e la pace», una il·luminada lectura jurídica i pastoral de la constitució apostòlica *Evangelii gaudium* del Sant Pare actual; Jorge Ataduy, professor de la Universitat de Navarra, «Promoción canónica de la caridad. El motu proprio *Intima Ecclesiae natura*.» El *motu proprio*, *Intima Ecclesiae natura*, com sabeu, fou promulgat per Benet XVI l'any 2012; té, sense dir-ho explícitament, la causa en l'encíclica del mateix Pontífex, *Deus caritas est*. Seria en definitiva la seva traducció. És un treball de bona escola, pastoral i actual alhora, amb una consideració fins i tot dels mitjans de les xarxes socials.

I hem acabat. És una miscel·lània bona, rica, variada, científica i pràctica. Les aportacions de Dret canònic tenen l'esguard fit i sotmès al magisteri de l'Església i no deixen de guaitar al mateix temps més lluny, amb una nova imaginació i amb caritat pastoral. Qui vulgui conèixer a qui li ret homenatge trobarà aquí notícies i conceptes abundosos sobre la seva vida, personalitat, obra. La temàtica d'història de l'Església és sòlida i té continguts nous, que beuen directament de les fonts. Les aportacions de la Sagrada Escriptura i de la Litúrgia són totes consistents. La Teologia dona la mà al Dret i totes dues es mouen en aquella dimensió que ja he reblat de fidelitat i d'innovació.

Confesso que mai he llegit d'una sola tacada tants estudis de dret canònic, ni en el temps que vaig tenir de professor d'aquesta matèria el doctor Jaume Trasserra i el senyor cardenal. I haig de confessar també que m'ha agradat de fer-ho. Per estudiar i tractar el dret canònic, deu caldre, a més de la competència oportuna, un bon coneixement de la història i, sobretot una gran capacitat de comprensió de la natura humana i de les seves circumstàncies personals i històriques "*majoris momenti*", i una mirada, també, de misericòrdia.

Per a ser pastorals, el sacerdot i el laic per extensió han de posar els ulls en el Pastor. El millor elogi que jo sabria fer del cardenal Lluís Martínez Sistach és que ell l'ha mirat i ha seguit el manament del Pastor suprem, aquell mateix que, en el fons, avui ens aplega aquí al seu costat, *Pastura les meves ovelles*. Ho ha fet des de l'acadèmia, des del camp, des de les grans ciutats, com a prevere i com a bisbe. I ho ha fet bé, *quod debuit facere fecit*. Moltes gràcies, senyor cardenal.

Ramon CORTS I BLAY
vicerector de l'Ateneu U. Sant Pacià de Barcelona

NOTES CRITICOBIBLIOGRÀFIQUES

Els Testaments dels Dotze Patriarques (Literatura intertestamentària, 7). Introducció, traducció i notes d'Enric Cortès. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya – Associació Bíblica de Catalunya – Fundació Bíblica Catalana 2014, 316 p.

Saludem amb goig la publicació d'un nou volum de la col·lecció *Literatura intertestamentària* que la Facultat de Teologia de Catalunya, juntament amb l'Associació Bíblica de Catalunya i la Fundació Bíblica Catalana, han fet possible. Aquesta vegada es publica, en el núm. 7 d'aquesta col·lecció, un llibre molt esperat: *Els Testaments dels Dotze Patriarques*. A poc a poc anem disposant en llengua catalana de textos rellevants de la tradició cristiana del període intertestamentari, en l'actualitat prou conegut.

Del volum, n'ha tingut cura el professor Enric Cortès, catedràtic emèrit de llengua hebrea, judaisme i literatura intertestamentària a la Facultat de Teologia de Catalunya. El Dr. Cortès, caputxí, és un estudiós d'aquest període de renom internacional que fa anys va escriure una tesi doctoral, valuosíssima encara avui, sota la direcció del P. Le Déaut, intitulada *Los Discursos de Adiós de Gn 49 a Jn 13-17. Pistas para la historia de un género literario en la antigua literatura judía* (Barcelona: Institución San Jerónimo - Facultad de Teología de Barcelona (Sección de San Paciano) - Herder 1976, 549 p.). Les moltes publicacions del professor Enric Cortès donen prova no només de la seva extrema finor investigadora, sinó també de la seva capacitat pedagògica, segurament d'arrel guimeranenca. En general, les seves intervencions en congressos i en jornades diuen de la seva profunditat i del seu saber comunicatiu.

Com diu el professor Enric Cortès, «Els *Testaments dels Dotze Patriarques* són els representants més complets i genuïns del gènere literari anomenat «discursos de comiat»» (p. 19). Precisament es tracta d'un gènere

literari que l'obra doctoral d'Enric Cortès va ajudar a dibuixar i a posar en relleu. Abans d'ell només hi havia algunes pinzellades del gènere com les que es podien trobar en l'obra de Stauffer (*Die Theologie des Neuen Testaments*, 1941); en l'article de Munck (*Discours d'adieu dans le Nouveau Testament et dans la littérature biblique*, 1950), amb un tractament millor i més profund; i en algun altre indret menys significatiu, com ara alguns articles de diccionari. Que ara, doncs, molts anys després, i amb més estudis sobre el gènere duts a terme, disposem d'aquesta obra al nostre país, això ens permet comprendre millor aquesta literatura en ella mateixa i en relació als textos i a la vida de les primeres comunitats cristianes.

El volum és dedicat a la Dra. Rosa Boixareu, «la primera mestra dels *Testaments dels Dotze Patriarques* a casa nostra» (p. 7 n/n). La professora Rosa Boixareu va redactar la seva tesi doctoral sobre *El gènere literari dels Testaments dels Dotze Patriarques*, i ho féu sota la direcció del Dr. Enric Cortès, tesi que fou publicada dins la «Col·lecció Sant Pacià, 66» (Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya 1999, 356 p.).

La primera cosa que el lector trobarà són les *Abreviatures i sigles* (p. 9-16), de gran utilitat, on hi ha situada bibliografia fontal i secundària per a l'estudi sobre els Testaments; i, a continuació, una bibliografia imprescindible sobre *Literatura jueva oficial i midraixim. Edicions i traduccions més citades* (p. 17-18).

Segueix la *Introducció* (p. 19-43, 61 notes), que ens ofereix una mirada a la problemàtica i a la temàtica que gira a l'entorn dels *Testaments dels Dotze Patriarques* (d'aquí endavant: TP). Ens cal seguir-la amb força detall perquè ens trobem davant d'un text inusual, concís i clar que facilita extraordinàriament la lectura dels TP.

La *Introducció* comença situant-nos els TP com a «representants més complets i genuïns del gènere literari anomenat «discursos de comiat»» (p. 19), afegint-hi que «els Testaments són discursos de comiat, però revestits d'una importància ulterior»: són comiats definitius, testaments» (ibídem). És un gènere literari que Enric Cortès coneix molt bé d'ençà de fa més de quaranta anys. És un gènere «amb fórmules estilístiques pròpies (però no exclusives)» (ibídem). Els tres punts essencials d'aquest gènere són: «1. El moribund (o el que puja al cel) crida els seus per parlar-los; 2. Els fa les seves exhortacions. Sobresurten per la seva freqüència les al·lusions a les obres de misericòrdia, a l'amor i unió fraterns; i 3. Unes frases sobre el futur de la comunitat o la fi dels temps» (cf. p. 20). Després de desplegar-se aquest tríptic en cada Testament –amb variacions, a vegades, per inversió o barreja, entre 2 i 3–, hi trobem, sovint, les disposicions funeràries i, a vegades, la justificació d'aquestes disposicions.

Cadascun dels fills de Jacob disposa el seu testament davant dels seus

fills —«els fisiològics i els espirituals», escriu Cortès (p. 20)— reunits al voltant del seu llit d'agonia i de mort. El testament de cadascun d'ells sovint fa «emergir els mals moments» (ibídem), cosa que servirà de *contramodel* per als fills, perquè els assenyalara com no haurien d'actuar a la vida. Els discursos dels TP se serveixen fonamentalment de l'exhortació (el «corpus exhortatiu»), la qual pot ser feta a la manera deuteronomística, això és, complir la Llei, estimar Déu i els seus preceptes, que són font de vida. Aquí el professor Enric Cortès assenyalava que mai no es diu quins són aquests *preceptes* de l'Antic Testament. I hi afegeix: «El que interessava no era això. Importava, això sí, fer veure al lector que aquelles virtuts patriarcals eren les lloades en les places, carrers i simposis del món hel·lenístic en general i dels estoics en particular» (p. 20-21). Hi ha exhortacions dins del TP que són fetes, directament o indirectament, a la manera biogràfica, és a dir, que deriven «de la biografia patriarcal i parla de conegudes virtuts tradicionals sovint de caire estoic o que simplement indiquen ambients hel·lenístics» (p. 21), i també subratllen el compliment de la Llei, l'amor al proïsme, la contenció del beure, de la luxúria, l'endurança, la simplicitat de cor. Les exhortacions biogràfiques acostumen a posar per model el patriarca que fa el discurs o bé Josep. Cal parar atenció al fet que, tant en l'exhortació deuteronomística com en la biogràfica, ens movem en ambients hel·lenístics.

El professor Cortès remarca amb molt d'encert i amb prudència d'investigador com «les exhortacions a l'amor al proïsme universalment entès, el perdó del tot gratuït del patriarca Josep, les repetides al·lusions cristianes al final dels discursos al misteri salvífic de Jesús, *acosten considerablement* els Testaments als evangelis» (p. 21; la *cursiva* és nostra). Aquest apropament l'ha anat mostrant la investigació sobre els TP (un dels principals: R. H. Charles, quan afirma que el sermó de la muntanya i altres passatges dels evangelis i de Sant Pau semblen conèixer i servir-se dels TP). I és en aquest punt que el professor Enric Cortès ens ofereix una síntesi de gran interès per als lectors sobre la història de la interpretació dels TP o, com ell ho diu, sobre «l'evolució dels investigadors dels Testaments» (p. 22-28). En efecte, Cortès mostra clarament com aquesta investigació ha *evolucionat* en la direcció del *boomerang*: a grans trets, es va passar de considerar els TP com a una obra d'autoria cristiana o judeocristiana a tenir-la per una obra d'autoria jueva (amb interpolacions cristianes) per acabar llegint-la altra vegada com una obra cristiana. Tot aquest esforç interpretatiu es va dur a terme amb molts matisos, com s'esdevé en les investigacions que provenen del camp de la metodologia exegetica historicocritica.

Val la pena que ens deturem en les línies mestres de la història de la

interpretació dels TP, com, de fet, ho fa, molt més llargament, el professor Enric Cortès. Mirarem de resumir-lo tenint ben presents les seves paraules.

D'entre els estudiosos que, entre els segles XVIII i finals del XIX (1884), defensen l'autoria cristiana dels TP se n'esmenten: Abraham Geiger, R. Sinker, I. A. Dorner, A. Kayser, A. Hilgenfeld i H. D. Slingerland. Alguns dels seguidors de F. Schnapp, principalment R. H. Charles, proposen l'autoria jueva amb interpolacions cristianes. En les seves obres sobre els TP dels anys 1908 i 1913, R. H. Charles hi sosté que els TP són una obra jueva, escrita originalment en hebreu, amb algunes interpolacions cristianes, opinió que es defensà (amb algunes dissensos de detall) fins al 1951.

Cal que no oblidem que a partir dels descobriments del Qumran (1947 endavant) alguns autors, com ara A. Dupont-Sommer, J. P. Audet, B. Otzen, M. Philonenko, etc., van pensar que l'origen dels TP calia cercar-lo a Qumran, interpretació que posteriorment es va discutir i rebutjar força vegades, sobretot per J. Becker i M. De Jonge, encara que no es pot negligir gens el valor que tenen alguns paral·lels qumrànic de cara a la comprensió dels TP (sobretot respecte de l'antropologia teològica, l'angeologia, la soteriologia i l'escatologia).

El professor Enric Cortès s'estén més àmpliament en el tractament de l'obra de M. De Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs. A Study of their Text, Composition and Origin* (1953) i, conjuntament amb H. W. Hollander, *The Testaments of Twelve Patriarchs. A Commentary* (1985). Ambdós autors pertanyen a l'escola de Leiden. En la primera obra esmentada, es torna al consens d'abans del 1884, però ara fonamentat en un estudi minuciós de crítica textual que recolzava en els manuscrits grecs, la versió eslava i la versió armènia. Ara bé, segons aquesta escola de Leiden, la crítica textual no ens permet copsar res sobre la història de la composició dels TP. I això significa que «les anomenades interpolacions cristianes són en realitat part integral dels Testaments des del punt de vista de la crítica textual, i que la versió armènia (que s'ha usat tant per a provar les interpolacions cristianes) en realitat té tendència a abreujar el text que tradueix –també les frases clarament cristianes– especialment a mesura que va acabant l'obra» (p. 23-24). La versió armènia no és prova de l'existència d'una versió jueva prèvia. M. De Jonge defensa que l'autor o els autors cristians no es van servir únicament del material jueu tan abundant que tenien, sinó igualment d'un escrit sencer que modificaren d'acord amb els seus interessos: el Testament de Leví Original. Dit altrament, «no estem doncs davant d'una obra jueva editada per cristians, sinó d'una obra cristiana que se serveix de molt material jueu per a la seva *compilació* [...] una obra rebuda de mans cristianes és lògic que primer de tot sigui examinada com a cristiana. A més, ¿per què una obra amb molts continguts jueus

(bíblics i parabíblics) només pot ser considerada jueva?» (p. 24). I segueix el professor Cortès, en referència al que diu M. De Jonge: «Els primers cristians quan al segle II reben tot l'AT no sols reben allò que ara hi veiem, el contingut que aporten les nostres versions contemporànies, sinó també la digestió multiseccular que havia fet del text sagrat la comunitat jueva a través de la sinagoga (targum), predicacions dels tannaïtes, i lectures especialitzades en les cases d'estudi rabínic (*bate misdraš*) i, finalment, del mateix folklore popular jueu. Això per a ells (com per als jueus) era pràcticament paraula de Déu, o així ho pensaven» (ibídem). L'obra de M. De Jonge, segons Cortès, «mostra un esforç considerable a favor del cristianisme dels Testaments» (p. 25). I afegeix una conclusió valuosa: «El més important, però, és el seu esforç per mostrar que es destrueix la fluïdesa del text grec quan es vol extirpar les anomenades interpolacions cristianes, encara que això se li pugui discutir [*a De Jonge*] en algun cas concret» (ibídem).

El recorregut històric de les interpretacions dels TP, el tanca el professor Enric Cortès amb una opinió prou recent (2013), la de David A. DeSilva (no A. A. DeSilva!), de l'Ashland Theological Seminary (OH), contrària a M. De Jonge, i que trobem recollida en el seu article *The Testaments of the Twelve Patriarchs as Witnesses to Pre-Christian Judaism: A Re-Assessment* (dins: «Journal for the Study of the Pseudepigrapha» 23/1 (2013) 21-68). DeSilva té ben presents els avenços recents sobre la versió armènia i creu que la versió armènia correspon a un estadi en el qual l'obra contenia menys interpolacions cristianes. Es tracta d'una versió «útil doncs per a un estudi de crítica literària i per a la història de la transmissió del text, encara que en diversos casos es fa molt difícil recuperar la fraseologia original precristiana (per exemple, en TestBen 3,8; 9,2-5; 10,7-9; 11,1-5 i en TestAser 7,1-5) (ibídem)». El professor Cortès creu que els raonaments que aporta el professor DeSilva a favor d'un text precristià són sovint excessivament genèrics i que «les exhortacions adduïdes s'aguanten també bé en boca d'un cristià que sap que tot l'AT és paraula de Déu (sense especificar més) i que per tant compten de cara l'acció» (p. 26). També Cortès veu l'argumentació forçada i ràpida en la interpretació d'alguns textos com a interpolacions cristianes (per exemple, en «posaran les seves mans» de TestLev 14,3, quan és un llenguatge habitual del TestLev). DeSilva no accepta que els textos que inculquen als fills dels patriarques observar la Llei i els preceptes de l'AT siguin lectures cristianes. Cortès creu que «és un pèl exagerat veure en algun testament (excepte el de Leví que té una història ben pròpia i fins exclusiva) «absolutes reivindicacions respecte del valor de la Torà»» (p. 27).

Com amb raó diu el professor Enric Cortès, i cal que ho referim

detalladament: «Els autors dels Testaments reivindiquen tranquil·lament el rol salvífic de la Torà, sense aprofundir-hi gens; no descriuen cap limitació del rol de la Torà per a un cristià (no ho intenten, excepte en detalls anecdòtics d'*halakhà* quan en poden treure un cert profit espiritual per al lector cristià)... Simplement reprenen exhortacions genèriques que han rebut per tradició cristiana o/i judeocristiana, tradicions inherents a l'AT, un escrit lliurat amb un farciment d'exegesi jueva popular i tradicional» (ibídem). En canvi, DeSilva defensa que els TP «adopten la postura de Pau i que per això «mai no col·locarien la Torà d'una manera tan persistent com fan els Testaments sense alguna limitació»» (ibídem). Aquesta postura, la rebut Cortès quan afirma «però no crec que es pugui dir que els Testaments adoptin la posició paulina, malgrat l'opció comuna a favor de la conversió i salvació final d'Israel, que per res ha de ser exclusiva de Pau» (ibídem). DaSilva, a més, veu en els TP elements que entren en contradicció amb el NT. De tota manera, com el contradiu Cortès, «és evident que l'òptica d'una obra que de forma més o menys «missionera» s'adreça als jueus per a convertir-los no podia fer això que li demana DeSilva. Tampoc si l'òptica era amb finalitat didàctica i s'adreçava a cristians que havien de conivir i dialogar amb jueus (Hollander - De Jonge)» (p. 27-28). I, definitivament, el professor Enric Cortès sosté que «possiblement DeSilva no té prou en compte la ficció dels Testaments, que encara que aquí i allí es traeixen (en la profecia sobretot), saben mantenir al llarg de l'obra l'estatus que l'autor s'ha proposat, uns patriarques alligadorats des de la seva pròpia història personal (que l'autor cristià sap heretada i mamada tradicionalment amb la lectura d'un AT digerit per moltes generacions)» (p. 28). El professor Enric Cortès mostra no només els coneixements d'un home de ciència bíblica i d'un home de maduresa cristiana, sinó també –i això voldria remarcar-ho– d'un home que coneix l'ésser humà i la vida humana, i el que suposen els processos de transmissió, coneixements que no són obvis en tots els exegetes.

La *Introducció* segueix presentant-nos en sis punts succints la temàtica teologicobíblica fonamental que ens ofereixen els TP.

En primer lloc, l'autor dedica un apartat (*El cristianisme dels Testaments*, p. 28-29), a subratllar tres dades referides a la *Cristologia* (ibídem): a) l'abundància d'anuncis de to incarnationista que difícilment fa pensar en la descripció jueva de la salvació final o messiànica, cosa que fa difícil que els TP siguin de l'època intertestamentària; b) una certa contradicció entre una cristologia angèlica emergent en TestDan 6,5.6b i la formulació incarnationista; c) l'origen del sacerdoti de Jesús: contra la tesi cristiana dels primers temps, els TP *algunes vegades* mantenen l'origen levític del sacerdot/Jesús que ha de venir a la fi; això va contra l'opció que

trobem arreu dels TP, és a dir, els TP no segueixen gens l'opció que el cristianisme primitiu fa per un sacerdoti «segons l'ordre de Melquisedec»; igualment sorprèn l'opció de TestRub 6, 5-12 en pro de la reialesa del patriarca Leví. Cortès defensa que «ens falta un estudi detallat de l'estatus del patriarca Leví en els cercles jueus entorn (!) del NT, perquè això explicaria, almenys en part, l'opció dels cristians dels Testaments, i la d'algun pare de l'església, a favor d'ell» (p. 29.)

En segon lloc, es tracta *El rol de la Llei* (p. 29-30). El professor Enric Cortès fa notar com s'han d'entendre els textos en què es demana als fills dels patriarques, per part del moribund, l'observança de la Llei i dels preceptes de l'AT: «com exhortacions simplement a l'amor a Déu i amor al proïsme, amb accions concretes» (ibidem), és a dir, no es pensa en els manaments mosaics. Precisament en aquest punt «els Testaments són del tot distints de Pau a Romans i Gàlates (i de diversos escrits del cristianisme del s. II). I Cortès puntualitza a M. De Jonge i la seva escola que si l'obra dels TP és del segle II, cal admetre que el cristianisme del s. II és molt més variat del que s'acostuma a pensar habitualment.

En tercer lloc, es fa referència a *El rol del esperits* (p. 30-31). Aquí s'esbossa la problemàtica de la llibertat humana i el mal segons els TP. Sempre els TP pressuposen la llibertat humana com a quelcom fonamental. D'aquí ve que parlin de la conversió. De tota manera, els TP van rebre una tradició del món henòquic i/o del llibre dels Jubileus, que sosté el mite dels Vigilants (cf. Gen 6, 2-4), on es planteja que són els mals esperits la causa del mal. Però com diu Cortès, «malgrat la força connatural d'aquests esperits en el cor de l'home, la conversió sempre és al seu abast, com hi és també la col·laboració amb els mals esperits, els adlàters de Beliar» (p. 30). Els mals esperits, doncs, no impossibiliten la llibertat humana. Ben al contrari, en els TP, l'home és llegit com a *capax conversionis* amb l'ajut de Déu i la seva llibertat.

En quart lloc, es parla del tema *Els dos preceptes: amor a Déu i al proïsme* (p. 31-33). El professor Enric Cortès remarca en la seva lectura dels TP que aquest tema de l'amor a Déu i al proïsme és un tema que, a banda de ser difícil, és abundantment tractat en els TP. En aquest tema, s'hi decideix la comprensió o no de la comunitat cristiana que hi ha darrera dels TP. Tot i que la temàtica és recurrent en la literatura intertestamentària, «en els Testaments dóna la impressió que els dos manaments s'hi troben com a casa» (p. 31). Precisament ha estat M. De Jonge qui ha subratllat el lligam d'aquests dos amors, i d'ells amb tot el llegat testamentari. I això de tal manera que precisament tot el llegat es resumeix en els dos manaments (cf., per exemple, TestBen 3, 3-5 i 10, 3-5; TestJud 13, 1; TestZab 10, 2). De cara a l'ensenyament de l'amor, és especialment rellevant el model de

Josep (cf. HOLLANDER, *Joseph as an ethical model in the Testaments of the Twelve Patriarchs*, Leiden: Brill 1981). D'aquí ve que sigui difícil «extreure els preceptes sobre l'amor per fer-ne part d'una suposada obra jueva precristiana. A més, com amb raó assenyala Cortès, «donat que els Testaments són transmesos per l'església primitiva és del tot lògic veure'ls primer de tot com a cristians» (p. 33).

En cinquè lloc, es parla del tema *Israel i els gentils. L'escatologia* (p. 33-40), que és subdividit en dos apartats: 1) *Els passatges SER* (p. 33-37); i 2) *Fragments Levi/Judà* (p. 37-40).

En relació als *passatges SER* (= Sin-Exile-Return), el professor Enric Cortès assenyala, en primer lloc, com, d'acord amb el gènere literari *discursos de comiat*, els TP «contenen sempre un tercer element de predicció de futur, entès com clarividència del moribund i profecia *ex-eventu*» (p. 33). La clarividència és arrelada en el coneixement a fons de les tradicions orals i escrites, que són rellegides (i, per tant, en certa manera reactualitzades en la relectura) i que es troben en la literatura henòquica (sovint citada en els TP). A més la clarividència dels moribunds patriarcals també reposa en les tauletes celestials preexistents. Precisament les previsions o profecies gairebé sempre es vehiculen per mitjà d'un esquema literari d'origen duteronòmic, és a dir: pecat, exili, retorn (SER, en terminologia anglosaxona correntment admesa). A aquest esquema, s'hi ha dedicat la història de l'exegesi. El nostre autor fa un repàs d'alguns fragments i en mostra la complexitat, alhora que hi assenyala la seva relació o no amb el pensament cristià. Contenen pensament cristià els fragments següents: TestNef 4, 1-3; 4, 4-5; TestJud 23, 1-5.24; TestDan 5, 9-13. L'únic fragment que no el conté és TestIss 6, 1-4.

En relació als *Fragments Levi/Judà* (= LJ), que formen un altre tipus de material parenètic i escatològic dels TP, Enric Cortès subratlla com «malgrat les faltes passades dels dos patriarques i les previstes dels seus descendents en el material LJ, tant l'autèntica reialesa com l'autèntic sacerdoci seran restaurats definitivament a través d'ells» (p. 37). Sobretot això s'explicita en TestLev 18 i TestJud 24. Cortès mostra com es parla diversament de la salvació final a través d'aquestes dues tribus. Així com en TestSim 7, 1-2 es prediu que el gran sacerdot i el rei de Judà vindrà de la tribu de Levi (!); per contra, en TestJud 22, 2 i TestNef 8, 2-3, s'hi diu que la salvació prové de Judà, de la qual surt Jesús, el Salvador. Amb alguna diferència, semblantment passa amb TesDan 5, 10a i 6. El professor Cortès detalla en la seva exposició d'altres indrets on parlen de la salvació i, d'acord amb De Jonge, que sosté que el que interessa a TestDan 6 és la salvació d'Israel i la dels qui en són fora, afegeix que aquesta és «una altra característica notable del cristianisme de la comunitat dels Testaments. Oi

més si recordem com generalment es tracta Israel en les obres contemporànies (excepte Pau)» (p. 38). Cortès insisteix que per a comprendre millor la comunitat dels Testaments ens hi pot ajudar «el captament respecte la humanitat sencera, que probablement extreu del mateix missatge global dels evangelis» (ibídem). Es presenten críticament alguns fragments que apunten, amb matisos, a l'afirmació d'una salvació de tots els homes, amb el detall que alguns d'ells ja posen la invocació del Senyor, és a dir, la fe, com a lligada a la salvació (cf. TestJud 24, 5-6, on a 6b llegim: «per jutjar i salvar tots els qui invoquen el Senyor»).

Com a sisè punt trobem un apartat intitulat *La fe en Jesús* (p. 40-42). No volem deixar de transcriure un llarg fragment del professor Enric Cortès, perquè explica prou bé el seu posicionament i ajuda a comprendre molt els TP: «La comunitat dels Testaments, que suposem cristiana, havia rebut un gruix considerable de tradicions veterotestamentàries i jueves que estaven immerses en un món de fe comunitària i multisecular. Era inevitable que aquesta fe es reflectís en la seva obra. Més encara perquè aquesta naixia enmig d'una experiència quotidiana que, fent el memorial de la vida de Jesús, recordava necessàriament i contínua la importància decisiva de creure en Ell. Però l'autor no podia abundar gaire en les expressions de fe neotestamentàries: havia de conservar l'*status quo* que s'havia proposat en iniciar l'obra: contar com els patriarques en el moment de més clarividència, el seu llit mortuori, exhorten els seus i els prediuen profèticament (i a través del que està escrit en les tauletes celestials i els llibres d'Henoc) el futur. Aquestes frases de futur podien anunciar no solament pecats previsibles (perquè eren ja història coneguda), l'ensulsiada de l'exili i el gloriós retorn, sinó també la futura vinguda de Jesús com a «final» gloriós d'una història de salvació plena de pecats i misericòrdies, ensurts i retorns... El que no podien fer era mencionar Jesús de manera reiterada i clara. No era aquesta la manera de parlar dels profetes bíblics que el poble jueu i cristià coneixien. Al capdavant és als jueus a qui va adreçada l'obra, o als cristians, per ensenyar-los com comportar-se i dialogar amb ells, que pel fet és el mateix. No podem oblidar el punt de ficció que té l'obra: no és un relat fictici únicament pel fet d'estar teixit per un gènere literari que quasi sempre presenta un escenari ideal i bucòlic (el llit del moribund a vegades descrit com a llit d'or –TgNDr 6, 4–, altres, com a triclini de simposi), sinó perquè les exhortacions són imaginades per a alimentar l'esperit dels fidels, i les prediccions de futur per a ajudar a entendre la teologia de la història de salvació, sobretot en el nostre cas, per a ajudar la conversió d'Israel o al diàleg dels cristians amb els jueus que els eren contemporanis i companys de viatge espiritual» (p. 40). Un fragment llarg d'Enric Cortès, però que, tanmateix, resulta ser d'un gran valor, perquè centra del tot el seu

posicionament respecte dels TP i permet als lectors d'aquest llibre comprendre'n bé el seu rerefons i la seva trama. A continuació, Enric Cortès remarca alguns fragments dels TP sobre el tema de la fe (TestDan 5, 13; TestLev 16, 5b; TestBen 10, 7-9; TestDan 6, 4-5 [cf. Rm 11, 25-26]; TestAser 7, 7 [cf. Rom, *passim*]; TestJud 24, 5-6; TestLev 8, 12; TestJos 19, 6(11); TestSim 6, 5.

La *Introducció* es clou amb una brevíssima *Conclusió* (p. 42-43) on es remarca allò de més substantiu dels TP en relació al seu cristianisme: la salvació duta a terme per Jesús, Déu i home; la seva cristologia «del tot ortodoxa» (p. 42); el respecte envers «la diversitat de formes amb què es pot expressar el misteri de la salvació» (p. 43); l'origen del sacerdocí de Jesús d'acord amb la forma acceptada universalment; la importància de l'acceptació de la fe de cara a la salvació; la petició de diàleg de la comunitat dels Testaments amb Israel o almenys el seu respecte; i i «l'amor envers tot home de qualsevol raça o estatus social» (ibídem). El lector atent pot entendre-hi un repte per a les comunitats cristianes d'avui.

Després de la *Introducció* segueixen les traduccions al català dels TP. Com se'ns indica en la n. 61 de la p. 43, per a aquesta traducció s'ha tingut present una primera versió feta al català per Rosa Boixareu. El text original seguit ha estat el text crític de M. De Jonge - H. W. Hollander - H. J. De Jonge - Th. Korteweg, *The Testaments of the Twelve Patriarchs* (Leiden: Brill 1978). Cada testament va precedir d'una *Introducció* en què se situa l'obra i la seva temàtica principal, a banda de remarcar-ne, quan cal, alguns detalls sobre l'estructura, les fonts, etc., que permetin al lector conèixer-ne les lectures diverses que se n'han fet. A més, la traducció de cada testament va acompanyada de notes d'un altíssim valor exegètic que igualment n'ajuden a fer més entenedora la seva lectura.

Els testaments es col·loquen en l'ordre habitual: el *Testament de Rubèn*, amb el sotítol de *Sobre els pensaments* (amb *Introducció*, p. 45-47, n. [= notes.] 1-10; versió cat: p. 47-57, n. 11-51); el *Testament de Simeó - Sobre l'enveja* (*Intr.*, p. 59-60, n. 1-8; versió cat: p. 60-68, n. 9-50); el *Testament de Levi - Sobre el sacerdocí i l'orgull* (*Intr.*, p. 69-71, n. 1-10; versió cat: p. 71-96, n. 11-151, conté *Apèndixs*: I [afegit del ms. e a TestLev 2,3, p. 96-97; n. 152-155] i II [afegit del ms. e a TestLev 18, 2, p. 98-103; n. 156-188]); el *Testament de Judà - Sobre la valentia, la cobdícia i la fornicació* (*Intr.*, p. 105-106, n. 1-3; versió cat: p. 107-129, n. 4-124); el *Testament d'Issacar - Sobre la senzillesa* (*Intr.*, p. 131-132, n. 1-7; versió cat: p. 132-142, n. 8-48); el *Testament de Zabuló - Sobre la compassió i la misericòrdia* (*Intr.*, p. 143-144, n. 1-5; versió cat: p. 145-158, n. 6-87); el *Testament de Dan - Sobre la ira i la mentida* (*Intr.*, p. 159-160, n. 1; versió cat: p. 160-170, n. 2-62); el *Testament de Neftalí - Sobre la bondat natural*

(*Intr.*, p. 171-172, n. 1-2; versió cat: p. 173-188, n. 3-88), amb un annex: el *Testament de Neftali hebreu* (*Intr.*, p. 189-192, n. 1-7; versió catalana a partir del text hebreu editat per R. H. Charles, *The Greek Versions of the Testaments of the Twelve Patriarchs, Oxford: University Press 1966*³ en: p. 192-204, n. 8-61 notes); el *Testament de Gad - Sobre l'odi* (*Intr.*, p. 205-206, n. 1-3; versió cat: p. 207-216, n. 4-71); el *Testament d'Aser - Sobre les dues cares de la maldat i de la bondat* (*Intr.*, p. 217-218, n. 1-4; versió cat: p. 218-228, n. 5-71); el *Testament de Josep - Sobre la castedat o el bon seny* (*Intr.*, p. 229-230, n. 1-6; versió cat: p. 231-251, n. 7-129); i el *Testament de Benjamí - Sobre el pensament pur* (*Intr.*, p. 253-255, n. 1-4; versió cat: p. 255-271, n. 5-136).

La traducció catalana és molt acurada i permet traslladar-nos de manera excel·lent el text grec, amb tots els seus matisos i, sobretot, allò de teològic i de comunitat cristiana que hi ha en el text. La traducció és feta de tal manera que entrelliga esplèndidament bé el contingut del text i la manera de parlar corrent dels lectors. Això és una excel·lència a vegades difícil de trobar, sobretot quan es tradueixen textos més antics. El professor Enric Cortès té la virtut de ser un bon coneixedor de l'època, del text i del català, de bona prosa. És la saviesa d'algú que ha esdevingut un especialista internacional d'intertestamentària sense que mai hagi oblidat el gust per la seva llengua.

El llibre dels *Testaments dels Dotze Patriarques* conté, finalment, uns índexs indubtablement molt preuats en aquest tipus d'obra: primer, un *Índex de matèries* (p. 273-274), on s'ha prescindit de les fórmules estilístiques del gènere *Discursos de Comiat*; després l'*Índex d'autors* (p. 277-280) on no apareix el nom de Rosa Boixareu;¹ i un complet *Índex de citacions bíbliques* (p. 281-316) que recull les citacions de l'AT, del NT, les obres jueves (apòcrifs o pseudoepigràfics de l'AT, entre els quals els Testaments), els Manuscrits del Mar Mort (Qumram i altres), Filó d'Alexandria, Flavi Josep, Mixnà, Tosseftà i talmuds, tractats menors de la Mixnà, Tosseftà i talmuds, Targums i obres cristianes (Pares Apostòlics i Biblioteca copta de Nag Hammadi).

Considerem una llàstima que en una col·lecció com aquesta, que gairebé

1. Resulta potser una mica sorprenent que del treball doctoral de la professora Rosa Boixareu es digui que «és una bona aportació des de l'òptica de l'anàlisi moderna de literatura» (p. 19, nota 1) i que també es digui que «s'ha tingut en compte una primera versió al català [dels TP] feta amb cura per R. Boixareu» (p. 43, nota 61) i, no obstant això, no se'n faci cap més referència al llarg del text, ni tan sols consti en l'índex d'autors. Almenys el nom de Rosa Boixareu hi podia haver aparegut, perquè s'esmenta en aquestes dues notes a les quals acabem de referir-nos.

sempre havia donat les traduccions amb la versió original dels textos al costat, en aquest volum no hi hagi la versió original dels *Testaments*. Parlem de la llengua grega i un bocí de llengua hebrea. L'economia dels temps no permet totes les despeses, però en una obra d'aquesta mena calia haver-ho rumiat a fons. Un text com aquest, acompanyat d'unes introduccions esplèndides i d'un aparat crític com el que hi ha (amb un total de 1227 notes d'un altíssim valor!), del tot útil per a investigadors del nostre país i de fora, no podia no contenir el text grec *a fronte*. Així ho veiem, com un desencert, encara que en puguem entendre les raons.

En definitiva, aquesta valuosa traducció catalana dels *Testaments dels Dotze Patriarques* fa possible l'accés a un moment eminentment important com és el període literari de l'intertestament, quan, a més, el cristianisme comença el seu camí i les comunitats cristianes primerenques, entre els segles i i ii, es mouen enmig d'un món plural on el judaisme juga un paper per a ells molt preuat. Com llegim a la solapa del llibre, és una obra de gran prestigi, que van transmetre'ns els copistes cristians del segle ii, «la joia de la corona» del món espanyol de la literatura intertestamentària.

Aquesta obra, que pot ser llegida per qualsevol lector –i més acompanyat de la mà del professor Enric Cortès–, ha de ser motiu d'estudi en els llocs on es pot estudiar teologia a casa nostra. Ara no es pot argumentar la manca d'una bona traducció (i molt ben introduïda i anotada!). *Ara és l'hora* d'endinsar-se en aquest text i, fins i tot, esperar-ne –a casa nostra amb més raons– estudis d'investigació que permetin comprendre millor no només els *Testaments*, sinó el moment cultural i espiritual dels primers segles cristians i tota la teologia encarnada que girava al seu interior i al seu entorn.

No em vull estar de dir que la lectura d'aquesta obra ens torna a desvetllar l'interès per a l'ús del verb ἀναγγέλλω en els TP, un verb molt relacionat amb els *Dicursos de Comiat*, especialment amb Jn 13-17. Els *Testaments* em són un text encara molt preuat. Els estudis sobre els *Testaments* són un camp fèrtil on poder sembrar i collir.

No caldria ni dir que és un text que hauria d'estar a totes les biblioteques, no només les bíbliques o teològiques, sinó totes les biblioteques que volen posar a l'abast dels lectors la cultura que a través de la Mediterrània ha arribat fins al nostre present. L'obra s'ho val.

Antoni BOSCH-VECIANA

RECENSIONS BIBLIOGRÁFIQUES

Actas y Constituciones de la Congregación de San Benito de Valladolid (1613-1721), publicadas por el P. Lorenzo Maté Sadornil, OSB, en *Studia Silensia* XXXV-XXXVII, Abadía de Silos, 2012-2014, 22 x 18 cms., 1535 páginas.

En este segundo volumen *Actas y Constituciones*, que corresponde a tres volúmenes de la colección *Studia Silensia*, el padre Maté, abad de Silos, nos da la transcripción de todas y cada una de las actas de los capítulos generales de la Congregación Benedictina Observante de Valladolid, celebrados desde 1613 hasta 1721, que corresponden íntegramente al segundo volumen de las *Actas de los capítulos generales* de dicha Congregación, que se guardan manuscritas en su Abadía de Santo Domingo de Silos (Burgos). Sin embargo, a diferencia del primer volumen, en éste no se hallan –porque no se han conservado– las actas de los «capítulos privados», es decir, intermedios, celebrados entre capítulos generales. Con todo, se trata de una mina riquísima de noticias históricas, de legislación y biográficas de gran utilidad para los historiadores de los benedictinos observantes españoles. Son en total 28 actas de todos los capítulos generales celebrados cada cuatro años, como era preceptivo desde 1613, incluyendo las notas marginales y un índice temático hechos por los antiguos archiveros de la Congregación, muy útiles para la localización de las noticias, completado con otro índice de personas, de su autoría. Nosotros hubiéramos deseado una introducción y estudio más prolijos, de acuerdo con la importancia de estas actas inéditas únicas y por tanto imprescindibles para conocer las vicisitudes, leyes y biografía de cargos y procesos de muchos abades y monjes de la Congregación de Valladolid y noticias de sus monasterios. Trabajo inmenso el que ha llevado a cabo el padre Maté en la transcripción de estas actas con el cuidado y la competencia que le asiste tras muchos años de bucear en el archivo silense, desde que por sugerencia nuestra publicó su primer trabajo: *Un siglo de tomas de hábito en el monasterio de San Claudio de León*, en *Archivos Leoneses*, en 1978. Felicítamos vivamente al P. Maté por su paciencia benedictina, que fructifica en publicaciones tan importantes como ésta y esperamos con impaciencia

que pronto nos regale con el tercer y último volumen de actas, que abarcará los capítulos generales celebrados desde 1725 hasta 1805, para tener así completa esta obra de obligada consulta para todo lo referente a los monjes, abades y monasterios de la Congregación de San Benito de Valladolid. Y aún le agradeceríamos más, si finalmente nos diera todas las actas en un CD para hacer más rápida su consulta a través del ordenador.

E. ZARAGOZA

El reial monestir de Santa Maria de Valldonzella (1147-1922). Història i art en un centre d'espiritualitat cistercenca. Biblioteca Abat Oliba. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2013, p. 399. 61 imatges o fotografies.

L'obra objecte d'aquesta ressenya, *El monestir de Santa Maria de Valldonzella. Història i art en un centre d'espiritualitat cistercenca*, a cura d'Antoni Albacete i Gascón, bon historiador, i Margarida Güell i Baró, experta en història de l'art, ens permet endinsar-nos no solament en la història d'un monestir cistercenc, d'ahir i d'avui, present a la ciutat de Barcelona, una institució eclesiàstica, sinó també en la història de Catalunya i de Barcelona, si hom té present dos trets que caracteritzen, com diuen els seus autors, la història del monestir cistercenc de Santa Maria de Valldonzella: continuïtat en el temps i visibilitat fins i tot en moments tràgics de la nostra història (Guerra civil del segle xv, la Guerra dels segadors, el tràgic segle xix, la Setmana Tràgica de 1909, la Segona república i Guerra civil de 1931-1939). El monestir cistercenc de Santa Maria de Valldonzella bé prou que mereixia un estudi en profunditat, com demostra l'aparat erudit i bibliogràfic, que dóna fe de la gran tasca feta pels seus autors. Pretenien aquests una aproximació científica, rigorosa i global a la comunitat del monestir del Santa Maria de Valldonzella des dels seus orígens, anteriors al segle xii, fins a l'actualitat. Cal dir que, malgrat la dificultat que representa l'absència d'un arxiu organitzat del monestir i la dificultat en la recopilació de notícies disperses en arxius històrics, bibliografia i, fins i tot, hemeroteques, els autors ho han aconseguit.

Hom situa el «terminus a quo» en els orígens de la comunitat prèvia a l'entrada i la integració en l'orde del Císter i el «terminus ad quem» en la data de la consagració de l'església del monestir actual l'any 1922. Els autors divideixen el treball en tres grans blocs. El primer (p. 19-242) titulat *La comunitat de Santa Maria de Valldonzella*, exposa els orígens de la comunitat, és a dir, la comunitat prèvia a l'entrada en l'orde del Cister, la primera referència documental de la qual és de l'any 1147 (l'ermita i el seu emplaçament), i la integració en aquest orde el dia 29 de març de 1226 en què el bisbe de Barcelona i el seu capítol catedralici donaren a l'orde del Cister l'església de Santa Maria de Valldonzella perquè s'hi fundés un monestir de monges cistercenques. L'any 1237 tenia lloc la constitució canònica del monestir cistercenc. Lligat amb aquests orígens, hom presenta la molt popular i venerada Verge del Cor, que es venerava

i es venera al cor del monestir de Valldonzella des dels inicis del segle XIII, i potser ja des de la fi del XII, una petita pintura sobre fusta, d'influència bizantina. És una mostra de l'espiritualitat que traspuava el monestir i que el barcelonès preaven i estimaven. Hom ha de dir que l'estudi iconogràfic que se'n fa és excel·lent.

Es descriuen els grups humans de la comunitat, és a dir, la composició humana (la composició numèrica de les monges fins el segle XX i llur procedència social), els oficis comunitaris (abadessa, priora, conselleres, celleres), les exèquies i l'elecció d'abadessa, les converses o monges d'obediència, els membres no monàstics de la comunitat. De manera molt detallada hom exposa la vida en el cenobi: les cerimònies, festivitats i activitat cultural d'un monestir que des de mitjan segle XV gaudia de l'apel·latiu de monestir reial. El monestir era lloc de lectures de poemes i de certàmens literaris. Recorden els autors n'Antoni de Vallmanya (segle XV), notari i poeta, per al qual el monestir era el seu centre literari. Hom no oblida la gestió material del monestir (alimentació, animals de tir del monestir destinats al treball, les despeses ordinàries del monestir), els afers particulars de les monges (béns mobles i immobles), llurs testaments. Davant la decadència espiritual, hom lluità per la implantació de la vida comunitària íntegra, que comença ja en el segle XVIII i és una realitat a mitjan segle XIX, amb el retorn a la Regla de Sant Benet i el Ritual cistercenc. En foren impulsors dos monjos cistercencs catalans: Antoni Escofet de Santes Creus i Josep Miravall de Poblet. El procés d'implantació de la vida comunitària íntegra s'inicia l'any 1796, s'impulsa a partir de l'any 1833 i acaba l'any 1853.

Malgrat els límits de la documentació i la bibliografia, els autors han reeixit en l'apartat d'aquest primer bloc titulat *Les relacions de Valldonzella amb la societat*. Hom hi pot veure la intervenció del papat ja des del segle XIII (butlles dels anys 1255, 1387, 1416...), les relacions amb l'orde del Císter mitjançant els visitadors, dels quals cal destacar Jeroni de Vallterra, abat del monestir de Santa Fe de Saragossa, i Joan Roís de Moros, prior del monestir de Natzaret, ambdós del segle XV, comissionats per a visitar i reformar els monestirs de monges de l'orde del Císter del Principat de Catalunya. Era important la relació de Valldonzella amb la monarquia, perquè, ja des del segle XV, el monestir de Valldonzella era monestir reial (privilegis de Jaume I i Jaume II, protecció reial amb Jaume II, Pere III el Cerimoniós i els Trastàmars), les gràcies econòmiques concedides, el monestir lloc de sojorn reial, paper del monestir en el protocol de la recepció dels reis). Molt destacable és l'apartat dedicat a les relacions del monestir amb la ciutat de Barcelona a través de la posició de protectorat del Consell de Cent sobre el monestir. Cal destacar aquí el buidatge minuciós i sistemàtic de la documentació, que ens mostra la profunditat d'aquest estudi, en especial de la documentació notarial dels arxius de Barcelona, per a fer llum, per exemple, sobre les possessions del monestir i els canvis de la institució monàstica en la gestió dels seus béns immobles i ells llocs on aquests es trobaven. Malgrat l'absència d'inventaris complets i regulars en el temps, com diuen els autors, aquests s'endinsen amb èxit en l'estudi dels béns mobles del monestir: joies, obres d'art, objectes litúrgics d'orfebreria, manuscrits i llibres impresos,

anàlisi del primer inventari d'objectes de la sagristia major de 1715, inventari dels joiells de 1745, inventari de la Verge del Cor de 1835 i l'inventari de 1884, l'últim abans de la Setmana Tràgica.

El segon bloc del treball (p. 243-307) és titulat *Els monestirs desapareguts*. La comunitat de Santa Maria de Valldonzella frueix d'una continuïtat des dels seus orígens en el segle XII fins a l'actualitat. Tanmateix la ubicació d'aquesta comunitat ha estat en diversos indrets fent ús de diverses construccions que els autors descriuen. Podríem dir que, fins i tot, fent ús de tots els instruments tant documentals, especialment de la documentació notarial, com arqueològics, en reconstrueixen l'estructura. El primer és el monestir de Santa Creu d'Olorda, a la vall que portava el nom de Donzella. Tot seguit el monestir de Creu Coberta, del qual Jaume I, l'any 1263, va col·locar la primera pedra i féu una important donació per a la seva construcció. La documentació notarial ha permès als autors descriure l'estructura del monestir (emplaçament, cases i cambres monacals, estances reials, el retaule desaparegut de Sant Jaume i Santa Llúcia de Joan Mates, documentat entre 1391 i 1431, les claus de volta de l'església, ells vitralls, canelobres, sepultures, etc). En el context de la guerra dels Segadors, en ser abandonat el monestir de Creu Coberta, la comunitat es reagrupà, l'any 1660, al Priorat de Natzaret de Barcelona, propietat de Poblet, que també és descrit en la seva estructura arquitectònica i en el seu contingut artístic. El temps d'estada a Creu Coberta cal dividir-lo en dos períodes: el primer va de 1660 fins a 1814 i el segon cal situar-lo entre aquesta data i l'any 1909. Es tracta d'un període convuls que durà fins els fets de la Setmana Tràgica en què es produí la fugida de la comunitat i la destrucció del monestir. Tanmateix, la segona meitat del segle XIX és temps de ressorgiment de la comunitat, la qual tingué com a confessor, durant uns anys, el bisbe Torras i Bages, llavors sacerdot. En aquest període ja es veia la necessitat de construir un monestir de nova planta segons l'esperit del Císter. Després de l'acollida momentània a la masia d'Horta anomenada Torre dels Pardals, cedida per Manuel Valls i Martí, de la qual es fa la descripció, l'any 1912 comença la construcció de l'actual monestir a càrrec de l'arquitecte Bernardí Martorell i Puig (1877-1937).

Comença ara el tercer bloc de l'estudi *El monestir modernista de Santa Maria de Valldonzella, 1911-1922*. Els autors hi donen la cronologia del projecte i de la construcció. El monestir i l'església havien de reflectir la voluntat de les monges de viure segons les regles de la vida comunitària íntegra en un monestir pròpiament cistercenc segons el model prototip de monestir cistercenc, del qual els autors fan una descripció modèlica tant des d'un punt de vista tècnic com de l'ornamental: autoabastiment, estances pròpies per a la vida regular, que facilitessin la vida espiritual, estructura clàssica al voltant d'un claustre, orientació de l'església. Hom tingué cura especial en l'atenció als espais propis per a la vida comuna: claustre, sala capitular, refetor o refectori, infermeria, locutori, estances, zones per al noviciat, sala per al treball manual, cel·les individuals, etc. Els autors posen una cura especial en la descripció del monestir des d'un punt de vista tècnic i ornamental. Destacable és la descripció de l'església monasterial: capelles, presbiteri i altar major, cadirat del cor i altres treballs de fusta, decoració pictòrica (escuts referents al Císter i a Valldonzella),

les 553 obertures amb vitralls (restaurats entre els anys 1996 i 2005), dels quals es fa una descripció molt detallada.

Dues idees dels autors en la *Conclusió* (p. 365-367) ja esmentades: continuïtat ininterrompuda des dels seus orígens al segle XI fins al dia d'avui i la visibilitat del paper de la comunitat en moments de la història de la ciutat de Barcelona i de Catalunya, un veritable pol, també, d'atracció espiritual ininterromput.

L'obra d'Antoni Albacete i Gascón i Margarida Güell i Baró mereix un lloc destacable en la Història del monaquisme i, en concret, en la Història del monaquisme de Catalunya. Han sabut exposar de manera científica, però assequible, la presència de la comunitat de Santa Maria de Valldonzella en la història de la ciutat de Barcelona i de Catalunya, i n'han destacat també els aspectes materials, arquitectura i art. Els autors han fet una tasca de recerca molt valuosa tant en els arxius (Arxiu, Biblioteca i Museu d'Arquitectura de la Reial Catedral Gaudí, Arxiu Diocesà de Barcelona, Arxiu Fotogràfic de Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Arxiu del Monestir de Santa Maria de Valldonzella, Arxiu Reial de Barcelona, Arxiu Amatller d'Art Hispànic. Els autors citen 183 obres publicades. Han estat fins i tot a les hemeroteques: *Diario de Barcelona*, *La Ilustración*, *La Vanguardia*, *ABC*, *Las Noticias*, *Estudis Universitaris Catalans*. *Catalunya Social*. Testimoni de tot plegat n'és el conjunt de 1272 notes a peu de pàgina, que demostren erudició i mestratge especialment en l'ús de les fonts.

Aquesta obra reflecteix també, com hom diu a la *Conclusió*, la voluntat de la comunitat de tornar-se a donar a conèixer a través de la seva història ininterrompuda i de reivindicar-se com un actor més de la Barcelona actual. Esperem, doncs, que d'ara endavant, quan hom estudiï o divulgui aquest aspecte de la història de Catalunya, l'obra d'Antoni Albacete i Gascón i Margarida Güell i Baró hi sigui molt present i hom no es limiti, com ja ha passat a ser massa habitual, als tòpics de sempre i als autors de sempre, perquè sigui una realitat el desig de la comunitat. Finalment, esperem que aquesta obra d'Antoni Albacete i Gascón i Margarida Güell i Baró, exemple des del punt de vista metodològic i historiogràfic, estigui present, i no solament, en els àmbits universitaris i sigui punt de referència per als nostres estudiants en llurs estudis i recerques.

Josep HERNANDO DELGADO

Amer MASSÓ, *Memòries d'un pagès antiborbònic (1691-1774)*. Edició, introducció i notes a cura de Jordi CUBERT HEREU. Pròleg de Xavier Torres Sans. Barcelona, Departament de Cultura, 201, 375 pp. (23,5 x 16,5 cm)

Amer Massó i Puig (1691-1774) fou un pagès de Sant Esteve de Guialbes (dins del terme municipal de Vilademuls, al Pla de l'Estany) que escriví les seves memòries, i que avui es conserven a l'Arxiu Comarcal del Pla de Banyoles. Aquest pagès, fermament posicionat contra la dinastia borbònica, ens dona una visió molt

dura de com es visqué a la ruralia de Catalunya el desenllaç i conseqüències de la Guerra de Successió, especialment a propòsit del pes de la fiscalitat ran de la imposició del cadastre el 1716 (pàgines 69-74) i amb els nous tributs sobre la sal i els productes estancats (pàgines 101-105). Amer Massó, que escriví entorn de l'any 1760, també ens ofereix notícies de gran interès sobre el moviment de tropes a Catalunya, sobre l'agricultura (boscos, olivars i lleis de vinyes, a les pàgines 336-347), i per tal de fer comprensible un text tan arcaic, l'editor, molt oportunament, ens aporta un glossari amb els mots, formes i acepcions més rellevants d'aquest text editat (des del punt de vista històric i dialectal) i que ajuden a la comprensió d'un text escrit en català antic, verbigràcia: albardar (per enganyar), brull (per grill o brot), cormina (per camp situat a prop del mas o casa), fogal moll (per indicar un paràsit que ataca les arrels de l'olivera), llimoca (per llimac), melca (per farratge), reva (per tanda o torn), xopí (per beure vi), etc.

Els textos continguts en les memòries de caràcter intimista i domèstic esdevenen en els nostres dies una de les fonts més estimades pels historiadors, atesa la vivacitat dels qui sofriren els estralls de les guerres i, també, per saber com es vivia la religiositat i fe cristiana. En aquest cas, gràcies al text ací editat, també ens podem aproximar a la interioritat d'Amer Massó, que es mostrava molt proper als religiosos (que ell associava a la humilitat i pobresa), mentre que es mostrava força crític amb els rectors de les parròquies, especialment envers aquells que «ab llibertat llarga» no guardaven el celibat i «traficaven ab comaras»... El text editat és, doncs, un bon filó de dades per als interessats en l'estudi de la societat catalana del segle XVIII, ja que és una mostra força paradigmàtica de manifestació de la resistència popular a favor de l'austriacisme vinculat a la tradició político-jurídica de Catalunya.

Valentí SERRA

Josep ALANYÀ I ROIG, *El Cisma de Occidente y las vistas de Morella. Historia y documentos 1378-1429*. Morella: Ajuntament de Morella i Capítol-Catedral de Santa Maria 2014, 1510 pp. (en dos toms)

Donem notícia d'aquest voluminós i documentat estudi sobre el desenvolupament i la cloenda del famós, i tan controvertit, Cisma d'Occident (1378-1429) que el reverend Josep Alanyà ha efectuat a través d'una meticulosa recopilació –i posterior anàlisi– de l'abundosa documentació que ha aplegat i que ara articula en forma de llibre. L'autor, molt avesat en la recerca i edició de documents, inaugura aquesta monografia amb magnífic estudi introductori de caràcter general a propòsit del context eclesial del segle XIV i, també, sobre els primers intents de solució del Cisma d'Occident, suscitat ran de l'elecció del papa Climent VII el 1378 i acabat el 1429 amb l'abdicació de Climent VIII, pontífex que fou elegit en el conclave celebrat a la població de Peníscola l'any 1423 després de la mort de Benet XIII, el papa Luna.

En la segona meitat del segle XIV es visqué una etapa molt difícil de la història

europea. L'any 1394 es maldà per superar la ruptura eclesial amb l'elecció, a Avinyó, del papa Benet XIII (Pedro Martínez de Luna), que fou tingut per antipapa per alguns historiadors. A partir de l'any 1398 una bona part dels reialmes d'Europa començaren a retirar l'obediència al papa Luna i, conseqüentment, l'any 1403 Benet XIII hagué d'abandonar la residència papal d'Avinyó, quan aquesta es va veure assetjada militarment pels adversaris del papa, havent de cercar refugi a Peníscola, on hi acabaria els seus dies l'any 1422.

Durant l'estada del papa Luna a Peníscola tingué lloc la celebració del Concili de Constança (1414-1415), que deposà els papes Juan XXIII i Benet XIII i fou elegit Martí V com a nou papa. Les decisions del Concili de Constança, si bé d'una banda contribuïren a trobar el camí adient per tal de superar la divisió eclesial *per viam facti*, d'altra banda no van oferir a la cristiandat la certesa que el Cisma hagués acabat, puix que es tractava d'un cisma molt particular on no existien divisions que afectessin la doctrina de la fe, ja que es tractava d'una ruptura motivada per «dos papes», ambdós convençuts de ser, un i altre, el legítim pontífex. Durant cinquanta anys l'Església cercà un Papa que, sense litigis, fos reconegut per tothom, però els interessos polítics, les conveniències socials i els condicionaments culturals d'uns i altres impedièren una reconeixença papal sense discussió, i conseqüentment, es fomentaren i mantingueren les bandositats, de tal manera que el motor i efecte del Cisma foren el conciliarisme i el gal·licanisme, dues desviacions que conservaren la vigoria fins al Concili Vaticà I, de tal manera que el Cisma d'Occident assolí una magnitud inèdita, desconeguda per «la Cristiandat hasta entonces y así el Cisma sumergió todas las conciencias timoratas en un mar de dudas», escriu Josep Alanyà (cf. pp. 35-36).

Aquest magnífic estudi d'història social i eclesiàstica recolza en la solidesa i en l'acurada anàlisi de la nombrosa i rica documentació aplegada pel Dr. Alanyà en l'escaiença del VI Centenari de l'estada en la població de Morella, durant l'estiu de 1414, del papa Benet XIII, del seu confessor Sant Vicenç Ferrer i del Rei d'Aragó Ferran de Trastàmara. El Dr. Josep Alanyà aporta nova llum a propòsit de les distintes postures que hi havia sobre la manera de cloure definitivament aquell Cisma eclesial (ja fos per la *via cessionis*, per la *via compromissi*, per la *via concilii* o bé per la *via conventionis* una via de solució que fou aportada, aquesta darrera, personalment pel papa Benet XIII (cf. pp. 756-768).

Pedro de Luna, elegit, com ja s'ha dit més amunt, papa l'any 1394 a Avinyó, era un eclesiàstic força virtuós, molt expert en lleis canòniques i alhora un gran coneixedor de la situació de l'Església del seu temps, particularment sobre els mitjans legítims que podrien contribuir a posar fi amb la divisió o cisma eclesial. En efecte, amb Benet XIII el Cisma d'Occident entrà en una nova fase pel fet d'haver estat elegit com a Papa un eclesiàstic molt convençut de l'autoritat de qui, com a pastor suprem, havia de regir l'Església de Roma amb seu a Avinyó a través de l'exercici de la *plenitudo potestatis pontificiae*; un papa, Benet XIII, que no es deixà pas seduir per les doctrines conciliaristes que marcaren las actituds de molts dels seus contemporanis. Fou per aquest motiu que se des del 15 de novembre de 1408 fins al 26 de març de 1409 que se celebrà en la població de Perpinyà un Concili amb la participació de cardenals d'una i altra obediència papal on, en les sessions conciliars, es comprometeren a no convocar cap con-

clave electiu a la mort de Gregori XII i de Benet XIII. En la conclusió del Concili de Perpinyà es maldà aconseguir que el papa Luna formulés la promesa que, en cas de defunció, renúncia o deposició de seu rival el papa Gregori XII, que ell també abdiqués per tal de posar fi al Cisma, però molt sagaçment Pedro de Luna, convençut de la seva legitimitat, féu afegir en el text, on deia «deposat», els mots *jurídica i efectivament*, ja que com a expert canonista sabia molt bé que l'únic que tenia poder i facultat per a depositar Gregori XII era el Papa legítim i, aquest, en la convicció de Pedro de Luna i en la de molts eclesiàstics del seu temps era només el papa Benet XIII. Tanmateix, el Concili de Perpinyà acabà en no-res, i Benet XIII amenaçà amb excomunicar a qualsevol que promogués negociacions en contra d'ell, o bé que procedís a l'elecció d'un nou pontífex. En efecte, tal com escriu Josep Alanyà en el text d'una «bula o letra ejecutoria, sellada en la Torre Reial, cerca de Barcelona, el 16 de septiembre de 1409», Benet XIII comunica a Francesc Climent Sopera, bisbe de Tortosa i nunci apostòlic, que havia decretat l'excomunió per a tots aquells cardenals que, havent abandonat la seva obediència, havien elegit a Pietro de Candia com a papa, amb el nom d'Alexandre V (cf., p. 860).

Aquest documentada monografia sobre el Cisma de Occident ens aproxima a la densitat del clima enrarit del conjunt de conversacions que es dugueren a terme en la població de Morella amb el papa Benet XIII, per tal que aquest renunciés formalment al papat en un moment especialment delicat en el qual, el rei Ferran d'Antequera junt amb l'influent predicador dominic Sant Vicenç Ferrer optaren per retirar l'obediència a Benet XIII.

Fou després de la fugida d'Avinyó del papa Luna el dia 12 de març de 1403, disfressat de monjo cartoixà, aconseguiria de penetrar en terreny italià i, després, en els territoris de la Corona d'Aragó on, cada vegada més, sofrí un isolament a Peniscola. Allí el papa Luna fou acusat d'haver-se negat a la *via cessionis*, d'abusar de las taxes i d'afavorir les col·lacions de beneficis eclesiàstics per tal de guanyar adeptes i d'allargar la duració del Cisma; unes actituds que el feien indigne i mereixedor de la desobediència dels monarques d'Europa.

Certament, la forta personalitat del papa Luna es veié molt afectada per la duresa d'aquests esdeveniments que, encara, s'anirien agreujant. No obstant, Benet XIII es mostrà disposat a resistir les intrusions i les pressions, essent plenament conscient que àdhuc es podrien desencadenar possibles actes de violència per tal d'obligar-lo a la renúncia papal (cf. p. 684). Les motivacions que esperonaven als distints actors d'aquests esdeveniments a defensar llurs posicions recolzava en la fidelitat als dictats de la seva consciència i, per aquesta raó, l'autor de la present monografia, el canonge tortosí Josep Alanyà, orienta la seva investigació sobre el Cisma d'Occident tenint en compte la complexitat dels àmbits teològics, canònics, culturals, socials i polítics, situant-los en el context propi dels indrets geogràfics de l'antiga Corona d'Aragó, pertanyents al territori de la diòcesi de Tortosa, que van tenir alguna rellevància en la història i desenvolupament del final del Cisma, especialment les poblacions de Peniscola, seu apostòlica del papa Luna; Morella, que fou indret de la trobada del papa Benet XIII amb el rei Ferran d'Antequera i, finalment, Sant Mateu del Maestrat on, l'any 1429, es va cloure de manera definitiva el Cisma amb la presència del

cardenal Pere de Foix, llegat del papa Martí V, qui aconseguiria l'abdicació de Climent VIII a Peníscola i la restitució de la tiara del papa Sant Silvestre, símbol principal del suprem pontificat, que ja l'any 1418 el papa Martí V havia intentat sostreure a Benet XIII a través del seu llegat pontifici (cf. p. 1434).

Per a reeixir en l'articulació d'aquesta obra, el Dr. Josep Alanyà s'ha servit de fonts documentals inèdites de gran importància, sobretot les conservades a l'Arxiu Secret Vaticà (fons: *Regesta Avenionensia*, *Regesta Vaticana*, *Manuscripta Vaticana Latina*), a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (fons: *Cancellaria Reial*, *Cartes Reials*, *Butlles Pontificies*), a l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona (que posseeix un riquíssim fons sobre el Cisma d'Occident que llegà a dit arxiu capítular el bisbe Francesc Climent Saperà, home de confiança del papa Benet XIII), a la Bibliothèque Nationale de France i, finalment, un conjunt de notícies i textos espigolats de les col·leccions de documents sobre el Cisma editats pels historiadors: Sebastià Puig, Heinrich Finke, Johannes Vincke, Ovidio Cuella, Josep Baucells i Josep Perarnau.

A guisa d'apèndix documental (cf. pp. 1451-1468) el canonge Alanyà ens ofereix l'edició del text del testament del papa Benet XIII (Peníscola, 31 octubre 1412) localitzat per l'autor en els fons de la Biblioteca Nacional de París (Ms. *Nouvelles Acquisitions*, Latin 1793, ff. 1-9) i, a més, aporta la relació ordenada de fonts i bibliografia a les pàgines 1469-1507. Ens plau de felicitar, ben de cor, des d'*Analecta Sacra Tarraconensia*, al Dr. Alanyà, autor d'aquesta magnífica monografia, per la seva significativa contribució al coneixement i estudi del desenvolupament i etapa final del Cisma d'Occident, especialment sobre les persones que van ser protagonistes d'aquests esdeveniments tan decisius per la història de l'Església i societat europea dels segles XIV i XV, ja que la nombrosa documentació aportada pel reverend doctor Josep Alanyà i l'anàlisi que efectua d'aquests documents, converteixen l'obra en un dels més brillants i extensos estudis sobre el desenvolupament i l'etapa final del Cisma d'Occident i que, necessàriament, serà punt d'arrencada d'ulteriors estudis sobre el tema, ja que és de vital importància la documentació aplegada i sistematitzada en més de mil cinc-cents pàgines.

Valentí SERRA DE MANRESA

Compostelanum, Vol. LX (1-2) (2015) 302 pp.

El presente volumen de ciencias eclesiásticas del Instituto Teológico Compostelano, contiene siete trabajos teológico-históricos, a saber: J. Vázquez, *4Q318. Zodiaco y Brontología en Qumrán* (pp.11-26), donde estudia el calendario solar-lunar que llevó a los de Qumrán a retirarse al desierto y su método de adivinación a través de los truenos; G. Rodríguez, *Rasgos del pensamiento teológico-moral de Enrico Chiavacci (1926-2013)* (pp.27-56), donde muestra su constante búsqueda del sentido, que pasa de la moral del precepto a la moral de sujeto; L. Ortega, *La creación del hombre en la perspectiva bíblica y*

mesopotámica (pp.57-104), siguiendo los relatos existentes de ella en los textos babilónicos; A. Lorenzo Rey, *En torno a la donación y el trasplante de órganos: aspectos bioéticos y morales* (pp. 105-170), presenta la legislación actual de las donaciones y los problemas que las acompañan; C. Gómez, *La relación de ayuda en el ámbito pastoral desde el modelo humanista: una introducción* (pp. 171-206), que trata del acompañamiento y cercanía del otro en la pastoral sacerdotal; E. Zaragoza, *Abadologio del monasterio de San Andrés de Espinareda (ss. XI-XIX)* (pp. 207-238), da el catálogo -completo desde el siglo XIII hasta 1835- y datos biográficos de 129 abades de dicho monasterio benedictino leonés; A. Díaz, *O órgano da excolexiata de Iria Flavia* (pp. 239-294), estudia el órgano de la actual parroquia de Iria Flavia desde su creación en 1775 hasta su restauración total en 1999, aportando también noticias del de la iglesia de Santiago de Padrón. Cierran el volumen dos recensiones. En su conjunto es una buena aportación al conocimiento de las ciencias eclesiásticas.

E. ZARAGOZA

Andrés de Sales FERRI CHULIO, *San Pedro de Alcántara y Santa Teresa de Jesús. Iconografía europea 1669-1795*. Valencia, Real Academia de Bellas Artes de San Carlos, 2015 (34 x 23,5 cm) fots., pp. 79

Vet ací un nou recull i estudi d'iconografies preparat pel reverend A. de Sales Ferri-Chulio, director de l'arxiu de religiositat popular de l'arquebisbat de València que, des de l'any 1982, de manera constant localitza, analitza i ens presenta en acurades edicions. Si en el 1982 ens oferia un primer recull iconogràfic dedicat al Beat Andrés Hibernón de Alcantarilla (framenor traspassat l'any 1602) seguiren, ben aviat, importants reculls i estudis sobre iconografia mariana valentina (1986), sobre les representacions de sant Pasqual Bailon (1992), sobre la iconografia popular de la Mare de Déu dels Desemparats (1998), sobre la Mare de Déu de les Neus (1998), sobre Sant Vicenç Ferrer en la imatgeria i en el gravat popular (1999 i 2003), sobre Sant Pere d'Alcàntara (2002 i 2013), sobre les variades representacions del Sant Crist en l'estamperia popular valentina (2003), sobre la iconografia popular de la Mare de Déu de la Salut (2008), sobre Sant Josep en l'estampa popular (2014). Ara ens ofereix aquest nou recull que ressenyem per als lectors d'*ASTar* que l'autor ha dedicat a la relació espiritual que compartiren Sant Pere d'Alcàntara i Santa Teresa d'Àvila i que, molt encertadament, ha volgut publicar en l'escaiença de l'any teresià (1515-2015).

El recull de les imatges que són analitzades iconogràficament, ens mostren aspectes molt suggeridors del col·loqui místic entre Santa Teresa (1515-1582) i Sant Pere d'Alcàntara (1499-1562), quan ambdós compartiren el «gust» de parlar de les coses de Déu durant un breu sojorn del sant a Àvila els dies 17-25 d'agost de 1560 (diàleg que suscità l'interès dels reputats pintors: Luca Giordano, Lorenzo De Caro i José García Hidalgo). També altres artistes es fixaren amb els dos sants en participar de dos sagraments essencials en la vida cristiana:

l'eucaristia i la confessió (vivència captada per les pintures de Santillo Sannino, Umile da Foligno, Livio Mehus, Lambert Krahe, José Antolínez, José Vergara Ximeno i Juan Martín Cabezalero), que mostren el moment en què Sant Pere d'Alcàntara (assistit per Sant Francesc d'Assís i Sant Antoni de Pàdua) dóna la comunió a Santa Teresa. També en el llibre que ressenyem es recullen les pintures on Sant Pere d'Alcàntara s'apareix gloriós a Santa Teresa, segons la interpretació dels pintors: Luca Giordano, Pier Dandini, Antonio Balestra, Antonio Sarnelli, José Vergara i Francesco Fontebasso.

En aquesta monografia el reverend Ferri-Chulio fa esment de 65 obres (50 pintures, 6 escultures, 7 gravats, un dibuix i un retaule ceràmic). La present publicació conté un índex de noms i de llocs i, també, una bibliografia selecta a la pàgina 73, i volem remarcar que es tracta d'una valuosa aportació al estudi de la iconografia carmelitana i franciscana.

Valentí SERRA DE MANRESA

Diversarum rerum, núm 10 (Ourense 2015) 324 pàgs.

Esta revista anual de los archivos Catedralicio y Diocesano de Ourense y de la Asociación de Amigos de la Catedral de Ourense, publica 14 temas interesantes para la de historia eclesiástica de Galicia, a saber: Mª B. Vaquero, sobre las rentas del obispo Francisco Manrique de Lara (1578); M. A. González, estudia la reedificación del palacio de los obispos de Orense, en Sobrado do Bispo (Barbadás) (1734-44) y aporta nuevos datos sobre la figura prócer de D. Juan Manuel Bedoya, Deán de Ourense (siglo XIX); J. R. Rodríguez, trata del maestro de capilla de la catedral orensana, José Francisco Quiroga (1755-1816); A. de los Ríos, aporta datos sobre la peste en la parroquia de Santa Mariña de Escornabois (1598-99). Además se aportan una serie de coplas, leyendas y cantigas en el Valle de Salas; E. Zaragoza, publica del Archivo Histórico Nacional, los gastos inéditos de la reforma de los monasterios orensanos de Santa Cristina de Ribas de Sil y San Vicente de Pombeiro y la unión de ambos a la abadía de San Esteban de Ribas de Sil (1511-26); F. J. Pérez y X. L. Sobrado, tratan del vino y del control de la vendimia en los monasterios del Ribeiro. M. Sáez presenta los protocolos y ceremoniales de la casa del gran Conde de Lemos, y E. Iglesias, hace un estudio de los «petos» (cepillos petitorios) del Museo Diocesano de Tui; C. de la Peña, aporta noticias biográficas inéditas sobre el benedictino orensano fray Anselmo de la Peña, que fue obispo de Cotrone y Agrigento († 1729). Y J. R. Estévez, nos acerca a la afición por la fotografía del hermano Marista Manuel Rodríguez. Cierran este número la relación de las actividades de la Asociación de Amigos de la Catedral de Ourense (2014-15) y diversas notas bibliográficas. De manera que este volumen es una buena aportación a la historia eclesiástica de Galicia, especialmente de la diócesis de Ourense.

E. ZARAGOZA

Estudios mindonienses, vol. 31 (2015) 992 pp.

En este volumen anuario de estudios histórico-teológicos de la diócesis de Mondoñedo-Ferrol, nos aporta, tras una breve introducción de su director D. Ramón OTERO COUSO, 11 trabajos singularmente sobre la historia y arte eclesiástico de Galicia, a saber: J. AGRELA, *Gonzalo de Solórzano y su visita pastoral a la diócesis de Mondoñedo* (pp. 11-273), edita la primera parte de la obra de este obispo mindoniense, «Homo christianus», extenso catecismo que refleja sus preocupaciones catequéticas de su autor y su época; P. REJAS, *El catálogo del archivo musical del monasterio de Valdeflores* (pp. 275-315), que aporta la relación de 578 piezas musicales de los siglos XVIII-XIX de este monasterio de monjas dominicas de Viveiro (Lugo); P. J. GONZÁLEZ, *Noticias...sobre el desaparecido retablo mayor de la capilla de los Dolores de Ferrol* (pp. 317-48), fabricado desde 1771 a 1780; además de la *Pequeña historia de la capilla de Ntra. Sra. del Socorro de Ferrol* (pp. 349-91), cuyas noticias son completas luego por J. LÓPEZ y C. PERALES en su trabajo: *Algunas puntualizaciones sobre la construcción de la capilla del Socorro de Ferrol* (pp. 393-436); A. PORTO, estudia el significado del topónimo «Valdoviño» (pp. 437.62); R. USERO, el linaje de *Los Montojo: una stirpe famosa de origen netamente cedeirés* (pp. 463-556); C.M. ALONSO nos da *El catálogo de las publicaciones periódicas de la hemeroteca del Estudios Mindonienses (1985-2015)* (pp. 557-881), que recoge hasta 653 publicaciones; B. MÉNDEZ, estudia el tema teológico de: *Iglesia y credibilidad. Apuntes y reflexiones pastorales para una visión de futuro a la luz de la Exhortación Evangelii Gaudium, del Papa Francisco* (pp. 883-948); J. J. BURGOA y C. ARACIL, tratan de la *Vida y obra en Ferrol de Dionisio Sánchez Aguilera* (pp. 949-80), militar sevillano († 1811) que dejó honda huella en Ferrol. Y acaba el volumen con el trabajo de J. L. LÓPEZ SANGIL, que nos da la *Relación de los libros publicados sobre Galicia en el año 2014* (pp. 981-85) y dos recensiones de libros. Una vez más, el volumen es una buena aportación a la historia y arte de la diócesis gallega de Mondoñedo-Ferrol.

E. ZARAGOZA

José Ramón HERNÁNDEZ FIGUEIREDO, *Manuel Iglesias (1932-1994). Imagen del Buen Pastor en tierras de Celanova*, Celanova, Imp. Celanova, 2015, 23x17 cms., 255 pp.

El autor, notable y bien conocido historiador de temas eclesiásticos gallegos, nos presenta en esta obra la biografía de un sacerdote secular ejemplar, natural de Vilachá (Orense), que tras estudiar en los seminarios diocesanos y ser ordenado sacerdote, fue coadjutor de San Verísimo de Celanova, párroco de Muiños, moderador del equipo sacerdotal de Santa María la Real de Entrimo y finalmente párroco de Celanova hasta su muerte. Además de ser buen estudiante y estar muy preparado en teología y moral, con sus dotes de gran

comunicador trabajó mucho para renovar la pastoral parroquial, especialmente en Celanova, donde fundó el Club Juvenil y Cine Club Solpor, la Sociedad Filarmónica y la Coral Polifónica Solpor, revitalizó las manifestaciones religiosas populares de Navidad, Corpus Christi y Semana Santa, y preparó la celebración del milenario de la muerte de san Rosendo, el fundador del monasterio benedictino de San Salvador de Celanova, ahora convertido en parroquia del lugar, regida por él, donde procuró la conservación del rico patrimonio histórico-artístico del conjunto monasterial. Fue párroco y arcipreste de Celanova y vicario episcopal de Orense. No olvidó la acción social, pues a través de Cáritas fundó en Celanova la residencia de ancianos llamada de San Carlos. Y aunque murió relativamente joven, continuó su labor pastoral su hermano Cesáreo, también sacerdote. De manera que el 5 de abril de 2003 el Ayuntamiento de Celanova les honró a ambos nombrándoles «Hijos Adoptivos» y les dedicó una calle de la villa. Sacerdotes como éstos, que por donde pasan dejan huella de sus trabajos pastorales, son los que necesitamos y los que son dignos de ser recordados con agradecimiento. Felicitemos al autor, también sacerdote, por esta biografía de D. Manuel Iglesias, sacerdote orensano, para la cual se ha servido del buen electo de fuentes y bibliografía temática que recoge al final de la obra.

E. ZARAGOZA

Fra Valentí SERRA DE MANRESA, *La huerta de San Francisco. Los secretos de horticultura de los conventos capuchinos*, 2016, Ed. Mediterrània, 20 x 15 cms., 140 pp.

El conocido archivero provincial e historiador de los capuchinos catalanes y baleáricos, que ya con anterioridad nos regaló con exitosas obras del mismo tema, como: *Els caputxins i les herbes remeieres*, *Hortalisses i flors remeieres*. *Les herbes santes dels caputxins*, que contienen recetas culinarias y remedios usados por los capuchinos catalanes, a base de plantas cultivadas en sus huertas, ahora nos regala la presente obra, en la que después de su presentación por parte del autor y del prólogo del Dr. Miquel dels Sants Ylla-Català, de la Real Academia de Farmacia Catalana, que versa entre otras cosas, sobre la huerta y jardín del convento capuchino barcelonés de Sarrià, recoge las antiguas tradiciones horticolas practicadas en su Orden, del cuidado de la tierra sin productos químicos, sino todo ecológico y sobre frutos, flores y plantas terapéuticas, que se usaban como remedios caseros. Además, nos suministra un catálogo de hortalizas, flores y frutales aromáticas y medicinales, que se cultivaban en las huertas conventuales, al tiempo que nos presenta algunas curiosidades y «secretos» de la agricultura capuchina, desde la preparación de la tierra, los adobes, las plantas y el momento oportuno para su plantación y poda, con un amplio elenco de verduras y hortalizas, frutas y flores más frecuentemente cultivadas por los hortelanos capuchinos y un interesantísimo glosario para los legos en la materia. Completa el volumen un amplio electo de fuentes y bibliografía temáticas. De

manera que esta obra, además de curiosa, resulta útil para el conocimiento y la historia de la horticultura y floricultura capuchina en Cataluña. Felicitamos al autor por la oportunidad del tema, ya que en nuestros tiempos el uso de los medicamentos alternativos y el cultivo y venta de productos ecológicos se ha disparado exponencialmente.

E. ZARAGOZA

Francisco HENARES DÍAZ, *Los misterios de la vida de Cristo en la predicación de franciscanos españoles del Siglo de Oro (1545-1665). El método oratorio, los predicadores y los temas cristológicos más importantes*. Murcia, Instituto Teológico Franciscano, 2104 (24 x 17 cm) pp. 762

Vet ací l'edició íntegra de la segona tesi de doctorat presentada l'any 2013 pel professor Francisco Henares a la Facultat de Teologia de la Pontificia Universitat Antoniana de Roma, sota el guiatge del framenor Pedro Riquelme. Anteriorment, en el 2001, Henares-Díaz s'havia doctorat a Múrcia en filologia hispànica amb la tesi força afí al tema de la predicació franciscana en el Segle d'Or, que titulà: *Fray Diego de Arce y la oratoria sacra del Siglo de Oro*.

Al llarg d'aquesta monografia que ací ressenyem molt breument, l'autor ens ofereix una propedèutica sobre la Retòrica en l'oratória dels framenors hispans del Segle d'Or uns religiosos que, servint-se de la Sagrada Escripura, hagueren d'afrontar el repte d'adoctrinar el poble fidel seguint les directrius del Concili de Trento amb la triple metodologia del *docere, delectare* i *movere* per tal reeixir en explicar els principals misteris de la vida de Crist (la quaresma, la transfiguració, la institució de l'Eucaristia, la Passió i Resurrecció i, també, el Judici Final, en el contingut dels sermons d'alguns predicadors, tan eminents, com ara: Diego de Estella, Diego Murillo, Diego de la Vega, Juan de los Àngels, Diego de Arce i Alfonso Lobo de Medinasidonia, principalment. Aquest conjunt de predicadors dels misteris de la vida de Crist se sentiren mestres i formadors del poble de Déu, a qui havien de conduir per la *via veritatis*, el camí de la veritat revelada per Crist que condueix a l'amor.

L'obra conté un valuós apèndix amb el catàleg amb les obres dels predicadors franciscans d'Espanya i Itàlia entre 1545-1655 (vegeu les pàgines 667-709) tant de l'observança com també conventuals i caputxins, junt amb la relació ordenada de les fonts consultades, estampades i manuscrites. Són de particular importància els sermons conservats a la Biblioteca Nacional de Madrid i a la Biblioteca Universitària de Barcelona, especialment els atribuïts a Diego de Arce († 1616) amb textos homilètics dins dels Ms. 1065, Ms. 1068, Ms. 1074, Ms. 1086, Ms. 1402 i Ms. 1468.

La relació aportada de predicadors (que l'autor ja ens avisa que segurament és incompleta, cf. p. 667) es podria completar encara amb alguns predicadors de l'Orde dels caputxins de Catalunya que també predicaren en llegua castella-

na, verbigràcia: Urbà de Bigues, que pronuncià a l'església dels carmelites descalços de Mataró el «Sermón de la Madre Santa Teresa de Jesús, predicado en la fiesta de su beatificación» (Barcelona: por Sebastián Matevad 1615), o bé Pau de Sarrià, autor del «Panegyrico de las grandezas del ínclyto y glosiosísimo mártir San Jorge» (Barcelona: Por Gabriel Nogués 1639). Ens plau, des d'*ASTar*, felicitar a l'autor per aquesta seva valuosa aportació a l'estudi de la predicació franciscana.

Valentí SERRA DE MANRESA

BIBLIOGRAFIA D'HISTÒRIA DE L'ESGLÉSIA ALS PAÏSOS CATALANS (2015-2016)

ISABEL JUNCOSA GINESTÀ

FONTS

- Josep ALANYÀ I ROIG, *L'Església i Parròquia de l'Assumpció de Maria*. Flix: Parròquia/Ajuntament, 2015. 499 p.
- L'Altafulla de 1920 i Sant Antoni a la premsa: «En Altafulla, unas fiestas centenarias»*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 191.
- Josep Albert ANGUERA I BOSQUÉ, *Fons numismàtic de l'Abadia de Montserrat: col·lecció P. B. Ubach: un passeig per l'economia antiga*. Barcelona/Andorra la Vella: Publ. Abadia de Montserrat/Fund. Crèdit Andorrà, 2015.
- Joan Carles BLANCH I TORREBADELL, *Atles històric i il·lustrat del Catllar: edificis històrics de la vila i restes arqueològiques*. El Catllar: Ajuntament, 2015. 33 p.
- Agustí BOADAS I LLEVAT, *Trovadores, filósofos y traductores: franciscanos catalanes a través de los siglos*, dins «Labor de traducción de los franciscanos». Madrid: Ed. Cisneros, 2013. p. 263-280.
- Francesc BONASTRE I BERTRAN – Josep M. GREGORI I CIFRE – Montserrat CANELA I GRAU, *Fons [musical] de la catedral de Tarragona*. Bellaterra: UAB, 2015. 865 p.
- Lluís CIFUENTES COMAMALA, *Bibliografia de Josep Perarnau i Espelt*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 31-53.
- Josep CLARA, *Josep Calzada, el drama d'un professor de teologia*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos» 46 (2015) 495-518.

- M. Carmen CORTÉS SEMPÈRE – M. Jesús PATERNINA BONO, *Viajeras para una fundación: el archivo de las clarisas capuchinas de Alicante*, dins «Mujeres que vivieron el Alicante de la modernidad». Alicante: Diputación Provincial, 2015. p. 93-104.
- José DANÓN BRETOS, *La Biblioteca del doctor Corachán: catálogo del fondo Corachán de la Biblioteca de Montserrat*. Barcelona: Fundació Uriach/Publ. Abadia de Montserrat, 2015.
- Carles DÍAZ MARTÍ, *El Fons del Baró d'Esponellà de l'Arxiu de la Cartoixa de Montalegre*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 17-58.
- Diplomatari del Museu Arxiu de Sant Andreu de Llavaneres (MASAL)*, dins «Paratge» 28 (2015) 49-82.
- Diplomatari de la parròquia de Sant Cebrià de Valldoreix (1454-1622)*, dins «Paratge» 27 (2014) 67-104.
- M. Montserrat DOMINGO BATLLE, *Crònica històrica de l'ermita de Sant Joan de Codolar a Cornudella de Montsant*, dins «Lo Violí» 18 (2014) p. 15.
- «E l'amic digué a l'Amat». *Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt*. A cura de Joan Planellas i Cristina Godoy. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. 873 p.
- Vicent Josep ESCARTÍ, *La Traducció valenciana del siglo XVIII de la «Vida» de Fray Pere Esteve [†1658]*, dins «Labor de traducción de los franciscanos». Madrid: Ed. Cisneros, 2013. p. 339-353.
- L'Església parroquial de Santa Maria de l'Alba de Tàrraga*. Lleida: Centre d'Art d'Època Moderna (CAEM): Diputació de Lleida, 2015.
- Excursions dels Minyons de Muntanya de Tarragona a l'ermita de Sant Antoni, d'Altafulla, l'octubre de 1931*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 189-190.
- Jaume FELIP SÀNCHEZ, *El Manuscrits medievals fragmentaris escrits en pergami de l'antiga Comunitat de Preveres de Montblanc*, dins «Aplecs de treballs» 33 (2015) 281-309.
- Joan GALTÉS I PUJOL, *L'Aportació de l'Església a la cultura de Catalunya i a la seva identitat*. Barcelona: l'autor, 2015. 22 p.
- Marinela GARCIA SEMPÈRE, *Algunes dades sobre els manuscrits de la versió catalana de la «Legenda aurea»*, dins «Medievalia» 18 (2015) 155-176.
- Miquel S. GROS I PUJOL, *Manuscrits dels llegats del canonge Jaume Taulats a la catedral de Vic, 1410-1446*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 479- 505.
- Anna GUDAYOL I TORELLÓ, *Pervivència d'una biblioteca litúrgica: fragments de còdex de l'Arxiu Parroquial de Verdú a la Biblioteca de Catalunya*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 53-93.
- Ricard IBARRA I OLLÉ, *Alió: església i poble: perspectiva històrica de l'església parroquial de Sant Bartomeu (s. XI-XX)*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 2014. 222 p.
- Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *Crist i la història: els inicis de la historiografia eclesial catalana en el seu context europeu*. Bellaterra: UAB, 2014. 489 p.

- Pablo MARTÍN PRIETO, *Colección diplomática del monasterio de Santa Clara de Alcozer*, dins «De Medio Aevo» 1 (2013) 147-185.
- Inventari de la sagristia de l'ermita de Sant Antoni de Pàdua d'Altafulla (1858)*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 187-188.
- Misses de campanya: any 1919* [documentació fotogràfica], dins «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria [de Mataró]» 112 (2015) 39-40.
- Vicenç PAGÈS JORDÀ, *De la secta a l'església*, dins «L'Avenç» 418 (2015) 66-67.
- Daniel PALOMERAS I CASADEJÚS - Florenci CRIVILLÉ I ESTRAGUÉS, *Sant Eudald, un patró transpirinenc. D'Ax a Ripoll. Apunts d'Història i Llegenda*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 83-98.
- Joan PLANELLAS BARNOSELL, *El Dr. Josep Perarnau i Espelt: l'home i l'obra*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 21-30.
- Jaume de PUIG, *Una Bíblia catalana: BUB, ms. 762*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 111-176.
- Àngel RODRÍGUEZ VILAGRAN, *Catàleg de publicacions periòdiques catòliques a la diòcesi de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 371-408.
- Francesc ROMA I CASANOVAS, *Josep Gudiol i Cunill, un mossèn enmig de la terenyina intel·lectual*, dins «Lambard» XXIV (2012-2013) 11-65.
- S. RUIZ TORRES – J. P. RUBIO SADIA, *El Ms. 270 de la Biblioteca Nacional de Madrid. ¿Un misal aragonés del siglo XII-XIII?*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 219-253.
- Neus SÁNCHEZ PIÉ, *El Fons documental del convent de Sant Magí de la Brufaganya dipositat a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (1518-1861)*, dins «Aplecs de treballs» 32 (2014) 290-299.
- Glòria SAVALL SOLÉ – Josep SAVALL SOLÉ, *L'Ermita de la Mare de Déu de la Roca: història d'un símbol*. Benicarló: Centre d'Estudis Mont-rogens, 2014.
- Valentí SERRA DE MANRESA, *Mestres de l'escolàstica en les antigues biblioteques dels frares caputxins de Catalunya i Mallorca*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 623-640.
- Sebastián SOLANES – Raúl FRANCISCO, *El Archivo recuperado de la insigne Colegiata de Santa Maria de Mora de Rubielos de Teruel*, dins «Boletín de la Academia de la Historia» CCXXII (2015) p. 333-347.
- Rebecca SWANSON, *Les Biblioteques catedralícies de Tortosa i Roda d'Isàvena: els «libri artium» com a cas d'estudi*, dins «Recerca» 16 (2015) 57-77.
- Pino VALERO CUADRA, *Las Traducciones al catalán de las reglas franciscanas, dins «Labor de traducción de los franciscanos»*. Madrid: Ed. Cisneros, 2013. p. 132-145.

ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA ANTIGA

- Jesús ALTURO I PERUCHO, *Una Nueva lectura de la inscripción de Tasio del Monasterio de Sant Pere de Rodes del año 955*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 11-16.
- Jesús ALTURO I PERUCHO – Daniel RICO CAMPS, *Encara sobre la inscripció de Tassi del monestir de Sant Pere de Rodes*, dins «Pyrenae» 1 (2015) 147-158.
- Josep AMENGUAL I BATLE, *Tarragona, Cartagena, Elx i Toledo, Metropolitans i vicaris papals en el segle VI*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 189-232.
- Carlos de la CASA - Emilio ILLARREGUI, *Báculo eclesiástico de época visigoda en Medinaceli (Soria)*, dins «Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi» 27 (2013) 13-31.
- Domènec FERRAN – M. Gemma GARCÍA – Josep M. MACIAS – Antonio MORO, *Presentació de les Jornades d'Estudi i de la importància de l'edifici de Sant Miquel pel conjunt i per l'estudi d'antiguitat tardana*, dins «Terme» 30 (2015) 71-74.
- Domènec FERRAN I GÓMEZ, *Les Pintures murals de l'absis de Sant Miquel: anàlisi iconogràfic*, , dins «Terme» 30 (2015) 11-123.
- M. Gemma GARCÍA I LLINARES – Antonio MORO GARCÍA, *L'Edifici funerari de Sant Miquel*, dins «Terme» 30 (2015) 75-99.
- Cristina GODOY FERNÁNDEZ, *L'Arquitectura cristiana a Tàrraco: ritus i litúrgia*, dins «Tarraco christiana civitas». Tarragona: Institut Català d'Arqueologia Càssic a, 2013. p. 163-180.
- Jordi LÓPEZ VILAR – Diana GORISTIDI PI, *Les Inscripcions visigodes a l'absis de Sant Miquel*, dins «Terme» 30 (2015) 101-109.
- , *Noves consideracions sobre la inscripció tarraconense de la beata Thecla (segle V)*, dins «Pyrenae» 1 (2015) 131-146.
- Jordi ROIG, *La Intervenció arqueològica a l'església de Santa Maria del Puig de la Creu (Castellar del Vallès, Vallès Occidental)*, dins «Recerca: revista d'història i ciències socials i humanes de Castellar del Vallès» 8 (2015) 17-24.
- Joan SOLER I JIMÉNEZ, *Sant Vicenç d'Égara: una antiga advocació de Sant Miquel*, dins «Terme» 30 (2015) 125-137.

HISTÒRIA MEDIEVAL

- David ABADÍAS AURÍN, *Breu història de l'Església a l'edat mitjana*. Barcelona: Facultat d'Història Eclesiàstica, Arqueologia i Arts Cristianes Antoni Gaudí: Facultat de Teologia de Catalunya, 2015. 351 p.
- Toshiro ABE, *Del Obispado condal al obispado autónomo: el desarrollo de la relación entre el Conde de Barcelona y la iglesia como sistema de poder en*

- el siglo XII*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 163-188.
- Josep ALAVEDRA I BOSCH, *L'Església de Sant Feliu de Sabadell: religiositat i sociabilitat als segles XVI-XVIII*, dins «Arraona» 34 (2014) 42-56.
- Josep ALANYÀ I ROIG, *Les Constitucions antigues de l'Església de Tortosa i la Constitució «De reformatione» de Benet XIII*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 373-408.
- , *La Disputa cristològica de Tortosa: història i actes, 1413-1415*. Tortosa: Ajuntament/Capítol de la Catedral, 2015.
- Antoni ALBACETE I GASCÓN – Margarida GÜELL I BARÓ, *Santa Maria de Valldonzella: una monestir sense memòria. Les destruccions de l'arxiu i les noves troballes documentals necessàries per conèixer la història de la comunitat*, dins «Paratge» 27 (2014) 45-58.
- Jordi ALBERTÍ ORIOL, *Santa Maria de Valldemaria, 1146-1580. El monestir desconegut*. Maçanet de la Selva: Taller d'Història, 2014.
- Jesús ALTURO - Tània ALAIX, *L'Antependi de Sant Joan de les Abadeses*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: Annals 2013-2014» (2015) 17-37.
- Jesús ALTURO I PERUCHO, *L'Acta de consagració de Sant Pere de Salàs del 25 de novembre de 1395 i el bisbe Joan*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 59-62.
- , *Sobre el sermó per sa festa de sant Galdric atribuït al bisbe Oliba, i els altres textos transmesos pel fragment de Còdex XIII-6 de l'Arxiu Episcopal de Vic, de mitjan segle XI*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 19-51.
- Daniel ÁLVAREZ GÓMEZ, *El Templer Guillem de Cardona i la casa de Raimon Lavit*, dins «Afers» 80/81 (2015) 315-328.
- Josep AMENGUAL BATLE, *Ramon Llull, «Sanctus Martyr» mallorquí*. Palma de Mallorca: El Quadern Gris, 2014. 131 p.
- Carme ARRONS LLOPIS, *«Santa sobre totes les santes». La Verge Maria com a model de santedat femenina: la proposta de Miquel Peres*, dins «Medievalia» 18 (2015) 65-95.
- Robert BARÓ I CABRERA, *Les Esglésies d'Arraona. Aproximació a tres llocs de culte del segle XI*, dins «Arraona» 35 (2015) 192-207.
- Bernardo BAYONA AZNAR, *Las Lealtades e Francesc d'Eiximenis (1328?-1409) en el Cisma y su doctrina del poder*, dins «Doctrinas y relaciones de poder en el Cisma de Occidente y en la época conciliar (1378-1449)». Zaragoza: Publ. Universidad de Zaragoza, 2013. p. 103-145.
- Catalina BONIN SOCIAS, *Ramon Llull, entre la historia i la llegenda*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, 2013. 84 p.
- Antoni BORDOY FERNÁNDEZ, *Ramon Llull y la condena de parisina de 1277: nuevas aproximaciones al estudio de la «Declaratio Raimundi per modum dialogi edita»*, dins «Laurensia» 8 (2013) 165-190.
- Prim BERTRAN ROIGÉ, *La Pia Almoïna de Lleida i el recurs al crèdit censal com a font de finançament, al voltant de 1400*, dins «La Corona catalanoaragonesa,

- l'Íslam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 60-73.
- M. Milagros CÀRCEL ORTÍ, *El Convite anual de los cofrades de la «Almoyna de les òrfenes a maridar» de Valencia (1419-1525)*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 429-469.
- Laura de CASTELLET, *Arqueologia del paisatge sonor: campanes i campanars a l'àrea pirinenca als segles VIII-XIII*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 69-82.
- Gregoria CAVERO DOMÍNGUEZ, *Female Monasticism in Spain: Family Nunneries and their Transformation (Eleventh and Twelfth Centuries)*, dins «Women in the medieval monastic world». Brussels: Brepols, 2015. p. 15-51.
- Stefano CINGOLANI, *L'Abat Oliba, el poder i la paraula*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 115-162.
- Antoni CONEJO DA PENA, *La Disseminació d'hospitals al bisbat de Tortosa durant l'edat mitjana*, dins «Recerca» 16 (2015) 91-120.
- La Corona catalanoaragonesa, l'Íslam i el món mediterrani*. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol. Barcelona: CSIC, 2013. 746 p.
- Leticia DARMA GALOBART, *Heràldica en las cartas de profesión el monasterio de Santa Clara de Barcelona*, dins «Paratge» 27 (2014) 157-200.
- Alfonso ESPONERA CERDÁN, *Bonifacio Ferrer: un valenciano poco conocido*. València: Alfons el Magnànim, 2013. 178.
- Paolo EVANGELISITI, *Construir una identitat: Francese Eiximenis y una idea europea de 'civilitas'*, dins «La Construcció d'identitats imaginades: literatura medieval i ideologia». Lleida: Pagès Ed., 2015. p. 125-165.
- Jaume FELIP I SÁNCHEZ, *Reformes a l'església de Sant Jaume de la Guàrdia dels Prats (segle XIV)*, dins «Aplecs de treballs» 33 (2015) 31-40.
- Carles GASCÓN CHOPO, *Bernat Roger d'Urgell, un bisbe imposat?* dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 361-371.
- , *La Catedral saquejada: el comte de Foix i la invasió del bisbat d'Urgell a la fi del segle XII*. Seu d'Urgell: Salòria, 2015.
- Francesc Josep GÓMEZ, *Joan Pasqual OFM [fl. 1450] i la seva adaptació teològica de l'«Inferno»*, dins «Medievalia» 16 (2013) 55-63.
- Sergi GRAU TORRAS, *La Invenció dels càtars: la veritable història dels Bons Homes a Catalunya*. Barcelona: Angle Ed., 2016. 224 p.
- Hedwig GRÖCKELEIN, *FemMoData – A Database on Medieval Female Monasteries in Europe*, dins «Women in the medieval monastic world». Brussels: Brepols, 2015. p. 365-375.
- Miquel S. GROS PUJOL, *El Processoner antic de Gel·lona (Montpeller, Bib. Mun., ms. 20, fol. 1-65)*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 167-201.
- Christian GUILLERÉ, *L'Empordà à travers l'enquête épiscopale de 1360*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Íslam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 124-167.

- Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Els Conflictes al voltant de la implantació i gestió del delme al sud de la Corona d'Aragó (segles XII i XIII)*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 189-215.
- Josep HERNANDO DELGADO, *Irregularitats per il·legimitat i altres causes i l'accés a l'orde clerical. Diòcesi de Barcelona, segle XV*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 349-391.
- Teresa HUGUET TERMES, *Els motius dels benfeïtors: l'almoïna de Pere Desvilar, porcions i porcioners a la Barcelona del Tres-cents*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 238-265.
- Ricard IBARRA OLLÉ, *Alió: església i poble. Perspectiva històrica de l'església parroquial de Sant Bartomeu (segles XII-XVIII)*. Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 2014.
- Nikolas JASPERT, *La Confraternitas de l'orde del Sant Sepulcre i el necrologi de Santa Anna de Barcelona*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 301-322.
- Núria JORNET BENITO, *Female Mendicant Spirituality in Catalan Territory: The Birth of the Earliest Communities of Poor Clares*. dins «Women in the medieval monastic world». Brussels: Brepols, 2015. p. 85-109.
- , *Sant Antoni i Santa Clara de Barcelona: origen d'un monestir i configuració d'un arxiu monàstic (1236-1327)*. Barcelona: UB, 2013. 855 p.
- Ramon LLULL, *Llibre d'intenció*. Ed. M. Isabel Ripoll Perelló. Palma de Mallorca: Patronat Ramon Llull, 2013. 230 p.
- , *Vida de mestre Ramon*. A cura d'Anthony Bonner. Barcelona: Barcino, 2013. 110 p.
- Elvis MALLORQUÍ, *Els Delmes de la vall de Camprodon (segles X-XIV)*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 111-130.
- Pablo MARTÍN PRIETO, *Formación y evolución del patrimonio del monasterio de Santa Clara*, dins «Hispania Sacra» 65 (2013) 563-601.
- Josep M. MASCLANS I SEGURA, *Hospital de la Santa Creu de Barcelona, el centre sanitari més antic del món*, dins «Paratge» 27 (2014) 209-214.
- Josep M. MASNOU I PRATDESABA, *La Celebració de la refecció pasqual a la Catedral de Vic*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 203-217.
- Jaume MEDINA, «*Paraula es imatge de semblança de pensa*» d'un error d'impremta a la mala interpretació d'un passatge de Ramon Llull, dins «Studia Lulliana» 53 (2013) 105-109.
- , *Sobre Ramon Llull*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 2013. 318 p.
- Mark MEYERSON, *Clerical Violence in Late Medieval Valencia*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 345-365.
- Climent MIRÓ I TUSET, *Els Monestirs com a part de l'estratègia dels comtes*

- d'Urgell en el control del territori. El cas de Santa Cecília d'Elins (881-1085)*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 349-360.
- Jordi MORELLÓ BAGET, *El Clero de Catalunya davant els impostos del General: la polèmica sorgida a la dècada de 1370 al voltant de la doble contribució eclesiàstica*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 460-489.
- Oriol MURALL BEDASA, *Els Escolars tonsurats de la catedral de Barcelona (s. XIV)*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 197-211.
- David NIREMBERG, *Massacre and Miracle in Valencia, 1391*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 520-545.
- Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari del Monestir de Ripoll: segles IX-X*. Vic: EH, 2015.
- , *Les Sepultures dels bisbes de Vic. (Dels necrologis i obituaris als epitafis)*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 255-307.
- Montserrat del POZO FERRER, *Excomunió i absolució d'una abadessa. Teresa Sans i de Monrodon*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins « 56 (2015) 243-264.
- Jaume de PUIG I OLIVER, *La Biblioteca d'Hug de Cruïlles, canonge de la Seu i abat de Sant Feliu de Girona (†1337)*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 295-344.
- Rafael RAMIS I BARCELÓ, *Nuevas perspectivas para la historia del lulismo: referencias lulianas desconocidas en textos impresos del siglo XVI*, dins «Antonianum» 3 (2015) 583-606.
- , *El Pensamiento político franciscano de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV): modelos, paradigmas e ideas*, dins «Mirabilia» 21 (2015)
- Lluís RAMON I FERRER, *El Modelo hagiogràfic de Santa Ana en la Valencia tardomedieval*, dins «Medievalia» 18 (2015) 7-117.
- Josep RIBAS I SOLÀ, *Sentència d'un procés de bruixeria a Ripoll al segle XIV*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 373-388.
- Jaume RIERA I SANS, *Santa Bàrbara de Pruneres i la seva col·lectoria d'almoïnes*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins « 55 (2014) 103-158.
- Carme ROCA COSTA, *Abadeses i prioeres a la Catalunya medieval*. Barcelona: Base, 2014. 292 p.
- Francesc RODRÍGUEZ BERNAL, *Noblesa i poder al monestir de Santa Maria de Pedregal a l'edat mitjana*, dins «Urtx» 29 (2015) 41-55.
- J. P. RUBIO SADIA, *Vestigios de la liturgia catalano-narbonesa en fuentes hispanas*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 95-113.
- Roser SALICRÚ I LLUCH, *Notícies de catalans en algunes narracions de pelegrinatge i de viatge medievals*, dins «La Corona catalanoaragonesa,

- l'islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 614-646.
- Jaime SASTRE MOLL, *La Força d'una idea: una ficció històrica de la construcció de l'església de Santa Maria de Ciutadella en el segle XV*. Menorca: Consell Insular: Institut Menorquí d'Estudis, 2015.
- Valentí SERRA DE MANRESA, *Les Clarisses-caputxines: fundació i forma de vida*, dins «Estudios Franciscanos» 114 (2013) 163-200.
- Eduard SIERRA VALENTÍ, *Clergues violents a Mieres: un procés medieval de l'Arxiu Diocesà de Girona (1359)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 75-96.
- , *Conversos jueus i musulmans a Girona. Un drama medieval a través del registre de llicències per demanar caritat de la cúria episcopal (1370-1454)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 55 (2014) 181-210.
- Marc SUREDA I JUBANY, *Fragments d'una antiga consuetud segons els usos de la Catedral de Girona (ADG, fragments de manuscrit núm. 32)*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 149-165.
- Ricard TEIXIDÓ PALAU, *Els Masos de la parròquia de Sant Dalmai a partir del capbreu de l'Almoina de 1336*, dins «Quaderns de La Selva» 26 (2014) 25-39.
- M. Rosa TERÉS I TOMAS – Teresa VICENS, *Violant de Bar i Maria de Castella: promoció espiritual i mecenatge*. Barcelona: PUB, 2015. 112 p.
- Josep TORNÉ I CUBELLS – Ana SUÁREZ GONZÁLEZ, *Els Textos puríssims barcelonesos de 1415-1432 en el manuscrit 35 del Monestir de Poblet*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 506-526.
- Caterina VALNIU, *El Llegendari vinculat a Ramon Llull: conversió, saviesa i santedat*, dins «Randa» 70 (2013) 11-140.
- Josep M. VILA CARABASA – Núria MONTES SALAS – M. Eugènia SUBIRÀ DE GALDÀCANO, *El Monestir de Santa Maria de Vallsanta (Guimerà) i la seva necròpolis medieval: arqueologia, història i antropologia*, dins «Urtx» 29 (2015) 9-39.
- Jill R. WEBSTER, *Deu documents sobre els problemes dels religiosos i dels eclesiàstics durant la lloctinença de la reina Maria de Castella*, dins «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani. Estudis d'història medieval en homenatge a M. Teresa Ferrer i Mallol». Barcelona: CSIC, 2013. p. 701-745.
- , *El Franciscanisme medieval, la primera generació de menorets i menorettes a la Corona d'Aragó (1226-1276)*, dins «Jaume I, commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I». Barcelona: IEC, 2013. p. 363-372.
- , *Reflexions sobre Francesc Eiximenis: crític social, moralista, predicador, reformador o framenor senzill i devot?*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 337-348.
- Women in the medieval monastic world*. Eds. J. E. Burton, K. Stöber. Brussels: Brepols, 2015. 377 p.

HISTÒRIA MODERNA

- Sergi ALCALDE I VILÀ, *El pas de la pesta bubònica per Canet de Mar (1649-1654) i l'origen de l'advocació a la Mare de Déu de la Misericòrdia*, dins «El Sot de l'Aubó» 53 (2015) 11-19.
- Francisco José ALFARO PÉREZ, «*Sub oculis omnium*». *La didàctica de la història en el discurso franciscano del Aragón moderno*, dins «Clio: History and History Teaching» 41 (2015) 45-74.
- Julio ALONSO ASENJO, *Fiestas de Valencia, 1628, en la beatificación de los tres santos*, dins «Taller de TeatrEsco» 1 (2015) 15-21.
- Josep AMENGUAL I BATLE, *Fra Juníper Serra: pastoral missionera inspirada en l'estil de Ramon Llull i per l'Escola de Salamanca, en temps d'absolutisme*, dins «Revista Catalana de Teologia» 40/1 (2015) 135-179.
- Florenci BARNIOL I BOIXADOR, «*Para que se consiga el efecto sin que se note el cuidado*». *La castellanització del bisbat de Vic durant al segle XVIII*, dins «Ausa» 173 (2014) 1061-1092.
- Sergi BARRABÉS BATALLA, *La Festa del Corpus Christi de Barcelona als segles XVI i XVII*, dins «Pedralbes» 34 (2014) 363-368.
- Maximiliano BARRIO GOZANO, *Rentas de los obispos españoles y pensiones que las gravan en el antiguo régimen (1556-1834)*, dins «Revista de historia moderna: Anales de la Universidad de Alicante» 32 (2014) 219-244.
- Josep BRUGADA I GUTIÉRREZ-RAVÉ, *Cartes de desafiament entre mossèn Joan Terrades de Salelles i Galceran Scales i Pere Uguet Scales (1498-1500)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 55 (2014) 211-294.
- Alexandra CAPDEVILA MUNTADAS, *La Immigració francesa vista com un perill per a l'ortodòxia catòlica de la monarquia hispànica. Catalunya als segles XVI i XVII*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 403-415.
- Pere CARDONA, *El Convent de framenors caputxins a Manresa 1582-2007*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2014.
- Teodoro CRESPO MAS, «*Para castigo suyo y exemplo de otros*». *El procés de fe per bigàmia contra la benissera Anna Maria Yvars Castelloli (1644)*, dins «Aguait» 34 (2014) 69-79.
- Gustau ERILL I PINYOT, *El Clergat a Catalunya durant la Guerra de Successió. Primera aproximació*, dins «Arraona» 34 (2014) 116-147.
- José Antonio ESCUDERO LÓPEZ, *Fernando el Católico y la introducción de la Inquisición*, dins «Revista de la Inquisición» 19 (2015) 19-24.
- L'Església de Catalunya a la Guerra de Successió*. Montserrat: Publ. de l'Abadia, 2014. 195 p.
- Alfonso ESPONERA Cerdán, *Joaquín Alfaura (1658). Noticias de la vida y escritos de Bonifacio Ferrer*, dins «Anales Valencinos» 3 (2015) p. 105-145.
- , *Presentación del «Sermón sobre San Blas» de San Vicente Ferrer*, dins «Vida sobrenatural» 704 (2016) 134-139.
- , *Rasgos de un modelo de santidad de la Valencia de fines del siglo XVI*, dins «Anals de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana» 89 (2014) 155-195.

- , *San Vicente Ferrer: palabra vivida, predicada y escrita*. València: Alfons el Magnànim, 2013.
- Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, *Surviving between Spain and France: religious orders an Papacy in Catalonia (1640-1659)*, dins «Papacy, Religious Orders and International Politics». Roma: Viella, 2013. p. 145-164.
- Francisco José GARCÍA PÉREZ – Rafael RAMIS BARCELÓ, *Un Conflicto universitario y los orígenes de la represión antiluliana del obispo Juan Díaz de la Guerra en el seminario de Mallorca*, dins «Studia Historica. Historia Moderna» 37 (2015) 323-350.
- Josep M. GRAU I PUJOL, *El Repartiment de delmes a la Conca de Barberà i les Muntanyes de Prades a l'època moderna*, dins «Aplec de treballs» 32 (2014) 113-120.
- Sergi GRAU TORRES, *La Construcció de la memòria dels càtars i els valdesos a la Corona d'Aragó en els segles XVI i XVII*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 561-585.
- Ángel JIMÉNEZ NAVARRO, *Context històric del manuscrit de fra Alonso Cano (1606) i esbós de la seva història del monestir de Sant Feliu de Guíxols, segles XIII-XVII*, dins «Estudis del Baix Empordà» 33 (2014) 143-219.
- Bernat JULIÀ ROSSELLÓ, *Acción litúrgico-pastoral de Fray Junípero Serra O.F.M.: en las misiones de California*. Palma de Mallorca: Catedral de Mallorca, 2015.
- Gilbert LARGUIER (DIR.), *L'Eglise, le clergué et les fideles en Languedoc et en pays catalans (XVIè- XVIIIè siècles)*. Perpinyà: Presses Universitaires, 2013.
- Joan MAHIQUES CLIMENT, *Tres carmelites descalços durant la pesta de Bellpuig: rescriptures d'un paisatge historiogràfic*, dins «Urtx» 28 (2014) 187-201.
- Josep M. MARQUÈS PLANAGUMÀ, *La Reforma gregoriana a Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 55 (2014) 585-602.
- Estelle MARTINAZZO, *Notre-Dame de Garaison, sanctuaire pyrénéen et lieu de pèlerinage a l'heure de la Rèforme catholique*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 159-171.
- Javier MIRANDA, *El Fiscal fiscalizado: una apologia de los jesuitas contra Campomanes*. Alacant: PUA, 2013.
- Doris MORENO, *La Aportación española al debate sobre la obediencia ciega en la Compañía de Jesús durante el papado de Sixto V (1585-1590)*, dins «Investigaciones Históricas» 33 (2013) 63-88.
- , *Los Jesuitas, la Inquisición y la frontera espiritual de 1559*, «Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Research on Spain, Portugal and Latin America» 92 (2015) 655-675.
- , *Obediencias negociadas y desobediencias silenciadas en la Compañía de Jesús en España, siglos XVI-XVII*, dins «Hispania» 248 (2014) 661-686.
- Joan MUNDET TORRES, *Cinc-cents anys de la capella de Sant Sebastià, de Santa Coloma de Farners. La ciutat al segle XVI i el vincle amb el Pelegrí de Tossa*, dins «Quaderns de la Selva» 27 (2015) 59-84.
- Manuel PEÑA DÍAZ, *Inquisición, cultura y vida cotidiana en el mundo hispánico (siglos XVI-XVIII)*, dins «Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Research on Spain, Portugal and Latin America» 92 (2015) 651-653.

- , *La Inquisición y la memoria histórica de la revuelta catalana de 1640*, «Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Research on Spain, Portugal and Latin America» 92 (2015) 747-769.
- Eugení PEREA SIMÓN, *La Gestió dels arxius parroquials a la província eclesiàstica tarraconense a l'època moderna*, dins «Lligall» 37 (2014) p. 99-137.
- Carlos PÉREZ FERNÁNDEZ-TURÉGANO, *El Archivo de la Secretaría de Aragón del Consejo de la Inquisición: Domingo de la Cantolla Miera y su labor recopilatoria en el tránsito del XVII al XVIII*, dins «Revista de la Inquisición» 19 (2015) 41-74.
- Antonio PLANAS ROSSELLÓ, *La Biblioteca del Inquisidor Nicolau de Montanyans y de Berard (1565)*, dins «Revista de la Inquisición» 19 (2015) 75-102.
- Marcel PUJOL HAMELINK - Pablo de la FUENTE DE PABLO, *Fusta dels boscos de Requesens per a la construcció de navilis de l'orde de Malta (1702-1704)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos» 46 (2015) 413-428.
- Joan M. QUIJADA BOSCH, *Formació i evolució de la xarxa parroquial de l'arquebisbat de Tarragona: el cas de les parròquies de la Conca de Barberà (segles XII-XXI)*, dins «Aplec de treballs» 33 (2015) 83-120.
- Rafael RAMIS I BARCELÓ, *Aristotelismo, lulismo y erasmismo en Barcelona durante el siglo XVI: Joan-Lluís Vileta y sus discípulos*, dins «Caurensia» 10 (2015) 385-407.
- , *Las Cátedras escotistas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1824)*, dins «Archivum Franciscanum Historicum» 108 (2015) 301-318.
- , *Las Cátedras Lulianas de la Universidad de Mallorca (1692-1824)*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics» 70 (2014) 185-205.
- , *Los Grados de teología en la Universidad de Barcelona durante el siglo XVI*, dins «Anuario de historia de la Iglesia» 24 (2015) 291-309.
- , *El Proceso de la Inquisición contra la lectura del Arte de Ramón Llull en la Universidad de Zaragoza (1610)*, dins «Hispania Sara» 66 (2014) 131-160.
- , *El Pontificio Colegio de la Sapiencia de Mallorca durante el siglo XVII: constituciones y colegiales*, dins «Historia de la educación: Revista interuniversitaria» 33 (2014) 167-192.
- , *Sobre los privilegios de la Universidad de Solsona y los grados en leyes, cánones y medicina durante el siglo XVII*, dins «Glossae: european journal of legal history» 12 (2015) 661-678.
- Francisco LUIS RICO CALLADO, *La Inquisición y las visionarias clarisas del siglo XVII: el caso de sor Luisa de la Ascensión*, «Bulletin of Spanish Studies: Hispanic Studies and Research on Spain, Portugal and Latin America» 92 (2015) 771-790.
- Joan ROMANCE ULLOD, *Secuestros de doncellas. El control jurisdiccional del matrimonio en el obispado de Barcelona de 1600 a 1700*, dins «Pedralbes» 34 (2014) 445-455.
- Josep ROURA I RUDÉ, *1363-1481, un període convuls per a la jurisdicció de la vila de Ripoll. narrat per l'abad i comunitat del Monestir al segle XVII*, dins

- «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: Annals 2013-2014» (2015) 39-58.
- Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, *Altafullencs en els llibres parroquials setcentistes de la parròquia de Sant Pere de Torredembarra*, dins «Estudis Altafullencs» 39 (2015) 7-18.
- , *Presència de la noblesa al Capítol de la Catedral de Tarragona durant l'edat moderna*, dins «Paratge» 28 (2015) 11-31.
- Isidre SALUDES, *Tricentenari de l'ermita de Sant Antoni [Altafulla]*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 7-18.
- Josep M. SANS I TRAVÉ, *El Traspàs per part del senyor de Solivella de l'administració del Tallat al monestir de Poblet: Primer inventari del complex (23 de maig de 1509)*, dins «Aplec de treballs» 32 (2014) 65-111.
- Gabriel SEGUÍ TROBAT, *La Consueta de sagristia de 1511 de la Seu de Mallorca*. Palma: Capítol de la Catedral de Mallorca, 2015.
- Valentí SERRA DE MANRESA, *Els Caputxins de Catalunya. La teologització de la Guerra de Successió*, dins «Revista Catalana de Teologia» 39/2 (2014) 805-843.
- , *Els Caputxins de Catalunya en el context de la Guerra de Successió (1705-1714)*, dins «Estudios franciscanos» 459 (2015) 447-480.
- , *Franciscanisme i cultura popular: la cuina conventual, l'horticultura i les tradicions remeieres dels frares caputxins a Catalunya*, dins «Estudios franciscanos» 457 (2015) 471-511.
- , *La Hisenda borbònica i la franquícia del vi dels ordes mendicants*, dins «Revista Catalana de Teologia» 40/1 (2015) 119-134.
- , *Josep de Calassanç de Llavaneres (1854-1913), cardenal Vives i Tutó, escriptor i publicista*, dins «Revista Catalana de Teologia» 39 (2014) 333-362.
- , *La Simplicitat en els àpats de la vida conventual*, dins «Quaderns de pastoral» 234 (2014) 45-52.
- Erola SIMÓN LLEIXÀ, *El Col·legi de Preveres de Santa Maria de Puigcerdà. La dimensió econòmica d'una institució religiosa*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 389-401.
- Tomás MARTÍNEZ ROMERO, *Manuale de confessió i impremta en el segle XVI: el «Baculus clericalis», de Bartomeu Cucala, València 1524*, dins «E l'amic digué a l'Amat». Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 527-551.
- Pep VILA – Sílvia MANCEBO GARCIA, *La Confraria de Sant Sixt i Sant Hou de Celrà (1588)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 419-438.

HISTÒRIA CONTEMPORÀNIA

- Eloi BABIANO I SÁNCHEZ, *Cottolengo del Pare Alegre: una piccola Casa della Divina Provvidenza a la vila de Gràcia*, dins «Finestrelles» 16 (2014) 264-270.
- Francesc BADIA BATALLA, *El Copríncep Joan Martí Alanís, un personatge clau*

- en el reconeixement de la personalitat internacional del Principat d'Andorra*, dins «Podall» 3 (2014) 181-187.
- Maximiliano BARRIO GOZALO, *La Agencia de preces de Roma entre los Austrias y los Borbones (1678-1730)*, dins «Hispania» 246 (2014) 15-40.
- , *La Embajada del Cardenal Troiano Acquaviva d'Aragona ante la Corte romana (1735-1747)*, dins «Cuadernos deciochistas» 14 (2013) 233-260.
- , *La Libertad de imporenta en el Trienio liberal (1820-1823). Actitud de la Santa Sede y los obispos españoles*, dins «Aevum» LXXXIX (2015) 759-782.
- Josep Miquel BASSUET, *La Llengua dels valencians a l'Església*, dins «Serra d'Or» 671 (2015) 6-8.
- Pere BOSCH I CUENCA, *El Fracàs del sindicalisme agrari catòlic a la regió de Girona (1918-1936)*, dins «Plecs d'història local» 159 (2015) 2-4.
- Núria CAMPS - Ramon PINYOL, *Verdaguer, mirall per a la clerecia nord-catalana de finals del segle XIX i principis del segle XX*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 193-205.
- Vicente CÁRCEL ORTÍ, *El Cardenal Pacelli ante el comienzo de la guerra de España en 1936*, dins «Revue d'histoire ecclesiastique» 108 (2013) 954-991.
- , *La Enseñanza de la teología en Valencia*, dins «Anales Valentinus» 1-2 (2014) p. 17-33.
- , *Mártires del siglo XX en España: 11 santos y 1512 beatos*. Madrid: BAC, 2013. 2816 p.
- , *Monseñor Valeri, nuncio en París, ante la Guerra de España*, dins «Anales Valentinus» 1-2 (2014) p. 85-113.
- Albert CASSANYES ROIG, *El Col·legi de Sant Ignasi de Pollença després de l'expulsió de jesuïtes (1767-1775)*, dins «Pedralbes» 34 (2014) 261-284.
- Cent anys de l'Església Major de Santa Coloma de Gramenet*. Santa Coloma de Gramenet: Parròquia, 2015. 285 p.
- Josep CLARA, *L'Escoltisme catòlic vist de del «Frente de Juventudes franquista»*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 55 (2014) 545-584.
- , *Postguerra i pena de mort: una carta de clemència del bisbe Josep Pont i Gol*, dins «E l'amic digué a l'Amat. Miscel·lània en homenatge al professor Dr. Josep Perarnau i Espelt». Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2013. p. 641-650.
- Josep CLIMENT I MARCET – Rosa SALVADÓ I RUMECH, *Llarga vida a Agullana! Estudi dels llibres parroquials d'òbits d'Agullana 1720-1750 i 1820-1850*, dins «Paratge» 28 (2015) 33-47.
- Josep M. COMAS I PIÉ, *La Passió de Crist: text de fra Antoni de Sant Jeroni (s. XVIII): manuscrit de la representació trobat a Vilardona*. Tarragona: Silva, 2015.
- Ramon CORTS I BLAY, *El Cardenal Vidal i Barraquer i la Dictadura de Primo de Rivera (1923-1930): pràctica i defensa d'un catalanisme*, dins «Revista de Catalunya» 291 (2015) 48-59.
- , *El Cardenal Vidal i Barraquer i la «Qüestió catalana» durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930). Reflexions des de la pastoral setanta anys*

- després de la seva mort*, dins «Revista Catalana de Teologia» 39/2 (2014) 845-871.
- , *El catalanisme del bisbe Torras i Bages i els intents d'enviar-lo fora de Vic*, dins «Torras i Bages. Home de l'eternitat 1846-1916». Vic, Bisbat de Vic, 2016, 82-99.
- , *La reacció del clergat i dels seglars als Decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la “questió catalana”*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia» 88 (2015) 5-268.
- , «Miscel·lània d'homenatge al cardenal Lluís Martínez Sistach. “Pastura les meves ovelles”», dins «Catalunya Cristiana» 29 de maig de 2016, 1-3.
- , *Regests de la documentació del segle XIX sobre Catalunya i la Santa Seu conservada a l'Arxiu Secret Vaticà i a la Secretaria d'Estat III: Fons de la Secretaria d'Estat (1877-1899)*, Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, Facultat Antoni Gaudí d'Història de l'Església, Arqueologia i Arts Cristianes, 2015, 208 p (=Studia, Textus, Subsidia – XIV).
- , *Un catalanisme pastoral: el cardenal Vidal i Barraquer durant la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, dins «Pastura les meves ovelles (Jn 21,16). Miscel·lània d'homenatge al cardenal Lluís Martínez Sistach»: Barcelona, Ateneu Universitari Sant Pacià, 2016, 219-252.
- Jaume CUNILL I BONET, *L'Origen de la plaça cremada. Noves aportacions de l'Arxiu Parroquial e Berga*, dins «L'Erol» 123 (2015) 32-35.
- Alfons DIAZ DIAZ, *La Persecució religiosa de l'estiu de 1936 a Caldes de Malavella. Testimonis eclesiàstics i civils*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 307-334.
- Alfonso ESPONERA CERDÁN, *Planes de reforma de los regulares españoles en 1812 y 1813*, dins «Escritos del Vedat» 43 (2013) 143-178.
- Ramon FELIPÓ I ORIOL, *Mossén Marà Grandia i Soler entre l'hebreu i el català*, dins «L'Erol» 123 (2015) 30-31.
- , *El Reial Santuari de Queralt, segons l'Archiivo General de Palacio, del Palau Real de Madrid*, dins «L'Erol» 123 (2015) 41-44.
- Julián FERNÁNDEZ CRUZ, *Los Crímenes de la Iglesia franquista. Confesiones de un sacerdote en el exilio*. Madrid: Eride, 2013.
- Teresa FERNÁNDEZ MIELGO, *Testimonis de vida: màrtirs 1936 – Tesmonios de vida: màrtires 1936*. Girona: Religioses de Sant Josep de Girona, 2015.
- Narcís FIGUERAS CAPDEVILA, *Estiueig, literatura, propaganda catòlica i humor. Els jocs florals de 1913 i de 1919 a Sant Hilari Sacalm (La Selva)*, dins «Quaderns de La Selva» 27 (2015) 85-98.
- Joan FLORENSA, *L'Escolapi Joan Roig Riasol, mestre (Balaguer 1881-Mataró 1950)*, dins «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria [de Mataró]» 113 (2015) 18-28.
- José M. GRAU PUJOL, *La Defensa de Mn. Ramon Muntanyola davant Benjamín de Arriba y Castro, arquebisbe de Tarragona, per l'edició de la revista Ressoró (1952)*, dins «Podall» 3 (2014) 165-180.
- Francisco José GUERRERO CAROT, *Un Cruzado contra el liberalismo: Aguilar Serrat (Manlleu 1826 – Segorbe 1899). Obispo de Segorbe*. Segorbe: Ayuntamiento, 2013. 569 p.

- Antoni LLAGOSTERA FERNÁNDEZ, *Santa Maria de Ripoll al segle XIX: el procés d'una transformació: el llegat Joan Martí i Font*. Ripoll: Fundació Eduard Soler: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 2015.
- José Luis LLAQUET DE ENTRAMBASAGUAS, *La Discusión doctrinal acerca del Código Canónico de 1917 como ley del reino de España*, dins «Revista de Dret Històric Català» 14 (2015) 323-336.
- Ángel Luis LÓPEZ VILLAVERDE, *El Poder de la Iglesia en la España contemporánea. La llave de las almas y de las aulas*. Madrid: Catarata, 2013.
- Andreu MARFULL I PUJADAS, *L'Aportació de Mn. Clapés a la memòria de la metròpoli barcelonina*, dins «Finestrelles» 16 (2014) 48-59.
- Xavier MARTÍN VILLA, *El Buit historiogràfic de mossèn Clapés: la Guerra dels Segadors (1649-1652)*, dins «Finestrelles» 16 (2014) 60-69.
- Mártires por la familia: memoria de la beatificación*. Barcelona: Hijos de la Sagrada Familia, 2015.
- Joan Josep MATAS PASTOR, *La Formació de mestres de Puresa: d'escola normal de l'església a escola universitària (1948-1974)*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana» 70 (2014) 219-233.
- Vicent MORERA BERTOMEU - Alejandro CARDONA BALLESTER, *Història del culte a la Mare de Déu del Rebollet*, dins «Cabdells» 12 (2014) 67-102.
- Jaume OBRADOR ADROVER, *Evolució de la consciència missionera de l'església des del segle XIX fins avui*, dins «Comunicació» 131 (2015) 163-193.
- Otra Iglesia. El clero disidente durante la II República*. Gijón: Trea, 2014. 302 p.
- Paolo RAIMONDO, *Il Nome di Dio, nel nome di Franco. Cinema, religione e propaganda nella Spagna nazionalcattolica (1945-1959)*. Roma: Fondazione Ente Spettacolo, 2014.
- Rafael RAMIS BARCELÓ, *Entorn al lul·lisme del cardenal Despuig*, dins «Randa» 74 (2015) 5-18.
- Jaume SEDA I MARINÉ - Pau VINYES I ROIG, *Esbòs biogràfic de Joan Clapés i Corbera (1872-1939)*, dins «Finestrelles» 16 (2014) 12-37.
- , *Fets cronològics en vida de Joan Clapes i Corbera*, dins «Finestrelles» 16 (2014) 38-47.
- Valentí SERRA DE MANRESA, *La Beatificació del caputxí Frederic de Berga*, dins «L'Erol» 126 (2015) 71-73.
- , *Cent anys del traspàs del cardenal Vives i Tutó*, dins «Serra d'Or» 646 (2013) 7-9.
- , *Cuinar en temps de crisi*. Barcelona: Morera, 2015. 42 p.
- , *Els Escrits del cardenal Vives i Tutó: centenari del traspàs de fra Calassanç de Llavaneres*, dins «Estudios franciscanos» 114 (2013) 399-433.
- , *Els Frares caputxins de Catalunya: de la Segona República a la postguerra (1931-1942)*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya, 2014. 374 p.
- , *La Parròquia de Sant Joan de la Creu: l'acció pastoral dels caputxins al barri del Peu del Funicular de Vallvidrera, Barcelona 1950-2015*. Barcelona: Mediterrània, 2015.
- Miquel SITJAR I SERRA, *La Recreació del paisatge nurienc. Els inicis del turisme religiós a Catalunya (1866-1867)*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 207-219.

- Jaume TORRES I GROS, *Destrucció i restauració del temple parroquial de Bellpuig*. Bellpuig: Grup de Recerques de les Terres de Ponent, 2014.
- Ernesto ZARAGOZA PASCUAL, *Historia del Instituto de Hermanas Capuchinas de la Madre del Divino Pastor II, 1871-1982*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014.

ART

- Rosa ALCOY, *Art fugitiu: estudis sobre art medieval desplaçat*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2014.
- Francesc AMORÓS, *L'Església d'Isona, 50 anys d'imatges i records*. Isona: Centre d'Estudis d'Isona i Conca Dellà, 2015. 127 p.
- David ANDRÉS FERNÁNDEZ, «Fit processio et cantatur antiphoniae sequentes». *Tipologías de las formas en los libros procesionales*, dins «Medievalia» 17 (2014) 103-129.
- Art a la catedral de Tortosa*. Tortosa: Catedral, 2015. 123 p.
- Josep M. BADIA I MASGRAU, *25 anys d'un somni: el retaule de Santa Maria i Sant Urbici (1991-2015)*. Serrateix: Patronat d'Amics de Serrateix, 2015.
- Jaume BALAGUER RIMBAU – Pepita FARRERAS SERRAMIÀ – Maria NOGUERA FIGUERAS, *Exposició commemorativa dels 300 anys de la construcció de l'ermita de Sant Antoni*, dins «Estudis Altafullencs» 39 (2015) 157-167.
- Concepció BAUÇÀ DE MIRABÒ GRALLA, *La Llum a la Seu de Mallorca després de Gaudí: la gran polèmica entre els arquitectes Joan Rubió i Guillem Forteza (1915-1931)*. Palma de Mallorca: Lleonard Muntaner, 2015.
- Joan BOSCH, *Ficcions del sobrenatural. L'ornament dels altars a Sant Joan de Valls*, dins «Quaderns de Vilaniu» 66 (2014) 13-26.
- Gerardo BOTO VARELA, *Du Cloître roman au cloître romantique: démontages, reconstructions et inventions en péninsule Ibérique (XVIIIe, XIXe et XXe siècles)*, dins «Cahiers de Saint Michel de Cuxa» 46 (2015) 179-193.
- Gerardo BOTO VARELA – Marc SUREDA I JUBANY, *Les Cathédrales romanes catalanes: Programmes, liturgie, architecture*, dins «Cahiers de Saint Michel de Cuxa» 44 (2013) 75-89.
- Licia BUTTA, *Un Maestro para el ciclo de la Vera Cruz: nuevas observaciones sobre las pinturas murales del trascoro de la catedral de Tarragona*, dins «Medievalia» 17 (2014) 9-18.
- Campins i Gaudí: la reforma de la Seu de Mallorca i la seva implementació en el monument (1903-1947)*. Palma: Publicacions Catedral de Mallorca, 2015.
- Catalina CANTARELLAS CAMPS – Francesca TUGORES TRUYOL, *A propòsit de l'església de Sant Andreu i de la capella de Sant Eloi a partir del segle XIV (Casa de la Universitat de Ciutat de Mallorca, Ajuntament de Mallorca)*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana» 70 (2014) 117-139.
- Joan CARNICER TORRENT, *Artistes i Sant Antoni*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 101-108.
- Josep M. CARRERAS I VIVES, *Una Col·lecció de dibuixos d'esglésies de la Conca de Barberà, l'Alt i el Baix Camp i Les Garrigues, obra de l'impressor*

- montblanquí Ramon Requesens Queralt (1974)*, dins «Podall» 3 (2014) 210-226.
- Carles CARTANÀ – Jordi LONGÁS, *Pirineus: 50 joies d'art romànic*. Valls: Cossetània, 2016.
- La Catedral de Mallorca és el document: la reforma de Gaudí cent anys després*. 4 vol. Palma de Mallorca: Publ. Catedral de Mallorca, 2015.
- Salvador CODINA MAS, *Marcel·lí Carner i Montaner, pintor i daurador d'esglésies i altars (un ofici artístic dels volts del 1900)*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 59-76.
- Esther COLLS RISSECH, *La Restauración del claustro del monasterio de Santa Maria de Ripoll*, dins «Papeles del Partal» 7 (2015) 143-159.
- Virgínia COSTAFREDA PUIGPINÓS, *Aldonça de Bellera i el retaule gòtic de Santa Maria de les Omedes del Museu Maricel de Sitges*, dins «Urtx» 29 (2015) 69-85.
- Jesús CRIADO MAINAR, *El Arzobispo Dalmau de Mur los hermanos Gomar y la sillería del coro de la Seo de Zaragoza*, dins «Lambard» XXIV (2012-2013) 131-149.
- , *Bustos-relicario napolitanos de 1608 en la Colegiata de Borja*, dins «Cuadernos de estudios borjanos» 58 (2015) 73-114.
- Marc DALMAU I VINYALS, *Les Pintures de Santiago Tarragó Lafau a les esglésies de Belltall, Rocallaura, Rocafort de Queralt, Renau i Vallirana*, dins «Aplecs de treballs» 33 (2015) 169-192.
- Jordi Díez FERNÁNDEZ, *Sobre el arte religioso*, dins «Quaderns de Vilaniu» 66 (2014) 27-30.
- Francesca ESPAÑOL, *Mn. Alcover i la descoberta de l'art medieval*, dins «Lambard» XXIV (2013) 9-11.
- , *El Tresor de Sant Joan de Valls entre els segles medievals i l'època moderna*, dins «Quaderns de Vilaniu» 66 (2014) 47-66.
- Josep M. ESQUIUS I PRAT, *Sant Benet de Bages: arquitectura, art i patrimoni*. Sant Fruitós de Bages: Ajuntament, 2015.
- Agustí ESTEVE I OROZCO, *Compileri de goigs musicats pel germà Odiló Maria Planàs i Mas, monjo, compositor, violoncel·lista i organista de la basílica del monestir de la Mare de Déu de Montserrat 1925-2011*. Barcelona: Cercle d'Investigació i Documentació Medieval de Catalunya, 2015.
- Andrés de Sales FERRI CHULIO, *Imaginería europea de San Pedro de Alcántara*. València: Arts Gràfiques, 2013. 426 p.
- , *IV Centenari del Convent de la Mare de Déu de Sales, de Franciscans Descalços de Sant Pere d'Alcántara (1613-2013)*. València: Arzobispado de Valencia, 2013. 42 p.
- Rafel FOLCH MONCLÚS, *De creus, fites i cordes. Alta muntanya i símbols religiosos als Pirineus*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 331-347.
- Joan FRIGOLA I TORRENT, *La Ceràmica vidrada monocroma del convent dels dominics de Castelló d'Empúries*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia» 31 (2014) 447-476.
- Vicente de la FUENTE BERMÚDEZ, *Les Festes de la Coronació de la Verge de la*

- Misericòrdia de Canet al 1907 i el seu impacte artístic*, dins «Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi» 27 (2013) 151-159.
- Pere FULLANA PUIGSERVER, *El Bisbe arquitecte Pere Joan Campins i Barceló: (1859-1915)*. Palma de Mallorca: Catdreal, 2015.
- Miguel Angel FUMANAL I PAGÈS, *El Taller d'Aloi de Montbrai i el sepulcre dels Tous, cavallers i grans Mestres de Montesa*, dins «Recerca» 16 (2015) 79-90.
- Andreu GALERA PEDROSA, *La Capella i benefici de Santa Magdalena, i l'ofici de mestre de capella i organista a l'Església Parroquial de Sant Miquel de la vila de Cardona*. Cardona: Confraria de la Mare de Déu del Patrocini, 2014. 67 p.
- Beatriz GARCÍA SÁNCHEZ, *Las Pinturas murales de la iglesia de Sant Francesc de Tortosa. Un conjunto por descubrir*, dins «Recerca» 16 (2015) 229-253.
- Maria GARGANTÉ LLANES, *L'Església parroquial de Sant Jaume de Mollerussa, obra d'Isidre Puig Boada*, dins «Mascançà» 6 (2015) 145-154.
- Miquel GONZÁLEZ, *L'Orgue Jean Pierre Cavallé (1796-1802) de la Catedral de Vic, dades documentals per a la seva reconstrucció*, dins «Ausa» 173 (2014) p. 1093-1152.
- Josep M. GREGORI I CIFRE, *La Nissaga canetenca dels músics Milans i la seva relació amb sant Josep Oriol*. Canet de Mar: Ajuntament de Canet de Mar/Centre d'Estudis Canetenecs/Edicions Els 2 Pins, 2014.
- , *Tomàs Milans i Godayol, escolà i mestre de capella del Palau de la comtessa (c. 1680-1714) i la seva relació amb Sant Josep Oriol*, dins «Revista Catalana de Musicologia» 2015 p. 39-90.
- Christian HUARCAYA AZAÑÓN, *Els Retaules de l'església de la casa de la Missió de Palma*, dins «Randa» 72 (2014) 67-84.
- X. JORBA I SERRA – Salvador PLANTALECH I COLOMER, *Les Pellofes de San Pere de Les Preses: un taller desconegut*, dins «Acta Numismatica» 44 (2014) 213-219.
- Antonio JOSÉ PITARCH, *Ossera del monestir de Santa Maria de Benifassà: Taller de la Girola de la catedral de Tortosa, Tortosa, ca.1430: Obra convidada Juliol-Setembre 2015: Museu de Belles Arts de Castelló*. Castelló: Museu de Belles Arts, 2015.
- Carme LLANES DOMINGO, *L'Obrador de Pere Nicolau: l'estil del gòtic a València*. València: pub. Universitat de València, 2014.
- Héctor LÓPEZ SILVA, *L'Altar de Sant Josep Oriol a l'església de Santa Maria de Mataró*, dins «Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria [de Mataró]» 113 (2015) 29-35.
- Eudald MAIDEU I PUIG, *La Capella castral de Mataplana com a solemne centre jurídic i espai de riques pictòrica mural romànica*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 99-109.
- Francesc MARCO PALAU, *Un Quadre de Palau Farré per al monestir de Vallbona de les Monges: l'artista i la Ruta del Cister*, dins «Urtx» 29 (2015) 57-65.
- , *El Via Crucis ceràmic de Palau Farré al balneari de Vallfogona de Riucorb*, dins «Recull. Associació Cultural de la Baixa Segarra» 13 (2014) 81-101.
- Sofia MATA DE LA CRUZ, *Notes sobre les vicissituds del retaule major gòtic de Santes Creus a la Guardia dels Prats: una rectificació a propòsit de les*

- imatges de sant Bernat i sant Benet*, dins «Aplec de treballs» 32 (2014) 273-282.
- , *El Pintor montblanquí Acaci Hortoneda i el retaule dels Sants Metges del Monestir de la Serra de Montblanc, (Fundació Privada Mascort, de Torroella de Montgrí*, dins «Aplec de treballs» 33 (2015) 193-207.
- Santiago MERCADER SAAVEDRA, *Els Monuments de Setmana Santa de la Catedral de Barcelona*. Barcelona: Publ. Abadia de Montserrat, 2015.
- Miquel S. MOLIST BADIOLA, *Els Murals de Sert a la Catedral de Vic – Los murales de Sert en la catedral de Vic – Sert's Murals in Vic Cathedral – L'oeuvre de Sert à la Cathédrale de Vic*. Barcelona: Copy Blau, 2015.
- Anabel MORENO GARCÍA, *Sant Daniel de Girona: Relectura del monestir romànic*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 55 (2014) 83-102.
- Anabel MORENO GARCÍA – Gerardo BOTO VARELA, *Expériences de construction et de voûtement des cloîtres romans au nord de la Catalogne*, dins «Cahiers de Saint Michel de Cuxa» 46 (2015) 95-106.
- Joan OBACH – Caterina BOLET TARADELL, *Dues Marededéus protogòtiques de la província de Girona creades per al culte particular amb substrat artístic de travertí*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 97-110.
- Lluís OBIOLS PEREARNAU - Laia CREUS GISPERT, *Els Corporals d'Arcavell: el culte a un miracle eucarístic a la Seu d'Urgell*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 131-158.
- Frederic ORIOLA VELLÓ, *Cap a una introducció a la marxa de processó valenciana*, dins «Anales Valentinus» 3 (2015) p. 167-179.
- Montserrat PAGÈS I PARETAS, *Folch i Torres i el salvament de la pintura romànica catalana*, dins «Serra d'Or» 647 (2013) 31-35.
- , *El Misteri de les pintures romàniques d'Ourjout*, dins «Serra d'Or» 643-644 (2013) 52-56.
- , *Els «Missi Dominici» herals de la segona parusia, i el programa pictòric de Sant Climent de Taüll*, dins «Miscel·lània Litúrgica Catalana» XXII (2014) 115-147.
- , *Sant Climent de Taüll: noves pintures, nova lectura*, dins «Anuari Verdaguer» 21 (2013) 151-172.
- Xavier PALLÀS MARIANI, *L'Orgue del monestir de Sant Pere de Camprodon*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: Annals 2013-2014» (2015) 67-79.
- Xavier PALLÀS MARIANI - Miquel Àngel FUMANAL PAGÈS, *Unes Campanes medievals franceses a Olot*, «dins Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca» 26 (2015) 23-40.
- Víctor PALLEJÀ DE BUSTINZA, *Orígens de la mistificació de l'Art lul·liana: dignitat i hadra, praesentia i parousia*, dins «Medievalia» 16 (2013) 109-116.
- Jordi PARIS, *Sacrum: art sagrat*, dins «Quaderns de Vilaniu» 66 (2014) 67-100.
- Manuel PLA I CARRERA, *Ressenya didàctica dels capitells del claustre: Monestir de Sant Cugat del Vallès. Sant Cugat del Vallès: [l'autor], 2015*.
- Jaume PONT BERTRAN, *El Teatre a l'empara de l'Església catòlica a Sabadell (1891-1965)*, dins «Arraona» 35 (2015) 10-37.

- Maria PORTER I MOIX, *Els Goigs de Sant Antoni que es canten en la seva ermita del Turó d'en Jacques*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 77-100.
- Miquel POU AMENGUAL, *Joan Puigorfila i la darrera obra de Pere Joan Pinya: la «Marededéu morta» del Convent de la Consolació*, dins «Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldica i Històrics» 25 (2015) 165-184.
- Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ, *El Santuari de Núria: de les percepcions paisatgístiques barroques i romàntiques a la modernització arquitectònica noucentista*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 13-28.
- Joan M. QUIJADA BOSCH, *Notes sobre la relíquia i l'erecció de la capella de Sant Vicenç màrtir a l'església parroquial de Santa Magdalena de Blancafort (1710-1762)*, dins «Aplecs de treballs» 32 (2014) 221-228.
- El Reial Monestir de Santa Maria de Valldigna en blanc i negre*. Benifairó de la Valldigna: Mancomunitat de la Valldigna, 2015. 101 p.
- Josep M. RIBA I FARRÉS, *L'Aportació de l'art religiós a la nostra cultura*, dins «Quaderns de Vilaniu» 66 (2014) 5-12.
- Ramon RIBERA I GASSOL, «*El Baptisme de Jesús*» i «*La degollació de Sant Joan*». *Dues pintures del pintor modernista Enric Monserdà a l'església parroquial de Vilassar de Mar*, dins «Singladures» 31 (2014) 71-76.
- Maria RODRÍGUEZ – Maria FELIU – Clara ARBUÉS, *Adoptem un monument: l'església de la Trobada*, dins «Guix: elements d'acció educativa» 413 (2015) 18-22.
- Francesca ROIG I GALCERAN, *Personatges singulars. Fra Gilbert Garcelan: pessebrista Universal*, dins «Butlletí de la Biblioteca Museu Balaguer» 6 (2013) 134-136.
- Marian ROSA MONTAGUT, *Aportación documental en torno a la biografía de Josep Escorihuela: partida de nacimiento y testamento*, dins «Recerca» 16 (2015) 185-204.
- Carme RUBIO LARRAMONA, *Anàlisi de la lletra de «La Crema de Ripoll», cançó popular recollida per Jacint Verdaguer sobre un episodi de la Primera Guerra Carlina, relacionada amb dues versions més sobre el mateix tema*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: Annals 2013-2014» (2015) 81-104.
- , *Diferents aspectes de la religiositat popular a través de l'anàlisi de dues cançons de l'Obra del Cançoner Popular recollides a les contrades pirinenques*, dins «Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès: IBIX» 8 (2014) 173-192.
- Anna Isabel SERRA MASDÉU, *De la postergació laboral a la protecció patrimonial arquitectònica a inicis del segle XIX. El cas de l'església de Sant Martí de Vilaverd*, dins «Aplec de treballs» 33 (2015) 143-152.
- , *L'Ermita de Sant Antoni d'Altafulla: aspectes artístics i constructius*, dins «Estudis Altafullencs» 38 (2014) 35-52.
- Anna SERRA ZAMORA, *Iconografia performativa en Ramon Llull: imàgenes mòviles y pensamiento inventivo*, dins «Scintilla» 10 (2013) 157-168.
- Teodor SUAÚ, «*La Seu ens ho diu tot*»: *la restauració de Campins-Gaudí*,

- materialització d'una idea de l'Església*, Palma de Mallorca: Capítol de la Catedral de Mallorca, 2015.
- Victor I. STOICHITA, *L'Image de l'Autre. Noirs, Juifs, Musulmans et «Gitans» dans l'art occidental des Temps modernes*. Paris: Hazan, 2014.
- Marc SUREDA I JUBANY, *Clero, espacios y liturgia en la catedral de Vic: la iglesia de Sant Pere en los siglos XII y XIII*, dins «Medievalia» 17 (2014) 279-320.
- Vicenç TASIES CANELA – Jordi TASIES PLANES, *L'Església de Sant Julià de Torrents (Lladurs, el Solsonès) i el retaule de l'altar major de Carles Morató*, dins «Oppidum» 12 (2014) 73-93.
- Cecilio TIELES FERRER, *La Imatge dels sants Cosme i Damià, reflex de les relacions entre la població negroafricana i la societat hispana entre els segles XVI-XVII*, dins «Podall» 3 (2014) 301-317.
- Jaume TORRES I GROS, *Monòlits, esteles, làpides i creus sepulcrales de Bellpuig*, dins «Quaderns del Pregoner d'Urgell» 27 (2014) 67-78.
- Joan UBACH TRULLÀS - Caterina BOLET TARADELL, *Dues marededéus protogòtiques de la província de Girona creades pel culte particular amb substrat artístic de travertí*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 97-110.
- Jacobo VIDAL FRANQUET, «*Relíquies, béns, joyes, robes, argent, perles pedres precioses, vestiments e altres coses...*» *Introducció al tresor medieval de la catedral de Tortosa*, dins «Recerca» 16 (2015) 11-56.
- Pep VILA MEDINYÀ, *Uns Goigs setcentistes figuerencs dedicats a santa Helena, venerada a la capella de la Santa Creu de Sant Pere de Rodes*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos» 46 (2015) 429-446.
- , *Unes altres sibil·les a la processó del Dijous Sant de Girona (1833)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins» 56 (2015) 439-444.
- , *Vestir i desvestir a Sant Sebastià de la Guarda de Palafrugell*, dins «Estudis del Baix Empordà» 34 (2015) 343-359.
- Pau VINYES I ROIG, *La Construcció del temple parroquial de Sant Andreu de Palomar al segle XIX*, dins «Finestrelles» 16 (2014) 188-209.
- Lluís VIRÓS, *Hospital i església de Sant Andreu*, dins «El Pou de la gallina» 297 (2014) 32.
- Joan YEGUAS I GASSÓ, *Curiositats arquitectòniques d'època moderna al Pla d'Urgell*, dins «Mascança» 6 (2015) 132-144.
- , *Joan Robles i Mateo (1889-1984): un escultor d'imatgeria religiosa popular*. Lleida: Grup de Recerques de les terres de ponent, 2012.
- , *Sobre els viacrucis de Bellpuig i de Passanant: nota ceràmica a Torrerossa*, dins «Quaderns del Pregoner d'Urgell» 27 (2014) 79-97.

LLIBRES REBUTS A L'ANALECTA SACRA TARRACONENSIA
DURANT ELS ANYS 2015-2016

- Diccionari de religions*; Associació UNESCO per al diàleg interreligiós. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Governació i Relacions Institucionals. Direcció General d'Afers Religiosos, 2015, 279 p.; 21 cm.
- L'Església a Catalunya durant la Guerra de Successió*; Coloma Boada e Irene Brugués (ed.) (Scripta et documenta; 104). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, 195 p., il.; 24 cm.
- FERRI CHULIO, Andrés de Sales. *San Pedro de Alcántara y santa Teresa de Jesús. Iconografía europea, 1669-1795: Vº centenario del nacimiento de la santa de Avila, 1515-2015*. Valencia: [el autor], 2015, 78 p., il., fot.; 34 cm.
- La inteligencia de la política: un primer homenaje hispánico a Danilo Castellano*. Miguel Ayuso (ed.). (Verbo; 2). Madrid: Itinerarios: Fundación Elías de Tejada, 2015, 293 p.; 22 cm.
- Llibre de memòries de la Parròquia de Sant Martí de Vilallonga del Camp (1867-1965)*; estudi introductori i edició a càrrec de Daniel Piñol i Alabart. Vilallonga del Camp: Ajuntament de Vilallonga del Camp, 2015, 120 p., il.; 30 cm.
- ORLANDO, LUIGI. *Inni a Gesù Signore, alle origini della Chiesa: Fil 2,6-11; Col 1,15-20; 1Tm 3,16*. Bari: Ecuménica Editrice, 2015, 174 p.; 24 cm.
- POCA I GAYA, Josep. *Un capellà gens clerical, un polític poc polític: memòries*; pròleg de Josep Massot i Muntaner. (Biblioteca Serra d'Or; 477). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, 197 p., il., fot.; 19 cm.
- Política catòlica e ideologies: monarquia, tecnocracia y democracias*. Miguel Ayuso (ed.). (Verbo; 1). Madrid: Itinerarios: Fundación Elías de Tejada, 2015, 250 p.; 22 cm.
- SEMINARI D'ESTUDIS MEDIEVALS D'HOSTALRIC (4t: 2014: Hostalric). *La vida quotidiana a l'Edat Mitjana: actes del IV Seminari d'Estudis Medievals d'Hostalric (20-21 de novembre de 2014, Hostalric)*. [Neus Puig i Amat,

- Montse VIADER I CROUS (eds.]. Hostalric: Ajuntament d'Hostalric, 2015, 218 p., il.; 30 cm.
- SERRA, Junípero, sant. *Escritos de fray Junípero Serra: nueva edición*; Pedro Riquelme Oliva, coordinador. (Publicaciones Instituto Teológico de Murcia. Serie Mayor; 64). Murcia: Espigas, 2015, 883 p., il.; 24 cm.
- SERRA ESTELLÉS, Xavier. *Inventari dels arxius parroquials de la Vall d'Albaida*. (Monumenta Archivorum Valentina; 14). Valencia: Facultad de Teología San Vicente Ferrer, 2015, 212, XX p.; 23 cm.
- SIMPOSIO DE HISTORIA DE LA IGLESIA EN ESPAÑA Y AMÉRICA (24è. 2013: Sevilla). *A los 50 años del Concilio Ecuménico Vaticano II: XXIV Simposio de Historia de la Iglesia en España y América: libro de actas*; editor: Isaac González Marcos [coordinación del Simposio: Luis Gaisse Fariña; autores José María Prieto Soler... [et alt.]. [Sevilla]: [Fundación de Cultura Andaluza, D:L: 2013, 112 p., il., fot.; 26 cm.
- La vida consagrada: epifanía el amor de Dios en el mundo: XVII jornadas agustinianas, Colegio San Agustín, Madrid, 7-8 de marzo de 2015*; editor: Isaac González Marcos. Madrid: Centro Teológico San Agustín, 2015, 431 p.; 22 cm.

ÍNDIX

Josep M. NOLLA <i>En els orígens del temple de Sant Martí Sacosta. Noves reflexions</i>	5
Josep CAMPRUBÍ SENSADA <i>Santa Maria de la Seu de Girona a l'època del bisbe Bernat Umbert (1093/94-1110)</i>	19
Xavier ALARCON I CAMPDEPADRÓS <i>Notes històriques dels servites a Catalunya. De la seva arribada fins a la fundació del convent del Bonsuccés</i>	55
M ^a Milagros CÀRCEL ORTÍ <i>Un registro de colaciones del obispo de València Jaume d'Aragó</i>	113
Josep AMENGUAL I BATLE <i>L'Ordo comendationis animae, un plagi en el Tirant lo Blanch</i>	247
Daniel ÁLVAREZ GÓMEZ <i>La Passió de Jesucrist de Francesc Alegre (Introducció i edició)</i>	263

Valentí SERRA DE MANRESA <i>Terciaris franciscans i dominics a la Barcelona del barroc (segles XVII i XVIII)</i>	317
Anna Isabel SERRA I MASDEU <i>Els rectors tarragonins del segle XVIII com a promotors, gestors i constructors de les seves abadies</i>	367
Abdón MORENO GARCÍA <i>Apuntes para la historia de la Medicina en Cataluña</i>	393
Ernesto ZARAGOSA PASCUAL <i>Documentación inédita sobre los exclaustros catalanes (1838)</i>	413
Antonio César MORENO CANTANO <i>¿Un cura al servicio de las checas? La trayectoria del capellán castrense Pablo Sarroca Tomás durante la Guerra Civil</i>	445
Josep M. VIVANCOS I ENRICH <i>Concepció teocràtica de l'art segons la doctrina del doctor Josep Torras i Bages</i>	469
Vicente CÁRCEL ORTÍ <i>Documentos vaticanos sobre la Iglesia en Cataluña de 1936 a 1939</i>	503
CRÓNICA CIENTÍFICA. Acte d'ofertament del volum «Pastura les meves ovelles» (Jn 21,16). Miscel·lània d'homenatge al cardenal Lluís Martínez Sistach	773
NOTES CRITICOBIBLIOGRÀFIQUES	785
RECENSIONS BIBLIOGRÀFIQUES	797
BIBLIOGRAFIA D'HISTÒRIA DE L'ESGLÉSIA ALS PAÏSOS CATALANS (1915-1916)	813
LLIBRES REBUTS A L'ANALECTA SACRA TARRACONENSIA DURANT ELS ANYS 2015-2016	835

NORMES D'ANALECTA SACRA TARRACONENSIA
PER A LES CITACIONS A PEU DE PÀGINA DELS ARTICLES
QUE ES PUBLIQUEN EN AQUESTA REVISTA

L'autor en versaleta (en el cas d'haver-hi més d'un autor van separats per guionets), el nom de pila (o patronímic en rodó). Els noms històrics també en versaleta.

Exemple: José VIVES

José VIVES – Ignasi CASANOVAS

(entre l'autor i el títol va una coma), títol de l'obra en cursiva

Exemple: José VIVES, *Esquemas de metodología histórico-eclésiástica*

Punt si hi ha coordinador i/o editor, prologuista, etc.

Exemple: Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present*. Edició a cura de Josep Poca i Gaya. Pròleg d'Hilari Ragner.

Volums (al davant hi haurà un punt i a la fi també).

Exemple: Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present*. Edició a cura de Josep Poca i Gaya. Pròleg d'Hilari Ragner. Vol. I.

Edició: la ciutat i l'any d'edició, sense imprentes ni editorials (en els casos dels llibres). Si cal abreviatures de pàgines o folis es faran servir les següents: p. i pp. , f. i ff.

Exemple: Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present*. Edició a cura de Josep Poca i Gaya. Pròleg d'Hilari Ragner. Vol. I. Barcelona 2003.

I quan se cita una revista: títol del article en rodona entre cometes espanyoles, per indicar en quina revista es troba s'utilitzaran dos punts (:), nom de la revista en cursiva, número de la revista, entre parèntesi l'any i en xifres àrabiques, i tot seguit les pàgines.

Exemple: José VIVES, «Textos eucarísticos catalanes cuatrocentistas»: *Analecta Sacra Tarraconensia* (o bé, *AnalTar*) 24 (1951) 9-31.

Quan se cita una miscel·lània es farà el mateix que en les revistes,

després del títol es posa coma però al davant del títol de la miscel·lània hi portarà la preposició *dins* seguida de dos punts (:) i el títol de la Miscel·lània en cursiva.

Exemple: Hilari RAGUER, *La generació sacerdotal de mossèn Batlle*, dins: *Mossèn Antoni Batlle. Miscel·lània d'homenatge*. A cura d'Albert Manent i Genís Samper. Barcelona 1992, 22-45.

Quan una obra ja s'ha citat, s'indica l'autor i les primeres paraules del títol, després una coma i sense cursiva *Id.*, si ens referim a l'autor i *Ibid.*, en cursiva, si es referix a l'obra.

Exemple: Hilari RAGUER, I, *Ibid.*, 62 ss. (vol dir següents). (entre 62 i ss. no cal posar guionets)

Exemple: Maurici SERRAHIMA, *Del passat...*, 69 ss.